

Carakasamhitā [a machine-readable transcription]

Caraka and Agniveśa

2011

This file is a result of SARIT (Search and Retrieval of Indic Texts). This revision, 2011-07-07, is due to Dominik Wujastyk. For more information about this document, please visit <http://sarit.indology.info/top.shtml>.

1 sūtrasthānam /

1.1 prathamo+adhyāyaḥ /

athāto dīrghañjīvitīyamadhyāyaṃ vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyāḥ // dīrghaṃ jīvitamanvicchanbharadvāja upāgamat /
indramugratapā buddhvā śaraṇyamamareśvaram //
brahmaṇā hi yathāproktamāyurvedaṃ pajāpatiḥ /
jagrāha nikhilenādāvaśvinau tu punastataḥ //
aśvibhyāṃ bhagavāñchakraḥ pratipede ha kevalam /
ṛṣiprokto bharadvājastasmācchakramupāgamat //
vighnabhūtā yadā rogāḥ prādurbhūtāḥ śarīriṇām /
tapopavāsādhyayanabrahmacaryavratāyuṣām //
tadā bhūteṣvanukrośaṃ puraskṛtya maharṣayaḥ /
sametāḥ puṇyakarmāṇaḥ pārśve himavataḥ śubhe //
aṅgirā jamadagniśca vasiṣṭhaḥ kaśyapo bhriguḥ /
ātreyo gautamaḥ sāṅkhyāḥ pulastyo nārado+asitaḥ //
agastyo vāmadevaśca mārkaṇḍeyaśvalāyanau /
pāriṣirbhikṣurātreyo bharadvājaḥ kapiñjalaḥ¹ //

viśvāmītrāśmarathyau ca bhārgavaścyavano+abhijit /
gārgyaḥ² śaṇḍilyakaunḍilyauvārṣirdevalagālavau //

sāṅkrtyo baijavāpiśca kuśiko bādarāyaṇaḥ /
baḍiśaḥ śaralomā ca kāpyakātyāyanāvubhau //
kāṅkāyanaḥ kaikaśeyo dhaumyo mārīcakāśyapau /
śarkarākṣo hiranyākṣo lokākṣaḥ paiṅgireva ca //
śaunakaḥ śākuneyaśca maitreyo maimatāyaniḥ /
vaikhānasā vālakhilyāstathā cānye maharṣayaḥ //
brahmajñānasya nidhayo³ damasya niyamasya ca /

tapasastejasā dīptā hūyamānā ivāgnayaḥ //
sukhopaviṣṭāste tatra puṇyāṃ cakruḥ kathāmimām /
dharmārthakāmamokṣāṇāmārogyaṃ mūlamuttamam //
rogāstasyāpahartāraḥ śreyaso jīvitasya ca /
prādurbhūto manuṣyāṇāmantarāyo mahānayaṃ //
kaḥ syātteṣāṃ śamopāya ityuktvā dhyānamāsthitaḥ /
atha te śaraṇaṃ śakraṃ dadṛśurdhyānacakṣuṣā //
sa vakṣyati śamopāyaṃ yathāvadamaraprabhuḥ /
kaḥ sahasrākṣabhavanaṃ gacchet praṣṭuṃ śacīpatim //

¹ kapiṣṭhalaḥ

² -kaunḍinyau-

³ yamasya

ahamarthe niyujyeyamatreti prathamam vacaḥ /
 bharadvājo+abravittasmādr̥ṣibhiḥ sa niyojitaḥ //
 sa śakrabhavanam gatvā surar̥ṣigaṇamadhyagam /
 dadarśa balahantāram dīpyamānamivānaḥ //
 so+abhigamya jayāśīrbhirabhinandya sureśvaram /
 provāca vinayāddhīmānṛṣiṇām vākyamuttamam //
 vyādhayo hi samutpannāḥ sarvaprāṇibhayaṅkarāḥ /
 tadbrūhi me śamopāyam yathāvadamaraprabho //
 tasmai provāca bhagavānāyurvedam śatakratuḥ /
 padairalpaimatiḥ buddhvā vipulāḥ paramar̥ṣaye //
 hetuliṅgauśadhajñānam svasthāturaparāyaṇam /
 trisūtram śāśvataḥ puṇyam bubudhe yaḥ pitāmahaḥ //
 so+anantapāram triskandhamāyurvedam mahāmatiḥ /
 yathāvadacirāt sarvaḥ bubudhe tanmanā muniḥ //
 tenāyuramitam lebhe bharadvājaḥ sukhānivitam /
 ṛṣibhyo+anadhikam tacca śaśamsānavaśeṣayan //
 ṛṣayaśca bharadvājajagṛhustam prajāhitam /
 dīrghamāyuscikīrṣanto vedaḥ vardhanamāyusaḥ //
 mahar̥ṣayaste daḍṛśuryathāvajñānacakṣuṣā /
 sāmānyam ca viśeṣam ca guṇān dravyāṇi karma ca //
 samavāyam ca yajñātva tantroktam vidhimāsthitāḥ /
 lebhire paramam śarma jīvitam cāpyanivaram //
 atha maitrīparaḥ puṇyamāyurvedam punarvasuḥ /
 śiṣyebhyo dattavān ṣaḍbhyāḥ sarvabhūtānukampayā //
 agniveśaśca ⁴bhelaśca jatūkarnaḥ parāśaraḥ /

hārītaḥ kṣārapāṇiśca jagṛhustanmunervacaḥ //
 buddherviśeṣastatrāsīnnopadeśāntaram muneh /
 tantrasya kartā prathamamagniveśo yato+abhavat //
 atha bhelādayaścakruḥ svaḥ svaḥ tantraḥ kṛtāni ca /
 śrāvayāmāsurātreyaḥ sar̥ṣisaṅgham sumedhasaḥ //
 śrutvā sūtraṇamarthānāmṛṣayaḥ puṇyakarmaṇām /
 yathāvatsūtritamiti prahr̥ṣṭāsta+anumenire //
 sarva evāstuvamstāmśca sarvabhūtahitaiṣiṇaḥ /
 sādhu bhūteṣvanukrośa ityuccairabruvan samam //
 taḥ puṇyam śuśruvuḥ śabdaḥ divi devar̥ṣayaḥ sthitāḥ /
 sāmārāḥ paramar̥ṣiṇaḥ śrutvā mumudire param //
 aho sādhviti nirghoṣo lokāmstrīnanvavādayat⁵ /

nabhasi snigdthagambhīro harṣādbhūtairudīritaḥ //
 śivo vāyurvavau sarvā bhābhirunmīlita diśaḥ /
 nipetuḥ sajalāścaiva divyāḥ kusumavr̥ṣṭayaḥ //
 athāgniveśapramukhān viviśurjñānadevatāḥ /
 buddhiḥ siddhiḥ smṛtirmedhā dhṛtiḥ kīrtiḥ kṣamādayā //
 tāni cānumatānyeṣāḥ tantrāṇi paramar̥ṣibhiḥ /
⁶bhavāya bhūtasāṅghānām pratiṣṭhām bhuvi lebhire //

hitāhitam sukham dukhamāyustasya hitāhitam /

⁴ bheḍaśca

⁵ -nādayat

⁶ bhāvāya]

mānaṃ ca tacca yatroktaṃ āyurvedaḥ sa ucyate //
 śarīrendriyasattvātmasaṃyogo dhāri jīvitam /
 nityagaścānubandhaśca paryāyairāyurucyate //
 tasyāyusaḥ puṇyatamo vedo vedavidāṃ mataḥ /
 vakṣyate yanmanuṣyāṇāṃ lokayorubhayorhitam //
 sarvadā sarvabhāvānāṃ sāmānyaṃ vṛddhikāraṇam /
 hrāsaheturviśeṣaśca pravṛttirubhayasya tu //
 sāmānyamekatvakaraṃ viśeṣastu prthaktvakṛt /
 tulyārthatā hi sāmānyaṃ viśeṣastu viparyayaḥ //
 sattvamātmā śarīraṃ ca trayametattridaṇḍavat /
 lokastiṣṭhati saṃyogāttatra sarvaṃ pratiṣṭhitam //
 sa pumāṃścetanaṃ tacca taccādhikaraṇaṃ smṛtam /
 vedasyāśya tadarthaṃ hi vedo+ayaṃ saṃprakāśitaḥ //
 khādīnyātmā manaḥ kālo diśaśca dravyasaṃgrahaḥ /
 sendriyaṃ cetanaṃ dravyaṃ nirindriyamacetanaṃ //
 sārthā gurvādayo buddhiḥ prayatnāntāḥ parādayaḥ /
 guṇāḥ proktāḥ prayatnādi karma ceṣṭitamucyate //
 samavāyo+apṛthagbhāvo bhūmyādīnāṃ guṇairmataḥ /
 sa nityo yatra hi dravyaṃ na tatrānīyato guṇaḥ //
 yatrāśritāḥ karmaguṇāḥ kāraṇaṃ samavāyi yat /
 taddravyaṃ samavāyī tu niśceṣṭaḥ kāraṇaṃ guṇaḥ //
 saṃyoge ca vibhāge ca kāraṇaṃ dravyamāśritam /
 kartavyasya kriyā karma karma nānyadapekṣate //
 ityuktaṃ kāraṇaṃ kāryaṃ dhātusāmyamihocyate /
 dhātusāmyakriyā cuktā tantrasyāśya prayojanam //
 kālabbuddhīndriyārthānāṃ yogo mithyā na cāti ca /
 dvayāśrayāṇāṃ vyādhīnāṃ trividho hetusaṃgrahaḥ //
 śarīraṃ sattvasaṃjñāṃ ca vyādhīnāmāśrayo mataḥ /
 tathā sukhānāṃ yogastu sukhānāṃ kāraṇaṃ samaḥ //
 nirvikāraḥ parastvātmā sattvabhūtaguṇendriyaiḥ /
 caitanye kāraṇaṃ nityo draṣṭā paśyati hi kriyāḥ //
 vāyuḥ pittaṃ kaphaścoktaḥ śārīro doṣasaṃgrahaḥ /
 mānasaḥ punaruddiṣṭo rajaśca tama eva ca //
 praśāmyatyausadhaiḥ pūrvo daivayuktivyapāśrayaiḥ /
 mānaso jñānavijñānadhairyaśmṛtisamādhībhiḥ //
 rūkṣaḥ śīto laghuḥ sūkṣmaścalo+atha viśadaḥ kharāḥ /
 viparītaguṇairdravyairmārutaḥ saṃpraśāmyati //
 sasnehamuṣṇaṃ tīkṣṇaṃ ca dravamamlaṃ saraṃ kaṭu /
 viparītaguṇaiḥ pittaṃ dravyairāśu praśāmyati //
 guruśītaṃ rduṣṇaṃ dhamadhurasthirapicchilāḥ /
 śleṣmaṇaḥ praśamaṃ yānti viparītaguṇairguṇāḥ //
 viparītaguṇairdeśamātrākālopapāditaiḥ /
 bheṣajairvinivartante vikārāḥ sādhyasaṃmatāḥ //
 sādhanam na tvasādhyānāṃ vyādhīnāmupadiśyate /
 bhūyaścāto yathādravyaṃ guṇakarmāṇi vakṣyate //
 rasanārtho rasastasya dravyamāpaḥ kṣitistathā /
 nirvṛttau ca viśeṣe ca pratyaṃyāḥ khādayastrayaḥ //
 svāduraṃlo+atha lavaṇaḥ kaṭukastikta eva ca /
 kaṣāyaśceti ṣaṭko+ayaṃ rasānāṃ saṃgrahaḥ smṛtaḥ //
 svādvamlalavaṇā vāyur kaṣāyasvādutiktakāḥ /
 jayanti pittaṃ śleṣmāṇaṃ kaṣāyakaṭutiktakāḥ //

kaṭvamlalavaṇāḥ pittaṃ svadvamlalavaṇāḥ kapham /)
 (kaṭutiktakaśāyāśca kopayanti samīraṇam //)
 kiṃciddoṣapraśamanam kiṃciddhātupradūṣaṇam /
 svasthavṛttau matam kiṃcittrividham dravyamucyate //
 tat punastrividham proktaṃ jaṅgamaudbhidaḥpārthivam /
 madhūni gorasāḥ pittaṃ vasā majjā+asṛgāmiṣam //
 viṇmūtracarmaretosthisnāyusṛṅganakhāḥ khurāḥ /
 jaṅgamebhyaḥ prayujyante keśā lomāni rocanāḥ //
 suvarṇam samalāḥ pañca lohāḥ sasikatāḥ sudhā /
 manahśilāle maṇayo lavaṇam gairikāñjane //
 bhaumamauśadhamuddiṣṭamaudbhidaṃ tu caturvidham /
 vanaspatistathā vīrudvānaspatyastathauśadhiḥ //
 phalairvanaspatiḥ puṣpairvānaspatyaḥ phalairapi /
 oṣadhyāḥ phalapākāntāḥ pratānairvīrudhaḥ smṛtāḥ //
 mūlatvaksāraniryāsanālasvarasapallavāḥ⁷ /

kṣārāḥ kṣīraṃ phalaṃ puṣpaṃ bhasma tailāni kaṇṭakāḥ //
 patrāṇi śuṅgāḥ kandāśca prarohāścaudbhido gaṇaḥ /
 mūlinyaḥ ṣoḍaśaikona phalinyo viṃśatiḥ smṛtāḥ //
 mahāśnehāśca catvāraḥ pañcaiva lavaṇāni ca /
 aṣṭau mūtrāṇi saṃkhyātānyaṣṭāveva payāṃsi ca //
 śodhanārthāśca ṣaḍ vṛkṣāḥ punarvasunidarśitāḥ /
 ya etān vetti saṃyoktuṃ vikāreṣu sa vedavit //
 hastidanti haimavatī śyāmā trivṛddadhogudā /
 saptaḥ śvetanāmā ca pratyakśreṇī gavākṣyapi //
 jyotiṣmatī ca bimbī ca śaṇapuspī viśāṇikā /
 ajagandhā dravantī ca kṣīriṇī cātra ṣoḍaśī //
 śaṇapuspī ca bimbī ca cchardane haimavatyapi /
 śvetā jyotiṣmatī caiva yojyā śīrṣavirecane //
 ekādaśāvaśiṣṭā yāḥ prayojyāstā virecane /
 ityuktā nāmakarmabhyāṃ mūlinyaḥ phalinīḥ śṛṇu //
 śaṅkhinyatha viḍaṅgāni trapuṣaṃ madanāni ca /
 dhāmārgavamathekṣvāku jīmūtaṃ kṛtavedhanam /
 ānūpaṃ sthalajaṃ caiva klītaṃ dvididham smṛtam //
 prakīryā codakīryā ca pratyakpuṣpā tathā+abhayā /
 antaḥkoṭarapuspī ca hastiparṇyāśca śāradam //
 kampillakāragvadhayoh phalaṃ yat kuṭajasya ca /
 dhāmārgavamathekṣvāku jīmūtaṃ kṛtavedhanam //
 madanaṃ kuṭajaṃ caiva trapuṣaṃ hastiparṇinī /
 etāni vamaṇe caiva yojyānyāsthāpaneṣu ca //
 nastāḥ pracchardane caiva pratyakpuṣpā vidhīyate /
 daśa yānyavaśiṣṭāni tānyuktāni virecane //
 nāmakarmabhiruktāni phalānyekonaviṃśatiḥ /
 sarpistailaṃ vasā majjā sneho diṣṭaścaturvidhaḥ //
 pānābhyañjanabastyarthaṃ nasyārthaṃ caiva yogataḥ /
 snehanā jīvanā varṇyā balopacayavardhanāḥ //
 snehā hyete ca vihitā vātapittakaphāpahāḥ /
 sauvarcalaṃ saindhavaṃ ca viḍamaudbhidameva ca //
 sāmudreṇa sahaitāni pañca syurlavaṇāni ca /
 snighdānyuṣṇāni tīkṣṇāni dīpanīyatamāni ca //

⁷ -nāḍasva-

ālepanārthe yujyante snehasvedavidhau tathā /
 adhobhāgordhvaabhāgeṣu nirūheṣvanuvāsane //
 abhyañjane bhojanārthe śirasaśca cirecane /
 śastrakarmani vartyarthamañjanotsādaneṣu ca //
 ajirṇānāhayorvāte gulme śūle tathodare /
 uktāni & lavaṇānyūrdhvaṃ mūtrānyaṣṭau nibodha me //
 mukhyāni yāni diṣṭāni sarvāṇyātreyasāsane /
 avimūtramajāmūtram gomūtram māhiṣaṃ ca yat //
 hastimūtramathoṣṭrasya hayasya ca kharasya ca /
 uṣṇaṃ tikṣṇamatho+arūkṣaṃ kaṭukaṃ lavaṇānvitam //
 mūtramutsādane yuktaṃ yuktaṃ mālepaneṣu ca /
 yuktaṃ āsthāpane mūtram yuktaṃ cāpi virecane //
 svedeṣvapi ca tadyuktaṃ ānāheṣvagadeṣu ca /
 udaṣvatha cārśaḥsu gulmikuṣṭhikilāsiṣu //
 tadyuktaṃ upanāheṣu pariṣeke tathaiva ca /
 dīpanīyaṃ viṣaghaṇaṃ ca krimighnaṃ copadiśyate //
 pāṇḍurogopasrṣṭānāmuttamaṃ śarma cocyate /
 śleṣmāṇaṃ śamayet pītaṃ mārutaṃ cānulomayet //
 karṣet pittamadhobhāgamityasmin guṇasaṃgrahaḥ /
 sāmānyena mayoktastu prṥhaktvena pravakṣyate //
 avimūtraṃ satiktaṃ syāt snigdhaṃ pittāvirodhi ca /
 ājaṃ kaṣāyamadhuraṃ pathyaṃ doṣānnihanti ca //
 gavyaṃ samadhuraṃ kiṃciddoṣaghaṇaṃ krimikuṣṭhanut /
 kaṇḍūṃ ca śamayet pītaṃ samyagdoṣodare hitam //
 arśaḥsophodaraghaṇaṃ tu sakṣāraṃ māhiṣaṃ saram /
 hāstikaṃ lavaṇaṃ mūtraṃ hitaṃ tu krimikuṣṭhinām //
 praśastaṃ baddhaviṇmūtraviṣaśleṣmāmayārśasām /
 satiktaṃ śvāsakāśaghaṇamarśoghaṇaṃ cauṣṭramucyate //
 vājināṃ tiktakaṭukaṃ kuṣṭhavraṇaviṣāpaham /
 kharamūtramapasmāronmādagrahavināśanam //
 itihoktāni mūtrāṇi yathāsāmarthyayogataḥ /
 ataḥ kṣīrāṇi vakṣyante karma caiśāṃ guṇāśca ye //
 avikṣīramajākṣīraṃ gokṣīraṃ māhiṣaṃ ca yat /
 uṣṭrīṇāmatha nāgīnāṃ vaḍavāyāḥ striyāstathā //
 prāyaśo madhuraṃ snigdhaṃ śītaṃ stanyaṃ payo matam /
 prīṇanaṃ br̥ṇhaṇaṃ vṛṣyaṃ medhyaṃ balyaṃ manaskaram //
 jīvanīyaṃ śramaharaṃ śvāsakāsanibarhaṇaṃ /
 hanti śoṇitapittaṃ ca sandhānaṃ vihatasya ca //
 sarvaprāṇābhṛtām sātmyaṃ śamanaṃ śodhanaṃ tathā /
 tṛṣṇāghnaṃ dīpanīyaṃ ca śreṣṭhaṃ kṣīṇakṣateṣu ca //
 pāṇḍuroge+amlapitte ca śoṣe gulme tathodare /
 atisāre jvare dāhe śvayathau ca viśeṣataḥ //
 yonīśukrapradoṣeṣu mūtreṣvapracureṣu ca /
 purīṣe grathite pathyaṃ vātapittavikāriṇām //
 nasyālepāvagāheṣu vamanāsthāpaneṣu ca /
 virecane snehane ca payāḥ sarvatra yujyate //
 yathākramaṃ kṣīraguṇānekaikasya prṥhak prṥhak /
 annapānādike+adhyāye bhūyo vakṣyāmyaśeṣataḥ //
 athāpare trayo vṛkṣāḥ prṥhagye phalamūlibhiḥ /
 snuhyarkāśmantakāsteṣāmidam karma prṥhak prṥhak //
 vamaṇe+āśmantakaṃ vidyāt snuhīkṣīraṃ virecane /

kṣīramarkasya vijñeyam vamaṇe savirecane //
 imāṃstrīnaparāṇ vṛkṣānāhuryeṣāṃ hitāstvacaḥ //
 pūṭikaḥ kṛṣṇagandhā ca tilvakaśca tathā taruḥ //
 virecane prayoktavyaḥ pūṭikastilvakastathā //
 kṛṣṇagandhā parīsarpe śotheṣvarśaḥśu cocyate //
 dadruvidradhigaṇḍeṣu kuṣṭheṣvapyalajīṣu ca //
 ṣaḍvṛkṣāñchodhanānetānapi vidyādvicakṣaṇaḥ //
 ityuktāḥ phalamūlinyaḥ snehāśca lavaṇāni ca //
 mūtram kṣīrāṇi vṛkṣāśca ṣaḍ ye diṣṭapayastvacaḥ //
 oṣadhīrnamarūpābhyāṃ jānate hyajapā vane //
 avipāścaiva gopāśca ye cānye vanavāsinaḥ //
 na nāmajñānamātreṇa rūpajñānena vā punaḥ //
 oṣadhīnāṃ parāṃ prāptiṃ kaścidveditumarhati //
 yogavittvapyarūpajñastāsāṃ tattvaaviducyate //
 kiṃ punaryo vijānīyādoṣadhīḥ sarvathā bhiṣak //
 yogamāsāṃ tu yo vidyāddeśakālo papāditam //
 puruṣaṃ puruṣaṃ vīkṣya sa jñeyo bhiṣaguttamaḥ //
 yathā viṣaṃ yathā śastraṃ yathā+agnirāśaniryathā //
 tathauṣadhamavijñātaṃ vijñātamamṛtaṃ yathā //
 auṣadhaṃ hyanabhiññātaṃ nāmarūpaḥṇaistribhiḥ //
 vijñātaṃ cāpi duryuktamanarthāyopapadyate //
 yogādapi viṣaṃ tīkṣṇamuttamaṃ bheṣajaṃ bhavet //
 bheṣajaṃ cāpi duryuktaṃ tīkṣṇaṃ saṃpadyate viṣaṃ //
 tasmānna bhiṣajā yuktaṃ yuktibāhyena bheṣajaṃ //
 dhīmatā kiṃcidādeyaṃ jīvitārogyakāṅkṣiṇā //
 kuryānnipatito mūrdhni saśeṣaṃ vāsavāśaniḥ //
 saśeṣamāturaṃ kuryānnatvajñāmatamauṣadham //
 duḥkhitāya śayānāya śraddadhānāya rogiṇe //
 yo bheṣajamavijñāya prājñamānī prayacchati //
 tyaktadharmasya pāpasya mṛtyubhūtasya durmateḥ //
 naro narakapātī syāttasya saṃbhāṣaṇādapi //
 varamāśīviṣaviṣaṃ kvathitaṃ tāmrameva vā //
 pītamatyagnisantaptā bhakṣitā vā+apyayoguḍāḥ //
 natu śrutavatāṃ veśaṃ bibhratā śaraṇāgatāt //
 gr̥hītamannaṃ pānaṃ vā vittaṃ vā roga pīḍitāt //
 bhiṣagbubhūṣurmatimānataḥ svaguṇasampadi //
 paraṃ prayatnamātiṣṭhet prāṇadaḥ syādyathā nṛṇāṃ //
 tadeva yuktaṃ bhaiṣajyaṃ yadārogyāya kalpate //
 sa caiva bhiṣajāṃ śreṣṭho rogebhyo yaḥ pramocayet //
 samyakprayogaṃ sarveṣāṃ siddhirākhyāti karmaṇāṃ //
 siddhirākhyāti sarvaiśca guṇairiyuktaṃ bhiṣaktamam //
 tatra ślokaḥ
 āyurvedāgamo heturāgamasya pravartanam //
 sūtraṇasyābhyānujñānamāyurvedasya nirṇayaḥ //
 saṃpūrṇaṃ kāraṇaṃ kāryamāyurvedaprayojanam //
 hetavaścaiva doṣāśca bheṣajaṃ saṃgrahaṇa ca //
 rasāḥ sapratyayadravyāstrividho dravyasaṃgrahaḥ //
 mūlinyaśca phalinyaśca snehāśca lavaṇāni ca //
 mūtram kṣīrāṇi vṛkṣāśca ṣaḍ ye kṣīratvagāśrayāḥ //
 karmāṇi caiśaṃ sarveṣāṃ yogāyogaguṇāguṇāḥ //

vaidyāpavādo yatrasthāḥ sarve ca bhiṣajām guṇāḥ /
 sarvametat samākhyātaṃ pūrvādhyāye maharṣiṇā //
 ityagniveśakṛte tantrē carakapratisaṃskṛte sūtrasthāne dīrghañjīvitīyo nāma
 pratham+adhyāyah /

1.2 dvitīyo+adhyāyah/

athāto+apāmārgataṇḍulīyamadhyāyaṃ vyākhyāsyāmaḥ //
 iti ha smāha bhagavānātreyah // apāmārgasya bījāni pippalīrmaricāni ca/
 viḍaṅgānyatha śigrūṇi sarṣapāmstumburūṇi ca //
 ajājīm⁸ cājagandhām ca pīlūnyelām hareṇukām/
 pṛthvikām surasām śvetām kuṭherakaphañijjhakau //
 śirīṣabījam laṣuṇam haridre lavaṇadvayam/
 jyotiṣmatīm nāgaram ca dadyācchīrṣavirecane //
 gaurave śirasah śūle pīnase+ardhāvabhedake/
 krimivyādhāvapasmāre ghrāṇanāśe pramohake //
 madanam madhukam nimbam jīmūtam kṛtavedhanam/
 pippalīkuṭajekṣvākūnyelām dhāmārgavāni ca //
 upasthite śleṣmapitte vyādhāvāmāśayāśraye/
 vamanārtham prayuñjīta bhiṣagdehamadūṣayan //
 trivṛtām triphalām dantīm nīlinīm saptalām vacām/
 kampillakam gavākṣīm ca kṣīriṇīmudakīryakām //
 pīlūnyāragvadham drākṣām dravantīm niculāni ca/
 pakvāśayagate doṣe virekārtham prayojayet //
⁹pāṭalām cāgnimantham ca bilvam śyonākameva ca/
 kāśmaryam śālaparṇīm ca pṛśniparṇīm nidigdhikām //
 balām śvadamṣṭrām bṛhatīmeraṇḍam sapunarnavam/
 yavān kulatthān kolāni guḍūcīm madanāni ca //
 palāśam kattṛṇam caiva snehāmśca lavaṇāni ca/
 udāvarte vibandheṣu yuñjyādāsthāpaneṣu ca //
 ata evauśadhagaṇāt saṃkalpyamanuvāsanam/
 mārutaghnamiṭi proktaḥ saṃgrahaḥ pāñcakarmikaḥ //
 tānyupasthitadoṣāṇām snehasvedopapādanaiḥ/
 pāñcakarmāni kurvīta mātṛakālau vicārayan //
 mātṛakālāśrayā yuktiḥ, siddhiryuktau pratiṣṭhitā/
 tiṣṭhatyupari yuktijño dravyajñānavatām sadā //
 ata ūrdhvaṃ pravakṣyāmi yavāgūrvividhauśadhāḥ/
 vividhānām vikārāṇām tatsādhyānām nivṛttaye //
 pippalīpippalīmūlacavyacitrakanāgaraiḥ/
 yavāgūrdīpanīyā syācchūlaghnī copasādhitā //
 dadhitthabilvacāṅgerītakradāḍimasādhitā/
 pācanī grāhiṇī, peyā savāte pāñcamūlikī //
 śālaparṇībalāvilvaiḥ pṛśniparṇīyā ca sādhitā/
 dāḍimāmlā hitā peyā pittaśleṣmātisāriṇām //
 payasyardhodake cchāge hrīverotpalanāgaraiḥ/
 peyā raktātisāraghnī pṛśniparṇīyā ca sādhitā //
 dadyāt sātiviṣām¹⁰ peyām sāme sāmlām sanāgarām/
 śvadamṣṭrākaṇṭakārībhyaṃ mūtrakṛcchre saphāṇitām //
 viḍaṅgapippalīmūlaśigrubhirmaricena ca/

⁸ `cājamodām ca' iti pā-

⁹ `pāṭalīm' iti pā-

¹⁰ `peyāmāme' iti pā-]

takrasiddhā¹¹ yavāgūḥ syāt krimighnī sasuvarcikā /
 mṛdvīkāsārivālajapippalīmadhunāgaraiḥ /
 pipāsāghnī, viṣaghnī ca somarājīvipācitā /
 siddhā varāhaniryūhe yavāgūrbṛmhaṇī matā /
 gavedhukānām bhr̥ṣṭānām karśanīyā samākṣikā /
 sarpiṣmatī bahutilā snehanī lavaṇānvitā /
 kuśāmalakaniryūhe śyāmākānām & virukṣaṇī /
 daśamūlīśṛtā kāsahikkāśvāsakaphāpahā /
 yamake madirāsiddhā pakvāśayaruḥpāhā /
 śākairmāmsaistilairmāsaiḥ siddhā varco nirasyati /
 jambvāmṛāsthidadhitthāmlabilvaiḥ sāṅgrāhikī matā /
 kṣārācitrahingvamlavetasairbhedinī matā /
 abhayāpippalīmūlaviśvairvātānulomanī¹² /
 takrasiddhā yavāgūḥ syādghṛtavypattināśinī /
 tailavyāpadi śastā syāttakrapīṇyākasādhitā /
 gavyamāmsarasaiḥ samlā viṣamajvaranāśinī /
 kaṇṭhyā yavānām yamake pippalyāmalakaiḥ śṛtā /
 tāmracūḍarase siddhā retomārgaruḥpāhā /
 samāśavidalā vṛṣyā ghṛtakṣīropasādhitā /
 upodikādadhībhyām tu siddhā madavināśinī /
 kṣudham hanyādapāmārgakṣīragodhārasaiḥ śṛtā /
 tatra ślokaḥ ---

aṣṭāvimśatirityetā yavāgvah parikīrtitāḥ /
 pañcakarmāṇi cāśritya prokto bhaisajyasamgrahaḥ /
 pūrvam mūlaphalajñānahetoruktaṁ yadauśadham /
 pañcakarmāśrayajñānahetostat kīrtitaṁ punaḥ /
 smṛtimān hetuyuktijO jītātmā pratipattimān /
 bhiṣagaūśadhasaṁyogaiścikitsām kartumarhati /
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṁskṛte ślokasthāne+apāmārgataṇḍuliyo nāma
 dvitīyo+adhyāyaḥ / 2 /

1.3 tṛtīyo+adhyāyaḥ /

athāta āragvadhīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ /
 iti ha smāha bhagavānātreyaḥ / āragvadaḥ saidagajaḥ karañjo vāsā guḍūcī madanaṁ
 haridre /
 śrīyāhvaḥ surāhvaḥ khadiro dhavaśca nimbo viḍaṅgaṁ karavīrakatvak /
 granthiśca bhaurjo laśunaḥ śirīṣaḥ salomaśo guggulukṛṣṇagandhe /
 phaṇijjhako vatsakasaptaparnau pīlūni kuṣṭhaṁ sumanaḥpravālāḥ /
 vacā hareṇustriṣṭā nikumbho bhallātakam gairikamañjanaṁ ca /
 manaḥśilāle gṛhadhūma elā kāśīsalodhrārjunamustasarjāḥ /
 ityardharūpairvihitāḥ śaḍete gopittapītāḥ punareva piṣṭāḥ /
 siddhāḥ param sarṣapatailayuktāścūrṇapradehā bhiṣajā prayojyāḥ /
 kuṣṭhāni kṛcchrāṇi navam kilāsam sureśaluptam kiṭibham sadadru /
 bhagandarārśāmsyapacīm sapāmām hanyuḥ prayuktāstvacinānnarāṇām /
 kuṣṭham haridre surasaṁ paṭolaṁ nimbāśvagandhe suradāruśigrū /
 sasarsapaṁ tumburudhānyavanyam caṇḍām ca cūrṇāni samāni kuryāt /
 taistakrapīṣṭaiḥ prathamam śarīram tailāktamudvartayituṁ yateta /
 tenāsyakaṇḍūḥ piḍakāḥ sakoṭhāḥ kuṣṭhāni śophāśca śamam vrajanti /
 kuṣṭhāmṛtāsaṅgaṭaṅkaṭerikāsīsakampillakamustalodhrāḥ /

¹¹ 'atra takraṁ jalasthāne bodhyam' iti gaṅgādharaḥ

¹² 'bilvai-' iti pā-

saugandhikaṃ sarjaraso viḍaṅgaṃ manaḥśilāle karavīrakatvak//
 tailāktagātrasya kṛtāni cūrṇānyetāni dadyādavacūrṇanārtham/
 dadrūḥ sakaṇḍūḥ kiṭibhāni pāmā vicarcikā caiva tathaiti śāntim//
 manaḥśilāle maricāni tailamārkaṃ payaḥ kuṣṭhaharaḥ pradehaḥ/
 tutthaṃ viḍaṅgaṃ maricāni kuṣṭhaṃ lodhraṃ ca tadvat samanaḥśilam syāt//
 rasāñjanaṃ saprapunāḍabījaṃ yuktaṃ kapitthasya rasena lepaḥ/
 karañjabījaiḍagajaṃ sakuṣṭhaṃ gomūtrapiṣṭhaṃ ca paraḥ pradehaḥ//
 ubhe haridre kuṭajasya bījaṃ karañjabījaṃ sumanaḥpravālān/
 tvacaṃ samadhyāṃ hayamārakasya lepaṃ tilakṣārayutaṃ vidadhyāt//
 manaḥśilā tvak kuṭajāt sakuṣṭhāt salomaśaḥ saidagajaḥ karañjaḥ/
 granthiśca bhaurjaḥ karavīramūlaṃ cūrṇāni sādhyāni tuṣodakena//
 palāśanirdāharasena cāpi karṣoddhṛtānyādhakasaṃmitena/
 darvīpralepaṃ pravadanti lepametaṃ paraṃ kuṣṭhanisūdanāya//
 parṇāni piṣṭvā caturaṅgulasya takreṇa parṇānyatha kākamācyāḥ/
 tailāktagātrasya narasya kuṣṭhānyudvartayedāśvahanacchadaiśca//
 kolaṃ kulatthāḥ suradārurāśnāmāśātasītailaphāni kuṣṭham/
 vacā śātāhvā yavacūrṇamamlamuṣṇāni vātāmayināṃ pradehaḥ//
 ānūpamatsyāmiśavesavārairūṣṇaiḥ pradehaḥ pavanāpahaḥ syāt/
 snehaiścaturbhirdaśamūlamiśrairgandhausadhaiścānilahaḥ pradehaḥ//
 takreṇa yuktaṃ yavacūrṇamuṣṇaṃ sakṣāramartim jāthare nihanyāt/
 kuṣṭhaṃ śātāhvām savacāṃ yavānāṃ cūrṇaṃ satailāmlamuśanti vāte//
 ubhe śātāhve madhukaṃ madhūkaṃ balāṃ priyālaṃ ca kaśerukaṃ ca/
 ghr̥taṃ vidārīm ca sitopalāṃ ca kuryāt pradehaṃ pavane sarakte//
 rāśnā guḍūcī madhukaṃ bale dve sajjivakaṃ sarśabhakaṃ payaśca/
 ghr̥taṃ ca siddhaṃ madhuśeṣayuktaṃ raktānilārtaṃ praṇudet pradehaḥ//
 vāte sarakte saghr̥taṃ pradeho godhūmacūrṇaṃ chagalīpayaśca/
 natotpalaṃ candanakuṣṭhayuktaṃ śīrorujāyāṃ saghr̥taṃ pradehaḥ//
 prapaunḍarikāṃ suradāru kuṣṭhaṃ yaṣṭyāhvamelā kamalotpale ca/
 śīrorujāyāṃ saghr̥taḥ pradeho lohairakāpadmakacorakaiśca//
 rāśnā haridre naladaṃ śātāhve dve devadārūṇi sitopalā ca/
 jīvantimūlaṃ saghr̥taṃ satailamālepanaṃ pārśvarujāsu koṣṇam//
 śaivālapadmotpalavetratuṅgaprapaunḍarikāṇyamṛṇālalodhraṃ/
 priyaṅgukāleyakacandanāni nirvāpaṇaḥ syāt saghr̥taḥ pradehaḥ//
 sitālātāvetasapadmakāni yaṣṭyāhvamaindrī nalināni dūrvā/
 yavāsamūlaṃ kuśakāśayośca nirvāpaṇaḥ syājjalamerakā ca//
 śaileyamelāgurunī sakuṣṭhe caṇḍā nataṃ tvak suradāru rāśnā/
 śītaṃ nihanyādacirāt pradeho viṣaṃ śīriśastu sasindhuvāraḥ//
 śīriśalāmajjakahemalodhraistvagdoṣasaṃsvedaharaḥ pragharṣaḥ/
 patrāmbulodhrābhayacandanāni śārīradaurgandhyaharaḥ pradehaḥ//
 tatra ślokaḥ ---
 ihātrijaḥ siddhatamānuvāca dvātriṃśataṃ siddhamaharṣipūjyaḥ/
 cūrṇapradehān vividhāmayaḥgnānāragvadhīye jagato hitārtham//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte ślokaśthāne āragvadhīyo nāma
 tṛtīyo+adhyāyaḥ//3//

1.4 caturtho+adhyāyaḥ/

athātaḥ ṣaḍvirecanaśatāśritīyamadhyāyaṃ¹³ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ//

iha khalu ṣaḍvirecanaśatāni bhavanti, ṣaḍvirecanāśrayāḥ, pañca kaṣāyayonayaḥ, pañcavidhaṃ kaṣāyakalpanaṃ, pañcāśanmahākāṣāyāḥ, pañca kaṣāyaśatāni, iti saṃgrahaḥ//

¹³ ṣaḍvirecanaśatīyaṃ' iti pā-

ṣaḍ virecanaśatāni, iti yaduktaṃ tadiha saṃgrahenodāhṛtya vistareṇa kalpopaniṣadi vyākhyāsyāmaḥ; (&tatra) trayastrimśadyogaśataṃ praṇītaṃ phaleṣu, ekonacatvāriṃśajīmūtakeṣu yogāḥ, pañcacatvāriṃśadikṣvākuṣu, dhāmārgavaḥ ṣaṣṭidhā bhavati yogayuktaḥ, kuṭajastvaṣṭādaśadhā yogameti, kṛtavedhanam ṣaṣṭidhā bhavati yogayuktaṃ, śyāmātrivṛdyogaśataṃ praṇītaṃ daśāpare cātra bhavanti yogāḥ, caturaṅgulo dvādaśadhā yogameti, lodhraṃ vidhau ṣoḍaśayogayuktaṃ, mahāvṛkṣo bhavati viṃśatiyogayuktaḥ, ekonacatvāriṃśat saptaśaṅkhinīyoryogāḥ, aṣṭacatvāriṃśadantīdravantyoh, iti ṣaḍvirecanaśatāni //

ṣaḍ virecanaśrayā iti kṣīramūlatvakpatrapuṣpaphalānīti //

pañca kaṣāyayonaya iti madhurakaṣāyo+amlakaṣāyaḥ kaṭukaṣāyastiktakaṣāyaḥ kaṣāyakaṣāyaśceti tantre saṃjñā //

pañcavidham kaṣāyakalpanamiti tadyathā --- svarasaḥ, kalkaḥ, śṛtaḥ, śītaḥ, phāṇṭaḥ, kaṣāya iti /

(&yantṛaṇiṣpīditādravyādrasaḥ svarasa ucyate /

yaḥ piṇḍo rasapiṣṭānāṃ sa kalkaḥ parikīrtitaḥ //

vahnau tu kvathitaṃ dravyaṃ śṛtamāhuścikitsakāḥ /

dravyādāpotthitāttoyē pratapte niśi saṃsthitāt //

kaṣāyo yo+abhiniryāti sa śītaḥ samudāhṛtaḥ /

kṣiptvoṣṇatoye mṛditaṃ tat phāṇṭaṃ parikīrtitaṃ //) teṣāṃ yathāpūrvam balādhikyam; ataḥ kaṣāyakalpanā vyādhyāturabalāpekṣiṇī; na tvevaṃ khalu sarvāṇi sarvatropayogīni bhavanti //

'pañcāśanmahākaṣāyā' iti yaduktaṃ tadanuvyākhyāsyāmaḥ; tadyathā --- jīvanīyo bṛmhaṇīyo lekhaṇīyo bhedaṇīyaḥ sandhānīyo dīpanīya iti ṣaṭkaḥ kaṣāyavargaḥ; balyo varṇyaḥ kaṇṭhyo hṛdya iti catuṣkaḥ kaṣāyavargaḥ; tṛptighno+arśoghraḥ kuṣṭhaghnaḥ kaṇḍūghnaḥ krimighno viṣaghna iti ṣaṭkaḥ kaṣāyavargaḥ; stanyajananaḥ stanyaśodhanaḥ śukrajananaḥ śukraśodhana iti catuṣkaḥ kaṣāyavargaḥ; snehopagaḥ svedopago vamanopago virecanopaga āsthāpanopago+anuvāsanopagaḥ śirovirecanopaga iti saptakaḥ kaṣāyavargaḥ; chardinigrahaṇastrīṇānigrahaṇo hikkānigrahaṇa iti trikaḥ kaṣāyavargaḥ; purīṣasaṃgrahaṇīyaḥ purīṣavirajānīyo mūtrasaṃgrahaṇīyo mūtravirajānīyo mūtravirecanīya iti pañcakaḥ kaṣāyavargaḥ; kāsaharaḥ śvāsaharaḥ śothaharo jvaraharaḥ śramahara iti pañcakaḥ kaṣāyavargaḥ; dāhprasāmanaḥ śītaprasāmana udardaprasāmano+aṅgamardaprasāmanaḥ śūlaprasāmana iti pañcakaḥ kaṣāyavargaḥ; śoṇitasthāpano vedanāsthāpanaḥ saṃjñāsthāpanaḥ prajāsthāpano vayahsthāpana iti pañcakaḥ kaṣāyavargaḥ; iti pañcāśanmahākaṣāyā mahatāṃ ca kaṣāyāṇāṃ lakṣaṇodāharaṇārthaṃ vyākhyātā bhavanti /

teṣāmekaikasmin mahākaṣāye daśa daśāvayavikāṇ kaṣāyānanuvyākhyāsyāmaḥ; tānyeva pañca kaṣāyaśatāni bhavanti //

tadyathā --- jīvakaṣābhakau medā mahāmedā kākolī kṣīrakākolī &mudga-parṇīmāṣaparnyau jīvantī madhukamiti daśemāni jīvanīyāni bhavanti(1), kṣīriṇī rājakaṣavakāśvagandhākākolīkṣīrakākolīvāṭhyāyanībhadraudanībhāradvājīpayasyarṣyagandhā iti daśemāni bṛmhaṇīyāni bhavanti(2), mustakuṣṭhaharidrādāruharidrāvaca-tiviṣākaṭurohiṇīcitracacirabilvahaimavatya iti daśemāni lekhaṇīyāni bhavanti(3), &suvahārkorubukāgnimukhīcitracacirabilvaśaṅkhinīśakulādanīsvaṇakṣīriṇya iti daśemāni bhedaṇīyāni bhavanti(4), madhukamadhuparṇīprṣniparṇyambaṣṭhakīśamaṅgāmocarasadhātā-kīlodhrapriyaṅgukaṭphalānīti daśemāni sandhānīyāni bhavanti(5), pippalīpippalīmūlacavyacitrakaśṛṅgaverāmlavetasamaricājamodābhallātakāsthīhiṅguniryaśā iti daśemāni dīpanīyāni bhavanti(6), iti ṣaṭkaḥ kaṣāyavargaḥ //

aindryṣabhyatirasarṣyaproktāpayasyāśvagandhāsthīrārohiṇībālātibalā iti daśemāni balyāni bhavanti(7), candanatuṅgapadmakośīramadhukamañjīṣṭhāsārīvāpayasyāsitālatā iti daśemāni varṇyāni bhavanti(8), sārivekṣumūlamadhukapippalīdrākṣavidārīkaiṭaryahamśapādībṛhatikaṇṭakārikā iti daśemāni kaṇṭhyāni bhavanti(9), āmrāmṛtākalikucakaramardavṛkṣāmlāmlavetasakuvalabadaradādimamātuluṅgānīti daśemāni hṛdyāni bhavanti(10), iti catuṣkaḥ kaṣāyavargaḥ //

gāgaracavyacitrakaviḍaṅgamūrvāguḍūcivacāmustapippalīpaṭolānīti daśemāni trptighnāni bhavanti(11), kuṭajabilvacitrakanāgarātivīṣābhayādhanvayāsakadāruharidrāvacācavyānīti daśemānyarśoghnāni bhavanti(12), khadirābhayāmalakaharidrāruṣkarasaptaparnāragvadhakaravīraviḍaṅgajātīpravālā iti daśemāni kuṣṭhaghnāni bhavanti(13), candananaladakṛtamālanaktamālanimbakuṭajasarṣapamadhukadāruharidrāmūstānīti daśemāni kaṇḍūghnāni bhavanti(14), akṣivamaricagaṇḍīrakebukaviḍaṅganirguṇḍīk-iṇihīśvadamṣṭrāvṛṣaparnīkākhuparnīkā iti daśemāni krimighnāni bhavanti(15), haridrāmañjiṣṭhāsuvahāsūkṣmailāpālindīcandanakatakāśirīśasindhuvāraśleṣmātakā iti daśemāni viśaghnāni bhavanti(16), iti ṣaṭkaḥ kaṣāyavargaḥ //

vīraṇaśāliṣaṣṭhikeṣuvālikādarbhakuśakāśagundretkaṭakattṛṇamūlānīti daśemāni stanyajananāni bhavanti(17), pāṭhāmahaṣadhasuradārumustamūrvāguḍūcivatsakaphalakirātatikakakāṭurohiṇīsārīvā iti daśemāni stanyaśodhanāni bhavanti(18), jīvakaṣabhakakākolīkṣīrakākolīmudgaparnīmāṣaparnīmedāvṛddharuhājaṭilākuliṅgā iti daśemāni śukrajananāni bhavanti(19), kuṣṭhailavālukakaṭphalasamudraphenakadambaniryāseṣukāṇḍekṣvikṣurakavaḥ daśemāni śukraśodhanāni bhavanti(20), iti catuṣkaḥ kaṣāyavargaḥ //

mṛdvīkāmādhukamādhuparnīmedāvidārīkākolīkṣīrakālōlījīvakajīvantīśālaparṇya iti daśemāni snehopagāni bhavanti(21), śobhāñjanakairāṇḍārkaṣṭrāpunarnavāyavatīlatkulatthamāśabadarānīti daśemāni svedopagāni bhavanti(22), madhumādhukakovidārakarbudāranīpavidulabimbīśaṇapūṣpīśadāpūṣpāpratyakpūṣpā iti daśemāni vamanopagāni bhavanti(23), drākṣākāśmaryaparūṣakābhayāmalakabibhītakakuvalabadarakarkandhupīlūnīti daśemāni virecanopagāni bhavanti(24), trivṛdbilvapippalīkuṣṭhasarṣapavacāvatsakaphalaśatapūṣpāmādhukamādanaphalānīti daśemānyāsthāpanopagāni bhavanti(25), rāśnāsuraḍārūbilvamādanaśatapūṣpāvṛṣṭrāpunarnavāśvadamṣṭrāgnimanthaśyonākā iti daśemānyanuvāsanopagāni bhavanti(26), jyotiṣmatīkṣavakamaricapippalīviḍaṅgśīgrusarṣapāpāmārgataṇḍulaśvetāmahāśvetā iti daśemāni śīrovirecanopagāni bhavanti(27), iti sapṭakaḥ kaṣāyavargaḥ //

jambvāmrapallavamātuluṅgāmlabadaradāḍimayavayaṣṭhikośīramṛllājā iti daśemāni charḍinīgrahaṇāni bhavanti(28), nāgaradhanvayavāśakamustaparpaṭakacandanakirātatikakaguḍūcīhrīveradhānyakapaṭolānīti daśemāni trṣṇānīgrahaṇāni bhavanti(29), śaṭīpuṣkaramūlabadarabījakaṇṭakārīkābrhātīvrkṣaruḥābhayāpippalīdurālābhākulīraśṛṅgyā iti daśemāni hikkānīgrahaṇāni bhavanti(30), iti trikaḥ kaṣāyavargaḥ //

priyaṅgvanantāmṛāsthikaṭvaṅgalodhramocarāsasamaṅgādhātākīpūṣpapadmāpadmakeśarānīti daśemāni purīśasaṃgrahaṇīyāni bhavanti(31), jambuśallakītvakkacchurāmādhūkaśālmālīśrīveṣṭakabhṛṣṭamṛtpayasyotpalatilakaṇā iti daśemāni purīśavirajanīyāni bhavanti(32), jambvāmraplakṣavaṭakapītanodumbarāśvatthabhallātākāśmantakasomavalkā iti daśemāni mūtrasaṃgrahaṇīyāni bhavanti(33), padmotpalanalinakumudasaugandhikapuṇḍarīkaśatapātramādhukapriyaṅgudhātākīpūṣpānīti daśemāni mūtravirajanīyāni bhavanti(34), vṛkṣādānīśvadamṣṭrāvasukavaśīrapāśānābhedadarbhakuśakāśagundretkaṭamūlānīti daśemāni mūtravirecanīyāni bhavanti(35), iti pañcakaḥ kaṣāyavargaḥ //

drākṣābhayāmalakapippalīdurālābhāśṛṅgikaṇṭakārīkāvrṣṭrāpunarnavātāmālakya iti daśemāni kāsaharāni bhavanti(36), śaṭīpuṣkaramūlāmlavetasailāhiṅgavagururasātāmālakījīvantīcaṇḍā iti daśemāni śvāsaharāni bhavanti(37), pāṭalāgnimanthaśyonākābilvakāśmaryakaṇṭakārīkābrhātīśālaparnīpṛṣṇiparnīgokṣurakā iti daśemāni śvayathuharāni bhavanti(38), sārīvāśarkarāpāṭhāmañjiṣṭhādrākṣāpīluparūṣakābhayāmalakabibhītakānīti daśemāni jvaraharāni bhavanti(39), drākṣākharjūrāprijyālabadaradāḍimaphalguṇparūṣakeṣuyavaṣaṣṭhikā iti daśemāni śramaharāni bhavanti(40), iti pañcakaḥ kaṣāyavargaḥ //

lājācandanakāśmaryaphalamādhūkaśarkarānīlotpalośīrasārīvāguḍūcīhrīberānīti daśemāni dāhapraśamanāni bhavanti(41), tagarāgurudhānyakaśṛṅgaverabhūtikavacākaṇṭakāryagnimanthaśyonākāpippalya iti daśemāni śītapraśamanāni bhavanti(42), tīndukaprijyālabadarakhadirakadarasaptaparnāśvakarṇāśvakarṇār-

junāsanārimeḍā iti daśemānyudardapraśamanāni bhavanti(43), vidārīgandhāpṛṣṇi-
parṇibṛhatikaṇṭakārikairāṇḍakākolicandanośīrailāmadhukānīti daśemānyaṅgamardapraśa-
manāni bhavanti(44), pippalīpippalīmūlacavyacitrakaśṛṅgaveramaricājamodājagandhājīgandhīrāṇīti
daśemāni śūlapraśamanāni bhavanti(45), iti pañcakaḥ kaśāyavargaḥ /

madhumadhukarudhiramocarasaṁṛtkapālalodhragairikarpiyaṅguśarkarālājā iti
daśemāni śoṇitasthāpanāni bhavanti(46), śālakaṭphalakadambapadmakatumbamocarasa-
śīrīṣavañjulailavālukāśokā iti daśemāni vedanāsthāpanāni bhavanti(47), hiṅgukaiṭaryārimeḍāvacācorakavaya-
mūjaṭilāpalaṅkaśāśokaroḥiṇya iti daśemāni saṁjñāsthāpanāni bhavanti(48), aindrībrāh-
mīṣatavīryasahasravīryā+amoghā+avyathāśivā+ariṣṭāvāṭyapuṣpīviṣvakṣenakāntā iti
daśemāni prajāsthāpanāni bhavanti(49), amṛtā+abhayādhātṛīmuktāśvetājīvantyatirasāmaṇḍūkapaṇīsthīrāpu-
iti daśemāni vayahsthāpanāni bhavanti(50), iti pañcakaḥ kaśāyavargaḥ /

iti pañcakaśāyaśatānyabhisamasya pañcāśanmahākaśāyā mahatām ca kaśāyānām
lakṣaṇodāharaṇārtham vyākhyātā bhavanti /

nahi vistarasya pramāṇamasti, na cāpyatisaṁkṣepo+alpabuddhīnām sāmāthyāy-
opakalpate, tasmādanatisaṁkṣepeṇānativistareṇa copadiṣṭaḥ /

etāvanto hyalamalpabuddhīnām vyavahārāya, buddhimatām ca svālakṣaṇyānumānayuk-
tikuśālānāmanuktārthajñānāyeti /

evamvādinām bhagavantamātreyamagniveśa uvāca --- naitāni bhagavan! pañca
kaśāyaśatāni pūryante, tāni tāni hyevāṅgānyupaplavante& teṣu teṣu mahākaśāyeṣvati /

tamuvāca bhagavānātreyah --- naitadevaṁ buddhimatā draṣṭavyamagniveśa /

eko+api hyanekām saṁjñām labhate kāryāntarāṇi kurvan, tadyathā --- puruṣo
bahūnām karmaṇām karaṇe samartho bhavati, sa yadyat karma karoti tasya tasya
karmaṇaḥ karṭṛ-karaṇa-kāryasaṁprayuktaṁ tattadgauṇam nāmaviśeṣam prāpnoti,
tadvadauśadhadravayamapi draṣṭavyam /

yadi caikameva kiṁciddravayamāsādayāmastathāguṇayuktaṁ yat sarvakarmaṇām karaṇe
samarthaṁ syāt, kastato+anyadicchedupadhārayitumupadeṣṭum vā śiṣyebhya iti /

tatra ślokaḥ --- yato yāvanti yairdravyairvirecanaśatāni ṣaṭ /

uktāni saṁgrahēṇa tathaivaishām ṣaḍāśrayāḥ /

rasā lavaṇavarjyāśca kaśāya iti saṁjñitāḥ /

&tasmāt pañcavidhā yoniḥ kaśāyānāmudāhṛtā /

tathā kalpanamāpyeṣāmuktaṁ pañcavidham punaḥ /

mahatām ca kaśāyānām pañcāśat parikīrtitā /

pañca cāpi kaśāyānām śatānyuktāni bhāgaśaḥ /

lakṣaṇārtham, pramāṇam hi vistarasya na vidyate /

na cālamatisaṁkṣepaḥ sāmāthyāyopakalpate /

alpabuddherayaṁ tasmānnātisaṁkṣepavistarāḥ /

mandānām vyavahārāya, budhānām buddhivṛddhaye /

pañcāśatko hyayaṁ vargaḥ kaśāyānāmudāhṛtaḥ /

teṣām karmasu bāhyeṣu yogamābhyantereṣu ca /

saṁyogaṁ ca prayogaṁ ca yo veda sa bhiṣagvaraḥ /

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṁskṛte ślokaṣṭhāne ṣaḍvirecanaśatāśritīyo nāma
caturtho+adhyāyaḥ /4/

iti bheṣajacatuṣkaḥ /1/

1.5 pañcamo+adhyāyaḥ /

athāto mātrāśītiyamadhyāyaṁ vyākhyāsyāmaḥ /

iti ha smāha bhagavānātreyah /

mātrāśī syāt /

āhāramātrā punaragnibalāpekṣiṇī /

yāvaddhyasyāśanamaśītanupahatya prakṛtiṁ yathākālam jarām gacchati tāvadasya
mātrāpramāṇam veditavyam bhavati /

tatra śāliṣaṣṭikamudgalāvakapiñjalaiṇaśaśaśarabhaśambarādīnyāhāradravyāṇi prakṛti-laghūnyapi mātṛāpekṣiṇi bhavanti/

tathā piṣṭekṣukṣīravikṛtilamāśānūpaudakapiśitādīnyāhāradravyāṇi prakṛtigurūnyapi mātṛāmevāpekṣante//

na caivamukte dravye gurulāghavamakāraṇaṃ manyeta, laghūni hi dravyāṇi vāyvagñiguṇabahulāni bhavanti; pṛthvīsomaguṇabahulānītarāṇi, tasmāt svaguṇādapi laghūnyagnisandhuṣaṇasvabhāvānyalpadoṣāṇi cocyante+api sauhityopayuktāni, gurūṇi punarāgnisandhuṣaṇasvabhāvānyasāmānyāt, ataścātimātraṃ doṣavanti sauhityopayuktānyanyatra vyāyāmāgnibalāt; saiśā bhavatyagnibalāpekṣiṇi mātṛā//

na ca nāpekṣate dravyaṃ; dravyāpekṣayā ca tribhāgasauhityamardhasauhityaṃ vā gurūṇāmupadiśyate, laghūnāmapi ca nātisauhityamagneryuktyartham//

mātṛāvaddhyaśanamaśītanamanupahatya prakṛtiṃ balavarṇasukhāyusā yojayatyupayok-tāramavaśyamiti//

bhavanti cātra ---guru piṣṭamayam tasmātanḍulān pṛthukānapi/

na jātu bhuktavān khādenmātṛaṃ khādedbubhuṣitaḥ//

vallūraṃ śuṣkāśākāni śālūkāni bisāni ca/

nābhyasedgauravānmāmsaṃ kṛśaṃ naivopayojayet//

matsyān dadhi ca māśāṃśca yavakāṃśca na śīlayet//

piṣṭikāñchālimudgāṃśca saindhavāmalake yavān/

āntarīkṣaṃ payaḥ sarpirjāṅgalaṃ madhu cābhyaset//

tacca nityaṃ prayuñjīta svāsthyaṃ yenānuvartate/

ajātānāṃ vikārānāmanutpattikaraṃ ca yat//

ata ūrdhvaṃ śarīrasya kāryamakṣyañjanādikam/

svasthavṛttimabhipretya guṇataḥ saṃpravakṣyate//

sauvīramañjanaṃ nityaṃ hitamakṣṇoḥ prayojayet/

pañcarātre+aṣṭarātre vā srāvañārthe rasāñjanaṃ//

cakṣustejomayaṃ tasya viśeṣācchleṣmato bhayaṃ/

tataḥ śleṣmaharaṃ karma hitaṃ dr̥ṣṭeḥ prasādanam//

divā tanna prayoktavyaṃ netrayostīkṣṇamañjanaṃ/

virekadurbalā dr̥ṣṭirādityaṃ prāpya sīdati//

tasmāt srāvyaṃ niśāyāṃ tu dhruvamañjanamiśyate/

yathā hi kanakādīnāṃ & malināṃ vividhātmanām//

dhautānāṃ nirmalā śuddhistailacelakacāḍibhiḥ/

evaṃ netreṣu martyānāmañjanāścyotanādibhiḥ//

dr̥ṣṭirnirākulā bhāti nirmale nabhasīnduvat/

hareṇukāṃ priyaṅguṃ ca pṛthvikāṃ keśaraṃ nakham//

hrīveraṃ candanaṃ patraṃ tvageloṣīrapadmakam/

dhyāmakaṃ madhukaṃ māmsī guggulvaguruśarkaram//

nyagrodhodumbarāśvatthaplakṣalodhratvacāḥ śubhāḥ/

vanyaṃ sarjaraṃ mustaṃ śaileyam kamalotpale//

śrīveṣṭakaṃ śallakīm ca śukaśarhamathāpi ca/

piṣṭvā limpecchareṣīkāṃ tāṃ vartim yavasannibhām//

aṅguṣṭhasaṃmitāṃ kuryādaṣṭāṅgulasamāṃ bhiṣak/

śuṣkāṃ nigarbhām tāṃ vartim dhūmanetrārpitāṃ naraḥ//

snehāktāmagnisaṃpluṣṭāṃ pibet prāyogikīm sukhām/

vasāghṛtamadhūcchiṣṭairyuktairvarauṣadhaiḥ//

vartim madhurakaiḥ kṛtvā snaihi kīm dhūmamācāret/

śvetā jyotiṣmatī caiva haritālaṃ manahśilā//

gandhāścāgurupatrādyā dhūmaṃ mūrdhāvirecane&/

gauravaṃ śīrasaḥ śūlaṃ pīnasārdhāvabhedakau//

karnākṣīśūlaṃ kāśaśca hikkāśvāsau galagrahaḥ/

dantadaurbalyamāsrāvaḥ śrotraghrāṇākṣidoṣajaḥ //
 pūtirghrāṇāsyagandhaśca dantaśūlamarocakaḥ/
 hanumanyāgrahaḥ kaṇḍūḥ krimayaḥ pāṇḍutā mukhe //
 śleṣmapraseko vaisvaryam galaśuṇḍyupajihvikā/
 &khālityam piñjaratvam ca keśānām patanam tathā //
 kṣavathuścātitrā ca buddhermoho+atinidratā/
 dhūmapānāt praśāmyanti balaḥ bhavati cādhikam //
 śīroruhakapālānāmindriyāṇām svarasya ca/
 na ca vātakaphātmāno balino+apyūrdhvajatrūjāḥ //
 &dhūmavaktrakapānasya vyādhayaḥ syuḥ śirogatāḥ/
 prayogapāne tasyāṣṭau kālāḥ saṃparikīrtitāḥ //
 vātaśleṣmasamutkleśaḥ kāleṣveṣu hi lakṣyate/
 snātvā bhuktvā samullikhya kṣutvā dantānnighṛṣya ca //
 nāvanāñjananidrānte cātmanā dhūmapo bhavet/
 tathā vātakaphātmāno na bhavantyūrdhvajatrūjāḥ //
 rogāstasya tu peyāḥ syurāpānāstristrayastrayaḥ/
 paraṃ dvikālapāyī syādahnaḥ kāleṣu buddhimān //
 prayoge, snaihike tvekaṃ, vairecyam tricatuḥ pibet/
 hṛtkaṇṭhendriyasamśuddhirlaghutvam śīrasaḥ śamaḥ //
 yatheritānām doṣāṇām samyakpītasya lakṣaṇam/
 bādhīyamāndhyamūkatvam raktapittam śīrobhramam //
 akāle cātīpitaśca dhūmaḥ kuryādupadravān/
 tattraeṣṭam sarpiṣaḥ pānam nāvanāñjanatarpaṇam //
 snaihikaḥ dhūmaje doṣe vāyuḥ pittānigo yadi/
 śītam tu raktapitte syācchleṣmapitte virūkṣaṇam //
 paraṃ tvataḥ pravakṣyāmi dhūmo yeṣāṃ vigarhitaḥ/
 na viriktaḥ pibeddhūmaḥ na kṛte bastikarmaṇi //
 na rakti na viṣeṇārto na &śocanna ca garbhini/
 na śrame na made nāme na pitte na prajāgare //
 na mūrccābhramatṛṣṇāsu na kṣīṇe nāpi ca kṣate/
 na &madyadugdhe pītvā ca na snehaṃ na ca māḥṣikam //
 dhūmaḥ na bhuktvā &dadhnā ca na rūkṣaḥ kruddha eva ca/
 na tāluśoṣe timire śīrasyabhihite na ca //
 na śāṅkhake na rohiṇyām na mehe na madātyaye/
 eṣu dhūmamakāleṣu mohāt pibati yo naraḥ //
 rogāstasya pravardhante dāruṇā dhūmavibhramāt/
 dhūmayogyaḥ pibeddoṣe śiroghrāṇākṣisaṃśraye //
 ghrāṇenāsyena kaṇṭhasthe mukhena ghrāṇapo vameṭ/
 āsyena dhūmakavalān piban ghrāṇena nodvameṭ //
 pratilomaṃ gato &hyāśu dhūmo hiṃsyāddhi cakṣuṣī/
 ṛjvaṅgacakṣustacetāḥ sūpaviṣṭastriparyayam //
 pibecchidraṃ pidhāyaikaṃ nāsayā dhūmamātmavān/
 caturviṃśatikam netraṃ &svāṅgulībhirvirecane //
 dvātriṃśadaṅgulaṃ snehe prayoge+adhyardhamiṣyate/
 &ṛju trikoṣāphalitaṃ kolāsthyagrapramāṇitam //
 bastinetrasamadavyam dhūmanetraṃ praśasyate/
 dūrādvinirgataḥ parvacchinno nāḍītanūkrtaḥ //
 nendriyam bādhate dhūmo mātrākālaniṣevitaḥ/
 yadā coraśca kaṇṭhaśca śīraśca laghutām vrajet //
 kaphaśca tanutām prāptaḥ supītam dhūmamādiṣet/
 aviśuddhaḥ svarō yasya kaṇṭhaśca sakapho bhavet //

stimito mastakaścaivamapītaṃ dhūmamādiṣet/
 tālu mūrdhā ca kaṇṭhaśca śuṣyate paritapyate//
 tṛṣyate muhyate jantū raktaṃ ca sravate+adhikam/
 śiraśca bhramate+atyartham mūrccā cāsyopajāyate//
 indriyāṇyupatapyante dhūme+atyartham niṣevite/
 &varṣe varṣe+aṇutailam ca kāleṣu triṣu nā caret//
 prāvṛṭṣaradvasanteṣu gatameghe nabhastale/
 nasyakarma yathākālam yo yathoktaṃ niṣevate//
 na tasya cakṣurna ghrāṇam na śrotramupahanyate/
 na syuḥ śvetā na kapilāḥ keśāḥ śmaśrūṇi vā punaḥ//
 na ca keśāḥ &pramucyante vardhante ca viśeṣataḥ/
 manyāstambhaḥ śiraḥśūlamarditaṃ hanusaṃgrahaḥ//
 pīnasārdhāvabhedau ca śiraḥkampaśca śāmyati/
 sirāḥ śiraḥkapālānām sandhayaḥ snāyukaṇḍarāḥ//
 nāvanaprīṇitāścāsyā labhante+abhyadhikam balam/
 mukhaṃ prasannopacitaṃ svarāḥ snigdhaḥ sthīro mahān//
 sarvendriyāṇām vaimalyam balam bhavati cādhikam/
 na cāsyā rogāḥ sahasā prabhavantyūrdhvajatrūjāḥ//
 jīryataścottamāṅgeṣu& jarā na labhate balam/
 candanāguruṇī patraṃ dārvītvānmadhukam balām//
 prapauṇḍarikam sūkṣmailām viḍaṅgam bilvamutpalam/
 hrīberamabhayaṃ vanyaṃ tvaṇmustaṃ sārīvāṃ sthīrām//
 jīvantīm pṛṣṇiparnīm ca suradāru& śatāvarīm/
 hareṇum bṛhatīm vyādhṛīm surabhīm padmakeśaram//
 vipācayecchataguṇe māhendre vimale+ambhasi/
 tailāddaśaguṇam śeṣam kaśāyamavatārayet//
 tena tailam kaśāyeṇa daśakṛtvo vipācayet/
 athāsyā daśame pāke &samāṃśam chāgalaṃ payaḥ//
 dadyādeṣo+aṇutailasya nāvaṇīyasya saṃvidhiḥ/
 asya mātrām prayuñjīta tailasyārdhapalonmitām//
 snigdhastinnottamāṅgasya picunā nāvanaistibhiḥ/
 tryahāttryahācca saptāhametata karma samācaret//
 nivātoṣṇasamācārī& hitāśī niyatendriyaḥ/
 tailametattridoṣaghnamindriyāṇām balapradam//
 prayuñjāno yathākālam yathoktāśnute guṇān/
 āpothitāgram dvau kālau kaśāyakaṭutiktakam//
 bhakṣayeddantapavanaṃ dantamāṃsānyabādhayan/
 nihanti gandham vairasyam jihvānantāsyajam malam//
 niṣkṛṣya rucimādhate sadyo dantaviśodhanam/
 karañjakaravīrārkamālatīkakubhāsanāḥ//
 śasyante dantapavane ye cāpyevaṃvidhā drumāḥ/
 suvarṇarūpyatāmraṇi trapurītimayāni ca//
 jihvānirlekhanāni syuratīkṣṇānyanṛjūni ca/
 jihvāmūlagataṃ yacca malamucchvāsarodhi ca//
 daurgandhyam bhajate tena tasmājjihvām vinirlikhet/
 dhāryāṇyāsyena vaiśadyarucisauḡandhyamicchatā//
 jātīkaṭukapūgānām lavaṅgasya phalāni ca/
 kakkolasya phalam patraṃ tāmbūlasya śubham tathā/
 tathā karpūraniryāsaḥ sūkṣmailāyāḥ phalāni ca//
 hanvorbalam svarabalam vadanopacayaḥ paraḥ/
 syāt paraṃ ca rasajñānamanne ca ruciruttamā//

na cāśya kaṇṭhaśoṣaḥ syānnauṣṭhayoḥ sphuṭanādbhayam/
 na ca dantāḥ kṣayaṃ yānti dṛḍhamūlā bhavanti ca//
 na sūlyante na cāmlena hṛṣyante bhakṣayanti ca/
 parānapi kharān bhakṣyāmstailagaṇḍūśadhāraṇāt//
 nityaṃ snehādraśirasah śīraḥśūlaṃ na jāyate/
 na khālityaṃ na pālityaṃ na keśāḥ prapatanti ca//
 balaṃ śīraḥkapālānāṃ viśeṣeṇābhivardhate/
 dṛḍhamūlāśca dīrghāśca kṛṣṇāḥ keśā bhavanti ca//
 indriyāṇi prasīdanti sutvagbhavati cānanam&/
 nidrālābhaḥ sukhaṃ ca syānmūrdhni tailaṇiṣevaṇāt//
 na karṇarogā vātottḥā na manyāhanusamgrahaḥ/
 noccaih śrutirna vādhiryaṃ syānnityaṃ karṇatarpaṇāt//
 snehābhyaṅgādyathā kumbhaścarma snehavimardanāt/
 bhavatyupāṅgādakṣaśca dṛḍhaḥ kleśasaho yathā//
 tathā śārīramabhyaṅgāddṛḍhaṃ sutvak ca jāyate/
 praśāntamārutābādhaṃ kleśavyāyāmasaṃsaham//
 sparśane+abhyadhiko vāyuḥ sparśanaṃ ca tvagāśritam/
 tvacyaśca ¶mabhyaṅgastasmāttam śīlayennaraḥ//
 na cābhighātābhīhataṃ gātramabhyaṅgasevinaḥ/
 vikāraṃ bhajate+atyarthaṃ balakarmaṇi vā kvacit//
 susparśopacitāṅgaśca balavān priyadarśanaḥ/
 bhavatyāṅganityatvānnaro+alpajara eva ca//
 kharatvaṃ stabdhataḥ& raukṣyaṃ śramaḥ suptiśca pādayoḥ/
 sadya evopaśmyanti pādābhyaṅgaviṣevaṇāt//
 jāyate saukumāryaṃ ca balaṃ sthairyaṃ ca pādayoḥ/
 dṛṣṭiḥ prasādaṃ labhate mārutaścopaśmyati//
 na ca &syādgṛdhrasīvātaḥ pādayoḥ sphuṭanaṃ na ca/
 na sirāśnāyusaṃkocaḥ pādābhyaṅgena pādayoḥ//
 daurgandhyaṃ gauravaṃ tandrāṃ kaṇḍūṃ malamārocakam/
 svedabibhatsatāṃ hanti śārīraparimārjanam//
 pavitraṃ vṛṣyamāyūṣyaṃ &śramasvedamalāpahaṃ/
 śārīrabalasandhānaṃ snānamojaskaraṃ param//
 kāmyaṃ yaśasyamāyūṣyamalakṣmīghnaṃ praharṣaṇam/
 śrīmat pāriṣadaṃ śastaṃ nirmalāmbaradhāraṇam//
 vṛṣyaṃ saugandhyamāyūṣyaṃ kāmyaṃ puṣṭibalapradam/
 saumanasyamalakṣmīghraṃ gandhamālyaniṣevaṇam//
 dhanyaṃ maṅgalyamāyūṣyaṃ śrīmadvyasanasūdanam/
 harṣaṇaṃ kāmyamojasyaṃ ratnābharaṇadhāraṇam//
 medhyaṃ pavitraṃ māyūṣyamalakṣmīkalināśanam/
 pādayormalamārgāṇāṃ śaucādhānamabhīkṣṇaśaḥ//
 pauṣṭikaṃ vṛṣyamāyūṣyaṃ śuci rūpavirājanam/
 keśaśmaśrunakhādīnāṃ kalpanaṃ saṃprasādhanaṃ//
 cakṣuṣyaṃ spraśanaḥ hitaṃ pādayorvyasanāpahaṃ/
 balyaṃ parākramasukhaṃ vṛṣyaṃ pādātradhāraṇam//
 &īteḥ praśamaṇaṃ balyaṃ guptyāvaraṇaśaṅkaram/
 gharmānilarajombughnaṃ chatradhāraṇamucyate//
 skhalataḥ saṃpratiṣṭhānaṃ śātrūṇāṃ ca niśūdanam/
 avaṣṭambhanaṃ māyūṣyaṃ bhayaḥghnaṃ daṇḍadhāraṇam//
 nagarī nagarasyeva rathasyeva rathī yathā/
 svaśārīrasya medhāvī kṛtyeṣvavahito bhavet//
 bhavati cātra --- vṛtyupāyānniṣeveta ye syurdharmāvirodhinaḥ/

śamamadyayanam caiva sukhamevam samaśnute //
 tatra ślokaḥ --- mātṛā dravyāṇi mātṛām saṁśritya gurulāghavam/
 dravyāṇām garhito+abhyāso yeṣām, yeṣām ca śasyate //
 añjanam dhūmavartīśca trividhā vartikalpanā/
 dhūmapānaguṇāḥ kālāḥ pānamānam ca yasya yat //
 vyāpatticihnam bhaiṣajyam dhūmo yeṣām vigarhitāḥ/
 peyo yathā yanmayam ca netram yasya ca yadvidham //
 nasyakarmaguṇā nastahkāryam yacca yathā yadā/
 bhakṣayeddantapavanam yathā yadyaṅguṇam ca yat //
 yadartham yāni cāsyena dhāryāṇi kavalagrahe/
 tailasya ye guṇā & diṣṭāḥ śirastailaguṇāśca ye //
 karṇataile tathā+abhyāṅge pādābhyāṅge+aṅgamārjane/
 snāne vāsasi śuddhe ca saugandhye ratnadhāraṇe //
 śauce saṁharāṇe lomnām pādātracchatradhāraṇe/
 guṇā mātṛāśītiye+asmimstathoktā & daṇḍadhāraṇe //
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṁskṛte ślokaśthāne mātṛāśītiyo nāma pañ-
 camo+adhyāyaḥ samāptaḥ // 5 //

1.6 ṣaṣṭho+adhyāyaḥ /

athātastasyāśītiyamadyāyam vyākhyāsyāmaḥ //
 iti ha smāha bhagavānātreyaḥ //
 tasyāśītādyaḍhārādbalam varṇaśca vardhate /
 yasyartusātmyam viditam ceṣṭāhāravyapāśrayam //
 iha khalu saṁvatsaram ṣaḍaṅgamṛtūvibhāgena vidyāt /
 tatrādityasyodagayanamādānam ca trīṇṛtūṇchiśīrādīn grīṣmāntān vyavasyet varṣādīn
 punarhemantāntān dakṣiṇāyanam visargam ca //
 visarge punarvāyavo nātīrūkṣāḥ pravānti itare punarādāne somaścāvvyāhatabalaḥ śīśīrāb-
 hirbhābhirāpūrayaṇjagadāpyāyayati śaśvat ato visargaḥ saumyaḥ /
 ādānam punarāgneyam tāvetāvarkavāyū somaśca kālasvabhāvamārgaparigrhītāḥ kālā-
 turasadoṣadehabalanirvṛttipratyayabhūtāḥ samupadiśyante //
 tatra ravirbhābhīrādādāno jagataḥ sneham vāyavastīvrarūkṣāścopaśoṣayantaḥ śīśīravas-
 antagrīṣmeṣu yathākramam raukṣyamutpādayanto rūkṣān rasāṁstiktakaṣāyakaṭukāṁścāb-
 hivardhayanto nṛṇām daurbalyamāvahanti //
 varṣāśaraddhemanteṣu tu dakṣiṇābhimukjhe+arke kālamārgameghavātavarṣābhi-
 hatapratāpe śāśini cāvvyāhatabale mātṛādravyaguruṣamaḥ //
 sa yadā nendhanam yuktaṁ labhate dehajaṁ tadā /
 rasaṁ hinastyato vāyuh śītaḥ śīte prakupyati //
 tasmāttuṣārasamaye snigdhamlavanān rasān /
 audakānūpamāṁsānām medyānāmupayojayet //
 bileśayānām māmśāni prasahānām bhṛtāni ca /
 bhakṣayenmadirām śīdhum madhu cānupibennaraḥ //
 gorasānikṣuvikṛtīrvasām tailam navaudanam /
 hemante+abhyasyatastoyamuṣṇam cāyurna hīyate //
 abhyāṅgotsādanam mūrdhni tailam jentākamātapam /
 bhajedbhūmigṛhaṁ coṣṇamuṣṇam garbhagrhaṁ tathā //
 śīteṣu saṁvṛtaṁ sevyam yānam śayanamāsanam /

prāvārājīnakaūṣeyapraṇēṇīkuthakāstr̥tam //
 gurūṣṇavāsā digdhāṅgo guruṇā+aguruṇā sadā /
 śayane pramadāṃ pīnāṃ viśālopacitastanīm //
 āliṅgyāgurudigdhāṅgīm supyāt samadamanmathaḥ /
 prakāmaṃ ca niṣeveta maithunaṃ śīśirāgame //
 varjayedannapānāni vātalāni laghūni ca /
 pravātaṃ pramitāhāramudamanthaṃ himāgame //
 hemantaśīśirau tulyau śīśire+alpaṃ viśeṣaṇam /
 raukṣyamādānaṃ śītaṃ meghamārutavarṣajam //
 tasmāddhaimantikaḥ sarvaḥ śīśire vidhīṣyate /
 nivātaṃ muṣṇaṃ tvadhikaṃ śīśire gr̥hamāśrayet //
 kaṭutiktakaṣāyāṇi vātalāni laghūni ca /
 varajayedannapānāni śīśire śītalāni ca //
 vasante nicitaḥ śleṣmā dinaḥṛdbhābhīrīritaḥ /
 kāyāgniṃ bād̥hate rogām̐stataḥ prakurute bahūn //
 tasmādvasante karmāṇi vamanādīni kāreyet /
 gurvamlasnigdhamaḍhuraṃ divāsvapnaṃ ca varjayet //
 vyāyāmodvartanaṃ dhūmaṃ kavalagrahamañjanaṃ /
 sukhāmbunā śaucāvidhiṃ śīlayet kusumāgame //
 candanāgurudigdhāṅgo yavagodhūmaḥbhojanaḥ /
 śārabhaṃ śāśamañneyaṃ māṃsaṃ lāvakaḥpiñjalam //
 bhakṣayennirgadaṃ sīdhuṃ pibenmādhvīkameva vā /
 vasante+anubhavet strīṇāṃ kānanānāṃ ca yauvanam //
 mayūkhañr̥jagataḥ snehaṃ gr̥ṣme pepīyate raviḥ /
 svādu śītaṃ dravaṃ snigdhamaṇṇapānaṃ tadā hitam //
 śītaṃ saśarkaraṃ manthaṃ jāṅgalānmṛgapakṣiṇaḥ /
 ghṛtaṃ payaḥ saśālyannaṃ bhajaṇ gr̥ṣme na sīdati //
 madyamalpaṃ na vā peyamathavā subahūdakaṃ /
 lavaṇāmlakatūṣṇāni vyāyāmaṃ ca vivarjayet //
 divā śītagr̥he nidrāṃ niśi candrām̐śuśītalaiḥ /
 sevyamāno bhajedāsyāṃ muktāmañvibhūṣitaḥ //
 vyajanaiḥ pāṇisaṃsparśaiścandanodakaśītalaiḥ /
 sevyamāno bhajedāsyāṃ muktāmañvibhūṣitaḥ //
 kānanāni ca śītāni jalāni kusumāni ca /
 gr̥ṣmakāle niṣeveta maithunādvirato naraḥ //
 ādānadurbale dehe paktā bhavati durbalaḥ /
 sa varṣāsvanilādīnāṃ dūṣaṇairbād̥hyate punaḥ //
 bhūbāṣpānmeghanisyaṇdāt pākādamlāj̐jalasya ca /
 varṣāsvagnibale kṣiṇe kupyanti pavanādayaḥ //
 tasmāt sād̥haraṇaḥ sarsvo vidhirvarṣāsu śasyate /
 udamanthaṃ divāsvapnamavaśyāyaṃ nadījalam //
 vyāyāmaṃmātaḥpaṃ caiva vyavāyaṃ cātra varjayet /
 pānabhojanasaṃskārāṇ prāyaḥ kṣaudrāñvitān bhajet //
 vyaktāmlalavaṇasnehaṃ vātārṣākule+ahani /
 viśeṣāśīte bhoktavyaṃ varṣāsvanalaśāntaye //
 agniṣaṃrakṣaṇavatā yavagodhūmaśālayaḥ /
 purāṇā jāṅgalaiarmāṃsairbhojyā yūṣaiśca saṃskṛtaiḥ //
 pibet kṣaudrāñvitaṃ cālpaṃ mād̥hvīkāriṣṭamambu vā /
 māhendraṃ taptaśītaṃ vā kaupāṃ sārāsameva vā //
 pragharṣodvartanasnānagandhamālyaparo bhavet /
 laguśuddhāmbaraḥ sthānaṃ bhajedakledī vārṣikaṃ //

varṣāśītocitāṅgānāṃ sahasaivārkaśmibhiḥ /
 taptānāmācitam pittaṃ prāyaḥ śaradi kupyati //
 tatrānnapānaṃ madhuraṃ laghu śītaṃ satiktakam /
 pittapraśamanaṃ sevyam mātrayā suprakāṅkṣitaiḥ //
 lāvān kapiñjalāneṇānurabhrāṅchrabhān śāśān /
 śālīn sayavagodhūmān sevyānāhurdhanātyaye //
 tiktasya sarpiṣaḥ pānaṃ vireko raktamokṣaṇam /
 dhārādharātyaye kāryamātapasya ca varjanam //
 vasāṃ tailamavaśyāyamaudakānūpamāmiṣam /
 kṣāraṃ dadhi divāsvapnaṃ prāgvātaṃ cātra varjayet //
 divā sūryamśusamāptam niśi candrāmśuśītaṃ /
 kālena pakvaṃ nirdoṣamagastyenāviśīkṛtam //
 haṃsodakamiti khyātaṃ śāradam vimalam śuci /
 snānapānāvagāheṣu hitamambu yathā+amṛtam //
 śāradāni ca mālyāni vāsāṃsi vimalāni ca /
 śaratkāle praśasyante pradoṣe cenduraśmayah //
 ityuktamṛtusātmyam yacceṣṭāhāravyapāśrayam /
 upaśete yadaucityādokaḥsātmyam&{ñ.okasātmyam} taducyate //
 deśānāmāmāyānāṃ ca viparītaguṇaṃ guṇaiḥ /
 sātmyamicchanti sātmyajñāseceṣṭitaṃ cādyameva ca //
 tatra ślokaḥ

ṛtāvṛtau nṛbhiḥ sevyamasevyam yacca kiṃcana /
 tasyāśītiye nirdiṣṭam hetumat sātmyameva ca //

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte ślokaśthāne tasyāśītiyo nāma ṣaṣṭho+adhyāyaḥ
 //6//

1.7 saptamo+adhyāyaḥ /

athāto navegāndhāraṇīyamadhyāyaṃ vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyah // na vegān dhārayeddhīmāñjātān mūtrapurīṣayoḥ /
 na retaso na vātasya na chardyaḥ kṣavathorna ca //
 nodgārasya na jṛmbhāyā nā vegān kṣutpipāsayoḥ /
 nā bāṣpasya na nidrāyā niḥśvāsasya śrameṇa ca //
 etān dhārayato jātān vegān rogā bhavanti ye /
 pṛthakpṛthakcikitsārthaṃ tānme nigadataḥ śṛṇu //
 bastimehanayoḥ sūlaṃ mūtrakṛcchraṃ śīrorujā /
 vināmo vaṃkṣaṇānāhaḥ syāllīṅgaṃ mūtranigrahe //
 svedāvagāhanābhyaṅgān sarpiṣaścāvapīḍakam /
 mūtre pratihate kuryātrividhaṃ bastikarma ca //
 pakvāśayaśīraḥsūlaṃ vātavarco+apravartanam /
 piṇḍikodveṣṭanādhmānaṃ purīṣe syādvidhārite //
 svedābhyaṅgāvagāhāśca vartayo bastikarma ca /
 hitam pratihate varcasyannapānaṃ pramāthi ca //
 meḍhre vṛṣaṇayoḥ sūlamaṅgamardo hṛdi vyathā /
 bhavet pratihate śukre vibaddhaṃ mūtrameva ca //
 tatrābhyaṅgo+avagāhaśca madirā caraṇāyudhāḥ /
 śālīḥ payo nirūhaśca śastaṃ maithunameva ca //
 saṅgo viṇmūtravātānāmādhmānaṃ vedanā klamaḥ /
 jaṭhare vātājāścānye rogāḥ syurvātanigrahāt //
 snehasvedavidhistatra vartayo bhojanāni ca /
 pānāni bastayaścaiva śastaṃ vātānulomanam //
 kaṇḍūkoṭhārucivyaṅgaśoṭhapāṇḍvāmāyavarāḥ /

kuṣṭhahṛllāsavīśarpāśchardinigrahajā gadāḥ //
 bhuktvā pracchardanaṁ dhūmo laṅghanaṁ raktamokṣaṇam /
 rūkṣānnapānaṁ vyāyāmo virekaścātra śasyate //
 manyāstambhaḥ śiraḥśūlamarditārdhāvabhedakau /
 indriyāṇaṁ ca daurbalyaṁ kṣavathoḥ syādvīdhāraṇāt //
 tatordhvajatrūke+abhyāṅgaḥ svedo dhūmaḥ sanāvanaḥ /
 hitaṁ vātaghnamādhyam ca ghṛtaṁ cauttarabhaktikam //
 hikkā śvāso+aruciḥ kampo vibandho hṛdayorasoh /
 udgāranigrahāttatra hikkāyāstulyamauśadham //
 vināmākṣepasaṁkocāḥ suptiḥ kampaḥ pravepanam /
 jṛmbhāyā nigrahāttatra sarvaṁ vātaghnamauśadham //
 kārśaydaurbalyavaivarnyamaṇamardo+arucirbhramaḥ /
 kṣudveganigrahāttatra snigdhoṣṇaṁ laghu bhojanam //
 kaṇṭhāśyaśoṣo bādhiryaṁ śramaḥ sādo hṛdi vyathā /
 pipāsānigrahāttatra śītaṁ tarpaṇamiśyate //
 pratiśyāyo+akṣirogaśca hṛdrogaścārucirbhramaḥ /
 baṣpaṇigrahaṇāttatra svapno madyaṁ priyāḥ kathāḥ //
 jṛmbhā+āṅgamardastandrā ca śīrorogo+akṣigauravam /
 nidrāvidhāraṇāttatra svapnaḥ saṁvāhanāni ca //
 gulmaḥrogasaṁmohāḥ śramaṇiḥśvāsadhāraṇāt /
 jāyante tatra viśrāmo vātadhnyaśca kriyā hitāḥ //
 vegānigrahajā rogā ya ete parikīrtitāḥ /
 icchamsteṣāmanutpattiṁ vegānetānna dhārayet //
 imāṁstu dhārayedvegān hitārthī pretya ceha ca /
 sāhasānāmaścātānāṁ manovākkāyakarmaṇām //
 lobhaśokabhayaśkrodhamānavegān vidhārayet /
 nairlajjyēsyātīrāgāṇāmbhidhyāyāśca buddhimān //
 puruṣāsyātimātrasya sūcakasyānṛtasya ca /
 vākyasyākālayuktasya dhārayedvegamutthitam //
 dehapravṛttirya kācidvidyate parapīḍayā /
 strībhogasteyahiṁsādyā tasyāvegānvidhārayet //
 puṇyaśabdo vipāpatvānmanovākkāyakarmaṇām /
 dharmārthakāmān puruṣaḥ sukhī bhuṅkte cinoti ca //
 śārīraceṣṭā yā ceṣṭā sthairyārthā balavardhinī /
 dehavyāyāmasaṁkhyātā mātrayā tāṁ samācāret //
 lāghavaṁ karmaśāmarthyam sthairyam duḥkhasahiṣṇutā /
 doṣakṣayo+agnivṛddhiśca vyāyāmādupajāyate //
 śramaḥ klamaḥ kṣayastrīṇā raktapittaṁ pratāmakāḥ /
 ativyāyāmataḥ kāso jvaraśchardiśca jāyate //
 (svedāgamaḥ śvāsavṛddhigātrāṇāṁ lāghavaṁ tathā /)
 (hṛdayādyuparodhaśca iti vyāyāmalakṣaṇam /)
 vyāyāmahāsyabhāsyādhvagrāmyadharmaprajāgarān /
 nocitānapi seveta buddhimānatimātrayā //
 etānevaṁvidhāṁścānyān yo+atimātraṁ niṣevate /
 gajaṁ siṁha ivākarṣaṇaḥ sahasā sa vīnaśyate //
 (ativyāvāyabhārādhvakarmabhiścātikarśitāḥ /
 (krodhaśokabhayaśyāsaiḥ krāntā ye cāpi mānavāḥ /)
 (bālavṛddhapravātāśca ye coccairbahubhāśakāḥ /)
 (te varjayeyurvyāyāmaṁ kṣudhitāstrīṣitāśca ye /)
 ucitādahitāddhīmān kramaśo viramennaraḥ /
 hitaṁ kramaṇa seveta kramaścātropadiśyate //

prakṣepāpacaye tābhyāṃ kramāḥ pādāmśiko bhavet /
 ekāntaraṃ tataścordhvaṃ dvyantaraṃ tryantaraṃ tathā //
 krameṇāpacitā doṣāḥ krameṇopacitā guṇāḥ /
 santo yāntyapunarbhāvamaprakampyā bhavanti ca //
 samapittānilakaphāḥ kecidgarbhādi mānavāḥ /
 dṛśyante vātalāḥ kecitpittalāḥ śleṣmalāstathā //
 teṣāmanāturāḥ pūrve vātalādyāḥ sadāturāḥ /
 doṣānuśayitā hyeṣāṃ dehaprakṛtirucyate //
 viparītaguṇasteṣāṃ svasthavṛtttervidhirhitaḥ /
 samasarvarasaṃ sātmyaṃ samadhāto praśasyate //
 dve adhaḥ sapta śirasi khāni svedamukhāni ca /
 malāyanāni bādhyante duṣṭāirmātrādhikairmalaiḥ //
 malabuddhiṃ gurutayā lāghavānmalasaṃkṣayam /
 malāyanānāṃ budhyeta saṅgotsargādātīva ca //
 tān doṣalingairādiśya vyādhīn sādhyānupācaret /
 vyādhihetupratidvandhvairmātrākālau tvicārayan //
 viśamasvasthavṛttānāmete rogāstathā+apare /
 jāyante+anāturāstasmāt svasthavṛttaparo bhavet //
 mādhvaprathame māsi nabhasyaprathame punaḥ /
 sahasyaprathame caiva hārayeddoṣasaṃcayam //
 snigdhasvinnaśārīrāṇāmūrdhvaṃ cādhaśca nityaśaḥ /
 bastikarma tataḥ kuryānnasyakarma ca buddhimān //
 yathākramaṃ yathāyogyamata ūrdhvaṃ prayojayet /
 rasāyanāni siddhāni vṛṣayogāsmṃśca kālavit //
 rogāstathā na jāyante prakṛtistheṣu dhātuṣu /
 dhātavaścābhivardhante jarā māndyamupaiti ca //
 vidhīreṣa vikārāṇāmanutpatau nidarśitaḥ /
 nijānāmitareṣāṃ tu pṛthagevopadekṣyate //
 ye bhūtaviṣavāyavagnisaṃprahārādisaṃbhavāḥ /
 nṛṇāmāgantavo rogāḥ prajñā teṣvaparādhyati //
 īrṣyāśokabhayakrodhamānadveṣādayaśca ye /
 manovikārāste+apyuktāḥ sarve prajñāparādhajāḥ //
 tyāgaḥ prajñāparādhānāmindriyopāśamaḥ smṛtiḥ /
 deśakālātmavijñānaṃ sadvṛttasyānuvartanam //
 āgantūnāmanutpattāveṣa mārgo nidarśitaḥ /
 prajñāḥ prāgeva tat krūyāddhitam vidyādyadātmanāḥ //
 āptopadeśaprajñānaṃ pratipattiśca kāraṇam /
 vikārāṇāmanutpattāvutpannānāṃ ca śāntaye //
 pāpavṛttavacaḥsattvāḥ sūcakāḥ kalahapriyāḥ /
 marmopahāsino lubdhāḥ paravṛddhidviṣāḥ śaṭhāḥ //
 parāpavādaratayaścapalā ripusevinaḥ /
 nirghṛṇāstyaktadharmāṇāḥ parivarjyā narādhamāḥ //
 buddhividyaāvayaḥśīladhairyaśmṛtisamādhībhiḥ /
 vṛddhopasevino vṛddhāḥ svabhāvajñā gatavyathāḥ //
 sumukhāḥ sarvabhūtānāṃ praśāntāḥ śaṃsitavratāḥ /
 sevyāḥ sanmārgavaktāraḥ puṇyaśravaṇadarśanāḥ //
 āhārācārāceṣṭāsu sukhārthī pretya ceha ca /
 paraṃ prayatnamātiṣṭhedbuddhimān hitasevane //
 na naktam dadhi bhuñjīta na cāpyaghrītaśarkaram /
 nāmudgayūṣaṃ nākṣaudraṃ noṣṇaṃ nāmalakairvinā //
 jvarāsrṅkpittavīsarpakuṣṭhapāṇḍvāmayabhramān /

prāpnuyātkāmalām cogrām vidhiṃ hitvā dadhipriyaḥ //
tatra ślokāḥ

vegā vegasamutthāśca rogāsteśām ca bheṣajam /
yeśām vegā vidhāryāśca yadartham yaddhitāhitam //
ucite cāhite varjye sevye cānucite kramāḥ /
yathāprakṛti cāhāro malāyanagadauśadham //
bhaviṣyatāmanutpattau rogānāmauśadham ca yat /
varjyāḥ sevyāśca puruṣā dhīmatā+ātmasukhārthinā //
vidhinā dadhi sevyam ca yena yasmāttadatrijaḥ /
navegāndhāraṇe+adhyāye sarvamevāvanmunih //

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte ślokaśthāne navegāndhāraṇīyo nāma sap-
tamo+adhyāyāḥ //

1.8 aṣṭamo+adhyāyāḥ /

athāta indriyopakramaṇīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ //

iha khalu pañcendriyāṇi pañcendriyadravyāṇi pañcendriyādhiṣṭhānāni pañcendriyārthāḥ
pañcendriyabuddhayaḥ bhavanti ityuktamindriyādhikāre //

atīndriyam punarmanaḥ sattvasaṃjñakaḥ cetāḥ ityāhureke tadarthātmasaṃpadāyat-
taceṣṭam ceṣṭāpratyayabhūtamindriyāṇām //

svārthendriyārthasaṅkalpavyabhicaraṇāccānekamekasmin puruṣe sattvam rajasta-
maḥsattvagunaḥyogācca na cānekatvam¹⁴ na hyekam hyekakālamanekeṣu pravartate
tasmānnaikakālā sarvendriyapravṛttiḥ //

yadguṇam cābhikṣṇam puruṣamanuvartate sattvam tatsattvamevopadiśanti munayo
bāhulyānuśayāt //

manaḥ puraḥsarāṇīndriyāṇyarthagrahaṇasamarthāni bavanti //

tatra cakṣuḥ śrotraṃ ghrāṇam rasanam sparśanamiti pañcendriyāṇi //

pañcendriyadravyāṇi khaṃ vāyurjyotirāpo bhūriti //

pañcendriyādhiṣṭhānāni akṣiṇī karṇau nāsike jihvā tvak ceti //

pañcendriyārthāḥ śabdaspārśarūparasagandhāḥ //

pañcendriyabuddhayaḥ cakṣurbuddhyādikāḥ tāḥ punarindriyendriyārthasattvātmasan-
nikarṣajāḥ kṣaṇikā nīścayātmikāśca ityetat pañcapañcakam //

mano manortho buddhirātmā cetyadhyātmadravyagunaṣaṃgrahaḥ śubhāśubhapravṛt-
tiniṣṭhīhetuśca dravyāśritam ca karma yaducyate kriyeti //

tatrānumānagamyānām pañcamahābhūtavikārasamudāyātmakānāmapi satāmin-
driyāṇām tejaścakṣuṣi khaṃ śrotre ghrāṇe kṣitiḥ āpo rasane sparśane+anilo viśeṣeṇopa-
padyate /

tatra yadyadātmakamindriyam viśeṣāttattadātmakamevārthamanugrhnāti tatsvabhāvād-
vibhutvācca //

tadarthātiyogāyogamithyāyogāt samanaskamindriyam vikṛtimāpadyamānam yathāsvam
buddhyupaghātāya saṃpadyate sāmārthyayogāt punaḥ prakṛtimāpadyamānam yathāsvam
buddhimāpyāyayati //

manasastu cintyamartham /

tatra manaso manobuddheśca ta eva samānātiḥnamithyāyogāḥ prakṛtīvikṛtihetavo bha-
vanti //

tatrendriyāṇām samanaskānāmanupatāptānāmanupatāpāya prakṛtibhāve pray-
atitavyamebhirhetubhiḥ tadyathā sātmayendriyārthasaṃyogena buddhyā samya-
gavekṣyāvekṣya karmaṇām samyak pratipādanena deśakālātmagunaḥviparītopāsanena
ceti /

¹⁴na cānekaṃ hy

tasmādātmahitaṃ cikīrṣatā sarveṇa sarvaṃ sarvadā smṛtimāsthāya sadvṛttamanuṣṭheyam
//

taddhyanutiṣṭhan yugapat saṃpādayatyarthadvayamārogyamindriyavijayaṃ ceti;
tat sadvṛttamakhilenopadekṣayāmo+agniveśa&! tadyathā --- devagobrāhmaṇaguruvṛd-
dhasiddhācāryānarcayet, agnimupacaret, oṣadhīḥ praśastā dhārayet, dvau kālāvupasrṣet,
malāyaṇeṣvabhīkṣṇaṃ pādayośca vaimalyamādadhyāt, triḥ pakṣasya keśāśmaśrulo-
manakhān saṃhārayet, nityamanupahatavēśāḥ & sumanāḥ sugandhiḥ syāt, sādhuveśaḥ,
prasiddhakeśaḥ, mūrdhaśrotraghrāṇapādaitailanityaḥ, dhūmapaḥ, pūrvābhībhaṣī,
sumukhaḥ, dargeṣvabhyupapattā, hotā, yaṣṭā, dātā, catuspathānāṃ namaskartā,
balīnāmupahartā, atithīnām pūjakaḥ, pitṛbhyaḥ piṇḍadaḥ, kāle hitamitamadhurārthavādī,
vaśyātmā, dharmātmā, hetāvīrṣyuh, phale nerṣyuh, nīscintaḥ, nirbhīkaḥ, hrīmān, dhīmān,
mahotsāḥ, dakṣaḥ, kṣamāvān, dhārmikaḥ, āstikaḥ, & vinayabuddhividyābhijanavayovṛd-
dhasiddhācāryānāmupāsītā, chatrī daṇḍī & maulī sopānatko & yugamātradṛgvicaret, maṅ-
galācāraśīlaḥ, kucelāsthikaṇṭakāmedhyakeśatuṣotkarabhasmakapālasnānabalibhūmīnām
parihartā, prāk śramād vyāyāmarjī syāt, sarvaprāṇīṣu bandhubhūtaḥ syāt, kruddhānā-
manunetā, bhītānāmāśvāsītā, dīnānāmabhyupapattā, satyasamdhāḥ, sāmāpradhānaḥ,
paraparūṣavacanasahiṣṇuḥ, amarśaghnaḥ, praśamaguṇadarśī, rāgadveśahetūnām hantā ca
//

nānṛtaṃ brūyāt, nānyasvamādadīta, nānyastriyamabhilaṣennānyaśriyaṃ, na vairam
rocayet, na kuryāt pāpaṃ, na pāpe+api & pāpī syāt, nānyadoṣān brūyāt, nānyara-
hasyamāgamayen, nādhārmikairna narendradviṣṭaiḥ sahāsītā nonmattairna patitairna
bhrūṇahantrībhīrṇa kṣudhairna duṣṭaiḥ, na duṣṭayānānyārohetā, na & jānusamaṃ kaṭhi-
namāsanamadhyāsītā, nānāstīrṇamanupahitamaviśālamasamaṃ vā śayanam prapadyeta,
na giriviṣamamastakeṣvanucaret, na drumamārohet, na jalogṛavegamavagāheta, na & kulac-
chāyāmupāsītā, nāgnyutpātāmadhyāscaret, nocchairhaset, na śābdavantam mārutam muñcet,
nānāvṛtamukho & jṛmbhām kṣavathum hāsyam vā pravartayet, na nāsikām kuṣṇīyāt, na
dantān vighaṭṭayet, na nakhān vādayet, nāsthīnyabhihanyāt, na bhūmiṃ vilikhet, na chindyāt-
tṛṇam, na loṣṭam mṛdgīyāt, na viguṇamaṅgaīśceṣṭeta, jyotiṃṣyāniṣṭamamedhyamāśastam ca
nābhivikṣeta, na humkuryācchavam & na caityadhvajagurupūjyāśastacchāyāmākrāmet,
na kṣapāsvamarasadanacaityacatvaracatyuspathopavānaśmāśānāghātānānyāseveta &
naikaḥ śūnyagrhaṃ na cātavīmanupraviśet, na pāpavṛttān strīmitrabhrītyān bhajeta,
nottamairvirudhyeta, nāvarānupāsītā, na jihmaṃ rocayet, nānāryamāśrayet, na bhayamut-
pādayet, na sāhasātisvapnaprajāgarasnānapānāśānānyāseveta, nordhvajānuściraṃ tiṣṭhet,
na vyālānupasarpena daṃṣṭriṇo na viśāninaḥ, purovātātapāvaśyāyātipravātāñjahyāt,
kalim nārabheta, nāsunibhrto & agnimupāsītā nocchiṣṭaḥ, nādhaḥ kṛtvā pratāpayet,
nāvīgataklamo nānāplutavadano na nagna upasrṣet, na snānaśātyā sprṣeduttamāṅgam,
na keśāgrānyabhihanyāt, nopasprṣya te eva vāsasī bibhryāt, nāsprṣtvā ratnājyapūjyamaṅ-
galasumanaso+abhiniṣkrāmet, na pūjyamaṅgalānyapasavyam gacchennetarāṇyanudakṣiṇam
//

nāratnapāṇirnāsnāto nopahatavēśā nājapitvā nāhutvā devatābhyo nānirūpya pitṛbhyo
nādattvā gurubhyo nātithibhyo nopāśritebhyo nāpuṇyagandho nāmālī nāprakṣālitapāṇipā-
davadano nāśuddhamukho nodāṇmukho na vīmanā nābhaktāśiṣṭāśucikṣudhitaparicaro na
pātrīṣvamedhyāsu nādeśe nākāle nākīrṇe nādattvā+agramagnaye nāprokṣitam prokṣaṇo-
dakairna mantrairanabhimantritaṃ na kutsayanna kutsitaṃ na pratikūlopahitamannamā-
dadīta, na paryuṣitamanyatra māṃsaharitakaśuśkaśākaphalabhakṣyebhyaḥ, nāśeṣabhuk syā-
danyatra dadhimadhulavaṇasaktusarpibhyaḥ, na naktam dadhi bhuñjīta, na saktūnekā-
naśnīyānna nīśi na bhuktvā na bahūnna dvirnodakāntarītāt, na chittvā dvijairbhakṣayet //

nānrjuḥ kṣuyānnādyānna śayīta, na vegito+anyakāryaḥ syāt, na vāyavagnisailasomārka-
vijagurupratimukham & niṣṭhīvikāvarcomūtrānyutsrjet, na panthānamavamūtrayenna jana-
vati nānnakāle, na japahomādhyayanabalimaṅgalākriyāsu śleṣmasiṅghāṇakam muñcet //

na striyamavajānīta, nātiviśrambhayet, na guhyamanuśrāvayet, nādhikuryāt /

na rajasvalām nāturām nāmedhyām nāśastām nāniṣṭarūpācāropacārām nā-
dakṣām nādakṣiṇām nākāmām nānyakāmām nānyastriyam nānyayoniṁ nāyonau
na caityacatvaracatuṣpathopavanaśmaśānāghātanāsalilauśadhidvijagurusurālayeṣu na
sandhyayornātithiṣu nāśucirñajagdhahbeṣajo nāprañītasāṅkalpo nānupasthitapraharṣo nāb-
huktavānnātyaśito na viṣamastho na mūtroccārapīḍito na śramavyāyāmapavāsaklamābhīhato
nārahasi vyavāyam gacchet //

na sato na gurūn parivadet nāśucirabhicārakarmacaityapūjyapūjādhyayanamabhinirvartayet
//

na vidyutsvanārtaviṣu nābhyuditāsu dikṣu nāgnisaṁplave na bhūmikampe na
mahotsave nolkāpāte na mahāgrahopagamane na naṣṭacandrāyām tithau na sandhyay-
ornāmukhādguornāvapatitaṁ nātimātram na tāntam na visvaram nānavasthitapadaṁ
nātidrutam na vilambitam nātiklībam nātyuccarinātiniḥcaih svarairadhyayanamabhyasyet //

nātisamayam jahyāt, na niyamam bhindyāt, na naktaṁ nādeśe caret, na sandhyāsvab-
hyavahārādhyayanastrīsvapnasevī syāt, na bālavṛddhalubdhamūrkhakliṣṭaklībair saha
sakhyam kuryāt, na madyadyūtaveśyāprasaṅgaruciḥ syāt, na guhyam vivṛṇuyāt, na
kañcidavajāñiyāt, nāhammānī syānnādakṣo nādakṣiṇo nāsūyakah, na &brāhmaṇān parivadet,
na gavām daṇḍamudyacchet, na vṛddhānna gurūnna gaṇānna nṛpān vā+adhikṣipet, na
cātibrūyāt, na bāndhavānuraktakṛcchradvītyaguhyajñān bahiṣkuryāt //

nādhīro nātyucchritasattvaḥ syāt, nābhṛtabhṛtyaḥ, nāviśrabdhasvajanaḥ, naikaḥ sukhī, na
duḥkhaśīlācāropacāraḥ, na sarvaviśrambhī, na sarvābhiśaṅkī, na sarvakālavicārī //

na kāryakālamatipātayet, nāparīkṣitamabhiniviśet, nendriyavaśagaḥ syāt, na cañcalaṁ
mano+anubhṛāmayet, na buddhīndriyāñāmatibhāramādadhyāt, na cātīdīrghasūtrī syāt, na
krodhaharṣāvanuvidadhyāt, na śokamanuvaset, na siddhāvutsekaṁ& yacchennāsiddhau
dainyam, prakṛtimabhīkṣṇam smaret, hetuprabhāvaniścitaḥ syāddhetvārambhanityaśca, na
kṛtamityāśvaset, na vīryam jahyāt, nāpavādamanusmaret //

nāśuciruttamājyākṣatatilakuśasarsapairagniṁ juhuyādātmanāmāśīrbhirāśāsānaḥ,
agnirme &nāpagacchecharīrādvāyurme prāñānādadhātu viṣnurme balamādadadhātu indro
me vīryam śivā mām praviśantvāpa āpohiṣṭhetyapaḥ spr̥set, dviḥ parimrjyoṣṭhau pādau
cābhyukṣya &mūrdhani khāni copaspr̥sedadbhirātmanām hṛdayam śiraśca //

brahmacaryajñānadānamaitrīkāruṇyahasopekṣāpraśama paraśca syāditi //

tatra ślokaḥ pañcapañcakamuddiṣṭam mano hetucatuṣṭayam /

indriyopakrame+adhyāye sadvṛttamakhilena ca //

svasthavṛttam yathoddiṣṭam yaḥ samyaganutiṣṭhati /

sa samāḥ śatamavyādhirāyusaḥ na viyujyate //

nṛlokaṁāpūrayate yaśasā sādhusaṁmataḥ /

dharmārthāveti bhūtānām bandhutāmupagacchati //

parān sukṛtino lokān puṇyakarmā prapadyate /

tasmādvṛttamanuṣṭheyamidam sarveṇa sarvadā //

yaccānyadapi kiṁcit syādanuktamiha pūjitam /

vṛttam tadapi cātreyāḥ sadaivābhyānumanyate //

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṁskṛte ślokaṣṭhāne indriyopakramaṇīyo
nāmāṣṭamo+adhyāyāḥ //8//

iti svasthacatuṣko dvitīyāḥ //2//

1.9 navamo+adhyāyāḥ /

athātaḥ khuḍḍākacatuṣpādamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyāḥ // bhiṣagdravyānyupasthātā rogī pādacatuṣṭayam /

guṇavat kāraṇam jñeyam vikāravayupaśāntaye //

vikāro dhātuvaīṣamyam sāmyam prakṛtirucyate /

sukhasaṁjñakamārogyam vikāro duḥkhameva ca //

caturṇām bhiṣagādīnām śastānām dhātuvaikṛte /

pravṛttirdhātusāmyāsthā cikitsetyabhidhīyate //
 śrute paryavadātavāṃ bahuśo dṛṣṭakarmatā /
 dākṣyaṃ śaucamiti jñeyam vaidye guṇacatuṣṭayam //
 bahutā tatrayogyatvamanekavidhakalpanā /
 saṃpacceci catuṣko+ayaṃ dravyāṇāṃ guṇa ucyate //
 upacārajñatā dākṣyamanurāgaśca bhartari /
 śaucam ceti catuṣko+ayaṃ guṇaḥ paricare jane //
 smṛtirnirdeśakāritvamabhīrutvamatkāpi ca /
 jñāpakatvaṃ ca rogāṇāmāturasya guṇaḥ smṛtāḥ //
 kāraṇaṃ ṣoḍaśaguṇaṃ siddhau pādacatuṣṭayam /
 vijñātā śāsītā yoktā pradhānaṃ bhiṣagatra tu //
 paktau hi kāraṇaṃ pakturyathā pātrendhanānalāḥ /
 vijeturvijaye bhūmiścamūḥ praharaṇāni ca //
 āturādyaśtathā siddhau pādāḥ kāraṇasaṃjñitāḥ /
 vaidyasyātaścikitsāyāṃ pradhānaṃ kāraṇaṃ bhiṣak //
 mṛdāṇḍacakraśūtrādyaḥ kumbhakārādṛte yathā /
 nāvahanti guṇaṃ vaidyādṛte pādatrayaṃ tathā //
 gandharvapurvavannāśaṃ yadvikārāḥ sudāruṇāḥ /
 yānti yacetare vṛddhimāśūpāyapratikṣiṇāḥ //
 sati pādatraye jñājñau bhiṣajāvatra kāraṇaṃ /
 varamātmā huto+ajñena na cikitsā pravartitā //
 pāṇicārādyathā+acakṣurajñānādbhītabhītavat /
 naurmārutavaśevājño bhiṣak carati karmasu //
 yadṛcchayā samāpannamuttārya niyatāyusaṃ /
 bhiṣaṇmānī nihantyaśu śatānyaniyatāyusaṃ //
 tasmācchāstre+arthavijñāne pravṛttau karmadarśane /
 bhiṣak catuṣṭaye yuktaḥ prāṇābhisara ucyate //
 hetau liṅge praśamane rogāṇāmapunarbhava /
 jñānaṃ caturvidhaṃ yasya sa rājārho bhiṣaktamaḥ //
 śāstraṃ śāstrāṇi salilaṃ guṇadoṣapravṛttaye /
 pātrāpekṣiṇyataḥ prajñāṃ cikitsārthaṃ viśodhayet //
 vidyā vitarko vijñānaṃ smṛtistatparatā kriyā /
 yasyaite ṣaḍguṇāstasya na sādhyamativartate //
 vidyā matiḥ karmadrṣṭirabhyāsaḥ siddhirāśrayaḥ /
 vaidyaśabdābhiniṣpattāvalamekaikamapyataḥ //
 yasya tvete guṇaḥ sarve santi vidyādayaḥ śubhāḥ /
 sa vaidyaśabdaṃ sadbhūtamārhan prāṇisukhapradaḥ //
 śāstraṃ jyotiḥ prakāśārthaṃ darśanaṃ buddhirātmanaḥ /
 tābhyāṃ bhiṣak suyuktābhyāṃ cikitsannāparādhyati //
 cikitsite trayāḥ pādā yasmādvaidyavyapāśrayaḥ /
 tasmāt prayatnamātiṣṭhēdbhiṣak svaguṇasaṃpadi //
 maitrī kāruṇyamārteṣu śakye prītirupekṣaṇam /
 prakṛtistheṣu bhūteṣu vaidyavṛttiścaturvidheti //
 tatra ślokaḥ
 bhiṣagjitaṃ catuṣpādaṃ pādāḥ pādaścaturguṇāḥ /
 bhiṣak pradhānaṃ pādebhyo yasmādvaidyastu yadguṇaḥ //
 jñānāni buddhirbrāhmī ca bhiṣajāṃ yā caturvidhā /
 sarvametaścatuṣpāde khuḍḍāke saṃprakāśitamiti //

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte ślokaśthāne khuḍḍākacatuṣpādo nāma
 navamo+adhyāyah //9//

1.10 daśamo+adhyāyaḥ /

athāto mahācatuṣpādamadhyāyaṃ vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ //

catuṣpādaṃ ṣoḍaśakalaṃ bheṣajamiti bheṣajo bhāṣante, yaduktam pūrvādhyāye ṣoḍaśaguṇamiti, tadbheṣajaṃ yuktiyuktamalamārogyāyeti bhagavān punarvasurātreyaḥ //

neti maitreyaḥ, kiṃ kāraṇaṃ dr̥śyante hyāturāḥ kecidupakaraṇavantaśca paricāraḥ sampannāścātmavantaśca kuśalaiśca bhiṣagbhiranuṣṭhitāḥ& samuttiṣṭhamānāḥ, tathāyuktāścāpare mriyamānāḥ; tasmādbheṣajamakimcitkaraṃ bhavati, tadyathā --- śvabhre sarasi ca prasiktamalpamudakaṃ, nadyāṃ vā syandamānāyāṃ pāṃsudhāne vā pāṃsumuṣṭiḥ prakīrṇa iti; tathā+apare dr̥śyante+anupakaraṇāścāparicāraḥcānātmavantaścākuśalaiśca bhiṣagbhiranuṣṭhitāḥ samuttiṣṭhamānāḥ, tathāyuktā mriyamānāścāpare /

yataśca pratikurvan sidhyati, pratikurvan mriyate; apratikurvan sidhyati, apratikurvan mriyate; tataścintyate bheṣajamabheṣajenāviśiṣṭamiti& //

maitreya&! mithyā cintyate ityātreyaḥ; kiṃ kāraṇaṃ, ye hyāturāḥ ṣoḍaśaguṇasamuditenānena bheṣajenopapadyamānā mriyanta ityuktaṃ tadanupapannaṃ, na hi bheṣajāsādhyānāṃ vyādhīnāṃ bheṣajamakāraṇaṃ bhavati; ye punarāturāḥ kevalādbheṣajādṛte samuttiṣṭhante, na teṣāṃ saṃpūrṇabheṣajopapādanāya &samutthānaviśeṣo &nāsti; yathā hi patitaṃ puruṣaṃ samarathamutthānāyotthāpayan puruṣo balamasyopādadhāt, sa kṣiprataramaparikliṣṭa evottiṣṭhet, tadvat saṃpūrṇabheṣajopalambhādāturāḥ; ye cāturāḥ kevalādbheṣajādapi mriyante, na ca sarva eva te bheṣajopapannāḥ samuttiṣṭheran, nahi sarve vyādhayo bhavantiyupāyasādhyāḥ, na copāyasādhyānāṃ vyādhīnāmanupāyena siddhirasti, na cāsādhyānāṃ vyādhīnāṃ &bheṣajasamudāyo+ayamasti, na hyalaṃ jñānavān bhiṣaṇmumūrṣumāturamutthāpayitum; parīkṣyakāriṇo hi kuśalā bhavanti, yathā hi yoga-jño+abhyāsanitya iṣvāso dhanurādāyeṣumasyannātiviprakṛṣṭe mahati kāye nāparādhavān bhavati, saṃpādayati ceṣṭakāryaṃ, tathā bhiṣak svaguṇasaṃpanna upakaraṇavān vīkṣya karmārabhamāṇaḥ sādhyarogamanaparādhāḥ saṃpādayatyevāturamārogyeṇa; tasmānna bheṣajamabheṣajenāviśiṣṭaṃ bhavati //

idaṃ ca& naḥ pratyakṣaṃ---yadanātureṇa bheṣajenāturaṃ cikitsāmaḥ&, kṣāma-makṣāmeṇa, kṛṣaṃ ca durbalamāpyāyāyāmaḥ, sthūlaṃ medasvinamapatarpayāmaḥ, śītenoṣṇābhībhūtamupacarāmaḥ, śītābhībhūtamuṣṇeṇa, nyūnān dhātūn pūrayāmaḥ, vyatiriktān hr̥ṣayāmaḥ, vyādhīn mūlaviparyayeṇopacarantaḥ samyak prakṛtau sthāpayāmaḥ; teṣāṃ nastathā kurvatāmayaṃ bheṣajasamudāyaḥ kāntatamo bhavati //

bhavanti cātra sādhyāsādhyavibhāgajño jñānapūrvam cikitsakaḥ /

kāle cārabhate karma yattat sādhyati dhruvam //

&arthavidyāyāsohānimupakrośamasamgraham& /

prāpnuyānniyataṃ vaidyo yo+asādhyāṃ samupācaret //

sukhasādhyāṃ mataṃ sādhyāṃ kṛcchrasādhyamathāpi ca /

dvividhaṃ cāpyasādhyāṃ syādyāpyaṃ yaccānupakramam //

sādhyānāṃ trividhaścālpamadhyamotkṛṣṭatāṃ prati /

vikalpo na tvasādhyānāṃ niyatānāṃ vikalpanā //

hetavaḥ pūrvarūpāṇi rūpāṇyalpāṇi yasya ca /

na ca tulyaguṇo dūṣyo na doṣaḥ prakṛtīrbhavet //

na ca kālaguṇastulyo na deśo durupakramaḥ /

gatirekā navatvaṃ ca rogasyopadravo na ca //

doṣaścaikaḥ samutpattau dehaḥ sarvausādhakṣamaḥ /

catuṣpādotapattiśca sukhasādhyasya lakṣaṇam //

nimittapūrvarūpāṇāṃ rūpāṇāṃ madhyame bale /

kālaprakṛtidūṣyāṇāṃ sāmānye+anyatamasya ca //

garbhiṇīvr̥ddhabālānāṃ nātyupadravapīḍitam /

śastrakṣārāgnikṛtyānāmanavaṃ kṛcchradeśajam //

vidyādekapaṭhaṃ rogaṃ nātipūrṇacatuṣpadam /
 dvipaṭhaṃ nātikālaṃ vā kṛcchrasādhyam dvidoṣajam //
 śeṣatvādāyūṣo yāpyamasādhyam pathyasevayā /
 labdhālpasukhamalpena hetunā+āsupravartakam //
 gambhīraṃ bahudhātusthaṃ marmasandhisamāśritam /
 nityānuśāyinaṃ rogaṃ dīrghakālamavasthitam //
 vidyāddvidoṣajam tadvat pratyākhyeyam tridoṣajam /
 kriyāpathamatikrāntaṃ sarvamārgānusāriṇam //
 autsukyāratisaṃmohakaramindriyanāśanam /
 durbalasya susaṃvṛddhaṃ vyādhiṃ sārīṣṭameva ca //
 bhiṣajā prāk parīkṣyaivaṃ vikārāṇāṃ svalakṣaṇam /
 paścātkarmasamārambhah kāryaḥ sādhyeṣu dhīmatā //
 sādhyāsādhyavibhāgañño yaḥ samyakpratipattimān /
 na sa maitreyatulyānāṃ mithyābuddhiṃ prakalpayet //
 tatra ślokaḥ

ihaṣadhaṃ pādaguṇāḥ prabhavo bheṣajāśrayaḥ /
 ātreyaṃmaitreyamatī matidvaividhyaniścayaḥ //
 caturvidhavigalpāśca vyādhayaḥ svasvalakṣaṇāḥ /
 uktā mahācatuṣpāde yeṣvāyattaṃ bhiṣagjitam //

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte ślokaṣṭhāne mahācatuṣpādo nāma
 daśamo+adhyāyaḥ //

1.11 ekādaśa+adhyāyaḥ

athātastisraiṣāṇīyamadhyāyaṃ vyākhyāsyāmaḥ /

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ //

iha khalu puruṣeṇānupahatasattvabuddhipauruṣaparākrameṇa hitamiha cāmuṣmimśca
 loke samanupaśyatā tīra eṣaṇāḥ paryeṣṭavyā bhavanti /

tadyathā---prāṇaiṣaṇāḥ, dhanaīṣaṇā, paralokaiṣaṇeti //

āsāṃ tu khalveṣaṇānāṃ prāṇaiṣaṇāṃ tāvat pūrvataramāpadyeta /

kasmāt prāṇaparityāge hi sarvatyāgaḥ /

tasyānupālanaṃ---svasthasya svasthavṛttānuvṛttiḥ, āturyasya vikārapraśa-
 mane+apramādaḥ, tadubhayametaduktaṃ vakṣyate ca; tadyathoktamanauvartamānaḥ
 prāṇānupālanaḥdīrghamāyuravāpnotīti prathamaiṣaṇā vyākhyātā bhavati //

atha dvitīyaṃ dhanaīṣaṇāṃmāpadyeta, prāṇebhyo hyanantaram dhanameva paryeṣṭavyaṃ
 bhavati&; na hyataḥ pāpāt pāpīyo+asti yadanupakaraṇasya dīrghamāyuh, tasmādu-
 pakaraṇāni paryeṣṭuṃ yateta /

tatropakaraṇopāyānanuvyākhyāsyāmaḥ; tadyathā---kṛṣipāśupālyavāñijyārājopasevādīni,
 yāni cānyānyapi satāmavigarhitāni karmāṇi vṛttipuṣṭīkarāṇi vidyāttānyārabheta kartuṃ; tathā
 kurvan dīghajīvitam jīvatyanavāmataḥ puruṣo &bhavati /

iti dvitīyā dhanaīṣaṇā vyākhyātā bhavati //

atha tṛtīyaṃ paralokaiṣaṇāṃmāpadyeta /

saṃśayaścātra katham bhaviṣyāma itaścyutā naveti; kutaḥ punaḥ saṃśaya iti,
 ucyate---santi hye ke pratyakṣaparāḥ parokṣatvāt punarbhavasya nāstikyamāśritāḥ, santi
 cāgamapratyayādeva punarbhavamicchanti; śrutibhedācca--- `mātaram pitaram caike
 manyante janmakāraṇam /

svabhāvaṃ paranirmāṇaṃ yadṛcchāṃ cāpare janāḥ // iti /' ataḥ saṃśayaḥ---kiṃ nu
 khalvasti punarbhavo na veti //

tatra buddhimānnāstikyabuddhiṃ jahyādviciktsāṃ ca /

kasmāt pratyakṣaṃ hyalpam; analpamapratyakṣamasti, yadāgamānumānayuktibhirupal-
 abhyate; yaireva tāvadindiryaiḥ pratyakṣamupalabhyate, tānyeva santi cāpratyakṣāṇi //

satām ca rūpāṇāmatisannikarṣādativiprakarṣādāvaranāt karaṇadaubalyānamanon-
avasthānāt samānābhihārādabhibhavādatisaukṣmyācca pratyakṣānupalabdhiḥ; tasmāda-
parīkṣitametaducyate pratyakṣamevāsti, nānyadastīti //

śrutayaścaitā na kāraṇaṃ yuktivirodhāt / ātmā mātuḥ piturvā yaḥ so+apatyaṃ yadi
saṃcaret /

divvidhaṃ saṃcaredātmā sarvovā+avayavena vā //
sarvaścet saṃcarenmātuḥ piturvā maraṇaṃ bhavet /
nirantaraṃ nāvayavaḥ kaścitsūkṣmasya cātmanaḥ //
buddhirmanaśca nirṇīte yathaivātmā tathaiva te /
yeṣāṃ caiśa matisteṣāṃ yonirnāsti caturvidhā //
vidyāt svābhāvikaṃ ṣaṇṇaṃ dhātūṇaṃ yat svalakṣaṇaṃ /
saṃyoge ca viyoge ca teṣāṃ karmaiva kāraṇaṃ //
anādeścetanādhātorneṣyate paranirmitiḥ /
para ātmā sa ceddheturīṣṭo+astu paranirmitiḥ //
na parīkṣā na parīkṣyaṃ na kartā kāraṇaṃ na ca /
na devā narṣayāḥ siddhāḥ karma karmaphalaṃ na ca //
nāstikasyāsti naivātmā yadṛcchopahatātmanaḥ /
pātakebhyaḥ paraṃ caitat pātakam nāstikagrahaḥ //
tasmānmatim vimucyaitāmamārgaprasṛtāṃ budhaḥ /
satām buddhipradīpena paśyetsarvaṃ yathātatham //

dvividhameva khalu sarvaṃ saccāsacca tasya caturvidhā parīkṣā āptopadeśaḥ pratyakṣam
anumānaṃ yuktīścet //

āptāstāvat rajastamobhyāṃ nirmuktāstapojñānabalena ye /
yeṣāṃ vikālamamalaṃ jñānamavyāhataṃ sadā //
āptāḥ śiṣṭā vibuddhāste teṣāṃ vākyamasamśayaṃ /
satyaṃ vakṣyanti te kasmādasatyaṃ nīrajastamāḥ //
ātmendriyamanorthānāṃ sannikarṣāt pravartate /
vyaktā tadātve yā buddhiḥ pratyakṣaṃ sā nirucyate //
pratyakṣapūrvam tirividhaṃ trikālaṃ cānumīyate /
vahnirniḡḡḍho dhūmena maithunaṃ garbhadarśanāt //
evaṃ vyavasyantyātitaṃ bijāt phalamanāgatam /
drṣṭvā bijāt phalaṃ jātamihaiva sadṛśaṃ budhāḥ //
jalakarṣaṇabījartusaṃyogāt sasyasaṃbhavaḥ /
yuktiḥ ṣaḍdhātusaṃyogādgarbhānāṃ saṃbhavastathā //
&mathyamanthanamananthānāsaṃyogādagnisaṃbhavaḥ /
yuktivyuktā catuspādasampadvādhinibarhaṇī //
buddhiḥ paśyati yā bhāvān bahukāraṇayogajān /
yuktistrikālā sā jñeyā trivargaḥ sādhyate yayā //
eṣā parīkṣā nāstyanyā yayā sarvaṃ parīkṣyate /
parīkṣyaṃ sadasaccaivaṃ tayā cāsti punarbhavaḥ //

&tatrāptāgamastāvadvedaḥ, yaścānyo+api kaścīdvedārthādaviparītaḥ parīkṣakaiḥ praṇī-
taḥ śiṣṭānumato lokānugrahapravṛttaḥ śāstravādaḥ, sa cā+āptāgamaḥ; āptāgamādupalabhy-
atedānata poyajñasatyāhiṃsābrahmacaryāṇyabhyudayaniḥśreyasakarāṇīti //

na cānativṛttasattvadoṣāṇāmadoṣairapunarbhavo dharmadvāreṣūpadiśyate //

dharmadvārāvahitaiśca vyapagatabhayarāgadveśalobhamohamānairbrahmaparairāptaiḥ
karmavidbhiranupahatasattvabuddhipracāraiḥ pūrvaiḥ pūrvataraimaharṣibhirdivyaśub-
hirdṛṣṭvopadiṣṭaḥ punarbhava iti vyavasyedevaṃ //

pratyakṣamapi copalabhyate --- mātāpitrorvisadṛśānyapatyāni, tulyasaṃbhavānāṃ
varṇasvarākṛtisattvabuddhibhāgyaviśeṣāḥ, pravaraṇavarakulajanma, dāsyaiśvaryaṃ,
sukhāsukhamāyuh, āyuso vaiśamaṃ, iha akṛtasyāvāptiḥ, aśikṣitānāṃ ca ruditanapā-
nahāsatrāsādīnāṃ pravṛttiḥ, lakṣaṇotpattiḥ, &karmasādṛśye phalaviśeṣaḥ, medhā kvacit

kvacit karmaṇyamedhā, jātismaraṇam --- ihāgamanamitaścyutānāmiti&, samadarśane priyāpriyatvam //

ata evānumīyate --- yat --- svakṛtamaparīhāryamavināśi paurvadehikaṁ daivasamjñakamānubandhikaṁ karma, tasyaitat phalam; itaścānyadbhaviṣyatīti; phalād-bījamanumīyate, phalam ca bijāt //

yuktiścaisā --- śaḍdhātusamudayādgarbhajanma, kartṛkaraṇasaṁyogāt kriyā; kṛtasya karmaṇaḥ phalam nākṛtasya, nānkrōtōtpattirabijāt; karmasadṛṣaṁ phalam, nānyasmādbijādanyasyotpattiḥ; iti yuktiḥ //

evaṁ pramāṇaiścaturbhirupadiṣṭe punarbhava dharmadvāreṣvavadhīyeta; tadyathā --- guruśūśrūṣāyāmadhyayane vratacaryāyāṁ dāraḥkriyāyāmapatyotpādane bhṛtyabharāṇe+atithipūjāyāṁ dāne+anabhidhyāyāṁ tapasyanasūyāyāṁ dehavānimānase karmaṇyakliṣṭe dehendriyamanorṭhabuddhyātmāparīkṣāyāṁ manaḥsamādhāvitī; yāni cānyānapyevaṁvidhāni karmāṇi satāmavigarhitāni svargyāni vṛttipuṣṭikarāṇi vidyāt-tānyārabheta kartum; tathā kurvānniha caiva yaśo labhate pretya ca svargam /

iti tṛtīyā paralokaīṣaṇā vyākhyātā bhavati //

atha khalu traya upastambhāḥ, trividham balaṁ, trīṇyāyatanāni, trayo rogāḥ, trayo rogamārgāḥ, trividhā bhiṣajāḥ, trividhamauśadhamiti //

traya upastambhā iti --- āhāraḥ, svapno, brahmacaryamiti; ebhistribhīryuktiyuktairu-pastabdhamupastambhaiḥ śarīraṁ balavarṇopacayopacitamanuvartate yāvadāyuhṣaṁskārāt &saṁskāramahitamanupasevamānasya, ya ihaivopadekṣyate //

trividham balaṁiti --- sahaḥ, kālajaṁ, yuktikṛtaṁ ca /

sahaḥ yaccharīrasattvayoh prākṛtaṁ, kālakṛtamṛtuvibhāgajaṁ vayahkṛtaṁ ca, yuktikṛtaṁ punastadyadāhāraceṣṭāyogajaṁ //

trīṇy āyatanānīti --- arthānāṁ karmaṇaḥ kālasya cātiyogāyogamithyāyogāḥ /

tatrātiprabhāvatāṁ dṛṣyānāṁ atimātraṁ darśanam atiyogaḥ, sarvaśo+adarśanam ayogaḥ, &atīṣṭa.ativiprakṛṣṭa.raudra.bhairava.adbhūta.dviṣṭa.bībhatsana.vikṛta.vitrāsana.ādirūpadarśanam mithyāyogaḥ; {m.darśanam} tathā+atimātrastanitapaṭahotkrūṣṭādīnāṁ śabdānāṁ atimātraṁ śravaṇam atiyogaḥ, sarvaśo+āśravaṇam ayogaḥ, paruṣeṣṭavināśopaghātapradharṣaṇabhīṣaṇādīśabdaśravaṇam mithyāyogaḥ; {m.śravaṇam} tathā+atitīkṣṇogrābhīṣyandināṁ gandhānāṁ atimātraṁ ghrāṇamatiyogaḥ, sarvaśo+aghrāṇamayogaḥ, pūtidviṣṭāmedhyaklinnaviṣapavanakuṇapagandhādighrāṇam mithyāyogaḥ; {m.ghrāṇam} tathā rasānāṁ atyādānam atiyogaḥ, sarvaśo+anādānam ayogaḥ, mithyāyogo rāśivarjyoṣv āhāravidhiviṣeṣāyataneṣūpadekṣyate; {m.ādānam} tathā+atīśītoṣṇānāṁ sprīṣyānāṁ snānābhyaṅgotsādanādīnāṁ cātyupasevanam atiyogaḥ, sarvaśo+anupasevanam ayogaḥ, snānādīnāṁ śītoṣṇādīnāṁ ca sprīṣyānāṁ anānupūrvyopasevanam viṣamasthānābhīghātāsucibhūtasamsparsādāyaś ceti mithyāyogaḥ {m.upasevanam} //

tatraikaṁ &sparśanamindriyānāmindriyavyāpakam, cetaḥsamavāyi, sparśanavyāpteryāpakamapi ca cetaḥ; tasmāt sarvendriyānāṁ vyāpakasparśakṛto yo bhāvaviṣeṣaḥ, so+ayamanupaśayāt pañcavidhastrividhavikalpo bhavatyasātmyendriyārthasaṁyogaḥ; sātmyārtho hyupaśayārthaḥ //

karma vānmanaḥsarīrapravṛttiḥ /

tatra vānmanaḥsarīrātipravṛttiratiyogaḥ; sarvaśo+apravṛttirayogaḥ; vegadhāraṇodīraṇaviṣamaskhalanapatanāṅgapraṇidhānāṅgapradūṣaṇaprahāramardanapraṇoparodhasaṁkleśanādīḥsarīro mithyāyogaḥ, sūcakānṛtākālakalahāpriyābaddhānupacāraparuṣavacanādirvānmithyāyogaḥ, bhayaśokakrodhalobhamohamānersyāmithyādarśanādirmanāso mithyāyogaḥ //

saṁgrahaṇa cātiyogāyogavarjaṁ karma vānmanaḥsarīrajamahitamanupadiṣṭaṁ yattacca mithyāyogaṁ vidyāt //

iti trividhavikalpaṁ trividhameva karma prajñāparādha iti vyavasyet //

śītoṣṇavarśalakṣaṇāḥ punarhemantagrīṣmavarśāḥ saṁvatsaraḥ, sa kālāḥ /

tatrātimātrasvalakṣaṇaḥ kālāḥ kālātiyogaḥ, hīnasvalakṣaṇaḥ {ā.kālāḥ}&kālāyogaḥ, yathāsvalakṣaṇaviparītalakṣaṇastu {ā.kālāḥ}&kālamithyāyogaḥ /

kālaḥ punaḥ pariṇāma ucyate //
 ityasātmyendriyārthasamyogaḥ, prajñāparādhaḥ, pariṇāmaśceti trayastrividhavigalpā
 hetavo vikārāṇaḥ; samayogayuktāstu prakṛti hetavo bhavanti //
 sarveṣāmeva bhāvānāḥ bhāvābhāvau nāntareṇa yogāyogātiyogamithyāyogān samupal-
 abhyete; yathāsvayuktyapekṣiṇau hi bhāvābhāvau //
 trayo rogā iti nijāgantumānasāḥ /
 tatra nijaḥ śārīradoṣasamutthaḥ, āganturbhūtavaiṣavāyavagnisamprahārādisamutthaḥ, mā-
 nasāḥ punariṣṭasya lābhāllābhācāniṣṭasyopajāyate //
 tatra buddhimatā mānasavyādhiparītenāpi satā buddhyā hitāhitamavekṣyāvekṣya
 dharmārthakāmānāmahitānāmanupasevane hitānāḥ copasevane prayatitavyaḥ, na
 hyantareṇa loke trayametanmānasāḥ kiṃcinniṣpadyate sukhaḥ vā duḥkhaḥ vā; tasmādetac-
 cānuṣṭheyaḥ --- &tadvidyānāḥ copasevane prayatitavyaḥ, ātmadeśakulakālabalāśaktijñāne
 yathāvacceti //
 bhavati cātra mānasam prati bhaiṣajyaḥ trivargasyānvavekṣaṇam /
 tadvidyasevā vijñānamātmādīnāḥ ca sarvaśaḥ //
 trayo rogamārgā iti --- śākhā, marmāsthisandhayaḥ, koṣṭhaśca /
 tatra śākhā raktādayo dhātavastvak ca, sa bāhyo rogamārgaḥ; marmāṇi punarbasti-
 hṛdayamūrdhādīni, asthisandhaya+asthisamyogāstatropanibaddhāśca snāyukaṇḍarāḥ&, sa
 madhyamo rogamārgaḥ; koṣṭhaḥ punarucyate mahāsrotaḥ śārīramadhyam mahānim-
 namāmapakvāśayaśceti paryāyaśabdaistantre, sa rogamārga ābhyantaraḥ //
 tatra, gaṇḍapīḍakālajyapacīcarmakīlādhimāmsamaśakakuṣṭhavyaṅgādayo vikārā
 bahirmārgajāśca visarpaśvayathugulmārśovidradhyādayaḥ śākhānusārīṇo bhavanti rogāḥ;
 pakṣavadhagrahāpatānakārditaśoṣarājayakṣmāsthisandhiśūlagudabhramśādayaḥ śīroḥṛdba-
 stirogādayaśca madhyamamārgānusārīṇo bhavanti rogāḥ; jvarātīsāraccardyalasakavisūcīkākaśa-
 śvāsahikkānāhocarapīḥādayo+antarmārgajāśca visarpaśvayathugulmārśovidradhyādayaḥ
 koṣṭhānusārīṇo bhavanti rogāḥ //
 trividhā bhiṣaja iti bhiṣakchadmacarāḥ santi santyeke siddhasādhitāḥ /
 santi vaidyaguṇairyuktāstrividhā bhiṣajo bhuvi //
 vaidyabhāṇḍauśadhaiḥ pustaiḥ pallavairavalokanaiḥ /
 labhante ye bhiṣakśabdamajñāste pratirūpakāḥ //
 śīryaśojñānasiddhānāḥ vyapadeśādātadvidhāḥ /
 vaidyaśabdam labhante ye jñeyāste siddhasādhitāḥ //
 prayogajñānavijñānasiddhisiddhāḥ sukhapradāḥ /
 jīvitābhisarāste syurvaidyatvaḥ teṣvavasthitamiti //
 trividhamauśadhamiti --- daivavyapāśrayaḥ, yuktivyapāśrayaḥ, sattvāvajayaśca /
 tatra daivavyapāśrayaḥ --- mantrauśadhimāṇimaṅgalabalyupahārahomaniyamaprāya-
 ścittopavāśasvastyaayanapraṇipātagamanādi, yuktivyapāśrayaḥ --- punarāhārauśad-
 hadravyānāḥ yojanā, sattvāvajayaḥ --- punarahitebhyo+arthebhyo manonigrahaḥ //
 śārīradoṣaprakope khalu śārīramevāśritya prāyaśastrividhamauśadhamicchanti --- antaḥ-
 parimārjanaḥ, bahiḥparimārjanaḥ, śāstrapraṇidhānaḥ ceti /
 tatrāntaḥparimārjanaḥ yadantaḥśārīramanupraviśyauśadhamāhārajātavyādhīn
 pramārṣti, yatpunarbahiḥsparśamāśrityābhyāṅgasvedapradehapariṣekonmardanādyairāmayān
 pramārṣti tadbahiḥparimārjanaḥ, śāstrapraṇidhānaḥ punaśchedanabhedanavyad-
 hanadāraṇalekhanospātanapracchanasīvanaiṣaṇakṣārajalaukasaśceti //
 bhavanti cātra prājño roge samutpanne bāhyenābhyantareṇa vā /
 karmaṇā labhate śarma śastropakramaṇena vā //
 bālastu khalu mohādvā pramādādvā na budhyate /
 utpadyamānaḥ prathamam rogam śatrumivābudhaḥ //
 aṇurhi prathamam bhūtvā rogaḥ paścādvivardhate /
 sa jātāmūlo muṣṇāti balamāyusca durmateḥ //
 na mūḍho labhate saṃjñāḥ tāvadyāvanna pīḍyate /

pīḍitastu matiṃ paścāt kurute vyādhinigrahe //
 atha putrāṃśca dārāṃśca jñātīṃścāhūya bhāṣate //
 sarvasvenāpi me kaścīdbhiṣagānīyatāmiti //
 tathāvidhaṃ ca kaḥ śakto durbalaṃ vyādhipīḍitam //
 kṛṣaṃ kṣīṇendriyaṃ dīnaṃ paritrātum gatāyuṣaṃ //
 sa trātāramanāsādyā bālastyajati jīvitam //
 godhā lāṅgūlabaddhevākṛṣyamāṇā baliyasā //
 tasmāt prāgeva rogebhyo rogeṣu taruṇeṣu vā //
 bheṣajaiḥ pratikurvīta ya icchet sukhamātmanaḥ //
 tatra ślokaḥ
 eṣaṇāḥ samupastambhā balaṃ kāraṇamāmayāḥ //
 tisraiṣaṇīye mārḡāśca bhiṣajo bheṣajāni ca //
 tritvenāṣtau samuddiṣṭāḥ kṛṣṇātreyeṇa dhīmātā //
 bhāvā bhāveṣvasaktena yeṣu sarvaṃ pratiṣṭhitam //
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte ślokaṣṭhāne tisraiṣaṇīyo nāmaikā-
 daśo+adhyāyaḥ //

1.12 dvādaśo+adhyāyaḥ /

athāto vātakalākalīyamadhyāyaṃ vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyah //

vātakalākalājñānamadhikṛtya parasparamatāni jijñāsamānāḥ samupaviśya maharṣayaḥ
 papracchuranyo+anyaṃ kiṃguṇo vāyuh, kimasya prakopaṇam, upaśamanāni vā+asya
 kāni, katham cainamasanḡhātavanatamanavasthitamanāsadya prakopaṇapraśamanāni
 prakopayanti praśamayanti vā, kāni cāsya kupitākupitasya śarīrāśarīracarasya śarīreṣu
 carataḥ karmāṇi bahiḥśarīrebhyo veti //

atrovāca kuśaḥ sārṅkṛtyāyanaḥ rūkṣalaghuśītadāruṇakharaviśadāḥ ṣaḍime vātaguṇā bha-
 vanti //

tacchrutvā vākyam kumāraśirā bharadvāja uvāca evametadyathā bhagavānāha, eta eva
 vātaguṇā bhavanti, sa tvevaṃguṇairevaṃdravyairevaṃprabhāvaiśca karmabhirabhyasyamā-
 nairvāyuh prakopamāpadyate, samānaguṇābhyāso hi dhātūnām vṛddhikāraṇamiti //

tacchrutvā vākyam kāṅkāyano bāhlikabhiṣaguvāca evametadyathā bhagavānāha,
 etānyeva vātaprakopaṇāni bhavanti ato viparītāni vātasya praśamanāni bhavanti,
 prakopaṇaviparyayo hi dhātūnām praśamakāraṇamiti //

tacchrutvā vākyam baḍiśo dhāmārgava uvāca evametadyathā bhagavānāha, etānyeva
 vātaprakopapraśamanāni bhavanti /

yathā hyenamasanḡhātamanavasthitamanāsādyā prakopaṇapraśamanāni prakopayanti
 praśamayanti vā, tathā+anuvyākhyāsyāmaḥ vātaprakopaṇāni khalu rūkṣalaghuśītadāruṇakharaviśadaśuśirakarāṇi
 śarīrāṇām, tathāvidheṣu śarīreṣu vāyurāśrayam gatvā+āpyāyamānaḥ prakopamāpadyate; vātapraśamanāni punaḥ
 snighdagurūṣṇaślakṣṇamṛdupicchilaghanakarāṇi śarīrāṇām tathāvidheṣu śarīreṣu
 vāyurasajyamānaścāran praśāntimāpadyate //

tacchrutvā baḍiśavacanamavitathamṛṣiḡaṇairanumatamuvāca vāryovido rājarṣiḥ evameta
 sasrvamanapavādaṃ yathā bhagavānāha /

yāni tu khalu vāyoḥ kupitākupitasya śarīrāśarīracarasya śarīreṣu carataḥ karmāṇi
 bahiḥśarīrebhyo vā bhavanti, teṣānavayavān pratyakṣānumānopadeśaiḥ sādhayitvā
 namaskṛtya vāyave yathāśakti pravakṣyāmaḥ vāyustantrayantradharaḥ, prāṇodānasamā-
 navyānāpānātmā, pravartakaśceṣṭānāmuccāvacānām, niyantā prañetā ca manasaḥ,
 sarvendriyāṇāmudyojakāḥ, sarvendriyārthānāmabhivodhā, sarvaśarīradhātuvyūhakarāḥ,
 sandhānakarāḥ śarīrasya, pravartako vācaḥ, prakṛtiḥ sparśaśabdayoḥ, śrotasparśanayor-
 mūlaṃ, harṣotsāhayoryoniḥ, samīraṇo+agneḥ, doṣasaṃśoṣaṇāḥ, kṣeptā bahirmalānām,

sthūlānusrotasāṃ bheṭṭā, kartā garbhākṛtīnām, āyuso+anuvṛttipratyayabhūto bhavatyakupi-
taḥ /

kupitastu khalu śarīre śarīraṃ nānāvidhairvikārairupatapati balavarṇasukhāyusāmu-
paghātāya&, mano vyāharṣayati&, sarvendriyāṇyupahanti, vinihanti garbhān vikṛtimāpādaya-
tyatikālaṃ vā dhārayati, bhayaśokamohadainyātipralāpāñjanayati, prāṇāṃścoparuṇaddhi
/

prakṛtibhūtasya khalvasya loke carataḥ karmāñīmāni bhavanti; tadyathā dharaṇīd-
hāraṇaṃ, jvalanojjvālanam, ādityacanddranakṣatragrahagaṇānām santānagatividhānaṃ,
sṛṣṭiśca meghānām, apām visargaḥ, pravartanaṃ srotasāṃ, puṣpaphalānām cābhini-
vartanaṃ, udbhedanaṃ caudbhidānām, ṛtūnām pravibhāgaḥ, vibhāgo dhātūnām,
dhātumānasamsthānavyaktiḥ, bījābhisamskāraḥ, śasyābhivardhanamavikledopaśoṣaṇe&,
avaikārikavikāraśceti /

prakupitasya svalvasya lokeṣu carataḥ karmāñīmāni bhavanti; tadyathā śikhar-
iśikharāvamathanam, unmathanamanokahānām, utpīḍanaṃ sāgarāṇām, udvartanaṃ
sarasāṃ, pratisaraṇamāpagānām, ākampanaṃ ca bhūmeḥ, ādhamanamambudānām&,
nīhāranirhrādapāṃśusikatāmatsyabhekoragakṣārarudhirāśmāsanivisargaḥ, vyāpādanaṃ
ca ṣaṇṇāmṛtūnām, śasyānāmasaṅghātaḥ, bhūtānām copasargaḥ, bhāvānām cābhā-
vakaraṇaṃ, caturyugāntakarāṇām meghasūryānalānilānām visargaḥ; sa hi bhagavān
prabhavaścāvyayaśca, bhūtānām bhāvābhāvakaraḥ, sukhāsukhayorvidhātā, mṛtyuḥ, yamaḥ,
niyantā, prajāpatiḥ, aditiḥ, viśvakarmā, viśvarūpaḥ, sarvagaḥ, sarvatantrāṇām vidhātā,
bhāvānāmaṇuḥ, vibhuḥ, viṣṇuḥ krāntā, lokānām vāyureva bhagavāniti //

tacchrutvā vāryovidavaco marīcaruvāca yadyapyevametāt, kimarthasyāsyā vacane vijñāne
vā &sāmartyamasti bhiṣagvidyāyām; bhiṣagvidyāmadhikṛtyeayaṃ kathā &pravṛtteti //

vāryovida uvāca bhiṣak pavanamatibalamatiparuṣamatisīghrakāriṇamātyayikaṃ
cennānuniśamyet, asahasā prakupitamatiprayataḥ kathamagre+abhirakṣitumabhidhāsyati
prāgevainamatyayabhayāt; vāryoyathārthā stutirapi bhavatyārogyāya balavarṇavivṛddhaye
varcasvitvāyopacayāya jñānopapattaye paramāyuhprakarṣāya ceti //

marīciruvāca agnireva śarīre pittāntargataḥ kupitākupitaḥ śubhāśubhāni karoti; tadyathā
paktimapaktiṃ darśanamadarśanaṃ mātṛāmātratvamūṣmaṇaḥ prakṛtivilkṛtivilkṛtivarṇau śau-
ryaṃ bhayaṃ krodhaṃ harṣaṃ moḥaṃ prasādamityevamādīni cāparāṇi dvandvānīti //

tacchrutvā marīcivacaḥ kāpya uvāca soma eva śarīre śleṣmāntargataḥ kupitākupitaḥ śub-
hāśubhāni karoti; tadyathā daṛḍhyaṃ śaithilyamupacayaṃ kārśyamutsāhamālasyaṃ vṛṣatām
klībatām jñānamajñānaṃ buddhiṃ mohamevamādīni cāparāṇi dvandvānīti //

tacchrutvā kāpyavaco bhagavān punarvasurātreya uvāca sarva eva bhavantaḥ samyagāhu-
ranyatraikāntikavacanāt; sarva eva khalu vātapittaśleṣmāṇaḥ prakṛtibhūtāḥ puruṣamavyā-
pannendriyaṃ balavarṇasukhopapannaṃāyusā mahatopapādayanti samyagevācaritā dhar-
mārthakāmā iva niḥśreyasena mahatā puruṣamiha cāmuṣmiśca loke; vikṛtāstvenaṃ mahatā
viparyayeṇopapādayanti ṛtavastraya eva vikṛtimāpannā lokamaśubhenopaghātakāla itī //

tadṛṣayaḥ sarva evānumenire vacanamātreyasya bhagavato+abhinananduśceti //

bhavati cātra tadātreya vacaḥ śrutvā sarva evānumenire /

kṛṣayo+abhinananduśca yathendravacanaṃ surāḥ //

tatra ślokaḥ

guṇāḥ ṣaḍ dvividho heturvividhaṃ karma yat punaḥ /

vāyoścaturvidhaṃ karma pṛthak ca kaphapittayoh //

maharṣīṇām matirya yā punarvasumatiśca yā /

kalākālīye vātasya tat sarvaṃ samprakāśitam //

ityagniveśakṛte tantre carakapratisamskṛte ślokaṣṭhāne vātakalākālīyo nāma dvā-
daśo+adhyāyaḥ samāptaḥ //12//

iti nirdeśacatuṣkaḥ //3//

1.13 trayodaśo+adhyāyaḥ /

athātaḥ snehādhyāyaṃ vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyah // sām̐khyaiḥ sām̐khyātasām̐khyeyaiḥ sahāśinaṃ punarva-
sum/

jagaddhitārthaṃ papraccha vahniveśaḥ svasaṃśayam //

kiṃyonayaḥ kati snehāḥ ke ca snehaguṇāḥ pṛthak/

kālānupāne ke kasya kati kāśca vicāraṇāḥ //

kati mātrāḥ kathammanāḥ kā ca keśūpadiśyate/

kaśca kebhyo hitaḥ snehaḥ prakarṣaḥ snehane ca kaḥ //

snehyāḥ ke ke na ca snigdhāsnigdhātisnigdhalakṣaṇam/

kiṃ pānāt prathamam pīte jīrṇe kiṃca hitāhitam //

ke mṛdukrūrakoṣṭhāḥ kā vyāpadaḥ siddhayaśca kāḥ/

acche saṃśodhane caiva snehe kā vṛttiriśyate //

vicāraṇāḥ keśu yojyā vidhinā kena tat prabho!/

snehasyāmitavijñāna jñānamicchāmi veditum //

atha tatsaṃśayacchettā pratyuvāca punarvasuḥ/

snehānām dvividhā saumya yoniḥ sthāvarajaṅgamā //

tilaḥ priyālābhiṣukau bibhītakaścitrābhayairāṇḍamadhūkasarṣapāḥ/

kusumbhabilvārukamūlakātasīnikocakākṣoḍakarañjaśigrukāḥ //

snehāśayāḥ sthāvarasaṃjñitāstathā syurjaṅgamā matsyamṛgāḥ sapakṣiṇaḥ/

teṣāṃ dadhikṣīraghr̥tāmiśaṃ vasā sneheṣu majjā ca tathopadiśyate //

sarveṣāṃ tailajātānām tilatailaṃ viśiṣyate/

balārthe snehane cāgryamairāṇḍam tu virecane //

(kaṭuṣṇam tailamairāṇḍam vātaśleṣmaharam guru/

kaṣāyavādutiktaiśca yojitam pittahantrapi //1//)

sarpistailam vasā majjā sarvasnehottamā matāḥ/

eṣu caivottamam sarpiḥ saṃskārasyānuvartanāt //

ghṛtam pittānilaharam rasaśukraujasām hitam/

nirvāpaṇam mṛdukaram svaravarṇaprasādanam //

mārutagṇam na ca śleṣmavardhanam balavardhanam/

tvacyamuṣṇam sthirakaram tailam yoniviśodhanam //

viddhabhagnāhatabhraṣṭayonikarṇaśiroruji/

pauruṣopacaye snehe vyāyāme ceṣyate vasā //

balaśukrarasaśleṣmamedomajjavivardhanaḥ/

majjā viśeṣato+asthnām ca balakṛt snehane hitaḥ //

sarpiḥ śaradi pātavyam vasā majjā ca mādhave/

tailam prāvṛṣi nātyuṣṇaśīte sneham pibennaraḥ //

vātapittādhiko rātrāvuṣṇe cāpi pibennaraḥ/

śleṣmādhiko divā śīte pibeccāmalabhāskare //

atyuṣṇe vā divā pīto vātapittādhikena va/

mūrcchām pipāsāmunmādam kāmālām vā samīrayet //

śīte rātrau piban sneham naraḥ śleṣmādhiko+api vā/

ānāhamaruciṃ sūlam pāṇḍutām vā samṛcchati //

jalamuṣṇam ghr̥te peyam yūṣastaile+anu śasyate/

vasāmajjñostu maṇḍaḥ syāt sarveṣuṣṇamathāmbu vā //

odanaśca vilepī ca raso mām̐sam payo dadhi/

yavāgūḥ sūpaśākau ca yūṣaḥ kām̐balikaḥ khaḍaḥ //

saktavastilapiṣṭam ca madyam lehāstathaiva ca/

bhakṣyamabhyañjanam bastistathā cottarabastayaḥ //

gaṇḍūṣaḥ karṇatailaṃ ca nastahkarṇākṣitarpaṇam/

caturviṃśatirityetāḥ snehasya pravicaṇāḥ& //

acchapeyastu yaḥ sneho na tāmāhurvicāraṇām/
 snehasya sa bhiṣagdr̥ṣṭaḥ kalpaḥ prāthamakalpikaḥ//
 rasaiścōpahitaḥ snehaḥ samāsavyāsayogibhiḥ/
 ṣaḍbhistriṣaṣṭidhā samkhyāṃ prāpnotyekaśca kevalaḥ//
 evametāscatuḥṣaṣṭiḥ snehānāṃ pravīcāraṇāḥ/
 okartuvyādhipuruṣān prayojyā jānatā bhavet//
 ahorātramahaḥ kṛtsnamardhāhaṃ ca pratikṣate/
 pradhānā madhyamā hrasvā snehamātrā jarāṃ prati//
 iti tisraḥ samuddiṣṭā mātrāḥ snehasya mānataḥ/
 tāsāṃ prayogaṇ vaksyāmi puruṣaṃ puruṣaṃ prati//
 prabhūtasnehanityā ye kṣutpipāsāsahā narāḥ/
 pāvakaścottamabalo yeṣāṃ ye cottamā bale//
 gulminaḥ sarpadaṣṭāśca visarpopahatāśca ye/
 unmattāḥ kṛcchramūtrāśca gāḍhavarcaśca eva ca//
 pibeyuruttamāṃ mātrāṃ tasyāḥ pāne guṇāñchṛṇu/
 vikārāñchamayatyēṣā śīghraṃ samyakprayojitā//
 doṣānukarṣiṇī mātrā sarvamārgānusāriṇī/
 balyā punarnavakarī śarīrendriyacetasāṃ//
 aruṣkasphoṭapīḍakākaṇḍūpamābhīrarditāḥ/
 kuṣṭhinaśca pramīḍhāśca vātaśonitikāśca ye//
 nātibahvāśinaścaiva mṛdukoṣṭhāstathaiva ca/
 pibeyurmadhyamāṃ mātrāṃ madhyamāścāpi ye bale//
 mātraīśā mandavibhramśā na cātibalahāriṇī/
 sukkena ca snehayati śodhanārthe ca yuyjate//
 ye tu vṛddhāśca bālāśca sukumārāḥ sukhocitāḥ/
 riktakoṣṭhatvamahitaṃ yeṣāṃ mandāgnayaśca ye//
 jvarātisārakāsāśca yeṣāṃ cirasamutthitāḥ/
 snehamātrāṃ pibeyuste hrasvāṃ ye cāvarā bale//
 parihāre sukhā caiśā mātrā snehanabr̥mhaṇī/
 vṛṣyā balyā nirābādhā ciraṃ cāpyanuvarate//
 vātapittaprakṛtayo vātapittavikāriṇaḥ/
 cakṣuḥkāmāḥ kṣatāḥ kṣiṇā vṛddhā bālāstathā+abalāḥ//
 āyuhprakarṣakāmāśca balavarṇasvarārthinaḥ/
 puṣṭikāmāḥ prajākāmāḥ saukumāryārthinaśca ye//
 dīptyojaḥsmṛtimedhāgnibuddhīndriyabalārthinaḥ/
 pibeyuḥ sarpirārtāśca dāhaśastraviśāgnibhiḥ//
 pravṛddhaśleṣmamedaskāścalasthūlagalodarāḥ/
 vātavyādhibhirāviṣṭā vātaprakṛtayaśca ye//
 balaṃ tanutvaṃ laghutāṃ dr̥ḍhatāṃ sthira-gātratām&/
 snigdhaślakṣṇatanutvaktāṃ ye ca kākṣanti dehinaḥ//
 kṛmikoṣṭhāḥ krūrakoṣṭhāstathā nāḍībhīrarditāḥ/
 pibeyuḥ śītale kāle tailaṃ tailocitāśca ye//
 vātātapasahā ye ca rūkṣā bhārādhvakarśitāḥ/
 samśuṣkaretorudhirā niṣpītakaphamedasaḥ//
 asthisandhisirāsnāyumarmakoṣṭhamahārujaḥ/
 balavānmāruto yeṣāṃ khāni cāvṛtya tiṣṭhati//
 mahaccāgnibalaṃ yeṣāṃ vasāsātmyāśca ye narāḥ/
 teṣāṃ snehayitavyānāṃ vasāpānaṃ vidhīyate//
 dīptāgnayaḥ kleśasahā ghasmarāḥ snehasevinaḥ/
 vātārtāḥ krūrakoṣṭhāśca snehyā majjānamāpnuyuḥ//
 yebhyo yebhyo hito yo yaḥ snehaḥ sa parikīrtitaḥ/

snehanasya prakarṣau tu saptarātrirātrakau //
 svedyāḥ śodhayitavyāśca rūkṣā vātavikāriṇaḥ/
 vyāyāmamadyastrīṇityāḥ snehyāḥ syurye ca cintakāḥ //
 saṁśodhanādr̥te yeṣāṁ rūkṣaṇaṁ saṁpravakṣyate/
 na teṣāṁ snehanaṁ śastamutsannakaphamedasāṁ //
 abhiṣyaṇṇānanagudā nityamandāgnayaśca ye/
 tṛṣṇāmūrccāparītāśca garbhīṇyastāluśoṣiṇaḥ //
 annadviṣaśchardayanto jaṭharāmagarārditāḥ/
 durbalāśca pratāntāśca snehaglānā madāturaḥ //
 na snehyā vartamāneṣu na nastobastikarmasu/
 snehapānāt prajāyante teṣāṁ rogāḥ sudāruṇāḥ //
 purīṣaṁ grathitaṁ rūkṣaṁ vāyurapraguṇo mṛduḥ/
 paktā kharatvaṁ raukṣyaṁ ca gātrasyāsnigdhalakṣaṇaṁ //
 vātānulomyaṁ dīpto+agnirvarcaḥ snigdhamasaṁhatam/
 mārḍavaṁ snigdhatā cāṅge snigdhānāmupajāyate //
 pāṇḍutā & gauravaṁ jāḍyaṁ purīṣasyāvīpakvatā/
 tandrīrarucirutkeśaḥ syādati snigdhalakṣaṇaṁ //
 dravoṣṇamanabhiṣyandi bhojyamannaṁ pramāṇataḥ/
 nātisnigdhamasaṁkīrṇaṁ śvaḥ snehaṁ pātumicchataḥ //
 pibet saṁśamanaṁ snehamannakāle prakāṁkṣitaḥ/
 śuddhyartham punarāhāre naiśe jīrṇe pibennaraḥ //
 uṣṇodakopacārī syādbrahmacārī kṣapāśayaḥ & /
 śakṛnmūtrānilodgārānudīrṇāṁśca & na dhārayet //
 vyāyāmamuccairvacanaṁ krodhaśokau himātapau/
 varjayedapravātaṁ ca seveta śayanāsanam //
 snehaṁ & pītvā naraḥ snehaṁ pratibhuñjāna eva ca/
 snehamithyopacārāddhi jāyante dāruṇā gadāḥ //
 mṛdukoṣṭhastirātreṇa snihyatyacchopasevayā/
 snihyati krūrakoṣṭhastu saptarātreṇa mānavāḥ //
 guḍamikṣurasam mastu kṣīramulloḍitaṁ dadhi/
 pāyasaṁ kṛśārāṁ sarpiḥ kāśmaryatriphalārasam //
 drākṣārasam pīlurasam jalamuṣṇamathāpi vā/
 madyaṁ vā taruṇaṁ pītvā mṛdukoṣṭho viricyate //
 virecayanti naitāni krūrakoṣṭhaṁ kadācana/
 bhavati krūrakoṣṭhasya grahaṇyatyulbaṇānilā //
 udīrṇapittā+alpapakphā grahaṇī mandamārutā/
 mṛdukoṣṭhasya tasmāt sa suvirecyo naraḥ smṛtaḥ //
 udīrṇapittā grahaṇī yasya cāgnibalaṁ mahat/
 bhasmībhavati tasyāśu snehaḥ pīto+agnitejasā //
 sa jagdhvā snehamātrāṁ tāmojaḥ prakṣārayan balī/
 snehāgniruttamāṁ tṛṣṇāṁ sopasargāmudīrayet //
 nālaṁ snehasamṛddhasya śamāyānnaṁ sugurvapi/
 sa cet suśītaṁ salilaṁ nāsādayati dahyate/
 yathaivāśīviṣaḥ kakṣamadhyagaḥ svaviśāgninā //
 ajīrṇe yadi tu snehe tṛṣṇā syācchardayedbhiṣak/
 śītodakaṁ punaḥ pītvā bhuktvā rūkṣānnamullikhet //
 na sarpiḥ kevalaṁ pitte sāme viśeṣataḥ/
 sarvaṁ & hyanurajeddehaṁ hantvā saṁjñāṁ ca mārāyeta //
 & tandrā sotkleśa ānāho jvaraḥ stambho viśaṁjñatā/
 kuṣṭhāni kaṇḍūḥ pāṇḍutvaṁ śophārśāmsyarucistrīṣā //
 jaṭharaṁ grahaṇīdoṣāḥ staimityaṁ vākyanigrahaḥ /

śūlamāmapradoṣāśca jāyante snehavibhramāt / /
 tatrapyullekhanam śastam svedaḥ kālpratīkṣanam /
 prati prati vyādhibalam buddhvā sraṃsanameva ca / /
 takrāriṣṭaprayogaśca rūkṣapānānnasevanam /
 mūtrāṇam triphalāyāśca snehavyāpattibheṣajam / /
 akāle cāhitaścaiva mātrayā na ca yojitaḥ /
 sneho mithyopacārācca vyāpadyetātisevitaḥ / /
 snehāt praskandanam jantustrirātroparataḥ pibet /
 snehavaddravamuṣṇam ca tryaḥam bhuktvā rasaudanam / /
 ekāhoparatastadvadbhuktvā pracchardanam pibet /
 syāttvasaṃśodhanārthīye vṛttiḥ snehe viriktavat / /
 snehadviṣaḥ snehavyā mṛdukoṣṭhāśca ye narāḥ /
 kleśāsahā madyanityāsteṣāmiṣṭā vicāraṇā / /
 lāvataittiramāyūrahāṃsavārāhakaukkuṭāḥ /
 gavyājairabhramātsyāśca rasāḥ syuḥ snehane hitāḥ / /
 yavakolakulatthāśca snehāḥ saguḍaśarkarāḥ /
 dāḍimaḥ dadhi savyoṣaḥ rasasaṃyogasaṃgrahaḥ / /
 snehayanti tilāḥ pūrvam jagdhāḥ sasnehaphāṇitāḥ /
 kṛṣārāścabahusnehāstilakāmbalikāstathā / /
 phāṇitaḥ śṛṅgaveram ca tailam ca surayā saha /
 pibedrūkṣo bhṛtairmāṃsairjīrṇe+asṇīyācca bhojanam / /
 tailam surayā maṇḍena vasāṃ majjānameva vā /
 piban saphāṇitaḥ kṣīram naraḥ snihyati vātikaḥ / /
 dhāroṣṇam snehasaṃyuktaḥ pītvā saśarkaram payaḥ /
 naraḥ snihyati pītvā vā saram dadhnaḥ saphāṇitaḥ / /
 pāñcaprasṛtikī peyā pāyaso māśamiśraḥ /
 kṣīrasiddho bahusnehaḥ snehayedacirānnaram / /
 sarpistailavasāmajjātaṇḍulaprasṛtaiḥ śṛ(kṛ)tā /
 pāñcaprasṛtikī peyā peyā snehanamicchatā / /
 (śaukaro vā rasaḥ snigdhaḥ sarpirlavaṇasaṃyutaḥ /
 pīto dvirvāsare yatnāt snehayedacirānnaram / /1//)
 grāmyānūpaudakaḥ māṃsam guḍam dadhi payastilān /
 kuṣṭhī śōthī pramehī ca snehane na prayojayet / /
 snehairyathārham tān siddhaiḥ snehayedavikāribhiḥ /
 pippalībhīrharītakā siddhaistriphalāyā+api vā / /
 drākṣāmalakayūṣābhyāṃ dadhnā cāmlena sādhayet /
 vyoṣagarbham bhiṣak sneham pītvā snihyati tam naraḥ / /
 yavakolakulatthānām rasāḥ kṣāraḥ surā dadhi /
 kṣīrasarpiśca tat siddham snehanīyam ghṛtottamam / /
 tailamajjavasāsarpirbadaratriphalārasaiḥ /
 yonīśukrapradoṣeṣu sādhayitvā prayojayet / /
 &grhṇātyambu yathā vastraṃ prasravatyadhikaṃ yathā /
 yathāgni jīryati snehastathā sravati cādhikaḥ / /
 yathā vā++akledya mṛtpiṇḍamāsiktaṃ tvarayā jalam /
 sravati sraṃsate snehastathā tvaritasevitaḥ / /
 lavaṇopahitaḥ snehāḥ snehayantyacirānnaram /
 taddhyabhiṣyandyarūkṣam ca sūkṣmamamuṣṇam vyavāyi ca / /
 snehamagre prayuñjīta tataḥ svedamanantaram /
 snehasvedopapannasya saṃśodhanamathetarat& / /
 tatra ślokaḥ--- snehāḥ snehavidhiḥ kṛtsnavyāpatsiddhiḥ sabheṣajā /
 &yathāpraśnam bhagavatā vyāhṛtaṃ cāndrabhāginā / /

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte ślokaśthāne snehādhyāyo nāma trayo-
daśo+adhyāyaḥ//13//

1.14 caturdaśa+adhyāyaḥ/

athātaḥ svedādhyāyaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah// ataḥ svedaḥ pravakṣyante yairyathāvatprayojitaiḥ/
svedasādhyāḥ praśāmyanti gadā vātakaphātmaḥ//
snehapūrvaṃ prayuktena svedenāvajite+anile/
purīṣamūtraretāṃsi na sajjanti kathamcana//
śuṣkāṇyapi hi kāṣṭhāni snehasvedopapādanaiḥ/
namayanti yathānyāyaṃ kiṃ punarjīvato narān//
rogartuvyādhitāpekṣo nātyuṣṇo+atimṛdurna ca/
dravyavān kalpito deśe svedaḥ kāryakaro mataḥ//
vyādhou śīte śarīre ca mahān svedo mahābale/
durbale durbalaḥ svedo madhyame madhyamo hitaḥ//
vātaśleṣmaṇi vāte vā kaphe vā sveda iṣyate/
snigdharūkṣastathā snigdho rūkṣaścāpyupakalpitaḥ//
āmāśayagate vāte kaphe pakvāśayāśrite/
rūkṣapūrvo hitaḥ svedaḥ snehapūrvastathaiva ca//
vṛṣaṇau hṛdayaṃ drṣṭi svedayenmṛdu naiva vā/
madhyamaṃ vaṃkṣaṇau śeṣamaṅgāvayavamiṣṭataḥ//
suśuddhairnaktakaiḥ piṇḍyā godhūmānāmataḥpi vā/
padmotpalapalāśairvā svedyaḥ saṃvṛtya cakṣuṣī//
muktāvalībhiḥ śītābhiḥ śītalairbhājanairapi/
jalārdrairjalajairhastaiḥ svidyato hṛdayaṃ sprṣet//
śītaśūlavayuparame stambhagauravanigrahe/
saṃjāte mārḍave svede svedanādviratirmatā//
pittaprakopo mūrcchā ca śarīrasadanaṃ tṛṣā/
dāhaḥ svarāṅgadaurbalyamatisvinnasya lakṣaṇam/
uktastasyāśītiye yo graiṣmikaḥ sarvaśo vidhiḥ/
so+atisvinnasya kartavyo madhuraḥ snigdhasītalāḥ//
kaṣāyamadyanityānām garbhiṇyā raktapittinām/
pittinām sātīsārāṇām rūkṣāṇām madhumehinām/
vidagdhabhraṣṭabradhnānām viṣamadyavikāriṇām/
śrāntānām naṣṭasaṃjñānām sthūlānām pittamehinām//
tṛṣyatām &ksudhitānām ca kruddhānām śocatāmapi/
kāmalayudariṇām caiva kṣatānāmāḍyaroṇinām//
durbalātivīśuṣkāṇāmupakṣīṇaujasām tathā/
bhiṣak taimirikāṇām ca na svedamavatārayet//
pratiśyāye ca kāse ca hikkāśvāseṣvalāghave/
karṇamanyāśiraḥśūle svarabhede galagrahe//
arditaikāṅgasarvāṅgapakṣāghāte vināmake/
koṣṭhānāhavibandheṣu mūtrāghāte& vijṛmbhake//
pārśvapṛṣṭhakaṭīkukṣisaṃgrahe ḡrdhrasiṣu ca/
mūtrakṛcchre mahattve ca muṣkayoraṅgamardake//
pādajānūrujaṅghartisaṃgrahe śvayathāvapi/
khallīṣvāmeṣu śīte ca vepathau vātakaṇṭake//
saṃkocāyāmaśūleṣu stambhagauravasuptiṣu&/
sarvāṅgeṣu vikāreṣu svedanaṃ hitamucyate//
tilamāṣakulatthāmlaghṛtatailāmiṣaudanaiḥ/
pāyasaiḥ kṛṣairmāṃsaiḥ piṇḍasvedaṃ prayojayet//

gokharoṣṭravārāhāśvaśakṛdbhiḥ satuṣairyavaiḥ/
 sikatāpāṃsupāśānakariṣāyasapūṭakaiḥ //
 ślaiṣmikan svedayet pūrvairvātikān samupācayet/
 dravyāṇyetāni śasyante yathāsvaṃ prastareṣvapi //
 bhūgrheṣu ca jentākeṣūṣṇagarbhaḡrheṣu ca/
 vidhūmāṅgāratapteṣu svabhyaktaḥ svidyate sukham //
 grāmyānūpaudakam māṃsam payo bastaśirastathā/
 &varāhamadhyapittāśrk snehavattilatāṇḍulāḥ //
 ityetāni samutkvāthya nāḍisvedaṃ prayojayet/
 &deśakālavibhāḡajño yuktyapekṣo bhiṣaktamaḥ //
 vāruṇāmṛtakairāṇḍaśiḡrumūlakasarṣapaiḥ/
 vāsāvaṃśakaraṇjārkapatrairaśmantakasya ca //
 śobhāñjanakasaireyamālatiṣurasārjakaiḥ&/
 patrairutkvāthya salilaṃ nāḍisvedaṃ prayojayet //
 bhūṭikapāñcamūlābhyāṃ surayā dadhimastunā/
 mūtrairamlaiśca sasnehairnāḍisvedaṃ prayojayet //
 eta eva ca niryūhāḥ prayojyā jalakoṣṭhake/
 svedanārthaṃ ghṛtakṣīratailakoṣṭhāṃśca kārayet //
 godhūmaśakalaiścūrṇairyavānāmamlasamyutaiḥ/
 sasnehakiṇvalavaṇairupanāhaḥ praśasyate //
 gandhaiḥ surāyāḥ kiṇvena jīvanti śatapūṣpayā/
 umayā kuṣṭhatailābhyāṃ yuktayā copanāhayet //
 carmabhiṣcopanaddhavyaḥ salomabhirapūtibhiḥ/
 uṣṇavīryairalābhe tu kauṣeyāvikaśāṭakaiḥ //
 rātrau baddhaṃ divā muñcenmuñcedrātrau divā kṛtam/
 bidāhaparihārthaṃ, syāt prakarṣastu śītale //
 saṅkaraḥ prastaro nāḍī pariṣeko+avagāhanam/
 jentāko+āsmaghanaḥ karṣūḥ kuṭī bhūḥ kumbhikaiva ca //
 kūpo holāka ityete svedayanti trayodaśa/
 tān yathāvat pravakṣyāmi sarvānevānupūrvaśaḥ //

tatra vastrāntaritairavastrāntaritairvā piṇḍairyathoktairupasvedanaṃ saṅkarasveda iti vidyāt //

śūkaśamīdhānyapulākānāṃ veśavārapāyasakṛśarotkārīkāḍīnāṃ vā prastare kauṣeyāvīkottarapracchade pañcāṅgolorubūkārkapatrapracchade vā svabhyaktasarvagatrasya śayānasyopasvedanaṃ& prastarasveda iti vidyāt //

svedanadravyāṇāṃ punarmūlaphalapatraśuṅgādīnāṃ mṛgaśakunapiśītaśiraspadādīnāmuṣṇasvabhāvānāṃ vā yathārhamamlalavaṇasnehopasaṃhitānāṃ mūtrakṣīrādīnāṃ vā kumbhyāṃ bāṣpamanudvamantyāmutkvathitānāṃ nāḍyā śaresīkāvaṃśadalakaraṇjārkapatrānyatamakṛtayā ḡajāgrahastasaṃsthānāṃ vyāmādirghayā vyāmārdhadirghayā vā vyāmācaturbhāḡāṣṭabhāgamūlāgrapariṇṇāhasrotasā sarvato vātaḡarapatrasaṃvṛtacchidrayā dvistrirvā vināmitayā vātaḡarasiddhasnehābhyaktagātro bāṣpamupaharet; bāṣpo hyanṛjuḡāmī& vihatacaṇḍaveḡastvacamavidahan sukhaṃ svedayatīti nāḍisvedaḥ //

vāṭīkottaravāṭīkānāṃ punarmūlādīnāmutkvāthaiḥ sukhoṣṇaiḥ kumbhīrvarṣaṇīkāḥ& pranāḍīrvā pūrayitvā yathārhasiddhasnehābhyaktagātraṃ vastrāvaccannaṃ pariṣecayedīti pariṣekaḥ //

vātaḡarotkvāthakṣīratailaghṛtapīśītarasoṣṇasalilakoṣṭhakāvagāhastu yathokta evāvagāhaḥ //

atha jentākaṃ cikīrṣurbhūmiṃ parīkṣeta --- tatra pūrvasyāṃ diśyuttarasyāṃ vā ḡuṇavati praśaste bhūmibhāḡe kṛṣṇamadhuramṛttike suvarṇamṛttike vā parīvāpapuṣkarīṇyādīnāṃ jalāśayānāmanyatamasya kūle dakṣiṇe paścīme vā sūpatīrthe samasu vibhaktabhūmibhāḡe saptāṣṭau vā+aratnīrupakramyodakāt prāṇmukhamudaṇmukhaṃ vā+abhimukhatīrthaṃ

kūṭāgāraṃ kārayet, utsedhivistārataḥ paramaratnīḥ ṣoḍaśa, samantāt suvṛttaṃ mṛtkarmasampannamanekavātāyanam; asya kṛtāgārashyāntaḥ samantato bhittimaratanivistārotsedhāṃ piṇḍikāṃ kārayedākapātāt, madhye cāsyā kūṭāgārasya catuṣkiṣkumātraṃ puruṣapramāṇaṃ mṛnmayaṃ kandusaṃsthānaṃ bahusūkṣmacchidramaṅgārakoṣṭhakasambhaṃ sapidhānaṃ kārayet; taṃ ca khādirāṇāmāśvakarṇādīnāṃ vā kāṣṭhānāṃ pūrayitvā pradīpayet; sa yadā jānīyāt sādhu dagdhāni kāṣṭhāni gatadhūmānyavataptaṃ ca kevalamagninā tadagnirhaṃ svedayogyena coṣmaṇā yuktamiti, tatrainam puruṣaṃ vātaharābhyaktaḥ tagātraṃ vastrāvachchannaṃ praveśayamścainamanuśiṣyāt --- śaumya! praviśa kalyāṇāyārogyāya ceti, praviśya caināṃ piṇḍikāmadhiruhya pārśvāparapārśvābhyāṃ yathāsukhaṃ śayīthāḥ, na ca tvayā svedamūrcchāparītenāpi satā piṇḍikaiṣā vimoktavyā++aprāṇocchvāsāt, bhraśyamāno hyataḥ piṇḍivakāvakāśāddvāramanadhigacchan svedamūrcchāparītatayā sadyaḥ prāṇāñjahyāḥ, tasmāt piṇḍikāmenāṃ na kathaṃ cana muñcethāḥ; tvaṃ yadā jānīyāḥ --- vigatābhiṣyandamātmānaṃ samyakprasrutasvedapicchaṃ sarvasrotovimuktaṃ laghūbhūtamapagatavibandhastambhasuptivedanāguravamiti, tatastāṃ piṇḍikāmanusaran dvāraṃ prapadyethāḥ, niṣkramya ca na sahasā cakṣuṣoḥ paripālanārthaṃ śītodakamupaspr̥śethāḥ, apagatasantāpaklamastu muhūrtāt sukhoṣṇena vāriṇā yathānyāyaṃ pariṣikto+asñīyāḥ; iti jentākasvedaḥ// śayānasya pramāṇena ghanāmaśmamayīm śilām/

tāpayitvā mārutaghnairdārubhiḥ saṃpradīpitaiḥ//
 vyapojjhyā sarvānaṅgārān prokṣya caivoṣṇavāriṇā/
 tāṃ śilāmātha kurvīta kauṣeyāvikasaṃstarām//
 tasyāṃ svabhyaktasarvāṅgaḥ svapan svidyati nā sukham/
 &kauravājinakauṣeyaprāvārādyaiḥ saṃvṛtaḥ&//
 ityukto+āsmaghanasvedaḥ, karṣūsvedaḥ pravakṣyate/
 khānāyēcchayanasyādhaḥ karṣūṃ sthānavibhāgavit//
 dīptairadhūmairāṅgāraistāṃ karṣūṃ pūrayettataḥ/
 tasyāmupari śayyāyāṃ svapan svidyati nā sukham//
 anatyutsedhivistārāṃ vṛttākārāmalocanām/
 ghanabhittim kuṭīm kṛtvā kuṣṭhādyaiḥ saṃpralepayet//
 kuṭīmadhye bhiṣak śayyāṃ svāstīrṇāmupakalpayet/
 prāvārājinakauṣeyakuthakambalagolakaiḥ//
 hasantikābhiraṅgārapūrṇābhīstāṃ ca sarvaśaḥ/
 parivāryāntarārohedabhyaktaḥ svidyate sukham//
 ya evāsmaghanasvedavidhirbhūmau sa eva tu/
 praśastāyāṃ nivātāyāṃ samāyāmupadiśyate//
 kumbhīm vātaharakvāthapūrṇāṃ bhūmau nikhānayet/
 ardhabhāgaṃ tribhāgaṃ vā śayanam tatra copari//
 sthāpayedāsanam vā+api nātisāndraparicchadam/
 atha kumbhyāṃ susantaptān prakṣīpedayaso guḍān//
 pāṣāṇān voṣmaṇā tena tatsthaḥ svidyati nā sukham/
 saṃvṛtāṅgaḥ svabhyaktaḥ snehairanilanāśanaiḥ//
 kūpaṃ śayanavistāraṃ dviguṇam cāpi vedhataḥ/
 deśe nivāte śaste ca kuryādantaḥsumārjitam//
 hastyaśvagokharoṣṭrāṇāṃ karīṣairdagdhapūrite/
 svavachchannaḥ saṃstīrṇe+abhyaktaḥ svidyati nā sukham//
 dhītīkāṃ& tu karīṣāṇāṃ yathoktānāṃ pradīpayet/
 śayanāntaḥpramāṇena śayyāmupari tatra ca//
 sudagdhāyāṃ vidhūmāyāṃ yathoktāmupakalpayet/
 svavachchannaḥ svapaṃstatrābhyaktaḥ svidyati nā sukham//
 holākasveda ityeṣa sukhaḥ prokto maharṣiṇā/
 iti trayodaśavidhaḥ svedo+agniguṇasaṃśrayaḥ//

vyāyāma uṣṇasadanam guruprāvaraṇam kṣudhā/
 bahupānam bhayakrodhāvupanāhāvātāpāḥ//
 svedayanti daśaitāni naramagnigūṇādr̥te/
 ityukto dvividhaḥ svedaḥ saṃyukto+agnigūṇairna ca//
 ekāṅgasarvāṅgataḥ snigdho rūkṣastathaiva ca/
 ityetattrividhaṃ dvandvaṃ svedamuddiśya kīrtitam//
 snigdhaḥ svedairupakramyaḥ svinnāḥ pathyāśano bhavet/
 tadahaḥ svinnagātrastu vyāyāmaṃ varjayennaraḥ//
 tatra ślokaḥ --- svedo yathā kāryakaro hito yebhyaśca yadvidhaḥ/
 yatra deśe yathā yogyo deśo rakṣyaśca yo yathā//
 svinnātisvinnarūpāṇi tathā+atisvinnabheṣajam/
 asvedyāḥ svedayogyāśca svedadravyāṇi kalpanā//
 trayodaśavidhaḥ svedo vinā daśavidho+agninā/
 saṃgrahaṇa ca ṣaṭ svedāḥ svedādhyāye nidarśitāḥ/
 svedādhikāre &yadvācyamuktametanmaharṣiṇā/
 śiṣyaistu pratipattavyamupadeṣṭā punarvasuḥ//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte ślokasthāne svedādhyāyo nāma catur-
 daśo+adhyāyaḥ//14//

1.15 pañcadaśo+adhyāyaḥ

athāta upakalpanīyamadhyāyaṃ vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ //

iha khalu rājānāṃ ājamātramanyaṃ vā vipuladravyaṃ vamaṇaṃ virecanaṃ vā
 pāyayitukāmena bhiṣajā prāgevaṣadhapānāt saṃbhārā upakalpanīyā bhavanti samyakcaiva
 hi gacchatyausadhe pratibhogārthāḥ, na hi sannikṛṣṭe kāle prādurbhūtāyāmāpadi sataypi
 krayākraye sukaramāṃsu saṃbharaṇamauṣadhānāṃ yathāvaditi //

evamvādināṃ bhagavantamātreyamagniveśa uvāca nanu bhagavan ādāveva jñānavatā
 tathā pratividhātavyaṃ yathā prativihite sidhyedevauṣadhamekāntena samyakprayoga-
 nimittā hi sarvakarmaṇāṃ siddhiritṣṭā vyāpaccāsamyakprayogānimittā atha samyagasamyak
 ca samārabdhaṃ karma siddhyamti vyāpadyate vā+aniyamena tulyaṃ bhavati jñānama-
 jñāneneti //

tamuvāca bhagavānātreyaḥ śakyaṃ tathā pratividhātumas mābhiraśmadvid-
 harivā+apyagniveśa yathā prativihite sidhyedevauṣadhamekāntena tacca prayo-
 gasauṣṭhavamupadeṣṭuṃ yathāvat nahi kaścidasti ya etadevamupadiṣṭamupadhārayi-
 tumutsaheta upadhārya vā tathā pratipattuṃ prayoktuṃ vā; sūkṣmāṇi hi doṣabheṣa-
 jadeśakālabalaśarīrāhārasātmyasattvapraṁkṛtivyayasāmavasthānatarāṇi yānyanucintyamānāni
 vimalavipulabuddherapi buddhimākulikuryuḥ kiṃ punaralpabuddheḥ tasmādub-
 hayametadyathāvadupadekṣyāmaḥ samyakprayogaṃ cauṣadhānāṃ vyāpannānāṃ ca
 vyāpatsādhanāni siddhiṣūttarakālam //

idānīm tāvat saṃbhārān vividhānapi samāsenopadekṣyāmaḥ tadyathā dṛḍhaṃ
 nivātaṃ pravātaikaśaṃ sukhapravicāraṇanupatyakaṃ dhūmātapajalarajasāmanabhiga-
 manīyamaniṣṭhānāṃ ca śabdaspārśasarūpagandhānāṃ sodapānodūkhalamusalavarca-
 ḥssthānasnānabhūmahānaṣaṃ vāstuvidyākuśalaḥ praśastaṃ gṛhameva tāvat pūrvamu-
 pakalpayet //

tataḥ śīlaśaucācārānurāgadākṣyaprādakṣiṇyopapannānupacāra kuśalān sarvakar-
 masu paryavadātān sūpaudanapācakaśnāpakasaṃvāhakothāpakasaṃveśakaṃ
 hāpeśakāṃśca paricāraṇān sarvakarmasvapratikūlān tathā gītavāditrollāpakaśloka-
 agāthākhyāyiketihāsapurāṇakuśalānabhiprāyājñānanumatāṃśca deśakālavidaḥ
 pāriṣadyāṃśca tathā lāvakaḥpiñjalaśaśaharīṇaṇakālapucchakamṛgamātrikorabhṛn
 gāṃ dogdhrīm śīlavatīmanātūrām jīvadvatsām suprativihitātṛṇaśaraṇapānīyām,
 pātryācamanīyodakoṣṭhamāṇikaghaṭapīṭharaparyogakumbhīkumbhakuṇḍaśarāvadarvikaṭodañcanaparipaca-

nthānacarmacelasūtrakārpāsornādīni ca śayanāsanādīni copanyastabhṛṅgārapratigrāṇi
suprayuktāstaraṇottarapracchadopadhānāni sopāśrayāṇi samveśanopaveśanasnehasvedābhyāṅapradehapa
śirovirecanamūtroccārakarmaṇāmupacārasukhāni suprakṣālitopadhānāśca suślakṣṇas-
varamadhyamā dr̥ṣṭadāḥ, śastrāṇi copakaraṇārthāni dhūmanetram ca bastinetram cot-
tarabastikaṃca kuśahastakaṃca tulām ca mānabhāṇḍam ca ghṛtatailavasāmajjakṣaudraphāṇitalavaṇendhanā
maireyamedakadadhidadhimāṇḍodasviddhānyāmlamūtrāṇi ca tathā śālīṣaṣṭikamudgamāṣayavatilakulattha
dvīkāśmaryaparūśakābhayāmalakabibhītakāni nānāvidhāni ca snehasvedopakaraṇāni
dravyāṇi tathāivordhvaharānūlomikobhayabhāñji saṃgrahanīyadīpanīyapācanīyopaśama-
nīyavātaharādisamākhyātāni cauśadhāni; yaccānyadapi kiñcidvyāpadaḥ parisamkhyāya
pratīkārārthamupakaraṇam vidyāt yaccā pratibhogārtham tattadupakalpāyet //

tatastaṃ puruṣaṃ yathoktābhyāṃ snehasvedābhyāṃ yathārhamupapādayet taṃ cedas-
minnantare mānasaḥ śārīro vā vyādhiḥ kaścittivrataraḥ sahasā+abhyāgacchettameya tā-
vadasyopāvartayituṃ yateta tatastaṃupāvartya tāvantamevainaṃ kālāṃ tathāvidhenaiva
karmaṇopācayet //

tatastaṃ puruṣaṃ snehasvedopapannamanupahatamanasamabhisamīkṣya sukhoṣitaṃ
suprajīrṇabhaktaṃ śiraḥsnātamanuliptagātraṃ sragviṇamanupahatavastrasaṃvītaṃ
devatāgnidvijaguruvṛddhavaidyānarcitavantamiṣṭe nakṣatratithikaraṇamuhūrte kārāyitvā
brāhmaṇān svastivācanaṃ prayuktābhirāśīrbhirabhimantritāṃ madhumadhukasaind-
havaphāṇitopahitaṃ madanaphalakaṣāyamātrāṃ pāyāyet //

madanaphalakaṣāyamātrāpramāṇaṃ tu khalu sarvasaṃśodhanamātrāpramāṇāni ca
pratipuruṣamapekṣitavyāni bhavanti yāvaddhi yasya saṃśodhanaṃ pītaṃ vaikārikadoṣa-
haraṇāyopapadyate na cātiyogāyogāya tāvadasya mātrāpramāṇaṃ veditavyaṃ bhavati
//

pītavantaṃ tu khalvenaṃ muhūrtamanukāṃkṣeta tasya yadā jānīyāt svedaprādurb-
hāveṇa doṣaṃ pravilayanamāpadyamānaṃ lomaharṣeṇa ca sthānebhyaḥ pracalitaṃ
kuṣṣisamādhmāpanena ca kuṣṣimanugataṃ hr̥llāsāsyasravaṇābhyāmapi cordhvamukhīb-
hūtāṃ athāsmāi jānusamamasamabādhaṃ suprayuktāstaraṇottarapracchadopadhānaṃ
sopāśrayamāsanamupaveṣṭuṃ prayacchet pratigrahāṃścopacārayet lālātapratigrahe
pārśvopagrahaṇe nābhiprapīḍane pr̥ṣṭhonmardane cānapatrapaṇīyāḥ suhr̥do+anumatāḥ
prayateran //

athainamanuśiṣyāt vivṛtoṣṭhatālukaṇṭho nātimahatā vyāyāmena vegānudīrṇānudīrayan
kiñcidavanamya grīvāmūrdhvaśarīramupavegamapravṛttān pravartayan suparilikhitanakhābhyāmaṅgulibhy
kumudasaugandhikanālairvā kaṇṭhamabhispr̥śan sukhaṃ pravartayasveti sa tathāvidhaṃ
kuryāt tato+asya vegān pratigrahagatānavekṣetāvahitaḥ vegaviśeṣadarśanāddhi kuśalo
yogāyogātiyogaviśeṣānupalabheta vegaviśeṣānupalabheta vegaviśeṣadarśī punaḥ kṛtyaṃ
yathārhamavabudhyeta lakṣaṇena tasmādvegānavekṣetāvahitaḥ //

tatrāmūnyayogayogātiyogaviśeṣajñānāni bhavanti tadyathā apravṛttiḥ kutaścīt kevalasya
vā+apyauśadhasya vibhramśo vibandho vegānāmāyogalakṣaṇāni bhavanti kāle pravṛttirana-
timahatī vyathā yathākramaṃ doṣaharaṇaṃ svayaṃ cāvasthānamiti yogalakṣaṇāni bhavanti
yogena tu doṣapramāṇaviśeṣeṇa tikṣṇamṛdumadhyavibhāgo jñeyāḥ yogādhikyena tu pheni-
laraktācandrikopagamanamityatiyogalakṣaṇāni bhavanti /

tatrātiyogāyoganimittānimānupadravān vidyāt ādhmānaṃ parikartikā parisrāvo hr̥dayo-
gasaraṇamaṅgagraho jīvādānaṃ vibhramśaḥ stambhaḥ klamaścetyupadravāḥ //

yogena tu khalvenaṃ charditavantamabhisamīkṣya suprakṣālitapāṇipādāsyam
muhūrtamāśvāsya snāhikavairecanikopaśamanīyānāṃ dhūmānāmanyatamaṃ sāmārthyataḥ
pāyayitvā punarevodakamupasparsāyet //

upaspr̥ṣṭodakaṃ cainaṃ nivātamāgāramanupraveśya saṃveśya cānuśiṣyāt
uccairbhāsyamatyāśanamatiśthānamaticāṅkramaṇaṃ krodhaśokahimātapā-
vaśyāyātipravātān yānayānaṃ grāmyadharmamasvapanam niśi divā svapnaṃ
viruddhājīrṇāsātmyākālapramitāhīnaguruviṣamabhojanavegasandhāraṇodīraṇamiti
bhāvānetānmanasā+apyasevamānaḥ sarvamaho gamayasvetei /

sa tathā kuryāt //

athainam sāyāhne pare vā+ahni sukhodakapariṣikṭam purāṇānām lohitaśālitaṇḍulānām svavaklinnām maṇḍapūrvām sukhoṣṇām yavāgūṃ pāyayedagnibalamabhisamīkṣya evaṃ dvitīye tṛtīye cānnakāle caturthe tvannakāle tathāvidhānāmeva śālitaṇḍulānāmutsvinnām vilepīmuṣṇodakadvitīyāmasnehalavaṇāmālpasnehalavaṇām vā bhojayet evaṃ pañcame ṣaṣthe cānnakāle saptame tvannakāle tathāvidhānāmeva śālīnām dviprasṛtam susvin-namodanamūṣṇodakānupānam tanunā tanusnehalavaṇopapannena mudgayūṣeṇa bhojayet, evamaṣṭame navame cānnakāle daśame tvannakāle lāvakapiñjalādīnāmanyatamasya māmśarasenaudakalāvaṇikenā nātisāravatā bhojayeduṣṇodakānupānam evamekādaśe dvādaśe cānnakāle ata ūrdhvamannaguṇān krameṇopabhuñjānaḥ saptarātreṇa prakṛtibho-janamāgacchet //

athainam punareva snehasvedābhyāmupapādyānupahatmanasamabhisamīkṣya sukhoṣi-tam suprajīrṇabhaktam kṛtahomabalimaṅgalajapaprāyaścittamiṣṭe tithinakṣatrakaraṇa-muhūrte brāhmaṇān svasti vācayitvā trivṛtkalkamakṣamātram yathārḥaloḍanaprativinītam pāyayet prasamīkṣya doṣabheṣajadeśakālabalaśarīrāhārasātmyasattvaparakṛtivayasā-mavasthāntarāṇi vikārāmśca samyak virikṭam cainam vamanoktena dhūmavarjena vidhinopapādayedābalavarṇaprakṛtilābhāt, balavarṇopapannam cainamanupahata-manasamabhisamīkṣya sukhoṣitam suprajīrṇabhaktam śiraḥsnātamanuliptagātram sragviṇamanupahatavasgrasaṃvītanurūpālāṅkāṛālāṅkṛtam suhr̥dyām darśayitvā jñātīnām darśayet athainam kāmēṣvavasṛjet //

bhavanti cātra anena vidhinā rājā rājamātro+athavā punaḥ /

yasya vā vipulam dravyam sa saṃśodhanamarhati //

daridraśvāpadam prāpya prāptakālam viśodhanam /

pibet kāmamasambhṛtya sambhārānapi durlabhān //

na hi sarvamanuṣyāṇām santi sarve paricchadāḥ /

na ca rogā na bādhanā daridrānapi dāruṇāḥ //

yadyacchakyam manuṣyeṇa kartumaṣadhamāpadi /

tattat sevyam yathāśakti vasanānyaśanāni ca //

malāpaham rogaharam balavarṇaprasādanam /

pītvā saṃśodhanam samyagāyusā yujyate ciram //

tatra ślokaḥ

īśvarāṇām vasumatām vamanam savirecanam /

sambhārā ye yadartham ca samānīya prayojayet //

yathā prayojyā mātṛā yā yadayogasya lakṣaṇam /

yogātiyogayoryacca doṣā ye cāpyupadravāḥ //

yadasevyam viśuddhena yaśca saṃsarjanakramāḥ /

tat sarvam kalpanādhyāye vyājahāra punarvasuḥ //

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte ślokaṣṭhāne upakalpanīyo nāma pañ-cadaśo+adhyāyaḥ //

1.16 ṣoḍaśo+adhyāyaḥ

athātaścikitsāprābhṛtīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ // cikisāprābhṛto dhīmān śāstravān karmatatparaḥ /

naram virecayati yaṃ sa yogāt sukhamāśnute //

yaṃ vaidyamānī tvavudho virecayati mānavam /

so+atiyogādayogācca mānavo duḥkhamaśnute //

daurbalyam lāghavam glānirvyādhināmaṇutā ruciḥ /

hṛdvarṇaśuddhiḥ kṣuttrṣṇā kāle vegappravartanam //

buddhīndriyamanāḥśuddhirmārutasyānulomatā /

samyagviriktaliṅgāni kāyāgneścānuvartanam //

ṣṭhīvanam hṛdayāśuddhirutkleśaḥ śleṣmapittayoḥ /

ādhmānamaruciśchiradiradaurbalyamalāghavam //
 jaṅghorusadanam tandrā staimityam pīnasāgamaḥ /
 lakṣaṇānyaviriktānām mārutasya ca nigrahaḥ //
 viṭpittakaphavātānāmāgatānām yathākramam /
 param sravati yadraktaṁ medomāṁsodakopamam //
 niḥśleṣmapittamudakaṁ śoṇitaṁ kṛṣṇameva vā /
 tṛṣyato mārūtārtasya so+atīyogaḥ pramuhyataḥ //
 vāmane+atikṛte liṅgānyetānyeva bhavanti hi /
 ūrdhvagā vātarogāśca vāggrahaścādhiko bhavet //
 cikitsāprābhṛtaṁ tasmādupeyāccharaṇam naraḥ /
 yuñjyād ya enamatyantamāyusā ca sukheṇa ca //
 avipāko+aruciḥ sthauilyam pāṇḍutā gauravam klamaḥ /
 piḍakākoṭhakaṇḍūnām sambhavo+aratireva ca //
 ālasyaśramadaurbalyam daurgandhyamavasādaḥ /
 śleṣmapittasamutkleśo nidrānāśo+atinidratā //
 tandrā klaibyamabuddhitvamaśastavapnadarśanam /
 balavarṇapraṇāśaśca tṛṣyato bṛmhaṇairapi //
 bahudoṣasya liṅgāni tasmai saṁśodhanam hitam /
 ūrdhvaṁ caivānulomaṁ ca yathādoṣam yathābalaṁ //
 evaṁ viśuddhakoṣṭhasya kāyāgnirabhivardhate /
 vyādhayaścopaśāmyanti prakṛtiścānuvartate //
 indriyāṇi manobuddhirvarṇaścāsyā prasīdati /
 balaṁ puṣṭirapatyaṁ ca vṛṣatā cāsyā jāyate //
 jarām kṛcchreṇa labhate ciraṁ jīvatyānāmayaḥ /
 tasmāt saṁśodhanam kāle yuktiyuktaṁ pibennaraḥ //
 doṣāḥ kadācit kupyanti jītā laṅghanapācanaiḥ /
 jītāḥ saṁśodhanairye tu na teṣāṁ punarudbhavaḥ //
 doṣāṇām ca drumāṇām ca mūle+anupahate sati /
 rogāṇām prasavānām gatānāmāgatirdhruvā //
 bheṣajakṣapitte pathyamāhāraireva bṛmhaṇam /
 ghṛtaṁāṁsarasaḥsīrahṛdyayūṣopasaṁhitaiḥ //
 abhyaṅgotsādanaiḥ snānairnirūhaiḥ sānuvāsanaḥ /
 tathā sa labhate śarma yuyjate cāyusā ciraṁ //
 atīyogānubaddhānām sarpiḥpānam praśasyate /
 tailam madhurakaiḥ siddhamathavā+apyānuvāsanam //
 yasya tvayogastaṁ snigdham punaḥ saṁśodhayennaram /
 mātṛakālabalāpekṣī smaran pūrvamanukramam //
 snehane svedane śuddhau rogāḥ saṁsarjane ca ye /
 jāyante+amārgavihite teṣāṁ siddhiṣu sādhanam //
 jāyante hetuvaṣamyādviṣamā dehadhātavaḥ /
 hetusāmyāt samāsteṣāṁ svabhāvoparamaḥ sadā //
 pravṛttiheturbhāvānām na nirodhe+asti kāraṇam /
 kecittatrāpi manyante hetuṁ hetoravartanam //
 evamuktārthamācāryamagniveśo+abhyabhāṣata /
 svabhāvoparame karma cikitsārpābhṛtasya kim //
 bheṣajairviṣamān dhātūn kān samīkurute bhiṣak /
 kā vā cikitsā bhagavan kimarthaṁ vā prayujyate //
 ticchiṣyavacanam śrutvā vyājahāra punarvasuḥ /
 śrūyatāmātra yā somya yuktirdṛṣṭā maharṣibhiḥ //
 na nāśakāraṇābhāvādbhāvānām nāśakāraṇam /
 jñāyate nityagasyeva kālasyātyayakāraṇam //

śīghragatvādyathā bhūtastathā bhāvo vipadyate /
 nirodhe kāraṇaṃ tasya nāsti naivānyathākriyā //
 yābhiḥ kriyābhirjāyante śarīre dhātavaḥ samāḥ /
 sā cikitsā vikārāṇaṃ karma tadbhīṣajāṃ smṛtam //
 katham śarīre dhātūnāṃ vaiṣamyam na bhavediti /
 samānāṃ cānubandhaḥ syādityarthaṃ kriyate kriyā //
 tyāgādviṣamahetūnāṃ samānāṃ copasevanāt /
 viṣamā nānubadhnanti jāyante dhātavaḥ samāḥ //
 samaistu hetubhiryasmāddhātun saṃjanayet samān /
 cikitsāprābhṛtastasmāddātā dehasukhāyuṣām //
 dharmasyārthasya kāmasya nṛlokasyobhayasya ca /
 dātā saṃpadyate vaidyo dānāddehasukhāyuṣām //
 tatra ślokaḥ

cikitsāprābhṛtaguṇo doṣo yaścetarāśrayaḥ /
 yogāyogātiyogānāṃ lakṣaṇaṃ śuddhisamśrayam //
 bahudoṣasya liṅgāni saṃśodhanaguṇāśca ye /
 cikitsāsūtramātraṃ ca siddhivyāpatisaṃśrayam //
 yā ca yuktiścikitsāyāṃ yaṃ cārthaṃ kurute bhīṣak /
 cikitsāprābhṛte+adhyāye tat sarvamavadanmuniḥ //

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte ślokaṣṭhāne cikitsāprābhṛtīyo nāma ṣoḍaśo
 dhyāyaḥ //

samāptaḥ kalpanācatuṣkaḥ//4//

1.17 saptadaśo+adhyāyaḥ/

athātaḥ kiyaṇtaḥśirasiyamadhyāyaṃ vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ // kiyaṇtaḥ śirasi proktā rogā hṛdi ca dehinām /
 kati cāpyanilādīnāṃ rogā mānavikalpajāḥ //
 kṣayāḥ kati samākhyātāḥ piḍakāḥ kati cānaga /
 gatiḥ katividhā cuktā doṣāṇāṃ doṣasūdana //
 hutāśaveśasya vacastacchrutvā gururabravīt /
 pṛṣṭavānāsi yat saumya tanme śṛṇu savistaram //
 ḍṛṣṭāḥ pañca śīrorogāḥ pañcaiva hṛdayāmayāḥ /
 vyādhiṇāṃ dvyadhikā ṣaṣṭirdoṣamānavikalpajā //
 daśāṣṭau ca kṣayāḥ sapta piḍakā mādhumehikāḥ /
 doṣāṇāṃ trividhā cuktā gativistarataḥ śṛṇu //
 saṃdhāraṇāddivāsvapnādrātrau jāgaraṇānmadāt /
 uccairbhāṣyādavaśyāyāt prāgvātādatimaithunāt //
 gandhādasātmyādāghrātādrajodhūmahimātapāt /
 gurvamlaharītādānādāti śītāmbusevanāt //
 śīro+abhighātādduṣṭāmādrodanādvāspanigrahāt /
 meghāgamānmanastāpāddeśakālaviparyayāt //
 vātādayaḥ prakupyanti śirasyasraṃ ca duṣyati /
 tataḥ śirasi jāyante rogā vividhalakṣaṇāḥ //
 prāṇāḥ prāṇabhṛtāṃ yatra śritāḥ sarvendriyāṇi ca /
 yaduttamāṅgamaṅgānāṃ śirastadabhidhīyate //
 ardhāvabhedako vā syāt sarvaṃ vā rujyate śiraḥ /
 pratiśyāmukhanāsākṣikarṇarogaśīrobhramāḥ //
 arditam śirasaḥ kampo galamanyāhanugrahaḥ /
 vividhāścāpare rogā vātādikrimisaṃbhavāḥ //
 pṛthagdiṣṭāstu ye pañca saṃgrahe paramarṣibhiḥ /
 śīrogadāmstānchṛṇu me yathāsvairhetulakṣaṇaiḥ //

uccairbhāṣyātibhāṣyābhyāṃ tīkṣṇapānāt prajāgarāt /
 śītamārutasamsparsādvyavāyādvēganigrahāt //
 upavāsādabhihātādvirekādvamanādati /
 bāṣpaśokabhayatrāsādbhāramārgātikarśanāt //
 śīrogatāḥ sirā vṛddho vāyurāviśya kupyati /
 tataḥ sūlaṃ mahattasya vātāt samupajāyate //
 nistudyete bhr̥śaṃ śaṅkhau ghātā saṃbhidyate tathā /
 sabhrūmadhyam lalāṭaṃ ca tapatīvātivedanam //
 vadhyete svanataḥ śrotre niṣkṛṣyete ivākṣiṇī /
 ghūrṇatīva śirāḥ sarvaṃ saṃdhibhya iva mucyate //
 sphuratyati sirājālaṃ stabhyate ca śīrodharā /
 snigdhoṣṇamupaśete ca śīroroge+anilātmake //
 kaṭvamlalavaṇakṣāramadyakrodhātāpānalaiḥ /
 pittaṃ śirasi saṃduṣṭaṃ śīrorogāya kalpate //
 dahyate rujyate tena śirāḥ śītaṃ suṣūyate /
 dahyate cakṣuṣī tṛṣṇā bhramaḥ svedaśca jāyate //
 āsyāsukhaiḥ svapnasukhairgurusnigdhatibhojanaiḥ /
 ślṣmā śirasi saṃduṣṭaḥ śīrorogāya kalpate //
 śīro mandarūjaṃ tena suptaṃ stimitabhārikam /
 bhavatyutpadyate tandrā tathā+ālasyaamarocakaḥ //
 vātācchūlaṃ bhramaḥ kampaḥ pittāddāho madastr̥ṣā /
 kaphādgurutvaṃ tandrā ca śīroroge tridoṣaje //
 tilakṣīraguḍājīrṇapūtisaṅkīrṇabhojanāt /
 kledo+asṛkkaphamāmsānāṃ doṣalasyopajāyate //
 tataḥ śirasi saṃkledāt krimayaḥ pāpakarmaṇaḥ /
 janayanti śīrorogaṃ jāta bībhatsalakṣaṇam //
 vyadhacchedarujākaṇḍūsophadaurgatyaduḥkhitam /
 krimirogāturaṃ vidyāt krimiṇāṃ darśanena ca //
 śokopavāsavyāyāmarūkṣaśuṣkālpaḥbhojanaiḥ /
 vāyurāviśya hṛdayaṃ janayatyuttamāṃ rujaṃ //
 vepathurveṣṭanaṃ stambhaḥ pramohaḥ śūnyatā daraḥ /
 hṛdi vātātūre rūpaṃ jīrṇe cātyarthavedanā //
 uṣṇāmlalavaṇakṣārakatukājīrṇabhojanaiḥ /
 madyakrodhātāpaiścāsu hṛdi pittaṃ prakupyati //
 hṛddāhastiktatā vaktre tiktāmlodgiraṇaṃ klamaḥ /
 tṛṣṇā mūrccā bhramaḥ svedaḥ pittahṛdrogakāraṇam //
 atyādānaṃ gurusnigdhamacintanamaceṣṭanaṃ /
 nidrāsukhaṃ cābhyadhikaṃ kaphahṛdrogakāraṇam //
 hṛdayaṃ kaphahdroge suptaṃ stimitabhārikam /
 tandrāruciparītasya bhavatyasṃmāvṛtaṃ yathā //
 hetulakṣaṇasaṃsargāducyate sānnipātikaḥ /
 (hṛdrogaḥ kaṣṭadaḥkaṣṭasādhya ukto maharṣibhiḥ //)
 tridoṣaje tu hṛdroge yo durātmā niṣevate //
 tilakṣīraguḍādīni granthistasyopajāyate /
 marmaikadeśe saṃkledaṃ rasaścāsyopagacchati //
 saṃkledāt krimayaścāsyā bhavantyupahatātmanaḥ /
 marmaikadeśe te jātāḥ sarpanto bhakṣayanti ca //
 tudyamānaṃ sa hṛdayaṃ sūcībhiriva manyate /
 chidyamānaṃ yathā śastrairjātaṇḍūṃ mahārujaṃ //
 hṛdrogaṃ krimijaṃ tvetairliṅgairbuddhvā sudāruṇam /
 tvareta jetaṃ taṃ vidvān vikāraṃ śīghrakāriṇam //

dvyulbaṇaikolbaṇaiḥ ṣaṭ syurhīnamadhyādhikāiṣca ṣaṭ /
 samaiṣcaiko vikārāste sannipātāstrayodaśa //
 saṃsarge nava ṣaṭ tebhya ekavṛddhyā samaistrayaḥ /
 prṥthak trayaśca tairvṛddhairvyādhayaḥ pañcaviṃśatiḥ //
 yathā vṛddhaistathā kṣīṇairdoṣaiḥ syuḥ pañcaviṃśatiḥ /
 vṛddhikṣayakṛtāścānyo vikalpa upadekṣyate //
 vṛddhirekasya samatā caikasyaikasya saṃkṣayaḥ /
 dvandvavṛddhiḥ kṣayaścaikasyaikavṛddhirdvayoḥ kṣayaḥ //
 prakṛtisthaṃ yadā pittaṃ mārutaḥ śleṣmaṇaḥ kṣaye /
 sthānādādāya gātreṣu yatra yatra visarpati //
 tadā bhedaśca dāhaśca tatra tatrānavasthitaḥ /
 gātradeśe bhavatyasya śramo daurbalyameva ca //
 prakṛtisthaṃ kaphaṃ vāyuḥ kṣīṇe pitte yadā balī /
 karṣet kuryāttadā śūlaṃ saśaityaṣṭambhagauravam //
 yada+anilaṃ prakṛtigaṃ pittaṃ kaphaparikṣaye /
 saṃruṇaddhi tadā dāhā śūlaṃ cāsyopajāyate //
 śleṣmaṇaṃ hi samaṃ pittaṃ yadā vātaparikṣaye /
 sannirundhyāttadā kuryāt satandrāgauravaṃ jvaram //
 pravṛddho hi yadā śleṣmā pitte kṣīṇe samīraṇam /
 rundhyāttadā prakurvīta śītaṃ gauravaṃ rujaṃ //
 samīraṇe parikṣīṇe kaphaḥ pittaṃ samatvagaṃ /
 kurvīta sannirundhāno mṛdvagnitvaṃ śirograham //
 nidrāṃ tandrāṃ pralāpaṃ ca hṛdrogaṃ gātragaauravam /
 nakhādīnāṃ ca pītatvaṃ ṣṭhīvanāṃ kaphapittayoh //
 hīnavātasya tu śleṣmā pittena sahitaścaran /
 karotyaroṇakāpākau sadanaṃ gauravaṃ tathā //
 hṛllāsamāsyasravaṇaṃ paṇḍutāṃ dūyanaṃ madam /
 virekasya ca vaiṣamyam vaiṣamyamanalasya ca //
 hīnapittasya tu śleṣmā mārutenopasaṃhitaḥ /
 stambhaṃ śaityaṃ ca todaṃ ca janayatyanavasthitaṃ //
 gauravaṃ mṛdutāmagnebḥaktāśraddhāṃ pravepanam /
 nakhādīnāṃ ca śuklatvaṃ gātrapāruṣyameva ca //
 mārutastu kaphe hīne pittaṃ ca kupitaṃ dvayam /
 karoti yāni līṅgāni śṛṇu tāni samāsataḥ //
 bhramamudveṣṭanaṃ todaṃ dāhaṃ sphuṭanavepane /
 aṅgamardaṃ parīśoṣaṃ dūyanaṃ dhūpanaṃ tathā //
 vātapittakṣaye śleṣmā srotāṃsyapidadhadbhṛṣam /
 ceṣṭāpraṇāśaṃ mūrcchāṃ ca vāksaṅgaṃ ca karoti hi //
 vātaśleṣmakṣaye pittaṃ dehaujaḥ sraṃsayaccaret /
 glānimindriyadaurbalyaṃ tṛṣṇāṃ mūrcchāṃ kriyākṣayam //
 pittaśleṣmakṣaye vāyurmarmāṇyatiniṇīḍayan /
 praṇāśayati saṃjñāṃ ca vepayatyathavā naram //
 doṣāḥ pravṛddhāḥ svaṃ līṅgaṃ darśayanti yathābalaṃ /
 kṣīṇā jahati līṅgaṃ svaṃ samāḥ svaṃ karma kurvate //
 vātādīnāṃ rasādīnāṃ malānāmojasastathā /
 kṣayāstatrānilādīnāmuktaṃ saṃkṣīṇalakṣaṇam //
 ghaṭtate sahate śabdaṃ noccairdravati śūlyate /
 hṛdayaṃ tāmyati svalpaceṣṭasyāpi rasakṣaye //
 puruṣā sphuṭitā mlānā tvagrūḥkṣā raktasaṃkṣaye /
 māmśakṣaye viśeṣeṇa sphiggrīvodaraśuṣkatā //
 sandhīnāṃ sphuṭanaṃ glānirakṣṇorāyāsa eva ca /

lakṣaṇaṃ medasi kṣīṇe tanutvaṃ codarasya ca //
 keśalomanakhaśmaśrudvijaprapatanaṃ śramaḥ //
 jñeyamasthikṣaye liṅgaṃ sandhiśaithilyameva ca //
 śīryanta iva cāsthīni durbalāni laghūni ca //
 pratataṃ vātarogīṇi kṣīṇe majjani dehinām //
 daurbalyaṃ mukhaśośaśca pāṇḍutvaṃ sadanaṃ śramaḥ //
 klaibyaṃ śukrāvisargaśca kṣīṇaśukrasya lakṣaṇaṃ //
 kṣīṇe śakṛti cāntrāṇi pīḍayanniva mārutah //
 rūkṣasyonnamayan kuṁkṣīm tiryagūrdhvaṃ ca gacchati //
 mūtrakṣaye mūtrakṛchraṃ mūtravaivarṇyameva ca //
 pīāsā bādhathe cāsyā mukhaṃ ca pariśuśyati //
 malāyanāni cānyāni śūnyāni ca laghūni ca //
 viśuṣkāṇi ca lakṣyante yathāsvaṃ malasamṁkṣaye //
 bibheti durbalo+abhīkṣaṇaṃ dhyāyati vyathitendriyaḥ //
 duśchāyo durmanā rūkṣaḥ kṣāmaścaivaujaśaḥ kṣaye //
 hr̥di tiṣṭhati yacchuddhaṃ raktamīśatsapītakaṃ //
 ojaḥ śarīre samkhyātaṃ tannāśānnā vinaśyati //
 prathamam jāyate hyojaḥ śarīre+asmiñcharīriṇām //
 sarpirvarṇaṃ madhurasam lājagandhi prajāyate //
 (bhramaraiḥ phalapuṣpebhyo yathā sdaṃbhiryate madhu /)
 (tadvadojaḥ svakarmabhyo guṇaiḥ saṃbhriyate nṛṇām /)
 vyāyāmo+anaśanaṃ cintā rūkṣālpapramitāśanaṃ //
 vātātapau bhayaṃ śoko rūkṣapānaṃ prajāgaraḥ //
 kaphaśoṇitaśukrāṇām malānām cātivartanam //
 kālo bhūtopagrhātaśca jñātavyāḥ kṣayahetavaḥ //
 gurusnigdhāmlalavaṇānyatimātraṃ samaśnatām //
 navamannaṃ ca pānaṃ ca nidrāmāsyāsukhāni ca //
 tyaktavyāyāmacintānām samśodhanamakurvātām //
 śleṣmā pittaṃ ca medaśca māṃsaṃ cātipravardhate //
 &tairāvṛtagatirvāyuroja ādāya gacchati/
 yadā bastim tadā kṛcchro madhumehaḥ pravartate //
 sa mārutasya pittasya kaphasya ca muhurmuḥuḥ //
 darśayatyākṛtiṃ gatvā kṣayamāpyāyate punaḥ //
 upekṣayā+asya &jāyante pīḍakāḥ sapta dāruṇāḥ //
 māṃsaleṣvavakāśeṣu marmasvapī ca samdhiṣu //
 śarāvīkā kacchapīkā jālinī sarṣapī tathā //
 alajī vinatākhyā ca vidradhī ceti saptamī //
 antonnatā madhyanimnā śyāvā kledaruganvitā //
 śarāvīkā syāt pīḍakā śarāvākṛtisamsthitā //
 avagāḍhārtinistodā mahāvāstuparigrahā //
 ślakṣṇā kacchapapṛṣṭhābhā pīḍakā kacchapī matā //
 stabdhā sirājālavatī snigdhāsrāvā mahāśayā //
 rujānistodabahulā sūkṣmacchidrā ca jālinī //
 pīḍakā nātimahatīkṣiprapākā mahārujā //
 sarṣapī sarṣapābhābhīḥ pīḍakābhīscitā bhavet //
 dahati tvacamutthāne tṛṣṇāmohajvarapradā //
 visarpatyaniśaṃ duḥkhāddahatyagnirivālajī //
 avagāḍharujākledā pṛṣṭhe vā+apyudare+api vā //
 mahatī vinatā nīlā pīḍakā vinatā matā //
 vidradhiṃ dvividhāmāhurbāhyāmābhyantarīm tathā //
 bāhyā tvaksnāyumaṃsotthā kaṇḍarābhā mahārujā //

śītakānnavidāhyuṣṇarūkṣaśuṣkātibhojanāt /
 viruddhājīrṇasaṃkliṣṭaviṣamāsātmyabhojanāt //
 vyāpannabahumadyatvādvegasaṃdhāraṇācchramāt /
 jihmavyāyāmaśayanādatibhārādhvamaithunāt //
 antaḥśarīre māṃsāsṛgāviśanti & yadā malāḥ /
 tadā saṃjāyate granthirgambhīrasthaḥ sudāruṇaḥ //
 hṛdaye klonni yakṛti plīhni kuṣṣau ca vṛkkayoḥ /
 nābhyāṃ vaṃkṣaṇayorvā+api bastau vā tīvavedanaḥ //
 duṣṭaraktātimātratvāt sa vai śīghraṃ vidahyate /
 tataḥ śīghraavidāhitvādvīdradhītyabhidhiyate //
 vyadhacchedabhramānāhaśabdaspurāṇasarpaṇaiḥ /
 vātikīm, paittikīm tṛṣṇādāhamohamadajvaraiḥ //
 jṛmbhotkleśārucistambhaśītakaiḥ ślaiṣmikīm viduḥ /
 sarvāsu & ca mahacchūlaṃ vīdradhīśūpajāyate //
 & śāstrāstrairbhidyata iva colmukairiva dahyate /
 vīdradhī vyamlatā yātā vṛścikairiva daśyate //
 tanu rūkṣāruṇaṃ śyāvam phenilaṃ vātavidradhī /
 tilamāśakulatthodasannibhaṃ pittavidradhī //
 ślaiṣmikī sravati śvetaṃ picchilaṃ bahalaṃ bahu /
 lakṣaṇaṃ sarvamevaitadbhajāte sānnipātikī //

athāsāṃ vīdradhīnāṃ sādhyāsādhyatvaviśeṣajñānārthaṃ sthānakṛtaṃ liṅgaviśeṣamu-
 padekṣyāmaḥ --- tatra pradhānamarmajāyāṃ vīdradhyāṃ hṛdghaṭṭanatamakapramo-
 hakāśaśvāsāḥ, klomajāyāṃ pipāsāmukhaśoṣagalagrahāḥ, yakṛjjāyāṃ śvāsāḥ, plīhajāyāṃ muc-
 chvāsoparodhaḥ, kuṣṣijāyāṃ kuṣṣipārśvāntarāṃsaśūlaṃ, vṛkkajāyāṃ pṛṣṭhakaṭīgrahaḥ,
 nābhijāyāṃ hikkā, vaṃkṣaṇajāyāṃ sakthisādaḥ, bastijāyāṃ & kṛcchrapūtimūtravarcastvaṃ
 ceti //

pakvaprabhinnāsūrdhvajāsu mukhāt srāvaḥ sravati, adhojāsu gudāt, ubhayatastu nābhi-
 jāsu //

āsāṃ hr̥nnābhibastijāḥ paripakvāḥ sānnipātikī ca maraṇāya; śeṣāḥ punaḥ
 kuśalamāśupratikāriṇaṃ cikitsakamāsādyopaśāmyanti /

tasmādacirothitāṃ vīdradhīm śāstrasarpavidyudagnitulyāṃ snehavire-
 canairāśvevopakramet sarvaśo gulmavacceti //

bhavanti cātra vinā pramehamapyetā jāyante duṣṭamedasaḥ /
 tāvaccaitā na lakṣyante yāvadvāstuparigrahaḥ //
 śarāvīkā kacchapikā jālinī ceti duḥśahāḥ /
 jāyante tā hyatibalāḥ prabhūtaśleṣmamedasaḥ //
 sarṣapī cālajī caiva vinatā vīdradhī ca yāḥ /
 sādhyāḥ pittolbañāstāstu saṃbhavantyālpamedasaḥ //
 marmasvaṃse gude pāṇyoḥ stane sandhiṣu pādayoḥ /
 jāyante yasya piḍakāḥ a pramehī na jīvati //
 tathā+anyāḥ piḍakāḥ santi raktapītāsitaruṇāḥ /
 pāṇḍurāḥ pāṇḍuvarṇāśca bhasmābhā mecakaprabhāḥ //
 mṛdvyaśca kaṭhināścānyāḥ sthūlāḥ sūkṣmāstathā+aparāḥ /
 mandavegā mahāvegāḥ svalpaśūlā mahārujaḥ //
 tā buddhvā mārutādīnāṃ yathāsvairhetulakṣaṇaiḥ /
 brūyādupacareccāsu prāgupadravadarśanāt //
 tṛṣṭvāsamāṃsaṃkothamohahikkāmadajvarāḥ /
 vīsarpamarmasamrodhāḥ piḍakānāmupadravāḥ //
 kṣayaḥ sthānaṃ ca vṛddhiśca doṣāṇāṃ trividhā gatiḥ /
 ūrdhvaṃ cādhaśca tiryakca vijñeyā trividhā+aparā //
 trividhā cāparā koṣṭhaśākhāmarmāsthisandhiṣu /

ityuktā vidhibhedena doṣānām trividhā gatiḥ //
 cayaprakopapraśamāḥ pittādīnām yathākramam /
 bhavantyeikaikaśaḥṣaṭsu kāleṣvabhrāgamādiṣu //
 gatiḥ kālakṛtā caiśa cayādyā punarucyate /
 gatiśca dvividhā drṣṭā prakṛti vaikṛti ca yā //
 pittādevoṣmaṇaḥ paktirnarāṇāmupajāyate /
 tacca pittam prakupitam vikārān kurute bahūn //
 prakṛtastu balaṁ śleṣmā vikṛto mala ucyate /
 sa caivaujaḥ smṛtaḥ kāye sa ca pāpmopadiśyate //
 sarvā hi ceṣṭā vātena sa prāṇaḥ prāṇinām smṛtaḥ /
 tenaiva rogā jāyante tena caivoparudhyate //
 nityam sannihitāmitram samīkṣyātmānamātmavān /
 nityam yuktaḥ paricaredicchannāyuranitvaram //

tatra ślokaḥ

śīrorogāḥ sahrdrogā rogā mānavikalpajāḥ /
 kṣayāḥ sapīḍakāścoktā doṣānām gatiṣva ca //
 kiyantaḥśīrasīye+asminnadhyāye tattvadarśinā /
 jñānārthaṁ bhiṣajā prajānām ca hitaiṣiṇā //

ityagniveśakṛte tantre carakapratīsaṁskṛte ślokaṣṭhāne kiyantaḥśīrasīyo nāma
 saptadaśo+adhyāyaḥ //

1.18 aṣṭādaśo+adhyāyaḥ/

athātaśrīsothīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ //

trayaḥ śothā bhavanti vātapittasleṣmanimittāḥ te punardvividhā nijāgantubhedena //

tatrāgantavaśchedanabhedanakṣaṇanabhañjanapicchanotpeṣaṇaprahāravadhabandhanaveṣṭanavyadhana
 bhallātakapuṣpaphalarasātmaguptāśūkakrimiśūkāhitapatralatāgulmasaṁsparśanairvā
 svedanaparisaṛpaṇāvamūtrañairvā viṣiṇām saviṣapraṇisaṁṣṭrādantaviṣāṇanakhaniṣṭairvā
 sāgaraviṣavātahimadahanaṁsparśanairvā śothāḥ samupajāyante //

te punaryathāsvaṁ hetuvyañjnairādāvupalabhyante nijavyañjanaikadeśaviparītaiḥ
 bandhamantrāgadaprapratāpanirvāpaṇādibhiḥcopakramairupakramyamāṇāḥ praśān-
 timāpadyante //

nijāḥ punaḥ snehasvedavamanavirecanāsthāpanānuvāsanaśirovirecanānā-
 mayathāvatprayogānmithyāsaṁsarjanādvā chardyalasakavisūcikāśvāsakāśātisāraśoṣapāṇḍurogodarajavarapr
 ndarārśovikārātīkarśanairvā kuṣṭhakaṇḍūpīḍakādibhirvā chardikṣavathūdgārasūkravātāmū-
 trapurīṣavegadhārañairvā karmarogopavāsādhvakarśitasya vā sahasā+atigurvamlalavaṇapiṣṭānnaphalaśāka
 nyānūpaudakapiṣṭopayogānmṛtapaṇkalosṭabhakṣaṇāllavaṇātībhakṣaṇādgarbhasāpīḍanādāmagarbhaprapata
 prajātānām ca mithyopacārādudīrṇadoṣatvācca śophāḥ prādurbhavanti ityuktaḥ sāmānyo
 hetuḥ //

ayam tvatra viśeṣaḥ+asītarūkṣaḥsalaghuviśadaśramopavāsātīkarśanakṣapaṇādibhirvāyuh
 prakupitastvañmāṁsaṇītādīnyabhibhūya śopham janayati sa kṣiprotthānapraśamo bhavati
 tathā śyāmāruṇavarṇaḥ prakṛtivarṇo vā calaḥ spandanaḥ kharaparūṣabhinnatvagromā
 chidyata iva bhidyata iva pīḍyata iva sūcībhiriva tudyata iva pipīlikābhiriva saṁsṛpyate
 sarśapakalkāvalipta iva cimicimāyate saṁkucyate āyamyata iveti vātaśothaḥ ;

uṣṇatikṣṇakṣaṇatukakṣāralavaṇāmlājīrṇabhojanairagnyātapapratāpaiśca pittam prakupitam
 tvañmāṁsaṇītānyabhibhūya śotham janayati sa kṣiprotthānapraśamo bhavati kṣṇapī-
 tanīlatāmṛāvabhāsa uṣṇo mṛduḥ kapilatāmṛaromā uṣyate dūyate dhūpyate ūsmāyate svidyate
 klidyate na ca sparśamuṣṇam ca suṣūyata iti pittaśothaḥ ;

gurumadhuraśītasnigdhairatisvapnāvvyāyāmādibhiśca śleṣmā prakupitast-
 vañmāṁsaṇītādīnyabhibhūya śotham janayati sa kṛcchrotthānapraśamo bhavati

pāṇḍuśvetāvabhāso guruḥ snigdhaḥ ślakṣṇaḥ sthiraḥ styānaḥ śuklāgraromā sparśoṣṇasa-
haśceti śleṣmaśoṭhaḥ;

yathāsvakāraṇākṛtisamsargāddvidōṣajāstrayaḥ śoṭhā bhavanti yathāsvakāraṇākṛtisan-
nipātāt sānnipātika ekaḥ; &evam saptavidho bhedaḥ //

&prakṛtibhistābhīstābhirbhidymāno dvividhastrividhaścaturvidhā sap-
tavidho+asṭavidhaśca śoṭha upalabhyate &punaścaika evotsedhasāmānyāt //

bhavanti cātra śūyante yasya gātrāṇi svapantīva rujanti ca /

pīḍitānyunnamāntyāsu vātaśoṭhā tamādiśet //

yaścāpyaruṇavarṇābhāḥ śoṭho naktam praṇaśyati /

snehoṣṇamardanābhyām ca praṇaśyet sa ca vātikaḥ //

yaḥ pipāsājvarārtasya dūyate+atha vidahyate /

svidyati klidyate gandhī sa paittaḥ śvayatuḥ smṛtaḥ //

yaḥ pītanetravakratvak pūrvaṁ madhyāt praśūyate /

tanutvak cātisārī ca pitaśoṭhaḥ sa ucyate //

śītaḥ saktagatiryastu kaṇḍūmān pāṇḍureva ca /

nipīḍito nonnamati śvayatuḥ sa kaphātmaḥ //

yasya śastrakuśacchinnācchoṇitaṁ na pravatate /

kṛcchreṇa picchā sravati sa cāpi kaphasambhavaḥ //

nidānākṛtismāsargācchvayathuḥ syāddvidōṣajaḥ /

sarvākṛtiḥ sannipātācchoṭho vyāmiśrahetujaḥ //

ystu pādābhinirvṛttaḥ śoṭhaḥ sarvāṅgago bhavaet /

jantoh sa ca sukaṣṭhaḥ syāt prasṛtaḥ strīmukhācca yaḥ //

yaścāpi guhyaprabhavaḥ striyā vā puruṣasya vā /

sa ca kaṣṭatamo jñeyo yasya ca syurupadravāḥ //

chardiḥ śvāso+arucistrṣṇā jvaro+atīsāra eva ca /

saptako+ayaṁ sadaurbalyaḥ śophopadaravasamgrahaḥ //

yasya śleṣmā prakupito jihvāmūle+avatiṣṭhate /

āsu samjanayecchoṭhā jāyate+asyopajihvikā //

yasya śleṣmā prakupitaḥ kākale vyavatiṣṭhate /

āsu samjanayecchophaṁ karoti galaśuṇḍikā //

yasya śleṣmā prakupito galabāhye+avatiṣṭhate /

śanaiḥ samjanayecchophaṁ galagaṇḍo+asya jāyate //

yasya śleṣmā prakupitastiṣṭhatyantargale sthiraḥ /

āsu samjanayecchophaṁ jāyate+asya galagrahaḥ //

yasay pittaṁ prakupitā saraktaṁ tvaci sarpapi /

śophaṁ sarāgām janayedvisarpastasya jāyate //

yasya pittaṁ prakupitaṁ tvaci rakte+avatiṣṭhate /

śoṭhaṁ sarāgaṁ janayet piḍakā tasya jāyate //

yasya prakupitaṁ pittaṁ śoṇitaṁ prāpya śuśyati /

tilakā pīplavo vyaṅgā nīlikā tasya jāyate //

yasya pittaṁ prakupitā śaṅkhayoravatiṣṭhate /

śvaythuḥ śaṅkhako nāma dāruṇastasya jāyate //

yasya pittaṁ prakupitaṁ karṇamūle+avatiṣṭhate /

jvarānte durjayo+antāya śoṭhastasyopajāyate //

vātaḥ plīhānamuddhūya kupito yasya tiṣṭhati /

śanaiḥ paritūdāna pārśvaṁ plīhā tasyābhivardhate //

yasya vāyuh prakupito gulmasthāne+avatiṣṭhate /

śophaṁ saśūlaṁ janayan gulmastasyopajāyate //

yasya vāyuh prakupitaḥ śophaśūlakaraścaran /

vaṅkṣaṇādvṛṣaṇau yāti vṛddhistasyopajāyate //

yasya vātaḥ prakupitastvaṇmāmsāntaramāśritaḥ /

śoṭhaṃ samjanayet kuṣāvduaraṃ tasya jāyate //
 yasya vātaḥ prakupitaḥ kuṣimāśritya tiṣṭhati /
 nādhō vrajati nāpyūrdhvamānāhastasya jāyae //
 rogāścotsedhasāmānyadadhimāmsārbudādayaḥ /
 viśiṣṭā nāmarūpābhyāṃ nirdeśyāḥ śoṭhasaṃgrahe //
 vātapittakaphā yasya yugapat kupitāstrayaḥ /
 jihvāmūle+avatiṣṭhante vidahantaḥ samucchiritāḥ //
 janayanti bhṛśaṃ śoṭhaṃ vedanāśca pṛthagvidhāḥ /
 taṃ śighrakāriṇaṃ rogaṃ rohiṇīti vinirdiśet //
 trirātraṃ paramaṃ tasya jantorbhavati jīvitam /
 kuśalena tvanukrāntaḥ kṣipraṃ saṃpadyate sukhī //
 santi hyevaṃvidhā rogāḥ sādhyā dāruṇasaṃmatāḥ /
 ye hanyuranupakrāntā mithyācāreṇa vā vā punaḥ //
 sādhyāścāpyapare santi vyādhayo mṛdusaṃmatāḥ /
 yatnāyatnakṛtaṃ yeṣu karma sidhyatyasaṃśayam //
 asādhyāścāpare santi vyādhayo yāpyasaṃjñitāḥ /
 susādhvapi kṛtaṃ yeṣu karma yātrākaraṃ bhavet //
 santi cāpyapare rogā yeṣu karema na sidhyati /
 api yatnakṛtaṃ vālairna tān vidvānupācaret //
 sādhyāścaivāpyasādhyāśca vyādhayo dvividhāḥ smṛtāḥ /
 mṛdudāruṇabhedena te bhavanti caturvidhāḥ //
 ta evāparisaṃkhyeyā bhidyamānā bhavanti hi /
 rujāvarṇasaṃmutthānasthānasaṃsthānanāmabhiḥ //
 vyavasthākaraṇaṃ teṣāṃ yathāsthūleṣu saṃgrahaḥ /
 tathā prakṛtisāmānyaṃ vikāreṣūpadiśyate //
 vikāranāmākuśalo na jihvīyāt kadācana /
 na hi sarvavikārāṇaṃ nāmato+asti dhruvā sthitiḥ //
 sa eva kupito doṣaḥ saṃmutthānaviśeṣataḥ /
 sthānāntaragataścaiva janayatyāmayān bahūn //
 tasmādvikāraprakṛtīradhiṣṭhānāntarāṇi ca /
 saṃmutthānaviśeṣāṃśca buddhvā karma samācaret //
 yo hyetaśtritaṃ jñātvā karmāṇyārabhate bhiṣak /
 jñānapūrvam yathānyāyaṃ sa karmasu na muhyati //
 nityāḥ prānabhṛtāṃ dehe vātapittakaphāstrayaḥ /
 vikṛtāḥ prakṛtisthā vā tān bubhutseta paṇḍitaḥ //
 utsāhocchvāsaniḥśvāsaceṣṭā dhātugatiḥ samā /
 samo mokṣo gatimatāṃ vāyoḥ karmāvikārajam //
 darśanaṃ paktirūsmā ca kṣuttṛṣṇā dehamārdavam /
 prabhā prasādo medhā ca pitta-karmāvikārajam //
 sneho bandhaḥ sthiraṭvaṃ ca gaurvaṃ vṛṣatā balam /
 kṣamā dhṛtiralobhaśca kaphakarmāvikārajam //
 vāte pitte kaphe caiva kṣīṇe lakṣaṇamucyate /
 karmaṇaḥ prakṛtāddhānirvṛddhirvā+api virodhinām //
 doṣaparakṛtīvaiśeṣyaṃ niyataṃ vṛddhilakṣaṇam /
 doṣāṇāṃ prakṛtirhānirvṛddhiścaivam pakriṣyate //
 tatra ślokaḥ
 saṃkhyāṃ nimittaṃ rūpāṇi śoṭhānāṃ sādhyatāṃ na ca /
 teṣāṃ teṣāṃ vikārāṇāṃ śoṭhāṃstāṃstāṃśca pūrvajān //
 vidhibhedam vikārāṇāṃ trividhā bodhyasaṃgraham /
 prakṛtaṃ karma doṣāṇāṃ lakṣaṇaṃ hānirvṛddhiṣu //

vītamoharajodoṣalobhamānamadaspṛhaḥ /
 vyākhyātavāmstriśoṭhīye rogādhyāye punarvasuḥ //
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte ślokasthāne triśoṭhīyo nāmāṣṭādaśo+adhyāyaḥ
 //

1.19 ūnaviṃśo+adhyāyaḥ/

athāto+aṣṭodarīyamadhyāyaṃ vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ //

iha khalvaṣṭāvudarāṇi, aṣṭau mūtrāghātāḥ, aṣṭau kṣīradoṣāḥ, aṣṭau retodoṣāḥ; sapta kuṣṭhāṇi, sapta piḍakāḥ, sapta visarpāḥ; ṣaḍatīśārāḥ, ṣaḍudāvartāḥ, pañca gulmāḥ, pañca plīhadoṣāḥ, pañca kāsāḥ, pañca śvāsāḥ, pañca hikkāḥ, pañca tṛṣṇāḥ, pañca chardayaḥ, pañca bhaktasyānaśanasthānāṇi, pañca śīrorogāḥ, pañca hṛdrogāḥ, pañca pāṇḍurogāḥ, pañconmādāḥ; catvāro+apasmārāḥ, catvāro+akṣīrogāḥ, catvāraḥ karṇarogāḥ, catvāraḥ pratiśyāyāḥ, catvāro mukharogāḥ, catvāro grahaṇīdoṣāḥ, catvāro madāḥ, catvāro mūrccāyāḥ, catvāraḥ śoṣāḥ, catvāri klaibyāṇi; trayāḥ śophāḥ, trīṇi kilāsāṇi, trividhaṃ lohitaḥ pittaṃ; dvau jvarau, dvau vraṇau, dvāvāyāmau, dve gṛdhrasyau, dve kāmāle, dvividhamāmamaṃ, dvividham vātaraḥ, dvividhānyarśāṃsi; eka ūrustambhaḥ, ekaḥ saṃnyāsaḥ, eko mahāgadaḥ; viṃśatiḥ krimijātayaḥ, viṃśatiḥ pramehāḥ, viṃśatiryonivyāpadaḥ; ityaṣṭacatvāriṃśadrogād-hikaraṇānyasmin saṃgrāhe samuddiṣṭāni //

etāni yathoddeśamabhinirdekṣyāmaḥ--- aṣṭāvudarāṇīti vātapittakaphasannipātaplīhabaddhacchidradakodarāṇi, aṣṭau mūtrāghātā ity vātapittakaphasannipātāśmarīśarkarāśukraśoṇitajāḥ, aṣṭau kṣīradoṣā ity vaivarṇyaṃ vaigandhyaṃ vairasyaṃ paicchilyaṃ phenasaṅghāto raukṣyaṃ gauravamatisnehaśca, aṣṭau retodoṣā ity tanu śuṣkaṃ phenilamaśvetam pūtyatipic-chalamanyadhātūpahitamavasādi ca (1);

sapta kuṣṭhāṇīti kapālodumbaramaṇḍalasyajihvapūṇḍarīkasidhmakākaṇāṇi, sapta piḍakā ity śarāvīkā kacchapīkā jālinī sarṣapyalajī vinatā vidradhī ca, sapta visarpā ity vātapittakaphāgnikardamakagrānthiṣannipātākhyāḥ (2);

ṣaḍatīśārā ity vātapittakaphasannipātabhayaśokajāḥ, ṣaḍudāvartā ity vātamūtra-purīśaśukracchardikṣavathujāḥ (3);

pañca gulmā ity vātapittakaphasannipātaśoṇitajāḥ, pañca plīhadoṣā ity gulmairvyākhyātāḥ, pañca kāsā ity vātapittakaphakṣataḥṣayajāḥ, pañca śvāsā ity mahordhvacchinnatamakakṣudrāḥ, pañca hikkā ity mahatī gambhīrā vyapetā kṣudrā+annajā ca, pañca tṛṣṇā ity vātapittakṣayopasargātmikāḥ, pañca chardaya ity dviṣṭārthasaṃyogajā vātapittakaphasannipāto-drekotthāśca, pañca bhaktasyānaśanasthānāṇīti vātapittakaphasannipātaḍveśāḥ, pañca śīrorogā ity pūrvoddeśamabhisamasya vātapittakaphasannipātakrimijāḥ, pañca hṛdrogā ity śīrorogairvyākhyātāḥ, pañca pāṇḍurogā ity vātapittakaphasannipātamṛdbhakṣaṇajāḥ, pañconmādā ity vātapittakaphasannipātāgantunimittāḥ (4);

catvāro+apasmārā ity vātapittakaphasannipātanimittāḥ, catvāro+akṣīrogāḥcatvāraḥ karṇarogāḥcatvāraḥ pratiśyāyāḥcatvāro mukharogāḥcatvāro grahaṇīdoṣāḥcatvāro madāḥcatvāro mūrccāyā ityapasmāirvyākhyātāḥ, catvāraḥ śoṣā ity sāhasasandhāraṇakṣayaviṣamāśanajāḥ, catvāri klaibyāṇīti bijopaghātāddhvajabhaṅgājarāyāḥ śukrakṣayācca (5);

trayāḥ śoṭhā ity vātapittāśleṣmanimittāḥ, trīṇi kilāsāṇīti raktatāmraśuklāni, trividhaṃ lohitaḥ pittaṃ ity ūrdhvabhāgamadhobhāgamubhayabhāgaṃ ca (6);

dvau jvarāvīti uṣṇābhiprāyaḥ śītasamutthāśca śītābhiprāyaścoṣṇasamutthāḥ, dvau vraṇāvīti nijaścāgantujaśca, dvāvāyāmvīti bāhyaścābhyantaraśca, dve gṛdhrasyāvīti vātādvātakaphācca, dve kāmāle ity koṣṭhāśrayā śākhāśrayā ca, dvividhamāmamīti alasako viśucikā ca, dvividham vātaraḥ ity gambhīramuttānaṃ ca, dvividhānyarśāṃsīti śuṣkānyārdrāṇi ca (7);

eka ūrustambha ityāmatridoṣasamutthāḥ, ekaḥ saṃnyāsa ity tridoṣātmako manaḥśarīradhiṣṭhānaḥ, eko mahāgada ity atattvābhīniveśaḥ (8);

viṃśatiḥ kramijātaya iti yūkā pipīlikāśceti dvividhā bahirmalajāḥ, keśādā lomādā lomad-vīpāḥ saurasā audumbarā jantumātaraśceti ṣaṭ śoṇitajāḥ, antrādā udarāveṣṭā hrdayādāscu-ravo darbhapuṣpāḥ saugandhikā mahāgudāśceti sapta kaphajāḥ, kakerukā makerukā leli-hāḥ saśūlakāḥ sausurādāśceti pañca puriṣajāḥ; viṃśatiḥ pramehā ityudakamehaścekṣubā-likārasamehaśca sāndramehaśca sāndraprasādamehaśca śuklamehaśca śukramehaśca śītame-haśca śanairmehaśca sikatāmehaśca lālāmehaśceti daśa śleṣmanimittāḥ, kṣāramehaśca kālame-haśca nīlamehaśca lohitamehaśca mañjiṣṭhāmehaśca haridrāmehaśca hastimehaśca madhume-haśceti catvāro vātanimittāḥ, iti viṃśatiḥ pramehāḥ; viṃśatiryonivyāpada iti vātikī paittikī śleṣmikī sānnipātikī ceti catasro doṣajāḥ, doṣadūṣyasaṃsargaprakṛtinirdeśairavaśiṣṭāḥ ṣoḍaśa nirdiśyante, tadyathā --- raktayoniścārajaskā cācaraṇā cāticaraṇā ca prākcaraṇā copaplutā ca pariplutā codāvartinī ca karṇinī ca putraghnī cāntarmukhī ca sūcīmukhī ca śuṣkā ca vāminī ca ṣaṇḍhayoniśca mahāyoniśceti viṃśatiryonivyāpado bhavanti (9);

kevalaścāyamuddeśo yathoddeśamabhinirdiṣṭo bhavati //

sarva eva nijā vikārā nānyatra vātapittakaphebhya nirvartante yathāhi śakuniḥ sarvā divasamapi paripatan svām chāyām nātivartate tathā svadhātuvaishamyanimittāḥ sarve vikārā vātapittakaphānnātiartante /

vātapittaśleṣmaṇām punaḥ sthānasamsthānaprakṛtviśeṣānabhisamīkṣya tadātmakānapi ca sarvavikārāṃstānevopadiśanti buddhimantaḥ //

bhavataścātra svadhātuvaishamyanimittajā ye vikārasaṃghā bahavaḥ śarīre /
na te pṛthak pittakaphānilebhya āgantavastveva tato viśiṣṭāḥ //

āganturanveti nijaṃ vikāraṃ nijastathā+āgantumapi pravṛddhaḥ /

tatrānubandhaṃ prakṛtiṃ ca samyag jñātvā tataḥ karma samārabheta //

tatra ślokaḥ

viṃśakāścaikakāścaiva trikāścoktāstrayastrayaḥ /

dvikāścāṣṭau catuṣkāśca daśa dvādaśa pañcakāḥ //

catvāraścāṣṭakā vargāḥ ṣaṭkau dvau saptakāstrayaḥ /

aṣṭodariye rogāṇāṃ rogādhyāye prakāśitāḥ //

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte ślokaṣṭhāne+aṣṭodariyo nāmonav-
iṃśo+adhyāyah //

1.20 viṃśo+adhyāyah/

athāto mahārogādhyāyaṃ vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ //

catvāro rogā bhavanti āgantuvātapittaśleṣamnimittāḥ teṣāṃ caturṇāmapi rogāṇāṃ rogaṭvamekavidhaṃ bhavati ruksāmānyāt dvividhā punaḥ prakṛtiresāṃ āgantunijavibhāgāt dvividhaṃ caishāmadhiṣṭhānaṃ manāḥsarīraviśeṣāt vikārāḥ punaraparisaṃkhyeyāḥ prakṛtyadhiṣṭhānaliṅgāyatanavikalpaviśeṣāparisaṃkhyeyatvāt //

sukhāni tu svalvāgantornakhadaśanapatanābhicārābhiśāpābhiṣaṅgābhighātavyadhabandhānaveṣṭanapīḍ-
śastrāśanibhūtopasargādīni nijasya tu mukhaṃ vātapittaśleṣmaṇām vaiśamyam //

dvayostu khalvāgantunijayoḥ preraṇamasātmendriyārthasaṃyogaḥ prajñāparādhaḥ
pariṇāmaśceti //

sarve+api tu khalvete+abhipravṛddhāścātvarō rogāḥ parasparamanubadhnanti na cāny-
onyena saha sandehamāpadyante //

āganturhi vyathāpūrvam samutpanno jaghanyaṃ vātapittaśleṣmaṇām vaiśamyamāpāday-
ati nīje tu vātapittaśleṣmaṇaḥ pūrvam vaiśamyamāpadyante jaghanyaṃ vyathāmabhinirvar-
tayanti //

teṣāṃ trayāṇāmapi doṣāṇāṃ śarīre sthānavibhāga upadekṣyate tadyathā bastiḥ puriṣād-
hānaṃ kaṭiḥ sakthiṇī pādāvasthīni pakvāśayaśca vāstasthānāni tatrāpi pakvāśayo viśeṣeṇa
vāstasthānaṃ svedo raso lasikā rudhiramāmāśayaśca pittasthānāni tatrāpyāmāśayo viśeṣeṇa
pittasthānaṃ uraḥ śīro grīvā parvāṇyāmāśayo medaśca śleṣmasthānāni tatrāpyuro viśeṣeṇa
śleṣmasthānaṃ //

sarvaśarīracarāstu vātapittaśleṣmāṇaḥ sarvasmiñcharīre kupitākupitāḥ śubhāśubhāni kurvanti prakṛtibhūtāḥ śubhānyupacayabalavarṇaprasādādīni aśubhāni punarvikṛtimāpannā vikārasamjñakāni //

tatra vikārāḥ sāmānyajā nānātmajāśca /

tatra sāmānyajāḥ pūrvamaṣṭodarīye vyākhyātāḥ nānātmajāḥstvihādhyāye+anuvyākhyāsyāmaḥ /

tadyathā aśītīrvātravikārāḥ catvāriṃśat pittavikārāḥ viṃśatiḥ śleṣmavikārāḥ //

tatrādaḥ vātavikārāṇanuvyākhyāsyāmaḥ /

tadyathā nakhabhedaśca, vipādikā ca, pādaśūlaṃ ca, pādabhraṃśaśca, pādasuptatā ca, vātakhuḍḍatā ca, gulphagrahaśca, piṇḍikodveṣṭanam ca, gr̥dhrasī ca, jānubhedaśca, jānuviśleṣaśca, ūrustambhaśca, ūrusādaśca, pāṅgulyaṃ ca, gudabhrāṃśaśca, gudārtiśca, &vr̥ṣaṇākṣepaśca, śephastambhaśca, vaṅkṣaṇānāhaśca, śroṇibhedaśca, viḍbhedaśca, udāvartaśca, khañjatvaṃ ca, &kubjatvaṃ ca, vāmanatvaṃ ca, trikagrahaśca, pr̥sthagrahaśca, pārśvāvamardaśca, udarāveṣṭaśca, hr̥ṇmohaśca, hr̥ddraśca, &vakṣaudgharṣaśca, vakṣauparodhaśca, vakṣastodaśca, bāhuśoṣaśca, gr̥ivāstambhaśca, manyāstambhaśca, kaṇṭhoddhvaṃśaśca, &hanubhedaśca, oṣṭhabhedaśca, &akṣibhedaśca, dantabhedaśca, dantaśaithilyaṃ ca, mūkatvaṃ ca&, vākṣaṅgaśca, kaṣāyāsyatā ca, mukhaśoṣaśca, arasajñatā ca, ghr̥ṇānāśaśca, karṇaśūlaṃ ca, aśabdaśravaṇaṃ ca, uccaiḥśrutiśca&, bādhiryaṃ ca, vartmastambhaśca, vartmasaṅkocaśca, timiraṃ ca, akṣiśūlaṃ ca, akṣivyudāśca, bhrūvyudāśca, śaṅkhabhedaśca, lalāṭabhedaśca, śīroruk ca keśabhūmisphuṭanam ca, arditam ca, ekāṅgarogaśca, sarvāṅgarogaśca, &pakṣavadhaśca, ākṣepakaśca, daṇḍakaśca, &tamaśca, bhramaśca, vepathuśca, jṛmbhā ca, &hikkā ca, viśādaśca, atipralāpaśca, raukṣyaṃ ca, pāruṣyaṃ ca, śyāvāruṇāvabhāsatā ca, asvapnaśca, anavasthitacittatvaṃ ca; ityāśītīrvātavikārā vātavikārāṇāmapariśamkhyeyānāmāviṣkṛtatamā vyākhyātāḥ //

sarveṣvapi khalveteṣu vātavikāreṣūkteṣvanyeṣu cānukteṣu vāyoridamātmārūpama-pariṇāmi karmaṇaśca svalakṣaṇaṃ yadupalabhya tadavayavaṃ vā vimuktasandehā vātavikāramevādhyavasyanti kuśalāḥ; tadyathā --- raukṣyaṃ śaityaṃ lāghavaṃ vaiśadyaṃ gatiramūrtatvamanavasthitatvaṃ ceti vāyorātmārūpāni; &evaṃvidhatvācca vāyoḥ karmaṇaḥ svalakṣaṇamidamasya bhavati taṃ taṃ śarīrāvayavamāviśataḥ&; tadyathā --- sraṃsabhrāṃsavayāsasaṅgabhedasādaharṣatarṣakampavartacālatodavyathāceṣṭādīni, tathā kharaparūṣaviśadasuśīrāruṇavareṇakaṣāyavirasamukhatvaśoṣaśūlasuptisaṅko-canastambhanakhañjatādīni ca vāyoḥ karmāni; tairanvitaṃ vātavikāramevādhyavasyet //

taṃ madhurāmlalavaṇasnigdhoṣṇairupakramairupakrameta, snehasvedāsthāpanānu-vāsananaṣṭaḥkarmabhojanābhyaṅgotsādanapariṣekādibhīrvātaharairmātrāṃ kālāṃ ca pramāṇīkr̥tya tatrāsthāpanānuvāsanam tu khalu sarvatropakramebhyo vāte pradhānatamaṃ manyante bhiṣajāḥ, taddhyādita eva pakvāśayamanupraviśya kevalaṃ vaikārikaṃ vātāmūlaṃ chinatti; tatrāvajite+api vāte śarīrāntargatā vātavikārāḥ praśāntimāpadyante, yathā vanaspatermūle chinne skandhaśākhāprarohakusumaphalapalāśāinām niyato vināśastadvat //

pittavikārāṃscatvāriṃśatamata ūrdhvanuvyākhyāsyāmaḥ --- oṣaśca, ploṣaśca, dāhaśca, davathuśca, dhūmakaśca, amlakaśca, vidāhaśca, antardāhaśca, aṃśadāhaśca&, ūṣmādhikyaṃ ca, atisvedaśca (aṅgasvedaśca), aṅgagandhaśca, aṅgāvadaraṇaṃ& ca, śoṇitakledaśca, māṃsakledaśca, tvagdāhaśca, (&māṃśadāhaśca), tvagavadaraṇaṃ ca, carmadalanam& ca, raktakoṭhaśca, raktavisphoṭaśca, raktapittaṃ ca, raktamaṇḍalāni ca, hari-tatvaṃ ca, hāridratvaṃ ca, nīlikā ca, kakṣā(kṣyā)ca, kāmālā ca, tiktāsyatā ca, lohitaḥgandhāsyatā ca, pūtimukhatā ca, tṛṣṇādhikyaṃ ca, atṛptiśca, āsyavipākaśca, galapākaśca, akṣipākaśca, gudapākaśca, medhrapākaśca, jīvādānaṃ ca&, tamaḥpraveśaśca, haritahāridranetramū-travarcastvaṃ ca; iti catvāriṃśatpittavikārāḥ pittavikārāṇāmapariśamkhyeyānāmāviṣkṛtatamā vyākhyātāḥ //

sarveṣvapi khalveteṣu pittavikāreṣūkteṣvanyeṣu cānukteṣu pitasyedamātmarūpama-
pariṇāmi karmaṇaśca svalakṣaṇaṃ, yadupalabhya tadavayavaṃ vā vimuktasaṃdehāḥ
pittavikāramevādhyavasyanti kuśalāḥ; tadyathā --- auṣṇyaṃ taikṣṇyaṃ dravatvamanatisneho
varṇaśca śuklāruṇavarjo gandhaśca visro rasau ca kaṭukāmlau saratvaṃ ca pittasyātmarūpāṇi;
evaṃvidhatvācca pittasya karmaṇaḥ svalakṣaṇamidamasya bhavati taṃ taṃ śarīrā-
vayavamāviśataḥ; tadyathā --- dāhausṇyapākasvedakledakothakaṇḍūsravarāgā yathāsvaṃ
ca gandhavarṇarasābhinirvartanaṃ pittasya karmāṇi tairanvitaṃ pittavikāramevādhyavasyet
//

taṃ madhuratiktakaṣāyaśītairupakramairupakrameta snehavirekapradehapariṣekāb-
hyaṅgādibhiḥ pittahairmātrāṃ kālāṃ ca pramāṇīkr̥tya; virecanaṃ tu sarvopakramebhyaḥ
pitte pradhānatamaṃ manyante bhiṣajāḥ; taddhyādita evāmāśayamanupraviśya kevalaṃ
vaikārikam pittamūlamapakarṣati, tatrāvajite pitte+api śarīrāntargatāḥ pittavikārāḥ
praśāntimāpadyante, yathā+agnau vyapodhe kevalamagnigrahaṃ śītībhavati tadvat //

śleṣmavikārāṃśca viṃśatimata ūrdhvaṃ vyākhyāsyāmaḥ; tadyathā --- tṛptiśca, tandrā ca,
nidrādhikyam ca, staimityam ca, gurugātrata ca, ālasyam ca, mukhamādhuryam ca, mukhas-
rāvaśca, śleṣmodgiraṇam ca, malasyādhikyam ca, &balāsakaśca, apaktiśca, hṛdayopalepaśca,
kaṇṭhopalepaśca, dhamanīprati(vi)cayaśca, galagaṇḍaśca, atisthaulyam ca, śītāgnitā ca, udar-
daśca, śvetāvabhāsatā ca, śvetamūtranetravarcastvaṃ ca; iti viṃśatiḥ śleṣmavikārāḥ śleṣ-
mavikārāṇāmaparisamkhyeyānāmāviṣkṛtatamā vyākhyātā bhavanti //

sarveṣvapi khalveteṣu śleṣmavikāreṣūkteṣvanyeṣu cānukteṣu śleṣmaṇa idamātmarū-
pamapariṇāmi karmaṇaśca svalakṣaṇaṃ yadupalabhya tadavayavaṃ vā vimuktasaṃdehāḥ
śleṣmavikāramevādhyavasyanti kuśalāḥ; tadyathā --- snehaśaityaśauklyagauravamādhurya-
shtairyapaicchilyamārtsnyāni śleṣmaṇa ātmarūpāṇi; evaṃvidhatvācca& śleṣmaṇaḥ
karmaṇaḥ svalakṣaṇamidamasya bhavati taṃ taṃ śarīrāvayavamāviśataḥ; tadyathā ---
śvaityaśaityakaṇḍūsthairyagauravasnehasuptikledopadehabandhamādhurayacirakāritvāni
śleṣmaṇaḥ karmāṇiḥ; tairanvitaṃ śleṣmavikāramevādhyavasyet //

taṃ kaṭukatiktakaṣāyatikṣnoṣṇarūksāirupakramairupakrameta svedavamanaśirovire-
canavyāyāmādibhiḥ śleṣmahairmātrāṃ kālāṃ ca pramāṇīkr̥tya; vamaṇaṃ tu sar-
vopakramebhyaḥ śleṣmaṇi pradhānatamaṃ manyante bhiṣajāḥ, taddhyādita evāmāśaya-
manupraviśyorogatā kevalaṃ vaikārikam śleṣmamūlamūrdhvamutkṣipati, tatrāvajite
śleṣmanyapi śarīrāntargatāḥ śleṣmavikārāḥ praśāntimāpadyante, yathā bhinne kedārasetau
śāliyaṣaṣṭikādīnyanabhiṣyandyaṃnānyambhasā praśoṣamāpadyane tadvaditi //

bhavanti cātra rogamādaḥ parīkṣeta tato+anantaramauśadham /

tataḥ karma bhiṣak paścājjñānapūrvam samācaret //

yastu rogamavijñāya karmāṇyārabhate bhiṣak /

apyauśadhavidhānājñastasya siddhiryadṛcchayā //

yastu rogaviśeṣajñāḥ sarvabhāṣajyakovidāḥ /

deśakālāpramāṇājñastasya siddhiraśaṃśayam //

tatra ślokaḥ

saṃgrahaḥ prakṛtirdeśo vikāramukhamīraṇam /

asandeho+anubandhamśca rogāṇāṃ saṃprakāśitaḥ //

doṣasthānāni rogāṇāṃ gaṇā nānātmajāśca ye /

rūpaṃ pṛthak ca doṣāṇāṃ karma cāpariṇāmi yat //

pṛthaktvena ca doṣāṇāṃ nirdiṣṭāḥ samupakramāḥ /

samyāṇmahati rogāṇāmadhyāye tattvadarśinā //

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte ślokaṣṭhāne mahārogādhyāyo nāma
viṃśo+adhyāyah //

samāpto rogacatuṣkaḥ //

1.21 ekaviṃśo+adhyāyah

athāto+aṣṭaunindītyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ //

iha khalu śārīramadhikṛtyāṣṭau puruṣā ninditā bhavanti; tadyathā --- atidīrghaśca, atihrasvaśca, atilomā ca, alomā ca&, atikṛṣṇaśca, atigaūraśca, atisthūlaśca, atikṛśāśceti //

tatrāstisthūlakṛṣayorbhūya evāpare ninditaviśeṣā bhavanti /

atisthūlasya tāvadāyūṣo hrāso &javoparodhaḥ kṛcchrayavāyātā daurbalyaṃ daurgandhyaṃ svedābādhaḥ kṣudatimātraṃ pipāsātiyogāśceti bhavantyaṣṭau doṣāḥ /

tadatisthaulyamatisaṃpūraṇādgurumadhuraśītasngidhopayogādavyāyāmādavyavāyāddivāsvapnāddhanādbījasvabhāvāccopajāyate /

tasya hyatimātramedasvino& meda evopacīyate na tathetare dhātavaḥ, tasmādasyāyūṣo hrāsaḥ; śaithilyāt saukumāryādgurutvācca medaso &javoparodhaḥ, śukrābahutvānmedasā++āvṛtamārgatvācca kṛcchrayavāyātā, daurbalyamasamatvāddhātūnām, daurgandhyaṃ medodoṣānmedasaḥ svabhāvāt svedanatvācca, medasaḥ śleṣmasaṃsargādviṣyanditvādbahutvādgurutvādvāyāmāsahatvācca svedābādhaḥ, tīkṣṇāgnitvāt prabhūtakōṣṭhavāyutvācca kṣudatimātraṃ pipāsātiyogaśceti //

bhavanti cātra medasā+āvṛtamārgatvādvāyuh koṣṭhe viśeṣataḥ /

caran saṃdhuḥṣayatyagnimāhāraṃ śoṣayatyapi //

tasmāt sa śīghraṃ jarayatyāhāraṃ cātikāṅkṣati /

vikārāmścāsnute ghorān kāmścitkālavyatikramāt //

etāvupadravakarau viśeṣādagnimārutau /

etau hi dahataḥ sthūlā vanadāvo vanā yathā //

medasytīva saṃvṛddhe sahasaivānilādayaḥ /

vikārān dāruṇān kṛtvā nāśayantyāśu jīvitam //

medomāmsātivṛddhatvāccalasphigudarastanaḥ /

ayathopacayotsāho naro+atisthūla ucyate //

iti medasvino doṣā hetavo rūpameva ca /

nirdiṣṭaṃ vakṣyate vācyamatikārśye tvataḥ param //

sevā rūkṣānnapānānām laṅghanaṃ pramityāśanam /

kriyātiyogaḥ śokaśca veganidrāvinigrahaḥ //

rūkṣasyodvartanaṃ snānasyābhyāsaḥ prakṛtirjarā /

vikārānuśayaḥ krodhaḥ kruvantiyatikṛśaṃ naram //

vyāyāmamatisauhityaṃ kṣutpipāsāmayausadham /

kṛśo na sahate tadvadatiśītoṣṇamaithunam //

plīhā kāsaḥ kṣayaḥ śvāso gulmo+arśāṃsyudarāṇi ca /

kṛśaṃ prāyo+abhidhāvanti rogāśca grahaṇīgataḥ //

śuṣkasphigudaragrīvo dhamanījālasantataḥ /

tvagasthiśeṣo+atikṛśaḥ sthūlaparvā naro mataḥ //

satataṃ vyādhitāvetāvatisthūlakṛśau narau /

satataṃ copacaryau hi karśanairbr̥mhaṇairapi //

sthaulyakārśye varam kārśyaṃ samopakaraṇau hi tau /

yadyubhau vyādhirāgacchet sthūlamevātipīdayet //

samamāṃsapramāṇastu samasāhanano naraḥ /

dṛḍhendriyo vikārānām na balenābhibhūyate //

kṣutpipāsātapasaḥ śītavyāyāmasaṃsahaḥ /

samapaktā samajaraḥ samamāṃsacayo mataḥ //

guru cātarpaṇaṃ ceṣṭaṃ sthūlānām karśanaṃ prati /

kṛśānām br̥mhaṇārthaṃ ca laghu saṃtarpaṇaṃ ca yat //

vātaghnānyannapānāni śleṣmamedoharāṇi ca /

rūkṣoṣṇā vastayastīkṣṇā rūkṣānyudvartanāni ca //

guḍūcībhadramustānām prayogastraiphalastathā /

takrāriṣṭaprayogāśca prayogo mākṣikasya ca //

viḍaṅgaṃ nāgaraṃ kṣāraḥ kālaloḥarajo madhu /

yavāmalakacūrṇaṃ ca prayogaḥ kṣaudrasaṃyutaḥ /
 bilvādipañcamūlasya prayogaḥ kṣaudrasaṃyutaḥ /
 śilājatuprayogaśca śagnimantharasaḥ paraḥ //
 praśātikā priyaṅguśca śyāmākā yavakā yavāḥ /
 jūrṇāhvāḥ kodravā mudgāḥ kulatthāścakramudgakāḥ //
 jāḍhakīnāṃ ca bījāni paṭolāmalakaiḥ saha /
 bhojanārthaṃ prayojyāni pānāṃ cānu madhūdakam //
 ariṣṭāṃścānupānārthe medomāṃsakaphāpahān /
 atisthaulyavināśāya saṃvibhajya prayojayet //
 prajāgaraṃ vyavāyaṃ ca vyāyāmaṃ cintanāni ca /
 sthaulyamicchan parityaktuṃ krameṇābhipravardhayet //
 svapno harṣaḥ sukhā śayyā manaso nirvṛtiḥ śamaḥ /
 cintāvyavāyavyāyāmavirāmaḥ priyadarśanam //
 navānnāni navam madyaṃ grāmyānūpaudakā rasāḥ /
 saṃskṛtāni ca māmśāni dadhi sarpiḥ payāṃsai ca //
 ikṣavaḥ śālayo māśā godhūmā guḍavaikṛtam /
 bastayaḥ snigdhamadhurāstailābhyaṅgaśca sarvadā //
 snigdhamudvartanaṃ snānaṃ gandhamālyaniṣevanam /
 śuklaṃ vāso yathākālaṃ doṣāṇāmavasecanam //
 rasāyanānāṃ vṛṣyāṇāṃ yogānāmupasevanam /
 hatvā+atikārśyamādhatte nr̥ṇāmupacayaṃ param //
 acintanācca karyāṇāṃ dhruvaṃ saṃtarpaṇena ca /
 svapnaprasaṅgācca naro varāha iva puṣyati //
 yadā tu manasi klānte karmātmānaḥ klamānvitāḥ /
 viṣayebhyo nivartante tadā svapiti mānavaḥ //
 nidrāyattam sukhaṃ duḥkhaṃ puṣṭiḥ kārśyaṃ balābalam /
 vṛṣatā klībatā jñānamajñānaṃ jīvitaṃ na ca //
 akāle+atiprasaṅgācca na ca nidrā niṣevitā /
 sukhāyusī parākuryāt kālarātririvāparā //
 saiva yuktā punaryuñkte nidrā dehaṃ sukhāyusā /
 puruṣaṃ yoginaṃ siddhyā satyā buddhirivāgatā //
 gītādhyayanamadyastrikarmabhārādhvakarśitāḥ /
 ajirṇinaḥ kṣatāḥ kṣīṇā vṛddhā bālāstathā+abalāḥ //
 tṛṣṇātisāraśūlārtāḥ śvāsino hikkinaḥ kṛśāḥ /
 patitābhihatonmattāḥ klāntā yānaprajāgaraiḥ //
 krodhaśokabhayaḥ klāntā divāsvapnocitāśca ye /
 sarva ete divāsvapnā severan sārvaśālikam //
 dhātusāmyaṃ tathā hyeṣāṃ balaṃ cāpyupajāyate /
 śleṣmā puṣṇāti cāṅgāni sthairyam bhavati cāyusaḥ //
 grīṣme tvādānarūksāṇāṃ vardhamāne ca mārute /
 rātrīṇāṃ cātisaṃkṣipādivāsvapnaḥ praśasyate //
 grīṣmavarjyeṣu kāleṣu divāsvapnāt prakupyataḥ /
 śleṣmapitte divāsvapnastasmātteṣu na śasyate //
 medasvinaḥ snehanityāḥ śleṣmalāḥ śleṣmarogiṇaḥ /
 dūṣīviṣārtāśc adivā na śayīran kadācana //
 halīmakāḥ śiraḥśūlaṃ staimityaṃ gurugātratā /
 aṅgamardo+agnināśāśca pralepo hṛdayasya ca //
 śophārocakahṛllāsapīnasārdhāvabhedakāḥ /
 koṭhāruḥpiḍakāḥ kaṇḍūstandrā kāso galāmayāḥ //
 smr̥tibuddhipramohaśca saṃrodhaḥ srotasāṃ jvaraḥ /
 indriyāṇāmasāmarthyam viṣavegapravartanam&{ā.dha} //

bhavennṛṇām divāsvapnasyāhitasya niṣevanāt /
 tasmāddhitāhitam svapnam buddhvā svapyāt sukham budhaḥ //
 rātrau jāgarāṇam rūkṣam snigdham prasvapnam divā /
 arūkṣamanabhiṣyandi tvāsīnapracalāyitam //
 dehavṛttau yathā+āhārestathā svapnaḥ sukho mataḥ /
 svapnāhārasmutthe da sthauyakārśye viśeṣataḥ //
 abhyaṅgotsādanam snānam grāmyānūpaudakā rasāḥ /
 śālyannaṁ sadadhi kṣīram sneho madyam manaḥsukham //
 manaso+anuguṇā gandhāḥ śabdāḥ saṁvāhanāni ca /
 cakṣuṣostarpaṇam lepaḥ śirasō vadanasya ca //
 svāstīrṇā śayanam veśma sukham kālatasthocitaḥ /
 ānayanacyacirānnidrām pranaṣṭa yā nimittataḥ //
 kāyasya śirasaścaiva virekaśchardanam bhayam /
 cintā krodhastathā dhūmo vyāyāmo raktamokṣaṇam //
 upavāso+asukhā śayyā sattvaudāryam tamojayaḥ /
 nidrāprasaṅgamahitam vārayanti samutthitam //
 eta eva ca vijñeyā nidrānāśasya hetavaḥ /
 kāryam kālo vikāraśca prakṛtīrvāyureva ca //
 tamobhavā śleṣmasamudbhavā ca manaḥśarīraśramasaṁbhavā ca /
 āgantukīvyādhyanuvartinī ca rātrisvabhāvaprabhavā ca nidrā //CS.1.21.59ab/ rātrisvabhā-
 vaprabhavā matā yā tām bhūtadhātṛm pravadanti tajjñāḥ /
 tamobhavāmāhuraghasya mūlam śeṣāḥ punarvyādhiṣu nirdiśanti //
 tatra ślokāḥ
 ninditāḥ puruṣāsteṣāṁ yau viśeṣeṇa ninditau /
 nindite kāraṇam doṣāstayorninditabheṣajam //
 yebhyo yadā hitā nidrā yebhyaścāpyahitā yadā /
 atinidrāyānidrāya bheṣajam yadbhavā ca sā //
 yā yā yathāprabhāvā ca nidra tat sarvamatrijaḥ /
 aṣṭāuninditasamkhyāte vyājahāra punarvasuḥ //
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisamskṛte ślokaṣṭhāne+aṣṭāuninditīyo nāmaikaviṁśati-
 tamo+adhyāyaḥ //

1.22 dvāviṁśo+adhyāyaḥ/

athāto laṅghanabr̥mhaṇīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ& //
 iti ha smāha bhagavānātreyah // tapaḥsvādhyāyaniratānātreyah śiṣyasattamān /
 ṣaḍagniveśapramukhānuktavān paricodayam //
 laṅghanam& br̥mhaṇam kāle rūkṣaṇam snehanam tathā /
 svedanam stambhanam caiva jānīte yaḥ sa vai bhiṣak //
 tamuktavantamātreyamagniveśa uvāca ha //
 bhagavaṁllaṅghanam &kiṁsvillaṅghanīyāśca kīdrśāḥ /
 br̥mhaṇam br̥mhaṇīyāśca rūkṣaṇīyāśca rūkṣaṇam //
 ke snehāḥ& snehanīyāśca svedāḥ svedyāśca ke matāḥ /
 stambhanam stambhanīyāśca vaktumarhasi tadguro! //
 laṅghanaprabhṛtīnām ca ṣaṇṇāmeṣāṁ samāsataḥ /
 &kṛtākṛtātivr̥ttānām lakṣaṇam vaktumarhasi //
 tadagniveśasya vaco niśamya gururabravit /
 yat kiñcillāghavakaram dehe tallāṅghanam smṛtam //
 br̥hattvam yaccharīrasya janayettacca br̥mhaṇam /
 raukṣyam kharatvam vaiśadyam yat kuryāttaddhi rūkṣaṇam //
 snehanam &snehaviṣyandamārdavakledakārakam /
 stambhagauravaśītaghnam svedanam svedakārakam //

stambhanam stambhayati yadgatimantam calam dhruvam/
 laghūṣṇatīkṣṇaviśadam rūkṣam sūkṣmam kharam saram//
 kaṭhinam caiva yaddravyam prāyastallaṅghanam smṛtam/
 guru śītam mṛdu snigdham bahalam sthūlapicchilam//
 prāyo mandam sthiram ślakṣṇam dravyam bṛmhaṇamucyate/
 rūkṣam laghu kharam tīkṣṇamuṣṇam sthiramapicchilam//
 prāyaśaḥ kaṭhinam caiva yaddravyam taddhi rūkṣaṇam/
 dravam sūkṣmam saram snigdham picchilam guru śītaḥ/
 prāyo mandam mṛdu ca yaddravyam tatsnehanam matam//
 uṣṇam tīkṣṇam saram snigdham rūkṣam sūkṣmam dravam sthiram/
 dravyam guru ca yat prāyastaddhi svedanamucyate//
 śītam mandam mṛdu ślakṣṇam rūkṣam sūkṣmam dravam sthiram/
 yaddravyam laghu coddīṣṭam prāyastat stambhanam smṛtam//
 catuṣprakārā saṃśuddhiḥ pipāsā mārutātapau/
 pācanānyupavāsaśca vyāyāmaśceti laṅghanam//
 prabhūtaśleṣmapittāśramalāḥ saṃsṛṣṭamārutāḥ/
 bṛhaccharīrā balino laṅghanīyā viśuddhibhiḥ//
 yeṣāṃ madhyabalā rogāḥ kaphapittasamutthitāḥ/
 vamyatīśārahṛdrogavisūcyalasakajvarāḥ//
 vibandhagauravodgārahṛllāsārocakādayaḥ/
 pācanaistān bhiṣak prājñāḥ prāyeṇādāvupācaret//
 eta eva yathoddiṣṭā yeṣāmalpabalā gadāḥ/
 pipāsānigrahaisteṣāmupavāsaśca tāñjayet//
 &rogāñjayenmadhyabalān vyāyāmātapamārutaiḥ/
 balināṃ kiṃ punaryeṣāṃ &rogāṇāmavaram balam//
 tvagdoṣiṇāṃ pramīḍhānāṃ& snigdhabhiṣyandibṛmhiṇāṃ/
 śīśire laṅghanam śastamapi vātavikāriṇāṃ//
 adigdhaviddhamakliṣṭam vayastham sātmyacāriṇāṃ/
 mṛgamatsyavihaṅgānāṃ māṃsam bṛmhaṇamucyate//
 kṣiṇāḥ kṣatāḥ kṛśā vṛddhā durbalā nityamadhvagāḥ/
 strīmadyanīyā grīṣme ca bṛmhaṇīyā narāḥ smṛtāḥ//
 śoṣārsograhaṇīdoṣairvyādhibhiḥ karṣitāśca ye/
 teṣāṃ kravyādamāṃsānāṃ bṛmhaṇā laghavo rasāḥ//
 snānamutsādanam swapno madhurāḥ snehabastayaḥ/
 śarkarākṣīrasarpīmṣi sarveṣāṃ buddhi bṛmhaṇam//
 kaṭutiktakaṣāyāṇāṃ sevanaṃ strīṣvasaṃyamaḥ/
 khalipiṇyākatakrāṇāṃ madhvādīnāṃ ca rūkṣaṇam//
 abhiṣyaṇṇā mahādoṣā marmasthā vyādhayaśca ye/
 ūrustambhaprabhṛtayo rūkṣaṇīyā nidarśitāḥ//
 snehāḥ snehayitavyāśca svedāḥ svedyāśca ye narāḥ/
 snehādhyāye mayoktāste svedākhye ca savistaram//
 dravam tanvasaram yāvacchītikaraṇamausadham/
 svādu tiktam kaṣāyam ca stambhanam sarvameva tat//
 pittakṣārāgnidagdhā ye vamyatīśārapīḍitāḥ/
 viṣasvedātiyogartāḥ &stambhaṇīyā nidarśitāḥ//
 vātamūtrapurīṣāṇāṃ visarge gātralāghave/
 hṛdayodgārakaṇṭhāśyaśuddhau tandrāklame gate//
 svede jāte rucau caiva kṣutpipāsāsahodaye/
 kṛtam laṅghanamādeśyam nirvyathe cāntarātmani//
 parvabhedo+āṅgamardaśca kāśaḥ śoṣo mukhasya ca/
 kṣutpraṇāśo+arucistrīṣṇā daurbalyam śrotranetrayoḥ//

manasaḥ saṁbhramo+abhikṣaṇamūrdhvaṭastamo hṛdi/
 dehāgnibalanāśaśca laṅghane+atikṛte bhavet//
 balaṁ puṣṭyupalambhaśca kārśyadoṣavivarjanam/
 lakṣaṇaṁ br̥m̥hite sthaulyamati cātyarthabr̥m̥hite//
 kṛtātīkṛtaliṅgaṁ yallaṅghite &taddhi rūkṣite/
 stambhitaḥ syādbale labdhe yathoktaiścāmayairjitaiḥ//
 śyāvataḥ stabdhagātratvamudvego hanusaṁgrahaḥ/
 hṛdvarconigrahaśca syādatistambhitalakṣaṇam//
 lakṣaṇaṁ cākṛtānāṁ syāt śaṇṇāmeśaṁ samāsataḥ/
 tadauśadhānāṁ &dhātūnāmaśamo vṛddhireva ca//
 iti ṣaṭ sarvarogānāṁ proktāḥ samyagupakramāḥ/
 sādhyānāṁ sādhanā siddhā mātṛakālānurodhinaḥ//

bhavati cātra --- doṣānāṁ bahusaṁsargāt saṅkīryante hyupakramāḥ/
 ṣaṭtvam tu nātivartante tritvam vātādayo yathā//

tatra ślokaḥ --- ityasmimlaṅghanādhyāye vyākhyātāḥ ṣaḍupakramāḥ/
 yathāpraśnaṁ bhagavatā cikitsā yaiḥ pravartate//

ityagniveśakṛte tantre carakapṛatisaṁskṛte ślokaṣṭhāne laṅghanabr̥m̥haṇīyo nāma
 dvāvīṁśo+adhyāyaḥ//22//

1.23 trayaviṁśo+adhyāyaḥ/

athātaḥ saṁtarpaṇīyamadhyāyaṁ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah// saṁtarpayati yaḥ snigdhairmadhuraigurupicchilaiḥ/
 navānnairnavamadyaiśca māṁsaiścānūpavārijaiḥ//
 gorasairgaudīkaiścānnaiḥ& paṣṭīkaiścātimātraśaḥ/
 ceṣṭādveṣī divāsvapnaśayyāsanasukhe rataḥ//
 rogāstasyopajāyante saṁtarpaṇanimittajāḥ/
 pramehapiḍakākoṭhakaṇḍūpāṇḍvāmayaivarāḥ&//
 kuṣṭhānyāmapradoṣāśca mūtrakṛcchramarocakaḥ/
 tandrā klaibyatisthaulyamālasyaṁ gurugātratā//
 indriyasrotasāṁ lepo buddhermohaḥ pramīlakaḥ/
 śophāścaivaṁvidhāścānye śīghramapratikurvataḥ//
 śastamullekhaṇaṁ tatra vireko raktamokṣaṇam/
 vyāyāmaścopavāśaśca dhūmāśca svedanāni ca//
 sakṣaudraścābhayāprāśaḥ prāyo rūkṣānnasevanam/
 cūrṇapradehā ye cuktāḥ kaṇḍūkoṭhavināśanāḥ//
 triphalāragvadhaṁ pāṭhāṁ saptaṭapaṇaṁ savatsakam/
 mustaṁ samadanaṁ nimbaṁ jalenotkvathitaṁ pibet//
 tena mehādayo yānti nāśamabhyasyato dhruvam/
 mātṛakālaprayuktena saṁtarpaṇasamutthitāḥ//
 mustamāragvadhaḥ pāṭhā triphalā devadāru ca/
 śvadaṁṣṭrā khadiro nimbo haridre tvakca vatsakāt//
 rasameśaṁ yathādoṣaṁ prātaḥ prātaḥ pibannaraḥ/
 saṁtarpaṇakṛtaiḥ sarvairvyādhibhiḥ saṁpramucyate//
 ebhiścodvartanodgharṣaśnāyogopayojitaiḥ/
 tvagdoṣāḥ praśamaṁ yānti tathā snehopasaṁhitaiḥ//
 kuṣṭhaṁ gomedako hiṅgu krauñcāsthī tryūṣaṇaṁ vacā/
 vṛṣakaile śvadaṁṣṭrā ca kharāhvā cāśmabhedakaḥ//
 takreṇa dadhimaṇḍena badarāmlarasena vā/
 mūtrakṛcchraṁ pramehaṁ ca pītametadvapohati//
 takrābhayāprayogaiśca triphalāyāstathaiva ca/
 ariṣṭānāṁ prayogaiśca yānti mehādayaḥ śamaṁ//

tryūṣaṇaṃ triphalā kṣaudraṃ krimighnamajamodakaḥ/
 mantho+ayaṃ saktavastailaṃ hito lohodakāplutaḥ//
 &vyoṣaṃ viḍaṅgaṃ śigrūṇi triphalāṃ kaṭurohiṇīm/
 bṛhatyau dve haridre dve pāṭhāmativīṣaṃ sthirām//
 hiṅgu kebukamūlāni yavānīdhānyacitrakān/
 sauvarcalamajājīm ca hapuṣāṃ ceti cūrṇayet//
 cūrṇatailaghr̥takṣaudrabhāgāḥ syurmānataḥ samāḥ/
 saktūnāṃ ṣoḍaśaguṇo bhāgaḥ saṃtarpaṇaṃ pibet//
 prayogādasya śāmyanti rogāḥ saṃtarpaṇotthitāḥ/
 pramehā mūḍhavātāśca kuṣṭhānyarśāṃsi kāmālāḥ//
 plīhā pāṇḍvāmayaḥ śopha mūtrakṛcchramarocakaḥ/
 hṛdrogo rājayaḥ kṣmā ca kāsāḥ śvāso galagrahaḥ//
 krimayo grahaṇīdoṣāḥ śvairyaṃ sthauilyamatīva ca/
 narāṇāṃ dīpyate cāgniḥ smṛtīrbuddhiśca vardhate//
 vyāyāmanityo jīrṇāśi yavagodhūmabhojanaḥ/
 saṃtarpaṇakṛtairdoṣaiḥ &sthauilyaṃ muktvā vimucyate//
 uktaṃ saṃtarpaṇotthānāmapatarpaṇamauśadham/
 vakṣyante sauśadhāścordhvamapatarpaṇajā gadāḥ//
 dehāgnibalavarṇaujaḥśukramāṃsaparikṣayaḥ/
 jvaraḥ kāsānubandhaśca pārśvaśūlamarocakaḥ//
 śrotradaurbalyamunmādaḥ pralāpo hṛdayavyathā/
 viṇmūtrasaṃgrahaḥ śūlaṃ jaṅghorutrikasaṃśrayam//
 parvāsthisandhimedaśca ye cānye vātajā gadāḥ/
 ūrdhvavātādayaḥ sarve jāyante te+apatarpaṇāt//
 teṣāṃ saṃtarpaṇaṃ tajjñaiḥ punarākhyātamauśadham/
 yattadātve samarthaṃ syādabhyāse vā tadiṣyate&//
 sadyaḥkṣiṇo hi sadyo vai tarpaṇenopacīyate/
 narte saṃtarpaṇābhyāsāccirakṣiṇastu puṣyati//
 dehāgnidoṣabhaiṣajyamātrākālānuvartinā/
 kāryamatvaramāṇena bheṣajaṃ ciradurbale//
 hitā māṃsarasāstasmai payāṃsi ca ghr̥tāni ca/
 snānāni bastayo+abhyāṅgāstarpaṇāśca ye//
 jvarakāsaprasaktānāṃ kṛśānāṃ mūtrakṛcchriṇām/
 tṛṣyatāmūrdhvavātānāṃ vakṣyante tarpaṇā hitāḥ//
 śarkarāpippalītailaghr̥takṣaudraiḥ samāṃśakaiḥ/
 saktudvigūṇito vṛṣyasteṣāṃ manthaḥ praśasyate//
 saktavo madirā kṣaudraṃ śarkarā ceti tarpaṇam/
 pibenmārutaviṇmūtrakaphapittānulomanam//
 phaṇitaṃ saktavaḥ sarpirdadhimaṇḍo+amlakāñjikam/
 tarpaṇaṃ mūtrakṛcchraghnamudāvartaharaṃ pibet//
 manthaḥ kharjūramṛdvīkāvr̥kṣāmlāmlīkadāḍimaiḥ/
 parūṣakaiḥ sāmālakairyukto madyavikāranut//
 svāduramlo jalakṛtaḥ sasneho rūkṣa eva vā/
 sadyaḥ saṃtarpaṇo manthaḥ sthairyavarṇabalapradāḥ//
 tatra ślokaḥ--- saṃtarpaṇotthā ye rogā rogā ye cāpatarpaṇāt/
 saṃtarpaṇīye te+adhyāye sauśadhāḥ parikīrtitāḥ//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte ślokasthāne saṃtarpaṇīyo nāma tray-
 oviṃśo+adhyāyah//23//

1.24 caturviṃśo+adhyāyah/

athāto vidhiṣṇitīyamadhyāyaṃ vyākhyāsyāmaḥ&//

iti ha smāha bhagavānātreyah // vidhinā śoṇitaṃ jātaṃ śuddhaṃ bhavati dehinām /
 deśakālukasātmyānām vidhīryaḥ saṃprakāśitaḥ //
 tadviśuddhaṃ hi rudhiraṃ balavarṇasukhāyusā /
 yunakti prāṇinaḥ śoṇitaṃ hyanuvartate //
 praduṣṭabahuṭikṣṇoṣṇairmadyairanyaiśca tadvidhraiḥ /
 tathā+atilavaṇakṣārairamlaiḥ kaṭubhireva ca //
 kulatthamāṣaṇiṣpāvatilatailaniṣevanaiḥ /
 piṇḍālumūlakādīnām haritānām ca sarvaśaḥ //
 jalajānūpabailānām prasahānām ca sevanāt /
 dadhyamlamastusuktānām surāsauvīrakasya ca //
 viruddhānāmupaklinnapūtīnām bhakṣaṇena ca /
 bhuktvā divā prasvapatāṃ dravasniḡdhagurūṇi ca //
 atyādānām tathā krodhaṃ bhajatāṃ cātapānalau /
 chardivegapratighātāt kāle cānavasecanāt //
 śramābhīghātasamṭāpairajīrṇādhyāśanaistathā /
 śaratkālasvabhāvācca śoṇitaṃ saṃpraduṣyati //
 tataḥ śoṇitajā rogāḥ prajāyante pṛthagvidhāḥ /
 mukhapāko+&akṣirāgaśca pūtighrāṇāsyagandhitā //
 gulmopakuśavīsarparaktapittapramūlakāḥ /
 vidradhī raktamehaśca pradaro vātaśoṇitaṃ //
 vaivarṇyamagnisādaśca pipāsā gurugātratā /
 samṭāpaścātidaurbalyamaruciḥ śirasaśca ruk //
 vidāhaścānnapānasya tiktāmlodgiraṇaṃ klamaḥ /
 krodhapracuratā buddheḥ saṃmoho lavaṇāsyatā //
 svedaḥ śarīradaurgandhyaṃ madaḥ kampaḥ svarakṣayaḥ /
 tandrānidrātiyogaśca tamasaścātidarśanam //
 kaṇḍvaruḥkoṭhapiḍakākūṣṭhacarmadalādayaḥ /
 vikārāḥ sarva evaite vijñeyāḥ śoṇitāśrayāḥ //
 śītoṣṇasniḡdharūkṣādyairupakrāntāśca ye gadāḥ /
 samyak sādhyā na sidhyanti raktajāmstān vibhāvayet //
 kuryācchoṇitarogeṣu raktapittaharīm kriyām /
 virekamupavāsaṃ ca srāvaṇaṃ śoṇitasya ca //
 baladoṣapramāṇādvā viśuddhyā rudhirasya vā /
 rudhiraṃ srāvayejjantoraśayaṃ& prasamīkṣya vā //
 aruṇābhaṃ bhavedvātādvīśadaṃ phenilaṃ tanu /
 pittāt pītāsitaṃ raktaṃ styāyatyauṣṇyāccireṇa ca //
 īṣatpāṇḍu kaphādduṣṭaṃ picchilaṃ tantumadghanam /
 saṃsṛṣṭaliṅgaṃ& saṃsargātriliṅgaṃ sānnipātikam //
 tapānīyendragopābhaṃ padmālaktakasannibham /
 guñjāphalasavarṇaṃ ca viśuddhaṃ viddhi śoṇitaṃ //
 nātyuṣṇaśitaṃ laghu dīpanīyaṃ rakte+apanīte hitamannapānam /
 tadā śarīraṃ hyanavastitāsrḡgagnirviśeṣeṇa ca rakṣitavyaḥ //
 prasannavarṇendriyamindriyārthānicchantamavyāhatapakṛvegam /
 sukhānviṭaṃ tuṣṭibalopapannaṃ (puṣṭi-) viśuddharaktaṃ puruṣaṃ vandanti //
 yadā tu raktavāhīni rasasaṃjñāvahāni ca /
 pṛthak pṛthak samastā vā srotāṃsi kupitā malāḥ //
 malināhāraśīlasya rajomohāvṛtātmanaḥ /
 pratihatyāvatiṣṭhante jāyante vyādhayastadā //
 madamūrcchāyasaṃnyāsāsteṣāṃ vidyādvicakṣaṇaḥ /
 yathottaraṃ balādhikyaṃ hetuliṅgopaśāntiṣu //
 durbalaṃ cetasaḥ sthānaṃ yadā vāyuh prapadyate /

mano vikṣobhayañjantoḥ saṃjñāṃ saṃmohayettadā //
 pittamevaṃ kaphaścaivaṃ mano vikṣobhayannṛṇāṃ /
 saṃjñāṃ nayatyākulatāṃ viśeṣaścātra vakṣyate //
 saktānalpadrutābhāṣaṃ calaskhalitaceṣṭitam& /
 vidyādvātamadāviṣṭaṃ rūkṣaśyāvāruṇākṛtim /
 sakrodhaparūṣābhāṣaṃ saṃprahāraḥkalipriyam /
 vidyāt pittamadāviṣṭaṃ raktapītāsītākṛtim //
 svalpāsambaddhavadānaṃ tandrālasyaśamanvitam /
 vidyāt kaphamadāviṣṭaṃ pāṇḍuṃ pradhyanatātparam //
 sarvāṇyetāni rūpāṇi sannipātākṛte made /
 jāyate śāmyati kṣipraṃ mado madyamadākṛtiḥ //
 yaśca madyakṛtaḥ prokto viśajo raudhiraśca yaḥ /
 sarva ete madā narte vātapittakaphatrayāt //
 nīlaṃ vā yadi vā kṛṣṇamākāśamathavā+aruṇam /
 paśyaṃstamaḥ praviśati śīghraṃ ca pratibudhyate& //
 vepathuścāṅgamardaśca prapīḍā hṛdayasya ca /
 kārśyaṃ śyāvāruṇā cchāyā mūrccchāye vātasambhave //
 raktaṃ haritavarṇaṃ vā viyat pītamathāpi vā /
 paśyaṃstamaḥ praviśati sasvedaḥ pratibudhyate //
 sapipāsah saśaṃtāpo raktapītākulekṣaṇaḥ /
 sambhinnavarcaḥ pītābho mūrccchāye pittasambhave //
 meghasaṅkāśamākāśamāvṛtaṃ vā tamoghanaiḥ /
 paśyaṃstamaḥ praviśati cirācca pratibudhyate //
 gurubhiḥ prāvṛtairāṅgairiyathāivārdreṇa carmaṇā /
 saprasekaḥ sahrllāso mūrccchāye kaphasambhave //
 sarvākṛtiḥ sannipātādapasmāra ivāgataḥ /
 sa jantum pātayatyāśu vinā bībhatsaceṣṭitaiḥ //
 doṣeṣu madamūrccchāyāḥ kṛtavegeṣu& dehinām /
 svayamevopaśāmyanti saṃnyāso nauśadhairvinā //
 vāgdehamanasāṃ ceṣṭāmākṣipyātibalā malāḥ /
 saṃnyasyantyabalaṃ jantum prāṇāyatanaśaśritāḥ //
 sa nā saṃnyāsaśaṃnyastaḥ kāṣṭhībhūto mṛtopamaḥ /
 prāṇairviyujyate śīghraṃ muktvā sadyaḥphalāḥ kriyāḥ //
 durge+ambhasi yathā majjadbhājanaṃ tvarayā budhaḥ /
 gr̥hṇīyāttalamaprāptaṃ tathā saṃnyāsapīḍitam //
 añjanānyavapīḍāśca dhūmāḥ pradhamaṇāni ca /
 sūcībhīstodanaṃ śastaṃ dāhaḥ pīḍā nakhāntare //
 luñcanaṃ keśalomnāṃ ca dantairdaśanameva ca /
 ātmaguptāvagharṣaśca hitaṃ tasyāvabodhane //
 saṃmūrccchitāni tīkṣṇāni madyāni vividhāni ca /
 prabhūtaḥkṛtuyuktāni& tasyāsyē gālayenmuhuh //
 mātuluṅgarasaṃ tadvanmahauśadhasamāyutam /
 tadvatsauvarcalaṃ dadyādyuktaṃ madyāmlakāñjikaiḥ //
 hiṅgūṣaṇasaṃyuktaṃ yāvat saṃjñāprabodhanam /
 prabuddhasaṃjñamannaiśca laghubhistamupācāret //
 viśmāpanaiḥ smāraṇaiśca priyaśrutibhireva ca /
 paḍubhirgītavāditraśabdaiścitraiśca darśanaiḥ //
 sraṃsanollekhanairdhūmairañjanaiḥ kavalagrahaiḥ /
 śoṇitasyāvasekaiśca vyāyāmodgharṣṇaistathā //
 prabuddhasaṃjñam matimānanubandhamupakramet /
 &tasya saṃrakṣitavyaṃ hi manāḥ pralayahetutaḥ //

snehasvedopapannānām yathādoṣaṃ yathābalaṃ /
 pañca karmāṇi kurvīta mūrcchāyeṣu madeṣu ca //
 aṣṭaviṃśatyauśadhasya tathā tiktasya sarpiṣaḥ /
 prayogaḥ śasyate tadvanmahataḥ ṣaṭpalasya vā //
 triphalāyāḥ prayogo vā saghṛtakṣaudraśarkaraḥ /
 śilājatuprayogo vā prayogaḥ payaso+api vā //
 pippalīnām prayogo vā payasā citrakasya vā /
 rasāyanānām kaumbhasya sarpiṣo vā praśasyate //
 raktāvasekācchāstrāṇām satām sattvavatāmapi /
 sevānāmadamūrcchāyāḥ praśamyanti śārīrīnām //
 tatra ślokaḥ---viśuddhaṃ cāviśuddhaṃ ca śoṇitaṃ tasya hetavaḥ /
 raktapradoṣajā rogāsteṣu rogeṣu cauśadham //
 madamūrcchāyasaṃnyāsaḥetulaḥṣaṇabheṣajam /
 vidhiśoṇitake+adhyāye sarvameṭat prakāśitam //
 ityagniveśakṛte tantre carakapṛatisaṃskṛte ślokaṣṭhāne vidhiśoṇitīyo nāma
 caturviṃśo+adhyāyāḥ //24//
 samāpto yojanācatuṣkaḥ //6//

1.25 pañcaviṃśo+adhyāyāḥ

athāto yajjaḥpuruṣīyamadhyāyāṃ vyākhyāsyāmaḥ //
 iti ha smāha bhagavānātreyāḥ // purā pratyakṣadharmāṇām bhagavantam punaravasum
 /
 sametānām maharṣīnām prādurāsīdiyaṃ kathā //
 ātmendriyamanorhānām yo+ayaṃ puruṣasaṃjñakaḥ /
 rāśirasyāmayānām ca prāgutpattivīnścaye //
 tadantaram kāśīpatirvāmako vākyamarthavit /
 vyājahārāṣisamitimupasṛtyābhivādya ca //
 kinnu bhoḥ puruṣo yajjastajjāstasyāmayāḥ smṛtāḥ /
 na vetyukte narendreṇa provācarṣīn punarvasuḥ //
 sarva evāmitajñānavijñānacchinnaśaṃśayāḥ /
 bhavantacchettumarhanti kāśīrājasya saṃśayam //
 pārīkṣīstatpārīkṣyāgre maudgalyo vākyamabravīt /
 ātmajaḥ puruṣo rogāścātmajaḥ kāraṇam hi saḥ //
 sa cinotyupabhuṅkte ca karma karmaḥphalāni ca /
 nahyṛte cetanādhātoḥ pravṛttiḥ sukhaduḥkhayoḥ //
 śāralomā tu netyāha na hyātmā+ātmānamātmanā /
 yojayedvyādhibhirduḥkhairduḥkhaḥkadveṣī kadācana //
 rajastamobhyāṃ tu manaḥ parītaṃ sattvasaṃjñakam /
 śārīrasya samutpattau vikārāṇām ca kāraṇam //
 vāryovidastu netyāha na hyekaṃ kāraṇam manaḥ /
 narte śārīrācchārīrarogā na manasaḥ sthitiḥ //
 rasajāni tu bhūtāni vyādhayaśca pṛthagvidhāḥ /
 āpo hi rasavatyastāḥ smṛtā nirvṛtīhetavaḥ //
 hiraṇyākṣastu netyāha na hyātmā rasajaḥ smṛtāḥ /
 nātīndriyaṃ manaḥ santi rogāḥ śabdādijāstathā //
 ṣaṭdhātujastu puruṣo rogāḥ ṣaṭdhātujāstathā /
 rāśiḥ ṣaḍdhātujo hyeṣa sāmkyairādyaiḥ prakīrtitaḥ //
 tathā bruvāṇam kuśikamāha tanneti kauśikaḥ /
 kasamānmātāpitṛbhyāṃ hi vinā ṣaḍdhātujo bhavet //
 puruṣaḥ puruṣādgaurgoraśvādaśvaḥ prajāyate /
 pitṛyā mehādayaścoktā rogāstāvatra kāraṇam //

bhadrakāpyastu netyāha nahyandho+andhāt prajāyate /
 mātāpitrorapi ca te prāgutpattirna yujyate /
 karmajastu mato jantuḥ karmajāstasya cāmayāḥ /
 nahr̥te karmaṇo janma rogāṇāṃ puruṣasya vā //
 bharadvājastu netyāha kartā pūrvaṃ hi karmaṇaḥ /
 dr̥ṣṭaṃ na cākṛtaṃ karma yasya syāt puruṣaḥ phalam //
 bhāvahetuḥ svabhāvastu vyādhīnāṃ puruṣasya ca /
 kharadravacaloṣṇatvaṃ tejontānāṃ yathaiva hi //
 kāṅkāyanastu netyāha na hyārambhaphalaṃ bhavet /
 bhavet svabhāvādbhāvānāmasiddhiḥ siddhireva cā //
 sraṣṭā tvamitasāṅkalpo brahmāpatyaṃ prajāpatiḥ /
 cetanācetanasyāsyā jagataḥ sukhaduḥkhaṇyoh //
 tanneti bhikṣurātreya na hyapatyaṃ prajāpatiḥ /
 prajāhitaiṣi satataṃ duḥkhaṇyūṇjyādasādhuvat //
 kālajastveva puruṣaḥ kālajāstasya cāmayāḥ /
 jagat kālavaśaṃ sarvaṃ kālāḥ sarvatra kāraṇam //
 tatharsīnāṃ vivadatāmuvācedaṃ punarvasuḥ /
 maivaṃ vocata tattvaṃ hi duṣprāpaṃ pakṣasaṃśrayāt //
 vādān saprativādān hi vadanto niścītāniva /
 pakṣāntaṃ naiva gacchanti tilapīḍakavadgatau //
 muktvaivaṃ vādasaṅghaṭṭamadyātmanucintyatām /
 nāvidhūte tamaḥskandhe jñeye jñānaṃ pravartate //
 yeṣāmeva hi bhāvānāṃ saṃpat saṃjanayennaram /
 teṣāmeva vipadvādhīnvividhānsamudīrayet //

athātreyaṣya bhavagato vacanamānuniśamya punareva vāmakaḥ kāśipatiruvāca bhaga-
 vantamātreyaṃ bhagavan saṃpannimittajasya puruṣasya vipannimittajānāṃ ca rogāṇaṃ
 kimabhiṣṭāddhikāraṇamiti //

tamuvāca bhagavānātreyaḥ hitāhāropayoga eka eva puruṣavṛddhikaro bhavati ahitāhāro-
 payogaḥ punarvyādhīnimittamiti //

evaṃvādinaṃ bhagavantamātreyamagniveśa uvāca kathamiha bhagavan
 hitāhiānāmāhārajātānāṃ lakṣaṇamanapavādamabhihīnāmahe hitasamākhyātānāmāhāra-
 jātānāmāhitasamākhyātānāṃ ca mātṛakālakriyābhūmidēhadosāpuruṣāvasthāntareṣu
 viparītākāritvamupalabhāmaha iti //

tamuvāca bhagavānātreyaḥ yadāhārajātamagniveśa samāṃścaiva śarīradhātūn prakṛtau
 sthāpayati viśamāṃśca samīkarotītyetaddhitam viddhi viparītaṃ tvahitamiti ityetaddhitāhi-
 talakṣaṇamanapavādaṃ bhavati //

evaṃvādinaṃ ca bhagavantamātreyamagniveśa uvāca bhagava na tvetadevamupadiṣṭaṃ
 bhūyiṣṭhakalpāḥ sarvabhiṣajo vijñāsyanti //

tamuvāca bhagavānātreyaḥ yeṣāṃ hi viditamāhāratattvamagniveśa guṇato dravyataḥ
 karṃtaḥ sarvāvayavaśaśca mātṛādayo bhāvāḥ ta etadevamupadiṣṭaṃ vijñātumutsahante /

yathā tu khalvetadupadiṣṭaṃ bhūyiṣṭhakalpāḥ sarvabhiṣajo vijñāsyanti tathaitadu-
 padekṣyāmo mātṛādīn bhāvānanudāharantaḥ teṣāṃ hi bahuvidhavigalpā bhavanti /

āhāravidhivīṣeṣāṃstu khalu lakṣaṇataścāvayavataścānuvyākhyāsyāmaḥ //

tadyathā āhāratvamāhārasyaikavidhamarthābhedāt sa punardvīyonīḥ sthā-
 varajaṅgamātmakatvāt dvividhaprabhāvaḥ hitāhitodarkavīṣeṣāt caturvidho-
 payogaḥ pānāśanabhakṣyalehyopayogāt ṣaḍāsvādaḥ rasabhedataḥ ṣaḍvidhatvāt
 viṃśatiguṇaḥ gurulaghuṣītoṣṇasniḡdharūkṣamandatīkṣṇasthīrasaramṛdukaṭhi-
 navīśadapicchilāślakṣṇakharasūkṣmāsthūlasāndradravānugamāt aparisaṃkhyeyavikalpāḥ
 dravyasaṃyogakaraṇābhūlyāt //

tasya khalu ye ye vikāravayavā bhūyiṣṭhamupayujyante bhūyiṣṭhakalpānāṃ ca
 manuṣyāṇāṃ prakṛtyaiva hitatamāścāhitatamāśca tāṃstān yathāvadupadekṣyāmaḥ //

tadyathā lohitaśālayaḥ sūkadhānyānām pathyatamatve śreṣṭhatamā bhavanti mudgāḥ śamīdhānyānām āntarikṣamudakānām saindhavaṃ lavaṇānām jīvantiśākāṃ śākānām aīneyaṃ mṛgamāṃsānām lāvaḥ pakṣiṇām godhā bileśayānām rohito matsyānām gavyaṃ sarpiḥ arpiṣāṃ gokṣīraṃ kṣīrānām tilatailaṃ sthāvarajātānām snehānām varāhavasā ānūpamṛgavasānām culukīvasā matsyavasānām pākahaṃsavasā jalacaravihaṅgavasānām kukkuṭavasā viṣkīraśakunivasānām ajamedāḥ śākhādamedasāṃ śṛṅgaveraṃ kandānām mṛdvīkā phalānām śarkarekṣuvikārānām, iti prakṛtyaiva hitatamānāmāhāravikārāṃ prādhānyato dravyāṇi vyākhyātāni bhavanti //

ahitatamānāpyupadekṣyāmaḥ yavakāḥ sūkadhānyānāmapathyatamatvena prakṛṣṭatamā bhavanti māśāḥ śamīdhānyānām varṣānādeyamudakānām ūsaraṃ lavaṇānām sarṣapaśākāṃ śākānām gomāṃsaṃ mṛgamāṃsānām kāṇakapotāḥ pakṣiṇām bheko bileśayānām cilicimo matsyānām avikaṃ sarpiḥ sarpiṣāṃ avikṣīraṃ kṣīrānām kuskumbhasnehaḥ sthāvarasnehānām mahiṣavasā ānūpamṛgavasānām kumbhīravasā matsyavasānām kākamadguvasā jalacaravihaṅgavasānām caṭakavasā viṣkīraśakunivasānām hastimedāḥ śākhādamedasāṃ nikucaṃ phalānām ālukaṃ kandānām phāṇitamikṣuvikārānām iti prakṛtayivāhitatamānāmāhāravikārānām prakṛṣṭatamāni dravyāṇi vyākhyātāni bhavanti; (iti) hitāhitāvayavo vyākhyāta āhāravikārānām //

ato bhūyaḥ karmaṣadhānām ca prādhānyataḥ sānubandhāni dravyāṇyanuvyākhyāsyāmaḥ /

tadyathā annaṃ vṛttikārānām śreṣṭham udakamāśvāsakarānām (&surā śramaharānām) kṣīraṃ jīvanīyānām māmśaṃ bṛmhaṇīyānām rasastarpaṇīyānām lavaṇamannadravyarūcīkarānām amlaṃ hr̥dyānām kukkuṭo balyānām nakrareto vṛṣyānām madhu śleṣmapittaprasāmanānām sarpīrvātapittaprasāmanānām tailaṃ vātaśleṣmaprasāmanānām vamaṇaṃ śleṣmaharānām virecanaṃ pittaharānām bastīrvātaharānām svedo mār̥davakarānām vyāyāmaḥ sthairyakarānām kṣāraḥ puṃstvpaghātīnām (&tīndukamanannadravyarūcīkarānām) āmaṃ kapīthamukaṇṭhyānām, āvikaṃ sarpirahr̥dyānām ajākṣīraṃ śoṣagh-nastanyasātmyaraktaśāṃgrāhikaraktapittaprasāmanānām avikṣīraṃ śleṣmapittajanānām mahīṣīkṣīraṃ svapnajanānām mandakaṃ dadhyabhiṣyandakarānām gavedhukānnaṃ karṣānīyānām uddālakānnaṃ virūkṣānīyānām ikṣurmūtrajanānām yavāḥ puruṣajanānām jāmbavaṃ vātajananānām śaṣkulyaḥ śleṣmapittajanānām kulatthā amlapittajanānām māśāḥ śleṣmapittajanānām madanaphalaṃ vamanāsthāpanānuvāsanopayoginām trivṛt sukhvirecanānām caturaṅgulo mṛdūvirecanānām snukpayastīkṣṇāvirecanānām, pratyakpuṣpā śīrovirecanānām viḍaṅgaṃ krimighnānām śīrṣo viṣaghnānām khadirāḥ kuṣṭhaghnānām rāsnā vātaharānām āmalakaṃ vayaḥsthāpanānām haritākī pathyānām eraṇḍamūlaṃ vṛṣyavātaharānām pippalīmūlaṃ dīpanīyapācanīyagu-daśoṭhārśaśūlaharānām puṣkaramūlaṃ hikkāśvāsakāśapārśvaśūlaharānām mustaṃ sām̐grāhikadīpanīyapācanīyānām udīcyāṃ nirvāapaṇadīpanīyapācanīyacchardyatīśāraharānām kaṭvaṅgaṃ sām̐grāhikaraktapittaprasāmanānām amṛtā sām̐grāhikavātaharadīpanīyaśleṣamśoṇitavibandhaprasāmanānām, ativiśā dīpanīyapācanīyasām̐grāhikasarvadoṣaharānām utpalakumudapadmakiṇjalkaḥ sām̐grāhikaraktapittaprasāmanānām durālabhā pittaśleṣmaprasāmanānām gandhapriyaṅguḥ śoṇitapittātiyogaprasāmanānām kuṭajatvak śleṣmapittaraktaśāṃgrāhikopāśoṣaṇānām kāśmaryaphalaṃ raktaśāṃgrāhikaraktapittaprasāmanānām pṛśniparṇī sām̐grāhikavātaharadīpanīyavṛṣyānām vidārigandhā vṛṣyasarvadoṣaharānām balā sām̐grāhikabalyavātaharānām gokṣurako mūtrakrcchrānilaharānām hiṅgunīryāśaśchedanīyadīpanīyānulomikavātakaphaprasāmanānām, amlavetaso bhedanīyadīpanīyānulomikavātaśleṣmaharānām yāvaśūkaḥ sraṃsanīyapācanīyārśoghnānām takrābhyāso grahaṇīdoṣaśophārśoghṛtavyāpatprasāmanānām kravyānmām̐sarasābhyāso grahaṇīdoṣaśoṣārśoghnānām kṣīraghṛtābhyāso rasāyanānām samaghṛtasaktuprāśābhyāso vṛsyodāvartaharānām tailagaṇḍūśābhyāso dantabalarucīkarānām candanaṃ durgandha-haradāhanīrvāpaṇalepanānām rāsnāguruṇī śītāpanayanapralepanānām lāmājakoṣīraṃ dāhatvagdoṣasvedāpanayanapralepanānām kuṣṭhaṃ vātaharābhyāṅgopānāhopayo-

ginām, madhukam cakṣuṣyavṛṣyakeśyakaṇṭhyavarṇyavirajanīyaropaṇīyānām vāyuh
 prāṇasaṃjñāpradānahetūnām agnirāmastambhaśītaśūodvepanaprasāmanānām jalam
 stambhanīyānām mṛdbhr̥ṣṭaloṣṭrinirvāpitamudakam tṛṣṇācchardiyatiyogaprasāmanānām
 atimātrāsānamāmapradoṣahetūnām yathāgnyabhyavahāro+agnisandhukṣānānām yathāsāt-
 myam ceṣṭābhyavahārau sevyānām kālabhojanamārogyakarānām tṛptirāhāraguṇānām
 vegasandhāraṇamanārogyakarānām madyam saumanasyajananānām madyākṣepo
 dhīghṛtismṛtiharānām gurubhojanam durvipākakarānām, ekāśanabhojanam sukha-
 parināmakarānām strīsvatiprasaṅgaḥ śoṣakarānām śukraveganigrahaḥ śāṇḍyakarānām
 parāghātanamannāśraddhājananānām anaśanamāyuso hrāsakarānām pramitāśanam
 karṣanīyānām ajīrṇādhyāśanam grahaṇīdūṣānānām viśamāśanamagnivaiśamyakarānām
 viruddhaviṛyāśanam ninditavyādihikarānām praśamaḥ prathīyānām āyasaḥ sarvāpa-
 thyānām mithyāyogo vyādihikarānām rajasvalābhigamanamalakṣmīmukhānām brah-
 macaryamāyusyānām paradārābhigamanamanāyusyānām saṅkalpo vṛṣyānām dau-
 manasyamavṛṣyānām ayathābalaṃmārambhaḥ prāṇoparodhinām, viśādo rogavardhanānām
 snānam śramaharānām harṣaḥ prīṇanānām śokaḥ śoṣānānām nivṛttiḥ puṣṭikarānām
 puṣṭiḥ svapnakarānām atisvapnastandrākarānām sarvarasābhyāso balakarānām
 ekarasābhyāso daurbalyakarānām garbhaśalyamāhāryānām ajīrṇamuddhāryānām bālo
 mṛdubheṣajīyānām vṛddho yāpyānām garbhiniḥ tīkṣṇauśadhavyavāyavyāyāmavarjanīyānām
 saumanasyam garbhadhāraṇānām sannipāto duṣcikitsyānām āmo viśamacikitsyānām jvaro
 rogānām kuṣṭham dīrgharogānām rājyakṣmā rogasamūhānām prameho+anuśaṅginām
 jalaukaso+anuśastrānām bastistantrānām, himavānuśadhibhūmīnām soma oṣadhīnām
 marubhūmirārogyadeśānām anūpo+ahitadeśānām nirdeśakāritvamāturaguṇānām bhiṣak
 cikitsāṅgānām nāstiko varjyānām laulyam kleśakarānām anirdeśakāritvamariṣṭānām
 anirvedo vārtalakṣānānām vaidyasamūho niḥśaṃśayakarānām yogo vaidyaguṇānām
 vaidyasamūho vijñānamauśadhīnām śāstrasahitastarkaḥ sādhanānām saṃpratipattiḥ
 kālajñānaprayojanānām avyavasāyah kālātīpattīhetūnām dṛṣṭakarmatā niḥśaṃśayakarānām
 asamarthatā bhayakarānām tadvidyasambhāṣā buddhivardhanānām, ācāryaḥ śāstrādhigama-
 hetūnām āyurvedo+amṛtānām sadvacanamānuṣṭheyānām asadgrahaṇam sarvāhitānām
 sarvasannyāsaḥ sukhānāmiti //

bhavanti cātra agryānām śatamuddiṣṭam yadvipaṇcāśaduttaram /
 alametadvikārānām vighātāyopadiśyate //
 samānakāriṇo ye+arthāsteṣāṃ śreṣṭhasya lakṣaṇam /
 jyāyastvam kāryakartṛtve varatvam cāpyudāhṛtam //
 vātapittakaphānām ca yadyat praśamane hitam /
 prādhānyataśca nirdiṣṭam yadvyādhiharamuttamam //
 etanniśamya nipuṇam cikitsāṃ saṃprayajayet /
 evaṃ kurvan sadā vaidyo dharmakāmau samaśnute //
 pathyam patho+anapetaṃ yadyaccoktam manasaḥ priyam /
 yaccāpriyamapathyam ca niyataṃ tanna lakṣayet //
 mātṛakālakriyābhūmidēhadoṣaguṇāntaram /
 prāpya tattaddhi dṛśyante te te bhāvāstathā tathā //
 tasmāt svabhāvo nirdiṣṭastathā mātṛādirāśrayaḥ /
 tadapekṣyobhayaṃ karma prayojyam siddhimicchatā //

tadātreyasya bhagavato vacanamānuniśamya punarapi bhagavantamātreyamagniveśa
 uvāca yathoddeśamabhinirdiṣṭaḥ kevalo+ayamartho bhagavatā śurtaścāsmābhiḥ /

āsavadravyāṇāmidānīmanapavādam lakṣaṇamanatisaṃkṣepēnopadiśyamānam
 śuśrūṣāmaha iti //

tamuvāca bhagavānātreyah dhānyaphalamūlasārapuṣpakāṇḍāpatratvaco bhavan-
 tyāsavayonayo+agniveśa saṃgrahēnāṣṭau śarkarānavamīkāḥ /

tāsveva dravyasaṃyogakaraṇato+aparisaṃkhyeyāsu yathāpathyatamānāmāsavānām
 caturaśīrtiṃ nibodha /

tadyathā surāsauvīratuṣodakamaireyamedakadhānyāmlāḥ ṣaḍ dhānyāsavā bhavanti,
mṛdvīkākharijūrakāśmaryadhanvanarājādanatṛṇasūnyaparūṣakābhayāmalakamṛgaliṇḍikājāmbavakapitthaku
ṅgāṭakaśaṅkhinīphalāsavāḥ ṣaḍviṃśatirbhavanti, vidārigandhāśvagandhākṛṣṇa-
gandhāsatāvāriśyāmātrivṛddantīdravantībilvorubūkacitrakamūlairekādaśa mūlāsavā
bhavanti, śālapriyakāśvakarṇacandanasyandanakhadirakadarasaptaparnār-
junāsanārime datindukakiṇihīśamīśuktiśiṃśapāśirīṣavañjaladhanvanamadhūkaiḥ
sārāsavā viṃśatirbhavanti, padmotpalanalikumudasaugandhikapuṇḍairkaśatapa-
tramadhūkapriyaṅgudhātākīpuṣpaidaśa puṣpāsavā bhavanti, ikṣukāṇḍekṣvikṣuvā-
likāpuṇḍrakacaturthāḥ kāṇḍāsavā bhavanti, paṭolatāḍakapatrāsavau dvau bhavataḥ,
tilvakalodhrailavālukakramukacaturthāstvagāsavā bhavanti, śarkarāsava eka eveti /

evameśāmāsavānām caturaśītiḥ paraspāreṇāsamsṛṣṭānāmāsavadravvyāṇāmupanirdiṣṭā
bhavati /

eśāmāsavānāmāsutatvādāsavasamjñā /

dravyasamṣyogavibhāgavistāraśteṣāṃ bahuvidhakalpaḥ saṃskāraśca /

yathāsavaṃ saṃyogasamskārasamskṛtā hyāsavāḥ svaṃ karma kurvanti /

saṃyogasamskṛtādeśakālamātrādayaśca bhāvāsteṣāṃ teṣāmāsavānām te te samu-
padiśyante tattatkāryamabhisamīkṣyete //

bhavati cātra manaḥsarīrāgnibalapradānāmasvapnaśokārucināśanānām /
saṃharṣaṇānām pravarāsavānāmāśītiruktā caturuttaraiṣā //

tatra ślokaḥ

śārīrarogaprakṛtau matāni tattvena cāhāraviniścayaṃ ca /

uvāca yajñapuruṣādike+asmin munistathā+agryāṇi varāsavāṃśca //

ityagniveśakṛte tantre carakapratīśamskṛte ślokaśthāne yajñapuruṣīyo nāma pañcav-
imśo+adhyāyāḥ //

1.26 ṣaḍviṃśo+adhyāyāḥ

athāta ātreya bhadra kāpyīyam adhyāyāṃ vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavān ātreyaḥ // ātreyo bhadra kāpyaśca śākunṭeyastathaiva ca /
pūrṇākṣaścaiva maudgalyo hiraṇyākṣaśca kauśikaḥ //

yaḥ kumāraśirā nāma bharadvājaḥ sa cānaghaḥ /

śrīmān vāryovidaścaiva rājā matimatām varaḥ //

nimiśca rājā vaideho baḍiśaśca mahāmatīḥ /

kāṅkāyanaśca bāhliko bāhlikabhiṣajām varaḥ //

ete śrutavayovṛddhā jītatmāno maharṣayaḥ /

vane caitrarathe ramye samīyurvijihīṣavaḥ //

teṣāṃ tatropaviṣṭānāmiyamarthavati kathā /

babhūvārthavidāṃ samyagrasāhāraviniścaye //

eka eva rasa ityuvāca bhadra kāpyaḥ yaṃ pañcānāmindriyārthānāmanyatamaṃ jihvā-
vaiṣayikaṃ bhāvamācakṣate kuśalāḥ sa punarudakādananya iti /

dvau rasāviti śākunṭeyo brāhmaṇaḥ chedanīya upaśamanīyaśceti /

trayo rasā iti pūrṇākṣo maudgalyaḥ chedanīyopaśamanīyasādhāraṇā iti /

catvāro rasā iti hiraṇyākṣaḥ kauśikaḥ svādurhitaśca svādurahitaścāsvādurhitaścāsvādu-
rahitaśceti /

pañca rasā iti kumāraśirā bharadvājaḥ bhaumaudakāgneyavāyavyāntarikṣāḥ / ṣaḍrasā iti
vāryovido rājarṣiḥ gurulaghuśiṭoṣṇasniḡdharūkṣāḥ /

sapta rasā iti nimirvaidehaḥ madhurāmlalavaṇakaṭutiktakaṣāyākṣārāḥ /

aṣṭau rasā iti baḍiśo dhāmārgavaḥ madhurāmlalavaṇakaṭutiktakaṣāyākṣārāvyaktāḥ /

aparisaṃkhyeyā rasā iti kāṅkāyano bāhlikabhiṣak āśrayaguṇakarmasamsvādaviśeṣāṇāma-
parisaṃkhyeyatvāt //

ṣaḍeva rasā ityuvāca bhagavān ātreyaḥ punarvasuḥ madhurāmlalavaṇakaṭutiktakaṣāyāḥ /

teṣāṃ ṣaṇṇāṃ rasānāṃ yonirudakam chedanopaśamane dve karmaṇī tayormiśrībhāvāt sādharmaṇatvaṃ svādvāsvādutā bhaktiḥ hitāhitau prabhāvau pañcamahābhūtavikārstvāśrayāḥ prakṛtivilkṛtivilkāradeśakālavaśāḥ teṣvāśrayeṣu dravyasaṃjñakeṣu guṇā gurulaghuśītoṣṇasniḡdharūkṣādyāḥ kṣaraṇāt kṣārah nāsau rasaḥ dravyaṃ tadaneekarasaṃsamutpannamanekarasaṃ kaṭukalavaṇabhūyīṣṭhamanekendriyārthasamanvitam karaṇābhinirvṛttam; &avyaktībhāvastu khalu rasānāṃ prakṛtau bhavatyānuraṣe+anurasasamanvite vā dravye aparisaṃkhyeyatvaṃ punasteṣāmāśrayādīnāṃ bhāvānāṃ viśeṣāparisaṃkhyeyatvānna yuktam ekaiko+api hyeṣāmāśrayādīnāṃ bhāvānāṃ veśeṣānāśrayate viśeṣāparisaṃkhyeyatvāt na ca tasmādanyatvamupapadyate parasparaṃsrṣṭabhūyīṣṭhatvānna caiṣāmabhinirvṛtterguṇaprakṛtīnāmaparisaṃkhyeyatvaṃ bhavati tasmānna saṃsrṣṭānāṃ rasānāṃ karmopadiśanti buddhimantaḥ /

taccaiva karaṇamapekṣamānāḥ ṣaṇṇāṃ rasānāṃ paraspāreṇāsaṃsrṣṭānāṃ lakṣaṇapṛthaktvamupadekṣyāmaḥ //

agre tu tāvaddravyabhedamabhipretya kiṃcidabhidhāsyāmaḥ /

sarvā dravyaṃ pañcabhautikamasminnarthe taccetanāvadacenam ca tasya guṇāḥ śabdādayo gurvādayaśca dravyāntāḥ karma pañcavidhamuktaṃ vamanādi //

tatra dravyāṇi gurukharakaṭhinamandasthiraviśadasāndrasthūlagandhaguṇabahulāni pārthivāni tānyupacayasaṅghātagauravasthairyakarāṇi dravasniḡdhaśītamandamṛdupicchilarasaguṇabahulānyāpyāni tānyupakledasgnehabandhaviṣyandamārdaprahādakarāṇi uṣṇatikṣṇasūkṣmalaghurūkṣaviśadarūpaguṇabahulānyāgneyāni tāni dāhapākaprabhāprakāśavarṇakarāṇi laghuśītarūkṣakharaviśadasūkṣmasparśaguṇabahulāni vāyavyāni tāni raukṣyaglānivicāravaiśadyalāghavakarāṇi mṛdulaghusūkṣmaślakṣṇaśabdaguṇabahulānyākāśātmakāni tāni mārḍavasauṣīryalāghavakarāṇi //

anenopadeśena nānausadhibhūtam jagati kiṃciddravyamupalabhyate tām tām yuktimarthaṃ ca tam tamabhipretya //

na tu kevalam guṇaprabhāvādeva dravyāṇi karmukāṇi bhavanti dravyāṇi hi dravyaprabhāvādguṇaprabhāvāddravyaguṇaprabhāvācca tasmimstasmin kāle tattadadhikaraṇamāśadya tam tam ca yuktimarthaṃ ca tam tamabhipretya yat kurvanti tat karma yena kuvanti tadvīryaṃ yatra kurvanti tadadhikaraṇam yadā kurvanti sa kālāḥ yathā kurvanti sa upāyāḥ yat sādhayanti tat phalam //

bhedaścaīṣāṃ triṣaṣṭividhavigalpo dravyadeśakālaprabhāvādbhavati tamupadekṣyāmaḥ // svāduramlādhiriyogaṃ śeṣairamlādayaḥ pṛthak /

yānti pañcadaśaitāni dravyāṇi dvirasāni tu //
pṛthagamlādiyuktasya yogaḥ śeṣaiḥ pṛthagbhavet /
madhurasya tathā+amlasya lavaṇasya kaṭostathā //
trirasāni yathāsaṃkhyam dravyānyuktāni viṃśatiḥ /
vakṣyante tu catuṣkeṇa dravyāni daśa pañca ca //
svādvamlau sahitaḥ yogaḥ lavaṇādyaiḥ pṛthaghattau /
yogaḥ śeṣaiḥ pṛthaggyātaścātuṣkarasaṃkhyayā //
sahitaḥ svādulavaṇau tadvat kaṭvādhībhiḥ pṛthak /
yuktau śeṣaiḥ pṛthaggyogaḥ yātaḥ svādūṣaṇau tathā //
kaṭvādyairamlalavaṇau saṃyuktau sahitaḥ pṛthak /
yātaḥ śeṣaiḥ pṛthaggyogaḥ śeṣairamlakaṭū tathā //
yujyate tu kaṣāyeṇa satiktau lavaṇoṣaṇau /
ṣaṭ tu pañcarasānyāhurekaikasyāpavarjanāt //
ṣaṭ caivaikarasāni syurekam ṣaḍrasameva tu /
iti triṣaṣṭirdravyāṇāṃ nirdiṣṭā rasasaṃkhyayā //
triṣaṣṭiḥ syāttvasaṃkhyeyā rasānurasakalpanāt /
rasāstaratamābhyām tām saṃkhyāmatipatanti hi //
saṃyogaḥ saptapañcāśat kalpanā tu triṣaṣṭidhā /

rasānām tatra yogyatvāt kalpitā rasacintakaiḥ //
 kvacideko rasaḥ kalpyaḥ saṃyuktāśca rasāḥ kvacit /
 doṣaiśadhādīn saṃcintya bhiṣajā siddhimicchatā //
 dravyāṇi dvirasādīni saṃyuktāmśca rasān budhāḥ /
 rasānekaikaśo vā+api kalpayanti gadān prati //
 yaḥ syādrasavikalpajñāḥ syācca doṣavikalpavit /
 na sa muhyedvikārāṇām hetuliṅgopaśāntiṣu //
 vyaktaḥ śuṣkasya cādaḥ ca raso dravyasya lakṣyate /
 viparyayeṇānuraso raso nāsti hi saptamaḥ //
 parāparatve yuktiśca saṃkhyā saṃyoga eva ca /
 vibhāgaśca pṛthaktvaṃ ca parimāṇamathāpi ca //
 saṃskāro+abhyāsa ityete guṇā jñeyāḥ parādayaḥ /
 siddhyupāyāścikitsāyā lakṣaṇaistān pracakṣmahe //
 deśakālavayomānapākavīryarasādiṣu /
 parāparatve yuktiśca yojanā yā tu yuyjate //
 saṃkhyā syādgāṇitaṃ yogaḥ saha saṃyoga ucyate /
 dravyāṇām dvandvasarvaikakarmajo+anitya eva ca //
 vibhāgastu vibhaktiḥ syādviyogo bhāgaśo grahaḥ /
 pṛthaktvaṃ syādasāṃyogo vilakṣaṇyamanekatā //
 parimāṇaṃ punarmāṇaṃ saṃskāraḥ karaṇaṃ matam /
 bhāvābhyasanamabhyāsaḥ śīlanaṃ satatakriyā //
 iti svalakṣaṇairuktā guṇāḥ sarve parādayaḥ /
 cikitsā yairaviditairna yathāvat pravartate //
 guṇā guṇāśrayā noktāstasmādrasaguṇān bhiṣak /
 vidyāddravyaguṇān karturabhiprāyāḥ pṛthagvidhāḥ //
 ataśca prakṛtaṃ buddhvā deśakālāntarāṇi ca /
 tantrakarturabhiprāyānupāyāṃścārthamādiśet //
 śaḍvibhaktiḥ pravakṣyāmi rasānāmata uttaram /
 ṣaṭ pañcabhūtaprabhavāḥ saṃkhyātāśca yathā rasāḥ //

saumyāḥ khalvāpo+antarikṣaprabhavāḥ prakṛtiśīta laghvyāścāvyaktarasāśca tāstvan-
 tarikṣādbhraśyamānā bhraṣṭāśca pañcamahābhūtaguṇasamanvitā jaṅgamasthāvarāṇām
 bhūtānām mūrtirabhiprīṇayanti tāsu mūrtiṣu śāḍabhimūrcchanti rasāḥ //

teṣāṃ ṣaṇṇām rasānām somaguṇātirekānmadhuro rasaḥ pṛthivyagnibhūyiṣṭhatvādamlāḥ
 salilāgnibhūyiṣṭhatvāllavaṇaḥ vāyvagunibhūyiṣṭhatvāt kaṭukaḥ vāyvākāśātirikatatvāttikṭaḥ
 pavanapṛthivīvyatirekāt kaṣāya iti /

evameṣāṃ rasānām ṣaṭtvamupapannaṃ nyūnātirekaviśeṣānmahābhūyānām
 bhūyānāmiva sthāvarajaṅgamānām nānāvarṇākṛtviśeṣāḥ śaḍṛtukatvācca kālasyopapanno
 mahābhūtānām nyūnātirekaviśeṣaḥ //

tatragnimārutātmatkā rasāḥ prāyeṇordhvabhājaḥ lāghavādutplavanatvācca vāyorūrdhva-
 jvalanatvācca vahneḥ salilapṛthivyātmakāstu prāyeṇādhobhājaḥ pṛthivyā gurutvānnimna-
 gatvāccodakasya vyāmiśrātmakāḥ punarubhayatobhājaḥ //

teṣāṃ ṣaṇṇā rasānāmekaikasya yathādravyaṃ guṇakarmāṇyanuvyākhyāsyāmaḥ //

tatra madhuro rasaḥ śarīrasātmyādrasarudhiramāṃsamedosthimajjaujaḥśukrābhivard-
 hana āyuṣyaḥ śaḍindriyaprasādano balavarṇakaraḥ pittaviśamārutaghnasṛṣṇādāhapraśa-
 manastvacyaḥ keśyaḥ kaṇṭhyo balyaḥ prīṇano jīvanastarpaṇo brmhaṇaḥ sthairyakaraḥ
 kṣīṇakṣatasandhānakaro ghrāṇamukhakaṇṭhausthājihvāprahlādano dāhamūrcchāpraśamanaḥ
 ṣaṭpadapipīlikānāmiṣṭatamaḥ snigdhaḥ śīto guruśca /

sa evaṃguṇo+apyeka evātyarthamupayuyjāmānaḥ sthaulyaṃ mārḍavamālasya-
 tisvapnaṃ gauravamanannābhilāṣamagnerdaurbalyamāsyakaṇṭhayormāṃsābhivṛddhiṃ
 śvāsakāsapratīśyāyālasakāśītajvarānāhāsyamādhuryavamathusaṃjñāsvarapraṇāśagalagaṇḍagaṇḍamālāślīpa-
 pākṣyāmayābhiṣyandānityevaṃprabhṛtīn kaphajān vikārānupajanayati ;

amlo raso bhaktaṃ roçayati bhaktaṃ roçayati agniṃ dīpayati dehaṃ br̥ṃhayati ūrjayati mano bodhayati indriyāṇi dṛḍhikaroti balaṃ vardhayati vātamanulomayati hṛdayaṃ tarpayati āsyamāsrāvayati bhukamapakarṣayati kledayati jarayati prīṇayati laghuruṣṇaḥ snigdhaśca /

sa evaṃguṇo+apyeka evātyarthamupayujyamāno dantān harṣayati tarṣayati saṃmīlayatyakṣiṇī saṃvejayati lomāni kaphaṃ vilāpayati pittamabhivardhayati raktaṃ dūṣayati māmśaṃ vidahati kāyaṃ śīthilikaroti kṣīṇakṣatakr̥ṣadurbalānāṃ śvayathumāpādayati api ca kṣatābhihataḍṣadagdhābagnaśūnapracyutāvamūtritaparīsarpitamarditacchinnaabhinnaviśliṣṭodviddhotpiṣṭādīni pāçayatyāgneyaśvabhāvāt paridahati kaṇṭhamuro hṛdayaṃ ca ;

lavaṇo rasaḥ pācanaḥ kledano dīpanaścyāvanaśchedano bhedanastikṣṇaḥ saro dikāsyadhaḥsraṃsyavakāśakaro vātaharaḥ stambhabandhasaṅghātavidhamanaḥ sarvarasapratyanīkabhūtaḥ āsyamāsrāvayati kaphaṃ viṣyandayati mārgān viśodhayati sarvaśārīrāvayavān mṛdūkaroti roçayatyāhāraṃ āhārayogī nātyartham guruḥ snigdha uṣṇaśca /

sa evaṃguṇo+apyeka evātyarthamupayujyamānaḥ pittaṃ kopayati raktaṃ vardhayati tarṣayati mūrçhayati tāpayati dārayati kuṣṇāti māmśāni pragālayati kuṣṭhāni viṣaṃ vardhayati śophān sphoṭayati dantāmścyāvayati puṃstvamupahanti indriyāṇyuparūṇaddhi valipalitakhālityamāpādayati api ca lohitaḥ pittaṃ lapittavīsarṣavātaraḥ ktavicarcikendraluptaprabhṛtīnvikārānupajanayati ;

kaṭuko raso vaktraṃ śodhayati agniṃ dīpayati bhūktaṃ śoṣayati ghrāṇamāsrāvayati cakṣurvireçayati sphuṭīkarotīndriyāṇi alasaśvayathūpacayodardābhiṣyandasnehasvedakledamalānupahanti roçayatyāśanaṃ paṇḍūrvināṣayati vraṇānavasādayati krimīn hinasti māmśaṃ vilikhati śoṇitasāṅghātaṃ bhinatti bandhāmśchinatti mārgān vivṛṇoti śleṣmāṇaṃ śamayati laghuruṣṇo rūkṣaśca /

sa evaṃguṇo+apyeka evātyarthamupayujyamāno vipākāprabhāvāt puṃstvamupahanti rasavīryaprabhāvānmohayanti glāpayati sādāyati karṣayati mūrçhayati namayati tamayati bhramayati kaṇṭhaṃ paricahati śārīratāpamupajanayati balaṃ kṣīṇoti tṛṣṇāṃ janayati api ca vāyavagniguṇabāhulyādbhramadavathukampatodabhedaiścaraṇabhujapārśvaprṣṭhaprabhṛtiṣu mārutajān vikārānupajanayati ;

tikto rasaḥ svayamarociṣṇurapyarocakaghno viṣaghnaḥ krimighno mūrçchādāhakaṇḍūkuṣṭhatṛṣṇāpraśamanastvaṇmāmśayoḥ sthīrikaraṇo jvaraghno dīpanaḥ pācanaḥ stanyaśodhanaḥ lekhaṇaḥ kledamedovaśmājjalasīkāpūyasvedamṛtrapurīṣapittaśleṣmopaśoṣaṇo rūkṣaḥ śīto laghuśca /

sa evaṃguṇo+apyeka evātyarthamupayujyamāno raukṣyātkharaviṣadasvabhāvācca rasarudhiramāmśamedosthimajjaśukrāṇyucchoṣayati srotasāṃ kharatvamupapādayati balaṃ mādatte karṣayati glāpayati mohayati bhramayati vadanamupaśoṣayati aparāmśca vātavikārānupajanayati ;

kaṣāyo rasaḥ saṃśamanaḥ saṃgrāhī sandhānakaraḥ pīḍano ropanaḥ śoṣaṇaḥ stambhanaḥ śleṣmaraktapittapraśamanaḥ śārīrakledasyopayoktā rūkṣaḥ śīto+alaghuśca /

sa evaṃguṇo+apyeka evātyarthamupayujyamāna āsyam śoṣayati hṛdayaṃ pīḍayati udaramādhmāpayati vācaṃ nigrhṇāti srotāṃsyavabadhnāti śyāvātvaṃpādayati puṃstvamupahanti viṣṭabhya jarāṃ gacchati vātamūtrapurīṣaretāṃsyavagrṇhāti karṣayati glāpayati tarṣayati stambhayati kharaviśadarūkṣatvāt pakṣavadhagrahāpatānakārditaprabhṛtīmśca vātavikārānupajanayati //

ityevamete ṣaḍrasāḥ pr̥thaktvenaikatvena vā mātraśaḥ samyagupayujyamānā upakārāya bhavantyadhyātmalokasya apakārakarāḥ punarato+anyathā bhavantyupayujyamānāḥ tān vidvānupakārārthameva mātraśaḥ samyagupayojayediti //

bhavanti cātra śītaṃ vīryeṇa yaddravyaṃ madhuraṃ rasapākayoḥ /
tayoramlaṃ yaduṣṇaṃ ca yaddravyaṃ kaṭukaṃ tayoh //
teṣāṃ rasopadeśena nirdeśyo guṇasaṃgrahaḥ /

vīryato+aviparītānām pākataścopadekṣyate //
 yathā payo yathā sarpiyathā vā cavyacitrakau //
 evamādīni cānyāni nirdiśedrasato bhiṣak //
 madhuram kiṃciduṣṇam syāt kaṣāyaṃ tiktameva ca //
 yathā mahatpañcamūlaṃ yathā+abjānūpamāmiṣam //
 lavaṇaṃ saindhavaṃ noṣṇamamlamāmālakam tathā //
 arkāguruguḍūcīnām tiktānāmuṣṇamucyate //
 kiṃcidamlaṃ hi saṃgrāhi kiṃcidamlaṃ bhinatti ca //
 yathā kapitthaṃ saṃgrāhi bhedi cāmālakam tathā //
 pippalī nāgaraṃ vṛṣyaṃ kaṭu cāvṛṣyamucyate //
 kaṣāyaḥ stambhanaḥ śītaḥ so+abhayāyāmato+anyathā //
 tasmādrasopadeśena na sarvaṃ dravyāmādiśet //
 dṛṣṭaṃ tulyarase+apyevaṃ dravye dravye guṇāntaram //
 raukṣyāt kaṣāyo rūkṣāṇāmuttamo madhyamaḥ kaṭuḥ //
 tikto+avarastathoṣṇānāmuṣṇatvāllavaṇaḥ paraḥ //
 madhyo+amlaḥ kaṭukaścāntyaḥ snigdhanām madhuraḥ paraḥ //
 madhyo+amlo lavaṇaścāntyo rasaḥ snehānnirūcyate //
 madhyotkrṣṭāvarāḥ śaityāt kaṣāyasvādutiktakāḥ //
 svadurgurutvādhikāḥ kaṣāyāllavaṇo+avaraḥ //
 amlāt kaṭustatastikto laghutvāduttamottamaḥ //
 kecillaghūnāmavaramicchanti lavaṇaṃ rasam //
 gaurave lāghave caiva so+avarastyūbhayorapi //
 paraṃ cāto vipākānām lakṣaṇaṃ saṃpravakṣyate //
 kaṭutiktakaṣāyāṇaṃ vipākāḥ prāyaśaḥ kaṭuḥ //
 amlo+amlaṃ pacyate svādurmadhuram lavaṇastathā //
 madhuro lavaṇāmlau ca snigdhabhāvāttrayo rasāḥ //
 vātamūtrapurīṣāṇaṃ prāyo mokṣe sukhā matāḥ //
 kaṭutiktakaṣāyāstu rūkṣabhāvāttrayo rasāḥ //
 duḥkhāya mokṣe dṛśyante vātaviṇmūtraretasām //
 śukrahā baddhaviṇmūtro vipāko vātalaḥ kaṭuḥ //
 madhuraḥ srṣṭaviṇmūtro vipākāḥ kaphaśukralaḥ //
 pittakṛt srṣṭaviṇmūtraḥ pāko+amlaḥ śukranāśanaḥ //
 teṣāṃ guruḥ syānmadhuraḥ kaṭukāmlāvato+anyathā //
 vipākalakṣaṇasyālpamadhyabhūyiṣṭhatāṃ prati //
 dravyāṇāṃ guṇavaiśeṣyāttatra tatropalakṣayet //
 mṛdutiḥkṣṇagurulaghusnigdharūkṣoṣṇaśītaḥ //
 vīryamaṣṭavidhaṃ kecit keciddvividhamāsthitaḥ //
 śītoṣṇamiti vīryaṃ tu kriyate yena yā kriyā //
 nāvīryaṃ kurute kiṃcit sarvā vīryakṛtā kriyā //
 raso nipāte dravyāṇāṃ vipākāḥ karmaniṣṭhayā //
 vīryaṃ yāvadaadhīvāsānnipātāccopalabhyate //
 rasavīryavipākānām sāmānyaṃ yatra lakṣyate //
 viśeṣaḥ karmaṇāṃ caiva prabhāvastasya sa smṛtaḥ //
 kaṭukaḥ kaṭukaḥ pāke vīryoṣṇaścittrako mataḥ //
 tadvaddantī prabhāvāttu virecayati mānavam //
 viṣaṃ viṣaghnāmuktaṃ yat prabhāvastatra kāraṇam //
 ūrdhvānulomikaṃ yacca tat prabhāvaprabhāvitam //
 maṇināṃ dhāraṇīyānām karma yadvividhātmaṃ //
 tat prabhāvākṛtaṃ teṣāṃ prabhāvo+acintya ucyate //
 samyagvipākavīryāṇi prabhāvaścāpyudāhṛtaḥ //
 kiṃcidrasena kurute karma vīryeṇa cāparam //

dravyaṃ guṇena pākena prabhāveṇa ca kiṃcana /
 rasaṃ vipākastau vīryaṃ prabhāvastānapohati //
 balasāmye rasādīnāmiti naisargikaṃ balam /
 ṣaṇṇāṃ rasānāṃ vijñānamupadekṣyāmyataḥ param //
 snehanaprīṇanāhlādamārdavairupalabhyate /
 mukhastho madhuraścāsyāṃ vyāpnuva&llimpātiva ca //
 dantaharṣānmukhāsrāvāt svedanānmukhabodhanāt /
 vidāhāccāsyakaṇṭhasya prāśyaivāmlaṃ rasaṃ vadet //
 praliyaṃ kledaviṣyandamārdavaṃ kurute mukhe /
 yaḥ śīghraṃ lavaṇo jñeyaḥ sa vidāhānmukhasya ca //
 saṃvejayedyo rasānāṃ nipāte tudātiva ca /
 vidahanmukhanāsākṣi saṃsrāvī sa kaṭuḥ smṛtaḥ //
 pratihanti nipāte yo rasanāṃ svadate na ca /
 sa tikto mukhavaśadyaśoṣaprahādakāraḥ //
 vaiśadyastambhajāḍyairyō rasanāṃ yojayedrasaḥ /
 badhnātiva ca yaḥ kaṇṭhaṃ kaśāyaḥ sa vikāsyapi //

evamuktavantam bhagavantamātreya magniveśa uvāca bhagavan śrutametadavi-
 tathamarthasaṃpadyuktam bhagavato yathāvad dravyaguṇakarmādhikāre vacaḥ paraṃ
 tvāhāravikārāṇāṃ vairodhikānāṃ lakṣaṇamanatisaṃkṣepeṇopadiśyamānaṃ śuśrūṣāmaha iti
 //

tamuvāca bhagavānātreyaḥ dehadhātupratyanīkabhūtāni dravyāṇi dehadhātubhirvi-
 rodhamāpadyante parasparaguṇaviruddhāni kānicit kānicit saṃyogāt saṃskārādaparāṇi
 deśakālamātrādibhiścāparāṇi tathā svabhāvādaparāṇi //

tatra yānyāhāramadhikṛtya bhūyiṣṭhamupayujyante teṣāmekadeśaṃ vairodhikamadhikṛ-
 tyopadekṣyāmaḥ na matsyān payasā sahābhyavaharet ubhayaṃ hyetanmadhuraṃ madhu-
 ravipākam mahābhiṣyandi śītoṣṇatvādviruddhavīryā viruddhavīryatvācchoṇitapradūṣaṇāya
 mahābhiṣyanditvānmārgoparodhāya ca //

tanniśamyātreya vacanamānu bhadrakāpyo+agniveśamuvāca sarvāneva matsyān payasā
 sahābhyavaharedanyatraikasmāccilicimāt sa punaḥ śakalī lohitanayanaḥ sarvato lohitarājī
 rohitākāraḥ prāyo bhūmau carati taṃ cet payasā sahābhyavaharenniḥsaṃśayaṃ ṣoṇitajānāṃ
 vibandhajānāṃ ca vyādhīnāmanyatamamathavā maraṇaṃ prāpnuyāditi //

neti bhagavānātreyaḥ sarvāneva matsyān apayasā sahābhyavaharedviśeṣatastu cilicimaṃ
 sa hi mahābhiṣyanditvāt sthūlalakṣaṇatarānetān vyādhīnupajanayatyāmaviṣamudīrayati ca /
 grāmyānūpaudakapiśītāni ca madhutilaguḍapayomāśamūlakāṣaisairvirūḍhadhānyairvā
 naikadhyamadyāt tanmūlaṃ hi bādhiryāndhyavepathujāḍyakalamūkatāmañminyamathavā
 maraṇamāpnoti /

na pauṣkaraṃ rohiṇikaṃ śākaṃ kapotān vā sarṣapatailabhraṣṭānmadhupayobhyāṃ
 sahābhyavaharet tanmūlaṃ hi &ṣoṇitābhiṣyandadhamanīpravica yāpasmāraśāṅkhakagala-
 gaṇḍarohiṇīnāmanyatamaṃ prāpnotyathavā maraṇamiti /

na mūlakalaśunakṛṣṇagandhārjakasumukhasurasādīni bhakṣayitvā payaḥ sevyam
 kuṣṭhābādhabhayāt /

na jātukaśākaṃ na nikucaṃ pakvaṃ madhupayobhyāṃ sahopyojyam etaddhi
 maraṇāyāthavā balavarṇatejovīryoparodhāyālaghuvyādhaye śāṇḍhyāya ceti /

tadeva nikucaṃ pakvaṃ na māśasūpaguḍasarpirbhiḥ sahopyojyam vairodhikatvāt
 /tathā+āmṛāmṛātakamātuluṅganikucakaramardamocadantaśaṭhabadarakośāmṛabhavyajāmbavakapitthatint
 nālikeraḍāḍīmāmalakānyevamprakārāṇi cānyāni dravyāṇi sarvaṃ cāmlaṃ dravamadravaṃ
 ca payasā saha viruddham /

tathā kaṅguvanakamakuṣṭhakakulatthamāśaniṣyāvāḥ payasā saha viruddhāḥ /
 padmottarikāśākaṃ śārkarō maireyo madhu ca sahopyuktam viruddham vātaṃ cātiko-
 payati /

hāridrakaḥ sarṣapatailabhṛṣṭo viruddhaḥ pittaṃ cātikopayati /

pāyaso manthānupāno viruddhaḥ śleṣmāṇaṃ cātikopayati /
 upodikā tilakalkasiddhā heturatīsārasya /
 balākā vāruṇyā saha kulmāṣairapi viruddhā saiva śūkaravasāparibhrṣṭā sadyo vyāpāday-
 ati /
 mayūramāṃsameraṇḍasīsakāvasaktameraṇḍāgniplusṭameraṇḍatāilayuktaṃ sadyo
 vyāpādayati /
 hāridrakamāṃsaṃ hāridrasīsakāvasaktaṃ hāridrāgniplusṭaṃ sadyo vyāpādayati tadeva
 bhasmapāṃsuparidhvastaṃ sakṣaudraṃ sadyo maraṇāya /
 matsyanistālanasiddhāḥ pippalyastathā kākamācī madhu ca maraṇāya /
 madhu coṣṇamuṣṇārtasya ca madhu maraṇāya /
 madhusarpiṣī samadhṛte madhu vāri cāntarikṣaṃ samadhṛtaṃ madhu puṣkarabījaṃ
 madhu pītvoṣṇodakaṃ bhallātaḥkoṣṇodakaṃ takrasiddhaḥ kampillakaḥ paryuṣitā kākamācī
 aṅgāraśūlyo bhāsaśceti viruddhāni /
 ityetadyathāpraśnamabhinirdiṣṭāṃ bhavatīti //
 bhavanti cātra yat kiñciddoṣamāsrāvyā na nirharati kāyataḥ /
 āhārajātaṃ tat sarvamahitāyopapadyate //
 yaccāpi deśakālāgnimātrāsātmyānilādibhiḥ /
 saṃskārato vīryataśca koṣṭhāvasthākramairapi //
 parihāropacārābhyāṃ pākāt saṃyogato+api ca /
 viruddhaṃ tacca na hitaṃ hr̥tsaṃpadvidhibhiśca yat //
 viruddhaṃ deśatastāvadrūḥkṣatikṣaṇādi dhanvani /
 ānūpe snigdhaśītādi bheṣajaṃ yanniṣevyate //
 kālato+api viruddhaṃ yacchītarūḥkṣādisevanam /
 śīte kāle tathoṣṇe ca kaṭukoṣṇādisevanam //
 viruddhamanale tadvadannapānaṃ caturvidhe /
 madhusarpiḥ samadhṛtaṃ mātrayā tadvirudhyate //
 kaṭukoṣṇādīsātmyasya svāduśītādisevanam /
 yattat sātmyaviruddhaṃ tu viruddhaṃ tvānilādibhiḥ //
 yā samānaguṇābhyāsaviruddhānnausādhikriyā /
 saṃskārato viruddhaṃ tadyadbhojyaṃ viśavadbhavet //
 eraṇḍasīsakāśaktaṃ śikhimāṃsaṃ yathaiva hi /
 viruddhaṃ vīryato jñeyaṃ vīryataḥ śītalātmakam //
 tat saṃyojyoṣṇavīryeṇa dravyeṇa saha sevyate /
 krūrakoṣṭhasya cātyalpaṃ mandavīryamabhedanam //
 mṛdukoṣṭhasya guru ca bhedanīyaṃ tathā bahu /
 etat koṣṭhaviruddhaṃ tu viruddhaṃ syādavasthaya /
 śramavyavāyavyāyāmasaktasyānilakopanam /
 nidrālasasyālasasya bhojanaṃ śleṣmakopanam //
 yaccānutsṛjya viṇmūtraṃ bhuñkte yaścābubhukṣitaḥ /
 tacca kramaviruddhaṃ syādyaccātikṣudvaśānugaḥ //
 parihāraviruddhaṃ tu varāhādīnniṣevya yat /
 sevetoṣṇaṃ ghṛtādīmśca pītvā śītaṃ niṣevate //
 viruddhaṃ pākataścāpi duṣṭadurdārusādhitam /
 apakvataṇḍulātyarthapakvadagdhā ca yadbhavet /
 saṃyogato viruddhaṃ tadyathā+amlam payasā saha //
 amanorucitaṃ yacca hr̥dviruddhaṃ taducyate /
 saṃpadviruddhaṃ tadvidyādasamjātarasaṃ tu yat //
 atikrāntarasaṃ vā+api vipannarasameva vā /
 jñeyaṃ vidhiviruddhaṃ tu bhujyate nibhr̥te na yat /
 tadevaṃvidhamannaṃ syādviruddhamupayojitam //
 ṣāṇḍhyāṇḍhyavīsarpadakarāṇāṃ visphoṭakonmādhagandarāṇāṃ /

mūrcchāmadādhmānagalagrahānām pāṇḍvāmayasyāmaṣṣasya caiva //
 kilāsakuṣṭhagrahaṇīgadānām śōthāmlapittajvarapīnasānām /
 santānadoṣasya tathaiva mr̥tyorviruddhamannaṃ pravādanti hetum //
 eṣām khalvapareṣām ca vairodhikanimittānām vyādhīnāmime bhāvāḥ pratikārā bhavanti /
 tadyathā vamaṇaṃ virecanaṃ ca tadvirodhinām ca dravyāṇaṃ saṃśamanārthamupayogaḥ
 tathāvidhaiśca dravyaiḥ pūrvamabhisamskāraḥ śarīrasyeti //
 bhavataścātra
 viruddhāśanajān rogān pratihanti vivecanaṃ /
 vamaṇaṃ śamanaṃ caiva pūrvam vā hitasevanaṃ //
 sātmyato+alpatayā vā+api dīptāgnestaruṇasya ca /
 snigdhaṇyāyāmbalinām viruddhaṃ vitathaṃ bhavet //
 tatra ślokaḥ
 matirāsīnmaharṣīnām yā yā rasaviniścaye /
 dravyāṇi guṇakramabhyāṃ dravyasaṃkhyā rasāśrayā //
 kāraṇaṃ rasasaṃkhyāyā rasānurasalakṣaṇaṃ /
 parādīnām guṇānām ca lakṣaṇāni pr̥thakpr̥thak //
 pañcātmaṇām ṣaṭtvaṃ ca rasānām yena hetunā /
 ūrdhvānulomabhājaśca yadguṇātīśayādrasāḥ //
 ṣaṇṇām rasānām ṣaṭtve ca savibhaktā vibhaktayaḥ /
 uddeśāścāpavādaśca dravyāṇaṃ guṇakarmanī //
 pravarāvaramadhyatvaṃ rasānām gaurvādiṣu /
 pākaprabhāvayorliṅgaṃ vīryasaṃkhyāviniścayaḥ //
 ṣaṇṇāmāsvādyamānānām rasānām yat svalakṣaṇaṃ /
 yadyadvirudhyate yasmādyena yatkāri caiva yat //
 vairodhikanimittānām vyādhīnāmauśadhaṃ ca yat /
 ātreyaḥśāradakāpyīye tat sarvamavadanmunīḥ //
 ityagniveśakṛte tantre carakapratīsaṃskṛte ślokaśthāne ātreyaḥśāradakāpyīyo nāma
 ṣaḍviṃśo+adhyāyaḥ //

1.27 saptaviṃśo+adhyāyaḥ

athāto+annapānavidhimadhyāyaṃ vyākhyāsyāmaḥ //
 iti ha smāha bhagavānātreyaḥ //
 iṣṭavarṇagandharasasparśaṃ vidhivihitamannapānaṃ prāṇinām prāṇisaṃjñakānām
 prāṇamācākṣate kuśalāḥ pratyakṣaphaladarśanāt tadindhanā hyantaragneḥ sthitiḥ tat
 sattvamūrjyati taccharīradhātuvyūhabalavarṇendriyaprasādakaraṃ yathoktamupasevyaṃ-
 naṃ viparītamahitāya saṃpadyate //
 tasmāddhitāhitāvabodhanārthamannapānavidhimakhilenopadekṣyāmo+agniveśa!/
 tat svabhāvādudaktaṃ kledayati, lavaṇaṃ viṣyandayati, kṣāraḥ pācayati, madhu
 saṃdadhāti, sarpiḥ snehayati, kṣīraṃ jīvayati, māmśaṃ br̥ṃhayati, rasaḥ prīṇayati, surā
 jarjarīkaroti, śīdhuravadhamati, drākṣāsavo dīpayati, phāṇitamācinoti, dadhi śophaṃ
 janayati, piṇyākaśākaṃ glapayati, prabhūtāntarmalo māśasūpaḥ, dr̥ṣṭīśukraghnaḥ kṣāraḥ,
 prāyaḥ pittalamamlamanyatra dāḍimāmalakāt, prāyaḥ śleṣmalam madhuramanyatra
 madhunaḥ purāṇacca śālīṣaṣṭikayavagodhūmāt, prāyastikaṃ vāṭalamavṛṣyaṃ cānyatra
 vegāgrāmṛtāpaṭolapatrāt, prāyaḥ kaṭukaṃ vāṭalamavṛṣyaṃ cānyatra pippalīviśvabheṣajāt //
 paramato &vargasamgrahēnāhāradravyāṇyanuvyākhyāsyāmaḥ //
 śūkadhānyaśamīdhānyamāṃśaśākaphalāśrayān/
 vargān haritamadyāmbuḥgorasekṣuvikārikān //
 daśa dvau cāparau vargau kṛtānnāhārayoginām/
 rasavīryavipākaiśca prabhāvaiśca pracakṣmahe //
 atha śūkadhānyavargaḥ--- raktaśālirmahāśālīḥ kalamāḥ śakunāhr̥taḥ&/
 &tūrṇako dīrghaśūkaśca gaurāḥ pāṇḍukalāṅgulau //

sugandhako lohavālah sārivākhyah pramodakah /
 pataṅgastapanīyaśca ye cānye śālayah śubhāh / /
 śītā rase vipāke ca madhurāścālpamārutah /
 baddhālpavarcasah snigdha br̥mhaṇah śukramūtralāh / /
 raktaśālirvarasteṣām &tr̥ṣṇāghnastrimalāpahah /
 mahāmstasyānu kalamastasyāpyanu tatah pare / /
 yavakā hāyanāh pāmsuvāpyanaīśadhakādayah& /
 śālīnām śālayah kurvantyanukāraṃ guṇāguṇaiḥ / /
 śītaḥ snigdho+aguruḥ svādustriḍoṣaghnaḥ sthirātmakah /
 ṣaṣṭikah pravaro gaurah kṛṣṇagaurastato+anu ca / /
 varakoddālakau cīnaśāradojjvaladardurāh /
 &gandhanāh kuruvindāśca ṣaṣṭikālpāntarā guṇaiḥ / /
 madhuraścāmlapākaśca vr̥hiḥ pittakaro guruḥ /
 bahumūtrapurīṣoṣmā tridoṣastveva pāṭalah / /
 sakoradūśah śyāmākah kaṣāyamadhuro laghuḥ /
 vātalāh kaphapittaghnaḥ śītaḥ saṃgrāhiśoṣaṇah / /
 hastiśyāmākanīvāratoyaparnīgavedhukāh /
 praśāntikāmbhaḥśyāmākalaḥhityāṇupriyaṅgavaḥ& / /
 mukundo kṣiṇṭigarmūṭī& varukā varakāstathā /
 śibirotkāṭajūrṇāhvāḥ śyāmākasadṛśā guṇaiḥ / /
 rūkṣah śīto+aguruḥ svādurbahuvātaśakṛdyavaḥ /
 sthairyakṛt &sakaṣāyaśca balyah śleṣmavikāranut / /
 rūkṣah kaṣāyanuraso madhuraḥ kaphapittahā /
 medaḥkrimiviśaghnaśca balyo veṇuyavo matah / /
 sandhānakṛdvātaḥaro godhūmah svāduśītalāh /
 jīvano br̥mhaṇo vṛṣyah snigdhaḥ sthairyakaro guruḥ / /
 nāndīmukhī madhūlī ca madhurasnigdhaśītale /
 ityayaṃ śūkadhānyānām pūrvo vargaḥ samāpyate / /
 atha śamīdhānyavargah--- kaṣāyamadhuro rūkṣah śītaḥ pāke kaṭurlaghuḥ /
 &viśadaḥ śleṣmapittaghno mudgaḥ sūpyottamo matah / /
 vṛṣyah param vātaharah snigdhoṣṇo madhuro guruḥ /
 balyo bahumalah puṃstvam māśah śīghraṃ dadāti ca / /
 rājamāśah& saro rucyah kaphaśukrāmlapittanut /
 tatsvādurvātalo rūkṣah kaṣāyo viśado guruḥ / /
 uṣṇāḥ kaṣāyāḥ pāke+amlāḥ kaphaśukrānilāpahāḥ /
 kulatthā grāhiṇah kāsahikkāśvāsārśasām hitāḥ / /
 madhurā madhurāḥ pāke grāhiṇo rūkṣaśītalāḥ /
 makuṣṭhakāḥ praśasyante raktapittajvarādiṣu / /
 caṇakāścamasūrāśca khaṇḍikāḥ sahareṇavaḥ /
 laghavaḥ śītamadhurāḥ sakaṣāyā virūkṣaṇāḥ / /
 pittaśleṣmaṇi śasyante sūpeṣvālepaneṣu ca /
 teṣām masūrah saṃgrāhī kalāyo vātalāḥ param / /
 snigdhoṣṇo madhurastiktaḥ kaṣāyah kaṭukastilāḥ /
 tvacyah keśyaśca balyaśca vātaghnaḥ kaphapittakṛt / /
 madhurāḥ śītalā gurvyo balaghnyo rūkṣaṇātmikāḥ /
 sasnehā balibhirbhojyā vividhāḥ śimbijātayaḥ / /
 śimbī rūkṣā kaṣāyā ca koṣṭhe vātaprakopinī /
 na ca vṛṣyā na cakṣuṣyā viṣṭabhya ca vipacyate / /
 āḍhakī kaphapittaghni vātālā, kaphavātanut /
 avalgujah saidagajo, niṣpāvā vātapittalāḥ / /
 kākāṇḍomā(lā)tmaguptānām māṣavat phalamādiśet /

dvitīyo+ayaṃ śamīdhānyavargāḥ prokto maharṣinā//
 atha māṃsavargāḥ--- gokharāśvataroṣṭrāśvadvīpisiṃharkṣavānarāḥ/
 vṛko vyāghrastarakṣuṣca babhrumārjāramūṣikāḥ//
 lopāko jambukaḥ śyeno vāntādaścāṣavāyasau/
 śaśaghnī madhuhā bhāso gr̥dhrolūkakulīṅgakāḥ//
 dhūmikā kuraraśceti prasahā mṛgapakṣiṇaḥ/
 śvetaḥ śyāmaścitrapṛṣṭhaḥ kālakaḥ kākulīmṛgaḥ//
 kūrckikā cillaṭo bheko godhā śallakagaṇḍakau/
 kadālī nakulaḥ śvāviditi bhūmiśayāḥ smṛtāḥ//
 sṛmaraścamaraḥ khaṅgo mahiṣo gavayo gajaḥ/
 nyaṅkurvarāhaścānūpā mṛgāḥ sarve rurustathā//
 kūrmaḥ karkaṭako matsyaḥ śiśumārastimiṅgilāḥ/
 śuktiśaṅkhodrakummīraculukīmakarādayaḥ//
 iti vāriśayāḥ proktā, vakṣyante vāricāriṇaḥ/
 haṃsaḥ krauñco balākā ca bakaḥ kāraṇḍavaḥ plavaḥ//
 śarāriḥ puṣkarāhvaśca keśarī maṇituṇḍakaḥ&/
 mṛṇālakaṇṭho madguśca kādambaḥ kākatuṇḍakaḥ//
 utkrośaḥ puṇḍarikākṣo megharāvo+ambukukkuṭi/
 ārā nandīmukhī vāṭī sumukhāḥ sahacāriṇaḥ//
 rohiṇī kāmākālī ca sāraso raktaśīrṣakaḥ//
 cakravākastathā+anye ca khagāḥ santyambucāriṇaḥ//
 pṛṣataḥ śarabho rāmaḥ śvadamṣṭro mṛgamāṭṛkā/
 śaśoraṇau kuraṅgaśca gokarṇaḥ koṭṭakārakaḥ//
 cāruṣko harinaṇau ca śambarāḥ kālāpucchakaḥ/
 ṛṣyaśca varapotaśca vijñeyā jāṅgalā mṛgāḥ//
 lāvo vartīrakaścaiva vārtikaḥ sakapiṇjālāḥ/
 cakoraścopacakraśca kukkubho raktavartmakāḥ//
 lāvādyā viṣkirāstvetē vakṣyante vartakādayaḥ/
 vartako vartikā caiva barhī tittirikukkuṭau//
 kaṅkaśārapadendrābhagonardagirivartakāḥ/
 krakaro+avakaraścaiva &vāraḍaśceti viṣkirāḥ//
 śatapatro bhṛṅgarājāḥ koyaṣṭirjīvajīvakāḥ/
 kairātaḥ kokilo+atyūho gopāputraḥ priyātmajāḥ//
 laṭṭā laṭṭa(ṭū)śako babhrurvaṭahā ḍiṇḍimānakāḥ/
 jaṭī &duṇḍubhipākkāralohapṛṣṭhakulīṅgakāḥ//
 kapotaśukaśāraṅgaściraṭīkaṅkuyaṣṭikāḥ/
 sārīkā kalaviṅkaśca caṭako+āṅgārācūḍakāḥ//
 pārāvataḥ pāṇḍa(na)vikaḥ ityuktāḥ pratudā dvijāḥ/
 prasahya bhakṣayantīti prasahāstena saṃjñitāḥ//
 bhūśayā bilavāsītivādānūpānūpasamśrayāt&/
 jale nivāsājjalajā jalecaryājjalecarāḥ//
 sthālajā jāṅgalāḥ proktā mṛgā jāṅgalacāriṇaḥ/
 vikīrya viṣkirāśceti pratudya pratudāḥ smṛtāḥ//
 yoniraṣṭavidhā tveṣā māṃsānāṃ parikīrtitā/
 prasahā bhūśayānūpavāriajā vāricāriṇaḥ//
 gurūṣṇasniḍghamadhurā balopacayavardhanāḥ/
 vṛṣyāḥ param vātaharāḥ kaphapittavivardhanāḥ//
 hitā vyāyāmanityebhyo narā diptāgnayaśca ye/
 prasahānāṃ viśeṣeṇa māṃsam māṃsāśināṃ bhiṣak//
 jīrṇārśograhaṇīdoṣaśoṣārtānāṃ prayojayet/
 lāvādyo vaiṣkiro vargaḥ pratudā jāṅgalā mṛgāḥ//

laghavaḥ śītamadthurāḥ sakaṣāyā hitā nṛṇām/
 pittottare vātamadhye sannipāte kaphānuge//
 viṣkirā vartakādyāstu prasahālpāntarā guṇaiḥ/
 &nātiśītagurusnigdham māṃsamājamadoṣalam//
 śārīradhātusāmānyādanabhiṣyandi bṛmhaṇam/
 māṃsam madhuraśītatvādguru bṛmhaṇamāvikam//
 &yonāvajāvike miśragocarativādaniścite/
 sāmānyenopadiṣṭānām māṃsānām svaguṇaiḥ pṛthak//
 keṣāmcidguṇavaiśeṣyādviśeṣa upadekṣyate/
 darśanaśrotramedhāgnivayovarṇasvarāyuṣām//
 barhī hitatamo balyo vātaghno māṃsaśukralaḥ/
 gurūṣṇasnigdhamadthurāḥ svaravarṇabalapradāḥ//
 bṛmhaṇāḥ śukralāścoktā haṃsā mārutanāśanāḥ/
 snigdhaścoṣṇāśca vṛṣyāśca bṛmhaṇāḥ svarabodhanāḥ//
 balyāḥ param vātaharāḥ svedanāścaraṇāyudhāḥ/
 gurūṣṇo madhuro nātidhanvānūpaniṣevaṇāt//
 tittiriḥ saṃjāyechhīghram trīṇ doṣānanilolbaṇān/
 pittasleṣmavikāreṣu sarakteṣu kapiñjalāḥ//
 mandavāteṣu śasyante śaityamādhuryalāghavāt/
 lāvāḥ kaṣāyamadhurā laghavo+agnivivardhanāḥ//
 sannipātapraśamanāḥ kaṭukāśca vipākataḥ/
 godhā vipāke madhurā kaṣāyakaṭukā rase//
 vātapittapraśamanī bṛmhaṇī balavardhanī/
 śallako madhurāmlaśca vipāke kaṭukaḥ smṛtaḥ//
 vātapittakaphaghnaśca kāsaśvāsaharastathā/
 kaṣāyaviśadāḥ śītā raktapittanibarhaṇāḥ//
 vipāke madhurāścaiva kapotā gṛhavāsinaḥ/
 tebhyo laghutarāḥ kiṃcit kapotā vanavāsinaḥ&//
 śītāḥ saṃgrāhiṇāścaiva svalpamūtrakarāśca te/
 śukamāṃsam kaṣāyāmlam vipāke rūkṣaśītaḥ//
 śoṣakāśakṣayahitam saṃgrāhi laghu dīpanam/
 caṭakā madhurāḥ snigdhaśca balaśukravivardhanāḥ//
 sannipātapraśamanāḥ śamanā mārutasya ca/
 kaṣāyo viśado rūkṣaḥ śītaḥ pāke kaṭurlaghuḥ//
 śāśaḥ svāduḥ praśastaśca saṃnipāte+anilāvare/
 madhurā madhurāḥ pāke tridoṣaśamanāḥ śivāḥ//
 laghavo baddhaviṇmūtrāḥ śītāścaināḥ prakīrtitāḥ/
 snehanam bṛmhaṇam vṛṣyam śramaghnamanilāpaham//
 varāhapiśitam balyam rocanam svedanam guru/
 gavyam kevalavāteṣu pīnase viṣamajvare//
 śuṣkakāśaśramātyagnimāṃsakṣayahitam ca tat/
 snigdhoṣṇam madhuraḥ vṛṣyam māhiṣam guru tarpaṇam//
 dārḍhyaḥ bṛhattvamutsāham svapnam ca janayatyapi/
 gurūṣṇā madhurā balyā bṛmhaṇāḥ pavanāpahāḥ//
 matsyāḥ snigdhaśca vṛṣyāśca bahudoṣāḥ prakīrtitāḥ/
 śaivāśaśpabhojitvātsvapnasya ca vivarjanāt//
 rohito dīpanīyaśca laghupāko mahābalaḥ/
 varṇyo vātaharo vṛṣyaścakṣuṣyo balavardhanāḥ//
 medhāsmṛtikaraḥ pathyaḥ śoṣaghnaḥ kūrma ucyate/
 khaḍgamāṃsamabhiṣyandi balakṛṇmadhuraḥ smṛtam//
 snehanam bṛmhaṇam varṇyam śramaghnamanilāpaham/

dhārtarāṣṭracakorāṇāṃ dakṣāṇāṃ śikhināmapi //
 caṭakānāṃ ca yāni syuraṇḍāni ca hitāni ca /
 kṣīṇaretahsu kāseṣu hṛdrogeṣu kṣateṣu ca //
 madhurāṇyavidāhīni sadyobalakārāṇi ca /
 śārīrabṛmhaṇe nānyat khādyam māṃsādviśiṣyate //
 iti vargastrīyo+ayam māṃsānām parikīrtitaḥ /
 atha śākavargah--- pātāsusāsaṭīśākam vāstukam suniṣaṇṇakam //
 vidyādgrāhi tridoṣaghnām bhinnavarcastu vāstukam /
 tridoṣasamanī vṛṣyā kākamācī rasāyanī //
 nātyuṣṇasītavīryā ca bhedinī kuṣṭhanāśinī /
 rājakṣavakaśākam tu tridoṣasamanam laghu //
 grāhi śastam viśeṣeṇa grahaṇyārśovikāriṇām /
 kālaśākam tu kaṭukam dīpanam garaśophajit //
 laghūṣṇam vātalam rūkṣam &kālāyam śākamucyate /
 dīpanī coṣṇavīryā ca grāhiṇī kaphamārute //
 praśasyate+amlacāṅgerī grahaṇyārśohitā ca sā /
 madhurā madhurā pāke bhedinī śleṣmavardhanī //
 vṛṣyā snigdha ca śītā ca madaghnī cāpyupodikā /
 rūkṣo madaviṣaghnasca praśasto raktapittinām //
 madhuro madhuraḥ pāke śītalastaṇḍulīyakah /
 maṇḍūkaparṇī vetrāgram kucelā vanatiktakam //
 karkoṭakāvalgujakau paṭolaṃ śakulādanī /
 vṛṣapūspāni śārṅgeṣṭā kembūkam sakathillakam //
 nāḍī kalāyam gojihvā vārtakam tilaparṇikā /
 kaulakam kārkaṣam naimbam śākam pārpaṭakam ca yat //
 kaphapittaharam tiktam śītam kaṭu vipacyate /
 sarvāṇi sūpyaśākāni phaṇjī cillī kutumbakah //
 ālukāni ca sarvāṇi sapatrāṇi kuṭīṇjaram & /
 śaṇaśālmalipūspāni karbudārah suvarcalā //
 niṣpāvaḥ kovidārasca patturaścuccuparṇikā /
 kumārājīvo loṭṭākah pālāṅkyā māriṣastathā //
 kalambanālikāsūryaḥ kusumbhavṛkadhūmakau /
 lakṣmaṇa ca prapunnāḍo nalinikā kuṭherakah //
 loṇikā yavaśākam ca kuṣmāṇḍakamavalgujam /
 yātukah śālakalyāṇī triparṇī pīluparṇikā //
 śākam guru ca rūkṣam ca prāyo viṣṭabhya jīryati /
 madhuraṃ śītavīryam ca puriṣasya ca bhedanam //
 svinnam niṣpīḍitarasam snehādhyam tat praśasyate /
 śaṇasya kovidārasya karbudārasya śālmaleḥ //
 pūṣam grāhi praśastam ca raktapitte viśeṣataḥ /
 nyagrodhodumbarāśvatthaplakṣapadmādipallavāḥ //
 kaṣāyāḥ stambhanāḥ śītā hitāḥ pittātisāriṇām /
 vāyum vatsādanī hanyāt kapham gaṇḍīracitrakau //
 śreyasī bilvaparṇī ca bilvapatram tu vātanut /
 bhaṇḍī śatāvarīśākam balā jīvantikam ca yat //
 parvaṇyāḥ parvapūṣpyāśca vātapittaharam smṛtam /
 laghu bhinnāśakṛttiktam lāṅgalakyurubūkayoḥ //
 tilavetasāśākam ca śākam pañcāṅgulasya ca /
 vātalam kaṭutiktāmlamadhomārgapravartanam //
 rūkṣāmlamuṣṇam kausumbham kaphaghnām pittavardhanam /
 trapusairvārukam svādu guru viṣṭambhi śītalam //

mukhapriyaṃ ca rūkṣaṃ ca mūtralaṃ trapusaṃ tvati/
 ervārukaṃ ca saṃpakvaṃ dāhatṛṣṇākṣamārtinut//
 varcobhedīnyalābūni& rūkṣaśītagurūṇi ca/
 cirbhaṭairvāruke tadvadvarcobhedahite tu te//
 &sakṣāraṃ pakvakūṣmāṇḍaṃ madhurāmlaṃ tathā laghu/
 sṛṣṭamūtrapuriṣaṃ ca sarvadoṣanibarhaṇaṃ//
 kelūṭaṃ ca kadambaṃ ca nadīmāṣakamaindukam/
 viśadaṃ guru śītaṃ ca samabhiṣyandi cocyate//
 utpalāni kaṣāyāṇi raktapittaharāṇi ca/
 tathā tālapralambaṃ syāduraḥkṣatarujāpaham//
 kharjūraṃ tālaśasyaṃ ca raktapittakṣayāpaham/
 tarūṭabisaśālūkakrauñcādanakaśerukam//
 śṛṅgāṭakāṅkalodyaṃ ca guru viṣṭambhi śītaṃ/
 kumudotpalanālāstu sapuṣpāḥ saphalāḥ smṛtāḥ//
 śītāḥ svādukaṣāyāstu kaphamārutakopanāḥ/
 kaṣāyamīṣadviṣṭambhi raktapittaharaṃ smṛtaṃ//
 pauṣkaraṃ tu bhavedvijaṃ madhuraṃ rasapākayoḥ/
 balyaḥ śīto guruḥ snigdhasarpaṇo bṛmhaṇātmakaḥ//
 vātapittaharaḥ svādurvṛṣyo muñcātakaḥ param/
 jīvano bṛmhaṇo vṛṣyaḥ kaṇṭhyaḥ śasto rasāyane//
 vidārikando balyaśca mūtralaḥ svāduśītalāḥ/
 amlīkāyāḥ smṛtāḥ kando grahaṇyaśohito laghuḥ//
 nātyuṣṇaḥ kaphavātaghno grāhī śasto madātyaye/
 tridoṣaṃ baddhaviṇmūtraṃ sārṣapaṃ śākamucyate//
 (&tadvat syādraktanālasya rūkṣamamlāṃ viśeṣataḥ//)
 tadvat piṇḍālukam vidyāt kandatvācca mukhapriyam/
 sarpacchatrakavarjyāstu bahvayo+anyāśchatrajātayaḥ//
 śītāḥ pīnasakartryaśca madhurā gurvyā eva ca/
 caturthaḥ śākavargo+ayaṃ patrakandaphalāśrayaḥ//
 atha phalavargaḥ--- ṛṣṇādāhajvaraśvāsaraktapittakṣatakṣayān/
 vātapittamudāvartaṃ svarabhedaṃ madātyayam//
 tiktāsyatāmāśyaśoṣaṃ kāsaṃ cāsu vyapohati/
 mṛdvīkā bṛmhaṇī vṛṣyā madhurā snigdhaśītalā//
 madhuraṃ bṛmhaṇaṃ vṛṣyaṃ kharjūraṃ guru śītaṃ/
 kṣaye+abhighāte dāhe ca vātapitte ca taddhitam//
 tarpaṇaṃ bṛmhaṇaṃ phalgu guru viṣṭambhi śītaṃ/
 parūṣakaṃ madhūkaṃ ca vātapitte ca śasyate//
 madhuraṃ bṛmhaṇaṃ balyamāmṛtaṃ tarpaṇaṃ guru/
 sasnehaṃ śleṣmalaṃ śītaṃ vṛṣyaṃ viṣṭabhya jīryati//
 tālaśasyāni siddhāni nārikelaphalāni ca/
 bṛmhaṇasnigdhaśītāni balyāni madhurāṇi ca//
 madhurāmlakaṣāyaṃ ca viṣṭambhi guru śītaṃ/
 pittaśleṣmakaraṃ bhavyaṃ grāhi vaktraviśodhanaṃ//
 amlaṃ parūṣakaṃ drākṣā badarāṇyārukāṇi ca/
 pittaśleṣmaprakopīṇi karkandhunīkucānyapi//
 nātyuṣṇaṃ guru saṃpakvaṃ svāduprāyaṃ mukhapriyam/
 bṛmhaṇaṃ jīryati kṣipraṃ nātidoṣalamārukam//
 dvividhaṃ śītamuṣṇaṃ ca madhuraṃ cāmlameva ca/
 guru pārāvataṃ jñeyamarucyatyagnināśanaṃ//
 bhavyādālpāntaraguṇaṃ kāśmaryaphalamucyate/
 tathaivālpāntaraguṇaṃ tūdamamlāṃ parūṣakāt//

kaṣāyamadhuraṃ ṭaṅkaṃ vātaṃ guru śītaṃ /
 kapitthamāmaṃ kaṇṭhaghaṇaṃ viṣaghaṇaṃ grāhi vātaṃ & //
 madhurāmlakaṣāyatvāt saugandhyācca ruciṣṭadāmaṃ /
 &paripakvaṃ ca doṣaghaṇaṃ viṣaghaṇaṃ grāhi guruvapi //
 bilvaṃ tu durjaraṃ pakvaṃ doṣaṃ pūtimārutam /
 snigdhoṣṇatikṣṇaṃ tadvātaṃ dīpanaṃ kaphavātajit //
 raktapittakaraṃ bālaṃ pūrṇaṃ pittavardhanaṃ /
 pakvaṃ māmraṃ jayedvāyūṃ māṃsaśukrabalapradaṃ //
 kaṣāyamadhuraṃ guru viṣṭambhi śītaṃ /
 jāmbaraṃ kaphapittaghaṇaṃ grāhi vātakaraṃ paraṃ //
 badaraṃ madhuraṃ snigdhaṃ bhedaṇaṃ vātapittajit /
 tacchuṣkaṃ kaphavātaghaṇaṃ pitte na ca virudhyate //
 kaṣāyamadhuraṃ śītaṃ grāhi simbi(ñci)tikāphalam /
 gāṅgerukī karīraṃ ca bimbī todanadhaṇvānaṃ //
 madhuraṃ sakaṣāyaṃ ca śītaṃ pittakaphāpaham /
 saṃpakvaṃ paṇasaṃ mocāṃ rājādanaphalāni ca //
 svādūni sakaṣāyāni snigdhaśītagurūni ca /
 kaṣāyaviśadatvācca saugandhyācca ruciṣṭadāmaṃ //
 avadamaṃ śakṣamaṃ hr̥dyaṃ vātaṃ lavalīphalam /
 nīpaṃ &satāhvaṇaṃ pīlu tṛṇaśūnyaṃ vikaṇṭakam //
 prācīnāmalakaṃ caiva doṣaghaṇaṃ garahāri ca /
 aiṅgudaṃ tiktamadhuraṃ snigdhoṣṇaṃ kaphavātajit //
 tindukaṃ kaphapittaghaṇaṃ kaṣāyaṃ madhuraṃ laghu /
 vidyādāmalake sarvāṇ rasāṃllavaṇavarjitān //
 rūkṣaṃ svādu kaṣāyāmlaṃ kaphapittaharaṃ paraṃ /
 rasāśṛṅgāṃsamedojāṇdoṣāṇ hanti bibhītakam //
 svarabhedakaphotkleḍapittarogavināśanaṃ /
 amlaṃ kaṣāyamadhuraṃ vātaghaṇaṃ grāhi dīpanaṃ //
 snigdhoṣṇaṃ dāḍimaṃ hr̥dyaṃ kaphapittāvirodhi ca /
 rūkṣāmlaṃ dāḍimaṃ yattu tat pittānilakopanaṃ //
 madhuraṃ pittanutteṣāṃ pūrvaṃ dāḍimamuttamaṃ /
 br̥kṣāmlaṃ grāhi rūkṣoṣṇaṃ vātaśleṣmaṇi śasyate //
 amlikāyāḥ phalaṃ pakvaṃ tasmādalpāntaraṃ guṇaiḥ /
 guṇaistaireva saṃyuktaṃ bhedaṇaṃ tvamlavetasam //
 śūle+arucau vibandhe ca mande+agnau &madyaviplave /
 hikkāśvāse ca kāse ca vamyāṃ varcogadeṣu ca //
 vātaśleṣmasamuttheṣu sarveṣvevopadiśyate /
 kesaraṃ mātuluṅgasya laghu śeṣamato+anyathā //
 rocano dīpano hr̥dyaḥ sugandhistvaggvivarjitaḥ /
 karcūraḥ kaphavātaghaṇaḥ śvāsahikkārśasāṃ hitaḥ //
 madhuraṃ kiṃcidamlaṃ ca hr̥dyaṃ bhaktaprarocanaṃ /
 durjaraṃ vātaśamanaṃ nāgaraṅgaphalaṃ &guru //
 vātaṃ mabhiṣukākṣoṭamukūlakanikocakāḥ /
 gurūṣṇasnidghamadhuraḥ sorumāṇā balapradāḥ //
 vātaghaṇā br̥mhaṇā vṛṣyāḥ kaphapittābhivardhanaḥ /
 priyālaṃśaṃ sadṛśaṃ vidyādaṣṇyaṃ vinā guṇaiḥ //
 śleṣmalaṃ madhuraṃ śītaṃ śleṣmātakaphalaṃ guru /
 śleṣmalaṃ guru viṣṭambhi cāṅkoṭaphalamagnijit //
 gurūṣṇaṃ madhuraṃ rūkṣaṃ keśaghaṇaṃ ca śamīphalam /
 viṣṭambhayati kāraṇjaṃ vātaśleṣmāvirodhi ca //
 āmrātaṃ dantaśaṭhamamlaṃ sakaramardakam /

raktapittakaram vidyādairāvatakameva ca //
 vātaghnam dīpanam caiva vārtakam kaṭu tiktakam /
 vātalam kaphapittaghnām vidyāt parpaṭakīphalam //
 pittaśleṣmaghnāmamlam ca vātalam cākṣikīphalam /
 madhurānyamlapākīni pittaśleṣmaharāṇi ca //
 aśvatthodumbaraplakṣanyagrodhānām phalāni ca /
 kaṣāyamadhurāmlāni vātālāni gurūṇi ca //
 bhallātākāsthyagnisamam tanmāmsam svādu śītaḥ /
 pañcamah phalavargo+ayamuktaḥ prāyopayogikaḥ //
 atha haritavargaḥ--- rocanam dīpanam vṛṣyamādrakam viśvabheṣajam /
 vātaśleṣmavibandheṣu rasastasyopadiśyate //
 rocano dīpanastīkṣṇaḥ sugandhirmukhaśodhanaḥ /
 jambīraḥ kaphavātaghnaḥ krimighno bhaktapācanaḥ //
 bālam doṣaharam, vṛddham tridoṣam, mārutāpaham /
 snigdhasiddham, viśuṣkam tu mūlakam kaphavātajit //
 hikkākāśaviṣaśvāsapārśvaśūlavināśanaḥ /
 pittakṛt kaphavātaghnaḥ surasaḥ pūtigandhahā //
 yavānī cārjakaścaiva śigruśāleyamṛṣṭakam /
 hṛdyānyāmvādanīyāni pittamutkleśayanti ca //
 gaṇḍīro jalapippalyastumbaruḥ śṛṅgaverikā /
 tīkṣṇoṣṇakaṭurūṣṇāni kaphavātaharāṇi ca //
 puṁstvaghnaḥ kaṭurūṣṇo bhūstrṇo vaktraśodhanaḥ /
 kharāhvā kaphavātaghnī bastiroparujāpahā //
 dhānyakam cājagandhā ca sumukhaśceti rocanāḥ /
 sugandhā nātikaṭukā doṣānutkleśayanti ca //
 grāhī grājanakastīkṣṇo vātaśleṣmārśasām hitaḥ /
 svedane+abhyavahāre ca yojayettamapittinām //
 śleṣmalo mārutaghnāśca palāṇḍurna ca pittanut& /
 āhārayogī balyaśca gururvṛṣyo+atha rocanāḥ //
 krimikuṣṭhakilāśaghno vātaghno gulmanāśanaḥ /
 snigdhaścoṣṇaśca vṛṣyaśca laśunaḥ kaṭuko guruḥ //
 śuṣkāṇi kaphavātaghnānyetānyeṣām phalāni ca /
 haritānāmayaḥ caīṣa ṣaṣṭho vargaḥ samāpyate //
 atha madyavargaḥ--- prakṛtyā madyamamloṣṇamamlam coktam vipākataḥ /
 sarvaḥ sāmānyatastasya viśeṣa upadekṣyate //
 kṛṣānām saktamūtrānām grahaṇyārśovikāriṇām /
 surā praśastā vātaghnī stanyaraktakṣayeṣu ca //
 hikkāśvāsapraṭiśyāyakāśavarcograhārucau /
 vamyānāhavibandheṣu vātaghnī madirā hitā //
 śūlapravāhikāṭopakaphavātārśasām hitaḥ /
 jagalo grāhirūṣṇaḥ śophaghno bhaktapācanaḥ //
 śoṣārśograhaṇīdoṣapāṇḍurogārucijvarān /
 hantyarīṣṭaḥ kaphakṛtān rogānrocanadīpanaḥ& //
 mukhapriyaḥ sukhamadaḥ sugandhirbastiropanut& /
 jaraṇīyaḥ parinato hṛdyo varṇyaśca śārkarāḥ //
 rocano dīpano hṛdyāḥ śoṣaśophārśasām hitaḥ /
 snehaśleṣmavikāraghno varṇyaḥ pakvaraso mataḥ //
 jaraṇīyo vibandhaghnaḥ svaravarṇaviśodhanaḥ /
 lekhaṇaḥ śītarasiko hitaḥ śophodarārśasām //
 srṣṭabhinnaśakṛdvāto gauḍastarpaṇadīpanaḥ /
 pāṇḍurogavraṇahitā dīpanī cākṣikī matā& //

surāsavastīvramado vātaghno vadanapriyaḥ/
 chedī madhvāsavastikṣṇo maireyo madhuro guruḥ//
 dhātakyā+abhiṣuto hr̥dyo& rūkṣo rocanadīpanaḥ/
 &mādhvīkavanna cātyuṣṇo mṛdvīkekṣurasāsavaḥ//
 rocanam dīpanam hr̥dyam balyam pittāvirodhi ca/
 vibandhaghnām kaphaghnām ca madhu laghvalpamārutam//
 surā samaṇḍā rūkṣoṣṇā yavānām vātapittalā/
 gurvī jīryati viṣṭabhya śleṣmalā tu madhūlikā//
 dīpanam jaraṇīyam ca hr̥tpāṇḍukrimiroganut/
 grahaṇyārsohitam bhedi sauvīrakatuṣodakam//
 dāhajvarāpāham sparśāt pānādvātakaphāpāham/
 vibandhaghnāmavasramsi dīpanam cāmlakāñjikam//
 prāyaśo+abhinavam madyam gurudoṣasamīraṇam/
 srotasām śodhanam jīrṇam dīpanam laghu rocanam//
 harṣaṇam prīṇanam madyam bhayaśokaśramāpāham/
 prāgalbhyavīryapratibhātuṣṭipūṣṭibalarpadam//
 sāttvikairvidhivadyuktyā pītam syādamṛtam yathā/
 vargo+ayam saptamo madyamadhikṛtya prakīrtitaḥ//
 atha jalavargaḥ--- jalamekavidham sarvam patatyaindraṇ nabhastalāt/
 &tat patat patitam caiva deśakālāvapekṣate//
 khāt& patat somavāyvarakaiḥ spr̥ṣṭam kālānuvartibhiḥ/
 śotoṣṇasnigdhārūkṣādyairiyathāsannaṇ mahīguṇaiḥ//
 śītam śuci śivam mṛṣṭam vimalam laghu ṣaḍguṇam/
 prakṛtyā divyamudakam, bhraṣṭam pātramapekṣate//
 śvete kaṣāyam bhavati pāṇḍare syāttu tiktakam/
 kapile kṣārasamṣṛṣṭamūṣare lavaṇānvitam//
 kaṭu parvatavistāre& madhuram kṛṣṇamṛttike/
 etat ṣaḍguṇyamākhyātam mahīsthasya jalasya hi/
 tathā+avyaktarasam vidyādaindraṇ kāram himam ca yat//
 yadantarīkṣāt patatindrasṛṣṭam cokatīśca pātraiḥ parigr̥hyate+ambhaḥ/
 tadaindramityeva vadanti dhīrā narendrapeyam &salilam pradhānam//
 īṣatkaṣāyamadhuram susūkṣmam viśadam laghu/
 arūkṣamanabhiṣyandi sarvam pānīyamuttamam//
 gurvabhiṣyandi pānīyam vārṣikam madhuram navam/
 tanu ladhvanabhiṣyandi prāyaḥ śaradi varṣati//
 tatttu ye sukumārāḥ syuḥ snigdhabhūyiṣṭhabhojanāḥ/
 teṣām bhojye ca bhakṣye ca lehye peye ca śasyate//
 hemante salilam snigdham vṛṣyam balahitam guru/
 kiṃcittato laghutaram śīṣire kaphavātajit//
 kaṣāyamadhuram rūkṣam vidyādvāsantikam jalam/
 graiṣmikam tvanabhiṣyandi jalamityeva niścayaḥ//
 vibhrānteṣu tu kāleṣu yat prayacchanti toyadāḥ/
 salilam tatttu doṣāya yujyate nātra samśayaḥ//
 rājabhī rājamātraīśca sukumārāīśca mānavaiḥ/
 sugṛhītāḥ śaradyāpāḥ prayoktavyā viśeṣataḥ//
 nadyaḥ pāṣāṇavicchinnavikṣubdhābhihatodakāḥ&/
 himavatprabhavāḥ pathyāḥ puṇyā devaṛṣisevitāḥ//
 nadyaḥ pāṣāṇasikatāvāhinyo vimalodakāḥ/
 malayaprabhavā yāśca jalam tāsвамṛtopamam//
 paścimābhimukhā yāśca pathyāstā nirmalodakāḥ/
 prāyo mṛduvahā gurvyo yāśca pūrvasamudragāḥ//

pāriyātrabhavā yāśca vindhyasahyabhavāśca yāḥ/
 śirohṛdrogakuṣṭhānām tā hetuḥ ślīpadasya ca//
 vasudhākīṭasarpākhumalasaṁdūṣitodakāḥ/
 varṣājalahavā nadyaḥ sarvadoṣasamīraṇāḥ//
 vāpīkūpataḍāgotsasaraḥprasravaṇādiṣu/
 ānūpaśailadhanvānām guṇadoṣairvibhāvayet//
 picchilam krimilam klinnam parṇaśaivālakardamaiḥ/
 vivarṇam virasam sāndram durgandham na hitam jalam//
 visram tridoṣam lavaṇamambu yadvaruṇālayam/
 ityambuvargaḥ prokto+ayamaṣṭamaḥ suviniścitaḥ//
 atha gorasavargaḥ--- svādu śītam mṛdu snigdham bahalam ślakṣṇapicchilam/
 guru mandam prasannaṁ ca gavyam daśaguṇam payaḥ//
 tadevaṁguṇamevaujaḥ sāmānyādabhivardhayet/
 pravaram jīvanīyānām kṣīramuktaṁ rasāyanam//
 mahiṣīṇām gurutaram gavyācchītatarām payaḥ/
 snehānyūnāmanidrāya hitamatyagnaye ca tat//
 rūkṣoṣṇam kṣīramuṣṭrīṇāmīṣatsalavaṇam laghu/
 śastam vātakaphānāhakrimiśophodarārśasām//
 balyam sthairyakaram sarvamuṣṇam caikaśapham payaḥ/
 sāmīlam salavaṇam rūkṣam śākhāvātaharam laghu//
 chāgam kaṣāyamadhuram śītam grāhi payo laghu/
 raktapittātisāraghnam kṣayakāśajvarāpaham//
 hikkāśvāsakaram tūṣṇam pittaśleṣmalamāvikam/
 hastinīnām payo balyam guru sthairyakaram param//
 jīvanam br̥mhaṇam sātmyam snehanam mānuṣam payaḥ/
 nāvanam raktapitte ca tarpaṇam cākṣiśūlinām//
 rocanam dīpanam vṛṣyam snehanam balavardhanam/
 pāke+amlamuṣṇam vātaghnam maṅgalyam br̥mhaṇam dadhi//
 pīnase cātisāre ca śītake viṣamajvare/
 arucau mūtrakṛcchre ca kārśye ca dadhi śasyate//
 śaradgrīṣmavasanteṣu prāyaśo dadhi garhitam/
 raktapittakaphoththeṣu vikāreṣvahitam ca tat//
 &tridoṣam mandakam, jātam vātaghnam dadhi, śukralaḥ/
 saraḥ, śleṣmānilaghnamastu maṇḍaḥ srotoviśodhanaḥ//
 śophārśograhaṇīdoṣamūtragrahodarārucau/
 snehavyāpadi pāṇḍutve takram dadyādgaṇeṣu ca//
 saṁgrāhi dīpanam hṛdyaṁ navanītam navoddhṛtam/
 grahaṇyārśovikāraghnamarditārucināśanam//
 smṛtibuddhyagniśukrauḥkaphamedovivardhanam/
 vātapittaviṣoṇmādaśoṣālakṣmījvarāpaham&//
 sarvasnehottamam śītam madhuram rasapākayoḥ/
 sahasravīryam vidhibhirghṛtam karmasahasrakṛt//
 madāpasmāramūrcchsāyaśoṣoṇmādagarajvarān/
 yonikarṇaśiraḥśūlam ghṛtam jīrṇamapohati//
 sarpīṁṣyajāvimahiṣīkṣīravat svāni nirdiśet/
 pīyūṣo moraṭam caiva kilāṭā vividhāśca ye//
 dīpatāgnīnāmanidrāṇām sarva eva sukhapradāḥ/
 guravastarpaṇā vṛṣyā br̥mhaṇāḥ pavanāpahāḥ//
 viśadā guravo rūkṣā grāhinastakrapīṇḍakāḥ/
 gorasānāmayaṁ vargo navamaḥ parikīrtitaḥ//
 athokṣuvargaḥ--- vṛṣyaḥ śītaḥ saraḥ snigdho br̥mhaṇo madhuro rasaḥ/

śleṣmalo bhakṣitasyekṣoryāntrikastu& vidahyate//
 śaityāt prasādānmadhuryāt paunḍrakādvaṃśako varaḥ/
 prabhūtakrimimajjāsṛṇnodomāmsakaro guḍaḥ//
 kṣudro guḍaścaturbhāgatribhāgārdhāvaśeṣitaḥ/
 raso gururyathāpūrvam dhautāḥ svalpamalo guḍaḥ//
 tato matsyaṇḍikākhaṇḍaśarkarā vimalāḥ param/
 yathā yathaiśam vaimalyam bhavecchaityam tathā tathā//
 vṛṣyā kṣīṇakṣatahitā sasnehā guḍaśarkarā/
 kaṣāyamadhurā śītā satiktā yāsaśarkarā//
 rūkṣā vamyatisāragnī cchedanī madhuśarkarā/
 tṛṣṇāsrkṣpittadāheṣu praśastāḥ sarvaśarkarāḥ//
 mākṣikam bhrāmaram kṣaudram paittikam madhujātayaḥ/
 mākṣikam pravaram teṣām viśeṣādbhrāmaram guru//
 mākṣikam tailavarṇam syādghṛtavarṇam tu pauttikam/
 kṣaudram kapilavarṇam syācchvetam bhrāmaramucyate//
 vāṭalam guru śītam ca raktapittakaphāpaham/
 sandhātṛ cchedanam rūkṣam kaṣāyam madhuraḥ madhu&//
 hanyānmadhūṣṇamuṣṇārtamathavā saviśānvayāt/
 gururūkṣakaṣāyatvācchaityāccalpaḥ hitam madhu//
 nātaḥ kaṣṭatamam kiṃcinmadhvāmāttaddhi mānavam/
 upakramavirochitvāt sadyo hanyādyathā viṣam//
 āme soṣṇā kriyā kāryā sā madhvāme virudhyate/
 madhvāmam dāruṇam tasmāt sadyo hanyādyathā viṣam//
 nānādravyātmakatvācca yogavāhi param madhu/(=ṣṣ ṣū 45.142cd) itikṣuvikṛtiprāyo
 vargo+ayam daśamo mataḥ//
 atha kṛtānnavargaḥ--- kṣuttṛṣṇāglānidaurbalyakukṣirogajvarāpahā/
 svedāgnijananī peyā vātavarconulomanī//
 tarpaṇī grāhiṇī ladhvī hr̥dyā cāpi vilepikā/
 maṇḍastu dīpayatyagniḥ vātam cāpyanulomayet//
 mṛdūkaroti srotāṃsi svedam saṃjanayatyapi/
 laṅghitānām viriktānām jīrṇe snehe ca tṛṣyatām//
 dīpanatvāllaghutvācca maṇḍaḥ syāt prāṇadhāraṇaḥ/
 lājapeyā śramaghnī tu kṣāmakaṇṭhasya dehinaḥ//
 tṛṣṇātisāraśamano dhātusāmyakaraḥ śivaḥ/
 lājamaṇḍo+agnijananano &dāhamūrcchānivāraṇaḥ//
 mandāgniviṣamāgnīnām bālasthavirayoṣitām/
 deyaśca sukumārānām lājamaṇḍaḥ susaṃskṛtaḥ//
 kṣutpipāsāpahāḥ pathyaḥ śuddhānām ca malāpahāḥ/
 śṛtaḥ pippaliśuṇṭhībhyām &yukto lājāmladāḍimaiḥ//
 kaṣāyamadhurāḥ śītā laghavo lājasaktavaḥ/
 sudhautaḥ prasrutaḥ svinnaḥ saṃtaptaścaudano laghuḥ//
 bhr̥ṣṭataṇḍulamicchanti garaśleṣmāmayeṣvapi/
 adhauto+aprasruto+asvinnaḥ śītaścāpyodano guruḥ//
 māmśaśākavasātailaghṛtamajjaphalaudanaḥ/
 balyāḥ saṃtarpaṇā hr̥dyā guravo bṛṃhayanti ca//
 tadvanmāṣatilakṣīramudgasam̐yogasādhitaḥ/
 kulmāṣā guravo rūkṣā vāṭalā bhinnavarcasaḥ//
 svinnabhakṣyāstu ye kecit saupyagaudhūmayāvikāḥ/
 bhiṣak teṣām yathādravyamādiśedgurulāghavam//
 akr̥tam kṛtayūṣam ca tanuḥ sām̐skārikam rasam/
 sūpamamlamanamlam ca guruḥ vidyādyathottaram//

saktavo vātālā rūkṣā bahuvarconulominah/
 tarpayanti naraṃ sadyaḥ pītāḥ sadyobalāśca te//
 madhurā laghavaḥ śītāḥ saktavaḥ śālisambhavāḥ/
 grāhiṇo raktapittaghnāstrṣṇācchardijvarāpahāḥ//
 hanyādvyādhīn yavāpūpo yāvako vāḍya eva ca/
 udāvartapratīśyāyakāsamehagalagrahān//
 dhānāsaṃjñāstu ye bhakṣyāḥ prāyaste lekhanātmakāḥ/
 śuṣkatvāttarpaṇāścaiva viṣṭambhitvācca durjarāḥ//
 virūḍhadhānā śaṣkulyo madhukroḍāḥ sapīṇḍakāḥ/
 pūpāḥ pūpalikādyāśca guruvaḥ paiṣṭikāḥ param//
 phalamāṃsavaśāśākapalalakṣaudrasaṃskṛtāḥ/
 bhakṣyā vṛṣyāśca balyāśca guravo br̥mhaṇātmakāḥ//
 veśāvāro guruḥ snigdho balopacayavardhanaḥ/
 guravastarpaṇā vṛṣyāḥ kṣīrekṣurasapūpakāḥ&//
 saguḍāḥ satilāścaiva sakṣīrakṣaudraśarkarāḥ/
 bhakṣyā vṛṣyāśca balyāśca param tu guravaḥ smṛtāḥ//
 sasnehāḥ snehasiddhāśca bhakṣyā vividhalakṣaṇāḥ/
 guravastarpaṇā vṛṣyā hṛdyā gaudhūmikā matāḥ//
 saṃskārāllaghavaḥ santi bhakṣyā gaudhūmapaiṣṭikāḥ/
 dhānāparpaṭapūpādyāstān buddhvā nirdiśettathā//
 pṛthukā guravo &bhr̥ṣṭān bhakṣayedalpaśastu tān/
 yāvā viṣṭabhya jīryanti sarasā bhinnavarcasaḥ//
 sūpyānnavikṛtā bhakṣyā vātālā rūkṣaśītālāḥ/
 sakaṭusnehalavaṇānalpaśo bhakṣayettu tān//
 mṛdupākāśca ye bhakṣyāḥ sthūlāśca kaṭhināśca ye/
 guravaste vyatikrāntapākāḥ puṣṭibalapradāḥ//
 dravyasaṃyogasaṃskāraṃ dravyamānaṃ pṛthak tathā/
 bhakṣyāṇāmādiśedbuddhvā yathāsvaṃ gurulāghavam//
 (&nānādravyaiḥ samāyuktaḥ pakvāmaklinnabharjitaiḥ/
 vimardako gururhṛdyo vṛṣyo balavatāṃ hitaḥ//)
 rasālā br̥mhaṇī vṛṣyā snigdḥā balyā rucipradā/
 snehanaṃ tarpaṇaṃ hṛdyaṃ vātaghnaṃ saguḍaṃ dadhi//
 drākṣākharjūrakolānāṃ guru viṣṭambhi pānakam/
 parūśakāṇāṃ kṣaudrasya yaccekṣuvikṛtiṃ prati//
 teṣāṃ kaṭvamlasaṃyogāṇ& pānakāṇāṃ pṛthak pṛthak/
 dravyaṃ mānaṃ ca vijñāya guṇakarmāṇi cādiśet//
 kaṭvamlasvādulavaṇā laghavo rāgaśāḍavāḥ/
 mukhapriyāśca hṛdyāśca dīpanā bhaktarocanāḥ//
 āmrāmlakalehāśca br̥mhaṇā balavardhanāḥ/
 rocanāstarpaṇāścoktāḥ snehamādhuryagauravāt//
 buddhvā saṃyogasaṃskāraṃ dravyamānaṃ ca tacchritam/
 guṇakarmāṇi lehānāṃ teṣāṃ teṣāṃ tathā vadet//
 raktapittakaphotkledi śuktaṃ vātānulomanam/
 kandamūlaphalādyāṃ ca tadvadvidyāttadāsutam//
 śiṇḍākī cāsutaṃ cānyat kālāmlaṃ rocanaṃ laghu/
 vidyādvargaṃ kṛtānnānāmekādaśatamaṃ bhiṣak//
 &kaṣyānurasam svādu sūkṣmamamuṣṇaṃ vyavāyi ca/
 pittalaṃ baddhaviṇmūtraṃ na ca śleṣmābhivardhanaṃ//
 vātaghneṣūttamaṃ balyaṃ medhāgnivardhanaṃ/
 tailaṃ saṃyogasaṃskārāt sarvarogāpaham matam//
 tailaprayogādajarā nirvikārā jitaśramāḥ/

āsannatibalāḥ saṃkhye daityādhipatayaḥ purā//
 airaṇḍatailaṃ madhuraṃ guru śleṣmābhivardhanam/
 vātāśrgagulmahṛdrogajīrṇajvaraharam param//
 kaṭuṣṇaṃ sārṣapaṃ tailaṃ raktapittapradūṣaṇam/
 kaphaśukrānilaharam kaṇḍūkoṭhavināśanam&//
 priyālatailaṃ madhuraṃ guru śleṣmābhivardhanam/
 hitamicchanti nātyauṣṇyātsaṃyoge vātapittayoḥ//
 ātasyaṃ madhurāmlaṃ tu vipāke kaṭukaṃ tathā/
 uṣṇavīryaṃ hitaṃ vāte raktapittaprakopaṇam//
 kusumbhatailamuṣṇaṃ ca vipāke kaṭukaṃ guru/
 vidāhi ca ciśeṣeṇa sarvadoṣaprakopaṇam//
 phalānāṃ yāni cānyāni &tailānyāhārasaṃvidhau/
 yuyjante guṇakarmabhyāṃ tāni brūyādathāphalam//
 madhuro bṛṃhaṇo vṛṣyo balyo majjā tathā vasā/
 yathāsattvaṃ tu śaityoṣṇe vasāmajjñorvinirdiśet//
 sasnehaṃ dīpanaṃ vṛṣyamuṣṇaṃ vātakaphāpaham/
 vipāke madhuraṃ hṛdyaṃ rocanaṃ viśvabheṣajam//
 śleṣmalā madhurā cārdrā gurvī snigdā ca pippalī/
 sā śuṣkā kaphavātaghnī kaṭuṣṇā vṛṣyasammatā&//
 nātyarthamuṣṇaṃ maricamavṛṣyaṃ laghu rocanaṃ/
 cheditvācchoṣaṇatvācca dīpanaṃ kaphavātajit&//
 vātaśleṣmavibandhaghnaṃ kaṭuṣṇaṃ dīpanaṃ laghu/
 hiṅgu śūlaprasāmanaṃ vidyāt pācanarocanam//
 rocanaṃ dīpanaṃ vṛṣyaṃ cakṣuṣyamavidāhi ca/
 triḍoṣaghnaṃ &samadhuraṃ saindhavaṃ lavaṇottamam//
 sauḥkṣmyādaṣṇyāllaghutvācca saugandhyācca rucipradam/
 sauvarcalaṃ vibandhaghnaṃ hṛdyamudgāraśodhi ca//
 taikṣṇyādaṣṇyādvayavāyitvāddīpanaṃ śūlanāśanam/
 ūrdhvaṃ cādhaśca vātānāmānulomyakaraṃ biḍam//
 satiktakaṭu sakṣāraṃ tīkṣṇamutkledī caudbhidam/
 na kālalavaṇe gandhaḥ sauvarcalaguṇāśca te//
 sāmudrakaṃ samadhuraṃ, satiktaṃ kaṭu pāṃśujam/
 rocanaṃ lavaṇaṃ sarvaṃ pāki sraṃsyānilāpaham//
 hṛtpāṇḍugrahaṇīrogaṇīhānāhagalahān/
 kāsaṃ kaphajamarśāṃsi yāvaśūko vyapohati//
 tīkṣṇoṣṇo laghurūkṣaśca kledī &paktā vidāraṇaḥ/
 dāhano dīpanaśchettā sarvaḥ &kṣāro+agnisannibhaḥ//
 kāravī kuñcikā+ajājī yavāni dhānyatumburu/
 rocanaṃ dīpanaṃ vātakaphadaurgandhyanāśanam//
 āhārayogināṃ bhaktiniścayo na tu vidyate/
 &samāpto dvādaśaścāyaṃ varga āhārayoginām//
 śūladhānyaṃ śamīdhānyaṃ samātītaṃ praśasyate/
 purāṇaṃ prāyaśo rūkṣaṃ prāyeṇābhinavaṃ &guru//
 yadyadāgacchati& kṣīpraṃ tattallaghutaraṃ smṛtam/
 nistuṣaṃ yuktibhṛṣṭaṃ ca sūpyaṃ laghu vipacayate//
 mṛtaṃ kṛṣaṃ cātimedyaṃ vṛddhaṃ bālaṃ viśairhatam/
 agocarabhṛtaṃ vyālasūditāṃ māmśamutsṛjet//
 ato+anyathā hitaṃ māmśaṃ bṛṃhaṇaṃ balavardhanam/
 prīṇanaḥ sarvabhūtānāṃ hṛdyo māmśasaraḥ param//
 śuṣyatāṃ vyādhimuktānāṃ kṛśānāṃ kṣīṇaretasāṃ/
 balavarṇārthināṃ caiva rasaṃ vidyādyathāmṛtam//

sarvarogaprasāmanam yathāsvam vihitam rasam /
 vidyāt svaryam balakaram vayobuddhīndriyāyusām / /
 vyāyāmanityāḥ strīnityā madyanityāśca ye narāḥ /
 nityam māṃsarasaḥārā nāturāḥ syurna durbalāḥ / /
 krimivātātapahataṃ śuṣkam jīrṇamanārtavam /
 śākam niḥsnehasiddham ca varjyam yaccāparisrutam / /
 purāṇamāmaṃ saṃkliṣṭam krimivyālahimātapaiḥ /
 adeśakālaṃ klinnam yatsyātphalamasādhu tat / /
 &haritānam yathāśākam nirdeśaḥ sādhanādṛte /
 madyāmbugorasādīnam sve sve varge viniścayaḥ / /
 &yadāhāraguṇaiḥ pānam viparītam tadiṣyate /
 annānupānam dhātūnam dṛṣṭam yanna virodhi ca / /
 āsavānam samuddiṣṭamāśītiṃ caturuttarām /
 jalam peyamapeyam ca parīkṣyānupibeddhitam / /
 &snigdhoṣṇam mārute śastam pitte madhuraśītalam /
 kaphe+anupānam rūkṣoṣṇam kṣaye māṃsarasaḥ param / /
 upavāsādhvabhāsyāstrīmārutātapakarmabhiḥ /
 klāntānāmanupānārtham payaḥ pathyam yathā+amṛtam / /
 surā kṛśānam puṣṭyarthamanupānam vidhīyate /
 kārśyārtham sthūladehānāmanu śastam madhūdakam / /
 alpāgnīnāmanidrāṇam tandrāśokabhayaḥklamaiḥ /
 madyamāṃsocitānam ca madyamevānuśasyate / /
 &athānupānakarmaguṇān pravakṣyāmaḥ anupānam tarpayati, prīṇayati, ūjayati, bṛṃhayati,
 paryāptimabhinirvartayati, bhuktamavasādayati, annasaṅghātam bhinatti, mārḍavamāpā-
 dayati, kledayati, jarayati, sukhapariṇāmitāmāśuvyavāyitām cāhāsyopajanayati / /
 bhavati cātra
 anupānam hitam yuktaṃ tarpayatyāśu mānavam /
 sukham pacati cāhāramāyuse ca balāya ca / /
 nordhvāṅgamārutāviṣṭa na hikkāśvāsakāsinaḥ /
 na gītabhāsyāadhyayanaprasaktā norasi kṣatāḥ / /
 pibeyurudakam bhuktvā taddhi kaṇṭorasi sthitam /
 snehamāhāraṃ hatvā bhūyo doṣāya kalpate / /
 annapānaikadeśo+ayamuktaḥ prāyopayogikaḥ /
 dravyāṇi na hi nirdeṣṭum śakyam kātsnryena nāmabhiḥ / /
 yathā nānausadham kiṃciddeśajānam vaco yathā /
 dravyam tattattathā vācyamanuktamiha yadbhavet / /
 caraḥ śarīrāvayavāḥ svabhāvo dhātavaḥ kriyā /
 liṅgaḥ pramāṇam saṃskāro mātra cāsmin parīkṣyate / /
 caro+anūpajalākāśadhanvādyo bhakṣyasamvidhiḥ /
 jalajānūpajāścaiva jalānūpacarāśca ye / /
 gurubhakṣyāśca ye sattvāḥ sarve te guravaḥ smṛtāḥ /
 laghubhakṣyāstu laghavo dhanvajā dhanvacāriṇaḥ / /
 śarīrāvayavāḥ sakthiśiraḥskandhādayastathā /
 sakthimāṃsādgurūḥ skandhastataḥ kroḍastataḥ śiraḥ / /
 vṛṣṇau carma medhram ca śronī vṛkkau yakṛdgudam /
 māṃsādgurutaram vidyādyathāsvam madhyamasthi ca / /
 svabhāvāllaghavo mugāstathā lāvakapiñjalāḥ /
 svabhāvādguravo māśā varāhamahiṣastathā / /
 dhātūnam śoṇitādīnam guruṃ vidyādyathottaram /
 alasebhyo viśiṣyante prāṇino ye bahukriyāḥ / /
 gauravam liṅgasāmānye pumsām strīṇām tu lāghavam /

mahāpramāṇā guravaḥ svajātau laghavo+anyathā //
 gurūṇām lāghavam vidyāt saṃskṛārāt saviparyayam /
 vṛiherlājā yathā ca syuḥ saktūnām siddhapiṇḍikāḥ //
 alpādāne gurūṇām ca lāghūnām cātisevane /
 mātṛā kāraṇamuddiṣṭam dravyāṇām gurulāghave //
 gurūṇāmalpamādeyaṃ lāghūnām tṛptiriṣyate /
 mātṛam dravyāṇyapekṣante mātṛā cāgnimapekṣate //
 balamārogyamāyusca prāṇāścāgnau pratiṣṭhitāḥ /
 annapānendhanaiścāgnirjvalati vyeti cānyathā //
 gurulāghavacinteyam prāyeṇālapavbalān prati /
 mandakriyānanārogyān sukumārānsukhocitān //
 dīptāgnayaḥ kharāhārāḥ karmanityā mahodarāḥ /
 ye narāḥ prati tāṃscintyam nāvaśyam gurulāghavam //
 hitābhirjuhuyānnityamantaragniṃ samāhitāḥ /
 annapānasamidbhirnā mātṛākālau vicārayan //
 āhitāgniḥ sadā pathyānyantaragnau juhōti yaḥ /
 divase divase brahma japatyatha dadāti ca //
 naram niḥśreyase yuktaṃ sātmyajñaṃ pānabhojane /
 bhajante nāmayaḥ kecidbhāvino+apyantarādṛte //
 ṣaḍtriṃśataṃ sahasrāṇi rātriṇām hitabhojanaḥ /
 jīvatyanāturo janturjitātmā saṃmataḥ satām //
 prāṇāḥ prāṇabhṛtāmannamannaṃ loko+abhidhāvati /
 varṇaḥ prasādaḥ saṃvaryaṃ jīvitam pratibhā sukham //
 tuṣṭiḥ puṣṭirbalaṃ medhā sarvamanne pratiṣṭhitam /
 laukikam karma yadvṛttau svargatau yaca vaidikam //
 karmāpavarge yaccoktaṃ taccāpyanne pratiṣṭhitam /
 tatra ślokaḥ
 annapānaguṇāḥ sāgryā vargā dvādaśa niścītāḥ //
 saḡuṇānyanupānāni gurulāghavasamgrahaḥ /
 annapānavidhāvuktaṃ tat parīkṣyam viśeṣataḥ //

ityagniveśakṛte tantre carakapṛatisaṃskṛte ślokaṣṭhāne+annapānavidhīrnamā sap-
 taṃviṃśo+adhyāyaḥ //

1.28 aṣṭāviṃśo+adhyāyaḥ

athāto vividhāśītapītiyamadhyāyaṃ vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ //

vividhamaśītaṃ pītaṃ līḍhaṃ khāditaṃ jantorhitamantaragnisandhuḥṣita-
 balena yathāsvenoṣmaṇā samyagvipacyamānaṃ kālavadanavasthitasarvadhā-
 tupakamanupahatasarvadhātūṃsmamārutasrotaḥ kevalam śrīramupacayabalavarṇa-
 sukhāyusā yojayati śārīradhātūnūrjayati ca /

dhātavo hi dhātuvāhārāḥ prakṛtimanuvartante //

tatrāhāraprasādākhyo rasaḥ kiṭṭam ca malākhyamabhinirvartate /

kiṭṭāt svedamūtrapuriṣavātapittasleṣmāṇaḥ karṇākṣināsikāśyalomakūpaprajananamalāḥ
 keśaśmaśrulomanakhādāyaścāvayavāḥ puṣyanti /

puṣyanti tvāhārarasādrasarudhiramāmsamedosthimajjaśukrauḡāmsi pañcen-
 driyadravyāṇi dhātuprasādasamjñakāni śārīrasandhibandhapiḥchādāyaścāvayavāḥ /

te sarva eva dhātavo malākhyāḥ prasādākhyāśca rasamalābhyāṃ puṣyantaḥ svaṃ māna-
 manuvartante yathāvayaḥśārīram /

evaṃ rasamalau svapramāṇāvasthitāvāśrayasya samadhātordhātusāmyamanuvartayataḥ
 /

nimittatastu kṣīṇavṛddhānām prasādākhyānām dhātūnām vṛddhikṣayābhyāmāhāramūlābhyām rasah sāmīyamutpādayatyārogyāya kiṭṭam ca malānāmevameva /

svamānātiriktaḥ punarutasargiṇaḥ śītoṣṇaparyāyaguṇaiścōpacaryamāṇā malāḥ śārīradhātusāmīyakarāḥ samupalabhyante //

teṣām tu malaprasādākhyānām dhātūnām srotāṃsyayanamukhāni /

tāni yathāvibhāgena yathāsvam dhātūnāpūrayanti /

evamidaṃ śārīramaśītapīṭalīḍhakhāditaprabhavam /

aśītapīṭalīḍhakhāditaprabhavāścāsmiṇ śārīre vyādhayo bhavanti /

hitāhitopayogaviśeṣāstvatra śubhāśubhaviśeṣakarā bhavantīti //

evamvādinam bhagavantamātreyamagniveśa uvāca dṛśyante hi bhagavan hitasamākhyātamapyāhāramupayujñā vyādhimantaścāgadāśca tathavāhitasamākhyātam evaṃ dṛṣṭe katham hitāhitopayogaviśeṣātmakam śubhāśubhaviśeṣamupalabhāmaha iti //

tamuvāca bhagavānātreyaḥ na hitāhāropayogināmagniveśa tannimittā vyādhayo jāyante na ca kevalam hitāhāropayogādeva sarvavyādhibhayamatikrāntam bhavati santi hyṛte+apyahitāhāropayogādantārogaprakṛtayaḥ tadyathā kālaviṇṇaparyayaḥ prajñāparādhaḥ śabdasparśarūparasagandhāścāsātmyā iti /

tāśca rogaprakṛtayo rasān samyagupayujñānamapi puruṣamaśubhenopapādayanti tas-māddhitāhāropayogino+api dṛśyante vyādhimantaḥ /

ahitāhāropayoginām punaḥ kāraṇato na sadyo doṣavān bhavatyapacārah /

na hi sarvāṇyapathyāni tulyadoṣāṇi na ca sarve doṣāstulyabalāḥ na ca sarvāṇi śārīrāṇi vyādhikṣamatve samarthāni bhavanti /

tadeva hyapathyam deśakālasaṃyogavīryapramāṇātiyogādbhūyastaramapathayam saṃpadyate /

sa eva doṣaḥ saṃsṛṣṭayonirviruddhopakramo gambhīrānugataścīrasthitaḥ prāṇyatanasamuttho marmopaghātī kaṣṭatamaḥ kṣiprakāritamaśca saṃpadyate /

śārīrāṇi cātisthūlānyatikṛṣānyaniviṣṭamāṃsaṇitāsthīni durbalānyasātmyāhāropacitānyalpāhārāṇyalpasattvāni ca bhavantyavyādhisahāni viparītāni punarvyādhisahāni /

ebhyaścaivāpathyāhāradoṣaśārīraviśeṣebhyo vyādhayo mṛdavo dāruṇāḥ kṣiprasamutthāścīrakāriṇaśca bhavanti /

ta eva vātapittaśleṣmāṇaḥ sthānaviśeṣe prakupitā vyādhiviśeṣānabhīnirvartayantyagniveśa //

tatra rasādiṣu sthāneṣu prakupitānām doṣāṇām yasmin sthāne ye ye vyādhayaḥ saṃbhavanti tāṃstān yathāavadanuvyākhyāsyāmaḥ //

aśraddhā cārucīścāsyavairasyamarasajñatā /

hr̥llāso gauravam tandrā sāṅgamardo jvarastamaḥ //

pāṇḍutvam srotasām rodhaḥ klaibyam sādah kṛṣāṅgatā /

nāśo+agnerayathākālā valayaḥ palitāni ca //

rasapradoṣajā rogā vakṣyante raktadoṣajāḥ /

kuṣṭhaviśarpapīḍakā raktapittamasṛgdarāḥ /

gudameḍhrāsyapākaśca plīhā gulmo+atha vidradhiḥ //

nīlikā kāmālā vyaṅgaḥ pipplavastilakālākāḥ //

dadruścarmadalā śvitram pāmā koṭhāsramaṇḍalam /

raktapradoṣājāyante śṛṇu māṃsapradoṣajān //

adhīmāṃsārbudam kilam galaśālūkaśuṇḍike /

pūtimāṃsālajīgaṇḍagaṇḍamālopajihvikāḥ //

vidyānmāṃsāśrayān medaḥsaṃśrayāṃstu pracakṣmahe /

ninditāni pramehāṇām pūrvarūpāṇi yāni ca //

adhyasthidantau dantāsthimedaśūlam vivarṇatā /

keśalomanakhaśmaśrudoṣāścāsthipradoṣajāḥ //

rūk parvaṇām bhramo mūrccā darśanam tamasastathā /

aruṣāṃ sthūlamūlānāṃ parvajānāṃ ca darśanam //
 majjapradoṣāt śukrasya doṣāt klaibyamaharsaṇam /
 rogi vā klībamalpāyurvīrūpaṃ vā prajāyate //
 na cāsyā jāyate garbhaḥ patati prasravatyapi /
 śukraṃ hi duṣṭaṃ sāpatyaṃ sadāraṃ bādhathe naram //
 indriyāṇi samāśritya prakupyanti yadā malāḥ /
 upaghātopatāpābhyāṃ yojayantīndriyāṇi te //
 snāyau sirākaṇḍarābhyo duṣṭāḥ klīṣṇanti mānavam /
 stambhasaṃkocakhallibhirgranthisphuraṇasuptibhiḥ //
 malānāśritya kupitā bhedaśoṣapradūṣaṇam /
 doṣā malānāṃ kurvanti saṅgotsargāvatīva ca //
 vividhādaśītāt pītādahitāllīdhakhādītāt /
 bhavantyete manuṣyāṇāṃ vikārā ya udāhṛtāḥ //
 teṣāmicchannanutpattim seveta matimān sadā /
 hitānyevāśītādīni na syustajjāstathā+āmayāḥ //
 rasajānāṃ vikārāṇāṃ sarvaṃ laṅghanamauṣadham /
 vidhiśoṇitike+adhyāye raktaajānāṃ bhiṣagjitam //
 māmśajānāṃ tu saṃśuddhiḥ śāstrakṣārāgnikarma ca /
 aṣṭauninditike+adhyāye medoajānāṃ cikitsitam //
 aṣṭyāśrayāṇāṃ vyādhīnāṃ pañcakarmāṇi bheṣajam /
 bastayaḥ kṣīrasarpīṃṣi tiktakopahitāni ca //
 majjaśukrasamutthānāmauṣadham svādutiktakam /
 annaṃ vyavāyavyāyāmau śuddhiḥ kāle ca mātrayā //
 śāntirindriyajānāṃ tu trimarmīye pravakṣyate /
 snāyavādiajānāṃ praśamo vakṣyate vātarogike //
 navegāndhāraṇe+adhyāye cikitsāsaṃgrahaḥ kṛtāḥ /
 malajānāṃ vikārāṇāṃ siddhiścoktā kvacitkvacit //
 vyāyāmādūṣmaṇastaiḥkṣyāddhitasyānavacāraṇāt /
 koṣṭhācchākhā malā yānti drutatvānmārutasya ca //
 tatrasthāśca vilambante kadācinna samīritāḥ /
 nādeśakāle kupyanti bhūyo hetupratikṣiṇaḥ //
 vṛddhyā viṣyandānāt pākāt srotomukhaviśoṭhanāt /
 śākhā muktva malāḥ koṣṭhaṃ yanti vāyośca nigrahāt /
 ajātānāmanutpattau jātānāṃ vinivṛttaye /
 rogāṇāṃ yo vidhirdṛṣṭaḥ sukhārthī taṃ samācāret //
 sukhārthā sarvabhūtānāṃ matāḥ sarvāḥ pravṛttayaḥ /
 jñānājñānaviśeṣāttu mārgāmārgapravṛttayaḥ //
 hitamevānurudhyante praparīkṣya parīkṣakāḥ /
 rajomohāvṛttātmānaḥ priyameva tu laukikāḥ //
 śrutam buddhiḥ smṛtirdākṣyaṃ dhṛtirhitaniṣevāṇam /
 vāgviśuddhiḥ śamo dhairyamāśrayanti parīkṣakam //
 laukikaṃ nāśrayantyete guṇā moharajaḥśritam /
 tanmūlā bahavo yanti rogāḥ śārīramānasāḥ //
 prajñāparādhāddhyahitānarthān pañca niṣevate /
 saṃdhārayati vegāṃśca sevate sāhasāni ca //
 tadātvasukhasaṃjñeṣu bhāveṣvajño+anurajyate /
 rajyate na tu vijñātā vijñāne hyamalīkṛte //
 na arāgānnāpyavijñānādāhārānupayojayet /
 parīkṣya hitamaśnīyāddeho hyāhārasaṃbhavaḥ //
 āhṛasya vidhāvaṣṭau viśeṣā hetusājñakāḥ /
 śubhāśubhasamutpattau tān parīkṣy aprayojayet //

parihāryāṇyapathyāni sadā pariharannarah /
 bhavatyānṛṇatām prāptaḥ sādḥūnāmiha paṇḍitaḥ //
 yattu rogasamutthānamaśakyamiha kenacit /
 parihartuṃ na tat prāpya śocitavyaṃ maṇṣibhiḥ //
 tatra ślokāḥ
 āhārasaṃbhavaḥ vastu rogāścāhārasaṃbhavāḥ /
 hitāhitaviśeṣaḥ viśeṣaḥ sukhaduḥkhayoḥ //
 sahatve cāsahtve ca duḥkhānāṃ dehasattvayoḥ /
 viśeṣo rogasaṅghāśca dhātujā ye pṛthakpṛthak //
 teṣāṃ caiva praśamanam koṣṭhācchākhā upetya ca /
 doṣā yathā prakupyanti śākhābhyaḥ koṣṭhametya ca //
 prājñājnāyorviśeṣaśca svasthāturahitam ca yat /
 vividhāśitapīṭiye tat sarvaṃ saṃprakāśitam //
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte sūtrasthāne vividhāśitapīṭiyo
 nāmāṣṭāvimśo+adhyāyaḥ //

1.29 ūnatrimśo+adhyāyaḥ

athāto daśapraṇāyatanīyamadhyāyaṃ vyākhyāsyāmaḥ //
 iti ha smāha bhagavānātreyaḥ // daśaivāyatanānyāhuḥ prāṇā yeṣu pratiṣṭhitāḥ /
 śaṅkhau marmatrayaṃ kaṇṭho raktaṃ śukraujasī gudam //
 tānindriyāṇi vijñānaṃ cetanāhetumāmāyān /
 jānīye yaḥ sa vai vidvān prāṇābhisara ucyate //
 dvividhaṣtu khalu bhiṣajo bhavantyagniveśa prāṇānāmeke+abhisarā hantāro rogāṇāṃ
 rogāṇāmeke+abhisarā hatāraḥ prāṇānāmiti //
 evaṃvādinam bhagavantamātreyamagniveśa uvāca bhagavaṃste kathamasmābhirvedi-
 tavyā bhaveyuriti //
 bhagavānuvāca ya ime kulīnāḥ paryavadātaśrutāḥ paridrṣṭakarmāṇo dakṣāḥ śucayo jita-
 hastā jitātmānaḥ sarvopakaraṇavantaḥ sarvendriyopapannāḥ prakṛtijñāḥ pratipattijñāśca te
 jñeyāḥ prāṇānāmaḥbhisarā hantāro rogāṇāṃ tathāvidhā hi kelave śārīrajñāne śārīrābhiniṣṛṭti-
 jñāne prakṛtivyākaraṇajñāne ca niḥsaṃśayāḥ sukhasādhyakṛcchrasādhyayāpyapratyākhyeyānāṃ
 ca rogāṇāṃ samutthānapūrvārūpaliṅgavedanopaśayaviśeṣajñāne vyapagatasamdehāḥ, triv-
 idhasyāyurvedasūtrasya sasamgrahavyākaraṇasya satrividhausaḍhagrāmasya pravaktāraḥ
 pañcatrimśato mūlaphalānāṃ caturṇāṃ ca snehānāṃ pañcānāṃ ca lavaṇānāmaṣṭānāṃ
 ca mūtrānāmaṣṭānāṃ ca kṣīrānāṃ kṣīratvagvrkṣānāṃ ca ṣaṇṇāṃ śirovirecanādeśca
 pañcakarmāśrayasyaauśadhagaṇasyaṣṭāvimśateśca yavāgūnāṃ dvātrimśataścūrṇaprade-
 hānāṃ ṣaṇṇāṃ ca virecanaśatānāṃ pañcānāṃ ca kaṣāyaśatānāṃ prayoktāraḥ,
 svasthavṛttavihitabhojanapānaniyamasthānacaṅkramaṇaśayanāsanamātrādravyāñjanadhūmanāvanābhya-
 ṇjanaparimārjanavegāvidhāraṇavidhāraṇavyāyāmasātmeyendriyaparīkṣopakramaṇasadvṛttakuśalāḥ
 catuspāḍopagrāhite ca bheṣaje ṣoḍaśakale saviniścaye satriparyeṣaṇe savātakalākala-
 jñāne vyapagatasandehāḥ caturvidhasya ca snehasya caturvimśatyupanayasya-
 opakalpanīyasya catuḥṣaṣṭiparyantasya ca vyavasthāpayitāraḥ, bahuvidhavidhā-
 nayuktānāṃ ca snehasvedyavamyavirecyavividhausaḍhopacārānāṃ ca kuśalāḥ śiro-
 rogāderdoṣāṃsavikalpajasya ca vyādhisamgrahasya sakṣayapīḍakāvidradhēstrayānāṃ
 ca śophānāṃ bahuvidhāśophānubandhānāmaṣṭacatvārimśataśca rogādhikaraṇānāṃ
 catvārimśaduttarasya ca nānātmajasya vyādhiśatata tathā vigarhitātisthūlātikṛśānāṃ
 sahetulakṣaṇopakramānāṃ svapnasya ca hitāhitasyāsvapnātisvapnasya ca sahetu-
 pakramasya ṣaṇṇāṃ ca laṅghanādināmupakramānāṃ saṃtarpaṇāpatarpaṇajānāṃ ca
 rogāṇāṃ sarūpapraśamanānāṃ śoṇitajānāṃ ca vyādhiṇāṃ madamūrcchāyasaṃnyāsānāṃ
 ca sakāraṇarūpausaḍhopacārānāṃ kuśalāḥ kuśalāścāhāraavidhiviniścayasya prakṛtya
 hitāhitānāmāhāravikārānamagryasamgrahasyāsavānāṃ ca caturaśīterdravyaguṇakar-
 maviniścayasya rasānurasasaṃśrayasya savikalpavairodhikasya dvādaśavargāśrayasya

cānnapānasya saguṇaprabhāvasya sānupānaguṇasya navavidhasyārthasaṃgrahasyāhāra-
gateśca hitāhitopayogaviśeṣātmakasya ca śubhāśubhaviśeṣasya dhātvāśrayānām ca rogānām
sauśadhasaṃgrahānām daśānām ca prāṇāyatanānām yaṃ ca vakṣyāmyarthedaśamahāmūliye
triṃśattamādhyāye, tatra ca kṛtsnasya tantroddeśalakṣṇasya tantrasya ca grahaṇad-
hāraṇavijñānaprayogakarmakāryakālakartṛkaraṇakuśalāḥ kuśalāśca smṛtimatiśāstrayuk-
tijñānasyātmanaḥ śīlaguṇairavisamvādanena ca saṃpādanena sarvapraṇiṣu cetaso maitrasya
mātāpitṛbhrātṛbandhuvat evaṃyuktā bavantyagniveśa prāṇānāmabhisarā hantāro rogānāmiti
//

ato viparītā rogānāmabhisarā hantāraḥ prāṇānām bhiṣakchadmapratichannāḥ kaṇṭakab-
hūtā lokasya pratirūpakasadharmāṇo rājñām pramādāccaranti rāṣṭrāṇi //

teṣāmidam viśeṣavijñānam bhavati atyartham vaidyaveśena ślāghamānā viśikhāntara-
manucaranti karmalobhāt śrutvā ca kasyacidāturayamabhiṭaḥ paripatanti saṃśravaṇe
cāsyātmano vaidyaguṇānuccairvadanti yaścāsyā vaidyaḥ pratikarma karoti tasya ca
doṣānmuhurmuhurudāharanti āturamitrāṇi ca prahaṣaṇopajāpopasevādibhiricchantyāt-
mīkartum svalpecchutām cāmanāḥ khyāpayanti karma cāsādyā muhurmuhuravalokayanti
dākṣyeṇājñānamātmanaḥ pracchādayitukāmāḥ vyādhiṃ cāpavartayitumaśaknuvato
&vyādhitamevānupakaraṇamaparicārakamanātmamupadiśanti, antagataṃ cainamab-
hisamīkṣyānyamāśrayanti deśamapadeśamātamanāḥ kṛtvā prākṛtajanasaṃnipāte cātmanaḥ
kauśalamakuśalavadvarṇayanti adhīravacca dhairyamapavacanti dhīrānām vidvajjanasaṃ-
nipātam &[ā.cābhisamīkṣya] pratibhayamiva kāntāramadhvagāḥ pariharanti dūrāt yaścaiśām
kaścīt sūtrāvayavo bhavatyupayuktastamaprakṛte prakṛtāntare vā satatamudāharanti na
cānuyogamicchantyanuyoktum vā mṛtyoriva cānuyogādudvijante na caiśāmācāryaḥ śiṣyaḥ
sabrahmācārī vaivādiko vā kaścīt prajñāyata iti //

bhavanti cātra --- bhiṣakchadma praviśyaivaṃ vyādhitāmstarkayanti ye/
vītaṃsamiva saṃśritya vane śākuntikā dvijān//
śrutadṛṣṭakriyākālamātrājñānabahiṣkṛtāḥ /
varjanīyā hi te mṛtyoścarantyanucarā bhuvi //
vṛttihetorbhiṣaṇmānapūrṇān mūrkhaviśārādān /
varjayedāturo vidvān sarpāste pītamārutāḥ //
ye tu śāstravido dakṣāḥ śucayaḥ karmakovidāḥ /
jitahastā jitātmānastebhyo nityam kṛtam namaḥ //

tatra ślokaḥ daśapraṇāyatanike ślokaśthānārthasaṃgrahaḥ /
dvividhā bhiṣajaścoktāḥ prāṇasyāyatanāni ca //

ityagniveśakṛte tantrē carakapratisaṃskṛte ślokaśthāne daśapraṇāyatanīyo nāmona-
triṃśo+adhyāyaḥ //

1.30 triṃśo+adhyāyaḥ

athāto+arthedaśamahāmūliyamadhyāyaṃ vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ // arthe daśa mahāmūlāḥ saṃśaktā mahāphalāḥ /
mahaccārthaśca hṛdayaṃ paryāyairucyate budhaiḥ //
ṣaḍaṅgamaṅgaṃ vijñānamindriyāṇyarthapañcakam /
ātmā ca saguṇaścetaścintyaṃ ca hṛdi saṃśritam //
pratiṣṭhārtham hi bhāvānāmeṣāṃ hṛdayamiṣyate /
gopānasīnāmāgāraṇīkevarthacintakaiḥ //
tasyopaghātānmūrcchāyaṃ bhedānmaraṇamṛcchati /
yadhi tat sparśavijñānaṃ dhāri tattatra saṃśritam //
tat parasyaujaśca sthānā tatra caitanyasaṃgrahaḥ /
hṛdayaṃ mahadārthaśca tasmāduktam cikitsakaiḥ //
tena mūlena mahatā mahāmūlā matā daśa /
ojovahāḥ śarīre+asmin vidhamyante samantataḥ //
yenaujaśa vartayanti prīṇitāḥ sarvadehinah /

yadr̥te sarvabhūtānāṃ jīvitam nāvatiṣṭhate //
yat sāramādaḥ garbhasya yattadgarbharasādrasah /
saṃvartamānaṃ hṛdayaṃ samāviśati yat purā //
yasya nāśattu nāśo+asti dhāri yaddhṛdayāśritam /
yaccharīrarasasnehaḥ prāṇa yatra pratiṣṭhitāḥ //
tatphalā bahudhā vā tāḥ phalantīva (ā.ti/ mahāphalāḥ /
dhmānāddhamanyaḥ sravaṇāt srotāmsi saraṇātsirāḥ //
tanmahat tā mahāmūlāstaccaujaḥ parirakṣatāḥ /
parihāryā viśeṣeṇa manaso duḥkhahetavaḥ //
hṛdayaṃ yat syādyadaujasyaṃ srotasāṃ yat prasādanam /
tattat sevyam prayatnena praśamo jñānameva ca //

atha khalvekaṃ prāṇavardhanānām utkr̥ṣṭamamekaṃ balavardhanānāmekaṃ
br̥mhaṇānāmekaṃ nandanānāmekaṃ harṣaṇānāmekamayanānāmīti /

tatrāhimsā prāṇināṃ prāṇavardhanānām utkr̥ṣṭatamaṃ vīryaṃ balavardhanānām
vidyā br̥mhaṇānām indriyajayo nandanānām tattvāboddho harṣaṇānām brahmācārya-
mayanānāmīti evamāyurvedavidō manyante //

tatrāyurvedavidāstantrasthānādhyāyapraśnānām pr̥thaktvena vākyaśo vākyaṛthaśo+arthāvayavaśaśca
pravaktāro mantavyāḥ /

tatrāha katham tantrādīni vākyaśo vākyaṛthaśo+arthāvayavaśaścoktāni bhavanti //

atrocyate tantramārṣaṃ kārtsnyena yathāmnāyamucyamānaṃ vākyaśo bhavatyuktam //

buddhyā samyaganupraviśyārthatattvaṃ vāgbhirvīyāsasamāsapratijñāhetūdāharaṇopanayanigamanayuk
śiṣyabuddhigamyābhirucyamānām vākyaṛthaśo bhavatyuktam //

tantraniyatānāmarthadurgānām punarvibhāvanairuktamarthāvayavaśo bhavatyuktam //

tatra cet praśtāraḥ syuḥ caturṇāmṛksāmāyajuratharvavedānām kaṃ vedamupadiśan-
tyāyurvedavidāḥ kimāyuh kasmādāyurvedaḥ kimarthamāyurvedaḥ śāśvato+aśāśvato vā kati
kāni cāsyāṅgāni kaiścāyamadhyetavyāḥ kimarthaṃ ca iti //

tatra bhiṣajā pr̥ṣṭenaivaṃ caturṇāmṛksāmāyajuratharvavedānāmātmano+atharvavede
bhaktirādeśyā vedo hyātharvaṇo dānasvastyayanabalimaṅgalahomaniyamaprāyaścittopavāsa-
mantrādiparigrahāccikitsāṃ prāha cikitsā cāyuso hitāyopadiśyate //

vedaṃ copadiśyāyurvācyam tatrāyus̥cetanānūvṛttirjīvitamanubandho dhāri ce-
tyeko+arthaḥ //

tadāyurvedayatītyāyurvedaḥ kathamiti cet ucyate svalakṣaṇataḥ sukhāsukhato
hitāhitataḥ pramāṇāpramāṇāśca yatścāyus̥yānyāyus̥yāni ca dravyaguṇakarmāṇi
vedayatyo+apyāyurvedaḥ /

tatrāyus̥yānyāyus̥yāni ca dravyaguṇakarmāṇi kevalenopadekṣyante tantreṇa
//CS.1.30.24/ tatrāyuruktaṃ svalakṣaṇato yathāvadihaiva pūrvādhyāye ca /

tatra śārīramānasābhyām rogābhyāmanabhidrutasya viśeṣeṇa yauvanavataḥ samarthānu-
gatabalavīryayaśaḥpauruṣaparākramasya jñānavijñānendriyendriyārthabalasamudaye
vartamānasya paramarddhiruciravividhopabhogasya samṛddhasarvārambhasya yatheṣṭav-
icāriṇaḥ sukhāmāyurucyate; asukhamato viparyayeṇa; hitaiṣiṇaḥ punarbhūtānām
parasvādūparatasya satyavādiṇaḥ śamaparasya parīkṣyakāriṇo+apramattasya trivargaṃ
paraspāreṇānupahatamupasevamānasya pūjārhasaṃpūjakasya jñānavijñānopaśamaśilasya
vṛddhopasevinaḥ suniyatarāgaros̥ṣers̥yāmadamānavegasya satataṃ vividhapradānaparasya
tapojñānaprasamanityasyādhyātmavidastatparasya lokamimaṃ cāmuṃ cāvekṣamānasya
smṛtimatimato hitamāyurucyate ahitamato viparyayeṇa //

pramāṇamāyus̥astvarthendriyamanobuddhiceṣṭādīnām vikṛtilakṣaṇairupalabhy-
ate+animittaiḥ ayamasmāt kṣaṇānmuhūrtāddivasāttripaṇcasaptadaśadvādaśāhāt pakṣān-
māsāt ṣaṇmāsāt saṃvatsarādvā svabhāvāmāpatsyata iti tatra svabhāvaḥ pravṛtteruparamo
maraṇamanityatā nirodha ityeko+arthaḥ ityāyus̥aḥ pramāṇam ato viparītamapramāṇamar-
iṣṭādhikāre dehaprakṛtilakṣaṇamadhikṛtya copadiṣṭamāyus̥aḥ pramāṇamāyurvede //

prayojanaṃ cāsyā svasthasya svāsthyarakṣaṇamāyurasya vikāraprasāmanaṃ ca //

so+ayamāyurvedaḥ śāśvato nirviśyate anāditvāt svabhāvasaṃsiddhalakṣaṇatvāt bhāvasvabhāvanityatvācca /

na hi nābhūt kadācidāyusaḥ santāno buddhisantāno vā śāśvataścāyuso veditā anādi ca sukhaduḥkhaṃ sadravayahetulakṣaṇamaparāparayogāt /

eṣa cārthasaṃgraho vibhāvyaṭe āyurvedalakṣaṇamiti /

gurulaghuśītoṣṇasniḡdharūksādīnām dravyāṇām sāmānyaviśeṣābhyām vṛddhihrāsau yathoktaṃ gurubhirabhyasyamānairugurūṇāmupacayo bhavatyapacayo laghūnām evamevetareṣāmiti eṣa bhāvasvabhāvo nityaḥ svalakṣaṇaṃ ca dravyāṇām pṛthivyādīnām santi tu dravyāṇi guṇāśca nityānityāḥ /

na hyāyurvedasyābhūtvoṭpattirupalabhyate anyatrābodbodhopadeśābhyām etadvai dvayamadhikṛtyoṭpattimupadiśantyeke /

svābhāvikaṃ cāsyā lakṣaṇamakṛtaṃ yaduktamihādye+adhyāye ca yathā agnerauṣṇyam apām dravatvam /

bhāvasvabhāvanityatvamapi cāsyā yathoktaṃ gurubhirabhyasyamānairugurūṇāmupacayo bhavatyapacayo laghūnāmiti //

tasyāyurvedasyāṅgānyāṣṭau tadyathā kāyacikitsā śālākyaṃ śalyāpahartṛkaṃ viṣagara-vairodhikaprasāmanaṃ bhūtavidyā kaumārabhṛtyakaṃ rasāyanaṃ vājīkaraṇamiti //

sa cādhyetavyo brāhmaṇarājanyavaiśyāḥ /

tatrānugrahārthaṃ prāṇinām brāhmaṇaiḥ ārakṣārthaṃ rājanyaiḥ vṛttyārthaṃ vaiśyāḥ sāmānyato vā dharmārthakāmaparigrahārthaṃ sarvaiḥ /

tatra yadadhyātmavidām dharmapathasthānām dharmaprakāśakānām vā mātṛpitṛbhrātṛbandhugurujanasya vā vikāraprasāmane prayatnavān bhavati yaccāyurvedoktamadhyātmamanudhyāyati vedatyatyanuvidhīyate vā so+asya paro dharmāḥ yā punarīśvarāṇām vasumatām vā sakāśāt susvopahāranimittā bhavatyarthāhvāptirāraṇaṃ ca yā ca svaparigrhītānām prāṇināmāturyādāraṇaṃ so+asyārthaḥ; yat punarasya vidvadgrahaṇayaścaḥ śaraṇyatvam ca yā ca saṃmānaśuśrūṣā yacceṣṭānām viśayāṇāmārogyamādhatte so+asya kāmāḥ /

iti yathāpraśnamuktamaśeṣeṇa //

atha bhiṣagādita egva bhiṣajā praṣṭavyo+aṣṭavidhaṃ bhavati tantraṃ tantrārthān sthānām sthānārthān adhyāyam adhyāyārthān praśnaṃ praśnārthāśceti pṛṣṭena caitadvaktavyamaśeṣeṇa vākyaśo vākyaṛthaśo+arthāvayāvaśaśceti& //

tatrāyurvedaḥ śākhā vidyā sūtraṃ jñānaṃ śāstraṃ lakṣaṇaṃ tantramityanarthāntaram& //

tantrārthaḥ punaḥ svalakṣaṇairupadiṣṭaḥ /

sa cārthaḥ prakaraṇairuvibhāvyaṃ bhūya eva śārīravṛttihetuvyādhikar-makāryakālakartṛkaraṇavidhiviniścayāddaśaprakaraṇaḥ tāni ca prakaraṇāni kevalenopadekṣyante tantreṇa //

tantrasyāsyāṣṭau sthānāni tadyathā ślokanidānavimānaśārīrendriyacikitsatalkpasiddhisthānāni /

tatra triṃśadadhyāyakaṃ ślokaṣṭhānam aṣṭāṣṭādhyāyakāni nidānavimānaśārīrasthānāni dvādaśakamindriyāṇām triṃśakaṃ cikitsitānām dvādaśake kalpasiddhisthāne bhavataḥ //

tantrasyāsyāṣṭau sthānāni tadyathā ślokanidānavimānaśārīrendriyacikitsitakalpasiddhisthānāni /

tatra triṃśadadhyāyakaṃ ślokaṣṭhānam aṣṭāṣṭādhyāyakāni nidānavimānaśārīrasthānāni dvādaśakamindriyāṇām triṃśakaṃ cikitsitānām dvādaśake kalpasiddhisthāne bhavataḥ //

bhavati cātra dve triṃśake dvādaśakaṃ trayam ca trīṇyāṣṭakānyeṣu samāptiruktā / ślokaṣṭhāniśṭavikalpasiddhinidānamānāśrayasaṃjñakeṣu //

sve sve sthāne yathāsvam ca sthānārtha upadekṣyate /

saviṃśamadhyāyaśataṃ śṛṇu nāmakramāgataṃ //

dīrghañjīvo 'pyapāmārgataṇḍulāragvadhādikau /

ṣaḍvirekāśrayaśceti catuṣko bheṣajāśarayaḥ //
 mātrātasyāśitīyau ca navegāndhāraṇaṃ tathā /
 indriyopakramaśceti catvāraḥ svāsthyavṛttikāḥ //
 khudḍākaśca catuṣpādo mahāmstisraiṣaṇastathā /
 saha vātakalākhyena vidyānnairdeśikān budhaḥ //
 snehanasvedanādhyāyāvubhau yaścopakalpanaḥ /
 cikitsāprābhṛtaścaiva sarva eva prakalpanāḥ //
 kiyantaḥśirasīyaśca trisophaṣṭodarādikau /
 rogādhyāyo mahāmścaiva rogādhyāyacatuṣṭayam //
 aṣṭauninditasamkhyātastathā laṅghanatarpaṇe /
 vidhiṣoṇitikaścaiva vyākhyātāstatra yojanāḥ //
 yajjahpuruṣasamkhyāto bhadraḥkāpyānnapānikau /
 vividhāśitapītiyaścātvāro 'nnaviniścayāḥ //
 daśapraṇāyatanikastathā 'rthedaśamūlikāḥ /
 dvāvetau prānadehārthau proktau vaidyaguṇāśrayau //
 auśadhasvasthanirdeśakalpanārogayojanāḥ /
 catuṣkāḥ ṣaṭ krameṇoktāḥ saptamaścānnapānikāḥ //
 dvau cāntyau saṃgrahādhyāyāviti triṃśakamarthavat /
 ślokaśthānaṃ samuddiṣṭaṃ tantrasyāśya śiraḥ śubham //
 catuṣkāṇāṃ mahārthānāṃ sthāne 'smin saṃgrahaḥ kṛtaḥ /
 ślokārthaḥ saṃgrahārthaśca ślokaśthānamataḥ smṛtam //
 jvarāṇāṃ raktapittasya gulmānāṃ mehakuṣṭhayoḥ /
 śloṣonmādanidāne ca syādapasmāriṇāṃ ca yat //
 ityadhyāyāṣṭakamidam nidānasthānamucyate /
 raseṣu trividhe kuṣṣau dhvamse janapadasya ca //
 trividhe rogavijñāne srotaḥsvapi ca vartane /
 rogāṇike vyādhirūpe rogāṇāṃ ca bhiṣagjite //
 aṣṭau vimānānyuktāni mānārthāni maharṣiṇā /
 katidhāpuruṣīyaṃ ca gotreṇātulyameva ca //
 khudḍikā mahatī caiva garbhāvakraṇtirucyate /
 puruṣasy aśarīrasya vicayau dvau viniścitau //
 śarīrasāmkyā sūtraṃ ca jāteraṣṭamamucyate /
 ityuddiṣṭāni muninā śārīrāṇyatrisūnūnā //
 varṇasvarīyaḥ puṣpākhyastṛtīyaḥ parimarśanaḥ /
 caturtha indriyāṇikāḥ pañcamāḥ pūrvarūpikāḥ //
 katamāniśarīryaḥ pannarūpo 'pyavākśirāḥ /
 yasyaśyāvanimittaśca sadyomaraṇa eva ca //
 aṇujyotiriti khyātastathā gomayacūrṇavān /
 dvādaśādhyāyakaṃ sthānamindriyāṇāmi smṛtam //
 abhayāmalakīyaṃ ca prāṇakāmīyameva ca /
 karapracitakaṃ vedasamutthānaṃ rasāyanam //
 sāmīyogaśaramūlīyamāsiktakṣīrakaṃ tathā /
 māṣaparnabhṛtīyaṃ ca pumāñjātabalādikam //
 cātuṣkadvāyamapyetadadhyāyadvayamucyate /
 rasāyanamiti jñeyaṃ vājikaraṇameva ca //
 jvarāṇāṃ raktapittasya gulmānāṃ mehakuṣṭhayoḥ /
 śoṣonmāde 'pyapasmāre kṣataśothodarārśasām //
 grahaṇīpāṇḍurogāṇāṃ śvāsakāsātisāriṇāṃ /
 chardivīsarpatṛṣṇānāṃ viṣamadhayvikārayoḥ //
 dvivraṇīyaṃ trimarmīyamūrustambhikameva ca /
 vātaroge vātarakte yonivyāpatsu caiva yat //

triṃśaccikitsitānyuktānyataḥ kalpān pracakṣmahe /
 phalajīmūtakekṣvākukalpo dhāmārgavasya ca //
 pañcamo vatsakasyoktaḥ ṣaṣṭhaśca kṛtavedhane /
 śyāmātrivṛtayoh kalpastathaiva caturaṅgule //
 tilvakasya sudhāyāśca saptalāśaṅkhiniṣu ca /
 dantidravyayoh kalpaśca dvādaśo 'yaṃ samāpyate //
 kalpanā pañcakarmākhyā bastimūtrī tathaiva ca /
 snehavyāpadikī siddhirnetravypadikī tathā //
 siddhiḥ śodhanayoścaiva bastisiddhistathaiva ca /
 prāsṛtī marmasaṃkhyātā siddhirbastiyāśrayā ca yā //
 phalamātrā tathā siddhiḥ siddhiścottarasamjñitā /
 siddhayo dvādaśaivaitāstantraṃ cāsu samāpyate //
 sve sve sthāne tathā 'dhyāye cādhyāyārthaḥ pravakṣyate /
 taṃ brūyāt sarvataḥ sarvaṃ yathāsvaṃ hyarthasaṃgrahāt //
 pṛcchā tantrādyathāmnāyaṃ vidhinā praśna ucyate /
 praśnārtho yuktimāṃstasya tantreṇaivārthaniścayaḥ //
 niruktaṃ tantraṇāttantraṃ sthānamrthapraṭiṣṭhayā /
 adhikṛtyārthamadhyāyanāmasamjñā praṭiṣṭhitā //
 iti sarvaṃ yathāpraśanamaṣṭakaṃ saṃprakāśitam /
 kārtsnyena cōktaṣṭantrasya saṃgrahaḥ suviniścitaḥ //
 santi pāllavikotpātāḥ saṃkṣobhaṃ janayanti ye /
 vartakānāmivotpātāḥ sahasaivāvibhāvitāḥ //
 tasmāttān pūrvasamjalpe sarvatraṣṭakamādiśet /
 parāvaraparīkṣārthaṃ tatra śāstravidāṃ balam //
 śabdamātreṇa tantrasya kevalasyaikadeśikāḥ /
 bhramantyalpabalāstantre jyāśabdenenva vartakāḥ //
 paśuḥ paśūnāṃ daurbalyāt kaścinmadhye vṛkāyate /
 sa satyaṃ vṛkamāsādya prakṛtiṃ bhajate paśuḥ //
 tadvadajño 'jñamadhyasthaḥ kaścinmaukharyasādhanaḥ /
 sthāpayatyāptamātmānamāptaṃ tvāsādya bhidyate //
 babhurrugūḍhaṃ ivorṇābhīrabuddhirabahuśrutaḥ /
 kiṃ vai vakṣyati sāmjalpe kuṇḍabhedī jaḍo yathā //
 sadvṛttairna vigṛhṇīyādbhiṣagalpaśrutairapi /
 hanyāt praśnāṣṭakenādāvitarāṃstvāptamāninaḥ //
 dambhino mukharā hyajñāḥ prabhūtābaddhabhāṣiṇaḥ /
 prāyaḥ prāyeṇa sumukhāḥ santo yuktālpabhāṣiṇaḥ //
 tattvajñānaprakāśārthamahāṅkāramanāśritaḥ /
 svalpādhārājñamukharānmarṣayenna vivādināḥ //
 paro bhūteṣvanukrośastattvajñānaparāḥ {ā. jñāne} dayā /
 yeṣāṃ teṣāmasadvādanigrahe niratā matiḥ //
 asatpakṣākṣaṇitvārtidambhapāruṣyasāadhanāḥ /
 bhavantyanāptāḥ sve tantre prāyaḥ paravikalthakāḥ //
 tān kālapāśasadrśān varjyecchāstradūṣakān /
 praśamajñānavijñānapūrṇāḥ sevyā bhiṣaktamāḥ //
 samagraṃ duḥkhamāyattamavijñāne dvayāśrayam /
 sukhaṃ samagraṃ vijñāne vimale ca praṭiṣṭhitam //
 idamevamudārthamajñānāṃ na prakāśakam /
 śāstraṃ drṣṭipraṇaṣṭānāṃ yathaivādityamaṇḍalam //
 tatra ślokaḥ
 arthe daśamahāmūlāḥ samjñā cāsāṃ yathā kṛtā /
 ayanāntāḥ ṣaḍagryāśca rūpaṃ vedavidāṃ ca yat //

saptakaścāṣṭakaścaiva paripraśnāḥ sanirṇayāḥ /
 yathā vācyaṃ yadarthaṃ ca ṣaḍvidhāścaikadeśikāḥ //
 arthedaśamahāmūle sarvametat prakāśitam /
 saṃgrahaścāyamadhyāyastantrasyāyaiva kevalāḥ //
 yathā sumanasāṃ sūtraṃ saṃgrahārthaṃ vidhīyate /
 saṃgrahārthaṃ tathā 'rthānāmṛṣiṇā saṃgrahaḥ kṛtaḥ //
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte ślokaśthāne+arthedaśamahāmūliyo nāma triṃśo+adhyāyāḥ //
 agniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte /
 iyatā+avadhinā sarvaṃ sūtrasthānaṃ samāpyate //

2 nidānasthānam/

2.1 pratham+adhyāyāḥ/

athāto jvaranidānaṃ vyākhyāsyāmaḥ //
 iti ha smāha bhagavānātreyaḥ //
 iha khalu hetunimittamāyatanaṃ kartā kāraṇaṃ pratyayaḥ samutthānaṃ nidānamitya-
 nārthāntaram/
 tantrividham---asātmyendriyārthasaṃyogaḥ, prajñāparādhāḥ, pariṇāmaśceti//
 atastrividhā vyādhayaḥ prādurbhavanti-āgneyāḥ, saumyāḥ, vāyavyāśca;
 dvividhāścāpare-rājasāḥ, tāmasāśca//
 tatra vyādhirāmāyo gada ātaṅko yakṣmā jvaro vikāro roga ityanārthāntaram//
 tasyopalabdhirnidānapūrvarūpaliṅgopaśayasamprāptiḥ//
 tatra nidānaṃ kāraṇamityuktamagre//
 pūrvarūpaṃ prāgutpatti lakṣaṇaṃ vyādheḥ//
 prādurbhūtalakṣaṇaṃ punarliṅgam/ tatra liṅgamākṛtirlakṣaṇaṃ cihnaṃ saṃsthānaṃ
 vyañjanaṃ rūpamityanārthāntaram//
 upaśayaḥ punarhetuvyādhiviparītānāṃ viparītārthakāriṇāṃ cauṣadhāhāravihārāṇāmu-
 payogaḥ sukhānubandhaḥ//
 saṃprāptirjagirāgatirityanārthāntaram vyādheḥ//
 sā saṃkhyāprādhānyavidhivikalpabalakālaviśeṣairbhidyate//
 saṃkhyā tāvadyathā---aṣṭau jvarāḥ, pañca gulmāḥ, sapta kuṣṭhānyevamādiḥ//
 prādhānyaṃ punardoṣāṇāṃ taratamābhyāmupalabhyate/
 tatra dvayostaraḥ, triṣu tama iti//
 vidhīrnamā---dvividhā vyādhayo jijāgantubhedena, trividhāstridoṣabhedena, caturvidhāḥ
 sādhyāsādhyamṛdudāruṇabhedena//
 &samavetānāṃ punardoṣāṇāmaṃśāṃśabalavikalpo vikalpo+asminnarthe//
 balakālaviśeṣaḥ punarvyādhīnāmṛtvahorātrāhārakālavidhiviniyato bhavati//
 tasmādvādhīn bhiṣaganupahatasattvabuddhirhetvādibhirbhāvairiyathāvadānubuddhyeta//
 ityarthasaṃgraho nidānasthānasyoddiṣṭo bhavati/
 taṃ vistareṇopadiśanto bhūyastaramato+anuvyākhyāsyāmaḥ//
 tatra prathamata eva tāvadādyāmllabhābhidrohakopaprabhāvānaṣṭau vyādhīnnidā-
 napūrveṇa krameṇa vyākhyāsyāmaḥ, tathā sūtrasaṃgrahamātraṃ cikitsāyāḥ/
 &cikitsiteṣu cottarakālaṃ &yathopacitavikārānanuvyākhyāsyāmaḥ//
 iha khalu jvara evādaḥ vikārāṇāmupadiśyate, tatprathamatvācchārīrāṇāṃ//
 atha khalvaṣṭābhyāḥ kāraṇebhyo jvaraḥ saṃjāyate manuṣyāṇāṃ; tadyathā---vātāt, pittāt,
 kaphāt, vātapittābhyāṃ, vātakaphābhyāṃ, pittakaphabhyāṃ, vātapittakaphabhyāḥ, āgan-
 toraṣṭamāt kāraṇāt//
 tasya &nidānapūrvarūpaliṅgopaśayaḥ viśeṣānanuvyākhyāsyāmaḥ//
 rūkṣaḥ salaghuṣītavamanavirecanāsthāpanaśirovirecanātiyogavyāyāmavegasamdhāraṇānaśanābhighātavya-
 vāyuḥ prakopamāpadyate//
 sa yadā prakupitaḥ &praviśyāmāśayamūṣmaṇā saha miśrībhūyādyamāhārapariṇā-
 madhātum rasanāmāmanavavetya rāsasvedavāhāni srotāṃsi pidhāyāgnimupahatya

paktisthānādūsmāṇaṃ bahirnirasya kevalaṃ śārīraṇamanuprapadyate, tadā jvaramabhinirvartayati//

tasyemāni līṅgāni bhavanti; tadyathā---viṣamārambhavisargitvam, ūṣmaṇo vaiṣamyam, tivratanubhāvānavasthānāni jvarasya, jaraṇānte divasānte niśānte gharmānte vā jvarasyābhyāgamanamabhivṛddhirvā, viśeṣeṇa paraśaruṇavarṇatvaṃ nakhanayanavadanamūtrapurīṣatvacāmatyartham klptibhāvaśca; anekavidhopamāścalācalāśca vedanāsteṣāṃ teṣāmaṅgāvayavānāṃ; tadyathā---pādayoḥ suptatā, piṇḍikayorudveṣṭanam, jānunoḥ kevalānāṃ ca sandhīnāṃ viśleṣaṇam, ūrvoḥ sādah, kaṭipārśvapṛṣṭhaskandhabāhvamsorasāṃ ca bhagnarugṇamṛditam&athitacaṭitāvapāṭitāvanunnatvamiva, hanvoścāprasiddhiḥ, svanaśca karṇayoḥ, śaṅkhayornistodaḥ, kaṣāyāsyatā āsyavairasyam vā, mukhatālukaṇṭhaśoṣaḥ, pipāsā, hṛdayagrahaḥ, śuṣkakachardiḥ, śuṣkakāśaḥ, kṣavathūdhnāravinigrahaḥ, annarasakhedah, prasekārocakāvīpākāḥ, viśādajṛmbhāvināmavepathuśramabhramapralāpaprajāgararomaharṣadantaharṣaḥ, uṣṇābhiprāyatā, nidānoktānāmanupaśayo viparītopaśayaśceti &vātajvarasya līṅgāni bhavanti//

uṣṇāmlalavaṇakṣārakaṭukājīrṇabhojanebhyo+atisevitebhyastathā tikṣṇātapāgnisaṃtāpaśramakrodhaviṣamāhārebhyaśca pittaṃ prakopamāpadyate//

tadyadā &prakupitamāmāśayādūsmāṇamupasṛjyādyamāhārapariṇāmadhātum rasanāmāmanavavetya rasesvedavahāni srotāṃsi pidhāya dravatvādagnimupahatya paktisthānādūsmāṇaṃ &bahirnirasya prapīḍayat kevalaṃ śārīraṇamanuprapadyate, tadā jvaramabhinirvartayati//

tasyemāni līṅgāni bhavanti; tadyathā---yugapadeva kevale śārīre jvarasyābhyāgamanamabhivṛddhirvā bhuktasya vidāhakāle madhyandine+ardharātre śaradi vā viśeṣeṇa, kaṭukāsyatā, ghrāṇamukhakaṇṭhausthātālupākāḥ, tṛṣṇā, mado, bhramo, mūrccā, pittacchrdanam, atisāraḥ, annadveṣaḥ, sadanam, khedaḥ, pralāpaḥ, raktakoṭhābhinirvṛttiḥ śārīre, haritahāridratvaṃ nakhanayanavadanamūtrapurīṣatvacām, atyarthamūṣmaṇastīvrabhāvaḥ, atimātraṃ dāhaḥ, śītābhiprāyatā, nidānoktānupaśayo viparītopaśayaśceti &pittajvaralingāni bhavanti//

snigdhaḥgurumadhurapicchilāśītāmlalavaṇadivāsvapnaharṣāvyāyāmebhyo+atisevitebhyah śleṣmā prakopamāpadyate//

sa yadā prakupitaḥ praviśyāmāśayamūṣmaṇā saha miśrībhūyādyamāhārapariṇāmadhātum rasanāmāmanavavetya rasesvedavahāni srotāṃsi pidhāyāgnimupahatya paktisthānādūsmāṇaṃ bahirnirasya prapīḍayan kevalaṃ śārīraṇamanuprapadyate, tadā jvaramabhinirvartayati//

tasyemāni līṅgāni bhavanti; tadyathā---yugapadeva kevale śārīre jvarasyābhyāgamanamabhivṛddhirvā bhuktamātre pūrvāhṇe pūrvarātre vasantakāle vā viśeṣeṇa, gurugātratvaṃ, anannābhilāṣaḥ, śleṣmaprasekaḥ, mukhamādhuryam, hṛllāsaḥ, hṛdayopalepaḥ, stimitatvaṃ, chirdiḥ, mṛdvagnitā, nidrādhikyam, stambhaḥ, tandrā, kāśaḥ, śvāsaḥ, pratiśyāyaḥ, śaityam, śvaityam ca nakhanayanavadanamūtrapurīṣatvacām, atyartham ca śītapiḍakā &bhr̥śamaṅgebhya uttiṣṭhanti, uṣṇābhiprāyatā, nidānoktānupaśayo niparītopaśayaśca; iti (&śleṣmajvaralingāni bhavanti)//

viṣamāśanādanaśanādannaparivartāddatuvyāpatterasātmyagandhopaghrāṇādvīṣopahatasya codakasyopayogādgarebhyo girīṇaṃ copāśleṣāt snehasvedavamanavirecanāsthāpanānuvāsanaśirovirecanānāmāyathāvatprayogāt mithyāsaṃsarjanādvā strīṇaṃ ca viṣamaprajananāt prajātānāṃ ca mithyopacārād yathoktānāṃ ca hetūnāṃ miśrībhavādyathānidānaṃ dvandvānāmanyatamaḥ sarve vā trayo doṣā yugapat prakopamāpadyante, te prakupitāstayaivānupūrvyā jvaramabhinirvartayanti//

tatra tathoktānāṃ jvaralingānāṃ miśrībhāvaviśeṣadarśanāddvāndvikamanyatamaṃ jvaram sānnipātikaṃ vā vidyāt//

abhighātābhīṣaṅgābhicārābhīṣāpebhya āganturhi vyathāpūrvō+aṣṭamo jvaro bhavati/

sa kiṃcitkālamāgantuh kevalo bhūtvā paścāddoṣairanubadhyate/

tatrābhighātaḥ vāyunā duṣṭaṣṇitādhiṣṭhānena, abhiṣaṅgajaḥ punarvātapittābhyām, abhicārābhiśāpajau tu sannipātenānubadhyete//

sa saptavidhājīvarādviśiṣṭalingopakramasamutthānatvādviśiṣṭo veditavyaḥ, karmaṇā sād-hāraṇena & copacaryate/

ityaṣṭavidhā jvaraprakṛtiruktā//

jvarastveka eva saṁtāpalakṣaṇaḥ/

tamevābhiprāyaviśeṣāddvididhamācakṣate, nijāgantuvīśeṣācca/

tatra nijam dvividham trividham caturvidham saptavidham cāhurbhiṣajo vātādi-vikalpāt//

tasyemāni pūrvarūpāṇi bhavanti; tadyathā---mukhavairasyam, gurugātratvam, anannābhilāṣaḥ, cakṣuṣorākulatvam, āśrvāgamanam, nidrādhikyam, aratiḥ, jṛmbhā, vināmaḥ, vepathuḥ, śramabhramapralāpajāgaraṇaromaharṣadantaharṣaḥ, śabdaśītavātātapasahatvāsa-hatvam, arocakāvīpākau, daurbalyam, aṅgamardaḥ, sadanam, alpaprāṇatā, dīrghasūtratā, ālasyam, ucitasya karmaṇo hāniḥ, pratīpatā svakāryeṣu, gurūṇām vākyeṣvabhyasūyā, bālebhyaḥ pradveṣaḥ, svadharṁeṣvacintā, mālānulepanabhojanaparikleśanam, madhurebhyaḥ bhakṣebhyaḥ pradveṣaḥ, amlalavaṇakaṭukapriyatā ca, iti jvarasya pūrvarūpāṇi bhavanti prākṣaṁtāpāt; api cainam saṁtāpārtamanubadhnanti//

ityetānyekaikaṣo jvaralingāni vyākhyātāni bhavanti vistarasamāsābhyām//

jvarastu khalu maheśvarakopaprabhavaḥ, sarvapraṇabhṛtām praṇaharo, dehendriya-manastāpakaraḥ, & prajñābalavarṇaharṣotsāhahrāsakaraḥ, śramaklamamohāhāroparodhasaṁjananaḥ; jvarayati śārīrāṇīti jvaraḥ, nānye vyādhayastathā dāruṇā bahūpadravā duṣkikitsyāśca yathā+ayam/

sa sarvarogādhipatiḥ, nānātiragyonīṣu ca bahuvidhaiḥ śabdairabhidhīyate/

sarve praṇabhṛtaḥ sajvarā eva jāyante sajvarā eva mriyante ca; sa mahāmohaḥ, tenābhibhūtāḥ prāgdaiḥkamaḥ dehinaḥ karma kiṁcidapi na smaranti, sarvapraṇabhṛtām ca jvara evānte praṇānādatte//

tatra pūrvarūpadarśane jvarātau vā hitam laghvaśanamapatarpaṇam vā, jvarasyāmāśayasamutthatvāt; tataḥ kaṣāyapānābhyaṅgasnehasvedapradehapariṣekānulepanavamanavirecanānājanakṣīrabhojanavidhānam ca yathāsvam yuktyā prayojyam//

jīrṇajvareṣu tu sarveṣveva sarpiṣaḥ pānam praśasyate yathāsvauṣadhasiddhasya; sarpirhi snehādvātām śamayati, saṁskārāt kapham, śaitiāt pittamūṣmānam ca; tasmājjīrṇajvareṣu sarveṣveva sarpirhitamudakamivāgniplusṭeṣu dravyeṣviti//

bhavanti cātra--- yathā prajvalitam veśma pariṣīncanti vāriṇā/

narāḥ śāntimabhipretya tathā jīrṇajvare ghṛtam//

snehādvātām śamayati, śaitiāt pittam niyacchati/

ghṛtam tulyaguṇam doṣam saṁskārāttu jayet kapham//

nānyaḥ snehastathā kaścit saṁskāramanuvartate/

yathā sarpirataḥ sarpiḥ sarvasnehottamam matam//

gadyokto yaḥ punaḥ ślokaīrathaḥ samanugīyate/

tadvyaktivyavasāyārtham dviruktam tanna garhyate//

tatra ślokaḥ--- trividham nāmaparyāyairhetum pañcavidham gadam/

gadalakṣaṇaparyāyān vyādheḥ pañcavidham graham//

jvaramaṣṭavidham tasya prakṛṣṭāsannakāraṇam/

pūrvarūpam ca rūpam ca bheṣajam saṁgrahaṇa ca//

vyājahāra jvarasyāgre nidāne vigatajvaraḥ/

bhagavānagneveśāya praṇatāya punarvasuḥ//

ityagniveśakṛte tanre carakapratisaṁskṛte nidānasthāne jvaranidānam nāma prathamam+adhyāyaḥ//1//

2.2 dvitīyo+adhyāyaḥ/

athāto raktapittanidānam vyākhyāsyāmaḥ

iti ha smāha bhagavānātreyah//
 pittaṃ yathābhūtaṃ lohitaṃ pittaṃ itī saṃjñāṃ labhate, *tad vyākhyāsyāmaḥ//
 yadā janturyavakoddālakakoradūṣapṛāṇyannāni bhuṅkte, bhr̥śoṣṇatikṣṇamapi
 cānyadannajātaṃ niṣpāvamāṣakulatthasūpakṣāropasamhitam, & dadhidadhi-
 maṇḍodaśvitkaṭvarāmlakāñjikopasekaṃ vā, vārāhamāhiṣāvikamātsyagavyapīsi-
 taṃ, piṇyākapiṇḍāluśuṣkaśākopahitaṃ, mūlakasarsapalaśunakarañjaśigrumad-
 huśgru(&khaḍayūṣa) bhūstr̥ṇasumukhasurasakuṭherakagaṇḍīrakālamālaka-
 parṇāsakṣavakaphañijhakopadaṃśaṃ, surāsavvīratuṣodakamaireyamedakamadhūlakaśukta-
 kuvalabadarāmlapṛāṇanupānaṃ vā, piṣṭānnottarabhūyiṣṭhaṃ; uṣṇābhitaṃ
 vā+atimātramativelaṃ vā++āmāṃ payaḥ pibati, payasā samaśnāti & rauhiṇikaṃ,
 kāṇakapotam vā sarṣapatailakṣārasiddham, kulatthapiṇyākajāmbavalakucapakvaiḥ śauk-
 tikairvā saha kṣīraṃ & pibatyuṣṇābhitaṃ; tasyaivamācarataḥ pittaṃ prakopamāpadyate,
 lohitaṃ & ca svapramāṇamativartate/

tasmin pramāṇātivr̥tte pittaṃ prakupitaṃ & śarīramanusarpadyadeva yakṛtphlaprab-
 havāṇaṃ lohitaṃ vā hāṇaṃ ca srotasāṃ lohitaḥ biṣyandagurūṇi mukhānyāsādyā & pratirundhyāt
 & tadeva lohitaṃ dūṣayati//

& saṃsargāḥ lohitapradūṣaṇāḥ lohitagandhavarṇānuvidhānācca pittaṃ lohitaṃ pittaṃ ityā-
 cakṣate//

tasyemāni pūrvarūpāni bhavanti; tadyathā---anannābhilāṣaḥ, bhuktasya vidāhaḥ, śuktām-
 lagandharasa udgāraḥ, charderaḥ bhikṣṇamāgamaṇaṃ, charditasya bibhatsatā, svarabheda,
 gātrāṇaṃ sadanaṃ, paridāhaḥ, mukhāddhūmāgama iva, lohalohitamatsyāmagandhitvamiva
 cāsyasya, raktaharitaḥ aridratvamaṇḍāvayavaśakṛnmūtrasvedalālāsiṅgāṇakāsyakarṇamala-
 & piḍakolikāpiḍakānāṃ, aṅgavedanā, lohitaṃ ilāpitaśyāvānāmarciṣmatāṃ ca rūpāṇaṃ svapne
 darśanamabhikṣṇamiti (& lohitaṃ pittaṃ pūrvarūpāni bhavanti)//

upadravāstu khalu daurbalyārocakāvīpākāśvāsakāsajvarātisāraśophaśoṣapāṇḍurogāḥ
 svarabhedaśca//

mārgau punarasya dvau ūrdhvaṃ, cādhaśca/

tadbahuśleṣmaṇi śarīre śleṣmasaṃsargādūrdhvaṃ pratipadyamānaṃ karṇanāsikānetrāsyeb-
 hyaḥ pracyavate, bahuvāte tu śarīre vātasāṃsargādadhāḥ pratipadyamānaṃ mūtra-
 purīṣamārgābhyāṃ pracyavate, bahuśleṣmavāte tu śarīre śleṣmavātasāṃsargāddvāpi
 mārgau pratipadyate, tau mārgau pratipadyamānaṃ sarvebhya eva yathoktebhyaḥ khebhyaḥ
 pracyavate śarīrasya//

tatra yadūrdhvaḥ bhāgaṃ tat sādhyam, virecanopakramaṇīyatvādbahvaūśadhatvācca;
 yadadhobhāgaṃ tadyathāpyam, vamanopakramaṇīyatvādalpaūśadhatvācca; yadubhayabhā-
 gaṃ tadasādhyam, vamanavirecanāyogitvādanauśadhatvācceti//

raktapittaprakopastu khalu purā dakṣayajñoddhvaṃse & rudrakopāmarṣāgninā prāṇināṃ
 parigataśarīrapraṇānāmabhavajjvaramanu//

tasyāśukārīṇo dāvāgnerivāpatitasyātyayikasyāśu praśāntyai prayatitavyaṃ mātṛaṃ
 deśaṃ kālāṃ cābhisamīkṣya saṃtarpaṇenāpatarpaṇena vā mṛdumadhuraśīśiratik-
 takāśyairabhyavahāryaiḥ pradehāpariṣekāvagāhasaṃ sparśanairvamanādyairvā tatrā-
 vahiteneti//

bhavanti cātra--- sādhyam lohitaṃ pittaṃ tadyadūrdhvaṃ pratipadyate/

virecanasya yogitvādbahutvādbheṣajasya ca//

virecanaṃ tu pittasya jayārthe paramaūśadham/

yaśca & tatrānvayaḥ śleṣmā tasya cānadhamam smṛtam//

bhavedyogāvahaṃ tatra & madhuraṃ caiva bheṣajam/

tasmāt sādhyam mataṃ raktaṃ yadūrdhvaṃ pratipadyate//

raktaṃ tu yadadhobhāgaṃ tadyāpyamiti niścitam/

vamanasyālpayogitvādalpatvādbheṣajasya ca//

vamanaṃ hi na pittasya & haraṇe śreṣṭhamucyate/

yaśca & tatrānvayo vāyustacchāntau cāvaram smṛtam//

&taccāyogāvahaṃ tatra kaṣāyaṃ tiktakāni ca/
 tasmādyāpyaṃ samākhyātaṃ &yaduktamanulomagam//
 raktapittaṃ tu yanmārgau dvāvapi pratipadyate/
 asādhyamiti tajiñeyaṃ pūrvoktādeva kārāṇāt//
 nahi saṃśodhanaṃ kiṃcidastyasya pratimārgagam/
 pratimārgaṃ ca haraṇaṃ raktapitte vidhīyate//
 evamevopaśamanaṃ sarvaśo nāsyā vidyate/
 saṃsr̥ṣṭeṣu ca doṣeṣu sarvajicchamanaṃ &matam//
 ityuktaṃ trividhodarkaṃ raktaṃ mārgaviśeṣataḥ/
 ebhyaṣtu khalu hetubhyaḥ kiṃcitsādhyāṃ na sidhyati//
 preṣyopakaraṇābhāvāddaurātmyādvaidyadoṣataḥ/
 akarmataśca sādhyatvaṃ kaścidrogo+ativartate//
 tatrāsādhyatvamekaṃ syāt sādhyayāpyaparikramāt/
 raktapittasya vijñānamidaṃ tasyopadiśyate//
 yat kṛṣṇamathavā nīlaṃ yadvā śakradhanuṣprabham/
 raktapittamasādhyāṃ tadvāsaso rañjanaṃ ca yat//
 bhṛṣaṃ pūtyatimātraṃ ca sarvopadravavacca yat/
 balamāṃsakṣaye yacca tacca raktamasiddhimat//
 yena copahato raktaṃ raktapittena mānavaḥ/
 paśyeddr̥śyaṃ viyaccāpi taccāsādhyāṃ na saṃśayaḥ//
 tatrāsādhyāṃ parityājyaṃ, yāpyaṃ yatnena yāpayet/
 sādhyāṃ cāvahitaḥ siddhairbheṣajaiḥ sādhyedbhiṣak//
 tatra śloka--- kārāṇaṃ nāmanirvṛttiṃ pūrvarūpānyupadravān/
 mārgau doṣānubandhaṃ ca sādhyatvaṃ na ca hetumat//
 nidāne raktapittasya vyājahāra punarvasuḥ/
 vītamoharajodoṣalobhamānamadaspr̥haḥ//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte nidānasthāne raktapittanidānaṃ nāma
 dvitīyo+adhyāyaḥ//2//

2.3 tṛtīyo+adhyāyaḥ/

athāto gulmanidānaṃ vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhagavānātreyah//
 iha khalu pañca gulmā bhavanti; tadyathā---vātagulmaḥ, pittagulmaḥ, śleṣmagulmo,
 nicayagulmaḥ, śoṇitagulma iti//
 evaṃvādinaṃ bhagavantamātreyamagniveśa uvāca---kathamiha bhagavan pañcānāṃ
 gulmānāṃ viśeṣamabhijñānīmahe; nahyaviśeṣavidrogāṇāmauśadha vidapi bhiṣak praśa-
 manasamartho bhavatīti//
 tamuvāca bhagavānātreyah---samutthānapūrvarūpalingavedanopaśayaviśeṣebhyo
 viśeṣavijñānaṃ gulmānāṃ bhavatyanyeṣāṃ ca rogāṇāmagñiveśa! tattu &khalu gulmeṣū-
 cyamānaṃ nibodha//
 yadā puruṣo vātalo viśeṣeṇa jvaravamanavirecanātīsārāṇāmanyatamena darśanena karśīto
 vātalamāhāramāharati, śītaṃ vā &viśeṣeṇātīmātraṃ, asnehapūrve vā vamanavirecane pibati,
 anudīrṇaṃ vā chardimudīrayati, udīrṇaṃ vā tamūtrapuriṣavegānnirūṇaddhi, atyaśīto vā pibati
 navodakamatīmātraṃ, atisaṃkṣobhiṇā vā yānena yāti, ativyavāyavyāyāmamadyaśokaru-
 cirvā, abhighātamṛcchati vā, &viṣamasanaśayanasthānacaṅkramaṇasevī vā bhavati, anyadvā
 kiṃcidevaṃvidhaṃ viṣamamatīmātraṃ vyāyāmajātamārabhate, &tasyāpacārādvātāḥ
 prakopamāpadyate//
 sa prakupito vāyurmahāsroto+anupraviśya raukṣyāt &kāṭhinībhūtamāplutya
 piṇḍito+avasthānaṃ karoti hṛdi bastau pārśvayornābhyāṃ vā; sa śūlamupajanay-
 ati granthīmścānekavidhān, piṇḍitaścāvatīṣṭhate, sa piṇḍitatvād 'gulma' ityabhid-
 hīyate; sa &muhurādhamati, muhuralpatvamāpadyate; aviyatavupulāṇavedanaśca

bhavati calatvādvāyoḥ, muhuḥ pipīlikāsaṃpracāra ivāṅgeṣu, todabhedasphu-
raṇyāmasaṅkocasuṭiharsapralayodayabahulaḥ; tadāturaḥ sūcyeva śaṅkuneva
cābhisamviddhamātmānam manyate, api ca divasānte &jvaryate, śuśyati
cāsyāsyam, ucchvāsaścoparudhyate, hr̥ṣyanti cāsyā romāṇi vedanāyāḥ prā-
durbhāve; plihāṭopāntrakūjanāvīpākodāvartāṅgamardamanyāśīraḥśaṅkhaśūlabra-
dhnarogāścainamupadravanti; kṛṣṇāruṇaparūṣatvaṅnakhanayanavadanamūtrapurīṣaśca
bhavati, nidānoktāni cāsyā nopaśerate, viparītāni copaśerata iti vātagulmaḥ//CS.2.3.8/
taireva tu karśanaiḥ karśitasyāmlalavaṇakaṭukakṣāroṣṇatikṣṇasuktavyāpannamadya-
haritakaphalāmlānām vidāhinām ca śākadhānyamāṃsādīnamupayogādajirṇādhyāśanā-
draukṣyānugate cāmāśaye &vamanamativelaṃ saṃdhāraṇam vātātapau cātisevamānasya
pittaṃ saha mārutena prakopamāpadyate//

tat prakupitaṃ māruta āmāśayaikadeśe &saṃvartya tāneva vedanāprakārānupajanayati,
ya uktā vātagulme; pittaṃ tvenam vidahati kuṣṇau hr̥dyurasi kaṇṭhe ca; sa vidahyamā-
naḥ sadhūmamivodgāramudgiratyamlānvitam, gulmāvakāśaścāsyā dahyate dūyate
&dhūpyate ūṣmāyate svidyati klidyati &śīthila iva sparśāsaho+&alparomāñcaśca bhavati;
jvarabhramadavathupipāsāgalatālumukhaśoṣapramohaviḍbhedāścainamupadravanti;
haritahāridratvaṅnakhanayanavadanamūtrapurīṣaśca bhavati; nidānoktāni cāsyā nopaśerate,
viparītānyupaśerata iti pittaḥ gulmaḥ//

taireva tu karśanaiḥ karśitasyātyaśanādatisnigdhaḥgurumadhuraśītāśanāt
&piṣṭekṣukṣīratilamāśaguḍavikṛtisevanānmandakamadyātipānāddharitakātipraṇanayādānūpauḍakagrāmya
&saṃdhāraṇādabubhukṣasya cātipragāḍhamudapānāt saṃkṣobhaṇādvā śarīrasya śleṣmā
saha mārutena prakopamāpadyate//

taṃ prakupitaṃ māruta āmāśayaikadeśe &saṃvartya tāneva vedanāprakārānupa-
janayati ya uktā vātagulme; śleṣmā tvasya śītajvararocakāvīpākāṅgamardaharṣahr̥-
drogacchardīnidrālasystaimityagauravaśīrobhītāpānupajanayati, api ca gulmasya
sthairyagauravakāṭhinyāvagāḍhasuptatāḥ, tathā kāśaśvāsapratiśyāyān rājayakṣmānam
cātipravṛddhaḥ, śvaityam tvaṅnakhanayanavadanamūtrapurīṣeṣūpajanayati, nidānoktāni
cāsyā nopaśerate, viparītāni copaśerata iti śleṣmagulmaḥ//

triḍoṣadetuliṅgasannipāte tu sānnipātikam gulmamupadiśanti kuśalāḥ/

sa &vipratīṣiddhopakramatvādasādhya nicayagulmaḥ//

śoṇitagulmastu khalu striyā eva bhavati na puruṣasya, garbhakoṣṭhārtavāga-
manavaiśeṣyāt/

pāratantryādavaiśāradyāt satatamupacārānurodhādvā vegānudīrṇānuparundhatyā āma-
garbhe vā+apyacirapatite+athavā+apyaciraprajātāyā r̥tau vā vātaprakopaṇānyāsevamānāyāḥ
kṣipram vātāḥ prakopamāpadyate//

sa prakupito yonimukhamanupraviśyārtavamuparuṇaddhi, māsi māsi tadārtavamu-
parudhyamānam kuṣṣimabhivardhayati/

tasyāḥ śūlakāsātisāraccardyarocakāvīpākāṅgamardanidrālasystaimityakaphaprasekāḥ
samupajāyante, stanayośca stanyam, auṣṭhayoḥ stanamaṇḍalayośca kārṣṇyam, atyarthaṃ
glāniścakṣuṣoḥ, mūrccā, hr̥llāsaḥ, dohadāḥ, śvayathuśca pādayoḥ, īsaccodgamo romarājyāḥ,
yonyāścātālātvam, api ca yonyā daurgandhyamāsrāvaścopajāyate, kevalaścāsyā gulmaḥ
piṇḍita eva spandate, tāmagarbhām garbhiṇīmityāgurmūḍhāḥ//

eṣāṃ tu khalu pañcānām gulmānām prāgabhinievṛtterimāni pūrvarūpāni bhavanti;
tadyathā---anannābhilaṣaṇam, arocakāvīpākau, agnivaiśamyam, vidāho bhuktasya, pākakāle
cāyuktyā chardiyudgārau, vātamūtrapurīṣavegānām cāprādurbhāvaḥ, prādurbhūtānām
cāpravṛttriśadāgamanam vā, vātāśūlāṭopāntrakūjanāpariharṣaṇātivr̥ttapurīṣatāḥ, abubhukṣā,
daurbalyam, sauhityasya cāsahatvamiti//

sarveṣvapi khalveteṣu gulmeṣu na kaścidvātādr̥te saṃbhavati gulmaḥ/

teṣāṃ sānnipātikamasādhyaṃ jñātvā naivopakrameta, ekadoṣaje tu yathāśvamārambham
praṇayet, saṃsr̥ṣṭāṃstu sādharāṇena karmaṇopacaret/

yaccānyadapyaviruddhaṃ manyeta tadapyavacārayedvibhajya gurulāghavamupadravāṇaṃ, gurūnupadravāṃstvaramāṇaścikitsejjaghanyamitarān/
 tvaramāṇastu viśeṣamanupalabhamāno gulmeśvātyayike karmaṇi vātacikitsitaṃ praṇayet, snehasvedau vātaharau snehopasaṃhitam ca mṛdu virecanaṃ bastiṃśca; amlalavaṇamadhurāṃśca rasān yuktyā+avacārayet/
 mārute hyupaśānte svalpenāpi prayatnena śakyo+anyo+api doṣo niyantum gulmeśviti//
 bhavati cātra--- gulmināmanilaśāntirupāyaiḥ sarvaśo bidhivadācaritavyā/
 mārute gyavajite+anyamudīrṇam doṣamalpamapi karma nihanyāt//
 tatra ślokaḥ--- saṃkhyā nimittam rūpāṇi pūrvarūpamathāpi ca/
 diṣṭam nidāne gulmānāmekadeśaśca karmaṇām//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte nidānasthāne gulmanidānam nāma tṛtīyo+adhyāyaḥ//3//

2.4 caturtho+adhyāyaḥ/

athātaḥ pramehanidānam vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhagavānātreyaḥ//
 tridoṣakopanimitā viṃśatiḥ pramehā bhavanti vikārāścāpare+aparisaṃkhyeyāḥ/
 tatra yathā tridoṣaprakopaḥ pramehānabhinirvartayati tathā+anuvyākhyāsyāmaḥ//
 iha khalu nidānadoṣadūṣyaviśeṣebhyo vikāravighātabhāvābhāvaprativišeṣā bhavanti/
 yadā hyete trayo nidānādiviśeṣāḥ parasparam &nānubadhnantiyathavā kālaprakarṣādabalīyāṃso+athavā+anubadhnanti na tadā vikārābhinirvṛttiḥ, cirādvā+apyabhinirvartante, tanavo vā bhavantiyathoktasarvaliṅgā vā; viparyaye viparītāḥ; iti sarvavikāravighātabhāvābhāvaprativišeṣābhinirvṛttiheturbhavatyuktaḥ//
 tatreme trayo nidānādiviśeṣāḥ śleṣmanimittānām pramehānāmāśvabhinirvṛttikarā bhavanti; tadyathā---hāyanakayavakacīnakoddālakanaiśadhetkaṭamukundakamahāvṛhipramodakasugandhakānām navānāmativelamatipramāṇena copayogaḥ, tathā sarpiṣmatām navahareṣumāśasūpyānām, grāmyānūpaudakānām ca māmśānām, śakatilapalalapiṣṭānnapāyasakṛśarāvilepīkṣuvikārānām, kṣīranavamadyamandakadadhidravamadhurataruṇapṛāyānām copayogaḥ, mṛjāvyyāyamavarjanaṃ, svapnaśayanāsanaprasaṅgaḥ, yaśca kaścīdvidhiranyo+api śleṣmamedomūtrasaṃjananaḥ, sa sarvo nidānaviśeṣaḥ//
 bahudravaḥ śleṣmā doṣaviśeṣaḥ//
 &bahvabaddhaṃ medo māmśaṃ śarīrajakledaḥ śukraṃ śoṇitaṃ vasā majjā lasikā rasaścaujaḥsaṃkhyāta iti dūṣyaviśeṣaḥ//
 trayāṇāmeṣām nidānādiviśeṣānām sannipāte kṣipraṃ śleṣmā prakopamāpadyate, prāgatibhūyastvāt; sa prakupitaḥ kṣiprameva śarīre visṛptaḥ labhate, śarīraśaithilyāt; sa visarpaṇ śarīre medasaivādito miśrībhavaṃ gacchati, medasaścaiva bahvabaddhatvān-medasaśca guṇaiḥ samānaguṇabhūyiṣṭhatvāt; sa medasā miśrībhavan dūṣayatyenat, vikṛtatvāt; sa vikṛto duṣṭena medasopahitaḥ śarīrakledamāmśābhyām saṃsargaṃ gacchati, kledamāmśayoratipramāṇābhivṛddhatvāt; sa māmse māmśapradoṣāt pūtimāmśapiḍakāḥ śarāvīkācakchapiḍādīḥ saṃjanayati, aprakṛtibhūtatvāt; śarīrakledaṃ punardūṣayan mūtratvena pariṇamayati, mūtravahānām ca srotasām &vaṅkṣaṇabastiprabhavānām medaḥkledopahitāni gurūṇi mukhānyāsādya pratirudhyate; tataḥ pramehāṃsteṣām sthairyamasādhyatām vā janayati, prakṛtīvikṛtibhūtatvāt//
 śarīrakledastu śleṣmamedomiśraḥ praviśan mūtrāśayaṃ mūtratvamāpadyamānaḥ ślaiṣmikairebhirdaśabhīruguṇairupasṛjyate vaiṣamyayuktaiḥ; tadyathā---śvetaśītamūrtapicchilācchasnigdhaḡurumadhurasāndraprasādamandaiḥ, tatra yena guṇenaikenānekena vā &bhūyastaramupasṛjyate tatsamākhyam gaṇam nāmaviśeṣam prāpnoti//
 te tu khalvime daśa pramehā nāmaviśeṣeṇa bhavanti; tadyathā---udakamehaśca, ikṣuvālikārasamehaśca, sāndramehaśca, sāndraprasādamehaśca, śuklamehaśca, śukramehaśca, śītamehaśca, sīkatamehaśca, śanairmehaśca, ālāramehaśceti//

te daśa pramehāḥ sādhyāḥ; samānaguṇamehaḥsthānakatvāt, kaphasya prādhānyāt, samakriyatvācca//

tatra ślokaḥ śleṣmapramehaviśeṣavijñānārthā bhavanti---// acchaṃ bahu sitaṃ sītaṃ nir-gandhamudakopamam/

śleṣmakopānnaro mūtramudamehī pramehati//

atyarthamadhuraṃ sītamīṣatpicchilamāvilam/

kāṇḍekṣurasasaṅkāśaṃ śleṣmakopāt pramehati//

yasya paryuṣitaṃ mūtraṃ sāndrībhavati bhājane/

puruṣaṃ kaphakopena tamāhuḥ sāndramehinam//

yasya saṃhanyate mūtraṃ kiṃcit kiṃcit prasīdati/

sāndraprasādamehīti tamāhuḥ śleṣmakopataḥ//

śuklaṃ piṣṭanibhaṃ mūtramabhīkṣaṇaṃ yaḥ pramehati/

puruṣaṃ kaphakopena tamāhuḥ śuklamehinam//

śukrābhaṃ śukramīśraṃ vā mururmehati yo naraḥ/

śukramehinamāhustam puruṣaṃ śleṣmakopataḥ//

atyarthamadhuraṃ sītaṃ mūtraṃ mehati yo bhṛśam/

sītamehinamāhustam puruṣaṃ śleṣmakopataḥ//

mūrtānmūtragatān doṣāṇaṇūnamehati yo naraḥ/

sikatāmehinam vidyāttaṃ naraṃ śleṣmakopataḥ//

mandam mandamavegaṃ tu kṛcchraṃ yo mūtrayecchanaiḥ/

śanairmechinamāhustam puruṣaṃ śleṣmakopataḥ//

tantubaddhamivālāṃ picchilaṃ yaḥ pramehati/

ālāamehinam vidyāttaṃ naraṃ śleṣmakopataḥ//

ityete daśa pramehāḥ śleṣmaprakopanimittā vyākhyātā bhavanti//

uṣṇāmlalavaṇakṣārakaṭukājīrṇabhojanopasevinastathā+atitīkṣṇātapāgnisaṃtāpaśramakrodhaviṣamāhāro
tathāvidhaśārīrasyaiva &kṣipraṃ pittaṃ prakopamāpadyate, tattu prakupitaṃ
tayaivānupūrvyā pramehānimān ṣaṭ kṣiprataramabhinirvartayati//

teṣāmapī tu khalu pittaguṇaviśeṣeṇaiva nāmaviśeṣā bhavanti; tadyathā---kṣāramehaśca,
kāramehaśca, nīlamehaśca, lohīramehaśca, māñjiṣṭhamehaśca, hāridramehaśceti//

te ṣaḍbhireva kṣārāmlalavaṇakaṭukavisroṣṇaiḥ pittaguṇaiḥ pūrvavadyuktā bhavanti//

sarva eva te yāpyāḥ, saṃsrṣṭadoṣamedahsthānatvādviruddhopakramatvācceti//

tatra ślokaḥ pittapramehaviśeṣavijñānārthā bhavanti---// gandhavarṇarasasparśairiyathā
kṣārastathāvidham/

pittakopānnaro mūtraṃ kṣāramehī pramehati//

masīvarṇamajasraṃ yo mūtramuṣṇaṃ pramehati/

pittasya parikopeṇa taṃ vidyāt kālamehinam//

cāṣapakṣanibhaṃ mūtramamlaṃ mehati yo naraḥ/

pittasya parikopeṇa taṃ vidyānnīlamehinam//

visraṃ lavaṇamuṣṇaṃ ca raktaṃ mehati yo naraḥ/

pittasya parikopeṇa taṃ vidyādraktamehinam//

mañjiṣṭhodakasaṃkāśaṃ bhṛśaṃ visraṃ pramehati/

pittasya parikopāttaṃ vidyānmāñjiṣṭhamehinam//

haridrodakasaṃkāśaṃ kaṭukaṃ yaḥ pramehati/

pittasya parikopāttaṃ vidyāddhāridramehinam//

ityete ṣaṭ pramehāḥ pittaprakopanimittā vyākhyātā bhavanti//

kaṣāyakaṭutiktārūḥśalaghuṣītavyāvāyavyāyāmanavirecanāsthāpanaśirovirecanātiyogasamdhāraṇā
tathāvidhaśārīrasyaiva kṣipraṃ vātaḥ prakopamāpadyate//

sa prakupitastathāvidhe śārīre visarpan yadā vasāmādāya mūtravahāni srotāmsi prati-padyate tadā vasāmehamabhinirvartayati; yadā punarmajjānaṃ mūtrabastāvākarṣati tadā majjamehamabhinirvartayati; yadā tu lasīkāṃ mūtrāśaye+abhivahanmūtramanubandhaṃ cyotayati lasīkātibagutvādvikṣepaṇācca vāyoḥ &khalvasyātimūtrapravṛttisaṅgaṃ karoti, tadā sa

matta iva gajaḥ kṣaratyajasraṃ mūtramavegaṃ, taṃ hastimehinamācakṣate; aujaḥ punarmad-
hurasvabhāvaṃ, tad yadā raukṣyādvāyuḥ kaṣāyatvenābhisamsrjya mūtrāśaye+abhivahati
tadā madhumehaṃ karoti//

imāṃscaturaḥ pramehān vātajānasādhyānācakṣate bhiṣajaḥ, mahātyayikatvādvirud-
dhopakramatvācceti//

teṣāmapī pūrvavadguṇaviśeṣeṇa nāmaviśeṣā bhavanti; tadyathā---vasāmehaśca, majjame-
haśca, hastimehaśca, madhumehaśceti//

tatra ślokā vātapramehaviśeṣavijñānārthā bhavanti---// vasāmiśraṃ vasābhaṃ vā
muhurmehati yo naraḥ/

vasāmehinamāhustamasādhyāṃ vātakopataḥ//

majjānaṃ saha mūtreṇa muhurmehati yo naraḥ/

majjamehinamāhustamasādhyāṃ vātakopataḥ//

hastī matta ivājasraṃ mūtraṃ kṣarati yo bhr̥śam/

hastimehinamāhustamasādhyāṃ vātakopataḥ//

kaṣāyamadhuraṃ pāṇḍu rūkṣaṃ mehati yo naraḥ/

vātakopādasādhyāṃ taṃ pratīyānmadhumehinam//

ityete catvāraḥ pramehā vātaprakopanimittā vyākhyātā bhavanti//

evaṃ tridoṣaprakopanimittā viṃśatiḥ pramehā vyākhyātā bhavanti//

trayastu khalu doṣāḥ prakupitāḥ pramehānabhinirvartayiṣyanta imāni pūrvarūpāni
darśayanti; tadyathā---jaṭilbhāvaṃ keśeṣu, mādhyamāsyasya, karapādayoḥ suptatādāhau,
mukhatālukaṇṭhaśoṣaṃ, pipāsāṃ, ālasyaṃ, malaṃ kāye, kāyacchidreṣūpadehaṃ, paridāhaṃ
suptatāṃ cāṅgeṣu, ṣaṭpadapipīlikābhiśca śarīramūtrābhisaraṇaṃ, mūtre ca mūtradoṣān,
visraṃ śarīragandhaṃ, nidrāṃ, tandrā ca sarvakālamiti//

upadravāstu khalu pramehīnāṃ tṛṣṇātīsārajvaradāhadaurbalyārocakāvīpākāḥ pūtimāṃs-
apiḍakālajīvidradhyādayaśca tatprasāṅgādbhavanti//

tatra sādhyān pramehān saṃśodhanopaśamanairiyathārhamupapādayaṃścikitsediti//

bhavanti cātra---grdhnūmabhyavahāryeṣu snānacaṅkramaṇadvīṣam/

pramehaḥ kṣipramabhyeti nīḍadrumamivāṇḍajaḥ//

mandotsāhamatisthūlamatisnigdhaṃ mahāśanaṃ/

mṛtyuḥ prameharūpeṇa kṣipramādāya gacchati//

yastvāhāraṃ śarīrasya dhātusāmyakaraṃ naraḥ/

sevate vividhāścānyāśceṣṭāḥ sa sukhamaśnute//

tatra ślokāḥ---heturvyādhiviśeṣāṇāṃ pramehāṇāṃ ca kāraṇaṃ/

doṣadhātusamāyogo rūpaṃ vividhameva ca//

daśa śleṣmakṛtā yasmāt pramehāḥ ṣaṭ ca pittajāḥ/

yathā ca vāyūscaturaḥ pramehān kurute balī//

sādhyāsādhyaviśeṣāśca pūrvarūpāṇyupadravāḥ/

pramehāṇāṃ nidāne+asmin kriyāsūtraṃ ca bhāṣitam//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte nidānasthāne pramehavidhānaṃ nāma
caturtho+adhyāyaḥ//4//

2.5 pañcamo+adhyāyaḥ/

athātaḥ kuṣṭhanidānaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ//

sapta dravyāṇi kuṣṭhānāṃ &prakṛtīrvikṛtimāpannāni bhavanti/

tadyathā---trayo doṣā vātapittaśleṣmāṇaḥ prakopaṇavikṛtāḥ, dūṣyāśca &śarīradhātavast-
vaṇmāṃsaśoṇitalatikāścaturdhā doṣopaghātavikṛtā iti/

etat saptānāṃ saptadhātukamevaṅgatamājananaṃ kuṣṭhānāṃ, ataḥprabhavāṇyabhinir-
vartamānāni kevalaṃ śarīramupatapanti//

na ca kiñcidasti kuṣṭhamekadoṣaprakopanimittam, asti tu khalu samānaprakṛtīnāmapī kuṣṭhānām doṣaṁsāṁśavikalpānubandhasthānavibhāgena vedanāvarṇasamsthānaprabhāvanāmacikitsitaviśeṣaḥ/

sa saptavidho+aṣṭādaśavidho+aparisaṁkhyeyavidho vā bhavati/

doṣa hi vikalpanairvikalpyamānā vikalpayanti vikārān, anyatrāsādhyaabhāvāt/

teṣāṁ vikalpavikārasaṁkhyāne+atiprasaṅgamabhisamīkṣya saptavidhameva kuṣṭhav-iśeṣamupakṣyāmaḥ//

iha vātādiṣu triṣu prakupiteṣu tvagādīmścaturāḥ pradūṣayatsu vāte+ dhikatare kapālakuṣṭhamabhinirvartate, pitte tvaudumbaram, śleṣmaṇi maṇḍalakuṣṭham, vā-tapittayorṛṣyajihvam, pittasleṣmaṇoḥ puṇḍarīkam, śleṣmamārutayoḥ sidhmakuṣṭham, sarvadoṣābhivṛddhau kākaṇakamabhinirvartate; evameṣa saptavidhaḥ kuṣṭhaviśeṣo bhavati/

&sa caiṣa bhūyastaratamataḥ prakṛtau vikalpyamānāyāṁ bhūyasīm vikāravikalpasamkhyāmā-padyate//

tatreḍaṁ sarvakuṣṭhanidānaṁ samāsenopadekṣyāmaḥ---śītoṣṇavyatyāsamanānupūrvyopasevamānasya tathā saṁtarpaṇapatarpaṇābhyavahāryavahāryavyatyāsaṁ, madhuphāṇitamatsyalaku-camūlakakākamācīḥ satatamatimātramajīrṇe ca samaśnataḥ, cilicimaṁ ca payasā, hāyanakayavakacīnakoddālakakoradūṣaprāyāṇi cānnāni kṣīradadhitakrakolakulattha-māśātasīkusumbhasnehavanti, etairevātimātram suhitasya ca vyavāyavyāyāmasamātpā-natyupasevamānasya, bhayaśramasamātpopahatasya ca sahasā śītodakamavatarataḥ, vidagdham cāhārajātamanullikhya vidāhīnyabhyavaharataḥ, chardiṁ ca pratighnataḥ, sne-hāṁścāticarataḥ, trayo doṣāḥ yugapat prakopamāpadyante; tvagādayaścatvārah śaithilyamā-padyante; teṣu śīthileṣu doṣāḥ prakupitāḥ sthānamadhigamya samtiṣṭhamānāstāneva tvagādīn dūṣayantaḥ kuṣṭhānyabhinirvartayanti//

teṣāṁimāni pūrvarūpāni bhavanti; tadyathā---asvedanamatisvedanam pāruṣya-matiślakṣṇatā vaivarṇyam kaṇḍūrnistodaḥ suptatā paridāhaḥ pariharṣo lomaharṣaḥ kharatvamūṣmāyaṇam gauravam śvayathuvīrsarpāgamanamabhīkṣṇam ca kāye kāyacchidreṣūpadehaḥ pakvadagdhadaṣṭabhagnakṣatopaskhaliteṣvatimātram vedanā svalpānāmapī ca vraṇānāṁ duṣṭirasamrohaṇam ceti//

tato+anantaram kuṣṭhānyabhinirvartante, teṣāmidam vedanāvarṇasamsthānaprabhāvanāmaviśeṣavijñānaṁ bhavati; tadyathā---rūkṣāruṇaparūṣāṇi viṣamaviṣṭāni kharaparyantāni &tanūnyudvṛttabahistanūni &suptavatsuptāni hrīṣitalomācitāni nis-todabahulānyalpakaṇḍūdāhapūyalasīkānyāśugatisamutthānānyāśubhedīni jantumanti kṛṣṇāruṇakapālavarṇāni ca kapālakuṣṭhānīti vidyāt;

tāmrāṇi tāmrakhararomarājībhīravanaddhāni bahalāni bahubahalapūyaraktalasīkāni kaṇḍūkledakoṭhadāhapākavantyāśugatisamutthānabhedīni sasamātpakrimīni pakvodum-baraphalavarṇānyaudumbarakuṣṭhānīti vidyāt;

snigdhāni gurūnyutsedhavanti &ślakṣṇasthirapītaparyantāni śuklaraktāvabhāsāni śuklaromarājīsantānāni &bahubahalaśuklapicchilasrāvīni bahukledakaṇḍūkrimīni sakta-gatisamutthānabhedīni parimaṇḍalāni maṇḍalakuṣṭhāni vidyāt;

parūṣānyaruṇavarṇāni bahirantaḥśyāvāni nīlapītatāmrāvabhāsānyāśugatisamut-thānānyalpakaṇḍūkledakrimīni dāhabhedanistoda(pāka)bahulāni śūkopahatopa-mavedanānyutsannamadyāni tanuparyantāni karkaśapīḍakācitāni dīrghapari-maṇḍalānyṛṣyajihvākrītiṇi ṛṣyajihvānīti vidyāt;

śuklaraktāvabhāsāni raktaparyantāni raktarājīsīrasantatānyutsedhavanti bahuba-halaraktapūyalasīkāni kaṇḍūkrimidāhapākavantyāśugatisamutthānabhedīni puṇḍarīka-palāśasaṁkāśāni puṇḍarīkānīti vidyāt;

&parūṣāruṇāni viśīrṇabahistanūnyantaḥsnigdhāni śuklaraktāvabhāsāni bahūnyal-pavedanānyalpakaṇḍūdāhapūyalasīkāni laghusamutthānānyalpabhedakrimīnyalābupuṣ-pasaṁkāśāni sidhmakuṣṭhānīti vidyāt;

kākaṇantikāvarṇānyāḍau paścāttu sarvakuṣṭhalingasamanvitāni &pāpīyasā sarvakuṣṭhal-iṅgasamabhavenānekavarṇāni kākaṇānīti vidyāt/

tānyasādhyāni, sādhyāni punaritarāṇi//
tatra yadasādhyam tadasādhyatām nātivartate, sādhyam punaḥ kiṃcit sādhyatāmativar-
tate kadācidapacārāt/

sādhyāni hi ṣaṭ kākaṇakavarjyānyacikitsyamānānyapacārato vā doṣairabhiṣyan-
damānānyasādhyatāmupayānti//

sādhyānāmapi hyupekṣyamānānām tvaṇmāmsaṣoṇitalasīkākoṭhakledasamśvedajāḥ
krimayo+abhimūrcchanti; te bhakṣayantastvagādīn &doṣāḥ punardūṣayanta imānu-
padravān prthak prthagutpādayanti---tatra vātaḥ śyāvāruṇavarṇam paruṣatāmapi
ca raukṣyaśūlaśoṣatodavepathuharṣasaṅkocāyāsastambhasuptibhedabhaṅgān, pittam
dāhasvedakledakoṭhasrāvapākarāgān, śleṣmā tvasya śvaityaśaityakaṇḍūsthairyagau-
ravotsedhopasnehopalepān, krimayastu tvaḡādīmścaturaḥ sirāḥ snāyūścāsthīnyapi
&taruṇānyādadate//

asyām caivāvasthāyāmupadravāḥ kuṣṭhinām sprśanti; tadyathā---prasravaṇamaṅgabhedāḥ
patanānyaṅgāvayavānām tṛṣṇājvarātisārādāhadaurbalyārocakāvīpākāśca, tathāvidhamasād-
hyam vidyāditi//

bhavanti cātra--- sādhyo+ayamiti yaḥ pūrvam naro rogamupekṣate/
sa kiṃcitkālamāsādyā mṛta evābudhyate//
yastu prāgeva rogebhyo rogeṣu taruṇeṣu vā/
bheṣajam kurute samyak sa ciraṁ sukhamaśnute//
yathā hyalpena yatnena chidyate taruṇastṣaruḥ/
sa evātipravṛddhastu chidyate+atiprayatnataḥ//
evameva vikāro+api taruṇaḥ sādhyate sukham/
vivṛddhaḥ sādhyate kṛcchrādasādhyo vā+api jāyate//

tatra ślokaḥ---saṃkhyā dravyāṇi doṣāśca hetavaḥ pūrvalakṣaṇam/
rūpānyupadravāścoktāḥ kuṣṭhānām kauṣṭhike prthak//

ityagniveśakṛte tantre carakapratīsamśkrte nidānasthāne kuṣṭhanidānam nāma
pañcamo+adhyāyaḥ//5//

2.6 ṣaṣṭho+adhyāyaḥ/

athātaḥ śoṣanidānam vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ//

iha khalu catvāri śoṣasyāyatanāni bhavanti; tadyathā---sāhasam saṃdhāraṇam kṣayo
viṣamāśanamiti//

tatra sāhasam śoṣasyāyatanamiti yaduktam tadanuvyākhyāsyāmaḥ---yadā puruṣo durbalo
hi san balavatā saha vigṛhṇāti, atimahatā vā dhanuṣā vyāyacchati, jalpati vā+apyatimātram,
atimātram vā bhāramudvahati, apsu vā plavate cātīdūram, &utsādanapadāghātane
vā+atipragāḍhamāsevate, atiprakṛṣṭam vā+adhvānam drutamabhipatati, abhīhanyate vā,
anyadvā kiṃcīdevamvidham viṣamamatimātram vā vyāyāmajātamārabhate, tasyātimātrena
karmaṇoraḥ kṣaṇyate/

tasyoraḥ kṣatamupaplavate vāyuh/

sa tatrāvasthitaḥ śleṣmānamuraḥstham-&upasaṃgrhya pittam ca dūṣayan viharatyūrd-
hvamadhīstīryak ca/

tasya yo+amśaḥ śarīrasandhīnāviśati tenāsya jṛmbhā+aṅgamardo jvaraścopajāyate,
yastvāmāśayamabhyupaiti tena rogā bhavanti urasyā &arocakaśca, yaḥ kaṇṭhamabhiprapady-
ate kaṇṭhasstenoddhvaṃsyate svaraścāvasīdati, yaḥ prānavahāni srotāṃsyānveti tena śvāsaḥ
pratiśyāyaśca jāyate, yaḥ śīrasyavatiṣṭhate śīrastenopahanyate; tataḥ kṣaṇanāccaivoraso
viṣamagatitvācca vāyoḥ kaṇṭhasya coddhvaṃsanāt kāsaḥ satatamasya saṃjāyate, sa
kāsaprasaṅgādurasi kṣate śoṇitam śthīvati, śoṇitāgamanāccāsyā daurbalyamupajāyate;
evamete sāhasaprabhavāḥ sāhasikamupadravāḥ sprśanti/

tataḥ sa upaśoṣaṇairetairupadravairupadrutaḥ śanaiḥ śanairupaśuṣyati/

tasmāt puruṣo matimān balamātmanah samīkṣya tadanurūpāni karmāṇyārabheta kartuṃ;
balasamādhānaṃ hi śarīraṃ, śarīramūlaśca puruṣa iti//

bhavati cātra--- sāhasaṃ varjayet karma rakṣaṇjīvitamātmanah/

jīvan hi puruṣastviṣṭaṃ karmanah phalamaśnute//

saṃdhāraṇaṃ śoṣasyāyatanamiti yaduktam tadanuvyākhyāsyāmaḥ---yadā puruṣo rā-
jasamīpe bhartuḥ samīpe vā gurorvā pādamūle dyūtasabhamanyaṃ vā satāṃ samājaṃ
strīmadhyaṃ vā samanupraviśya yānairvā+apyuccāvacaair-&abhiyān bhayāt prasaṅgāddhri-
mattvāddhṛṇitvādvā niruṇaddhyāgatān vātamūtrapuriṣavegān &tadā tasya saṃdhāraṇād-
vāyuḥ prakopamāpadyate, sa prakupitaḥ pittaśleṣmāṇau samudīryordhvamadhastiryak ca
viharati; tataścāmśaviśeṣeṇa pūrvavaccharīrāvayavaviśeṣaṃ praviśya śūlamupajanayati, bhi-
natti puriṣamucchoṣayati vā, pārśve cātirujati, aṃśavavamṛdgāti, kaṇṭhamuraścāvadhamati,
śiraścopahanti, kāsaṃ śvāsaṃ jvaraṃ svarabhedaṃ pratiśyāyaṃ copajanayati; tataḥ sa up-
aśoṣaśairetairupadravairupadrutaḥ śanaiḥ śanairupaśuṣyati/

tasmāt puruṣo matimānātmanah śārīreṣveva yogakṣemakareṣu prayateta viśeṣeṇa; śarīraṃ
hyasya mūlaṃ, śarīramūlaśca puruṣo bhavati//

bhavati cātra---sarvamanyat parityajya śarīraṃmanupālayet/

tadabhāve hi bhāvānāṃ sarvābhāvaḥ śarīriṇām//

kṣayaḥ śoṣasyāyatanamiti yaduktam tadanuvyākhyāsyāmaḥ---yadā puruṣo+atimātraṃ
śokacintāparigatahṛdayo bhavati, irṣyotkaṇṭhābhayakrodhādibhirvā samāviśyate, kṛśo vā
san rūkṣānnapānasevī bhavati, durblaprakṛtiranāhāro+alpāhāro vā bhavati, tadā tasya hṛ-
dayasthāyī rasaḥ kṣayamupaiti; sa tasyopakṣayācchoṣaṃ prāpnoti, apratikārāccānubadhyate
yakṣmaṇā yathopadekṣyamāṇarūpeṇa;

yadā vā puruṣo+atiharṣādatiprasaktabhāvaḥ strīṣvatiprasaṅgamārabhate, tasyātimā-
traprasaṅgādretaḥ kṣayameti/

kṣayamapi copagacchati retasi yadi manah strībhyo naivāsya nivartate, tasya cātipraṇī-
tasaṅkalpasya maithunamāpadyamānasya na śukraṃ pravartate+atimātropakṣiṇaretastvāt,
tathā+asya vāyurvyāyacchamānaśarīrasyaiva dhamanīranupraviśya śoṇitavāhinīstābhyah
śoṇitaṃ pracyāvayati, tacchukrakṣayādasya punaḥ śukramārgeṇa śoṇitaṃ pravartate
vātānusṛtaliṅgam/

athāsya śukrakṣayācchoṇitapravartanācca sandhayaḥ śithilībhavanti, raukṣyamupajāyate,
bhūyaḥ śarīraṃ &daurbalyamāviśati, vāyuḥ prakopamāpadyate; sa prakupito &vaśikaṃ
śarīraṃmanusarpannudīrya śleṣmapitte pariśoṣayati māmśaśoṇite, pracyāvayati śleṣmapitte,
saṃrujati pārśve, &avamṛdgātyaṃsau, kaṇṭhamuddhvaṃsati, śiraḥ śleṣmānamupatkleśya
pratipūrayati śleṣmaṇā, sandhīmśca prapīḍayan karotyāṅgamardamarocakāvīpākau ca, pit-
taśleṣmotkleśāt pratilomagatvācca vāyurjvaraṃ kāsaṃ śvāsaṃ svarabhedaṃ pratiśyāyaṃ co-
pajanayati; sa kāsaprasaṅgādurasi kṣate śoṇitaṃ śthīvati, śoṇitagamanāccāsya daurbalyamu-
pajāyate, tataḥ sa upaśoṣaśairetairupadravairupadrutaḥ śanaiḥ śanairupaśuṣyati/

tasmāt puruṣo matimānātmanah śarīraṃmanurakṣaṇchukraṃmanurakṣet/

parā hyeṣā phalanirvṛttirāhārasyeti//

bhavati cātra--- śāhārasya paraṃ dhāma śukraṃ tadrakṣyamātmanah/

&kṣayo hyasya bahūn rogānmaraṇaṃ vā niyacchati//

viśamāśanaṃ śoṣasyāyatanamiti yaduktam, tadanuvyākhyāsyāmaḥ---yadā puruṣaḥ
pānāśanabhakṣyalehyopayogān prakṛtikaraṇasaṃyogarāśideśakālopayogasamsthopaśayav-
iśamānāsevate, tadā tasya tebhyo vātapittaśleṣmāno vaiśamyamāpadyante; te viśamāḥ
śarīraṃmanusṛtya yadā &srotasāmayanamukhāni prativāryāvatiṣṭhante tadā jantu-
ryadyadāhārajātamāharati tattadasya mūtrapuriṣamevopajāyate bhūyīṣṭhaṃ nānyastathā
śarīradhātuh; sa puriṣopaṣṭambhādvartayati, tasmācchuṣyato viśeṣaṇa puriṣamanurakṣyaṃ
tathā+anyeṣāmatikṛśadurbalānām; tasyānāpyāyamānasya viśamāśanopacitā doṣāḥ pṛthak
pṛthagupadravaiyuṅjanto bhūyaḥ śarīramupaśoṣayanti/

tatra vātaḥ śūlamaṅgamardaṃ kaṇṭhoddhvaṃsanaṃ pārśvasaṃrujanamaṃśavamardaṃ
svarabhedaṃ pratiśyāyaṃ copajanayati; pittaṃ jvaramatīsāramantardāhaṃ ca; śleṣmā tu

pratiśyāyaṃ śirasogurutvamarocakaṃ kāsaṃ ca, sa kāsaprasaṅgādurasikṣate śoṇitaṃ niṣṭhī-
vati, śoṇitagamanāccāsyā daurbalyamupajāyate/

evamete viśamāśanopacitāstrayo doṣā rājayakṣmānamabhivirvartayanti/

sa tairupaśoṣaṇairupadravairupadrutaḥ śanaiḥ śanaiḥ śuśyati/

tasmāt puruṣo matimām prakṛtikaraṇasaṃyogarāśideśakālopayogasamsthopaśayādaviṣa-
mamāhāramāharet//

bhavati cātra---hitāśī syānmitāśī syātkālabhojī jitendriyaḥ/

paśyan rogān bahūn kaṣṭhān buddhimān viśamāśanāt//

etaiścaturbhiḥ śoṣasyāyatanaairupasevitairvātapittasleṣmāṇaḥ prakopamāpadyate/

te prakupitā nānāvidhairupadravaiḥ śarīramupaśoṣayanti/

taṃ sarvarogānām kaṣṭatamatvādrājayakṣmānamācakṣate bhiṣajaḥ; yasmādvā
pūrvamāśīdbhagavataḥ somasyoḍurājasya tasmādrājayakṣmeti//

tasyemāni pūrvarūpāni bhavanti; tadyathā---pratiśyāyaḥ, kṣavathurabhikṣṇaṃ,
śleṣmaprasekaḥ, mukhamādhuryaṃ, anannābhilāṣaḥ, annakāle cāyāsaḥ, doṣadarśana-
madoṣeṣvalpadoṣeṣu vā bhāveṣu pātrodakānnasūpāpūpopadamśapariveśakeṣu, bhuk-
tavataścāsyā hrllāsaḥ, tathollekhanamapyāhārasyāntarāntarā, mukhasya pādayośca
&śophaḥ, pānyoścāvekṣaṇamatyartham, akṣṇoḥ śvetāvabhāsatā cātimātraṃ, bāhvośca
pramāṇajijñāsā, strīkāmātā, nirghṛṇitvaṃ, bibhatsadarśanatā cāsyā kāye, svapne cābhikṣṇaṃ
darśanamanudakānāmudakasthānānām sūnyānām ca grāmanagaranigamajanapadānām
śuṣkadagdhabhagnānām ca vanānām kṛkalāsamayūravānaraśukasarpakākōlūkādibhiḥ saṃs-
parśanamadhirohaṇaṃ yānaṃ vā &śvoṣṭrakharavarāhaiḥ keśāsthibhasmatuṣāṅgārārāśīnām
cādhirohaṇamiti (&śoṣapūrvarūpāni bhavanti)//

ata ūrdhvamekādaśarūpāni tasya bhavanti; tadyathā---śirasāḥ paripūrṇatvaṃ, kāsāḥ,
śvāsāḥ, svarabhedāḥ, śleṣmaṇaśchardanaṃ, śoṇitaṣṭhīvanam, pārśvasaṃrojanam, aṃsāva-
mardaḥ, jvaraḥ, atisāraḥ, arocakaśceti//

&tatrāparikṣiṇābalaṃsaśoṇitamalpalingamajātāriṣṭaḥ sarvairapi śoṣaliṅgairupadrutaḥ sād-
hyo jñeyah/

balavānupacito hi sahatvādvīdyāduṣadhabalasya kāmam subahuliṅgo+apyalpalinga eva
mantavyah//

durbalaṃ tvatikṣiṇābalaṃsaśoṇitamalpalingamajātāriṣṭamapi bahuliṅgaṃ jātāriṣṭam
ca vidyāt, asahatvādvīdyāduṣadhabalasya; taṃ parivarjayet, kṣaṇenaiva hi prādurbhavant-
yariṣṭāni, animittaścāriṣṭaprādurbhāva iti//

tatra ślokaḥ--- samutthānaṃ ca liṅgaṃ ca yaḥ śoṣasyāvabudhyate/

pūrvarūpaṃ ca tattvena sa rājñāḥ kartumarhati//

ityagniveśakṛte tantrē carakapratisaṃskṛte nidānasthāne śoṣanidānaṃ nāma
śaṣṭho+adhyāyaḥ//6//

2.7 aṣṭamo+adhyāyaḥ/

athāto+apasmāranidānaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah//

iha khalu catvāro+apasmārā bhavanti vātapittakaphasannipātanimitāḥ//

ta evaṃvidhānām prāṇabhṛtām kṣipramabhinirvartante; tadyatā---rajastamobhyāmupahatacetasāmudbh-
samalavikṛtopahitānyaśucīnyabhyavaharājātāni vaiśamyayuktenopayogavidhino-
payuñjānānām tantraprayogamapi ca viśamamācaratāmanyāśca śarīraceṣṭā viśamāḥ
samācaratām-&atyupakṣayādvā doṣāḥ prakupitārajastamobhyāmupahatacetasāmantarāt-
manaḥ śreṣṭhatamamāyatanaṃ &hrdayamupasṛtyopari tiṣṭhante, tathendriyāyatanaṇi ca/

tatra cāvasthitāḥ santo yadā hrdayamindriyāyatanaṇi ceritāḥ kāmakrodhabhayalobhamo-
haharṣaśokacintodvegādibhiḥ sahasā+abhipūrayanti, tadā janturapasmarati//

apasmāraṃ punaḥ smṛtibuddhisattvasaṃplavādbībhatsaceṣṭamāvasthikaṃ
tamaḥpraveśamācakṣate//

tasyemāni pūrvarūpāni bhavanti; tadyathā---bhrūvyudāsaḥ satatamakṣṇorvaikṛtamaśab-
daśravaṇaṃ lālāsiṅghānaprasravaṇamanannābhilaṣaṇamarocakāvīpākau hṛdayagrahaḥ
kukṣerāṭopo daurbalyamasthibhedo+aṅgamardo mohastamaso darśanaṃ mūrccā
bhramaścābhikṣaṇaṃ svapne ca madanartanavyadhanavyathanavepanapatanaḍīti //

tato+anantaramapasmārābhinirvṛttireva //

tatredamapasmāraviśeṣavijñānaṃ bhavati; tadyathā---abhikṣaṇamapasmarantaṃ,
&kṣaṇena saṃjñāṃ pratilabhamānaṃ, utpiṇḍitākṣaṃ, asāmnā vilapantaṃ, udvamantaṃ
phenam, atīvādhmātagrīvaṃ, āviddhaśiraskaṃ, viśamavinatāṅgulim, anavasthitapāṇipādam,
aruṇaparusaśyāvanakhanayanavadanatvacam, anavasthitacapalaparuśarūkṣarūpadarśinaṃ,
vātālānupaśayaṃ, viparītopaśayaṃ ca &vātenāpasmarantaṃ vidyāt //

abhikṣaṇamapasmarantaṃ, &kṣaṇena saṃjñāṃ pratilabhamānaṃ, avakūjantaṃ,
āspḥālayantaṃ bhūmiṃ, haritahāridratāmrakhanayanavadanatvacam, rudhiroksitograb-
hairavādīptaruṣitarūpadarśinaṃ, pittālānupaśayaṃ, viparītopaśayaṃ ca pittenāpasmarantaṃ
vidyāt //

cirādapasmarantaṃ, cirācca saṃjñāṃ pratilabhamānaṃ, patantaṃ, anativikṛtaceṣṭaṃ,
lālāmudvamantaṃ, śuklanakhanayanavadanatvacam, śuklagurusnigdharūpadarśinaṃ, śleṣ-
mālānupaśayaṃ, viparītopaśayaṃ ca śleṣmaṇā+apasmarantaṃ vidyāt //

samavetasarvaliṅgamapasmārāṃ sānnipātikaṃ vidyāt, tamasādhyamācakṣate //CS.2.8.8/
iti catvāro+apasmārā vyākhyātāḥ //

teṣāmāganturanubandho bhavatyeva kadācit, tamuttarakālabhupadekṣyāmaḥ/tasya
viśeṣavijñānaṃ yathoktaliṅgairliṅgādhikyamadoṣaliṅgānurūpaṃ ca kiñcit //

hitānyapasmārībhyaṣṭikṣṇāni saṃśodhanānyupaśamaṇāni ca yathāsvaṃ, mantrādīni cā-
gantusaṃyoge //

tasmin hi dakṣādhvaradhvaṃse dehināṃ nānādikṣu vidravatāmabhidraṇaṇataraṇad-
hāvanaplavanalaṅghanaḍyairdehavikṣobhaṇaiḥ purā gulmotpattirabhūt, haviṣprāśāt
pramehakuṣṭhānāṃ, bhayatrāsaśokairunmādanāṃ, vividhabhūtāśucisaṃsparśādapas-
mārāṇāṃ, jvarastu khalu &maheśvaralālāṭaprabhavaḥ, tatsaṃtāpādraktapittam, ativyavāyāt
punarnakṣatrarājasya rājayakṣmeti //

bhavanti cātra--- apasmāro hi vātena pittena ca kaphena ca/

caturthaḥ sannipātena pratyākhyeyastathāvidhaḥ //

sādhyāṃstu bhiṣajaḥ prājñāḥ sādhyanti samāhitāḥ/

tikṣṇaiḥ saṃśodhanaiścaiva yathāsvaṃ śamanairapi //

yadā doṣanimittasya bhavatyāganturanvayaḥ/

tadā sādharāṇaṃ karma pravadanti bhiṣagvidaḥ //

sarvarogaviśeṣajñāḥ sarvausadhaviśāradaḥ/

bhiṣak sarvāmāyān hanti na ca moham &nigacchati //

ityetadakhilenoktaṃ nidānasthānamuttamam/

nidānārthakaro rogo rogasyāpyupalabhyate //

tadyathā---jvarasaṃtāpādraktapittamudīryate/

raktapittājjvarastābhyām &śoṣaścāpyupajāyate //

plihābhivṛddhyā jaṭharaṃ jaṭharācchotha eva ca/

arśobhyo jaṭharaṃ duḥkhaṃ gulmaścāpyupajāyate //

pratiśyāyādbhavet kāsaḥ kāsāt saṃjāyate kṣayaḥ/

kṣayo rogasya hetutve śoṣasyāpyupalabhyate //

te pūrvaṃ kevalā rogāḥ paścāddhetvarthakāriṇaṃ/

ubhayārthakārā &drṣṭāstathaivaikārthakāriṇaḥ //

kaściddhi rogo rogasya heturbhūtvā praśāmyati/

na praśāmyati cāpyanyo &hetvarthaṃ kurute+api ca //

evaṃ kṛcchrataṃ nYñāṃ drṣyante vyādhisaṅkarāḥ/

prayogāpariśuddhatvāttathā cānyonyasaṃbhavāt //

prayogaḥ śamayedyādhiṃ yo+ayamanyamudīrayet/

nāsau viśuddhaḥ, śuddhastu śamayedyo na kopayet //
eko heturanekasya tathaikasyaika eva hi/
vyādherekasya cāneko bahūnām bahavo+api ca //
jvarabhramapralāpādyā dṛśyante rūkṣahetujāḥ/
rūkṣeṇaikenā cāpyeko jvara evopajāyate //
hetubhirbahubhiścaiko jvaro rūkṣādibhirbhavet/
rūkṣādibhirjvarādyāśca vyādhayaḥ saṁbhavanti hi //
liṅgaṁ caikamanekasya &tathaivaikasya lakṣyate/
bahūnyekasya ca vyādherbahūnām &syurbahūni ca //
viśamārambhamūlānām liṅgamekaṁ jvaro mataḥ/
jvarasyaikasya cāpyekaḥ saṁtāpo liṅgamucyate //
viśamārambhamūlaiśca jvara eko nirucyate/
liṅgairetaijvaraśvāsahikkādyāḥ santi cāmayāḥ //
ekā śāntiranekasya &tathaivaikasya lakṣyate/
vyādherekasya cānekā bahūnām bahvya eva ca //
śāntirāmāsayotthānām vyādhīnām laṅghanakriyā/
jvarasyaikasya cāpyekā śāntiralaṅghanamucyate //
tathā laghvaśanādyāśca jvarasyaikasya śāntayaḥ/
etāścaiva jvaraśvāsahikkādīnām praśāntayaḥ //
sukhasādhyāḥ sukhopāyāḥ kālenālpēna sādhyate/
sādhyate kṛcchrasādhyastu yatnena mahatā cirāt //
yāti nāśeṣatām vyādhirasādhyo yāpyasaṁjñitāḥ/
paro+asādhyāḥ kriyāḥ sarvāḥ pratyākhyeyo+ativartate //
nāsādhyāḥ sādhyatām yāti sādhyo yāti tvasādhyatām/
pādāpacārāddaivādvā yānti bhāvāntaram gadāḥ //
vṛddhisthānakṣayāvasthām &rogānāmupalakṣayet/
susūkṣmāmapi ca prājño dehāgnibalacetāsām //
vyādhyavasthāviśeṣān hi jñātvā jñātvā vicakṣaṇaḥ/
tasyām tasyāmavasthāyām &catuḥśreyaḥ prapadyate //
prāyastiryaggaṭā doṣāḥ kleśayantyāturāmściram/
&teṣu na tvarayā kuryāddehāgnibalavit kriyām //
prayogaḥ kṣapayedvā tām sukham vā koṣṭhamānayet/
jñātvā koṣṭhaprapannāmstān &yathāśannam haredbudhaḥ //
jñānārthaṁ yāni cōktāni vyādhiliṅgāni saṁgrahe/
vyādhayaste tadātve tu liṅgāniṣṭāni nāmayāḥ //
vikāraḥ prakṛtiścaiva dvayaṁ sarvaṁ samāsataḥ/
taddhetuvaśagaṁ hetorabhāvānnānuvartate //

tatra ślokaḥ---hetavaḥ pūrvarūpāni rūpānyupaśayastathā/
saṁprāptiḥ pūrvamutpattiḥ sūtramātram cikitsitāt //
jvarādīnām vikārānāmaṣṭānām sādhyatā na ca/
pṛthagekaikaśaścōktā hetuliṅgopaśāntayaḥ //
hetuparyāyanāmāni vyādhīnām lakṣaṇasya ca/
nidānasthānametāvat saṁgrāheṇopadiśyate //

ityagniveśakṛte tantrē carakapratisaṁskṛte nidānasthāne apasmāranidānaṁ
nāmāṣṭamo+adhyāyāḥ/
nidānasthānaṁ samāptam/

3 vimānasthānam/

3.1 prathamo+adhyāyāḥ/

athāto rasavimānaṁ vyākhyāsyāmaḥ //
iti ha smāha bhagavānātreyaḥ //

iha khalu vyādhīnām nimittapūrvārūparūpopaśayasamkhyāprādhānyavidhivikalpabalakāla-
viśeṣānanupraviśyānantaram& &doṣabheṣajadeśakālabalaśarīrasārāhārasātmyasattvaprakṛti-
vayasām mānamabahitamanasā yathāvajjñeyam bhavati bhiṣajā, &doṣādīmānajñānāyattatvāt
kriyāyāḥ/

na hyamānajño &doṣādīnām bhiṣag vyādhinigrahasamartho bhavati/
tasmādoṣādīmānajñānārtham& vimānasthānamupadekṣyāmo+agniveśa//

tatrādaḥ rasadravyadoṣavikāraprabhāvān vakṣyāmaḥ/
rasāstāvāt ṣaṭ --- madhurāmlalavaṇakaṭutiktakaṣāyāḥ/

te samyagupayujyamānāḥ śarīram yāpayanti, mithyopayujyamānāstu khalu
doṣaprapakopāyopakalpante//

doṣāḥ punastrayo vātapittaśleṣmānaḥ/

te prakṛtibhūtāḥ śarīropakārakā& bhavanti, vikṛtimāpannāstu khalu nānāvidhairvikāraiḥ
śarīramupatāpayanti//

tatra doṣamekaikaṁ trayastrayo rasā janayanti, trayastrayaścopaśamayanti/

tadyathā --- kaṭutiktakaṣāyā vātaṁ janayanti, madhurāmlalavaṇāstvenam śamayanti; kaṭ-
vamlalavaṇāḥ pittaṁ janayanti, madhuratiktakaṣāyāstvenacchamayanti; madhurāmlalavaṇāḥ
śleṣmānaṁ janayanti, kaṭutiktakaṣāyāstvenam śamayanti//

rasadoṣasannipāte tu ye rasā yairdoṣaiḥ samānaguṇāḥ samānaguṇabhūyiṣṭhā vā bhavanti
te tānabhivardhayanti, viparītaguṇā viparītaguṇabhūyiṣṭhā vā śamayantyabhyasyamānā iti/

etadvyavasthāhetoḥ ṣaṭtvamupadiśyate rasānām paraspāreṇaśamsṛṣṭānām, tritvaṁ ca
doṣānām//

samsargavikalpavistaro hyeṣāmaparisamkhyeyo bhavati, vikalpabhedāparisamkhyey-
atvāt//

tatra khalvanekaraseṣu& dravyeṣvanekadoṣātmakeṣu ca vikāreṣu rasadoṣaprabhā-
vamekaikaśyenābhisamīkṣya tato dravyavikārayoḥ prabhāvatattvaṁ vyavasyet//

na tvevaṁ khalu sarvatra/

na hi vikṛtviśamasamavetānām nānātmakānām paraspāreṇa &copahatānāmanyaiśca
vikalpanairvikalpitānāmavayavaprabhāvānumānenaiva samudāyaprabhāvatattvamad-
hyavasātuṁ śakyam//

tathāyukte hi samudaye samudāyaprabhāvatattvamevamevopalabhya tato
dravyavikāraprabhāvatattvaṁ vyavasyet//

tasmādrasaprabhāvataśca dravyaprabhāvataśca doṣaprabhāvataśca vikāraprabhāvataśca
tattvamupadekṣyāmaḥ//

tatraiṣa rasaprabhāva upadiṣṭo bhavati/ dravyaprabhāvaṁ punarupadekṣyāmaḥ/

tailasarpirmadhūni vātapittaśleṣmapraśamanārthāni& dravyāṇi bhavanti//

tatra tailaṁ snehausṇyagauravopapannatvādvātaṁ jayati& satatamabhyasyamānaṁ;
vāto hi raukṣyaśaityalāghavopapanno viruddhaguṇo bhavati, viruddhaguṇasannipāte
hi bhūyasā+alpamavajīyate, tasmāttailaṁ vātaṁ jayati satatamabhyasyamānaṁ/ sarpīḥ
khalvevameva pittaṁ jayati, mādhyācchaityānmandatvācca&; pittaṁ hyamadhuramuṣṇam
tīkṣṇam ca/

madhu ca śleṣmānaṁ jayati, raukṣyāttaikṣṇyāt kaṣāyatvācca; śleṣmā hi snigdho mando
madhuraśca&/

yaccānyadapi kiñcidravyamevaṁ vātapittakaphebhyo guṇato viparītaṁ syāttaccaitān-
jayatyabhyasyamānaṁ//

atha khalu trīṇi dravyāṇi nātyupayujñitādhikamanyebhyo dravyebhyaḥ; tadyathā --- pip-
palī, kṣāraḥ, lavaṇamiti//

pippalyo hi kaṭukāḥ satyo madhuravipākā gurvyo nātyartham snigdhoṣṇāḥ
prakledinyo bheṣajābhimatāśca tāḥ& sadyaḥ; śubhāśubhakāriṇyo bhavanti; āpāta-
hadrāḥ, prayogasamasādguṇyāt; doṣasañcayānubandhāḥ; --- satatamupayujyamānā
hi guruprakleditvācchleṣmānamutkleśayanti, auṣṇyāt pittaṁ, na ca vātapraśamanāy-

opakalpante+alpasnehoṣṇabhāvāt; yogavāhinyastu khalu bhavanti; tasmāt pippalīrnā-
tyupayunīta//

kṣāraḥ punarauṣṇyataikṣṇyalāghavopapannaḥ kledatyādaḥ paścādvīṣayati&
sa pacanadahanabhedaṇārthamupayujyate; so+atiprayujyamānaḥ keśākṣīhrdaya-
pumstvopaghātakaraḥ saṃpadyate/

ye hyenaṃ grāmanagaranigamajanapadāḥ satatamupayunījate ta āndhyaśāṇḍhyakhāl-
ityapālityabhājo hrdayāpakartinaśca bhavanti, tadyathā --- prācyāścīnāśca; tasmāt kṣāraṃ nā-
tyupayunīta//

lavaṇaṃ punarauṣṇyataikṣṇyopapannaṃ, anatiguru, anatisnigdham, upakledi,
visraṃsanasamartham, annadravyarucikaram, āpātabhadraṃ prayogasamasādguṇyāt,
doṣasaṃcayānubandham, tadrocanapācanopakledanavisraṃsanārthamupayujyate/

tadrocanapācanopakledanavisraṃsanārthamupayujyate/

tadatyarthamupayujyamānaṃ glānīśaithilyadaurbalyābhinirvṛttikaraṃ śarīrasya
bhavati/

ye hyenagrāmanagaranigamajanapadāḥ satatamupayunījate, te bhūyiṣṭhaṃ glāśnavāḥ
śīthilamāṃsaśoṇitā aparikleśasahāśca bhavanti/

tadyathā --- bāhlikasaurāṣṭrikasaindhavasauvīrakāḥ; te hi payasā+api saha lavaṇamaś-
nanti/

ye+apīha bhūmeratyūṣarā deśāsteṣvoṣadhivīrudvanaspativānaspatyā na
jāyante+alpatejaso vā bhavanti lavaṇopahatatvāt/

tasmāllavaṇaṃ nātyupayunīta/

ye hyatilavaṇasātmyāḥ puruṣāsteṣāmapi khālityapālityāni valayaścākāle bhavanti//

tasmātteṣāṃ tatsātmyataḥ krameṇāpagamanaṃ śreyaḥ/

sātmyamapi hi krameṇopanivartyamānamadoṣamalpadoṣaṃ vā bhavati//

sātmyaṃ nāma tad yadātmanyupaśete; sātmyārtho hyupaśayārthaḥ/

tattrividhaṃ pravarāvaramadhyavibhāgena; saptavidhaṃ tu rasaikaikatvena sarvaraso-
payogācca/tatra sarvarasaṃ pravaram, avaramekarasaṃ, madhyaṃ tu pravarāvaramad-
hyastham/

tatrāvaramadhyābhyāṃ sātmyābhyāṃ krameṇaiva pravaramupapādayet sātmyam/

sarvarasamapi ca sātmyamupapannaḥ& prakṛtyādyupayoktraṣṭamāni sarvāṇyāhāra-
vidhivīṣṇāyatanānyabhisamīkṣya hitamevānurudhyeta//

tatra khalvimānyaṣṭāvāhāravidhivīṣṇāyatanāni bhavanti; tadyathā ---
prakṛtikaraṇasaṃyogarāśideśakālopayogasamsthopayoktraṣṭamāni (bhavanti)//

tatra prakṛtirucyate svabhāvo yaḥ, sa punarāhārauśadhadravyāṇāṃ svabhāviko
gurvādiguṇayogaḥ; tadyathā --- māśamudgayoḥ, śūkaraiṇayośca//

karaṇaṃ punaḥ svabhāvīkāṇāṃ dravyāṇāmabhisamīkṣarāḥ/

saṃskāro hi guṇāntarādhānamucyate/

te guṇāstoyāgnisannikarṣaśaucamanthanadeśakālavāsanabhāvanādibhiḥ&
kālaprakarṣabhājanādibhiścādhīyante//

saṃyogaḥ punardvayorbahūnāṃ vā dravyāṇāṃ saṃhatībhāvaḥ, sa vīṣṇamārabhate, yaṃ
punarnaikaikaśo dravyāṇyārabhante; tadyathā --- madhusarpiṣoḥ, madhumatsyapayasāṃ ca
saṃyogaḥ//

rāśistu sarvagrahaparigrahaḥ mātṛāmātraphalaviniścayārthaḥ/

tatra sarvasyāhārasya pramāṇagrahaṇamekaṇīḍena sarvagrahaḥ, parigrahaḥ punaḥ
pramāṇagrahaṇamekaikaśyenāhāradravyāṇāṃ/

sarvasya hi grahaḥ sarvagrahaḥ, sarvataśca grahaḥ parigraha ucyate//

deśaḥ punaḥ sthānaṃ; sa dravyāṇāmūtpattipracārau deśasātmyaṃ cācaṣṭe//

kālo hi nityagaścāvasthikaśca; tatrāvasthikovikāramapekṣate, nityagastu ṛtusāt-
myāpekṣaḥ//

upayogasamsthā tūpayoganiyamāḥ; sa jīṇalakṣaṇāpekṣaḥ//

upayoktā punaryastamāhāramupayunīkte, yadāyattamokasātmyam/

ityaṣṭāvāhāraavidhiviśeṣāyatanāni vyākhyātāni bhavanti//
 eṣāṃ viśeṣāḥ śubhāśubhaphalāḥ parasparopakārakā bhavanti; tān bubhutseta, buddhvā ca hitepsureva syāt; naca mohāt pramādādvā priyamahitamasukhodarkamupasevyamāhārajāta-manyadvā kiṃcit//

tatredamāhāraavidhividhānamarogānāmāturāṇāṃ cāpi keṣāṃcit kāle prakṛtyaiva hita-maṃ bhuñjānāṃ bhavati uṣṇaṃ, snigdhaṃ, mātṛavat, jīrṇe vīryāvīruddhaṃ, iṣṭe deṣe, iṣṭasarpopakaraṇaṃ, nātidrutaṃ, nātilambitaṃ, ajalpan, ahasan, tanmanā bhuñjīta, ātmā-namabhisamīkṣya samyak//

tasya sādguṇyamupadekṣyāmaḥ --- uṣṇamaśnīyāt; uṣṇaṃ hi bhuñyamānaṃ svadate, bhuk-taṃ cāgnimaudaryamudīrayati, kṣipraṃ jarāṃ gacchati, vātamanulomayati, śleṣmāṇaṃ ca parihṛāsyaati; tasmāduṣṇamaśnīyāt//

snigdhamāśnīyāt; snigdhaṃ hi bhuñyamānaṃ svadate, bhuktaṃ cānudīṇamagnimudīray-ati, kṣipraṃ jarāṃ gacchati, vātamanulomayati, śarīramupacinoti, dṛḍhīkarotīndriyāni, balābhivṛddhimupajanayati, varṇaprasādaṃ cābhinirvartayati; tasmāt snigdhamāśnīyāt//

mātṛāvadaśnīyāt; mātṛāvaddhi bhuktaṃ vātāpittakaphānapīḍayadāyureva vivardhayati kevalaṃ, sukhaṃ gudamanuparyeti, na coṣmāṇamupahanti, avyathaṃ ca paripākameti; tas-mānmātṛāvadaśnīyāt//

jīrṇe+āśnīyāt; ajīrṇe hi bhuñjānasyābhyavahṛtamāhārajātaṃ pūrvasyāhārasya rasama-parīnatamuttareṇāhārasenopasṛjat sarvān doṣān prakopayatyāśu, jīrṇe tu bhuñjānasya svasthānastheṣu doṣeṣvagnau codīrṇe jātāyāṃ ca bubhukṣāyāṃ vivṛteṣu ca srotasāṃ mukheṣu viśuddhe codgāre hṛdaye viśuddhe vātānulomye viśṛṣṭeṣu ca vātāmūtrapuriṣaveg-eṣvabhyavahṛtamāhārajātaṃ sarvaśarīradhātūnapradūṣayadāyurevābhivardhayati kevalaṃ; tasmājjīrṇe+āśnīyāt//

vīryāvīruddhamāśnīyāt; avīruddhavīryamaśnan hi vīruddhavīryāhāra-jairvikārainopasṛjate; tasmādvīryāvīruddhamāśnīyāt//

iṣṭe deṣe iṣṭasarpopakaraṇaṃ cāśnīyāt; iṣṭe hi deṣe bhuñjāno nāniṣṭadeśajairmanovighā-takarairbhāvairmanovighātaṃ prāpnoti, tathaiveṣṭaiḥ sarvopakaraṇaiḥ; tasmādiṣṭe deṣe tatheṣṭasarpopakaraṇaṃ cāśnīyāt//

nātidrutamaśnīyāt; atidrutaṃ hi bhuñjānasyotsnehanamavasādanaṃ bhojanasyāpratiṣṭhā-naṃ ca, bhojyadoṣasādgānyopalabdhīśca na niyatā; tasmānnātidrutamaśnīyāt//

nātilambitamaśnīyāt; ativilambitaṃ hi bhuñjāno na tṛptimadhigacchati, bahu bhuñkte, śītībhavatyāhārajātaṃ, &viṣamaṃ ca pacyate; tasmānnātilambitamaśnīyāt//

ajalpannaḥ ahasan tanmanā bhuñjīta; jalpato hasato+anyamanaso vā bhuñjānasya ta eva hi doṣā bhavanti, ya evātidrutamaśnataḥ; tasmādajalpannaḥ ahasaṃstanmanā bhuñjīta//

ātmānamabhisamīkṣya bhuñjīta samyak; idaṃ mamopaśete idaṃ nopaśeta ityevaṃ vidi-taṃ hyasyātmana ātmāsātmyaṃ bhavati; tasmādātmānamabhisamīkṣya bhuñjīta samyagiti//

bhavati cātra rasān dravyāṇi doṣāṃśca vikārāṃśca prabhāvataḥ/
 veda yo deśakālau ca śarīraṃ ca &sa no bhiṣak//

tatra ślokaḥ vimānārtho rasadravyadoṣarogāḥ prabhāvataḥ/
 dravyāṇi nātisevyāni trividhaṃ sātmyameva ca//

āhārayatanānyaṣṭau bhojyasādguṇyameva ca/
 vimāne rasasaṃkhyāte sarvametat prakāśitam//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte vimānasthāne rasavimānaṃ nāma prathamā+adhyāyaḥ//1//

3.2 dviṭīyo+adhyāyaḥ/

athātastrividhakukṣīyaṃ vimānaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ//

trividhaṃ kukṣau sthāpayedavakāśāṃśamāhārasyāhāramupayauñjānaḥ; tadyathā --- ekamavakāśāṃśaṃ mūrtānāmāhāravikārāṇāṃ, ekaṃ dravāṇāṃ, ekaṃ punarvātapittasleṣ-māṇāṃ; etāvatiṃ hyāhāramātrāmupayauñjāno nāmātrāhārajaṃ kiṃcīdaśubhaṃ prāpnoti//

na ca kevalam mātṛāvattvādevāhārasya kṛtsnamāhārāphalasaṣṭhavamavāptum śakyam,
 prakṛtyādīnāmaṣṭānāmāhāravidhiviśeṣāyatanānām pravibhaktaphalatvāt//
 tatṛāyaṃ tāvadāhārārāśimadhikṛtya mātṛāmātṛāphalaviniścayārthaḥ/
 etāvāneva hyāhārārāśividhivikalpo yāvanmātṛāvattvamamātṛāvattvam ca//
 tatra mātṛāvattvam pūrvamuddiṣṭam kuṣyaṃśavibhāgena, tadbhūyo vistareṇānu-
 vyākhyāsyāmaḥ/

tadyathā --- kukṣeraprapīḍanamāhāreṇa, hṛdayasyānavarodhaḥ, pārśvayoravipāṭanam,
 anatigauravamudarasya, prīṇanamindriyāṇām, kṣutpipāsoparamaḥ, sthānāsanaśayanaga-
 manocchvāsapraśvāsahāsyasaṃkathāsu sukhānuvṛttiḥ, sāyaṃ prātaśca sukhena pariṇa-
 manam&, balavarṇopacayakarātvaṃ ca; iti mātṛāvato lakṣaṇamāhārasya bhavati//

amātṛāvattvam punardvividhamācakṣate --- hīnam, adhikaṃ ca/

tatra hīnamātramāhārārāśiṃ balavarṇopacayakṣayakaramatṛptikaramudāvartakara-
 manāyusyaṃvṛṣyamanaujasyaṃ śārīramanobuddhīndriyopaghātakaram sāravidhamana-
 malakṣmyāvahamaśīteśca vātavikāraṇāmāyatanamācakṣate, atimātram punaḥ sar-
 vadoṣaprakopāmicchanti kuśalāḥ/

yo hi mūrtānāmāhārājātānām sauhityaṃ gatvā dravaistrptimāpadyate bhūyasta-
 syāmāśayagatā vātapittaśleṣmāno+abhyavahāreṇatimātreṇātiprapīḍyamānāḥ sarve yugapat
 prakopamāpadyante, te prakupitāstamevāhārārāśimāpariṇatamāviśya kuṣyekadeśaman-
 nāśritā& viṣṭambhayaṇtaḥ sahasā vā+apyuttarādharābhyāṃ mārgābhyāṃ pracyāvayaṇtaḥ
 pṛthak pṛthagmān vikārānabhinirvartayantyatimātrabhoktuḥ/

tatra vātaḥ śūlānāhāṅgamardamukhaśoṣamūrcchābhramāgnivaiṣamyapārśvapr-
 ṣṭhakaṭigrahasirākuñcanastambhanāni karoti, pittam punarjvarātīsārāntardāhatṣṇāmā-
 abhramapralapanāni, śleṣmā tu chardyarocakāvīpākāśītajvarālasyaḡātragaṇavāni//

na ca khalu kevalamatimātramevāhārārāśimāmapradoṣakaramicchanti&, api tu khalu
 gururūkṣaśītaśuṣkadviṣṭaviṣṭambhividāhyaśuciviruddhānāmākāle cānnapānānamu-
 pasevanam, kāmakrodhalobhamohersyāhṛīśokamānodvegabhayopataptamanasā vā
 yadannapānamupayujyate, tadapyāmāmeva pradūṣayati//

bhavati cātra mātrayā+apyabhyavahṛtaṃ pathyaṃ cānnaṃ na jīryati/
 cintāśokabhayakrodhaduḥkhaśayyāprajāgaraiḥ//

taṃ dvividhamāmapradoṣamācakṣate bhiṣajaḥ --- visūcikām, alasakaṃ ca//

tatra visūcikāmūrdhvaṃ cādhaśca pravṛttāmadoṣaṃ yathoktarūpāṃ vidyāt//

alasakamupadekṣyāmaḥ --- durbalasyālpāgnerbahusleṣmāno vātamūtrapurīṣaveg-
 avidhāriṇaḥ sthiragurubahurūkṣaśītaśuṣkānnasevinastadannapānamanilaprapīḍitaṃ
 śleṣmānā ca vibaddhamārgamatimātrapralīnamalasatvānna bahirmukhībhavati,
 tataśchardyatīsāravarjyānyāmapradoṣalingānyabhidarśayatyatimātrāni/

atimātrapraduṣṭāśca doṣāḥ praduṣṭāmabaddhamārgāstiryaggacchantāḥ kadācideva ke-
 valamasya śārīraṃ daṇḍavat stambhayanti, &tatastaṃ daṇḍālasakamasādhyam bruvate/

viruddhādhyāsanājīrṇāśanaśīlināḥ punarāmadoṣamāmaṣamityācakṣate& bhiṣajaḥ,
 viṣasadrśalingatvāt; tat paramasādhyam, āśukāritvādviruddhopakramatvācceti//

tatra sādhyamāmam praduṣṭamalasībhūtamullekhayedātau pāyayitvā salavaṇamuṣṇam
 vāri, tataḥ svedanavartipraṇidhānābhyāmupācaredupavāsayeccainam/

visūcikāyāṃ tu laṅghanamevāgre viriktavaccānupūrvī/

āmapradoṣeṣu tvannakāle jīrṇāhāraṃ punardoṣāvaliptāmāśayaṃ stimitagu-
 rukoṣṭhamanannābhilāṣiṇamabhisamīkṣya pāyayeddoṣaśeṣapācanārthamauśadhamag-
 nisamdhukṣaṇārthaṃ ca, natvevājīeṇāśanam; āmapradoṣadurbalo hyagnirna yugapaddoṣa-
 mauśadhamāhārājātaṃ ca śaktaḥ paktum/

api cāmapradoṣāhārauśadhavibhramo+atibalatvāduparatakāyāgniṃ& sahasaivāturama-
 balamatipātayet/

āmapradoṣajānām punarivikārāṇāmapatarpaṇenaivoparamo bhavati, sati tvanubandhe
 kṛtāpatarpaṇānām vyādhīnām nigrahe nimittaviparītamapāsyauśadhamātārṇkavipa-
 rītamevāvācāreyedyathāsvam/

sarvavikārāṇāmapi ca nigrahe hetuvyādhiviparītamauśadhamicchanti kuśalāḥ,
tadarthakāri vā/

&vimuktāmapradoṣasya punaḥ paripakvadoṣasya dīpte cāgnāvabhyaṅgāsthāpanānu-
vāsanam vidhivat snehapānam ca yuktyā prayojyam prasamīkṣya doṣabheṣajadeśakālabal-
aśarīrāhārasātmyasattvapraṁkṛtivayasāmavasthāntarāṇi vikārāmśca samyagiti//

bhavati cātraāhāraavidhyāyatanāni cāṣṭau samyak parīkṣyātmahitam vidadhyāt/
anyaśca yaḥ kaścidihāsti mārgo hitopayogeṣu bhajeta tam ca//

aśitam khāditaṁ pītaṁ liḍhaṁ ca kva vipacyate/
etattvām dhīra prcchāmastanna ācakṣva buddhiman//

ityagniveśapramukhaiḥ śiṣyaiḥ prṣṭaḥ punarvasuḥ/

ācacakṣe tatastebhyo yatrāhāro vipacyate//

nābhistanāntaram jantorāmāśaya iti smṛtaḥ/

aśitam khāditaṁ pītaṁ liḍhaṁ cātra vipacyate//

āmāśayagataḥ pākamāhāraḥ prāpya kevalam/

pakvaḥ sarvāśayam paścāddhamanībhiḥ prapadyate//

tatra ślokaḥtasya mātṛāvato liṅgam phalam coktam yathāyatham/

amātrasya tathā liṅgam phalam coktam vibhāgaśaḥ//

ityagniveśakṛte tantrē carakapratīśamskṛte vimānasthāne trividhakukṣīyavimānam nāma
dvitīyo+adhyāyaḥ//2//

3.3 tṛtīyo+adhyāyaḥ/

athāto janapadoddhvaṁsanīyam vimānam vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah//

janapadamaṇḍale pañcālakṣetre dvijātivarādhyuṣite kāmpilyarājadhānyām bhagavān
punarvasurātreyo+antevāsigaṇaparivṛtaḥ paścime gharmamāse gaṅgātīre vanavicāramanu-
vicarañchiṣyamagniveśamabravīt//

dr̥ṣyante hi khalu saumya nakṣatragrahagaṇacandrasūryānilānalānām diśām &cāprakṛtib-
hūtānāmṛtuvaikārikā bhāvāḥ, acirādito bhūraṇi ca na yathāvadrasavīryavipākaprabhāva-
mośadhīnām pratividhāsyati, tadviyogāccātāṅkaprāyatā niyatā/

tasmāt prāguddhvaṁsāt prāk ca bhūmervirasībhāvādudharadhvaṁ saumya bhaiṣajyāni
yāvannopahatarasavīryavipākaprabhāvāni bhavanti/

vayam caiśām rasavīryavipākaprabhāvānupayokṣyāmahe ye cāsmānanukāṅkṣanti,
yāmśca vayanukāṅkṣāmaḥ/

na hi samyaguddhṛteṣu saumya bhaiṣajyeṣu samyagvihiteṣu samyak cāvacāriteṣu jana-
padoddhvaṁsakarāṇām vikārāṇām kimcit pratīkāragauravam bhavati//

evamvādinām bhagavantamātreyamagniveśa uvāca---uddhṛtāni khalu bhagavan! bhaiṣa-
jyāni, samyagvihitāni, *samyagavacāritāni ca; api tu khalu janapadoddhvaṁsanamekenaiva
vyādhinā yugapadasamānaprakṛtyāhāradēhabalasātmyasattvavayasām manuṣyāṇām
kasmādbhavatīti//

tamuvāca bhagavānātreyah---evamasāmānyāvatāmapyebhiragniveśa! prakṛtyādibhirbhā-
vairmanuṣyāṇām ye+anyebhāvāḥ sāmānyāstadvaiguṇyāt samānakālāḥ samānaliṅgāśca vyā-
dhayo+abhinirvartamānā janapadamuddhvaṁsayanti/

te tu khalvime bhāvāḥ sāmānyā janapadeṣu bhavanti; tadyathā---vāyuḥ, udakaṁ, deśaḥ,
kāla iti//

tatra vātamevaṁvidhamanārogyakaram vidyāt; tadyathā---yathartuviṣamamatistimitamatica-
lamatiparuṣamatisītamatyusṇamatirūksamatyabhiṣyandinamatibhairavārāvamatipra-
tihataparaspāragatimatikuṇḍalinamasātmyagandhabāṣpasikatāpāmśudhūmopahatamiti;

udakaṁ tu khalvatyarthavikṛtagandhavarṇarasasparśam kledabahulamapakrāntajalacaravihaṅgam-
*upakṣṇajaleśayamaprītikaramapagataguṇam vidyāt;

deśam punaḥ prakṛtīvikṛtavarṇagandharasasparśam kledabahulamupasrṣṭam
sarīṣṭpavyālamaśakaśalabhamakṣikāmūśakolūkaśmāśānikāśakunijambūkādibhistṛṇolūpopavanavantam

pratānādibahulamapūrvavadavapatitaśuṣkanaṣṭaśasyaṃ dhūmrāpavanam pradhmatāpata-
trigaṇamudbhṛāntavyathitavividhamṛgapakṣisaṅghamutsṛṣṭamaṣṭadharmasatyajājācāraśīlaguṇajanapadam
*śāsvatkṣubhitodīrṇasalilāśayaṃ *pratātolkāpātānirghātabhūmikampamatibhayārāvarūpaṃ
rūkṣatāmṛrūṇasitābhrajālasamvṛtārkaandratārakamabhikṣṇam sasambhramodvegāmiva
satṛāsaruditāmiva satamaskāmiva guhyakācaritamivākranditaśabdabahulam cāhitam vidyāt;

kālam tu khalu yathartuliṅgādviparīṭaliṅgamatiliṅgam hīnaliṅgam cāhitam vyavasyet;

imānevaṃdoṣayuktāṃscaturo bhāvāñjanapadoddhvaṃsakarān vadanti kuśalāḥ;
ato+anyathābhūtāṃstu hitānācakṣate//

viguṇeṣvapi khalveteṣu janapadoddhvaṃsakareṣu bhāveṣu bheṣajenopa-
pādyamānānāmbhayaṃ bhavati rogebhya iti //

bhavanti cātra---vaiguṇyamupapannānām deśakālānilāmbhasām/

garīyastvaṃ viśeṣeṇa hetumat saṃpravakṣyate//

vātājalam jalāddeśam deśāt kālam svabhāvataḥ/

vidyādduṣparihāryatvādgarīyastaramarthavit//

vāyvādiṣu yathoktānām koṣānām tu viśeṣavit/

pratīkārya saukarye nidyāllāghavalakṣaṇam//

caturṣvapi tu duṣṭeṣu kālānteṣu yadā narāḥ/

bheṣajenopapādyante na bhavantyāturāstadā//

yeṣāṃ na mṛtyusāmānyaṃ sāmānyaṃ na ca karmaṇām/

karma pañcavidham teṣāṃ bheṣajaṃ paramucyate//

rasāyanānām vidhivaccopayogaḥ praśasyate/

śasyate dehavṛttiśca bheṣajaiḥ pūrvamuddhṛtaiḥ//

satyaṃ bhūte dayā dānam balayo devatārcaṇam/

sadvṛttasyānuvṛttiśca praśamo guptirātmanaḥ//

hitam janapadānām ca śivānāmupasevanam/

sevanam brahmacaryasya tathaiva brahmacāriṇām//

saṃkathā dharmasāstrāṇām maharṣiṇām jitātmanām/

dhārmikāiḥ sāttvikairnityaṃ sahāsyā vṛddhasaṃmataiḥ//

ityetadbheṣajaṃ proktamāyusaḥ paripālanam/

yeṣāmaniyato mṛtyustasmin kāle sudāruṇe//

iti śrutvā janapadoddhvaṃsane kāraṇāni punarapi bhagavantamātreyamagniveśa uvāca-
--atha khalu bhagavan! kutomūlameṣāṃ vāyvādinām vaiguṇyamutpadyate? yenopapannā
janapadamuddhvaṃsayantīti//

tamuvāca bhagavānātreyaḥ---sarveṣāmapyagniveśa! vāyvādinām yadvaiguṇyamutpadya-
te tasya mūlamadharmāḥ, tanmūlaṃ vā+&saṭkarma pūrvakṛtaṃ; tayoryoniḥ prajñāparādha
eva/

tadyathā---yadā vaideśa- & nagaranigamajanapadapradhānā dharmamutkramyād-
harṇeṇa prajāṃ vartayanti, tadāśritopāśritāḥ pauraṇjanapadā vyavahāropajīv-
inaśca tamadharmamabhivardhayanti, tataḥ so+adharmāḥ prasabham dhar-
mamantardhatte, tataste+antarhitadharmāṇo devatābhirapi tyajyante; teṣāṃ
tathā+antarhitadharmaṇāmadharmāṇāmadharmapradhānānāmapakrāntadevatānāmṛtavo
vyāpadyante; tena nāpo yathākālam devo varṣati na vā varṣati vikṛtaṃ vā varṣati, vātā
na samyagabhivānti, kṣitirvyāpadyate, salilānyupaśuṣyanti, auśadhayaḥ svabhāvaṃ
parihāyāpadyante vikṛtiṃ; tata uddhvaṃsante janapadāḥ & sprīyābhyavahāryadoṣāt//

tathā śāstraprabhavyāpi janapadoddhvaṃsasyādharmā eva heturbha-
vati/ye+atipravṛddhalobhakrodhamohamānāste durbalānavamatyātmasvajana-
paropaghātāya śastreṇa parasparamabhikrāmanti, parān vā+abhikrāmanti,
parairvā+abhikrāmyante//

rakṣogaṇādibhirvā vividhairbhūtasāṅghaistamadharmamanyadvā+apyapacārāntaramupalabhyābhihany-

tathā+abhiśāpaprabhavyāpyadharmā eva heturbhavati/

ye luptadharmāṇo dharmādapetāste guruvṛddhasiddharṣipūjyānavamatyāhitānyācaranti;
tatastāḥ prajā gurvādibhirabhiśaptā bhasmatāmupayānti prāgevēnekapuruṣakulavināśāya,
*niyatapratyayopalambhādaniyatāścāpare//

prāgapi cādharmaḍṛte nāsubhotpattiranyato+abhūt/

ādikāle hyaditisutasamaujaso+ativimalavipulaprabhāvāḥ pratyakṣadevadevarṣidhar-
mayajñavidhividhānāḥ śailasārasaṃhatasthiraśarīrāḥ prasannavarṇendriyāḥ pavanasaṃ-
abalajavaparākramāścārusphico+abhirūpapramāṇākṛtiprasādupacayavantaḥ satyār-
javānṛśaṃsyadānadamanīyamatapapaupavāsabrahmacaryavrataparā vyapagatabhayarāgadveṣamohalobhakro
śramaklamāsyaparigrahāśca puruṣa bābhūvuramitāyusaḥ/

teṣām-*udārasattvaguṇakarmaṇāmacintyārasavīryavipākāprabhāvaguṇasamuditāni prā-
durbābhūvuḥ śasyāni sarvaguṇasamuditatvāt pṛthivyādīnāṃ kṛtayugasyādau/

bhraśyati tu kṛtayuge keṣāṃcidatyādānāt sāmpannikānāṃ sattvānāṃ śarīragauravamāsīt,
śarīragauravācchramaḥ, śramādālasyaṃ, ālasyaṭ saṃcayaḥ, saṃcayāt parigrahaḥ, parigrahāl-
lobhaḥ prādurāsīt kṛte/

tatastretāyāṃ lobhādabhidrohaḥ, abhidrohānṛtavacanam, anṛtavacanāt
kāmakrodhamānadveṣapāruṣyābhighātabhayatāpaśokacintodvegādayaḥ pravṛttāḥ/

tatastretāyāṃ dharmapādo+antardhānamaganat/

tsyāntardhānāt yugavarṣapramāṇasya pādahrāsaḥ, pṛthivyādeśca guṇapā-
dapraṇāśo+abhūt/

tatpraṇāśakṛtaśca śasyānāṃ snehavaimalyarasavīryavipākāprabhāvaguṇapād-
abhraṃśaḥ/

tatastāni prajāśarīrāśi hīyamānaguṇapādairāhāravihārairayathāpūrvamupaṣṭa-
bhyamānānyagnimārutaparītāni prāgvādhibhirjvarādibhirākṛtāni/ataḥ prāṇino
hrāsamavāpuryusaḥ kramaśa iti//

bhavataścātra---yuge yuge dharmapadaḥ krameṇānena hīyate/

guṇapādaśca bhūtānāmevaṃ lokaḥ praliyate//

saṃvatsaraśate pūrṇe yāti saṃvatsaraḥ kṣayam/

dehināmāyusaḥ kāle yatra yanmānamīṣyate//

iti vikārānāṃ prāgutpattiheturukto bhavati//

evamvādināṃ bhagavantamagniveśa uvāca---kinnu khalu bhagavan! niy-
atakālapramāṇamāyuh sarvaṃ na veti//

taṃ bhagavānuvāca---ihāgniveśa! bhūtānāmāyuryuktimapekṣate/

daive puruṣakāre ca sthitam hyasya balābalaṃ//

daivamātmakṛtaṃ vidyāt karma yati paurvadaiḥkamaḥ/

smṛtaḥ puruṣakārastu kriyate yadihāparam//

balābalaviśeṣo+asthi tayorapi ca karmaṇoḥ/

dr̥ṣṭam hi trividham karma hīnam madhyamamuttamam//

tayorudārayoryuktirdīrghasya ca sukhasya ca/

niyatasyāyuso heturviparītasya cetarā//

madhyamā madhyamasyeṣṭā kāraṇam śṛṇu cāparam/

daivam puruṣakāreṇa durbalam hyupahanyate//

daivena cetarat karma viśiṣṭenopahanyate/

dr̥ṣṭvā yadeke manyante niyataṃ mānamāyusaḥ//

karma kiṃcit kvacit kāle vipāke niyataṃ mahat/

kiṃcittvakālaniyataṃ pratyayaiḥ pratibodhyate//

tasmādubhayadr̥ṣṭatvādekāntagrahaṇamasādhau/

nidarśanamapi cātrodāhariṣyāmaḥ---yadi hi niyatakalāpramāṇamāyuh sarvaṃ syāt,
tadā++āyuskāmānāṃ namantrauśadhimaṇimaṅgalabalyupahārahomanīyamaprāya-
ścittopavāśasvastyayanapraṇipātagamanādyāḥ kriyā iṣṭayaśca prayojyeran; nodbhrānta-
caṇḍacapalagogaḥjoṣṭrakharaturagamahiṣādayaḥ pavanādayaśca duṣṭāḥ parihāryāḥ syuḥ, na
prapātagiriviṣamadurgāmbuvegāḥ, tathā na pramattonmattodbhrāntacaṇḍacapalamohalob-

hākulamatayaḥ, nārayaḥ, na pravṛddho+agniḥ, ca vividhaviṣāśrayāḥ sarīṣporagādayaḥ, na sāhasaṃ, nādeśakālacaryā, na narendraprakopa iti; evamādayo hi bhāvā nābhāvakarāḥ syuḥ, āyusaḥ sarvasya niyatakalāpramānatvāt/

na cānabhyastākālamaraṇabhayanivārakāṇāmākālamaraṇabhayaṃāgacchet prāṇinām, vyarthāścārambhakathāprayogabuddhayaḥ syurmaharṣiṇām rasāyanādhikāre, nāpīndro niyatāyusaṃ śatruṃ vajreṇābhihanyāt, nāśvināvartam *bheṣajenopapādayetām, na maharṣayo yatheṣṭamāyustapasā prāpnuyuḥ, na ca viditaveditavyā maharṣayaḥ sasureśāḥ samyak paśyeyurupadeśeyurācareyurvā/

api ca sarvacakṣuṣāmetat paraṃ yadaindraṃ *cakṣuḥ, idaṃ cāpyasmākaṃ tena pratyakṣaṃ; yathā---puruṣasahasrāṇām utthāyotthāya^*āhavaṃ kurvatāmakurvātām cātulyāyusṭvaṃ, tathā jātāmātrāṇāmapratikārāt pratikārācca, aviṣaviṣaprāśinām cāpyatulyāyusṭvameva, na ca tulyo yogakṣema udapānaghaṭṭānām citraghaṭṭānām cotsīdatām; tasmāddhitopacāramūlaṃ jīvitam, ato viparyayānmṛtyuḥ/

api ca deśakālātmaguṇaviparītānām karmaṇāmāhāravikārāṇām ca *kramopayogaḥ samyak, tyāgaḥ *sarvasya cātiyogāyogamithyāyogānām, *sarvātiyogasaṃdhāraṇam, asaṃdhāraṇamudīrṇānām ca gatimatām, sāhasānām ca varjanam, ārigyānuvṛtto hetumupalabhāmahe samyagupadiśāmaḥ samyak paśyāmaśceti//

ataḥ paramagniveśa uvāca---evaṃ satyaniyatakalāpramāṇāyusaṃ bhagavan! katham kalamṛtyurakalamṛtyurvābhavatīti//

tamuvāca bhagavānātreyaḥ---śrūyatāmaghniveśa! yathā yānasamāyukto+akṣaḥ prakṛtyaivākṣaguṇairupetaḥ sa ca sarvaguṇopapanno vāhyamāno yathākālāṃ svapramāṇakṣayādevāvasānaṃ gacchet, tathā++āyuh śārīropagataṃ balavatprakṛtyā yathāvadupacaryamānaṃ svapramāṇakṣayādevāvasānaṃ gacchati; sa mṛtyuḥ kālē/

yathā ca sa evākṣo+atibhārādhiṣṭhitatvādvīṣamapathādapathādakṣa-krabhaṅgādvāgyavāhakadoṣādanimokṣādanupāṅgāt paryasanāccāntarā+avasānamāpadyate, tathā++āyurapyayathābalamārambhādayathāgnyabhyavaharaṇādvīṣamābhyavaharaṇādvīṣamaśārīranyāsā-
pratikāravivarjanāccāntarā+avasānamāpadyate, sa mṛtyurakālē; tathā jvarādīnāpyātāṅkān-mithyopacaritānakālamṛtyūn paśyāma iti//

athāgniveśaḥ papraccha---kinnu khalu bhagavan! jvaritebhyaḥ pāṇīyamuṣṇaṃ prayacchanti bhiṣajo bhūyiṣṭhaṃ na tathā śītam, asti ca śītasādhyo+api dhāturjvarakara iti//

tamuvāca bhagavānātreyaḥ---jvaritasya kāyasamutthānadeśakālānabhisamīkṣya pācanārthaṃ pāṇīyamuṣṇaṃ prayacchanti bhiṣajaḥ/

jvaro hyāmāśayasamutthaḥ, prāyo bheṣajāni cāmāśayasamutthānām vikārāṇām *pācanavamanāpatarpaṇasamarthāni bhavanti; pācanārthaṃ ca pāṇīyamuṣṇaṃ, tasmādetajjvaritebhyaḥ prayacchanti bhiṣajo bhūyiṣṭhaṃ/

taddhi teṣāṃ vātamanulomayati, agniṃ codaryamudīrayati, kṣipraṃ jarāṃ gacchati, śleṣmānaṃ pariśoṣayati, svalpamapi ca pītaṃ tṛṣṇāpraśamanāyopakalpate; tathāyuktamapi caitannātyarthotsannapitte jvare sadāhabhramapralāpātisāre vā pradeyam, uṣṇena hi dāhabhramapralāpātisārā bhūyo+abhivardhante, śītena copaśāmyantīti//

bhavati cātra---śītenoṣṇakṛtān rogāñchamayanti bhiṣagvidaḥ/
ye tu śītakṛtā rogāsteṣāmuṣṇaṃ bhiṣagjitam//

evamitareṣāmapi vyādhīnām vidānaviparītaṃ bheṣajaṃ bhavati; yathā---
apatarpaṇanimittānām vyādhīnām nāntareṇa pūraṇamasti śāntiḥ, tathā pūraṇanimittānām vyādhīnām nāntareṇāpatarpaṇam//

apatarpaṇamapi ca trividhaṃ---laṅghanaṃ, laṅghanaḥpācanaṃ, doṣāvasēcanaṃ ceti//

tatra laṅghanaṃ *alpabaladoṣāṇām, laṅghanaṃ hyagnimārutavṛddhyā vātātapaparī-
tamivālpamudakamalpo doṣaḥ praśoṣamāpadyate; *laṅghanaḥpācane tu madhyabaladoṣāṇām, laṅghanaḥpācanaḥbhyām hi sūryasaṃtāpamārutābhyām pāṃśubhasmāvakiraṇairiva cānati-
bahūdakaṃ madhyabalo doṣaḥ praśoṣamāpadyate; bahudoṣāṇām punardoṣāvasēcanameva kāryaṃ, na hyabhinne kedārasetau palvalāpraseko+asti, tadvaddoṣāvasēcanaṃ//

doṣāvasēcanamanyadvā bheṣajaṃ prāptakālamapyāturasya naivaṃvidhasya kuryāt/

tadyathā---*anapavādapratikārasyādhānasyāparicārakasya vaidyamāninaś-
caṇḍasyāsūyakasya tīvrādharmāruceratikṣiṇābalaṁmāsaṇitasyāsādhya rogopahatasya
mumūrṣuliṅgān vitasya ceti/

evaṁvidhaṁ hyāturamupacaran bhiṣak pāpīyasā+ayaśasā yogamṛcchatīti//

bhavati cātra--- tadātve cānubandhe vā yasya syādaśubhaṁ phalam/

karmaṇastanna kartavyametadbuddhimatām matam//

(alpodakadrumo yastu pravātaḥ pracurātapah/

jñeyah sa jāṅgalo deśah svalparogatamo+api ca//

pracurodakavṛkṣo yo nivāto durlabhātapah/

anūpo bahudośasca, samaḥ sādharmaṇo mataḥ//)

tatra ślokaḥ--- pūrvarūpāni sāmānyā hetavaḥ sasvalakṣaṇāḥ/

deśoddhvaṁsasya bhaiṣajyaṁ hetūnām mūlameva ca//

prāgvikārasamutpattirāyusaśca kṣayakramaḥ/

marāṇaṁ prati bhūtānām kālākālaviniścayaḥ//

yathā cākālamaraṇaṁ yathāyuktaṁ ca bheṣajam/

siddhiṁ yātyauśadhaṁ yeṣāṁ na kuryādyena hetunā//

tadātreya+agniveśāya nikhilaṁ sarvamuktavān/

deśoddhvaṁsanimitiye vimāne munisattamaḥ//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṁskṛte vimānasthāne janapadoddhvaṁsanīyavimā-
naṁ nāma tṛtīyo+adhyāyaḥ//3//

3.4 caturtho+adhyāyaḥ/

athātastrividharogaviśeṣavijñānīyaṁ vimānaṁ vyākhyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ//

trividhaṁ khalu rogaviśeṣavijñānaṁ bhavati; tadyathā---āptopadeśaḥ, pratyakṣam,
anumānaṁ ceti//

tatrāptopadeśo nāmāptavacanam/

āptā hyavitarkasmṛtīvibhāgavido niṣprītyupatāpadarśinaśca/

teṣāmevaṁguṇayogādyadvacanam tat pramāṇam/

apramāṇaṁ punar-*mattonmattamūrkhakartaduṣṭavacanamiti; pratyakṣam tu khalu
tadyat svayamindriyair-*manasā copalabhyate/

anumānaṁ khalu tarko yuktyapekṣaḥ//

trividhena khalvanena jñānasamudāyena pūrvaṁ parīkṣya rogaṁ sarvathā *sarvamath-
ottarakālamadhyavasānamadoṣaṁ bhavati, na hi jñānāvayavena kṛtsne jñeye jñānamutpady-
ate/

trividhe tvasmin jñānasamudāye pūrvamāptopadeśājñānaṁ, tataḥ pratyakṣānumānāb-
hyāṁ parīkṣopapadyate/

kiṁ gyanupadiṣṭaṁ pūrvaṁ yattat pratyakṣānumānābhyāṁ parīkṣamāṇo
vidyāt/tasmāddvididhā parīkṣā jñānavatām pratyakṣam, anumānaṁ ca; trividhā vā
sahopadeśena//

tatredamupadiṣanti buddhimantaḥ---rogamekaikamevaṁprakopaṇamevaṁyonimevamutthānamevamāt-
vidyāt; tasminnīyaṁ pratikārārthā pravṛttirathavā nivṛttirityupadeśājñāyate//

pratyakṣatastu khalu rogatattvaṁ bubhutsuḥ sarvairindriyaiḥ sarvānindriyārthānā-
turaśarīragatān parīkṣeta, anyatra rasajñānāt; tadyathā---antrakūjanaṁ, sandhis-
phuṭanamaṅgulīparvaṇaṁ ca, svaraviśeṣaṁśca, ye cānye+api keciccharīropagatāḥ
śabdāḥ syu(s)tāñchotreṇa parīkṣeta; *varṇasaṁsthānapramāṇacchāyāḥ, śarīraprakṛ-
tīvikārau, cakṣurvaiśayikāṇi yāni cānyānyanuktāni tāni cakṣuṣā parīkṣeta; rasaṁ tu
khalvāturaśarīragatamindriyavaiśayikamāpyanumānādavagacchet, na hyasya pratyakṣeṇa
grahaṇamupapadyate, tasmādāturaparipraśnenaivāturamukharasaṁ vidyāt, yūkā-
pasarpaṇena tvasya śarīravairasyaṁ, makṣikopasarpaṇena śarīramādhuryaṁ, lohitaṇi-
tasaṁdehe tu kiṁ dhāriloṇitaṁ lohitaṇiṁ veti śvakākabhakṣaṇāddhāriloṇitamabhakṣaṇāl-

lohitapittamityanumātavyam, evamanyānapyāturaśarīragatān rasānanumimīta; gandhāmstu khalu sarvaśarīragatānāturasya prakṛtivaikārikān ghrāṇena parīkṣeta; sparśam ca pāṇinā prakṛtivilāsyam/

iti pratyakṣato+*anumānādupadeśataśca parīkṣaṇamuktam//

ime tu *khalvanye+apyevameva bhūyo+anumānajñeyā bhavanti bhāvāḥ/

tadyathā---agniṃ jaraṇaśaktyā parīkṣeta, balaṃ vyāyāmaśaktyā, śrotrādīni śabdādyartha-grahaṇena, mano+arthāvyabhicaraṇena, vijñānaṃ vyavasāyena, rajaḥ saṅgena, mohamavijñānena, krodhamabhidroheṇa, śokaṃ dainyaṇa, harṣamāmodena, prītiṃ toṣeṇa, bhayaṃ viśādena, dharmaviśādena, *vīryamutthānena, avasthānamavibhramaṇa, śraddhāmapatrapaṇa, medhāṃ grahaṇena, saṃjñāṃ nāmagrahaṇena, smṛtiṃ smaraṇena, hriyamapatrapaṇa, śīlamanuśīlanena, dveṣaṃ pratiṣedhena, *upadhimānubandhena, dhṛtimālaulyena, vaśyatāṃ vidheyatayā, vayobhaktisātmyavyādhisamutthānāni kāladeśopaśayavedanāviśeṣeṇa, gūḍhalingaṃ vyādhimupaśayānupaśayābhyāṃ, doṣapramāṇaviśeṣamapacāraṇeṇa, āyusaḥ kṣayamariṣṭaiḥ, upasthitaśreyastvaṃ kalyāṇābhīniveśeṇa, amalāṃ sattvamavikāreṇa, grahaṇyāstu mṛdudāruṇatvaṃ svapnadarśanamabhiprāyaṃ *dviṣṭeṣṭasukhaduḥkhāni cāturaparipraśnenaiva vidyāditi//

bhavanti cātra--- āptataścopadeśena pratyakṣakaraṇena ca/ anumānena ca vyādhīn samyagvidyādvicakṣaṇaḥ//

sarvathā sarvamālocya yathāsaṃbhavamarthavit/

athādhyavasyettattve ca kārye ca tadanantaram//

kāryatattvaviśeṣajñāḥ pratipattau na muhyati/

amūḍhaḥ phalamāpnoti yadamohanimittajam//

jñānabuddhipradīpena yo nāviśati *tattvavit/

āturasyāntarātmānaṃ na sa rogāṃścikitsati//

tatra ślokau---sarvarogaviśeṣāṇāṃ trividhaṃ jñānasaṃgraham/

yathā copadiśantyāptāḥ pratyakṣaṃ grhyate yathā//

ye yathā cānumānena jñeyāstāṃścāpyudārādhiḥ/

bhāvāṃstrirogavijñāne vimāne muniruktavān//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte vimānasthāne trividharogaviśeṣavijñānīyaṃ vimānaṃ nāma caturtho+adhyāyaḥ//4//

3.5 pañcamo+adhyāyaḥ/

athātaḥ srotasāṃ vimānaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ//

yāvantaḥ puruṣe mūrtimanto bhāvaviśeṣāstāvanta evāsmiṃ srotasāṃ prakāraṇaviśeṣaḥ/

sarve hi bhāvā puruṣe nāntareṇa srotāṃsyabhinirvartante, kṣayaṃ vā+apyabhigacchanti/

srotāṃsi khalu pariṇāmanāpadyamānānāṃ dhātūnāmbhivāhīni bhavāntyanārthena//

api caike srotasāmeva samudayaṃ puruṣamicchanti, sarvagatarvāt sarvasaratvācca doṣaprapakopaṇapraśamanānāṃ/

na tvetadevaṃ, yasya hi srotāṃsi, *yacca vahanti, yaccāvahanti, yatra cāvasthitāni, sarvaṃ tadanyatdebhyaḥ/

atibahutvāt khalu kecidaparisaṅkhyeyānācākṣate srotāṃsi, parisaṅkhyāni punaranye// (absence?)

teṣāṃ tu khalu srotasāṃ yathāsthūlaṃ katicitprakārānmūlataśca prakopavijñānataścānuvyākhyāsyāmaḥ; ye bhaviṣyantyalamanuktārthajñānāya jñānavatāṃ, vijñānāya cājñānavatāṃ/

tadyathā---prāṇodakānnarasarudhiramāṃśamedosthimajjaśukramūtrapurīṣasvedavahānīti; vātapittasleṣmaṇāṃ punaḥ sarvaśarīracarāṇāṃ sarvāṇi srotāṃsyayanabhūtāni, tadvadatīn-driyāṇāṃ punaḥ sattvādīnāṃ kevalaṃ cetanāvaccharīramayanabhūtamadhiṣṭhānabhūtaṃ ca/

tadetat srotasām prakṛtibhūtatvānna vikāirupasṛjyate śarīram//

tatra prāṇavahānām srotasām hṛdayam mūlam mahāsrotaśca, pradusṭānām tu khalveṣāmidam viśeṣavijñānam bhavati; tadyathā---atisrṣṭamatibaddham kupitamalpālpamabhikṣnam vā saśabdaśūlamucchvasantam drṣṭvā prāṇavahānyasya srotāmsi pradusṭānīti vidyāt/

udakavahānām srotasām tālumūlam kloma ca, pradusṭānām tu khalveṣāmidam viśeṣavijñānam bhavati; tadyathā---jihvātālvoṣṭhakaṇṭhaklomaśoṣam pipāsam cātipravṛddham drṣṭvodakavahānyasya srotāmsi pradusṭānīti vidyāt/

annavahānām srotasāmāmāśayo mūlam vāmaṃ ca pārśvam, pradusṭānām tu khalveṣāmidam niśeṣavijñānam bhavati; tadyathā---anannābhilaṣaṇamarocakavipākau chardim ca drṣṭvā+annavahānyasya srotāmsi pradusṭānīti vidyāt/

rasavahānām srotasām hṛdayam mūlam daśa ca dhamanyaḥ/

śoṇitavahānām srotasām yakṛnmūlam plīhā ca/

māmsavahānām ca srotasām snāyurmūlam tvak ca/

midovahānām srotasām *vrkkau mūlam vapāvahanam ca/

asthivahānām srotasām medo mūlam jaghanam ca/

majjavahānām srotasāmasthīni mūlam sandhayaśca/

śukravahānām srotasām vṛṣaṇau mūlam śephaśca/

pradusṭānām tu khalveṣām rasādivahasrotasām vijñānānyuktāni vividhāśitapīṭiye; yānyeva hi dhātūnām pradoṣavijñānāni tānyeva yathāśvam pradusṭānām dhātusrotasām/

mūtravahānām srotasām bastirmūlam *vaṅkṣaṇau ca, pradusṭānām tu khalveṣāmidam viśeṣavijñānam bhavati; tadyathā---atisrṣṭamatibaddham prakupitamalpālpamabhikṣnam vā bahalam saśūlam mūtrayantam drṣṭvā mūtravahānyasya srotāmsi pradusṭānīti vidyāt/

purīṣavahānām srotasām pakvāśayo mūlam *sthūlagudam ca, pradusṭānām tu khalveṣāmidam viśeṣavijñānam bhavati; tadyathā---kṛcchreṇālpālpam saśabdaśūlamatidrava-matigrathitamatibahu copaviśantam drṣṭvā purīṣavahānyasya srotāmsi pradusṭānīti vidyāt/

svedavahānām srotasām medo mūlam lomakūpāśca, pradusṭānām tu khalveṣāmidam viśeṣavijñānam bhavati; tadyathā---asvedanamatisvedanam pārūṣyamatiślakṣṇatāmaṅgasya paridāham lomaharśam ca drṣṭvā svedavahānyasya srotāmsi pradusṭānīti vidyāt//

srotāmsi,sirāḥ,dhamanyaḥ,rasāyanyaḥ,rasavāhinyaḥ,nāḍyaḥ,panthānaḥ,mārgāḥ,śarīracchidrāṇi,samvṛtās śarīradhātuvakāśānām lakṣyālakṣyāṇām nāmāni bhavanti/

teṣām prakopāt sthānasthāścaiva mārgagāśca śarīradhātavaḥ prakopamā-padyante,itareṣām prakopāditarāṇi ca/

srotāmsi srotāmsyeva,dhātavaśca dhātūneva pradūṣayanti pradusṭāḥ/

teṣām sarveṣāmeva vātapittaśleṣmāṇaḥ pradusṭā dūṣayitāro bhavanti, doṣasvabhāvāditi//

bhavanti cātra--- kṣayāt saṃdhāraṇādraukṣyāhvayāyāmāt kṣudhitasya ca/

prāṇavāhīni duṣyanti srotāmsyanyaiśca dāruṇaiḥ//

auṣṇyādāmādbhayāt pānādatisuṣkānnasevanāt/

ambuvāhīni duṣyanti tṛṣṇāyāścātipīdanāt//

atimātrasya cākāle cāhitasya ca bhojanāt/

annavāhīni duṣyanti vaiguṇyāt pāvakasya ca//

guruśītamatisnigdhamatimātram samaśnatām/

rasavāhīni duṣyanti cintyānām cāticintanāt//

vidāhīnyannapānāni snigdhoṣṇāni dravāṇi ca/

raktavāhīni duṣyanti bhajatām cātapānalau//

abhiṣyandīni bhojyāni sthūlāni ca gurūṇi ca/

māmsavāhīni duṣyanti bhuktvā ca svapatām divā//

avyāyāmāddivāsvapnānmedyānām cātibhakṣaṇāt/

midovāhīni duṣyanti vāruṇyāścātisevanāt//

vyāyāmādatisamkṣobhādashnāmāativighaṭṭanāt/

asthivāhīni duṣyanti vātālānām ca sevanāt//

utpeṣādatyabhiṣyandādabhighātāt prapīdanāt/

majjavāhīni duṣyanti viruddhānām ca sevanāt //
 akālayonigamanānnigrahādatimaithunāt /
 śukravāhīni duṣyanti śastrakṣārāgnibhistathā //
 mūtritodakabhakṣyastrīsevanānmūtranigrahāt /
 mūtravāhīni duṣyanti *kṣīṇasyābhikṣatasya ca //
 saṃdhāraṇādatyaśanādaḥjīrṇādhyāśanāttathā /
 varcovāhīni duṣyanti durbalāgneḥ kṛśasya ca //
 vyāyāmādatisaṃtāpācchītoṣṇākramasevanāt /
 svedavāhīni duṣyanti krodhaśokabhayaistathā //
 āhāraśca vihāraśca yaḥ syāddoṣaguṇaiḥ samaḥ /
 dhātubhīrvigūṇaścāpi srotasām sa pradūṣakaḥ //
 atipravṛtṭiḥ saṅgo vā sirāṇām granthayo+api vā /
 vimārgagamanam cāpi srotasām duṣṭilakṣaṇam //
 svadhātusamavarṇāni vṛttasthūlānyaṇūni ca /
 srotāṃsi dīrghāṇyākṛtyā pratānasadṛśāni ca //
 prāṇodakānnavāhānām duṣṭānām śvāsikī kriyā /
 kāryā tṛṣṇopāśamanī tathaivāmapradoṣikī //
 vividhāśitapīṭīye rasādīnām yadauśadham /
 rasādisrotasām kuryāttadyathāsvamupakramam //
 mūtraviṣṭsvedavāhānām cikitsā mautrakṛcchrikī /
 tathā+atisārikī kāryā tathā jvaracikitsikī //

tatra ślokaḥ---trayodaśānām mūlāni srotasām duṣṭilakṣaṇam /
 sāmānyam nāmaparyāyāḥ kopanāni parasparam //
 doṣahetuḥ pṛthaktvena bheṣajoddeśa eva ca /
 srotovimāne nirdiṣṭastathā cādaḥ viniścayaḥ //
 kevalam viditam yasya śarīram sarvabhāvataḥ /
 śarīrāḥ sarvarogāśca sa karmasu na muhyati //

ityagniveśakṛte tantre carakapratīsaṃskṛte vimānasthāne srotovimānam nāma
 pañcamo+adhyāyaḥ //5//

3.6 ṣaṣṭho+adhyāyaḥ/

athāto rogānīkam vimānam vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ //

dve rogānīke bhavataḥ prabhāvabhēdena-sādhyam,asādhyam ca; dve
 rogānīke balabhēdena-mṛdu,dāruṇam ca; dve rogānīke adhiṣṭhānabhēdena-
 mano+adhiṣṭhānam,śarīrādhiṣṭhānam ca; dve rogānīke nimittabhēdena-svadhātuvaiśamyanimittam,āgantuni
 ca; dve rogānīke āśayabhēdena-āmāśayasamuttham,pakvāśayasamuttham ceti/

evametad prabhāvalādhiṣṭhānanimittāśayabhēdādvaidham sadbhēdaprakṛtyantareṇa
 bhidyamānamathavā+api sandhīyamānam syādekatvam bahutvam vā/

ekatvam tāvadekameva rogānīkam,*duḥkhasāmānyāt; bahutvam tu daśa rogānīkāni
 prabhāvabhēdādīnā bhavanti; bahutvamapi saṃkhyeyam syādasamkhyeyam vā/tatra
 saṃkhyeyam tāvadyathoktamaṣṭodarīye,aparisaṃkhyeyam punaryathā---mahārogādhyāye
 rugvarṇasamutthānādīnāmasamkhyeyatvāt //

na ca saṃkhyeyāgreṣu bhēdaprakṛtyantarīyeṣu vigītirityato doṣavati syādatra kācit prati-
 jñā, na cāvīgītirityataḥ syādadoṣavati/

bhettā hi bhēdyamanyathā bhinatti, anyathā punastādbhinnaṃ bhēdaprakṛtyantareṇa
 bhindan bhēdasamkhyāviśeṣamāpādayatyanekadhā, na ca pūrvam bhēdāgramupahanti/

samānāyāmapi khalu bhēdaprakṛtau *prakṛtānuprayogāntaramapekṣyam/

santi hyarthāntarāṇi samānaśabdābhihitāni, santi cānarthāntarāṇi paryāyaśabdābhihitāni/

samāno hi rogaśabdo doṣeṣu ca vyādhiṣu ca; doṣā hyapi rogaśabdamātankaśabdam yakṣmaśabdam doṣaprakṛtiśabdam vikāraśabdam ca labhante, vyādhayaśca rogaśabdamātankaśabdam yakṣmaśabdam doṣaprakṛtiśabdam vikāraśabdam ca labhante/

tatra doṣeṣu caiva vyādhiṣu ca rogaśabdaḥ samānaḥ, śeṣeṣu tu viśeṣavān//

tatra vyādhayo+aparisaṃkhyeyā bhavanti, atibahutvāt; doṣāstu khalu parisamkhyeyā bhavanti, anatibahutvāt/

tasmādyathācitram vikārānudāharaṇārtham, anavaśeṣeṇa ca doṣān vyākhyāsyāmaḥ/

rajastamaśca mānasau doṣau/

tayorvikārāḥ kāmakrodhalobhamoherśyāmānamadaśokacitto(nto)dvegabhayaharṣādayaḥ/

vātapittasleṣmānastu khalu śārīrā doṣāḥ/

teṣāmapi ca vikārā jvarātisāraśophaśośaśvāsamehakusṭhādayaḥ/

iti doṣāḥ kevalā vyākhyātā vikāraikadeśaśca//

tatra khalveṣāṃ dvayānāmapi doṣānām trividham prakopaṇam; tadyathā---asātmyendriyārthasamyogaḥ, prajñāparādhaḥ, pariṇāmaśceti//

prakupitāstu khalu te prakopaṇaviśeṣāddūṣyaviśeṣācca vikāraviśeṣānabhinirvartayantya-parisaṃkhyeyān//

te ca vikārāḥ parasparamanuvartamānāḥ kadācidanubadhnanti kāmādayo jvarādayaśca//

niyatastvanubandho rajastamasoḥ parasparam, na hyarajaskaṃ tamaḥ *pravartate//

(prāyaḥ) śārīradoṣānāmekādhiṣṭhānīyānām sannipātaḥ saṃsargo vā samānaguṇatvāt; doṣā hi dūṣaṇaiḥ samānāḥ//

tatrānubandhyānubandhakṛto viśeṣaḥ---svatanetre vyaktaliṅgo yathoktasamutthānapraśamo bhavatyānubandhyaḥ, tadviparītalakṣaṇastvanubandhaḥ/

*anubandhyalakṣaṇasamanvitāstatra yadi doṣā bhavanti tattrikam sannipātamācakṣate, dvayaṃ vā saṃsargam/

anubandhyānubandhaviśeṣakṛtastu bahuvīdho doṣabhedāḥ/

evameṣa saṃjñāprakṛto bhiṣajām doṣeṣu vyādhiṣu ca *nānāprakṛtivyāparyūhaḥ//

agniṣu tu śārīreṣu caturvidho viśeṣo balabhedena bhavati/

tadyathā---tīkṣṇo, mandaḥ, samo, viśamaśceti/

tatra tīkṣṇo+agniḥ sarvāpacārasaḥ, tadviparītalakṣaṇastu mandaḥ, samastu khalvapacārato vikṛtimāpadyate+anapacāratastu prakṛtāvavatiṣṭhate, samalakṣaṇaviparītalakṣaṇastu viśama iti/

ete caturvidhā bhavantyagnayaścaturvidhānāmeva puruṣānām/

tatra samavātapittasleṣmānām prakṛtisthānām samā bhavantyagnayaḥ, vātālānām tu vātābhibhūte+agnyadiṣṭhāne viśamā bhavantyagnayaḥ, pittālānām tu pittābhibhūte hyagnyadiṣṭhāne tīkṣṇā bhavantyagnayaḥ, śleṣmālānām tu śleṣmābhibhūte+agnyadiṣṭhāne mandā bhavantyagnayaḥ//

tatra kecidāhuḥ---na samavātapittasleṣmāno jantavaḥ santi, viśamāhāropayogitvānmanuṣyānām; tasmācca vātaprakṛtayaḥ kecit, kecit pittaprakṛtayaḥ, kecit punaḥ śleṣmaprakṛtayo bhavanti/

taccānupapannaṃ, kasmāt kāraṇāt? samavātapittasleṣmānaṃ hyarogamicchanti bhiṣajāḥ, *yataḥ prakṛtiścārogyam, ārogyārthā ca bheṣajapravṛttiḥ, sā ceṣṭarūpā, tasmāt santi samavātapittasleṣmānaḥ; na khalu santi vātaprakṛtayaḥ pittaprakṛtayaḥ śleṣmaprakṛtayo vā/

tasya tasya *kila doṣasyādhiḥyāt sā sā doṣaprakṛtirucyate manuṣyānām, na ca vikṛteṣu doṣeṣu prakṛtisthatvamupapadyate, tasmānnaitāḥ prakṛtayaḥ santi; santi tu khalu vātālāḥ pittālāḥ śleṣmālāśca, aprakṛtisthāstu te jñeyāḥ//

teṣāṃ tu khalu caturvidhānām puruṣānām *catvāryanupraṇidhānāni śreyaskarāṇi bhavanti/

tatra samasarvadhātūnām sarvākārasamam, adhikadoṣānām tu trayānām yathāsvam doṣādhiḥyamabhisamīkṣya doṣapratikūlayogīni trīṇyanu(nna)praṇidhānāni śreyaskarāṇi bhavanti yāvadagneḥ samībhāvāt, same tu samameva kāryam; evaṃ ceṣṭā bheṣajaprayogāścāpare/

*tān vistareṇānuvyākhyāsyāmaḥ//
 trayastu putuṣā bhavantyāturāḥ, te tvanāturāstantrānatarīyāṇāṃ bhiṣajāṃ/
 tadyathā---vātalāḥ, pittalāḥ, śleṣmalaśceti/
 teṣāmidam viśeṣavijñānam---vātalasya vātanimittāḥ, pittalasya pittanimittāḥ, śleṣmalasya
 śleṣmanimittā vyādhayaḥ prāyeṇa balavantaśca bhavanti//

tatra vātalasya *vātaprakopaṇānyāsevamānasya kṣipraṃ vātaḥ prakopamāpadyate, na
 tathetarau doṣau; sa tasya prakopamāpanno yathoktairvikāraiḥ śarīramupatapati balavarṇa-
 sukhāyūṣāmupaghātāya/

tasyāvajayanaṃ---snehasvedau vidhiyuktau, mṛdūni ca saṃśodhanāni snehoṣṇamad-
 hurāmlalavaṇayuktāni, tadvadabhyavahāryāṇi, abhyaṅgopanāhanodveṣṭanonmardana-
 pariṣekāvagāhanasaṃvāhanāvapiḍanavitrāsanavismāpanavismāraṇāni, surāsavavidhānam,
 snehāścānekayonayo dīpanīyapācanīyavātaharavirecanīyopahitāstathā śatapākāḥ sahas-
 rapākāḥ sarvaśaśca prayogārthāḥ, bastayaḥ, bastiniyamaḥ sukhaśīlatā ceti//

pittalasyāpi *pittaprakopaṇānyāsevamānasya kṣipraṃ pittaṃ prakopamāpadyate,
 na tathetarau doṣau; tadasya prakopamāpannam yathoktairvikāraiḥ śarīramupatapati
 balavarṇasukhāyūṣāmupaghātāya/

tasyāvajayanaṃ---sarpiṣpānam, sarpiṣā ca snehanam, adhaśca doṣaharaṇam, madhuratik-
 takaśyāśītānāṃ caṣadhābhyavahāryāṇāmupayogaḥ, mṛdumadhurasurabhiśītahṛdyānāṃ
 gandhānāṃ copasevā, muktāmaṇihārāvalīnāṃ ca paramaśīśiravārisaṃsthitānāṃ dhāraṇa-
 murasā, kṣaṇe kṣaṇe+agryacandanapriyaṅgukāliyamṛṇāśītavātavāribhirutpalakumudakokanada-
 saugandhikapadmānugataiśca vāribhirabhiprokṣaṇam, śrutisukhamṛdumadhura-
 mano+anugānāṃ ca gītavāditrāṇāṃ śravaṇam, śravaṇam cābhyudayānāṃ, suhṛdbhiḥ
 saṃyogaḥ, saṃyogaśceṣṭābhiḥ strībhiḥ śītopahitāṃśukasragdhārīṇībhiḥ, niśākarāṃśuśi-
 talappravātaharmyavāsaḥ, śailāntarapulinaśīśirasadanavasanaavyajanapavanasevanaṃ,
 ramyānāṃ copavanānāṃ sukhaśīśirasurabhimārutopahitānāmupasevanaṃ, sevanaṃ
 ca padmotpalanalinakumudasaugandhikapuṇḍarika-*śatapatrahastānāṃ, saumyānāṃ
 ca sarvabhāvānāmiti//CS.3.6.18/ śleṣmalasyāpi *śleṣmaprakopaṇānyāsevamānasya
 kṣipraṃ śleṣmā prakopamāpadyate, na tathetarau doṣau; sa tasya prakopamāpanno
 yathoktairvikāraiḥ śarīramupatapati balavarṇasukhāyūṣāmupaghātāya/

tasyāvajayanaṃ---vidhiyuktāni tikṣṇoṣṇāni saṃśodhanāni, rūkṣapṛāyāṇi cāb-
 hyavahāryāṇi kaṭukatiktakaśyopahitāni, tathaiva dhāvanalaṅghanaplavanapari-
 araṇājāgaraṇaniyuddhavyavāyavyāyāmonmardanasnānāntsādanāni, viśeṣatastikṣṇānāṃ
 dīrghakālasthitānāṃ ca madyānāmupayogaḥ, sadhūmapānaḥ sarvaśaścopavāsaḥ, tathoṣṇam
 vāsaḥ, sukhapratīṣedhaśca sukhārthameveti//

bhavati cātra---sarvarogaviśeṣajñāḥ sarvakāryaviśeṣavit/
 sarvabheṣajatattvajño rājñāḥ prāṇapatirbhavediti//

tatra ślokaḥ---prakṛtyantarabhedena rogāṇīkavikalpanam/
 parasparāvirodhaśca sāmānyam rogadoṣayoḥ//
 doṣasaṃkhyā vikārāṇāmekadeśaḥ prakopaṇam/
 jaraṇam prati cintā ca *kāyāgnerdhuḥkṣaṇāni ca//
 narāṇāṃ vātalādīnāṃ prakṛtisthāpanāni ca/
 rogāṇīke vimāne+asmin vyāhṛtāni maharṣiṇā//

ityagniveśakṛte tantre carakapratīsaṃskṛte vimānasthāne rogāṇīkavimānaṃ nāma
 ṣaṣṭho+adhyāyaḥ//6//

3.7 saptamo+adhyāyaḥ/

athāto vyādhitarūpīyam vimānaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ//

iha khalu dvau puruṣau vyādhitarūpau bhavataḥ---guruvyādhitaḥ, laghuvyādhitaśca/

tatra---guruvyādhita ekaḥ sattvabalaśarīrasaṃpadupetatvāllaghuvyādhita iva dṛśyate,
 laghuvyādhito+aparaḥ sattvādīnām-*adhamatvādguruvyādhita iva dṛśyate/

tayorakuśalāḥ kevalaṃ cakṣuṣaiva rūpaṃ dr̥ṣṭvā+adhyavasyanto vyādhigurulāghave vipratipadyante//

nahi jñānāvayavena kṛtsne jñeye vijñānamutpadyate/

vipratipannāstu khalu rogajñāne upakramayuktijñāne cāpi vipratipadyante/

te yadā guruvyādhitaṃ laghuvyādhitarūpamāsādayanti, tadā tamalpadoṣaṃ matvā saṃśodhanakāle+asmai mṛdu saṃśodhanaṃ prayacchanto bhūya evāsyā doṣānudīrayanti/

yadā tu laghuvyādhitaṃ guruvyādhitarūpamāsādayanti, tadā taṃ mahādoṣaṃ matvā saṃśodhanakāle+asmai tikṣṇaṃ saṃśodhanaṃ prayacchanto doṣānatinirhṛtya śarīramasya kṣiṇvanti/

evamavayavena jñānasya kṛtsne jñeye jñānamabhimanyamānāḥ pariskhalanti/

viditaveditavyāstu bhiṣajāḥ sarvaṃ sarvathā yathāsaṃbhavaṃ parīkṣyaṃ parīkṣyādhyavasyanto na kvacidapi vipratipadyante, yatheṣṭamarthamabhinirvartayanti ceti//

bhavanti cātra--- sattvādīnāṃ vikalpena *vyādhirūpamathāture/

dr̥ṣṭvā vipratipadyante bālā vyādhibalābale//

te bheṣajamayogena kurvantyajñānamohitāḥ/

vyādhitānāṃ vināśāya kleśāya mahate+api vā//

prājñāstu sarvamājñāya parīkṣyamiha sarvathā/

na skhalanti prayogeṣu bheṣajānāṃ kadācana//

iti vyādhitarūpādhikāre vyādhitarūpasamkhyāgrasaṃbhavaṃ vyādhitarūpahetu-vipratipattau kāraṇaṃ sāpavādaṃ saṃpratipattikāraṇaṃ cānapavādaṃ niśamya, bhagavantamātreyamagniveśo+ataḥ paraṃ sarvakrimīnāṃ purīśasaṃśrayānāṃ samutthānasthānasamsthānavarṇanāmaprabhāvacikitsitaviśeṣān papracchopasaṃgrhya pādau//

athāsmāi provāca bhagavānātreyaḥ---iha khalvagniveśa! viṃśatividhāḥ krimayaḥ pūrvamuddiṣṭā nānāvidhena pravibhāgenānyatra sahajebhyaḥ; te punaḥ prakṛtibhirvibhajyamānās-caturvidhā bhavanti; tadyathā---purīśajāḥ, śleṣmajāḥ, śoṇitajā, malajāśceti//

tatra malo bāhyaścābhyantaraśca/

tatra bāhyamalajātān malajān *saṃcakṣmahe/

teṣāṃ samutthānaṃ-mṛjāvarjanaṃ; sthānaṃ---keśaśmaśrulomapakṣmavāsāṃsi; saṃsthānaṃ-aṇavastilākṛtayo bahupādāśca; varṇa-kṛṣṇaḥ, śuklaśca; nāmāni-yūkāḥ, pipilikāśca; prabhāvaḥ-kaṇḍūjananaṃ, koṭhapiḍakābhinirvartanaṃ ca; cikitsitaṃ tu khalveṣāmapakarṣaṇaṃ, malopaghātaḥ, malakarāṇaṃ ca bhāvānāmanupasevanamiti//

śoṇitajānāṃ tu khalu kuṣṭhaiḥ samānaṃ samutthānaṃ; sthānaṃ-raktavāhinyo dhamanyaḥ; saṃsthānaṃ-aṇavo vṛttāścāpādāśca, sūkṣmatvāccaika bhavantyadr̥śyāḥ; varṇaḥ-tāmrāḥ; nāmāni-keśādā, lomādā, lomadvīpāḥ, saurasā, auḍumbarā, jantumātaraśceti; prabhāvaḥ-keśaśmaśrunakhalomapakṣmāpadhvamaṣaḥ, vraṇagatānāṃ ca harṣakaṇḍū-todasaṃsarpaṇāni, ativr̥ddhānāṃ ca tvaksirāsnāyumāṃsataruṇāsthibhakṣaṇamiti; cikitsitamapyeṣāṃ kuṣṭhaiḥ samānaṃ, taduttarakālamupadekṣyāmaḥ//

śleṣmajāḥ kṣīraguḍatilamatsyānūpamāṃsapiṣṭānnaparamānnakusumbhasnehājīrnapūtiklinnasamkīrṇaviruddhāsātmyabhojanasamutthānāḥ; teṣāmāmāśayaḥ sthānaṃ, te pravardhamānāstūrdhvamadho vā visarpantyubhayato vā; saṃsthānavarṇaviśeṣāstu---śvetāḥ pṛthubradhvasaṃsthānāḥ kecit, kecidvṛttaparīṇāḥ gaṇḍūpadākṛtayaḥ śvetāstāmrāv-abhāsāśca, kecidaṇavo dīrghastantvākṛtayaḥ śvetāḥ; teṣāṃ trividhānāṃ śleṣmanimittānāṃ krimīnāṃ nāmāni-antrādāḥ, udarādāḥ, *hṛdayacarāḥ, curavaḥ, darbhapuṣpāḥ, saugandhikāḥ, mahāgudaśceti; prabhāvohṛllāsaḥ, āsyasaṃsravaṇaṃ, arocakāvīpākau, jvaraḥ, mūrcchā, jṛmbhā, kṣavathuḥ, ānāḥ, aṅgamardaḥ, chardiḥ kārśyaṃ, pāruṣyaṃ, ceti//

purīśajāstulyasamutthānāḥ śleṣmajaiḥ; teṣāṃ sthānaṃ pakvāśayaḥ, te pravardhamānāstvadho visarpanti, yasya punarāmāśayābhimukhāḥ *syuryadantaraṃ tadantaraṃ tasyo-dgāraṇiḥśvāsāḥ purīśagandhinaḥ syuḥ; saṃsthānavarṇaviśeṣāstu-sūkṣmavṛttaparīṇāḥ śvetā *dīrghā ūrṇaṃśusaṃkāśāḥ kecit, kecit punaḥ sthūlavṛttaparīṇāḥ śyāvanīla-haritaṇḍāḥ; teṣāṃ nāmāni kakerukāḥ, makerukāḥ, lelihāḥ; saśūlakāḥ, sausurādāśceti; prabhāvaḥ---purīśabhedāḥ, kārśyaṃ, pāruṣyaṃ, lomaharṣābhinirvartanaṃ ca, ta eva

cāśya gudamukhaṃ paritudentaḥ kaṇḍūṃ copajanayanto gudamukhaṃ paryāsate, ta eva jātaharṣā gudaṇiṣkramaṇamativelam kurvanti; ityeṣa śleṣmajānāṃ puriṣajānāṃ ca krimiṇāṃ samutthānādiviśeṣaḥ//

cikitsitaṃ tu khalveṣāṃ samāsenopadiśya paścādvistareṇopadekṣyāmaḥ/

tatra sarvakrimiṇāmapakarṣaṇamevāditāḥ kāryaṃ, tataḥ prakṛtivyaghātaḥ, anantaram nidānoktānāṃ bhāvānāmanupasevanamiti//

tatrāpakarṣaṇaṃ-hastenābhigṛhya vimṛśyopakarāṇavatā+apanayanamanupakaraṇena vā; sthānagatānāṃ tu krimiṇāṃ bheṣajenāpakarṣaṇaṃ nyāyataḥ, taccaturvidhaṃ; tadyathā---śirovirecanaṃ, vamaṇaṃ, virecanaṃ, āsthāpanaṃ ca; ityapakarṣaṇavidhiḥ/

prakṛtivyaghātaśveṣāṃ kaṭutiktakaṣāyakaśāroṣṇānāṃ dravyāṇāmupayogaḥ, yaccānyadapi kiṃcicchleṣmapuriṣapratyanīkabhūtaṃ tat syāt; iti prakṛtivyaghātaḥ/

anantaram nidānoktānāṃ bhāvānāmanupasevanaṃ---yaduktaṃ nidānavidhau tasya vivirjanaṃ tathāprāyāṇaṃ cāpareṣāṃ dravyāṇāṃ/

iti lakṣaṇataścikitsitamānuvyākhyātaḥ/

etadeva punarvistareṇopadekṣyate//

athainaṃ krimikoṣṭhamāturaṃagre ṣaḍrātraṃ saptaṛātraṃ vā snehasvedābhyāmupapādyā śvobhūte enaṃ saṃśodhanaṃ pāyayitā+asmīti kṣīraguḍadadhitilamatsyānūpamāṃsapiṣṭānnaparamānnakusumbhasnehasaṃprayuktairbhojyaiḥ sāyaṃ prātaḥcopapādayet samudīraṇārthaṃ krimiṇāṃ koṣṭhābhisaraṇārthaṃ ca bhiṣak/

atha vyuṣṭyāṃ rātryāṃ sukhoṣitaṃ suprajīrṇabhaktaṃ ca vijñāyāsthāpanavamanavirecanaistadaharevopapādayedupapādanīyaścet syāt sarvāṃ parikṣyaviśeṣāṃ parikṣya samyak//

athāhareti brūyāt---mūlakasarṣapalaśunakaraṇjaśirtumadhuśigrukarapuspābhūstṛṇasumukhasurasakuṣ sarvānyathavā yathālābhaṃ; tānyāhṛtānyabhisamīkṣya khaṇḍaśāśchedayitvā prakṣālyā pānīyena suprakṣālītāyāṃ sthālyāṃ samāvāpya gomūtreṇārdhodakenābhiṣicya sādhayet satatamavaghaṭṭayan darvyā, *tamupayuktabhūyīṣṭhe+ambhasi gataraseṣvauśadheṣu sthālimavatārya suparipūtaṃ kaṣāyaṃ sukhoṣṇaṃ madanaphalapippalīviḍaṇgakalkatailopahitaṃ svarjikālavanitamabhyāsicya bastau vidhivadāsthāpayedenam; tathā+arkālarkakuṭajādhakīkuṣṭhakaidaryakaṣāyeṇa vā, tathā śigrupīlukustumburukaṭukāsarṣapakaṣāyeṇa, tathā++āmālakaśṛṅgaveradāruharidrāpicumardakaṣāyeṇa madanaphalādisaṃyogasampāditeṇa, trivāraṃ saptaṛātraṃ vā++āsthāpayet//

pratyāgate ca paścime bastau pratyāśvastam tadaharevobhayatobhāgaharam saṃśodhanaṃ pāyayeduyuktyā; tasya vidhirupadekṣyate---madanaphalapippalīkaṣāyasyārdhāñjalimātreṇa trivṛtkalkākāṣmātramāloḍya pātumasmai prayacchet, tadasya doṣamubhayato nirharati sādhu; evameva kalpoktāni vamanavirecanāni pratisaṃsrjya pāyayedenam buddhyā sarvaviśeṣānavekṣamāṇo bhiṣak//

athainaṃ samyagviriktaṃ vijñāyāparāhṇe śaikharikakaṣāyeṇa sukhoṣṇena pariṣecayet/

tenaiva ca kaṣāyeṇa bāhyābhyantarān sarvodaḥkāṛthān kārayecchaśvat; tadabhāve kaṭutiktakaṣāyāṇāmauśadhānāṃ kvāthairmūtrakṣārairvā pariṣecayet/

pariṣiktaṃ cainaṃ nivātamāgāramanupraveśya pippalīpippalīmūlacavyacitrakaśṛṅgaverasiddhena yavāgvādinā krameṇopācayet, vilepīkramāgataṃ cainamanuvāsayedviḍaṇgatailenaikāntaram dvistrivā//

yadi punarasyātipravṛddhāñchīrṣādān krimiṇ manyeta śīrasyaivābhisarpataḥ kadācit, tataḥ svehasvedābhyāmasya śīra upapādyā virecayedapāmārgataṇḍulādinā śirovirecanena//

yastvabhyavahāryavidhiḥ prakṛtivyaghātāyoktaḥ krimiṇāmatha tamanuvyākhyāsyāmaḥ,--*mūlakaparnīm samūlāgrapratānāmāhṛtya khaṇḍaśāśchedayitvolū(dū)khale

kṣodayitvā pāṇibhyāṃ pīḍayitvā rasaṃ gṛhṇīyāt, tena rasena lohitaśālitaṇḍulapiṣṭam samāloḍya pūpalikāṃ kṛtvā *vidhūmeṣvaṅgāreṣūpakūḍya viḍaṇgatailavanopahitaṃ krimikoṣṭhāya bhakṣayitum prayacchet, anantaram cāmlakāñjikamudaśvidvā pippalyāḍipañcavarga saṃsrṣṭam salavaṇamanupāyayet/anena kalpena mārkaṇḍīkaśahacaranīpanirguṇḍisumukhasurasakuṭherakaṇḍīrakālamālakaparnīśakṣavakaphañjīhakabakulakuṭajasuvarṇakṣīrīsvaśānāmanyatamasmin

kārayet pūpalikāḥ; tathā kiṇihīkirātatiktakasuvahāmalakaharītakibibhītakasvaraseṣu
kārayet pūpalikāḥ; svarasāṃścaiteṣāmeikaikaśo dvandvaśaḥ sarvaśo vā madhuvilulitān
prātarannāya pātum prayacchet//

athāśvaśakṛdāhṛtya mahati kiliṇjake prastīryātape śoṣayitvodūkhale kṣodayitvā dṛṣadi
punaḥ sūkṣmacūrṇāni kārayitvā viḍaṅgakaśāyeṇa triphalākaśāyeṇa vā+aṣṭakṛtvo daśakṛtvo
*vā++ātape suparibhāvitāni bhāvayitvā dṛṣadi punaḥ sūkṣmāni cūrṇāni kārayitvā nave kalaśe
samāvāpyānuguptaṃ nidhāpayet/

teṣāṃ tu khalu cūrṇānāṃ pāṇitalaṃ yāvadvā sādhu manyeta tat kṣaudreṇa saṃsṛjya
krimikoṣṭhine leḍhuṃ prayacchet//

tathā bhallātakāsthīnyāhṛtya kalaśapramāṇena cāpoṭhya snehabhāvite dṛḍhe kalaśe
sūkṣmānekacchidrābradhne *śarīramupaveṣṭya mṛdāvalipte samāvāpyoḍupena pidhāya
bhūmāvākaṇṭhaṃ nikhātasya snehabhāvitasyaivānyasya dṛḍhasya kumbhasyopari
samāropya samantādgomayairupacitya dāhayet, sa yadā jānīyāt sādhu dagdhāni gomayāni
vigatasnehāni ca bhallātakāsthīnīti tatastaṃ kumbhamuddharet/

atha tasmāddvitīyāt kumbhāt snehamādāya viḍaṅgataṇḍulacūrṇaiḥ snehārdhamātraiḥ
pratisaṃsṛjyātape sarvamahaḥ sthāpayitvā tato+asmai mātrāṃ prayacchet pānāya; tena sādhu
viricyate, viriktasya cānupūrvī yathoktā/

evameva bhadradārusaralakāṣṭhasnehānupakalpya pātum prayacchet//

anuvāsayec-*cainamanuvāsanakāle//

athāhareti brūyāt---śāradānnavāmstilān saṃpadepeṭān; tānāhṛtya suviṣpūtānniṣpūya,
suśuddhān *śodhayitvā, viḍaṅgakaśāye sukhoṣṇe prakṣipyā nirvāpayedādoṣagamanāt,
gatadoṣānabhisamīkṣya, *supralūnān praluṅcyā, punareva *sunīṣpūtān niṣpūya, suśuddhān
śodhayitvā, viḍaṅgakaśāyeṇa triḥsaptakṛtvaḥ *suparibhāvitān bhāvayitvā, ātape śoṣayitvā,
ulū(dū)khale saṃkṣudya, dṛṣadi punaḥ ślakṣṇapiṣṭān kārayitvā, droṇyāmabhyavadhāya,
viḍaṅgakaśāyeṇa muhurmuḥuravasiṅcan pāṇimardameva mardayet; tasmimstu khalu
prapīḍyamāne yattailamudiyāttat pāṇibhyāṃ paryādāya, śucau dṛḍhe kalaśe nyasyānugup-
taṃ nidhāpayet//

athāhareti brūyāt---tilvakoddālakayordvau bilvamātrau piṇḍau ślakṣṇapiṣṭau
viḍaṅgakaśāyeṇa, tadardhamātrau śyāmātrivṛtayoh, ato+ardhamātrau dantīdravantyoh,
ato+ardhamātrau ca cavyacitrakayoriti/

etaṃ saṃbhāraṃ viḍaṅgakaśāyasyārdhādhakamātreṇa pratisaṃsṛjya, tattailaprasthaṃ
samāvāpya, sarvamāloḍya, mahati paryoge samāśicyāgnāvadhiśṛityāsane samāsi-
cyāgnāvadhiśṛityāsane sukhopaviṣṭaḥ sarvataḥ snehamavalokayannajasraṃ mṛdvagninā
sādhayeddarvyā satatamavaghaṭṭayan/

sa yadā jānīyādviramati śabdaḥ, praśāmyati ca phenāḥ, prasādamāpadyate snehaḥ, yathās-
vaṃ ca gandhavarṇarasotpattiḥ, saṃvartate ca bhaiṣajyamaṅgulibhyāṃ mṛdyamānamana-
timṛdvanatidāruṇamāṅguligrāhi ceti, sa kālastasyāvatāraṇāya/

tatastavatārya śītībhūtamahatena vāsasā paripūya, śucau dṛḍhe kalaśe samāśicya, pid-
hānena pidhāya, śuklena vastrapaṭṭenāvacchādyā, sūtreṇa subaddhaṃ suniguptaṃ nidhā-
payet/

tato+asmai mātrāṃ prayacchet pānāya, tena sādhu viricyate; samyagapahr̥tadoṣasya
cānupūrvī yathoktā/

tataścainamanuvāsayedanuvāsanakāle/

etenaiva ca pākavidhinā sarṣapātasīkaraṇjakoṣātakīśnehānupakalpya pāyayet sarvaviśeṣā-
navekṣamāṇaḥ/

tenāgado bhavati//

*evaṃ dvayānāṃ śleṣmapuriṣasaṃbhavānāṃ krimīnāṃ samutthānasamsthā-
navarṇanāmaprabhāvacakitsitaviśeṣā vyākhyātāḥ sāmānyataḥ/

viśeṣatastu svalpamātramāsthāpanānūvāsanānulomaharaṇabhūyiṣṭhaṃ teṣvevaṣadheṣu
puriṣajānāṃ krimīnāṃ cikitsitaṃ kartavyaṃ, mātrādhikaṃ punaḥ śirovirecanavamanopaśa-

manabhūyiṣṭhaṃ teṣvevaṣadheṣu śleṣmajānāṃ krimiṇāṃ cikitsitaṃ kāryam; ityeṣa krim-
ighno bheṣajavidhīranuvyākhyāto bhavati/

tamannutiṣṭhātā yathāsvaṃ hetuvarjane prayatitavyam/

yathoddeśamevamidaṃ krimikoṣṭhacikitsitaṃ yathāvadanuvyākhyātaṃ bhavati//

bhavanti cātra---apakarṣaṇamevādaḥ krimiṇāṃ bheṣajam smṛtam/

tato vighātaḥ prakṛternidānasya ca varjanam//

ayameva vikāraṇāṃ sarveṣāmapī nigrahe/

vidhirdṛṣṭastridhā yo+ayaṃ krimīnuddiśya kīrtitaḥ//

saṃśodhanaṃ saṃśamanaṃ nidānasya ca varjanam/

etāvsadbhiṣajā kāryaṃ roge roge yathāvidhi//

tatra ślokaḥ---vyādhitau puruṣau jñājñau bhiṣajau saprayojanau/

viṃśatiḥ krimayasteṣāṃ hetvādiḥ saptako gaṇaḥ//

ukto vyādhitarūpīye vimāne paramarṣiṇā/

śiṣyasaṃbodhanārthāya vyādhipraśamanāya ca//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte vimānasthāne vyādhitarūpīyavimānaṃ nāma
saptamo+adhyāyaḥ//7//

3.8 aṣṭamo+adhyāyaḥ/

athāto rogaḥbhīṣajitīyaṃ vimānaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ//

buddhimānātmanaḥ *kāryagurulāghavaṃ karmaphalamanubandhaṃ deśakālaḥ ca vid-
itvā yuktidarśanādbhiṣagbubhūṣuḥ śāstramevāditāḥ parīkṣeta/

vividhāni hi śāstrāṇi bhiṣajāṃ pracaranti loke; tatra yanmanyeta sumahadyaśasvidhīrapuruṣāsevitama-
rthabāhulamāptajanapūjitaṃ trividhaśiṣyabuddhihitamāpagatapunaruktadoṣamārṣaṃ
supraṇītasūtrabhāṣyasamgrahakramaṃ svādhāramanavapatitaśabdamakaṣṭaśabdaṃ
puṣkalābhīdhānaṃ kramāgatārthamarthataṭtvaviniścayapradhānaṃ saṃgatārthamasamku-
laprakaraṇamāśuprabodhakaṃ lakṣaṇavaccodāharaṇavacca, tadabhiprapadyeta śāstram/

śāstram hyevaṃvidhamamala ivādityastamo vidhūya prakāśayati sarvam//

tato+anantaramācāryaṃ parīkṣeta; tadyathā---paryavadātaśrutam paridṛṣṭakarmāṇaṃ
dakṣaṃ dakṣiṇaṃ śuciṃ jītaḥstamupakaraṇavantaṃ sarvondriyopapannaṃ prakṛtijñam
pratipattijñaman-*upaskṛtanidyamanahaṅkṛtamanasūyakamakopanaṃ kleśakṣamaṃ
śiṣyavatsalamadhyāpakaṃ jñāpanasamarthaṃ ceti/

evaṃguṇo hyācāryaḥ sukṣetramārtavo megha iva śasyaguṇaiḥ suśiṣyamāśu vaidyaguṇaiḥ
saṃpādayati//

tamupasṛtyārīrādhayiṣurupacaredagnivacca devavacca rājavacca piṭṛvacca bhartṛvac-
cāpramattaḥ/

tatastatprasādāt kṛtsnaṃ śāstramadhigamya śāstrasya dṛḍhatāyāmabhidhānasya
sauṣṭhave+arthasya vijñāne vacanaśaktaḥ ca bhūyo bhūyaḥ prayateta samyak//

tatropāyananuvyākhyāsyāmaḥ---adhyayanam, adhyāpanam, tadvidyasaṃbhāṣā
cetyupāyāḥ//

tatrāyamadhyayanavidhiḥ---kalyaṇaḥ kṛtakṣaṇaḥ prātarutthāyopavyūṣaṃ vā
kṛtvā++āvaśyakamupasprṣyodakaṃ devarṣigobrāhmaṇaguruvṛddhasiddhācāryebhyo
namaskṛtya same śucau deśe sukhopaviṣṭo manaḥpuraḥsarābhīrvāgbhiḥ sūtramanukrāman
punaḥ punarāvartayed *buddhvā samyaganupraviśyārthataṭtvam svadoṣaparihārthaṃ
paradoṣapramāṇārthaṃ ca; evaṃ madhyamā dine+aparāhṇe rātrau ca śāśvadaparihāpayan-
nadhyayanamabhyasyet/

ityadhyayanavidhiḥ//

athādhyāpanavidhiḥ---adhyāpane kṛtabuddhirācāryaḥ śiṣyamevāditāḥ parīkṣeta;
tadyathā---praśāntamāryaparakṛtikamakṣudrakarmāṇamṛjucakṣurmukhanāsāvaṃśam
tanuraktaviśadajihvamavikṛtadantaṣṭhamaminminam dhṛtimantamanahaṅkṛ-
taṃ medhāvinam vitarkasmṛtisampannamudārasattvaṃ tadvidyakulajamath-

avā tadvidyavṛttam tattvābhīniveśinamavyaṅgamanyāpannevdrīyaṃ nibhṛtam-
 *anuddhatamarthattattvabhāvakamakopanamavyasaninam śīlaśaucācārānūrāgadākṣyaprā-
 dakṣīṇyopapannamadhyayanābhikāmarthavijñāne karmadarśane cānanyakārya-
 malubdhamanalasaṃ *sarvabhūtahitaiṣiṇāmācāryasarvānuśiṣṭipratikaramanuraktam ca,
 evaṃguṇasamuditamadhyāpyamāhuḥ//

*evaṃvidhamadhyayanārthinamupasthitamārirādhayīṣumācāryo+anubhāṣeta-
 --udagayane śuklapakṣe praśaste+ahani tiṣyahastaśravaṇāśvayujāmanyatamena
 nakṣatreṇa yogamupagate bhagavati śāśini kalyāṇe kalyāṇe ca karaṇe maitre
 muhūrte muṇḍaḥ kṛtopavāsaḥ snātaḥ kāśyavastrasaṃvītaḥ sagandhahastaḥ
 samidho+agnimājyamupalepanamudakumbhān mālyadāmadīpahiraṇyahemarajata-
 maṇimuktāvidrumakṣaumaaparidhīn kuśalājasarṣapākṣatāmśca śuklāni sumanāṃsi
 grathitāgrathitāni medhyān bhakṣyān gandhāmśca ghrṣṭānādāyopatiṣṭhasveti//

*sa tathā kuryāt//

tamupasthitamājñāya same śuvau deśe *prākpravāṇe udakpravāṇe vā catuṣk-
 iṣkumātram caturasram sthaṇḍilam gomayodakenopalīptam kuśāstīrnam *suparihitaṃ
 paridhibhiścaturdiśam yathoktacandanadakumbhakṣaumahemahiranyarajatamaṇimuk-
 tāvidrumālāṅkṛtam medhyabhakṣyagandhaśuklapuṣpalājasarṣapākṣatopaśobhitam kṛtvā,
 tatra pālāśībhiraṅgudībhiraudumbarībhirmādhukībhīrvā samidbhīragnimupasamādhāya
 prāṇmukhaḥ śuciradhyayanavidhimanuvidhāya madhusarpīrbhyām trīstīrjuhuyādag-
 nimāśīḥsaṃprayukairmantrairbrahmānamagnīm dhanvantarīm prajāpatimaśvīnāvin-
 dramṣīṃśca sūtrakārānabhimantrayamāṇaḥ pūrvam svāheti//

śiṣyaścainamanvālabheta/

hutvā ca pradakṣiṇamagnimanuparikrāmet/

parikramya brāhmaṇān svasti vācayet; bhiṣajaścābhipūjayet//

athainamagnisakāśe brāhmaṇasakāśe bhiṣaksakāśe cānuśiṣyāt---brahmacārīṇā
 śmaśrudhārīṇā satyavādīnā+amāṃsādena medhyasevinā nirmatsareṇāśastradhārīṇā
 ca bhavitavyam, na ca te madvacanāt kiñcidakāryam syādanyatra rājadviṣṭāt prāṇa-
 harādvipulādadharmyādanarthasaṃprayuktādvā+apyarthāt; madarpaṇena mat-
 pradhānena madadhīnena matpriyahitānuvartinā ca śāśvadbhavitavyam, putravad-
 dāsavadarthivaccopacaratā+*anuvastavyo+aham, anutsekenāvahitenānanyamanaśā
 vinītenāvekṣyāvekṣyakārīṇā+anasūyakena cābhyānujñātena pravacaritavyam, anujñātena
 (cānanujñātena ca) pravacaratā pūrvam gurvarthopāharāṇe yathāśakti prayatitavyam,
 karmasiddhimarthasiddhim yaśolābham pretya ca svargamicchatā bhiṣajā tvayā
 gobrāhmaṇamādaḥ kṛtvā sarvaprāṇabhṛtām śarmāśāsītavyamaharaharuttiṣṭhatā co-
 pavīsatā ca, sarvātmanā cāturaṇāmārohyāya prayatitavyam, jīvitahetorapi cāturb-
 hyo nābhidroghavyam, manasā+api ca parastriyo nābhigamanīyāstathā sarvameva
 parasvam, nibhṛtaveśaparicchadēna bhavitavyam, āsaṇḍenāpāpenāpāpasahāyena ca,
 ślakṣṇaśukladharmyaśarmyadhanyasatyahitamitavacasā deśakālavicārīṇā smṛtimatā
 jñānotthānopakaraṇasaṃpatsu nityam yatnavatā ca; na ca kadācidrājadviṣṭānām rājad-
 veṣiṇām vā mahājanadvīṣṭānām mahājanadvēṣiṇām vā+apyauśadhamanuvidhātavyam,
 tathā sarveśāmatyarthanikṛtaduṣṭaduḥkhaśīlācāropacārāṇām-*anapavādapratikārāṇām
 mumūrṣūṇām ca, tathāivāsannihiteśvarāṇām strīṇāmanadhyakṣāṇām vā; na ca kadācit
 strīdattamāmiṣamādātavyamanujanātām bhartrā+athavā+adhyakṣeṇa, āturakulam
 cānupraviśatā viditenānumatapraveśinā sārddham puruṣeṇa saṃvītenāvākśirasā smṛtimatā
 stimitenāvekṣyāvekṣya manasā sarvamācaratā samyaganupraveṣṭavyam, anupraviśya
 ca vānmanobuddhīndriyāṇi na kvacit praṇidhātavyānyanyatrātūrādātūrādāturopa-
 kārārthādāturagatesvanyeṣu vā bhāveṣu, na cāturakulapravṛttayo bahirniścārayitavyāḥ,
 hrasitam cāyuṣaḥ pramāṇamāturasya jānatā+api tvayā na varṇayitavyam tatra ya rocyamā-
 namāturasyānyasya vā+apyupaghātāya saṃpadyate; jñānavatā+api ca nātyarthamātmano
 jñāne vikatthitavyam, āptādapi hi vikatthamānādātvyarthamudvijantyanēke//

na caiva hyasti sutaramāyurvedasya pāraṃ, tasmādapramattaḥ śaśvadabhiyoga-
masmin gacchet, *etacca kāryam. evaṃbhūyaśca vṛttasausthavamanaśūyatā pareb-
hyo+apyāgamayitavyaṃ, kṛtsno hi loko buddhimatāmācāryaḥ śatruścābuddhimatām,
ataścābhisamīkṣya buddhimatā+amitrasyāpi dhanyaṃ yaśasyamāyūṣyaṃ pauṣṭikaṃ
*laukyamabhyupadiśato vacaḥ śrotavyamanuvidhātavyaṃ ceti/

ataḥ paramidaṃ brūyāt---devatāgnidvijaguruvṛddhasiddhācāryeṣu te nityaṃ samyagvar-
titavyaṃ, teṣu te samyagvartamānasyāyamagniḥ sarvagandharasaratnabījāni yatheritāśca de-
vatāḥ śivāya syuḥ, ato+anyathā vartamānasyāśivāyeti/

evaṃ bruvati cācārye śiṣyaḥ 'tathā'iti brūyāt/
yathopadeśaṃ ca kurvannadhyāpyaḥ, ato+anyathā tvanadhyāpyaḥ/
adhyāpyamadhyāpayan hyācāryo yathoktaiścādhyāpanaphalairyogamāp-
notyanyaiścānuktaiḥ śreyaskarairguṇaiḥ śiṣyamātmānaṃ ca yunakti/
ityadhyāpanavidhiruktaḥ//

saṃbhāṣāvidhimata ūrdhvaṃ vyākhyāsyāmaḥ---bhiṣak bhiṣajā saha saṃbhāṣeta/
tadvidyasamḥāṣā hi jñānābhiyogasamharṣakarī bhavati, vaiśāradyamapi
cābhimirvartayati, vacanaśaktimapi cādhatte, yaśāścābhidīpayati, pūrvaśrute ca
saṃdehavataḥ punaḥ śravaṇācchrutasaṃśayamapakarṣati, śrute cāsaṃdehavato
bhūyo+adhyavasāyamabhinirvartayati, āśrutamapi ca kañcidartham śrotraviṣayamāpādayati,
yaccācāryaḥ śiṣyāya śuśrūṣave prasannaḥ krameṇopadiśati guhyābhimatamarthajātaṃ tat
paraspareṇa saha jalpan *piṇḍena vijigīṣurāha saṃharṣāt, tasmāttadvidyasamḥāṣāma-
hipraśaṃsanti kuśalāḥ//

dvividhā tu khalu tadvidyasamḥāṣā bhavati---sandhāyasamḥāṣā, vigṛhyasamḥāṣā
ca//

tatra jñānavijñānavacanaprativacanaśaktisamḥāṣaṇaṃ nākopanenānupaskṛ-
tavidyenānasūyakenānūneyenānūnayakovidenā kleśakṣameṇa priyasamḥāṣaṇena ca saha
sandhāyasamḥāṣā vidhīyate/

tathāvidhena saha kathayan visrabdhaḥ kathayet, pṛcchedapi ca visrabdhaḥ, pṛcchate
cāsmāi visrabdhāya viśadamartham brūyāt, na ca nigrāhabhayādudvijeta, nigṛhya cainaṃ
na hr̥ṣyet, na ca pareṣu vikattheta, na ca mohādekāntagrāhī syāt, na cāviditamarthamanu-
varṇayet, *samyak cānūnayanānūnayet, tatra cāvahitaḥ syāt/

ityanulomasamḥāṣāvidhīḥ//
ata ūrdhvamitareṇa saha vigṛhya *saṃbhāṣāyāṃ jalpecchreyasā yogamātmanāḥ paśyan/
prāgeva ca *jalpājalpāntaram parāvarāntaram pariśadviśeṣāṃśca samyak parīkṣeta/
samyakparīkṣā hi buddhimatām kāryapravṛttinivṛttikālau śaṃsati, tasmāt parīkṣāma-
hipraśaṃsanti kuśalāḥ/

parīkṣamāṇastu khalu parāvarāntaramimān jalpakaguṇāṃ śreyaskarān doṣavataśca
parīkṣeta samyak; tadyathā---śrutam vijñānaṃ dhāraṇam pratibhānam vacanaśaktiriti,
etān guṇān śreyaskarānāhuḥ; imān punardoṣavataḥ, tadyathā---kopanatvamavaiśāradyam
bhīrutvamadhāraṇatvamānavahitatvamiti/

etān guṇān gurulāghavataḥ parasya caivātmanaśca tulayet//
tatra trividhaḥ paraḥ saṃpadyate---pravaraḥ, pratyavaraḥ, samo vā, guṇavinikṣepataḥ;
natveva kārtsneyana//

parīṣattu khalu dvividhā---jñānavatī, mūḍhaparīṣacca/
saiva dvividhā satī trividhā punaranena kāraṇavibhāgena---suhṛtparīṣat, udāsīnparīṣat,
*pratiniṣṭhāparīṣacceti/

tatra pratiniṣṭhāyāṃ pariśadi jñānavijñānavacanaprativacanaśaktisamḥāṣāyāṃ
mūḍhāyāṃ vā na kathamcit kenacit saha jalpo vidhīyate; mūḍhāyāṃ tu suhṛtpar-
iśadyudāsīnāyāṃ vā jñānavijñānavacanaprativacanaśaktīrantareṇāpy-*adīptayaśasā
mahājavadviṣṭenāpi saha jalpo vidhīyate/

tadvidhena ca saha kathayatā āviddhadīrghasūtrasaṃkulairvākyaḍaṇḍakair kathay-
itavyam, atihṛṣṭam muhurmuhrupahasatā paraṃ nirūpayatā ca parśadamākāirbru-

vataścāsyā vākyaāvakaśo na deyaḥ; kaṣṭaśabdaṃ ca *bruvatā vaktavyo nicyate, athavā punarhīnā te pratijñā, iti/

punaścāhū(hva)yamānaḥ prativaktavyaḥ---*parisaṃvatsaro bhavān śikṣasva tāvat; na tvayā gururupāsito nūnam, athavā paryāptametāvatte; sakṛdapi hi parikṣepikaṃ nihataṃ nihataṃ mahuriti nāsyā yogaḥ kartavyaḥ kathañcit/

apyevaṃ śreyasā saha vigṛhya vaktavyamityāhureke; natvevaṃ jyāyasā saha vighrahaṃ praśaṃsanti kuśalāḥ//

pratyavareṇa tu saha samānābhimatena vā vigṛhya jalpatā suhṛtpariṣadi kathayitavyam, athavā+apyudāsīnapariṣadyavadhānaśravaṇajñānavijñānopadhāraṇavacanaprativacanaśaktisaṃpannāyām kathayatā cāvahitena parasya sādguṇyadoṣabalamavekṣitavyam, samavekṣya ca yatrainaṃ śreṣṭhaṃ manyeta nāsyā tatra jalpaṃ yojayedanāviṣkṛtamayogaṃ kurvan; yatra tvena-mavaraṃ manyeta tatraivainamāśu nigṛhṇīyāt/

tatra khalvime pratyavarāṇāmāśu nigrahe bhavantyupāyāḥ; tadyathā---śrutahīnaṃ mahatā sūtrapāthenābhībhavet, vijñānahīnaṃ punaḥ kaṣṭaśabdena vākyaena, vākyad-hāraṇāhīnaṃāviddhadīrghasūtrasaṃkulairvākyaadaṇḍakaiḥ, patibhāhīnaṃ punar-*vacanenaikavidhenānekārthavācinā, vacanaśaktihīnamardhoktasya *vākyaśyākṣepeṇa, aviśāradamapatrapaṇena, kopanamāyāsanena, bhīruṃ vitrāsanena, anavahitaṃ niya-maneneti/

evametairupāyairiḥ paramavaramabhibhavechīghram//

tatra ślokaḥ--- vigṛhya kathayediktyā yuktaṃ ca na nivārayet/

vigṛhyabhāṣā tīvraṃ hi keśaṃciddrohamāvahet//

nākāryamasti kruddhasya nāvācyamapi vidyate/

kuśalā nābhīnandanti kalahaṃ samitau satām//

evaṃ pravṛtte vāde kuryāt//

*prāgeva tāvadidaṃ kartuṃ yateta---sandhāya parśadā+ayanabhūtamātmanaḥ prakaraṇamādeśayitavyam, yadvā parasya bhṛṣadurgaṃ syāt, pakṣamathavā parasya bhṛṣaṃ vimukhamānayet; pariṣadi copasaṃhitāyāmaśakyamasmbhīrvaktum, eṣaiva te pariṣadyatheṣṭaṃ yathāyogaṃ yathābhīprāyaṃ vādaṃ vādamaryādāṃ ca sthāpayiṣyātityuktā tūṣṇīmāsīta//

tatredaṃ vādamaryādālakṣaṇaṃ bhavati---idaṃ vācyam, idamavācyam, evaṃ parājito bhavātīti//

imāni tu khalu padāni *bhiṣagvādamārgajñānārthamadhigamyāni bhavanti; tadyathā--vādaḥ, dravyaṃ, guṇāḥ, karma, sāmānyaṃ, viśeṣaḥ, samavāyaḥ, pratijñā, sthāpanā, pratiṣṭhāpanā, hetuḥ, dṛṣṭāntaḥ, upanayaḥ, nigamanam, uttaraṃ, siddhāntaḥ, śabdaḥ, pratyakṣam, anumānam, aitihiyam, aupamyam, saṃśayaḥ, prayojanaṃ, savyabhicāraṃ, jijñāsā, vyavasāyaḥ, arthaprāptiḥ, saṃbhavaḥ, anujoyam, ananujoyam, anuyogaḥ, pratyanyogaḥ, vākyaadoṣaḥ, vākyaśyākṣepaḥ, chalam, ahetuḥ, atītakālam, upālambaḥ, parihāraḥ, pratijñāhīniḥ, abhyānujñā, hetvantaram, arthāntaram, nigrahassthānamiti//

tatra vādo nāma sa yat pareṇa saha śāstrapūrvakaṃ vigṛhya kathayati/sa ca dvividhaḥ saṃgrahaṇa---jalpaḥ, vitaṇḍā ca/

tatra pakṣāśritayorvacanaṃ jalpaḥ, jalpaviparyayo vitaṇḍā/

yathā---ekasya pakṣaḥ punarbhavo+astīti, nāstityaparasya; tau ca svasvapakṣahetubhiḥ svasvapakṣaṃ sthāpayataḥ, parapakṣamudbhāvayataḥ, eṣa jalpaḥ/

jalpaviparyayo vitaṇḍā/

vitaṇḍā nāma parapakṣe doṣavacanamātrameva//

dravya-guṇa-sāmānya-viśeṣa-samavāyāḥ svalakṣaṇairiḥ ślokaṣṭhāne pūrvamuktāḥ//

atha pratijñā---pratijñā nāma sādhyavacanam; yathā---nityaḥ puruṣa iti//

atha sthāpanā---sthāpanā nāma tasyā eva pratijñāyā hetudṛṣṭāntopanayanigamanairiḥ sthāpanā/

*pūrvam hi pratijñā, paścāt sthāpanā, kiṃ hyapratijñātaṃ sthāpanyiṣyati; yathā---nityaḥ puruṣa iti pratijñā; hetuḥ---akṛtakatvāditi; *drṣṭāntaḥ---yathā++ākāśamiti; upanayaḥ---yathā cākṛtakamākāśam, tacca nityam, tathā puruṣa iti; nigamanam---tasmānnitya iti//

atha pratiṣṭhāpanā---pratiṣṭhāpanā nāma yā tasyā eva *parapratijñāyā viparītārthasthāpanā/

yathā-anityaḥ puruṣa iti *pratijñā; hetuḥ---aindriyakatvāditi; drṣṭāntaḥ---yathā *ghṭa iti, upanayo---yathā ghaṭa aindriyakaḥ sa cānityaḥ, tathā cāyamiti; nigamanam---tasmādanitya iti//

atha hetuḥ---hetunāmopalabdihkāraṇam; tat pratyakṣam, anumānam, aitihiyam, aupamyamiti; ebhirhetubhīryadupalabhyate tat tattvam//

atha drṣṭāntaḥ---drṣṭānto nāma yatra mūrkhaviduṣāṃ buddhisāmyam, yo varṇyam *varṇayati/

yathā---agnirūṣṇāḥ, dravamudakaṃ, sthīrā pṛthivī, ādityaḥ prakāśaka iti; yathā *ādityaḥ prakāśakastathā *sāmukhyajñānam prakāśakamiti//

upayo nigamanam coktaṃ sthāpanāpratiṣṭhāpanāvvyākhyāyām//

athottaram---uttaram nāma sādharmyopadiṣṭe hetau vaidharmyavacanam, vaidharmyopadiṣṭe vā hetau sādharmyavacanam/

yathā---'hetusadharmāṇo vikārāḥ, śītakasya hi vyādherhetubhiḥ sādharmyam himaśīśiravātasamsparsāḥ', iti bruvataḥ paro brūyāt---hetuvidharmāṇo vikārāḥ, yathā śārīrāvayavānāṃ dāhausṇyakothaprapacane *hetuvaidharmyam himaśīśiravātasamsparsā iti/

etat saviparyayamuttaram//

atha siddhāntaḥ---siddhānto nāma sa yaḥ parīkṣakairbahavidham parīkṣya hetubhiḥ sādhyatvā sthāpyate nirṇayaḥ/

sa caturvidhaḥ---sarvatantrasiddhāntaḥ, pratitantrasiddhāntaḥ, adhikarāṇasiddhāntaḥ, abhyupagamasiddhāntaśceti/

tatra sarvatantrasiddhānto nāma tasmiṃstasmin sarvasmiṃstantre tattat prasiddham; yathā santi nidānāni, santi vyādhayaḥ, santi siddhyupāyāḥ sādhyānāmiti/

pratitantrasiddhānto nāma tasmiṃstasminnekaikasmīstantre tattat prasiddham; yathā--anyatrāṣṭau rasāḥ ṣaḍatra, pañcendriyānyatra ṣaḍindriyānyatra tantre, vātādikṛtāḥ sarve vikārā yathā+anyatra, atra vātādikṛtā bhūtakṛtāśca prasiddhāḥ/

adhikarāṇasiddhānto nāma sa yasminnadhikarāṇe prastūyamāne siddhānyanyānyapyadhikarāṇāni bhavanti, yathā---'na muktaḥ karmānubandhikam kurute, nisprahatvāt' iti prastute siddhāḥ karmaphala-mokṣa-puruṣa-pretyabhāvā bhavanti/

abhyupagamasiddhānto nāma sa yamarthamasiddhamaparīkṣitamanupadiṣṭamahetukam vā vādakāle+abhyupagacchanti bhiṣajāḥ; tadyathā---dravyam pradhānamiti kṛtvā vakṣyāmaḥ, guṇaḥ pradhānamiti kṛtvā vakṣyāmaḥ, *vīryam pradhānamiti kṛtvā vakṣyāmaḥ, ityevamādiḥ/

iti caturvidhaḥ siddhāntaḥ//

atha śabdaḥ---śabdo nāma varṇasamāmnāyaḥ; sa caturvidhaḥ---drṣṭārthaśca, adrṣṭārthaśca, satyaśca, anṛtaśceti/

tatra drṣṭārtho nāma---tribhirhetubhirdoṣāḥ prakupyanti, ṣaḍbhirupakramaiśca praśāmyanti, sati śrotrādisadbhāve śabdādigrahaṇamiti/

adrṣṭārthaḥ punaḥ---asti pretyabhāvaḥ, asti mokṣa iti/

satyo nāma---yathārthabhūtaḥ; santyāyurvedopadeśāḥ, santi siddhyupāyāḥ sādhyānām vyādhīnām, santyārambaphalānīti/

satyaviparyayaścānṛtaḥ//

atha pratyakṣam---pratyakṣam nāma tadyadātmanā cendriyaiśca svayamupalabhyate; tatrātmapratyakṣāḥ sukhaduḥkhecchādveśādayaḥ, śabdādayastvindriyapratyakṣāḥ//

athānumānam---anumānam nāma tarko yuktyapekṣaḥ; yathā---agnim jaraṇaśaktyā, balaṃ vyāyamaśaktyā, śrotrādīni śabdādigrahaṇenetyevamādi//

athaiti hyam---aiti hyam nāmāptopadeśo vedādih//
 athaupamyam---aupamyam nāma yadanyenānyasya sādṛśyamadhikṛtya prakāśanam;
 yathā---daṇḍena daṇḍakasya, dhanuṣā dhanuḥstambhasya, iṣvāsenā++ārogyadasyeti//
 atha saṁśayaḥ---saṁśayo nāma *sandealakṣaṇānusandigdheṣvartheṣvaniścayaḥ;
 yathā---dṛṣṭā hyāyusmallakṣaṇairupetāścānupetāśca tathā sakriyāścākriyāśca puruṣāḥ
 śīghrabhaṅgāściraajīvinaśca, etadubhayadrṣṭatvāt saṁśayaḥ---kimasti khalvakālamṛtyuruta
 nāstīti//
 atha prajojanam---prajojanam nāma yadarthamārabhyanta ārambhāḥ; yathā---
 yadyakālamṛtyurasti tato+ahamātmānamāyusyairupacariṣyāmyanāyusyāṇi ca parihariṣyāmi,
 katham māmakālamṛtyuḥ prasaheteti//
 atha savyabhicāram---savyabhicāram nāma yadvyabhicāraṇam; yathā---
 bhavedidamauśadhamasmin vyādhaḥ yaugikamathavā neti//
 atha jijñāsā---jijñāsā nāma parīkṣā; yathā bheṣajaparīkṣottarakālamupadekṣyate//
 atha vyavasāyaḥ---vyavasāyo nāma niścayaḥ; yathā---vātika evāyam vyādhiḥ,
 *idamevāsyā bheṣajam ceti//
 athārthaprāptiḥ---arthaprāptirnāma yatraikenārthenoktenāparasyārthasyānuktasyāpi
 siddhiḥ; yathā---nāyam saṁtarpaṇasādhyo vyādhirityukte bhavatyarthaprāptiḥ---
 apatarpaṇasādhyo+ayamiti, nānena divā bhoktavyamityukte bhavatyarthaprāptiḥ---niśi
 bhoktavyamiti//
 atha saṁbhavaḥ---yo yataḥ saṁbhavati sa tasya saṁbhavaḥ; yathā---śaddhātavo garb-
 hasya, vyādharahitaḥ, hitamārogyasyeti//
 athānuyojyam---anuyojyam nāma yadvākyam vākyadoṣayuktaḥ tat/
 *sāmānyato vyāhṛteṣvartheṣu vā viśeṣagrahaṇārtham yadvākyam tadapyānuyojyam;
 yathā---'saṁśodhanasādhyo+ayam vyādhiḥ' ityukte 'kiṁ vamanasādhyo+ayam, kiṁvā
 virecanasādhyah' ityanuyujyate//
 athānanuyojyam---ananuyojyam nāmāto viparyayeṇa; yathā---ayamasādhyah//
 athānuyogaḥ---anuyogo nāma sa yat tadvidyānām tadvidyāireva sārddham tantre
 tantraikadeśe vā praśnaḥ praśnaikadeśo vā jñānavijñāvacanaprativacanaparīkṣārthamādiśy-
 ate/
 yathā---'nityaḥ puruṣaḥ' iti pratijñāte yat paraḥ 'ko hetuḥ' ityāha, so+anuyogaḥ//
 atha pratyānuyogaḥ---pratyānuyogo nāmānuyogasyānuyogaḥ; yathā---asyānuyogasya
 punaḥ ko heturiti//
 atha vākyadoṣaḥ---vākyadoṣo nāma yathā khalvasminnārtha nyūnam, anarthakam,
 apārhtakam, viruddham ceti; etāni hyantareṇa na prakṛto+arthaḥ praṇasyet/
 tatra nyūnam---pratijñāhetūdāharaṇopanayanigamanānāmānyatamenāpi nyūnam nyū-
 nam bhavati; yadvā bahūpadiṣṭaḥetukamekena hetunā sādhyate tacca nyūnam/
 athādhikam---adhikam nāma yannyanaviparītam, yadvā++āyurvede bhāṣyamāṇe
 bārhaspatyamauśanasamanyadvā yatkiṁcidapratisaṁbaddhārthamucyate, yadvā saṁbad-
 dhārthamapi dvirabhidhīyate tat punaruktadoṣatvādadhikam; tacca punaruktaḥ dvividham-
 --arthapunaruktaḥ, śabdapunaruktaḥ ca; tatrārthapunaruktaḥ yathā---bheṣajamauśadham
 sādhanamiti, śabdapunaruktaḥ punarbheṣajam bheṣajamiti/
 athānarthakam---anarthakam nāma yadvacanamakṣaragrāmamātrameva syāt pañcavar-
 gavanna cārthato grhyate/
 athāpārthakam---apārthakam nāma yadarthavacca paraspareṇasaṁyujyamānārthakam;
 yathā---cakra-na(ta)kra-vamśa-vajra-niśākarā iti/
 atha viruddham---viruddham nāma yaddrṣṭāntasiddhāntasamayairviruddham; tatra pūr-
 vaṁ dṛṣṭāntasiddhāntāvuktau; samayaḥ punastridhā bhavati; yathā---āyurvaidikasamayaḥ,
 yājñikasamayaḥ, kokṣaśāstrikasamayaśceti; tatrāyurvaidikasamayaḥ-catuṣpādam
 bheṣajamiti, yājñikasamayaḥ-ālabhyā yajamānaiḥ paśava iti, mokṣaśāstrikasamayaḥ-
 sarvabhūteṣvahiṁseti; tatra svasamayaviparītamucyamānam viruddham bhavati/
 iti vākyadoṣaḥ//

atha vākyaprasaṃsā---vākyaprasaṃsā nāma yathā khalvasminnarthe tvanyūnam, anad-
hikam, arthavat, anapārthakam, aviruddham, adhigatapadārthaṃ ceti yattadvākyamananuy-
ojyamiti prasaṃsyate//

atha cchalaṃ---chalaṃ nāma pariśaṭhamarthābhāsamanarthakam vāgvastumātrameva/
taddvididhaṃ---vākchalaṃ, sāmānyacchalaṃ ca/

tatra vākchalaṃ nāma yathā---kaścidbrūyāt---navatantre+ayam bhiṣagiti, atha bhiṣag
brūyāt---nāhaṃ navatantra ekatantra+ahamiti; paro brūyāt---nāhaṃ bravīmi nava tantrāṇi
taveti, api tu navābhyastaṃ te tantramiti; bhiṣak brūyāt---na mayā navābhyastaṃ tantram,
anekadhā+abhyastaṃ mayā tantramiti; etadvākchalaṃ/

sāmānyacchalaṃ nāma yathā---vyādhiprasaṃsāmanāyauśadhamityukte, paro bhūyāt---sat
satprasāmanāyeti kiṃ nu bhavānāha; san hi rogaḥ, sadauśadhaṃ; yadi ca sat satprasāmanāya
bhavati, tatra sat kāsaḥ, sat kṣayaḥ, satsāmānyāt kāsaste kṣayaprasāmanāya bhaviṣyati/

etat sāmānyacchalaṃ//

athāhetuḥ---ahetunāma prakaraṇasamaḥ, saṃśayasamaḥ, varṇyasamaśceti/

tatra prakaraṇasamo nāmāheturyathā---anyaḥ śārīrādātmā nitya iti; paro brūyāt---
yasmādanyaḥ śārīrādātmā, tasmānnityaḥ; śārīraṃ hyanityamato vidharminā *cātmanā
bhavitavyamityeṣa cāhetuḥ; nahi ya eva pakṣaḥ sa eva heturiti/

saṃśayasamo nāmāheturya eva saṃśayahetuḥ sa eva saṃśayacchedahetuḥ; yathā---
ayamāyurvedaikaśeṣamāha, kiṃnvayaṃ cikitsakaḥ syānna veti saṃśaye paro brūyāt---
yasmādayamāyurvedaikaśeṣamāha tasmāccikitsako+ayamiti, na ca saṃśayacchedahetuḥ
viśeṣayati, eṣa cāhetuḥ; na hi ya eva saṃśayahetuḥ, sa eva saṃśayacchedaheturbhavati/

varṇyasamo nāmāhetuḥ-yo heturvarṇyāviśiṣṭaḥ; yathā---kaścidbrūyāt---
asparśatvādbuddhiranīyā śabdaviditi; atra varṇyaḥ śabdo buddhirapi varṇyā, tadub-
hayavarṇyāviśiṣṭatvādvārṇyasamo+apyahetuḥ//

athātītakālam---ātītakālam nāma yat pūrvam vācyaṃ tat paścādūcyate, tat kālātītavāda-
grāhyaṃ bhavātīti; *pūrvam vā nigrahaḥprāptamanigrhya parigrhya pakṣāntaritaṃ paścān-
nigrhīte, tattasyātītakālatvānnigrahavacanamasamarthaṃ bhavātīti//

athopālambhaḥ-upālambho nāma hetordoṣavacanam; yathā-pūrvamahetavo hetvābhāsā
vyākhyātāḥ//

atha parihāraḥ---parihāro nāma tasyaiva doṣavacanasya pariharaṇam; yathā---
nityamātmani śārīrasthe jīvaliṅgānyupalabhyante, tasya cāpagamānnopalabhyante,
tasmādanyaḥ śārīrādātmā nityaśceti//

atha pratijñāhāniḥ---pratijñāhānirnamā sā pūrvaparigrhītāṃ pratijñāṃ paryanuyukto yat
parityajati, yathā prāk pratijñāṃ kṛtvā nityaḥ puruṣa iti, paryanuyuktastvāha---anitya iti//

athābhyānujñā---abhyānujñā nāma sā ya iṣṭāniṣṭābhyupagamaḥ//

atha hetvantaram---hetvantaram nāma prakṛtahetau vācye yadvikṛtahetumāha//

athārthāntaram---arthāntaram nāmaikasmin vaktavye+aparam yadāha/

yathā-jvaralakṣaṇe vācye pramehalakṣaṇamāha//

atha nigrahassthānam---nigrahassthānam nāma parājayaprāptiḥ; tacca trirabhihitasya
vākyasyāparijñānam pariśadi vijñānavatyām, yadvā ananuyojyasyānuyogo+anuyojyasya
cānanuyogaḥ/

pratijñāhāniḥ, abhyānujñā, kālātītavacanam, ahetuḥ, nyūnam, adhikam, vyartham,
anarthakam, punaruktaṃ, viruddham, hetvantaram, arthāntaram ca nigrahassthānam//

iti vādamārgapadāni yathoddeśamabhinirdiṣṭāni bhavanti//

vādistu khalu bhiṣajām pravartamāno pravartetāyurveda eva, nānyatra/

atra hi vākyaprativākyavistarāḥ kevalāścopapattayaḥ sarvādhikaraṇeṣu/

tāḥ sarvāḥ samavekṣya sarvaṃ vākyam brūyāt, nāprakṛtakamaśāstramaparīkṣitamasā-
dhakamākulamavyāpakam vā/

sarvaṃ ca hetumadbrūyāt/

hetumanto hyakaluṣāḥ sarva eva vādavigrahaścikitsite kāraṇabhūtāḥ, praśastabud-
dhivardhakatvāt; sarvārambhasiddham hyāvahatyanupahatā buddhiḥ//

imāni khalu tāvadiha kānicit prakaraṇāni bhiṣajāṃ jñānārthamupadekṣyāmaḥ/
jñānapūrvakam hi karmaṇaṃ samārambhaṃ praśaṃsanti kuśalāḥ/
jñātvā hi kāraṇa-karaṇa-kāryayoni-kārya-kāryaphalānubandha-deśa-kāla-pravṛtṭyupāyān
samyagabhinirvartamānaḥ kāryābhinirvṛttāviṣṭaphalānubandhaṃ kāryamabhinirvartayatya-
natimahatā yatnena kartā//

tatra kāraṇaṃ nāma tad *yat karoti, sa eva hetuḥ, sa kartā//

karaṇaṃ punastad yadupakaraṇāyopakalpate kartuḥ kāryābhinirvṛttau prayatamā-
nasya//

kāryayonistu sā yā vikriyamāṇā kāryatvamāpadyate//

kāryaṃ tu tadyasyābhinirvṛttimabhisamdhāya kartā pravartate //

kāryaphalaṃ punastad yatprajojanā kāryābhinirvṛtṭirīṣyate//

anubandhaḥ khalu sa yaḥ kartāramavaśyamanubadhnāti kāryāduttarakālaṃ kāryanumit-
taḥ śubho vā+apyaśubho bhāvaḥ//

deśastvadhiṣṭhānam//

kālāḥ punaḥ pariṇāmaḥ//

pravṛtṭistu khalu ceṣṭā kāryārthā; saiva kriyā, karma, yatnaḥ, kāryasamārambhaśca//

upāyaḥ punastrayāṇāṃ kāraṇādīnāṃ sauṣṭhavam-*abhividhānaṃ ca samyak
kāryakāryaphalānubandhavarjyānāṃ, kāryāṇāmabhinirvartaka *ityatastūpāyaḥ; kṛte
nopāyārtho+asti, na ca vidyate tadātve, kṛtāccottarakālaṃ phalaṃ, phalāccānubandha
iti//

etaddaśavidhamagre parīkṣyaṃ, tato+anantaram kāryārthā pravṛtṭirīṣṭā/

tasmādbhiṣak kāryaṃ cikīrṣuḥ prāk kāryasamārambhāt parīkṣayā kevalam parīkṣyaṃ
parīkṣya karma samārabheta kartum//

tatra cedbhiṣagabhiṣagvā bhiṣajāṃ kaścidevaṃ khalu pṛcched---vamanavirecanāsthāpanānuvāsanaśirovir-
prayuktukāmena bhiṣajā katividhayā parīkṣayā katividhameva parīkṣyaṃ, kaścātra
parīkṣyaviśeṣaḥ, katham ca parīkṣitavyaḥ, kiṃprajojanā ca parīkṣā, kva ca vamanādīnāṃ
pravṛtṭiḥ, kva ca nivṛtṭiḥ, pravṛtṭinivṛttilakṣaṇasaṃyoge ca kiṃ naiṣṭhikaṃ, kāni ca
vamanādīnāṃ bheṣajadravyānyupayogaṃ gacchantīti//

sa evaṃ pṛṣṭo yadi mohayitumiccheth, brūyādenaṃ---bahuvidhā hi parīkṣā tathā
parīkṣyavidhibhedāḥ, katamena vidhibhedaprakṛtyantareṇa bhinnayā parīkṣayā
kena vā vidhibhedaprakṛtyantareṇa parīkṣyasya bhinnasya bhedāgraṃ bhavān *pṛc-
chatyāyamānaṃ; nedānīm bhavato+anyena vidhibhedaprakṛtyantareṇa bhinnayā
parīkṣayā+anyena vā vidhibhedaprakṛtyantareṇa parīkṣyasya bhinnasyābhilaṣitamārthaṃ
śrotumahamanyena parīkṣāvidhibhedenānyena vā vidhibhedaprakṛtyantareṇa parīkṣyaṃ
bhittvā+*anyathā++ācakṣāṇa icchāṃ pūrayeyamiti//

sa yaduttaram brūyāttat samīkṣyottaram vācyaṃ syādyathoktaṃ ca prativacanavidhi-
mavekṣya; *samyak yadi tu brūyānna cainaṃ mohayitumiccheth, prāptaṃ tu vacanakālaṃ
manyeta, kāmamasmai brūyādāptameva nikhilena//

dvividhā tu khalu parīkṣājñānavatām---pratyakṣam, anumānaṃ ca/

etaddhi dvayamupadeśaśca parīkṣā syāt/

eva meṣā dvividhā parīkṣā, trividhā vā sahopadeśena//

daśavidham tu parīkṣyaṃ kāraṇādi yaduktamagre, tadiha bhiṣagādiṣu saṃsārya
saṃdarśayiṣyāmaḥ---iha kāryapṛāptaḥ kāraṇaṃ bhiṣak, karaṇaṃ punarbheṣajaṃ,
kāryayonirdhātuvaiṣamyam, kāryaṃ dhātusāmyam, kāryaphalaṃ sukhāvṛtṭiḥ, anubandhaḥ
khalvāyuh, deśo bhūmirāturaśca, kālāḥ punaḥ saṃvatsaraścātūrāvasthā ca, pravṛtṭiḥ
pratikarmasamārambhaḥ, upāyastu bhiṣagādīnāṃ sauṣṭhavam-*abhividhānaṃ ca samyak/
ihāpyasyopāyasya viśayaḥ pūrveṇaivopāyaviśeṣeṇa vyākhyātaḥ/

iti kāraṇādīni daśa daśasu bhiṣagādiṣu saṃsārya saṃdarśitāni, tathaivānupūrvyaitad-
daśavidham parīkṣyamuktaṃ ca//

tasya yo yo *viśeṣo yathā yathā ca parīkṣitavyaḥ, sa tathā tathā vyākhyāsyate//

kāraṇaṃ bhiṣagityuktamagre, tasya parīkṣā---bhiṣaṇnāma yo bhiṣajyati, yaḥ sūtrārthaprayogakuśalaḥ, yasya cāyuh sarvathā viditaṃ yathāvat/

sa ca sarvadhātusāmyaṃ cikīrṣannātmānamevāditāḥ parīkṣeta guṇiṣu guṇataḥ kāryābhinirvṛttiṃ paśyan, kaccidāhamasya kāryasyābhinirvartane samarhto na veti; tatreme bhiṣagguṇā yairupapanno bhiṣagdhātusāmyābhinirvartane samartha bhavati; tadyathā--paryavadātaśrutatā, paridṛṣṭakarmatā, dākṣyaṃ, śaucaṃ, jitahastatā, upakaraṇavattā, sarvendriyopapannatā, prakṛtijñatā, pratipattijñatā ceti//

kāraṇaṃ punarbheṣajam/

bheṣajam nāma tadyadupakaraṇāyopakalpate bhiṣajo dhātusāmyābhinirvṛttau prayatamānasya viśeṣataścopāyāntebhyaḥ/

taddvididham vyapāśrayabhedāt---daivavyapāśrayaṃ, yuktivyapāśrayaṃ ceti/

tatra daivavya pāśrayaṃ---mantrauśadhimaṇimaṅgalabalyupahārahomaniamaprāya-ścittopavāśasvastyayanapraṇipātagamanādi, yuktivyapāśrayaṃ---saṃśodhanopaśamaṇe ceṣṭāśca dṛṣṭaphalāḥ/

etaccaiva bheṣajamaṅgabhedādapi dvididham---dravyabhūtam, adravyabhūtaṃ ca/

tatra yadadravyabhūtaṃ tadupāyābhiplutam/

upāyo nāma bhayadarśanavismāpanavismāraṇakṣobhaṇaharṣaṇabharstanavadha-bandhasvapnasaṃvāhanādiramūrto bhāvaviśeṣo yathoktāḥ siddhyupāyāśca^*upāyābhiplutā iti/

yattu dravyabhūtaṃ tadvamanādiṣu yogamupaiti/

tasyāpīyaṃ parīkṣā---idamevaṃprakṛtyai(e?)vaṃguṇamivamprabhāvamasmin deśe jātamasminnṛtāvevaṃ grhītamevaṃ nihitamevamupaskṛtamanayā ca mātrayā yukta-masmin vyādhāvevaṃvidhasya puruṣasyaivatāvantam doṣamapakarṣatyupaśamayati vā, yadanyadapi caivaṃvidham bheṣajam bhavettacca^*anena viśeṣeṇa yuktamiti//

kāryayonirdhātuvaiśamyam, tasya lakṣaṇaṃ vikārāgamaḥ/

parīkṣā tvasya vikāraprakṛteścaivonātiriktaliṅgaviśeṣāvṛkṣaṇaṃ vikārasya ca sādhyāsādhyamṛdudāruṇaliṅgaviśeṣāvekṣaṇamiti//

kāryaṃ dhātusāmyam, tasya lakṣaṇaṃ vikāropaśamaḥ/ parīkṣā tvasya-rugupaśamaṇaṃ, svaravarṇayogaḥ, śarīropacayaḥ, balavṛddhiḥ, abhyavahāryābhiḥ, rucirāhārakāle, abhyavahṛtasya cāhārasya kāle samyagjaraṇaṃ, nidrālābho yathākālaṃ, vaikāriṇaṃ ca svapnānāmadarśanaṃ, sukheṇa ca pratibodhanaṃ, vātamūtrapuriṣaretasāṃ muktiḥ, sarvākārairmanobuddhīndriyāṇāṃ cāvyāpattiriti//

kāryaphalaṃ sukhāvāptiḥ, tasya lakṣaṇaṃ---manobuddhīcdriyaśarīratuṣṭiḥ//

anubandhastu khalvāyuh, tasya lakṣaṇaṃ---prāṇaiḥ saha saṃyogaḥ//

deśastu bhūmirāturaśca//

tatra bhūmiparīkṣā āturaparijñānahetorvā syādausaḍhaparijñānahetorvā/

tatra tāvadiyamāturaparijñānahetoh/

tadyathā---ayaṃ kasmin bhūmideśe jātaḥ saṃvṛddho vyādhito vā; tasmiṃśca bhūmideśe manuṣyānāmidamāhārajātam, idaṃ vihārajātam, idamācārajātam, etāvacca balam, evaṃvidham sattvam, evaṃvidham sātmyam, evaṃvidho doṣaḥ, bhaktiriyam, ime vyādhayaḥ, hitamidam, ahitamidamiti *prāyograhaṇena/

auṣadhaparijñānahetostu kalpeṣu bhūmiparīkṣā vakṣyate//

āturastu khalu kāryadeśaḥ/

tasya parīkṣā āyusaḥ pramāṇajñānahetorvā syād, baladoṣapramāṇajñānahetorvā/

tatra tāvadiyam baladoṣapramāṇajñānahetoh; doṣapramāṇānurupo hi *bheṣajapramāṇavikalpo balapramāṇaviśeṣāpekṣo bhavati/

sahasā hyatibalamauśadhamaparīkṣakaprayuktamalpabalāmaturamatipātayet; na hyatibalānyāgreyaṇāvāyavīyānyausaḍhānyagnikṣāraśastrakarmāṇi vā śakyante+alpabalaiḥ soḍhum; asahyātitiṣṇavegatvāddhi tāni sadyaḥprāṇaharāṇi syuh/

etaccaiva kāraṇamapekṣamāṇā hīnabalamāturamaviśādakarairmṛdusukumāraprāyairuttarottaragurubhir
viśeṣataśca nārīḥ, tā hyanavasthitamṛduvivṛtaviklavahṛdayāḥ prāyaḥ sukumāryo+abalāḥ
parasamstabhyāśca/

tathā balavati balavadvyādhiparigate svalpabalamauśadhamaparīkṣakaprayuktamasād-
hakameva bhavati/

tasmādāturaṃ parīkṣeta prakṛtitaśca, vikṛtitaśca, sārataśca, saṃhananataśca,
pramāṇataśca, sātmyataśca, sattvataśca, āhāraśaktitaśca, vyāyāmaśaktitaśca, vayastaśceti,
balapramānaviśeṣagrahaṇahetoḥ//

*tatra prakṛtyādīn bhāvānanuvyākhyāsyāmaḥ/

tadyathā---śukraśoṇitaprakṛtiṃ, kālagarbhāśayaprakṛtiṃ, āturāhāravihāraprakṛtiṃ,
mahābhūtavikāraprakṛtiṃ ca garbhaśarīramapekṣate/

*etāni hi yena *doṣeṇādhikenaikenānekena vā samanubadhyante, tena tena doṣeṇa
garbho+anubadhyate; tataḥ sā sā doṣaprakṛtirucyate manuṣyāṇāṃ garbhādipravṛttā/

tasmācchleṣmalāḥ prakṛtyā kecit, pittalāḥ kecit, vātalāḥ kecit, saṃsṛṣṭāḥ kecit, samadhā-
tavaḥ kecidbhavanti/

teṣāṃ hi lakṣaṇāni vyākhyāsyāmaḥ//

śleṣmā hi snigdhaślakṣṇamṛdumadhurasārasāndramandastimitaguruśītavijjalācchah/

tasya snehācchleṣmalāḥ snigdhaṅgāḥ, ślakṣṇatvācchleṣmāṅgāḥ, mṛdutvāddṛṣṭisukha-
sukumārāvadātagātrāḥ, māduryāt prabhūtaśukravyavāyāpatyāḥ, sārattvāt sārasaṃhatasthi-
raśarīrāḥ, sāndratvādupacitaparipūrṇasarvāṅgāḥ, mandatvānmandaceṣṭāhāravyāhārāḥ,
staimityādaśīdhrārambhakṣobhavigārah, gurutvāt sārādhiṣṭhitāvasthitagatayaḥ, śaitiḥyādā-
pakṣutṛṣṇasāmtāpasvedadoṣāḥ, vijjalatvāt suśliṣṭasārasandhibandhanāḥ, tathā+acchatvāt
prasannadarśanānanāḥ prasannasnigdhavarnasvarāśca bhavanti/

ta evaṃguṇayogācchleṣmalā balavanto vasmanto vidyāvanta aujasvinaḥ śāntā āyusman-
taśca bhavanti//

pittamuṣṇam tikṣṇam dravaṃ visramamlaṃ kaṭukaṃ ca/

tasyauṣṇyāt pittalā bhavantuṣṇasahā, uṣṇamukhāḥ, *sukumārāvadātagātrāḥ,
prabhūtavipluvyaṅgatilapīdakāḥ, kṣutpipāsāvantāḥ, kṣipravalīpalitakhālityadoṣāḥ,
prāyo mṛdvalpakapilaśmaśrūlomakeśāśca; taikṣṇyāttikṣṇaparākramāḥ, tikṣṇāgnayaḥ,
prabhūtāśanapānāḥ, kleśāsahiṣṇavo, dandaśūkāḥ; dravatvācchithilamṛdusandhimāṃsāḥ,
prabhūtasṛṣṭasvedamūtrapurīṣāśca; visratvāt prabhūtapūtīkakṣāśīraḥśarīragandhāḥ;
kaṭvamlatvādalpaśukravyavāyāpatyāḥ; ta evaṃguṇayogāt pittalā madhyabalā madhyāyusō
madhyajñānavijñānavittopakaraṇavantaśca bhavanti//

vāstastu rūkṣalaghucalabahuśīghraśītaparuṣaviśadaḥ/

tasya raukṣyādvātālā rūkṣāpacitālpaśarīrāḥ pratatarūkṣa-*kṣāmasannasaktajarjarasvarā jā-
garūkāśca bhavanti, laghutvāllaghucapalagaticeṣṭāhāravyāhārāḥ, calatvādanavasthitasandhyakṣibhrūha-
nvoṣṭhājihvāśīraḥskandhapāṇipādāḥ, bahutvādbahupralāpakaṇḍarāsīrāpratānāḥ,
śīghratvācchrīghrasamārambhakṣobhavigārah śīghratrāsarāgavirāgāḥ śruta-
grāhiṇo+alpasamṛtayaśca, śaitiḥyācchītāsahiṣṇavaḥ pratataśītakodvepakastambhāḥ,
pāruṣyāt paruṣakeśāśmaśruromanakhadaśanavadanapāṇipādāḥ, vaiśadyāt sphuṭitāṅgā-
vayavāḥ satatasandhiśabdagāmināśca bhavanti; ta evaṃ guṇayogādvātālāḥ
prāyeṇālpabalāścālpāyusāścālpāpatyāścālpasādhanaścālpadhanāśca bhavanti//

saṃsargāt saṃsṛṣṭalakṣaṇāḥ//

sarvagūṇasamuditāstu samadhātavaḥ/

ityevaṃ prakṛtitaḥ parīkṣeta//

vikṛtitaśceti vikṛtirucyate vikārah/

tatra vikāraṃ hetu-doṣa-dūṣya-prakṛti-deśa-kāla-balaviśeṣairliṅgataśca parīkṣeta, na
hyantareṇa hetvādīnāṃ balaviśeṣaṃ vyādhibalaviśeṣopalabdhīḥ/

yasya hi vyādhirdoṣa-dūṣya-prakṛti-deśa-kāla-balasāmyaṃ bhavati, mahacca
hetuliṅgabalaṃ, sa vyādhirbalavān bhavati; tadviparyayāccālpabalaḥ; madhyabalastu
doṣadūṣyādīnāmanyatamasāmānyāddhetuliṅgamadhyabalatvāccopalabhyate//

sārataśceti sārānyaṣṭau puruṣāṇaṃ balamānaviśeṣajñānārthamupadiśyante; tadyathā---
tvagraktamāṃsamedo+asthimajjaśukrasattvānīti//

tatra snigdhaślakṣṇamṛduprasannasūkṣmālpagambhīrasukumāralomā saprabheva ca
tvak tvaksārāṇaṃ/

sā sārataṃ sukhasaubhāgyaiśvaryopabhogabuddhividyaṛogyapraharsaṇānyāyūṣyatvaṃ cā-
caṣṭe//

karnākṣimukhajihvānāsauṣṭhapāṇipādalanakhalalāṭamehanam snigdharaktavarṇam
śrīmadbhrājiṣṇu raktasārāṇaṃ/

sā sārataṃ sukhamuddhatāṃ medhāṃ manasvitvaṃ saukumāryamanatibalamak-
leśasahiṣṇutvamuṣṇāsahiṣṇutvaṃ cācaṣṭe//

śāṅkhalalāṭakṛkāṭikākṣigaṇḍahanugrīvāskandhodarakakṣavakṣaḥpāṇipādasandhayaḥ
sthiraguruśubhamāṃsopacitā māṃsasārāṇaṃ/

sā sārataṃ kṣamāṃ dhṛtimalaulyaṃ vittaṃ vidyāṃ sukhamārjavamārogyaṃ balamāyūṣca
dīrghamācaṣṭe//

varṇasvaranetrakeśalomanakhadantaūṣṭhamūtrapuriṣeṣu viśeṣataḥ sneho
medaḥsārāṇaṃ/

sā sārataṃ vittaiśvaryasukhopabhogapradānānyārjavaṃ sukumāropacāratāṃ cācaṣṭe//

pārṣṇigulphajānvaratnījatruṣibukaśirāḥparvasthūlāḥ sthūlāsthinakhadantāścāsthisārāḥ/

te mahotsāhāḥ kriyāvantaḥ kleśasahāḥ sārasthiraśarīrā bhavantyāyūṣmantaśca//

mṛdvaṅgā balavantaḥ snigdhaveṛṇasvarāḥ sthūladīrghavṛttasandhayaśca majjasārāḥ/

te dīrghāyūṣo balavantaḥ śrutavittavijñānāpatyasammanābhājaśca bhavanti//

saumyāḥ saumyaprekṣiṇaḥ kṣīrapūrṇalocanā iva praharṣabahulāḥ snigdhavṛt-
tasārasamasamhataśikharadaśanāḥ prasannasnigdhaveṛṇasvarā bhrājiṣṇavo mahāspṛṣṭaśca
śukrasārāḥ/

te *strīpriyopabhogā balavantaḥ sukhaiśvaryārogyavittasammanāpatyabhājaśca
bhavanti//

smṛtimanto bhaktimantaḥ kṛtajñāḥ prajñāḥ śucayo mahotsāhā dakṣā dhīrāḥ samaravikrān-
tayodhinastyaktaviśādāḥ suvyavasthitagatigambhīrabuddhiceṣṭāḥ kalyāṇābhīniveśiṇaśca
sattvasārāḥ/

teṣāṃ svalakṣaṇaireva guṇā vyākhyātāḥ//

tatra sarvaiḥ sārairupetāḥ puruṣā bhavantiyatibalāḥ *paramasukhayuktāḥ kleśasahāḥ
sarvārambheṣvātmani jātāpratyayāḥ kalyāṇābhīniveśiṇaḥ sthīrasamāhitaśarīrāḥ susamāhita-
gatayaḥ sānūnādasnigdhaḥgambhīramahāsvarāḥ sukhaiśvaryavittopabhogasammanābhājo
mandajarasō mandavikārāḥ prāyastulyaguṇavistīrṇāpatyāścīrajīvinaśca//

ato viparītāstvasārāḥ//

madhyānāṃ madhyaiḥ sāraviśeṣairguṇaviśeṣā vyākhyātā bhavanti//

iti sārānyaṣṭau puruṣāṇaṃ balapramāṇaviśeṣajñānārthamupadiṣṭāni bhavanti//

katham nu śārīramātradarśanādeva bhiṣānnuhyedayamupacitatvādbalavān, ayamalpa-
balaḥ kṛṣatvāt, mahābalo+ayaṃ mahāśarīratvāt, ayamalpaśarīratvādalpabalaḥ iti; dr̥śyante
hyalpaśarīrāḥ kṛṣāścaike balavantaḥ; tatra pipīlikābhāraharaṇavat siddhiḥ/

ataśca sārataḥ *parīkṣetetyuktam//

saṃhananataśceti saṃhananaṃ, *saṃhati saṃyojanamityeko+arthaḥ/

tatra samasuvibhaktāsthi, subaddhasandhi, suniviṣṭamāṃsaṣoṇitaṃ, susaṃhataṃ
śārīramityucyate/

tatra susaṃhataśarīrāḥ puruṣā balavantaḥ, viparyayaṇālpabalāḥ, madhyatvāt
saṃhananasya madhyabalā bhavanti//

pramāṇataśceti śārīrapramāṇaṃ punaryathāsvenāṅgulipramāṇenopadekṣyate utsedhav-
istārāyāmairiyathākramam/

tatra *pāḍau catvāri ṣaṭ caturdaśāṅgulāni, jaṅghe tvaṣṭādaśāṅgule ṣoḍaśāṅgu-
laparikṣepe ca, jānūnī caturaṅgule ṣoḍaśāṅgulaparikṣepe, trīṃśadaṅgulaparikṣepā-
vaṣṭādaśāṅgulāvūru, ṣaḍaṅguladīrghau vṛṣaṇāvaṣṭāṅgulapariṇāhau, śepaḥ ṣaḍaṅgu-

ladīrghaṃ pañcāṅgulapariṇāhaṃ, dvādaśāṅgulipariṇāho bhagaḥ, ṣoḍaśāṅgulavistārā kaṭi, daśāṅgulaṃ bastīśiraḥ, daśāṅgulavistāraṃ dvādaśāṅgulamudaraṃ, daśāṅgulavistīrṇe dvādaśāṅgulāyāme pārśve, dvādaśāṅgulaṃ stanāntaraṃ, dvyaṅgulaṃ stanaparyantaṃ, caturviṃśatyāṅgulaviśālaṃ dvādaśāṅgulotsedhamuraḥ, *dvyaṅgulaṃ hrdayaṃ, aṣṭāṅgulaḥ skandhau, ṣaḍāṅgulāvamsau, ṣoḍaśāṅgulaḥ prabhū, pañcadaśāṅgulaḥ prapāṇi, hastau *dvādaśāṅgulaḥ, kakṣāvastāṅgulaḥ, trikaṃ dvādaśāṅgulotsadham, aṣṭādaśāṅgulotsedham prṣṭhaṃ, caturaṅgulotsedhā dvāvīṃśatyāṅgulapariṇāhā śirodharā, dvādaśāṅgulotsedham caturviṃśatyāṅgulapariṇāhamānanaṃ, pañcāṅgulamāsyam, cibukauṣṭhakarnākṣimadhyānāsikālālāṭhaṃ caturaṅgulaṃ, ṣoḍaśāṅgulotsedham dvātriṃśadaṅgulapariṇāhaṃ śiraḥ; iti prthaktvenāṅgavayavānāṃ mānamuktam/

kevalaṃ punaḥ śārīramaṅguliparvāṇi caturaśītiḥ/

tadāyāmvistārasamaṃ samucyate/

tatrāyurbalamojah sukhamaiśvaryaṃ vittamiṣṭāścāpare bhāvā bhavantyāyattāḥ pramāṇavati śarīre; viparyayaṣṭvato hīne+adhike vā//

sātmyataśceti sātmyaṃ nāma tadyat sātatyenopasevyamānamupaśete/

tatra ye ghr̥takṣīratailamāṃsarasaśātmyāḥ sarvarasaśātmyāśca te balavantaḥ kleśasahāś-cirajīvinaśca bhavanti, rūkṣaśātmyāḥ punarekaraśātmyāśca ye te prāyeṇālpabalā alpakleśasahā alpāyūṣa+alpasādhanāśca bhavanti, vyāmiśraśātmyāstu ye te madhyabalāḥ sātmya-nimittato bhavanti//

sattvataśceti sattvamucyate manaḥ/

taccharīrasya tantrakamātmasaṃyogāt/

tantrividhaṃ balabhedena---pravaraṃ, madhyam, avaraṃ ceti; ataśca pravaramadhyāvarasattvāḥ puruṣā bhavanti/

tatra pravarasattvāḥ sattvasārāste sāreṣūpadiṣṭāḥ, svalpaśārīrā hyapi te nijāgantunimittāsu mahatīṣvapi *pīḍāsvavyathā dṛśyante sattvaguṇavaiśeṣyāt; madhyasattvāstva-parānātmānyupanidhāya saṃstambhayantyātmanā++ātmānaṃ parairvā+api saṃstambhayante; hīnasattvāstu nātmanā nāpi paraiḥ sattvabalaṃ prati śakyante upastambhayitum, mahāśārīrā hyapi te svalpānāmapi vedanānāmasahā dṛśyante, sannihitabhayaśokalobhamohamānā raudrabhairadviṣṭabībhatsavikṛtasaṃkathāsvapi ca paśupuruṣamāṃsaṇitāni cāvekṣya viśādavaivarṇyamūrcchonmāḍabhrāmaprapatanānāmanyatamamāpnuvantiyathavā maraṇamiti//

āhāraśaktitaśceti āhāraśaktirabhyavaharaṇaśaktyā jaraṇaśaktyā ca parīkṣyā; balāyūṣī hyāhārāyatte//

vyāyāmaśaktitaśceti vyāyāmaśaktirapi karmaśaktyā parīkṣyā/

karmaśaktyā hyanumīyate *balatraividhyaṃ//

vayastaśceti kālāpramāṇaviśeṣāpekṣiṇi hi śārīrāvasthā vayo+abhidhīyate/

tadvayo *yathāsthūlabhedena trividhaṃ---bālaṃ, madhyam, jīrṇamiti/

tatra bālaparipakvadhātumajātavyaṇjanaṃ sukumāramakleśasahamasampūrṇabalaṃ śleṣmadhātuprāyamāṣoḍaśavarṣaṃ, vivardhamānadhātuguṇaṃ punaḥ prāyeṇānavasthitasattvamātriṃśadvarṣamupadiṣṭaṃ; madhyam punaḥ samatvāgatabalavīryapauruṣa-parākramagrahaṇadhāraṇasmaraṇavacanavijñānasarvadhātuguṇaṃ balasthitamavasthitasattvamaviśīryamānadhātuguṇaṃ pittadhātuprāyamāṣaṣṭivarṣamupadiṣṭaṃ; ataḥ paraṃ hīyamānadhātuvindriyabalavīryapauruṣa-parākramagrahaṇadhāraṇasmaraṇavacanavijñānaṃ bhraśyamānadhātuguṇaṃ vāyudhātuprāyam krameṇa jīrṇamucyate āvaraśātaṃ/

varṣaśataṃ khalvāyūṣaḥ pramāṇamasmin kāle; santi ca punaradhikonavarṣaśata-jīvino+api manuṣyāḥ; teṣāṃ vikṛtivarjyaiḥ prakṛtyādibalaviśeṣairāyūṣa lakṣaṇataśca pramāṇamupalabhya vayasastritvaṃ vibhajet//

evaṃ prakṛtyādīnāṃ vikṛtivarjyānāṃ bhāvānāṃ pravaramadhyāvaravibhāgena balaviśeṣaṃ vibhajet/

vikṛtibalatraividhyena tu doṣabalaṃ trividhamanumīyate/

tato bhaiṣajyasya tikṣṇamṛdumadhyavibhāgena traividhyaṃ vibhajya yathādoṣaṃ bhaiṣajyamavacārayediti//

āyusaḥ pramāṇajñānahetoḥ punar-*indriyeṣu jātisūtrīye ca lakṣaṇānyupadekṣyante//
kālaḥ punaḥ saṃvatsaraścāturāvasthā ca/

tatra saṃvatsaro dvidhā tridhā ṣoḍhā dvādaśadhā bhūyaścāpyataḥ pravibhajyate tat-tatkāryamabhisamīkṣya/

atra khalu tāvat ṣoḍhā pravibhajya kāryamupadekṣyate-hemanto grīṣmo varṣāśceti śī-toṣṇavarṣalakṣaṇāstraya ṛtavo bhavanti, teṣāmantarreṣvītare sādharmaṇalakṣaṇāstraya ṛtavaḥ-prāvṛtṣaradvasantā iti/

prāvṛṇḍiti prathamah *pravṛtṣaḥ kālaḥ, tasyānubandho hi varṣāḥ/

evamete saṃśodhanamadhikṛtya ṣaṭ vibhajyante ṛtavaḥ//

tatra sādharmaṇalakṣaṇeṣvṛtuṣu vamanādīnāṃ pravṛttirvidhīyate, nivṛttiritareṣu/

sādharmaṇalakṣaṇā hi mandaśītoṣṇavarṣatvāt sukhatamāśca bhavantyavikalpakaśca śārīrauṣadhānām, itare punaratyarthasītoṣṇavarṣatvādduḥkhatamāśca bhavatni vikalpakāśca śārīrauṣadhānām//

tatra hemante hyatimātraśītopahatatvāccharīramasukhopapannaṃ bhavatyatiśī-tavātādhmātamatiḍāruṇibhūtamavabaddhadoṣaṃ ca, bheṣajam punaḥ saṃśodhanārthamuṣṇasvabhāvamatiśītopahatatvānmandavīryatvamāpadyate, tasmāttayoh saṃyoge saṃśodhanamayogāyopapadyate śārīramapi ca vātopadravāya/

grīṣme punarbhr̥ṣoṣṇopahatatvāccharīramasukhopapannaṃ bhavatyuṣṇavātātapādhmā-tamatiśīthilamatyarthapravilīnadoṣaṃ, bheṣajam punaḥ saṃśodhanārthamuṣṇasvabhāva-muṣṇānugamanāttikṣṇataratvamāpadyate, tasmāttayoh saṃyoge saṃśodhanamatiyogāyopa-padyate śārīramapi pipāsopadravāya/

varṣāsu tu meghajalāvatate gūḍhārkaścandratāre dhārākule viyati bhūmau paṅkajala-paṭalasaṃvṛtāyāmatyarthopaklinnaśārīreṣu bhūteṣu vihatasvabhāveṣu ca kevaḥśvaṣad-hagrāmeṣu *toyatoyadānugatamārutasamṣargād gurupravṛttini vamanādīni bhavanti, gurusamutthānāni ca śārīrāni/

tasmādvamanādīnāṃ nivṛttirvidhīyate *varṣānteṣvṛtuṣu, na cedātyayikaṃ karma/

ātyayike punaḥ karmaṇi kāmamṛtuṃ vikalpya kṛtrimagūṇopadhānena yathartugūṇaviparītena bheṣajam saṃyogasamṣkārapramāṇavikalpenopapādya pramāṇavīryasamaṃ kṛtvā tataḥ prayojayeduttamena yatnenāvahitaḥ//

ātūrāvasthāsvapi tu kāryākāryaṃ prati kālākālasamjñā; tadyathā---asyāmavasthāyām-*asya bheṣajasyākālāḥ, kālaḥ punaranyasyeti; etadapi hi bhavatyavasthāviśeṣeṇa; tasmādā-tūrāvasthāsvapi hi kālākālasamjñā/

tasya parīkṣā---muhurmuhurāturasya sarvāvasthāviśeṣāvekṣaṇaṃ yathāvad bheṣajaprayo-gārtham/

na hyatipatitakālamaprāptakālam vā bheṣajamupayujyamānaṃ yaugikaṃ bhavati; kālo hi bhaiṣajyaprayogaparyāptimabhinirvartayati//

pravṛttistu pratikarmasamārambhaḥ"

tasya lakṣaṇaṃ bhiṣagaṣadhāturaparicārakāṇāṃ kriyāsamāyogaḥ//

upāyaḥ punarbhiṣagādīnāṃ sauṣṭhavam-*abhividhānaṃ ca samyak/

tasya lakṣaṇaṃ---bhiṣagādīnāṃ yathoktaguṇasaṃpat deśakālapramāṇasātmyakriyādib-hiśca siddhikāraṇaiḥ samyagupapāditasyauṣadhasyāvacāraṇamiti//

evamete daśa parīkṣyaviśeṣāḥ pṛthak pṛthak parīkṣitavyā bhavanti//

parīkṣyāstu khalu prayojanaṃ pratipattijñānam/

pratipattirnāma yo vikārāro yathā pratipattavyastasya tathā+anuṣṭhānājñānam//

yatra tu khalu vamanādīnāṃ pravṛttiḥ, yatra ca nivṛttiḥ, tadvyāsataḥ siddhiṣūttaramu-padekṣyāmaḥ//

pravṛnivṛttilakṣaṇasamāyoge tu gurulāghavaṃ saṃpradhārya samyagadhyavasyedany-ataraniṣṭhāyām/

santi hi vyādhayaḥ śāstreṣūtsargāpavādairupakramaṃ prati nirdiṣṭāḥ/

tasmādgurulāghavaṃ saṃpradhārya samyagadhyavasyedityuktam//
yāni tu khalu vamanādiṣu bheṣajadravyāṇyupayogaṃ gacchanti tānyanuvyākhyāsyā-
maḥ/

tadyathā---phalajīmūtakekṣvākudhāmārgavakuṭajakṛtavedhanaphalāni, phalajīmū-
takekṣvākudhāmārgavapatrapuṣpāṇi āragvadhavṛkṣakamadanasvādukaṇṭakāpāthāpāṭalāśārṅgeṣṭāmūrvāsa-
varīdvīpīsigrumūlakaśāyaiḥ, madhukamadhūkakovidāarakarvudāranīpavidulabimbīṣaṇa-
puṣpīsadāpuṣpāpratyak puṣpākaśāyaiśca, elāhareṇupriyaṅgupṛthvīkākustumburutagaranaladahrīvera-
*tālīśośīrakaśāyaiśca, ikṣukāṇḍekṣvīkṣuvālikādarbhapoṭagalakālāṅkr(ṇka)takaśāyaiśca,
sumanāsaumanasyāyanīharidrādāruharidrāvṛścīrapunarnavāmahāsahākṣudrasahākaśāyaiśca,
śālmaliśālmalikabhadrāparṇyēlāparṇyupodikoddālakadhanvanarājādanipacitrāgopīśṛṅgāṭikākaśāyaiśca,
pippalīpippalīmūlacavyacitrakaśṛṅgaverasarṣapaphāṇitakṣīrakṣāralavaṇodakaiśca, yathālāb-
haṃ yatheṣṭaṃ vā+apyupasaṃskṛtya vartikriyācūrṇāvalehasnehakaśāyamāmsarasayavāgūyūṣakām-
balikakṣīropadheyānmodakānanyāmśca bhakṣyaprakārān vividhānanuvidhāya yathārhaṃ
vamanārḥāya dadyādvidhivadvamanam/

iti kalpasamgraho vamanadravyāṇām/

kalpameṣāṃ vistāreṇottarakālamupadekṣyāmaḥ//

virecanadravyāṇi tu śyāmātrivṛccaturaṅgulatilvakamahāvṛkṣasaptalāśāṅkhinī-
dantīdravantiṇām kṣīramūlatvakpatrapuṣpaphalāni yathāyogaṃ taistaiḥ kṣīramūlat-
vakpatrapuṣpaphalairvikliptāvikliptaiḥ, ajagandhāśvagandhājāśṛṅgīkṣīrīnīlīnīklī-
takakaśāyaiśca, prakīryodakīryāmasūravīdalākampillakaviḍaṅgagavākṣikaśāyaiśca,
pīlupriyālamṛdvīkākāśmaryaparūṣakabadaradādimāmālakaharītakībībhītakavṛ-
ścīrapunarnavāvidārīgandhādikaśāyaiśca, sīdhusurāsaupvīrakatuṣodakamāireyamedakamadirāmādhūmadhū-
rakhārjūrakarkandhubhīśca, dadhidadhimaṇḍodaśvidbhīśca, gomahiṣyājāvinām ca
kṣīramūtrairyathālābhaṃ yatheṣṭaṃ vā+apyupasaṃskṛtya vartikriyācūrṇāsavalekas-
nehakaśāyamāmsarasayūṣakāmbalikayavāgūkṣīropadheyān modakānanyāmśca
bhakṣyapra(vi)kārān *vividhāmśca yogānanuvidhāya yathārhaṃ virecanārḥāya dadyād-
virecanam/

iti kalpasamgraho virecanadravyāṇām/

kalpameṣāṃ vistāreṇa yathāvaduttarakālamupadekṣyāmaḥ//

āsthāpaneṣu tu bhūyiṣṭhakalpāṇi dravyāṇi yāni yogamupayānti teṣu teṣ-
vavasthāntareṣvāyurāṇām, tāni dravyāṇi nāmato vistāreṇopadiśyamānānyaparisaṃkhyeyāni
syurātibahutvāt; iṣṭāścānatīsaṃkṣepavistaropadeśastantre, iṣṭaṃ ca kevalaṃ jñānaṃ,
tasmādrasata eva tānyatra vyākhyāsyāmaḥ/

*rasasaṃsargavikalpavistaro hyeṣāmaparisaṅkhyeyaḥ, samavetānām rasānāmāṃsāṃśa-
balavikalpātibahutvāt/

tasmāddravyāṇām caikadeśamudāharaṇārthaṃ raseṣvanuvibhajya rasaikaikaśyena ca nā-
malakṣaṇārthaṃ ṣaḍāsthāpanaskandhā rasato+anuvibhajya vyākhyāsyante//

yattu ṣaḍvidhamāsthāpanamekarasamityācakṣate bhiṣajāḥ, taddurlabhatamaṃ
saṃsṛṣṭarasabhūyiṣṭhatvāddravyāṇām/

tasmānmadhurāṇi madhuraprāyāṇi madhuravipākāni madhuraprabhāvāṇi ca mad-
huraskandhe madhurāṇyeva kṛtvopadekṣyante, tathetarāṇi dravyāṇyapi//

tadyathā---jīvakarṣabhakau jīvantī vīrā tāmalakī kākoli kṣīrakākoli mudgaparṇī māṣaparṇī
śālaparṇī pṛṣṇiparṇya-*sanaparṇī medā mahāmedā karkaṭaśṛṅgī śṛṅgāṭikā chinnaruhā
cchatrā+aticchatrā śrāvaṇī mahāśrāvaṇī sahadevā viśvadevā śuklā kṣīraśuklā balā+atibalā
vidārī kṣīravidārī kṣudrasahā mahāsahā ṛṣyagandhā+aśvagandhā vṛścīraḥ punarnavā
br̥hātī kaṇṭakārīkorubūko moraṭaḥ śvadamṣṭrā saṃharṣā śatāvarī śatapuspā madhūkapuṣpī
yaṣṭīmadhu madhūlikā mṛdvīkā kharjūrāṃ parūṣakamātmaguptā puṣkarabījāṃ kaśerukaṃ
rājakaśerukaṃ rājādanaṃ katakaṃ kāśmaryaṃ śītapākyodanapākī tālakharjūramas-
takamīkṣurīkṣuvālikā darbhaḥ kuśaḥ kāśaḥ śāligundretkaṭakaḥ śaramūlaṃ rājakṣavakaḥ
ṛṣyapṛokṭā dvārādā bhāradvājī vanatrapuṣyabhīrupatrī haṃsapādī kākanāsikā kuliṅgākṣī
kṣīraballī kapolavallī kapotavallī somavallī gopavallī madhuvallī ceti; eṣāmevaṃvid-

hānāmanyēṣāṃ ca madhuravargapariśamkhyātānāmauśadhadravyāṇāṃ chedyāni
khaṇḍaśāśchedayitvā bhedyāni cāṇuśo bhedayitvā prakṣa lya pāṇiyena suprakṣālitāyāṃ
sthālyāṃ samāvāpya payasā+ardhodakenābhyāsicya sādhayeddarvyā satatamavaghaṭṭayan;
tadupayuktabhūyiṣṭhe+ambhasi gataraseṣvauśadheṣu payasi cānupadagdhe sthālīmupahrṭya
*superipūtaṃ payaḥ sukhoṣṇaṃ ghṛtatailavasāmajjalavaṇaphāṇitopahitaṃ bastiṃ
vātavikāriṇe vidhijño vidhivaddadyāt; śītaṃ tu madhusarpirbhyāmupasaṃsrjya pittavikāriṇe
vidhivaddadyāt/

iti madhuraskandhaḥ//

āmṛāmṛātakalakucakaramardavṛkṣāmlāmlavetasakuvalabadaradāḍimamātuluṅgagaṇḍīrāmalakanandīta
phalāni, patrāni cāmṛatakāśmantakacāṅgeriṇāṃ caturvidhānāṃ cāmlikānāṃ dvayośca
kolayoścāmaśuśkayordvayoścaiva śuśkāmlīkayorgrāmyāraṇyayoḥ, āsavadravyāni ca
surāsauvīrakatuṣodakamaireyamedakamadirāmadhuśuktaśīdhudadhidhimaṇḍodaśviddhānyāmlādīni
ca, eṣāmevaṃvidhānāmanyēṣāṃ cāmlavargapariśamkhyātānāmauśadhadravyāṇāṃ
chedyāni khaṇḍaśāśchedayitvā bhedyāni cāṇuśo bhedayitvā dravaiḥ sthālyāmabhyāsicya sād-
hayitvopasaṃskṛtya yathāvattailavasāmajjalavaṇaphāṇitopahitaṃ sukhoṣṇaṃ vātavikāriṇe
vidhijño vidhivaddadyāt/

ityamlaskandhaḥ//

saindhavasauvarcalakālavīḍapākyānūpakūpyavālukailamaulakasāmudraro-
makaubhidausarapāṭeyakapāṃśujānyevaṃprakārāni cānyāni lavaṇavargapariśamkhyātāni,
etānyamlophitānyuṣṇodakopahitāni vā snehavanti sukhoṣṇaṃ bastiṃ vātavikāriṇe vidhijño
vidhivaddadyāt/

iti lavaṇaskandhaḥ//

pippalīpippalīmūlahastipippacavyacitrakaśṛṅgaveramaricājamodārdrakaviḍaṅgakustumburupīlutejovaty
eṣāmevaṃvidhānāṃ cānyēṣāṃ kaṭukavargapariśamkhyātānāmauśadhadravyāṇāṃ chedyāni
khaṇḍaśāśchedayitvā bhedyāni cāṇuśo bhedayitvā gomūtreṇa saha sādhayitvopasaṃskṛtya
yathāvanmadhutailalavaṇopahitaṃ sukhoṣṇaṃ bastiṃ śleṣmavikāriṇe vidhijño vidhivad-
dadyāt/

iti kaṭukaskandhaḥ//

candananaladakṛtamālanaktamālanimbaturukūṭajaharidrādāruharidrāmūstamū-
rvākīrātatikakakaṭukaroḥiṇītrāyamāṇākāravellikākārīrakaravīrakebukakaṭhillakavṛṣamaṇḍūkapaṇīkarkoṭa
tabakulasomavalkasaptapaṇasumanārkāvalguja-*vacātagarāguruvālakośīrānīti,
eṣāmevaṃvidhānāṃ cānyēṣāṃ tiktavargapariśamkhyātānāmauśadhadravyāṇāṃ chedyāni
khaṇḍaśāśchedayitvā bhedyāni cāṇuśo bhedayitvā prakṣālyā pāṇīyenābhyāsicya sādha-
yitvopasaṃskṛtya yathāvanmadhutailalavaṇopahitaṃ sukhoṣṇaṃ bastiṃ śleṣmavikāriṇe
vidhijño vidhivaddadyāt, śītaṃ tu madhusarpirbhyāmapasaṃsrjya pittavikāriṇe vidhijño
vidhivaddadyāt/

iti tiktaskandhaḥ//

priyagṇvanantāmṛāsthyambaṣṭhakīkaṭvaṅgalodhramocarasasamaṅgādhātakīpuṣpapadmāpadmakeśaraja
takāsthyāśmantakaśīrīṣaśiṃśapāsomavalkatindukapriyālabadarakhadirasaptapaṇasvakaṇṇasyandanārjunā
śerukarājakaśerukaṭphalavaṃśapadmakāśokaśāladhavasarjabhūrjaśaṇakharapūṣpāpuraśamīmācīkavarakatu
*taruṇānīti, eṣāmevaṃvidhānāṃ cānyēṣāṃ kaṣāyavargapariśamkhyātānāmauśad-
hadravyāṇāṃ chedyāni khaṇḍaśāśchedayitvā bhedyāni cāṇuśo bhedayitvā prakṣālyā
pāṇīyenābhyāsicya sādhayitvopasaṃskṛtya yathāvanmadhutailalavaṇopahitaṃ sukhoṣṇaṃ
bastiṃ śleṣmavikāriṇe vidhijño vidhivaddadyāt, śītaṃ tu madhusarpirbhyāmupasaṃsrjya
pittavikāriṇe dadyāt/

iti kaṣāyaskandhaḥ//

tatra ślokaḥ--- śaḍvargāḥ pariśamkhyātā ya ete rasabhedataḥ/

āsthāpanamabhipretya tānvidyātsārvayaugikān//

sarśo hi praṇihitāḥ sarvarogeṣu jānatā/

sarvānrogānniyacchanti yebhya āsthāpanaṃ hitaṃ//

yeṣāṃ yeṣāṃ praśāntyartham ye ye na parikīrtitāḥ/

dravyavargā vikārāṇām teṣāṃ te parikopakāḥ//
 ityete ṣaḍāsthāpanaskandhā rasato+anuvibhajya vyākhyātāḥ//
 tebhyo bhiṣagbuddhimān parisamkhyātamapi yadyaddravyamayaugikaṃ manyeta,
 tattadapakarṣayet; yadyaccānuktamapi yaugikaṃ manyeta, tattadvidadhyāt; vargamapi
 vargeṇopasaṃsṛjedekamekenānekena vā yuktiṃ pramāṇīkṛtya/

pracaraṇamiva bhikṣukasya bījamiva karṣakasya sūtram buddhimatāmālpamapyanal-
 pajñānāya bhavati; tasmādbuddhimatāmūhāpohavitarkāḥ, mandabuddhestu yathoktānuga-
 manameva śreyah/

yathoktaṃ hi mārgamanugacchan bhiṣak saṃsādhayati *kāryamanatimahattvādvā vinipā-
 tayatyanatihrasvatvādudāharaṇasyeti//

ataḥ paramanuvāsanadravyāṇyanuvyākhyāsyāmaḥ/

anuvāsanam tu sneha eva/

snehastu dvividhaḥ---sthāvarātmakaḥ, jaṅgamātmakaśca/

tatra sthāvarātmakaḥ snehastailamatailam ca/

taddvayam tailameva kṛtvopadekṣyāmaḥ, sarvatastailaprādhānyāt/

jaṅgamātmakastu vasā, majjā, sarpiriti/

teṣāṃ tailavasāmajjasarpiṣāṃ yathāpūrvam śreṣṭham vātaśleṣmavikāreṣvanuvāsanīyeṣu,
 yathottaram tu pittavikāreṣu, sarva eva vā sarvavikāreṣvapi yogamupayānti saṃskāra-
 hiviṣeṣāditi//

śirovirecanadravyāṇi punarapāmārgapippalimaricaviḍaṅgaśigruśirīṣatumbu-
 rupilvajyajamodāvartākīprthvīkailāhareṇukāphalāni ca, sumukhasurasakuṭheraka-
 gaṇḍīrakālamālakaparnāśakṣavakaphañijhakaharidrāśṛṅgaveramūlakalaśunatarkārīsarṣapapatrāṇi
 ca, arkālarkakuṣṭhanāgadantīvacāpāmārgaśvetājyotiṣmatīgavākṣigaṇḍīrapuṣyavākpuṣpīvr̥ścikālīvayasthātī-
 ca, haridrāśṛṅgaveramūlakalaśunakandāśca, lodhramadanasaptaparnānimbārkapūṣpāṇi ca,
 devadārvagurusaralāśallakījīṅginyasanahiṅguniryāsāśca, tejovatīvarāṅgeṇgudīśobhā-
 janakabr̥hatikaṇṭakārikātvacaśceti/

śirovirecanam saptavidham, phala-patra-mūla-kanda-puṣpa-niryāsa-tvagāśrayabhedāt/

lavaṇakaṭutiktakaṣāyāṇi cendriyopāśayāṇi tathā+aparāṇyanuktānyapi dravyāṇi yathāyo-
 gavihitāni śirovirecanārthamupadiśyante iti//

tatra ślokāḥ---lakṣaṇācāryaśiṣyāṇām parīkṣā kāraṇam ca yat/

adhyeyādhyāpanavidhī saṃbhāṣāvidhireva ca//

ṣaḍbhirūnāni pañcāśadvādamārgapadāni ca/

padāni daśa cānyāni kāraṇādīni tattvataḥ//

saṃpraśnaśca parīkṣādernavako vamanādiṣu/

bhiṣagjitīye rogāṇām vimāne saṃprakāśitaḥ//

bahuvidhamidamuktamarthajātaṃ bahuvidhavākyavicitramarthakāntam/

bahuvidhaśubhaśabdasandhiyuktaṃ bahuvidhavādanisūdanam pareṣām//

imām matim bahuvidhahetusaṃśrayām vijajñivān paramatavādasūdanīm/

na sajjate paravacanāvamardanairna śakyate paravacanaīśca marditum//

doṣādīnām tu bhāvānām sarveṣāmeva hetumat/

mānāt samyagvimānāni niruktāni vibhāgaśaḥ//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte vimānasthāne rogabhiṣagjitīyavimānam nāmāṣṭamo+adhyāyah/

(agniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte/

anenāvadhinā sthānam vimānānām samarthitam/) vimānasthānavyākhyā samāptā/

4 śārīrasthāna

4.1 prathamo+adhyāyah/

athātaḥ katidhāpuruṣīyam śārīram vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātryaḥ// katidhā puruṣo dhīman ! dhātubhedena bhidyate/

puruṣaḥ kāraṇam kasmāt, prabhavaḥ puruṣasya kaḥ//

kimajño jñāḥ, sa nityaḥ kiṃ kimanityo nidarśitaḥ/

prakṛtiḥ kā, vikārāḥ ke, kiṃ liṅgaṃ puruṣasya ca//
 niṣkriyaṃ ca svatantraṃ ca vaśinaṃ sarvagaṃ vibhum/
 vadantyātmānamātmajñāḥ kṣetrajñāṃ sākṣinaṃ tathā//
 niṣkriyasya kriyā tasya bhagavan ! vidyate katham/
 svatantraścedaniṣṭāsu katham yoniṣu jāyate//
 vaśī yadyasukhaiḥ kasmādbhāvairākramyate balāt/
 sarvāḥ sarvagatatvācca vedanāḥ kiṃ na vetti saḥ//
 na paśyati vibhuḥ kasmācchailakuḍyatiraskṛtam/
 kṣetrajñāḥ kṣetramathavā kiṃ pūrvamiti saṃśayaḥ//
 jñeyam kṣetraṃ vinā pūrvam kṣetrajñāḥ hi na yujyate/
 kṣetraṃ ca yadi pūrvam syāt kṣetrajñāḥ syādaśāsvataḥ//
 sākṣibhūtaśca kasyāyaṃ kartā hyanyo na vidyate/
 syāt katham cāvikārasya viśeṣo vedanākṛtaḥ//
 atha cārtasya bhagavaṃstisṛṇāṃ kām cikitsati/
 atītāṃ vedanāṃ vaidyo vartamānāṃ bhaviṣyatīm//
 bhaviṣyantyā asaṃprāptiratītāyā anāgamaḥ/
 sāṃpratikyā api sthānam nāstyarteh saṃśayo hyataḥ//
 kāraṇam vedanānāṃ kiṃ, kimadhiṣṭhānamucyate/
 kva caitā vedanāḥ sarvā nivṛttiṃ yāntyaśeṣataḥ//
 sarvavit sarvasaṃnyāsī sarvasaṃyoganiḥsṛtaḥ/
 ekaḥ praśānto bhūtātmā kairliṅgairupalabhyate//
¹⁵ityagniveśasya vacaḥ śrutvā matimatāṃ varaḥ/
 sarvam yathāvat provāca praśāntātmā punarvasuḥ//
¹⁶khādayaścetanāśaṣṭā dhātavaḥ puruṣaḥ smṛtaḥ/
 cetanādhāturapyekaḥ smṛtaḥ puruṣasaṃjñakaḥ//
 punaśca dhātubhedena caturviṃśatikaḥ smṛtaḥ/
 mano daśendriyāṇyarthāḥ prakṛtiścāṣṭadhātukī//
 lakṣaṇam manaso jñānasyābhāvo bhāva eva ca/
 sati hyātmendriyārthānāṃ sannikarṣe na vartate//
 vaivṛtṭyānmanaso jñānam sānnidhyāttacca vartate/
 aṇutvamatha caikatvam dvau guṇau manasaḥ smṛtau//
 cintyam vicāryamūhyam ca dhyeyam saṃkalpyameva ca/
 yatkiṃcinmanaso jñeyam tat sarvam hyarthasaṃjñakam//
 indriyābhigrahaḥ karma manasaḥ svasya nigrahaḥ/
 ūho vicāraśca, tataḥ paraṃ buddhiḥ pravartate//
 indriyeṇendriyārtho hi samanaskena grhyate/
 kalpyate manasā tūrdhvaṃ guṇato doṣato+athavā//
 jāyate viśaye tatra yā buddhirniścayātmikā/
 vyavasyati tayā vaktum kartum vā buddhipūrvakam//
 ekaikādhikayuktāni khādīnāmindriyāṇi tu/
 pañca karmānumeyāni yebhyo buddhiḥ pravartate//
¹⁷hastau pādaḥ gudopastham vāgindriyamathāpi ca/
 karmendriyāṇi pañcaiva pādaḥ gamanakarmaṇi//
 pāyūpastham visargārtham hastau grahaṇadhārāṇe/
 jihvā vāgindriyam vāk ca satyā jyotistamo+anṛtā//
 mahābhūtāni kham vāyuragnirāpaḥ kṣitistathā/
 śabdaḥ sparśaśca rūpaṃ ca raso gandhaśca tadguṇāḥ//

¹⁵ 'vacastadagniveśasya'iti pā+

¹⁶ 'khādayaścetanādhātuśaṣṭāstu'iti pā+

¹⁷ 'hastapādam'iti pā+

¹⁸teṣāmekaguṇaḥ pūrvo guṇavṛddhiḥ pare pare /
 pūrvaḥ ¹⁹pūrvaguṇaścaiva kramaśo guṇiṣu smṛtaḥ / /
 kharadravacaloṣṇatvaṃ bhūjalānilatejasām /
 ākāśasyāpratighāto dṛṣṭaṃ liṅgaṃ yathākramam / /
 lakṣaṇaṃ sarvamevaitat sparśanendriyagocaram /
 sparśanendriyavijñeyaḥ sparśo hi saviparyayaḥ / /
 guṇaḥ śarīre guṇinām nirdiṣṭāścihnameva ca /
 arthāḥ śabdādāyo jñeyā gocarā viśayā guṇāḥ / /
 yā yadindriyamāśritya jantorbuddhiḥ pravartate /
 yāti sā tena nirdeśaṃ manasā ca manobhavā / /
 bhedāt kāryendriyārthānām bahvyo vai buddhayaḥ smṛtāḥ /
 ātmendriyamanorthānām-²⁰ekaikā sannikarṣajā / /
 aṅgulyaṅguṣṭhatalajastantrivīṇānakhodbhavaḥ /
 dṛṣṭaḥ śabdo yathā buddhirdṛṣṭā saṃyogajā tathā / /
 buddhīndriyamanorthānām vidyādyogadharam param /
 caturviṃsatiko hyeṣa rāśiḥ puruṣasaṃjñakaḥ / /
 rajastamobhyāṃ yuktasya saṃyogo+ayamanantavān /
 tābhyāṃ nirākṛtābhyāṃ tu ²¹sattvavṛddhyā nirvartate / /
 atra karma phalaṃ cātra jñānaṃ cātra pratiṣṭhitam /
 atra mohāḥ sukhaṃ duḥkhaṃ jīvitam maraṇaṃ svatā / /
²²evaṃ yo veda tattvena sa veda pralayodayau /
 pāraṃparyam cikitsāṃ ca ²³jñātavyam yacca kiṃcana / /
 bhāstamaḥ satyamanṛtaṃ vedāḥ karma śubhāśubham /
 na syuḥ ²⁴kartā ca boddhā ca puruṣo na bhavedyadi / /
 nāśrayo na sukhaṃ nārtirna gatirnāgatirna vāk /
 na vijñānaṃ na śāstrāṇi na janma maraṇaṃ na ca / /
 na bandho na ca mokṣaḥ syāt puruṣo na bhavedyadi /
 kāraṇaṃ puruṣastasmāt kāraṇajñairudāhṛtaḥ / /
 na cet kāraṇamātmā syād-²⁵bhādayaḥ syurahetukāḥ /
 na caiṣu saṃbhavej jñānaṃ na ca taiḥ syāt prayojanam / /
 kṛtaṃ mṛdāṇḍacakraiśca kumbhakārādṛte ghaṭam /
 kṛtaṃ mṛttṛṇakāṣṭhaiśca gṛhakārādvinaḥ gṛham / /
 yo vadet sa vadeddeham saṃbhūya karaṇaiḥ kṛtam /
 vinā kartāramajñānādyuktyāgamabahiṣkṛtaḥ / /
 kāraṇaṃ puruṣaḥ sarvaiḥ pramāṇairupalabhyate / /
 yebhyaḥ prameyaṃ sarvebhya āgamebhyaḥ pramīyate / /
 na te tatsadrṣāstvanye pāraṃparyasamutthitāḥ /
 sārūpyādye ta eveti nirdiśyante navā navāḥ / /
 bhāvāsteṣāṃ samudayo nirīśaḥ sattvasaṃjñakaḥ /
 kartā bhoktā na sa pumāniti kecidvyavasthitāḥ / /
 teṣāmanyaiḥ kṛtasyānye ²⁶bhāvā bhāvairnavāḥ phalam /
 bhuñjate sadṛśāḥ prāptaṃ yairātmā nopadiśyate / /
 karaṇānyānyatā dṛṣṭā kartuḥ kartā sa eva tu /

¹⁸ 'teṣāmekaguṇaṃ pūrvam'iti pā+

¹⁹ 'pūrvo guṇaścaiva'iti pā+

²⁰ 'ekaikasannikarṣajā'iti pā+

²¹ 'sattvabuddhyā'iti pā+

²² 'etadyo veda'iti pā+

²³ 'vedyaṃ yaccātra'iti pā+

²⁴ 'kartā veditā' iti pā+

²⁵ 'bhādayaḥ' iti pā+

²⁶ 'bhāvairbhāvā' iti pā+

kartā hi karaṇairyuktaḥ kāraṇaṃ sarvakarmaṇām //
 nimeṣakālādbhāvānāṃ kālaḥ śīghrataro+atyaye/
 bhagnānām²⁷ na punarbhāvaḥ kṛtaṃ nānyamupaiti ca //
 mataṃ tattvavidāmetadyasmāttasmāt sa kāraṇaṃ/
 kriyopabhoge bhūtānāṃ nityaḥ puruṣasaṃjñakaḥ //
 ahaṅkāraḥ phalaṃ karma dehāntaragatiḥ smr̥tiḥ/
 vidyate sati bhūtānāṃ kāraṇe dehamantarā //
 prabhavo na hyanāditvādvidyate paramātmanah/
 puruṣo rāśisaṃjñastu mohecchādveṣakarmajaḥ //
 ātmā jñāḥ karaṇairyogāj jñānaṃ tvasya pravartate/
 karaṇānāmavaimalyādayogādvā na vartate //
 paśyato+api yathā++ādarśe saṃkliṣṭe nāsti darśanam/
²⁸tattvaṃ jale vā kaluṣe cetasyupahate tathā //
 karaṇāni mano buddhirbuddhikarmendriyāṇi ca/
 kartuḥ saṃyogajaṃ karma vedanā buddhireva ca //
 naikaḥ pravartate kartuḥ bhūtātmā nāśnute phalam/
 saṃyogādvartate sarvaṃ tamṛte nāsti kiñcana //
 na hyeko vartate bhāvo vartate nāpyahetukaḥ/
 śīghragatvāt²⁹svabhāvāttvabhāvo na vyativartate //
 anādiḥ puruṣo nityo viparītaḥ hetuḥ/
 sadakāraṇavannityaṃ dṛṣṭaṃ hetujamanyathā //
 tadeva bhāvādagrāhyaṃ³⁰nityatva na kutaścana/
 bhāvājñeyaṃ tadavyaktamacintyaṃ vyaktamanyathā //
 avyaktamātmā kṣetrajñāḥ śāśvato vibhūravayayaḥ/
 tasmādyadanyattadvyaktaṃ, vakṣyate cāparaṃ dvayam //
 vyaktamaindriyakaṃ caiva gr̥hyate tadyadindriyair/
 ato+anyat punaravyaktaṃ liṅgagrāhyamatīndriyam //
 khādīni buddhiravyaktamahāṅkārastathā+aṣṭamaḥ/
 bhūtaprakṛtiruddiṣṭā vikārāścaiva ṣoḍaśa //
 buddhīndriyāṇi pañcaiva pañca karmendriyāṇi ca/
 samanaskāśca pañcārthā vikārā iti saṃjñitāḥ //
 iti kṣetraṃ samuddiṣṭaṃ sarvamavyaktavarjitam/
 avyaktamasya kṣetrasya kṣetrajñamṛsayo viduḥ //
 jāyate buddhiravyaktādbuddhyā+ahamiti manyate/
 paraṃ³¹khādīnyahaṅkāradutpadante yathākramam //
 tataḥ saṃpūrṇasarvāṅgo jāto+abhyudita ucyate/
 puruṣaḥ pralaye ceṣṭaiḥ punarbhāvairviyujyate //
 avyaktādvaktatām yāti vyaktādvaktatām punaḥ/
 rajastamobhyāmāviṣṭaścakravat parivartate //
 yeṣāṃ dvandve parā saktirahaṅkāraparāśca ye/
 udayapralayau teṣāṃ na teṣāṃ ye tvato+anyathā //
 prāṇāpānu nimeṣādyā jīvaṇaṃ manaso gatiḥ/
 indriyāntarasamcāraḥ preraṇaṃ dhāraṇaṃ ca yat //
 deśāntaragatiḥ svapne pañcatvagrahaṇaṃ tathā/
 dṛṣṭasya dakṣiṇenākṣṇā savyenāvagamastathā //
 icchā dveṣaḥ sukhaṃ duḥkhaṃ prayatnaścetanā dhṛtiḥ/

²⁷ 'ca' iti pā+

²⁸ 'yadvajjale' iti pā+

²⁹ 'svabhāvāttu bhāvo na vyativartate' iti pā+

³⁰ 'nityatvāna kutaścana' iti pā+

³¹ 'khādīnyahaṅkāra upādatte' iti pā+

buddhiḥ smṛtirahaṅkāro liṅgāni paramātmanah //
 yasmāt samupalabhyante liṅgānyetāni jīvataḥ /
 na mṛtasyātmaliṅgāni tasmādāhurmaharṣayaḥ //
 śārīraṃ hi gate tasmiṅ śūnyāgāramacetanam /
 pañcabhūtāvaśeṣatvāt pañcatvaṃgatamucyate //
 acetanam kriyāvacca manaścetayitā paraḥ /
 yuktasya manasā tasya nirdiśyante vibhoḥ kriyāḥ //
 cetanāvān yataścātmā tataḥ kartā nirucyate /
 acetanatvācca manaḥ kriyāvadapi nocyate //
 yathāsvenātmanā++ātmānaṃ sarvaḥ sarvāsu yoniṣu /
 prāṇaistantrayate prāṇī nahyanyo+astyasya tantrakaḥ //
 vaśī tat kurute karma yat kṛtvā phalamaśnute /
 vaśī cetāḥ samādhatte vaśī sarvaṃ nirasyati //
³²dehī sarvagato+apyātmā sve sve saṃsparśanendriye /
 sarvāḥ sarvāśrayasthāstu nātmā+ato vetti vedanāḥ //
 vibhutvamata evāsyā yasmāt sarvagato mahān /
 manasaśca samādhānāt paśyatyātmā tiraskṛtam //
 nityānubandhaṃ manasā dehakarmānupātinā /
 sarvayonigataṃ vidyādekayonānvapi sthitam //
³³ādirnāstyātmanah kṣetrapāraṃparyāmanādikam /
 atastayoranāditvāt kiṃ pūrvamiti nocyate //
 jñāḥ sāksītyucyate nājñāḥ sāksī tvātmā yataḥ smṛtaḥ /
 sarve bhāvā hi sarveṣāṃ bhūtānāmātmasāksikāḥ //
 naikaḥ kadācidbhūtātmā lakṣaṇairupalabhyate /
 viśeṣo+anupalabhyasya tasya naikasya vidyate //
 saṃyogapuruṣasyeṣṭo viśeṣo vedanākṛtaḥ /
 vedanā yatra niyatā viśeṣastatra tatkr̥taḥ //
 cikitsati bhiṣak sarvāstrikālā vedanā iti /
 yayā yuktyā vadantyeke sā yuktirupadhāryatām //
 punastacchirasāḥ sūlaṃ jvaraḥ sa punarāgataḥ /
 punaḥ sa kāso balavāmschardiḥ sā punarāgatā //
 ebhiḥ prasiddhavadacanairatītāgamaṃ matam /
 kālaścāyamatītānāmartīnāṃ punarāgataḥ //
 tamartikālamuddiśya bheṣajaṃ yat prayujyate /
 atītānāṃ praśamaṃ vedanānāṃ taducyate //
 āpastāḥ punarāgurmā yābhiḥ śasyaṃ purā hatam /
 yathā prakriyate setuḥ pratikarma tathā++āśraye //
 pūrvārūpaṃ vikārānāṃ dṛṣṭvā prādurbhaviṣyatām /
 yā kriyā kriyate sā ca vedanāṃ hantyanāgatām
 pāraṃparyānubandhastu duḥkhānāṃ vinivartate /
 sukhahetūpacāreṇa sukhaṃ cāpi pravartate //
 na samā yānti vaiśamyam viśamāḥ samatām na ca /
 hetubhiḥ sadṛśā nityam jāyante dehadhātavaḥ //
 yuktimetāṃ puraskṛtya trikālāṃ vedanāṃ bhiṣak /
 hantītyuktaṃ cikitsā tu naiṣṭhikī yā vinopadhām
 upadhā hi paro heturduḥkhaḍuḥkhāśrayapraḍaḥ /
 tyāgaḥ sarvopadhānāṃ ca sarvaduḥkhavyapohakaḥ //
 koṣakāro yathā hyaṃśūnopādatte ³⁴vadhāpradān /

³²'dehe sarvagataścātmā' iti pā+

³³'anādirātmā kṣetrasya pāraṃparyāmanādikam' iti pā+

³⁴'vadhāvahān' iti pā+

upādatte tathā+arthebhyastrṣṇāmajñāḥ sadā++āturah //
 yastvagnikalpānarthāñ jñō jñātvā tebhyo nivartate /
 anārambhādasamyogāttaṃ duḥkhaṃ nopatiṣṭhate //
 dhīdhṛtismṛtīvibhramśaḥ saṃprāptiḥ kālakarmanām /
 asātmayārthāgamaśceti jñātavyā duḥkhaḥetavaḥ //
 viṣamābhīniveśo yo nityānitye hitāhite /
 jñeyaḥ sa buddhivibhramśaḥ samam buddhirhi paśyati //
 viṣayapravaṇam sattvaṃ dhṛtibhramśānna śakyate /
 niyantumahitādarthāddhṛtirhi niyamātmikā //
 tattvajñāne smṛtiryasya rajomohāvṛtātmanah /
 bhraśyate sa smṛtibhramśaḥ smartavyaṃ hi smṛtau sthitam
 dhīdhṛtismṛtīvibhramśaḥ karma yat kurute+aśubham /
 prajñāparādham taṃ vidyāt sarvadoṣaparakopaṇam //
 udīraṇam gatimatāmudīrñānām ca nigrahaḥ /
 sevanaṃ sāhasānām ca nārīṇām cātisevanam //
 karmakālātipātaśca mithyārambhaśca karmanām /
 vinayācāralopaśca pūjyānām cābhidharṣaṇam //
 jñātānām svayamarthānāmahitānām niṣevanam /
 paramaunmādikānām ca pratyayānām niṣevanam //
 akālādeśasaṃcārau maitrī saṃkṣiptakarmabhiḥ /
 indriyopakramoktasya sadvṛttasya ca varjanam //
 īrṣyāmānabhayakrodhalobhamohamadabhramāḥ /
 tajjaṃ vā karma yat kliṣṭaṃ kliṣṭaṃ yaddehakarma ca //
 yaccānyadīdṛṣaṃ karma rajomohasamutthitam /
 prajñāparādham taṃ śiṣṭā bruvate ³⁵vyādhikāraṇam //
 buddhyā viṣamavijñānaṃ viṣamaṃ ca pravartanam /
 prajñāparādham jānīyānmanaso gocaraṃ hi tat //
 nirdiṣṭā kālasaṃprāptirvyādhīnām vyādhisaṃgrahe /
 cayaprapakopapraśamāḥ pittādīnām yathā purā //
 mithyātiḥīnālīṅgāśca varṣāntā rogahetavaḥ /
³⁶jīrṇabhuktaprajīrṇānnakālākālāsthitiśca yā //
 pūrvamadhyāparāhṇāśca rātryā yāmāstrayaśca ye /
 eṣu kāleṣu niyatā ye rogāste ca kālajāḥ //
 anyedyuṣko dvyahagrāhī tṛtīyakacaturthakau /
 sve sve kāle pravartante kāle hyeṣāṃ balāgamah //
 ete ³⁷cānye ca ye kecit kālajā vividhā gadāḥ /
 anāgate cikitsyāste balakālau vijānatā //
 kālasya pariṇāmena jarāmṛtyunimittajāḥ /
 rogāḥ svābhāvikā dṛṣṭāḥ svabhāvo niṣpratikriyaḥ
 nirdiṣṭaṃ daivaśabdena karma yat paurvadehikam /
 hetustadapi kālena rogāṇāmupalabhyate //
 na hi karma mahat kiñcit phalaṃ yasya na bhujyate /
 kriyāghnāḥ karmajā rogāḥ praśamaṃ yānti tatksayāt
 atyugraśabdaśravaṇācchravaṇāt sarvaśo na ca /
 śabdānām cātiḥīnānām bhavanti śravaṇājjaḍāḥ //
 paruṣodbhīṣaṇāśastāpriyavyasanasūcakaiḥ /
 śabdaiḥ śravaṇasaṃyogo mithyāsaṃyoga ucyate //
 asaṃsparśo+atisaṃsparśo hīnasaṃsparśa eva ca /

³⁵vyādhikāriṇam'iti pā+

³⁶'bhuktajīrṇaprajīrṇānnakālāḥ'iti pā+

³⁷anye ca ye keciditi ardhāvabhedakāpasmārādayaḥ

sprśyānām saṃgrahenoktaḥ sparśanendriyabādhakaḥ //
 yo bhūtavīṣavātānāmākālenāgataśca yaḥ/
 snehaśītoṣṇasaṃsparśo mithyāyogaḥ sa ucyate
 rūpānām bhāsvatām dṛṣṭirvinaśyatyatidarśanāt/
 darśanāccātisūkṣmānām sarvaśaścāpyadarśanāt //
³⁸dviṣṭabhairavabībhatsadūrātīṣṭadarśanāt/
 tāmasānām ca rūpānām mithyāsaṃyoga ucyate
 atyādānamanādānamokasātmyādibhiśca yat/
 rasānām viṣamādānamalpādānam ca dūṣaṇam //
 atimṛdvatitīkṣṇānām gandhānāmupasevanam/
 asevanam sarvaśaśca ghrāṇendriyavināśanam //
 pūtibhūtavīṣadvīṣṭā gandhā ye cāpyanārtavāḥ/
 tairgandhairghrāṇasaṃyogoga mithyāyogaḥ sa ucyate //
 ityasātmyārthasaṃyogastrividho doṣakopanaḥ/
 asātmyamiti tadvidyādyanna yāti sahātmātām
 mithyātiḥīnayogebhyo yo vyādhirupajāyate/
 śabdādīnām sa vijñeyo vyādhiraindriyako budhaiḥ //
³⁹vedanānāmasāntānāmityete hetavaḥ smṛtāḥ/
 sukhahetuḥ samastvekaḥ samayogaḥ sudurlabhaḥ //
 nendriyāṇi na caivārthāḥ sukhaduḥkhasya hetavaḥ/
 hetustu sukhaduḥkhasya yogo dṛṣṭaścaturvidhaḥ //
 santīndriyāṇi santyarthā yogo ⁴⁰na ca na cāsti ruk/
 na sukham, kāraṇam tasmādyoga eva caturvidhaḥ //
 nātmendriyaṃ mano buddhiṃ ⁴¹gocaram karma vā vinā/
 sukhaduḥkham, yathā yacca boddhavyaṃ tattathocyate //
 sparśanendriyasaṃsparśaḥ sparśo mānasa eva ca /
 dvividhaḥ sukhaduḥkhānām vedanānām pravartakaḥ //
 icchādveṣātmikā tṛṣṇā sukhaduḥkhāt pravartate/
 tṛṣṇā ca sukhaduḥkhānām kāraṇam punarucyate //
 upādatte hi sā bhāvān vedanāśrayasaṃjñakān/
 sprśyate nānupādāne nāsprṣṭo vetti vedanāḥ //
 vedanānāmādhiṣṭhānam mano dehaśca sendriyaḥ/
 keśalomanakhāgrāṇnamaladravaguṇairvinā //
 yoge mokṣe ca sarvāsām vedanānāmavartanam/
 mokṣe nivṛttirniḥśeṣā yogo mokṣappravartakaḥ //
 ātmendriyamanorthānām sannikarṣāt pravartate/
 sukhaduḥkhamanārambhādātmasthe manasi sthire //
 nivartate tadubhayaṃ vaśitvaṃ copajāyate/
 saśarīrasya yogajñāstam yogamṛṣayo viduḥ //
 āveśaścetaso jñānamarthānām chandataḥ kriyā/
 dṛṣṭiḥ śrotraṃ smṛtiḥ kāntiriṣṭataścāpyadarśanam //
 ityaṣṭavidhamākhyātāṃ yoginām balamaiśvaram/
 śuddhasattvasamādhānāttat sarvamupajāyate //
 mokṣo rajastamo+abhāvāt balavatkarmasaṃkṣayāt/
 viyogaḥ sarvasaṃyogairapunarbhava ucyate //
 satāmupāsanaṃ samyagasatām parivarjanam/
 vratacaryopavāsau ca niyamāśca pṛthagvidhāḥ //

³⁸+tikliṣṭadarśanāt' iti pā+

³⁹asātmyānām'iti pā+

⁴⁰nāsti' iti pā+

⁴¹nātmendriyamanobuddhigocaram' iti pā+

dhāraṇaṃ darmaśāstrāṇaṃ vijñānaṃ vijane ratiḥ/
 viṣayeṣvaratirmokṣe vyavasāyaḥ parā dhṛtiḥ//
 karmaṇāmasamārambhaḥ kṛtānāṃ ca parikṣayaḥ/
⁴²naiṣkramyamanahaṅkāraḥ saṃyoge bhayadarśanam//
 manobuddhisamādhānamarthatattvaparikṣaṇam/
 tattvasmṛterupasthānāt sarvameva pravartate//
 smṛtiḥ satsevanādyaiśca dhṛtyantairupajāyate/
 smṛtvā svabhāvaṃ bhāvānāṃ smaran duḥkhāt pramucyate
 vakṣyante kāraṇānyaṣṭau smṛtirairupajāyate/
 nimittarūpagrahaṇāt sādṛśyāt saviparyayāt//
 sattvānubandhādabhyāsājñānāyogāt punaḥ śrutāt/
 dṛṣṭāśrutānubhūtanāṃ smaraṇāt smṛtirucyate//
 etattadekamayanaṃ muktairmokṣasya darśitam/
 tattvasmṛtibalaṃ, yena gatā na punarāgatāḥ//
 ayaṇaṃ punarākhyātametyogasya yogibhiḥ/
 saṃkhyātaḥ dharmaḥ saṃkhyaiśca muktairmokṣasya cāyanam//
 sarvaṃ kāraṇavadduḥkhamasvaṃ cānityameva ca/
 na cātma-kṛtakam taddhi tatra cōtpadyate svatā//
 yāvannōtpadyate satyā buddhirnaitadahaṃ yayā/
 naitanmameti vijñāya jñāḥ sarvamativartate//
 tasmiṃścaramasaṃnyāse samūlāḥ sarvavedanāḥ/
⁴³sasaṃjñāñānavijñānā nivṛttiṃ yāntyaśeṣataḥ//
 ataḥ paraṃ brahmabhūto bhūtātmā nopalabhyate/
 niḥśṛtaḥ sarvabhāvebhyaścinaṃ yasya na vidyate//
 / (gatirbrahmavidāṃ brahma taccākṣaramalakṣaṇam)(by gaṅgādhara ed.)/
 jñānaṃ brahmavidāṃ cātra nāññastajñātumarhati//

tatra ślokaḥ--- praśnāḥ puruṣamāśritya trayaviṃśatiruttamāḥ/

katidhāpuruṣīye+asminnirṇītastattvadarśinā// ityagniveśakṛte tantre carakapra-
 saṃskṛte śārīrasthāne katidhāpuruṣīyaṃ śārīraṃ nāma prathamā+adhyāyaḥ//1//

4.2 dvitīyo+adhyāyaḥ/

athāto+atulyagotrīyaṃ śārīraṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ// atulyagotrasya rajaḥkṣayānte rahovisṛṣṭaṃ mithunīkṛta-
 sya/ kiṃ syāccatuṣpātprabhavaṃ ca ⁴⁴ṣaḍbhyo yat strīṣu garbhatvamupaiti puṃsaḥ//
 śukraṃ tadasya pravādanti dhīrā yaddhiyate garbhasamudbhavāya/
 vāyavagnibhūmyabguṇapādavattat ṣaḍbhyo rasebhyaḥ prabhavaśca tasya//
 saṃpūrṇadehaḥ samaye sukhaṃ ca garbhaḥ katham kena ca jāyate strī/
 garbhaṃ cirādvindati saprajā+api bhūtā+athavā naśyati kena garbhaḥ//
 śukrāśṛgātmāśayakālasaṃpad yasyopacāraśca ⁴⁵hitaistathā+annaiḥ/ garbhaśca kālā ca sukhi
 sukhaṃ ca saṃjāyate saṃparipūrṇadehaḥ//

yonipradoṣānmanaso+abhitāpācchukrāśṛgāhāravihāradoṣāt/
 akālayogādbalasaṃkṣayācca garbhaṃ cirādvindati saprajā+api//

&'vibaddhaṃ'iti pā+

aśṛṇniruddhaṃ pavanena nāryā garbhaṃ vyavasyantyabudhāḥ kadācit/
 garbhasya rūpaṃ hi karoti tasyāstadasṛgasrāvi vivardhamānam//

⁴⁶tadagnisūryaśramaśokarogairuṣṇānnapānairathavā pravṛttam/

⁴²naiṣkarmyaṃ'iti pā+

⁴³samagrajñeyavijñānānnivṛttiṃ'iti pā+

⁴⁴catuṣpadaṃ ṣaḍprabhavaṃ kimasya'iti pā+

⁴⁵hitaistathā+arthaiḥ'iti pā+

⁴⁶tadagnisūryaśramaroṣaśokaiḥ'iti pā+

⁴⁷dr̥ṣṭvā+asr̥gekaṃ na ca garbhasaṃjñāṃ kecinnarā bhūtaḥṛtaṃ vadanti//
 ojośanānāṃ rajanīcarāṇāmāhārahetorna śarīramiṣṭam/
 garbhaṃ hareyuryadi te na māturlabdhāvakāśā na hareyurojaḥ//
 kanyāṃ sutam vā sahitaṃ pr̥thagvā sutau sute vā tanayāṃn bahūn vā/
 kasmāt prasūte sucireṇa garbhameko+abhivṛddhiṃ ca yame+abhyupaiti//
 raktena kanyāmadhikena putraṃ śukreṇa tena dvividhīkṛtena bījēna kanyāṃ ca sutam ca sūte
 yathāsvabījānyatarādhikena//
 śukrādhikaṃ dvidhamupaiti bījaṃ yasyāḥ sutau sā sahitaṃ prasūte/
 raktādhikaṃ vā yadi bhedameti dvidhā sute sā sahite prasūte//
 bhinatti yāvadbahudhā prapannaḥ śukrārtavaṃ vāyuratipravṛddhaḥ/
 tāvantiyapatyāni yathāvivbhāhaṃ karmātmakānyasvavaśāt prasūte//
 āhāramāpnoti yadā na garbhaḥ śoṣaṃ samāpnoti parisrutim vā/
 taṃ strī prasūte sucireṇa garbhaṃ puṣṭo yadā varṣagaṇairapi syāt//
 karmātmakatvādviśamāṃśabhedācchukrāsṛjorvṛddhimupaiti kuṣsau/
 eko+adhiko nyūnataro dvitīya ⁴⁸evaṃ yame+apyabhyadhiko viśeṣaḥ//
 kasmāddviretāḥ pavanendriyo vā saṃskāravāhī naranāriṣaṇḍau/
 vakrī tathersyābhiratiḥ kathaṃ vā saṃjāyate vātikaṣaṇḍako vā//
 bījāt samāṃśadupataptabījāt strīpuṃsaliṅgī bhavati dviretāḥ/
 śukrāśayaṃ garbhagatasya ⁴⁹hatvā karoti vāyuh pavanendriyatvan//
 śukrāśayadvāravighṭtanena ⁵⁰saṃskāravāhaṃ kurute+anilaśca/
 mandālpabījāvalāvahaṣau klībau ca heturvikṛtidvayasya//
 māturyavāyapratighena vakrī syādbījadaurbalyatayā pituśca/
 ir̥syābhibhūtāvapi mandaharṣā-⁵¹vīr̥syāratereva vadanti hetum//
 vāyvagnidoṣādvṛṣaṇau tu yasya nāsaṃ gatau vātikaṣaṇḍakaḥ saḥ/
 ityevamaṣṭau vikṛtiprakārāḥ karmātmakānāmupalakṣaṇīyaḥ//
 garbhasya sadyo+anugatasya kuṣsau strīpuṃnapuṃsāmudarasthitānām/
 kiṃ lakṣaṇaṃ? kāraṇamiṣyate kiṃ sarūpatāṃ yena ca yātyapatyam//
 niṣṭhīvikā gauravamaṅgasādastrandāpraharṣau hr̥daye vyathā ca/
 tṛptiśca bījagrahaṇaṃ ca yonyāṃ garbhasya sadyo+anugatasya liṅgaṃ//
 savyāṅgaceṣṭā ⁵²puruṣārthinī strī strīsvapnapānāśanaśilaceṣṭā/
⁵³savyāttagarbhā na ca vṛttagarbhā savyapradugdhā striyameva sūte//
 putraṃ tvato liṅgaviparyayeṇa vyāmiśraliṅgā prakṛtiṃ tṛtīyām/
 garbhopapattau tu manaḥ striyā yaṃ jantum vrajettatsadr̥śaṃ prasūte//
 garbhasya catvāri caturvidhāni bhūtāni mātāpitṛsaṃbhavāni/
 āhārajānyātmakṛtāni caiva sarvasya sarvāṇi bhavanti dehe//
 teṣāṃ viśeṣādbalavanti yāni bhavanti mātāpitṛkarmajāni/
 tāni vyavasyet sadṛśatvahetum sattvaṃ yathānūkamapi vyavasyet//
 kasmāt prajāṃ strī vikṛtāṃ prasūte hīnādhikāṅgīm vikalendriyāṃ vā/
 dehāt kathaṃ dehamupaiti cānyamātmā sadā kairanubadhyate ca//
 bījātmakarmāśayakāladōṣairmātustathā++āhāravihāradoṣaiḥ/
 kurvanti doṣā vividhāni duṣṭāḥ saṃsthānavarṇendriyavaikṛtāni//
 varṣāsu kāṣṭhāsmaghaṇāmbuvegāstaroḥ saritsrotasi saṃsthitasya/
 yathaiva kuryurvikṛtiṃ tathaiva garbhasya kuṣsau viyatasya doṣāḥ//
 bhūtāiscaturbhiḥ sahitaḥ susūkṣmairmanojavo dehamupaiti dehāt/
 karmātmakatvāna tu tasya dr̥śyaṃ divyaṃ vinā darśanamasti rūpaṃ//

⁴⁷dr̥ṣṭvā+asr̥gevaṃ'iti pā+

⁴⁸yame+adhike+apyeṣa bhavedviśeṣaḥ'iti pā+

⁴⁹gatvā'iti pā+

⁵⁰saṃskāravāhaṃ hi karoti vāyuh'iti pā+

⁵¹+vīr̥syāhvayasyaiva'iti pā+

⁵²susukhārthinī yā'iti pā+

⁵³savyāṅgagarbhā'iti pā+

sa sarvagaḥ sarvaśārīrabhṛcca sa viśvakarmā sa ca viśvarūpaḥ/
 sa cetanādhāturatīndriyaśca sa nityayuk sānuśayaḥ sa ⁵⁴eva //
 rasātmanmātāpitṛsaṃbhavāni bhūtāni vidyāddaśa ṣaṭ ca dehe/
 catvāri tatrātmani saṃśritāni sthitastathā++ātmā ca caturṣu teṣu //
 bhūtāni mātāpitṛsaṃbhavāni rajaścaśukraṃ ca vadanti garbhe/
 āpyāyyate śukramasṛk ca bhūtairyaistāni ⁵⁵bhūtāni rasodbhavāni //
 bhūtāni catvāri tu karmajāni yānyātmalīnāni viśanti garbham/
 sa bījadharmā hyaparāparāṇi dehāntarāṇyātmani yāti yāti //
 rūpāddhi rūpaprabhavaḥ prasiddhaḥ karmātmakānām manaso manastah/
 bhavanti ye tvākṛtibuddhibhedā rajastamastatra ca karma hetuḥ //
 atīndriyaistairatisūkṣmarūpairātmā kadācinna viyuktarūpaḥ/
 na karmaṇā naiva manomatibhyām na cāpyahaṅkāravikāradoṣaiḥ //
 rajastamobhyām hi mano+anubaddham jñānaṃ vinā tatra hi sarvadoṣāḥ/
 gatipravṛttyostu nimittamuktaṃ manaḥ sadoṣaṃ balavacca karma //
 rogāḥ kutaḥ saṃśamanam kimeṣām harṣasya śokasya ca kiṃ nimittam/
 śārīrasattvaprabhavā vikārāḥ katham na śāntāḥ punarāpateyuḥ //
 prajñāparādhō viśamāstathā+arthā hetuṣṭīyaḥ pariṇāmakālāḥ/
 sarvāmāyānām trividhā ca śāntirjñānārthakālāḥ samayogayuktāḥ //
 dharmyāḥ kriyā harṣanimittamuktāstato+anyathā śokavaśam nayanti/
 śārīrasattvaprabhavāstu rogāstayoravṛttyā na bhavanti bhūyaḥ //
 rūpasya sattvasya ca santatiryaṇā noktastadādirnāhi so+asti kaścit/
 tayoravṛttili kriyate parābhyām dhṛtismṛtibhyām parayā dhiyā ca //
 satyāśraye vā dvividhe yathokte pūrvaṃ gadebhyāḥ pratikarma nityam/
 jitendriyaṃ nānupatanti rogāstatkālayuktaṃ yadi nāsti daivam //
 daivam purā yat kṛtamucyate tat ⁵⁶tat pauraṣaṃ yattviha karma dṛṣṭam/
 pravṛttilheturviśamaḥ sa dṛṣṭo nivṛttilheturhi samaḥ sa eva //
 haimantikaṃ doṣacayaṃ vasante pravāhayan graiṣmakamabhṛakāle/
 ghanātyaye vārṣikamāśu samyak prāpnoti rogānṛtjāna ⁵⁷jātu //
 naro hitāhāravihārasevī samīkṣyakārī viśayeṣvasaktaḥ/
 dātā samaḥ satyaparaḥ kṣamāvanāptopasevī ca bhavatyarogaḥ //
 matirvacaḥ karma sukhānubandham sattvaṃ vidheyam viśadā ca buddhiḥ/
 jñānaṃ tapastatparatā ca yoge yasyāsti taṃ ⁵⁸nānupatanti rogāḥ //
 tatra ślokaḥ/ ihāgniveśasya mahārthayuktaṃ ṣaṭtriṃśakaṃ praśnagaṇam maharṣiḥ/
 atulyagotre bhagavān yathāvannirṇītanām jñānavivardhanārtham //
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte śārīrasthāne+atulyagatṛiyaṃ śārīraṃ nāma
 dvitīyo+adhyāyaḥ //2//

4.3 tṛtīyo+adhyāyaḥ/

athātaḥ khuḍḍikāṃ garbhāvakraṇtiṃ śārīraṃ vyādhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyāḥ //

puruṣasyānupahataretasaḥ striyāścāpraduṣṭayoniśoṇitagarbhāśayāyā yadā bhavati
 saṃsargaḥ ṛtukāle, yadā ⁵⁹cānayostathāyukte saṃsarge śukraśoṇitasamṣargamantargarb-
 hāśayagataṃ jīvo+avakrāmati sattvasaṃprayogāttadā garbho+abhinirvartate, sa sāt-
 m-yarasopayogādarogo+abhivardhate samyagupacāraiścopacaryamāṇaḥ, tataḥ prāptakālāḥ
 sarvendriyopapannaḥ paripūrṇaśārīro balavarṇasattvasaṃhananasamṣadupetaḥ sukhena

⁵⁴ekaḥ'iti pā+

⁵⁵dehe rasajāni vidyāt'iti pā+

⁵⁶tanmānuṣaṃ'iti pā+

⁵⁷jantuh'iti pā+

⁵⁹tayostathaiva yukte saṃsarge'iti, 'cānayostathāvidhayostathaiva yukte saṃsarge'iti ca pā+

jāyate samudayādeṣāṃ bhāvānām---mātrjaścāyaṃ garbhaḥ pitṛjaścātmajaśca sātmyajaśca rasajaśca, asti ca khalu ⁶⁰sattvamaupapādukamiti hovāca bhagavānātreyah//

neti bharadvājaḥ, kiṃ kārāṇam---na hi mātā na pitā nātmā na sātmyaṃ na pānāśanabhakṣyalehyopayogā garbhaṃ janayanti, na ca paralokādetya garbhaṃ sattvamavakrāmati//

yadi hi mātāpitarau garbhaṃ janayetām, bhūyasyaḥ striyaḥ pumāṃsaśca bhūyāṃsaḥ putrakāmāḥ, te sarve putrajanmābhisandhāya maithunadharmamāpadyamānāḥ putrāneva janayeyurduhitYrvā duhitṛkāmāḥ, na tu kāścit striyaḥ kecidvā puruṣā nirapatyāḥ ⁶¹syurapatyakāmā vā parideveran//

na cātmā++ātmānaṃ janayati/

yadi hyātmā++ātmānaṃ janayejjāto vā janayedāyamānamajāto vā, taccobhayathā+apyayuktam/

na hi jāto janayati sattvāt, va cājāto janatyasattvāt, tasmādubhayathā+apyanupapattiḥ/ tiṣṭhatu tāvadetat/

yadyayamātmā++ātmānaṃ śakto janayituṃ syāt, na tvenamiṣṭāsveva katham yoniṣu janayedvaśinamapratihatagatiṃ kāmārūpiṇaṃ tejobalajavavarṇasattvasaṃhananasamudita-majaramarujamamaram; evaṃvidhaṃ hyātmā++ātmānamicchatyato vā bhūyaḥ//

asātmyajaścāyaṃ garbhaḥ/

yadi hi sātmyajaḥ syāt, tarhi sātmyasevināmevaikāntena prajā syāt, asātmyasevinaśca nikhilenānapatyāḥ syuḥ, taccobhayamubhayatraiva dṛśyate//

arasajaścāyaṃ garbhaḥ/

yadi hi rasajaḥ syāt, na kecit strīpuruṣeṣvanapatyāḥ syuḥ, na hi kaścidastyeṣāṃ yo rasānnopayudkte; śreṣṭharasopayogināṃ cedgarbhājāyanta ityabhipretamiti, evaṃ satyājaurabhramārgamāyūragokṣīradadhighṛtamadhutailasaindhavekṣurasamudgaśālibhṛtānāmevaikāntena prajā syāt, śyāmākavarakoddālakakoradūśakakandamūlabhakṣāśca nikhilenānapatyāḥ syuḥ, taccobhayamubhayatra dṛśyate//

na khalvapi paralokādetya sattvaṃ garbhamavakrāmati; yadi hyenamavakrāmet, nāsya kiñcit paurvadehikaṃ syādaaviditamaśrutamadrṣṭam vā, sa ca tacca na kiñcidapi smarati//

tasmādetadbrūmahe---amātrjaścāyaṃ garbho+apitrjaścānātmajaścāsātmyajaścārasajaśca, na cāsti sattvamaupapādukamiti(⁶²hovāca bharadvājaḥ)//

neti bhagavānātreyah, sarvebhya ebhyo bhāvebhyaḥ samuditebhyaḥ garbho+abhinirvartate// mātrjaścāyaṃ garbhaḥ/

na hi māturvinaḥ garbhotpattiḥ syāt, na ca janma jarāyujānām/

yāni khalvasya garbhasya mātṛjāni, yāni cāsya mātṛtaḥ saṃbhavataḥ saṃbhavanti, tānyanuvyākhyāsyāmaḥ; tadyathā---tvak ca lohitaṃ ca māmśaṃ ca medaśca nābhiśca hṛdayaṃ ca kloma ca yakṛcca plīhā ca vṛkkau ca bastiśca puriṣādhānaṃ cāmāśayaśca pakvāśayaścottaragudaṃ cādharaḥ gudaṃ ca kṣudrāntraṃ ca sthūlāntraṃ ca vapā ca vapāvahanaṃ ceti (mātṛjāni)//

pitṛjaścāyaṃ garbhaḥ/

nahi piturṛte garbhotpattiḥ syāt, na ca janma jarāyujānām/

yāni khalvasya garbhasya pitṛjāni, yāni cāsya pitṛtaḥ saṃbhavataḥ saṃbhavanti, tānyanuvyākhyāsyāmaḥ; tadyathā---keśaśmaśrunakhalomadantāsthisirāsnāyudhamanyaḥ śukraṃ ceti (pitṛjāni)//

ātmajaścāyaṃ garbhaḥ/

garbhātmā hyantarātmā yaḥ, taṃ 'jīva' ityācakṣate śāśvatamarujamajaramamaramakṣa-yamabhedyamacchedyamaloḍyaṃ viśvarūpaṃ viśvakarmāṇamavyaktamanādimanidhanamākṣaramapi/

sa garbhāśayamanupraviśya śukraśonitābhyāṃ saṃyogametya garbhatvena janayatyātmanā++ātmānaṃ, ātmasaṃjñā hi garbhe/

⁶⁰'sattvamupapādukam'iti pā+

⁶¹'syuḥ/ na cāpatyakāmāḥ pavideveran'iti pā+

⁶²yogīndranāthasenasyaśaṃmato+ayaṃ pāṭhaḥ

tasya punarātmano janmānāditvānopapadyate, ⁶³tasmānna jāta evāyamajātaṃ garbham janayati, ajāto hyāyamajātaṃ garbham janayati; sa caiva garbhaḥ kālāntareṇa bālayuvasthavirabhāvān prāpnoti, sa yasyām yasyāmavasthāyām vartate tasyām tasyām jāto bhavati, yā tvasya puraskṛtā tasyām janiṣyamāṇaśca, tasmāt sa eva jātaścājātaśca yugapadbhavati; yasmiṃścaitadubhayam sambhavati jātavām janiṣyamāṇatvam ca sa jāto janyate, sa caivānāgateṣvavasthāntareṣvajāto janyatyātmanā++ātmanam/

sato hyavasthāntaragamanamātrameva hi janma cocyate tatra tatra vayasi tasyām tasyāmavasthāyām; yathā-satāmeva śukraśoṇitajīvanām prāk saṃyogādggarbhatvam na bhavati, tacca saṃyogādbhavati; yathā-satastasyaiva puruṣasya prāgapatyāt pitṛtvam na bhavati, tac-cāpatyādbhavati; tathā satastasyaiva garbhasya tasyām tasyāmavasthāyām jātavāmajātavām cocyate//

na khalu garbhasya na ca māturna piturna cātmanah sarvabhāveṣu yatheṣṭakāritvamasti; te kiṃcit svavaśāt kurvanti, kiṃcit karmavaśāt, kvaciccaīṣām karaṇaśaktirbhavati, kvacinna bhavati/

yatra sattvādikaraṇasaṃpattatra yathābalameva yatheṣṭakāritvam, ato+avyathā viparyayaḥ /

na ca karaṇadoṣādakaraṇamātmā sambhavati garbhajanane, drṣṭam ceṣṭā yoniraiśvaryam mokṣaścātmavidbhirātmāyattam/

nahyanyaḥ sukhaduḥkhaḥ kartā /

na cānyato garbho jāyate jāyamānaḥ, nānkurotpattirabījāt//

yāni tu khalvasya garbhasyātmajāni, yāni cāsyātmataḥ sambhavataḥ sambhavanti, tānyanuvyākhyāsyāmaḥ; tadyathā---tāsu tāsu yoniśūtpattirāyurātmajñānaṃ mana indriyāni prāṇāpānu preraṇam dhāraṇamākṛtisvaravarṇaviśeṣaḥ sukhaduḥkhe icchādveṣau cetanā dhṛtīrbuddhiḥ smṛtirahaṅkāraḥ prayatnaśceti(ātmajāni)//

sātmyajaścāyam garbhaḥ/

nahyasātmyasevitvamantareṇa strīpuruṣayorvandhyatvamasti, garbheṣu vā+apyaniṣṭo bhāvaḥ/

yāvāt khalvasātmyasevinām strīpuruṣāṇām trayo doṣaḥ prakupitāḥ śārīramupasarpanto na śukraśoṇitagarbhāśayopaghātāyopapadyante, tāvat samarthā garbhajanāyā bhavanti/

sātmyasevinām punaḥ strīpuruṣāṇāmanupahataśukraśoṇitagarbhāśayānāmṛtukāle sannipatitānām jīvasyānavakramaṇādgarbhā na prādurbhavanti/

nati kevalam sātmyaja evāyam garbhaḥ, samudayo+atra kāraṇamucyate/

yāni khalvasya garbhasya sātmyajāni, yāni cāsyā sātmyataḥ sambhavataḥ sambhavanti, tānyanuvyākhyāsyāmaḥ; tadyathā---ārogyamanālasya malolupatvamindriyaprasādaḥ svaravarṇabijasaṃpat praharṣabhūyastvam ceti (sātmyajāni)//

rasajaścāyam garbhaḥ/

na hi rasādṛte mātuh prāṇayātrā+api syāt, kiṃ punargarbhajanma/

⁶⁴na caivāsamayagupayujyamānā rasā garbhamabhinirvartayanti, na ca kevalam samyagupayogādeva rasānām garbhābhinirvṛttirbhavati, ⁶⁵samudāyo+apyatra kāraṇamucyate/

yāni tu khalvasya garbhasya rasajāni, yāni cāsyā rasataḥ sambhavataḥ sambhavanti, tānyanuvyākhyāsyāmaḥ; tadyathā---śārīrasyābhinirvṛttirabhivṛddhiḥ prāṇānubandhastṛptiḥ puṣṭirutsāhaśceti (rasajāni)//

asti khalu sattvamaupapādukam; ⁶⁶yajjīvam spṛkśārīreṇābhisambadhnāti, yasminnapagamanapuraskṛte śīlamasya vyāvartate, bhaktirviparyasyate, sarvendriyāṇyupatapyante, balaṃ hīyate, vyādhaya āpyāyyante, yasmāddhīnaḥ prāṇāñjahāti, yadindriyāṇāmbhigrāhakaṃ ca 'mana' ityabhidhīyate; tattrividhamākhyāyate---śuddham, rājasam, tāmasamiti/

⁶³tasmāda jāta evāyamajātaṃ garbha janayati, jāto+apyajātaṃ ca garbham janayati'iti pā+

⁶⁴na caivāsyā asamyapayujyamānā'iti pā+

⁶⁵samudāyo+atra'iti pā+

⁶⁶jīvaspṛkśārīreṇa'iti pā+

yenāsyā khalu mano bhūyiṣṭhaṃ, tena ⁶⁷dvitīyāyāmājātau saṃprayogo bhavati; yadā tu tenaiva śuddhena saṃyujyate, tadā jāteratikrāntāyā api smarati/

smārtaṃ hi jñānamātmanastasyaiva manaso+anubandhādanuvartate, yasyānuvṛttiṃ puraskṛtya puruṣo 'jātismara' ityucyate/

yāni khalvasya garbhasya sattvajāni, yānyasya sattvataḥ saṃbhavataḥ saṃbhavanti, tānyanuvyākhyāsyāmaḥ; tadyathā---bhaktiḥ śīlaṃ śaucaṃ dveṣaḥ smṛtirmohastyāgo mātsaryam śauryam bhayam krodhastandrotsāhastaiḥkṣyam mārdayam gāmbhīrya-manavasthitatvamityevamādayāścānye, te sattvavikārā yānuttarakālam sattvabheda-mad-hikṛtyopadekṣyāmaḥ/

nānāvidhāni khalu sattvāni, tāni sarvānyekapuruṣe bhavanti, na ca bhavantyekakālam, ekaṃ tu ⁶⁸prāyovṛtṭyā++āha //

evamayam nānāvidhānāmeṣāṃ garbhakarāṇāṃ bhāvānāṃ samudāyādabhinirvartate garbhaḥ; yathā---kūṭāgāraṃ nānādravyasamudāyāt, yathā vā-ratho nānārathāṅgasamudāyāt; tasmādetadavocāma---mātrjāścāyam garbhaḥ; pitṛjāśca, ātmajāśca, sātmyajāśca, rasajāśca, asti ca sattvamaupapādukamiti(hovāca bhagavānātreyaḥ) //

bharadvāja uvāca---yadyayameṣāṃ nānāvidhānāṃ garbhakarāṇāṃ bhāvānāṃ samudāyādabhinirvartate garbhaḥ kathamayam sandhīyate, yadi cāpi sandhīyate kasmāt samudāyaprabhavaḥ sa garbho manuṣyavigraheṇa jāyate, manuṣyāśca manuṣyaprabhava ucyate; tatra cediṣṭametadyasmānmanuṣyo manuṣyaprabhavastasmādeva manuṣyavigraheṇa jāyate, yathā-gaurgoprabhavaḥ, yathā-cāśvo+aśvaprabhava iti; evaṃ sati yaduktamagre samudayaātmaka iti tadayuktam/

yadi ca manuṣyo manuṣyaprabhavaḥ, kasmājjaḍāndhakubjamūkavāmanamimminavya-ṅgonmattakuṣṭhikilāśibhyo jātāḥ ⁶⁹pitṛsadr̥śārūpā na bhavanti/

athātrāpi buddhirevaṃ syāt---svenaivāyamātmā cakṣuṣā rūpāṇi vetti, śrotreṇa śabdān, ghrāṇeṇa gandhān, rasanena rasān, sparśanena sparśān, buddhyā boddhavyamityanena het-unā na jaḍādibhyo jātāḥ ⁷⁰pitṛsadr̥śā bhavanti/

atrāpi pratijñāhānidoṣaḥ syāt, evamukte hyātmā satsvindriyeṣu jñāḥ syādasatkhajñāḥ; yatra caitadubhayaṃ saṃbhavati jñātvamajñātvaṃ ca, ⁷¹savikāraścātmā /

yadi ca darśanādibhirātmā viṣayān vetti, nirindriyo darśanādivirahādajñāḥ syāt, ajñātvā-dakāraṇam, akāraṇatvācca nātmeti vāgnastumātrametaadvacanamanartham syādi(hovāca bharadvājaḥ) //

ātreya uvāca---purastādetat pratijñātaṃ---sattvaṃ ⁷²jīvaṃ spṛkśarīreṇābhisambadhnātīti/ yasmāttu samudāyaprabhavaḥ sa garbho manuṣyavigraheṇa jāyate, manuṣyo manuṣyaprabhava ityucyate, tadvakṣyāmaḥ-bhūtānāṃ caturvidhā yonirbhavati---jarāyvaṇḍasvedodbhidaḥ/

tāsāṃ khalu catasṛṇāmapi yonīnāmekaikā yoniraparisaṃkhyeyabhedā bhavati, bhūtānāmākṛtīviśeṣāparisaṃkhyeyatvāt/

tatra jarāyujānāmaṇḍajānāṃ ca prāṇināmete garbhakarā bhāvā yāṃ yāṃ yonimāpadyante, tasyāṃ tasyāṃ yonau tathātathārūpā bhavanti; yathā---kanakarajatatāmratrapusīsakānyāsicyamānāni teṣu teṣu madhūcchiṣṭavigraheṣu, tāni yadā manuṣyabimbamāpadyante tadā manuṣyavigraheṇa jāyante, tasmāt samudāyaprabhavaḥ sa garbho manuṣyavigraheṇa jāyate; manuṣyāśca manuṣyaprabhava ucyate, tadyonitvāt/ //

yaccoktaṃ---yadi ca manuṣyo manuṣyaprabhavaḥ, kasmānna jaḍādibhyo jātāḥ pitṛsadr̥śārūpā bhavanti; tatrocyaṭ---yasya yasya hyaṅgāvayavasya bīje bījabhāga upatāpto bhavati, tasya tasyaṅgāvayavasya vikṛtirupajāyate, nopajāyate cānupatāpāt; tasmādubhayopapattirapyatra/

⁶⁷dvitīyāyāmājātau'iti pā+

⁶⁸prāyo+anuvṛtṭyā'iti pā+

⁶⁹pitṛsadr̥śā'iti pā+

⁷⁰pitṛsadr̥śārūpā'iti pā+

⁷¹sa vikāraprakṛtikāścātmā'iti pā+

⁷²jīvaspṛkśarīreṇa'iti pā+

sarvasya cātmajānīndriyāṇi, teṣāṃ bhāvābhāvaheturdaivam; tasmānnaikāntato jaḍādibhyo jātāḥ pitṛsadīśārūpā bhavanti//

na cātmā satsvindriyeṣu jñāḥ, asatsu vā bhavatyajñāḥ; na hyasattvaḥ kadācidātmā, sattvaviśeṣāccopalabhyate jñānaviśeṣa iti//

bhavanti cātra--- na karturīndriyābhāvāt kāryajñānam pravartate/

yā kriyā vartate ⁷³bhāvaiḥ sā vinā tairna vartate //

jānannapi mṛdo+abhāvāt kumbhakṛnna pravartate/

śrūyatām ⁷⁴cedamadyātmamātmajñānabalaṃ mahat //

īndriyāṇi ca ⁷⁵saṃkṣīpya manaḥ saṃkṣīpya cañcalam /

praviśyādhyātmamātmajñāḥ sve jñāne paryavasthitaḥ//

sarvatrāvahitajñāḥ sarvabhāvān parīkṣate/

gṛhṇīṣva ce(ve)damaparam bharadvāja vinirṇayam//

nirvṛttendriyavākceṣṭaḥ suptaḥ ⁷⁶svapnagato yadā /

viśayān sukhaduḥkhe ca vetti nājño+apyataḥ smṛtaḥ//

nātmajñānādṛte caikaṃ jñānam kiñcit pravartate/

na hyeko vartate bhāvo vartate nāpyahetukaḥ//

tasmājjñāḥ prakṛtiścātmā draṣṭā kāraṇameva ca /

sarvamevadbharadvāja nirṇītaṃ jahi saṃśayam//

tatra śloka---heturgarbhasya nirvṛttau vṛddhau janmani caiva yaḥ/

punarvasumatirya ca bharadvājamatiśca yā//

pratijñāpratiśedhaśca viśadaścātmanirṇayaḥ/

garbhāvakrāntimuddiśya khuḍḍikāṃ tatprakāśitam//

ityagniveśakṛte tantre carakapṛatisaṃskṛte śārīrasthāne khuḍḍikāgarbhāvakrāntiśārīraṃ nāma tṛtīyo+adhyāyaḥ//3//

4.4 caturtho+adhyāyaḥ/

athāto mahatīm garbhāvakrāntīm śārīraṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ//

yataśca garbhaḥ saṃbhavati, yasmimśca garbhasaṃjñā, yadvikāraśca garbhaḥ, yayā cānupūrvyā+abhinirvartate kuḥsau, yaścāsyā vṛddhihetuḥ, yataścāsyājanma bhavati, yataśca jāyamānaḥ kuḥsau vināśaṃ prāpnoti, yataśca kārtsnyenāvinaśyan vikṛtimāpadyate, tadanu-vyākhyāsyāmaḥ//

māṛṭaḥ pitṛta ātmataḥ sātmyato rasataḥ sattvata ityetebhyo bhāvebhyāḥ samuditebhyo garbhaḥ saṃbhavati/

tasya ye ye+avayavā yato yataḥ saṃbhavataḥ saṃbhavanti tān vibhajya māṛṭjādīnavayavān pṛthak pṛthaguktamagre//

śukraśoṇitajīvasaṃyoge tu khalu kuḥsigate garbhasaṃjñā bhavati//

garbhastu khalvantarikṣavāyavagnitoyabhūmivikāraścotanādhiṣṭhānabhūtaḥ/

evamanayā yuktyā pañcamahābhūtavikārasamudāyātmako garbhaścetanādhiṣṭhānabhūtaḥ, sa hyasya saṣṭho dhāturuḥktaḥ//

yayā cānupūrvyā+abhinirvartate kuḥsau tāṃ vyākhyāsyāmaḥ---gate purāṇe rajasi nave cānasthite śuddhasnātāṃ striyamavyāpannayoniśoṇitagarbhāśayāmṛtumatīmācakṣmahe/

tayā saha tathābhūtayā yadā pumānavyāpannabījo miśrībhāvaṃ gacchati, tadā tasya harṣodīritaḥ paraḥ śārīradhātūtmā śukrabhūto+añgādaṅgāt saṃbhavati/

sa tathā harṣabhūtenātmanodīritaśca-⁷⁷adhiṣṭhitaśca bījarūpo dhātūḥ puruṣaśārīradabhivīṣpattyocitena pathā garbhāśayamanupraviśyārtavenābhisaṃsargameti//

⁷³yaiḥ kriyā vartate yā tu'iti pā+

⁷⁴yogīndranāthasenastu 'vedam'iti paṭhati, vyākhyānayati ca 'vedam vedamivātathajñānam śrūyatām'iti

⁷⁵saṃyamya'iti pā+

⁷⁶svapnagatān'iti pā+

⁷⁷adhiṣṭhitabījadhātūḥ'iti pā+

tatra pūrvaṃ cetanādhātuḥ ⁷⁸sattvakaraṇo guṇagrahaṇāya pravartate; sa hi hetuḥ kāraṇaṃ nimittamakṣaraṃ kartā mantā ⁷⁹veditā boddhā draṣṭā dhātā brahmā viśvakarmā viśvarūpaḥ puruṣaḥ prabhavo+avyayo nityo guṇī grahaṇaṃ pradhānamavyaktaṃ jīvo jñāḥ pudgalaścetanāvān vibhurbhūtātmā cendriyātmā cāntarātmā ceti/

sa guṇopādānakāle+antarikṣaṃ pūrvamanyebhyo guṇebhya upādatte, yathā-pralayātyaye sisṛkṣurbhūtānyakṣarabhūta ātmā sattvopādānaḥ pūrvataramākāśaṃ srjati, tataḥ krameṇa vyaktataraguṇān dhātūn vāyvādikāṃścaturaḥ; tathā dehagrahaṇe+api pravartamānaḥ pūrvataramākāśamevopādatte, tataḥ krameṇa vyaktataraguṇān dhātūn vāyvādikāṃścaturaḥ/

sarvamapi tu khalvetadguṇopādānamaṇunā kālena bhavati//

sa sarvaguṇavān garbhatvamāpannaḥ prathame māsi saṃmūrchitaḥ ⁸⁰sarvadhātukaluṣīkṛtaḥ kṣetābhūto bhavatyavyaktavigrahaḥ sadasadbhūtāṅgāyavavah//

dvitīye māsi ghaṇaḥ saṃpadyate ⁸¹piṇḍaḥ peśyārbudaṃ vā/

tatra ghaṇaḥ puruṣaḥ, peśī strī, arbudaṃ napuṃsakam//

ṭṭīye māsi sarvendriyāṇi sarvāṅgāyavavāśca yaugapadyenābhinirvartante//

tatrāśya kecidaṅgāyavavā mātṛjādīnavayavān vibhajya pūrvamuktā yathāvat /

mahābhūtavikārapravibhāgena ⁸²tvidānīmasya tāṃścaivāṅgāyavavān kāṃścit paryāyāntareṇāparāṃścānuvyākhyāsyāmaḥ/

mātṛjādayo+apyasya mahābhūtavikārā eva/

tatrāśyākāśātmakaṃ śabdaḥ śrotraṃ lāghavaṃ sauḥkṣmyaṃ vivekaśca, vāyvātmakaṃ sparśaḥ sparśanaṃ raukṣyaṃ preraṇaṃ dhātuvyūhanaṃ ceṣṭāśca śārīryaḥ, agnyātmakaṃ rūpaṃ darśanaṃ prakāśaḥ paktirauṣṇyaṃ ca , abātmakaṃ raso rasanāṃ śaityaṃ mārḍavaṃ snehaḥ kledaśca, pṛthivyātmakaṃ gandho ghrāṇaṃ gauravaṃ sthairyāṃ mūrtiśceti//

evamayaṃ lokasaṃmitaḥ puruṣaḥ/

yāvanto hi loka mūrtimanto bhāvaviśeṣāstāvantaḥ puruṣe, yāvantaḥ puruṣe tāvanto loka iti; budhāstvevaṃ draṣṭumicchanti//

evamasyevdriyāṇyāṅgāyavavāśca yaugapadyenābhinirvartante+anyatra tebhyo bhāvebhyo ye+asya jātasyottarakālaṃ jāyante; tadyathā---dantā vyañjanāni ⁸³vyaktībhāvastathāyuktāni cāparāṇi/

eṣā prakṛtiḥ, vikṛtiḥ punarato+avyathā/ santi khalvasmin garbhe kecinnityā bhāvāḥ, santi cānityāḥ keci/

tasya ya evāṅgāyavavāḥ santiṣṭhante, ta eva strīliṅgaṃ puruṣaliṅgaṃ napuṃsakaliṅgaṃ vā bibhrati/

tatra strīpuruṣayorye vaiśeṣikā bhāvāḥ pradhānaśrayā guṇaśrayāśca, teṣāṃ yato bhūyastvaṃ tato+anyatarabhāvah/

tadyathā---klaibyaṃ bhīrutvamavaśīśādyāṃ moho+anavasthānamadhogurutvamasahanaṃ śaithilyaṃ mārḍavaṃ garbhāśayabījabhāgastathāyuktāni cāparāṇi strīkarāṇi, ato viparītāni puruṣakarāṇi, ⁸⁴ubhayabhāgāyavavā napuṃsakakarāṇi bhavanti//

tasya yatkāramevendriyāṇi saṃtiṣṭhante, tatkālameva cetasi vedanā nirbandhaṃ prāpnoti; tasmāttadā prabhṛti garbhaḥ spandate, prārthayate ca janmāntarānubhūtaṃ yat kiṃcīt, taddvairhṛdayamācakṣate vṛddhāḥ/

mātṛjaṃ cāsya hṛdayaṃ mātṛhrdayenābhisambaddhaṃ bhavati ⁸⁵rasavāhinībhiḥ saṃvāhinībhiḥ; tasmāttayostābhirbhaktiḥ ⁸⁶saṃspandate /

⁷⁸'sattvopakaraṇaḥ'iti pā+

⁷⁹'bodhayitā'iti pā+

⁸⁰'sarvadhātukalanīkṛtaḥ'iti, 'sarvadhātukalalīkṛtaḥ'iti ca pā+

⁸¹'piṇḍaḥ'iti hastalikhitaḥ'iti pā+

⁸²'tvidānīmaparāṃścaivāṅgāyavavān paryāyāntareṇānuvyākhyāsyāmaḥ'iti pā+

⁸³'śukrarajovyaktībhāvah'iti pā+

⁸⁴'ubhayabhāgabhāvāni'iti 'ubhayabhāvā'iti ca pā+

⁸⁵'rasavāhinībhiḥ'iti pā+

⁸⁶'saṃpadyate'iti pā+

taccaiva kāraṇamavekṣamānā⁸⁷ na dvaihrdayasya vimānitaṃ garbhamicchanti kartum/
 vimānane hyasya dṛśyate vināśo vikṛtirvā/
 samānayogakṣemā hi tadā bhavati garbheṇa keśucidartheṣu mātā/
 tasmāt priyahitābhyāṃ garbhīṇīm viśeṣenopacaranti kuśalāḥ//
 tasyā garbhāpatterdvaihrdayasya ca nijñānārthaṃ liṅgāni samāsenopadekṣyāmaḥ/
⁸⁸upacārasādhanam hyasya jñāne, jñānam ca liṅgataḥ, tasmādiṣṭo liṅgopadeśaḥ /
 tadyathā---ārtavādarśanamāsyasaṃsraṇamanannābhilāṣaśchardirarocako+amlakāmātā
 ca viśeṣeṇa śraddhāpraṇayanamuccāvaceṣu bhāveṣu gurugātratvaṃ cakṣuṣorglāṇiḥ
 stanayoḥ stanyamoṣṭhayoḥ stanamaṇḍalayoḥca kārṣṇyamatyartham śvayathuḥ pāday-
 orīṣallomarājyudgamo yonyāścāṭālatvamiṭi garbhe paryāgate rūpāni bhavati//
 sā yadyadicchettattadasyai dadyādanyatra garbhopaghātakarebhyo bhāvebhyah//
 garbhopaghātakarāstvime bhāvā bhavantiḥ; tadyathā---sarvamatigurūṣṇatikṣṇam
 dāruṇāśca ceṣṭāḥ; imāmāścānyānupadiśanti vṛddhāḥ---devatārakṣo+anucaraparirakṣaṇārthaṃ
 na raktāni vāsāmsi bibhṛyānna madakarāṇi madyānyabhyavahareṇna yānamadhirohenna
 māmsamaśnīyāt sarvendriyapratikūlāmāśca bhāvān dūrataḥ parivarjayet, yaccānyadapi kiñcit
 striyo vidyuh//
 tivrāyāṃ tu khalu prārthanāyāṃ kāmamahitamapyasyai hitenopahitaṃ dadyāt
 prārthanāvinayanārthaṃ/
 prārthanāsaṃdhāraṇāddhi vāyuh prakupito+antaḥśarīramanucaran garbhasyāpadyamā-
 nasya vināśam vairūpyam vā kuryāt//
 caturthe māsi sthiratvamāpadyate garbhaḥ, tasmāttadā garbhīṇī gurugātratvamadhikamā-
 padyate viśeṣeṇa//
 pañcame māsi garbhasya māmsaṇitopacayo bhavatyadhikamanyebhyo māsebhyah, tas-
 māttadā garbhīṇī kārṣyamāpadyate viśeṣeṇa//
 ṣaṣṭhe māsi garbhasya balavarṇopacayo bhavatyadhikamanyebhyo māsebhyah, tasmāt-
 tadā garbhīṇī balavarṇahānimāpadyate viśeṣeṇa//
 saptame māsi garbhaḥ sarvairbhāvairāpyāyyate, tasmāttadā garbhīṇī sarvākārāiḥ klān-
 tatamā bhavati//
 aṣṭame māsi garbhaśca mātṛto garbhataśca mātā⁸⁹ rasahāriṇībhiḥ saṃvāhinībhirmu-
 muhurojaḥ parasparata ādadāte⁹⁰ garbhasyāsaṃpūrṇatvāt / tasmāttadā garbhīṇī muhur-
 muhurmudā yuktā bhavati muhurmuhuśca mlānā, tathā garbhaḥ; tasmāttadā garbhasya
 janma vyāpattimadbhavatyojaso+anavasthitatvāt/ taṃ caivārthamabhisamīkṣyāṣṭamaṃ
 māsamaṇyamityācakṣate kuśalāḥ//
 tasminnekadivasātikrānte+api navamaṃ māsamupādāya prasavakālamityāhurādaśamān-
 māsāt/
 etāvān prasavakālāḥ,⁹¹ vaikārikamataḥ param kuṣāvavasthānam garbhasya//
 evamanayā++ānupūrvyā+abhinirvartate kuṣau//
 mātṛādīnāṃ khalu garbhakarāṇāṃ bhāvānāṃ saṃpadastathā vṛttasya sauṣṭhavānmātṛ-
 taścaivopasnehopasvedābhyāṃ kālapariṇāmāt svabhāvasaṃsiddheśca kuṣau vṛddhiṃ prāp-
 noti//
 mātṛādīnāmeva tu khalu garbhakarāṇāṃ bhāvānāṃ vyāpattinimittamasyājanma bha-
 vati//
 ye hyasya kuṣau vṛddhihetusamākhyātā bhāvāsteṣāṃ viparyayādudare vināśamāpady-
 ate, athavā+apyavcirajātaḥ syāt//
 yatastu kārtsnyenāvinaśyan vikṛtimāpadyate, tadnuvyākhyāsyāmaḥ---yadā
 striyā doṣaprapakopaṇoktānyāsevamānāyā doṣāḥ prakupitāḥ śarīramupasarpantaḥ

⁸⁷dvaihrdayāvīmānitaṃ'iti pā+

⁸⁸upacārasaṃbodhanam'iti pā+

⁸⁹rasavāhinībhiḥ'iti pā+

⁹⁰garbhasya saṃpūrṇatvāt'iti pā+

⁹¹ata ūrdhvamavasthānam'iti pā+

⁹²śonitagarbhāśayāvupapadyate, na ca kārtsnyena śonitagarbhāśayau dūṣayanti, ⁹³tadeyaṃ garbhaṃ labhate strī; tadā tasya garbhasya mātṛjānāmavayavānāmanyatamo+avayavo vikṛtimāpadyata eko+athavā+aneke, yasya yasya hyavayavasya bīje bījabhāge vā doṣāḥ prakopamāpadyante, taṃ tamavayavaṃ vikṛtirāviśati/

yadā hyasyāḥ śonite garbhāśayabījabhāgaḥ pradoṣamāpadyate, tadā vandhyāṃ janayati; yadā punarasyāḥ śonite garbhāśayabījabhāgāvayavaḥ pradoṣamāpadyate, tadā pūtiprajāṃ janayati; yadā tvasyāḥ śonite garbhāśayabījabhāgāvayavaḥ strīkarāṇāṃ ca śārīrabījabhāgānāmekadeśaḥ pradoṣamāpadyate, tadā stryākṛtibhūyiṣṭhāmastriyaṃ ⁹⁴vārtāṃ nāma janayati, taṃ strīvyāpadamācakṣate//

⁹⁵evameva puruṣasya yadā bīje bījabhāgaḥ pradoṣamāpadyate, tadā vandhyāṃ janayati; yadā punarasya bīje bījabhāgāvayavaḥ pradoṣamāpadyate, tadā pūtiprajāṃ janayati; yadā tvasya bīje bījabhāgāvayavaḥ puruṣakarāṇāṃ ca śārīrabījabhāgānāmekadeśaḥ pradoṣamāpadyate, tadā puruṣākṛtibhūyiṣṭhamapuruṣaṃ ⁹⁶trīṇaputrikaṃ nāma janayati; taṃ puruṣavyāpadamācakṣate//

etena mātṛjānāṃ pitṛjānāṃ cāvayavānāṃ vikṛtivyākhyānena sātmyajānāṃ rasajānāṃ sattvajānāṃ cāvayavānāṃ vikṛtivyākhyātā bhavati//

nirvikāraḥ parastvātmā sarvabhūtānāṃ virniśeṣaḥ; sattvaśārīrayostu viśeṣadvīṣeṣopalabdhīḥ//

tatra trayāḥ śārīradoṣā vātapittaśleṣmāṇaḥ, te śārīraṃ dūṣayanti; dvau punaḥ sattvadoṣau rajastamaśca, tau sattvaṃ dūṣayataḥ/

tābhyāṃ ca sattvaśārīrabhyāṃ duṣṭābhyāṃ vikṛtirupajāyate, nopajāyate cāpraduṣṭābhyāṃ//

tatra śārīraṃ yoniviśeṣaccaturvidhamuktamagre//

trividhaṃ khalu sattvaṃ-śuddhaṃ, rājasam, tāmasamiti/

tatra śuddhamadoṣamākhyātāṃ klyāṇāṃśatvāt, rājasam sadoṣamākhyātāṃ roṣāṃśatvāt, tāmasamapi sadoṣamākhyātāṃ mohāṃśatvāt/

teṣāṃ tu trayāṇāmapi sattvānāmekaikasya bhedāgramaparisāṅkhyeyaṃ taratamayogāccharīrayoniviśeṣebhyaścānyonyānuvidhānatvācca/

śārīraṃ hyapi sattvamanuvidhīyate, sattvaṃ ca śārīraṃ/

tasmāt katicitsattvabhedānanūkābhinirdeśena nidarśanārthamanuvyākhyāsyāmaḥ//

tadyathā---śuciṃ satyābhisandhaṃ jītmānam saṃvibhāginam jñānavijñānavacanaprativacanasampannam smṛtimantaṃ kāmakrodhalobhamānamohersyāharṣāmarṣāpetam samam sarvabhūteṣu brāhmaṇaṃ vidyāt//

ijyādhyayanavratāhomabrahmacaryaparamatithivratamupaśāntamadamānarāgadveṣamohalobharoṣam pratibhāvacanavijsānopadhāraṇaśaktisampannamārṣam vidyāt//

aiśvaryavantamādeyavākyaṃ yajvānam sūramojasvinam tejasopetamakliṣṭakarmānam dīrghadarśinaṃ dharmārthakāmābhīratamaindraṃ vidyāt//

lekhāsthavṛttam prāptakāriṇamasamprahāryamutthānavantaṃ smṛtimantaṃ-
⁹⁷aiśvaryalambhinaṃ vyapagatarāgersyādveṣamohaṃ yāmyaṃ vidyāt//

sūram dhīram śucimaśucidveṣinaṃ yajvānamambhovihāraratimakliṣṭakarmānam sthānakopaprasādam vāruṇam vidyāt//

sthānamānopabhogaparivārasampannam dharmārthakāmanityaṃ śuciṃ sukhavihāram vyaktakopaprasādam kauberam vidyāt//

priyanṛtyagītavāditrollāpakaślokaśyāyiketihāsapurāṇeṣu kuśalam gandhamālyānulepanavasanastṛivihārakāmanityamanasūyakam gāndharvam vidyāt//

⁹²śonitagarbhāśayopaghātāyopapadyante'iti pā+

⁹³tadā yaṃ 'iti pā+

⁹⁴rāntāṃ'iti pā+

⁹⁵evameva puruṣasya bījadoṣe pitṛjāvayavavikṛtim vidyāt/ yadā hyasya bīje bījabhāgāvayavaḥ'iti pā+

⁹⁶trīṇapūlikaṃ'iti pā+

⁹⁷aiśvaryālambinaṃ'iti pā+

ityeṇaṃ śuddhasya sattvasya saptavidhaṃ bhedāṃśaṃ vidyāt kalyāṇaṃśatvāt; tatsaṃyo-
gāttu brāhmadatyantaśuddhaṃ vyavasyet//

śūraṃ caṇḍamasūyakamaiśvaryavantam⁹⁸ aupadhikaṃ raudramananukrośamātmāpū-
jakamāsuram vidyāt//

amarṣiṇamanubandhakopaṃ chidraprahāriṇaṃ krūramāhārātimātrarucimāmiśapriyata-
maṃ svapnāyāśabahulamīrṣyūṃ rākṣasaṃ vidyāt//

mahāśanaṃ straiṇaṃ strīrahaskāmamaśuciṃ śucidveṣiṇaṃ bhīruṃ bhīṣayitāraṃ vikṛtavi-
hārāhārāśīlaṃ paiśācaṃ vidyāt//

kruddhaśūramakruddhabhīruṃ tīkṣṇamāyāśabahulaṃ⁹⁹ saṃtrastagocaramāhāravihāraparaṃ
sārpam vidyāt//

āhārakāmamatiduhkhaśīlācāropacāramasūyakamasamvibhāginamatilolupamakarmaśīlaṃ
praitaṃ vidyāt//

anuṣaktakāmamajasramāhāravihāraparamanavasthitamamarṣaṇamasamcayaṃ śākunaṃ
vidyāt//

ityevaṃ khalu rājasasya sattvasya ṣaḍvidhaṃ bhedāṃśaṃ vidyāt, roṣāṃśatvāt//

&nirākariṣṇumamedhasaṃ jugupsitācārāhāraṃ maithunaparaṃ svapnaśīlaṃ pāśavaṃ
vidyāt//

bhīrumabudhamāhārālubdhamanavasthitamanuṣaktakāmakrodhaṃ saraṇaśīlaṃ toyakā-
maṃ mātṣyaṃ vidyāt//

alasaṃ kevalamabhiniviṣṭamāhāre sarvabuddhyaṅgaḥiṇaṃ vānaspatyaṃ vid yāt//

ityevaṃ tāmasasya sattvasya trividhaṃ bhedāṃśaṃ vidyānmohāṃśatvāt//

ityaparisaṃkhyeyabhedānāṃ trayāṇāmapi sattvānāṃ bhedaikadeśo vyākhyātaḥ; śud-
dhasya sattvasya saptavidho brahmaṛṣiśakrayamavarūṇakuberagandharvasattvānukāreṇa,
rājasasya ṣaḍvidho daityapiśācarākṣasasarpapretaśakunisattvānukāreṇa, tāmasasya trividhaḥ
paśumatsyavanaspatīsattvānukāreṇa, kathaṃ ca yathāsattvamupacāraḥ syāditi//

kevalaścāyamuddeśo yathoddeśamabhinirdiṣṭo bhavati¹⁰⁰ garbhāvākṛāntisaṃprayuktaḥ ;
tasya cārthasya vijñāne sāmāthyam garbhakarāṇām ca bhāvānāmanusamādhiḥ, vighātaśca
vighātakarāṇām bhāvānāmiti//

tatra ślokaḥ---nimittamātmā prakṛtirvṛddhiḥ kukṣau krameṇa ca/

vṛddhihetuśca garbhasya pañcārthāḥ śubhasaṃjñitāḥ//

ajanmani ca yo heturvināśe vikṛtāvapi/

imāṃstrīnaśubhān bhāvānāhurgarbhavighātakān//

śubhāśubhasamākhyātānaṣṭau bhāvānimān bhiṣak/

sarvathā veda yaḥ sarvān sa rājñāḥ kartumarhati//

avāptyupāyān garbhasya sa evaṃ jñātumarhati/

ye ca garbhavighātoktā bhāvāstāṃścāpyudārādhiḥ//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte śārīrasthāne mahatīgarbhāvākṛān tiśārīraṃ
nāma caturthe+adhyāyaḥ//4//

4.5 pañcamo+adhyāyaḥ/

athātaḥ puruṣavicayaṃ śārīraṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah//

'puruṣo+ayaṃ lokasaṃnitāḥ'ityuvāca bhagavān punarvasurātreyah/

yāvanto hi loke (¹⁰¹bhūrtimanto) bhāvaviśeṣāstāvantaḥ puruṣe, yāvantaḥ puruṣe tāvanto
loke; ityevaṃvādinam bhagavantamātreyamagniveśa uvāca---netāvatā vākyenoktaṃ
vākyārthamavagāhāmahe, bhagavatā buddhyā bhūyastaramato+anuvyākhyāyamānaṃ
śūśrūṣāmaha iti//

⁹⁸ audarikaṃ'iti pā+

⁹⁹ niralaṅkariṣṇum'iti pā+

¹⁰⁰ garbhāvākṛāntisaṃprayuktasyārthasya vijñāne'iti pā+

¹⁰¹ mūrtimantaḥ'iti gaṅgādharaśaṃmataḥ pāṭhaḥ

tamuvāca bhagavānātreyāḥ---aparisaṃkhyeyā lokāvayavaviśeṣāḥ, puruṣāvayavaviśeṣā apyaparisaṃkhyeyāḥ; teṣāṃ yathāsthūlaṃ katicidbhāvan sāmānyamabhipretyodāharīṣyāmaḥ, tānekamanā nibodha samyagupavarṇyamānānagniveśa! /

ṣaḍdhātavaḥ samuditāḥ 'puruṣa'iti śabdaṃ labhante; tadyathā---prthivyāpastejo vāyurākāśaṃ brahma cāvyaktamiti, eta eva ca ṣaḍdhātavaḥ samuditāḥ 'puruṣa' iti śabdaṃ labhante//

tasya puruṣasya prthivī mūrthiḥ, āpaḥ kledaḥ, tejo+abhisantāpaḥ, vāyuḥ prāṇaḥ, viyāt suśirāṇi, brahma antarātmā/

yathā khalu brāhmī vibhūtirloke tathā puruṣe+apyāntarātmikī vibhūtiḥ, brahmaṇo vibhūtirloke prajāpatirantarātmāno vibhūtiḥ puruṣe sattvaṃ, yastvindro loke sa puruṣe+ahaṅkāraḥ, ādityastvādānaṃ, rudro roṣaḥ, somaḥ prasādaḥ, vasavaḥ sukham, aśvinau kāntiḥ, marudutsāhaḥ, viśvedevāḥ sarvendriyāṇi saevendriyārthāśca, tamo mohaḥ, jyotirjñānaṃ, yathā lokasya sargādistathā puruṣasya garbhādhānaṃ, yathā kṛtayugamevaṃ bālyam, yathā tretā tathā yauvanam, yathā dvāparastathā sthāviryam, yathā kalirevamāturyam, yathā yugāntastathā maraṇamiti/

evametenānumānenānuktānāmapi lokapuruṣayoravayavaviśeṣāṇāmagniveśa! sāmānyam vidyāditi//

evamvācinaṃ bhagavantamātreyamagniveśa uvāca---evametat sarvamanapavādaṃ yathoktaṃ bhagavatā lokapuruṣayoḥ sāmānyam/

kinnvasya sāmānyopadeśasya prayojanamiti//

bhagavānuvāca---śṛṇvagniveśa! sarvalokamātmāmanyātmānaṃ ca sarvaloke samamanu- paśyataḥ &satyā buddhiḥ samutpadyate/

sarvalokaṃ hyātmani paśyato bhavatyātmaiva sukhaduḥkhayoḥ kartā nānya iti/

karmātmakatvācca hetvādibhiryuktaḥ sarvaloko+ahamiti viditvā jñānaṃ pūrvamutthāpy- ate+apavargāyati/

tatra saṃyogāpekṣī lokaśabdaḥ/

ṣaḍdhātusamudāyo hi sāmānyataḥ sarvalokaḥ//

tasya hetuḥ, utpattiḥ, vṛddhiḥ, upaplavāḥ, viyogaśca /

tatra heturutpattikāraṇaṃ, utpattirjanma, vṛddhirāpyāyanam, upaplavo duḥkhāgamaḥ, ṣaḍdhātuvibhāgo viyogaḥ sajīvāpagamaḥ sa prāṇanīrodhaḥ sa bhaṅgaḥ sa lokasvabhāvaḥ/ tasya mūlaṃ sarvopaplavānāṃ ca pravṛttiḥ, nivṛttiruparamaḥ/

pravṛttirduḥkhaṃ, nivṛttiḥ sukhamiti yaj jñānamutpadyate tat satyam/

tasya hetuḥ sarvalokasāmānyajñānam/

etatprayojanaṃ sāmānyopadeśasyeti//

athāgniveśa uvāca---kiṃmūlā bhagavan! pravṛttiḥ, nivṛttau ca ka upāya iti//

bhagavānuvāca---moheccādveśakarmamūlā pravṛttiḥ/

tajjā hyahaṅkāraśaṅgasamśayābhisamplavābhyavapātavipratyayāviśeṣānupāyāstaruṇamiva drumamativipulaśākhāstaravo+abhibhūya puruṣamavatatyai vottīṣṭhante; yairabhibhūto na sattāmativartate /

tatraivaṃjātirūpavittavṛttabuddhiśīlavidyābhijanavayovīryaprabhāvasaṃpanno+ahamityahaṅkāraḥ, yanmanovākkāyakarma nāpavargāya sa saṅgaḥ, karmaphalamokṣapuruṣapretyab- hāvādayaḥ santi vā neti saṃśayaḥ, sarvāvasthāsvananyo+ahamahaṃ sraṣṭā svabhā- vasamśiddho+ahamahaṃ śarīrendriyabuddhismṛtivyāpārāśīriti grahaṇamabhisamplavaḥ, mama mātṛpitṛbhrātrḍārāpatyabandhumitrabhrītyagaṇo gaṇasya cāhamityabhyavapātaḥ, kāryākāryahitāśubhāśubheṣu viparītābhīniveśo vipratyayaḥ, jñājñāyoḥ prakṛtivyākāryoḥ pravṛttinivṛttyośca sāmānyadarśanamaviśeṣaḥ, prokṣaṇānaśānāgnihoṭratṛṣavaṇāb- hyukṣaṇāvāhanayājānayaajanayācanasālilahunāsanapraveśādayaḥ samārambhāḥ procyante hyanupāyāḥ/

evamayamadhīdhr̥tismṛtirahaṅkārabhinivīṣṭaḥ saktaḥ saśaṃśayo+abhisamplutabuddhirabhyavapatito+avimārgagatirnivāsavṛkṣaḥ sattvaśarīradoṣamūlānāṃ sarvaduḥkhānāṃ bhavati/

evamaḥkāradibhirdoṣairbhrāmyamāṇo nātivartate pravṛttiṃ, sā ca mūlamaghasya//

nivṛttirapavargaḥ; tat paraṁ praśāntaṁ tattadakṣaraṁ tadbrahma sa mokṣaḥ//

tatra mumukṣūṇāmudayanāni vyākhyāsyāmaḥ/

tatra lokadoṣadarśino mumukṣorādita evācāryābhigamanam, tasyopadeśānuṣṭhānam, agnerevopacaryā, dharmasāstrānugamanam, tadārthāvabodhaḥ, tenāvaṣṭambhaḥ, tatra yathoktāḥ kriyāḥ, satāmupāsanam, asatāṁ parivarjanam, asaṅgatiṛjanena, satyaṁ sarvabhūtahitamaparūṣamanatikāle parīkṣya vacanam, sarvapraṇīṣu cātmanīvāvekṣā, sarvāsāmasmarānamasaṅkalpanamaprār thanamanabhībhaṣaṇam ca strīṇām, sarvapariagrahyāgaḥ, kaupīnam pracchādanārtham, dhāturāganivasanam, kanthāsīvanahetoḥ sūcīpippalakam, śaucādhānahe torjalakuṇḍikā, daṇḍadhāraṇam, bhaikṣacaryārtham pātram, prāṇadhāraṇārthamekakālamagrāmyo yathopapanno+abhyavahāraḥ, śramāpanayanārtham śīrṇaśuṣkaparṇatṛṇāstarānopadhānam, dhyānahetoḥ kāyanibandhanam, vaneṣvaniketavāsaḥ, tandrānidrālasyaḍikarmavarjanam, indriyārtheṣvanurāgopatāpanigrahaḥ, suptasthitagataprekṣitāhāravihāraprasyaṅgaceṣṭādikeṣvārambheṣu smṛtipūrvikā pravṛttiḥ, satkārastutigarhāvamānakṣamatvaṁ, kṣutpipāsāyāśramaśītoṣṇavātavarṣāsukhaduḥkhasaṁsparśasahatvaṁ, śokadainyamānodvegamadaloḥbhāraḥ, gersyābhayakrodhādibhiraṣaṁcalanam, ahaṅkāraḍiṣūpasargasaṁjñā, lokapuruṣayoḥ sargāḍisāmānyāvekṣaṇam, kāryakālātyayabhayaṁ, yogārambhe satatamanirvedaḥ, sattvotsāhaḥ, apavargāya dhīdhṛtismṛtibalādhānam; niyamanamindriyāṇām cetasi, cetasa ātmani, ātmanaśca; dhātubhedena śarīrāvayavasamkhyānamabhīkṣṇam, sarvaṁ kāraṇavadduḥkhasvasmanityamityabhyupagamaḥ, ¹⁰²sarvapravṛtṭisvaghasaṁjñā, sarvasaṁnyāse sukhamityabhiniveśaḥ; eṣa mārgo+apavargāya, ato+anyathā badhyate; ityudayanāni vyākhyātāni//

bhavanti cātra---etairavimalaṁ sattvaṁ śuddhyulāyairviśudhyati/
mṛjyamāna ivādarśastailacalakacāḍibhiḥ//
grahāmbudarajodhūmanīhārairasamāvṛtam/
yathā+arkamaṇḍalaṁ bhāti bhāti sattvaṁ tathā+amalam//
jñalatyātmāni saṁruddhaṁ tat sattvaṁ saṁvṛtāyane/
śuddhaḥ sthiraḥ prasannārcirdīlo dīlāśaye yathā//
śuddhasattvasya yā śuddhā satyā buddhiḥ pravartate/
yayā bhinattatibalaṁ mahāmohamayam tamaḥ//
sarvabhāvasvabhāvajño yayā bhavati niḥspṛhaḥ/
yogaṁ yayā sādhyate sāmkyah saṁladyate yayā//
yayā nolaityahaṅkāraṁ nolāste kāraṇam yayā/
yayā nālambate kiṁcit sarvaṁ saṁnyasyate yayā//
yāti brahma yayā nityamajaram ¹⁰³śāntamavyayam /
vidyā siddhirmatirmedhā prajñā jñānam ca sā matā//
loke vitatamātmānam lokaṁ cātmani laśyataḥ/
larāvaradrśaḥ śāntirjñanamūlā na naśyati//
laśyataḥ sarvabhāvān hi sarvāvasthāsu sarvadā/
brahmabhūtasya saṁyogo na śuddhasyolaladyate//
nātamanah karanābhāvāllīṅgamalyulalabhyate/
sa sarvakaraṇāyogānmukta ityabhidhīyate //
vilālam virajaḥ śāntaṁ laramakṣaramavyayam/
amṛtaṁ brahma nirvāṇam laryāyaiḥ śāntirucyate//
etattat saumya! vijñānam yajjñātvā muktasaṁśayaḥ/
munayaḥ praśamaṁ jagmurvītamoharajaḥspṛhāḥ//

tatra ślokau---saprāyojanamuddiṣṭaṁ lokasya luruṣasya ca /
sāmānyam mūlamutlattaṁ nivṛttaṁ mārga eva ca //

¹⁰²duḥkhasaṁjñā'iti pā+

¹⁰³śāntamakṣaram'iti lā+

śuddhasattvasamādhānaṃ satyā buddhiśca naiṣṭhikī/

vicaye luruṣasyoktā niṣṭhā ca laramarṣinā//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte śārīrasthāne puruṣavicayaśārīraṃ nāma pañcamo+adhyāyah//5//

4.6 ṣaṣṭho+adhyāyah/

athātaḥ śārīravicayaṃ śārīraṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ//

śārīravicayaḥ śārīropakāṛārthamiṣyate/

jñātvā hi śārīratattvaṃ śārīropakāṛakareṣu bhāveṣu jñānamutpadyate/

tasmāccharīravicayaṃ praśaṃsanti kuśalāḥ//

tatra śārīraṃ nāma cetanādhiṣṭhānabhūtaṃ pañcamahābhūtavikārasamudāyātmakaṃ
¹⁰⁴ samayogavāhi / yadā hyasmiñ śārīre dhātavo vaiṣamyamāpadyante tadā kleśaṃ vināśaṃ
vā prāpnoti /

vaiṣamyagamanam hi punardhātūnāṃ vṛddhihrāsagamanamakārtsnyena prakṛtyā ca//

yaugapadyena tu virodhināṃ dhātūnāṃ vṛddhihrāsau bhavataḥ/

yaddhi yasya dhātorvṛddhikaraṃ tattato viparītaguṇasya dhātoḥ pratyavāyakaraṃ saṃpadyate//

tadeva tasmādbheṣajaṃ samyagavacāryāmānaṃ yugapannyūnātiriktānāṃ dhātūnāṃ sāmīyakaraṃ bhavati, adhikamapakarṣati nyūnamāpyāyati//

etāvadeva hi bhāṣajyaprayoge phalaṃśiṣṭaṃ svasthavṛttānuṣṭhāne ca yāvaddhātūnāṃ sāmīyaṃ syāt/

svasthā hyapi dhātūnāṃ sāmīyanugrahārthameva kuśalā rasaguṇānāhārivikāraṃśca paryāyeṇecchantyupayoktuṃ sātmyasamājñātān; ekaprakārabhūyiṣṭhāṃscopayauñjānāstad-
¹⁰⁵ viparītakarasamājñātayā ceṣṭayā samamicchanti kartum//

deśakālātmaṇaviparītānāṃ hi karmaṇāmāhāravikāraṇāṃ ca ¹⁰⁶ kriyopayogaḥ samyak, sarvātiyogasandhāraṇam, asamdhāraṇamudīrṇānāṃ ca gatimatāṃ, sāhasānāṃ ca varjanaṃ, svasthavṛttametāvaddhātūnāṃ sāmīyanugrahārthamupadiśyate//

dhātavaḥ punaḥ śārīrāḥ samānaguṇaiḥ samānaguṇabhūyiṣṭhairvā+apyāhāravikārairabhyasyamānairvṛddhau
prāpnuvanti, hrāsaṃ tu viparītaguṇairviparītaguṇabhūyiṣṭhairvā+apyāhārairabhyasyamānairvṛddhau

tatrete śārīradhātuguṇāḥ saṃkhyāsāmarthyakarāḥ; tadyathā---gurulaghuśītoṣṇasnidgharūkṣamandatiks
teṣu ye guravaste gurubhirāhāravikāraguṇairabhyasyamānairāpyāyante, laghavaśca grasanti; laghavastulaghubhirāpyāyante, guravaśca hrasanti/ evameva sarvadhātuguṇānāṃ sāmānyayogādvrddhiḥ, viparyayāddhrāsaḥ/

tasmānmāṃsamāpyāyate māṃsena bhūyastaramanyebhyaḥ śārīradhātubhyaḥ, tathā lihitam lihitena, medo medasā, vasā vasayā, asthi taruṇāsthā, majjā majjñā, śuktaṃ śukreṇa, garbhastvāmagarbheṇa//

tatra tvevaṃlakṣaṇena sāmānyavatāmāhāravikāraṇāmasānnidhyaṃ syāt, sannihitānāṃ vā+apyayuktatvānnopayogo dhrṇitvādanyasmādvā kāraṇāt, sa ca dhāturabhivardhayitavyaḥ syāt, tasya ye samānaguṇāḥ syurāhāravikārā asevyāśca, tatra samānaguṇabhūyiṣṭhānāmanyaprakṛtīnāmapyāhāravikāraṇāmupayogaḥ syāt/

tadyathā---śukrakṣaye kṣīrasarpīṣorupayogo madhurasnigdhāśītasamākhyātānāṃ cāpareṣāṃ dravyānāṃ, mūtrakṣaye punarikṣurasavāruṇīmaṇḍadravamadhurāmlalavaṇopakledināṃ, purīśakṣaye kulmāśamāśakuṣkuṇḍājamadhyayavaśākadhānyāmlānāṃ, vātakṣaye kaṭukatiktakaṣāyarūkṣalaghuśītānāṃ, pittakṣaye+amlalavaṇakaṭukakṣāroṣṇatikṣṇānāṃ, śleṣmakṣaye snigdhagurumadhurasāndrapicchilānāṃ dravyānāṃ/

karmāpi yadyasya dhātorvṛddhikaraṃ tattadāsevyam/

¹⁰⁴ samayogavāhino yadā hyasmin' iti pā+

¹⁰⁵ viparītakaraṇalakṣaṇasamājñātayā'iti pā+

¹⁰⁶ krimēṇopayogaḥ, samyak sarvābhīyogaḥ, anudīrṇānāṃ saṃdhāraṇam'iti pā+

evamanyeṣāmapī śārīradhātūnām sāmānyaviparyayābhyām vṛddhihrāsau yathākālam kāryau/

iti sarvadhātūnāmekaikaśo+atideśataśca vṛddhihrāsakarāṇi vyākhyātāni bhavanti//

kārtsnyena ¹⁰⁷śārīravṛddhikarāstvime bhāvā bhavanti; tadyathā---kālayogaḥ, svabhāvasaṃsiddhiḥ, āhārasauṣṭhavam, avighātaśceti//

balavṛddhikarāstvime bhāvā bhavanti/

tadyathā---balavatpuruṣe deśe janma balavatpuruṣe kāle ca, sukhaśca kālayogaḥ, bījakṣetraguṇasaṃpacca, āhārasaṃpacca, śārīrasaṃpacca, sātmyasaṃpacca, sattvasaṃpacca, svabhāvasaṃsiddhiśca, yauvanaṃ ca, karma ca, saṃharṣaśceti//

āhārapariṇāmakarāstvime bhāvā bhavanti/

tadyathā---ūṣmā, vāyuh, kledaḥ, snehaḥ, kālaḥ, ¹⁰⁸saṃyogaśceti//

tatra tu khalveṣāmūṣmādīnāmāhārapariṇāmakarāṇām bhāvānāmime karmaviśeṣā bhavanti/

tadyathā---ūṣmā pacati, vāyurapakarṣati, kledaḥ śaithilyamāpādayati, sneho mārdaṃ janayati, kālaḥ paryāptimabhinirvartayati, saṃyogastveṣām pariṇāmadhātusāmyakaraḥ saṃpadyate//

¹⁰⁹pariṇāmatatastvāhārasya guṇāḥ śārīraguṇabhāvamāpadyante yathāsvamaviruddhāḥ; viruddhāśca vihanurvihataśca virodhibhiḥ śārīram//

¹¹⁰śārīraguṇāḥ punardvividhāḥ saṃgrahaṇa---malabhūtāḥ, prasādabhūtāśca/

tatra malabhūtāste ye śārīrasyābādhakārāḥ syuḥ/

tadyathā---śārīracchidreṣūpadehāḥ pṛthagjanmāno bahirmukhāḥ, paripakvāśca dhātavaḥ, prakupitaśca vātapittaśleṣmāṇaḥ, ye cānye+api keciccharīre tiṣṭhanto bhāvāḥ śārīrasyopaghātāyopapadyante, ¹¹¹sarvāmstānmale saṃcakṣmahe; itarāmstu ¹¹²prasāde, gurvādīṃśca dravāntān guṇabhedenā, rasādīṃśca śukrāntān dravyabhedenā//

teṣām sarveṣāmeva vātapittaśleṣmāṇo duṣṭā dūṣayitāro bhavanti, doṣasvabhāvāt/

vātādīnām punardhātvantare kālāntare pradūṣṭānām vividhāṣitapīṭiye+adhyāye vijñānā yuktāni/

etāvatyeva duṣṭadoṣagātaryāvat saṃsparśanāccharīradhātūnām/

prakṛtibhūtānām tu khalu vātādīnām phalamārogyam/

tasmādeṣām prakṛtibhāve prayatitavyam buddhimadbhiriti//

bhavati cātra--- śārīram sarvathā sarvaṃ sarvadā veda yo bhiṣak/

āyurvedaṃ sa kārtsnyena veda lokasukhapradam//

¹¹³evamvādinām bhagavantamātreyaṃagniveśa uvāca---śrutametadyaduktaṃ bhagavatā śārīrādhikāre vacaḥ/

kinnu khalu garbhasyāṅgaṃ pūrvamabhinirvartate kuṣṭau, kuto mukhaḥ katham cān-targatastiṣṭhati, kimāhāraśca vartayati, kathambhūtaśca niṣkrāmati, kaiścāyamāhāropacārair-jātaḥ sadyo hanyate, kairavyādhirabhivardhate, kiṃ cāsyā devādaprakopanimitā vikārāḥ saṃbhavanti āhosvinna, kiṃcāsyā kālākālamṛtyvorbhāvābhāvayorbhagavānadyavasyati, kiṃcāsyā paramāyuh, kāni cāsyā paramāyuso nimittānīti//

tamevamuktavantamagniveśam bhagavān punarvasurātreya uvāca---pūrvamuktametadgarbhāvakraṇtau yathā+ayamabhinirvartate kuṣṭau, yaccāsyā yadā saṃtiṣṭhate+aṅgajātam/

viprativādāstvatra bahuvidhāḥ sūtrakṛtāmṛṣiṇām santi sarveṣām; tānapi nibodhocyamānān---śiraḥ pūrvamabhinirvartate kuṣṭāviti kumāraśirā bharadvajāḥ paśyati, sarvendriyāṇām tadadhiṣṭhānamiti kṛtvā; hṛdayamiti kāṅkāyano bāhlīkabhiṣak, cetanādhiṣṭhānatvāt; nābhiriti bhadraḥkāpyaḥ, āhārāgama iti kṛtvā; pakvāśayagudamiti

¹⁰⁷śārīrapuṣṭikarāstvime'iti pā+

¹⁰⁸saṃyogaśca'iti pā+

¹⁰⁹pariṇāmataḥ'iti pā+

¹¹⁰śārīradhātava'iti pā+

¹¹¹malākhyān'iti pā+

¹¹²prasādākhyān'iti pā+

¹¹³tamevamuktavantam'iti pā+

bhadraśaunakaḥ, mārutādhiṣṭhānatvāt; hastapādamiti baḍiśaḥ, tatkaranaṭvāt puruṣasya; indriyānīti janako vaidehaḥ, tānyasya buddhyadhiṣṭhānānīti kṛtvā; parokṣatvādacintyāmiti mārīciḥ kaśyapaḥ; sarvāṅgābhinirvṛttiruyugapaditi dhanvantariḥ; tadupapannaṃ, sarvāṅgānāṃ tulyakālābhinirvṛttatvāddhṛdayaprabhṛtīnām/

sarvāṅgānāṃ hyasya hṛdayaṃ mūlamadhiṣṭhānaṃ ca keṣāñcidbhāvānām, naca tasmāt pūrvābhinirvṛttireṣāṃ; ¹¹⁴tasmāddhṛdayaprabhṛtīnāṃ sarvāṅgānāṃ tulyakālābhinirvṛttīḥ, sarve bhāvā hyanyonyapratibaddhāḥ; tasmādyathābhūtadarśanaṃ sādhu//

garbhastu khalu mātuh prṣṭhābhīmukha ūrdhvaśirāḥ saṅkucyāṅgānyāste+¹¹⁵ antaḥkukṣau //

vyapagatapipāsābubhukṣastu khalu garbhaḥ paratantravṛttirmātaramāśritya vartayatyu-
pasnehopasvedābhyāṃ garbhāśaye sadasadbhūtāṅgāvayavaḥ, tadanantaram hyasya kaścillo-
makūpāyanairupasnehaḥ kaścinnābhināḍyayanaiḥ/

nābhyāṃ hyasya nāḍī prasaktā, nāḍyāṃ cāparā, aparā cāsyā mātuh prasaktā hṛdaye, mātṛhṛdayaṃ hyasya tāmaparāmabhisamplavate sirābhiḥ ¹¹⁶syandamānābhiḥ; sa tasya raso balavarṇakaraḥ sampadyate, sa ca sarvarasavānāhāraḥ/

striyā hyāpannagarbhāyāstridhā rasaḥ pratipadyate-svaśarīrapuṣṭaye, stanyāya, garb-
havṛddhaye ca /

sa tenāhāreṇopaṣṭabdhaḥ (paratantravṛttirmātaramāśritya) vartayatyantargataḥ//

sa copasthitakāle janmani prasūtimārutayogāt ¹¹⁷parivṛttyāvākśirā niṣkrāmatyapatyapa-
thēna, eṣa prakṛtiḥ, vikṛtiḥ punarato+anyathā/

param ¹¹⁸tvataḥ svatantravṛttirbhavati//

tasyāhāropacārau jātisūtrīyopadiṣṭāvavikārakarau cābhivṛddhikarau bhavataḥ//

tābhyāmeva ca viṣamasevitābhyāṃ jātaḥ sadya upahanyate tarurivāciravyaparopito vātā-
tapābhyāmapraṭiṣṭhitamūlaḥ//

āptopadeśādadbhutarūpadarśanāt samutthānalingacikitsitaviśeṣāccādoṣaprakopānurūpā
devādiprakopanimittā vikārāḥ samupalabhyante//

kālākālamṛtyuvostu khalu bhāvābhāvayoridamadyavasitaṃ naḥ---"yaḥ kaścin sa kāla eva
mriyate, na hi kālacchidramasti" ityeke bhāṣante/

taccāsamyaḥ/

na hyacchidratā sacchidratā vā kālasyopapadyate, kālasvalakṣaṇasvabhāvāt/

tatrāhurapare---yo yadā mriyate sa tasya niyato mṛtyukālaḥ; sa sarvabhūtānāṃ satyaḥ,
samakriyatvāditi/

etadapi cānyathā+arthagrahaṇam/

na hi kaścinna mriyate iti samakriyaḥ/

kālo hyāyusaḥ pramāṇamadhikṛtyocyate/

yasya ceṣṭaṃ yo yadā mriyate sa tasya mṛtyukāla ity, tasya sarve bhāvā yathāsvaṃ
niyatakālā bhaviṣyanti; tacca nopapadyate, pratyakṣaṃ hyakālāhāravacanakarmanāṃ
phalamaniṣṭaṃ, viparyaye ceṣṭaṃ; pratyakṣataścopalabhyate khalu kālākālavaktistāsu tās-
vavasthāsu taṃ tamarthamabhisamīkṣya, tadyathā---kālo+ayamasya vyadherāhārasyaauśad-
hasya pratikarmaṇo visargasya, akālo veti/

loke+apyetadbhavati---kāle devo varṣatyakāle devo varṣati, kāle śītamakāle śītaṃ, kāle
tapatyakāle tapati, kāle puṣpaphalamakāle ca puṣpaphalamiti/

tasmādubhayamasti---kāle mṛtyurakāle ca; naikāntikamatra/

yadi hyakāle mṛtyurna syānniyatakālapramāṇamāyuh sarvaṃ syāt; evaṃ gate hitāhi-
tajñānamakāraṇaṃ syāt, pratyakṣānumānopadeśācāpramāṇāni syurye pramāṇabhūtāḥ sar-
vatantreṣu, yairāyusyaṇyanāyusyaṇi copalabhyante/

¹¹⁴hṛdayapūrvāṇāṃ'iti pā+

¹¹⁵saṅkucyāṅgānyāste jarāyuvṛtaḥ kukṣau'iti pā+

¹¹⁶saṃspandamānābhiḥ'iti pā+

¹¹⁷parivṛttyāvākśirā'iti pā+

¹¹⁸param tataḥ'iti pā+

vāgvastumātrametadvādamṛṣayo manyante---nākāle mṛtyurastīti//
 varṣaśatam khalvāyusaḥ pramāṇamasmin kāle//
 tasya nimittam prakṛtiguṇātmasaṃpat sātmyopasevanam ceti//
 tatra ślokaḥ---śārīram yadyathā ¹¹⁹tacca vartate kliṣṭamāmayaḥ/
 yathā kleśam vināśam ca yāti ye cāsyā dhātavaḥ//
 vṛddhihrāsau yathā teṣāṃ kṣiṇānāmauśadham ca yat/
 dehavṛddhikarā bhāvā balavṛddhikarāśacaye//
 lariṇāmakarā bhāvā yā ca teṣāṃ lṛthak kriyā/
 malākhyāḥ ¹²⁰saṃprasādākhyā dhātavaḥ praśna eva ca//
¹²¹navako nirṇayaścāsyā vidhivat saṃprakāśitaḥ/
 tathyaḥ śārīravicaḥ śārīre laramaṣiṇā//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte śārīrasthāne śārīravicaśārīram nāma
 ṣaṣṭho+adhyāyaḥ//6//

4.7 saptamo+adhyāyaḥ/

athātaḥ śārīrasaṃkhyā-¹²²śārīram vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhagavānātreyāḥ//
 śārīrasaṃkhyāmaḥ yavaśaḥ kṛtsnam śārīram pravibhajya sarvaśārīrasaṃkhyā-
 napramāṇajñānahetorbhagavantamātreyamagniveśaḥ papraccha//
 tamuvāca bhagavānātreyāḥ --- śṛṇu matto+agniveśa ! sarvaśārīramācākṣāṇasya
 yathāpraśnamekamanā yathāvat / śārīre ṣaṭ tvacaḥ ;tadyathā --- udakadharā tvagbāhyā,
 dvitīyā tvasṛgdharā,tṛtīyā sidhmakilāsasaṃbhavādhiṣṭhānā,catuethī dadrūkuṣṭhasaṃb-
 havādhiṣṭhānā,pañcamī tvalajīvidradhisambhavādhiṣṭhānā,ṣaṣṭhī tu yasyāṃ chinnāyāṃ
 tāmyatyandha iva ca tamaḥ praviśati yāṃ cāpyadhiṣṭhāyārūṃṣi jāyante parvasu kṛṣṇāraktāni
 sthūlamūlāni duścikitsyatamāni ca ; iti ṣaṭ tvacaḥ / etāḥ ṣaḍaṅgam śārīramavatatya tiṣṭhanti
 //
 tatra¹²³ayaṃ śārīrasyāṅgavibhāgaḥ;tadyathā ---dvau bāhū,dve sakthinī,śīrogrīvam,antarāadhiḥ,iti
 ṣaḍaṅgamaṅgam//

trīṇi saṣaṣṭīni śatānyasthnām saha ¹²⁴dantolūkhalanakhena tadyathā --- dvātriṃśad-
 dantāḥ,dvātriṃśaddantolūkhalāni,viṃśatirnakhāḥ,ṣaṣṭiḥ pāṇipādāṅgulyāsthīni,viṃśatiḥ
 pāṇipādaśalākāḥ, ¹²⁵catvāri pāṇipādaśalākādhiṣṭhānāni,dve pārṣṇyorasthīni,catvāraḥ
 pādayorgulphāḥ,dvau ¹²⁶maṇikau hastayoḥ,catvāryaratyorasthīni,catvāri jaṅghayoḥ,dve
 jānunī,dve jānukapālike,dvāvūrunalakau,dvau bāhunalakau,dvāvamsau,dve aṃsapha-
 lake,dvāvakṣakau,ekaṃ jatru,dve tāluke,dve śroniphalake,ekaṃ bhagāsthi,pañcacatvāriṃśat
 pṛṣṭhagatānyasthīni,pañcadaśa grīvāyāṃ,caturdaśorasi,dvayoḥ pārśvayoścaturviṃśatiḥ
 parśukāḥ,tāvanti sthālākāni,tāvanti caiva sthālākārbudāni,ekaṃ hanvasthi,dve hanumūla-
 bandhane,ekāsthi nāsikāgaṇḍalalāṭam,dvau śaṅkhau,catvāri śiraḥkapālānīti; evaṃ trīṇi
 saṣaṣṭīni śatānyasthnām saha datolūkhalanakhenaiti//

pañcendriyādhiṣṭhānāni; tadyathā --- tvag,jihvā,nāsikā,asṣiṇī,karṇau ca /
 pañca buddhīndriyāṇi;tadyathā --- sparśanam,rasanam,ghrāṇam,darśanam,śrotramiti /
 pañca karmendriyāṇi ; tadyathā --- hastau,pādau,pāyuh,upsthaḥ,jihvā ceti //
 hṛdayaṃ cetanādhiṣṭhānamekam//
 daśa prāṇāyatanāni; tadyathā --- mūrdhā,kaṇṭhaḥ,hṛdayaṃ,nābhīḥ,gudaṃ,bastiḥ,ojaḥ,śukraṃ,śonitaṃ,mā-
 teṣu ṣaṭ pūrvāṇi marmasaṃkhyātāni//

¹¹⁹yathāvacca'iti lā+

¹²⁰saprasādākhyā'iti lā+

¹²¹daśakaḥ'iti lā+

¹²²śārīrasaṃkhyāṃ nāma śārīram'iti pā+

¹²³atha'iti pā+

¹²⁴dantolūkhalanakhaiḥ'iti pā+

¹²⁵catvāryadhiṣṭhānānyāsām'iti pā+

¹²⁶maṇibandhakau'iti pā+

pañcadaśa koṣṭhāṅgāni; tadyathā --- nābhiśca, hṛdayaṃ ca, kloma ca, yakṛcca, plīhā ca, vṛkkau ca, bastiśca, puriṣādhāraśca, āmāśayaśca, pakvāśayaśca, uttaragudam ca, adharagudam ca, kṣudrāntram ca, sthūlāntram ca, vapāvahanaṃ ceti //

ṣaṭpañcāśat pratyāṅgāni, ṣaṭsvaṅgeṣūpanibaddhāni, yānyaparisaṃkhyātāni pūrvamaṅgeṣu parisaṃkhyāyamāneṣu, tānyanyaiḥ paryāyairiḥa ¹²⁷prakāśyāni bhavanti /

tadyathā --- dve jaṅghāpiṇḍike, dve ūrupiṇḍike, dvau sphicau, dvau vṛṣṇau, ekam śephaḥ, dve ukhe, dvau vaṅghaṇau, dvau kukundarau, ekam bastiśīrṣam, ekamudaram, dvau stanau, dvau ¹²⁸śleṣmabhuvau, dve bāhupiṇḍike, cibukamekam, dvāvoṣṭhau, dve srkkanyau, dvau dantaveṣṭakau, ekam tālu, ekā galaśuṇḍikā, dve upajihvike, ekāgojihvikā, dvau gaṇḍau, dve karṇaśaṣkulike, dvau karṇaputrakau, dve akṣikūṭe, catvāryakṣivartmāni, dve akṣikanīnike, dve bhruvau, ekāvaṭuḥ, catvāri pāṇipādahṛdayāni //

nava mahanti chidrāni - sapta śirasi, dve cādhaḥ //

etāvaddṛśyaṃ śakyamapi nirdeṣṭum //

anirdeśyamataḥ param tarkyameva /

tadyathā --- nava snāyu-śatāni, sapta sirāśatāni, dve dhamanīśate, ¹²⁹catvāri peśīśatāni, saptottaram marmāśatam, dve sandhiśate, ¹³⁰ekonatrimśatsahasrāni nava ca śatāni ṣaṭpañcāśatkāni sirādhamaṇināmaṇuṣaḥ pravibhajyamānānām mukhāgraparimāṇam, tāvanti caiva keśaśmaśrulomānīti /

etadyathāvatsaṃkhyātam tvakprabhṛti dṛśyaṃ, tarkyamataḥ param /

¹³¹etadubhayamapi na vikalpate, prakṛtibhāvāccharīrasya //

yattvañjalisaṃkhyeyaṃ tadupadekṣyāmaḥ; tat param pramāṇamabhijñeyaṃ, tacca vṛddhihṛāsayogi, tarkyameva / tadyathā --- daśodakasyāñjalayaḥ śarīre svenāñjalipramāṇena, yattu pracyavamānaṃ puriṣam anubadhnātyatiyogena tathā mūtram rudhiramanyāṃśca śarīradhātūn, yattu sarvaśarīracaram bāhyā tvagbibharti, yattu tvagantare vranagataṃ lasikāśabdam labhate, yaccaosmaṇānubaddham lomakūpebhyo niṣpatat svedaśabdamavāpnoti, tadudakam daśāñjalipramāṇam; navāñjalayaḥ pūrvasyāhāraparināmadhātōḥ, yaṃ 'rasa' ityācakṣate; aṣṭau śonitasya, sapta puriṣasya, ṣaṭ śleṣmaṇaḥ, pañca pittasya, catvāro mūtrasya, trayo vasāyāḥ, dvau medasaḥ, eko majjāyāḥ, mastiṣkasyārdhāñjaliḥ, śukrasya tāvadeva pramāṇam, ¹³²tāvadeva ślaishmikasyaujasa iti / etaccharīratattvamuktam //

tatra yadvīṣeṣataḥ sthūlam sthiram mūrtimadgurukharakaṭhinamaṅgam nakhāsthi-dantamāṃsacarmavarcaḥkeśaśmaśrulomakaṇḍarādi tat pārthivaṃ gandho ghrāṇam ca; yaddravasaramandasnigdhamṛdupicchilam rasarudhiravasākaphapittamūtrasvedādi tadāpyam raso rasanam ca; yat pittamūṣmā ca yo yā ca bhāḥ śarīre tat sarvamāgneyam rūpaṃ darśanam ca; yaducchvāsaprasvāsonmeṣanimesākuñcanaprasāraṇagamanapreraṇadhāraṇādi tadvāyaviyam sparśaḥ sparśanam ca; yadviviktaṃ yaducyate mahānti cāñūni srotāṃsi tadāntarīkṣam śabdaḥ śrotram ca; yat prayokṭṛ tat pradhānam buddhirmanaśca /

iti śarīrāvayavasamkhyā yathāsthūlabhedenāvayavānām nirdiṣṭā //

śarīrāvayavāstu paramāṇubhedenāparisaṃkhyeyā bhavanti, atibahutvādatisaukṣmyā-datīndriyatvācca /

teṣāṃ saṃyogavibhāge paramāñūnām kāraṇam vāyuḥ karmasvabhāvaśca //

tadetaccharīram saṃkhyātaṃ manekāvayavaṃ dṛṣṭamekatvena saṅgaḥ, pṛthaktvenāpavargah /

tatra pradhānamasaktaṃ sarva ¹³³sattānivr̥ttau nivartate iti //

¹²⁷prakāśya vyākhyātāni'iti pā+

¹²⁸dvau bhujau'iti pā+

¹²⁹pañca peśīśatāni'iti pā+

¹³⁰ekonatrimśacchatasahasrāni'iti pā+

¹³¹eke tadubhayamapi na vikalpayante prakṛtibhāvāccharīrasya'iti, 'tvakprabhṛti dṛśyaṃ tarkyamevetyeke, tadubhayamapi na vikalpate prakṛtibhāvāccharīrasya'iti ca pā+

¹³²tāvadeva caujaṣaḥ, strīṇāmārtavasya catvāro+añjalayaḥ'iti pā+

¹³³sarvasamānivr̥ttau'iti pā+

tatra ślokaḥ --- śārīrasaṃkhyāṃ yo veda sarvāvayavaśo bhiṣak /
 tadajñānanimittena sa mohena na yujyate //
 amūḍho mohamūlaiśca na doṣairabhibhūyate /
 nirdoṣo niḥsprhaḥ śāntaḥ praśāmyatyapunarbhavaḥ //

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte śārīrasthāne śārīrasaṃkhyāśārīraṃ nāma sap-
 tamo+adhyāyaḥ //

4.8 aṣṭamo+adhyāyaḥ

athāto jātisūtrīyaṃ śārīraṃ vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ //

strīpumaṣṭoravyāpannaśukraśoṇitagarbhāśayayoḥ śreyasīm prajāmiccha-
 tostadartha¹³⁴ abhinirvṛttikaraṃ karmopadekṣyāmaḥ //

athāpyetau strīpumaṣṭau snehasvedābhyāmupapādyā, vamanavirecanābhyām saṃśod-
 hya, krameṇa prakṛtimāpādayet /

saṃśuddhau cāsthāpanānuvāsānābhyāmupācaret; upācarecca madhuraūśadhasaṃskṛtāb-
 hyām gṛhṭakṣīrābhyām puruṣaṃ, striyaṃ tu tailamāśābhyām //

tataḥ puṣpāt prabhṛti trirātramāsīta(?) brahmacāriṇyadhaḥśāyinī, pāṇibhyāmannamajar-
 jarapātrādbhuñjānā, na ca kāñcinmrjāmāpadyeta /

tataścaturthe+ahanyenāmutsādyā saśiraskaṃ snāpayitvā śuklāni vāsāṃsyācchādayet pu-
 ruṣaṃ ca /

tataḥ śuklavāsasau sragviṇau sumanasāvanyonyamabhikāmau saṃvaseyātām snānāt
 prabhṛti yugmeṣvahaḥsu putrakāmau, ayugmeṣu duhitṛkāmau //

na ca nyubjāṃ pārśvagatām vā saṃseveta /

nyubjāyā vāto balavān sa yoniṃ pīdayati, pārśvagatāyā dakṣiṇe pārśve śleṣmā sa cyutaḥ
 pidadhāti garbhāśayaṃ, vāme pārśve pittam tadasyāḥ pīditam vidahati raktaṃ śukraṃ ca,
 tasmāduttānā bījaṃ gṛhṇīyāt; tathāhi yathāsthānamavatiṣṭante doṣāḥ /

paryāpte cainām śītodakena pariśiñcet /

tatrātyaśītā kṣudhitā pipāsītā bhītā vīmanāḥ śokārtā kruddhā+anyaṃ ca pumāṃsamiccha-
 ntī maithune cātikāmā vā na garbhaṃ dhatte, viguṇāṃ vā prajāṃ janayati /

atibālāmativṛddhāṃ dīrgharogīṇimanyena vā vikāreṇopasṛṣṭāṃ varjayet /

puruṣe+apyeta eva doṣāḥ /

ataḥ sarvadoṣavarjitau strīpuruṣau saṃsṛjyeyātām //

saṃjātaharṣau maithune cānukūlāviṣṭagandhaṃ svāstīrṇaṃ sukhaṃ śāyanamupakalpya
 manojñaṃ hitamaśanamaśītvā nātyaśītau dakṣiṇapādena pumānārohet vāmapādena strī //

tatra mantraṃ prayuñjīta -- "ahirasi āyurasi sarvataḥ pratiṣṭhā+si dhātā tvā dadatu vidhātā
 tvā dadhātu brahmavarcaśā bhava"iti /

"brahmā brhaspatirviṣṇuḥ somaḥ sūryastathā+aśvīnau /

bhago+atha mitrāvaruṇau vīraṃ dadatu me sutam " ityuktvā saṃ vaseyātām //

sā cedevamāśāsīta -- brhantamavadātāṃ haryakṣamojasvināṃ śuciṃ sattvasaṃpannaṃ
 putramiccheyamiti, śuddhasnānāt prabhṛtyasyai manthamavadātayavānāṃ madhusarpirb-
 hyām saṃsṛjya śvetāyā goḥ sarūpavatsāyāḥ payasā+āloḍya rājate kāmasye vā pātre kāle kāle
 saptāhaṃ satatam prayacchet pānāya / prātaśca śāliyavānnavikārān dadhimadhusarpirbhiḥ
 payobhirvā saṃsṛjya bhuñjīta, tathā sāyamavadātāsaṃśāyanaśānanapānavasanabhūṣaṇā ca
 syāt / sāyaṃ prātaśca śaśvacchvetam mahāntam vṛṣabhamājāneyam vā haricandanāṅgadaṃ
 paśyet /

saumyābhiścainām kathābhirmanonukūlābhirupāsīta /

saumyākṛtivanopacāracesṭhāṃśca strīpuruṣānitarānapi cendriyārthānavadātān paśyet /

sahacaryaścainām priyahitābhyām satatamupacareyustathā bhartā /

na ca miśrībhāvamāpadyeyātāmiti /

¹³⁴ tannirvṛttikaraṃ'iti pā+

anena vidhinā saptarātram sthitvā+aṣṭame+ahanyāplutyādbhiḥ saśiraskam saha bhartrā
ahatāni vastrānyācchādayedavadātāni, avadātāśca srajo bhūṣaṇāni ca bibhṛyāt//

tata ṛtvik prāguttarasyaṃ diśyagārasya prāgpravaṇamudakpravaṇam vā pradeśamab-
hisamīkṣya, gomayodakābhyāṃ sthaṇḍilamupalipya, prokṣya codakena, vedīmasmin sthā-
payet/

tām paścimenāhatavastrasaṃcaye śvetārṣabhe vā'apyajina upaviśed brāhmaṇaprayuktaḥ,
rājanyaprayuktastu vaiyāghre carmaṇyānaḍuḥe vā, vaiśyaprayuktastu raurave bāste vā/

tatropaviṣṭaḥ pālāśibhiraiṅgudībhiraudumbarībhirmadhūkībhirvā samidbhiraṅgimū-
pasamādhāya, kuśaiḥ paristīrya, paridhibhiśca paridhāya, lājaiḥ śuklābhiśca gandhavatībhiḥ
sumanobhirupakiret/

tatra praṇīyodapātram pavitrapūtamupasamskṛtya sarpirājyārtham yathok-
tavarṇānājāneyādīn samantataḥ sthāpayet//

tataḥ putrakāmā paścimato'agniṃ dakṣiṇato brāhmaṇamupaviśyānvālabheta saha bhartrā
yatheṣṭam putramāśāsānā/

tatastasyā āśāsānāyā ṛtvik prajāpatimabhinirdiśya yonau tasyāḥ kāmāparipūraṇārtham
kāmyāmiṣṭim nirvartayed 'viṣṇuryoniṃ kalpayatu'ityanayarcā/

tataścaivājyena sthālīpākamabhighārya trirjuhuyādyathāmnāyam/

mantropamantritamudapātram tasyai dadyāt sarvopakārtān kurūṣveti/

tataḥ samāpte karmaṇi pūrvam dakṣiṇapādamabhiharantī pradakṣiṇamagnimanu-
parikrāmet saha bhartrā/

¹³⁵tato brāhmaṇān svasti ¹³⁶vācayitvā++ājyaśeṣam prāśnīyāt pūrvam pumān, paścāt strī;
na cocchiṣṭamavaśeṣayet/

tatastau saha saṃvaseyātāmaṣṭarātram, tathāvidhāparicchadāveva ca syātām¹³⁷, tatheṣṭa-
putram janayetām//

yā tu strī śyāmam lohitākṣam vyūḍhoraskam mahābāhum ca putramāśāsīta, yā vā
kṛṣṇamṛdudīrghakeṣam śuklākṣam śukladantam tejasvinamātmavantam; eṣa evānāyorapi
homavidhiḥ/

kintu paribarho varṇavarjam syāt/

putravarnānurūpastu yathāśīreva tayoh paribarho'anyaḥ kāryaḥ syāt//

śūdrā tu namaskārameva kuryāt ¹³⁸(devāgnidvijagurutapasvisiddhebhyaḥ) //

yā yā ca yathāvidham putramāśāsīta tasyāstasyāstām tām putrāśiṣamanuniśamya tāmstāñ-
janapadānmanasā'anuparikramayet/

¹³⁹tato yā yā yeṣām yeṣām janapadānām manuṣyāṇāmanurūpam putramāśāsīta sā sā teṣām
teṣām janapadānām manuṣyāṇāmāhāravīhāropacāraparicchadānanuvidhatsveti vācyā syāt/

ityetat sarvam putrāśiṣam samṛddhikaram karma vyākhyātam bhavati//

na khalu kevalametadeva karma varṇavaiśeṣyakaram bhavati/

api tu tejodhāturapyudakāntarikṣadhātuprāyo'avadātavarṇakaro bhavati, pṛthivīvāyud-
hātuprāyaḥ kṛṣṇavarṇakaraḥ, samasarvadhātuprāyaḥ śyāmavarṇakaraḥ//

sattvavaiśeṣyakarāṇi punasteṣām teṣām prāṇinām mātāpitṛsattvānyantarvatnyāḥ
śrutayaścābhīkṣṇam svocitam ca karma sattvavaiśeṣābhyāśāceti//

yathoktena vidhinopasaṃskṛtaśarīrayoh strīpuruṣayormiśrībhāvamāpannayoh śukram
śoṇitena saha saṃyogam sametyāvyāpannamavyāpannena yonāvanupahatāyāmapraduṣṭe
garbhāśaye garbhamabhinirvartayatyekāntena/

yathā --- nirmale vāsasi superikalpite rañjanam samuditaguṇamupanipātādeva rāgamab-
hinirvartayati, tadvat; yathā vā kṣīram dadhnā+abhiṣutamabhiṣavaṇādviḥāya svabhāvamā-
padyate dadhibhāvam, śukram tadvat//

¹³⁵tato+anuparikramya'iti pā+

¹³⁶saha bhartrā++ājyaśeṣam'iti pā+

¹³⁷syātāmiti hastalikhitaḥpustake na paṭhyate

¹³⁸yogīndranāthasenasastvamum pāṭham na pāṭhati

¹³⁹tānanuparikramya'iti pā+

evamabhinirvartamānasya garbhasya strīpuruṣatve hetuḥ pūrvamuktaḥ /
yathā hi bījamanupataptamuptaṁ svām svām prakṛtīmanuvidhīyate vrīhīrīvā vrīhitvaṁ
yavo vā yavatvaṁ tathā strīpuruṣāvapi yathoktaṁ hetuvibhāgamanuvidhīyete / /

tayoḥ karmanā vedoktena ¹⁴⁰vivartanamupadiśyate prāgyvyaktībhāvāt prayuktena
samyak/ karmanām hi deśakālasaṁpadupetānām niyatamiṣṭaphalatvaṁ, tathetareṣāmi-
taratvaṁ/

tasmādāpannagarbhām striyamabhisamīkṣya prāgyvyaktībhāvādgarbhasya pūṁsavana-
masyai dadyāt/

goṣṭhe jātasya nyagrodhasya prāguttarābhyām śākhābhyām śuṅge anupahate ādāya dvāb-
hyām dhānyamāśābhyām saṁpadupetābhyām gaurasarsapābhyām vā saha dadhni prakṣipyā
puṣyeṇa pibet, tathāivāparāñjīvakarṣabhakāpāmārgasahacarakalkāmśca yugapadekaikaśo
yatheṣṭaṁ vā+apyupasaṁskṛtya payasā, kuḍyakīṭakaṁ matsyakam vodakāñjalau prakṣipyā
puṣyeṇa pibet, tathā kanakamayān rājatānāyasāmśca puruṣakānagnivarnānanupramāṇān
dadhni payasyudakāñjalau vā prakṣipyā pibedanavaśeṣataḥ puṣyeṇa, puṣyeṇaiva ca
śālīpiṣṭasya pacyamānasyoṣmānamupāghrāya tasyaiva ca piṣṭasyodakasamśṛṣṭasya rasaṁ
¹⁴¹dehalyāmupanidhāya dakṣiṇe nāsāpuṭe svayamāsiñcet picunā/ yaccānyadapi brāhmaṇā
brūyurāptā vā striyaḥ pūṁsavanamiṣṭaṁ taccānuṣṭheyam/

iti pūṁsavanāni / /

ata ūrdhvaṁ garbhassthāpanāni vyākhyāsyāmaḥ---aindrī brāhmī śatavīryā sahas-
ravīryā+amoghā+avyathā śivā+ariṣṭā vāṭyapuspī viśvakṣenakāntā cetyāsāmoṣadhīnām
śīrasā dakṣiṇena vā pāṇinā dhāraṇam, etābhiścaiva siddhasya payasaḥ sarpiṣo vā pānam,
etābhiścaiva puṣye puṣye snānam, sadā ca ¹⁴²tāḥ samālabheta/

tathā sarvāsām jīvanīyoktānāmoṣadhīnām sadopayogastairupayogavidhibhiḥ/

iti garbhassthāpanāni vyākhyātāni bhavanti / /

garbhopaghātakarāstvime bhāvā bhavanti; tadyathā---¹⁴³utkaṭaviṣamakaṭhināsanasevinyā
vātamūtrapurīṣavegānuparundhatyā dāruṇānucitavyāyāmasevinyāstīkṣṇoṣṇātimātra-
sevinyāḥ pramitāsanasevinyā garbho mriyate+antaḥ kukṣeḥ, akāle vā sraṁsate, śoṣī vā
bhavati; tathā+abhighātāprapīḍanaiḥ śvabhrakūpaprapātadeśāvalokanairvā+abhīkṣṇam
mātuḥ prapatatyakāle garbhaḥ, tathā+atimātrasamkṣobhibhīryānairyanena, apriyātimā-
traśravaṇairvā /

pratattottānaśāyinyāḥ punargarbhasya nābhyāśrayā nāḍī kaṇṭhamanuveṣṭayati, vivr-
taśāyiniṁ naktamcāriṇī conmattaṁ janayati, apasmāriṇam punaḥ kalikalahaśīlā, vyavāyaśīlā
durvapūṣamahrīkaṁ straiṇam vā, śokanīyā bhītamapacitamalpāyusaṁ vā, ¹⁴⁴abhidhyātrī
paropatāpinamīrṣyumaṁ straiṇam vā, stenā tvāyāsabahulamati drohiṇamakarmaśīlam vā,
amarṣiṇī caṇḍamaupadhikamasūyakam vā, svapnanīyā tandrālumabudhamalpāgniṁ vā,
madyanīyā pipāsālumalpasmṛtīmanavasthitacittaṁ vā, ¹⁴⁵godhāmāmsapriyā śārkarīṇamaś-
marīṇam śanairmehiṇam vā, varāhamāmsapriyā raktākṣam krathanamatiparuṣaromāṇam
vā, matsyamāmsanīyā ciranimeṣam stabdhākṣam vā, madhuranīyā pramehiṇam mūkama-
tisthūlam vā, amlanīyā raktapittinam tvagakṣirogiṇam vā, lavaṇanīyā śīghravalīpalitam
khālītyarogiṇam vā, kaṭukanīyā durbalamalpaśukramanapatyam vā, tiktanīyā śoṣiṇama-
balamanupacitam vā, kaṣāyanīyā śyāvamānāhinamudāvartinam vā, yadyacca yasya yasya
vyādhernidānamuktaṁ tattadāsevamānā+antarvatnī tannimittavikārabahulamapatyam
janayati/

pitṛjāstu śukra doṣāmātrjairapacāirvyākhyātāḥ/
iti garbhopaghātakarā bhāvā ¹⁴⁶bhavantiyuktāḥ /

¹⁴⁰ vivartanam anyathātvena pravartanam'iti gaṅgādharaḥ

¹⁴¹ dehālimupadhāya'iti pā+

¹⁴² sadā caitābhiḥ'iti pā+

¹⁴³ 'utkaṭaviṣamasthānakaṭhināsanasevinyāḥ'iti pā+

¹⁴⁴ ' abhidhyāyini'iti pā+

¹⁴⁵ godhāmāmsapriyā'iti pā+

¹⁴⁶ vyākhyātāḥ'iti pā+

tasmādahitānāhāravihārān prajāsaṃpadamicchantī strī viśeṣeṇa varjayet/sādhvācārā cāt-
mānamupacaredhitābhyāmāhāravihārābhyāmiti//

vyādhīmścāsyā mṛdumadhuraśīśirasukhasukumāraprāyairauṣadhāhāropacārirupacaret,
na cāsyā vamanavirecanaśirovirecanāni prayojayet, na raktamavasecayet, sarvakālaṃ ca
nāsthāpanamanuvāsanam vā kuryādanyatrātyayikādvādheḥ/

aṣṭamaṃ māsamupādāya vamanādisādhyeṣu punarvikāreṣvātyayikeṣu mṛdubhirva-
manādibhistadarthakāribhirvopacāraḥ syāt/

pūrṇamiva tailapātram-¹⁴⁷ asaṃkṣobhayatā+antarvatnī bhavatyupacaryā//

sā cedapacārād dvayostriṣu vā māseṣu puṣpaṃ paṣyennāsyā garbhaḥ sthāsyatīti vidyāt;
ajātasāro hi tasmin kāle bhavati garbhaḥ//

sā ceccatuṣprabhṛtiṣu māseṣu krodhaśokāsūyerṣyābhayatrāsavyavāyavyāyāmasaṃkṣob-
hasaṃdhāraṇaviṣamāśanaśayanasthānakṣutpipāsātiyogāt kadāhārādvā puṣpaṃ paśyet, tasyā
garbhasthāpanavidhimupadekṣyāmaḥ/

puṣpadarśanādevaināṃ brūyāt---śayanam tāvanmṛdusukhaśīśirāstaraṇasaṃstīrṇamīṣa-
davanataśiraskam pratipadyasveti/

tato yaṣṭimadhukasarpirbhyāṃ paramaśīśiravāriṇi saṃsthitābhyāṃ picumā-
plāvypasthasamīpe sthāpayettasyāḥ, tathā śatadhautasahasradhautābhyāṃ sarpirb-
hyāmadhonābheḥ sarvataḥ pradīhyāt, sarvataśca gavyena caināṃ payasā suśītena
madhukāmbunā vā nyagrodhādikaṣāyeṇa vā pariṣecayedadho nābheḥ, udakaṃ vā
suśītamavagāhayet, kṣīrīnāṃ kaṣāyadrumanāṃ ca svarasaparipītāni ¹⁴⁸ celāni grāhayet,
nyagrodhādisūṅgāsiddhayorvā kṣīrasarpoṣoḥ picuṃ grāhayet, ataścaivākṣamātram
prāśayet, prāśayedvā kevalam kṣīrasarpīḥ, padmotpalakumudakiñjalkāmścāsyai
samadhuśarkarān lehārtham dadyāt, śṛṅgātakapuṣkarabījakaśerukān bhakṣaṇārtham,
gandhapriyaṅvasitotpalāśālūkodumbaraśālātunyagrodhaśūṅgāni vā pāyayedenāmājena
payasā, payasā caināṃ balātibalāśāliṣaṣṭikekṣumūlakākoliśṛtena samadhuśarkaram
raktaśālīnāmodanam mṛdusurabhiśītalam bhojayet, lāvakapiñjalakuraṅgaśamvaraśāśa-
hariṇainakālapucchakaraseṇa vā ghṛtasusaṃskṛtena sukhaśīśiropavātadeśasthām bho-
jayet, krodhaśokāyāsavyavāyavyāyāmebhyāścābhirakṣet, saumyābhiścaināṃ kathābhir-
manonukūlābhirupāsīta; tathā+asyā garbhastīṣṭhati//

yasyāḥ punarāmānvayāt puṣpadarśanam syāt, prāyastasyāstadgarbhopaghātakaram bha-
vati, viruddhopakramatvāttayoh//

yasyāḥ punaruṣṇatikṣṇopayogādgarbhinyā mahati saṃjātasāre garbhe puṣpadarśanam
syādanyo vā yonirāvastasyā garbho vṛddhiṃ na prāpnoti niḥsrutatvāt; sa kālama-
vatiṣṭhate+atimātram, tamupaviṣṭakamityācakṣate kecit/

upavāsavratākarmaparāyāḥ punaḥ kadāhārāyāḥ snehadveṣinyā vātaprakopānoktānyāse-
vamānāyā garbho vṛddhiṃ na prāpnoti pariśuṣkatvāt;sa cāpi ¹⁴⁹ kālamavatiṣṭhate+atimātram,
aspandanaśca bhavati, tam tu nāgodaramityācakṣate//

nāryostayorubhayorapi cikitsitaviśeṣamupadekṣyāmaḥ---bhautikajīvanīyabrāhṇīyamadhuravātahasidd-
sarpiṣāṃ payasāmāmagarbhānāṃ copyogo garbhavṛddhikarāḥ; tathā saṃbhojanametaireva
siddhaiśca ghṛtādibhiḥ ¹⁵⁰ subhikṣāyāḥ, abhikṣṇam yānavāhanāpamārjanāvajrmbhaṇairupa-
pādanamiti//

yasyāḥ punargarbhaḥ prasupto na spandate tāṃ śyenamatsyagavayaśikhitāmracūdatit-
tirīṇāmanyatamasya sarpiṣmatā rasena māśayūṣeṇa vā prabhūtasarpiṣā mūlakayūṣeṇa vā rak-
taśālīnāmodanam mṛdumadhuraśītalam bhojayet /

tailābhyāṅgena cāsyā abhikṣṇamudarabastivaṃkṣaṇorukaṭipārśvapṛṣṭhapradeśānīśaduṣṇenopacaret//

yasyāḥ punarudāvartavibandhaḥ syādaṣṭame māse na cānuvāsanasādhyam manyeta tatas-
tasyāstadvikārapraśamanamupakalpayennirūham/

¹⁴⁷ 'asaṃkṣobhyāntarvatnī' iti pā+

¹⁴⁸ 'tailāni' iti pā+

¹⁴⁹ 'kālāntaram' iti pā+

¹⁵⁰ 'sububhuṣāyām' (-h?) iti pā+

udāvarto hyupekṣitaḥ sahasā ¹⁵¹sagarbhām garbhinīm garbhamathavā+atipātayet/
 tatra vīraṇaśāliṣaṣṭikakuśakāśekṣuvālikāvetasaparivyādhamūlānām bhūtīkānan-
 tākāśmaryaparūṣakamadhukamṛdvīkānām ca payasā+ardhodakenodgamayya rasam
 priyālabibhītakamajjatilakalkasamprayuktamīṣallavaṇamanatyūṣṇam ca nirūham dadyāt/

vyapagatavibandhām cainām sukhasalilapariṣiktāṅgīm sthairyakaramavidāhinamāhāram
 bhuktavatīm sāvaṃ madhurakasiddhena tailenānuvāsayet/

nyubjām tvenāmāsthāpanānuvāsanābhyāmupacaret//

yasyāḥ punaratimātradoṣopacayādvā tīkṣṇoṣṇātimātrasevanādvā vātamūtrapuriṣave-
 gavidhāraṇairvā viṣamāśa(sa)naśayanasthānasamṛpīdanābhighātairvā krodhaśokersyāb-
 hayatrāsādibhirvā sāhasairvā+aparaiḥ karmabhir-¹⁵²antaḥkukṣergarbho mriyate, tasyāḥ
 stimitam stabdhamudaramātataṃ śītamaśmāntargatamiva bhavatyaspandano garbhaḥ,
 śūlamadhikamupajāyate, na cāvyaḥ prādurbhavanti, yonirnaprasravati, akṣiṇī cāsyāḥ
 sraste bhavataḥ, tāmyati, vyathate, bhramate, śvasiti, aratibahulā ca bhavati, na cāsyā
 vegaprādurbhāvo yathāvadupalabhyate; ityevaṃlakṣaṇām striyam mṛtagarbheyamiti
 vidyāt//

tasya garbhaśalyasya jarāyuprapātanaṃ karma saṃśamanamityāhureke, mantrādika-
 matharvavedavihitamityeke, paridrṣṭakarmaṇā śalyahartrā haraṇamityeke/

vyapagatagarbhaśalyām tu striyamāmagarbhām surāsīdhvariṣṭamadhu-
 madirāsavānāmanyatamamagre sāmartyataḥ pāyayedgarbhakoṣṭhaśuddh-
 yarthamartivismaraṇārtham praharṣaṇārtham ca , ataḥ paraṃ saṃprīṇanair-
¹⁵³balānurakṣibhirasnehasamprayuktairvāgādvādibhirvā tatkalayogibhirāhārairupacared-
 doṣadhātukledaviśoṣaṇamātram kalam/

ataḥ paraṃ snehapānairbastibhirāhāraividhibhiḥca dīpanīyajīvanīyabrṃhaṇīyamadhu-
 ravātahasamākhyātairupacaret/

paripakvagarbhaśalyāyāḥ punarvimuktagarbhaśalyāyāstadahareva snehopacāraḥ syāt//

paramato nirvikāramāpyāyāmānasya garbhasya māse māse karmopadekṣyāmaḥ
 /prathame māse śaṅkitā cedgarbhamāpannā kṣīramanupaskṛtaṃ mātṛavacchītaṃ kālē
 kālē pibet, sātmyameva ca bhojanaṃ sāyaṃ prātaśca bhuñjīta; dvitīye māse kṣīrameva ca
 madhuraūśadhasiddham; tṛtīye māse kṣīraṃ madhusarpirbhyāmupasaṃsṛjya; caturthe
 māse kṣīranavanītamakṣamātramaśnīyāt; pañcame māse kṣīrasarpīḥ; ṣaṣṭhe māse
 kṣīrasarpirmadhuraūśadhasiddham; tadeva saptame māse /

tatra garbhasya keśā jāyamānā māturvidāham janayantīti striyo bhāṣante; tanneti bha-
 gavānātreyaḥ, kintu garbhotpīdanādvātapittaśleṣmāṇa uraḥ prāpya vidāham janayanti, tataḥ
 kaṇḍūrupajāyate, kaṇḍūmūlā ca kikkisāvāptirbhavati/

tatra kolodakena navanītasya madhuraūśadhasiddhasya pāṇitalamātram kālē
 kālē+asyai pānārtham dadyāt, candanamṛṇalakalkaiścāsyāḥ stanodaram vimṛdnīyāt,
 śirīśadhātakisarṣapamadhukacūrṇairvā, kuṭajārjakabījamustaharidrākalkairvā, nim-
 bakolasurasamañjīṣṭhākalkairvā, pṛṣataharīṇaśaśarudhirayutayā triphalayā vā; kar-
 avīrapatrasiddhena tailenābhyāṅgaḥ; pariṣekaḥ punarmālatīmadhukasiddhenāmbhasā;
 jātaḥkaṇḍūśca kaṇḍūyanam varjayettvaghbedavairūpyaparihārārtham, asahyāyām tu
 kaṇḍvāmunmardanoddharṣaṇābhyām parihāraḥ syāt; madhuraṃmāhārajātam vātahara-
 malpamasnehalavaṇamalpodakānupānaṃ ca bhuñjīta /

aṣṭame tu māse kṣīrayavāgūṃ sarpiṣmatīm kālē kālē pibet; tanneti bhadrakāpyaḥ, pain-
 galyābādho hyasyā garbhamāgacchediti; astvatra paingalyābādha ityāha bhagavān punarva-
 surātreyaḥ , na tvevaitanna kāryam; evaṃ kurvatī hyarogā++ārogyabalavarṇasvarasamhananasamṛpadupetaṃ
 jñātīnāmapi śreṣṭhamapatyaṃ janayati/

navame tu khalvenām māse madhuraūśadhasiddhena tailenānuvāsayet/

¹⁵¹garbhām sagarbhām garbhinīm vā nipātayet' iti pā+

¹⁵²antaḥkukṣau'iti pā+

¹⁵³brṃhaṇaiḥ'iti pā+

ataścaivāsyāstailāt picuṃ yonau praṇayedgarbhassthānamārgasnehanārtham/yadidaṃ karma prathamam māsam samupādāyopadiṣṭamānavamānmāsāttena garbhiniyā garbhasamaye ¹⁵⁴garbhadhārīṇīkukṣikaṭipārśvapṛṣṭham mṛdūbhavati, vātaścānulomaḥ saṃpadyate, mūtrapuriṣe ca prakṛtibhūte sukheṇa mārgamanupadyate, carmanakhāni ca mārḍavamupayānti, balavarṇau copacīyete; putram ceṣṭam saṃpadupetaṃ sukhinaṃ sukhenaishā kāle prajāyata iti//

prāk caivāsyā navamānmāsāt sūtikāgāram kārayedapahr̥tāsthiśarkarākapāle deśe praśastarūparasagandhāyām bhūmau prāgdvāramudagdvāram vā bailvānām kāṣṭhānām taindukaiṅgudakānām bhāllātakānām vāra(ru)ṇānām khādirāṇām vā; yāni cānyānyapi brāhmaṇāḥ saṃseyuratharvavedavidasteṣāṃ; vasanālepanācchādanāpidhānasam̐padupetaṃ vāstuvīdyāhṛdayayogāgnisaililodūkhalavarcaḥsthānasnānabhūmimahānasam̐tusukham ca//

tatra sarpistailamadhusaindhavasauvarcalakālaviḍalavaṇaviḍaṅgakuṣṭhakilimanāgarapippa-līpīpalīmūlahastipippalīmaṇḍūkapaṇyēlālāṅgalivacācavyacitrikacirabilvahiṅgusarṣapalaśunakatakakāṇaka-sannihitāḥ syuh; tathā+aśmānau dvau, dve ku(ca)ṇḍamusale, dve udūkhale, ¹⁵⁵kharavṛṣabhaśca, dvau ca tīkṣṇau sūcīpippalakau sauvarṇarājatau, śastrāṇi ca tīkṣṇāyasāni, dvau ca bilvamayau paryaṅkau, taindukaiṅgudāni ca kāṣṭhānyagnisandhukṣaṇāni, striyaśca bahvyo bahuśaḥ prajātāḥ sauhārdayuktāḥ satatamanuraktāḥ pradakṣiṇācārāḥ pratipattikuśalāḥ prakṛtivatsalāstyaktaviśādāḥ kleśasahinyo+abhimatāḥ, brāhmaṇāścātharvavedavidāḥ; yaccānyadapi tatra samartham manyeta, yaccānyacca brāhmaṇā brūyuh striyaśca vṛddhāstat kāryam//

tataḥ pravṛtte navame māse puṇye+ahani praśastanakṣatrayogamupagate praśaste bhagavati śāśini kalyāṇe kalyāṇe ca karaṇe maitre muhūrte śāntim hutvā gobrāhmaṇamagnimudakam cādaḥ praveśya gobhyastrīṇodakam madhulājāmśca pradāya brāhmaṇebhayo+akṣatān sumanaso nāndīmukhāni ca phalānīṣṭāni dattvodakapūrvamāsanasthebhyo+abhivādya punarācamya svasti vācayet/

tataḥ puṇyāhaśabdena gobrāhmaṇam ¹⁵⁶samanuvartamānā pradakṣiṇam praviśet sūtikāgāram/

tatrasthā ca prasavakālam pratikṣet//

tasyāstu khalvimāni liṅgāni prajananakālamabhito bhavanti; tadyathā---klamo gātrāṇām, glānirānanasya, akṣṇoḥ śaithilyam, ¹⁵⁷vimuktabandhanatvamiva vakṣasaḥ, kukṣeravasraṃsanam, adhogurutvam, vaṃkṣaṇabastikaṭīkukṣipārśvapṛṣṭhanistodaḥ, yoneḥ prasravaṇam, anannābhilāśāceti; tato+anantaramāvīnām prādurbhāvāḥ, prasekaśca garbhodakasya//

āvīprādurbhāve tu bhūmau śayanam vidadhyānmṛdvāstaraṇopapannam/

¹⁵⁸tadadhyāsita sā/

tām tataḥ samantataḥ parivārya yathoktaguṇāḥ striyaḥ paryupāsīrannāśvāsayantyo vāgbhir-¹⁵⁹grāhiṇīyābhiḥ śāntvanīyābhiśca//

sā cedāvībhiḥ saṃkliśyamānā na prajāyetātthainām brūyāt---uttiṣṭha, musalamanyataram gr̥hṇīṣva, anenaitadulūkhalaṃ dhānyapūrṇam muhurmuḥurabhijahi muhurmuḥuravajṛmbhasva caṅkramasva cāntarā+antareti; evamupadiśantyeke/

tannetyāha bhagavānātreyāḥ/

dāruṇavyāyāmavarjanam hi garbhiniyāḥ satatamupadiśyate, viśeṣataśca prajananakāle pracalitasarvadhātudoṣāyāḥ sukumāryā nāryā musalavyāyāmasamīrito vāyurantaram labdhvā prāṇān hīṃsyāt, duṣpratīkārataṃ hi tasmin kāle viśeṣeṇa bhavati garbhiniḥ;

¹⁵⁴'garbhadhārāṇe' iti pā+

¹⁵⁵'kharo vṛṣabhaśca'iti pā+

¹⁵⁶'anvāvartamānā praviśet'iti pā+

¹⁵⁷'akṣṇorvimuktabandhanatvamiva'iti pā+

¹⁵⁸'tadadhyāsīnām tām tataḥ'iti pā+

¹⁵⁹'grāhiṇīyābhirupadiṣṭavadarthābhīdhāyinībhiḥ' iti pā+

tasmānmusalagrahaṇaṃ parihāryamṛṣayo manyante, jṛmbhaṇaṃ caṅkramaṇaṃ ca punaranuṣṭheyamiti /

athāsyai dadyāt kuṣṭhailālāṅgalikīvacācikatracirabilvacavyacūrṇamupaghrātum, sā tan-
muhurmuhurupajighret, tathā bhūrjapatradhūmaṃ śimśapāsārādhūmaṃ vā /

tasyāścāntarā+antarā kaṭipārśvapṛṣṭhasakthideśānīśaduṣṇena ¹⁶⁰tailenābhyajyānusukhamavamṛd(n?)gīyā
anena karmaṇā garbho+¹⁶¹avāk pratipadyate / /

sa yadā jānīyādvimucya hṛdayamudaramasyāstvāviśati, bastiśiro+avagrhnāti, tvarayan-
tyenāmāvyaḥ, parivartate+¹⁶²adho garbha iti; asyāmvasthāyāṃ paryāṅkamenāmāropya
pravāhayitumupakrameta /

karṇe cāsyā mantramimamanukūlā strī jape--- 'kṣitirjalaṃ viyattejo ¹⁶³vāyurviṣṇuḥ prajā-
patiḥ /

sagarbhāṃ tvāṃ sadā pāntu vaiśalyaṃ ca diśantu te / /

prasūṣva tvamavikṣṭamavikṣṭā śubhānane ! /

kārtikeyadyutiṃ putraṃ kārtikeyābhirakṣitam' iti / /

tāscaināṃ yathoktaguṇāḥ striyo+anuśiṣyuh---anāgatāvīrmā pravāhiṣṭhāḥ; ¹⁶⁴yā hyanā-
gatāvīḥ pravāhate vyarthamevāsyāstat karma bhavati, prajā cāsyā vikṛtā vikṛtimāpannā ca,
śvāsakāśaśoṣaplihaprasaktā vā bhavati /

yathā hi kṣavathūdgaravātāmūtrapurīṣavegān prayatamāno+apyaprāptakālānna
labhate kṛcchreṇa ¹⁶⁵vā+apyavāpnoti, tathā+anāgatakālaṃ garbhamapi pravāhamāṇā;
yathā caiśāmeva kṣavathvādīnāṃ sandhāraṇamupaghatāyopapadyate, tathā prāptakālasya
garbhasyāpravāhaṇamiti / sā yathānirdeśaṃ kuruṣveti vaktavyā syāt /

tathā ca kurvatī śanaiḥ pūrvaṃ pravāheta, tato+anantaraṃ balavattaram/tasyāṃ ca
pravāhamāṇāyāṃ striyaḥ śabdaṃ kuryuh---'prajātā prajātā dhanyaṃ dhanyaṃ putraṃ' iti /

tathā+asyā harṣeṇāpyāyyante prāṇāḥ / /

yadā ca prajātā syāttadaivaināmavekṣeta---kācidasyā aparā prapannā na veti /

tasyāścedaparā na prapannā syādathaināmanyatamā strī dakṣiṇena pāṇinā nābherupar-
iṣṭādbalavannipīḍya savyena pāṇinā pṛṣṭhata upasaṃgrhya tāṃ sunirdhūtaṃ nirdhunuyāt /

athāsyāḥ pārṣṇyā śronīmākoṭayet /

asyāḥ sphicāvupasaṃgrhya supīḍitaṃ pīḍayet /

athāsyā bālaveṇyā kaṇṭhatālu parimṛśet /

bhūrjapatrakācamaṇisarpanirmokaiścāsyā yoniṃ dhūpayet /

kuṣṭhatālīsakalkaṃ ¹⁶⁶balvajayūṣe maireyasurāmaṇḍe tīkṣṇe kaulatthe vā yūṣe maṇḍūka-
parṇīpippalīsaṃpāke vā saṃplāvya pāyayedenām /

tathā sūkṣmailākilimakuṣṭhanāgaraviḍaṅgapippalīkālāgurucavyacitrakopakauñcikākalkaṃ
kharavṛṣabhasya vā ¹⁶⁷jīvato dakṣiṇaṃ karṇamutkrītya dṛṣadi jarjarikṛtya
¹⁶⁸balvajakvāthādīnāmāplāvanānāmanyatame prakṣipyāplāvya muhūrtasthitamuddhṛtya
tadāplāvanaṃ pāyayedenām /

śatapūṣpākuṣṭhamadanahiṅgusiddhasya caināṃ tailasya picuṃ grāhayet/ataścaivānuvāsayet
/

etaireva cāplāvanaiḥ phalajīmūteḥsvākudhāmārgavakuṭajakṛtavedhanahastipippalyupahitairāsthāpayet/
tadāsthāpanamasyāḥ saha vātamūtrapurīṣairnirharatyaparāmāsaktāṃ ¹⁶⁹vāyorevāpratilomagatvāt /

¹⁶⁰'anumukhaṃ'iti pā+

¹⁶¹'avāgarbhaḥ'iti pā+

¹⁶²'avāgarbhaḥ'iti pā+

¹⁶³'indrah'iti pā+

¹⁶⁴'yadyanāgatāvīḥ'iti pā+

¹⁶⁵'vā labhate'iti pā+

¹⁶⁶'balvajakvāthe'iti pā+

¹⁶⁷'kharasyavṛṣasya vā jarato dakṣiṇaṃ parṇamutkrītya'iti pā+

¹⁶⁸'balvajayūṣādīnāmānyatame'iti pā+

¹⁶⁹'vāyoranulomagamanāt'iti pā+

aparāṃ hi vātamūtrapuriṣāṇyanyāni ¹⁷⁰cāntarbahirmārgāṇi sajjanti//
 tasyāstu khalvaparāyāḥ prapatanārthe karmaṇi kriyamāṇe jātamātrasyaiva kumārasya
 kāryāṇyetāni karmāṇi bhavanti; tadyathā---aśmanoḥ saṃghaṭṭanaṃ kaṇṇayormūle, śīto-
 dakenoṣṇodakena vā ¹⁷¹mukhapariṣekaḥ, tathā sa kleśavihatān prāṇān punarlabheta/
 kṛṣṇakapālikāśūrpeṇa cainamabhiniṣpuṇyuryadyaceṣṭaḥ syād yāvat prāṇānāṃ pratyāga-
 manam (¹⁷²tattat sarvameva kāryam)/
 tataḥ pratyāgataprāṇaṃ prakṛtibhūtamabhisamīkṣya snānodakagrahaṇābhyāmupapā-
 dayet//
 athāsya tālvoṣṭhakaṇṭhahijhvāpramārjanamārabhetāṅgulyā suparilikhitanakhayā
 suprakṣālitopadhānakārpāsa?sapicumatyā/
 prathamam pramārjitāsyaśya cāsya śīrastālu kārṇpāsapicunā snehagarbheṇa pratisamchā-
 dayet/
 tato+asyānantaram saindhavopahitena sarpiṣā kāryam pracchardanam//
 tataḥ kalpanam nāḍyāḥ /
 atastasyāḥ kalpanavidhimupadekṣyāmaḥ---nābhibandhanāt prabhṛtyaṣṭāṅgulamabhijñā-
 nam kṛtvā chedanāvakāśasya dvayorantarayoḥ śanaigrhītvā tikṣṇena raukmarājatāyasānām
 chedanānāmanyatamena-¹⁷³ārdhadhāreṇa chedayet/
 tāmagre sūtreṇopanibadhya kaṇṭhe+asya śīthilamavasṛjet/
 tasya cennābhiḥ pacyeta, tām lodhramadrukapiyaṅgusuradāruharidrākalkasiddhena
 tailenābhyajyāt, eṣāmeva tailauṣadhānām cūrṇenāvacūrṇayet/
 iti nāḍīkalpanavidhiruktaḥ samyak//
 asamyakkalpane hi nāḍyā āyāmayāyāmottuṇḍitā-piṇḍalikā-vināmikā-
 vijṛmbhikābādhebhyaḥ bhayam/
 tatrāvidāhibhīrvātapittaprasāmanairabhyāṅgotsādanapariṣekaiḥ sarpirbhiḥcopakrameta
 gurulāghavamabhisamīkṣya//
 ato+anantaram jātakarma kumārasya kāryam/
 tadyathā---madhusarpiṣi mantropamantrite yathāmnāyam prathamam prāśitum dadyāt/
 stanamata ūrdhvametenāiva vidhinā dakṣiṇam pātum purastāt prayacchet/
¹⁷⁴athātāḥ śīrṣataḥ sthāpayedudakumbham mantropamantritam//
 athāsya rakṣām vidadhyāt---ādānīkhadirakarkandhupīluparūṣakāśākābhīrasyaḥ grāham
 samantataḥ parivārayet/ sarvataśca sūtikāgārasya sarṣapātasītaṇḍulakaṇṇanīkāḥ prakīreyuḥ
 /
 tathā taṇḍulabalihomaḥ satatam-¹⁷⁵ubhayakālam ¹⁷⁶kriyetānāmakarmaṇaḥ /
 dvāre ca musalam dehalīmanu tiraścīnam nyaset/
 vacākuṣṭhakṣaumaakahīṅgusarṣpātasīlaśunakaṇṇanīkānām rakṣoghnaśamākhyātānām
 cauṣadhīnām poṭṭalikām baddhvā sūtikāgārasyottaradehalyāmavasṛjet, tathā sūtikāyāḥ
 kaṇṭhe saputrāyāḥ, sthālyudakakumbhaparyāṅkeṣvapi, tathaiva ca dvayordvārapakṣayoḥ/
 kaṇṇakakaṇṭhakendhanavānagnistindukakāṣṭhendhanaścāgniḥ sūtikāgārasyābhyantarato
 nityam syāt/
 striyaścainām yathoktaguṇāḥ suhrdaścānuścānujāgryur(anujāgryur?)-daśāham dvā-
 daśāham vā/
 anuparatapradānāmaṅgalāśīḥstutigītavāditramannapānaviśadamanuraktaprahṛṣṭajanasampūrṇam
 ca tadveśma kāryam/
 brāhmaṇaścātharvavedavit satatamubhayakālam śāntim juhuyāt svastyayanārthaṃ
 kumārasya tathā sūtikāyāḥ /

¹⁷⁰cāntarbahirmukhāni'iti pā+

¹⁷¹sukhena pariṣekaḥ'iti pā+

¹⁷²ayam pāṭho hastalikhitaḥ nopalabhyate

¹⁷³ūrdhavadhāreṇa'iti pā+

¹⁷⁴athāsya'iti pā+

¹⁷⁵ubhayataḥkālam'iti pā+

¹⁷⁶prānnāmakarmaṇaḥ'iti pā+

ityetadrakṣāvidhānamuktam//

sūtikāṃ tu khalu bubhuksītāṃ viditvā snehaṃ pāyayeta paramayā śaktyā sarpistailaṃ vasāṃ majjānaṃ vā sātmyibhāvamabhisamīkṣya pippalīpippalīmūlacavyacitrakaśṛṅgaver-acūrṇasahitam/

snehaṃ pītavatyāśca sarpistailābhyāmabhyajya veṣṭayedudaraṃ mahatā+acchena vāsasā; tathā tasyā na vāyurudare vikṛtimutpādayatyanavakāśatvāt/jirṇe tu snehe pippalyādibhireva siddhāṃ yavāgūṃ susnigdham dravāṃ ¹⁷⁷mātrāṣaḥ pāyayet/

ubhayataḥkālaṃ coṣṇodakena ca pariṣecayet prāk snehayavāgūpānābhyām/

evaṃ pañcarātraṃ saptarātraṃ vā+anupālya krameṇāpyāyayet/

svasthavṛttametāvat sūtikāyāḥ//

tasyāstu khalu yo vyādhirutpadyate sa kṛcchrasādhyo bhavatyasādhyo vā, garbhavṛddhikṣayitaśīthilasarvadhātutvāt, pravāhaṇavedanākledanaraktaniḥsru-tiviśeṣaśūnyaśārīratvācca; tasmāttāṃ yathoktena vidhinopacaret; bhautikajīvanīyabṛṃhaṇīyamadhuravātaha vidhibhirviśeṣataścopacaret; viśeṣato hi śūnyaśārīrāḥ striyaḥ prajātā bhavanti//

daśame ¹⁷⁸tvahani saputrā strī sarvagandhausadhairgaurasarṣapalodhraiśca snātā laghvahataśucivastraṃ ¹⁷⁹paridhāya pavitreṣṭalaghuvicitrabhūṣaṇavatī ca saṃsprṣya maṅgalānyucitāmarcayitvā ca devatāṃ śikhinaḥ śuklavāsaso+avyaṅgāmśca brāhmaṇān svasti vācayitvā ¹⁸⁰kumāramahatānāṃ ca vāsasāṃ saṃcaye prākśīrasamudakśīrasaṃ vā saṃveśya devatāpūrvam dvijātibhyaḥ praṇamatītyuktvā kumārasya pitā dve nāmanī kārāyennākṣatrikaṃ nāmābhiprāyikaṃ ca /

tatrābhiprāyikaṃ ghoṣavadādyantasthāntamūṣmāntam vā+¹⁸¹avṛddham tripuruṣānūka-manavapratīṣṭhitam, nākṣātrikaṃ tu ¹⁸²nakṣatradēvatāsamānākhyam dvyakṣaram caturakṣaram vā//

/ ¹⁸³vṛtte ca nāmakarmani kumāraṃ parīkṣitumupakrametāyusaḥ pramāṇajñānahetoḥ/

tatremānyāyūṣmatāṃ kumārāṇāṃ lakṣaṇāni bhavanti/

tadyathā---ekaikajā mṛdavo+alpāḥ snigdhaḥ subaddhamūlāḥ kṛṣṇāḥ keśāḥ praśasyante, sthīrā bahalā tvak, prakṛtyā+atisaṃpannamīṣat-¹⁸⁴pramāṇātivr̥ttamanurūpamātapatropamam śīraḥ, vyūḍham dṛḍham samaṃ suśliṣṭaśaṅkhasandhyūrdhvavyaṅjanasaṃpannamupacitam valibhamardhacandrākṛti lalāṭam, bahalau vipulasamapīṭhau samau nīcāirvṛddhau prṣṭhato+avanatau suśliṣṭakarnaṇaputrakau mahācchidrau karṇau, īsatpralambinyāvasaṃgate same saṃhate mahatyau bhuvau, same samāhitadarśane vyaktabhāgavibhāge balavatī tejasopapanne svaṅgāpāṅge cakṣuṣī, rjvī mahocchvāsā vaṃśasaṃpanneśadavanatāgrā nāsikā, mahadṛjusuniviṣṭadantamāsyam, āyānavistāropapannā ślakṣṇā tanvī ¹⁸⁵prakṛtivarṇayuktā jihvā, ślakṣṇam yuktopacayamūṣmopapannaṃ raktam tālu, mahānadīnaḥ snigdho+anunādī gambhīrasamuttho dhīraḥ svarāḥ, nātisthūlau nātikṛṣau vistāropapannāvāsyapracchādanau raktāvoṣṭhau, mahatyau hanū, vṛttā nātimahatī grīvā,vyūḍhamupacitamuraḥ, gūḍham jatru prṣṭhavaṃśaśca, viprakṛṣṭāntarau stanau, asaṃpātini sthīre pārśve, vṛttapariṇāyatau bāhū sakthini aṅgulaśca, mahadupacitam pāṇipādaṃ, sthīrā vṛttāḥ snigdhistāmṛastuṅgāḥ kūrṃakārāḥ karajāḥ, pradakṣiṇāvartā sotsaṅgā ca nābhiḥ, urastribhāgahīnā samā samupacitamāṃsā kaṭi, vṛttau sthīropacitamāṃsau nātyunnatau nātyavanatau sphicau, anupūrvam vṛttāvupacayayuktāvūrū, nātyupacite nātyapacite eṇīpade pragūḍhasirāsthīsandhī jaṅghe, nātyupacitau nātyapacitau gulphau, pūrvopadiṣṭagaṇau pādau kūrṃakārau, prakṛtiyuktāni

¹⁷⁷ 'mātrām'iti pā+

¹⁷⁸ 'daśamyāṃ nīśyatītāyāṃ'iti pā+

¹⁷⁹ 'laghvahatavastraparihitā'iti pā+

¹⁸⁰ 'kumāramahatena vāsasā++acchādayet prākśīrasamudakśīrasaṃ vā saṃveśya'iti pā+

¹⁸¹ 'vṛddhatripuruṣāntaram'iti pā+

¹⁸² 'nakṣatradēvatāsaṃyuktam kṛtam'iti pā+

¹⁸³ 'kr̥te'iti pā+

¹⁸⁴ 'pramāṇātiriktaṃ'iti pā+

¹⁸⁵ 'prakṛtiyuktā pātālavarnā'iti pā+

vātamūtrapurīṣaguhyāni tathā svapr(n?)ajāgaraṇāyāsasmitaruditastanagrahaṇāni, yacca kiñ-
cidanyadapyanuktamasti tadapi sarvaṃ prakṛtisampannamīṣṭaṃ, viparītaṃ punaraniṣṭaṃ /

iti dīrghāyurlakṣaṇāni / /

ato dhātrīparīkṣāmupadekṣyāmaḥ /

atha brūyāt---dhātrīmānaya samānavarṇaṃ yauvanasthāṃ nibhṛtāmanāturāmavyaṅgāmvayasānāmavirū-

¹⁸⁶ajugupsitāṃ deśajātīyāmakṣudrāmakṣudrakarmiṇīm kule jātāṃ vatsalāmarogāṃ
jīvadvatsāṃ puṃvatsāṃ dogdhṛimapramattāmanuccāraśāyinīmanantyāvasāyinīm
kuśalopacārāṃśucimaśucidveṣiṇīm stanastanyasamṣadupetāmiti / /

tatreyaṃ stanasamṣat---nātyūrdhvau nātilambāvanatikṛśāvanatipīṇau yuktapippalakau
sukhaprapāṇau ceti (stanasamṣat) / /

stanyasamṣattu prakṛtivarṇagandharasasparśaṃ, udapātre ca duhyamānamudakaṃ vyeti
prakṛtibhūtatvāt; tat puṣṭikaramārogyakaraṃ ceti(stanyasamṣat) / /

ato+anyathā vyāpannaṃ jñeyam /

tasya viśeṣāḥ---śyāvāruṇavarṇaṃ kaṣāyānurasāṃ viśadamanālakṣyagandhaṃ rūkṣaṃ
dravaṃ phenilaṃ laghvatrīptikaraṃ karśanaṃ vātavikārāṇāṃ karṭṛ vātopasṛṣṭaṃ
¹⁸⁷kṣīramabhijñeyam ; kṛṣṇanīlapītātāmṛāvabhāsaṃ tiktāmlakaṭukānurasāṃ kuṇa-
parudhiragandhi bhṛśoṣṇaṃ pittavikārāṇāṃ karṭṛ ca pittopasṛṣṭaṃ kṣīramabhijñeyam,
atyarthaśuklamatimādhuryopapannaṃ lavaṇānurasāṃ ghṛtatailavasāmajjagandhi picchilaṃ
tantumadudakapātre+avasīdach(cch?)leṣmavikārāṇāṃ karṭṛ śleṣmopasṛṣṭaṃ kṣīramabhi-
jñeyam / /

teṣāṃ tu trayāṇāmapi kṣīradoṣāṇāṃ prativiśeṣamabhisamīkṣya yathāsvaṃ yathādoṣaṃ ca
vamanavirecanāsthāpanānuvāsanāni vibhajya kṛtāni praśamanāya bhavanti /

pānāśanavidhistu duṣṭakṣīrāyā yavagodhūmaśālīṣaṣṭikamudgahareṇukakulatthasurāsauvīrakamaireya-
medakalaśunakarañjaprāyaḥ syāt /

kṣīradoṣaviśeṣāṃścāvekṣyāvekṣya tattadvidhānaṃ kāryaṃ syāt /

pāṭhāmahaṣadhasuradārūmustamūrvāguḍūcivatsakaphalakirātatatiktakakaṭukarohiṇīsārivākaṣāyāṇāṃ
ca pānaṃ praśasyate, tathā+anyeṣāṃ ¹⁸⁸tiktakaṣāyakaṭukamadhurāṇāṃ dravyāṇāṃ prayogaḥ
kṣīravikāraviśeṣānabhisamīkṣya mātṛāṃ kālāṃ ca /

iti kṣīraviśodhanāni / /

kṣīrajananāni tu madyāni sīdhuvarjyāni, grāmyānūpaudakāni ca śākadhānyamāṃsāni,
dravamadhurāmlavaṇabhūyiṣṭhāścāhārāḥ, kṣīriṇyaścaṣadhaḥ, kṣīrapānāmanāyāśca,
vīraṇaṣaṣṭikaśālīkṣuvālikādarbhakuśakāśagundretkaṭamūlakaṣāyāṇāṃ ca pāna-
miti(kṣīrajananāni) / /

dhātrī tu yadā svādubahulaśuddhadugdhā syāttadā snātānuliptā śuklavastraṃ
paridhāyaindrīm brāhmīm śatavīryāṃ sahasravīryāmamoghāmavyathāṃ śivāmariṣṭāṃ
vātyapuṣpīm ¹⁸⁹viṣvakṣenakāntāṃ vā bibhratyōśadhiṃ kumāraṃ prāṇmukhaṃ prathamam
dakṣiṇam stanam pāyayet /

iti dhātrīkarma / /

ato+anantaram kumārāgāraavidhimanuvyākhyāsyāmaḥ---vāstuvīdyākuśalaḥ praśastaṃ
ramyamatamaskaṃ nivātaṃ pravātaikadeśaṃ dr̥ḍhamapagataśvāpadapaśudamṣṭrimūṣika-
pataṅgaṃ suvibhaktasālilolūkhalamūtravarcaḥsthānasnānabhūmimahānasamṛtusukhaṃ
yathartuśayanāsanāstaraṇasampannaṃ kuryāt; tathā suvihitarakṣāvidhānabalimaṅgala-
homaprāyaścittam śucivṛddhavaidyānuraktajanasaṃpūrṇam /

iti kumārāgāraavidhiḥ / /

śayanāsanāstaraṇaprāvaraṇāni kumārasya mṛdulaghuśucisuganḥini syuḥ; svedamala-
jantumanti mūtrapurīṣopasṛṣṭāni ca varjyāni syuḥ; asati sambhave+anyeṣāṃ tānyeva ca
suprakṣālītopadhānāni sudhūpitāni śuddhaśuśkāṇyupayogaṃ gaccheyuḥ / /

¹⁸⁶avijugupsāmajugupsitām'iti pā+

¹⁸⁷kṣīramiti jñeyam'iti pā+

¹⁸⁸tiktakaṣāyakaṭukaprāyāṇāṃ'iti pā+

¹⁸⁹viṣvakṣenakāntāmiti bibhratyōśadhiḥ'iti pā+

dhūpanāni punarvāsasāṃ śayanāstaraṇaprāvaraṇānāṃ ca yavasarpaṭasīhiṅgugugguluvacācorakavayaḥ
mījaṭilāpalaṅkaśāśokaroḥiṅsarpanirmokāṇi ghr̥tayuktāni syuḥ//

maṇayaśca dhāraṇīyāḥ kumārasya khaḍgarurugavayavṛṣabhāṇāṃ jīvātāmeva dakṣiṇeb-
hyo viśāṇebhyo+agrāṇi ghr̥itāni syuḥ; aindryādyāścauśadhayo jīvakaṛṣabhakau ca, yāni
cānyānyapi brāhmaṇāḥ praśaṃseyuratharvavedavidāḥ//

kṛīḍanakāni khalu kumārasya vicitrāṇi ghoṣavantyabhirāmāṇi cāgurūṇi cātikṣṇāgrāṇi
cānāsyapraveśīni cāprāṇaharāṇi cāvitṛā sanāni syuḥ//

na hyasya vitṛāsanam sādhu/

tasmāttasmin rudatyabhuñjāne vā+anyatra vidheyatāmagacchati rākṣasapīśācapū-
tanādyānāṃ nāmānyāhvayatā kumārasya vitṛāsanārtham nāmagrahaṇam na kāryam syāt//

yadi tvāturyam kiñcit kumāramāgacchet tat prakṛtinimittapūrvarūpaliṅgopaśayav-
iśeṣaistattvato+anubudhya sarvaviśeṣānāturauśadhadeśakālāśrayānavekṣamāṇāścikitsi-
tumārabhetainam madhuramṛdulaghusurabhiśītaśaṅkaram karma pravartayan/

evaṃsātmyā hi kumārā bhavanti /

tathā te śarma labhante cirāya/

aroge tvarogavṛttamātiṣṭheddeśakālātmaguṇaviparyayeṇa vartamānaḥ, krameṇāsātmyāni
parivartyopayujjānaḥ sarvānyahitāni varjayet/

tathā balavarṇaśarīrāyusāṃ saṃpadamavāpnotīti//

evamenam kumāramāyauvanaprāpterdharmārthakauśalāgamanāccānupālayet//

iti putrāśiṣāṃ samṛddhikaram karma vyākhyātam/

tadācaran yathoktairvidhibhiḥ pūjām yatheṣṭam labhate+anasūyaka iti//

tatra ślokau---putrāśiṣāṃ karma samṛddhikārakam yaduktametanmahadarthasaṃhitam/
tadācaran jñō vidhibhiryathātatham pūjām yatheṣṭam labhate+anasūyakaḥ//

śārīram cintyate sarvam daivamānuṣasaṃpadā/

sarvabhāvairyatastasmācchārīram sthānamucyate//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte śārīrasthāne jātisūtrīyam śārīram
nāmāṣṭamo+adhyāyaḥ//8//

śārīrasthānam saṃpūrṇam/

5 indriyasthānam/

5.1 prathamam+adhyāyaḥ/

athāto varṇasvarīyamindiyam vyākhyāsyāmaḥ//

iti hasmāha bhagavānātreyāḥ//

iha khalu varṇaśca svaraśca gandhaśca rasaśca sparśaśca cakṣuśca śrotram ca ghrāṇam
ca rasanam ca sparśanam ca sattvam ca bhaktiśca śaucaṃ ca śīlam cācāraśca smṛtiścākṛtiśca
prakṛtiśca vikṛtiśca balaṃ ca glāniśca medhā ca harṣaśca raukṣyam ca snehaśca tandrā cāramb-
haśca gauravam ca lāghavam ca guṇāścāhāraśca vihāraścāhārapariṇāmaścopāyaścāpāyaśca
vyādhiśca vyādhipūrvarūpam ca vedanāscopadravāśca cchāyā ca praticchāyā ca
svapnadarśanam ca dūtādhikāraśca pathi cautpātikam cāturakule bhāvāvasthāntāṇi ca
&bheṣajasaṃvṛttiśca bheṣajavikārayuktiśceti parīkṣyāṇi pratyakṣānumānopadeśairāyusāḥ
pramāṇāvaśeṣam jijñāsamānena bhiṣajā//

tatra tu khalveṣāṃ parīkṣyāṇāṃ kānicit puruṣamanāśritāni, kānicicca puruṣasaṃśrayāṇi/

tatra yāni puruṣamanāśritāni tānyupadeśato yuktitaśca parīkṣeta, puruṣasaṃśrayāṇi
punaḥ prakṛtito vikṛtitaśca//

tatra prakṛtirjātiprasaktā ca, kulaprasaktā ca, &deśānupātinī ca, kālānupātinī ca,
vayo+anupātinī ca, pratyātmanīyatā ceti/

jātikuladeśakālāvayaḥpratyātmanīyatā hi teṣāṃ teṣāṃ puruṣāṇāṃ te te bhāvaviśeṣā bha-
vanti//

vikṛtiḥ punarlakṣaṇanimittā ca, lakṣyannimittā ca, nimittānurūpā ca//

tatra lakṣaṇanimittā nāma sā yasyāḥ śarīre lakṣaṇānyeva hetubhūtāni bhavanti daivāt; lakṣaṇāni hi kāniciccharīropanibaddhāni bhavanti, yāni hi tasmimstasmin kāle tatrādhiṣṭhānamāsādyā tām tām vikṛtimutpādayanti//

lakṣyanimittā tu sā yasyā upalabhyate nimittam &yathoktam nidāneṣu//

nimittānurūpā tu nimittārthānukārīṇī yā, tāmanimittām nimittamāyusaḥ pramāṇajñānasyecchanti bhiṣajo bhūyaścāyusaḥ kṣayanimittām pretaliṅgānurūpām, yāmāyuso+&antargatasya jñānārthamupadiśanti dhīrāḥ/

yām cādhikṛtya puruṣasaṁśrayāṇi mumūrṣatām lakṣaṇānyupadekṣyāmaḥ/

ityuddeśaḥ/

taṁ vistareṇānuvyākhyāsyāmaḥ//

tatrādita eva varṇādhikāraḥ/

tadyathā---kṛṣṇaḥ, &śyāmaḥ, śyāmāvadātaḥ, avadātaśceti prakṛtivarṇāḥ śarīrasya bhavanti; &yāmścāparānupekṣamāṇo vidyādanūkato+anyathā vā+api nirdiśyamānāmstajjñaiḥ//

nīlaśyāvātāmraharitaśuklāśca varṇāḥ śarīrasya vaikārikā bhavanti; yāmścāpara- &anupekṣamāṇo vidyāt &prāgvikṛtānbhūtvotpannān/

iti prakṛtivilkṛtivarṇā bhavantiyuktāḥ śarīrasya//

tatra prakṛtivarṇamardhaśarīre vikṛtivarṇamardhaśarīre, dvāvapi varṇau maryādānibhaktau dṛṣtvā; yadyevaṁ savyadakṣiṇavibhāgena, yadyevaṁ pūrvapaścimavibhāgena, yadyuttarādhavaribhāgena, yadyantarbahirvibhāgena, āturyāriṣṭamiti vidyāt; evameva varṇabhedo mukhe+&apyanyatra vartamāno maraṇāya bhavati//

varṇabhedena glāviharṣaraukṣyasnehā vyākhyātāḥ//

tathā pīpluvyaṅgaṭilakālakapīḍakānāmanyatamasyānane janmāturasyaivamevāpraśastam vidyāt//

nakhanayanavadanamūtrapurīṣahastapādaauṣṭhādiṣvapi ca vaikārikoktānām varṇānāmanyatamasya prādurbhāvo hīnabalavarṇendriyeṣu lakṣaṇamāyusaḥ kṣayasya bhavati//

yaccānyadapi kiṁcidvarṇavaikṛtamabhūtapūrvam sahasotpadyetānimittameva hīyamānasyāturasya śaśvat, tadariṣṭamiti vidyāt/

iti varṇādhikāraḥ//

svarādhikāraṣtu---haṁsakrauñcanemidundubhikalaviṅkakākakapotajarjarānukārāḥ

prakṛtisvarā bhavanti; yāmścāpara- &anupekṣamāṇo+api vidyādanūkarto+anyathā vā+api virdiśyamānāmstajjñaiḥ/

&eḍakakalagrastānyaktaḡadgaḡakṣāmadīnānukīrṇāstvātūrāṇām svarā vaikārikā bhavanti; yāmścāpara- &anupekṣamāṇo+api vidyāt &prāgvikṛtānbhūtvotpannān/

iti prakṛtivilkṛtisvarā vyākhyātā bhavanti//

tatra prakṛtivaikārikānām svarāṇāmāśvabhinirvṛttiḥ &svārānekavamekasya cānekatvamapraśastam/

iti svarādhikāraḥ//

iti varṇasvarādhikārau yathāvaduktau mumūrṣatām lakṣaṇajñānārthamiti//

bhavanti cātra---yasya vaikāriko varṇaḥ śarīra upapadyate/

ardhe vā yadi vā kṛtsne nimittam na ca nāsti saḥ//

nīlam vā yadi vā śyāvam tāmraṁ vā yadi vā+aruṇam/

mukhārdhamanyathā varaṇo mukhārdhe+ariṣṭamucyate//

sneho mukhārdhe suvyakto &rauṣyamardhamukhe bhṛśam/

glānirardhe tathā harṣo mukhārdhe pretalakṣaṇam//

tilakāḥ pipalavo vyaṅgā rājayaśca pṛthagvidhāḥ/

āturyāśu jāyante mukhe prāṇān mumukṣataḥ//

puṣpāṇi nakhadanteṣu paṅko vā dantasamśritaḥ/

cūrṇako vā+api danteṣu lakṣaṇam &marāṇasya tat//

auṣṭhayoḥ pādayoḥ pāṇyorakṣnormūtrapurīṣayoḥ/

nakheṣvapi ca vaivarṇyametat kṣiṇabale+antakṛt//

yasya nīlāvubhāvoṣṭhau pakvajāmbavasannibhau/
 mumūrṣuriti taṃ vidyānnaro dhīro gatāyuṣam//
 eko vā yadi vā+aneko yasya vaikārikaḥ svarah/
 sahasotpadadyate jantorhīyamānasya nāsti saḥ//
 yaccānyadapi kiñcit syādvaikṛtaṃ svaravarṇayoḥ/
 balamāṃsavihīnasya tat sarvaṃ &maraṇodayam//

tatra ślokaḥ--- iti varṇasvarāvuktau lakṣaṇārthaṃ mumūrṣatām/
 &yastau samyagvijānāti nāyurjñāne sa muhyati//

ityagviceśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte indriyasthāne varṇasvariṇyamindriyaṃ nāma
 prathamoadhyāyaḥ//1//

5.2 dvitīyo+adhyāyaḥ/

athātaḥ puṣpitakamindriyaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah// puṣpaṃ yathā pūrvarūpaṃ phalasyeha bhaviṣyataḥ/
 tathā liṅgamariṣṭākhyam pūrvarūpaṃ mariṣyataḥ//
 apyevaṃ tu bhavet puṣpaṃ phalenānanubandhi yat/
 phalaṃ cāpi bhavet kiñcidyasya puṣpaṃ na &pūrvajam//
 na tvariṣṭasya jātasya nāśo+asti maraṇādrte/
 maraṇam cāpi tannāsti yannāriṣṭapuraḥsaram//
 mithyādrṣṭamariṣṭābhamanariṣṭamajānatā/
 ariṣṭam vā+apyasambuddhametat prajñāparādhajam//
 jñānasambodhanārthaṃ tu liṅgairmaraṇapūrvajaiḥ/
 puṣpitānupadekṣyāmo narān &bahuvīdhairbahūn/
 nānāpuṣpopamo gandho yasya &bhāti divānīśam/
 puṣpitasya vanasyeva nānādrumalatāvataḥ//
 tamāhuḥ puṣpitaṃ dhīrā naraṃ maraṇalakṣaṇaiḥ/
 sa &nā saṃvatsarāddehaṃ jahātīti viniścayaḥ//
 evamekaikaśaḥ puṣpairyasya gandhaḥ samo bhavet/
 iṣṭairvā yadi vā+aniṣṭaiḥ sa ca puṣpita ucyate//
 samāsenāśubhān gandhānekatenāthavā punaḥ/
 ājighredyasya gātreṣu taṃ vidyāt puṣpitaṃ bhiṣak//
 āpulutānāplute kāye yasya gandhāḥ śubhāśubhāḥ/
 vyatyāsenānimittāḥ syuḥ sa ca puṣpita ucyate//
 tadyathā-candanam kuṣṭham tagarāguruṇī madhu/
 mālāyaṃ mūtrapuriṣe ca &mṛtāni kuṇapāni ca//
 ye cānye vividhātmāno gandhā vividhayonayaḥ/
 te+apyanēnānumānena vijñeyā vikṛtiṃ gatāḥ//
 idaṃ cāpyatideśārthaṃ lakṣaṇam gandhasaṃśrayam/
 vakṣyāmo yadabhijñāya bhiṣaṇnaraṇamādiśet//
 &viyonirviduro gandho yasya gātreṣu jāyate/
 iṣṭo vā yadi vā+aniṣṭo na sa jīvati tāṃ samām//
 etāvadgandhavijñānam,rasajñānamataḥ param/
 āturāṇam śarīreṣu vakṣyate vidhipūrvakam//
 yo rasaḥ prakṛtisthānām narāṇām dehasambhavaḥ/
 sa eṣāṃ carame kāle vikāram bhajate dvayam//
 kaścidevāsyavairasyamatyarthamupapadyate/
 svādutvamaparaścāpi vipulaṃ bhajate rasaḥ//
 tamanēnānumānena vidyādvikṛtimāgatam/
 manuṣyo hi manuṣyasya katham rasamavāpnuyāt//
 makṣikāścaiva yūkāśca maśakaiḥ saha/
 virasādapasarpanṭi jantoḥ kāyānmumūrṣataḥ//

atyarthasikam kāyam kālapakvasya maksikāh/
 api snātānuliptasya bhr̥samāyānti sarvaśah//
 tatra ślokaḥ---sāmānyena mayoktāni liṅgāni rasagandhayīḥ/
 puṣpitasya narasyaitatphalaṃ maraṇamādiśet//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte indriyasthāne puṣpitakamindriyaṃ nāma
 dvitīyo+adhyāyah//2//

5.3 tritīyo+adhyāyah/

athātaḥ parimarśanīyamindriyaṃ vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhagavānātreyah// varṇe svare ca gandhe ca rase cokatam pṛthak pṛthak/
 liṅgaṃ mumūrṣatām samyak sparśoṣvapi nibodhata//
 &sparśaprādhānyenaivāturasyaūyūṣaḥ &pramāṇāvaśeṣaṃ jijñāsuḥ prakṛtisthena pāṇinā
 śārīramasya kevalaṃ spr̥śet, parimarśayedvā+anyena/
 parimr̥satā tu khalvāturaśārīramime bhāvāstatra tatrāboddhavyā bhavanti/tadyathā--
 --satatam spandamānānām śārīradeśānāmaspandanam, nityoṣmaṇām śītībhāvaḥ, mṛdūnām
 dāruṇatvam, ślakṣṇānām kharatvam, &satāmasadbhāvaḥ, sandhīnām sraṃsabharamśa-
 cyavanāni; māmśaṣaṇitayorvītibhāvaḥ, dāruṇatvam, svedānubandhaḥ, stambho vā;
 yaccānyadapi kiñcidīdṛṣaṃ sparśānām lakṣaṇam bhr̥savikṛtamanimittam syāt/ iti lakṣaṇam
 spr̥śyānām bhāvānāmuktaṃ samāseṇa//
 tadvyāsato+anuvyākhyāsyāmaḥ---tasya cet parimr̥śyamānam pṛthaktvena pādajaṅgho-
 rusphigudarapārśvapr̥ṣṭheśikāpāṇigrīvātālvoṣṭhalalāṭam svinnam śītam &stabdham
 dāruṇam vītamāmśaṣaṇitam vā syāt, parāsurayaṃ puruṣo na cirāt &kālam mariṣyatīti
 vidyāt/
 tasya cet parimr̥śyamānāni pṛthaktvena gulphajānuvaṅkṣaṇagudavṛṣaṇamedhṛanāb-
 hyaṃsastanamaṇikaparśukāhanunāsikākarnākṣibhr̥śaṅkhādīni srastāni vyastāni cyutāni
 sthānebhyaḥ &skannāni vā syuḥ, parāsurayaṃ puruṣo+acirāt kālam &mariṣyatīti vidyāt//
 tathā+asyocchvāsamanyādantapakṣmacakṣuḥkeśalomodaranakhāṅgulīrālakṣayet/
 tasya ceducchvāso+atidīrgho+atihrasvo vā syāt, parāsuriti vidyāt/
 tasya cenmanye parimr̥śyamāne na spandeyātām, parāsuriti vidyāt/ ta-
 sya ceddantāḥ parikīrṇāḥ śvetā jātaśarkarāḥ syuḥ, parāsuriti vidyāt/ tasya
 cet pakṣmāni jātabaddhāni syuḥ, parāsuriti vidyāt/ tasya ceccakṣuṣī prakṛti-
 hīne, vikṛtiyukte---atyutpiṇḍite,atipraviṣṭe,atijihme,ativiṣame, atimuktaband-
 hane,atiprasrute,satatonmiṣite,satatanimiṣite,nimiṣonmeṣatipravṛtte,vibhrāntadṛṣṭike,viparī-
 tadṛṣṭike,hīnadṛṣṭi varṇānāmanyatamenātiplute vā syātām,tadā parāsuriti vidyāt/
 athāsyā keśalomānyāyacchet,tasya cet keśalomānyāyamamānāni pralucyeraṇ na cedve-
 dayeyustaṃ parāsuriti vidyāt/ tasya cedudare sirāḥ prakāśeraṇ śyāvatāmranīlahārīdraśuklā
 vā syuḥ, parāsuriti vidyāt/
 tasya cennakhā vītamāmśaṣaṇitāḥ pakvajāmbavavarṇāḥ syuḥ, parāsuriti vidyāt/
 athāsyāṅgulīrāyacchet; tasya cedaṅgula āyamamānā na sphuṭeyuḥ, parāsuriti vidyāt//
 tatra ślokaḥ---etān spr̥śyān bahūn bhāvān yaḥ spr̥śannavabudhyate/
 āture na sa saṃmohamāyurjñānasya gacchati//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte indriyasthāne parimarśanīyamindriyaṃ nāma
 tritīyo+adhyāyah//3//

5.4 caturtho+adhyāyah/

athāta indriyānīkamindriyaṃ vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhagavānātreyah// indriyāni yathā jantoḥ parīkṣeta viśeṣavit/
 jñātumicchān bhiṣaṇnānam-&āyūṣastannibodhata//
 anumānāt parīkṣeta darśanādīni tattvataḥ/
 addhā hi &viditaṃ jñānamindriyānāmātindriyam//
 svasthebhyo vikṛtaṃ yasya &jñānamindriyasamśrayam/

ālakṣyetānimittena lakṣaṇaṃ maraṇasya tat//
 ityuktaṃ lakṣaṇaṃ samyagindriyeṣvaśubhodayam/
 tadeva tu punarbhūyo vistareṇa vibodhata//
 ghaṇībhūtamivākāśamākāśamiva medinīm/
 vigītamubhayaṃ hyetat paśyan maraṇamṛcchati//
 yasya darśanamāyāti māruto+ambaragocaraḥ/
 agnirnāyāti cādīptastasyāyuhkṣayamādiśet//
 jale suvimale jālamajālāvatate naraḥ/
 sthite gacchati vā dr̥ṣṭvā jīvitāt parimucyate//
 jāgrat paśyati yaḥ pretān rakṣāṃsi vividhāni ca/
 anyadvā+apyadbhutaṃ &kiñcinna sa jīvatumarhati//
 yo+agnim prakṛtivarṇasthaṃ nīlaṃ paśyati niṣprabham/
 kṛṣṇaṃ vā yadi vā śuklaṃ niśaṃ vrajati saptamīm//
 marīvcīnasato meghānmeghān vā+apyasato+ambare/
 vidyuto vā vinā meghaiḥ &paśyan maraṇamṛcchati//
 mṛnmayīmiva yaḥ pātrīm kṛṣṇāambarasamāvṛtām/
 ādityamīkṣate śuddhaṃ candraṃ vā na sa jīvati//
 aparvaṇi yadā paśyet sūryācandramasorgraham/
 avyādhito vyādhito vā tadantaṃ tasya jīvitam//
 naktaṃ sūryamahaścandramanagnau dhūmamutthitam/ agnim vā niṣprabhaṃ rātrau dr̥ṣṭvā
 maraṇamṛcchati//
 prabhāvataḥ prabhāhīnānniṣprabhāṃśca prabhāvataḥ/
 narā viliṅgān paśyanti bhāvān &bhāvāñjihāsavaḥ//
 vyākṛtīni vivarṇāni viśamkhyopagatāni ca/
 vinimittāni paśyanti rūpāṇyāyuhkṣaye narāḥ//
 yaśca paśyatyadr̥śyān vai dr̥śyān yaśca na paśyati/
 &tāvubhau paśyataḥ kṣipraṃ yamakṣayamasamśayam//
 aśabdasya ca yaḥ śrotā śabdān yaśca na budhyate/
 dvāvapyetau yathā pretau tathā jñeyau &vijānatā//
 samvṛtyāṅgulibhiḥ karṇau jvālāśabdaṃ ya āturaḥ/
 na śṛṇoti gatāsum taṃ buddhimān parivārjayet//
 viparyayeṇa yo vidyādgandhānāṃ sādhasādhutām/
 na vā &tān sarvaśo vidyāttam vidyādvigatāyusaṃ//
 yo rasānna vijānāti na vā jānāti tattvataḥ/
 mukhapākādr̥te pakvaṃ tamāhuḥ kuśalā naram//
 uṣṇāñchītān kharāñchlakṣṇānmṛdūnapi ca dāruṇān/
 spr̥śyān spr̥ṣṭvā tato+anyatvaṃ mumūrṣusteṣu manyate//
 antareṇa tapastivraṃ yogaṃ vā vidhipūrvakam/
 indiyairadhikaṃ paśyan pañcatvamadhigacchati//
 &indriyāṇāmṛte dr̥ṣṭerindriyārthānadoṣajān/
 naraḥ paśyati yaḥ kaścidindriyairna sa jīvati//
 svasthāḥ prajñāviparyāśairindiyārtheṣu vaikṛtam/
 paśyanti ye+&asadvbahuśasteṣāṃ maraṇamādiśet//
 tatra ślokaḥ---etadindriyavijñānaṃ yaḥ paśyati yathātatham/
 maraṇaṃ jīvitam caiva sa bhiṣak jñātumarhati//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte indriyasthāne indriyānīkamindriyaṃ nāma
 caturtho+adhyāyaḥ//4//

5.5 pañcamo+adhyāyaḥ/

athātaḥ pūrvarūpīyamindriyaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ// pūrvarūpānyasādhyānām vikārānām pṛthak pṛthak/
 bhinnābhinnāni vakṣyāmo bhiṣajām jñānavṛddhaye//
 pūrvarūpāni sarvāṇi jvaroktānyatimātrayā/
 yaṃ viśanti viśatyenaṃ mṛtyurjvarapuraḥsarah//
 anyasyāpi ca rogasya pūrvarūpāni yaṃ naram/
 viśantyanena kalpena tasyāpi maraṇaṃ dhruvam//
 pūrvarūpaikadeśāmstu vakṣyāmo+anyān sudāruṇān/
 ye rohānanubadhvanti &mṛtyuryairanubadhyate//
 balaṃ ca hīyate yasya pratiśyāyaśca vardhate/
 tasya nārīprasaktasya śoṣo+antāyopajāyate//
 śvabhīruṣṭraiḥ kharairvā+api yāti yo dakṣiṇām diśam/
 svapne yakṣmāṇamāsādyā jīvitam sa vimuñcati//
 pretaiḥ saha pibenmadyaṃ svapne yaḥ kṛṣyate śunā/
 sughoraṃ jvaramāsādyā jīvitam sa vimuñcati//
 lākṣāraktāmbārābhaṃ yaḥ paśyatyambaramantikāt/
 sa raktapittamāsādyā tenaivāntāya nīyate//
 raktasragraktasarvāṅgo raktavāsā muhurhasan/
 yaḥ svapne &hriyate nāryā sa raktaṃ prāpya sīdati//
 śūlātopāntrakūjāśca daurbalyaṃ cātimātrayā/
 nakhādiṣu ca vaivarnyaṃ gulmenāntakaro grahaḥ//
 latā kaṇṭakinī yasya dāruṇā hṛdi jāyate/
 svapne gulmastamantāya krūro viśati mānavam//
 kāye+alpamapi saṃsprṣṭam subhṛśam yasya dīryate/
 kṣatāni ca na rohanti kuṣṭhairmṛtyurhinasti tam//
 nagnasyājyāvasiktasya juhvato+agnimanarciṣam/
 padmānyurasi jāyante svapne kuṣṭhairmariṣyataḥ//
 snātānuliṭtagātre+api yasmin ḡrdhnanti makṣikāḥ/
 sa prameheṇa saṃsparṇaṃ prāpya tenaiva hanyate//
 snehaṃ bahuvidhaṃ svapne caṇḍālaiḥ saha yaḥ pibet/
 badhyate sa prameheṇa sprṣyate+antāya mānavaḥ//
 dhyānāyāsau tathodvegau mohaścāsthānasambhavaḥ/
 aratirbalahāniśca mṛtyurunmādapūrvakaḥ//
 āhāradveṣiṇaṃ paśyan luptacittamudarditam/
 vidyāddhīro mumūrṣuṃ tamunmādenātīpātīnā//
 krodhanaṃ trāsabahulaṃ sakṛtprahasitānanam/
 mūrccāpipāsābahulaṃ hantyunmādaḥ śārīriṇam//
 nṛtyan rakṣogaṇaiḥ sākāṃ yaḥ svapne+ambhasi &sīdati/
 sa prāpya bhṛśamunmādaṃ yāti lokamataḥ param//
 asattamaḥ paśyati yaḥ śṛṇotyapyasataḥ svanān/
 bahūn bahuvidhān jāgrat so+apasmāreṇa badhyate//
 mattaṃ nṛtyantamāvidhya preto harati yaṃ naram/
 svapne harati taṃ mṛtyurapasmārapuraḥsarah//
 stabhyete pratibuddhasya hanū manye tathā+akṣiṇī/
 yasya taṃ bahirāyāmo ḡhītvā hantyaśaṃśayam//
 śaṣkulīrvā+apyapūpān vā svapne khādati yo naraḥ/
 sa &cettādr̥k chardayati pratibuddho na jīvati//
 etāni pūrvarūpāni yaḥ samyagavabudhyate/
 sa eṣāmanubandhaṃ ca phalaṃ ca jñātumarhati//
 imāṃścāpyaparān svapnān dāruṇānupalakṣayet/
 vyādhitānām vināśāya kleśāya mahate+api vā//
 yasyottamāṅge jāyante vaṃśagulmalatādayaḥ/

vayāṃsi ca vilīyante swapne maiṇḍyamiyācca yaḥ //
 ṛḍhrolūkaśvakākādyaiḥ swapne yaḥ parivāryate/
 rakṣaḥpretapiśācastrīcaṇḍāla- & dravidāndhrakaiḥ //
 vaṃśavetralatāpāśatrṇakaṇṭakasaṅkaṭe/
 & saṃsajjati hi yaḥ swapne yo & gacchan prapatatyapi //
 bhūmau pāṃśūpadhānāyāṃ valmīke vā+atha bhasmani/
 śmaśānāyatane śvabhre swapne yaḥ & prapatatyapi //
 kaluṣe+ambhasi paṅke vā kūpe vā tamasā++āvr̥te/
 swapne majjati śīghreṇa srotasā & hriyate ca yaḥ //
 snehapānaṃ tathā+abhyaṅgaḥ pracchardanaṃ virecane/
 hiraṇyalābhaḥ kalahaḥ swapne bandhaparājayau //
 upānadyuganāśaśca prapātaḥ pādacarmanoh/
 harṣaḥ swapne prakupitaiḥ piṭṛbhiścāvabhartsanam //
 danta- & candrārkanakṣatradevatādīpacakṣuṣām/
 patanaṃ vā vināśo vā swapne bhedo nagasya vā //
 raktapuṣpaṃ vanaṃ bhūmiṃ pāpakarmālayaṃ citāṃ/
 guhāndhakārasaṃbādhaṃ swapne yaḥ praviśatyapi //
 raktamālī hasannuccairdigvāsā dakṣiṇāṃ diśāṃ/
 dāruṇāmaṭavīm swapne kapiyuktena yāti vā //
 kāśāyīṇāmasaomyānāṃ nagnānāṃ daṇḍadhārīṇāṃ/
 kṛṣṇānāṃ raktanetrāṇāṃ swapne necchanti daraśanam //
 kṛṣṇā & pāpā nirācārā dīrghakeśanakhaṣṭanī/
 virāgamālyavasanā swapne kālaniśā matā //
 ityete dāruṇāḥ swapnā rohī yairiyāti pañcatām/
 arogaḥ saṃśayaṃ gatvā kaścideva pramucyate //
 manovahānāṃ pūrṇatvādoṣauratibalaistribhiḥ/
 srotasāṃ dāruṇāṃ swapnāṃ kālā paśyati dāruṇe //
 nātiprasuptaḥ puruṣaḥ sapthalānaphalāṃstathā/
 indriyeśena manasā swapnāṃ paśyatyanekadhā //
 dr̥ṣṭaṃ śrūtānubhūtaṃ ca prārthitaṃ kalpitaṃ tathā/
 bhāvikaṃ doṣajaṃ caiva swapnaṃ saptavidhaṃ viduḥ //
 tatra pañcavidhaṃ pūrvamaphalaṃ bhiṣagādīset/
 divāswapnamatihrasvamatidīrghaṃ & ca buddhimān //
 dr̥ṣṭaḥ prathamarātre yaḥ swapnaḥ so+ & alpaphalo bhavet/
 na svapedyaṃ punardr̥ṣṭvā sa sadyaḥ syānmahāphalaḥ //
 akalyāṇamapi swapnaṃ dr̥ṣṭvā tatraiva yaḥ punaḥ/
 paśyet saumyaṃ śubhākāraṃ tasya vidyācchubhaṃ phalaṃ //
 tatra ślokaḥ--- pūrvarūpānyatha swapnāṃ ya imān vetti dāruṇāṃ/
 na sa mohādasādhyeṣu karmāṇyārabhate bhiṣak //
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte indriyasthāne pūrvarūpīyamindriyaṃ nāma
 pañcamo+adhyāyaḥ // 5 //

5.6 ṣaṣṭho+adhyāyaḥ/

athātaḥ katamāniśārīriyamindriyaṃ vyākhyāsyāmaḥ //
 iti ha smāha bhagavānātreyāḥ // katamāni śārīrāṇi vyādhimanti mahāmune!/
 yāni vaidyaḥ pariharedyeṣu karma na siddhyati //
 & ityātreyo+agniveśena praśnaṃ pr̥ṣṭaḥ sudurvacam/
 ācacaḥ yathā tasmai bhagavāṃstannibodhata //
 yasya vaibhāṣamāṇasya rujatyūrdhvamuro bhr̥śam/
 annaṃ ca cyavate bhuktaṃ sthitaṃ cāpi na jīryati //
 balaṃ ca hīyate & śīghraṃ tr̥ṣṇā cātipravardhate/

jāyate hr̥dī sūlaṃ ca taṃ bhiṣak parivarjayet//
 hikkā gambhīrajā yasya śoṇitaṃ cātisāryate/
 na tasmai bheṣajam dadyāt smarannātreyāśāsnaṃ//
 ānāhaścātisāraśca yametau durbalaṃ naram/
 vyādhitaṃ viśato rogau durlabhaṃ tasya jīvitam//
 ānāhaścātitr̥ṣṇā ca yametau durbalaṃ naram/
 viśato vijahatyenaṃ prāṇā nāticirānnaram//
 jvaraḥ paurvāhṇiko yasya śuṣkakāśaśca dāruṇaḥ/
 balamāṃsavihīnasya yathā pretastathaiva saḥ//
 yasya mūtraṃ purīṣaṃ ca grathitaṃ sampravartate/
 nirūṣmaṇo jaṭharīṇaḥ śvasano na sa jīvati//
 śvayathuryasya kuṣṣistho hastapādaṃ visarpati/
 jñātisaṅghaṃ sa samkleśya tena rogeṇa hanyate//
 śvayathuryasya pādasthastathā sraste ca piṇḍike/
 sīdataścāpyubhe &jaṅghe taṃ bhiṣak parivarjayet//
 sūnahastaṃ sūnapādaṃ sūnaguhyodaraṃ naram/
 hīnavarṇabalāhāramauśadhairnopapādayet//
 &uroyukto bahuśleṣmā nīlaḥ pītaḥ salohitaḥ/
 satataṃ cyavate yasya dūrātaṃ parivarjayet//
 hr̥ṣṭaromā sāndramūtraḥ sūnaḥ &kāśajvarārditaḥ/
 kṣīṇamāṃso naro dūrādvarjyo vaidyena jānatā//
 trayāḥ prakupitā yasya doṣāḥ &kaṣṭābhilakṣitāḥ/
 kṛśasya balahīnasya nāsti tasya cikitsitam//
 jvarātisārau śophānte śvayathurvā tayoh kṣaye/
 durbalasya viśeṣeṇa narasyāntāya jāyate//
 pāṇḍuraśca kṛśo+atyārthaṃ tr̥ṣṇayā+abhipariplutaḥ/
 ḍambarī kupitocchvāsaḥ pratyākhyeyo vijānatā//
 hanumanyāgrahastr̥ṣṇā balahrāso+atimātrayā/
 prāṇāścorasi vartante yasya taṃ parivarjayet//
 &tāmyatyāyacchate śarma na kiñcidapi vindati/
 kṣīṇamāṃsabalāhāro mumūrṣuracirānnaraḥ//
 viruddhayonayo yasya viruddhopakramā bhṛṣam/
 &vardhante dāruṇā rogāḥ śīghraṃ śīghraṃ sa hanyate//
 balaṃ vijñānamārogyaṃ grahaṇī &māṃsaśoṇitaṃ/
 etāni yasya &kṣīyante kṣipraṃ kṣipraṃ sa hanyate//
 ārogyaṃ hīyate &yasya prakṛtiḥ parihīyate/
 sahasā sahasā tasya mṛtyurharati jīvitam//

tatra ślokaḥ--- ityetāni śarīrāṇi vyādhimanti vivarjayet/
 na hyeṣu dhīrāḥ paśyanti siddhiṃ kāñcidupakramāt//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte indriyasthāne katamāniśarīriyamindriyaṃ
 nāma ṣaṣṭho+adhyāyaḥ//6//

5.7 saptamo+adhyāyaḥ/

athātaḥ pannarūpīyamindriyaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah// dr̥ṣṭyāṃ yasya vijānīyāt pannarūpāṃ kumārikām/
 praticchāyāmayīmakṣṇornainamiccheccikitsitum//
 jyotsnāyāmātape dīpe saliladarśayorapi/
 aṅgeṣu vikṛtā yasya cchāyā &pretastathaiva saḥ//
 chinnā bhinnā++ākulā cchāyā hīnā vā+apyadhikā+api vā/
 naṣṭā tanvī dvidhā cchinnā vikṛtā viśitā ca yā//
 etāścānyāśca yāḥ kāścit praticchāyā vigarhitāḥ/

sarvā mumūrṣatām jñeyā na cellakṣyanimittajāḥ //
 saṁsthānena pramāṇena varṇena prabhayā tathā /
 chāyā vivartate yasya svastho+api preta eva saḥ //
 saṁsthānamākṛtīrjñeyā suṣamā viṣamā ca sā /
 madhyamalpaṁ mahaccoktaṁ pramāṇaṁ trividhaṁ nṛṇām //
 pratipramāṇasaṁsthānā jalādarśātapādiṣu /
 chāyā yā sā praticchāyā cchāyā varṇaprabhāśrayā //
 svādīnāṁ pañca pañcānāṁ chāyā vividhalakṣaṇāḥ /
 nābhasī nirmalā nilā sasnehā saprabheva ca //
 rūkṣā śyāvāruṇā yā tu vāyavī sā hataprabhā /
 viśuddharaktā tvāgneyī dīptābhā darśanapriyā //
 śuddhavaidūryavimalā susnigdhā cāmbhasī matā /
 sthirā &snigdhā ghanā ślakṣṇā śyāmā śvetā ca pārthivī //
 vāyavī garhitā tvāsāṁ catasraḥ syuḥ &sukhodayaḥ /
 vāyavī tu vimāśāyā kleśāya mahate+api vā //
 syāttaijasi prabhā sarvā sā tu saptavidhā smṛtā /
 raktā pītā sitā śyāvā haritā pāṇḍurā+asitā //
 tāsāṁ yāḥ syurvikāsinyaḥ snigdhāśca vipulāśca yāḥ /
 tāḥ śubhā rūkṣamalināḥ &saṁkṣiptāścaśubhodayāḥ //
 varṇamākrāmāti cchāyā &bhāstu varṇaparakāśinī /
 āsannā lakṣyate cchāyā bhāḥ &prakṛṣṭā prakāśate //
 nācchāyo nāprabhaḥ kaścidviśeṣāścihnayanti tu /
 nṛṇāṁ śubhāśubhotpattim kāle chāyāprabhāśrayāḥ //
 kāmālā+akṣṇormukhaṁ pūrṇaṁ śaṅkhayormuktamāṁsatā /
 &saṁtrāsaścoṣṇagātratvaṁ yasya taṁ parivarjayet //
 utthāpyamānaḥ śayanāt pramohaṁ yāti yo naraḥ /
 muhurmuurna saptāhaṁ sa jīvati &vikatthanaḥ //
 saṁsrṣṭā vyādhayo yasya pratilomānulomagāḥ /
 vyāpannā grahaṇī prāyaḥ so+ardhamāsaṁ na jīvati //
 uparuddhasya rogeṇa karṣitasyālpamaśnataḥ /
 bahu mūtrapurīṣaṁ syādyasya taṁ parivarjayet //
 durbalo bahu bhuṅkte yaḥ &prāgbhuktādannamāturaḥ /
 alpamūtrapurīṣaśca yathā pretastathaiva saḥ //
 iṣṭaṁ ca &guṇasaṁpannamannamaśnāti yo naraḥ /
 śāśvacca balavarṇābhyāṁ hīyate na sa jīvati //
 prakūjati praśvasiti śīthilaṁ cātisāryate /
 balahīnaḥ pipāsārtaḥ śuṣkāsyo na sa jīvati //
 hrasvaṁ ca yaḥ praśvasiti vyāviddhaṁ spandate ca yaḥ /
 mṛtameva tamātreya vyācacakṣe punarvasuḥ //
 ūrdhvaṁ ca yaḥ praśvasiti śleṣmaṇā cābhibhūyate /
 hīnavarṇabalāhāro yo nara na sa jīvati //
 ūrdhvāgne nayane yasya &manye cāratakampane /
 balahīnaḥ pipāsārtaḥ śuṣkāsyo na sa jīvati //
 yasya gaṇḍāvupacitau jvarakāsau ca dāruṇau /
 śūlī pradveṣṭi cāpyannaṁ tasmin karma na sidhyati //
 &vyāvṛttamūrdhahijhvāsyō bhruvau yasya ca vicyute /
 kaṇṭakaiścācitā jihvā yathā pretastathaiva saḥ //
 śophaścātyarthamutsiktaṁ niḥsr̥tau vṛṣaṇau bhṛṣam /
 ataścaiva viparyāso vikṛtyā pretalakṣaṇam //
 nicitaṁ yasya māṁsaṁ &syāttvagasthiśveva dr̥syate /
 kṣīṇasyānaśnatastasya māsamāyuh param bhavet //

tatra ślokaḥ---idaṃ liṅgamariṣṭāakhyamanekamabhijajñivān/
āyurvedavidityākhyāṃ labhate kuśalo janaḥ//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte indriyasthāne pannarūpīyamindriyaṃ nāma
saptamo+adhyāyaḥ//7//

5.8 aṣṭamo+adhyāyaḥ/

athāto+avākśirasīyamindriyaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyāḥ// avākśirā vā jihmā vā yasya vā viśirā bhavet/

janto rūpapratichchāyā nainamiccheccikitsitum//

jaṭībhūtāni pakṣmāṇi dṛṣṭiścāpi &nigrhyate/

yasya jantorna taṃ dhīro bheṣajenopapādayet//

yasya śūnāni vartmāni na samāyānti śuṣyataḥ/

cakṣuṣī &copadihyete yathā pretastathaiva saḥ//

bhruvorvā yadi vā mūrdhni sīmāntāvartakān bahūn/

apūrvānakṛtān vyaktān dṛṣṭvā maraṇamādiśet//

tryahametena jīvanti lakṣaṇenātūrā narāḥ/

arogāṇāṃ punastvetat śaḍrātraṃ ¶mucyate//

āyamyotpāṭitān keśān yo naro nāvabudhyate/

anāturo vā rogī vā śaḍrātraṃ nātivartate//

yasya keśā nirabhyaṅgā dṛśyante+abhyaktasannibhāḥ/

uparuddhāyusaṃ jñātvā taṃ dhīraḥ parivarjayet//

&glāyate nāsikāvaṃśaḥ pṛthutvaṃ yasya gacchati/

aśūnaḥ śūnasamkāśaḥ pratyākhyeyaḥ sa jānatā//

atyarthavivṛtā yasya yasya cātyarthasaṃvṛtā/

jihmā vā pariśuṣkā vā nāsikā na sa jīvati//

mukhaṃ &śabdaśravāvoṣṭhau śuklaśyāvātilohitau/

vikṛtyā yasya vā nīlau na sa rogādvimucyate//

asthiśvetā dvijā yasya puṣpitāḥ paṅkasamvṛtāḥ/

vikṛtyā na sa rogaṃ taṃ viḥyārogyamaśnute//

stabdhā niścetanā gurvī kaṇṭakopacitā bhṛśam/

śyāvā śuṣkā+athavā śūnā pretajihvā nisarpiṇī//

dīrghamucchvasya yo hrasvaṃ naro niḥśvasya tāmyati/

uparuddhāyusaṃ jñātvā taṃ dhīraḥ parivarjayet//

hastau pādaḥ ca manye ca tālu caivātidītaḥ/

bhavatyāyuhkṣaye krūramathavā+api bhavenmṛdu//

ghaṭṭayañjānūnā jānu pādāvudyamya pātayan/

yo+apāsyati muhurvaktramāturo na sa jīvati//

dantaiśchindannakhagrāṇi nakhaicchindañchiroruhān/

kāṣṭhena bhūmiṃ vilikhanna rogāt parimucyate//

dantān khādati yo jāgradasāmnā virudan hasan/

vijānāti na cedduḥkhaṃ na sa rogādvimucyate//

muhurhasan muhuḥ kṣveḍan śayyāṃ pādena hanti yaḥ/

&uccaiśchidrāṇi vimṛśannāturo na sa jīvati//

yairvindati purā bhāvaiḥ sametaiḥ paramāṃ ratim/

tairevāramamāṇasya glāsnormaraṇamādiśet//

na bibharti śiro grīvā na pṛṣṭhaṃ bhāramātmanāḥ/

na hanū piṇḍamāsyasthamāturasya mumūrṣataḥ//

sahasā jvarasaṃtāpastrṣṇā mūrcchā balakṣayaḥ/

viśleṣaṇaṃ ca sandhīnāṃ mumūrṣorupajāyate//

gosargo vadanādyasya svedaḥ pracyavate bhṛśam/

lepajvaropataptasya durlabhaṃ tasya jīvitam//

nopaiti kaṇṭhamāhāro jihvā kaṇṭhamupaiti ca/
 āyusyantam gate jantorbalaṃ ca parihīyate//
 śīro vikṣipate kṛcchrānmuñcayitvā prapāṇikau/
 lalāṭasrupratasvedo & mumūrṣuścyutabandhanaḥ//
 tatra ślokaḥ---imāni liṅgāni nareṣu buddhimān vibhāvayetāvahito mumūrṣuṣu/
 kṣaṇena bhūtvā hyupayānti kānicinnacāphalaṃ liṅgamihāsti kiñcana//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte indriyasthāne+avākṣirasīyamindriyaṃ
 nāmāṣṭamo+adhyāyaḥ//8//

5.9 navamo+adhyāyaḥ/

athāto & yasyaśyāvanimittīyamindriyaṃ vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhagavānātreyāḥ// yasya śyāve paridhvaste harite cāpi darśane/
 āpanno vyādhirantāya jñeyastasya vijānatā//
 niḥsaṃjñāḥ pariśuṣkāsyāḥ & samṛddho vyādhībhiśca yaḥ/
 uparuddhāyusam jñātvā tam dhīraḥ parivarjayet//
 & charitāśca sirā yasya lomakūpāśca saṃvṛtāḥ/
 so+amlābhilāṣī puruṣaḥ pittānmarāṇamaśnute//
 śārīrāntāśca śobhante śārīraṃ copaśuṣyati/
 balaṃ ca hīyate yasya rājayaḥśmā hinasti tam//
 aṃsābhītāpo hikkā ca chardanaṃ śoṇitasya ca/
 ānāhaḥ pārśvasūlaṃ ca bhavatyantāya śoṣiṇaḥ//
 vātavyādhirapasmārī kuṣṭhī & śophī tathodari/
 gulmī ca madhumehī ca rājayaḥśmī ca yo naraḥ//
 acikitsyā bhavantyete balamāṃsakṣaye sati/
 anyeṣvapi vikāreṣu tān bhiṣak parivarjayet//
 virecanahr̥tānāho yastr̥ṣṇānugato naraḥ/
 viriktaḥ punarādhmāti yathā pretastathaiva saḥ//
 peyaṃ pātum na śaknoti kaṇṭhasya ca mukhasya ca/
 urasaśca niśuṣkatvādyo naro na sa & jīvati//
 svarasya durbalībhāvaṃ hāniṃ ca balavarṇayoh/
 rogavṛddhimayuktyā ca dṛṣtvā marāṇamādiśet//
 ūrdhvasvāsam gatoṣmāṇam śūlopahatavaṅkṣaṇam/
 śarma cānadhigacchantam buddhimān parivarjayet//
 apasvaram bhāpamāṇam prāptam marāṇamātmanah/
 śrotāraṃ cāpyaśabdasya dūrataḥ parivarjayet//
 yaṃ naraṃ sahasā rogo durbalaṃ parimuñcati/
 saṃśayaprāptamātreyo jīvitam tasya manyate//
 atha cejjñātayastasya yāceran praṇipātataḥ/
 rasenādyāditi brūyānnāsmāi dadyādviśodhanam//
 māsenā cenna dṛśyeta viśeṣastasya śobhanaḥ/
 rasaiścānyaibahuvidhairdurlabhaṃ tasya jīvitam//
 niṣṭhyūtaṃ ca purīṣam ca retaścāmbhasi majjati/
 yasya tasyāyusāḥ prāptamantamāhurmanīṣiṇaḥ//
 niṣṭhyūte yasya dṛśyante varṇā bahuvidhāḥ pṛthak/
 tacca sīdatyapaḥ prāpya na sa & jīvitumarhati//
 pittamūṣmānugaṃ yasya śaṅgau prāpya & vimūrcchati/
 sa rogaḥ śaṅkhako nāmnā trirātrāddhanti jīvitam//
 saphenaṃ rudhiraṃ yasya muhurāsyāt prasicyate/
 śūlaiśca tudyate kuṁkṣiḥ pratyākhyeyastathāvidhaḥ//
 balamāṃsakṣayastīvro rogavṛddhirarocakaḥ/
 yasyāturasya lakṣyante trīṇ pakṣāṇa sa jīvati//

tatra ślokau--- vijñānāni manuṣyāṇaṃ maraṇe pratyupasthite/ bhavantyetāni saṃ-
paśyedanyānyevaṃvidhāni ca//
tāni sarvāṇi lakṣyante na tu sarvāṇi mānavam/
viśanti vinaśiṣyantaṃ tasmādbodhyāni sarvataḥ//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte indriyasthāne yasyaśyāvanimittīyamindriyaṃ
nāma navamo+adhyāyaḥ//9//

5.10 daśamo+adhyāyaḥ/

athātaḥ sadyomaraṇīyamindriyaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ// sadyastitikṣataḥ prāṇaṃ(anunāsika)llakṣaṇāni prthak
prthak/

agniveśa! pravakṣyāmi saṃsprṣṭo yairna jīvati//
vātāsthilā susaṃvṛddhā tiṣṭhantī dāruṇā hr̥di/
tṛṣṇayā+abhiparītasya sadyo muṣṇāti jīvitam//
piṇḍike śithilikṛtya jihmīkṛtya ca nāsikām/
vāyuh śarīre vicaran sadyo muṣṇāti jīvitam//
bhruvau yasya cyute sthānānantardāhaśca dāruṇaḥ/
tasya hikkākaro rogaḥ sadyo muṣṇāti jīvitam//
kṣīṇaśoṇitamāṃsasya vāyurūrdhvagatiścāran/
ubhe manye same yasya sadyo muṣṇāti jīvitam//
&antareṇa gudaṃ gacchan nābhiṃ ca sahasā+anilaḥ/
kṛśasya vaṃkṣaṇau gr̥hṇan sadyo muṣṇāti jīvitam//
vitatya parśukāgrāṇi gr̥hītvaraśca mārutaḥ/
stimitasyāyatakṣasya sadyo muṣṇāti jīvitam//
hr̥dayaṃ ca gudaṃ cobhe &gr̥hītvā māruto balī/
durbalasya viśeṣeṇa sadyo muṣṇāti jīvitam//
vaṃkṣaṇaṃ ca gudaṃ cobhe gr̥hītvā māruto balī/
śvāsaṃ saṃjanayañjantoḥ sadyo muṣṇāti jīvitam//
nābhiṃ mūtraṃ &bastiśīrṣaṃ purīṣaṃ cāpi mārutaḥ/
&pracchinnaṃ janayañchūlaṃ sadyo muṣṇāti jīvitam//
bhidyete vaṃkṣaṇau yasya vātaśūlaiḥ samantataḥ/
bhinnaṃ purīṣaṃ tṛṣṇā ca sadyaḥ prāṇāñjahāti saḥ//
āplutaṃ māruteneha śarīraṃ yasya kevalam/
bhinnaṃ purīṣaṃ tṛṣṇā ca sadyo jahyāt sa jīvitam//
śarīraṃ śophitaṃ yasya vātāśophena dehinaḥ/
bhinnaṃ purīṣaṃ tṛṣṇā ca sadyo jahyāt sa jīvitam//
āmāśayasamutthānā yasya syāt parikartikā/
bhinnaṃ purīṣaṃ tṛṣṇā ca sadyaḥ prāṇāñjahāti saḥ//
pakvāśayasamutthānā yasya syāt parikartikā/
tṛṣṇā gudagrahaścograh sadyo jahyāt sa jīvitam//
&pakvāśayamadhiṣṭhāyaṃ hatvā saṃjñāṃ ca mārutaḥ/
kaṇṭhe ghurghurakaṃ kṛtvā sadyo harati jīvitam//
dantāḥ kardamadigdābhā mukhaṃ cūrṇakasannibham/
siprāyante ca gātrāṇi liṅgaṃ sadyo mariṣyataḥ//
tṛṣṇāśvāsaśīrorogamohadairbalyakūjanaiḥ/
sprṣṭaḥ prāṇāñjahatyāśu śakṛdbhedena cāturaḥ//

tatra ślokaḥ---etāni khalu liṅgāni yaḥ samyagavabudhyate/
sa jīvitam ca martyānāṃ maraṇaṃ cāvabudhyate//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte indriyasthāne sadyomaraṇīyamindriyaṃ nāma
daśamo+adhyāyaḥ//10//

5.11 ekādaśo+adhyāyaḥ/

athāto+aṇujyotiṃyamindriyaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah// aṇujyotiranekāgro duśchāyo durmanāḥ sadā/
 ratiṃ na labhate &yāti paralokaṃ samāntaram//
 balim balibhr̥to yasya praṇītaṃ nopabhuñjate/
 lokāntaragataḥ piṇḍaṃ bhuñkte saṃvatsareṇa saḥ//
 saptarṣiṇāṃ samīpasthāṃ yo na paśyatyarundhatim/
 saṃvatsarānte jantuḥ sa saṃpaśyati mahattamaḥ//
 vikṛtyā vinimittaṃ yaḥ śobhāmupacayaṃ dhanam/
 prāpnotyato vā vibhramśaṃ samāntaṃ tasya jīvitam//
 bhaktiḥ śīlaṃ smṛtistyāgo buddhirbala mahetukam/
 śaḍetāni nivartante śaḍbhirmāsairmariṣyataḥ//
 dhamanīnāmapūrvāṇāṃ jālamatyārthaśobhanam/
 lalāṭe dr̥śyate yasya śaṇmāsānna sa jīvati//
 lekḥābhiścandravakrābhirlalāṭamupacīyate/
 yasya tasyāyusaḥ śaḍbhirmāsairantaṃ samādiśet//
 śārīrakampaḥ saṃmoho gativacanameva ca/
 mattasyevopalabhyante yasya māsam na jīvati//
 retomūtrapurīṣāni yasya majjanti cāmbhasi/
 sa māsāt svajanadveṣṭā mṛtyuvāriṇi majjati//
 hastapādaṃ mukhaṃ cobhe viśeṣādyasya śuśyataḥ/
 śūyete vā vinā dehāt sa ca &māsam na jīvati//
 lalāṭe mūrdhni bastau vā nīlā yasya prakāśate/
 rājī bālendukuṭilā na sa jīvitumarhati//
 pravālaguṭikābhāsā yasya gātre masūrikāḥ/
 utpadyāśu &vinaśyanti na cirāt sa vinaśyati//
 grīvāvamardo balavāñjihvāśvayathureva ca/
 bradhnāsyagalapākaśca yasya pakvaṃ tamādiśet//
 saṃbhramo+atipralāpo+atibhedo+&asthnāmatidāruṇaḥ/
 kālāpāśaparītasya trayametāt pravartate//
 pramuhya luñcayet keśān &parigr̥hṇātyatīva ca/
 naraḥ &svasthavadāhāramabalaḥ kālacoditaḥ//
 samīpe cakṣuṣoḥ kṛtvā mṛgayetāṅgulīkaram/
 smayate+api ca kālāndha &ūrdhvagānimiṣekṣaṇaḥ//
 śayanādāsanādaṅgāt kāṣṭhāt kuḍyādathāpi vā/
 asanmṛgayate kiñcit sa muhyan kālacoditaḥ//
 ahāsyahāsī saṃmuhyan &praleḍhi daśanacchadau/
 śītapādakarocchvāso yo nara na sa jīvati//
 āhvayaṃstaṃ samīpasthaṃ svajanaṃ janameva vā/
 mahāmohāvr̥tamanāḥ paśyannapi na paśyati//
 ayogamatiyogaṃ vā śārīre matimān bhiṣak/
 khādīnāṃ yugapaddr̥ṣṭvā bheṣajaṃ nāvacārayet//
 atipravṛddhyā rogāṇāṃ manasaśca balakṣayāt/
 vāsamutsrjati kṣipraṃ śārīrī dehasaṃjñakam//
 varṇasvarāvannibalaṃ vāgindriyamanobalam/
 hīyate+asukṣaye nidrā nityā bhavati vā na vā//
 bhiṣagbheṣajapānānnagurumitradviśaśca ye/
 vaśagāḥ sarva evaite boddhavyāḥ samavartinaḥ//
 eteṣu rogaḥ kramate bheṣajaṃ pratihanyate/
 naiṣāmannāni bhuñjīta na codakamapi spṛśet//
 pādāḥ sametāścatvāraḥ saṃpannāḥ sādha kairguṇaiḥ/

vyarthā gatāyūṣo dravyaṃ vinā nāsti guṇodayaḥ //
 parikṣyamāyurbhiṣajā nīrujasyāturasya ca/
 āyurjñānaphalaṃ kṛtsnamāyurjñe hyanuvartate //
 tatra ślokaḥ---kriyāpathamatikrāntāḥ kevalaṃ dehamāplutāḥ/
 cihnaṃ kurvanti yaddoṣāstadariṣṭaṃ nirucyate //
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte indriyasthāne+aṇujyotīyamindriyaṃ nāmaikā-
 daśo+adhyāyaḥ //11//

5.12 dvādaśo+adhyāyaḥ/

athāto gomayacūrṇīyamindriyaṃ vyākhyāsyāmaḥ //
 iti ha smāha bhagavānātreyāḥ // yasya gomayacūrṇābhaṃ cūrṇaṃ mūrdhani jāyate/
 sasnehaṃ bhraśyate caiva māsāntaṃ tasya jīvitam //
 &nikaṣanniva yaḥ pādau cyutāṃsaḥ paridhāvati/
 vikṛtyā na sa loka+asmimściraṃ vasati mānavaḥ //
 yasya snātānuliptyasya pūrvam śuśyatyuro bhṛṣam/
 ārdreṣu sarvagātṛeṣu so+ardhamāsaṃ na jīvati //
 yamuddiśyāturaṃ vaidyaḥ &saṃvartayitumaūśadham/
 yatamāno na śaknoti durlabhaṃ tasya jīvitam //
 vijñātaṃ bahuśaḥ siddhaṃ vidhivaccāvacāritam/
 na sidhyatyaūśadham yasya nāsti tasya cikitsitam //
 &āhāramupayujñāno bhiṣajā sūpakalpitam/
 yaḥ phalaṃ tasya nāpnoti durlabhaṃ tasya jīvitam //
 dūtādhikāre vakṣyāmo lakṣaṇāni mumūrṣatām/
 yāni drṣṭvā bhiṣak prājñāḥ pratyākhyāyādasamyaṃmam //
 muktakeśo+athavā nagne rudatyaprayate+athavā/
 bhiṣagabhyāgataṃ drṣṭvā dūtaṃ maraṇamādiśet //
 supṭe bhiṣaji ye dūtāśchindatyapi ca bhindati/
 āgacchanti bhiṣak teṣāṃ na bhartāramanuvrajet //
 juhvatyagniṃ tathā piṇḍān pitṛbhyo nirvapatyapi/
 vaidye dūtā ya āyānti te ghnanti prajighāṃsavaḥ //
 kathayatyapraśastāni cintayatyathavā punaḥ/
 vaidye dūtā manuṣyāṇāmāgacchanti mumūrṣatām //
 mṛtadagdhavinaṣṭāni bhajati vyāharatyapi/
 apraśastāni cānyāni vaidye dūtā mumūrṣatām //
 vikārasāmānyaguṇe deśe kāle+athavā bhiṣak/
 dūtamaḥbhyāgataṃ drṣṭvā nāturaṃ tamupācāret //
 dīnabhītadrutatrastamalināmasatīm striyam/
 trīn vyākṛtīmśca śaṇḍāmśca dūtān vidyānmumūrṣatām //
 aṅgavyasaninaṃ dūtāṃ liṅginaṃ vyādhitaṃ tathā/
 saṃprekṣya cograṇamāṇaṃ na vaidyo gantumārhati //
 āturārthamanuprāptaṃ kharoṣṭrarathavāhanam/
 dūtāṃ drṣṭvā bhiṣagvidyādāturasya parābhavam //
 palālabusamāṃsāsthikeśalomanakhadvijān/
 mārjanīm musalaṃ sūrpamupānaccarma &vicicutam //
 tṛṇakāṣṭhatuṣāṅgāraṃ sprśanto loṣṭamaśma ca/
 tatpūrvadarśane dūtā vyāharanti mumūrṣatām //
 yasmiṃśca dūte bruvati vākyamāturasamśrayam/
 paśyennimittamaśubhaṃ taṃ ca nānuvrajedbhiṣak //
 tathā vyasaninaṃ pretaṃ pretālaṅkārameva vā/
 bhinnaṃ dagdhaṃ vinaṣṭaṃ vā tadvādīni vacāṃsi vā //
 raso vā kaṭukastīvro gandho vā kauṇapo mahān/

sparśo vā vipulaḥ krūro yadvā+anyadaśubhaṁ bhavet//
 tatpūrvamabhito vākyam vākyakāle+athavā punaḥ/
 dūtānām vyāhṛtaṁ śrutvā dhīro maraṇamādiśet//
 iti dūtādhikāro+ayamuktaḥ kṛtsno mumūrṣatām/
 pathyāturakulānām ca vakṣyāmyautpātikam punaḥ//
 avakṣutamathotkruṣṭam skhalanam patanam tathā/
 ākrośaḥ saṁprahāro vā pratiśedho vigarhaṇam//
 vastroṣṇīṣottarāsaṅgaśchatropānadyugāśrayam/
 vyasanam darśanam cāpi mṛtavyasaninām tathā//
 caityadhvajapatākānām pūrṇānām patanāni ca/
 hatāniṣṭapravādāśca dūṣaṇam bhasmapāṁśubhiḥ//
 pathacchedo biḍālena śunā sarpeṇa vā punaḥ/
 mṛgādvijānām krūrānām giro dīptam diśam prati//
 śayanāsanayānānamuttānānām ca darśanam/
 ityetānyapraśastāni sarvāṇyāhurmanīṣiṇaḥ//
 etāni pathi vaidyena paśyātā++āturaveśmani/
 śṛṇvatā ca na gantavyam tadāgāram vipaścitā//
 ityautpātikamākhyātām pathi vaidyavigarhitam/
 imāmapi ca budhyeta gṛhāvasthām mumūrṣatām//
 praveśe pūrṇakumbhāgnimṛdvījaphalasarpīṣām/
 vṛṣabrāhmaṇaratnānnadevatānām ca nirgatim//
 agnipūrṇāni pātrāṇi bhinnāni viśikhāni ca/
 bhiṣaṇ mumūrṣatām veśma praviśanneva paśyati//
 chinnabhinnāni dagdhāni bhagnāni mṛditāni ca/
 durbalāni ca sevante mumūrṣorvaiśmikā janāḥ//
 śayanam vasanam yānam gamanam bhojanam rutam/
 śrūyate+amaṅgalam yasya nāsti tasya cikitsitam//
 śayanam vasanam yānamanyam vā+api paricchadam/
 pretavadyasya kurvanti suhṛdaḥ preta eva saḥ//
 annam vyāpadyate+atyartham jyotiścaivopaśāmyati/
 nivāte sendhanam yasya tasya nāsti cikitsitam//
 āturasya gr̥he yasya bhidyante vā patanti vā/
 atimātramamatrāṇi durlabham tasya jīvitam//
 bhavanti cātra--- yaddvādaśabhiradhyāyairvyāsataḥ parikīrtitam/
 mumūrṣatām manuṣyāṇām lakṣaṇam jīvitāntakṛt//
 tat samāseṇa vakṣyāmaḥ paryāyāntaramāśritam/
 paryāyavacanam hyarthavijñānāyopapadyate//
 atyartham punareṇveyam vivakṣā no vidhīyate/
 tasminnevādhikaraṇe yat pūrvamabhiśabditam//
 vasatām caramam kālam śarīreṣu śarīriṇām/
 abhyugrāṇām vināśāya dehebhyaḥ pravivatsatām//
 iṣṭāṁstitikṣatām prāṇān kāntam vāsam jihāsātām/
 tantrayantṛeṣu bhinneṣu tamo+antyam pravivikṣatām//
 vināśāyeha rūpāṇi yānyavasthāntarāṇi ca/
 bhavanti tāni vakṣyāmi yathoddeśam yathāgamam//
 prāṇāḥ & samupatapyante nijñānamuparudhyate/
 vāmanti balamaṅgāni ceṣṭā vyuparamanti ca//
 indriyāṇi vināśyanti khilībhavati & cetanā/
 autsukyam bhajate sattvam ceto bhīrāviśatyapi//
 smṛtistiyajati medhā ca hrīśriyau cāpasarpataḥ/
 upaplavante pāpmāna & ojastejaśca naśyati//

śīlaṃ vyāvartate+atyartham bhaktiśca parivartate/
 vikriyante praticchāyāśchāyāśca vikṛtiṃ prati//
 śukraṃ pracyavate sthānādunmārgam bhajate+anilah/
 kṣayam māmśāni gacchanti gacchatyasṛgapi kṣayam//
 ūsmāṇaḥ pralayam yānti viśleṣam yānti sandhayaḥ/
 gandhā vikṛtimāyānti bhedaṃ varṇasvarau tathā//
 vaivarṇyam bhajate kāyaḥ kāyacchidraṃ viśuṣyati/
 dhūmaḥ saṃjāyate mūrdhnī dāruṇākhyāśca cūrṇakaḥ//
 satataspandanā deśāḥ śarīre ye+abhilakṣitāḥ/
 te stambhānugatāḥ sarve na calanti kathamcana//
 guṇāḥ śarīradeśānām śītoṣṇamṛdudāruṇāḥ/
 niparyāśena vartante sthāneṣvanyeṣu tadvidhāḥ//
 nakheṣu jāyate puṣpaṃ pañko danteṣu jāyate/
 jaṭāḥ pakṣmasu jāyante sīmantāścāpi mūrdhani//
 bheṣajāni na saṃvṛttiṃ prāpnuvanti yathāruci/
 yāni cāpyupapadyante teṣāṃ &vīryam na sidhyati//
 nānāprakṛtayaḥ krūrā vikārā vividhaṣadhāḥ/
 kṣipraṃ samabhivartante pratihatya balaujasī//
 śabdaḥ sparśo raso rūpaṃ gandhaśceṣṭā &vicintitam/
 utpadyante+aśubhānyeva pratikarmapravṛttiṣu//
 dr̥śyante dāruṇāḥ svapnā daurātmyamupajāyate/
 preṣyāḥ pratīpatāṃ yānti pretākṛtirudīryate//
 prakṛtirhiyate+atyartham vikṛtiścābhivardhate/
 kṛtsnamautpātikam ghoramari(ni)ṣṭamupalakṣyate//
 ityetāni manuṣyānām bhavanti vinaśiṣyatām/
 lakṣaṇāni yathoddeśam yānyuktāni yathāgamam//
 maraṇāyeha rūpāni paśyatā+api bhiṣagvidā/
 apr̥ṣṭena na vaktavyam maraṇam pratyupasthitam//
 pr̥ṣṭenāpi na vaktavyam tatra yatropaghātakam/
 āturyasya bhavedduḥkhamathavā+anyasya kasyacit//
 abruvanmaraṇam tasya nainamiccheccikitsitum/
 yasya paśyedvināśāya liṅgāni kuśalo bhiṣak//
 liṅgebhyo maraṇākhyebhyo viparītāni paśyatā/
 liṅgānyārogyamāgantū vaktavyam bhiṣajā dhruvam//
 dūtairautpātikairbhāvaiḥ pathyāturakulāśrayaiḥ/
 āturācāraśīleṣṭadravyasaṃpattilakṣaṇaiḥ//
 svācāram hr̥ṣṭamavyaṅgam yaśasyam śuklavāsasam/
 amuṇḍamajaṭam dūtam jātiveśakriyāsamam//
 anuṣṭrakharayānasthamasandhyāsvagraheṣu ca/
 adāruṇeṣu nakṣatreṣvanugreṣu &dhruveṣu ca//
 vinā caturthīm navamīm vinā riktām caturdaśīm/
 madhyāhnamardharātram ca bhūkampaṃ rāhudarśanam//
 vinā deśamaśastam cāśastautpātikalakṣaṇam/
 dūtam praśastamavyagram nirdiśedāgataṃ bhiṣak//
 dadhyakṣatadvijātīnām vṛṣabhānām nṛpasya ca//
 ratnānām pūrṇakumbhānām sitasya turagasya ca/
 suradhvajapatākānām phalānām &yāvakasya ca//
 kanyāpumvardhamānānām baddhasyaikapāśostasthā/
 pṛthivyā uddhṛtāyāśca vahneḥ prajvalitasya ca//
 modakānām sumanasām śuklānām candanasya ca/
 manojñasyānnapānasya pūrṇasya śakaṭasya ca//

nṛbhirdhenvāḥ savatsāyā vaḍavāyāḥ striyāstathā/
 jīvañjīvakasiddhārthasārasapriyavādinām//
 haṁsānām śatapatrāṇām cāśāṇām śikhinām tathā/
 matsyājadvijaśaṅkhānām &priyaṅgūnām ghṛtasya ca//
 rucakādarśasiddhārtharocanānām ca darśanam/
 gandhaḥ surabhirvarṇaśca suśuklo madhuro rasaḥ//
 mṛgapakṣimanuṣyāṇām praśastāśca girāḥ śubhāḥ/
 chatradhvajapatākānām utkṣepaṇamabhiṣṭutiḥ//
 bherīmṛdaṅgaśaṅkhānām śabdāḥ puṇyāhanisvanāḥ/
 vedādhyayanaśabdāśca sukho vāyuh pradakṣiṇaḥ//
 pathi veśmapraveśe tu vidyādārogyalakṣaṇam/
 maṅgalācārasaṁpannaḥ sāruto vaiśmiko janaḥ//
 śraddadhāno+anukūlaśca prabhūta dravyasaṁgrahaḥ/
 dhanaiśvaryaśukhāvāptiriṣṭalābhaḥ sukhena ca//
 dravyāṇām tatra yogyāṇām yojanā siddhireva ca/
 gr̥haprāsādaśailānām nāgānāmṛṣabhasya ca//
 hayānām puruṣāṇām ca swapne samadhirohaṇam/
 somārkāgnidvijātīnām gavām nṛṇām payāsvinām//
 arṇavānām prataraṇam vṛddhiḥ sambādhanīḥṣṛtiḥ/
 swapne devaiḥ sapitr̥bhīḥ prasannaiścābhibhāṣaṇam//
 darśanam śuklavastrāṇām hradasya vimalasya ca/
 māṁsamatsyaviśāmedhyacchatrādarśaparigrahaḥ//
 swapne sumanasām caiva śuklānām darśanam śubham/
 aśvagorathayānam ca yānam pūrvottareṇa ca/
 rodanam patitotthānam dviśatām cāvamardanam//
 sattvalakṣaṇasaṁyogo bhaktirvaidyadvijātiṣu/
 sādhyatvam na ca nirvedastadārogyasya lakṣaṇam//
 ārogyādbalamāyusca sukham ca labhate mahat/
 iṣṭāṁścāpyaparān bhāvān puruṣaḥ śubhalakṣaṇaḥ//
 tatra śloka --- uktaṁ gomayacūrṇīye maraṇārogyalakṣaṇam/
 dūtasvapnāturotpātayuktisiddhivyapāśrayam//
 itīdamuktaṁ prakṛtaṁ yathātatham tadanvavekṣyam satataṁ bhiṣagvidā/
 tathā hi siddhiṁ ca yaśaśca śāśvataṁ sa siddhakarmā labhate dhanāni ca//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṁskṛte indriyasthāne gomayacūrṇīyamindriyam nāma
 dvādaśo+adhyāyaḥ//12//
 indriyasthānam saṁpūrṇam/carakasaṁhitā

6 cikitsāsthānam/

6.1 prathamo+adhyāyaḥ/

rasāyanādhyāye prathamāḥ pādaḥ/
 athāto+abhayāmalakīyam rasāyanapādam vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhagavānātreyah// cikitsitam vyādhiharam pathyam sādhanamauśadham/
 prāyaścittam praśamanam prakṛtisthāpanam hitam//
 vidyādbheṣajanāmāni, bheṣajam dvividham ca tat/
 svasthasyorjaskaram kiñcit kiñcidārtasya roganut//
 abheṣajam ca dvividham bādhanam sānubādhanam/
 svasthasyorjaskaram yattu tadvr̥ṣyam tadrasāyanam//
 prāyaḥ, prāyeṇa rogāṇām dvitīyam praśame matam/
 prāyaḥśabdo viśeṣārtho hyubhayam hyubhayārthakṛt//
 dīrghamāyuh smṛtiṁ medhāmārogyam taruṇam vayah/
 prabhāvarṇasvaraudāryam dehendriyabalam param//

vāksiddhiṃ &praṇatiṃ kāntiṃ labhate nā rasāyanāt/
 &'vr̥ṣatām` iti pā-. lābhopāyo hi śastānām rasādīnām rasāyanam//
 apatyasaṃtānakaram yat sadyaḥ saṃpraharṣaṇam/
 vājivātibalo yena yātyapratihataḥ striyaḥ//
 bhavatyatipriyaḥ strīnām yena yenopacīyate/
 jīryato+apyakṣayaṃ śukraṃ phalavadyena dṛśyate//
 prabhūtaśākhaḥ śākhīva yena caityo yathā mahān/
 &bhavatyarcyō bahumataḥ prajānām subahuprajaḥ//
 &`bhavatyardhyo bahumataḥ' iti,&`bhavaty asau bahumataḥ' iti ca pā-.
 saṃtānamūlam yeneha pretya cānantyamaśnute/
 yaśaḥ śriyaṃ balam puṣṭiṃ vājīkaraṇameva tat//
 svasthasyorjaskaram tvetaddvividham proktamauśadham/
 yadvyādhinirghātakaram vakṣyate taccikitsite//
 cikitsitārtha etāvān vikārānām yadauśadham/
 rasāyanavidhiścāgre vājīkaraṇameva ca//
 abheṣajamiti jñeyam viparītam yadauśadhāt/
 tadasevyam viṣevyam tu pravakṣyāmi yadauśadham//
 rasāyanānām dvividham prayogamṛṣayo viduḥ/
 kuṭīprāveśikam caiva vātātapikameva ca//
 kuṭīprāveśikasyādaḥ vidhiḥ samupadekṣyate/
 nṛpavaidyadvijātīnām sādhnām puṇyakarmaṇām//
 nivāse nirbhaye śaste prāpyopakaraṇe pure/
 diśi pūrvottarasyām ca subhūmau kārayet kuṭīm//
 vistārotsedhasaṃpannām trigarbham sūkṣmalocanām/
 ghanabhittimṛtusukhām suspaṣṭhām manasaḥ priyām//
 śabdādīnāmaśastānāmagamyām strīvivarjitām/
 iṣṭopakaraṇopetām &sajjavaudyauśadhadvijām//
 &`sakta-' iti pā-.
 athodagayane śukle tithinakṣatrapūjite/
 muhūrtakaraṇopete praśaste kṛtavāpanaḥ//
 dhṛtismṛtibalam kṛtvā śraddadhānaḥ samāhitaḥ/
 vidhūya mānasān doṣān maitrīm bhūteṣu cintayan//
 devatāḥ pūjayitvā+agre dvijātīmśca pradakṣiṇam/
 devagobrāhmaṇān kṛtvā tatastām praviśet kuṭīm//
 tasyām saṃśodhanaiḥ śuddhaḥ sukhī jātabalaḥ punaḥ/
 rasāyanam prayuñjīta &tatpravakṣyāmi śodhanam//
 &`tato vakṣyāmi' iti pā-.
 harītakīnām cūrṇāni saindhavāmalake guḍam/
 vacām viḍaṅgam rājanīm pippalīm viśvabheṣajam//
 pibeduṣṇāmbunā jantuḥ snehasvedopapāditāḥ/
 tena śuddhaśarīrāya kṛtasamśarjanāya ca//
 trirātram yāvakaṃ dadyāt pañcāham vā+api sarpiṣā/
 saptāham vā purāṇasya yāvacchuddhestu varcasaḥ//
 śuddhakoṣṭham tu tam jñātvā rasāyanamupācaret/
 vayahprakṛtisātmyajño yaugikaṃ yasya yadbhavet//
 harītakīm pañcarasāmuṣṇāmalavaṇam śivām/
 doṣānulomanīm laghvīm vidyāddīpanapācanīm//
 āyusyaṃ pauṣṭikīm dhanyām vayasāḥ sthāpanīm parām/
 sarvarogaprasāmanīm buddhīndriyabalapradām//
 kuṣṭham gulmamudāvartam śoṣam pāṇḍvāmayaṃ madam/
 arśāmsi grahaṇīdoṣam purāṇam viśamajvaram//

hṛdrogaṃ saśīrorogamatīsāramarocakam/
 kāsaṃ pramehamānāhaṃ plīhānamudaraṃ navam//
 kaphaprasekaṃ vaisvaryam vaivarṇyam kāmālāṃ krimīn/
 śvayathuṃ tamakaṃ chardiṃ klaibyamāṅgāvasādanam//
 srotovibandhān vividhān pralepaṃ hṛdayorasoh/
 smr̥tibuddhipramohaṃ ca jayecchighraṃ haritakī//
 (&ajir̥ṇino rūkṣabhujāḥ strīmadyaviṣakarśitāḥ/
 severannābhayāmete kṣuttṛṣṇoṣṇārditāśca ye//) &'yogīndranāthasena saṃmato+ayaṃ
 pāṭhaḥ'.

tān guṇāmstāni karmāṇi vidyādāmalakīśvapi/
 yānyuktāni haritakyā vīryasya tu viparyayaḥ//
 ataścāmṛtakalpāni vidyāt karmabhirīdṛśaiḥ/
 haritakināṃ śasyāni bhiṣagāmalakasya ca//
 auśadhīnāṃ parā bhūmirhimavāñ śailasattamaḥ/
 tasmātphalāni tājāni grāhayetkālajāni tu//
 āpūrṇarasavīryāni kāle kāle yathāvidhi/
 ādityapavanacchāyāsailapṛṇitāni ca//
 &yānyajagdhānyapūtīni nirvraṇānyagadāni ca/
 teṣāṃ prayogaṃ vakṣyāmi phalānāṃ karma cottamam//
 &'yānyadagdhāni' iti pā-.

pañcānāṃ pañcamūlānāṃ bhāgān daśapalonmitān/
 haritakisahasraṃ ca triguṇāmalakaṃ navam//
 vidārigandhāṃ bṛhatīm pṛṣṇiparṇīm nidigdhikām/
 vidyāvidārigandhādyam śvadamṣṭrāpañcamam gaṇam//
 bilvāgnimanthaśyonākam kāsmāryamatha pāṭalām/
 punarnavāṃ śūrpaparnyau balāmeraṇḍameva ca//
 jīvakarṣabhakau medām jīvantīm saśatāvarīm/
 śarekṣudarbhakāśānām śālīnām mūlameva ca//
 ityeṣāṃ pañcamūlānāṃ pañcānāmupakalpayet/
 bhagān yathoktāmstatsarvaṃ sādhyam daśaguṇe+ambhasi//
 daśabhāgāvaśeṣam tu pūtam taṃ grāhayedrasam/
 haritakīśca tāḥ sarvāḥ sarvāṇyāmalakāni ca//
 tāni sarvāṇyanasthīni phalānyāpothya kūrcanaiḥ/
 viniya tasminniryūhe cūrṇānīmāni dāpayet//
 maṇḍūkaparnyāḥ pippalyāḥ śaṅkhaṇḍapūṣyāḥ plavasya ca/
 mustānāṃ saviḍaṅgānāṃ candanāguruṇostathā//
 madhukasya haridrāyā vacāyāḥ kanakasya ca/
 bhāgāmścatuṣpalān kṛtvā sūkṣmailāyāstvacastathā//
 sitopalāsahasraṃ ca cūrṇitam tulayā+adhikam/
 tailasya dvyāḍhakaṃ tatra dadyāttrīṇi ca sarpiṣaḥ//
 sādhyamaudumbare pātre tat sarvaṃ mṛdunā+agninā/
 jñātvā &lehyamadagdhām ca śītam kṣaudreṇa saṃsr̥jet//
 &'lehamadagdhām' iti pā-.

kṣaudrapramāṇam snehārdham tat sarvaṃ ghṛtabhājane/
 tiṣṭhetaṣṇmūrchitam tasya mātṛam kāle prayojayet//
 yā &noparundhyādāhāramekam mātṛa jarām prati/
 ṣaṣṭikaḥ payasā cātra jīrṇe bhojanamiṣyate//
 &'-dāhāramevam' iti pā-.

vaikhānasā vālakhilyāstathā cānye tapodhanāḥ/
 rasāyanamidam &prāśya babhūvuramitāyusaḥ//
 &'prāpya' iti pā-.

muktvā jīrṇaṃ vapuścāgryamavāpustaruṇaṃ vayah/
vītatandrāklamaśvāsā nirātaṅkāḥ samāhitāḥ//
medhāsmṛtibalopetāścīrarātraṃ tapodhanāḥ/
brāhmaṇaṃ tapo brahmacaryaṃ ceruścātyantaniṣṭhayaḥ//
rasāyanamidaṃ brāhmāyusḥkāmaḥ prayojayet/
dīrghamāyurvayaścāgryāṃ kāmāṃśceṣṭān samaśnute//

(iti brāhmarasāyanam)

yathoktaguṇānāmāmalakānāṃ sahasraṃ piṣṭasvedanavidhinā payasa ūṣmaṇā susvinna-
manātapasuṣkamanasthi cūrṇayet/

tadāmalakasahasrasvarasaparipītaṃ sthirāpunarnavājīvantīnāgabalābrahmasuvarcalāmaṇḍūkaparṇīśatā
tācandanāgurumadhukamadhūkapuṣpotpalapadmamālatīyuvatīyūthikācūrṇāṣṭabhāgasamīyuktaṃ
punarnāgabalāsahasrapalasvarasaparipītamanātapasuṣkaṃ dviguṇitasarpiṣā kṣaudrasarpiṣā
vā kṣudraguḍākrītiṃ kṛtvā śucau dṛḍhe ghṛtabhāvite kumbhe bhasmarāśeradhāḥ
sthāpayedantarbhūmeḥ pakṣaṃ kṛtarakṣāvidhānamatharvavedavidā, pakṣātyaye coddhṛtya
kanakarajatātāmrpravālakālāyasacūrṇāṣṭabhāgasamīyuktamardhakarṣavṛddhyā yathoktena
vidhinā prātaḥ prātaḥ prayuñjāno+agnibalamabhisamīkṣya, jīrṇe ca ṣaṣṭikaṃ payasā
sasarpīṣkamupasevamāno yathoktān guṇān samaśnuta iti//

bhavanti cātra---idaṃ rasāyanam brāhmaṇaṃ maharṣigaṇasevitam/
bhavatyarogo dīrghāyuh prayuñjāno mahābalaḥ//
kāntaḥ prajānāṃ siddhārthaścandrādityasamadyutiḥ/
śrūtaṃ dhārayate sattvamārṣaṃ cāśya pravartate//
dharaṇīdharasāraśca vāyunā samavikramaḥ/
sa bhavatyaviṣaṃ cāśya gātre sampadyate viṣaṃ//
(iti dvitīyaṃ brāhmarasāyanam)

bilvo+agnimanthaḥ śyonākāḥ kāśmaryaḥ pāṭalirbalā/
parṇyaścataśraḥ pippalyaḥ śvadaṃṣṭrā bṛhatīdvayam//
śṛṅgī tāmalakī drākṣā jīvanti puṣkarāguru/
abhayā cāmṛtā ṛddhirjīvakaṣabhakau śaṭī//
mustaṃ punarnavā medā sailā candanamutpalam/
vidārī vṛṣamūlāni kākoli kākanāsikā//
eṣāṃ palonmitān bhāgāṇchatānyāmalakasya ca/
pañca dadyāttadaikadhyam jaladroṇe vipācayet//
jñātvā gatarasānyetānyausadhānyatha taṃ rasam/
taccāmalakamuddhṛtya niṣkulaṃ tailasarpīṣoḥ//
paladvādaśake bhrṣṭvā dattvā cārdhatulāṃ bhiṣak/
matsyaṇḍikāyāḥ pūtāyā lehavatsādhu sādhayet//
ṣaṭpalaṃ madhunaścātra siddhaśīte pradāpayet/
catuṣpalaṃ tugākṣīryāḥ pippalīdvipalaṃ tathā//
palamekaṃ nidadhyācca tvagelāpatrakeśarāt/
ityayam cyavanapraśaḥ paramukto rasāyanaḥ//
kāśaśvāsaharaścaiva viśeṣeṇopadiśyate/
kṣīṇakṣatānāṃ vṛddhānāṃ bālānāṃ cāṅgavardhanaḥ//
svaraḥṣayamurorogaṃ hṛdrogaṃ vātaśonitam/
pipāsāṃ mūtraśukrasthān doṣāṃścāpyapakarṣati//
asya mātrāṃ prayuñjīta yoparundhyānna bhojanam/
asya prayogāccyavanaḥ suvṛddho+abhūt punaryuvā//
medhāṃ smṛtiṃ kāntimanāmayatvamāyuhprakarṣaṃ balamindriyāṇāṃ/
strīṣu praharṣaṃ paramagnivṛddhiṃ varṇaprasādaṃ pavanānulomyam//
rasāyanasyāśya naraḥ prayogāllabheta jīrṇo+api kuṭīpraveśāt/
jarākṛtaṃ rūpamapāśya sarvaṃ bibharti rūpaṃ navayauvanasya//

(iti cyavanapraśaḥ/)

athāmalakaharītakīnāmāmalakabibhītakānām harītakībibhītakānāmāmalakaharītakībibhītakānām vā palāśatvagavanaddhānām mṛdā+avaliptānām kukūlasvinnānāmakulakānām palasahasramulūkhale saṃpothya dadhighṛtamadhupalalatailaśarkarāsaṃyuktaṃ bhakṣayedanannabhugyathoktena vidhinā; tasyānte yavāgvādbihīḥ pratyavasthāpanam¹⁹⁰ abhyaṅgotsādanam sarpiṣā yavacūrṇaiśca, ayaṃ ca rasāyanaprayogaprakarṣo¹⁹¹ dvistāvadagnibalamabhisamīkṣya, pratibhojanam yūṣeṇa payasā vā ṣaṣṭikāḥ sasarpīṣkāḥ, ataḥ param yathāsukhavihāraḥ kāmabhakṣyaḥ syāt/

anena prayogeṇarṣayaḥ punaryuvatvamavāpurbabhūvuścānekavarṣaśatajivino nirvikārāḥ param śarīrabuddhīndriyabalasamuditāścercūcātyantaniṣṭhayā tapaḥ//

(iti caturthāmalakarasāyanam/)

harītakyaṃmalakabibhītakapañcapañcamūlaniryūhe pippalīmadhukamadhūkakākolīkṣīrakākolyātmaguptaḥ rṣabhakakṣīraśuklākalkasaṃprayuktena vidārīsvarasena kṣīrāṣṭagaṇasaṃprayuktena ca sarpiṣaḥ kumbhaṃ sādhayitvā &prayuñjāno+agnibalasamām mātrām jīrṇe ca kṣīrasarpīrbyām śālīṣaṣṭīkamuṣṇodakānupānāmaśnañjarāvvyādhipāpābhicāravypagatabhayaḥ śarīrendriyabuddhibalamatulamupalabhyāpratihatasarvārambhaḥ paramāyuranavāpnuyāt//

&`prayuñjītagñibalam samavekṣya, jīrṇe ca' iti pā-. (iti pañcamo harītakīyogaḥ/)

harītakyaṃmalakabibhītakaharidrāsthīrā-&balāviḍaṅgāmṛtavallīviśvabheṣajamadhukapippalīsomavalkasīkṣīrasarpiṣā madhuśarkarābhyāmapi ca sannīyāmalakasvarasaśatapariṇītamāmalakacūrṇamayaścūrṇacaturbhāgasamprayuktaṃ pāñītalāmātram pāñītalāmātram prātaḥ prātaḥ prāśya yathoktena vidhinā sāyam mudgayūṣeṇa payasā vā sasarpīṣkaṃ śālīṣaṣṭīkānnāmaśnīyāt, trivaṛṣaprayogādasya varṣaśatamajaram vayastiṣṭhiti, śrutamavatiṣṭhate, sarvāmāyāḥ praśāmyanti, viṣamaviṣaṃ bhavati gātre, gātramaśmavat sthīrībhavati, adhrṣyo bhūtānām bhavati//

&`-vācā-' iti pā-.

bhavanti cātra---yathā+amarāṇāmamṛtaṃ yathā bhogavatām sudhā/ tathā+abhavanmaharṣīnām rasāyanavidhiḥ purā//

na jarām na ca daurbalyam nāturyam nidhanam na ca/

jagmurvarṣasahasrāṇi rasāyanaparāḥ purā//

na kevalam dīrghamihāyuraśnute rasāyanam yo vidhivanniṣevate/

gatiṃ sa devarṣiniṣevitām śubhām prapadyate brahma tatheti &cākṣayam//

&`cākṣaram' iti pā-.

tatra ślokaḥ--- abhayāmalakīye+asmin ṣaḍyogāḥ parikīrtitāḥ/

rasāyanānām siddhānāmāyuryairanuvartate//

ityagniveśakṛte tantre carakapratīsaṃskṛte cikitsāsthāne rasāyanādhyāye+abhayāmalakīyo nāma rasāyanapādaḥ prathamah//1//

rasāyanādhyāye dvitīyaḥ pādaḥ/

athātaḥ prāṇakāmīyam rasāyanapādam vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah//

prāṇakāmāḥ śūśrūṣadhvamīdamucyamānamamṛtamivāparamaditisutahitakaramacintyādbhutaprabhāvaḥ vayasaḥ sthāpanam nidrātandrāśramaklamāsyadaurbalyāpaharamanilakaphapittasāmyakaram sthairyakaramabaddhamāṃsaharamantaragnisandhuḥṣaṇam pramāvarṇasvarottamakaram rasāyanavidhānam/

anena cyavanādayo maharṣayaḥ punaryuvatvamāpurnārīṇām ceṣṭatāmā babhūvuḥ, sthīrasamasuvibhaktamāṃsāḥ, saṃhatasthīraśarīrāḥ, suprasannabalavarṇendriyāḥ, sarvatrapratihataparākramāḥ, kleśasahāśca/

sarve śarīradoṣā bhavanti grāmyāhārādamlalavaṇakaṭukakṣāraśuṣkāśāka- &māṃsatilapalapīṣṭānnabhojinām virūḍhanavaśūkaśamīdhānyaviruddhāsātmya-

¹⁹⁰ prakṛtyavasthāpanam' iti pā-.

¹⁹¹ dvistāvāt prayogakālād dviguṇakālam pratibhojanam yavāgūḥ yūṣeṇa payasā vā sasarpīṣkaḥ ṣaṣṭīkāḥ ṣaṣṭīkāṇam' iti yogīndranāthasenaḥ.

rūkṣaksārābhiṣyandibhojinām klinnagurupūtiparyuṣitabhojinām viṣamādhyaśanaprāyānām divāsvapnastrīmadyanityānām viṣamātimātravyāyāmasaṃkṣobhitaśārīrānām bhayakrodhaśokalobhamohāyāsabahulānām; &&atonimittam hi śīthilībhavanti māmśāni, vimucyante sandhayaḥ, vidahyate raktaṃ, viṣyandate cānalpaṃ medaḥ, na sandhīyate+asthiṣu majjā, śukraṃ na pravartate, kṣayamupaityojaḥ; sa evambhūto glāyati, sīdati, nidrātan-drālasyasamanvito nirutsāhaḥ śvasiti, asamarthaśceṣṭānām śārīramānasīnām, naṣṭasmṛtibud-dhicchāyo rogāṇāmadhiṣṭhānabhūto na sarvamāyuravāpnōti/

tasmādetān doṣānavekṣamāṇaḥ sarvān yathoktānahitānapāsyāhāravihārān rasāyanāni prayoktumārhatītyuktvā bhagavān punarvasurātreyā uvāca---//

&`māsa' iti pā-. &&`ato nimittāddhi' iti pa-.

āmalakānām subhūmijānām kālajānāmanupahatagandhavarṇarasānāmāpūrṇaras-apramānavīryānām svarasena punarnavākalkapādasamprayuktena sarpiṣaḥ sād-hayedāḍhakam, ataḥ paraṃ vidārīsvarasena jīvantīkalkasamprayuktena, ataḥ paraṃ caturguṇena payasā balātibalākaṣāyeṇa śatāvarīkalkasamprayuktena; anena krameṇaikaikaṃ śatapākam sahasrapākam vā śarkarākṣaudracaturbhāgasamprayuktaṃ sauvarṇe rājate mārṭike vā śucau dr̥dhe ghṛtabhāvite kumbhe sthāpayet; tadyathoktena vidhinā yathāgni prātaḥ prātaḥ prayojayet, jīrṇe ca kṣīrasarpirbhyām śālīṣaṣṭikamaśnīyāt/

asya prayogādvarṣaśatam vayo+ajaram tiṣṭhati, śrutamavatiṣṭhate, sarvāmayāḥ praśāmyanti, apratihataḥ strīṣu, apatyavān bhavātīti//

bhavataścātra---br̥haccharīram girisārasāram sthīrendriyam cātibalendriyam ca/ adhr̥ṣyamanyairatikāntarūpaṃ praśastipūjāsukhacittabhāk ca// balaṃ mahadvarṇavīśuddhiragryā svarō ghanaughastanītānukārī/ bhavatyapatyam vipulaṃ sthīram ca samaśnato yogamimaṃ narasya//

(ityāmalakaghr̥tam/)

āmalakasahasram pippalīsahasrasamprayuktaṃ palāśataruṇakṣārodakottaram tiṣṭhet, tadanugataḥkṣārodakamanātapaśuṣkamanasthi cūrṇīkṛtaṃ caturguṇābhyām madhusarpirbhyām saṃnīya śarkarācūrṇacaturbhāgasamprayuktaṃ ghṛtabhājanasthaṃ ṣaṇmāsān sthāpayedantarbhūmeh/

tasyottarakālamagnibalasamām mātrām khādet, paurvāhṇikaḥ prayogo nāparāhṇikaḥ, sātmyāpekṣaścāhāraavidhiḥ/

asya prayogādvarṣaśatamajaram vayasitiṣṭhatīti samānam pūrveṇa//

(ityāmalakāvālehaḥ/)

āmalakacūrṇāḍhakamekaviṃśatīrātramāmalakasvarasaparipītam madhughṛtāḍhakābhyām dvābhyāmekīkṛtamaṣṭabhāgapippalīkam śarkarācūrṇacaturbhāgasamprayuktaṃ ghṛtabhājanasthaṃ prāvṛṣi bhasmarāśau nidadhyāt; tadvarṣānte sātmyapathyāśī prayojayet; asya prayogādvarṣaśatamajaramāyustiṣṭhatīti samānam pūrveṇa//

(ityāmalakacūrṇam/)

viḍaṅgataṇḍulacūrṇānāmāḍhakamāḍhakam pippalītaṇḍulānāmadyardhāḍhakam sitopalāyāḥ sarpistailamadhvāḍhakaiḥ ṣaḍbhīrekīkṛtaṃ ghṛtabhājanasthaṃ prāvṛṣi bhasmarāśāvīti sarvaṃ samānam pūrveṇa yāvadaśīḥ//

(iti viḍaṅgāvālehaḥ/)

yathoktaguṇānāmāmalakānām sahasramādrapalāśadronyām sapidhānāyām bāṣpa-manudvamantyāmāraṇyagomayāgnibhirupasvedayet, tāni susvinnaśītānyuddhṛtakulakānyāpothyāḍhakena pippalīcūrṇānāmāḍhakena ca viḍaṅgataṇḍulacūrṇānāmadyardhena cāḍhakena śarkarāyā dvābhyām dvābhyāmāḍhakābhyām tailasya madhunaḥ sarpiṣaśca saṃyojya śucau dr̥dhe ghṛtabhānite kumbhe sthāpayedekaviṃśatīrātram, ata ūrdhvaṃ prayogaḥ; asya prayogādvarṣaśatamajaramāyustiṣṭhatīti samānam pūrveṇa//

(ityāmalakāvāleho+aparaḥ/)

dhanvani kuśāstīrṇe snigdhakuṣṇamadhuramṛttike suvarṇavarṇamṛttike vā vyap-agataviṣaśvāpadapavanasalilāgnidoṣe karṣaṇaḥvalmīkaśmaśānacaityoṣarāvasathavarjite deśe yathartusukhapavanasalilādityasevite jātānyanupahatānyanadhyārūḍhānyabālānya-

jīrṇānyadhigatavīryāṇi śīrṇapurāṇaparnāny- & asaṃjātānyaparnāni tapasi tapasye vā māse śuciḥ prayataḥ kṛtadevārcanaḥ svasti vācayitvā dvijātīn &&cale sumuhūrte nāgabalāmūlānyuddharet, teṣāṃ suprakṣālītānāṃ tvakpiṇḍamāmramātramakṣamātram vā ślakṣṇapiṣṭamāloḍya payasā prātaḥ prayojayet, cūrṇikṛtāni vā pibet payasā, madhusarpirbhyām vā saṃyojya bhakṣayet, jīrṇe ca &&&ksīrasarpirbhyām śālīṣaṣṭikamaśnīyāt/

saṃvatsaraprayogādasya varṣaśatamajaram vāyastiṣṭhatīti samānam pūrveṇa//

&`asañjātaphalāni' iti pā-. &&gāṅgādharas tu `bale muhūrte' iti paṭhitvā `balavati sumuhūrte' iti vyākhyāṃ ayati. &&&`payasā sasarpīṣkaṃ' iti pā-. (iti nāgabalārasāyanam/)

balātibalācandanāgurudhavadatiniśakhadiraśiṃśapāsanasvarasāḥ punarnavāntāścauśad-hayo &daśa nāgabalayā vyākhyātāḥ/

svarasānāmālābhe tvayaṃ svarasavidhiḥ---cūrṇānāmāḍhakamāḍhakamudakasyāhorātrasthitam mṛditapūtam svarasavat prayojyam//

&`daśa yā vayah sthāpanā vyākhyātāstāsāṃ svarasā nāgabalāvat' iti pā-.

bhallātakānyanupahatānyanāmāyānyāpūrṇarasapramānavīryāṇi pakvajām-bavaprakāśāni śucau śukre vā māse saṃgrhya yavapalle māṣapalle vā nidhāpayet, tāni caturmāsasthitāni sahasi sahasye vā māse prayoktumārabheta śītasnigdhamadhuropaskṛ-taśarīraḥ/

pūrvam daśabhallātakānyāpothyāṣṭaguṇenāmbhasā sādhu sādhayet, teṣāṃ rasamaṣṭab-hāgāvaśeṣam pūtam sapayaskam pibet sarpiṣā+antarmukhamabhyajya/

tānyekaikabhallātakotkarṣāpakarṣeṇa daśabhallātakānyātriṃśataḥ prayojyāni, nātaḥ para-mutkarṣaḥ/

prayogavidhānena sahasrapara eva bhallātakaprayogaḥ/

jīrṇe ca sasarpīṣa payasā śālīṣaṣṭikāśanamupacāraḥ, prayogānte ca dvistāvat paya-saivopacāraḥ/

tatprayogādvarṣaśatamajaram vāyastiṣṭhatīti samānam pūrveṇa//

(iti bhallātakakṣīram/)

bhallātakānām jarjarīkṛtānām piṣṭasvedanam pūrayitvā bhūmāvākāṇṭham nikhātasya snehabhāvitasya dr̥ḍhasyopari kumbhasyāropyodupenāpidhāya kṛṣṇamṛttikāvaliptam gomayāgnibhirupasvedayet; teṣāṃ yaḥ svarasaḥ kumbham prapadyeta, tamaṣṭabhāga-madhusaṃprayuktaṃ dviguṇaghṛtamadyāt; tatprayogādvarṣaśatamajaram vāyastiṣṭhatīti samanām pūrveṇa//

(iti bhallātakakṣaudram/)

bhallātakatailapātram sapayaskam madhukena kalkeṇākṣamātreṇa śatapākam kuryāditi samānam pūrveṇa//

(iti bhallātakatailam/)

&bhallātakasarpīḥ, bhallātakakṣīram, bhallātakakṣaudram, guḍabhallātakam, bhallā-takayūṣaḥ, bhallātakatailam, bhallātakapalalam, bhallātakasaktavaḥ, bhallātakalavaṇam, bhallātakatarpaṇam, iti bhallātakavidhānamuktaṃ bhavati//

&yogīndranāthasenas tu `evam guḍabhallātakam, bhallātakayūṣo, bhallātakasarpīḥ, bhal-lātakapalalam' ity ādi pāṭham paṭhati.

bhavanti cātra---bhallātakāni tīkṣṇāni pākīnyagnisamāni ca/

bhavantyamṛtakalpāni prayuktāni yathāvidhi//

ete daśavidhāstveṣāṃ prayogaḥ parikīrtitāḥ/

rogaprakṛtisātmyajñastān prayogān prakalpayet//

kaphajo na sa rogo+asti na vibandho+asti kaścana/

yam na bhallātakam hanyācchīghram medhāgnivardhanam//

(iti bhallātakavidhiḥ/)

prāṇakāmāḥ purā jīrṇāścyavanādyā maharṣayaḥ/

rasāyanaiḥ śivairairbabhūvuramitāyūṣaḥ//

&brāhmaṇam tapo brāhmacaryamadhyātmadhyānameva ca/

dīrghāyūṣo yathākāmaṃ saṃbhṛtya tridivam gatāḥ//

&`jñānaṃ' iti pā-
 tasmādāyuhprakarsārthaṃ prāṇakāmaiḥ sukhārthibhiḥ/
 rasāyanavidhiḥ sevyo vidhivatsusamāhitaiḥ//
 tatra ślokaḥ---rasāyanānāṃ saṃyogāḥ siddhā bhūtahitaiḥnā/
 nirdiṣṭāḥ prāṇakāmīye ¹⁹²saptatrimśanmaharṣiṇā//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte cikitsāsthāne rasāyanādhyāye prāṇakāmīyo
 nāma rasāyanapādo dvitīyaḥ//2//
 rasāyanādhyāye tṛtīyaḥ pādaḥ/
 athātaḥ karapracitīyaṃ rasāyanapādaṃ vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhagavānātreyāḥ//
 karapracitānāṃ yathoktaguṇānāmāmalakānāmuddhṛtāsthānāṃ śuṣkacūrṇitānāṃ
 punarmāghe phālgune vā māse triḥsaptakṛtvāḥ svarasaparipītānāṃ punaḥ
 śuṣkacūrṇikṛtānāmādhakamekaṃ grāhayet, atha jīvanīyānāṃ bṛmhanīyānāṃ stanya-
 jananānāṃ śukajananānāṃ vayahsthāpanānāṃ ¹⁹³śaḍvirecanaśatāśritīyoktānāmauśadhagaṇānāṃ
 candanāgurudhavatiniśakhadiraśiṃśapāsanāsārānāṃ ¹⁹⁴cāṇuśaḥ kṛttānāmabhayābibhītakapippa-
 livacācavyacitrakaviḍaṅgānāṃ ca samastānāmādhakamekaṃ daśaguṇenāmbhasā sādhayet,
 tasminnādhakāvaśeṣe rase supūte tānyāmalakacūrṇāni dattvā gomayāgnibhirvaṃśavi-
 dalaśaratejanāgnibhīrvā sādhayedyāvadapanayādrasasya, tamanupadagdhāmupahr-
 tyāyasīṣu pātriṣvāstīrya śoṣayet, suśuṣkaṃ tat kṛṣṇājīnasyopari dṛṣadi ślakṣṇapīṣṭamayahsthā-
 lyāṃ nidhāpayet samyak, taccūrṇamayaścūrṇāṣṭabhāgasamprayuktaṃ madhusarpirbhyā-
 magnibalamabhisamīkṣya prayojayediti//
 bhavanti cātra---etadrasāyanam pūrvam vasiṣṭhaḥ kaśyapo+anḡirāḥ/
 jamadagnirbharadvājo bhr̥guranye ca tadvidhāḥ//
 prayujya prayatā muktāḥ śramavyādhijarābhayāt/
 yāvadaicchamstapastepustatprabhāvān mahābalāḥ//
 idaṃ rasāyanam cakre brahmā vārṣasahasrikam/
 jarāvyādhiprasāmanam buddhīndriyabalapradam//
 (ityāmalakāyasam brāhmarasāyanam//)
 tapasā brahmacāryeṇa dhyānena prasāmena ca/
 rasāyanavidhānena kālayuktena cāyusā//
 sthitā maharṣayaḥ pūrvam, nahi kiñcidrasāyanam/
 grāmyānāmanyakāryānāṃ sidhyatyaprayatātmanām//
 saṃvatsaram payovṛttirgavām madhye vaset sadā/
 sāvitrīm manasā dhyāyan brahmacārī yatendriyaḥ//
 saṃvatsarānte paupīm vā māghīm vā phālgunīm tithim/
 tryahopavāsī śuklasya praviśyāmalakīvanam//
 bṛhatphalāḍhyamāruhya drumam śākhāgataṃ phalam/
 gr̥hītvā pāṇinā tiṣṭhejjapan brahmāmṛtāgamāt//
 tadā hyavaśyamamṛtam vasatyāmalake kṣaṇam/
 śarkarāmadhukalpāni snehavanti mṛdūni ca//
 bhavantyamṛtasam̐yogāttāni yāvanti bhakṣayet/
 jīvedvarṣasahasrāṇi tāvantiāgatayauvanāḥ//
 sauhityameṣām gatvā tu bhavatyamarasannibhaḥ/
 svayaṃ cāsyopatiṣṭhante śrīrvedā vāk ca rūpiṇī//
 (iti kevalāmalakarasāyanam//)
 triphalāyā rase mūtre gavām kṣāre ca lāvaṇe/
 krameṇa ceṅgudīkṣāre kiṃśukakṣāra eva ca//
 tikṣṇāyasasya patrāṇi vahnivarnāni &sādhayet/
 caturaṅguladīrghāni &&tilotsedhatanūni ca//

¹⁹³śaḍvirecanaśatīyoktānāṃ' iti pā-.

¹⁹⁴khaṇḍaśaḥ kṛttānāṃ' iti pā-.

&`vāpayet' iti pā-. &&`tilotsedhasamāni' iti pā-.
 jñātvā tānyañjanābhāni sūkṣmacūrṇāni kārayet/
 tāni cūrṇāni madhunā rasenāmalakasya ca//
 yuktāni lehavat kumbhe sthitāni ghṛtabhāvite/
 saṁvatsaram nidheyāni yavapalle tathaiva ca//
 dadyādāloḍanaṁ māse sarvatrāloḍayan budhaḥ/
 saṁvatsarātyaye tasya prayogo madhusarpiṣā//
 prātaḥ prātarvalāpekṣī sātmyaṁ jīrṇe ca bhojanam/
 eṣa eva ca lauhānāṁ prayogaḥ saṁprakīrtitaḥ//
 nābhīghātairna cātāṅkairjarayā na ca mṛtyunā/
 sa dhṛṣyaḥ syādgajaprāṇaḥ sadā cātibalendriyaḥ//
 dhīmān yaśasvī &vāksiddhaḥ śrutadhārī &&mahādhanah/
 bhavet samāṁ prayuñjāno naro lauharasāyanam//
 &`vāgmī ca' iti pā-. &&`mahābalaḥ' iti pā-.
 anenaiva vidhānena hemnaśca rajatasya ca/
 āyuhprakarṣakṛtsiddhaḥ prayogaḥ sarvaroganut//
 (iti lauhādirasāyanam//)
 aindrī matsyākhyako brāhmī vacā brahmasuvarcalā/
 pippalyo lavaṇaṁ hema śāṅkhaṇḍapūṣpī viṣaṁ ghṛtam//
 eṣāṁ triyavakān bhāgān hemasarpirviṣairvinā/
 dvau yavau tatra hemnastu tilaṁ dadyādvīṣasya ca//
 sarpiṣaśca palaṁ dadyāttadaikadhyam prayojayet/
 ghṛtaprabhūtaṁ sakṣaudraṁ jīrṇe cānnaṁ praśasyate//
 jarāvyādhīprasāmanam smṛtimedhākaram param/
 āyusyaṁ pauṣṭikaṁ dhanyaṁ svaravarṇaprasādanam//
 paramojaskaram caitat siddhamaindraṁ rasāyanam/
 nainat prasahate kṛtyā nālakṣmīrna viṣaṁ na ruk//
 śvitraṁ sakuṣṭhaṁ jaṭharāṇi gulmaḥ plihā purāṇo viṣamajvaraśca/
 medhāsmṛtijñānaharaśca rogāḥ sāmīyāntyanenātibalāśca vātāḥ//
 (ityaindraṁ rasāyanam//)
 maṇḍūkapaṇḍyāḥ svarasaḥ prayojyaḥ kṣīreṇa yaṣṭimadhukasya cūrṇam/
 raso guḍūcyāstu samūlapuṣpyāḥ kalkaḥ prayojyaḥ khalu śāṅkhaṇḍapūṣpyāḥ//
 āyuhpradānyāmayanāśanāni balāgnivarnasvaravardhanāni/
 medhyāni caitāni rasāyanāni medhyā viśeṣeṇa ca śāṅkhaṇḍapūṣpī//
 (iti medhyarasāyanāni//)
 pañcāṣṭau sapta daśa vā pippalīrmadhusarpiṣā/
 rasāyanaguṇānveśī samāmekāṁ prayojayet//
 tistrastirastu pūrvāhṇe bhuktvā+agre bhojanasya ca/
 pippalyaḥ kiṁśukakṣārābhāvitā ghṛtabharjitāḥ//
 prayojyā madhusaṁmiśrā rasāyanaguṇaiṣiṇā/
 jetuṁ kāsaṁ kṣayaṁ śoṣaṁ śvāsaṁ hikkāṁ galāmayān//
 arśāṁsi grahaṇīdoṣaṁ pāṇḍutāṁ viṣamajvaram/
 vaisvaryam pīnaṁ śophaṁ gulmaṁ vātabalāsakam//
 (iti pippalīrasāyanam//)
 kramavṛddhyā daśāhāni &daśapippalikam dinam/
 vardhayet payasā sārḍhaṁ tathaivāpanayet punaḥ//
 &`daśapippalikam' iti pā-.
 jīrṇe jīrṇe ca bhuñjīta ṣaṣṭikam kṣīrasarpiṣā/
 pippalīnāṁ sahasrasya prayogo+ayaṁ rasāyanam//
 piṣṭāstā balibhiḥ sevyaḥ, śṛtā madhyabalairnaraiḥ/
 &cūrṇīkṛtā hrasvabalairyojyā doṣāmayān prati//

&`śītkṛtāḥ' iti pā-

daśapaippalikāḥ śreṣṭho madhyamaḥ &ṣaṭ prakīrtitaḥ/

prayogo yastriparyantaḥ sa kanīyān sa cābalaiḥ//

&`ṣaṭ ṣaṭpaippalikāḥ yogaḥ' iti yogīndranāthasenaḥ.

bṛmhaṇaṃ svaryamāyusyaṃ plīhodaravināśanam/

vayasraḥ sthāpanaṃ medhyaṃ pippalīnāṃ rasāyanam//

(iti &pippalīvardhamānaṃ rasāyanam/) &`vardamānapippalīrasāyanam' iti pā-

jaraṇānte+abhayāmekāṃ prāgbhuktād dve bibhītake/

bhuktvā tu madhusarpirbhyāṃ catvāryāmalakāni ca//

prayojayan samāmekāṃ triphalāyā rasāyanam/

jīvedvarṣaśataṃ pūrṇamajaro+avyādhireva ca//

(iti triphalārasāyanam/)

traiphalenāyasīm pātrīm kalkeṇālepayennavām/

tamahorātrikaṃ lepaṃ pibet kṣaudrodakāplutam//

prabhūtasnehamaśanaṃ jīrṇe tatra praśasyate/

ajaro+aruk samābhyāsājīveccaiva samāḥ śatam//

(iti triphalārasāyanamaparam/)

madhukena tugākṣīryā pippalyā kṣaudrasarpiṣā/

triphalā sitayā cāpi yuktā siddham rasāyanam//

(iti triphalārasāyanamaparam/)

&sarvalauhaiḥ suvarṇena vacayā madhusarpiṣā/

viḍaṅgapippalībhyāṃ ca triphalā lavaṇena ca//

&`savairlohaiḥ trapuśīsatāmraṇrūpyakṣṇalohaiḥ' iti yogīndranāthasena.

saṃvatsaraprayogeṇa medhāsmṛtibalapradā/

bhavatyāyuhpradā dhanyā jarārogaṇibarhaṇī//

(iti triphalārasāyanamaparam/)

anamlaṃ ca kaṣāyaṃ ca kaṭu pāke śilājatu/

nātyuṣṇāśītaṃ dhātubhyaścaturbhyastasya saṃbhavaḥ//

hemnaśca rajatātāmraḍ- &varāt kṣṇāyasādapi/

rasāyanam tadvidhibhistadvṛṣyaṃ tacca roganut//

&`varam' iti pā-

vātapittakaphaghnaśca niryūhaistat subhāvitam/

vīryotkarṣaṃ paraṃ yāti sarvairkaikaśo+api vā//

&prakṣiptoddhṛtamapyenat punastat prakṣīpedrase/

koṣṇe saptāhametena vidhinā tasya bhāvanā//

&`śītlājatu koṣṇe vātaḥarādīkvāthe prakṣīpya athainaṃ raudre śoṣayet/

pītataṭkvāthamuddhṛtaṃ punarapi tad rase kvāthe prakṣīpet/

anena vidhinā saptāham (saptavārān) tasya bhāvanā' iti gaṅgādharaḥ.

pūrvoktena vidhānena lohaiscūrṇīkṛtaiḥ saha/

tat pītaṃ payasā dadyāddīrghamāyuh sukḥānvitam//

jarāvyādhīprasāmanam dehadārḍhya karaṃ param/

medhāsmṛtikaram dhanyaṃ kṣīrāśī tat prayojayet//

prayogaḥ saptasaptāhāstrayaścaikaśca saptakaḥ/

nirḍiṣṭastrividhastasya paro madhyo+avarastathā//

palamardhapalaṃ karṣo mātrā tasya tridhā matā/

jāterviśeṣaṃ savidhiṃ tasya vakṣyāmyataḥ param//

hemādyāḥ sūryasaṃtaptāḥ sravanti giridhātavaḥ/

jatvābhaṃ mṛdu mṛtsnācchaṃ yanmalaṃ tacchilājatu//

madhuraśca satiktaśca japāpuṣpanibhaśca yaḥ/

kaṭurvīpāke śītaśca sa suvarṇasya nīravaḥ//

rūpyasya kaṭukaḥ śvetaḥ śītaḥ svādu vipacyate/

tāmrasya barhikaṇṭhābhastiktoṣṇaḥ pacyate kaṭu//
 yastu guggulukābhāsastiktako lavaṇānvitaḥ/
 kaṭurvipāke śītaśca sarvaśreṣṭhaḥ sa cāyasaḥ//
 gomūtragandhayaḥ sarve sarvakarmasu yaugikāḥ/
 rasāyanaprayogeṣu paścimastu viśiṣyate//
 yathākramaṃ vātapitte śleṣmapitte kaphe triṣu/
 viśeṣataḥ praśasyante malā hemādihātujāḥ//
 śilājatuprayogeṣu vidāhīni gurūṇi ca/
 varjayet sarvakālaṃ tu &kulatthān parivarjayet//
 &`kunakhān' iti pā-

te hyatyantaviruddhatvādaśmano bhedanāḥ param/
 loka dṛṣṭāstatasteṣāṃ prayogaḥ pratiśidhyate//
 payāṃsi &takrāṇi rasāḥ sayūṣāstoyam samūtrā vividhāḥ kaṣāyāḥ/
 āloḍanārthaṃ girijasya śastāste te prayojyāḥ prasamīkṣya kāryam//
 &`śuktāni' iti pā-

na so+asti rogo bhuvi sādhyarūpaḥ śilāhvayaṃ yaṃ na jayet prasahya/
 tat kālayogairvidhibhiḥ prayuktaṃ svasthasya corjāṃ vipulāṃ dadāti//
 (iti śilājaturasāyanam/)

tatra ślokaḥ---karapracitike pāde daśa ṣaṭ ca maharṣiṇā/
 rasāyanānāṃ siddhānāṃ saṃyogāḥ samudāhṛtāḥ//
 ityagvineśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte cikitsāsthāne rasāyanādhyāye karapracitīyo
 nāma rasāyanapādastrīyaḥ//3//

samāptaścāyam rasāyanādhyāyāḥ//1//

rasāyanādhyāye caturthaḥ pādaḥ/

athāta āyurvedasamutthānīyam rasāyanapādam vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhāgavānātreyaḥ//

rṣayaḥ khalu kadācicchālīnā &yāyāvarāśca grāmyauśadhyāhārāḥ santaḥ sāmpannikā man-
 daceṣṭā nātikalyāśca prāyeṇa babhūvuḥ/

te sarvāsāmitikartavyatānāmasamarthāḥ santo grāmyavāsakṛtamātmadoṣaṃ matvā pūr-
 vanivāsamapagatagrāmyadoṣaṃ śivaṃ puṇyamudāraṃ medhyamaḡamyamasukṛtibhirgaṇḡgāprabhavamama-
 nicayamacintyādbhutaprabhāvaṃ brāhmaṛṣiśiddhacāraṇānucaritaṃ divyatīrthauśadhiprab-
 havamatīśaraṇyaṃ himavantamamarādhipatiguptaṃ jagmurbhṛgvaṇḡgiro+atrivasiṣṭhakaśyapāgastyapula-
 styavāmadevāsitagautamaprabhṛtayo maharṣayaḥ//

&`śālāpraveśam arhantīti śālīnāḥ; grāmaṃ nirmāya ekatra kṛtāvasthānāḥ/ yāyāvarāḥ punaḥ
 punar gamanaśīlāḥ/ arthādisaṃpattyā saṃpannā eva saṃpannikāḥ' iti yogīndranāthasenaḥ.

tānindraḥ sahasradṛgamaragururabravīt---svāgataṃ brahma vidāṃ jñānatapodhanānāṃ
 brahmaṛṣiṇāṃ/

asti nanu vo glāniraprabhāvatvaṃ vaivaryam vaivarṇyam ca grāmyavāsakṛtama-
 sukhamasukhānubandhaṃ ca; grāmyo hi vāso mūlamaśastānāṃ, tat kṛtaḥ puṇyakṛdbhi-
 ranugrahaḥ prajānāṃ, svaśarīramavekṣitum &kālaḥ kālaścāyamāyurvedopadeśasya brah-
 maṛṣiṇāṃ; ātmanaḥ prajānāṃ cānugrahārthamāyurvedamaśvinau mahyam prāyacchatāṃ,
 prajāpatiraśvibhyāṃ, prajāpatye brahmā, prajānāmalpamāyurjarāvyādhibahulamasukhamasukhānubandhaṃ
 podamaniya madānādhyayanaśaṃcayam matvā puṇyatamamāyuhprakarṣakaram
 jarāvyādhipraśamanamūrjaskaramamṛtaṃ śivaṃ śaraṇyamudāraṃ bhavanto mattaḥ
 śrotumarhatāthopadhārayitum prakāśayitum ca prajānugrahārthamārṣaṃ brahma ca prati
 maitrīm kārūnyamātmānaścānuttamaṃ puṇyamudāraṃ brāhmanakṣayaṃ karmeti//

&`svaśarīram arakṣibhiḥ kālaścāyam' iti pā-

tacchrutvā vibudhapativacanamṛṣayaḥ sarva evamaravaramṛgbhistuṣṭuvuḥ, prahrṣṭāśca
 tadvacanamabhinananduśceti//

athendrastadāyurvedāmṛtamṛṣibhyaḥ saṃkramyovāca---etat sarvamanuṣṭheyam, ayaṃ
 ca śivaḥ kālo rasāyanānāṃ, divyāścauśadhayo &himavatprabhavāḥ prāptavīryāḥ; tadyathā---

aindrī, brāhmī, payasyā, kṣīrapuṣpī, śrāvaṇī, mahāśrāvaṇī, śatāvarī, vidārī, jīvanti, punarnavā, nāgabalā, sthīrā, vacā, chatrā, aticchatrā, medā, mehāmedā, jīvanīyāścānyāḥ payasā prayuktāḥ ṣaṇmāsāt paramāyurvayaśca taruṇamanāmayatvaṃ svaravarṇasamṇapadamupacayaṃ medhāṃ smṛtimuttamabalamiṣṭhāṃscāparāṇ bhāvānāvahanti siddhāḥ //

&`himavataḥ prabhāvāt' iti pā-. (itīndroktam rasāyanam/)

brahmasuvarcalā nāmauśadhīrā hiranyakṣīrā puṣkarasadrśapatrā, ādityaparnī nāmauśadhīrā 'sūryakāntā' iti vijñāyate suvarṇakṣīrā sūryamaṇḍalākārapuṣpā ca, nārīnāmauśadhiḥ 'aśvabalā' iti vijñāyate yā &balvajasadrśapatrā, kāṣṭhagodhā nāmauśadhīrā godhākārā, sarpānāmauśadhiḥ sarpākārā, somo nāmauśadhirājaḥ &pañcadaśaparvā sa somo iva hīyate vardhate ca, padmā nāmauśadhiḥ padmākārā padmaraktā padmagandhā ca, ajā nāmauśadhiḥ 'ajaśṛṅgī' iti vijñāyate, nīlā nāmauśadhistu nīlakṣīrā nīlapuṣpā latāpratānabahuleti; āsāmośadhīnām yām yāmevopalabheta tasyāstasyāḥ svarasasya sauhityaṃ gatvā snehabhāvitāyāmārdrapalāśadroṇyām sapidhānāyām digvāsāḥ śayīta, tatra pralīyate, ṣaṇmāsena punaḥ sambhavati, tasyājam payaḥ pratyavasthāpanaṃ; ṣaṇmāsena devatānukārī bhavati vayovarṇasvarākṛtibalaprabhābhiḥ, svayaṃ cāsyā sarvavācogātāni prādurbhavantī, divyaṃ cāsyā cakṣuḥ śrotraṃ ca bhavati, gatiroyojanasahasraṃ, daśavarṇasahasrāṇyāyuranupadravaṃ ceti //

&`punarajasadrśapatrā' iti pā-. &`pañcadaśaparnāḥ' iti pā-.

bhavanti cātra--- divyānāmośadhīnām yaḥ prabhāvaḥ sa bhavadvidhaiḥ/

śakyāḥ sodumaśakyastu syāt sodumakṛtātmabhiḥ //
auśadhīnām prabhāveṇa tiṣṭhatām sve ca karmaṇi/
bhavatām vikhilam śreyāḥ sarvamevopapatsyate //
vānaprasthairgr̥hasthaiśca prayatairniyatātmabhiḥ/
śakyā auśadhayo hyetāḥ sevitaṃ viṣayābhijāḥ //
&yāstu kṣetraguṇaisteṣāṃ madhyamena ca karmaṇā/
mṛdūvīryatarāstāsāṃ vidhirjñeyāḥ sa eva tu //
&`tāstu' iti pā-.

paryeṣṭum tāḥ prayoktum vā ye+asamarthāḥ sukhārthinaḥ/
rasāyanavidhisteṣāmayamanyāḥ praśasyate //
balyānām jīvanīyānām bṛmhanīyāśca yā daśa/
vayasāḥ sthāpanānām ca khadirasyāsanasya ca //
kharjūrānām madhūkānām mustānāmutpalasya ca/
mṛdvīkānām viḍaṅgānām vacāyāścitrakasya ca //
śatāvryāḥ payasyāyāḥ pippalyā joṅgakasya ca/
ṛddhyā nāgabalāyāśca dvāradāyā dhavasya ca //
triphalākaṇṭakāryośca vidāryāścandanasya ca/
ikṣūnām śaramūlānām śrīparṇyāstiniśasya ca //
rasāḥ prthak prthaggrāhyāḥ palāśakṣāra eva ca/
eṣāṃ palonmitān bhāgān payo gavyaṃ caturguṇam //
dve pātre tilatailasya dve ca gavyasya sarpiṣaḥ/
tat sādhyam sarvamekatra susiddham snehamuddharet //
tatrāmālakacūrṇānāmādhakam śatabhāvitam/
svarasenaiva dātavyam kṣaudrasyābhinavasya //
śarkarācūrṇapātraṃ ca prasthamekam pradāpayet/
tugākṣīryāḥ sapippalyāḥ sthāpyaṃ saṃmūrccitaṃ ca tat //
sucaukṣe mārṭike kumbhe māsārdham ghṛtabhāvite/
mātrāmagnisamām tasya tata ūrdhvaṃ prayojayet //
hematāmravālānāmayasāḥ sphatikasya ca/
muktāvaidūryaśaṅkhānām cūrṇānām rajatasya ca //
prakṣīpya ṣoḍaśīm mātrām viḥayāyāsamaithunam/
jīrṇe jīrṇe ca bhuñjīta ṣaṣṭikam kṣīrasarpiṣā //

sarvarogaprasāmanam vṛṣyamāyūṣyamuttamam/
 sattvasmṛtiśarīrāgnibuddhīndriyabalapradam//
 paramūrjaskaram caiva varṇasvarakaram tathā/
 viśālakṣmīprasāmanam sarvavācogatapradam//
 siddhārthatām cābhinavam vayaśca prajāpriyatvam ca yaśaśca loke/
 prayojyamicchadbhiridaṁ yathāvadrasāyanam brāhmamudāravīryam//
 (itīndroktarasāyanamaparam/)
 samarthānāmarogāṇām dhīmatām niyatātmanām/
 kṛtīpraveśaḥ & kṣaṇinām paricchadavatām hitaḥ//
 & `kṣaṇinām' iti pā-
 ato+anyathā tu ye teṣām sauryamārutiko vidhiḥ/
 tayoh śreṣṭhatarah pūrvo vidhiḥ sa tu suduṣkaraḥ//
 rasāyanavidhibhramśājāyeran vyādhayo yadi/
 yathāsvamauśadham teṣām kāryam muktivā rasāyanam//
 satyavādinamakrodham nivṛttam madyamaithunāt/
 ahimsakamanāyāsam praśāntam priyavādinam//
 japaśaucaparam dhīram dānanityam tapasvinam/
 devagobrāhmaṇācāryaguruvṛddhārcane ratam//
 ānṛśaṁsyaparam nityam nityam & karuṇavedinam/
 samajāgaraṇasvapnam nityam kṣīraghṛtāśinam//
 & `karuṇavedinam' iti pā-
 deśakālapramāṇajñam yuktijñamanahaṅkṛtam/
 śastācāramasamkīrṇamadyātmapravaṇendriyam//
 upāsītaram vṛddhānāmāstikānām jītātmanām/
 dharmasāstraparam vidyānnaram nityarasāyanam//
 guṇairetaiḥ samuditaiḥ prayuṅkte yo rasāyanam/
 rasāyanaguṇān sarvān yathoktān sa samaśnute//
 (ityācārarasāyanam/)
 yathāsthūlamanirvāhya doṣāñchārīramānasān/
 rasāyanaguṇairjanturyujyate na kadācana//
 yogā hyāyuhprakarṣārthā jarārogaṇibarhaṇāḥ/
 manaḥśarīrasuddhānām sidhyanti prayatātmanām//
 tadetanna bhavedvācyam sarvameva hatātmasu/
 & arujebhyo+advijātibhyaḥ śūsrūṣā yeṣu nāsti ca//
 & `arajobhyaḥ' iti pā-
 ye rasāyanasamyogā vṛṣyayogāśca ye matāḥ/
 yaccośadham vikārāṇām sarvam tadvaidyasaṁśrayam//
 prāṇācāryam budhastasmāddhīmantam vedapāragam/
 aśvināviva devendraḥ pūjayedatiśaktitaḥ//
 aśvinau devabhiṣajau yajñavāhāviti smṛtau/
 yajñasya hi śiraśchinnaṁ punastābhyām samāhitam//
 praśīrṇā daśanāḥ pūṣṇo netre naṣṭe bhagasya ca/
 vajriṇaśca bhujaśtambhastābhyāmeva cikitsitaḥ//
 cikitsitaśca śītāṁśurgrhīto rājyakṣmaṇā/
 somābhipatitaścandraḥ kṛtastābhyām punaḥ sukhī//
 bhārgavaścyavanaḥ kāmī vṛddhaḥ san vikṛtiṁ gataḥ/
 vītavarṇasvaropetaḥ kṛtastābhyām punaryuvā//
 etaiścānyaiśca bahubhiḥ karmabhirbhiṣaguttamau/
 babhūvaturbhṛṣam pūjyāvindrādīnām mahātmanām//
 grahāḥ stotrāṇi mantrāṇi & tathā nānāhavīmṣi ca/
 & dhūmrāśca paśavastābhyām prakalpyante dvijātibhiḥ//

&`tathā+anyāni havīmṣi ca' iti pā-. &&`dhūmāśca' iti pā-.
 prātaśca savane somaṃ śakro+asvibhyāṃ sahāśnute/
 sautrāmaṇyāṃ ca bhagavānaśvibhyāṃ saha modate//
 indrāgnī cāsvinau caiva stūyante prāyaśo dvijaiḥ/
 stūyante vedavākyeṣu na tathā+anyā hi devatāḥ//
 ajarairamaraistāvad vibudhaiḥ sādhipairdhruvaiḥ/
 pūjyete prayatairevamaśvinau bhiṣajāviti//
 mṛtyuvyādhijarāvaśyairduḥkhaḥprāyaiḥ sukhārthibhiḥ/
 kiṃ punarbhiṣajo martyaiḥ syurnātiśaktitaḥ//
 śilavānmatimān yukto &dvijātiḥ śāstrapāragaḥ/
 prāṇibhīrguruvat pūjyaḥ prāṇācāryaḥ sa hi smṛtaḥ//
 &`trijātiḥ' iti pā-.
 vidyāsamāptau &bhiṣajo dvitīyā jātirucyate/
 aśnute vaidyaśabdaṃ hi na vaidyaḥ pūrvajanmanā//
 &`bhiṣajastṛtīyā' iti pā-.
 vidyāsamāptau brāhmaṇaṃ vā sattvamārṣamathāpi vā/
 dhruvamāviśati &jñānāttasmadvaidyo dvijaḥ smṛtaḥ//
 &`jñānāttasmadvaidyastrijaḥ' iti pā-. `prathamā jātiḥ mātṛgarbhato janma, dvitīyā
 jātirupanayanāt, tṛtīyā tu vaidyavidyāsamāptau; ataḥ śāstrapārago vaidyaḥ vidyāsamāp-
 tilakṣaṇatṛtīyajanmanā trija ucyate' iti yogīndranāthasenaḥ.
 nābhidhyāyenna cākrośedahitaṃ na samācaret/
 prāṇācāryaṃ budhaḥ kaścidicchannāyuranitvaram//
 cikitsitastu &saṃśrutya yo vā+asaṃśrutya mānavaḥ/
 nopākaroti vaidyāya nāsti tasyeha niṣkṛtiḥ//
 &`yo mānavo vaidyena cikitsito rogamuktaḥ san vaidyaṃ saṃśrutya pratiśrutya pratijñāya
 asaṃtya vā nopākaroti dhanādikaṃ na dadāti iha loke paratrāpi ca tasya niṣkṛtiḥ nistāro nāsti'
 iti yogīndranāthasenaḥ.
 bhiṣagapyāturān sarvān svasutāniva yatnavān/
 ābādhebhyaḥ hi saṃrakṣedicchan dharmamanuttamam//
 dharmārthaṃ &cārthakāmārthamāyurvedo maharṣibhiḥ/
 prakāśito dharmaparairicchadbhiḥ sthānamakṣaram//
 &`nārthakāmārthaṃ' iti pā-.
 nārthārthaṃ nāpi kāmārthamatha bhūtaḥdayāṃ prati/
 vartate yaścikitsāyāṃ sa sarvamativartate//
 kurvate ye tu vṛttyārthaṃ cikitsāpaṇyavikrayam/
 te hitvā kāñcanaṃ rāṣiṃ pāṃśurāśimupāsate//
 dāruṇaiḥ kṛṣyamānānāṃ gadairvaivasvataḥkṣayam/
 chittvā vaivasvatān pāśān jīvitaṃ yaḥ prayacchati//
 dharmārthadātā sadṛśastasya nehopalabhyate/
 na hi jīvitadānāddhi dānamanyadviśiṣyate//
 paro bhūtaḥdayā dharmā iti matvā cikitsayā/
 vartate yaḥ sa siddhārthaḥ sukhamatyantamaśnute//
 tatra śloka--- āyurvedasamutthānaṃ divyauśadhividhiṃ śubham/
 amṛtālpāntaraguṇaṃ siddhaṃ ratnarasāyanam//
 siddhebhyaḥ brahmacāribhyaḥ yaduvācāmāreśvaraḥ/
 āyurvedasamutthāne tat sarvaṃ saṃprakāśitam//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte cikitsitasthāne rasāyanādhyāye
 āyurvedasamutthānīyo nāma rasāyanapādaścaturthaḥ//4//
 samāptaścāyaṃ rasāyanādhyāyaḥ//1//
 dvitīyodhyāyaḥ/
 vājīkaraṇādhyāye prathamāḥ pādaḥ/

athātaḥ saṃyogaśaramūliyaṃ vājikaraṇapādaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ// vājikaraṇamanvicchet puruṣo nityamātmavān/
 tadāyattau hi dharmārthau prītiśca yaśa eva ca//
 putrasyāyatanam hyetadguṇāścaite sutāśrayāḥ/
 vājikaraṇamagryaṃ ca kṣetraṃ strī yā praharṣiṇī//
 iṣṭā hyekaikaśo+apyarthā paraṃ prītikarā smṛtāḥ/
 kiṃ punaḥ strīśarīre ye saṅghātena pratiṣṭhitāḥ//
 (saṅghāto hīndriyārthānāṃ strīṣu nānyatra vidyate//)
 stryāśrayo hīndriyārtho yaḥ sa prītijanano+adhikam/
 strīṣu prītirviśeṣeṇa strīṣvapatyam pratiṣṭhitam//
 dharmārthau strīṣu lakṣmīśca strīṣu lokāḥ pratiṣṭhitāḥ/
 surūpā yauvanasthā yā lakṣaṇairyā vibhūṣitā//
 yā vaśyā śikṣitā yā ca sā strī vṛṣyatamā matā/
 nānābhaktyā tu lokasya daivayogācca yoṣitām//
 taṃ taṃ prāpya vivardhante naraṃ rūpādayo guṇāḥ/
 vayorūpavacohāvairyā yasya paramāṅganā//
 praviśatyāśu hṛdayaṃ daivādvā karmaṇo+api vā/
 hṛdayotsavarūpā yā yā samānamanaḥśayā//
 samānasattvā yā vaśyā yā yasya prīyate priyaiḥ/
 yā pāśabhūtā sarveṣāmindriyāṇāṃ parairguṇaiḥ//
 yayā viyukto nistṛīkamaratirmanyate jagat/
 yasyā ṛte śarīraṃ nā dhatte sūnyamivendriyaiḥ//
 śokodvegāratibhayairyāṃ dṛṣṭvā nābhībhūyate/
 yāti yāṃ prāpya visrambhaṃ dṛṣṭvā hṛṣyatyaṭīva yām//
 apūrvāmiva yāṃ yāti nityaṃ harṣātivegataḥ/
 gatvā garvā+api bahuśo yāṃ tṛptiṃ naiva gacchati//
 sā strī vṛṣyatamā tasya nānābhāvā hi mānavāḥ/
 atulyagotrāṃ vṛṣyāṃ ca prahrṣtāṃ nirupadravām//
 śuddhasnātāṃ vrajennārīmapatyārthī nirāmayāḥ/
 acchāyaścaikaśākhaśca niṣphalaśca yathā drumāḥ//
 aniṣṭagandhaścaikaśca nirapatyastathā naraḥ/
 citradīpaḥ saraḥ śuṣkamadhāturdhātusannibhaḥ//
 niṣprajastrṇapūlīti mantavyaḥ puruṣākṛtiḥ/
 apratiṣṭhaśca nagnaśca sūnyaścaikendriyaśca nā//
 mantavyo niṣkriyaścaiva yasyāpatyaṃ na vidyate/
 bahumūrtirbahumukho bahuvyūho bahukriyaḥ//
 bahucakṣurbahujñāno bahvātmā ca bahuprajaḥ/
 maṅgalyo+ayaṃ praśasyo+ayaṃ dhanyo+ayaṃ vīryavānayaṃ//
 bahuśākho+ayamiti ca stūyate nā bahuprajaḥ/
 prītirbalaṃ sukhaṃ vṛttirvistāro &vipulaṃ kulam//
 &`vibhavaḥ' iti pā-
 yaśo lokāḥ sukhodarkāstuṣṭiścāpatyasaṃśritāḥ/
 tasmādapatyamanvicchan guṇāṃścāpatyasaṃśritāṃ//
 vājikaraṇanityaḥ syādicchan kāmasukhāni ca/
 upabhogasukhān siddhān vīryāpatyavivardhanān//
 vājikaraṇasaṃyogān pravakṣyāmyata uttaram/
 śaramūlekṣumūlāni kāṇḍekṣuḥ sekṣuvālikā//
 śatāvarī payasyā ca vidārī kaṇṭakārikā/
 jīvantī jīvako medā vīrā carṣabhako balā//
 ṛddhirgokṣurakaṃ rāsnā sātmaguptā punarnavā/
 eṣāṃ tripalikān &bhāgān māśāṇāmāḍhakaṃ navam//

&`pṛtak tripalikān kṛtvā' iti pā-
 vipācayejjaladroṇe caturbhāgaṃ ca śeṣayet/
 tatra peṣyāni madhukaṃ drākṣā phalgūni pippalī//
 ātmaguptā madhūkāni kharjūrāni śatāvarī/
 vidāryāmalakekṣūṇāṃ rasasya ca pṛthak pṛthak//
 sarpiśaścādhakaṃ dadyāt kṣīradroṇaṃ ca tadbhiṣak/
 sādhyedghṛtaśeṣaṃ ca supūtaṃ yojayet punaḥ//
 śarkarāyāstugākṣīryāścūrṇaiḥ prasthonmataiḥ pṛthak/
 palaiścaturbhirmāgadhyāḥ palena maricasya ca//
 tvagelākeśarāṇāṃ ca cūrṇairardhapalonmitaiḥ/
 madhunaḥ kuḍavābhyāṃ ca dvābhyāṃ tatkārayedbhiṣak//
 palikā &gulikāstyānāstā yathāgni prayojayet/
 eṣa vṛṣyaḥ paraṃ yogo br̥mhaṇo balavardhanaḥ//
 &`kṛtvā' iti pā.
 anenāśva ivodīrṇo balī liṅgaṃ samarpayet/
 (iti vṛmhaṇīguṭikā/) māśānāmātmaguptāyā bījānāmādhakaṃ navam//
 jīvakaṣabhaḥkau vīrāṃ medāmṛddhiṃ śatāvarīm/
 madhukaṃ cāsvagandhāṃ ca sādhyet kuḍavonmitām//
 rase tasmin ghṛtaprasthaṃ gavyaṃ daśaguṇaṃ payaḥ/
 vidārīṇāṃ rasaprasthaṃ prasthamikṣurasasya ca//
 dattvā mṛdvagninā sādhyāṃ siddhaṃ sarpirnidhāpayet/
 śarkarāyāstugākṣīryāḥ kṣaudrasya ca pṛthak pṛthak//
 bhāgāmścatuspalāmstatra pippalyāścāvapet palam/
 palam pūrvamato līdhvā tato+annamupayojayet//
 ya icchedakṣayaṃ śukraṃ śephasaścottamaṃ balam/
 (iti vājīkaraṇaṃ ghṛtaṃ/) śarkarā māśavidalāstugākṣīri payo ghṛtaṃ//
 godhūmacūrṇaśaṣṭhāni sarpiṣyutkārīkām pacet/
 tāṃ nātipakvāṃ mṛditāṃ kaukkuṭe madhure rase//
 sugandhe prakṣipeduṣṇe yathā sāndrībhaveḍrasaḥ/
 eṣa piṇḍdaraso vṛṣyaḥ pauṣṭiko balavardhanaḥ//
 anenāśva ivodīrṇo &balī liṅgaṃ samarpayet/
 śikhītittirīhaṃsānāmevaṃ piṇḍdaraso mataḥ/
 balavarṇasvarakaraḥ pumāmstena vṛṣāyate//
 &`ivodīrṇabalaḥ' iti pā- (iti &vājīkaraṇapiṇḍarasāḥ/) &`vājīkarī lapsikā' iti pā-
 ghṛtaṃ māśān sabastāṇḍān sādhyenmāhiṣe rase/
 bharjayettaṃ rasaṃ pūtaṃ phalāmlaṃ navasarpīṣi//
 īṣatsalavaṇaṃ yuktaṃ dhānyaājīrakanāgaraiḥ/
 eṣa vṛṣyaśca balyaśca br̥mhaṇaśca rasottamaḥ//
 (iti &vṛṣyamāhiṣarasāḥ/) &`vājīkarī lapsikā' iti pā-
 caṭakāmstittirirase tittirīn kaukkuṭe rase/
 kukkuṭān bārhiṇarase hāmse bārhiṇameva ca//
 navasarpīṣi samṭaptān phalāmlān kārayedrasān/
 madhurān vā yathāśātmyaṃ gandhādhyaṇ balavardhanām//
 (ityanye vṛṣyarasāḥ/)
 tṛptiṃ caṭakamāmsānāṃ gatvā yo+anupibet payaḥ/
 na tasya liṅgaśaithilyaṃ syānna śukrakṣayo niśi//
 (iti vṛṣyamāmsam/)
 māśayūṣeṇa yo bhuktvā ghṛtādhyāṃ ṣaṣṭīkaudanam/
 payaḥ pibati rātriṃ sa kṛtsnāṃ jāgarti vegavān//
 (iti vṛṣyamāśayogaḥ/)
 na nā svapiti rātriṣu &nityastabdhena śephasā/

tṛptāḥ kukkuṭamāmsānām bhr̥ṣṭānām nakraretasi //
&`nistabdhenā ca' iti pā-. (iti &vr̥ṣyaḥ kukkuṭamāmsaprayogaḥ/) &`vr̥ṣyaśukrarasaḥ' iti pā-
niḥsrāvya matsyāṇḍarasaṃ bhr̥ṣṭaṃ sarpiṣi bhakṣayet/
haṃsabarhiṇadākṣāṇāmevamaṇḍāni bhakṣayet //

(iti vr̥ṣyo+āṇḍarasaḥ/)

bhavataścātra---srotaḥsu śuddheṣvamale śarīre vr̥ṣyaṃ yadā¹⁹⁵ nā mitamatti kāle/
vr̥ṣyate tena paraṃ manuṣyastadbṛṃhaṇaṃ caiva balapraḍaṃ ca //
tasmāt purā śodhanameva kāryaṃ balānurūpaṃ na hi vr̥ṣyayogaḥ/
sidhyanti dehe maline prayuktāḥ¹⁹⁶ kṛṣṭe yathā vāsasi rāgayogaḥ //

tatra ślokau--- vājikaraṇasāmarthyaṃ kṣetraṃ strī yasya caiva yā/
ye doṣā nirapatyānām guṇāḥ putratatāṃ ca ye //
daśa pañca ca saṃyogā vīryāpatyavivardhanāḥ/
uktāste śaramūliye pāde puṣṭibalapradāḥ //

ityagniveśakṛte tantre carakapratīsaṃskṛte cikitsāsthāne vājikaraṇādhyāye saṃyo-
gaśaramūliyo nāma vājikaraṇapādaḥ prathamah // 1 //

vājikaraṇādhyāye dvitīyaḥ pādaḥ/

athāta āsiktakṣīrikaṃ vājikaraṇapādaṃ vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyāḥ // āsiktakṣīramāpūrṇamaśuṣkaṃ śuddhaśaṣṭikam/
&udūkhale samāpoṭhya pīḍayet kṣīramarditam //
&`kṣuṇṇaṃ vimarditaṃ kṣīre pīḍayet susamāhitaḥ' iti pā-.

gr̥hītvā taṃ rasaṃ pūtaṃ gavyena payasā saha/
bījānāmātmaguptāyā dhānyamāśarasena ca //
balāyāḥ śūrpaṇḍarīyoṣca jīvanti jīvakaṣya &ca/
ṛddhyar̥ṣabhaśakākolīśvadaṃṣṭrāmādhukasya ca //
&`r̥ṣabhasya ca kākolīmadhukānām rasena ca' iti pā-
śatāvaryā vidāryāśca drākṣākharjūrāyorapi/
saṃyuktaṃ mātrayā vaidyaḥ sādhyettatra cāvapet //
tugākṣīryāḥ samāśānām śālīnām ṣaṣṭikasya ca/
godhūmānām ca cūrṇāni yaiḥ sa sāndrībhaveḍrasaḥ //
sāndrībhūtaṃ ca kuryāt prabhūtamadhuśarkaram/
guli(tī)kā badaraistulyāstāśca sarpiṣi bharjayet //
tā yathāgni prayuñjānaḥ kṣīramāmsarasāśanaḥ/
paśyatyapatyaṃ vipulaṃ vṛddho+apyātmajamakṣayam //
(ityapatyakarī ṣaṣṭikādiguṭikā/)

caṭakānām sahaṃsānām dakṣānām śikhinām tathā/
śīsumārasya nakrasya bhiṣak śukrāṇi saṃharet //
gavyaṃ sarpirvarāhasya kuliṅgasya vasāmapī/
ṣaṣṭikānām ca cūrṇāni cūrṇaṃ &godhūmakasya ca //
&`gaudhūmikaṃ tathā' iti pā-.

ebhiḥ pūpalikāḥ kāryāḥ śaṣkulyo vartikāstathā/
pūpā dhānāśca vividhā bhakṣyāścānye pṛthagvidhāḥ //
eṣāṃ prayogaḍbhakṣyāṇām stabdhenāpūrṇaretasā/
śephasā vājivadyāti yāvadacchaṃ striyo naraḥ //

(iti vr̥ṣyapūpalikādiyogaḥ/)
ātmaguptāphalaṃ māśān kharjūrāṇi śatāvarīm/
śr̥ṅgāṭakāni mṛdvīkām sādhyet prasṛtonmitam //
kṣīraprasthaṃ jalaprasthametat prasthāvaśeṣitam/
śuddhena vāsasā pūtaṃ yojayet prasṛtaistribhiḥ //
śarkarāyāstugākṣīryāḥ sarpiṣo+abhinavasya ca/
tat pāyayeta sakṣaudraṃ ṣaṣṭikānām ca bhojayet //

¹⁹⁵ yadādyam' iti pā-.

jarāparīto+apyabalo yogenānena vindati/
 naro+apatyaṃ suvipulaṃ yuveva ca sa hr̥ṣyati//
 (ityapatyakaraḥ svarasaḥ/)
 kharjūrīmastakaṃ māśāṇaṃ payasyāṃ ca śatāvarīm/
 kharjūrāṇi madhūkāṇi mṛdvīkāmajaḍāphalam//
 palonmitāni &matimān sādhyat salilāḍhake/
 tena pādāvaśeṣeṇa kṣīraprasthaṃ vipācayet//
 &'sarvāṇi' iti pā-
 kṣīraśeṣeṇa tenādyād ghṛtādhyam̐ śaṣṭikaudanam/
 saśarkareṇa saṃyoga eṣa vṛṣyaḥ param̐ smṛtaḥ//
 (iti vṛṣyakṣīram/)
 jīvakaṛṣabhakau medāṃ jīvantīm̐ śrāvaṇīdvayam/
 kharjūraṃ ma dhukam̐ drākṣam̐ pippalīm̐ viśvabheṣajam//
 śrīṅgātakaṃ vidārīm̐ ca navaṃ sarpiḥ payo jalam/
 siddham̐ ghṛtāvaśeṣam̐ taccharkarākṣaudrapādikaṃ//
 śaṣṭikānnena saṃyuktamupayojyam̐ yathābalam/
 vṛṣyam̐ balyam̐ ca kaṇṭhyam̐ br̥mhaṇamuttamam//
 (iti vṛṣyaghr̥tam/)
 dadhnaḥ saram̐ śaraccandrasannibham̐ doṣavarjitam/
 śarkarākṣaudramaricaistugākṣīryā ca buddhimān//
 yuktyā yuktaṃ sasūkṣmailam̐ nave &kumbhe śucau paṭe/
 mārjitaṃ prakṣipeccchīte ghṛtādhye śaṣṭikaudane//
 &'kuṇḍe' iti pā-
 pibenmātrām̐ rasālāyāstaṃ bhuktivā &śaṣṭikaudanam/
 varṇasvarabalopetaḥ pumām̐stena vṛṣāyate//
 &'tamadyādupariṣṭācca rasālām̐ mātrayā pibet' iti pā- (vṛṣyo dadhisaraprayogaḥ/)
 candrām̐śukalpaṃ payasā ghṛtādhyam̐ śaṣṭikaudanam/
 śarkarām̐adhusaṃyuktam̐ prayuñjāno vṛṣāyate//
 (iti vṛṣyaḥ śaṣṭikaudanaprayogaḥ/)
 tapte sarpiṣi nakrāṇḍam̐ tāmracūdāṇḍamiśritam/
 yuktaṃ śaṣṭikacūrṇeṇa sarpiṣā+abhinavena ca//
 paktvā pūpalikāḥ khādedvāruṇīmaṇḍapo naraḥ/
 ya icchedaśvavadgantum̐ prasektum̐ gajavacca yaḥ//
 (iti vṛṣyapūpalikāḥ/)
 bhavataścātra--- etaiḥ prayogairvidhivad vapuṣmān &vīryopapanno balavarṇayuktaḥ/
 harṣānvito vājivadaṣṭavarṣo bhavet samarthaśca varāṅganāsu//
 &'snehopapannaḥ' iti pā-
 yadyacca kiñcinmanasaḥ priyam̐ syādramyā vanāntāḥ pulināni śailāḥ/
 iṣṭāḥ striyo bhūṣaṇagandhamālyam̐ priyā vayasyāśca tadatra &yogyam//
 &'yojyam' iti pā-

tatra ślokaḥ---āsiktakṣīrike pāde ye yogāḥ parikīrtitāḥ/
 aṣṭāvapatyakāmaiste prayojyāḥ pauraṣārthibhiḥ//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte cikitsāsthāne vājīkaraṇādhyāye āsiktakṣīriko
 nāma vājīkaraṇapādo dvitīyaḥ//2//

vājīkaraṇādhyāye tṛtīyaḥ pādaḥ/

athāto māṣapaṇabhr̥tīyam̐ vājīkaraṇapādam̐ vyākhyāsyāmaḥ// iti ha smāha bhagavānātreyaḥ//
 māṣapaṇabhr̥tām̐ dhenum̐ ghr̥ṣṭīm̐ puṣṭām̐ catuḥstanīm̐/
 samānavarṇavatsām̐ ca jīvadvatsām̐ ca buddhimān//
 rohiṇīm̐athavā kṛṣṇām̐ūrdhvaśrīṅgīm̐adāruṇām̐/
 ikṣvādāmarjunādām̐ vā sāndrakṣīrām̐ ca dhārayet//
 kevalam̐ tu payastasyāḥ śṛtaṃ vā+āśṛtameva vā/

śarkarākṣaudrasarpirbhiryuktaṃ tadvṛṣyamuttamam//
 śukralairjīvanīyaiśca br̥ṃhaṇairbalavardhanaiḥ/
 kṣīrasaṃjanānaiścaiva payaḥ siddhaṃ pṛthak pṛthak//
 yuktaṃ godhūmacūrṇena saghṛtakṣaudraśarkaram/
 paryāyeṇa prayoktavyamicchatā śukramakṣayam//
 medāṃ payasyāṃ jīvantīm vidārīm kaṇṭakārikām/
 śvadaṃṣṭāṃ kṣīrikām māśān godhūmāñchālīṣaṣṭikān//
 payasyardhodake &paktvā kārṣikānāḍhakonmite/
 vivarjayet payaḥśeṣaṃ tat pūtaṃ kṣaudrasarpiṣā//
 &`siddhān' iti pā-
 yuktaṃ saśarkaram pītvā vṛddhaḥ saptatiko+api vā/
 vipulaṃ labhate+apatyaṃ yuveva ca sa hr̥ṣyati//
 maṇḍalairjātarūpasya tasyā eva payaḥ śṛtam/
 apatyajananaṃ siddhaṃ saghṛtakṣaudraśarkaram//
 trimṣat supiṣṭāḥ pippalyaḥ prakuñce tailasarpīṣoḥ/
 bhr̥ṣṭāḥ saśarkarākṣaudrāḥ kṣīradhārāvadohitāḥ//
 pītvā yathābalaṃ cordhvaṃ ṣaṣṭikaṃ kṣīrasarpiṣā/
 bhuktvā na rātrimastabdhāṃ liṅgaṃ paśyati nā kṣarat//
 (iti vṛṣyaḥ pippalīyogaḥ/)
 śvadaṃṣṭrāyā vidāryāśca rase kṣīracaturguṇe/
 ghṛtāḍhyaḥ sādhitō vṛṣyo māśaṣaṣṭikapāyasaḥ//
 (iti vṛṣyapāyasayogaḥ/)
 phalānāṃ jīvanīyānāṃ snigdhānāṃ rucikāriṇāṃ/
 kuḍavaścūrṇitānāṃ syāt svayaṅguptāphalasya ca//
 kuḍavaścaiva māśānāṃ dvau dvau ca tilamudgayoḥ/
 godhūmaśālicūrṇānāṃ kuḍavaḥ kuḍavo bhavet//
 sarpiṣaḥ kuḍavaścaikastat sarvaṃ &kṣīramarditam/
 paktvā pūpalikāḥ khādedbahvyaḥ syuryasya yoṣitaḥ//
 &`sarpiṣaḥ kuḍavaścaiva kṣīreṇa mṛditaṃ ca tat' iti pā- (iti vṛṣyapūpalikāḥ/)
 ghṛtaṃ śatāvarīgarbhaṃ kṣīre daśaguṇe pacet/
 śarkarāpippalikṣaudrayuktaṃ tadvṛṣyamuttamam//
 (iti vṛṣyaṃ śatāvarīghṛtaṃ/)
 karṣaṃ madhukacūrṇasya &ghṛtakṣaudrasamāṃśikam/
 prayunkte yaḥ &&payaścānu nityavegaḥ sa nā bhavet//
 &`ghṛtakṣaudrasamanvitam' iti pā- &&payo+anupānaṃ yo lihyāt' iti pā- (iti vṛṣyamad-
 hukayogaḥ/)
 ghṛtakṣīrāśano nirbhīrnirvyādhirnityago yuvā/
 saṅkalpapravaṇo nityaṃ naraḥ strīṣu vṛṣāyate//
 kṛtaikakṛtyāḥ siddhārthā ye cānyo+anyānuvartinaḥ/
 kalāsu kuśalāstulyāḥ sattvena vayasā ca ye//
 kulamāhātmyadākṣiṇyaśīlaśaucasamanvitāḥ/
 ye kāmānityā ye hr̥ṣṭā ye viśokā gatavyathāḥ//
 ye tulyaśīlā ye bhaktā ye priyā ye priyaṃvadāḥ/
 tairnaraḥ saha visrabdhaḥ suvayasyairvṛṣāyate//
 abhyaṅgotsādanasnānagandhamālyavibhūṣaṇaiḥ/
 gr̥haśayyāsanasukhairvāsobhirahataiḥ priyaiḥ//
 vihaṅgānāṃ rutairiṣṭaiḥ strīṇāṃ cābharaṇasvanaiḥ/
 saṃvāhanairvarastrīṇāmiṣṭānāṃ ca vṛṣāyate//
 mattadvirephācaritāḥ sapadmāḥ salilāśayāḥ/
 jātyutpalasugandhīni śītagarbhaḡṛhāṇi ca//
 nadyaḥ phenottarīyāśca girayo nīlasānavāḥ/

unnatirñilameghānām, ramyacandrodayā niśāḥ //
 vāyavaḥ sukhasaṃsparśāḥ kumudākaragandhinaḥ/
 ratibhogakṣamā &rātryaḥ saṅkocāguruvalabhāḥ //
 &`nāryaḥ' iti pā-

sukhāḥ sahāyāḥ parapuṣṭaghuṣṭāḥ phullā vanāntā viśadānnapānāḥ/
 gāndharvaśabdāśca sugandhayogāḥ sattvaṃ viśālaṃ nirupadravaṃ ca //
 siddhārthatā cābhinavaśca kāmāḥ strī cāyudhaṃ sarvamihātmaḥ jasya/
 vayo navaṃ jātamaśca kālo harṣasya yoniḥ paramā narāṇām //

tatra ślokaḥ---praharṣayonayo yogā vyākhyātā daśa pañca ca/
 māṣaparnabhṛtīye+asmin pāde &śukrabalapradāḥ //
 &`puṣṭibalapradāḥ' iti pā-

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte cikitsāsthāne vājīkaraṇādhyāye māṣaparnabh-
 ṛtīyo nāma vājīkaraṇapādastrītyaḥ //3//

vājīkaraṇādhyāye caturthaḥ pādaḥ/

athātaḥ pumāñjātabalādikam vājīkaraṇapādam vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyāḥ // pumān yathā jātabalo yāvadiccham striyo vrajet/
 yathā cāpatyavān sadyo bhavettadupadekṣyate //
 na hi jātabalāḥ sarve narāścāpatyabhāgināḥ/
 br̥haccharīrā balinaḥ santi nārīṣu durbalāḥ //
 santi &cālpāśrayāḥ strīṣu balavanto bahuprajāḥ/
 prakṛtyā cābalāḥ santi santi cāmayadurbalāḥ //
 &`cālpabalāḥ' iti pā-

narāścaṭakavat kecid vrajanti bahuśaḥ striyam/
 gajavacca prasiñcanti kecinna bahugāmināḥ //
 kālayogabalāḥ kecit kecidabhyasanadhruvāḥ/
 kecit &prayatnairvyajyante vṛṣāḥ kecit svabhāvataḥ //
 &`prayatnairbāhyante' iti pā-

tasmāt prayogān vakṣyāmo durbalānām balapradān/
 sukhopabhogān balinām bhūyaśca balavardhanān //
 pūrvam śuddhaśarīrāṇām &nirūhaiḥ sānuvāsanaiḥ/
 balāpekṣī prayuñjīta śukrāpatyavivardhanān //
 &`nirūhān sānuvāsanān' iti pā-

ghṛtatailarasakṣīraśarkarāmadhusaṃyutāḥ/
 bastayaḥ saṃvidhātavyāḥ kṣīramāṃsarasāsīnām //
 piṣṭvā varāhamāṃsāni dattvā maricasaindhave/
 kolavadgulikāḥ kṛtvā tapte sarpiṣi &vartayet //
 &`bharjayet' iti pā-

&vartanastambhitāśca prakṣepyāḥ kaukkuṭe rase/
 ghṛtāḍhye gandhapīṣune dadhidāḍimasārike //
 &`bharjanastambhitāḥ' iti pā-

yathā na bhindyādguli(ṭi)kāstathā taṃ sādhayedrasam/
 taṃ piban bhakṣayaṃstāśca labhate śukramakṣayam //
 māṃsānāmevamanyeṣāṃ medyānām kārayedbhiṣak/
 guṭikāḥ sarasāstāsāṃ prayogaḥ śukravardhanaḥ //
 (iti vṛṣyā māṃsaguṭikāḥ/)

māśānaṅkuritāñchuddhān vituṣān sājadāphalān/
 ghṛtāḍhye māhiṣarase dadhidāḍimasārike //
 prakṣipenmātrayā yukto dhānyaājīrakanāgaraiḥ/
 bhuktaḥ pītaśca sa rasaḥ kurute śukramakṣayam //
 (iti vṛṣyo māhiṣarasaḥ/)

ārdrāṇi matsyamāṃsāni śapharīrvā subharjitāḥ/

tapte sarpiṣi yaḥ khādet sa gacchet strīṣu na kṣayam//
 ghṛtabhr̥ṣṭān rase cchāge rohitān phalasārike/
 anupītarasān snigdhānapatyārthī prayojayet//
 (iti vṛṣyavṛtabhr̥ṣṭamatsyamāmsāni//)
 &kuṭṭakam matsyamāmsānām hiṅgusaindhavadhānyakaiḥ/
 yuktaṁ godhūmacūrṇena ghṛte pūpalikāḥ pacet//
 &'kuṭṭitam' iti pā-
 māhiṣe ca rase matsyān snigdhāmlalavaṇān pacet/
 rase cānugate māmsaṁ pothayettatra cāvapet//
 maricaṁ jīrakam dhānyamalpaṁ hiṅgu navam ghṛtam/
 māṣapūpalikānām tadgarbhārthamupakalpayet//
 etau pūpalikāyogau bṛmhaṇau balavardhanau/
 harṣasaubhāgyadau putryau paraṁ śukrābhivardhanau//
 (iti vṛṣyau pūpalikāyogau//)
 māśātmaguptāgodhūmaśāliṣaṣṭikapaiṣṭikam/
 śarkarāyā vidāryāśca cūrṇamikṣurakasya ca//
 saṁyojya masrṇe kṣīre ghṛte pūpalikāḥ pacet/
 payo+anupānāstāḥ śighraṁ kurvanti vṛṣatām parām//
 (iti vṛṣyā māśādipūpalikāḥ//)
 śarkarāyāstulaikā syādekā gavyasya sarpiṣaḥ/
 prastho vidāryāścūrṇasya pippalyāḥ prastha eva ca//
 ardhaḍhakaṁ tugākṣīryāḥ kṣaudrasyābhinavasya ca/
 tatsarvaṁ mūrccitaṁ tiṣṭhenmārtike ghṛtabhājane//
 mātrāmagnisamām tasya prātaḥ prātaḥ prayojayet/
 eṣa vṛṣyaḥ paraṁ yogo balyo bṛmhaṇa eva ca//
 śatāvaryā vidāryāśca tathā māśātmaguptayoḥ/
 śvadaṁṣṭrāyāśca &niṣkvāthāñjaleṣu ca pṛthak pṛthak//
 &'niṣkvāthanalvaṇeṣu pṛthak pṛthak' iti pā-
 sādhayitvā ghṛtaprasthaṁ payasyaṣṭaguṇe punaḥ/
 śarkarāmadhuyuktaṁ tadapatyārthī prayojayet//
 (ityapatyakaram ghṛtam//)
 ghṛtapātraṁ śataguṇe vidārīsvarase pacet/
 siddhaṁ punaḥ śataguṇe gavye payasi sādhayet//
 śarkarāyāstugākṣīryāḥ kṣaudrasyekṣurakasya ca/
 pippalyāḥ sājadāyāśca bhāgaiḥ pādāmśikairyutam//
 guli(tī)kāḥ kāryedvaidyo yathā sthūlamudumbaram/
 tāsāṁ prayogāt puruṣaḥ kuḥṇa iva hr̥ṣyati//
 (iti vṛṣyaguṇikāḥ//)
 sitopalāpalaśataṁ tadardhaṁ navasarpīṣaḥ/
 kṣaudrapādena saṁyuktaṁ sādhavejjalapādikam//
 sāndraṁ godhūmacūrṇānām pādāṁ stīrṇe śilātale/
 śucau ślakṣṇe samutkīrya mardanenopapādayet//
 śuddhā utkārīkāḥ kāryāścandramaṇḍalasannibhāḥ/
 tāsāṁ prayogādgaṇavannārīḥ saṁtarpayennarah//
 (iti vṛṣyotkārīkā//)
 yat kiñcinmadhuraṁ snigdhaṁ jīvanam bṛmhaṇam guru/
 harṣaṇam manasaścaiva sarvaṁ tadvṛṣyamucyate//
 dravyairevaṁvidhaistasmādbhāvitāḥ pramadāṁ vrajet/
 ātmavegena codīrṇaḥ strīguṇaiśca praharṣitaḥ//
 gatvā snātvā payaḥ pītvā rasaṁ vā+anu śayīta nā/
 tathā+asyāpyāyate bhūyaḥ śukraṁ ca balameva ca//

yathā mukulapuṣpasya su(sva)gandho nopalabhyate/
 labhyate tadvikāśattu tathā śukraṃ hi dehinām//
 narte vai ṣoḍaśādvārṣāt saptatyāḥ parato na ca/
 āyuskāmo naraḥ strībhiḥ saṃyogaṃ kartumarhati//
 atibālo hyasampūrṇasarvadhātuh striyaṃ vrajan/
 upaśuṣyeta sahasā tadāgamiva kājalam//
 śuṣkaṃ rūkṣaṃ yathā kāṣṭhaṃ jantudagdhaṃ vijarjaram/
 sprṣtamāśu viśīryeta tathā vṛddhaḥ striyo vrajan//
 jarayā cintayā śukraṃ vyādhibhiḥ karmakarṣaṇāt/
 kṣayaṃ gacchatyanaśanāt strīṇāṃ cātinīṣevanāt//
 kṣayādbhayādaviśrambhācchokāt strīdoṣadarśanāt/
 nārīṇāmarasajñatvādvicārādasevanāt//
 tṛptasyāpi striyo gantum na śaktirupajāyate/
 dehasattvabalāpekṣī harṣaḥ śaktiśca harṣajā//
 rasa ikṣau yathā dadhni sarpistailaṃ tile yathā/
 sarvatrānugataṃ dehe śukraṃ saṃsparśane tathā//
 tat strīpuruṣasaṃyoge ceṣṭasaṃkalpapīḍanāt/
 śukraṃ pracyavate sthānājjalamārdrāt paṭādiva//
 harṣāttarṣāt saratvācca paicchilyādgauravādapi/
 aṇupravaṇabhāvācca drutatvānmārutasya ca//
 aṣṭābhya ebhya hetubhyaḥ śukraṃ dehāt prasicyate/
 carato viśvarūpasya rūpadravyaṃ yaducyate//
 bahalaṃ madhuraṃ snigdhamaṃviraṃ guru picchilaṃ/
 śuklaṃ bahu ca yacchukraṃ phalavattadasaṃśayam//
 yena nārīṣu sāmārthyaṃ &vājīvalabhate naraḥ/
 vrajēcābhyadhikaṃ yena vājīkaraṇameva tat//
 &`vājīva labhate' iti pā-

tatra śloka--- heturyogopadeśasya yogā dvādaśa cottamāḥ/
 yat pūrvaṃ maithunāt sevyam sevyam yanmaithunādanu//
 yadā na sevyāḥ pramadāḥ kṛtsnaḥ śukraviniścayaḥ/
 niruktaṃ ceha nirdiṣṭaṃ pumāñjātabalādike//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte cikitsāsthāne vājīkaraṇādhyāye pumāñjāta-
 balādiko nāma vājīkaraṇapādaścaturthaḥ//4//
 samāptaścāyaṃ dvitīyo vājīkaraṇādhyāyaḥ//2//

6.2 tṛtīyo+adhyāyaḥ/

athāto jvaracikitsitaṃ vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhagavānātreyah// vijvaraṃ jvarasaṃdehaṃ paryapṛcchat punarvasum/
 vivikte śāntamāśinamagniveśaḥ kṛtāñjaliḥ//
 dehendriyamanastāpī sarvarogāgrajo balī/
 jvaraḥ pradhāno rogāṇāmukto bhagavatā purā//
 tasya prāṇisapatnasya dhruvasya pralayodaye/
 prakṛtiṃ ca pravṛttiṃ ca prabhāvaṃ kāraṇāni ca//
 pūrvarūpamadhiṣṭhānaṃ balakālātmalakṣaṇam/
 vyāsato &vidhibhedācca pṛthagbhinnasya cākṛtim//
 &`vidhivedaṃ ca' iti pā-
 liṅgamāsyā jīrṇasya sauśadhaṃ ca kriyākramam/
 vimuñcataḥ praśāntasya cihnaṃ yacca pṛthak pṛthak//
 jvarāvasṛṣṭo rakṣyaśca yāvatkālaṃ yato yataḥ/
 praśāntaḥ kāraṇairyaśca punarāvartate jvaraḥ//
 yāścāpi punarāvṛttaṃ kriyāḥ praśamayanti tam/

jagaddhitārthaṃ tat sarvaṃ bhagavan! vaktumarhasi //
 tadagniveśasya vaco niśamya gururabravīt /
 jvarādhikāre yadvācyaṃ tat saumya! nikhilaṃ śṛṇu //
 jvaro vikāro rogaśca vyādhirātaṅka eva ca /
 &eko+artho nāmaparyāyairvividhairabhidhīyate //
 &`ekārdhanāmaparyāyair' iti pā-
 tasya prakṛtiruddiṣṭā doṣāḥ śārīramānasāḥ /
 dehinaṃ na hi nirdoṣaṃ jvaraḥ samupasevate //
 kṣayastamo jvaraḥ pāpmā &mṛtyuścoktā yamātmakāḥ /
 pañcatvapratyayānnīṇāṃ kliśyatāṃ svena karmaṇā //
 &mṛtyuścokto+ayamātmajaḥ' iti pā-
 ityasya prakṛtiḥ proktā, pravṛttistu parigrahāt /
 nidāne pūrvamuddiṣṭā rudrakopācca dāruṇāt //
 dvitīye hi yuge śarvamakrodhavrataṃ māsṭhitam /
 divyaṃ sahasraṃ varṣānāmasurā abhidudruvuh //
 tapovighnāśanāḥ &kartuṃ tapovighnaṃ mahātmanaḥ /
 paśyan samarthaścopekṣāṃ cakre dakṣaḥ prajāpatiḥ //
 &tato vighnaṃ śamīkartuṃ' iti pā-
 punarmāheśvaraṃ bhāgaṃ dhruvaṃ dakṣaḥ prajāpatiḥ /
 yajñe na kalpayāmāsa procyamānaḥ surairapi //
 ṛcaḥ paśupateryāśca śaivya āhutayaśca yāḥ /
 yajñasiddhipradāstābhirhīnaṃ caiva sa iṣṭavān //
 athottīrṇavrato devo buddhvā dakṣavyatikramam /
 rudro raudraṃ puraskṛtya bhāvamātmavidātmanaḥ //
 &srṣṭvā lalāṭe cakṣurvai dagdhvā tānasurān prabhuḥ /
 bālaṃ krodhāgnisantaptamasṛjat satranāśanam //
 &`sprṣṭvā' iti pā-
 tato yajñāḥ sa vidhvasto vyathitāśca divaukaśaḥ /
 dāhavyathāparītāśca bhrāntā bhūtagaṇā diśaḥ //
 atheśvaraṃ devagaṇaḥ saha saptarṣibhirvibhum /
 tamṛgbhirastuvan yāvacchaive bhāve śivaḥ sthitaḥ //
 śivaṃ śivāya bhūtānāṃ sthitaṃ jñātvā kṛtāñjaliḥ /
 bhiyā bhasmapraharaṇastriśirā navalocanaḥ //
 jvālāmālākulo raudro hrasvajaṅghodaraḥ kramāt /
 krodhāgniruktavān devamahaṃ kiṃ karavāṇi te //
 tamuvāceśvaraḥ krodhaṃ jvaro loka bhaviṣyasi /
 janmādaḥ nidhane ca tvamapacārāntareṣu ca //
 saṃtāpaḥ sārucistṛṣṇā sāṅgamardo hṛdi vyathā /
 jvaraprabhāvo, janmādaḥ nidhane ca mahattamaḥ //
 prakṛtiśca pravṛttiśca prabhāvaśca pradarśitaḥ /
 nidāne kāraṇānyaṣṭau &pūrvoktāni vibhāgaśaḥ //
 &`pūrvamuktāni bhāgaśaḥ' iti pā-
 ālasyaṃ nayane sāsre jṛmbhaṇaṃ gauravaṃ kramaḥ /
 jvalanātapavāyambubhaktidveṣāvaniścitau //
 avipākāsyavairasye hāniśca balavarṇayoh /
 śilavaikṛtamalpaṃ ca jvaralakṣaṇamagrajam //
 kevalaṃ samanaskaṃ ca jvarādhiṣṭhānamucyate /
 śārīraṃ, balakālastu nidāne saṃpradarśitaḥ //
 jvarapratyātmikaṃ liṅgaṃ saṃtāpo dehamānasaḥ /
 jvareṇāviśatā bhūtaṃ na hi kiñcinna tapyate //
 dvividho vidhibhedena jvaraḥ śārīramānasaḥ /

punaśca dvividho dṛṣṭaḥ saumyaścāgneya eva vā//
 antarvego bahirvego dvividhaḥ punarucyate/
 prākṛto vaikṛtaścaiva sādhyāścāsādhyā eva ca//
 punaḥ pañcavidho dṛṣṭo doṣakālabalābalāt/
 saṃtataḥ satato+anyedyustrītyakacaturthakau//
 punarāśrayabhedenā dhātūnām saptadhā mataḥ/
 bhinnāḥ kāraṇabhedenā punaraśṭavidho jvaraḥ//
 śārīro jāyate pūrvam dehe, manasi mānasah/
 vaicittiyamaratirglānirmanasastāpalakṣaṇam//
 indriyānām ca vaikṛtyam &jñeyam saṃtāpalakṣaṇam/
 vātapittātmakāḥ śītamuşṇam vātakaphātmakāḥ//
 &`dehasaṃtāpalakṣaṇam' iti pā-
 icchatyubhayametattu jvaro vyāmiśralakṣaṇaḥ/
 yogavāhaḥ param vāyuh saṃyogādubhayārthakṛt//
 dāhakṛttejasā yuktaḥ, śītakṛt somasaṃśrayāt/
 antardāho+adhikastrṣṇā pralāpaḥ śvasanam bhramaḥ//
 sandhyasthiśūlamasvedo doṣavarcovinigrahaḥ/
 antarvegasya liṅgāni jvarasyaitāni lakṣayet//
 saṃtāpo+abhyadhiko bāhyastrṣṇādīnām ca mārḍavam/
 bahirvegasya liṅgāni sukhasādhyatvameva ca//
 prākṛtaḥ sukhasādhyastu vasantaśaradudbhavaḥ/
 uṣṇamuṣṇena saṃvṛddham pittaṃ śaradi kupyati//
 citaḥ śīte kaphaścaivam vasante samudīryate/
 varṣāsvamlavipākābhiradbhiroṣadhibhistathā//
 saṃcitaṃ &pittamudriktaṃ śaradyādityatejasā/
 jvaram saṃjanayatyāśu tasya cānubalaḥ kaphaḥ//
 &`pittamutkliṣṭam' iti pā-
 &prākṛtyaiva visargasya tatra nānaśanādbhayam/
 adbhiroṣadhibhiścaiva madhurābhiścitaḥ kaphaḥ//
 &`tatprākṛtyā visargācca' iti pā-
 hemante, sūryasaṃtaptaḥ sa vasante prakupyati/
 vasante śleṣmaṇā tasmājjvaraḥ samupajāyate//
 ādānamadhye tasyāpi vātapittaṃ bhavedanu/
 ādāvante ca madhye ca buddhvā doṣabalābalaḥ//
 śaradvasantayorvidvāñjvarasya pratikārayet/
 kālaprakṛtimuddiśya nirdiṣṭaḥ prākṛto jvaraḥ//
 prāyeṇānilajo duḥkhaḥ kāleṣvanyeṣu vaikṛtaḥ/
 hetavo vividhāstasya nidāne saṃpradarśitāḥ//
 balavatsvalpadoṣeṣu jvaraḥ sādhyo+anupadravaḥ/
 hetubhirbahubhirjāto balibhirbahulakṣaṇaḥ//
 jvaraḥ prāṇāntakṛdyaśca śīghramindriyanāśanaḥ/
 saptāhādvā daśāhādvā dvādaśāhāttathaiva ca//
 sapralāpabhramaśvāsastikṣṇo hanyājījvaro naram/
 jvaraḥ kṣīṇasya śūnasya gambhīro dairgharātrikaḥ//
 asādhyo balavān yaśca keśasīmantaḥkṛjjvaraḥ/
 srotobhirvisṛtā doṣā guravo rasavāhibhiḥ//
 sarvadehānugāḥ stabdhā jvaram kurvanti santatam/
 daśāham dvādaśāham vā saptāham vā suduḥsahaḥ//
 sa śīghram śīghrakāritvāt praśamam yāti hanti vā/
 kālādūṣyaprakṛtibhirdoṣastulyo hi santatam//
 niṣpratyanīkaḥ kurute tasmājjñeyah suduḥsahaḥ/

yathā &dhātūṃstathā mūtram puriṣam cānilādayaḥ//
 &`dhātum' iti pā-
 yugapaccānupadyante &niyamāt santate jvare/
 sa śuddhyā vā+apyaśuddhyā vā rasādīnāmaśeṣataḥ//
 &`anubadhnanti yugapadavaśyam' iti pā-
 saptaḥādiṣu kāleṣu praśamaṃ yāti hanti vā/
 yadā tu nātiśudhyanti na vā śudhyanti sarvaśaḥ//
 dvādaśaite samuddiṣṭāḥ santatasyāśrayāstadā/
 visargaṃ dvādaśe kṛtvā divase+avyaktalakṣaṇam//
 durlabhopaśamaḥ kālāṃ dīrghamāpyanuvartate/
 iti buddhvā jvaram vaidya upakrāmettu &santatam//
 &`santataṃ samupācaret' iti pā-
 kriyākramavidhau yuktaḥ prāyaḥ prāgapatarpaṇaiḥ/
 raktadhātvaśrayaḥ prāyo doṣaḥ satatakaṃ jvaram//
 sapratyanīkaḥ kurute kālavṛddhikṣayātmakam/
 ahorātre satatako dvau kālāvanuvartate//
 kālaprakṛtidūṣyāṇāṃ prāpyaivānyatamādbalam/
 anyedyuṣkaṃ jvaram doṣo ruddhvā medovahāḥ sirāḥ//
 sapratyanīko janayatyekakālamaharniśi/
 doṣo+asthimajjagaḥ kuryāttṛtīyakacaturthakau//
 gatirdvyekāntarā+&anyedyurdoṣasyoktā+anyathā paraiḥ/
 anyedyuṣkaṃ jvaram kuryādapi saṃśritya śonitam//
 &`anyedyuḥ anyedyuṣke jvare/ etadupalakṣaṇam, tṛtīyacaturthakayorapi' iti yogīn-
 dranāthasenaḥ
 māṃsasrotāṃsyanugato janayettu tṛtīyakam/
 saṃśrito medaso mārgaṃ doṣaścāpi &caturthakam//
 &`gatirdvyekāntarā' ityādikaṃ `doṣaścāpi caturthakam' ityantam pāṭham gaṅgādhara na
 paṭhati.
 anyedyuṣkaḥ pratidinaṃ dinaṃ hitvā tṛtīyakaḥ/
 dinadvayaṃ yo viśramya pratyeti sa caturthakaḥ//
 adhiṣete yathā bhūmiṃ bījaṃ kāle ca rohati/
 adhiṣete tathā dhātum doṣaḥ kāle ca kupyati//
 sa vṛddhiṃ balakālam ca prāpya doṣastrītyakam/
 caturthakaṃ ca kurute pratyānīkabalakṣayāt//
 kṛtvā vegaṃ gatabalāḥ sve sve sthāne vyavasthitāḥ/
 punarvivṛddhāḥ sve kāle jvarayanti naraṃ malāḥ//
 kaphapittātrikagrāhī prṣṭhādvātakaphātmakaḥ/
 vātapittācchirogrāhī trividhaḥ syāttṛtīyakaḥ//
 caturthako darśayati prabhāvaṃ dvividhaṃ jvaraḥ/
 jaṅghābhyāṃ ślaiṣmikaḥ pūrvam śirasto+anilasambhavaḥ//
 viṣamajvara evānyaścaturthakaviparyayaḥ/
 trividho dhāturekaiko dvidhātusthaḥ karoti yam//
 prāyaśaḥ sannipātena drṣṭaḥ pañcavidho jvaraḥ/
 sannipāte tu yo bhūyān sa doṣaḥ parikīrtitaḥ//
 &ṛtvahorātradoṣāṇāṃ manasaśca balābalāt/
 kalamarthavaśāccaiva jvarastaṃ tam prapadyate//
 &
 gurutvaṃ dainyamudvegaḥ sadanaṃ chardyarocakau/
 rasasthite bahistāpaḥ sāṅgamardo vijṛmbhaṇam//
 raktoṣṇāḥ piḍakāstrṣṇā saraktaṃ ṣṭhīvanam muhuḥ/
 dāharāgabhrāmamadapralāpā raktasamsthite//

antardāhaḥ satṛṇmohaḥ saglāniḥ sṛṣṭaviṭkatā/
 daurgandhyaṃ gātravikṣepo jvare mām̐sasthite bhavet//
 svedastīvrā pipāsā ca pralāpo vamyabhikṣṇaśaḥ/
 svagandhasyāsahatvaṃ ca medaḥsthe glānyarocakau//
 virekavamane cobhe sāsthibhedaṃ prakūjanam/
 vikṣepaṇaṃ ca gātrāṇāṃ śvāsaścāsthigate jvare//
 hikkā śvāsastathā kāsastamasaścātidarśanam/
 marmacchedo bahiḥ śaityaṃ dāho+antaścaiva majjage//
 śukrasthānagataḥ śukramokṣaṃ kṛtvā vināśya ca/
 prāṇaṃ vāyvagnisomaiśca sārdhaṃ gacchatyasau vibhuḥ//
 rasaraktāśritaḥ sādhyo medomām̐sagataśca yaḥ/
 asthimajjagataḥ kṛcchraḥ śukrastho naiva siddhyati//
 hetubhirlakṣaṇaiścoktaḥ pūrvamaṣṭavidho jvaraḥ/
 samāsenopadiṣṭasya vyāsataḥ śṛṇu lakṣaṇaṃ//
 &śīroruk parvaṇāṃ bhedo dāho romṇāṃ praharṣaṇaṃ/
 kaṇṭhāśyaśoṣo vamaṭhustṛṣṇā mūrccā bhramo+aruciḥ//
 &'romaharṣaśca dāhaśca parvabhedaḥ śīrorujā' iti pā-
 svapnanāśo+ativāgīrmbhā vātapittajvarākṛtiḥ/
 śītako gauravaṃ tandrā staimityaṃ parvaṇāṃ ca ruk//
 śirograhaḥ pratiśyāyaḥ kāsaḥ svedāpravartanam/
 santāpo madhyavegaśca vātaśleṣmajvarākṛtiḥ//
 muhurdāho muhuḥ śītaṃ &svedastambho muhurmuḥ/
 mohaḥ kāso+arucistṛṣṇā śleṣmapittappravartanam//
 &'svedaḥ stambhaḥ' iti pā-
 liptatiktāsyatā tandrā śleṣmapittajvarākṛtiḥ/
 ityete dvandvajāḥ proktāḥ sannipātaja ucyate//
 sannipātajvarasyordhvaṃ trayodaśavidhasya hi/
 prāksūtritasya vakṣyāmi lakṣaṇaṃ vai pṛthak pṛthak//
 bhramaḥ pipāsā dāhaśca gauravaṃ śirasas+atiruk/
 vātapittolbhaṇe vidyāllīṅgaṃ mandakaphe jvare//
 śaityaṃ kāso+arucistandrāpipāsādāharugvyathāḥ/
 vātaśleṣmolbhaṇe vyādhau liṅgaṃ pittāvare viduḥ//
 chardiḥ śaityaṃ muhurdāhastṛṣṇā moho+asthivedanā/
 mandavāte vyavasyanti liṅgaṃ pittakapholbhaṇe//
 sandhyasthiśirasaḥ śūlaṃ pralāpo gauravaṃ bhramaḥ/
 vātolbhaṇe syād dvyanuge tṛṣṇā kaṇṭhāśyaśuṣkatā//
 raktaviṇmūtratā dāhaḥ svedastr̥ḍ balasaṃkṣayaḥ/
 mūrccā ceti tridoṣe syāllīṅgaṃ pitte garīyasi//
 ālasyāruciḥṛllāsadāhavam̐yatibhramaiḥ/
 kapholbhaṇaṃ sannipātaṃ tandrākāśena cādiśet//
 pratiśyā chardirālasyaṃ tandrā+arucyagnimārdavam/
 hīnavāte pittamadhye liṅgaṃ śleṣmādhike matam//
 hāridramūtranetratvaṃ dāhastṛṣṇā bhramo+aruciḥ/
 hīnavāte madhyakaphe liṅgaṃ pittādhike matam//
 śīrorugvepathuḥ śvāsaḥ pralāpaśchardyarocakau/
 hīnapitte madhyakaphe liṅgaṃ syānmārutādhike//
 śītako gauravaṃ tandrā pralāpo+asthiśiro+atiruk/
 hīnapitte vātamadhye liṅgaṃ śleṣmādhike viduḥ//
 śvāsaḥ kāsaḥ pratiśyāyo mukhaśoṣo+atipārśvaruk/
 kaphahīne pittamadhye liṅgaṃ vātādhike matam//
 &varcobhedo+agnidaurbalyaṃ tṛṣṇā dāho+arucirbhramaḥ/

kaphahīne vātamadhye liṅgaṃ pittādhike viduḥ //
 &`parvabhedo' iti pā-
 sannipātajvarasyordhvamato vakṣyāmi lakṣaṇam/
 kṣaṇe dāhaḥ kṣaṇe śītamasthisandhiśirorujā //
 sāsrāve kaluṣe rakte nirbhugne cāpi &darśane/
 sasvanau sarujau karṇau kaṇṭhaḥ śūkairivāvṛtaḥ //
 &`locane' iti pā-
 tandrā mohah pralāpaśca kāsaḥ śvāso+arucirbhramah/
 paridagdā kharasparśā jihvā srastāṅgatā param //
 ṣṭhīvanam raktapittasya kaphenonmiśritasya ca/
 śirasaloṭhanam tṛṣṇā nidrānāśo hṛdi vyathā //
 svedamūtrapuriṣāṇām cirāddarśanamalpaśah/
 kṛśatvam nātigātrāṇām pratataṃ kaṇṭhakūjanam //
 koṭhānām śyāvaraktānām maṇḍalānām ca darśanam/
 mūkatvam srotasām pāko gurutvamudarasya ca //
 cirāt pākaśca doṣāṇām sannipātajvarākṛtiḥ/
 doṣe vibaddhe naṣṭe+agnau sarvasaṃpūrṇalakṣaṇah //
 sannipātajvaro+asādhyah kṛcchrasādhyastvato+anyathā/
 nidāne trividhā proktā yā pṛthagajvarākṛtiḥ //
 saṃsargasannipātānām &tayā cokatam svalakṣaṇam/
 āganturaṣṭamo yastu sa nirdiṣṭaścaturvidhaḥ //
 &`sannipatitayā' iti pā-
 abhigātābhiṣaṅgābhyāmabhicārābhiśāpataḥ/
 śāstralopākāśkāṣṭhamuṣṭyatatnitaladvijaiḥ //
 tadvidhaiśca hate gātre jvaraḥ syādabhighātajah/
 tatrābhighātaje vāyuḥ prāyo raktaṃ pradūṣayan //
 savyathāśophavaivarṇyam karoti sarujam jvaram/
 kāmāśokabhayakrodhairabhiśaktasya yo jvaraḥ //
 so+abhiṣaṅgājvarō jñeyo yaśca bhūtābhiṣaṅgajah/
 kāmāśokabhayādvāyuḥ, krodhāt pittaṃ, trayo malāḥ //
 bhūtābhiṣaṅgāt kupyanti bhūtasāmānyalakṣaṇah/
 bhūtādhikāre vyākhyātaṃ tadaṣṭavidhalakṣaṇam //
 viṣavṛkṣānilasparśāttathā+anyairviṣasaṃbhavaiḥ/
 abhiśaktasya cāpyāhurjvarameke+abhiṣaṅgajam //
 cikitsayā viṣaghnyaiva sa śamaṃ labhate narah/
 abhicārābhiśāpābhyām siddhānām yaḥ pravartate //
 sannipātajvaro ghorah sa vijñeyah suduḥsahah/
 sannipātajvarasyoktaṃ liṅgaṃ yattasya tat smṛtam //
 cittendriyaśarīrāṇāmartayo+anyāśca naikaśah/
 prayogaṃ tvabhicārasya dṛṣṭvā śāpasya caiva hi //
 svayaṃ śrutvā+anumānena &lakṣyate praśamena vā/
 vaividhyābhicārasya śāpasya ca tadātmake //
 &`lakṣayet' iti pā-
 yathākarmaprayogena lakṣaṇam syāt pṛthagvidham/
 dhyānaniḥśvāsabahulaṃ liṅgaṃ kāmajvare smṛtam //
 śokaje bāṣpabahulaṃ trāsaprāyam bhayajvare/
 krodhaje bahusaṃrambham bhūtāveśe tvamānuṣam //
 mūrccāhamomadaglānibhūyiṣṭham viṣasaṃbhave/
 keṣāñcidesām liṅgānām saṃtāpo jāyate puraḥ //
 paścāttulyam tu keṣāñcidesu kāmajvarādiṣu/
 kāmādiḥjānāmuddiṣṭam jvarāṇām yadvīṣeṣaṇam //

kāmādiḥjānām rogānāmanyēśāmapī tat smṛtam/
 manasyabhihate pūrvam kāmādyairna tathā balam//
 jvarah prāpnoti vātādyairdeho yāvanna dūṣyati/
 dehe cābhiha(dru)te pūrvam vātādyairna tathā balam//
 jvarah prāpnoti kāmādyairmano yāvanna dūṣyati/
 te pūrvam kevalāḥ paścānnijairvyāmiśralakṣaṇāḥ//
 hetvausadhaviśiṣṭāśca bhavantyāgantavo jvarāḥ/
 saṁsṛṣṭāḥ sannipatitāḥ pṛthagvā kupitā malāḥ//
 rasākhyam dhātumanvetya &paktim sthānānnirasya ca/
 svena tenoṣmaṇā caiva kṛtvā dehoṣmaṇo balam//
 &`paktisthānāt' iti pā-.

srotāṁsi ruddhvā saṁprāptāḥ kevalam dehamulbaṇāḥ/
 saṁtāpamadhikam dehe janayanti narastadā//
 bhavatyatyusṇasarvāṅgo jvaritastena cocyate/
 srotasām saṁniruddhatvāt svedam nā nādhigacchati//
 svasthānāt pracyute cāgnau prāyaśastaruṇe jvare/
 aruciścāvīpākaśca gurutvamudarasya ca//
 hṛdayasyāviśuddhiśca tandrā cālasya meva ca/
 jvaro+avisargī balavān doṣāṇāmapravartanam//
 lālāpraseko hṛllāsaḥ kṣunnāśo &virasam mukham/
 stabdhasuptagurutvam ca gātrāṇām bahumūtratā//
 &`+aviśadam' iti pā-.

na vid jīrṇā na ca glānirjvarasyāmasya lakṣaṇam/
 jvaravego+adhikastrṣṇā pralāpaḥ śvasanam bhramah//
 malapravṛttirutkleśaḥ pacyamānasya lakṣaṇam/
 kṣut kṣāmatā laghutvam ca gātrāṇām jvaramārdavam//
 doṣapravṛttiraṣṭāho nirāmajvaralakṣaṇam/
 navajvare divāsvapnasnānābhyaṅgānna maithunam//
 krodhapravātavyāyāmān kaṣāyāṁśca vivarjayet/
 jvare laṅghanamevādāvupadiṣṭamṛte jvarāt//
 &kṣayānilabhayakrodhakāmaśokaśramodbhavāt/
 laṅghanena kṣayam nīte doṣe saṁdhukṣite+anale//
 &`

vijvaratvam laghutvam ca &kṣuccaivāsyopajāyate/
 prāṇāvirodhinā cainam laṅghanenopapādayet//
 &`lāghavam ca śarīrasya kṣuccaivāsyopajāyate' iti pā-.
 balādhiṣṭhānamārogyam yadārtho+ayam kriyākramah/
 laṅghanam svedanam kālo yavāgvastiktako rasaḥ//
 pācanānyavipakvānām doṣāṇām taruṇe jvare/
 tṛṣyate salilam coṣṇam &dadyādvātakaphajvare//
 &`vātakaphātmake' iti pā-.

madyotthe paittike cātha śītalam tiktakaiḥ śṛtam/
 dīpanam pācanam caiva jvaraghnāmubhayam hi tat//
 srotasām śodhanam balyam rucisvedakaram śivam/
 mustaparpaṭakośīracandanodīcyanāgaraiḥ//
 śṛtaśitam jalam dadyāt pipāsājvaraśāntaye/
 kaphapradhānānutkliṣṭān doṣāṇāmāśayasthitān//
 buddhvā jvarakarān kāle vamyānām vamanairharet/
 anupasthitadoṣāṇām vamanam taruṇe jvare//
 hṛdrogam śvāsamānāham &moham ca janayedbhṛṣam/
 sarvadehānugāḥ sāmā dhātusthā &&asunirharāḥ//

&`kāsaṃ ca kurute bhṛśam' iti pā-. &&`duḥkhanirharāḥ' iti pā-.
 doṣāḥ &phalānāmāmānāṃ svarasā iva sātīyāḥ/
 vamiṭaṃ laṅghitaṃ kāle yavāgūbhirupācaret //
 &`phalebhya āmebhyaḥ' iti pā-.
 yathāsvauşadhasiddhābhirmaṇḍapūrvābhirāditaḥ/
 yāvajjvaramṛdūbhāvāt ṣaḍaḥam vā vicakṣaṇaḥ //
 tasyāgnirdīpyate tābhiḥ samidbhiriva pāvakaḥ/
 tāśca bheṣajasamyogāllaghutvāccāgnidīpanāḥ //
 vātamūtrapurīṣāṇāṃ &doṣāṇāṃ cānulomanāḥ/
 svedanāya dravoṣṇatvāddravatvātṛṭṭiprasāntaye //
 &`vibandhasyānulomikaḥ' iti pā-.
 āhārabhāvāt prāṇāya saratvāllāghavāya ca/
 jvaragṇyo &jvarasātmyatvāttasmāt peyābhirāditaḥ //
 &`tasmāt pūrvaṃ samācaret' iti pā-.
 &jvarānupacaredhīmānṛte madyasamutthitāt/
 madātyaye madyanītye grīṣme pittakaphādhike //
 &`yavāgūbhirjvarān vidvānṛte' iti pā-.
 ūrdhvage raktapitte ca yavāgūrṇa hitā jvare/
 tatra tarpaṇamevāgre &prayojyaṃ lājasaktubhiḥ //
 &`pradeyaṃ' iti pā-.
 jvarāpahaiḥ phalarasairyuktaṃ samadhuśarkaram/
 tataḥ sātmyabalāpekṣī bhojayejjīrṇatarpaṇam //
 tanunā mudgayūṣeṇa jāṅgalānāṃ rasena vā/
 annakāleṣu cāpyasmai vidheyam dantadhāvanam //
 yo+asya vaktrarasastasmādviparītaṃ priyaṃ ca yat/
 tadasya mukhavaiśadyaṃ prakāṅkṣāṃ cānapānayoḥ //
 dhatte rasaviśeṣāṇāmabhiññatvaṃ karoti yat/
 viśodhya drumaśākhāgrairāsyam prakṣālyā cāsakṛt //
 mastvikṣurasamadyādyairiyathāhāramavāpnuyāt/
 pācanaṃ śamanīyaṃ vā kaṣāyaṃ pāyayedbhiṣak //
 jvaritaṃ ṣaḍahe+atīte laghvannapratibhojitaṃ/
 stabhyante &na vipacyante kurvanti viṣamajvaram //
 &`na cyavante ca' iti pā-.
 doṣā baddhāḥ kaṣāyeṇa stambhitvāttaruṇe jvare/
 na tu kalpanamuddiśya kaṣāyaḥ pratiśidhyate //
 yaḥ &kaṣāyakaṣāyaḥ syāt sa varjyastaruṇajvare/
 yūṣairamlairanamlairvā jāṅgalairvā rasairhitaiḥ //
 &`kāṣayaḥ kāṣayaḥ' iti pā-.
 daśāhaṃ yāvadaśnīyāllaghvanam jvaraśāntaye/
 ata ūrdhvaṃ kaphe mande vātapittottare jvare //
 paripakveṣu doṣeṣu sarpiṣpānaṃ yathā+amṛtam/
 nirdaśāhamapi jñātvā kaphottaramalaṅghitaṃ //
 na sarpiḥ pāyayedvaidyaḥ &kaṣāyaistamupācaret/
 yāvallaghutvādaśanaṃ dadyānmāṃsarasena ca //
 &`śamanaistamupācaret' iti pā-.
 balaṃ hyalaṃ nigrāhāya doṣāṇāṃ, balakṛcca &tat/
 dāhatṛṣṇāparītasya vātapittottaraṃ jvaram //
 &`balaṃ hyalaṃ doṣaharaṃ, paraṃ tacca balapradam' iti pā-.
 baddhapracutyadoṣaṃ vā nirāmaṃ payasā jayet/
 kriyābhirābhiḥ prasamaṃ na prayāti yadā jvaraḥ //
 &akṣīṇabalamāṃsāgneḥ śamayettaṃ virecanaiḥ/

jvarakṣīṇasya na hitaṃ vamaṇaṃ na virecanam //
 &`akṣīṇabalamāṃsasya' iti pā-
 kāmāṃ tu payasā tasya nirūhairvā harenmalān/
 nirūho balamagniṃ ca vijvaratvaṃ mudam rucim //
 paripakveṣu doṣeṣu prayuktaḥ śīghramāvahet/
 pittaṃ vā kaphapittaṃ vā pittāśayagataṃ haret //
 sraṃsanaṃ, trīṇmalān bastirharet pakvāśayasthitān/
 jvare purāṇe saṃkṣīṇe kaphapitte dṛḍhāgnaye //
 rukṣabaddhapurīṣāya pradadyādanuvāsanam/
 gaurave śirasah śūle vibaddheṣvindhriyeṣu ca //
 jīrṇajvare rucikaraṃ kuryānmūrdhavi-recanam/
 abhyaṅgāṃśca pradehāṃśca pariṣekāvagāhane //
 vibhajya &śītoṣṇakṛtaṃ kuryājīrṇe jvare bhiṣak/
 tairāṣu praśamaṃ yāti bahirmārgagato jvaraḥ //
 &`śītoṣṇatayā' iti pā-
 labhante sukhamāṅgāni balaṃ varṇaśca vardhate/
 dhūpanāñjanayogaiśca yānti jīrṇajvarāḥ śamam //
 tvaṇmātraśeṣā yeṣāṃ ca bhavatyāganturanvayaḥ/
 iti kriyākramaḥ siddho jvaraghnaḥ saṃprakāśitaḥ //
 yeṣāṃ tveṣa kramastāni dravyāṇyūrdhvamataḥ śṛṇu/
 raktaśālyādayaḥ śastāḥ purāṇāḥ ṣaṣṭikair saha //
 yavāgvodanalājārthe jvaritānāṃ jvarāpahāḥ/
 lājapeyāṃ sukhajarāṃ pippalīnāgaraiḥ śṛtām //
 pibejjvarī jvaraharāṃ kṣudvānalpāgnirāditaḥ/
 amlābhilāṣī tāmeva dāḍimāmlāṃ sanāgarāṃ //
 srṣṭaviṭ paittiko vā+atha śītāṃ madhuyutāṃ pibet/
 peyāṃ vā raktaśālīnāṃ pārśvabastiśirorujī //
 śvadaṃṣṭrākaṇṭakārībhyāṃ siddhāṃ jvaraharāṃ pibet/
 jvarātisārī peyāṃ vā pibet sāmlāṃ śṛtāṃ naraḥ //
 pṛṣṇiparṇībalābilvanāgarotpaladhānyakair/
 śṛtāṃ vidārīgandhādyairdīpanīm svedanīm naraḥ //
 kāsī śvāsī ca hikkī ca yavāgūṃ jvaritaḥ pibet/
 vibaddhavarcaḥ sayavāṃ pippalyāmalakair śṛtām //
 sarpiṣmatīm pibet peyāṃ jvarī doṣānulomanīm/
 koṣṭhe vibaddhe saruji pibet peyāṃ śṛtāṃ jvarī //
 mṛdvīkāpippalīmūlacavyāmalakanāgarair/
 pibet sabilvāṃ peyāṃ vā jvare saparikartike //
 balāvṛkṣāmlakolāmlakalaśīdhāvanīśṛtām/
 asvedanidraṣṭṛṣṇārtāḥ pibet peyāṃ saśarkarāṃ //
 nāgarāmalakair siddhāṃ ghṛtabhrṣṭāṃ jvarāpahāṃ/
 mudgānmasūrāṃścaṇakān kulatthān samakuṣṭakān //
 ("agniveśasaṃhitā" in cakrapānidatta's commentary)
 yūṣārthe &yūṣasātmyānāṃ jvaritānāṃ pradāpayet/
 paṭolapatraṃ saphalaṃ kulakaṃ pāpacelikam //
 &`yūṣasātmyāya' iti pā-
 karkoṭakaṃ kaṭhillāṃ ca vidyācchākaṃ jvare hitam/
 lāvān kapiñjalāneṇāṃścakorānupacakrakān //
 kuraṅgān kālāpucchāṃśca hariṇān pṛṣatāñchaśān/
 pradadyānmāṃsasātmyāya jvaritāya jvarāpahān //
 īṣadamlānanamalān vā rasān kāle vicakṣaṇaḥ/
 kukkuṭāṃśca mayūrāṃśca tittirikrauñcavartakān //

gurūṣṇatvāṇna śaṃsanti jvare keciccikitsakāḥ/
 laṅghanenānilabalaṃ jvare yadyadhikaṃ bhavet//
 &bhiṣadmatrāvikalpajño dadyāttānapi kālavit/
 gharmāmbu cānupānārthaṃ tṛṣitāya pradāpayet//

madyaṃ vā madyasātmyāya yathādoṣaṃ yathābalaṃ/
 gurūṣṇasnigdhamadhurāṇ kaṣāyāṃśca navajvare//
 āhārāṇ doṣapaktyartham prāyaśaḥ parivarjayet/
 annapānakramaḥ siddho jvaraghnaḥ saṃprakāśitaḥ//
 ata ūrdhvaṃ pravakṣyante kaṣāyā jvaranāśanāḥ/
 pākyam śītakaṣāyam vā mustaparpaṭakam pibet//
 sanāgaram parpaṭakam pibedvā sadurālabham/
 kirātatictakam mustam guḍūcīm viśvabheṣajam//
 pāṭhāmuśīram sodīcyam pibedvā jvaraśāntaye/
 jvaraghna dīpanāścaite kaṣāyā doṣapācanāḥ//
 tṛṣṇārucipraśamanā mukhavairasyanāśanāḥ/
 kaliṅgakāḥ paṭolasya patraṃ kaṭukarohiṇī//
 paṭolaḥ sārivā mustam pāṭhā kaṭukarohiṇī/
 nimbaḥ paṭolastriphalā mṛdvīkā mustavatsakau//
 kirātaticktamamṛtā candanaṃ viśvabheṣajam/
 guḍūcyāmalakam mustamardhaślokaśamāpanāḥ//
 kaṣāyāḥ śamayantyāśu pañca pañcavidhāñjvarāṇ/
 saṃtataṃ satatānyedyustṛīyakacaturthakāṇ//
 vatsakāragvadhau pāṭhāṃ ṣaḍgranthāṃ kaṭurohiṇīm/
 mūrvāṃ sātiviśāṃ nimbaṃ paṭolaṃ dhanvayāsakam//
 vacāṃ mustamuśīram ca madhukam triphalāṃ balām/
 pākyam śītakaṣāyam vā pibejjvaraharam naraḥ//
 madhūkamustamṛdvīkākaśmaryāṇi parūṣakam/
 trāyamāṇāmuśīram ca triphalāṃ kaṭurohiṇīm//
 pītvā niśisthitam janturjvarācchighram vimucyate/
 jātyāmalakamustāni tadvaddhanvayavāsakam//
 vibaddhadoṣo jvaritaḥ kaṣāyam saguḍam pibet/
 triphalāṃ trāyamāṇāṃ ca mṛdvīkāṃ kaṭurohiṇīm//
 pittaśleṣamaharastveṣa kaṣāyo hyānulomikaḥ/
 trivṛtāśarkarāyuktaḥ pittaśleṣmajvarāpahaḥ//
 bṛhatyau vatsakam mustam devadāru mahauṣadham/
 kolavallī ca yogo+ayaṃ saṃnipātajvarāpahaḥ//
 śaṭī puṣkaramūlaṃ ca vyāghrī śṛṅgī durālabhā/
 guḍūcī nāgaram pāṭhā kirātaṃ kaṭurohiṇī//
 eṣa śaṭyādiko vargaḥ sannipātajvarāpahaḥ/
 kāsahṛdgrahapārśvārtiśvāsatanandrāsu śasyate//
 bṛhatyau pauṣkaram bhārgī śaṭī śṛṅgī durālabhā/
 vatsakasya ca bījāni paṭolaṃ kaṭurohiṇī//
 bṛhatyādirgaṇaḥ proktaḥ sannipātajvarāpahaḥ/
 kāsādiṣu ca sarveṣu dadyāt sopadraveṣu ca//
 kaṣāyāśca yavāgvaśca pipāsājvaranāśanāḥ/
 nirdiṣṭā bheṣajādhyāye bhiṣaktānapi yojayet//
 jvarāḥ kaṣāyairvamanairlaṅghanairlaghubhojanaiḥ/
 rūkṣasya ye na śāmyanti sarpiṣeṣāṃ bhiṣagjitam//
 rūkṣam tejo jvarakaram tejasā rūkṣitasya ca/
 yaḥ syādanubalo dhātuḥ &snēhavadhyaḥ sa cānilaḥ//

&`snehasādhyah' iti pā-

kaṣāyāḥ sarva evaite sarpiṣā saha yojitāḥ/
 prayojyā jvaraśāntyarthamagnisaṁdhukṣaṇāḥ śivāḥ//
 pippalyaścandanaṁ mustamuśīraṁ kaṭurohiṇī/
 kaliṅgakāstāmalakī sārivā+ativīṣā sthirā//
 drākṣāmalakabilvāni trāyamāṇā nidigdhikā/
 siddhametairghṛtaṁ sadyo jīṇajvaramapohati//
 kṣayaṁ kāsaṁ śiraḥśūlaṁ pārśvaśūlaṁ halīmakam/
 aṁśābhītāpamagniṁ ca viṣamaṁ saṁniyacchati//
 vasāṁ guḍūcīm triphalāṁ trāyamāṇāṁ yavāsakam/
 paktvā tena kaṣāyeṇa payasā dviguṇena ca//
 pippalīmustamṛdvīkācandanotpalanāgaraiḥ/
 kalkīkṛtaiśca vipacedghṛtaṁ jīṇajvarāpaham//
 balāṁ śvadaṁṣṭrāṁ brhatīm kalasīm dhāvanīm sthirām/
 nimbaṁ parpaṭakam mustaṁ trāyamāṇāṁ durālabhām//
 kṛtvā kaṣāyaṁ peṣyārthe dadyāttāmalakīm śaṭīm/
 drākṣāṁ puṣkaramūlaṁ ca medāmāmalakāni ca//
 ghṛtaṁ payasā tat siddhaṁ sarpirjvaraharaṁ param/
 &kṣayakāsaśiraḥśūlapārśvaśūlāṁsatāpanut//

&`ṭṛṣṇākāsa-' iti pā-

jvaribhyo bahudoṣebhya ūrdhvaṁ cādhaśca buddhimān/
 dadyāt saṁśodhanaṁ kāle kalpe yadupadekṣyate//
 madanaṁ pippalībhirvā kaliṅgairmadhukena vā/
 yuktaṁmuṣṇāmbunā peyaṁ vamaṇaṁ jvaraśāntaye//
 kṣaudrāmbunā rasenekṣorathavā lavaṇāmbunā/
 jvare pracchardanaṁ śastaṁ madyairvā tarpaṇena vā//
 mṛdvīkāmalakānāṁ vā rasaṁ praskandanaṁ pibet/
 rasamāmalakānāṁ vā ghṛtabhrṣṭaṁ jvarāpaham//
 lihyādvā traivṛtaṁ cūrṇaṁ saṁyuktaṁ madhusarpiṣā/
 pibedvā kṣaudramāvāpya saghṛtaṁ triphalārasaṁ//
 āragvadhāṁ vā payasā mṛdvīkānāṁ rasena vā/
 trivṛtāṁ trāyamāṇāṁ vā payasā jvaritaḥ pibet//
 jvarādvimucyate pītvā mṛdvīkābhiḥ sahābhayām/
 payo+anupānamuṣṇaṁ vā pītvā drākṣārasaṁ naraḥ//
 kāsācchvāsācchiraḥśūlātpārśvaśūlaccirajvarāt/
 mucyate jvaritaḥ pītvā pañcamūlīśṛtaṁ payaḥ//
 eraṇḍamūlotkvathitaṁ jvarāt saparikartikāt/
 payo vimucyate pītvā tadvadbilvaśalātubhiḥ//
 trikaṇṭakabalāvyāghrīguḍanāgarasādhitaṁ/
 varcomūtravibandhaghnaṁ śophaajvaraharaṁ payaḥ//
 sanāgaraṁ samṛdvīkaṁ saghṛtakṣaudraśarkaram/
 śṛtaṁ payaḥ sakharjūraṁ pipāsājvaranāśanaṁ//
 caturguṇenāmbhasā vā śṛtaṁ jvaraharaṁ payaḥ/
 dhāroṣṇaṁ vā payaḥ sadyo vātapittajvaraṁ jayet//
 jīṇajvarāṇāṁ sarveṣāṁ payaḥ praśamanaṁ param/
 peyaṁ taduṣṇaṁ śītaṁ vā yathāsvaṁ bheṣajaiḥ śṛtaṁ//
 prayojayejjvaraharānnirūhān sānuvāsanān/
 pakvāsayagate doṣe vakṣyante ye ca siddhiḥ//
 paṭolāriṣṭapatrāṇi sośiraścaturaṅgulaḥ/
 hrīberaṁ rohiṇī tiktā śvadaṁṣṭrā madanāni ca//
 sthirā balā ca tat sarvaṁ payasyardhodake śṛtaṁ/

kṣīrāvaśeṣaṃ niryūhaṃ saṃyuktaṃ madhusarpiṣā /
 kalkairmadanamustānāṃ pippalyā madhukasya ca /
 vatsakasya ca saṃyuktaṃ bastiṃ dadyājīvarāpaham / /
 śuddhe mārga hr̥te doṣe viprasanneṣu dhātuṣu /
 gatāṅgaśūlo laghvaṅgaḥ sadyo bhavati vijvaraḥ / /
 āragvadhamuśīraṃ ca madanasya phalaṃ tathā /
 catarāḥ & parṇinīścaiva niryūhamupakalpayet / /
 & parṇīścatasro madhukaṃ' iti pā-
 priyaṅgurmadanam mustaṃ śatāhvā madhuyaṣṭikā /
 kalkaḥ sarpirguḍaḥ kṣaudraṃ jvaraghno bastiruttamaḥ / /
 guḍūcīm trāyamāṇāṃ ca candanaṃ madhukaṃ vṛṣam /
 sthirāṃ balāṃ pr̥śniparṇīm madanaṃ ceti sādhayet / /
 rasaṃ jāṅgalaṃ māsasya rasena sahitaṃ bhiṣak /
 pippalīphalamustānāṃ kalkena madhukasya ca / /
 īṣatsalavaṇaṃ yuktyā niryūhaṃ madhusarpiṣā /
 jvarapraśamanaṃ dadyādbalasvedarucipradam / /
 jīvantīm madhukaṃ medāṃ pippalīm madanaṃ vacām /
 ṛddhiṃ rāsnāṃ balāṃ & viśvaṃ śatapuspāṃ śatāvarīm / /
 & bilvaṃ' iti pā-

piṣṭvā kṣīraṃ jalaṃ sarpistailaṃ ca vipacedbhiṣak /
 ānuvāsanaṃ snehametaṃ vidyājīvarāpaham / /
 paṭolapicumardābhyāṃ guḍūcyā madhukena ca /
 madanaīśca śṛtaḥ sneho jvaraghnamanuvāsanam / /
 candanāgurukāśmaryapaṭolamadhukotpalaiḥ /
 siddhaḥ sneho jvaraharaḥ snehabastiḥ praśasyate / /
 yaduktaṃ bheṣajādhyāye vimāne rogabheṣaje /
 śirovirecanaṃ kuryādyuktijñastajjvarāpaham / /
 yacca nāvanikaṃ tailaṃ yāśca prāgdhūmavartayaḥ /
 mātrāśītiye nirdiṣṭāḥ prayojyāstā jvareṣvapi / /
 abhyaṅgāṃśca pradehāṃśca pariṣekāṃśca kārayet /
 yathābhilāṣaṃ śītoṣṇaṃ vibhajya dvividhaṃ jvaram / /
 sahasradhautaṃ sarpirvā tailaṃ vā candanādikaṃ /
 dāhajvarapraśamanaṃ dadyādbhyañjanaṃ bhiṣak / /

atha candanādyaṃ tailamupadekṣyāmaḥ---candanabhadraśrīkālānusāryakālīyakapadmāpadma-
 kośīrasārīvāmadhukaprapaunḍarīkanāgapuṣpodīcyavanyapadmotaṭpalanalinakumudasaugandhikapuṇḍarīka-
 nīragundrākakubhāsanāśvakarṇasyandanavātapothaśālātālādhavatiniśakhadirakadarakadambakāśmaryaph-
 ṅgāṭakamañjiṣṭhājyotiṣmatīpuṣkarabījakrauñcādanabadarīkovidāradakadalīsaṃvartakāriṣṭaśataparvāśīta-
 & kumbhikāśatāvarīśrīparṇīśrāvaṇīmahāśrāvaṇīrohiṇīśītapākyodanapākīkālābalāpayasyāvidārījīvakarṣabha-
 hāmedāmadhurasarsyaproktātr̥ṇaśūnyamocarasātarūṣakabakulakuṭajapaṭolanimbaśālmālīnārikelakharjūraṃ
 dvīkāpriyālapriyaṅgudhanvanātmaguptāmadhūkānāmanyeṣāṃ ca śītavīryāṇāṃ yathālāb-
 hamauṣadhānāṃ kaṣāyaṃ kārayet /

tena kaṣāyeṇa dviguṇitapayasā teṣāmeva ca kalkena kaṣāyārdhamātraṃ mṛdvagninā sād-
 hayettaṭtailam /

etattailamabhyaṅgāt sadyo dāhajvaramapanayati /
 etaireva cauṣadhairāślakṣṇapiṣṭaiḥ suśītaiḥ pradehaṃ kārayet /
 etaireva ca śṛtaśītaṃ salilamavagāhapariṣekārthaṃ prayuñjīta / /
 iti candanādyaṃ tailam / /
 & śvetakumbhikā-' iti pā-

madhvāranālakṣīradadhighṛtasalilasekāvagāhāśca sadyo dāhajvaramapanayanti
 śītasparśatvāt / /

bhavanti cātra---pauṣkareṣu suśīteṣu padmotpaladaleṣu ca/
 kadalīnām ca patreṣu kṣaumeṣu vimaleṣu ca//
 candanodakaśīteṣu &śīte dhārāgrhe+api vā/
 himāmbusikte sadane &dāhārtaḥ saṃviśet sukham//
 &`supyādāhārditaḥ sukham' iti pā-. &&śīte dhārāgrhe+api vā' iti pā-.
 hemaśāṅkhapravālānām mañīnām mauktikasya ca/
 candanodakaśītānām &saṃsparśānurasān spr̥set//
 &`saṃsparśānurasā' iti pā-.
 sragbhīrṇīlotpalaiḥ padmairvyajanairvividhairapi/
 &śītavātāvahairvyajyeccandanodakavarṣibhiḥ//
 &`śītavātakarairvījyaḥ' iti pā-.
 nadyastadāgāḥ padminyō hradāśca vimalodakāḥ/
 avagāhe hitā dhātṛṣṇāglānījvarāpahāḥ//
 priyāḥ pradakṣiṇācārāḥ pramadāścandanokṣitāḥ/
 sāntvayeyuḥ paraiḥ kāmairmaṇimauktikabhūṣaṇāḥ//
 śītāni cānnapānāni śītānyupavanāni ca/

vāyavaścandrapādāśca śītā dhājvarāpahāḥ//
 athoṣṇābhiprāyīnām jvaritānāmabhyāṅgādīnupakramānupadekṣyāmāḥ---
 agurukuṣṭhatagarapatranaladaśaileyadhyāmakahareṇukāsthauṇeyakakṣemakailāvarāṅgalapuratamālapat
 kakāśmaryapāṭalāpunarnavāvṛścīrakaṇṭakārībrhatīśālaparṇīpṛṣṇiparṇīmāṣaparṇīmudgaparṇīgokṣurakairāṇ
 śigrumātuluṅgapīlukamūlakaparṇītilaparṇīpīluparṇīmeṣaśṛṅgīhīmsrādantaśaṭhairāvatakabhallātakāśphota-
 &kāṇḍīrātmaīkeṣīkākarāñjadhānyakājamodapṛthvīkāsumukha-&surasakuṭherakakālamālakaparṇāsakṣav
 &&&ruhārohāvacābalātibalāguḍūcīsatapuṣpāśītavallīnakulīgandhanākulīśvetājyotiṣmatīcitrakādhyāṇḍāmla
 coṣṇavīryānām yathālābhamausadhānām kaṣāyaṃ kārayet, tena kaṣāyeṇa teṣāmeva ca
 kalkena surāsauvīrakatuṣodakamaireyamedakadadhimaṇḍāranālakaṭvaraprativītena
 tailapātraṃ vipācayet/

tena sukhoṣṇena tailenoṣṇābhiprāyīnām jvaritamabhyāñjyāt, tathā śītajvaraḥ praśāmy-
 ati; etaireva cauṣadhāḥ ślakṣṇapiṣṭaiḥ sukhoṣṇaiḥ pradehaṃ kārayet, etaireva ca śṛtaṃ
 sukhoṣṇaṃ salilamavagāhanārthaṃ pariṣekārthaṃ ca prayuñjīta śītajvarapraśamārthaṃ//

&`-kāṇḍīrātmaguptākākāṇḍaiśīkā-' iti pā-. &&`-surasakarakakāṇḍīrakauṭherakauṭheraka-'
 iti pā-. &&&`-ruhāvarohā-' iti pā-. ityagurvādyam tailam/

bhavanti cātra---trayodaśavidhaḥ svedaḥ svedādhyāye nidarśitaḥ/
 mātrākālavidā yuktaḥ sa ca śītajvarāpahāḥ//
 sā kuṭī tacca śayanam taccāvacchādanam jvaram/
 śītaṃ praśamayantyāśu dhūpāścāguruḥ ghanāḥ//
 cārūpacitagātryaśca taruṇyo yauvanoṣmaṇā/
 āśleṣācchamayantyāśu pramadāḥ śīśirajvaram//
 svedanānyannapānāni vātāśleṣamaharāṇi ca/
 śītajvaram jayantyāśu saṃsargabalayojanāt//
 vātaje śramaje caiva purāṇe ksataje jvare/
 laṅghanam na hitaṃ vidyācchamanaistānupācāret//
 vikṣipyāmāśayoṣmāṇam yasmādgatvā rasam nṛṇām/
 jvaram kurvanti doṣāstu hīyate+agnibalaṃ tataḥ//
 yathā prajvalito vahnīḥ sthālyāmindhanavānapi/
 na pacatyodanam samyaganilaprerito bahiḥ//
 paktisthānāttathā dosairūṣmā kṣipto bahirṇṛṇām/
 na pacatyabhyavahr̥taṃ kṛcchrāt pacati vā laghu//
 ato+agnibalarakṣārthaṃ laṅghanādikramo hitaḥ/
 saptāhena hi pacyante saptadhātugatā malāḥ//
 nirāmaścāpyataḥ prokto jvaraḥ prāyo+aṣṭame+ahani/
 udīrṇadoṣastvalpāgniraśnan guru viśeṣataḥ//

mucyate sahasā prāṇaiściraṃ kliśyati vā naraḥ/
 etasmātkāraṇādvidvān vātike+apyādito jvare//
 nāti gurvati vā snigdhaṃ bhojayet sahasā naram/
 jvare mārutaje tvādāvanapekṣyāpi hi kramam//
 kuryānniranubandhānāmabhyaṅgādīnupakramān/
 pāyayitvā kaṣāyaṃ ca bhojayedrasabhojanam//
 jīrṇajvaraharaṃ kuryāt sarvaśaścāpyupakramam/
 śleṣmalānāmavātānāṃ jvaro+&anuṣṇaḥ kaphādhikaḥ//
 &`+anuṣṇo' iti pā-
 paripākaṃ na saptāhenāpi yāti mṛdūṣmaṇām/
 taṃ krameṇa yathoktena laṅghanālpāśanādinā//
 ādaśāhamupakramya kaṣāyādyairupācaret/
 sāmā ye ye ca kaphajāḥ kaphapittajvarāśca ye//
 laṅghanaṃ laṅghanīyoktaṃ teṣu kāryaṃ prati prati/
 vamanaiśca virekaiśca bastibhiśca yathākramam//
 jvarānupacaredhīmān kaphapittānilodbhavān/
 saṃsr̥ṣṭān sannipatitān buddhvā taratamaiḥ samaiḥ//
 jvarān doṣakramāpekṣī yathoktairauśadhairjayet/
 vardhanenaikadoṣasya kṣapaṇenocchritasya vā//
 kaphasthānānupūrvyā vā sannipātajvaraṃ jayet/
 sannipātajvarasyānte kaṇṇamūle sudāruṇaḥ//
 śoṭhaḥ saṃjāyate tena kaścideva pramucyate/
 raktāvasēcanaḥ śīghraṃ sarpiṣpānaiśca taṃ jayet//
 pradehaiḥ kaphapittaghnairnāvanaiḥ kavalagrahaiḥ/
 śītoṣṇasnigdharūkṣādyairjvaro yasya na śāmyati//
 śākhānūsārī &raktasya so+avasekāt prasāmyati/
 visarpeṇābhghātena yaśca visphoṭakairjvaraḥ//
 &`tasyāśu muñcedbāhvoḥ kṭamāt sirām' iti yogīndranāthasenasammatāḥ pāṭhaḥ.
 tatrādaḥ sarpiṣaḥ pānaṃ kaphapittottaro na cet/
 daurbalyāddehadhātūnāṃ jvaro jīrṇo+anuvartate//
 balyaiḥ saṃbr̥mhaṇaistasmādāhāraistamupācaret/
 karma sādharāṇaṃ &jahyāttr̥ṭīyakacaturthakau//
 &`kuryāttr̥ṭīyakacaturdhake' iti pā-
 āganturanubandho hi prāyaśo viṣamajvare/
 vātapradhānaṃ sarpirbhirbastibhiḥ sānuvāsanaiḥ//
 snigdhoṣṇairannapānaiśca śamayevīṣamajvaram/
 virecanena payasā sarpiṣā saṃskṛtena ca//
 viṣamaṃ tiktaśītaiśca jvaraṃ pittottaraṃ jayet/
 vamaṇaṃ pācanaṃ rūkṣamannapānaṃ vilaṅghanaṃ//
 kaṣāyoṣṇaṃ ca viṣame jvare śastaṃ kaphottare/
 yogāḥ &parāḥ pravakṣyante viṣamajvaranāśanāḥ//
 &`paraṃ' iti pā-
 prayoktavyā matimatā doṣādīn pravibhajya te/
 surā samaṇḍā pānārthe bhakṣyārthe caraṇāyudhaḥ//
 tittiriśca mayūraśca prayojyā viṣamajvare/
 pibedvā ṣaṭpalaṃ sarpirabhayāṃ vā prayojayet//
 triphalāyāḥ kaṣāyaṃ vā guḍūcyā rasameva vā/
 nīlinīmajagandhāṃ ca trivṛtāṃ kaṭurohiṇīm//
 pibejjvarāgame yuktyā snehasvedopapāditāḥ/
 sarpiṣo mahatīm mātrāṃ pītvā vā chardayet punaḥ//
 upayujyānnapānaṃ vā prabhūtaṃ punarullikhet/

sānnaṃ madyaṃ prabhūtaṃ vā pītvā svapyājīvarāgame//
 āsthāpanaṃ yāpanaṃ vā kārayedviṣamajvare/
 payasā vṛṣadaṃśasya &śakṛdvā tadahaḥ pibet//
 &śakṛdvegāgame' iti pā-
 vṛṣasya dadhimaṇḍena surayā &vā sasaindhavam/
 pippalyāstriphalāyāśca dadhnastakrasya sarpiṣaḥ//
 &vā+atha saindhavam' iti pā-
 pañcagavyasya payasaḥ prayogo viṣamajvare/
 rasonasya satailasya prāgbhaktamupasevanam//
 medyānāmuṣṇavīryānāmāmiṣānām ca bhakṣaṇam/
 hiṅgutulyā tu vaiyāghrī vasā nasyaṃ sasaindhavā//
 purāṇasarpīḥ siṃhasya vasā tadvat sasaindhavā/
 saindhavaṃ pippalīnām ca taṇḍulāḥ samanaḥśilāḥ//
 netrāñjanaṃ tailapiṣṭaṃ śasyate viṣamajvare/
 palaṅkaśā nimbapatraṃ vacā kuṣṭhaṃ harītakī//
 sarṣapāḥ sayavāḥ sarpiṛdhūpanaṃ jvaranāśanam/
 ye dhūmā dhūpanaṃ yacca nāvanaṃ cāñjanaṃ ca yat//
 manovikāre nirdiṣṭaṃ kāryaṃ tadviṣamajvare/
 mañināmoṣadhīnām ca maṅgalyānām viṣasya ca//
 dhāraṇādagaḍānām ca sevānāna bhavējīvaraḥ/
 somaṃ sānucaraṃ devaṃ samātṛgaṇamīśvaram//
 pūjayan prayataḥ śīghraṃ mucyate viṣamajvarāt/
 viṣṇuṃ sahasramūrdhānaṃ carācarapatiṃ vibhum//
 stuvannāmasahasreṇa jvarān sarvānapohati/
 brahmāṇamaśvināvindraṃ hutabhakṣaṃ himācalam//
 gaṅgāṃ &marudgaṇāṃśceṣṭyā pūjayañjayati jvarān/
 bhaktyā mātuh pituścaiva gurūṇām pūjanena ca//
 &marudgaṇāṃśceṣṭān' iti pā-
 brahmacāryeṇa tapasā satyena niyāmena ca/
 japagomāpradānena vedānām śravaṇena ca//
 jvarādvimucyate śīghraṃ sādḥūnām darśanena ca/
 jvare rasasthe vāmanamupavāsaṃ ca kārayet//
 sekapradehau raktasthe tathā saṃśāmanāni ca/
 virecanaṃ sopavāsaṃ māṃsamedahasthite hitam//
 asthimajjagadeyā nirūhāḥ sānuvāsanāḥ/
 śāpābhicārādbhūtānāmabhiṣaṅgācca yo jvaraḥ//
 daivavyapāśrayaṃ tatra sarvamauśadhamiṣyate/
 abhigāṭajvaro &naśyet pānābhyaṅgena sarpiṣaḥ//
 &na syāt' iti pā-
 &raktāvasekairmadyaiśca sātmyairmāṃsarasaudanaīḥ/
 sānāho madyasātmyānām madirārasabhojanaīḥ//
 &medyaiśca' iti pā-
 kṣatānām vraṇitānām ca kṣatavraṇacikitsayā/
 āśvāseneṣṭalābhena vāyoḥ praśāmanena ca//
 harṣaṇaiśca śamaṃ yānti kāmāśokabhayaajvaraḥ/
 kāmyairarthairmanoñjaiśca pittaghnaīścāpyupakramaiḥ//
 sadvākyaiśca śamaṃ yāti jvaraḥ krodhasamuthitaḥ/
 kāmāt krodhajvaro nāśaṃ krodhāt kāmasamudbhavaḥ//
 yāti tābhyāmubhābhyām ca bhayaśokasamutthitaḥ/
 jvarasya vegaṃ kālāṃ ca cintayañjvaryate tu yaḥ//
 jvarapramokṣe puruṣaḥ kūjan vamatī ceṣṭate/

śvasanvivarnaḥ svinnāṅgo vepate liyate muhuḥ//
 pralapatyusṇasarvāṅgaḥ śītāṅgaśca bhavatyapi/
 viṣaṁjño jvaravegārtāḥ sakrodha iva &vikṣyate//
 &`vikṣate' iti pā-
 sadoṣaśabdaṁ ca śakṛddravam sravati vegavat/
 liṅgānyetāni jānīyājījvaramokṣe vicakṣaṇaḥ//
 bahudoṣasya &balavān prāyeṇābhinavo jvaraḥ/
 &&satkriyādoṣapaktyā cedvimuñcati sudāruṇam//
 &`balinaḥ' iti pā-. &&sa kriyādoṣapattayā' iti pā-
 kṛtvā doṣavaśādvegam kramāduparamanti ye/
 teṣāmadāruṇo mokṣo jvarāṇām cirakāriṇām//
 vigataklamasamtāpamavyatham vimalendriyam/
 yuktaṁ prakṛtisattvena vidyāt puruṣamajvaram//
 sajvaro jvaramuktaśca vidāhīni gurūṇi ca/
 asātmyānyannapānāni viruddhāni ca varjayet//
 vyavāyamaticēṣṭāśca snānamatyāśanāni ca/
 tathā jvaraḥ śamaṁ yāti praśānto jāyate na ca//
 vyāyāmaṁ ca vyavāyaṁ ca snānaṁ caṅkramaṇāni ca/
 jvaramukto na seveta yāvanna balavān bhavet//
 asaṁjātabalo yastu jvaramukto niṣevate/
 varjyametanarastasya punarāvartate jvaraḥ//
 durhr̥teṣu ca doṣeṣu yasya vā vinivartate/
 svalpenāpyapacāreṇa tasya vayāvatate punaḥ//
 cirakālaparikliṣṭaṁ durbalaṁ &hīnatejasam/
 acireṇaiva kālena sa hanti punarāgataḥ//
 &`dīnacetasam' iti pā-
 &athavā+api parīpākaṁ dhātuṣveva kramānmalāḥ/
 yānti jvaramakurvantaste tathā+apyapakurvate//
 &`athavā viparīpākaṁ' iti pā-
 dīnatām śvayathum glāniṁ pāṇdutām nānnakāmatām/
 kaṇḍūrutkoṭhapidākāḥ kurvantyagniṁ ca te mṛdum//
 evamanye+api ca gadā vyāvartante punargatāḥ/
 anirghātena doṣāṇāmalpairapyahitairnṛṇām//
 nirvṛtte+api jvare tasmādyathāvasthaṁ yathābalaṁ/
 yathāprāṇam hareddoṣam prayogairvā śamaṁ nayet//
 mṛdubhiḥ śodhanaiḥ śuddhiryāpanā bastayo hitāḥ/
 hitāśca laghavo yūṣā jāṅgalāmiṣajā rasāḥ//
 abhyaṅgodvartanasnānadhūpanānyañjanāni ca/
 hitāni punarāvṛtte jvare tiktaghṛtāni ca//
 gurvyabhiṣyandyasātmyānām bhojanāt punarāgate/
 laṅghanoṣṇopacārādīḥ kramaḥ kāryaśca pūrvavat//
 kirātatiktaṁ tiktā mustaṁ parpaṭako+amṛtā/
 ghnanti pītāni cābhyāsāt punarāvartakaṁ jvaram//
 tasyām tasyāmavasthāyām jvaritānām vicakṣaṇaḥ/
 jvarakriyākramāpekṣī kuryāttattaccikitsitam//
 rogarātra sarvabhūtānāmantaḥkṛddāruṇo jvaraḥ/
 tasmādviśeṣatastasya yateta praśame bhiṣak//

tatra ślokaḥ---yathākramaṁ yathāpraśnamuktaṁ jvaracikitsitam/
 ātreyeṇāgniveśāya bhūtānām hitakāmyayā//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṁskṛte cikitsitasthāne jvaracikitsitam nāma
 tṛtīyo+adhyāyaḥ//3//

6.3 caturtho+adhyāyaḥ/

athāto raktapittacikitsitaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ// viharantaṃ jitātmānaṃ pañcagaṅge punarvasum/

praṇamyovāca nirmohamagniveśo+agnivarcasam//

bhagavan raktapittasya heturuktaḥ salakṣaṇaḥ/

vaktavyaṃ yat paraṃ tasya vaktumarhasi tadguro//

gururuvāca--- mahāgadaṃ mahāvegamagnivacchīghrakāri ca/

hetulakṣaṇavicchīghraṃ raktapittamupācaret//

tasyoṣṇaṃ tikṣṇamamlam ca kaṭūni lavaṇāni ca/

gharmaścānnavidāhaśca hetuḥ pūrvam nidaśītaḥ//

tairhetubhiḥ samutkliṣṭaṃ pittaṃ raktaṃ prapadyate/

tadyonitvāt prapannaṃ ca vardhate tat pradūṣayat//

tasyoṣmaṇā dravo dhāturdhātordhātoḥ prasicyate/

svidyatastena samvṛddhiṃ bhūyastadadhigacchati//

saṃyogāddūṣaṇāttattu sāmānyādgandhavarṇayoh/

raktasya pittamākhyātaṃ raktapittaṃ maṇiṣibhiḥ//

plīhānaṃ ca yakṛccaiva tadadhiṣṭhāya vartate/

srotāṃsi raktavāhīni tanmūlāni hi dehinām//

sāndraṃ sapāṇḍu sasnehaṃ picchilaṃ ca kaphānvitam/

śyāvāruṇaṃ sapheṇaṃ ca tanu rūkṣaṃ ca vātikaṃ//

raktapittaṃ kaṣāyābhaṃ kṛṣṇaṃ gomūtrasaṃnibham/

mecakāgāradhūmābhamañjanābhaṃ ca paittikaṃ//

saṃsrṣṭaṅgaṃ saṃsargātriliṅgaṃ sānnipātikaṃ/

ekadoṣānugaṃ sādhyam dvidoṣam yāpyamucyate//

yattridoṣamasādhyam tanmandāgnerativegavat/

vyādhibhiḥ kṣīṇadehasya vṛddhasyānaśnataśca yat//

gatirūrdhvamadhaścaiva raktapittasya darśitā/

ūrdhvā saptavidhadvārā dvidvārā tvadharā gatiḥ//

sapta cchidrāṇi śīrasi dve cādhaḥ, sādhyamūrdhvagam/

yāpyam tvadhogaṃ, mārgau tu dvāvasādhyam prapadyate//

yadā tu sarvacchidrebyo romaḥkūpebhya eva ca/

vartate tāmasaṅkhyeyam gatiṃ tasyāhurāntikīm//

yaccobhayābhyām mārgābhyāmatimātraṃ pravartate/

tulyam kuṇapagandhena raktaṃ kṛṣṇamatīva ca//

saṃsrṣṭaṃ kaphavātābhyām &kaṇṭhe sajjati cāpi yat/

yaccāpyupadravaiḥ sarvairiyathoktaiḥ samabhidrutam//

&`yacca kaṇṭhe+avasajjati' iti pā-

hāridraṇīlaharitatāmrairvarṇairupadrutam/

kṣīṇasya kāsamānasya yacca tacca na sidhyati//

yaddvidoṣānugaṃ yadvā śāntaṃ &śāntaṃ prakupyati/

mārgānmārgaṃ caredyadvā yāpyam pittamasṛk ca tat//

&`bhūyaḥ pravartate' iti pā-

ekamārgaṃ balavato nātivegaṃ navotthitam/

raktapittaṃ sukhe kāle sādhyam syānnirupadravam//

snigdhoṣṇamuṣṇarūkṣaṃ ca raktapittasya kāraṇam/

adhogasyottaraṃ prāyaḥ, pūrvam syādūrdhvagasya tu//

ūrdhvagam kaphasaṃsrṣṭamadhogaṃ mārutānugaṃ/

dvimārgaṃ kaphavātābhyāmubhābhyāmanubadhyate//

akṣīṇabalamāmsasya raktapittaṃ yadaśnataḥ/

taddoṣaduṣṭamutkliṣṭaṃ nādaḥ stambhanamarhati//

galagrahaṃ pūtinasyam mūrccāyamaruciṃ jvaram/

gulmaṃ plihānamānāhaṃ kilāsaṃ kṛcchramūtratām / /
 kuṣṭhānyarśāṃsi vīsarpaṃ varṇanāśaṃ bhagandaram /
 buddhīndriyoparodhaṃ ca kuryāt sambhitamāditā / /
 tasmādupekṣyaṃ balino &baladoṣavicāriṇā /
 raktapittaṃ prathamataḥ &&pravṛddhaṃ siddhimicchata / /
 &`baladoṣau prapaśyātā' iti pā-. &&`pravṛttaṃ' iti pā-.
 prāyeṇa hi samutkliṣṭamāmadoṣāccharīṇām /
 vṛddhiṃ prayāti pittāsrktasmāttallaṅghyamāditā / /
 mārgau doṣānubandhaṃ ca nidānaṃ prasamīkṣya ca /
 laṅghanaṃ raktapittādaḥ tarpaṇaṃ vā prayojayet / /
 hrīberacandanośīramustaparpaṭakaiḥ śṛtaṃ /
 kevalaṃ śṛtaśītaṃ vā dadyāttōyaṃ pipāsava / /
 ūrdhvage tarpaṇaṃ pūrvaṃ peyaṃ pūrvamadhogate /
 kālasātmyānubandhajño dadyāt prakṛtikalpavit / /
 jalaṃ kharjūramṛdvīkāmadhūkaiḥ saparūṣakaiḥ /
 śṛtaśītaṃ prayoktavyaṃ tarpaṇārthe saśarkaram / /
 tarpaṇaṃ saghṛtakṣaudraṃ lājacūrṇaiḥ pradāpayet /
 ūrdhvaḥ raktapittaṃ tat pītaṃ kāle vyapohati / /
 mandāgneramlasātmyāya tat sāmīlamapi kalpayet /
 &dāḍimāmalakairvidvānamlārthaṃ cānudāpayet / /
 &`dāḍimāmalakau' iti pā-.
 śāliṣaṣṭikanīvāra koradūṣaprasāntikāḥ /
 śyāmākaśca priyaṅguśca bhojanaṃ raktapittinām / /
 mudgā masūrāścaṇakāḥ samakuṣṭhādhakīphalāḥ /
 praśastāḥ sūpayūṣārthe kalpitā raktapittinām / /
 paṭolanimbavetrāgraplakṣavetasapallavāḥ /
 kirātatikṭakaṃ śākaṃ &gaṇḍīraḥ sakāṭhillakāḥ / /
 &`gaṇḍīraṃ sakāṭhillakam' iti pā-.
 kovidāryasya puṣpāṇi kāśmaryasyātha śālmaleḥ /
 annapānavidhau śākaṃ yaccānyadraktapittanūt / /
 śākārthaṃ śākasātmyānām tacchastaṃ raktapittinām /
 svinnāṃ vā sarpiṣā bhr̥ṣṭaṃ yūṣavadvā vipācitam / /
 pārāvātān kapotāṃśca lāvān raktākṣavartakān /
 śaśān kapiṇjalāneṇān hariṇāṅkālapucchakān / /
 raktapitte hitān vidyādrasāmsteṣāṃ prayojayet /
 īṣadamlānanamlān vā ghṛtabhr̥ṣṭān saśarkarān / /
 kaphānuge yūṣaśākaṃ dadyādvātānuge rasam /
 raktapitte yavāgūnāmataḥ kalpaḥ pravakṣyate / /
 padmotpalānām kiṇḍjalkāḥ pṛṣṇiparnī priyaṅgukāḥ /
 jale sādhyā rase tasmin peyā syādraktapittinām / /
 candanośīralodhrāṇām rase tadvat sanāgare /
 kirātatikṭakośīramustānām tadvadeva ca / /
 dhātākīdhanvayāsāmbubilvānām vā rase śṛtā /
 masūrapṛṣṇiparnyorvā sthīrāmudgarase+atha vā / /
 rase hareṇukānām vā saghṛte sabalārse /
 siddhāḥ pārāvātādīnām rase vā syuḥ pṛthakpṛthak / /
 ityuktā raktapittaghnyaḥ śītāḥ samadhuśarkarāḥ /
 yavāgvaḥ kalpanā caīṣā kāryā māmsaraseṣvapi / /
 śaśaḥ savāstukaḥ śasto vibandhe raktapittinām /
 vātolbaṇe tittirīḥ syādudumbararase śṛtaḥ / /
 mayūraḥ plakṣaniryūhe nyagrodhasya ca kukkuṭaḥ /

rase & bilvotpalādīnām vartakakrakarau hitau //
 & `bisotpalādīnām' iti pā-
 tṛṣyate tiktakaiḥ siddham tṛṣṇāghnam vā phalodakam /
 siddham & vidārigandhādyairathavā śṛtaśītaḥ //
 & `śṛtaśītamathāpi vā' iti pā-
 jñātvā doṣāvanubalau balamāhārameva ca /
 jalam pipāsava & dadyādvisargādālpaśo+api vā //
 & `bahuśo vā+api' iti pā-
 nidānam raktapittasya yatkiṃcit saṃprakāśitam /
 jīvitārogyakāmaistanna sevyam raktapittibhiḥ //
 ityannapānam nirdiṣṭam kramaśo raktapittanut /
 vakṣyate bahudoṣānām kāryam balavatam ca yat //
 akṣīṇabalamāmsasya yasya saṃtarpaṇotthitam /
 bahudoṣam balavato raktapittam śarīriṇaḥ //
 kāle saṃśodhanārhasya taddharennirupadravam /
 virecanenordhvabhāgamadhogam vamanena ca //
 trivṛtāmabhayam prājñāḥ phalānyāragvadhāsyā vā /
 trāyamāṇam gavākṣyā vā mūlamāmalakāni vā //
 virecanam prayuñjīta prabhūtamadhuśarkaram /
 rasaḥ praśasyate teṣām raktapitte viśeṣataḥ //
 vamanam madanonmiśro manthaḥ sakṣaudraśarkaraḥ /
 saśarkaram vā salilamikṣūṇam rasa eva vā //
 vatsakasya phalam mustam madanam madhukam madhu /
 adhovahe & raktapitte vamanam paramucyate //
 & `adhogo raktapitte tu' iti pā-
 ūrdhvage śuddhakoṣṭhasya tarpaṇādīḥ kramo hitaḥ /
 adhogate yavāgvādirna cetsyānmāruto balī //
 balamāmsaparikṣīṇam śokabhārādhvakarśitam /
 jvalanādityasaṃtaptamanyairvā kṣīṇamāmayaḥ //
 garbhiṇīm sthaviram bālam rūkṣālpapramitāśinam /
 avamyamavirecyam vā yam paśyedraktapittinam //
 śoṣeṇa sānubandham vā tasya saṃśamanī kriyā /
 śasyate raktapittasya param sā+atha pravakṣyate //
 aṭarūṣakamṛdvīkāpathyākvāthaḥ saśarkaraḥ /
 madhumīśraḥ śvāsakāsaraktapittanibarhaṇaḥ //
 aṭarūṣakaniryūhe priyaṅguṃ mṛttikāñjane /
 vinīya lodhram kṣaudram ca raktapittaharam pibet //
 padmakam padmakiñjalkam dūrvām vāstūkamutpalam /
 nāgapuṣpam ca lodhram ca tenaiva vidhinā pibet //
 prapaunḍarikam madhukam madhu cāśvaśakṛdrase /
 yavāśabhṛṅgarajasormūlam vā gośakṛdrase //
 vinīya raktapittaghnām peyam syāttaṇḍulāmbunā /
 yuktaṃ vā madhusarpirbhyām lihyādnośvaśakṛdrasam //
 khadirasya priyaṅgūṇam kovidārasya śālmaleḥ /
 puṣpacūrṇāni madhunā lihyānnā raktapittikaḥ //
 śṛṅgāṭakānām lājānām mustakharjūrayorapi /
 lihyāccūrṇāni madhunā padmānām keśarasya ca //
 dhanvajānāmasṛglihyānmadhunā mṛgapakṣīṇam /
 sakṣaudram grathite rakte lihyāt pārāvataṃ śakṛt //
 uśīrakāliyakalodhrapadmakapriyaṅgukākaṭphalaśaṅkhagairikāḥ /
 pṛthak pṛthak candanatulyabhāgikāḥ saśarkarāstaṇḍuladhāvanāplutāḥ //

raktaṃ sapittaṃ tamakaṃ pipāsāṃ dāhaṃ ca pītāḥ śamayanti sadyaḥ/
 kirātatiktaṃ kramukaṃ samustaṃ prapaunḍarīkaṃ kamalotpale ca//
 hrīberamūlāni paṭolapatraṃ durālabhā parpaṭako mṛṇālam/
 dhanañjayodumbaravetasatvaṇnyagrodhaśāleyayavāsakatvak//
 &tugālatāvetasataṇḍulīyaṃ sasārivaṃ mocarasaḥ samaṅgā/
 pṛthak pṛthak candanayojitāni tenaiva kalpena hitāni tatra//
 &`-keśarataṇḍulīyaṃ' iti pā-
 niśi sthitā vā svarasikṛtā vā &kalkikṛtā vā mṛditāḥ śṛtā vā/
 ete samastā gaṇasaḥ pṛthagvā raktaṃ sapittaṃ &&śamayanti yogāḥ//
 &yogīndranāthasenas tu `kalkikṛtāḥ' ity atra `phāṇṭikṛtāḥ' iti paṭhati, `mṛditāḥ' ity asya
 `cūrṇikṛtāḥ' iti ca vyākhyānaṃ karoti. &&śamanty udīrṇam' iti pā-
 mudgāḥ salājāḥ sayavāḥ sakṛṣṇāḥ sośīramustāḥ saha candanena/
 balājale paryuṣitāḥ kaṣāyā raktaṃ sapittaṃ śamayantyudīrṇam//
 vaidūryamuktāmaṇigairikāṇāṃ mṛcchaṅkhaḥemāmālakodakānām/
 madhūdakasyekṣurasasya caiva pānācchamaṃ gacchati raktapittam//
 uśīrapadmopālacandanānām pakvasya loṣṭasya ca yaḥ prasādaḥ/
 saśarkaraḥ kṣaudrayutaḥ suśīto raktātiyogaprasāmāya deyaḥ//
 priyaṅgukācandanaloḍhrasārivāmadhūkamustābhayadhātakījalam/
 samṛtprasādaṃ saha &yaṣṭikāmbunā saśarkaraṃ raktanibarhaṇaṃ param//
 &`saṣṭikāmbunā' iti pā-
 kaṣāyayogairvividhairyathoktairdīpte+anale śleṣmaṇi nirjite ca/
 yadraktapittam prasāmaṃ na yāti tatrānilaḥ syādanu tatra kāryam//
 chāgaṃ payaḥ syāt paramaṃ prayoge gavyaṃ śṛtaṃ pañcaguṇe jale vā/
 saśarkaraṃ māṁśikasamprayuktaṃ vidārigandhādigaṇaiḥ śṛtaṃ vā//
 drākṣāśṛtaṃ nāgarakaiḥ śṛtaṃ vā balāśṛtaṃ gokṣurakaiḥ śṛtaṃ vā/
 sajjivakaṃ sarśabhakaṃ sasarpīḥ payaḥ prayojyaṃ sitayā śṛtaṃ vā//
 śatāvarīgokṣurakaiḥ śṛtaṃ vā śṛtaṃ payo vā+apyatha parṇinūbhiḥ/
 raktaṃ nihantyāśu viśeṣatastu yanmūtramārgāt sarujaṃ prayāti//
 viśeṣato viṭpathasaṃpravṛtte payo mataṃ mocarasena siddham/
 vaṭāvarohairvaṭaśuṅgakairvā hrīberanīlotpalanāgarairvā//
 kaṣāyayogān payasā purā vā pītvā+anu cādyāt payasaiva śālīn/
 kaṣāyayogairathavā vipakvametaiḥ pibet sarpiratisrave ca//
 vāsāṃ saśākhāṃ sapalāśamūlāṃ kṛtvā kaṣāyaṃ kusumāni cāsyāḥ/
 pradāya kalkaṃ vipacedghṛtaṃ tat sakṣaudramāśveva nihanti raktaṃ//
 iti vāsāghṛtaṃ/
 palāśavṛntasvarasena siddham tasyaiva kalkena madhudravaṇa/
 lihyādghṛtaṃ vatsakakalkasiddham tadvat samaṅgotpalalodhrasiddham//
 syāttrāyamānāvidhiraśa eva sodumbare caiva paṭolapatre/
 sarpīṃṣi pittaḥ varanāśanāni sarvāṇi śastāni ca raktapitte//
 abhyaṅgayogāḥ pariṣecanāni sekāvagāḥāḥ śayanāni veśma/
 śīto vidhīrbastividhānamagryaṃ pittajvare yat prasāmāya diṣṭam//
 tadraktapitte nikhilena kāryaṃ kālāṃ ca mātrāṃ ca purā samīkṣya/
 sarpirguḍā ye ca hītāḥ kṣatebhyaste raktapittam śamayanti sadyaḥ//
 kaphānubandhe rudhīre sapitte kaṇṭhāgate syādgrathite prayogaḥ/
 yukṭasya yuktyā madhusarpiṣośca kṣārasya caivotpalanālajasya//
 mṛṇālapadmopālakeśarāṇāṃ tathā palāśasya tathā priyaṅgoḥ/
 tathā madhūkasya tathā+asanasya kṣārāḥ prayojyā vidhinaiva tena//
 śatāvarīdāḍimatintiḍīkaṃ kākolimede madhukaṃ vidārīm/
 piṣṭvā ca mūlaṃ phalapūrakasya ghṛtaṃ pacet kṣīracaturguṇaṃ jñāḥ//
 kāsajvarānāhavibandhaśūlaṃ tadraktapittam ca ghṛtaṃ nihanyāt/
 yat pañcamūlairaṭha pañcabhīrvā siddham ghṛtaṃ tacca tadarthakāri//

iti śatāvaryādighṛtam/

kaśāyayogā ya ihopadiṣṭāste cāvapīḍe bhiṣajā prayojyāḥ/
ghrāṇāt pravṛttam rudhiram sapittam yadā bhavenniḥsṛtaduṣṭadoṣam//
rakte praduṣṭe hyavapīḍabandhe duṣṭapratīśyāyaśirovikārāḥ/
raktam sapūyam & kuṇapaśca gandhaḥ syād ghrāṇanāśaḥ kṛmayāśca duṣṭāḥ//
& kuṇapaiḥ sagandham' iti pā-

nīlotpalam gairikaśaṅkhayuktaṁ sacandanaṁ syāttu sitājalena/
nasyam tathā++āmṛāsthiraśaḥ samaṅgā sadhātākīmocarasaḥ salodhraḥ//
drākṣārasasyekṣurasasya nasyam kṣīrasya dūrvāsvarasasya caiva/
yavāsamūlāni palāṇḍumūlaṁ nasyam tathā dāḍimapuṣpatoyam//
priyālatailaṁ madhukaṁ payāśca siddham ghṛtam māhiṣamājikaṁ vā/
āmṛāsthīpūrvaiḥ payasā ca nasyam sasārivaiḥ syāt kamalotpalaiśca//
bhadrāśriyam lohitaśandanaṁ ca prapaṇḍarīkaṁ kamalotpale ca/
uśīravānīrajalaṁ mṛṇālaṁ sahasravīryā madhukaṁ payasyā//
śālīkṣumūlāni yavāsagundrāmūlaṁ nalānāṁ kuśakāśayośca/
kucandanaṁ śaivalamāpyanantā kālānusāryā tṛṇamūlamṛddhiḥ//
mūlāni puṣpāni ca vārījānāṁ pralepanam puṣkariṇīmṛdaśca/
udumbarāśvatthamadhūkalodhrāḥ kaśāyavṛkṣāḥ śīśīrāmśca sarve//
pradehakalpe pariṣecane ca tathā+avagāhe ghṛtatailaśiddhau/
raktasya pittasya ca śāntimicchān bhadrāśriyādīni bhiṣak prayuñjyāt//
dhārāgrhaṁ bhūmigṛhaṁ suśītaṁ vanaṁ ca ramyam jalavātaśītaṁ/
vaidūryamuktāmaṇibhājanānāṁ sparśāśca dāhe śīśīrāmbuśītaḥ//
patrāni puṣpāni ca vārījānāṁ kṣaumaṁ ca śītaṁ kadalīdalāni/
pracchādanārthaṁ śayanāsanānāṁ padmotpalānāṁ ca dalāḥ praśastāḥ//
priyaṅgukācandanarūṣītānāṁ sparśāḥ priyānāṁ ca varāṅganānāṁ/
dāhe praśastāḥ sajalāḥ suśītāḥ padmotpalānāṁ ca kalāpavātāḥ//
sariddhṛdānāṁ himavaddarīnāṁ candrodāyānāṁ kamalākarānāṁ/
mano+anukūlāḥ śīśīrāśca sarvāḥ kathāḥ saraktaṁ śamayanti pittam//
tatra ślokau---hetuṁ vṛddhiṁ saṁjñāṁ sthānaṁ liṅgaṁ pṛthak praduṣṭasya/
mārgau sādhyamasādhyam yāpyam kāryakramaṁ caiva//
pānānnamiṣṭameva ca varjyam saṁśodhanaṁ ca śamanaṁ ca/
gururuktavānyathāvaccikitsite raktapittasya//

ityagniveśakṛte tantre carakapratīśamśkṛte cikitsitasthāne raktapittacikitsitaṁ nāma
caturtho+adhyāyaḥ//4//

6.4 pañcamo+adhyāyaḥ/

athāto gulmacikitsitaṁ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah// sarvaprājānāṁ pitṛvaccharaṇyaḥ punarvasurbhūtabhav-
iṣyadīśaḥ/

cikitsitaṁ gulmanibarhaṇārthaṁ provāca siddham vadatāṁ variṣṭhaḥ//
viṭśleṣmapittātiparisravādvā taireva vṛddhaiḥ paripīḍanādvā/
vegairudīrṇairvihatairadho vā bāhyābhighātairatipīḍanairvā//
rūkṣānnapānairatisevitairvā śokena mithyāpratīkarmaṇā vā/
viceṣṭitairvā viśamātimātraiḥ koṣṭhe prakopaṁ samupaiti vāyuh//
kaphaṁ ca pittaṁ ca sa & duṣṭavāyuruddhūya mārgān vinibaddhya tābhyām/
hṛnnābhipārśvodarabastīśūlaṁ karotyatho yāti na baddhamārgaḥ//
& sa dūṣayitvā proddhūya' iti pā-

pakvāśaye pittakaphāśaye vā sthitaḥ svatantraḥ parasaṁśrayo vā/
sparśopalabhyaḥ paripīḍitatvādgulmo yathādoṣamupaiti nāma//
bastau ca nābhyām hṛdi pārśvayorvā sthānāni gulmasya bhavanti pañca/
pañcātmakasya prabhavaṁ tu tasya vakṣyāmi liṅgāni cikitsitaṁ ca//

rūkṣānnapānaṃ viṣamātimātraṃ viceṣṭitaṃ vegavinigrahaśca/
 śoko+abhighāto+atimalakṣayaśca nirannatā cānilagulmahetuḥ//
 yaḥ sthānasamsthānarujāṃ vikalpaṃ vidvātsaṅgaṃ galavaktraśoṣaṃ/
 śyāvāruṇatvaṃ śīśirajvaraṃ ca hr̥tkukṣipārśvaṃsaśirorujāṃ ca//
 karoti jirṇe+abhyadhikaṃ prakopaṃ bhukte mṛdutvaṃ samupaiti yaśca/
 vātāt sa gulmo na ca tatra rūkṣaṃ kaśāyatiktāṃ kaṭu copaśete//
 kaṭvamlatīkṣṇoṣṇavidāhirūkṣakrodhātimadyārkaḥhutāśasevā/
 &āmābhighāto rudhiraṃ ca duṣṭaṃ paittasya gulmasya nimittamuktam//
 &śramābhighātau' iti pā-

jvaraḥ pipāsā vadanāṅgarāgaḥ śūlaṃ mahajjīryati bhojane ca/
 svedo vidāho vṛṇavacca gulmaḥ sparśāsahaḥ paittikagulmarūpaṃ//
 śītaṃ guru snigdhamaceṣṭanaṃ ca saṃpūraṇaṃ prasvapanāṃ divā ca/
 gulmasya hetuḥ kaphasaṃbhavasya sarvastu diṣṭo nicayātmakasya//
 staimityaśītajvaragātrasādahr̥llāsakāsārucigauravāṇi/
 śaityaṃ rugalpā kaṭhinonnatātvaṃ gulmasya rūpāṇi kaphātmakasya//
 nimittaliṅgānyupalabhya gulme dvidoṣaje doṣabalābalaṃ ca/
 vyāmiśraliṅgānaparāṃstu gulmāṃstrinādisēdaśadhakalpanārthaṃ//
 mahārujaṃ dāhaparītamaśmavadghanonnatāṃ śīghravidāhi dāruṇaṃ/
 manāḥsarīrāgnibalāpahāriṇaṃ tridoṣajaṃ gulmamasādhyamādiśet//
 ṛtāvanāhāratayā bhayena virūkṣaṇairvegavinigrahaiśca/
 saṃstambhanollekhanayonidoṣairgulmaḥ striyaṃ raktabhavo+abhyupaiti//
 yaḥ spandate piṇḍita eva nāṅgaiścīrāt saśūlaḥ samagarbhaliṅgaḥ/
 sa raudhiraḥ strībhava eva gulmo māse vyatīte daśame cikitsyaḥ//
 kriyākramamataḥ siddhaṃ gulmināṃ gulmanāśanaṃ/
 pravakṣyāmyata ūrdhvaṃ ca yogān gulmanibarhaṇān//
 rūkṣavyāyāmajaṃ gulmaṃ vātikaṃ tīvravedanaṃ/
 baddhaviṇmārutaṃ snehairāditaḥ samupācaret//
 bhojanābhyañjanaḥ pānairnirūhaiḥ sānuvāsanaiḥ/
 snigdhasya bhiṣajā svedaḥ kartavyo gulmaśāntaye//
 srotasāṃ mārdaṃ kṛtvā jītvā mārutamulbaṇaṃ/
 bhittvā vibandhaṃ snigdhasya svedo gulmamapohati//
 snehapānaṃ hitaṃ gulme viśeṣeṇordhvanābhije/
 pakvāśayagate bastirubhayaṃ jaṭharāśraye//
 dīpte+agnau vātike gulme vibandhe+anilavarcasoḥ/
 br̥ṇhaṇānyannapānāni snigdhōṣṇāni prayojayet//
 punaḥ punaḥ snehapānaṃ nirūhāḥ sānuvāsanāḥ/
 prayojyā vātagulmeṣu kaphapittānurākṣiṇā//
 kapho vāte jītaprāye pittaṃ śoṇitameva vā/
 yadi kupyati vā tasya kriyamāṇe cikitsite//
 yatholbaṇasya doṣasya tatra kāryaṃ bhiṣagjitam/
 ādāvante ca madhye ca mārutaṃ parirakṣatā//
 vātagulme kapho vṛddho hatvā+agnimaruciṃ yadi/
 hr̥llāsaṃ gauravaṃ tandrāṃ janayedullikhetu tam//
 śūlānāhavibandheṣu gulme vātakapholbaṇe/
 vartayo guṭikāścūrṇaṃ kaphavātaharaṃ hitaṃ//
 pittaṃ vā yadi saṃvṛddhaṃ saṃtāpaṃ vātagulminaḥ/
 kuryādvirecyaḥ sa bhavet sasnehairānulomikaiḥ//
 gulmo yadyanilādīnāṃ kṛte samyagbhiṣagjite/
 na praśāmyati raktasya so+avasekāt praśāmyati//
 snigdhōṣṇenodite gulme paittike sraṃsanaṃ hitaṃ/
 rūkṣoṣṇena tu saṃbhūte sarpiḥ praśamanaṃ param//

pittam vā pittagulmam vā jñātvā pakvāśayasthitam/
 kālavinirharet sadyaḥ satiktaiḥ kṣīrabastibhiḥ//
 payasā vā sukhoṣṇena satikṭena virecayet/
 bhiṣagagnibalāpekṣī sarpiṣā tailvakena vā//
 tṛṣṇājvaraparīdāhaśūlasvedāgnimārdave/
 gulmināmarucau cāpi raktamevāvasecayet//
 cchinnamūlā vidahyante na gulmā yānti ca kṣayam/
 raktaṁ hi vyamlatāṁ yāti, tacca nāsti na cāsti ruk//
 hṛtadoṣaṁ parimlānaṁ jāṅgalaistarpitaṁ rasaiḥ/
 samāśvastaṁ saśeṣārtiṁ sarpirabhyāsayet punaḥ//
 raktapittātivrddhatvāt kriyāmanupalabhya ca/
 yadi gulmo vidahyeta śāstraṁ tatra bhiṣagjitam//
 guruḥ kaṭhinasamsthāno gūḍhamāṁsāntarāśrayaḥ/
 avivarṇaḥ sthiraścaiva hyapakvo gulma ucyate//
 dāhaśūlārtisaṁkṣobhasvapnanāśāratijvaraiḥ/
 vidahyamānaṁ jānīyādgulmaṁ tamupanāhayet//
 vidāhalakṣaṇe gulme bahistuṅge samunnate/
 śyāve saraktaparyante saṁsparśe bastisaṁnibhe//
 nipīditonnate stabdhe &supṭe tatpārśvapīdanāt/
 tatraiva piṇḍite śūle saṁpakvaṁ gulmamādiśet//
 &tatraiva piṇḍitaṁ vidradhiniyatatvāccheṣāṅgāvyāpanaśīlaṁ, tathāvidhe śūle sati; tathā ta-
 sya vidradhiḥ pārśvapīdanena puruṣasya svapne labdhe sukhena nidrāyāṁ prāptāyāṁ' ity
 aṣṭhāṅgasamgrahavyākhyāyām induḥ.
 tatra dhānvantariyāṇāmādhikāraḥ kriyāvidhau/
 vaidyānāṁ kṛtayogyānāṁ vyadhaśodhanaropaṇe//
 antarbhāgasya cāpyetat pacyamānasya lakṣaṇam/
 hṛtkroḍaśūnatā+&antaḥsthe bahiḥsthe pārśvanirgatiḥ//
 &'hṛtkroḍaśūlamantaḥsthe' iti pā-
 pakvaḥ srotāṁsi saṁkledya vrajatyūrdhvamadho+api vā/
 svayaṁpravṛttaṁ taṁ doṣamupekṣeta &hitāśanaiḥ//
 &'hitāśinaḥ' iti pā-
 daśāhaṁ dvādaśāhaṁ vā rakṣaṇ bhiṣagupadravān/
 ata ūrdhvaṁ hitaṁ pānaṁ sarpiṣaḥ saviśodhanam//
 śuddhasya tiktam sakṣaudraṁ prayoge sarpiriṣyate/
 śītalairgurubhiḥ snigdhairgulme jāte kaphātmake//
 avamyasyālpakāyāgneḥ kuryāllaṅghanamāditaḥ/
 mando+agnirvedanā mandā gurustimitakoṣṭhatā//
 sotkleśā cārucirasya sa gulmī vamanopagaḥ/
 uṣṇairevopacaryaśca kṛte vamanalaṅghane//
 yojyaścāhārasaṁsargo bheṣajaiḥ kaṭutiktakaiḥ/
 sānāhaṁ savibandhaṁ ca gulmaṁ kaṭhinamunnatam//
 dṛṣṭvā++ādau svedayeddyuktyā svinnaṁ ca vilayedbhiṣak/
 laṅghanollekhane svede kṛte+agnau saṁpradhukṣite//
 kaphagulmī pibet kāle sakṣārakaṭukaṁ ghṛtaṁ/
 sthānādapasṛtaṁ jñātvā kaphagulmaṁ virecanaiḥ//
 sasnehairbastibhirvā+api śodhayeddāśamūlikaiḥ/
 mande+agnāvanile mūḍhe jñātvā sasnehamāśayam//
 guṭikācūrṇaniryūhāḥ prayojyāḥ kaphagulminām/
 kṛtamūlaṁ mahāvāstum kaṭhinaṁ stimitaṁ gurum//
 jayetkaphakṛtaṁ gulmaṁ kṣārāriṣṭāgnikarmabhiḥ/
 doṣaprakṛtigulmartuyogaṁ buddhvā kapholbaṇe//

baladoṣapramāṇajñāḥ kṣāraṃ gulme prayojayet/
 ekāntaraṃ dvyantaraṃ vā tryaham viśrama vā punaḥ//
 śārīrabaladoṣāṇāṃ vrddhikṣapaṇakovidāḥ/
 śleṣmāṇaṃ madhuraṃ snigdhaṃ māmśakṣīraghṛtāśinaḥ//
 chittvā chittvā++āśayāt kṣāraḥ kṣaratvāt kṣārayatyadhaḥ/
 mande+agnāvarucau sātmye madye sasnehamaśnatām//
 prayojyā mārgaśuddhyarthamariṣṭāḥ kaphagulminām/
 laṅghanollekhanaiḥ svedaiḥ sarpiḥpānairvirecanaiḥ//
 bastibhirguṭikācūrṇakṣārāriṣṭagaṇairapi/
 ślaiṣmikaḥ kṛtamūlatvādyasya gulmo na śāmyati//
 tasya dāho hr̥te rakte śaralohādibhirhitaḥ/
 auṣṇyāttaiḥkṣṇyācca śamayedagnirgulme kaphānilau//
 tayoh śamācca saṃghāto gulmasya vinivartate/
 dāhe dhānvantariyāṇāmatrāpi bhiṣajām balam//
 kṣāraprayoge bhiṣajām kṣāratantavidām balam/
 vyāmiśradoṣe vyāmiśra eṣa eva kriyākramaḥ//
 siddhānataḥ pravakṣyāmi yogān gulmanibarhaṇān/
 tryūṣaṇatṛiphalādhānyaviḍaṅgacavyacitrakaiḥ//
 kalkīkṛtairghṛtaṃ siddhaṃ sakṣīraṃ vātagulmanut/
 iti tryūṣaṇādighṛtam/
 eta eva ca kalkāḥ syuḥ kaṣāyaḥ & pañcamūlikaḥ//
 &`pañcamūlikaḥ' iti pā-
 dvipañcamūliko vā+api tadghṛtaṃ gulmanut param/
 iti tryūṣaṇādighṛtamaparam/
 (ṣaṭpalaṃ vā pibet sarpiryaduktaṃ rājayaḥkṣmaṇi//)
 prasannayā vā & kṣīrārthaṃ surayā dāḍimena vā/
 dadhnaḥ sareṇa vā kāryaṃ ghṛtaṃ mārutagulmanut//
 &`kṣīrotthaṃ' iti pā-
 hiṅgusauvarcalājāḍībīḍadāḍimadīpyakaiḥ/
 puṣkaravyoṣadhanyākavetasakṣāracitrakaiḥ//
 ṣaṭīvacājagandhailāsurasaiśca vipācitam/
 śūlānāhaharaṃ sarpirdadhna cānilagulminām//
 iti hiṅgusauvarcalādyam ghṛtam/
 hapuṣāvyoṣapṛthvīkācavyacitrakasaindhavaiḥ/
 sājāḍīpipalīmūladīpyakairvipacedghṛtam//
 sakolamūlakarasam sakṣīradadhidāḍimam/
 tat param vātagulmaghnam śūlānāhavimokṣaṇam//
 yonyarśograhaṇīdoṣaśvāsakāsārucijvarān/
 bastihṛtpārśvaśūlam ca ghṛtametadvyapohati//
 iti hapuṣādyam ghṛtam/
 pippalyā picuradhyardho dāḍimāddvipalaṃ palam/
 dhānyātpaṇca ghṛtācchuṇṭhyāḥ karṣaḥ kṣīraṃ caturguṇam//
 siddhametairghṛtaṃ sadyo vātagulmam vyapohati/
 yonīśūlam śīraḥśūlamarśāṃsi viṣamajvaram//
 iti pippalyādyam ghṛtam/
 ghṛtānāmauṣadhagaṇā ya ete parikīrtitāḥ/
 te cūrṇayogā vartyastāḥ kaṣāyāste ca gulminām//
 koladāḍimagharmāmbusurāmaṇḍāmlakāñjikaiḥ/
 śūlānāhaharī peyā bījapūrarasena vā//
 cūrṇāni mātuluṅgasya bhāvitāni rasena vā/
 kuryādvartīḥ saguṭikā gulmānāhārtiśāntaye//

hiṅgu trikaṭukaṃ pāṭhāṃ hapuṣāmabhayāṃ śaṭīm/
 ajamodājagandhe ca tintiḍīkāmlavetasau//
 dāḍimaṃ puṣkaraṃ dhānyamajājīm citrakāṃ vacām/
 dvau kṣārau lavaṇe dve ca cavyaṃ caikatra cūrṇayet//
 cūrṇametat prayoktavyamannapāṇeṣvanatyayam/
 prāgbhaktamathavā peyaṃ madyenoṣṇodakena vā//
 pārśvahr̥dbastiśūleṣu gulme vātakaphātmake/
 ānāhe mūtrakṛcchre ca śūle ca gudayoniḥ//
 grahaṇyārśovikāreṣu plīhni pāṇḍvāmaya+arucau/
 urovibandhe hikkāyāṃ kāse śvāse galagrahe//
 bhāvitāṃ mātuluṅgasya cūrṇametadrasena vā/
 bahuśo guṭikāḥ kār्याḥ kārmukāḥ syustato+adhikam//
 iti hiṅvādicūrṇaṃ guṭikā ca/
 mātuluṅgaraso hiṅgu dāḍimaṃ biḍasaindhave/
 surāmaṇḍena pātavyaṃ vātagulmarujāpaham//
 śaṭipuṣkarahiṅgvamlavetasakṣārācitrakāṇ/
 dhānyakaṃ ca yavānīm ca viḍaṅgaṃ saindhavaṃ vacām//
 sacavyapippalīmūlāmajagandhāṃ sadāḍimām/
 ajājīm cājamodāṃ ca cūrṇaṃ kṛtvā prayojayet//
 rasena mātuluṅgasya madhuśuktena vā punaḥ/
 bhāvitāṃ guṭikāṃ kṛtvā supiṣṭāṃ kolasaṃmitām//
 gulmaṃ plīhānamānāhaṃ śvāsaṃ kāsamarocakam/
 hikkāṃ hr̥drogamarsāṃsi vividhāṃ śirasorujam//
 pāṇḍvāmayaṃ kaphotkleśaṃ sarvajāṃ ca pravāhikāṃ/
 pārśvahr̥dbastiśūlaṃ ca guṭikāṣā vyapohati//
 nāgarārdhapalaṃ piṣṭvā dve pale luñcitasya ca/
 tilasyaikaṃ guḍapalaṃ kṣīreṇoṣṇena nā pibet//
 vātagulmamudāvartaṃ yoniśūlaṃ ca nāśayet/
 pibederandajaṃ tailaṃ vāruṇīmaṇḍamiśritam//
 tadeva tailaṃ payasā vātagulmī pibennaraḥ/
 śleṣmaṇyanubale pūrvam hitaṃ pittānuge param//
 sādhayecchuddhaśuṣkasya laśunasya catuṣpalam/
 &kṣīrodake+aṣṭaguṇite kṣīraśeṣaṃ ca nā pibet//
 &kṣīre jalāṣṭaguṇite' iti pā-.
 vātagulmamudāvartaṃ gr̥dhrasīm viṣamajvaram/
 hr̥drogaṃ vidradhiṃ śoṭhaṃ sādhatyatyāśu tatpayah//
 iti laśunakṣīram/
 tailaṃ prasannā gomūtramāranālaṃ yavāgrajam/
 gulmaṃ jaṭharamānāhaṃ pītamekatra sādhatet//
 iti tailapañcakam/
 pañcamūlīkaṣāyeṇa &sakṣāreṇa śilājatu/
 pibettasya prayogeṇa vātagulmāt pramucyate//
 iti śilājaturayogaḥ/
 &sakṣīreṇa' iti pā-.
 vāṭyaṃ pippaliyūṣeṇa mūlakānāṃ rasena vā/
 bhuktvā snigdhāmudāvartādvātagulmādvimucyate//
 śūlānāhavibandhārtam svedayedvātagulminam/
 svedaiḥ svedavidhāvuktairnāḍīprastarasāṅkaraiḥ//
 bastikarma paraṃ vidyādgulmaghnaṃ taddhi mārutam/
 sve sthāne prathamam jivā sadyo gulmamapohati//
 tasmādhikṣṇāśo gulmā nirūhaiḥ sānuvāsanaiḥ/

prayujyamānaiḥ sām̐yanti vātapittakaphātmakāḥ //
 gulmaghnā vividhā diṣṭāḥ siddhāḥ siddhiṣu bastayaḥ/
 gulmaghnāni ca tailāni vakṣyante vātarogike //
 tāni mārutaje gulme pānābhyaṅgānuvāsanaḥ/
 prayuktānyāśu sidhyanti tailaṃ & hyanilajitparam //
 & `hyanilajitvaram' iti pā-
 nīlinīcūrṇasaṃyuktaṃ pūrvoktaṃ ghṛtameva/
 samalāya pradātavyaṃ śodhanaṃ vātagulmine //
 nīlinītrivṛtādantīpathyākampillakaiḥ saha/
 śodhanārthaṃ ghṛtaṃ deyaṃ sabidākṣāranāgaram //
 nīlinīm triphalāṃ rāsnāṃ balāṃ kaṭukaroḥiṇīm/
 pacedvīdaṅgaṃ vyāghrīm ca palikāni jalādhake //
 tena pādāvaśeṣeṇa ghṛtaprasthaṃ vipācayet/
 dadhnaḥ prasthena saṃyojya sudhākṣīrapalena ca //
 tato ghṛtapalaṃ dadyādyavāgūmaṇḍamiśritam/
 jīrṇe saṃyagviriktaṃ ca bhojayedrasabhojanam //
 gulmakuṣṭhodaravyaṅgaśophapāṇḍvāmāyajvarān/
 śvitraṃ plīhānamunmādaṃ ghṛtametadvyapohati //
 iti nīlinyādyam ghṛtam/
 kukkuṭāśca mayūrāśca tittirikrauñcavartakāḥ/
 śālayo madirā sarpirvātagulmabhiṣagjitam //
 hitamuṣṇaṃ dravaṃ snigdhaṃ bhojanaṃ vātagulminām/
 samaṇḍavāruṇīpānaṃ pakvaṃ vā dhānyakairjalam //
 mande+agnau vardhate gulmo dīpte cāgnau praśāmyati/
 tasmānnā nātisauhityaṃ kuryānnātilaṅghanam //
 sarvatra gulme prathamam snehasvedopapādite/
 yā kriyā kriyate siddhiṃ sā yāti na virūkṣite //
 bhiṣagātyayikam buddhvā pittagulmamupācayet/
 vairecanikasiddhena sarpiṣā & tiktakena vā //
 & `payasā+api vā' iti pā-
 rohiṇīkaṭukānimbamadhukatriphalātvacaḥ/
 karṣāṃśāstrāyamāṇā ca paṭolatrivṛtoḥ pale //
 dve pale ca masūrāṇāṃ sādhyamaṣṭagaṇe+ambhasi/
 śṛtāccheṣaṃ ghṛtasamaṃ sarpiṣāśca catuṣpalam //
 pibet saṃmūrcchitaṃ tena gulmaḥ sām̐yati paittikāḥ/
 jvarasṛṣṇā ca śūlaṃ ca bhramo mūrcchā+arucistathā //
 iti rohiṇyādyam ghṛtam/
 jale daśagaṇe sādhyam trāyamāṇācatuṣpalam/
 pañcabhāgasthitaṃ pūtaṃ kalkaiḥ saṃyojya kārṣikāḥ //
 rohiṇī kaṭukā mustā trāyamāṇā durālabhā/
 kalkaistāmalakīvīrājīvantīcandanotpalaiḥ //
 rasasyāmalakānām ca kṣīrasya ca ghṛtasya ca/
 palāni pṛthagaṣṭāṣṭau dattvā saṃyagvipācayet //
 pittaraktabhavaṃ gulmaṃ vīsarpaṃ paittikaṃ jvaram/
 hṛdrogaṃ kāmālāṃ kuṣṭhaṃ hanyādetadghṛtottamam //
 iti trāyamāṇādyam ghṛtam/
 rasenāmalakekṣūṇāṃ & ghṛtapādaṃ vipācayet/
 pathyāpādaṃ pibetsarpistatsiddhaṃ pittagulmanut //
 ityāmalakādyam ghṛtam/
 & `ghṛtaprasthaṃ' iti pā-
 drākṣāṃ madhūkaṃ kharjūraṃ vidārīm saśatāvarīm/

parūṣakāṇi triphalāṃ sādhayetpalasaṃmitam//
 jalāḍhake pādaśeṣe rasamāmalakasya ca/
 ghṛtamikṣurasam kṣīramabhayākalkapādikam//
 sādhayettadghṛtam siddham śarkarākṣaudrapādikam/
 prayogāt pittagulmaghnam sarvapittavikāranut//
 iti drākṣādyam ghṛtam/
 vṛṣam samūlamāpothya pacedaṣṭaguṇe jale/
 śeṣe+aṣṭabhāge tasyaiva puṣpakalkam pradāpayet//
 tena siddham ghṛtam śītam sakṣaudram pittagulmanut/
 raktapittajvaraśvāsakāsahṛdroganāśanam//
 iti vāsāghṛtam/
 dvipalam trāyamāṇāyā jaladviprasthasādhitam/
 aṣṭabhāgasthitam pūtam koṣṇam kṣīrasamam pibet//
 pibedupari tasyoṣṇam kṣīrameva yathābalam/
 tena nirhṛtadoṣasya gulmaḥ śāmyati paittikaḥ//
 drākṣābhayārasam gulme paittike saguḍam pibet/
 lihyātkampillakam vā+api virekārtham madhudravam//
 dāhapraśamano+abhyaṅgaḥ sarpiṣā pittagulminām/
 candanādyena tailena tailena madhukasya vā//
 ye ca &pittajvaraharāḥ satiktāḥ kṣīrabastayaḥ/
 hitāste pittagulmibhyo vakṣyante ye ca siddhiḥ//
 &`pittajvarārtānām' iti pā-
 śālayo jāṅgalaṃ māṃsam gavyāje payasī ghṛtam/
 kharjūrāmalakam drākṣam dāḍimam saparūṣakam//
 āhārārtham prayoktavyam pānārtham salilam śṛtam/
 balāvidārīgandhādyaiḥ pittagulmacikitsitam//
 āmānvaye pittagulme sāme vā kaphavātike/
 yavāgūbhiḥ khadairyūṣaiḥ saṃdhukṣyo+agnirvilāṅghite//
 śamaprapakopau doṣāṇām sarveṣāmagṇisamśritau/
 tasmādagṇim sadā rakṣennidānāni ca varjayet//
 vamanam vamanārthāya pradadyāt kaphagulmine/
 snigdhasvinnaśarīrāya gulme śaithilyamāgate//
 pariveṣṭya pradīptāmstu balvajānathavā kuśān/
 bhiṣakkumbhe samāvāpya gulmam ghaṭamukhe nyaset//
 &samgrhīto yadā gulmastadā ghaṭamathoddharet/
 vastrāntaram tataḥ kṛtvā &&bhindyādgulmam pramāṇavit//
 &`sa grhīto yadā' iti pā-. &&cchindyādgulmam pramāṇavit / vimargajam yadā paśyet' iti
 gaṅgādharasammataḥ pāṭhah.
 vimārgājapadādarśairyathālābham prapīdayet/
 mṛdgīyādgulmamevaikam na &tvantrahṛdayam spr̥śet//
 &`na tvatra hṛdayam' iti pā-
 tilairāṇḍatasībījasarṣapāiḥ parilipya ca/
 śleṣmagulmamayaḥpātraiḥ sukhoṣṇaiḥ svedayedbhiṣak//
 savyoṣakṣāralavaṇam daśamūlīśṛtam ghṛtam/
 kaphagulmam jayatyāśu sahiṅgubīḍadāḍimam//
 iti daśamūlīghṛtam/
 bhallātākānām dvipalam pañcamūlam palonmitam/
 sādhyam vidārīgandhādyamāpothya salilāḍhake//
 pādaśeṣe rase tasmin pippalīm nāgaram vacām/
 viḍaṅgam saindhavam hiṅgu yāvaśūkam bīḍam śaṭīm//
 citrakam madhukam rāsnām piṣṭvā karṣasamam bhiṣak/

prasthaṃ ca payaso dattvā ghṛtaprasthaṃ vipācayet//
 etadbhallātakaghṛtaṃ kaphagulmaharaṃ param/
 plīhapāṇḍvāmayaśvāsagrahaṇīrogakāsanut//
 iti bhallātakādyam ghṛtam/
 pippalīpippalīmūlacavyacitrakanāgaraiḥ/
 palikaiḥ sayavakṣārairghṛtaprasthaṃ vipācayet//
 kṣīraprasthaṃ ca tat sarpihanti gulmaṃ kaphātmakam/
 grahaṇīpāṇḍurogaghaṇaṃ plīhakāsajvarāpaham//
 iti kṣīraṣaṭpalakam ghṛtam/
 trivṛtāṃ triphalāṃ dantīm daśamūlaṃ palonmitam/
 jale caturguṇe paktvā caturbhāgasthitam rasam//
 sarpireraṇḍajam tailaṃ kṣīraṃ caikatra sādhayet/
 sa siddho miśrakasnehaḥ sakṣaudraḥ kaphagulmanut//
 kaphavātavibandheṣu kuṣṭhaplīhodareṣu ca/
 prayojyo miśrakaḥ sneho yonīśūleṣu cādhikam//
 iti miśrakaḥ snehaḥ/
 yaduktaṃ vātagulmaghaṇaṃ sraṃsanam nīlinīghṛtam/
 dviguṇaṃ tadvirekārthaṃ prayojyam kaphagulminām//
 sudhākṣīradrave cūrṇaṃ trivṛtāyāḥ subhāvitam/
 kārṣikaṃ madhusarpibhyām &līdhvā sādhu viricyate//
 &līdhaṃ sādhu virecayet' iti pā-
 jaladronē vipaktavyā viṃsatīḥ pañca cābhayāḥ/
 dantīyāḥ palāni tāvanti citrakasya tathaiva ca//
 aṣṭabhāgāvaśeṣaṃ tu rasaṃ pūtamadhikṣipet/
 dantīsamam guḍam pūtaṃ kṣipettatrābhayāśca tāḥ//
 tailārdhakuḍavaṃ caiva trivṛtāyāścatuspalam/
 cūrṇitaṃ &palamekaṃ tu pippalīviśvabheṣajam//
 &cārdhapalikam' iti pā-
 tat sādhyam lehavacchīte tasmimstailasamam madhu/
 kṣipeccūrṇapalam caikaṃ tvagelāpatrakeśarāt//
 tato lehapalam līdhvā jagdhvā caikām harītakīm/
 sukhaṃ viricyate snigdho doṣaprasthamanāmamam//
 gulmaṃ śvayathumarśāmsi pāṇḍurogamarocakam/
 hṛdrogaṃ grahaṇīdoṣaṃ kāmālāṃ viśamajvaram//
 kuṣṭhaṃ plīhānamānāhameṣā hanyupasevitā/
 niratyayaḥ kramaścāsyā dravo māṃsarasaudanaḥ//
 iti dantīharītakī/
 siddhāḥ siddhiṣu vakṣyante nirūhāḥ kaphagulminām/
 ariṣṭayogāḥ siddhāśca grahaṇyārśaścikitsite//
 yaccūrṇaṃ guṭikā yāśca vihitā vātagulminām/
 dviguṇakṣārahiṅgvamlavetasāstāḥ kaphe hitāḥ//
 ya eva grahaṇīdoṣe kṣārāste kaphagulminām/
 siddhā niratyayāḥ śastā dāhastvante praśasyate//
 prapurāṇāni dhānyāni jāṅgalā mṛgapakṣiṇāḥ/
 kaulattho mudgayūśaśca pippalyā nāgarasya ca//
 śuṣkamūlakayūśaśca bilvasya &varuṇasya ca/
 cirabilvāṅkurāṇāṃ ca yavānyāścitrakasya ca//
 &`taruṇasya' iti pā-
 bījapūrakahiṅgvamlavetasakṣārādāḍimaiḥ/
 takreṇa tailasarpirbhyām vyañjanānyupakalpayet//
 pañcamūlīṣṭam toyam purāṇam vāruṇīrasam/

kaphagulmī pibetkāle jīrṇaṃ mādhvīkameva vā / /
 yavānīcūrṇitaṃ takraṃ biḍena lavaṇīkṛtaṃ /
 pibet saṃdīpanaṃ &vātakaphamūtrānulomanam / /
 &vātamūtravarco+anulomanam' iti pā-
 saṃcitaḥ kramaśo gulmo mahāvāstuparigrahaḥ /
 kṛtamūlaḥ sirānaddho yadā kūrma ivonnataḥ / /
 &daurbalyāruciḥṛllāsakāsavamyaratijvaraiḥ /
 tṛṣṇātandrāpratiśyāyairyujyate na sa sidhyati / /
 &daurvarṇyāruci-' iti pā-
 grhītvā sajvaraśvāsaṃ vamyatisārapīḍitaṃ /
 hṛnnābhīhastapādeṣu śophaḥ karṣati gulminam / /
 raudhirasya tu gulmasya garbhakālavyatikrame /
 snigdhasvinnaśarīrāyai dadyāt snehavirecanam / /
 palāśakṣārapātre dve dve pātre tailasarpīṣoḥ /
 gulmaśaithilyajananīm paktvā mātrāṃ prayojayet / /
 prabhidyeta na yadyevaṃ &dadyādyoniviśodhanam /
 kṣāreṇa yuktaṃ palalaṃ sudhākṣīreṇa va punaḥ / /
 &-virecanam' iti pā-
 ābhyāṃ vā bhāvitān dadyādyonau kaṭukamatsyakān /
 varāhamatsyapittābhyāṃ laktakān vā subhāvitān / /
 adho haraiścordhvaharairbhāvitān vā samākṣikaiḥ /
 kiṇvaṃ vā saguḍakṣāraṃ dadyādyoniviśodhanam / /
 raktapittaharaṃ kṣāraṃ lehayenmadhusarpiṣā /
 laśunaṃ madirāṃ tikṣṇāṃ matsyāṃścāsyai pradāpayet / /
 bastiṃ sakṣīragomūtraṃ sakṣāraṃ dāśamūlikam /
 adṛśyamāne rudhire dadyād gulmaprabhedanam / /
 pravartamāne rudhire dadyānmāṃsarasaudanam /
 ghṛtatailena cābhyāṅgaṃ pānārthaṃ taruṇīm surāṃ / /
 rudhire+atipravṛtte tu raktapittaharīḥ kriyāḥ /
 kāryā vātarugārtāyāḥ sarvā vātaharīḥ punaḥ / /
 ghṛtatailāvasekāmśca tittirīṃścaraṇāyudhān /
 surāṃ samaṇḍāṃ pūrvaṃ ca pānamamlasya sarpiṣaḥ / /
 prayojayeduttaraṃ vā jīvanīyena sarpiṣā /
 atipravṛtte rudhire satiktenānuvāsanam / /
 tatra ślokaḥ snehaḥ svedaḥ sarpirbastiścūrṇāni bṛmhaṇaṃ guḍikāḥ /
 vamanavirekau mokṣaḥ kṣatajasya ca vātagulmavatām / /
 sarpiḥ satiktasiddham kṣīraṃ prasraṃsanaṃ nirūhāśca /
 raktasya cāvasecanamāśvāsanaśamanayogāḥ / /
 upanāhanaṃ saśastraṃ pakvasyābhyantaraprabhinnasya /
 saṃśodhanasaṃśamanaṃ pittaprabhavyasya gulmasya / /
 snehaḥ svedo bhedo laṅghanaṃ mullekhanam virekaśca /
 sarpirbastirguṭikāścūrṇamariṣṭāśca sakṣārāḥ / /
 gulmasyānte dāhaḥ kaphajasyāgre+apanītaraktasya /
 gulmasya raudhirasya kriyākramaḥ strībhavyayoktaḥ / /
 pathyānnapānasevā hetūnāṃ varjanaṃ yathāsvaṃ ca /
 nityaṃ cāgnisamādhiḥ snigdhasya ca sarvakarmāṇi / /
 heturliṅgaṃ siddhiḥ kriyākramaḥ sādhyatā na yogāśca /
 gulmacikitsitasamgraha etāvān vyāhṛto+agniveśasya

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte cikitsitasthāne gulmacikitsitaṃ nāma pañcamo+adhyāyah / /

6.5 ṣaṣṭho+adhyāyaḥ/

athātaḥ pramehacikitsitaṁ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ// nirmohamānānuśayo nirāśaḥ punarvasurjñānat-
apoviśālaḥ/

kāle+agniveśāya sahetuliṅgānuvāca mehāñśamanam ca teṣām//
āsyāsukhaṁ svapnasukhaṁ dadhīni grāmyaudakānūparasāḥ payāṁsi/
navānnapānam guḍavaikṛtaṁ ca pramehahetuḥ kaphakṛcca sarvam//
medaśca māṁsam ca śarīrajaṁ ca kledaṁ kapho bastigataṁ pradūṣya/
karoti mehān samudīrṇamuṣṇaistāneva pittaṁ paridūṣya cāpi//
kṣīṇeṣu doṣeṣvavakṛṣya bastau dhātūn pramehānanilaḥ karoti/
doṣo hi bastiṁ samupetya mūtraṁ saṁdūṣya mehāñjanayediyathāsvam//
sādhyāḥ kaphoththā daśa, pittajāḥ ṣaṭ yāpyā, na sādhyāḥ pavanāccatuṣkaḥ/
samakriyatvādviṣamakriyatvānmahātyayatvācca yathākramaṁ te//
kaphaḥ sapittaḥ pavanaśca doṣā medo+asraśukrāmbuvasālasikāḥ/
majjā rasaujaḥ piṣitaṁ ca &dūṣyāḥ pramehiṇām, viṁśatireva mehāḥ//
&`dūjyaṁ' iti pā-

jalopamaṁ cekṣurasopamaṁ vā ghaṇaṁ ghaṇaṁ copari viprasannaṁ/
śuklaṁ saśukraṁ śiśiraṁ śanairvā lāleva vā vālukayā yutaṁ vā//
vidyāt pramehān kaphajān daśaitān kṣāropamaṁ kālamathāpi nīlam/
hāridramāñjiṣṭhamathāpi raktametān pramehān ṣaḍuśanti pittāt//
majjaujasā vā vasayā+anvitaṁ vā lasikayā vā satataṁ vibaddham/
caturvidhaṁ &mūtrayatiḥ vātāccheṣeṣu dhātuṣvapakarṣiteṣu//
&`mūtrayate+nilena' iti pā-

varṇaṁ rasaṁ sparśamathāpi gandhaṁ yathāsvadoṣaṁ bhajate pramehaḥ/
śyāvāruṇo vātakṛtaḥ saśūlo majjādisādguṇyamupaityasādhyāḥ//
svedo+aṅgagandhaḥ śithilāṅgatā ca śayyāsanasvapnasukhe ratiśca/
hṛnnetrājihvāśravaṇopadeho ghaṇāṅgatā keśanakhātivrddhiḥ//
śītapriyatvaṁ galatāluśo mādhyamāsyē karapādadaḥaḥ/
bhaviṣyato mehagadasya rūpaṁ mūtre+abhidhāvanti pipilikāśca//
sthūlaḥ pramehī balavānihaikaḥ kṛśastathaikaḥ paridurbalaśca/
saṁbr̥mhaṇaṁ tatra kṛśasya kāryaṁ saṁśodhanaṁ doṣabalādhikasya//
snigdhasya yogā vividhāḥ prayojyāḥ kalpopadiṣṭā &malaśodhanāya/
ūrdhvaṁ tathā+adhaśca male+apanīte meheṣu saṁtarpaṇameva kāryaṁ//
&`malśodhanā ye' iti pā-

gulmaḥ kṣayo mehanabastiśūlaṁ mūtragrahaścāpyapatarpaṇena/
pramehiṇaḥ syuḥ, &&paritarpaṇāni kāryāni &&tasya prasamīkṣya vahnim//
&`paribṛmhaṇāni' iti pā- &&tasmāt' iti pā-

saṁśodhanaṁ nārhati yaḥ pramehī tasya kriyā saṁśamanī prayojyā/
manthāḥ kaṣāyā yavacūrṇalehāḥ pramehaśāntyai laghavaśca bhakṣyāḥ//
ye viṣkirā ye pratudā vihaṅgāsteṣāṁ rasairjāṅgalajairmanojñaiḥ/
yavaudanaṁ rūkṣamathāpi &vāṭyamadyāt sasaktūnapi cāpyapūpān//
&`vāṭyaṁ madyān' iti pā-

mudgādiyūṣairatha tiktaśākaiḥ purāṇaśālyodanamādadīta/
dantīṅgudītailayutaṁ pramehī tathā+atasīsarṣapatailayuktaṁ//
saṣaṣṭikaṁ syāttr̥ṇadhānyamannaṁ yavapradhānastu bhavet pramehī/
yavasya bhakṣyān vividhāṁstathā+adyāt kaphapramehī madhusaṁprayuktān//
niśisthitānām triphalākaṣāye syustarpaṇāḥ kṣaudrayutā yavānām/
tān sīdhuyuktān prapibet pramehī prāyogikānmehavadhārthameva//
ye śleṣmamehe vihitāḥ kaṣāyāstairbhāvitānām ca pṛthagyavānām/
saktūnapūpān saguḍān sadhānān bhakṣyāṁstathā+anyān vividhāṁśca khādet//
kharāśvagohaṁsapṛṣadbhṛtānām tathā yavānām vividhāśca bhakṣyāḥ/

deyāstathā veṇuyavā yavānām kalpena godhūmamayāśca bhakṣyāḥ //
 saṃśodhanollekhanalaṅghanāni kālē prayuktāni kaphapramehān //
 jayanti pittaprabhavān virekaḥ saṃtarpaṇaḥ saṃśamano vidhiśca //
 dārvīm surāhvām triphalām samustām kaṣāyamutkvāthya pibet pramehī /
 kṣaudreṇa yuktāmāthavā haridrām pibedrasenāmalakīphalānām //
 haritākiṭaṭphalamustalodhram pāṭhāviḍaṅgārjunadhanvanāśca /
 ubhe haridre tagaram viḍaṅgam kadambaśālārjunadīpyakāśca //
 dārvī viḍaṅgam khadiro dhavaśca surāhvakuṣṭhāgurucandanāni /
 dārvyagnimanthau triphalā sapāṭhā pāṭhā ca mūrvā ca tathā śvadamṣṭrā //
 yavānyuśīrānyabhayāguḍūcāvyābhayācitrakasaptaparṇāḥ /
 pādaiḥ kaṣāyāḥ kaphamehinām te daśopadiṣṭā madhusaṃprayuktāḥ //
 uśīralodhrāñjanacandanānām uśīramustāmālakābhayānām /
 paṭolanimbāmālakāmṛtānām mustābhayāpadmakavṛkṣakānām //
 lodhrāmbukālīyakadhātākīnām nimbārjunāmṛtāniśotpalānām /
 śīrīṣasarjārjunakeśārānām priyaṅgupadmotpalakimśukānām //
 &āśvatthapāṭhāsanavetasānām kaṭaṅkaṭeryutpalamustakānām /
 paitteṣu meheṣu daśa pradiṣṭāḥ pādaiḥ kaṣāyā madhusaṃprayuktāḥ //
 &āśvatthayāsāsanavetasānām' iti pā-
 sarveṣu meheṣu matau tu pūrvau kaṣāyayogau vihitāstu sarve /
 manthasya pāne yavabhāvanāyām syurbhojane pānavidhau pṛthak ca //
 siddhāni tailāni ghṛtāni caiva &deyāni meheṣvanilātmakeṣu /
 medaḥ kaphaścaiva kaṣāyayogaiḥ snehaiśca vāyuh śamameti teṣām //
 &`yojyāni' iti pā-
 kampillasaptacchadaśālājāni baibhītarauhitakakauṭajāni /
 kapitthapuṣpāni ca cūrṇitāni kṣaudreṇa lihyāt kaphapittamehī //
 pibedrasenāmalakasya cāpi kalkīkṛtānyakṣasamāni kālē /
 jīrṇe ca bhuñjīta purāṇamannaṃ mehī rasairjāṅgalajairmanojñaiḥ //
 drṣṭvā+anubandham pavanāt kaphasya pittasya vā snehavidhirvikalpyaḥ /
 tailam kaphe syāt svakaṣāyasiddham pitte ghṛtam pittaharaiḥ kaṣāyaiḥ //
 trikaṇṭakāśmantakasomavalkairbhallātakaiḥ sātiviṣaiḥ salodhraiḥ /
 &vacāpaṭolārjunanimbamustairharidrayā padmakadīpyakaiśca //
 &`pāṭhāpaṭolārjunanimbamustaiḥ' iti pā-
 māñjiṣṭhayā cāgurucandanaiśca sarvaiḥ samastaiḥ kaphavātajeṣu /
 meheṣu tailam vipaced, ghṛtam tu paitteṣu, miśram triṣu lakṣaṇeṣu //
 phalātrikam dāruniśām viśālām mustām ca niḥkvāthya niśām sakalkām /
 pibet kaṣāyam madhusaṃprayuktam sarvaprameheṣu samuddhateṣu //
 lodhram śaṭim puṣkaramūlamelām mūrvām viḍaṅgam triphalām yamānīm (yavānīm?) /
 cavyam priyaṅgum kramukam viśālām kirātatikṭam kaṭurohiṇīm ca //
 bhārṅgīm nataṃ citrakapippalīnām mūlam sakuṣṭhātiviṣam sapāṭham /
 kaliṅgākān keśaramindrasāhvām nakham sapatram maricam plavam ca //
 drone+ambhasaḥ karṣasamāni paktvā pūte caturbhāgajalāvaśeṣe /
 rase+ardhabhāgam madhunaḥ pradāya pakṣam nidheyo ghṛtabhājanasthaḥ //
 &madhvāsavo+ayam kaphapittamehān kṣipram nihanyāddvipalaprayogāt /
 pāṇḍvāmāyārśāmsyaruciṃ grahaṇyā doṣam kilāsam vividham ca kuṣṭham //
 &`lodhrāsavo+ayam' iti pā- iti madhvāsavaḥ /
 kvāthaḥ sa evāṣṭapalam ca dantyā bhallātākānām ca catuṣpalam syāt /
 sitopalā tvaṣṭapalā viśeṣaḥ kṣaudram ca tāvat pṛthagāsavau tau //
 sārōdakam vā+atha kuśōdakam vā madhūdakam vā triphalārasam vā /
 sīdhum pibedvā nigadam pramehī mādhvīkamagryam cirasamsthitam vā //
 māṃsāni śūlyāni mrgadvijānām khādedyavānām vividhāmśca bhakṣyān /
 saṃśodhanāriṣṭakaṣāyalehaiḥ saṃtarpaṇotthāñ śamayet pramehān //

bhṛṣṭāṇ yavāṇ bhakṣayataḥ prayogācchuṣkāṁśca saktūṇna bhavanti mehāḥ/
 śvitraṁ ca kṛcchraṁ kaphajaṁ ca kuṣṭhaṁ tathaiva mudgāmalakaprayogāṇ//
 saṁtarpaṇottheṣu gadeṣu yogā medasvināṁ ye ca mayopadiṣṭāḥ/
 virūkṣaṇārthaṁ kaphapittajeṣu siddhāḥ prameheṣvapi te prayojyāḥ//
 vyāyāmayogairvidhaiḥ pragāḍhairudvartanaiḥ snāṇajālāvasekaiḥ/
 sevyatvagelāgurucandanādyair- & vilepanaiścāśu na santi mehāḥ//
 & `vilepanaiśca praśamanti' iti pā-
 kledaśca medaśca kaphaśca vṛddhaḥ pramehahetuḥ prasamīkṣya tasmāt/
 vaidyena pūrvaṁ kaphapittajeṣu meheṣu kāryāṇyapatarpaṇāni//
 yā vātamehāṇ prati pūrvamuktā vātolaṇāṇāṁ vihitā kriyā sā/
 vāyurhi meheṣvatikarṣītāṇāṁ kupyatyasādhyāṇ prati nāsti cintā//
 yairhetubhirye prabhavanti mehāsteṣu prameheṣu na te niṣevyāḥ/
 hetorasevā vihitā yathaiva jātasya rogasya bhaviccikitsā//
 hāridravarṇaṁ rudhiraṁ ca mūtraṁ vinā pramehasya hi pūrvarūpaiḥ/
 yo mūtrayettaṁ na vadet pramehaṁ raktasya pittasya hi sa prakopaḥ//
 drṣṭvā pramehaṁ madhuraṁ sapicchaṁ madhūpamaṁ syāddvidvidho vicāraḥ/
 kṣīṇeṣu doṣeṣvanilātmakaḥ syāt saṁtarpaṇādvā kaphasaṁbhavaḥ syāt//
 sapūrvarūpāḥ kaphapittamehāḥ krameṇa ye vātakṛtāśca mehāḥ/
 sādhyā na te, pittakṛtāstu yāpyāḥ, sādhyāstu medo yadi na praduṣṭaṁ//
 jātaḥ pramehī madhumehino vā na sādhyā uktaḥ sa hi bījadoṣāt/
 ye cāpi kecit kulajā vikārā bhavanti tāṁśca pravadyasādhyāṇ//
 pramehiṇāṁ yāḥ piḍakā mayoktā rogādhikāre pṛthageva sapta/
 tāḥ śalyavidbhīḥ kuśalaiścikitsyāḥ śastreṇa saṁśodhanaropaṇaiśca//
 tatra ślokaḥ---heturdoṣo dūṣyaṁ mehāṇāṁ sādhyatānurūpaśca/
 mehī & dvidvidhastrividhaṁ bhiṣagjitamatikṣapaṇadoṣaḥ//
 & `dvidvidhaṁ' yogīndranāthasenaścaṁmataḥ pāṭhaḥ
 ādyā yavāṇnavikṛtirmāṇthā mehāpahāḥ kaṣāyāśca/
 tailaghṛtalehayogā bhakṣyāḥ pravaraśavāḥ siddhāḥ//
 vyāyāmaṇvidhirvidhaiḥ snāṇānyudvartanāni gandhāśca/
 mehāṇāṁ praśamārthaṁ cikitsite diṣṭametāvat//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṁskṛte cikitsitasthāne pramehacikitsitaṁ nāma
 ṣaṣṭho+adhyāyaḥ//6//

6.6 saptamo+adhyāyaḥ/

athātaḥ kuṣṭhacikitsitaṁ vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhagavānātreyāḥ//
 hetuṁ dravyaṁ liṅgaṁ kuṣṭhāṇāmāśrayaṁ praśamanaṁ ca/
 śṛṇvagniveśa! samyagviśeṣataḥ sparśanaghnāṇāṁ// virodhīnyannapāṇāni dravasniḡdh-
 agurūṇi ca/
 bhajatāmāgatāṁ chardiṁ vegāṁścānyāṇpratighnatām//
 vyāyāmaṇmatisaṁtāpamatibhuktvopasevinām/
 śītoṣṇalāṅghanāhārāṇ kramaṁ muktvā niṣevinām//
 gharmaśramabhayārtāṇāṁ drutaṁ śītāmbusevinām/
 ajīrṇādhyaśināṁ caiva pañcakarmāpacāriṇām//
 navānnadadhimatsyātīlavāṇāmlaniṣevinām/
 māśamūlakapiṣṭāṇnatīlakṣiraguḍāśinām//
 vyavāyaṁ cāpyajīrṇe+anne nidrāṁ ca bhajatāṁ divā/
 viprāṇ gurūṇ dharṣayatāṁ pāpaṁ karma ca kurvatām//
 vātādayastrayo duṣṭāstvagraktaṁ māṁsamambu ca/
 dūṣayanti sa kuṣṭhāṇāṁ saptako dravyasaṁgrahaḥ//
 ataḥ kuṣṭhāni jāyante sapta caikādaśaiva ca/

na caikadoṣajam kiñcit kuṣṭham samupalabhyate//
 sparśājñatvamatisvedo na vā vaivarṇyamunnatiḥ/
 koṭhānām lomaharṣaśca kaṇḍūstodaḥ śramah klamaḥ//
 vraṇānāmadhikam śūlam śīghrotpattiściraṣṭhitiḥ/
 &dāhaḥ suptāngatā ceti kuṣṭhalakṣaṇamagrajam//
 &`suptatvamaṅge dāhaśca' iti pā-

ata ūrdhvamaṣṭādaśānām kuṣṭhānām kapālodumbaramaṇḍalārṣyajihvapuṇḍarīkasidhmakākaṇakaikakuṣṭha
 viskoṭakaśatārurvicarcikānām (-visphoṭaka-?) lakṣaṇānyupadekṣyāmaḥ//

kṛṣṇāruṇakapālābham yadrūksam paruṣam tanu/
 kāpālam todabahulam tatkuṣṭham viṣamam smṛtam//
 dāhakaṇḍūrujārāgaparitam lomapiñjaram/
 udumbaraphalābhāsam kuṣṭhamaudumbaram viduḥ//
 śvetam raktam sthiram styānam snigdhamutsannamaṇḍalam/
 kṛcchramanyonyasaṃsaktam kuṣṭham maṇḍalamucyate//
 karkaśam raktaparyantamantaḥ śyāvam savedanam/
 yadrṣyajihvāsamsthānamṛṣyajihvam taducyate//
 saśvetam raktaparyantam puṇḍarīkadalopamam/
 sotsedham ca sadāham ca puṇḍarīkam taducyate//
 śvetam tāmram tanu ca &yadrajo ghrṣṭam vimuñcati/
 alābūpuṣpavarṇam tat sidhmaḥ prāyeṇa corasi//
 &`yaddhrṣṭamudgirate rajah' iti pā-

yat kākaṇantikāvarṇamapākam tivravedanam/
 tridoṣaliṅgam tat kuṣṭham kākaṇam naiva sidhyati//
 iti saptamahākuṣṭhāni/
 asvedanam mahāvāstu yanmatsyaśakalopamam/
 tadekakuṣṭham, carmākhyam bahalam hasticarmavat//
 śyāvam kiṇakharasparśam paruṣam kiṭimam smṛtam/
 vaipādikam pāṇipādasphuṭanam tivravedanam//
 kaṇḍūmadbhiḥ sarāgaiśca gaṇḍairalasakam citam/
 sakaṇḍūrāgapīḍakam dadrumaṇḍalamudgatam//
 &raktam sakaṇḍu sasphoṭam sarugdalati cāpi yat/
 taccarmadalamākhyātam saṃsparśāsahamucyate//
 &`raktam saśūlam kaṇḍūmat sasphoṭam' iti pā-

pāmā śvetāruṇaśyāvāḥ kaṇḍūlāḥ pīḍakā bhr̥śam/
 sphoṭāḥ śvetāruṇābhāso visphoṭāḥ syustanutvacah//
 raktam śyāvam sadāhārti śatāruḥ syādbahuvraṇam/
 sakaṇḍūḥ pīḍakā śyāvā bahusrāvā vicarcikā//
 ityekādaśa kṣudrakuṣṭhāni/
 vāte+adhikatare kuṣṭham kāpālam maṇḍalam kaphe/
 pitte tvaudumbaram vidyāt kākaṇam tu tridoṣajam//
 vātapitte śleṣmapitte vātaśleṣmaṇi cādhike/
 ṛṣyajihvam puṇḍarīkam sidhmakuṣṭham ca jāyate//
 carmākhyamekakuṣṭham ca kiṭimam savipādikam/
 kuṣṭham cālasakam jñeyam prāyo vātakaphādhikam//
 pāmā śatārurvisphoṭam dadruścarmadalam tathā/
 pittasleṣmādhikam prāyaḥ kaphaprāyā vicarcikā//
 sarvam tridoṣajam kuṣṭham doṣānām tu balābalam/
 yathāsvairlakṣaṇairbuddhvā kuṣṭhānām kriyate kriyā//
 doṣasya yasya paśyet kuṣṭheṣu viśeṣaliṅgamudriktam/
 tasyaiva śamam kuryāttataḥ param cānubandhasya//
 kuṣṭhaviśeṣairdoṣā doṣaviśeṣaiḥ punaśca kuṣṭhāni/

jñāyante &tairheturhetustāmśca prakāśayati//
 &`te hetum̐ hetustāmśca' iti pā-
 raukṣyaṃ śoṣastodaḥ sūlaṃ saṃkocanaṃ tathā+āyāmaḥ/
 pārūṣyaṃ kharabhāvo harṣaḥ śyāvāruṇatvaṃ ca//
 kuṣṭheṣu vātaliṅgaṃ, dāho rāgaḥ parisravaḥ pākāḥ/
 visro gandhaḥ kledastathā+aṅgapatanaṃ ca pittakṛtaṃ//
 śvaityaṃ śaityaṃ kaṇḍūḥ sthairyāṃ cotsedhagauravasnehāḥ/
 kuṣṭheṣu tu kaphaliṅgaṃ jantubhirabhibhakṣaṇaṃ kledaḥ//
 sarvairliṅgairiyuktaṃ matimān vivarjayedabalam/
 tṛṣṇādāhaparītaṃ śāntāgñiṃ jantubhirjagdhamaḥ//
 vātakaphaprabalaṃ yadyadekadoṣolbaṇaṃ na tat kṛcchraṃ/
 kaphapitta-vātapittaprabalāni tu kṛcchrasādhyaṇi//
 vātottareṣu sarpirvamaṇaṃ śleṣmottareṣu kuṣṭheṣu/
 pittottareṣu mokṣo raktasya virecanaṃ cāgre//
 vamaṇavirecanaḥkalpogāḥ kalpaktāḥ kuṣṭhināṃ prayoktavyāḥ/
 pracchanamalpe kuṣṭhe mahati ca śastaṃ sirāvyadhaṇaṃ//
 bahudoṣaḥ saṃśodhyaḥ kuṣṭhī bahuśo+anurakṣatā prāṇān/
 doṣe hyatimātrahṛte vāyurhanyādabalamāśu//
 snehasya pānamīṣṭaṃ śuddhe koṣṭhe pravāhite rakte/
 vāyurhi śuddhakoṣṭhaṃ kuṣṭhinamabalaṃ viśati śīghraṃ//
 doṣotkliṣṭe hrdaye vāmyaḥ kuṣṭheṣu cordhvabhāgeṣu/
 kuṭajaphalamadanamadrukaiḥ sapaṭolairnimbarasayuktaiḥ//
 śītarasaḥ pakvaraso madhūni madhukaṃ ca vamaṇāni/
 kuṣṭheṣu trivṛtā dantī triphalā ca virecane śastā//
 sauṇḍrikāṃ tuṣodakamāloḍanaṃmāsavāśca sīdhūni/
 śaṃsantyadhoharāṇāṃ yathāvirekaṃ kramaśceṣṭaḥ//
 dārvībhṛtisevyaiḥ paṭolapicumardamadanakṛtamālaiḥ/
 sasnehairāsthāpyaḥ kuṣṭhī sakaliṅgayavamustaiḥ//
 vātolbaṇaṃ viriktaṃ nirūḍhamanuvāsanārhamālakṣya/
 phalamadrukanimbakuṭajaiḥ sapaṭolaiḥ sādhyatsnehaṃ//
 saindhavadantīmaricaṃ phaṇijjhakaḥ pippalī karaṇjaphalam/
 nasyaṃ syātsaviḍaṅgaṃ krimikuṣṭha-&kaphaprapaghnamaḥ//
 &`-kaphapradosaḥ' iti pā-
 vārecaṇikairdhūmaiḥ ślokaṣṭhāneritaiḥ praśāmyanti/
 kṛmayāḥ kuṣṭhakilāśaḥ prayojitairuttamāṅgasthāḥ//
 sthiraḥkṛthinaṃḍalāṇāṃ svinnāṇāṃ prastarapraṇāḍībhīḥ/
 kūrcairvigṛhātītāṇāṃ raktotkleśo+apanetavyaḥ//
 ānūpavārijāṇāṃ māṃsāṇāṃ poṭṭalaiḥ sukhoṣṇaiśca/
 &svinnotsannaṃ vilikhet kuṣṭhaṃ tīkṣṇena śastreṇa//
 &`svinnotsvinnaṃ' iti pā-
 rudhirāgamārthamathavā &śṛṅgālābūni yojayet kuṣṭhe/
 pracchitamalpaṃ kuṣṭhaṃ virecayedvā jalaukobhiḥ//
 &`śṛṅgālābūbhirāharedrudhiram' iti pā-
 ye lepāḥ kuṣṭhāṇāṃ yujyante nirhṛtāśadoṣāṇāṃ/
 saṃśodhitāśayāṇāṃ sadyaḥ siddhirbhavetteṣāṃ//
 yeṣu na śastraṃ kramate sparśendriyanāśanāni yāni syuḥ/
 teṣu nipātyaḥ kṣāro raktaṃ doṣaṃ ca visrāvya//
 pāṣāṇakaṭhinaparūṣe supṭe kuṣṭhe sthīre purāṇe ca/
 pītāgadasya kāryo viśaiḥ pradēho+agadaiścānu//
 stabdhāni supṭasuptānyasvedanakaṇḍulāni kuṣṭhāni/
 kūrcairdantītrivṛtākaravīrakaraṇjakuṭajāṇāṃ//

jātyarkanimbajairvā patraiḥ śāstraiḥ samudraphenairvā/
 ghr̥ṣṭāni gomayairvā tataḥ pradehaiḥ pradehyāni//
 mārutakaphakuṣṭhaghnaṁ karmoktaṁ pittakuṣṭhināṁ kāryam/
 kaphapittaraktaḥaraṇaṁ tiktakaśāyair praśamaṇaṁ ca//
 sarpīṁṣi tiktakāni ca &yaccānyadrakṭapittanut karma/
 bāhyābhyantaramagryaṁ tat kāryaṁ pittakuṣṭheṣu//
 &`yaccoktaṁ' iti pā-
 doṣādhikyavibhāgādityetat karma kuṣṭhanut proktaṁ/
 vakṣyāmi kuṣṭhaśamaṇaṁ prāyastvagdoṣasāmānyāt//
 dārvī rasāñjanaṁ vā gomūtreṇa prabādhate kuṣṭhaṁ/
 abhayā prayojitā vā māsaṁ savyoṣaguḍatailā//
 mūlaṁ paṭolasya tathā gavākṣyāḥ pṛthak palāṁśaṁ &triphalātvacaśca/
 syātrāyaṁāṇā kaṭurohiṇī ca bhāgārdhikā nāgarapādayuktā//
 &`triphalā trivṛcca' iti pā-
 palāṁ tathaisāṁ saha cūrṇitāṇāṁ jale śṛtaṁ doṣaharaṇaṁ pibennā/
 jīrṇe rasairdhanvamṛgadvijānāṁ purāṇaśālyodanaṁādādīta//
 kuṣṭhāni śophaṁ grahaṇīpradoṣamarśāṁsi kṛcchrāṇi halīmakāṁ ca/
 ṣaḍrātrayogena nihanti caiṣa hṛdbastiśūlaṁ viśamajvaraṁ ca//
 mustaṁ vyoṣaṁ triphalā mañjiṣṭhā dāru pañcamūlyau dve/
 saptacchadanimbavak saviśālaścittrako mūrvā//
 cūrṇaṁ tarpaṇabhāgaṇavabhiḥ saṁyojitaṁ &samādhvājyam/
 siddhaṁ kuṣṭhanibarhaṇametataḥ prāyogikaṁ bhakṣyam//
 &`samādhvamśam' iti pā-
 śvayathuṁ sapāṇdurogaṁ śvitraṁ grahaṇīpradoṣamarśāṁsi/
 braghṇabhagandarapiḍakākāṇḍūkoṭhāṁśca vinihanti//
 iti mustādicūrṇaṁ/
 triphalāti viśākāṇimbakaliṅgakavacāpaṭolāṇāṁ/
 māgadhikārajanīdvayapadmakāmūrvāviśālāṇāṁ//
 bhūnimbapalāśāṇāṁ dadyāddvipalaṁ tatastrivṛddvigūṇā/
 tasyāśca punarbrāhmī taccūrṇaṁ suptinut paramam//
 &lelītakaprayogo rasena jātyāḥ samākṣikāḥ paramaḥ/
 saptadaśakuṣṭhaghātī māṁśikadhātuśca mūtreṇa//
 &`navanītakaprayogaḥ' iti pā-
 &śreṣṭhaṁ gandhakayogāt suvarṇamākṣikaprayogādvā/
 sarvavyādhinibarhaṇamadyāt kuṣṭhī rasaṁ ca nigrhītaṁ//
 &`evaṁ' iti pā-
 vajraśīlājatusahitaṁ sahitaṁ vā yogarājena/
 sarvavyādhipraśamaṇamadyātkuṣṭhī nigrhya nityaṁ ca//
 khadirasuradārusāraṁ śrapayitvā tadrasena toyārthaḥ/
 kṣaudraprasthe kāryaḥ kārye te cāṣṭapalike ca//
 tatṛāyaścūrṇāṇāmaṣṭapalaṁ prakṣipettathā+amūni/
 triphalaile tvaṇmaricaṁ patraṁ kanakaṁ ca karṣāṁśam//
 matsyaṇḍikā madhusamā tanmāsaṁ jātamāyase bhāṇḍe/
 madhvāsavamācarataḥ kuṣṭhakilāse śamaṁ yātaḥ//
 iti madhvāsavaḥ/
 khadirakaśāyadroṇaṁ kumbhe ghr̥tabhāvite samāvāpya/
 dravyāṇi cūrṇitāni ca ṣaṭpalikānyatra deyāni//
 triphalāvyoṣaviḍaṅgarajanīmūṣṭātarūṣakendrayavāḥ/
 sauvarṇī ca tathā tvak chinnaruhā ceti tanmāsaṁ//
 nidadhīta dhānyamādhye prātaḥ prātaḥ pibettato yuktyā/
 māseṇa mahākuṣṭhaṁ hantye vālpam tu pakṣeṇa//

arśaḥśvāsabhagandarakāsakilāsapramehaśoṣāṃśca/
 nā bhavati kanakavarṇaḥ pītvā+ariṣṭaṃ kanakabindum//
 iti kanakabindvariṣṭam/
 kuṣṭheṣvanilakaphakṛteṣvevaṃ peyastathā+api paitteṣu/
 kṛtamālakvāthaścāpyeṣa viśeṣāt kaphakṛteṣu//
 triphalāsavaśca gauḍaḥ sacitrakaḥ kuṣṭharogavinihantā/
 kramukadaśamūladantīvarāṅgamadhuyogasamyuktaḥ//
 laghūni cānnāni hitāni vidyāt kuṣṭheṣu śākāni ca tiktakāni/
 bhallātakaiḥ satriphalaiḥ sanimbairiyuktāni cānnāni ghṛtāni caiva//
 purāṇadhānyānyatha jāṅgalāni māmśāni mudgāśca paṭolayuktaḥ/
 śastā, na gurvamlapayodadhīni nānūpamatsyā na guḍastilāśca//
 elā kuṣṭhaṃ dārvī śatapuspā citrako viḍaṅgaśca/
 kuṣṭhālepanamiṣṭhaṃ rasāñjanaṃ cābhayā caiva//
 citrakamelāṃ &bimbīm vṛṣakaṃ trivṛdarkanāgarakam/
 cūrṇīkṛtamaṣṭāhaṃ bhāvayitavyaṃ palāśasya//
 &'nimbaṃ' iti pā-
 kṣāreṇa gavāṃ mūtrasrutena tenāsya maṇḍalānyāśu/
 bhidyante vilayanti ca liptānyarkābhitaptāni//
 māmśī maricaṃ lavaṇaṃ rajanī tagaraṃ sudhā gṛhāddhūmaḥ/
 mūtraṃ &pittaṃ kṣāraḥ pālāśaḥ kuṣṭhahā lepaḥ//
 &'goḥ pittaṃ ca' iti pā-
 trapu sisamayaścūrṇaṃ maṇḍalanut phalgucitrakau br̥hatī/
 godhārasaḥ salavaṇo dāru ca mūtraṃ ca maṇḍalanut//
 kadalīpalāśapāṭaliniculakṣārāmbhasā prasannena/
 māmseṣu toyakāryaṃ kāryaṃ piṣṭe ca &kiṇve ca//
 &'klinne' iti pā-
 tairmedakaḥ sujātaḥ kiṇvairjanitaṃ pralepanaṃ śastam/
 maṇḍalakūṣṭhavināśanamātapasaṃsthaṃ kṛmighnaṃ ca//
 mustaṃ madanaṃ triphalā karañja āragvadhakaliṅgayavāḥ/
 dārvī sasaptaparnā snānaṃ siddhārthakaṃ nāma//
 eṣa kaṣāyo vamaṇaṃ virecanaṃ varṇakastathodgharṣaḥ/
 tvagdoṣakuṣṭhaśophaprabādhanaḥ pāṇḍurogaghnaḥ//
 kuṣṭhaṃ karañjabījānyedaḡajāḥ kuṣṭhasūdano lepaḥ/
 prapunnāḍabījasaindhavarasāñjanakapitthalodhrāśca//
 śvetakaravīramūlaṃ kuṭajakarañjayoḥ phalaṃ tvaco dārvyāḥ/
 sumanaḥpravālayukto lepaḥ kuṣṭhāpahaḥ siddhaḥ//
 lodhrasya dhātakīnāṃ vatsakabījasya naktamālasya/
 kalkaśca mālatīnāṃ kuṣṭheṣūnmardanālepau//
 śairīṣī tvak puṣpaṃ kārpāsyā rājavṛkṣapatrāṇi/
 piṣṭā ca kākamācī caturvidhaḥ kuṣṭhanullepaḥ//
 iti lepāḥ/
 dārvyā rasāñjanasya ca nimbapaṭolasya khadirasārasya/
 āragvadhavṛkṣakayostriphalāyāḥ saptaparnasya//
 iti śaṭ kaṣāyayogāḥ kuṣṭhaghnaḥ saptamaśca tiniśasya/
 snāne pāne ca hitāstathā+aṣṭamaścaśvamārasya//
 ālepanaṃ pragharṣaṇamavacūrṇanameta eva ca kaṣāyāḥ/
 tailaghṛtapākayoge ceṣyante kuṣṭhaśāntyartham//
 triphalā nimbapaṭolaṃ mañjiṣṭhā rohiṇī vacā rajanī/
 eṣa kaṣāyo+abhyasto nihanti kaphapittajaṃ kuṣṭhaṃ//
 etaireva ca sarpiḥ siddhaṃ vātolbaṇaṃ jayati kuṣṭhaṃ/
 eṣa ca kalpo diṣṭaḥ khadirāsanadārunimbānām//

kuṣṭhārkatatutthakatphalamūlakabījāni rohiṇi kaṭukā/
 kuṭajaphalotpalamustaṃ bṛhatīkaravīrakāsīsam//
 eḍagajanimbapāṭhā durālabhā citrako viḍaṅgaśca/
 tiktālābukabījāṃ kampillakasarṣapau vacā dārvī//
 etaistailaṃ siddhaṃ kuṣṭhaghnaṃ yoga eṣa cālepaḥ/
 udvartanaṃ pragharṣaṇamavacūrṇanameṣa eveṣṭaḥ//
 śvetakaravīrakaraso gomūtraṃ citrako viḍaṅgaśca/
 kuṣṭheṣu tailayogaḥ siddho+ayaṃ saṃmato bhiṣajāṃ//
 iti śvetakaravīradyaṃ tailaṃ/
 śvetakaravīrapallavamūlatvagvatsako viḍaṅgaśca/
 kuṣṭhārkamūlasarṣapaśigrutvagrohiṇi kaṭukā//
 etaistailaṃ siddhaṃ kalkaiḥ pādāmśikairgavām mūtraṃ/
 dattvā tailacaturguṇamabhyaṅgāt kuṣṭhakaṇḍūghnaṃ//
 iti śvetakaravīrapallavādyāṃ tailaṃ/
 tiktālābukabījāṃ dve tutthe rocanā haridre dve/
 bṛhatīphalameraṇḍaḥ saviśālaścitrako mūrvā//
 kāsīsahiṅguśigrutryūṣaṇasuradārutumburuviḍaṅgaṃ/
 lāṅgalakaṃ kuṭajatvak kaṭukākhyā rohiṇi caiva//
 sarṣapatailaṃ kalkairetairmūtre caturguṇe sādhyam/
 kaṇḍūkuṣṭhavināśanamabhyaṅgānmārutakaphahantr//
 iti tiktekṣvākvāditailaṃ/
 kanakakṣīrī śailā bhārgī dantyaḥ phalāni mūlaṃ ca/
 jāṭīpravālasarṣapalaśunaviḍaṅgaṃ karañjatvak//
 saptacchadārkapallavamūlatvaṇṇimbacitrakāsphoṭaḥ/
 guñjairaṇḍaṃ bṛhatīmūlakasurasārjakaphalāni//
 &kuṣṭhaṃ pāṭhā mustaṃ tumburumūrvāvacāḥ saṣaḍgranthāḥ/
 eḍagajakuṭajaśigrutryūṣaṇabhallaṭakakṣavakāḥ//
 &kuṣṭhaṃ tumburu pāṭhā mūrvā vacā+atha ṣaḍgranthā' iti pā-
 haritālamavākpuṣpī tutthaṃ kampillako+amṛtasaṃjñāḥ/
 saurāṣṭrī kāsīsaṃ dārvītvak sarjikālavanaṃ//
 kalkairetastailaṃ karavīrakamūlapallavakaṣāye/
 sārṣapamathavā tailaṃ gomūtracaturguṇaṃ sādhyam//
 sthāpyaṃ kaṭukālābuni tatsiddhaṃ tena maṇḍalānyāśu/
 bhindyādbhiṣagabhyaṅgātkrīmīśca kaṇḍūṃ ca vinihanyāt//
 iti kanakakṣīrītailaṃ/
 kuṣṭhaṃ tamālapatraṃ maricaṃ samanaḥśīlaṃ sakāsīsam/
 tailena yuktaṃuṣitaṃ saptāhaṃ bhājane tāmre//
 tenāliptaṃ sidhmaṃ &saptāhādvyeti tiṣṭhato gharṃ/
 māsānnavam kilāsaṃ snānaṃ muktvā viśuddhatanoh//
 iti sidhme lepaḥ/
 &saptāhāddharmasevino vyeti' iti pā-
 sarṣapakarañjakoṣātakīnāṃ tailānyatheṅgudīnāṃ ca/
 kuṣṭheṣu hitānyāhustailaṃ yaccāpi khadirasārasya//
 jīvanti mañjiṣṭhā dārvī kampillakaḥ payastutthaṃ/
 eṣa ghr̥tatailapākaḥ siddhaḥ siddhe ca sarjarasaḥ//
 deyaḥ samadhūcchiṣṭo vipādikā tena śāmyate+abhyaktā/
 carmaikakuṣṭhakiṭimaṃ kuṣṭhaṃ śāmyatyalasakaṃ ca//
 iti vipādikāharaghr̥tataile/
 &kiṇvaṃ varāharudhiraṃ pṛthvīkā saindhavaṃ ca lepaḥ syāt/
 lepo yojyaḥ kustumburūṇi kuṣṭhaṃ ca maṇḍalanut//
 &'klinnaṃ' iti pā-.

pūṭikadārujaṭilāḥ pakvasurā kṣaudramudgaparṇyau ca/
 lepāḥ sakākanāso maṇḍalakuṣṭhāpahaḥ siddhaḥ//
 citrakāśobhāñjanakau guḍūcyapāmārgadevadārūṇi/
 khadiro dhavaścalepāḥ śyāmā dantī dravantī ca//
 lākṣārasāñjanailāḥ punarnavā ceti kuṣṭhino lepāḥ/
 dadhimaṇḍayutāḥ sarve deyāḥ ṣaṇmārutakaphakuṣṭhaghnaḥ//
 eḍagajakuṣṭhasaindhavasauvīrakasarsapaiḥ kṛmighnaiśca/
 kṛmikuṣṭhamaṇḍalākhyam dadrūkuṣṭham ca śamamupaiti//
 eḍagajaḥ sarjaraso mūlakabījam ca sidhmakuṣṭhānām/
 kāñjikayuktaḥ tu pṛthaṇmatamidamudvartanam lepāḥ//
 vāsā triphalā pāne snāne codvartane pralepe ca/
 bṛhatisevyapaṭolāḥ sasārivā rohiṇī caiva//
 khadirāvaghātakakubharohītakalodhrakuṭajadhavanimbāḥ/
 saptacchadakaravīrāḥ śasyante snānapāneṣu//
 jalavāpyalohakeśarapatraplavacandanam mṛṇālāni/
 bhāgottarāṇi siddham pralepanam pittakaphakuṣṭhe//
 yaṣṭyāḥvalodhrapadmakapaṭolapicumardacandanarasāśca/
 snāne pāne ca hitāḥ suśītālāḥ pittakuṣṭhibhyaḥ//
 ālepanam priyaṅgurhareṇukā vatsakasya ca phalāni/
 sātiviṣā ca sasevyā sacandanā rohiṇī kaṭukā//
 tiktaghṛtairdhaughrṭairabhyaṅgo dahyamānakūṣṭheṣu/
 tailaiścandanamadhukaprapauṇḍarīkotpalayutaiśca//
 klede prapatati cāṅge dāhe visphoṭake sacarmadale/
 śītāḥ pradehasekā vyadho vireko ghṛtaḥ tiktam//
 khadiraghṛtaḥ nimbaghṛtaḥ dārvīghṛtamuttamam paṭolaghṛtaḥ/
 kūṣṭheṣu raktapittaprabaleṣu bhiṣagjitaḥ siddham//
 triphalātvaco+ardhapalikāḥ paṭolapatram ca kārṣikāḥ śeṣāḥ/
 kaṭurohiṇī sanimbā yaṣṭyāhvā trāyamāṇā ca//
 eṣa kaṣāyaḥ sādhyo dattvā dvipalam masūravidalānām/
 salilāḍhake+aṣṭabhage śeṣe pūto raso grāhyaḥ//
 te &ca kaṣāye+aṣṭapale catuṣpalam sarpiśaśca paktavyam/
 yāvatsyādaṣṭapalam śeṣam peyam tataḥ koṣṇam//
 &`tatra' iti pā-.
 tadvātapittakuṣṭham vīsarpaḥ vātaśonitam prabalam/
 jvaradāhagulmavidradhivibhramavisphoṭakān hanti//
 nimbapaṭolam dārvīm durālabhām tiktarohiṇīm triphalām/
 kuryādardhadalāmśam parpaṭakam trāyamāṇām ca//
 salilāḍhakasiddhānām rase+aṣṭabhāgasthite kṣipet pūte/
 candanakirātatikṭakamāgadhikāstrāyamāṇām ca//
 mustam vatsakabījam kalkikṛtyārdhakārṣikān bhāgān/
 navasarpīśaśca &ṣaṭpalametatsiddham ghṛtaḥ peyam//
 &`tiktaḥ' iti pā-.
 kūṣṭhajvaragulmārsōgrahaṇīpāṇḍvāmayaśvayathuhāri/
 pāmāvisarpapīḍakākāṇḍūmadagaṇḍanutsiddham//
 iti tiktaṣaṭpalakam ghṛtaḥ/
 saptacchadam prativīṣam śampākam tiktarohiṇīm pāṭhām/
 mustamuśīram triphalām paṭolapicumardaparpaṭakam//
 dhanvayavāsam candanamupakulyām padmakam haridre dve/
 ṣaḍgranthām saviśālām śatāvarīm sārive cobhe//
 vatsakabījam &yāsam mūrvāmamṛtām kirātatikṭam ca/
 kalkān kuryānmatimānyaṣṭyāhvam trāyamāṇām ca//

&`vāsāṃ' iti pā-

&kalkaścāturbhāgo jalamaṣṭagaṇaṃ raso+amṛtaphalānām/

dviguṇo ghṛtātpṛadeyastatsarpiḥ pāyayetsiddham//

&`kalkaścaturthabhāgaḥ' iti pā-

kuṣṭhāni raktapittaprabalānyarśāṃsi raktavāhīni/

&vīsarpanamalapittaṃ vātāsrk pāṇḍurogaṃ ca//

&`vīsarparaktapittaṃ' iti pā-

visphoṭakānsapāmānunmādaṃ kāmālāṃ jvaraṃ kaṇḍūm/

hṛdrogagulmapidakā asṛgdaraṃ gaṇḍamālāṃ ca//

hanyādetat sarpiḥ pītaṃ kāle yathābalaṃ sadyaḥ/

yogaśatairapyajitānmahāvīkārānmahātiktam//

iti mahātiktakaṃ ghṛtam/

doṣe hr̥te+apanīte rakte bāhyāntare kṛte &śamane/

snehe ca kālayukte na kuṣṭham-&&anuvartate sādhyam//

&`vamane' iti pā-. &&`ativartate' iti pā-

khadirasya tulāḥ pañca śiṃśapāsanayostule/

tulārdhāḥ sarva evaite karañjāriṣṭavetasāḥ//

parpaṭaḥ kuṭajaścaiva vṛṣaḥ kṛmiharastathā/

haridre kṛtamālaśca guḍūcī triphalā trivṛt//

saptaparṇaśca samkṣuṇṇā daśadronṇeṣu vāriṇaḥ/

aṣṭabhāgāvaśeṣaṃ tu kaśāyamavatārayet//

dhātṛīrasaṃ ca tulyāṃśaṃ sarpiśaścādhakaṃ pacet/

mahātiktakakalkaistu yathoktaiḥ palasaṃmitaiḥ//

nihanti sarvakuṣṭhāni pānābhyaṅgaṇiṣevanāt/

mahākhadiramityetat paraṃ kuṣṭhavigāranut//

iti mahākhadiraṃ ghṛtam/

prapatatsu lasīkāprasruteṣu gātreṣu jantujagdheṣu/

mūtraṃ nimbaviḍaṅge snānaṃ pānaṃ pradehaśca//

vṛṣakuṭajasaptaparṇāḥ karavīrakarañjanimbakhadirāśca/

snāne pāne lepe krimikuṣṭhanudaḥ sagomūtrāḥ//

pānāhāravidhāne prasecane dhūpane pradehe ca/

kṛmināśanaṃ viḍaṅgaṃ viśiṣyate kuṣṭhahā khadirah//

eḍagajaḥ saviḍaṅgo mūlānyāragvadhasya kuṣṭhānām/

uddālanaṃ śvadantā gośvavarāhoṣṭradantāśca//

eḍagajaḥ saviḍaṅgo dve ca niśe rājavṛkṣamūlaṃ ca/

kuṣṭhoddālanaṃ agryaṃ sapippalīpākalaṃ yojyam//

śvitṛāṇāṃ &saviśeṣaṃ yoktavyaṃ sarvato viśuddhānām/

śvitre sraṃsanamagryaṃ malapūrasa iṣyate saguḍaḥ//

&`praśamārthaṃ' iti pā-

taṃ pītṛvā susnigdho yathābalaṃ sūryapādasamṭāpam/

saṃseveta viriktastryahaṃ pipāsuḥ pibet peyām//

śvitre+āṅge ye sphoṭā jāyante kaṇṭakena tānbhindyāt/

sphoṭeṣu visruteṣu prātaḥ prātaḥ pibet pakṣam//

malapūmasanaṃ priyaṅguṃ śatapuṣpāṃ cāmbhasā samutkvāthya/

pālāśaṃ vā kṣāraṃ yathābalaṃ phāṇitopetaṃ//

yaccānyat kuṣṭhaghnaṃ śvitṛāṇāṃ sarvameva tacchastam/

khadirodakasamṣyuktaṃ khadirodakapānamagryaṃ vā//

samanaḥśilaṃ viḍaṅgaṃ kāsīsaṃ rocanāṃ kanakapuṣpīm/

śvitṛāṇāṃ praśamāārthaṃ sasaindhavaṃ lepanaṃ dadyāt//

kadalīkṣārayutaṃ vā kharāsthi dagdhaṃ gavāṃ rudhirayuktaṃ/

hastimadādhyuṣitaṃ vā mālatyāḥ korakakṣāraṃ//

nīlotpalam sakuṣṭhaṃ sasaindhavaṃ hastimūtrapiṣṭhaṃ vā/
 mūlakabījāvalgujalepaḥ piṣṭo gavāṃ mūtre//
 kākodumbarikā vā sāvalgujacitrakā gavāṃ mūtre/
 piṣṭā manaḥśilā vā saṃyuktā barhipittena//
 lepaḥ kilāsahantā bijānyāvalgujāni lākṣā ca/
 gopittamañjane dve pippalyaḥ kālaloharajaḥ//
 śuddhyā soṇitamokṣairvirūkṣaṇairbhakṣaṇaiśca saktūnām/
 śvitraṃ kasyacideva praṇaśyati kṣīṇapāpasya//
 dāruṇaṃ &cāruṇaṃ śvitraṃ kilāsaṃ nāmbhistribhiḥ/
 vijñeyaṃ trividhaṃ &tacca tridoṣaṃ prāyaśaśca tat//
 &dāraṇaṃ cāraṇaṃ' iti pā-. &yaducyate tattrividhaṃ' iti pā-
 doṣe raktāśrite raktaṃ tāmraṃ māṃsasamāśrite/
 śvetaṃ medaśśrite śvitraṃ guru taccottarottaram//
 yat parasparato+abhinnaṃ bahu yadraktalomavat/
 yacca varṣagaṇotpannaṃ tacchvitraṃ naiva sidhyati//
 araktaloma tanu yat pāṇḍu nāticiroththitam/
 madhyāvākāśe cocchūnaṃ śvitraṃ tatsādhyamucyate//
 vacāṃsyatathyāni kṛtaghnabhāvo nindā &surāṇāṃ gurudharṣaṇaṃ ca/
 pāpakriyā pūrvakṛtaṃ ca karma hetuḥ kilāsasya virodhi cānnaṃ//
 &gurūṇāṃ' iti pā-.

tatra ślokaḥ--- heturdravyaṃ liṅgaṃ vividhaṃ ye yeṣu cādhikā doṣāḥ/
 kuṣṭheṣu doṣaliṅgaṃ samāsato doṣanirdeśaḥ//
 sādhyamasādhyāṃ kṛcchraṃ kuṣṭhaṃ kuṣṭhāpahāśca ye yogāḥ/
 siddhāḥ kilāsa heturliṅgaṃ gurulāghavaṃ tathā śāntiḥ//
 iti saṃgrahaḥ praṇīto maharṣiṇā kuṣṭhanāśane+adhyāye/
 smṛtibuddhivardhanārthaṃ śiṣyāya hutāśaveśāya//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte cikitsitasthāne kuṣṭhacikitsitaṃ nāma sap-
 tamo+adhyāyaḥ//7//

6.7 aṣṭamo+adhyāyaḥ/

athāto rājyaakṣmacikitsitaṃ vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhagavānātreyaḥ// divaukasāṃ kathayatāmṛṣibhirvai śrutā kathā/
 kāmavyasanaṃyuktā pauraṇī śaśinaṃ prati//
 rohiṇyāṃmatisaktasya śarīraṃ nānurakṣataḥ/
 ājagāmāpatāmindordehaḥ snehparikṣayāt//
 duhitṛṇāmasambhogāccheṣāṇāṃ ca prajāpateḥ/
 krodho niḥśvāsarūpeṇa mūrtimān niḥsrto mukhāt//
 prajāpaterhi duhitṛraṣṭāvimśatimaṃśumān/
 bhāryārthaṃ pratijagrāha na ca sarvāsvavartata//
 guruṇā tamavadyātaṃ bhāryāsvasamavartinam/
 rajaḥparītamabalaṃ yakṣmā śaśinaṃāviśat//
 so+abhibhūto+&atimahatā gurukrodhena niṣprabhaḥ/
 devadevarṣisahito jagāma śaraṇaṃ gurum//
 atha candramasaḥ śuddhaṃ matiṃ buddhā prajāpatiḥ/
 prasādaṃ kṛtavān somastato+āśvibhyāṃ cikitsitaḥ//
 sa vimuktagrahaścandro virarāja viśeṣataḥ/
 &aujasā vardhito+āśvibhyāṃ śuddhaṃ sattvamavāpa ca//
 krodho yakṣmā jvaro roga ekārtho duḥkhasaṃjñakaḥ/
 yasmāt sa rājñāḥ prāgāsīdrājyaakṣmā tato mataḥ//
 sa yakṣmā huṅkṛto+āśvibhyāṃ mānuṣaṃ lokamāgataḥ/
 labdhvā caturvidhaṃ hetuṃ samāviśati mānavān//

ayathābalaṃmārambhāṃ vegasamdhāraṇaṃ kṣayam/
 yakṣmaṇaḥ kāraṇaṃ vidyāccaturthaṃ viṣamāśanaṃ //
 yuddhādhyayanabhārādhhvalaṅghanaplavanādibhiḥ/
 patanairabhigāhāirvā sāhasairvā tathā+aparaiḥ //
 ayathābalaṃmārambhairjantorurasi vikṣate/
 vāyuḥ prakupito doṣāvudīryobhau pradhāvati //
 sa śiraḥsthaḥ śiraḥśūlaṃ karoti galamāśritaḥ/
 kaṇṭhoddhvaṃsaṃ ca kāsaṃ ca svarabhedamarocakam //
 pārśvaśūlaṃ ca pārśvastho varcobhedam gude sthitaḥ/
 jṛmbhāṃ jvaraṃ ca sandhistha uraḥsthaścoraso rujaṃ //
 &kṣaṇanādurasāḥ kāsāt kaphaṃ śthīvet sāsoṇitam/
 jarjareṇorasāḥ kṛcchramuraḥśūlātipīṭitaḥ //
 iti sāhasiko yakṣmā rūpāiretaiḥ prapadyate/
 ekādaśabhirātmañño &bhajettasmānna sāhasam //
 hrīmattvādvā ghr̥ṇitvādvā bhayādvā vegamāgatam/
 vātamūtrapurīṣāṇāṃ nigr̥hṇāti yadā naraḥ //
 tadā vegapratighātāt kaphapitte samīrayan/
 ūrdhvaṃ tiryagadhaścaiva vikārān kurute+anilaḥ //
 pratiśyāyaṃ ca kāsaṃ ca svarabhedamarocakam/
 pārśvaśūlaṃ śiraḥśūlaṃ jvaramaṃsāvamardanam //
 aṅgamardaṃ muhuśchardiṃ varcobhedam trilakṣaṇam/
 rūpāṇyekādaśaitāni yakṣmā yairucyate mahān //
 īrṣyotkaṇṭhābhayatrāsakrodhaśokātīkarśanāt/
 ativyavāyānaśanācchrukramojaśca hīyate //
 tataḥ snehakṣayādvāyurvṛddho doṣāvudīrayan/
 pratiśyāyaṃ jvaraṃ kāsamaṅgamardaṃ śīrorujam //
 śvāsaṃ vidbhedamaruciṃ pārśvaśūlaṃ svarakṣayam/
 karoti cāṃsasamṭāpam-&ekādaśagadānimān //
 līṅgānyāvedayantyetānyekādaśa mahāgadāṃ/
 samprāptaṃ rājanyakṣmāṇaṃ kṣayāt prāṇakṣayapradam //
 vividhānyannapānāni vaiṣamyēṇa samaśnataḥ/
 janayantyāmayān ghorāṇviṣamānmārutādayaḥ //
 srotāṃsi rudhirādīnāṃ vaiṣamyādvīṣamaṃ gatāḥ/
 ruddhvā rogāya kalpante puṣyanti ca na dhātavaḥ //
 pratiśyāyaṃ prasekaṃ ca kāsaṃ chardimarocakam/
 jvaramaṃsābhītāpam ca chardanaṃ rudhirasya ca //
 pārśvaśūlaṃ śiraḥśūlaṃ svarabhedamathāpi ca/
 kaphapittānilakṛtaṃ līṅgaṃ vidyādyathākramam //
 iti vyādhisamūhasya &rogaṛājasya hetujaṃ/
 rūpamekādaśavidhaṃ hetuścoktaścaturvidhaḥ //
 pūrvarūpaṃ pratiśyāyo daurbalyaṃ doṣadarśanam/
 adoṣeṣvapi bhāveṣu kāye bībhatsadarśanam //
 ghr̥ṇitvamaśnataścāpi balamāṃsaparikṣayaḥ/
 strīmadyamāṃsapriyatā priyatā cāvagunṭhane //
 makṣikāghuṇakeśānāṃ tr̥ṇānāṃ patanāni ca/
 prāyo+annapāṇe keśānāṃ nakhānāṃ cābhivardhanam //
 patatribhiḥ pataṅgaiśca śvāpadaiścābhidharṣaṇam/
 svapne keśāsthirāśīnāṃ bhasmanaścādhirohaṇam //
 jalāśayānāṃ śailānāṃ vanānāṃ jyotiṣāmapī/
 śuṣyatāṃ kṣīyamāṇānāṃ patatāṃ yacca darśanam //
 prāgrūpaṃ bahurūpasya tajjñeyaṃ rājanyakṣmaṇaḥ/

rūpaṃ tvasya yathoddeśaṃ &nirdekṣyāmi sabheṣajam//
 yathāsvenosmaṇā pākaṃ śārīrā yānti dhātavaḥ/
 srotasā ca yathāsvena dhātuḥ puṣyati dhātutaḥ//
 srotasāṃ saṃnirodhācca raktādīnāṃ ca saṃkṣayāt/
 dhātūṣmaṇāṃ cāpacayādrājayakṣmā pravartate//
 tasmin kālē pacatyagniryadannaṃ koṣṭhasaṃśritam/
 malībhavati tat prāyaḥ kalpate kiṃcidojase//
 tasmāt purīṣaṃ saṃrakṣyaṃ viśeṣādrājayakṣmiṇaḥ/
 sarvadhātukṣayārtasya balaṃ tasya hi viḍbalaṃ//
 rasaḥ srotaḥsu ruddheṣu svasthānastho &vidahyate/
 sa ūrdhvaṃ kāsavegena baturūpaḥ pravartate//
 jāyante vyādhayaścātaḥ ṣaḍekādaśa vā punaḥ/
 yeṣāṃ saṃghātayogena rājayakṣmeti kathyate//
 kāmso+asatāpo vaisvaryaṃ jvaraḥ pārśvaśirorujā/
 chardanaṃ raktakaphayoḥ śvāsavarcogado+aruciḥ//
 rūpāṇyekādaśaitāni yakṣmaṇaḥ ṣaḍimāni vā/
 kāso jvaraḥ pārśvaśūlaṃ svaravarcogado+aruciḥ//
 sarvairardhaisthibhīrvā+api liṅgairmāṃsabalakṣaye/
 yukto varjyaścikitsyastu sarvarūpo+apyato+anyathā//
 ghrāṇamūle sthitaḥ śleṣmā rudhiraṃ pittameva vā/
 mārūtādhmāśirasō mārutaṃ śyāyate prati//
 pratiśyāyastato ghorō jāyate dehakarṣaṇaḥ/
 tasya rūpaṃ śiraḥśūlaṃ gauravaṃ ghrāṇaviplavaḥ//
 jvaraḥ kāsaḥ kaphotkleṣaḥ svarabhedo+aruciḥ klamaḥ/
 indriyāṇāmasāmarthyam yakṣmā &cātaḥ prajāyate//
 picchilaṃ bahalaṃ visraṃ haritaṃ śvetapītakaṃ/
 kāsamāno rasaṃ yakṣmī &niṣṭhīvati kaphānugam//
 aṃsapārśvābhitāpaśca &saṃtāpaḥ karapādayoḥ/
 jvaraḥ sarvāṅgagaśceti lakṣaṇaṃ rājayakṣmaṇaḥ//
 vātātpittātkaphādraktāt kāsavegāt sapīnasāt/
 svarabhedo bhavedvātādrūkṣaḥ kṣāmaścalaḥ svaraḥ//
 tālukaṇṭhapariploṣaḥ pittādvaktumasūyate/
 &kaphādbhedo vibaddhaśca svaraḥ &khurakhurāyate//
 sanno raktavibaddhatvāt svaraḥ kṛcchrāt pravartate/
 kāsātivegāt &kāṣaṇaḥ pīnasātkaphavātikaḥ//
 pārśvaśūlaṃ tvaniyataṃ saṃkocāyāmalakṣaṇam/
 śiraḥśūlaṃ sasamāntāpaṃ yakṣmiṇaḥ syātsagauravam//
 &abhisanne śārīre tu yakṣmiṇo viśamāśanāt/
 kaṇṭhātppravartate raktaṃ śleṣmā cotkliṣṭasaṃcītaḥ//
 raktaṃ vibaddhamārgatvānmāṃsādīnā-&ānupadyate/
 āmāśayasthamutkliṣṭaṃ bahutvāt kaṇṭhameti ca//
 vātāśleṣmavibaddhatvādurasāḥ śvāsamṛcchati/
 doṣairupahate cāgnau sapicchamatisāryate//
 pṛthagdoṣaiḥ samastairvā jihvāhrdayasaṃśritaiḥ/
 jāyate+arucirāhāre dviṣṭairarthaiśca mānasaiḥ//
 kaṣāyatiktamadhurairvidyānmukharasaiḥ kramāt/
 vātādyairaruciṃ jātāṃ mānasīm doṣadarśanāt//
 arocakāt kāsavegāddoṣotkleṣādbhayādapi/
 chardiryā sā vikārāṇāmanyēṣāmapyupadravaḥ//
 sarvastridoṣajo yakṣmā doṣāṇāṃ tu balābalaṃ/
 parikṣyāvāsthikaṃ vaidyaḥ śoṣiṇaṃ samupācāret//

pratiśyāye śiraḥśūle kāse śvāse svarakṣaye/
 pārśvaśūle ca vividhāḥ kriyāḥ sādharāṇīḥ śṛṇu//
 pīnase svedamabhyaṅgaṁ dhūmamālepanāni ca/
 pariṣekāvagāhāṁśca &yāvakaṁ vātyameva ca//
 lavaṇāmlakaṭuṣṇāṁśca rasān snehopabrṁhitān/
 lāvatittiridakṣāṇāṁ vartakānāṁ ca kalpayet//
 sapippalikāṁ sayavaṁ sakulatthaṁ sanāgaram/
 dāḍimāmalakopetaṁ snigdhamājaṁ rasaṁ pibet//
 tena ṣaḍvinivartante vikārāḥ pīnasādayaḥ/
 mūlakānāṁ kulatthānāṁ yūṣairvā &sūpakalpitaḥ//
 yavagodhūmaśālyannairyathāsātmyamupācaret/
 pibetprasādaṁ vāruṇyā jalaṁ vā pāñcamūlikam//
 dhānyanāgarasiddhaṁ vā tāmalakyā+athavā śṛtam/
 parṇinībhīscatasr̥bhistena cānnāni kalpayet//
 kṛṣārotkārīkāṁśakulatthayavapāyasaiḥ/
 saṁkarasvedavidhinā kaṇṭhaṁ pārśvamuraḥ śiraḥ//
 svedayet patrabhaṅgeṇa śiraśca pariṣecayet/
 balāguḍūcimadhukaśṛtairvā vāribhiḥ sukhaiḥ//
 bastamatsyaśirobhirvā nāḍīsvedaṁ prayojayet/
 kaṇṭhe śirasi pārśve ca payobhirvā savātikaiḥ//
 audakānūpamāṁsāni salilaṁ pāñcamūlikam/
 sasnehamāranālaṁ vā nāḍīsvede prayojayet//
 jīvantyāḥ śatapuspāyā balāyā madhukasya ca/
 vacāyā veśavārasya vidāryā mūlakasya ca//
 audakānūpamāṁsānāmupanāhāḥ saṁskṛtāḥ/
 śasyante sacatuḥsnehāḥ śiraḥpārśvāṁśasūlinām//
 śatapuspā samadhukam kuṣṭhaṁ tagaracandane/
 ālepanaṁ syāt saghṛtaṁ śiraḥpārśvaṁśasūlanut//
 balā rāsnā tilāḥ sarpirmadhukam nīlamutpalam/
 palaṅkaśā devadāru candanaṁ keśaraṁ ghṛtaṁ//
 vīrā balā vidārī ca kṛṣṇagandhā punarnavā/
 śatāvarī payasyā ca kattrṇaṁ madhukam ghṛtaṁ//
 catvāra ete ślokārdhaiḥ pradehāḥ parikīrtitāḥ/
 śastāḥ saṁsṛṣṭakoṣāṇāṁ śiraḥpārśvāṁśasūlinām//
 nāvanaṁ dhūmapānāni snehāścauttarabhaktikāḥ/
 &tailānyabhyaṅgayogīni bastikarma tathā param//
 śṛṅgālābujalaukobhiḥ praduṣṭaṁ vyadhanena vā/
 śiraḥpārśvāṁśasūleṣu rudhiraṁ tasya nirharet//
 pradehaḥ saghṛtaśceṣṭaḥ padmakōṣīracandanaiḥ/
 dūrvāmadhukamañjiṣṭhākeśarairvā ghṛtāplutaiḥ//
 &prapaunḍarīkanirguṇḍīpadmakeśaramutpalam/
 kaśerukāḥ payasyā ca sasarpīṣkaṁ pralepanaṁ//
 candanādyena tailena śatadhautena sarpiṣā/
 abhyaṅgaḥ, payasā sekaḥ śastaśca madhukāmbunā//
 māhendreṇa suśītena candanādiśṛtena vā/
 pariṣekaḥ prayoktavya iti saṁśamanī kriyā//
 doṣādhikānāṁ vamaṇaṁ śasyate savirecanam/
 snehasvedopapannānāṁ sasnehaṁ yanna karśanam//
 śoṣī muñcati gātrāṇi purīṣasraṁsanādapi/
 abalāpekṣiṇīm mātrām kiṁ punaryo viricyate//
 yogān saṁśuddhakoṣṭhānāṁ kāse śvāse svarakṣaye/

śiraḥpārśvāmsaśūleṣu siddhānetānprayojayet//
 &balāvidārigandhādyairvidāryā madhukena vā/
 siddham salavaṇam sarpirnasyam syātsvaryamuttamam//
 prapaunḍarikam madhukam pippalī br̥hatī balā/
 &kṣīram sarpiśca tatsiddham svaryam syānnāvanam param//
 śiraḥpārśvāmsaśūlaghnam kāsaśvāsanibarhaṇam/
 prayujyamānam bahuśo ghṛtam cauttarabhaktikam//
 daśamūlena payasā siddham māmsarasena ca/
 balāgarbham ghṛtam sadyo rogānetān prabādhate//
 bhaktasyopari madhye vā yathāgnyabhyavacāritam/
 rāsnāghṛtam vā sakṣīram sakṣīram vā balāghṛtam//
 lehān kāsāpahān svaryān śvāsahikkā nibarhaṇān/
 śiraḥpārśvāmsaśūlaghnān snehāṃścātaḥ param śṛṇu//
 ghṛtam &kharjūramṛdvīkāśarkarākṣaudrasmyutam/
 sapippalīkam vaisvaryakāsaśvāsajvarāpaham//
 daśamūlaśṛtāt kṣīrāt sarpiṛyadudiyānnavam/
 sapippalīkam sakṣaudram tat param svarabodhanam//
 śiraḥpārśvāmsaśūlaghnam kāsaśvāsajvarāpaham/
 pañcabhiḥ pañcamūlairvā śṛtādyadudyādghṛtam//
 pañcānām pañcamūlānām rase kṣīracaturguṇe/
 siddham sarpiṛjayatyetyakṣmaṇaḥ saptakam balam//
 kharjūram pippalī drākṣā pathyā śṛṅgī durālabhā/
 triphalā pippalī mustam śṛṅgātaguḍaśarkarāḥ//
 vīrā śaṭī puṣkarākhyam surasaḥ śarkarā guḍaḥ/
 nāgaram citrako lājāḥ pippalyāmalakam guḍaḥ//
 ślokārdhairvihitānetāṃllīhyānnā madhusarpiśā/
 kāsaśvāsāpahānsvaryānpārśvaśūlāpahāṃstathā//
 sitopalām tugākṣīrīm pippalīm bahulām tvacam/
 antyādūrdhvam dviguṇitam lehayenmadhusarpiśā//
 cūrṇitam prāśayedvā &tacchvāsakāsakaphāturam/
 suptajihvārocakinamalpāgniṃ pārśvaśūlinam//
 hastapādāṅgadāheṣu jvare rakte tathordhvage/
 vāsāghṛtam śatāvaryā siddham vā paramaṃ hitam//
 durālabhām śvadamṣṭrām ca catasraḥ parṇinīrbalām/
 bhāgānpalonmitān kṛtvā palam parpaṭakasya ca//
 paceddaśaguṇe toyē daśabhāgāvaśeṣite/
 rase supūte dravyāṇāmeṣām kalkān samāvapet//
 śaṭhyāḥ puṣkaramūlasya pippalītrāyamāṇayoḥ/
 tāmalakyāḥ kirātānām tiktasya kuṭajasya ca//
 phalānām sārivāyāśca supiṣṭān karṣasammitān/
 tatastena ghṛtaprastham kṣīradvigūṇitam pacet//
 jvaram dāham bhramam kāsamaṃsapārśvaśīrorujam/
 tṛṣṇām chardimatisārametat sarpiṛvyapohati//
 jīvantīm madhukam drākṣām phalāni kuṭajasya ca/
 śaṭīm puṣkaramūlam ca vyāghrīm gokṣurakam balām//
 nīlotpalam tāmalakīm trāyamāṇām kurālabhām/
 pippalīm ca samam piṣṭvā ghṛtam vaidyo vipācayet//
 etadvyādhisamūhasya rogeśasya samutthitam/
 rūpamekādaśavidham sarpiṛagryam vyapohati//
 balām sthīram pṛśnīpaṇīm br̥hatīm snidigdḥhikām/
 sādḥayitvā rase tasminpayo gavyam sanāgaram//

drākṣākharjūrasarpirbhiḥ pippalyā ca śṛtaṃ saha/
 sakṣaudraṃ jvarakāsaghaṇaṃ svaryaṃ caitat prayojayet//
 ājasya payasaścaivaṃ prayogo jāṅgalā rasāḥ/
 yūṣārthe caṇakā mudgā makuṣṭhāścopakalpitāḥ//
 jvarāṇaṃ śamanīyo yaḥ pūrvamuktaḥ kriyāvidhiḥ/
 yakṣmīnāṃ jṛvaradāheṣu sasarpiṣkaḥ praśasyate//
 kaphapraseke balavān ślaiṣmikaśchardayennaraḥ/
 payasā phalayuktena &mādhukena rasena vā//
 sarpiṣmatyā yavāgvā vā vamanīyopasiddhayā/
 vānto+annakāle laghvannamādādīta sadīpanam//
 yavagodhūmamādhvīkasidhvarīṣṭasurāsavān/
 jāṅgalāni ca śūlyāni sevamānaḥ kaphaṃ jayet//
 śleṣmaṇo+atiprasekena vāyuh śleṣmānamasyati/
 kaphaprasekaṃ taṃ vidvān snigdhoṣṇenaiva nirjayet//
 kriyā kaphapraseke yā vamyāṃ saiva praśasyate/
 hr̥dyāni cānnapānāni vātaghnāni laghūni ca//
 prāyeṇopahatāgnitvāt sapicchamatisāryate/
 prāpnoti cāsyavairasyaṃ na cānnamabhinandati//
 tasyāgnidīpanān yogānatīsāranibarhaṇān/
 vaktraśuddhikarān kuryādarucipratibādhakān//
 sanāgarānindrayavān pāyayettaṇḍulāmbunā/
 siddhāṃ yavāgūṃ jīrṇe ca cāṅgerītakradāḍimailḥ//
 pāṭhā bilvaṃ yamānī ca pātavyaṃ takrasaṃyutam/
 durālabhā śṛṅgaveraṃ pāṭhā ca surayā saha//
 jambvāmramadhyam bilvaṃ ca sakapitthaṃ sanāgaram/
 peyāmaṇḍena pātavyamatīsāranivṛttaye//
 etāneva ca yogāṃstrīn pāṭhādīn kārayet khaḍgān/
 &sasūpyadhānyānsasnehān sāmānsaṃgrahaṇān param//
 vetasārjunajambūnāṃ mṛṇālīkṛṣṇagandhayoh/
 śṛparṇyā madayantyāśca yūthikāyāśca pallavān//
 mātuluṅgasya dhātakyā dāḍimasya ca kārayet/
 snehāmlalavaṇopetān khaḍgān sāmgrāhikān param//
 cāṅgeryāścukrikāyāśca dugdhikāyāśca kārayet/
 khaḍgāndadhisaropetān sasarpiṣkānsadāḍimān//
 māmśānāṃ laghupākānāṃ rasāḥ sāmgrāhikairyutāḥ/
 vyaṇjanārthaṃ praśasyante bhojyārthaṃ raktaśālayaḥ//
 sthīradīpañcamūlena pāne śastaṃ śṛtaṃ jalam/
 takraṃ surā sacukrīkā dāḍimasyāthavā rasāḥ//
 ityuktaṃ bhinnāśakṛtāṃ dīpanaṃ grāhi bheṣajam/
 paraṃ mukhasya vairasyanāśanaṃ rocanaṃ &śṛṇu//
 dvau kālau dantapavanaṃ bhakṣayenmukhadhāvanam/
 tadvat prakṣālayedāsyam dhārayet kavalagrahān//
 pibeddhūmaṃ tato mṛṣṭamadyāddīpanapācanaṃ/
 bheṣajam pānamannaṃ ca hitamiṣṭopakalpitam//
 tvaṇmustamelā dhānyāni mustamāmalakaṃ tvacam/
 dārvītvaco yavānī ca tejohvā pippalī tathā//
 yavānī tintīḍīkaṃ ca pañcaite mukhadhāvanāḥ/
 ślokapādeṣvabhihitā rocanā mukhaśodhanāḥ//
 guṭīkāṃ dhārayedāsyē cūrṇairvā śodhayenmukham/
 eṣāmāloḍītānāṃ vā dhārayet kavalagrahān//
 surāmādhvīkasīdhūnāṃ tailasya madhusarpiṣoh/

kavalān dhārayediṣṭān kṣīrasyekṣurasasya ca//
 yavānīm tintiḍīkaṃ ca nāgaram sāmīlavetasam/
 dāḍimaṃ badaram cāmlaṃ kārṣikaṃ copakalpayet//
 dhānyasauvarcalājīvarāṅgaṃ cārdhakārṣikaṃ/
 pippalīnāṃ śataṃ caikaṃ dve śate maricasya ca//
 śarkarāyāśca catvāri palānyekatra cūrṇayet/
 jihvāviśodhanaṃ hr̥dyaṃ taccūrṇaṃ bhaktarocanam//
 hr̥tp̄līhapārśvaśūlaghnaṃ vibandhānāhanāśanam/
 kāśaśvāsaharam grāhi grahaṇyarśovikāranut//
 iti yavānīśāḍavam/
 tālīśapatraṃ maricaṃ nāgaram pippalī śubhā/
 yathottaraṃ bhāgavṛddhyā tvagele cārdhabhāgike//
 pippalyaṣṭaguṇā cātra pradeyā sitaśarkarā/
 kāśaśvāsāruciḥaram taccūrṇaṃ dīpanaṃ param//
 hr̥tp̄pāṇḍugrahaṇīdoṣaśoṣap̄līhajvarāpaham/
 vamyatīśārāśūlaghnaṃ mūḍhavātānulomanam//
 kalpayedguṭikāṃ caitaccūrṇaṃ paktvā sitopalām/
 guṭikā hyagnisaṃyogāccūrṇāllaghutarāḥ smṛtāḥ//
 iti tālīśādyāṃ cūrṇaṃ guṭikāśca/
 śuśyātāṃ kṣīṇamāmsānāṃ kalpitāni vidhānavit/
 dadyānmāmsādāmāmsāni bṛmhaṇāni viśeṣataḥ//
 śoṣiṇe bārhiṇaṃ dadyādbarhiśabdena cāparān/
 gr̥dhrānulūkāmścāśāśca vidhivat sūpakalpitān//
 kākāmstittirīśabdena varmiśabdena coragān/
 bhr̥ṣṭān matsyāntrāśabdena dadyādgaṇḍūpadānapi//
 lopākān sthūlanakulān biḍālāmścopakalpitān/
 śrgāśāśvāmśca bhiṣak śaśaśabdena dāpayet//
 simhānṛkśāmśstarakṣūramśca vyāghrānevamvidhāmstathā/
 māmsādān mṛgaśabdena dadyānmāmsābhivṛddhaye//
 gajakhaṅgitureṅgānāṃ veśavārīkṛtaṃ bhiṣak/
 dadyānmahiśaśabdena māmsaṃ māmsābhivṛddhaye//
 māmsenopacitāṅgānāṃ māmsaṃ māmsakaram param/
 tikṣṇoṣṇalāghavācchastaṃ viśeṣānmṛgapakṣiṇāṃ//
 māmsāni yānyanabhyāsādaniṣṭāni prayojayet/
 teṣūpadhā, sukhaṃ bhoktuṃ tathā śakyāni tāni hi//
 jānaṇjugupsannaivādyājagadham vā punarullikhet/
 tasmācchadmopasiddhāni māmsānyetāni dāpayet//
 barhitittiridakṣāṇāṃ haṃsānāṃ sūkarōṣṭrayoḥ/
 kharagomahiṣāṇāṃ ca māmsaṃ māmsakaram param//
 yoniraṣṭavidhā coktā māmsānāmannapānike/
 tāṃ parīkṣya bhiṣagvidvān dadyānmāmsāni śoṣiṇe//
 prasahā bhūśayānūpavārijā vāricāriṇaḥ/
 āhārārthaṃ pradātavyā mātrayā vātaśoṣiṇe//
 pratudā viṣkirāścaiva dhanvajāśca mṛgadvijāḥ/
 kaphapittaparītānāṃ prayojyāḥ śoṣarogīnāṃ//
 vidhivatsūpasiddhāni manojñāni mṛdūni ca/
 rasavanti sugandhīni māmsānyetāni bhakṣayet//
 māmsamevāśnataḥ śoṣo mādhvīkaṃ pibato+api ca/
 niniyatānalpacittasya ciraṃ kāye na tiṣṭhati//
 vāruṇīmaṇḍanītyasya bahirmārjanasevinaḥ/
 avidhāritavegasya yakṣmā na labhate+antaram//

prasannāṃ vāruṇīm sīdhumariṣṭhānāsavānmadhu/
 yathārhamanupānārthaṃ pibenmāṃsāni bhakṣayan//
 madyaṃ taikṣṇyausṇyavaiśadyasūkṣmatvāt srotasāṃ mukham/
 pramathya vivṛṇotyāsu tanmokṣāt sapta dhātavaḥ//
 puṣyanti dhātupoṣāca śīghraṃ śoṣaḥ praśāmyati/
 māṃsādamāṃsasvarase siddhaṃ sarpiḥ prayojayet//
 sakṣaudraṃ, payasā siddhaṃ sarpirdaśaguṇena vā/
 siddhaṃ madhurakairdravyairdaśamūlakaṣāyakaiḥ//
 kṣīramāṃsarasopetairdhr̥taṃ śoṣaharaṃ param/
 pippalīpippalīmūlacavyacitrakanāgaraiḥ//
 sayāvasūkaiḥ sakṣīraiḥ srotasāṃ śodhanaṃ ghr̥taṃ/
 rāsnābalāgokṣurakasthirāvarṣābhusādhitaṃ//
 jīvantīpippalīgarbhaṃ sakṣīraṃ śoṣanudghr̥taṃ/
 yavāgvā vā pibenmātrāṃ lihyādvā madhunā saha//
 siddhānāṃ sarpiṣāmeṣāmadyādannena vā saha/
 śuṣyatāmeṣa nirdiṣṭo vidhirābhyavahārikah//
 bahiḥsparśanamāśritya bakṣyate+ataḥ param vidhiḥ/
 snehakṣīrāmbukoṣṭheṣu svabhyaktamavagāhayet//
 srotovibandhamokṣārthaṃ balaśuṣṭyarthameva ca/
 uttīrṇaṃ miśrakaiḥ snehaiḥ punarāktaiḥ sukhaiḥ karaiḥ//
 mṛdgīyāt sukhamāśīnaṃ sukhaṃ cotsādayennaram/
 jīvantīm śatavīryāṃ ca vikasāṃ sapunarnavām//
 aśvagandhāmapāmārgaṃ tarkārīm madhukaṃ balām/
 vidārīm sarśapaṃ kuṣṭhaṃ taṇḍulānatasīphalam//
 māśāṃstilāṃśca kiṇvaṃ ca sarvamekatra cūrṇayet/
 yavacūrṇatriguṇitaṃ dadhnā yuktaṃ samākṣikaṃ//
 etadutsādanaṃ kāryaṃ puṣṭivarṇabalapradam/
 gaurasarśapakalkena kalkaiścāpi sugandhibhiḥ//
 snāyādṛṭusukhaistoyairjīvanīyauśadhaiḥ śṛtaiḥ/
 gandhaiḥ samālyairvāsobhirbhūṣaṇaiśca vibhūṣitaḥ//
 spr̥śyān sam̐spr̥śya sam̐pūjya devatāḥ sabhiṣagdvajāḥ/
 iṣṭavarṇarasasparśagandhavad pānabhojanam//
 iṣṭamiṣṭairupahitaṃ &sukhamadyāt sukhapradam/
 samātītāni dhānyāni kalpanīyāni śuṣyatām//
 laghūnyahīnavīryāni svādūni gandhavanti ca/
 yāni praharṣakārīṇi tāni pathyatamāni hi//
 yaccopadekṣyate &pathyaṃ kṣataksīnacikitsite/
 yakṣimaṇastat prayoktavyaṃ balamāṃsābhivṛddhaye//
 abhyaṅgotsādanaiścaiva vāsobhirahataiḥ priyaiḥ/
 yathartuvihitaiḥ snānairavagāhairvimārjanaiḥ//
 bastibhiḥ kṣīrasarpirbhiramāṃsairmāṃsarasaudanaḥ/
 iṣṭairmadyairmanoḥjñānāṃ gandhānāmupasevanaiḥ//
 suhr̥dāṃ ramaṇīyānāṃ pramadānāṃ ca darśanaiḥ/
 gītavāditraśabdaśca priyaśrutibhireva ca//
 harṣaṇāśvāsanairnityaṃ gurūṇāṃ samupāsanaḥ/
 brahmacāryeṇa dānena tapasā devatārcanaiḥ//
 satyenācārayogena maṅgalyairapyahimsayā/
 vaidyaviprārcanāccaiva rogarājo nivartate//
 yayā prayuktayā ceṣṭyā rājayakṣmā purā jitaḥ/
 tām vedavihitamiṣṭim-&ārogyārthī prayojayet//

tatra śloka--- prāgutpattirnimitāni prāgrūpaṃ rūpasamgrahaḥ/

samāsād vyāsataścoktaṃ bheṣajaṃ rājayaḥkṣmaṇaḥ//
 nāmaheturasādhyatvaṃ sādhyatvaṃ kṛcchrasādhyatā/
 ityuktaḥ saṃgrahaḥ kṛtsno rājayaḥkṣmacikitsite//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte cikitsāsthāne rājayaḥkṣmacikitsitaṃ
 nāmāṣtamo+adhyāyaḥ//8//

6.8 navamo+adhyāyaḥ/

athāta unmādacikitsitaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah// buddhismṛtijñānataponivāsaḥ punarvasuḥ prāṇabhṛtāṃ
 śaraṇyaḥ/

unmādahetvākṛtibheṣajāni kāle+agniveśāya śaśaṃsa pṛṣṭaḥ//
 viruddhaduṣṭāśucibhojanāni pradharṣaṇaṃ devagurudvijānām/
 unmādaheturbhayaharṣapūrvō mano+abhighāto viśamāśca ceṣṭāḥ//
 tairalpasattvasya malāḥ praduṣṭā buddhernivāsaṃ hṛdayaṃ pradūṣya/
 srotāṃsyadhiṣṭhāya manovahāni pramohayantyāśu narasya cetāḥ//
 dhīvibhramaḥ sattvapariplavaśca paryākulā dṛṣṭiradhīratā ca/
 abaddhavāktvaṃ hṛdayaṃ ca śūnyaṃ sāmānyamunmādagadasya liṅgam//
 sa mūdhaacetā na sukhaṃ na duḥkhaṃ nācāradharmau kuta eva śāntim/
 vindatyapāstasmṛtibuddhisamjño bhramatyayaṃ ceta itastataśca//
 samudbhramaṃ buddhimanahsmṛtīnāmunmādamāgantunijotthamāhuḥ/
 tasyodbhavaṃ pañcavidhaṃ pṛthak tu vakṣyāmi liṅgāni cikitsitaṃ ca//
 rūkṣālpāśītānavirekadhātukṣayopavāśairanilo+ativṛddhaḥ/
 &cintādijuṣṭaṃ hṛdayaṃ pradūṣya buddhiṃ smṛtiṃ cāpyupahanti śīghram//
 asthānahāśasmitanṛtyagītabāgaṅgavikṣepaṇarodanāni/
 pārūṣyakārśyāruṇavarṇatāśca jīrṇe balaṃ cānilajasya rūpaṃ//
 ajīrṇakāṭvamlavidāhyaśītairbhojyaiścitaṃ pittamudīrṇavegam/
 unmādamatyugramanātmakasya hṛdi śritaṃ pūrvavadāśu kuryāt//
 amarṣasaṃrambhavinagnabhāvāḥ &saṃtarjanātidravaṇauṣṇyaroṣāḥ/
 pracchāyaśītānnajalābhilāṣāḥ pītā ca bhāḥ pittakṛtasya liṅgam//
 saṃpūraṇairmandaviceṣṭitasya soṣmā kapho marmaṇi saṃpravṛddhaḥ/
 buddhiṃ smṛtiṃ cāpyupahatya cittaṃ pramohayan saṃjanayedvikāram//
 vākceṣṭitaṃ mandamarocakaśca nārīviviktapriyatā+atinidrā/
 chardiśca lālā ca balaṃ ca bhuṅkte nakhādiśauklyāṃ ca kaphātmakasya//
 yaḥ sannipātaprabhavo+atighoraḥ sarvaiḥ samastaiḥ sa ca hetubhiḥ syāt/
 sarvāṇi rūpāṇi bibharti tādr̥gvirudghabhaisajyavidhīrvivarjyaḥ//
 devarṣigandharvapīśācayakṣarakṣaḥpitṛṇāmabhidharṣaṇāni/
 āgantuheturniyamavratādi mithyākṛtaṃ karma ca pūrvadehe//
 amartyavāgvikramavīryaceṣṭo jñānādivijñānabalādibhīryaḥ/
 unmādakālo+aniyataśca yasya bhūtottiyamunmādamudāharettam//
 adūṣayantaḥ puruṣasya dehaṃ devādayaḥ svaistu guṇaprabhāvaiḥ/
 viśantyadr̥śyāstarasā yathaiva cchāyātapau darpaṇasūryakāntau//
 āghātakālo hi sa pūrvarūpaḥ prokto nidāne+atha surādibhiśca/
 unmādarūpāṇi pṛthagnibodha kālāṃ ca gamyān puruṣāṃśca teṣāṃ//

tadyathā---saumyaḍṛṣṭiṃ gambhīramadhr̥ṣyamakopanamasvapnabhojanābhilāṣiṇamalpasvedamūtrapuri
 &vātaṃ śubhagandhaṃ phullapadmavadanamiti devonmattaṃ vidyāt; guruvṛd-
 dhasiddharṣiṇāmabhiśāpābhicārābhidyānānurūpaceṣṭāhāravyāhāraṃ tairunmattaṃ
 vidyāt; aprasannadr̥ṣṭimapaśyantaṃ vidrālūṃ pratihatavacamanannābhilāṣamaro-
 cakāvīpākaparītaṃ ca pitṛbhirunmattaṃ vidyāt; (&caṇḍaṃ sāhasikaṃ tikṣṇaṃ
 gambhīramadhr̥ṣyaṃ) mukhavādyanṛtyagītānnapānasnānamālyadhūpagandharatiṃ
 raktavastrabalikarmahāsyakathānuyogapriyaṃ śubhagandhaṃ ca gandharvon-
 mattaṃ vidyāt; asaṅkṛtsvapna-&rodanahāsyam nṛtyagītavādyapāṭhakathānnapāna-

snānamālyadhūpagandharatiṃ raktaviplutākṣaṃ dvijātivaidyaparivādināṃ rahasyabhāṣiṇaṃ ca yakṣonmattaṃ vidyāt; naṣṭanidramannapānadviṣiṇamanāhāramapyatibalināṃ śāstraṣoṇitamāmsaraktamālyābhilāṣiṇaṃ saṃtarjakaṃ ca rākṣasonmattaṃ vidyāt; prahāsanṛtyapradhānaṃ devavipravaidyadveṣāvajñābhiḥ stutivedamantraśāstrodāharaṇaiḥ kāṣṭhādibhirātmapīḍanena ca brahmarākṣasonmattaṃ vidyāt; asvathacittaṃ sthānamalabhamānaṃ nṛtyagītaḥāsināṃ baddhābaddhapralāpinaṃ saṃkarakūṭamalinarathyācelatṛṇāśmakāṣṭhādhirohaṇaratim & bhinnarūkṣasvaram nagnaṃ vidhāvantaṃ naikatra tiṣṭhantaṃ duḥkhānyāvedayantaṃ naṣṭasmṛtiṃ ca piśāconmattaṃ vidyāt//

tatra cauṣācāraṃ tapaḥsvādhyāyakovidāṃ naraṃ prāyaḥ śuklapratipadi trayodaśyāṃ ca & chidramavekṣyābhidharṣayantidevāḥ, snānaśuciviviktasevināṃ dharmāśāstraśrutivākyakuśalaṃ prāyaḥ śaṣṭhyāṃ navamyāṃ carṣayaḥ, mātṛpitṛgurunvṛddhasiddhācāryopasevināṃ prāyo daśamyāmamāvasyāyāṃ ca pitarāḥ, gandharvāḥ stutigītavāditraratiṃ paradāragandhamālyapriyaṃ cauṣācāraṃ prāyo dvādaśyāṃ caturdaśyāṃ ca, sattvabalarūpagarvaśauryayuktaṃ mālyānulepanahāsyapriyaṃ-&ativākkaraṇaṃ prāyaḥ śuklaikādaśyāṃ saptamyāṃ ca yakṣāḥ, svādhyāyataponiyamopavāsabrahmacaryadevayatigurupūjā+aratiṃ bhraṣṭaśaucāṃ brāhmaṇamabrāhmaṇaṃ vā brāhmaṇavādināṃ sūramāninaṃ devāgārasalilakṛḍānaratiṃ prāyaḥ śuklapañcamyāṃ pūrṇacandradarśane ca brahmarākṣasāḥ, rakṣaḥpiśācāstu hīnasattvaṃ piśunaṃ & straiṇaṃ lubdhaṃ śaṭhaṃ & prāyo dvitīyātṛtīyāṣṭamiṣu; ityaparisaṃkhyeyānāṃ grahāṇāmāviṣkṛtatamā hyaṣṭāvetevyākhyātāḥ//

sarveṣvapi tu khaveṣu yo hastāvudyamya roṣasaṃrambhānniḥśaṅkamanyeṣvātmani vā nipātayet sa hyasādhyo jñeyah; tathā yaḥ sāśrunetro miḍhrapravṛttaraktaḥ kṣatajihvaḥ prasrutanāsikaśchidyamānacarmā+apratihanyamānavāñiḥ satataṃ vikūjan & durvarṇaṣṭṛṣāṭhaḥ pūṭigandhaśca sa himśārthinonmatto jñeyah; taṃ parivarjayet//

ratyarcanākāmonmādināu tu bhiṣag-&abhiprāyācārābhyāṃ buddhvā tadaṅgopahārabalimiśreṇa/

mantrabhaiṣajyavidhinopakramet//

tatra dvayorapi nijāgantunimittayorunmādayoḥ samāsavistarābhyāṃ bheṣajavidhimanuvyākhyāsyāmaḥ// unmāde vātaje pūrvaṃ snehapānaṃ viśeṣavit/

kuryādāvṛtamarge tu sasnehaṃ mṛdu śodhanaṃ//

kaphapittodbhave+apyāḍau vamaṇaṃ savirecanaṃ/

snigdhasvinnasya kartavyaṃ śuddhe saṃsarjanakramaḥ//

nirūhaṃ snehabastiṃ ca śirasaśca virecanaṃ/

tataḥ kuryādyathādoṣaṃ teṣāṃ bhūyastvamācaret//

hṛdindriyaśiraḥkoṣṭhe saṃśuddhe vamaṇādibhiḥ/

manaḥprasādamāpnoti smṛtiṃ saṃjñāṃ ca vindati//

śuddhasyācāravibhramśe tīkṣṇaṃ nāvanamañjanaṃ/

tāḍanaṃ ca manobuddhidehasaṃvejanaṃ hitaṃ//

yaḥ & sakto+avinaye paṭṭaiḥ saṃyamya sudṛḍhaiḥ sukhaiḥ/

apetalohakāṣṭhādye saṃrodhyaśca tamogṛhe//

tarjanaṃ trāsaṇaṃ dānaṃ harṣaṇaṃ sāntvanaṃ bhayaṃ/

vismayo vismṛterhetornayanti prakṛtiṃ manaḥ//

pradehotsādanābhyaṅgadhūmāḥ pānaṃ ca sarpiṣaḥ/

prayoktavyaṃ manobuddhismṛtisaṃjñāprabodhanaṃ//

sarpiḥpānādirāgantormantrādiśceṣyate vidhiḥ/

ataḥ siddhatamānyogāñchrṇūnmādavinaśanān//

hiṅgusauvarcalavyośairdvipalāmśairghṛtāḍhakam/

caturguṇe gavāṃ mūtre siddhamunmādanāśanaṃ//

viśālā triphalā & kauntī devadārvelavālukaṃ/

sthirā nataṃ rajanyau dve sārive dve priyaṅgukā//

nīlotpalailāmañjiṣṭhādantidāḍmakeśaram/

tālīśapatraṃ bṛhatī mālatyāḥ kusumaṃ navam//
 viḍaṅgaṃ pṛśniparnī ca kuṣṭhaṃ candanapadmakau/
 aṣṭāviṃśatibhiḥ kalkairetairakṣasamanvitaiḥ//
 &caturguṇe jale samyagghṛtaprasthaṃ vipācayet/
 apasmāre jvare kāse śoṣe mande+anale kṣaye//
 vātarakte pratiśyāye tṛtīyakacaturthake/
 chardyaśomūtrakṛcchreṣu visarpopahateṣu ca//
 kaṇḍūpāṇḍvāmayonmādaviṣamehagadeṣu ca/
 bhūtopahatacittānāṃ gadgadānāmacesām//
 śastaṃ strīṇāṃ ca vandhyānāṃ dhanyamāyurbalapradam/
 alakṣmīpāparakṣoghnaṃ sarvagrahavināśanam//
 kalyāṇakamidaṃ sarpiḥ śreṣṭhaṃ pumsavaneṣu ca/
 iti kalyāṇakaṃ ghṛtam/
 ebhya eva sthirādīni jale paktvaikaviṃśatim//
 rase tasmin pacet sarpirgrṣṭikṣīre caturguṇe/
 vīrārdramāśakākolisvayaṃguptarṣabhardhibhiḥ//
 medayā ca samaiḥ kalkaistat syāt kalyāṇakaṃ mahat/
 bṛmhaṇīyaṃ viśeṣeṇa sannipātaharaṃ param//
 iti mahākalyāṇakaṃ ghṛtam/
 jaṭilāṃ pūtanāṃ keśiṃ cāraṭiṃ markatīṃ vacām/
 trāyamāṇāṃ jayāṃ vīrāṃ corakaṃ kaṭurohiṇīm//
 vayaḥsthāṃ sūkarīṃ chatrāmaticchatrāṃ palaṅkaśām/
 mahāpuruṣadantāṃ ca kāyasthāṃ nākulīdvayam//
 kaṭambharāṃ vṛścikālīm sthirāṃ cāhṛtya tairghṛtam/
 siddhaṃ cāturthakonmādagrahāpasmāranāśanam//
 mahāpaiśācikaṃ nāma ghṛtametadyathā+amṛtam/
 buddhismṛtikaraṃ caiva bālānāṃ cāṅgavardhanam//
 iti mahāpaiśācikaṃ ghṛtam/
 laśunānāṃ śataṃ triṃśadabhayāstryūṣaṇāt palam/
 gavāṃ carmamasīprastho dvyāḍhakaṃ kṣīramūtrayoh//
 purāṇasarpīṣaḥ prastha ebhiḥ siddhaṃ prayojayet/
 hiṅgucūrṇapalaṃ śīte dattvā ca madhumāṇikām//
 taddoṣāgantusaṃbhūtānunmādān viṣamajvarān/
 apasmārāṃśca hantyaśu pānābhyañjananāvanaiḥ//
 iti laśunādyam ghṛtam/
 laśunasyāvinaṣṭasya tulārdhaṃ nistuṣīkṛtam/
 tadardhaṃ daśamūlasya dvyāḍhake+apāṃ vipācayet//
 pādaśeṣe ghṛtaprasthaṃ laśunasya rasaṃ tathā/
 kolamūlakavṛkṣāmlamātuluṅgārdrakai rasaiḥ//
 dāḍimāmbusurāmastukāñjikāmlaistadardhikaiḥ/
 sādhayettriphalādārulavaṇavyoṣadīpyakaiḥ//
 yavānīcavyahiṅgvamlavetasaiśca palārdhikaiḥ/
 siddhametat pibecchūlagulmārśojaṭharāpaham//
 bradhnāpāṇḍvāmayapliḥayonidoṣajvarakṛmīn/
 vātaśleṣmāmayān sarvānunmādāmścāpakarṣati//
 ityaparaṃ laśunādyam ghṛtam/
 hiṅgunā hiṅguparṇyā ca sakāyasthavayaḥsthayā/
 siddhaṃ sarpirhitam tadvadavayaḥsthāhiṅgucorakaiḥ//
 kevalam siddhamebhirvā purāṇam pāyayedghṛtam/
 pāyayitvottamāṃ mātṛāṃ śvabhre rundhyāḍgrhe+api vā//
 viśeṣataḥ purāṇam ca ghṛtam taṃ pāyayedbhiṣak/

tridoṣagḥnam pavitratvādviśeṣādgrahanāśanam//
 guṇakarmādhikam pānādāsvādāt kaṭutiktakam/
 ugragandham purāṇam syāddaśavarṣasthitam gḥṛtam//
 lākṣārasanibham śītam taddhi sarvagrahāpaham/
 medhyam virecaneṣvagryam prapurāṇamataḥ param//
 nāsādhyam nāma tasyāsti yat syādvarṣasatasthitam/
 dṛṣṭam sprṣṭamathāghrātam taddhi sarvagrahāpaham//
 apasmāragrahonmādatam śastam viśeṣataḥ/
 etānausadhayogān vā vidheyatvamagacchati//
 añjanotsādanālepanāvanādiṣu yojayet/
 śīrīṣo madhukam hiṅguṃ laśunam tagaram vacā//
 kuṣṭham ca bastamūtreṇa piṣṭam syānnāvanāñjanam/
 tadvadhyoṣam haridre dve mañjiṣṭhāhiṅgusarṣapāḥ//
 śīrīṣabījāṃ conmādagrahaḥpasmāranāśanam/
 piṣṭvā &tulyamapāmārgam hiṅgvālam hiṅgupatrikām//
 vartiḥ syānmaricārdhāṃsā pittābhyām goṣṛgālayoḥ/
 tayā+añjayedapasmārabhūtonmādayarārditān//
 bhūtārtānamarārtāṃśca narāṃścaiva dṛgāmāye/
 maricam cātape māṃsam sapittam sthitamañjanam//
 vaikṛtam paśyataḥ kāryam doṣabhūtahatasmr̥teḥ/
 siddhārthako vacā hiṅgu karañjo devadāru ca//
 mañjiṣṭhā triphalā śvetā kaṭanbhītvak kaṭutrikam/
 samāṃśāni priyaṅguśca śīrīṣo rajanīdvayam//
 bastamūtreṇa piṣṭo+ayamagadaḥ pājamañjanam/
 nasyamālepanam caiva snānamudvartanam tathā//
 apasmāraviṣonmādakṛtyālakṣmījvarāpaham/
 bhūtebhyaśca bhayam hanti rājadvāre ca śasyate//
 sarpiretena siddham vā sagomūtram tadarthakṛt/
 praseke pīnase gandhairdhūmavartim kṛtām pibet//
 vairecanikadhūmoktaiḥ śvetādyairvā sahiṅgubhiḥ/
 śallakolūkamārjārājambūkavṛkabastajaiḥ//
 mūtrapittaśakṛllomanakhaīścarmabhireva ca/
 sekāñjanam pradhamanam nasyam dhūmam ca kārayet//
 vātaśleṣmātmake prāyaḥ paittike tu praśasyate/
 tiktakam jīvanīyam ca sarpiḥ snehaśca miśrakam//
 śītāni cānnānāni madhurāni &mṛdūni ca/
 śaṅkhakeśāntasandhau vā mokṣayejjño bhiṣak sirām/
 janmāde viṣame caiva jvare+apasmāra eva ca//
 gḥṛtamāṃsavitr̥ptam vā nivāte sthāpayet sukham/
 tyaktvā matismṛtibhramśam saṃjñam labdhvā &pramucyate//
 āśvāsayet suhr̥dvā tam vākyairdharmaṃrthasamhitaiḥ/
 brūyādiṣṭavināśam vā darśayedadbhūtāni vā//
 baddham sarṣapatailāktam vyasedvottānamātape/
 kapikacchvā+athavā taptairlohatilajalaiḥ spr̥set//
 kaśābhistaḍayitvā vā subaddham vijane gr̥he/
 rundhyāceto hi vibhrāntam vrajatyasya tathā śamam//
 sarpeṇoddhṛtadamṣṭreṇa dāntaiḥ siṃhairgajaiśca tam/
 trāsāyēcchastrahastairvā taskaraiḥ śatrubhistathā//
 athavā rājapuruṣā bahirnītvā saṃnyatam/
 trāsāyeyurvadhanainam tarjayanto nr̥pājñayā//
 dehaduḥkhabhayebhyo hi param prāṇabhayam smṛtam/

tena yāti śamaṃ tasya sarvato viplutaṃ manah//
 iṣṭadravyavināśāttu mano yasyopahanyate/
 tasya tatsadṛśaprāptisāntvāśvāsaiḥ śamaṃ nayet//
 kāmaśokabhayakrodhaharṣerṣyālobhasaṃbhavān/
 parasparapratidvandvairbhireva śamaṃ nayet//
 buddhvā deśaṃ vayaḥ sātmyaṃ doṣaṃ kālaṃ balābale/
 cikitsitamidaṃ kuryādunmāde bhūtadoṣaje//
 devarṣipitṛgandharvairunmattasya tu buddhimān/
 varjayedāñjanādinī tīkṣṇānī krūrakarma ca//
 sarpiṣpānādi tasyeha mṛdu bhaiṣajyamācaret/
 pūjāṃ balyupahārāṃśca mantrāñjanavidhīmstathā//
 śāntikrameṣṭihomāṃśca japasvastyanānī ca/
 vedoktān niyamāṃścāpi prāyaścittānī cācaret//
 bhūtānāmādhipaṃ devamīśvaraṃ jagataḥ prabhum/
 pūjayan prayato nityaṃ jayatyunmādajaṃ bhayaṃ//
 rudrasya pramathā nāma gaṇā loke caranti ye/
 teṣāṃ pūjāṃ ca kurvāṇa unmādebhyaḥ pramucyate//
 balibhirmaṅgalairhomairoṣadhyagadadhāraṇaiḥ/
 satyācāratapojñānapradānaniyamavratāiḥ//
 devagobrahmaṇānāṃ ca gurūnāṃ pūjanena ca/
 āgantūḥ praśamaṃ yāti siddhairmantrauṣadhaistathā//
 yaccopadekṣyate kiṃcidapasmāracikitsite/
 unmāde tacca kartavyaṃ sāmānyāddhetudūṣyayoḥ//
 nivṛttāmiśamadyo yo hitāśī prayataḥ śuciḥ/
 nijāgantubhirunmādaiḥ sattvavān na sa yujyate//
 prasādaścendriyārthānāṃ buddhyātmamanasāṃ tathā/
 dhātūnāṃ prakṛtiśtathatvaṃ vigatonmādalakṣaṇaṃ//
 tatra ślokaḥ---unmādānāṃ samutthānaṃ lakṣaṇaṃ sacikitsitam/
 nijāgantunimittānāmuktavān bhiṣaguttamaḥ//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+aprāpte dṛḍhabalapūrite cikitsāsthāne unmā-
 dacikitsitaṃ nāma navamo+adhyāyaḥ//9//

6.9 daśamo+adhyāyaḥ/

athāto+apasmāracikitsitaṃ vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhagavānātreyaḥ// smṛterapagamaṃ prāhurapasmāraṃ bhiṣagvidaḥ/
 tamaḥpradeśaṃ bibhatsaceṣṭaṃ dhīsattvasaṃplavāt//
 vibhrāntabahudoṣāṇāṃ&ahitāśucibhojanāt/
 cintākāmaabhayakrodhaśokodvegādibhistathā/
 manasyabhihate nṛṇāmapasmāraḥ pravartate//
 dhamanībhiḥ śritā doṣā hṛdayaṃ pīḍayanti hi/
 saṃpīḍyamāno vyathate mūḍho bhrāntena cetasā//
 paśyatyasanti rūpāṇi patati prasphuratyapi/
 jihvākṣibhrūḥ sravallālo hastau pāḍau ca vikṣipan//
 doṣavege ca vigate suptavat pratibuddhyate/
 pṛthagdoṣaiḥ samastaiśca vakṣyate sa caturvidhaḥ//
 kampate pradaśehantān phenodvāmī śvasityapi/
 paruṣāruṇakṛṣṇānī paśyedrūpāṇi cānilāt//
 pītaphenāṅgavaktrākṣaḥ pītāsṛgrūpadarśanaḥ/
 &satrṣṇoṣṇānalavyāptalokadarśim ca paittikaḥ//
 śuklaphenāṅgavaktrākṣaḥ śīto hrṣṭāṅgajo guruḥ/
 paśyañchuklānī rūpāṇi ślaiṣmiko mucyate cirāt//

sarvairetaiḥ samastaistu liṅgairujñeyastridoṣajāḥ/
 apasmāraḥ sa cāsādhyo yaḥ kṣīṇasyānavaśca yaḥ //
 pakṣādvā dvādaśāhādvā māsādvā kupitā malāḥ/
 apasmārāya kurvanti vegam kiṃcidathāntaram //
 tairāvṛtānām hr̥tsrotomanasām saṃprabodhanam/
 tikṣṇairādaḥ bhiṣak kuryāt karmabhirvamanādibhiḥ //
 vātikam bastibhūyiṣṭhaiḥ paittaṃ prāyo virecanaiḥ/
 ślaiṣmikaṃ vamanaprāyairapasmāramupācaret //
 sarvataḥ suviśuddhasya samyagāśvāsitasya ca/
 apasmāravimokṣārtham yogān saṃśamanāñchṛṇu //
 gośakṛdrasadadhyamlakṣīramūtraiḥ samairghṛtam/
 siddham pibedapasmārakāmalājvaranāśanam //
 iti pañcagavyam ghṛtam/
 dve pañcamūlyau triphalā rajanyau kuṭajatvacam/
 saptapaṇamapāmārgam nīlinīm kaṭaroḥiṇīm //
 śampākam phalgumūlam ca pauṣkaram sadurālabham/
 dvipalāni jaladroṇe paktvā pādāvaśeṣite //
 bhāgīm pāthām trikaṭukam trivṛtām viculāni ca/
 śreyasīmāḍhakīm mūrvām dantīm bhūnimbacitrakau //
 dve sārive rohiṣam ca bhūtīkam madayantikām/
 kṣipetpiṣṭvā+akṣamātrāṇi &tena prastham ghṛtāt pacet //
 gośakṛdrasadadhyamlakṣīramūtraiśca tatsamaiḥ/
 pañcagavyamiti khyātam mahattadamṛtopamam //
 apasmāre &tathonmāde śvayathāhvudareṣu ca/
 gulmārśaḥpāṇḍurogeṣu kāmālāyām halīmake //
 śasyate ghṛtametattu prayoktavyam dine dine/
 alakṣmīgraharogaghnam cāturthakavināśanam //
 iti mahāpañcagavyam ghṛtam/
 brāhmīrasavacākuṣṭhaśaṅkhapuṣpībhireva ca/
 purāṇam ghṛtamunmādālakṣmyapasmārapāpanut //
 ghṛtam saindhavahiṅgubhyām vārṣe baste caturguṇe/
 mūtre siddhamapasmārahṛdgrahāmayanāśanam //
 vacāśampākakaṭaryavayaḥsthāhiṅgucorakaiḥ/
 siddham palaṅkaśāyuktairvātaśleṣmātmake ghṛtam //
 tailaprastham ghṛtaprastham jīvanīyaiḥ palonmitaiḥ/
 kṣīradroṇe pacet siddhamapasmāravinaśanam //
 kaṃṣe kṣīrekṣurasayoḥ kāśmarye+aṣṭaguṇe rase/
 kārṣikairjīvanīyaiśca ghṛtaprastham vipācayet //
 vātapittodbhavam kṣipramapasmāram niyacchati/
 tadvat kāśavidārīkṣukuśakkāthaśṛtam ghṛtam //
 madhukadvipale kalke droṇe cāmalakīrasāt/
 tadvat siddho ghṛtaprasthaḥ pittāpasmārabheṣajam //
 abhyaṅgaḥ sārṣapam tailam bastamūtre caturguṇe/
 siddham syādogośakṛnmūtraiḥ snānotsādanameva ca //
 kaṭabhīnimbakaṭvaṅgamadhuśigrutvacām rase/
 siddham mūtrasamam tailamabhyaṅgārthe praśasyate //
 pālāṅkaśāvacāpathyāvṛścikālyarkasarṣapaiḥ/
 jaṭilāpūtanākeśīnākulīhiṅgucorakaiḥ //
 laśunātirasācitrākuṣṭhairviḍbhiśca pakṣiṇām/
 māṃsāśīnām yathālābham bastamūtre caturguṇe //
 siddhamabhyañjanam tailamapasmāravinaśanam/

etaiścaivaṣadhaiḥ kāryaṃ dhūpanaṃ sapralepanaṃ //
 pippalīm lavaṇaṃ & citrāṃ hiṅgu hiṅguśivātīkām /
 kakolīm sarṣapāṇ kākānāsāṃ kaitāryacandane //
 śunaḥskandhāsthinakhārāṇ parśukām ceti peṣayet /
 bastamūtreṇa puṣyarkṣe pradehaḥ syāt sadhūpanaḥ //
 apetarākṣasīkuṣṭhapūtanākeśicorakaiḥ /
 utsādanaṃ mūtrapīṣṭairmūtrairevāvasēcanam //
 jalaukaḥśakṛtā tadvaddagdhairvā bastaromabhiḥ /
 kharāsthībhirhastinakhaistathā gopucchalomabhiḥ //
 kapilānām gavām & mūtraṃ nāvanaṃ paramaṃ hitam /
 śvaśṛgālabidālānām siṃhādīnām ca śasyate //
 bhārgī vacā nāgadantī śvetā & śvetā viṣāṇikā /
 jyotiṣmatī nāgadantī pādoktā mūtrapeṣitāḥ //
 yogāstrayo+ataḥ ṣaḍ bindūn pañca vā nāvayedbhiṣak /
 triphalāvyoṣapītadruyavakṣārāphaṇijjhakaiḥ //
 śyāmāpāmārgakāraṇjaphalairmūtre+atha bastaje /
 sādhitam nāvanaṃ tailamapasmāravinaśanam //
 pippalī vṛścikālī ca kuṣṭhaṃ ca lavaṇāni ca /
 bhārgī ca cūrṇitaṃ kāryaṃ pradhamaṇaṃ param //
 kāyasthām śārādānmudgānmustośīrayavāṃstathā /
 savyoṣāṇ bastamūtreṇa piṣṭvā vartīḥ prakalpayet //
 apasmāre tathonmāde sarpadaṣṭe garārdite /
 viṣapīte jalamṛte caitāḥ syuramṛtopamāḥ //
 mustam vayaḥsthām triphalām kāyasthām hiṅgu śādvālam /
 vyoṣam māśān yavānmūtraivāstamaiśārṣabhaistribhiḥ //
 piṣṭvā kṛtvā ca tāṃ vartimāpasmāre prayojayet /
 kilāse ca tathonmāde jvareṣu viṣameṣu ca //
 puṣyoddrtaṃ śunaḥ pittamapasmāraghnamañjanam /
 tadeva sarpiṣā yuktaṃ dhūpanaṃ paramaṃ matam //
 nakulolūkamārjāragṛdhraḥkṛtāhikākajaiḥ /
 & tuṇḍaiḥ pakṣaiḥ purīṣaiśca dhūpanaṃ kārayedbhiṣak //
 ābhiḥ kriyābhiḥ siddhābhirhṛdayaṃ saṃprabudhyate /
 srotāṃsi cāpi śudhyanti & tataḥ saṃjñāṃ sa vindati //
 yasyānubandhastvāganturdoṣaliṅgādhikākṛtiḥ /
 dṛśyeta tasya kāryaṃ syādāgantūnmādabheṣajam //
 anantaramuvācedamagniveśaḥ kṛtāñjaliḥ /
 bhagavan! prāk samuddiṣṭaḥ ślokaṣṭhāne mahāgadaḥ //
 atattvābhiniveśo yastaddhetvākṛtibheṣajam /
 tatra noktamataḥ śrotumicchāmi tadihocyatām //
 śuśrūṣave vacaḥ śrutvā śiṣyāyāha punarvasuḥ /
 mahāgadaṃ saumya! śṛṇu sahetvākṛtibheṣajam //
 malināhāraśīlasya vegān prāptānnigṛhṇataḥ /
 śītoṣṇasnigdharūkṣādyairhetubhiścātisevitaiḥ //
 hṛdayaṃ samupāśritya manobuddhivahāḥ sirāḥ /
 doṣāḥ saṃdūṣya tiṣṭhanti rajomohāvṛtātmanāḥ //
 rajastamobhyāṃ vṛddhābhyāṃ & buddhau manasi cāvṛte /
 hṛdaye vyākule doṣairatha & mūḍho+alpacetanaḥ //
 viṣamāṃ kurute buddhiṃ nityānitye hitāhite /
 atattvābhiniveśaṃ tamāhurāptā mahāgadaṃ //
 snehasvedopapannaṃ taṃ saṃśodhya vamanādibhiḥ /
 kṛtasamsarjanaṃ medhyairannapānairupācaret //

brāhmīsvarasayuktaṃ yat pañcagavyamudāhṛtaṃ/
 tat sevyam śaṅkhaṇḍapūṣpī ca yacca medhyam rasāyanam//
 suhr̥daścānukūlāstaṃ svāptā dharmārthavādinaḥ/
 saṃyogayeyur&vijñānadhairyasmṛtisamādhībhiḥ//
 prayuñjyāttailaśunaṃ payasā vā śatāvarīm/
 brāhmīrasaṃ kuṣṭharasaṃ vacāṃ vā madhusaṃyutām//
 duścikitsyo hyapasmāraścirakārī &kṛtāspadaḥ/
 tasmādrasāyanairenaṃ prāyaśaḥ samupācaret//
 jalāgnidrumaśailebhyo viśamebhyaśca taṃ sadā/
 rakṣedunmādinam caiva sadyaḥ prāṇaharā hi te//
 tatra ślokau--- hetuṃ kurvantyapasmāraṃ doṣaḥ prakupitā yathā/
 sāmānyataḥ pṛthaktvācca liṅgaṃ teṣāṃ ca bheṣajam//
 mahāgadasamutthānaṃ liṅgaṃ covāca sauśadham/
 munirvyāśasamāsābhyām&apasmāracikitsite//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+apṛāpte dṛḍhabalasampūrite cikit-
 sāsthāne+apasmāracikitsitaṃ nāma daśamo+adhyāyaḥ//10//

6.10 ekādaśo+adhyāyaḥ/

athātaḥ kṣataḥkṣīnacikitsitaṃ vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhagavānātreyah// udārakīrtirbrahmarṣirātreyah paramārthavit/
 kṣataḥkṣīnacikitsīrthamidamāha cikitsitaṃ//
 dhanuṣā+āyasyato+atyartham bhāramudvahato gurum/
 patato viśamoccebhyo balibhiḥ saha yudhyataḥ//
 vṛṣaṃ hayaṃ vā dhāvantaṃ damyaṃ vā+anyaṃ nigṛhṇataḥ/
 śilākāṣṭhāśmanirghātān kṣipato nighnataḥ parān//
 adhīyānasya vā+atyuccairdūraṃ vā vrajato drutam/
 mahānadīm vā tarato hayairvā saha dhāvataḥ//
 sahasotpatato &dūraṃ tūrṇam cātipranṛtyataḥ/
 tathā+anyaiḥ karmabhiḥ krūrairbhṛśamabhyāhatasya ca//
 vikṣate vakṣasi vyādhirbalavān samudīryate/
 strīṣu cātiprasaktasya rūkṣālpapramitāśinaḥ//
 uro virujyate tasya bhidyate+atha vibhajyate/
 prapīḍyete tataḥ pārśve śuśyatyaṅgaṃ pravepate//
 kramādvīryaṃ balaṃ varṇo ruciragniśca hīyate/
 jvaro vyathā manodainyaṃ vidbhedo+agnivadhādapi//
 duṣṭaḥ śyāvaḥ sudurgandhaḥ pīto vigrathito bahuḥ/
 kāsamānasya &ca śleṣmā saraktaḥ saṃpravartate//
 sa kṣataḥ kṣīyate+atyartham tathā śukraujasoḥ kṣayāt/
 avyaktaṃ lakṣaṇaṃ tasya pūrvarūpamiti smṛtaṃ//
 urorukṣoṇitacchardih kāso vaiśeṣikaḥ kṣate/
 kṣīṇe saraktamūtratvaṃ pārśvapṛṣṭhakatigrahaḥ//
 alpaliṅgasya dīptāgneḥ sādhyo balavato navaḥ/
 parisamvatsaro yāpyaḥ sarvaliṅgaṃ tu varjayet//
 uro matvā kṣataṃ lākṣaṃ payasā madhusaṃyutām/
 sadya eva pibejjīrṇe payasā+adyāt saśarkaram//
 pārśvabastirujī cālpapittāgnistāṃ surāyutām/
 bhinnaviṭkaḥ samustātivīṣāpāṭhāṃ savatsakām//
 lākṣaṃ sarpirmadhūcchiṣṭaṃ jīvanīyagaṇaṃ sitām/
 tvakkṣīrīm samitām kṣīre paktvā dīptānalaḥ pibet//
 ikṣvālīkābisagranthipadmakesāracandanaiḥ/
 śṛtaṃ payo madhuyutaṃ sandhānārthaṃ pibet kṣatī//

yavānām cūrṇamādāya kṣīrasiddham ghṛtaplutam/
 jvare dāhe sitākṣaudrasaktūn vā payasā pibet//
 madhūkamadhukadrākṣātvaḥkṣīrīpippalībalāḥ/
 kāśī pārśvāsthīśūlī ca lihyātsaghr̥tamākṣikāḥ//
 elāpatratvaco+ardhākṣāḥ pippalyardhapalam tathā/
 sitāmadhukakharjūramṛdvikāśca palonmitāḥ//
 saṃcūrṇya madhunā yuktā guṭikāḥ saṃprakalpayet/
 akṣamātrām tataścaikām bhakṣayennā dine dine//
 kāsam śvāsam jvaram hikkām chardiṃ mūrcchām madam bhramam/
 raktaniṣṭhīvanam tṛṣṇām pārśvaśūlamarocakam//
 śoṣapliḥādhyaṅvātāmśca svarabhedaṃ kṣataṃ kṣayam/
 guṭikā tarpaṇī vṛṣyā raktapittam ca nāśayet//
 ityelādiguṭikā/
 rakte+ativṛtte dakṣāṇḍam yūṣaistoyena vā pibet/
 caṭakāṇḍarasam vā+api raktaṃ vā chāgajāṅgalam//
 cūrṇam paunarnavam raktaśālitaṇḍulaśarkaram/
 raktaṣṭhīvī pibet siddham drākṣārasapayoghr̥taiḥ//
 madhūkamadhukakṣīrasiddham vā taṇḍulīyakam/
 mūḍhavātastvajāmedaḥ surābhṛṣṭam sasaindhavam//
 kṣāmaḥ kṣīṇaḥ kṣatoraskastvanidraḥ sabale+anile/
 śṛtakṣīrasarenādyāt sakṣaudraghr̥taśarkaram//
 śarkarām yavagodhūmau jīvakarṣabhakau madhu/
 śṛtakṣīrānupānam vā lihyāt kṣīṇaḥ kṣatī kṛśaḥ//
 kravyādamāmsaniryūham ghṛtabhṛṣṭam pibecca saḥ/
 pippalīkṣaudrasamyuktaṃ māmsaṣṇitavardhanam//
 nyagrodhodumbarāśvatthaplakṣaśālapriyaṅgubhiḥ/
 tālamastakajambūtvakpriyālaiśca sapadmakaiḥ//
 sāsṅvakarṇaiḥ śṛtāt kṣīrādadyājñātena sarpiṣā/
 śālyodanam kṣatoraskaḥ kṣīṇaśukraśca mānavah//
 yaṣṭyāhvānāgabalaḥ kvāthe kṣīrasamam ghṛtam/
 payasyāpippalīvāṃśīkalkasiddham kṣate śubham//
 kolalākṣārase tadvat kṣīrāṣṭagaṇasādhitam/
 kalkaiḥ kaṭvaṅgadārvītvagvatsakatvakphalairghṛtam//
 jīvakarṣabhakau vīrām jīvantīm nāgaram śatīm/
 catasraḥ parṇinīrmede kākolyau dve nidigdhike//
 punarnave dve madhukamātmaguptam śatāvarīm/
 ṛddhiṃ parūṣakam bhārgīm mṛdvikām bṛhatīm tathā//
 śrīgāṭakam tāmalakīm payasyām pippalīm balām/
 badarākṣoṭakharjūravātāmābhiṣukāṇyapi//
 phalāni caivamādīni kalkān kurvīta kārṣikān/
 dhātīrasavidārīkṣucchāgamāmsarasam payah//
 kuryāt prasthonmitam tena ghṛtaprastham vipācayet/
 prasthārdham madhunaḥ śīte śarkarārdhatulām tathā//
 &dvikārṣikāni patrailāhematvaṅmaricāni ca/
 vinīya cūrṇitam tasmāllīhyānmātrām sadā narah//
 amṛtaprāśamityetannarāṇāmamṛtam ghṛtam/
 sudhāmṛtarasam prāśyam kṣīramāmsarasāśinā//
 naṣṭaśukrakṣatākṣīṇadurbalavyādhikarśītān/
 strīprasaktān kṛśān varṇasvarahīnāmśca bṛmhayet//
 kāśahikkājvaraśvāsādāhatṛṣṇārapittanut/
 putradaṃ vamimūrccchāḥṛdyonimūtrāmāyāpaham//

ityamṛtaprāśaghr̥tam/
 śvadamṣṭrośīramañjiṣṭhābalākāśmaryakattṛṇam/
 darbhamūlaṃ pṛthakparṇīm palāśarṣabhakau sthirām//
 palikaṃ sādhayettesāṃ rase kṣīracaturguṇe/
 kalkaḥ svaguptājīvantīmedarṣabhakajīvakaiḥ//
 śatāvaryṛddhimṛdvīkāśarkarāśrāvaṇibisaiḥ/
 prasthaḥ siddho ghr̥tādvātapittahṛddra(dbha)vaśūlanut//
 mūtrakṛcchrapramehārśaḥkāśaśoṣakṣayāpahāḥ/
 dhanuḥstrīmadyabhārādhvakhinnāṇaṃ balamāṃsadaḥ//
 iti śvadamṣṭrādighṛtam/
 madhukāṣṭapaladrākṣāprasthakvāthe ghr̥taṃ pacet/
 pippalyaṣṭapale kalke prasthaṃ siddhe ca śītale//
 pṛthagaṣṭapalaṃ kṣaudraśarkarābhyāṃ vimiśrayet/
 samasaktu kṣataksīṇe raktagulme ca taddhitam//
 dhātṛīphalavidārīkṣujīvanīarasairghṛtam/
 ajāgopayasoscaiva sapta prasthān pacedbhiṣak//
 siddhaśīte sitākṣaudradviprasthaṃ vinayecca tat/
 yakṣmāpasmārapittāśrkāsamehakṣayāpaham//
 vayaḥsthāpanamāyusyaṃ māṃsaśukrabalapradam/
 ghr̥taṃ tu pitte+abhyadhike lihyādvāte+adhike pibet//
 līḍhaṃ nirvāpayet pittamalpatvāddhanti nānalam/
 ākrāmatyanilaṃ pītamūsmāṇaṃ niruṇaddhi ca//
 kṣāmakṣīṇakṛśāṅgānāmetānyeva ghr̥tāni tu/
 &tvakkṣīrīśarkarālājacūrṇaiḥ styānāni yojayet//
 sarpirguḍān samadhvaṃsāñjagdhvā cānu payaḥ pibet/
 reto vīryaṃ balaṃ puṣṭim tairāśutaramāpnuyāt//
 iti sarpirguḍāḥ/
 balā vidārī hrasvā ca pañcamūli punarnavā/
 pañcānāṃ kṣīrivṛkṣāṇāṃ śuṅgā muṣṭyaṃśakā api//
 eṣāṃ kaṣāye dvikṣīre vidāryājarasāṃśike/
 jīvanīyaiḥ pacet kalkairakṣamātrairghṛtāḍhakam//
 sitāpalāni pūte ca śīte dvātriṃśataṃ kṣipet/
 godhūmapippalīvāṃśīcūrṇaṃ śṛṅgāṭakasya ca//
 samākṣikaṃ kauḍavikaṃ tat sarvaṃ khajamūrcchitam/
 styānaṃ sarpirguḍān kṛtvā bhūrjapatreṇa veṣṭayet//
 tāñjagdhvā palikān kṣīraṃ madyaṃ vā+anupibet kaphe/
 śoṣe kāse kṣate kṣīṇe śramastribhāraśīte//
 raktaniṣṭhīvane tāpe pīnase corasi sthite/
 śastāḥ pārśvaśīraḥśūle bhede ca svaravarṇayoh//
 iti dvitīyasarpirguḍāḥ/
 tvakkṣīrīśrāvaṇīdrākṣāmūrvarṣabhakajīvakaiḥ/
 vīrardhikṣīrakākolībṛhatīkapikacchrubhiḥ//
 kharjūraphalamedābhiḥ kṣīrapīṣṭaiḥ palonmitaiḥ/
 dhātṛīvidārīkṣurasaprasthaiḥ prasthaṃ ghr̥tāt pacet//
 śarkarārdhatulāṃ śīte kṣaudrārdhaprasthameva ca/
 dattvā sarpirguḍān kuryātkāśahikkājvarāpahān//
 yakṣmāṇaṃ tamakaṃ śvāsaṃ raktapittaṃ halīmakam/
 śukranidrākṣayaṃ tṛṣṇāṃ hanyuḥ kārśyaṃ sakāmalam//
 iti tṛtīyāḥ sarpirguḍāḥ/
 navamāmalakaṃ drākṣāmātmaguptaṃ punarnavām/
 śatāvarīm vidārīm ca samaṅgāṃ pippalīm tathā//

prthagdaśapalān bhāgān palānyaṣṭau ca nāgarāt/
 yaṣṭyāhvasauvarcalayordvipalaṃ maricasya ca//
 kṣīratailaghṛtānāṃ ca tryāḍhake śarkarāśate/
 kvathite tāni cūrṇāni dattvā bilvasamān guḍān//
 kuryāttān bhakṣayet kṣīṇaḥ kṣataḥ śuśkaśca mānavah/
 tena sadyo rasādīnāṃ vṛddhyā puṣṭiṃ sa vindati//
 iti caturthasarpirguḍāḥ/
 gokṣīrārdhādhakam sarpiḥ prasthamikṣurasādhakam/
 vidāryāḥ svarasātprastham rasātprastham ca taittirāt//
 dadyāt sidhyati tasmimstu piṣṭānikṣurasairimān/
 madhūkapuṣpakūḍavaṃ priyālakūḍavaṃ tathā//
 kūḍavārdham tugākṣīryāḥ kharjūrānāṃ ca viṃśatim/
 prthagbibhītakānāṃ ca pippalyāśca caturthikāṃ//
 triṃśatpalāni khaṇḍācca madhukāt karṣameva ca/
 tathā+ardhapalikānyatra jīvanīyāni dāpayet//
 siddhe+asmin kūḍavaṃ kṣaudraṃ śīte kṣiptvā+atha modakān/
 kārayenmaricājāipalacūrṇāvacūrṇitān//
 vātāsrkṣpittarogeṣu kṣatakāśakṣayeṣu ca/
 śuṣyatām kṣīṇaśukrānāṃ rakte corasi saṃsthite//
 kṛśadurbalavṛddhānāṃ puṣṭivarṇabalārthināṃ/
 yonidoṣakṛtasrāvahatānāṃ cāpi yoṣitām//
 garbhārthinīnāṃ garbhaśca sravedyāśāṃ mriyeta vā/
 dhanyā balayā hitāstābhyah śukraśoṇitavardhanāḥ//
 iti pañcamasarpirmodakāḥ/
 bastideśe vikurvāṇe strīprasaktasya mārute/
 vātaghnān br̥mhaṇān vṛṣyān yogāmstasya prayojayet//
 śarkarāpippalīcūrṇaiḥ sarpiṣā mākṣikeṇa ca/
 saṃyuktam vā śṛtam kṣīram pibet kāsajvarāpaham//
 phalāmlaṃ sarpiṣā bhr̥ṣṭam vidārīkṣurase śṛtam/
 strīṣu kṣīṇaḥ pibedyūṣaṃ jīvanam br̥mhaṇam param//
 saktūnāṃ vastrapūtānāṃ mantham kṣaudraghṛtānvitam/
 &yavānnasātmyo dīptāgniḥ kṣatakṣīṇaḥ pibennaraḥ//
 jīvanīyopasiddham vā jāṅgalaṃ ghṛtabharjitam/
 rasam prayojayet kṣīṇe vyañjanārtham saśarkaram//
 gomahiṣyaśvanāgājaiḥ kṣīrairmāmsarasaistathā/
 &yavānnaṃ bhojayedyūṣaiḥ phalāmlairghṛtasamskṛtaiḥ//
 dīpte+agnau vidhīreṣaḥ syānmande dīpanapācanaḥ/
 yakṣmīnāṃ vihito grāhī bhinne śakṛti ceṣyate//
 palikaṃ saindhavam śuṇṭhī dve ca sauvarcalāt pale/
 kūḍavāṃśāni vṛkṣāmlaṃ dāḍimaṃ patramarjakāt//
 ekaikaṃ maricājāyordhānyakāddve caturthike/
 śarkarāyāḥ palānyatra daśa dve ca pradāpayet//
 kṛtvā cūrṇamato mātrāmannapāṇe prayojayet/
 rocanam dīpanam balyam pārśvārtiśvāsakāsanut//
 iti saindhavādicūrṇam/
 ekā ṣoḍaśikā dhānyāddve dve+ajāyajamodayoh/
 tābhyām dāḍimavṛkṣāmlaṃ dvirdviḥ sauvarcalātpalam//
 śuṇṭhyāḥ karṣam dadhitthasya madhyāt pañca palāni ca/
 taccūrṇam ṣoḍaśapale śarkarāyā vimiśrayet//
 ṣāḍavo+ayam pradēyah syādannapāṇeṣu pūrvavat/
 mandānale śakṛdbhede yakṣmīnāmagnivardhanaḥ//

iti śāḍavaḥ/
 pibennāgabalāmūla- & mardhakarṣavivardhitam/
 palam kṣīrayutam māsam kṣīravṛttiranannabhuk//
 eṣa prayogaḥ puṣṭyāyurbalārogyakaraḥ paraḥ/
 maṇḍūkaparṇyāḥ kalpo+ayaṁ śuṇṭhīmadhukayostathā//
 yadyat saṁtarpaṇam śītamavidāhi hitam laghu/
 annapānam niṣevyam tatksataksīnaiḥ sukhārthibhiḥ//
 yaccoktam yakṣmiṇam pathyam kāsīnam raktapittinam/
 tacca kuryādavekṣyāgniṁ vyādhiṁ sātmyam balam tathā//
 upekṣite bhavettasminnanubandho hi yakṣmaṇaḥ/
 prāgevāgamanāttasya tasmāttam tvarayā jayet//
 tatra ślokau---kṣataksayasamutthānam sāmānyapṛthagākṛtim/
 asādhyayāpyasādhyatvam sādhyānam siddhimeva ca//
 uktavāñjyeṣṭhaśiṣyāya kṣataksīnacikitsite/
 tattvārthavi- & dvītarajastamodoṣaḥ punarvasuḥ//
 ityagniveśakṛte tantre+aprāpte dṛḍhabalapūrite cikitsitasthāne kṣataksīnacikitsitam nā-
 maikādaśo+adhyāyaḥ//11//

6.11 dvādaśo+adhyāyaḥ/

athātaḥ śvayathucikitsitam vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhāgavānātreyaḥ// bhiṣagvariṣṭhaṁ surasiddhajuṣṭhaṁ munīndramatryāt-
 majamagniveśaḥ/
 mahāgadasya śvayathoryathāvat prakoparūpapraśamānapṛcchat//
 tasmai jagādāgadavedasindhupravartanādripravaro+atrijastān/
 vātādibhedāttrividhasya samyāññijānijaikāṅgajasarvajasya//
 śuddhyāmayābhaktakṛśābalānam kṣārāmlatikṣṇoṣṇagurūpasevā/
 dadhyāmaṁrcchākavirodhiduṣṭagaropasṛṣṭānnaniṣevanaṁ ca//
 arśāmsyaceṣṭā na ca dehaśuddhirmarmopaghāto viṣamā prasūtiḥ/
 mithyopacāraḥ pratikarmaṇam ca nijasya hetuḥ śvayathoḥ pradiṣṭaḥ//
 bāhyāstvaco duṣayitā+abhighātaḥ & kṣāsthāśmaśastrāgniviṣāyasādyaiḥ/
 āgantuhetuḥ trividho nijaśca sarvārdhagātrāvayavāśritavāt//
 bāhyāḥ sirāḥ prāpya yadā kaphāsṛkpittāni saṁdūṣayatiḥa vāyuh/
 tairbaddhamārgaḥ sa tadā visarpannutsedhalingam śvayathum karoti//
 & uraḥsthitairūrdhvamadhastu vāyoḥ sthānasthitairmadhyagataistu madhye/
 sarvāṅgagaḥ sarvagataiḥ kvacitsthairdoṣaiḥ kvacit syācchvayathustadākhyāḥ//
 ūṣmā tathā syāddavathuḥ sirāṇāmāyāma ityeva ca pūrvarūpam/
 sarvastridoṣo+adhikadoṣalingaistacchabdamabhyeti bhiṣagjitam ca//
 sagauravam syādanavasthitatvam sotsedhamuṣmā+atha sirātanutvam/
 salomaharṣā+āṅgavivarṇatā ca sāmānyalingam śvayathoḥ pradiṣṭam//
 calastanutvakparuṣo+aruṇo+asitaḥ prasuptiharṣārtiyuto+animittataḥ/
 praśāmyati pronomati prapīḍito divābali ca śvayathuḥ samīraṇāt//
 mṛduḥ sagandho+asitapītarāgavān bhramajvarasvedatṛṣāmadānvitaḥ/
 ya uṣyate & sparśarugakṣīrāgakṛt sa pittaśoṭho bhṛśadāhapākavān//
 guruḥ sthiraḥ pāṇḍurarocakānvitaḥ prasekanidrāvamivahnimāndyakṛt/
 sa kṛcchrajanmapraśamo nipīḍito na connamedrātribali kaphātmakaḥ//
 kṛśasya rogairabalasya yo bhavedupadravairvā vamipūrvakairyutaḥ/
 sa hanti marmānugato+atha rājīmān parisraveddhīnabalasya sarvagaḥ//
 ahīnamāmsasya ya ekadoṣajo navo balasthasya sukhaḥ sa sādhanē/
 nidānadoṣartuviparyayakramairupācarettam baladoṣakālavit//
 athāmajaṁ laṅghanapācanakramairviśodhanairulbaṇadoṣamāditāḥ/
 śirogataṁ & śīrṣavirecanairadho virecanairūrdhvharaistathordhvajam//

upācāret snehabhavaṃ virūkṣaṇaiḥ prakalpayet snehavidhiṃ ca rūkṣaje/
 vibaddhaviṭke+anilaje nirūhaṇaṃ ghr̥taṃ tu pittānilaje satiktakam//
 payasā mūrccāratidāhatarṣite viśodhaniye tu samūtramiṣyate/
 kaphoththitaṃ kṣārakaṭūṣṇasaṃyutaiḥ samūtratakrāsavayuktibhirjayet//
 grāmyābjānūpaṃ piṣitamabalaṃ śuṣkaśākaṃ navānnaṃ gauḍaṃ piṣṭānnaṃ dadhi
 &tilakṛtaṃ &vijjalaṃ madyamamlam/
 dhānā vallūraṃ samaśanamatho gurvāsātmyaṃ vidāhi svapnaṃ cārātrau śvayathugadavān
 varjayanmaithunaṃ ca//
 vyoṣaṃ trivṛttiktakarohiṇī ca sāyorajaskā triphalārasena/
 pītaṃ kaphoththaṃ śamayettu śophaṃ gavyena mūtreṇa haritakī ca//
 haritakīnāgaradevadāru sukhāmbuyuktaṃ sapunarnavaṃ vā/
 sarvaṃ pibettriṣvapi mūtrayuktaṃ snātaśca jīrṇe payasā+annamadyāt//
 punarnavānāgarāmustakalkān prasthena dhīraḥ payasā+akṣamātrān/
 mayūraṃ māgadhikāṃ samūlāṃ sanāgarāṃ vā prapibet savāte//
 dantītrivṛttiryūṣaṇacitrakairvā payaḥ śṛtaṃ doṣaharaṃ pibennā/
 dviprasthamātraṃ tu palārdhikaistairardhāvaśiṣṭaṃ pavane sapitte//
 saśuṇṭhipītadrurasāṃ prayojyaṃ śyāmorubūkoṣaṇasādhitaṃ vā/
 tvagdarūvarṣābhūmahauśadhairvā guḍūcikānāgaradantibhirvā//
 saptāhamauṣṭraṃ tvathavā+api māsaṃ payaḥ pibedbhōjanavārivarjī/
 gavyaṃ samūtraṃ mahiṣīpayo vā kṣīrāśano mūtramatho gavāṃ vā//
 takraṃ pibedvā gurubhinnavarcāḥ savyoṣasauvarcalamākṣikaṃ ca/
 guḍābhayāṃ vā guḍanāgaraṃ vā sadoṣabhinnavibaddhavarcaḥ//
 vidvātsaṅge payasā rasairvā &prāgbhaktamadyādurubūkatailam/
 srotovibandhe+agnirucipraṇāśe madyānyariṣṭāṃśca pibet sujātān//
 gaṇḍīrabhallātakacitrakāṃśca vyoṣaṃ vidāṅgaṃ br̥hatīdvayaṃ ca/
 dviprasthikaṃ gomayapāvakena droṇe pacet &kurcikamastunastu//
 tribhāgaśeṣaṃ ca supūtaśitaṃ droṇena tat prākṛtamastunā ca/
 sitopalāyāśca śatena yuktaṃ lipte ghaṭe citrakapippalinām//
 vaihāyase sthāpitamādaśāhāt prayojayaṃstadvinihanti śophān/
 bhagandarārśaḥkrimikuṣṭhamehān vaivarṇyakārśyānilahikkanam ca//
 iti gaṇḍīrādyariṣṭaḥ/
 kāśmaryadhātṛmaricābhayākṣa-&drākṣāphalānām ca sapippalinām/
 śataṃ śataṃ &jīrṇaguḍāttulāṃ ca saṃkṣudya kumbhe madhunā pralipte//
 saptāhamuṣṇe dviguṇaṃ tu śīte sthitaṃ jaladroṇayutaṃ pibennā/
 śophān vibandhān kaphavātajāṃśca nihantyarīṣṭo+aṣṭaśato+agnikṛcca//
 ityaṣṭaśato+ariṣṭaḥ/
 punarnave dve ca bale sapāṭhe &dantīm guḍūcīmatha citrakam ca/
 nidigdhikāṃ ca triphalāni paktvā droṇāvaśeṣe salile tatastaṃ//
 pūtvā rasaṃ dve ca guḍāt purāṇāttule madhuprasthayutaṃ suśītaṃ/
 māsaṃ nidadhyādghṛtabhājanasthaṃ palle yavānām paratastu māśāt//
 cūrṇīkṛtairardhapalāṃśikaistaṃ &patratvageḷamaricāmbulohaiḥ/
 gandhānvitaṃ kṣaudraghr̥tapradigdhe jīrṇe pibet vyādhibalaṃ samīkṣya//
 hr̥tpāṇḍurogaṃ śvayathuṃ pravṛddhaṃ plīhajvarārocakamehagulmān/
 bhagandaraṃ ṣaḍjaṭharāṇi kāsaṃ śvāsaṃ grahaṇyāmayakuṣṭhakaṇḍūḥ//
 śākhānilaṃ baddhapuriṣatāṃ ca hikkāṃ kilāsaṃ ca halīmakam ca/
 kṣīpraṃ jayedvarṇabalāyurojastejonvito māṃsarasānnabhojī//
 iti punarnavādyariṣṭaḥ/
 phalatrikaṃ dīpyakacitrakau ca sapippalīloharajo vidāṅgaṃ/
 cūrṇīkṛtaṃ kauḍavikaṃ dviraṃśaṃ kṣaudraṃ purāṇasya tulāṃ guḍasya//
 māsaṃ nidadhyādghṛtabhājanasthaṃ yaveṣu tāneva nihanti rogān/
 ye cārśasaṃ paṇḍuvikāriṇām ca proktā hitāḥ śophiṣu te+apyariṣṭaḥ//

iti triphalādyariṣṭaḥ/
 kṛṣṇā sapāthā gajapippalī ca nidigdhikā citrakanāgare ca/
 sapippalīmūlarajanyaajāīmustaṃ ca cūrṇaṃ sukhato yapītam//
 hanyātridoṣaṃ cirajaṃ ca śophaṃ kalkaśca bhūnimbamahauṣadhasya/
 ayorajastryūṣaṇayāvaśūkakūrṇaṃ ca pītaṃ triphalārasena//
 kṣāradvayaṃ syāllavaṇāni catvāryayorajo vyoṣaphalatrike ca/
 sapippalīmūlaviḍaṇgasāraṃ mustājamodāmaradārubilvam//
 kaliṅgakāścitrakamūlapāṭhe yaṣṭyāhvayaṃ sātiviṣaṃ palāṃśam/
 sahiṅgukarṣaṃ tvaṇuśuṣkakūrṇaṃ droṇaṃ tathā mūlakaśuṇṭhakānām//
 syādbhasmanastat salilena sādhyamāloḍya yāvadghanamapradagdham/
 styānaṃ tataḥ kolasaṃ tu mātṛaṃ kṛtvā suśuṣkāṃ vidhinopayunījyāt//
 plīhodaraśvitrahālimakārśaḥpāṇḍvāmayārocakaśośaśophān/
 visūcikāgulmagarāśmarīśca saśvāsakāśaḥ praṇudet sakuṣṭhāḥ//
 iti kṣāraguḍikā/
 prayojayedārdrakanāgaraṃ vā tulyaṃ guḍenārdhapalābhivṛddhyā/
 mātṛā paraṃ pañcapalāni māsaṃ jīrṇe payo yūśarasāśca bhaktam//
 gulmodarārśaḥśvayathupramehāṇī śvāsapratiśyālasakāvīpākān/
 sakāmalāśośamanovikārān kāsaṃ kaphaṃ caiva jayet prayogaḥ//
 rasastathaivārdrakanāgarasya peyo+atha jīrṇe payasā+annamadyāt/
 &jatvaśmajam ca triphalārasena hanyātridoṣaṃ śvayathuṃ prasahya//
 iti śilājatuprayogaḥ/
 dvipaṇcamūlasya pacet kaśāye kaṃse+abhayānāṃ ca śataṃ guḍasya/
 lehe susiddhe+atha vinīya cūrṇaṃ vyoṣaṃ trisaugandhyamuśāsthite ca//
 prasthārdhamātraṃ madhunaḥ suśīte kiṃcicca cūrṇādapi yavaśūkāt/
 ekābhayāṃ prāśya tataśca lehācchuktiṃ nihanti śvayathuṃ pravṛddham//
 śvāsajvarārocakamehagulmaplīhatridoṣodarapāṇḍurogān/
 kārśyāmavātāvasṛgamlapittavaivarṇyamūtrānilaśukradoṣān//
 iti kaṃsaharītakī/
 paṭolaṃ mūlamaradārudantītrāyanti pippalyabhayāviśālāḥ/
 yaṣṭyāhvayaṃ tiktakarohiṇī ca sacandanā syānniculāni dārvī//
 karṣṇonmitaistaiḥ kvathitāḥ kaśāyo ghr̥tena peyaḥ kuḍavena yuktaḥ/
 vīsarpadāhajvarasannipātatrṣṇāviśāṇī śvayathuṃ ca hanti//
 &sacitrakam dhānyayavānyaajāīsauvarcalaṃ tryūṣaṇavetasāmlam/
 bilvāt phalaṃ dāḍimayāvaśūkau sapippalīmūlamathāpi cavyam//
 piṣṭvā+akṣamātrāṇī jalādhakena paktvā ghr̥taprasthamatha prayunījyāt/arśāṃsi gulmaṃ
 śvayathuṃ ca kṛcchraṃ nihanti vahnim ca karoti dīptam//
 pibedghṛtaṃ vā+aṣṭaguṇāmbusiddham sacitrakakṣāramudāravīryam/
 kalyāṇakaṃ vā+api sapañcagavyaṃ tiktaṃ mahadvā+apyatha tiktakaṃ vā//
 kṣīraṃ ghaṭe citrakakalkalīpte dadhyāgataṃ sādhu vimathya tena/
 tajjaṃ ghr̥taṃ citrakamūlagarbhaṃ takreṇa siddham śvayathughnamagryam//
 &arśo+atisārānilagulmamehāṃścaitanhantyaagnibalapradaṃ ca/
 takreṇa cādyāt saghr̥tena tena bhojyāni siddhāmathavā yavāgūm//
 iti citrakaghr̥taṃ/
 jīvantiyajājīśaṭīpuṣkarāhvaiḥ sakāravīcitrakabilvamadhyaiḥ/
 sayāvaśūkairbadarapramāṇairvṛkṣāmlayuktā ghr̥tatailabhṛṣṭā//
 arśo+atisārānilagulmaśophahṛdrogamandāgnihiṭā yavāgūḥ/
 yā &pañcakolairvidhinaiva tena siddhā bhavet sā ca samā tathaiva//
 kulatthayūśaśca sapippalīko maudgaśca satryūṣaṇayāvaśūkaḥ/
 rasastathā viṣkīrajāṅgalānāṃ sakūrmagodhāśikhiśallakānām//
 suvarcalā gr̥ñjanakaṃ paṭolaṃ savāyasīmūlakavetrānimbam/
 śākārthinaṃ śākamiti praśastaṃ bhojye purāṇaśca yavaḥ saśālīḥ//

ābhyantaram bheṣajamuktametadbarhirhitam yacchr̥ṇu tadyathāvat/
 snehān pradehān pariṣecanāni svedāṃsca vātaprabalasya kuryāt//
 śaileyakuṣṭhāgurudārūkauntītvakpadmakailāmbupalāśamustaiḥ/
 priyaṅguthauṇeyakahemamāṃsītālīśapatraplavapatradhānyaiḥ//
 śrīveṣṭakadhyāmakaippalībhiḥ spr̥kkānakhaiścaiva yathopalābham/
 vātānvite+abhyaṅgamuśanti tailam siddham supiṣṭairapi ca pradeham//
 &jalaiśca vāsārkakarañjaśigrukāśmaryapatrārjakajaiśca siddhaiḥ/
 &svinnō mṛdūṣṇai ravitaptatoyaiḥ snātaśca gandhairanulepanīyaḥ//
 savetasāḥ kṣīravatām drumāṇām tvacaḥ samañjiṣṭhalatāmṛṇālāḥ/
 sacandanāḥ padmakavālakau ca paitte pradehastu satailapākaḥ//
 āktasya tenāmbu raviprataptam sacandanaṃ sābhayapadmakam ca/
 snāne hitam kṣīravatām kaṣāyaḥ kṣīrodakam candanalepanam ca//
 kaphe tu kṣṇāsikatāpurāṇapīṇyākaśigrutvagumāpralepaḥ/
 kulatthaśuṇṭhījalāmūtrasekaścaṇḍāgurubhyāmanulepanam ca//
 bibhītakānām phalamadhyalepaḥ sarveṣu dāhārtiharāḥ pradiṣṭaḥ/
 yaṣṭyāhvamustaiḥ sakapitthapatraiḥ sacandanaistatpīḍakāsu lepaḥ//
 rāsnāvṛṣārkatriphalāvidaṅgam śigrutvaco mūṣikapaṇikā ca/
 nimbārjakau vyāghranakhaḥ sadūrvā suvarcalā tiktakarohiṇī ca//
 sakākamācī bṛhatī sakuṣṭhā punarnavā citrakanāgare ca/
 unmardanam śophiṣu mūtrapīṣṭam śastastathā mūlakatoyasekaḥ//
 śophāstu gātrāvayavāśritā ye te sthānadūṣyākṛtīnāmabhedāt/
 &anekasaṃkhyāḥ katicicca teṣāṃ nidarśanārtham gadato nibodha//
 doṣāstrayaḥ svaiḥ kupitā nidānaiḥ kurvanti śopham śirasāḥ sughoram/
 antargale ghurghurikānvitam ca śālūkamucchvāsanirodhakāri//
 galasya sandhau cibuke gale ca sadāharāgaḥ &śvasanāsu cograḥ/
 śopho bhr̥śārtistu &biḍālikā syāddhanyādgale cedvalayīkṛtā sā//
 syāttāluvidradhyapi dāharāgapākānvitastāluni sā tridoṣāt/
 jihvopariṣṭādupajihvikā syāt kaphādadhastādadhijihvikā ca//
 yo dantamāṃseṣu tu raktapittāt pāko bhavet sopakuśaḥ pradiṣṭaḥ/
 syāddantavidradhyapi dantamāṃse śophaḥ kaphācchoṇitasamcayotthaḥ//
 galasya pārśve galagaṇḍa ekaḥ syādgāṇḍamālā bahubhistu gaṇḍaiḥ/
 sādhyāḥ smṛtāḥ pīnasapārśvaśūlakāsajvaracchardiyutāstvasādhyāḥ//
 teṣāṃ sirākāyaśirovirekā dhūmaḥ purāṇasya ghṛtasya pānam/
 syāllāṅghanam vaktrabhavēṣu cāpi pragharaṇam syāt kavalagrahaśca//
 āṅgaikadeśeṣvanilādibhiḥ syāt svarūpadhārī sphuraṇaḥ sirābhiḥ/
 granthirmahānmāṃsabhavastvanartirmedobhavaḥ snigdhatamaścalaśca//
 saṃśodhite sveditamaśmakāṣṭhaiḥ sāṅguṣṭhagaṇḍairvilayedapakvam/
 vipāṭya coddhṛtya bhiṣak sakośam śastreṇa dagdhvā vṛṇavaccikitset//
 adagdha īṣat pariṣeṣitaśca prayāti bhūyo+api śanairvivṛddhim/
 tasmādaśeṣaḥ kuśalaiḥ samantācchedyo bhavedvīkṣya śarīradeśān//
 śeṣe kṛte pākavaśena śīryāttataḥ kṣatottḥaḥ prasaredvisarpaḥ/
 upadravam tam pravacārya &tajñastairbheṣajaiḥ pūrvatarairyathoktaiḥ//
 &nivārayedādita eva yatnādvidhānavit svasvavidhim vidhāya/
 tataḥ krameṇāsya yathāvidhānam vṛṇam vṛṇajñastvarayā cikitset//
 vivarjayet kuṣyudarāśritam ca tathā gale marmaṇi saṃśritam ca/
 sthūlaḥ kharaścāpi bhavedvivarjyo yaścāpi bālasthavirābalānām//
 granthyarbudānām ca yato+aviśeṣaḥ pradeśahetvākṛtidoṣadūṣyaiḥ/
 tataścikitsedbhiṣagarbudāni vidhānavidgranthicikitsitena//
 tāmrā &saśūlā pīḍakā bhavedyā sā cālaṇī nāma parisrutāgrā/
 śopho+&kṣataścarmanakhāntare syānmāṃsāsrādūṣī bhr̥śāśighrapākaḥ//
 jvarānvitā vaṅkṣaṇakakṣajā yā vartirnirartaiḥ kaṭhināyatā ca/

vidārikā sā kaphamārutābhyāṃ teṣāṃ yathādoṣamupakramaḥ syāt //
 visrāvaṇaṃ piṇḍikayopanāhaḥ pakveṣu caiva vraṇavaccikitsā/
 visphoṭakāḥ sarvaśarīragāstu &sphoṭāḥ sarāgajvaratarṣayuktāḥ //
 yajñopavītapratimāḥ prabhūtāḥ pittānilābhyāṃ janitāstu &kakṣāḥ/
 yaścāparāḥ syuḥ piḍakāḥ prakīrṇāḥ sthūlānumadhyā api pittajāstāḥ //
 kṣudrapramāṇāḥ piḍakāḥ śarīre sarvāṅgagāḥ sajvaradāhatṛṣṇāḥ/
 kaṇḍūyutāḥ sārucisaprasekā romāntikāḥ pittakaphāt pradiṣṭāḥ //
 yāḥ sarvagātreṣu masūramātrā masūrikāḥ pittakaphāt pradiṣṭāḥ/
 vīsarpaśāntyai vihitā kriyā yā tāṃ &teṣu kuṣṭhe ca hitāṃ vidadhyāt //
 &bradhno+anilādyairvṛṣaṇe svaliṅgairantraṃ nireti praviśenmuhuśca/
 mūtreṇa pūrṇaṃ mṛdu medasā cet snigdhaṃ ca vidyāt kaṭhinaṃ ca śoṭhaṃ //
 virecanābhyāṅganiruhalepāḥ pakveṣu caiva vraṇavaccikitsā/
 &syānmūtrasekaḥ kaphajaṃ vipaṭya viśodhya sīvyedvraṇavacca pakvam //

&krimyasthisūkṣmakṣaṇanavyavāyappravāhaṇānyutkaṭakāśvapṛṣṭhaiḥ/
 gudasya pārśve piḍakā bhr̥sārtiḥ pakvaprabhinnā tu bhagandaraḥ syāt //
 virecanaṃ caīṣaṇapāṭanaṃ ca viśuddhamārgasya ca tailadāhaḥ/
 syāt kṣārasūtreṇa &supācitena chinṇasya cāsyā vraṇavaccikitsā //
 &jaṅghāsu piṇḍīprapadopariṣṭāt syācchlīpadam māmśakaphāsradoṣāt/
 sirākaphaghnaśca vidhiḥ samagrastatreṣyate sarṣapalepanaṃ ca //
 mandāstu pittaprabalāḥ praduṣṭā doṣāḥ sutīvraṃ tanuraktapākam/
 kurvānti śoṭhaṃ jvaratarṣayuktaṃ visarpaṇaṃ jālakagardabhākhyam //
 vilāṅghanaṃ raktavimokṣaṇaṃ ca virūkṣaṇaṃ kāyaviśodhanaṃ ca/
 dhātṛiprayogaṇ śīśirāṇ pradehān kuryāt sadā jālakagardabhāsyā //
 evaṃviddhāṃścāpyaparāṇ parīkṣyaśoṭhaprakārānanilādiliṅgaiḥ/
 śāntiṃ nayeddoṣaharairyathāśvamālepanacchedanabhedadāhaiḥ //
 prāyo+abhighātādanilāḥ saraktaḥ śoṭhaṃ sarāgaṃ prakaroti tatra/
 vīsarpanunmārutaraktanucca kāryaṃ viśaghaṇaṃ viśaje ca karma //

tatra ślokaḥ---trividhasya doṣabhedāt sarvārdhāvayavagātrabhedācca/
 &śvayathordvividhasya tathā liṅgāni cikitsitaṃ cōktaṃ //

ityagniveśakṛte tantre+apṛāpte dṛḍhabalasampūrite cikitsāsthāne śvayathucikitsitaṃ
 nāma dvādaśo+adhyāyaḥ //12//

6.12 trayodaśo+adhyāyaḥ/

athāta udaracikitsitaṃ vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyāḥ // siddhavidyādhārākīrṇe kailāse nandanopame/
 tapyamānaṃ tapastīvraṃ sākṣāddharmamiva sthitaṃ //
 āyurvedavidāṃ śreṣṭhaṃ bhiṣagvidyāpravartakam/
 punarvasuṃ jitātmānamagniveśo+abravīdvacaḥ //
 bhagavannudarairduḥkhaidr̥śyante hyārditā narāḥ/
 śuṣkavaktrāḥ kṛśairgātrairādhmātodarakukṣayaḥ //
 pranaṣṭānnibalāhārāḥ sarvaceṣṭāsvanīśvarāḥ/
 dīnāḥ pratikriyābhāvājjahato+asūnanāthavat //
 teṣāmāyatanaṃ saṃkhyāṃ prāgrūpākṛtibheṣajam/
 yathāvacchrotumicchāmi guruṇā samyagīritam //
 sarvabhūtahitāyarṣiḥ śiṣyeṇaivam pracoditaḥ/
 sarvabhūtahitaṃ vākyaṃ vyāhartumupacakrame //
 agnidoṣānmanuṣyāṇāṃ rogasaṅghāḥ pṛthagvidhāḥ/
 malavṛddhyā pravartante viśeṣeṇodarāṇi tu //
 mande+agnau malinairbhuktairapākāddoṣasaṃcayaḥ/
 prāṇāgnyapānān saṃdūṣya mārgānruddhvā+adharottarān //

tvaṇmāṃsāntaramāgamyā kuṣṣimādhmāpayan bhr̥ṣam/
 janatyudaram tasya hetuṃ śṛṇu salakṣaṇam//
 atyuṣṇalavaṇakṣāra vidāhyamlagarāśanāt/
 mithyāsaṃsarjanādrūṣaviruddhāśucibhojanāt//
 plīhārśograhaṇīdoṣakarśanāt karmavibhramāt/
 kliṣṭānāmapratīkārādraukṣyādvēgavidhāraṇāt//
 srotasāṃ dūṣaṇādāmāt saṃkṣobhādatipūraṇāt/
 arśobālaśakṛdrodhādantrasphuṭanabhedaṇāt//
 atisaṃcitadoṣāṇāṃ pāpam karma ca kurvatām/
 udarāṇyupajāyante mandāgnīnāṃ viśeṣataḥ//
 kṣunnāśaḥ svādvatisnigdhagurvannaṃ pacyate cirāt/
 bhuktaṃ vidahyate sarvaṃ jīrṇajīrṇam na veti ca//
 saḥate nātisauhityamīśacchophaśca pādayoḥ/
 śaśvadbalaṣayo+alpe+api vyāyāme śvāsaṃr̥cchati//
 vṛddhiḥ & purīṣanicayo rūkṣodāvartahetukā/
 bastisandhau rugādhmānam vārdhate pāthyate+api ca//
 ātanyate ca & jaṭharamapi laghvalpabhojanāt/
 rājījanma valīnāśa iti liṅgaṃ bhaviṣyatām//
 ruddhvā svedāmbuvāhīni doṣāḥ srotāṃsi saṃcitāḥ/
 prāṇāgnyapānān saṃdūṣya janayantyudaram nṛṇām//
 kuṣṣerādhmānamātopaḥ śophaḥ pādakarasya ca/
 mando+agniḥ ślakṣṇagaṇḍatvaṃ kārśyaṃ codaralakṣaṇam//
 pṛthagdoṣaiḥ samastaiśca plīhabaddhakṣatodakaiḥ/
 saṃbhavantyudarāṇyaṣṭau teṣāṃ liṅgaṃ pṛthak śṛṇu//
 rūkṣālpabhojanāyāsavēgodāvartakarśanaiḥ/
 vāyuḥ prakupitaḥ kuṣṣihr̥dbastigudamārgagaḥ//
 hatvā+agniṃ kaphamuddhūya tena ruddhagatistataḥ/
 ācinotyudaram jantostvaṇmāṃsāntaramāśritāḥ//

tasya rūpāṇi---kuṣṣipāṇipādavṛṣaṇaśvayathuḥ, udaravipāṭanam, aniyatau
 ca vṛddhihr̥ṣau, kuṣṣipārśvaśūlodāvartāṅgamardaparvabhedaśuṣkakāśakā-
 rśyadaurbalyārocakāvīpākāḥ, adhogurutvaṃ, vātavarcomūtrasaṅgaḥ, śyāvāruṇatvaṃ
 ca nakhanayanavadanatvaṇmūtravarcasām, api codaram tanvasitarājīsirāsaṃtatam,
 āhatamādhmātadṛtiśabdavadbhavati, vāyuścordhvamadhashtiryak ca saśūlaśabdaścarati,
 etadvātodaramiti vidyāt// kaṭvamlalavaṇātyuṣṇatīkṣṇāgnyātapasevanaiḥ/
 vidāhyadhyaśanājīrṇaiścāsu pittaṃ samācitam//
 prāpyānilakaphau ruddhvā mārgamunmārgamāsthitam/
 nihantyaṃśāyē vahnīm janatyudaram tataḥ//

tasya rūpāṇi---dāhajvaratr̥ṣṇāmūrcchātisārabhramāḥ, kaṭukāśyatvaṃ, &haritaharidrat-
 vaṃ ca nakhanayanavadanatvaṇmūtravarcasām, api codaram nīlapīṭahāridraharitatām-
 rarājīsirāvanaddham, dahyate, dūyate, dhūpyate, ūsmāyate, svidyate, klidyate, mṛdusparśam
 kṣiprapākam ca bhavati; etat pittodaramiti vidyāt// avyāyāmadivāsvapnasvādvatis-
 nigdhapicchilaiḥ/
 dadhidugdhaudakānūpamāṃsaiścāpyatisevitaiḥ//
 kruddhena śleṣmaṇā srotaḥsvāvṛteṣvāvṛto+anilaḥ/
 tameva pīḍayan kuryādudaram & bahirantragaḥ//

tasya rūpāṇi---gauravārocakāvīpākāṅgamardāḥ, suptiḥ, pāṇipādamuṣkorusophaḥ, utk-
 leśanidrākāśaśvāsāḥ, śuklatvaṃ ca nakhanayanavadanatvaṇmūtravarcasām; api codaram
 śuklarājīsirāsaṃtatam, guru, stimitam, sthiram, kaṭhinam ca bhavati; etacchleṣmodaramiti
 vidyāt// durbalāgnerapathyāmavirodhigurubhojanaiḥ/
 strīdattaiśca rajoromaviṇmūtrāsthinakhādibhiḥ//

viśaiśca mandairvātādyāḥ kupitāḥ saṃcayaṃ trayāḥ/
śanaiḥ koṣṭhe prakurvanto janayantyudaraṃ nṛṇām//

tasya rūpāṇi---sarveśāmeva doṣāṇāṃ samastāni liṅgānyupalabhyante, varṇāśca sarve
nakhādiṣu, udaramapi nānāvarṇarājīsirāsaṃtatam bhavati; etat sannipātodaramiti vidyāt//
aśitasyātisaṃkṣobhādyānāyānāticeṣṭitaiḥ/
ativyavāyabhārādhvavamanavyādhikarśanaiḥ//
vāmapārśvāsritāḥ plīhā cyutaḥ sthānāt pravardhate/
śoṇitam vā rasādibhyo vivṛddham taṃ vivardhayet//

tasya plīhā kaṭhino+&aṣṭhilevādu vardhamānaḥ kacchapasaṃsthāna upalabhyate; sa
copekṣitāḥ krameṇa kuṣiṃ jaṭharamagnyadhiṣṭhānaṃ ca parikṣipannudaramabhinirvartay-
ati//

tasya rūpāṇi---daurbalyārocakāvīpākavarcomūtragrahatamaḥpraveśapipāsāṅgamardacchardimūrcchāṅg-
dujvarānāhāgnināśakārśyāsyavairasyaparvabhedakoṣṭhavātāśūlāni, api codara-
maruṇavarṇaṃ vivarṇaṃ vā nīlaharitaḥāridrarājimadbhavati; evameva yakṛdapi
dakṣiṇapārśvasthaṃ kuryāt, tulyahetuliṅgauśadhatvāttasya plīhajaṭhara evāvarodha iti;
etat plīhodaramiti vidyāt// pakṣmabālaiḥ sahānnena bhuktairbaddhāyane gude/
udāvartaistathā+arśobhirantrasaṃmūrcchanena vā//
apāno mārgasaṃrodhāddhatvā+agniṃ kupito+anilāḥ/
varcaḥpittakaphān ruddhvā janayatyudaraṃ tataḥ//

tasya rūpāṇi---trṣṇādāhajvaramukhatāluśośorusādakāśaśvāsadaurbalyārocakāvīpākavarcomūtrasaṅgā-
dhmānacchardikṣavathuśirohṛnnābhigudaśūlāni, api codaraṃ mūṭhavātaṃ sthiramaruṇaṃ
nīlarāji sirāvanaddharājikaṃ vā prāyo nābhypari gopucchavadabhinirvartata iti;
etadbaddhagudodaramiti vidyāt// śarkarātrṇakāṣṭhāsthikaṇṭakairannasaṃyutaiḥ/
bhidyetantraṃ yadā bhuktairjṛmbhayā+atyāsanena vā//
pākam gacchedrasastebhyaśchidrebhyaḥ prasravadbahiḥ/
pūrayan gudamantraṃ ca janayatyudaraṃ tataḥ//

tasya rūpāṇi---tadadho nābhyāḥ prāyo+abhivardhamānamudakodaraṃ bhavati,
yathābalaṃ ca doṣāṇāṃ rūpāṇi darśayati, api cāturaḥ salohitanīlapītapicchilakuṇapa-
gandhyāmarca upaveśate, hikkāśvāsakāśatrṣṇāpramehārocakāvīpākadaurbalyaparītaśca
bhavati; etacchidrodaramiti vidyāt// snehapītasya mandāgneḥ kṣiṇasyātikṛśasya vā/
atyambupānānaṣṭe+agnau mārutaḥ klomni saṃsthitāḥ//
srotaḥsu ruddhamārgeṣu kaphaścodakamūrcchitāḥ/
vardhayetaṃ tadevāmbu svasthānādudarāya tau//

tasya rūpāṇi---anannakāṅkṣāpipāsāgudasrāvaśūlaśvāsakāśadaurbalyāni, api codaraṃ
nānāvarṇarājīsirāsaṃtatamudakapūrṇadṛtikṣobhasaṃsparśaṃ bhavati, etadudakodaramiti
vidyāt//

tatra acirotpannamanupadravamanudakamaprāptamudaraṃ tvaramāṇaścikitset;
upekṣitānāṃ hyeṣāṃ doṣāḥ svasthānādapavṛttā paripākāddravībhūtāḥ sandhīn
srotāṃsi copakledayanti, svedaśca bāhyeṣu srotaḥsu pratihatagatistaryagavatiṣṭha-
mānastadevodaḥkāṃpyāyayati; tatra piccotpattau maṇḍalamudaraṃ guru stimitamākoṭhita-
maśabdaṃ mṛdusparśamapagatarājīkamākṛāntaṃ nābhyāmevopasarpati/

tato+anantaramudakaprādurbhāvaḥ/

tasya rūpāṇi---kukṣeratimātravṛddhiḥ, sirāntardhanagamanam, udakapūrṇadṛtisaṃkṣob-
hasaṃsparśatvaṃ ca//

tadā++āturamupadravāḥ spṛśanti---chardyatīsāratamakatrṣṇāśvāsakāśahikkādaurbalyapārśvaśūlaru-
cisvaramedamūtrasaṅgādayaḥ; tathāvidhamacikitsyaṃ vidyāditi//

bhavanti cātra---vātātpittātkaphāt plīhnaḥ sannipātāttathodakāt/
paraṃ paraṃ kṛcchrataramudaraṃ bhiṣagādiṣet//
pakṣādbaddhagudaṃ tūrdhvaṃ sarvaṃ jātodakaṃ tathā/
prāyo bhavatyabhāvāya cchidrāntraṃ codaraṃ nṛṇām//
śūnākṣaṃ kuṭilopasthamupaklinnatanutvacam/

balaṣoṇitamāṃsāgniparikṣṇaṃ ca varjayet//
 śvayathuḥ sarvamarmotthaḥ śvāso hikkā+aruciḥ satṛṭ/
 mūrccā cchardirātisāro niḥantyudariṇaṃ naram//
 janmanaivodaraṃ sarvaṃ prāyaḥ kṛcchratamaṃ matam/
 balinastadajātāmbu yatnasādhyam navotthitam//
 &ajātaśoṭhamaruṇaṃ saśabdaṃ nātibhārikam/
 sadā &guḍaguḍāyacca sirājālagavākṣitam//
 nābhiṃ viṣṭabhya &pāyau tu vegam kṛtvā prāṇasyati/
 hr̥nnābhivaṅkṣaṇakaṭṭigudapratyekaśūlināḥ//
 karkaṣaṃ sṛjāyo vātaṃ nātimande ca pāvake/
 &lolasāvīrase cāsyē mūtre+alpe saṃhate viṣi//
 ajātodakamityetairliṅgairvijñāya tattvataḥ/
 upākramidbhiṣagdoṣabalakālaviśeṣavit//
 vātodaraṃ balamataḥ pūrvam snehairupācaret/
 snigdhyā sveditāṅgāya dadyāt snehavirecanam//
 hr̥te doṣe parimlānaṃ veṣṭayedvāsasodaram/
 tathā+asyānavakāśatvādvāyurnādhmāpayet punaḥ//
 doṣātimātropacayāt srotomārganīrodhanāt/
 saṃbhavatyudaraṃ tasmānnityameva virecayet//
 śuddham saṃsṛjya ca kṣīraṃ balārtham pāyayettu tam/
 prāgutkleśānnivartyaṃ ca bale labdhe kramāt payaḥ//
 yūṣai rasairvā mandāmlalavaṇairedhitānalam/
 sodāvartam punaḥ snigdham svinnamāsthāpayennaram//
 sphuraṇākṣepasandhyasthipārśvapṛṣṭhatrikārtiṣu/
 dīptāgniṃ baddhaviṇvātaṃ rūkṣamaḥpyanuvāsayet//
 tikṣṇādhobhāgayukto+asya virūho dāśamūlikaḥ/
 vātaghnāmlaṣṭairāṇḍatilatāilānuvāsanam//
 avirecyam tu yaṃ vidyāddurbalaṃ sthaviraṃ śīsum/
 sukumāraṃ prakṛtyā+alpadoṣam vā+atholbaṇānilam//
 taṃ bhiṣak śamanaiḥ sarpiṇyūṣamāṃsarasaudanaiḥ/
 bastyabhyaṅgānuvāsaiśca kṣīraiścopācaredbudhaḥ//
 pittodare tu balinaṃ pūrvameva virenayet/
 durbalaṃ tvānuvāsyādaśodhayet kṣīrabastinā//
 saṃjātabalakāyāgniṃ punaḥ snigdham virecayet/
 payasā sattrivṛtkalkenorubūkaṣṭena vā//
 sātālātrāyamāṇābhyāṃ śṛtenāragvadhena vā/
 sakaphe vā samūtreṇa savāte tiktasarpīṣā//
 punaḥ kṣīraprayogaṃ ca bastikarma virecanam/
 krameṇa dhruvamātiṣṭhan yuktaḥ pittodaraṃ jayet//
 snigdham svinnam viśuddham tu kaphodariṇamāturaṃ/
 saṃsarjayet kaṭukṣārayuktairannaiḥ kaphāpahaiḥ//
 gomūtrāriṣṭapānaiśca cūrṇāyaskṛtibhistathā/
 sakṣāraistailapānaiśca śamayettu kaphodaram//
 sannipātodare sarvā yathoktāḥ kārayet kriyāḥ/
 sopadravaṃ tu nirvṛttaṃ pratyākhyeyaṃ vijānatā//
 udāvartarujānāhairdāhamohatṛṣṭajvaraiḥ/
 gauravārucikāṭhinyaiścānilādīn yathākramam//
 liṅgaiḥ &plīhnyadhikān dr̥ṣṭvā raktaṃ cāpi svalakṣaṇaiḥ/
 cikitsāṃ saṃprakurvīta yathādoṣam yathābalaṃ//
 snehaṃ svedaṃ virekaṃ ca nirūhamānuvāsanam/
 samīkṣya kārayedbāhau vāne vā vyadhayet sirām//

ṣaṭpalaṃ pāyayet sarpiḥ pippalīrvā prayojayet/
 saguḍāmbhayāṃ vā+api kṣārāriṣṭagaṇāṃstathā//
 eṣa kriyākramaḥ prokto yogān saṃśamanāñchr̥ṇu/
 pippalī nāgaram dantī citrakam dviguṇābhayam//
 viḍaṅgāṃśayutam cūrṇametaduṣṇāmbunā pibet/
 viḍaṅgaṃ citrakam śuṇṭhīm saghṛtām saindhavaṃ vacām//
 dagdhvā kapāle payasā gulmaplīhāpahaṃ pibet/
 rohītakalatānām tu kāṇḍakānabhayājale//
 mūtre vā sunuyāttacca saptarāstrasthitam pibet/
 kāmālāgulmamehārśaḥplīhasarvodarakrimīn//
 sa hanyājñāṅgalarasairjīrṇe syāccātra bhojanam/
 rohītakatvacāḥ kṛtvā palānām pañcaviṃśatim//
 koladviprasthasaṃyuktam kaśāyamupakalpayet/
 palikāiḥ pañcakolaistu taiḥ sarvaiścāpi tulyayā//
 rohītakatvacā piṣṭairghṛtaprastham vipācayet/
 plīhābhivṛddhiṃ śamayatyetaḍāsu prayojitam//
 tathā gulmodaraśvāsakrimipāṇḍutvakāmālāḥ/
 agnikarma ca kurvīta bhiṣagvātakapholbaṇe//
 paittike jīvanīyāni sarpiṣi kṣīrabastayaḥ/
 raktāvasekaḥ saṃśuddhiḥ kṣīrapānam ca śasyate//
 yūṣairmāṃsarasaścāpi dīpanīyasamāyutaiḥ/
 yakṛti plīhavat sarvaṃ tulyatvādbheṣajaṃ matam//
 laghūnyannāni saṃsṛjya dadyāt plīhodare bhiṣak/
 svinnāya baddhodariṇe mūtratīkṣṇauśadhānvitam//
 satailalavaṇam dadyānnirūham sānuvāsanam/
 parisraṃsīni cānnāni tīkṣṇam caiva virecanam//
 udāvartaharam karma kāryam vātaghnameva ca/
 chidrodaramṛte svedācchleṣmodaravadācaret//
 jātaṃ jātaṃ jalaṃ srāvyamevaṃ tadyāpayedbhiṣak/
 tṛṣṇākāsajvarārtam tu kṣīnamāṃsāgnibhojanam//
 varjyecchvāsinaṃ tadvacchūlinaṃ durbalendriyam/
 apāṃ doṣaharāṇyādaḥ pradadyādudakodare//
 mūtrayuktāni tīkṣṇāni vividhakṣāravanti ca/
 dīpanīyaiḥ kaphaghnaśca tamāhārairupācaret//
 dravebhyāscodakādibhyo niyacchedanupūrvaśaḥ/
 sarvamevodaram prāyo doṣasaṅghātaṃ matam//
 tasmātridoṣaśamanīm kriyāṃ sarvatra kārayet/
 doṣaiḥ kukṣau hi śmṣpūrṇe vahnirmandatvamṛcchati//
 tasmādbhojyāni bhojyāni dīpanāni laghūni ca/
 raktaśālān yavānmudgāñjāṅgalāṃśca mṛgadvijān//
 payomūtrāsavāriṣṭānmadhusīdhum tathā surām/
 yavāgūmodanaṃ vā+api yūṣairadyādrasairapi//
 mandāmlasnehakaṭubhiḥ pañcamūlopasādhitaiḥ/
 audakānūpajaṃ māṃsam śākam piṣṭakṛtaṃ tilān//
 vyāyāmādhvādivāsvapnaṃ yānayānam ca varjayet/
 tathoṣṇalavaṇāmlāni vidāhīni gurūni ca//
 nādyādannāni jaṭharī toyapānam ca varjayet/
 nātisāndraṃ hitam pāne svādu takramapelavam//
 tryūṣaṇakṣāralavaṇairyuktaṃ tu nicayodarī/
 vātodarī pibettakraṃ pippalīlavaṇānvitam//
 &śarkarāmadhukopetaṃ svādu pittodarī pibet/

yavānīsaindhavājājīvyoṣayuktaṃ kaphodarī //
 pibenmadhuyutaṃ takraṃ &kavoṣṇaṃ nātipelavam/
 madhutailavacāsuṇṭhīśatāhvākuṣṭhasaindhavaiḥ //
 yuktaṃ plīhodarī jātaṃ savyoṣaṃ tūdakodarī/
 baddhodarī tu hapuṣāyavānyajājisaindhavaiḥ //
 pibecchidrodarī takraṃ pippalikṣaudrasaṃyutam/
 gauravārocakārtānāṃ samandāgnyatisāriṇāṃ //
 takraṃ vātakaphārtānāmamṛtatvāya kalpate/
 śophānāhārtitrṇmūrcchāpīḍite kārabaṃ payaḥ //
 śuddhānāṃ kṣāmadehānāṃ gavyaṃ chāgaṃ samāhiṣaṃ/
 devadārupalāśārkaḥastipippaliśigrukaḥ //
 sāsṣvagandhaiḥ sagomūtraiḥ pradihyādudaraṃ samaiḥ/
 vṛścikālīm vacāṃ kuṣṭhaṃ pañcamūlīm punarṇavāṃ //
 &bhūtīkaṃ nāgaraṃ dhānyaṃ jale paktvā+avasecayet/
 palāśaṃ kattṛṇaṃ rāsnāṃ tadvat paktvā+avasecayet //
 mūtraṇyaṣṭāvudariṇāṃ seke pāne ca yojayet/
 rūkṣānāṃ bahuvātānāṃ tathā saṃśodhanārthināṃ //
 dīpanīyāni sarpiṃṣi jaṭharaghnāni cakṣmāhe/
 pippalīpippalīmūlacavyacitrakanāgaraiḥ //
 sakṣārairardhapalikairdviṣṭaṃ sarpiṣaḥ pacet/
 kalkairdviṣṭaṃ pañcamūlasya tulārdhasvarasena ca //
 dadhimaṇḍāḍhakopetaṃ tat sarpiṣaḥ jaṭharāpahaṃ/
 śvayathuṃ vātaviṣṭambhaṃ gulmārsāṃsi ca nāśayet //
 nāgaratriphalāprastaṃ ghṛtatailātātathā++āḍhakam/
 mastunaḥ sādhayitvaitat pibet sarvodarāpahaṃ //
 kaphamārutasambhūte gulme caitat praśasyate/
 caturguṇe jale mūtre dviguṇe citrakāt pale //
 kalke siddhaṃ ghṛtapaṣṭaṃ sakṣāraṃ jaṭharī pibet/
 yavakolakulatthānāṃ pañcamūlarasena ca //
 surāsauvīrakābhyāṃ ca siddhaṃ vā+api pibedghṛtaṃ/
 ebhiḥ snigdhāya saṃjāte bale śānte ca mārute //
 sraste doṣāśaye dadyāt kalpadiṣṭaṃ virecanam/
 paṭolamūlaṃ rajanīm rajanīm viḍaṅgaṃ triphalātvacam //
 kampillakaṃ nīlinīm ca trivṛtāṃ ceti cūrṇayet/
 ṣaḍādyān kārṣikānāntyaṃstrīmśca dvitricaturguṇān //
 kṛtvā cūrṇamato muṣṭiṃ gavāṃ mūtreṇa nā pibet/
 virikto mṛdu bhuñjīta bhojanaṃ jāṅgalai rasaiḥ //
 maṇḍaṃ peyāṃ ca pītvā nā savyoṣaṃ ṣaḍahaṃ payaḥ/
 śṛtaṃ pibettataścūrṇaṃ pibedevaṃ punaḥ punaḥ //
 hanti sarvodarāṇyetaccūrṇaṃ jātodakānyapi/
 kāmālāṃ pāṇḍurogaṃ ca śvayathuṃ cāpakarṣati //
 paṭolādyamidāṃ cūrṇamudareṣu prapūjitam/
 gavākṣīm śaṅkhinīm dantīm tilvakasya tvacaṃ vacāṃ //
 pibeddrākṣāmbugomūtrakolakarkandhusīdhubhiḥ/
 yavānī hapuṣā dhānyaṃ triphalā copakuñcikā //
 kāravī pippalīmūlamajagandhā śaṭī vacā/
 śatāhvā jīrakaṃ vyoṣaṃ svarṇakṣīri sacitrakā //
 dvau kṣārau puṣkaraṃ mūlaṃ kuṣṭhaṃ lavaṇapañcakam/
 viḍaṅgaṃ ca samāṃśāni dantyā bhāgatrayaṃ tathā //
 trivṛdvīśāle dviguṇe sātālā syāccaturguṇā/
 etannārāyaṇaṃ nāma cūrṇaṃ rogagaṇāpahaṃ //

nainat prāpyātivatante rogā viṣṇumivāsuraḥ/
 takreṇodaribhiḥ peyaṃ gulmibhirbadarāmbunā//
 ānaddhavāte surayā vātaroge prasannayā/
 dadhimaṇḍena viṭsaṅge dāḍimāmbubhirarśasaiḥ//
 parikarte savṛkṣāmlamuṣṇāmbubhirajīrṇake/
 bhagandare pāṇḍuroge śvāse kāse galagrahe//
 hṛdroge grahaṇīdoṣe kuṣṭhe mande+anale jvare/
 daṃṣṭrāviṣe mūlaviṣe sagare kṛtrime viṣe//
 yathārhaṃ snigdhakoṣṭhena peyametadvirecanam/
 iti nārāyaṇacūrṇam/
 hapuṣāṃ kāñcanakṣīrīm triphalāṃ kaṭurohiṇīm//
 nīlinīm trāyamāṇāṃ ca sātālāṃ trivṛtām vacām/
 saindhavaṃ kālalavaṇaṃ pippalīm ceti cūrṇāyet//
 dāḍimatriphalāmāṃsarasaṃmūtrasukhodakaiḥ/
 peyo+ayaṃ sarvagulmeṣu plīhni sarvodaṛeṣu ca//
 śvitre kuṣṭhe sarujake savāte viṣamāgniṣu/
 śothārśaḥpāṇḍurogeṣu kāmālāyāṃ halīmake//
 vātaṃ pittaṃ kaphaṃ cāsu virekāt saṃprasādhayet/
 iti hapuṣādyam cūrṇam/
 nīlinīm niculam vyoṣaṃ dvau kṣārau lavaṇāni ca//
 citrakam ca pibeccūrṇam sarpiṣodaragulmanut/
 iti nīlinyādyam cūrṇam/
 kṣīradroṇaṃ sudhākṣīraprasthārdhasahitaṃ dadhi//
 jātaṃ vimathya tadyuktyā trivṛtsiddhaṃ pibedghṛtaṃ/
 tathā siddhaṃ ghṛtaprasthaṃ payasyaṣṭaguṇe pibet//
 snukkṣīrapalakalkena trivṛtāṣaṭpalena ca/
 gulmānāṃ garadoṣāṇāmudārāṇāṃ ca śāntaye//
 iti snuhīkṣīraghṛtaṃ/
 dadhimaṇḍāḍhake siddhāt snukkṣīrapalakalkitāt/
 ghṛtaprasthāt pibenmātrām tadvajjāṭharaśāntaye//
 eṣāṃ cānu pibet peyāṃ payo vā svādu vā rasam/
 ghṛte jīrṇe viriktastu koṣṇaṃ nāgarakaiḥ śṛtaṃ//
 pibedambu tataḥ peyāṃ yūṣaṃ kaulatthakaṃ tataḥ/
 pibedrūksastryahaṃ tvevaṃ &bhūyo vā pratibhojitaḥ//
 punaḥ punaḥ pibet sarpirānupūrvyā tayaiva ca/
 ghṛtānyetāni siddhāni vidadhyāt kuśalo bhiṣak//
 gulmānāṃ garadoṣāṇāmudārāṇāṃ ca śāntaye/
 pilukalkopasiddhaṃ vā ghṛtamānāhabhedanam//
 gulmaghnaṃ nīlinīsarpiḥ snehaṃ vā miśraṃ pibet/
 kramānnirhṛtadoṣāṇāṃ &jāṅgalapratibhojinām/
 doṣaśeṣanivṛttiyartham yogān vakṣyāmyataḥ param/
 citrakāmaradārubhyām kalkam kṣīreṇa nā pibet//
 māsam yuktastathā hastipippalī viśvabheṣajam/
 viḍaṅgaṃ citrakam dantī cavyam vyoṣaṃ ca taiḥ payah//
 kalkaiḥ kolasaṃmaiḥ pītvā pravṛddhamudaraṃ jayet/
 pibet kaṣāyam triphalādantīrohitakaiḥ śṛtaṃ//
 vyoṣakṣārayutaṃ jīrṇe rasairadyāttu jāṅgalaiḥ/
 māmśam vā bhojanaṃ bhojyam sudhākṣīraghṛtānvitam//
 kṣīrānupānāṃ gomūtreṇābhayāṃ vā prayojayet/
 saptaḥam māhiṣam mūtraṃ kṣīraṃ cānannabhuk pibet//
 māsamauṣṭraṃ payaśchāgaṃ trīnmāsān vyoṣasaṃyutam/

harītakīśahasraṃ vā kṣīrāśī vā śilājatu //
 śilājatuvidhānena gugguḷuṃ vā prayojayet/
 śrīṅgaverādrakarasah pāṇe kṣīrasamo hitaḥ //
 tailaṃ rasena tenaiva siddhaṃ daśaguṇena vā/
 dantīdravantiṭhalajaṃ tailaṃ dūṣyodare hitaṃ //
 sūlānāhavibandheṣu mastuyūśarasādibhiḥ/
 saralāmadhuśigrūṇāṃ bījebhyo mūlakasya ca //
 tailānyabhyāṅgapānārthaṃ sūlaghnānyanilodare/
 staimityāruciḥṛllāse mande+agnau madyapāya ca //
 ariṣṭān dāpayet kṣārān kaphastyānasthirodare/
 śleṣmaṇo vilayārthaṃ tu doṣaṃ vīkṣya bhiṣagvaraḥ //
 pippalīm &tilvakaṃ hiṅgu nāgaraṃ hastipippalīm/
 bhallātakaṃ śigruṭphalaṃ triphalāṃ kaṭurohiṇīm //
 devadāru haridre dve saralātiveṣe &vacām/
 kuṣṭhaṃ mustaṃ tathā pañca lavaṇāni prakalpya ca //
 dadhisarpirvasāmajjatalayuktāni dāhayet/
 annādūrdhvamataḥ kṣārādbiḍālakaḍādaṃ pibet //
 madirādadhimaṇḍoṣajalāriṣṭasurāsavaiḥ/
 hṛdrogaṃ śvayathuṃ gulmaṃ plihārśojaṭharāni ca //
 visūcikāmudāvartaṃ vatāṣṭhūlāṃ ca nāśayet/
 kṣāraṃ cājakaṛiṣāṇāṃ srutaṃ mūtrairvipācayet //
 kārṣikaṃ pippalīmūlaṃ pañcaiva lavaṇāni ca/
 pippalīm citrakāṃ śuṅṭhīm triphalāṃ trivṛtāṃ vacām //
 dvau kṣārau sātālāṃ dantīm svarṇakṣīrīm viṣāṇikām/
 kolapramāṇāṃ vaṭikāṃ pibet sauvīrasaṃyutām //
 śvayathāvavipāke ca pravṛddhe ca dakodare/
 bhāvītānāṃ gavāṃ mūtre ṣaṣṭikānāṃ tu taṇḍulaiḥ //
 yavāgūṃ payasā siddhāṃ prakāmaṃ bhojayennaram/
 pibedikṣurasāṃ cānu jaṭharāṇāṃ nivṛttaye //
 svaṃ svaṃ sthānaṃ vrajantyevaṃ tathā pittakaphānilāḥ/
 śaṅkhinīsnuktrivṛddantīcirabilvādipallavaiḥ //
 &śākāṃ gādhapurīṣāya prāgbhaktāṃ dāpayedbhiṣak/
 tato+asmai śīthilībhūtavarcodeṣāya śāstravit //
 dadyānmūtrayutaṃ &kṣīraṃ doṣaśeṣaharaṃ śivam/
 pārśvaśūlamupastambhaṃ hṛdgṛahaṃ cāpi mārutaḥ //
 janayedyaṣya taṃ tailaṃ bilvakṣāreṇa pāyayet/
 tathā+agnimanthasyonākapaḷāśatilanāḷajaiḥ //
 balākadalyapāmārgakṣārāiḥ pratyekaśaḥ srutaiḥ/
 tailaṃ paktvā bhiṣagdadyādudarāṇāṃ praśāntaye //
 nivartate codariṇāṃ hṛdgṛahaścānilodbhavaḥ/
 kaphe vātena pittena tābhyāṃ vā+apyāvṛte+anile //
 balinaḥ svausadhayutaṃ tailameraṇḍajaṃ hitaṃ/
 suvirikto naro yastu punarādhmāpito bhavet //
 susnidhairamlalavaṇaṇirūhaistamupācaret/
 sopastambho+api vā vāyurādhmāpayati yaṃ naram //
 tikṣṇaiḥ sakṣārāgomūtrairbastibhistamupācaret/
 kriyātivṛtte jaṭhare tridoṣe cāpraśāmyati //
 jñātīna sasuhṛdo dārān brāhmaṇānnṛpaṭīn gurūn/
 anujñāpya bhiṣak karma vidadhyāt saṃśayaṃ bruvan //
 akriyāyāṃ dhruvo mṛtyuḥ kriyāyāṃ saṃśayo bhavet/
 evamākhyāya tasyedamanujñātaḥ suhṛdgāṇaiḥ //

pānabhojanasamyuktaṃ viśamasmai prayojayet/
 yasmin vā kupitaḥ sarpo viśjeddhi phale viśam//
 bhojayettadudariṇaṃ pravacārya bhiṣagvaraḥ/
 tenāsya doṣasaṅghātaḥ sthīro līno vimārgagaḥ//
 viṣeṇāsupramāthitvādāśu bhinnāḥ pravartate/
 viṣeṇa hṛtadoṣaṃ taṃ śītāmbupariṣecitam//
 pāyayeta bhiṣagdugdhaṃ yavāgūṃ vā yathābalaṃ/
 trivṛṇmaṇḍūkapaṇṇyośca śākaṃ sayavavāstukam//
 bhakṣayet kālāśākaṃ vā &svarasodakasādhitam/
 nīramlavanaśnehaṃ svinnāsvinnamanannabhuk//
 māsamekaṃ tataścaiva tṛṣitaḥ svarasaṃ pibet/
 evaṃ vinirhṛte doṣe śākairmāsāt paraṃ tataḥ//
 durbalāya prayuñjīta prāṇabhṛt kārabhaṃ payaḥ/
 idaṃ tu śalyahartṛiṇāṃ karma syāddṛṣṭakarmaṇāṃ//
 vāmāṃ kuṁkūṃ māpayitvā nābhyadhaścaturaṅgulaṃ/
 mātrāyuktena śastreṇa pāṭayenmatimān bhiṣak//
 vipāṭhyāntraṃ tataḥ paścādvīkṣya baddhakṣatāntrayoḥ/
 sarpiṣā+abhyajya keśādīnavamṛjya vimokṣayet//
 mūrccanādyacca saṃmūḍhamantraṃ tacca vimokṣayet/
 chidrāṇyantrasya tu sthūlairdaṃśayitvā pipīlikaiḥ//
 bahuśaḥ saṃgrhītāni jñātvā cchitvā pipīlikān/
 &pratiyogaiḥ praveśyāntraṃ &preyaiḥ sīvyedvraṇaṃ tataḥ//
 tathā jātodakaṃ sarvamudaraṃ vyadhayedbhiṣak/
 &vāmapārśve tvadho nābhernāḍīm dattvā ca gālayet//
 viśrāvya ca vimṛdyaitadveṣṭayedvāsasodaram/
 tathā vastivirekādyairmlānaṃ sarvaṃ ca veṣṭayet//
 niḥsrute laṅghitaḥ peyāmasnehalavanaṃ pibet/
 ataḥ paraṃ tu ṣaṇmāsān kṣīravṛttirbhavennaraḥ//
 trīn māsān payasā peyāṃ pibettrīṃścāpi bhojayet/
 &śyāmākaṃ koradūṣaṃ vā kṣīreṇālavanaṃ laghu//
 naraḥ saṃvatsareṇaivaṃ jayet prāptaṃ jalodaram/
 prayogāṇāṃ ca sarveśāmanu kṣīraṃ prayojayet//
 doṣānubandharakṣārthaṃ balasthairyārthameva ca/
 prayogāpacitāṅgānāṃ hitaṃ hyudariṇāṃ payaḥ/
 sarvadhātukṣayārtānāṃ devānāmamṛtaṃ yathā//
 tatra śloka---hetuṃ prāgrūpamaṣṭānāṃ liṅgaṃ vyāśasamāsataḥ/
 upadravān garīyastvaṃ sādhyāsādhyatvameva ca//
 jātājātāmbuliṅgāni cikitsāṃ cōktavānṛṣiḥ/
 samāsavyāsanirdeśairudarāṇāṃ cikitsite//

ityagniveśakṛte tantre+apṛāpte dṛḍhabalapūrite cikitsāsthāne udaracikitsitaṃ nāma trayo-
 daśo+adhyāyaḥ//13//

6.13 caturdaśo+adhyāyaḥ/

athāto+arśaścikitsitaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah// āśinaṃ munimavyagraṃ kṛtajāpyaṃ kṛtakṣaṇaṃ/
 prṣṭavānarśasāṃ &yuktamagniveśaḥ punarvasum//
 prakopahetuṃ saṃsthānaṃ sthānaṃ liṅgaṃ cikitsitaṃ/
 sādhyāsādhyavibhāgaṃ ca tasmai tanmunirabravīt//

iha khalvagniveśa ! dvividhānyarśaṃsi---kānicit sahajāni, kānicijjātasyottarakālajāni/
 tatra bījaṃ gudavalibījopataptamāyatanamarśasāṃ sahajānām/

tatra dvividho bijopataptau hetuḥ---mātāpitrorapacāraḥ, pūrvakṛtaṃ ca karma; tathā+anyeṣāmapī sahajānāṃ vikārānāṃ/

tatra sahajāni saha jātāni śarīreṇa, arśāṃsītyadhimāṃsavikārāḥ//

sarveṣāṃ cārśasāṃ kṣetraṃ---gudasyārdhapañcamāṅgulāvakāṣe tribhāgāntarāstisro gudavalayaḥ kṣetramiti; kecittu bhūyāṃsameva deśamupadiśantyarśasāṃ---śīśnamapatyapatham galatālumukhanāsikākarnākṣivartmāni tvak ceti/

tadastyadhimāṃsadeśatayā, &gudavalijanāṃ tvarśāṃsīti saṃjñā tantre+asmin/sarveṣāṃ cārśasāmadhiṣṭhānaṃ---medo māṃsaṃ tvak ca//

tatra sahajānyarśāṃsi kānicidañūni, kānicinmahānti, kāniciddīrghāṇi, kāniciddhrasvāni, kānicidvṛttāni, kānicidviṣamavisṛtāni, kānicidantaḥkuṭilāni, kānicidbahiḥkuṭilāni, kānicij-jaṭilāni, kānicidantarmukhāni, yathāsvaṃ doṣānubandhavarṇāni//

tairupahato janmaprabhṛti bhavatyatikṛśo vivarṇaḥ kṣāmo dīnaḥ pracuravibaddhāvā-
tamūtrapuriṣaḥ śarkarāśmarīmān, tathā+aniyatavibaddhamuktapakvāmaśuṣkabhinnavarcā
antarā+antarā śvetapāṇḍuharitaḥpītaraktāruṇatanusāndrapicchilakuṇapagand-
hyāmapuriṣopaveśi, nābhibastivaṃkṣaṇoddeśe pracuraparikartikānvitāḥ, sagudaśūlapravāhikāpariharṣapra-
viṣṭambhāntrakūjodāvartahṛdayendriyopalepaḥ pracuravibaddhatiktāmlodgāraḥ, sudur-
balaḥ, sudurbalāgniḥ, alpaśukraḥ, krodhano, duḥkhopacāraśīlaḥ, kāsaśvāsatamakatṛṣṇāhṛl-
lāsacchardyarocakāvīpākāpīnasakṣavathuparītāḥ, taimirikaḥ, śīrāḥśūlī, kṣāmabhinnasan-
nasaktajarjarasvaraḥ, karṇarogī, śūnapāṇīpādavadanākṣikūṭaḥ, sajvaraḥ, sāṅgamardaḥ,
sarvaparvāsthīśūlī ca, antarā+antarā pārśvakukṣibastihṛdayapṛṣṭhatrikagrahopataptaḥ,
pradhyānaparaḥ, paramālasaśceti; janmaprabhṛtyasya gudajairāvṛto &mārgoparodhādvāyu-
rapānaḥ pratyārohan samānavyānaprāṇodānān pittaśleṣmāṇau ca prakopayati, ete sarva eva
prakupitāḥ pañca vāyavaḥ pittaśleṣmāṇau cārśasamabhidravanta etān vikārānupajanayanti;
ityuktāni sahajānyarśāṃsi//

ata ūrdhvaṃ jātasyottarakālajāni vyākhyāsyāmaḥ---gurumadhuraśītābhiṣyandividāhiviruddhājīrṇaprami-
hamāhiṣājāvīkapiśītabhākṣaṇāt kṛśaśuṣkapūtimāṃsapaiṣṭikaparamānnakṣīradadhimaṇḍatilaguḍavikṛtisevan
ṅgāṭakatarūtavirūḍhanavaśūkaśamīdhānyāmamūlakopayogādguruphalaśākarāgaharita kamardakavasāśiras
lilapānādatisnehapānādasamśodhanādbastikarmavibhramādvayāyāmādvayavāyāddivāsavpnāt
sukhaśayanāsanasthānasevanāccopahatāgnermalopacayo bhavatyatimātraṃ,
tathotkaṭakaviṣamakathināsanasevanādudbhrāntayānoṣṭrayānādativyavāyādbastinetṛāsamyakpraṇidhānādg
śītāmbusamsparsāccelaloṣṭatṛṇādigharṣaṇāt pratatātinirvāhaṇādvātāmūtrapuriṣavegodīraṇāt
samudīrṇavegavinigrahāt strīṇāṃ cāmagarbhabhramśādgargbhotpīḍanādvīṣamaprasūtibhiṣca
prakupito vāyurapānastaṃ malamupacitamadhogamāsādyā gudavaliṣvādhatte, tatastās-
varśāṃsi prādurbhavanti//

sarṣapamasūramāsamudgamakuṣṭhakayavakalāyapiṇḍītiṇṭikerakebukatindukakarkandhukākāṇantikābi-
mbavagostanāṅguṣṭhakaśeruṣṇṅgāṭakaśṛṅgīdakṣaśikhiśukatunḍajihvāpadmamukulakarnīkāsamsthānāni
sāmānyādvātāpittakaphaprabalāni//

teṣāmayam viśeṣaḥ---śuṣkamlānakathinaparūṣarūkṣaśyāvāni, tīkṣṇāgrāṇi,
vakrāṇi, sphuṭitamukhāni, viṣamavisṛtāni, śulākṣepatodasphuraṇacimicimāsaṃharṣa-
parītāni, snigdhoṣṇopaśayāni, pravāhikādhmānaśīśnavṛṣaṇabastivaṅkṣaṇahṛd-
grahāṅgamardahṛdayadravaprabalāni, pratatavibaddhāvātāmūtravarcāṃsi,
ūrukaṭīpṛṣṭhatrikapārśvakukṣibastiśūlaśīro+abhitāpakṣavathūdgārapratiśyāyakāsodāvartāyāmaśośaśoṭhamū
kamukhavairasyataimiryakaṇḍūnāsākarnāśaṅkhaśūlasvaropaghātakarāṇi, śyāvāruṇa-
paruṣanakhanayanavanadanatvaṇmūtrapuriṣasya vātolaṇānyarśāṃsīti vidyāt//

bhavataścātra---kaṣāyakaṭutiktāni rūkṣaśītalaghūni ca/

pramitālpāśanam tīkṣṇamadyamaithunasevanam//

laṅghanaṃ deśakālau ca śītau vyāyāmakarma ca/

śoko vātātapasparśo heturvātārśasāṃ mataḥ//

mṛduśīthilasukumārāṇyasparśasahāni, raktapītanīlakṛṣṇāni, svedopakledabahulāni, &vis-
ragandhitanupītaraktasrāvīni, rudhiravahāni, dāhakaṇḍūśūlanistodapākavanti, śītopaśayāni,
saṃbhinnapītharitaravarcāṃsi, pītavisragandhipracuraviṇmūtrāni, pipāsājvaratamakasaṃ-

mohabhojanadveṣakarāṇi pītanakhanayanatvaṇmūtrapuriṣasya pittolbaṇānyarśāṃsīti
vidyāt//

bhavataścātra --- &kaṭuṣṇalavaṇakṣāravayāyāmāgnyātapaprabhāḥ/
deśakālāvaśīśirau krodho madyamasūyanam//
vidāhi tīkṣṇamuṣṇam ca sarvaṃ pānannabheṣajam/
pittolbaṇānām vijñeyah prakope heturarśasām//

tatra yāni pramāṇavanti, upacitāni, ślakṣṇāni, &sparśasahāni, snigdhaśve-
tapāṇḍupicchilāni, stabdhāni, gurūṇi, stimitāni, suptasuptāni, sthiraśvayathūni,
kaṇḍūbahulāni, bahupratatapiñjaraśvetaraktapicchāsrāvīṇi, gurupicchilaśve-
tamūtrapuriṣāṇi, rūkṣoṣṇopaśayāni, pravāhikātimātrotthānavaṇkṣaṇānāhavanti,
parikartikāhṛllāsaniṣṭhīvikākāsārocakapratīśyāyagauravacchardimūtrakṛcchraśośaśoṭhapāṇḍurogaśītajvarāś-
dayendriyopalepāsyamādhuryapramehakarāṇi, &dīrghakālānubandhīni, atimātramagnimār-
davaklaibyakarāṇi, āmavikāraprabalāni, śuklanakhanayanavadanatvaṇmūtrapuriṣasya
śleṣmolbaṇānyarśāṃsīti vidyāt//

bhavataścātra--- madhurasnigdhaśītāni lavaṇāmlagurūṇi ca/
avyāyāmo divāsvapnaḥ śayyāsanasukhe ratiḥ//
prāgvātasevā śītau ca deśakālāvacintanam/
ślaiṣmikāṇām samuddiṣṭametāt kāraṇamarśasām//
hetulakṣaṇasamṣargādvidyāddvandvolbaṇāni ca/
sarvo hetustridoṣāṇām sahaṇairlakṣaṇaiḥ samam//
viṣṭambho+annasya daurbalyam kukṣerāṭopa eva ca/
kāśyamudgārābhūlyam sakthiśādo+alpaviṭkatā//
grahāṇidoṣapāṇḍvarterāśāṅkā codarasya ca/
pūrvārūpāṇi nirdiṣṭānyarśasāmabhivṛddhaye//
arśāṃsi khalu jāyante nāsannipatitaistribhiḥ/
doṣairdoṣaviśeṣāttu viśeṣaḥ kalpyate+arśasām//
pañcātmā mārutaḥ pittaṃ kapho gudavalitrayam/
sarva eva prakupyanti gudajānām samudbhava//
tasmādarśāṃsi duḥkhāni bahuvyādhikarāṇi ca/
sarvadehopatāpīni prāyaḥ kṛcchrataṃ māni ca//
haste pāde mukhe nābhyām gude vṛṣaṇayostathā/
śoṭho hṛtpārśvaśūlam ca yasyāsādhyo+arśaso hi saḥ//
hṛtpārśvaśūlam samṃmohaśchardiraṅgasya rug jvaraḥ/
tṛṣṇā gudasya pākaśca nihanyargudajāturam//
sahajāni tridoṣāṇi yāni cābhyantarām valim/
jāyante+arśāṃsi samśritya tānyasādhyāni nirdiṣet//
śeṣatvādāyusastāni catuṣpādasamanvite/
yāpyante dīptakāyāgneḥ pratyākhyeyānyato+anyathā//
dvandvajāni dvitīyāyām valau yānyāśritāni ca/
kṛcchrasādhyāni tānyāhuḥ parisamvatsarāṇi ca//
bāhyāyām tu valau jātānyekadoṣolbaṇāni ca/
arśāṃsi sukhāsādhyāni na cirotpatitāni ca//
teṣām praśamane yatnamāsu kuryādvicakṣaṇaḥ/
tānyāsu hi gudaṃ baddhvā kuryurbaddhagudodaram//
tatrāhureke śastreṇa kartanam hitamarśasām/
dāham kṣāreṇa cāpyeke, dāhameke tathā+agninā//
&astyetadbhūritantreṇa dhīmatā drṣṭakarmanā/
kriyate trividham karma bhraṃśastatra sudāruṇaḥ//
pumstvopaghātaḥ śvayathurgude vegavinigrahaḥ/
ādhmānam dāruṇam śūlam vyathā raktātivartanam//
punarviroho rūḍhānām kledo bhraṃśo gudasya ca/

maraṇaṃ vā bhavecchīghraṃ śāstrakṣārāgnivibhramāt//
 yattu karma sukhopāyamalpabhraṃśamadāruṇaṃ/
 tadarśasāṃ pravakṣyāmi samūlānāṃ nivṛttaye//
 vātaśleṣmolbaṇānyāhuḥ śuṣkāṇyarsāṃsi tadvidah/
 prasrāvīṇi tathā++ārdrāṇi raktapittolbaṇāni ca//
 tatra śuṣkāṛśasāṃ pūrvam pravakṣyāmi cikitsitam/
 stabdhāni svedayet pūrvam śophaśūlānvitāni ca//
 citrakakṣārabilvānāṃ tailenābhyajya buddhimān/
 yavamāṣakulatthānāṃ pulākānāṃ ca poṭṭalaiḥ//
 gokharāśvaśakṛtpiṇḍaistilakalkaistuśaistathā/
 vacāsatāhvāpiṇḍairvā sukhoṣṇaiḥ snehasaṃyutaiḥ//
 śaktūnāṃ piṇḍikābhirvā snigdhānāṃ tailasarpīṣā/
 śuṣkamūlakapiṇḍairvā piṇḍairvā kārṣṇagandhikaiḥ//
 rāsnāpiṇḍaiḥ sukhoṣṇairvā sasnehairhāpuṣairapi/
 iṣṭakasya kharāhvāyāḥ śākaigrṇjanakasya vā//
 abhyajya kuṣṭhatailena svedayet poṭṭalikṛtaiḥ/
 vṛṣārkairāṇḍabilvānāṃ patrotkkāthaiśca secayet//
 mūlakatriphalārkaṇāṃ veṇūnāṃ varuṇasya ca/
 agnimanthasya śigrośca patrānyaśmantakasya ca//
 jalenotkvāthya śūlārtam svabhyaktamavagāhayet/
 kolotkvāthe+athavā koṣṇe sauṇīrakatuṣodake//
 bilvakvāthe+athavā takre dadhimaṇḍāmlakāñjike/
 gomūtre vā sukhoṣṇe taṃ svabhyaktamavagāhayet//
 kṛṣṇasarpavarāhoṣṭrajatukāvṛṣadamśajām/
 vasāmabhyañjane dadyāddhūpanaṃ cārśasāṃ hitam//
 nṛkeśāḥ sarpanirmoko vṛṣadamśasya carma ca/
 arkamūlaṃ śamīpatramarśobhyo dhūpanaṃ hitam//
 tumburūṇi viḍaṅgāni devadārvakṣatā ghṛtam/
 bṛhatī cāsvagandhā ca pippalyaḥ surasā ghṛtam//
 varāhavṛṣaviḥ caiva dhūpana saktavo ghṛtam/
 kuñjarasya purīṣaṃ tu ghṛtaṃ sarjarasastathā//
 haridrācūrṇasaṃyuktaṃ sudhākṣīraṃ pralepanam/
 gopittapiṣṭāḥ pippalyaḥ saharidrāḥ pralepanam//
 śirīṣabījāṃ kuṣṭhāṃ ca pippalyaḥ saindhavaṃ guḍaḥ/
 arkakṣīraṃ sudhākṣīraṃ triphalā ca pralepanam//
 pippalyaścitrakaḥ śyāmā kiṇvaṃ madanataṇḍulāḥ/
 pralepaḥ kukkuṭaśakṛddharidrāguḍasaṃyutaḥ//
 dantī śyāmā+amṛtāsaṅgaḥ pārāvataśakṛdguḍaḥ/
 pralepaḥ syādgajāsthīni nimbo bhallātakāni ca//
 pralepaḥ syādalaṃ koṣṇaṃ vāsantakavasāyutam/
 śūlaśvayathuhṛdyuktaṃ culūkīvasayā+athavā//
 ārkam & payaḥ sudhākāṇḍam kaṭukālābupallavāḥ/
 karañjo bastamūtraṃ ca lepanaṃ śreṣṭhamarśasāṃ//
 abhyaṅgādyāḥ pradehāntā ya ete parikīrtitāḥ/
 stambhaśvayathukaṇḍvartīśamanāste+arśasāṃ matāḥ//
 pradehāntairupakrāntānyarśāṃsi prasravanti hi/
 saṃcitam duṣṭarudhiraṃ tataḥ saṃpadyate sukhī//
 śītoṣṇasnigdhārūkṣairhi na vyādhirupaśāmyati/
 rakte duṣṭe bhiṣak tasmādraktamevāvasecayet//
 jalaukobhistathā śāstraiḥ sūcībhirvā punaḥ punaḥ/
 avartamānaṃ rudhiraṃ raktārśobhyaḥ pravāhayet//

gudaśvayathuśūlārtam mandāgniṃ pāyayettu tam/
 tryūṣaṇam pippalīmūlam pāṭhām hiṅgu sacitrakam//
 sauvarcalam puṣkarākhyamajājīm bilvapeṣikām/
 biḍam yavānīm hapuṣām viḍaṅgam saindhavam vacām//
 tintiḍikam ca maṇḍena madyenoṣṇodakena vā/
 tathā+arśograhaṇīdoṣaśūlānāhādvimucyate//
 pācanam pāyayedvā &tadyaduktam hyātisārike/
 saguḍāmbhayām vā+api prāśayet paurvabhaktikīm//
 pāyayedvā trivṛccūrṇam triphalārasasaṃyutam/
 hr̥te gudāśraye doṣe &gacchantyarśāṃsi saṃkṣayam//
 gomūtrādhyuṣitām dadyāt saguḍām vā harītakīm harītakīm takrayutām triphalām vā prayo-
 jayet//
 sanāgarām citrakam vā sīdhuyuktam prayojayet/
 dāpayeccavyayuktam vā sīdhum sājajicitrakam//
 surām sahapuṣāpāṭhām dadyāt sauvarcalānvitām/
 dadhitthabilvasaṃyuktam yuktam vā cavyacitrakaiḥ//
 bhallātakayutam vā+api pradadyāttakratarpaṇam/
 bilvanāgarayuktam vā yavānyā citrakena ca//
 citrakam hapuṣām hiṅguṃ dadyādvā takrasaṃyutam/
 pañcakolayutam vā+api takramasmai pradāpayet//
 hapuṣām kuñcikām dhānyamajājīm kāravīm śaṭīm/
 pippalīm pippalīmūlam citrakam hastipippalīm//
 yavānīm cājamodām ca cūrṇitam takrasaṃyutam/
 mandāmlakaṭukam vidvān sthāpayeddhṛtabhājane//
 vyaktāmlakaṭukam jātam takrāṣṭam mukhapriyam/
 prapibenmātrayā kāleṣvannasya tṛṣitastrīṣu//
 dīpanam rocanam varṇyam kaphavātānulomanam/
 gudaśvayathukaṇḍvartināśanam balavardhanam//
 iti takrāṣṭaḥ/
 tvacam citrakamūlasya piṣṭvā kumbham pralepayet/
 takram vā dadhi vā tatra jātamarśoharam pibet//
 vātaśleṣmārśasām takrāt param nāstīha bheṣajam/
 tat prayojyam yathādoṣam sasneham rūkṣameva vā//
 sapṭāham vā daśāham vā pakṣam māsamathāpi vā/
 balakālaviśeṣajño bhiṣak takram prayojayet//
 atyarthamṛdukāyāgnestakramevāvacārayet/
 sāyam vā lājaśaktūnām dadyāttakrāvāleḥikām//
 jīrṇe takre pradadyādvā takrapeyām sasaindhavām/
 takrānupānam sasneham takraudanamataḥ param//
 yūṣairmāṃsarasaṃyutā+api bhojayettakrasaṃyutaiḥ/
 &yūṣai rasena vā+apyūrdhvam takrasiddhena bhojayet//
 kālakramajñāḥ sahasā na ca takram nivartayet/
 takraprayogo māsāntaḥ krameṇoparamo hitaḥ//
 apakarṣo yathotkarṣo na tvannādapakrṣyate/
 śaktyāgamanarākṣārtham dārḍhyārthamanalasya ca//
 balopacayavarṇārthameṣa nirdiśyate kramaḥ/
 rūkṣamardhoddhṛtasneham yataścānuddhṛtam ghr̥tam//
 takram doṣāgnibalavittṛividham tat prayojayet/
 hatāni na virohanti takreṇa gudajāni tu//
 bhūmāvapi niṣikṭam taddahettakram tṛṇolupam/
 kiṃ punardīptakāyāgneḥ śuṣkāṇyarśāṃsi dehinaḥ//

srotaḥsu takraśuddheṣu rasah samyagupaiti yah/
 tena puṣṭirbalaṃ varṇaḥ praharṣaścopajāyate//
 vātaśleṣmavikārāṇaṃ śataṃ cāpi nivartate/
 nāsti takrāt paraṃ kiṃcidauśadhaṃ kaphavātaje//
 pippalīm pippalīmūlaṃ citrakam hastipippalīm/
 śrīṅgaveramajājīm ca kāraviṃ dhānyatumburu//
 bilvaṃ karkāṭakaṃ pāṭhāṃ piṣṭvā peyāṃ vipācayet/
 phalāmlāṃ yamakairbhṛṣṭāṃ tām dadyādgudajāpahām//
 etaiścaiva khaḍḍān kuryādetaiśca vipacejjalam/
 etaiścaiva ghr̥taṃ sādhyamarśasāṃ vinivṛttaye//
 śaṭipalāśasiddhāṃ vā pipplīyā nāgareṇa vā/
 dadyādyavāgūṃ takrāmlāṃ maricairavacūrṇitām//
 śuṣkamūlakayūṣaṃ vā yūṣaṃ kaulatthameva vā/
 dadhitthabilvayūṣaṃ vā sakulatthamakusṭhakam//
 chāgalaṃ vā &rasaṃ dadyādyūṣairebhirvimīśritam/
 lāvādīnāṃ phalāmlāṃ vā satakraṃ grāhibhiryutam//
 raktaśālirmahāśālīḥ kalamo lāṅgalaḥ sitaḥ/
 śāradaḥ ṣaṣṭikaścaiva syādannavidhiraśasāṃ//
 ityukto bhinnasākṛtāmarśasāṃ ca kriyākramaḥ/
 ye+atyarhtaṃ gāḍhaśakṛtasteṣāṃ vakṣyāmi bheṣajam//
 sasnehaiḥ śaktubhiryuktāṃ prasannāṃ lavaṇīkṛtām/
 dadyānmatsyaṇḍikāṃ pūrvaṃ bhakṣayitvā sanāgarām//
 guḍaṃ sanāgarām pāṭhāṃ phalāmlāṃ pāyayecca tam/
 guḍaṃ ghr̥tayavakṣārayuktaṃ vā+api prayojayet//
 yavānīm nāgarām pāṭhāṃ dāḍimasya rasaṃ guḍam/
 satakralavaṇaṃ dadyādvātavarco+anulomanam//
 duḥsparśakena bilvena yavānyā nāgareṇa vā/
 ekaikenāpi saṃyuktā pāṭhā hantyarśasāṃ rujam//
 &prāgbhaktaṃ yamake bhṛṣṭān saktubhiścāvacūrṇitān/
 karaṇjapallavān dadyādvātavarco+anulomanān//
 madirām vā salavaṇāṃ sīdhuṃ sauvīrakaṃ tathā/
 &guḍanāgarasaṃyuktaṃ pibedvā paurvabhaktikam//
 pippalīnāgarakṣārakāravīdhānyajīrakaiḥ/
 phāṇitena ca saṃyojya phalāmlāṃ dāpayedghṛtaṃ//
 pippalī pippalīmūlaṃ citrako hastipippalī/
 śrīṅgaverayavakṣārau taiḥ siddhaṃ vā pibedghṛtaṃ//
 cavyacitrakasiddhaṃ vā guḍakṣārasamanvitam/
 pippalīmūlasiddhaṃ vā &saguḍakṣāranāgarām//
 pippalīpippalīmūladadhi-&dāḍimadhānyakaiḥ/
 siddhaṃ sarpirvidhātavyaṃ vātavarco+vibandhanut//
 cavyaṃ trikaṭukaṃ pāṭhāṃ kṣāraṃ kustumburūṇi ca/
 yavānīm pippalīmūlamubhe ca viḍasaindhave//
 citrakaṃ bilvamabhayaṃ piṣṭvā sarpirvipācayet/
 śakṛdvātānulomyārthaṃ jāte dadhni caturguṇe//
 pravāhikāṃ gudabhraṃśaṃ mūtrakṛcchraṃ parisravam/
 gudavaṅkṣaṇaśūlaṃ ca ghr̥tametadvapohati//
 nāgarām pipplīmūlaṃ citrako hastipippalī/
 śvadaṃṣṭrā pippalī dhānyaṃ bilvaṃ pāṭhā yavānikā//
 cāṅgerīśvarase sarpiḥ kalkairetairvipācayet/
 caturguṇena dadhnā ca tadghṛtaṃ kaphavātanut//
 arśāṃsi grahaṇīdoṣaṃ mūtrakṛcchraṃ pravāhikām/

gudabhraṃśārtimānāhaṃ ghṛtametadvyapohati//
 pippalīm nāgaraṃ pāṭhām śvadaṃṣṭrām ca pṛthak pṛthak/
 bhāgāmstripalikān kṛtvā kaṣāyamupakalpayet//
 gaṇḍīraṃ pippalīmūlaṃ vyoṣaṃ cavyaṃ ca citrakam/
 piṣṭvā kaṣāye vinayet &pūte dvīpalikaṃ bhiṣak//
 palāni sarpiṣastasmimścatvāriṃśat pradāpayet/
 cāṅgerīśvarasaṃ tulyaṃ sarpiṣā dadhi ṣaḍguṇaṃ//
 mṛdvagninā tataḥ sādhyāṃ siddhaṃ sarpirnidhāpayet/
 tadāhāre vidhātavyaṃ pāne prāyogike vidhau//
 grahaṇyārśovikāraghnaṃ gulmahṛdroganāśanam/
 śothapliḥhodarānāhamūtrakṛcchrajvarāpaham//
 kāśahikkāruciśvāsasūdanaṃ pārśvaśūlanut/
 balapuṣṭikaraṃ varṇyamagnisaṃdīpanaṃ param//
 sagudāṃ pippalīyuktāṃ ghṛtabhrṣṭāṃ haritākīm/
 trivṛddantīyutāṃ vā+api bhakṣayedānulomikīm//
 vidvātakaphapittānām-&ānulomye+atha nirvṛte/
 gude+arśāṃsi praśāmyanti pāvakaścābhivardhate//
 barhitittirilāvānām rasānamlān susaṃskṛtān/
 dakṣānām vartakānām ca dadyādvidvātasaṃgrahe//
 trivṛddantīpalāśānām cāṅgeryāścitrakasya ca/
 yamake bharjitāṃ dadyācchākaṃ dadhisamanvitam//
 upodikāṃ taṇḍulīyaṃ vīrāṃ vāstukapallavān/
 suvarcalāṃ saloṇīkāṃ yavaśākamavalgujam//
 kākamācīm ruhāpatraṃ mahāpatraṃ tathā+amlīkāṃ/
 jīvantīm śaṭīśākāṃ ca śākāṃ gr̥ñjanakasya ca//
 dadhidāḍimasiddhāni yamake bharjitāni ca/
 dhānyanāgarayuktāni śākānyetāni dāpayet//
 godhālopākamārjāraśvāviduṣṭragavāmapī/
 kūrmaśallakayoścaiva sādhaecchākavadrasān//
 raktaśālyodanaṃ dadyādrasaistairvātaśāntaye/
 jñātvā vātolbaṇaṃ rūkṣaṃ mandāgniṃ gudajāturam//
 madirāṃ śārkaraṃ jātaṃ sīdhuṃ takraṃ tuṣodakam/
 ariṣṭaṃ dadhimaṇḍaṃ vā śṛtaṃ vā śīśīraṃ jalam//
 kaṇṭakāryā śṛtaṃ vā+api śṛtaṃ nāgaradhānyakaiḥ/
 anupānaṃ bhiṣagdadyādvātavarco+anulomanam//
 udāvartaparītā ye ye cātyarthaṃ virūkṣitāḥ/
 vilomavātāḥ sūlārtāsteṣviṣṭamanuvāsanam//
 pippalīm madanaṃ bilvaṃ śatāhvām madhukaṃ vacām/
 kuṣṭhaṃ śaṭīm puṣkarākhyāṃ citrakāṃ devadāru ca//
 piṣṭvā tailaṃ vipaktavyaṃ &payasā dviguṇena ca/
 arśasāṃ mūḍhavātānām tacchreṣṭhamanuvāsanam//
 gudaniḥsaraṇaṃ sūlaṃ mūtrakṛcchraṃ pravāhikām/
 kaṭyūruprṣṭhadaurbalyamānāhaṃ vaṅkṣaṇāśrayam//
 picchāsrāvāṃ gude śophaṃ vātavarcovinigrahaṃ/
 utthānaṃ bahuśo yacca jayettaccānuvāsanāt//
 ānuvāsanikaiḥ piṣṭaiḥ sukhoṣṇaiḥ snehasaṃyutaiḥ/
 &dārvantaiḥ stabdhaśūlāni gudajāni pralepayet//
 digdhāstaiḥ prasravantyāśu śleṣmapicchām saśonitām/
 kaṇḍūḥ stambhaḥ saruk śophaḥ srutānām vinivartate//
 nirūhaṃ vā prayuñjīta sakṣīraṃ dāśamūlikam/
 samūtrasnehalavaṇaṃ kalkairiyuktaṃ phalādibhiḥ//

harītakīnām prasthārdham prasthamāmalakasya ca/
 syāt kapitthāddaśapalaṃ tato+ardhā cendravāruṇī//
 viḍaṅgaṃ pippalī lodhraṃ maricaṃ sailavālukaṃ/
 dvipalāṃśaṃ jalasyaitaccaturdroṇe vipācayet//
 droṇaśeṣe rase tasmin pūte śīte samāvapet/
 guḍasya dviśataṃ tiṣṭhettat pakṣaṃ ghṛtabhājane//
 pakṣādūrdhvaṃ bhavet peyā tato mātrā yathābalaṃ/
 asyābhyāsādariṣṭasya gudajā yānti saṃkṣayaṃ//
 grahaṇīpāṇḍurogāplīhagulmodarāpahā/
 kuṣṭhaśophāruciḥaro balavarṇāgnivardhanaḥ//
 siddho+ayamabhayāriṣṭaḥ kāmālāśvitranāśanaḥ/
 kṛmigrantharyabudavyaṅgarājayakṣmajvarāntakṛt//
 ityabhayāriṣṭaḥ/
 danticitrakamūlānāmubhayoḥ pañcamūlayoḥ/
 bhāgān palāṃśānāpoṭhya jaladroṇe vipācayet//
 tripalaṃ triphalāyāśca dalānām tatra dāpayet/
 rase caturthaśeṣe tu pūte śīte samāvapet//
 tulāṃ guḍasya tattīṣṭhenmāsārdham ghṛtabhājane/
 tanmātrayā pibannityamarśobhyo vipramucyate//
 grahaṇīpāṇḍurogaghaṇaṃ vātavarco+anulomanam/
 dīpanaṃ cāruciḥnaṃ ca dantyarīṣṭamimaṃ viduḥ//
 iti dantyarīṣṭaḥ/
 harītakīphalapraṣṭhaṃ prasthamāmalakasya ca/
 viśālāyā dadhitthasya pāṭhācitrakamūlayoḥ//
 dve dve pale samāpoṭhya dvidroṇe sādhyedapām/
 pādāvaśeṣe pūte ca rase tasmin pradāpayet//
 guḍasyaikāṃ tulāṃ vaidyastat sthāpyaṃ ghṛtabhājane/
 pakṣasthitāṃ pibedenāṃ grahaṇyārśovikāravān//
 hṛtpāṇḍurogaṃ plīhānaṃ kāmālāṃ viśamajvaram/
 varcomūtrānilakṛtān vibandhānagnimārdavam//
 kāsaṃ gulmamudāvartaṃ phalāriṣṭo vyapohati/
 agnisamdīpano hyeṣa kṛṣṇātreyeṇa bhāṣitaḥ//
 iti phalāriṣṭaḥ/
 durālabhāyāḥ prasthaḥ syāccitrakasya vṛṣasya ca/
 pathyāmalakayoścaiva pāṭhāyā nāgarasya ca//
 dantyāśca dvipalān bhāgāñjaladroṇe vipācayet/
 pādāvaśeṣe &pūte ca suśīte śārkarāśataṃ//
 prakṣīpya sthāpayet kumbhe māsārdham ghṛtabhāvite/
 pralipte pippalīcavyapriyaṅguḥśaudrasarpiṣā//
 tasya mātrāṃ pibet kālē śārkarasya yathābalaṃ/
 arśāṃsi grahaṇīdoṣamudāvartamarocakam//
 śakṛnmūtrāvilodgāravibandhānagnimārdavam/
 hṛdrogaṃ pāṇḍurogaṃ ca sarvametena sādhyet//
 iti &dvitīyaphalāriṣṭaḥ/
 navasyāmalakasyaikāṃ kuryājjarjaritāṃ tulāṃ/
 kuḍavāṃśāśca pippalyo viḍaṅgaṃ maricaṃ tathā//
 &pāṭhāṃ ca pippalīmūlaṃ kramukaṃ cavyacitrakau/
 mañjiṣṭhailvālukaṃ lodhraṃ palikānupakalpayet//
 kuṣṭhaṃ dāruharidrāṃ ca surāhvaṃ sārivādvayam/
 indrāhvaṃ bhadramustaṃ ca kuryādardhapalonmitam//
 catvāri nāgapuṣpasya palānyabhinavasya ca/

droṇābhyāmambhaso dvābhyām sādhayitvā+avatārayet//
 pādāvaśeṣe pūte ca śīte tasmin pradāpayet/
 mṛdvīkādvādhyādhakarasaṃ śītaṃ niryūhasaṃmitam//
 śarkarāyāśca bhinnāyā dadyāddviguṇitāṃ tulām/
 kusumasya rasasyaikamardhaprasthaṃ navasya ca//
 tvagelāplavapatrāmbusevyakramukakeśarān/
 cūrṇayitvā tu matimān kārṣikānatra dāpayet//
 tat sarvaṃ sthāpayet pakṣaṃ sucaukṣe ghr̥tabhājane/
 pralipte sarpiṣā kiṃciccharkarāgurudhūpīte//
 pakṣādūrdhvamariṣṭo+ayaṃ kanako nāma viśrutaḥ/
 peyaḥ svāduraso hṛdyaḥ prayogādbhaktarocanaḥ//
 arśāṃsi grahaṇīdoṣamānāhamudaraṃ jvaram/
 hṛdrogaṃ pāṇḍutāṃ śoṭhaṃ gulmaṃ varcovinigrahaṃ//
 kāsaṃ śleṣmāmayāṃścogrān sarvānevāpakarṣati/
 valīpalitakhālityaṃ doṣajaṃ ca vyapohati//
 iti kanakāriṣṭaḥ/
 patrabhaṅgodakaiḥ śaucaṃ kuryāduṣṇena vā+ambhasā/
 iti śuṣkāśasāṃ siddhamuktametaccikitsitam//
 &cikitsitamidaṃ siddhaṃ srāviṇāṃ śṛṇvataḥ param/
 tatrānubandho dvividhaḥ śleṣmaṇo mārutasya ca//
 viṭ śyāvaṃ kaṭhinaṃ rūkṣaṃ cādho vāyurna vartate/
 tanu cāruṇavarṇaṃ ca phenilaṃ cāsṛgarśasāṃ//
 kaṭyūrugudaśūlaṃ ca daurbalyaṃ yadi cādhikam/
 tatrānubandho vātasya heturyadi ca rūkṣaṇam//
 śīthilaṃ śvetapītaṃ ca viṭ snigdhaṃ guru śītalam/
 yadyarśasāṃ ghaṇaṃ cāsṛk tantumat pāṇḍu picchilam//
 gudaṃ sapicchaṃ stimitaṃ guru snigdhaṃ ca kāraṇam/
 śleṣmānubandho vijñeyastatra raktārśasāṃ budhaiḥ//
 snigdhaśītaṃ hitaṃ vāte rūkṣaśītaṃ kaphānuge/
 cikitsitamidaṃ tasmāt saṃpradhāya prayojayet//
 pittaśleṣmādhikaṃ matvā śodhanenopapādayet/
 sravaṇaṃ cāpyupekṣeta laṅghanairvā samācaret//
 pravṛttamādāvarśobhyo yo nigrhṇātyabuddhimān/
 śoṇitaṃ doṣamanilaṃ tadrogāñjanayedbahūn//
 raktapittaṃ jvaram tṛṣṇāmagnisādamarocakam/
 kāmālāṃ śvayathuṃ śūlaṃ gudavaṅkṣaṇasaṃśrayam//
 kaṇḍvaruḥkoṭhapiḍakāḥ kuṣṭhaṃ pāṇḍvāhvayaṃ gadam/
 vātamūtrapurīṣāṇāṃ vibandhaṃ śirasas rujaṃ//
 staimityaṃ gurugātratraṃ tathā+anyān raktajaṇ gadān/
 tasmāt srute duṣṭarakte raktasaṃgrahaṇaṃ hitam//
 hetulakṣaṇakālajño balaśoṇitavarṇavit/
 kālāṃ tāvadupekṣeta yāvannātyayamāpnuyāt//
 agniśaṃdīpanārthaṃ ca raktasaṃgrahaṇāya ca/
 doṣāṇāṃ pācanārhtaṃ ca paraṃ tiktairupācaret//
 yattu prakṣīṇadoṣasya raktaṃ vātolbaṇasya ca/
 vartate snehasādhyaṃ tat pānābhyaṅgānuvāsanaḥ//
 yattu pittolbaṇaṃ raktaṃ gharmakāle pravartate/
 stambhanīyaṃ tadekāntānna cedvātakaphānugam//
 kuṭajatraṇṇiriyūhaḥ sanāgaraḥ snigdharaktasaṃgrahaṇaḥ/
 tvagdāḍimasya tadvat sanāgaraścandanarasaśca//
 candanakirātatikṭakadhanvayavāsāḥ sanāgarāḥ kvathitāḥ/

raktārśasām praśamanā dārvītvaguśīranimbāśca//
 sātiviśa kuṭajativak phalaṃ ca sarasāñjanaṃ madhuyutāni/
 raktāpahāni dadyāt pipāsava taṇḍulajalena//
 kuṭajativaco vipācyam palaśatamārdraṃ mahendrasalilena/
 yāvatsyādgatarasaṃ taddravyaṃ pūto rasastato grāhyaḥ//
 mocarasaḥ sasamaṅgaḥ phalinī ca &samāmśikaistribhistaiśca/
 vatsakabījaṃ tulyaṃ cūrṇitamatra pradātavyam//
 pūtotkvathitaḥ sāndraḥ sa raso darvīpralepano grāhyaḥ/
 mātrākālopahitā rasakriyaiśa jayatyasṛksrāvam//
 chagalīpayasā pītā peyāmaṇḍena vā yathāgnibalam/
 jīrṇauśadhaśca śālīn payasā chāgena bhuñjīta//
 raktārśaṃsyatisāraṃ raktaṃ sāsṛgrujo nihantyāśu/
 balavacca raktapittaṃ rasakriyaiśa &jayatyubhayabhāgam//
 iti kuṭajādirasakriyā/
 nīlotpalaṃ samaṅgā mocarasaścandanaṃ tilā lodhram/
 pītva cchagalīpayasā bhojyaṃ payasaiva śālyannam//
 chāgalipayāḥ prayuktaṃ nihanti raktaṃ savāstukarasaṃ ca/
 dhanvavihaṅgamṛgāṇāṃ raso niramlaḥ kadamlo vā//
 pāṭhā vatsakabījaṃ rasāñjanaṃ nāgaraṃ yavānyaśca/
 bilvamiti cārśasaiścūrṇitāni peyāni śūleṣu//
 dārvī kirātatiktaṃ mustaṃ duḥsparśakaśca rudhiraghnām/
 rakte+ativartamāne śūle ca ghṛtaṃ vidhātavyam//
 kuṭajaphalavalkakeśaranīlotpalalodhradhātakīkalkaiḥ/
 siddhaṃ ghṛtaṃ vidheyam śūle raktārśasām bhiṣajā//
 sarpiḥ sadāḍimarasaṃ sayāvaśūkaṃ śṛtaṃ jayatyāśu/
 raktaṃ saśūlamathavā nidigdhikādugdhikāsiddham//
 lājāpeyā pītā sacukrikā keśarotpalaiḥ siddhā/
 hantyaśvasrasrāvaṃ tathā balāpṛśniparnībhyām//
 hrīverabilvanāgaraniryūhe sādhitāṃ sanavanītām/
 vṛkṣāmladāḍimāmlāmlikāmlām sakolāmlām//
 gr̥ñjanakasurāsiddhāṃ dadyādyamakena bharjitāṃ peyām/
 raktātisāraśūlapravāhikāśothanigrahaṇīm//
 kāśmaryāmalakānām &sakarbudārān phalāmlāmśca/
 gr̥ñjanakaśālmālīnām kṣīrīnyāścukrikāyāśca//
 nyagrodhaśuṅgakānām khaṇḍāṃstathā kovidārapuṣpāṇām/
 dadhnaḥ sareṇa siddhān dadyādrakte pravṛtte+ati//
 siddhaṃ palāṇḍuśakam takreṇopodikāṃ sabadarāmlām/
 rudhiraśrave pradadyānmasūrasūpaṃ ca takrāmlām//
 payasā śṛtena &yūṣairmasūramudgāḍhakīmakuṣṭhānām/
 bhojanamadyādamlaiḥ śālīśyāmākakodravajam//
 śaśahariṇalāvamāṃsaiḥ kapiñjalaiṇeyakaiḥ susiddhaiśca/
 bhojanamadyādamlairmadhurairīṣat samaricairvā//
 dakṣaśikhītittirirasairdvikakudalopākajaiśca madhurāmlaiḥ/
 adyādrasairativaheṣvarśaḥsvanilolbaṇaśarīraḥ//
 &rasakhaḍayūṣayavāgūsaṃyogataḥ kevalo+athavā jayati/
 raktamativartamānaṃ vātaṃ ca palāṇḍurupayuktaḥ//
 chāgāntarādhi taruṇaṃ sarudhiramupasādhitaṃ bahupalāṇḍu/
 vyatyāsānmadhurāmlaṃ viṣṇonitasamkṣaye deyam//
 navanītatilābhyāsāt keśaranavanītaśarkarābhyāsāt/
 dadhisaramathitābhyāsādarśaṃsyapayānti raktāni//
 navanītaghṛtaṃ chāgaṃ māṃsaṃ ca saṣaṣṭikaḥ śālīḥ/

taruṇaśca surāmaṇḍastaruṇī ca surā nihantyasram//
 prāyeṇa vātabahulānyarśāmsi bhavantyatisrute rakte/
 duṣṭe+api ca kaphapitte tasmādanilo+adhiko jñeyah//
 drṣṭvā tu raktapittam prabalam kaphāvātaliṅgamalpaṃ ca/
 śītā kriyā prayojyā yatheritā vakṣyate &cānyā//
 madhukaṃ sapañcavalkaṃ badarītvaḡudumbaram dhavapaṭolam/
 pariṣecane vidadhyādvṛṣakakumayavāsanimbāmśca//
 rakte+ativartamāne dāhe klede+avagāhayeccāpi/
 madhukamṛṇālapadmakacandanakuśakāśaniṣkvāthe//
 ikṣurasamadhukavetasaniryūhe śītale payasi vā tam/
 avagāhayet pradigdham pūrvam śīsireṇa tailena//
 dattvā ghṛtam saśarkaramupasthadeśe gude trikadeśe ca/
 śīśirajalasparśasukhā dhārā prastambhanī yojyā//
 kadalīdalairabhinavaiḥ puṣkarapatraiśca śītajalasiktaiḥ/
 pracchādanam muhurmuhuriṣṭam padmotpaladalaiśca//
 dūrvāghṛtapradehaḥ śatadhautasahasradhautamapi sarpiḥ/
 vyajanapavanaḥ suśīto raktasrāvaṃ jayatyāśu//
 samaṅgāmadhukābhyām tilamadhukābhyām rasāñjanaghṛtābhyām/
 sarjarasaghṛtābhyām vā nimbaghṛtābhyām madhughṛtābhyām vā//
 dārvītvaksarpirbhyām sacandanābhyām mathotpalaghṛtābhyām/
 dāhe klede ca gudabhramśe gudajāḥ pratisāraṇīyāḥ syuḥ//
 ābhiḥ kriyābhirathavā śītābhiryasya tiṣṭhati na raktam/
 tam kāle snigdhoṣṇairmāmsarasastaṛpayenmatimān//
 avapīḍakasarpirbhiḥ koṣṇairghṛtatailikaistathā+abhyaṅgaiḥ/
 kṣīraghṛtatailasekaiḥ koṣṇaistamupācaredāśu//
 koṣṇena vātaprabale ghṛtamaṇḍenānuvāsayecchīghram/
 picchābastiṃ dadyāt kāle tasyāthavā siddham//
 yavāsakuśakāśanām mūlam puṣpaṃ ca śālmalam/
 nyagrodhodumbarāśvatthaśuṅgāśca dvipalonmitāḥ//
 triprastham salilasyaitat kṣīraprastham ca sādhayet/
 kṣīraśeṣam kaṣāyam ca pūtam kalkairvimiśrayet//
 kalkāḥ śālmaliniryāsasamaṅgācandanotpalam/
 vatsakasya ca bījāni priyaṅguḥ padmakeśaram//
 picchābastirayaṃ siddhaḥ saghṛtakṣaudraśarkaraḥ/
 pravāhikāgudabhramśaraktasrāvajvarāpahāḥ//
 prapaunḍarikam madhukaṃ &picchābastau yatheritān/
 piṣṭvā+anuvāsanaṃ snehaṃ kṣīradviguṇitaṃ pacet//
 iti picchābastiḥ/
 hrīveramutpalam lodhram samaṅgācavyacandanam/
 pāṭhā sātiviṣā bilvaṃ dhātakī devadāru ca//
 dārvītvān nāgaram māmsī mustam kṣāro yavāgrajaḥ/
 citrakaśceti peṣyāṇi cāṅgerīsvarase ghṛtam//
 aikadhyam sādhayet sarvaṃ tat sarpiḥ paramauśadham/
 arśotisāragrahaṇīpāṇḍuroge jvare+arucāu//
 mūtrakṛcchre gudabhramśe bastyanāhe pravāhaṇe/
 picchāsrāve+arśasām śūle yojyametattridoṣanut//
 iti hrīverādighṛtam/
 avākpuṣpī balā dārvī pṛṣṇiparnī trikaṇṭakaḥ/
 nyagrodhodumbarāśvatthaśuṅgāśca dvipalonmitāḥ//
 kaṣāya eṣām peṣyāstu jīvanti kaṭurohiṇī/
 pippalī pippalimūlam nāgaram suradāru ca//

kaliṅgāḥ śālmalaṃ puṣpaṃ vīrā &candanamutpalam/
 kaṭphalaṃ citrako mustaṃ priyaṅvatiṣāsthiraḥ //
 padmotpalānāṃ kiṅjalkaḥ samaṅgā sanidigdhiḥ/
 bilvaṃ mocarasāḥ pāṭhā bhāgāḥ karṣasamanvitāḥ //
 catusprasthe śṛtaṃ prasthaṃ kaṣāyamavatārayet/
 triṃśatpalāni prastho+atra vijñeyo dvipalādhikaḥ //
 suniṣaṇṇakacāṅgeryoḥ prasthau dvau svarasasya ca/
 sarvairairiyathoddiṣṭairghṛtaprasthaṃ vipācayet //
 etadarśaḥsvatisāre raktasrāve tridoṣaje/
 pravāhaṇe gudabhraṃśe picchāsu vividhāsu ca //
 utthāne cātibahuśaḥ śoṭhaśūle gudāśraye/
 mūtragrahe mūḍhavāte mande+agnāvarucāvapi //
 prayojyaṃ vidhivat sarpirbalavarṇāgnivardhanam/
 vividheṣvannapāneṣu kevalaṃ vā niratyayam //
 iti suniṣaṇṇakacāṅgerīghṛtam/
 bhavanti cātra--- vyatyāsānmadhurāmlāni śītoṣṇāni ca yojayet/
 nityamagnibalāpekṣī jayatyarśaḥkṛtān gadān //
 trayo vikārāḥ prāyeṇa ye parasparahetavaḥ/
 arśāṃsi cātisāraśca grahaṇīdoṣa eva ca //
 eṣāmagribale hīne vṛddhirvṛddhe parikṣayaḥ/
 tasmādagribalaṃ rakṣyameṣu triṣu viśeṣataḥ //
 bhṛṣṭaiḥ śākairyavāgūbhiryūṣairmāṃsarasaiḥ khaḍaiḥ/
 kṣīratakraprayogaiśca vividhairgudajāñjayet //
 yadvāyorānulomyāya yadagnibalavṛddhaye/
 annapānaṣadhadravyaṃ tat sevyam nityamarśasaiḥ //
 yadato viparītaṃ syānnidāne yacca darśitam/
 gudajābhiparītena tat sevyam na kadācana //
 tatra ślokaḥ---arśasāṃ dvividhaṃ janma pṛthagāyatanāni ca/
 sthānasamsthānaliṅgāni sādhyāsādhyaviniścayaḥ //
 abhyaṅgāḥ svedanaṃ dhūmāḥ sāvagāhāḥ pralepanāḥ/
 śoṇitasyāvasekaśca yogā dīpanapācanāḥ //
 pānānavidhiragryaśca vātavarco+anulomanāḥ/
 yogāḥ saṃśamanīyāśca sarpiṃṣi vividhāni ca //
 bastayastakrayogāśca varāriṣṭāḥ saśarkarāḥ/
 &śuṣkāṇāmarśasāṃ śastāḥ srāviṇāṃ lakṣaṇāni ca //
 dvividhaṃ sānubandhānāṃ teṣāṃ ceṣṭāṃ yadauśadham/
 raktasaṃgrahaṇāḥ kvāthāḥ peṣyāśca vividhātmakāḥ //
 snehāhāravidhiścāgrya yogāśca pratisāraṇāḥ/
 prakṣālanāvagāhāśca pradehāḥ secanāni ca //
 ativṛttasya raktasya vidhātavyaṃ yadauśadham/
 tatsarvamiha nirdiṣṭaṃ gudajānāṃ cikitsite //
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte cikitsāsthāne+arśaścikitsitaṃ nāma
 caturdaśo+adhyāyaḥ //14//

6.14 pañcadaśo+adhyāyaḥ/

athāto grahaṇīdoṣacikitsitaṃ vyākhyāsyāmaḥ //
 iti ha smāha bhagavānātreyah // āyurvarṇo balaṃ svāस्थ्यamutsāhopacayau prabhā/
 ojastejo+agnyaḥ prāṇāścoktā dehāgnihetukāḥ //
 śānte+agnau mriyate, yukte ciraṃ jīvatanāmayaḥ/
 rogī syādvikṛte, mūlamagnistasmānnirucyate //
 yadannaṃ dehadhātvojobalavarṇādipoṣakam/

tatrāgnirheturāhārāṇṇa hyapakvādrasādayaḥ//
 annamādānakarmā tu prāṇaḥ koṣṭhaṃ prakarṣati/
 taddravairbhinnasaṃghātaṃ snehena mṛdutāṃ gatam//
 samānenāvadhūto+&agnirudaryaḥ pavanodvahaḥ/
 kāle bhuktaṃ samaṃ samyak pacatyāyurvivrddhaye//
 evaṃ rasamalāyāṇnamāśayasthamadhaḥsthiṭaḥ/
 pacatyagniriyathā sthālyāmodanāyāmbutaṇḍulam//
 annasya bhuktaṃātrasya śaḍrasasya prapākataḥ/
 madhurādyāt kapho bhāvāt &phenabhūta udīryate//
 paraṃ tu pacyamānasya vidagdhasyāmlabhāvataḥ/
 āśayāccyavamānasya pittamacchamudīryate//
 pakvāśayaṃ tu prāptasya śoṣyamānasya vahninā/
 paripiṇḍitapakvasya vāyuh syāt kaṭubhāvataḥ//
 annamiṣṭaṃ &hyupahitamīṣṭaīrgandhādibhiḥ pṛthak/
 dehe prīṇāti gandhādīn &ghrāṇādīnīndriyāṇi ca//
 bhaumāpyāgneyavāyavyāḥ pañcoṣmāṇaḥ sanābhasāḥ/
 pañcāhāraguṇāṃsvāṇsvānpārthivādīnpacanti hi//
 yathāśvaṃ svaṃ ca puṣṇanti dehe dravyaguṇāḥ pṛthak/
 pārthivāḥ pārthivāneva śeṣāḥ śeṣāṃśca kṛtsnaśaḥ//
 saptabhirdehadhātāro dhātavo dvividhaṃ punaḥ/
 yathāśvamagnibhiḥ pākam yānti &kiṭṭaprasādavat//
 rasādraktaṃ tato māṃsaṃ māṃsānmedastato+asthi ca/
 asthno majjā tataḥ śukraṃ śukrādgarbhaḥ prasādajaḥ//
 rasāt stanyaṃ &tato raktamasrjaḥ kaṇḍarāḥ sirāḥ/
 māṃsādvāsā tvacaḥ ṣaṭ ca medasaḥ &snāyusaṃbhavaḥ//
 kiṭṭamannasya viṇmūtraṃ, rasasya tu kapho+asrjaḥ/
 pittaṃ, māṃsasya khamalā, malaḥ svedastu medasaḥ//
 syātkiṭṭam keśalomāsthno, majjñāḥ sneho+akṣivittvacāṃ/
 prasādakiṭṭe dhātūnām &pākādevaṃvidharcchataḥ//
 parasparopasaṃstambdhā &dhātusnehaparamparā/
 vṛṣyādīnām prabhāvastu puṣṇāti balamāśu hi//
 ṣaḍbhiḥ kecidahorātraīricchanti parivartanam/
 saṃtatyā bhojyadhātūnām parivṛttistu cakravat//
 (&ityuktavantamācāryaṃ śiṣyastvidamacodayat/
 rasādraktaṃ &visadṛśāt katham dehe+abhijāyate//
 rasasya ca na rāgo+asti sa katham yāti raktatām/
 dravādraktātsthiraṃ māṃsaṃ katham tajjāyate nrñām//
 &dravadhātoḥ sthirānmāṃsānmedasaḥ saṃbhavaḥ katham/
 ślakṣṇābhyām māṃsamedobhyām kharatvaṃ kathamasthiṣu//
 khareṣvasthiṣu majjā ca kena snigdho mṛdustathā/
 majjñāśca pariṇāmena yadi śukraṃ pravartate//
 sarvadehagataṃ śukraṃ pravadanti manīṣiṇaḥ/
 tathā+asthimadhyamajjñāśca śukraṃ bhavati dehinām//
 chidraṃ na dṛśyate+asthnām ca tanniḥsarati vā katham/
 evamuktastu śiṣyeṇa guruḥ prāhedamuttaram//
 tejo rasānām sarveṣām manujānām yaducyate/
 pittoṣmaṇaḥ sa rāgeṇa raso raktatvamṛcchati//
 vāyvambutejasā raktamūṣmaṇā cābhisamṃyutam/
 sthiraṭam prāpya māṃsaṃ syāt svoṣmaṇā pakvameva &tat//
 svatejo+ambuguṇasnigdhodriktaṃ medo+abhijāyate/
 pṛthivyagnyanilādīnām saṃghātaḥ &svoṣmaṇā kṛtaḥ//

kharatvaṃ prakaroṭyasya jāyate+asthi tato nṛṇām/
 karoti tatra sauṣiryamasthnām madhye samīraṇaḥ//
 medasastāni pūryante sneho majjā tataḥ smṛtaḥ/
 tasmānmajjīnastu yaḥ snehaḥ śukraṃ saṃjāyate tataḥ//
 vāyvakāśādibhirbhāvaiḥ sauṣiryam jāyate+asthiṣu/
 tena sravati tacchukraṃ navāt kumbhādivodakam//
 srotobhiḥ syandate dehāt &samantācchukravāhibhiḥ/
 harṣeṇodīritaṃ vegāt saṃkalpācca manobhavāt//
 vilīnaṃ ghṛtavadvāyāmoṣmaṇā sthānavicyutam/
 bastau saṃbhr̥tya niryāti sthālānnimnādivodakam//
 vyānena rasadhāturhi vikṣepocitakarmanā/
 yugapat sarvato+ajasraṃ dehe vikṣipyate sadā//
 kṣipyamāṇaḥ khavaiguṇyādrasaḥ sajjati yatra saḥ/
 &karoti vikṛtiṃ tatra khe varṣamiva toyadaḥ//
 doṣāṇāmapi caivaṃ &syādekadeśaprakopaṇam/
 iti bhautikadhātvannapaktīṇām karma bhāṣitam//
 annasya paktā sarveṣāṃ paktīṇāmadhipo mataḥ/
 tanmūlāste hi tadvṛddhikṣayavṛddhikṣayātmakāḥ//
 tasmāttaṃ vidhivadyuktairannapānendhanairhitaiḥ/
 pālayet prayatastasya sthitau hyāyurbalasthitiḥ//
 yo hi bhuṅkte vidhiṃ tyaktvā grahaṇīdoṣajān gadān/
 sa laulyāllabhate śighraṃ, vakṣyante+ataḥ paraṃ tu te//
 abhojanādajīrṇātibhojanādviṣamāśanāt/
 asātmyaguruśītātīrūkṣasaṃduṣṭabhojanāt//
 virekavamanasnehavibhramādvādhikarṣaṇāt/
 deśakālartuvaīṣamyādvegānām ca vidhāraṇāt//
 duṣyatyagniḥ, sa duṣṭo+annaṃ na tat pacati laghvapi/
 apacyamānaṃ śukratvaṃ yātyannaṃ &viṣarūpatām//
 tasya liṅgamajīrṇasya viṣṭambhaḥ sadanaṃ tathā/
 śirasō ruk ca mūrccā ca bhramaḥ pṛṣṭhakaṭīgrahaḥ//
 jṛmbhā+āṅgamardastr̥ṣṇā ca jvaraśchardiḥ pravāhaṇam/
 aroako+avipākaśca, ghoramannaviṣaṃ ca tat//
 &samśṛjyamānaṃ pittena dāhaṃ tr̥ṣṇām mukhāmayān/
 janayatyamlapittaṃ ca pittajāmścāparān gadān//
 yakṣmapīnasamehādīn kaphajān kaphasaṅgatam/
 karoti vātasamśṛṣṭaṃ &vātajāmśca gadān bahūn//
 mūtrarogāmśca mūtrasthaṃ kuṅṣirogān śakṛdgatam/
 rasādibhiśca samśṛṣṭaṃ kuryādrogān rasādijān//
 viṣamo dhātuvaīṣamyam karoti viṣamaṃ pacan/
 tikṣṇo mandendhano dhātūn viśoṣayati pāvakaḥ//
 yuktaṃ bhuktavato yukto dhātusāmyam samaṃ pacan/
 durbalo vidahatyannaṃ tadyātyūrdhvamadho+api vā//
 adhastu pakvamāmaṃ vā pravṛttaṃ grahaṇīgadaḥ/
 ucyate sarvamevānnaṃ prāyo hyasya vidahyate//
 atisṛṣṭaṃ vibaddhaṃ vā dravaṃ tadupadiśyate/
 tr̥ṣṇārocakavairasyaprasekatamakānvitaiḥ//
 śūnapādakaraḥ sāsṭhiparvaruk chardanaṃ jvaraḥ/
 &lohāmagandhistiktāmla udgāraścāsyā jāyate//
 pūrvarūpaṃ tu tasyedaṃ tr̥ṣṇā++ālasyaṃ balakṣayaḥ/
 vidāho+annasya pākaśca cirāt kāyasya gauravam//
 agnyadhiṣṭhānamannasya grahaṇādgrahaṇī matā/

&nābheruparyahyagnibalenopaṣṭabdhopabr̥mhitā//
 apakvaṃ dhārayatyannaṃ pakvaṃ sṛjati pārśvataḥ/
 durbalāgnibalā duṣṭā tvāmameva vimuñcati//
 vātāt pittāt kaphācca syāttadrogastribhya eva ca/
 hetuṃ liṅgaṃ &rūpabhedāñ śṛṇu tasya pr̥thak pr̥thak//
 kaṭutiktakaśāyātirūkṣaśītalabhojanaiḥ/
 pramitānaśanātyadhvaveganigrahamaithunaiḥ//
 karoti kupito mandamagniṃ saṃchādya &mārutaḥ/
 tasyānnaṃ pacyate duḥkhaṃ śuktapākaṃ kharāṅgatā//
 kaṇṭhāśyaśoṣaḥ kṣuttr̥ṣṇā timiraṃ kaṇayoḥ svanaḥ/
 pārśvoruvaṅkṣaṇagrīvārujo+abhīkṣṇaṃ visūcikā//
 hr̥tpīḍā kārśyadaurbalyaṃ vairasyaṃ parikartikā/
 gr̥ddhiḥ sarvarasānāṃ ca manasaḥ sadanaṃ tathā//
 jīrṇe jīryati cādhmānaṃ bhukte svāsthyamupaiti ca/
 sa vātagulmahṛdrogapliḥhāśāṅkī ca mānavaḥ//
 cirādduḥkhaṃ dravaṃ śuṣkaṃ tanvāmaṃ śabdaphenavat/
 punaḥ punaḥ sṛjedvarcaḥ kāśaśvāsārdito+anilāt//
 kaṭvajīrṇavidāhyamlakṣārādyaiḥ pittamulbaṇam/
 &agnimāplāvayaddhanti jalaṃ taptamivānalam//
 so+ajīrṇaṃ nīlapītābhaṃ pītābhaḥ sāryate dravaṃ/
 pūtyamlodgārahṛtkāṇṭhadāhārucitṛḍarditaḥ//
 gurvatisnigdhāśītādibhojanādatibhojanāt/
 bhuktamātrasya ca svapnāddhantyaagniṃ kupitaḥ kaphaḥ//
 tasyānnaṃ pacyate duḥkhaṃ hr̥llāsacchardyarocakāḥ/
 āsyopadehamādhuryakāśaśthīvanapīnasāḥ//
 hṛdayaṃ manyate styānamudaraṃ stimitaṃ guru/
 duṣṭo madhura udgāraḥ sadanaṃ strīśvahaṣaṇam//
 bhinnāmaśleṣmasaṃsr̥ṣṭaguruvārcaḥpravartanam/
 akṛśasyāpi daurbalyamālasyaṃ ca kaphātmake//
 yaścāgniḥ pūrvamuddiṣṭo rogānīke caturvidhaḥ/
 taṃ cāpi grahaṇīdoṣaṃ samavarjaṃ pracakṣmahe//
 pr̥thagvātādinirdiṣṭaḥetuliṅgasamāgame/
 tridoṣaṃ nirdiṣettesāṃ &bheṣajaṃ śṛṇvataḥ param//
 grahaṇīmāśritaṃ doṣaṃ vidagdhaḥhāramūrcchitam/
 saviṣṭambhaprasekārtividāhārucigauravaiḥ//
 āmalīṅgānviṭaṃ dr̥ṣṭvā sukhoṣṇenāmbunoddharet/
 phalānāṃ vā kaśāyeṇa pippalīsarṣapaistathā//
 līnaṃ pakvāśayasthaṃ vā+āpyāmaṃ sr̥avyaṃ sadīpanaiḥ/
 śārīrānugate sāme rase laṅghanapācanaṃ//
 viśuddhāmāśayāyāsmāi pañcakolādibhiḥ śṛtaṃ/
 dadyāt peyādi laghvannaṃ punaryogāṃśca dīpanān//
 jñātvā tu paripakvāmaṃ mārutagrahaṇīgadam/
 dīpanīyayutaṃ sarpiḥ pāyayetālpaśo bhiṣak//
 kiṃcitsandhuḥṣite tvagnau saktaviṇmūtramārutam/
 dvyahaṃ tryahaṃ vā saṃsnehya svinnābhyaktaṃ nirūhayet//
 tata eraṇḍatailena sarpiṣā tailvakena vā/
 sakṣāreṇānile śānte srastadoṣaṃ virecayet//
 śuddhaṃ rūkṣāśayaṃ baddhavarcaṣaṃ cānuvāsayet/
 dīpanīyāmlavātaghnasiddhatailena mātrayā//
 nīrūḍhaṃ ca viriktaṃ ca samyak caivānuvāsitaṃ/
 laghvannaṃ pratisaṃbhuktaṃ sarpirabhyāsayet punaḥ//

dve pañcamūle saralaṃ devadāru sanāgaram/
 pippalīm pippalīmūlaṃ citrakam hastipippalīm//
 śaṇabijaṃ yavān kolān kulatthān &suśavīm tathā/
 pācayedāranālena dadhnā sauvīrakeṇa vā//
 caturbhāgāvaśeṣeṇa pacetena ghṛtāḍhakam/
 svarjikāyāvaśūkākhyau kṣārau dattvā ca yuktitaḥ//
 saindhavaudbhidasāmudrabidānām romakasya ca/
 sasauvarcalapākyānām bhāgāndvipalikān pṛthak//
 vinīya cūrṇitān tasmāt pāyayet prasṛtaṃ budhaḥ/
 karotyagniṃ balaṃ varṇaṃ vātaghnaṃ bhuktapācanaṃ//
 iti daśamūlādyam ghṛtam/
 tryūṣaṇatṛiphalākālke bilvamātre guḍāt pale/
 sarpiṣo+asṭapalaṃ paktvā mātṛaṃ mandānalaḥ pibet//
 iti tryūṣaṇādyam ghṛtam/
 pañcamūlābhayaṃvyoṣapippalīmūlasaindhavaiḥ/
 rāsnākṣāradvayājājīviḍaṅgaśaṭibhirghṛtam//
 śuktena mātuluṅgasya svarasenādrakasya ca/
 śuṣkamūlakakolāmbucukrikādāḍimasya ca//
 takramastusurāmaṇḍasauvīrakatuṣodakaiḥ/
 kāñjikenā ca tat pakvamagnidīptikaram param//
 śūlagulmodaraśvāsakāsānilakaphāpaham/
 sabijapūrakarasaṃ siddham vā pāyayedghṛtam//
 siddhamabhyañjanārthaṃ ca tailametaiḥ prayojayet/
 eteśāmauśadhānām vā pibeccūrṇaṃ sukhāmbunā//
 vāte śleṣmāvṛte sāme kaphe vā vāyunoddhate/
 dadyāccūrṇaṃ pācanārthamagnisandīpanaṃ param//
 iti pañcamūlādyam ghṛtaṃ cūrṇaṃ ca/
 majjatyāmā gurutvādvīṭ pakvā tūtplavate jale/
 vinā+atidravaśaṅghātaśaityaśleṣmapradūṣaṇāt//
 parikṣyaivaṃ purā sāmāṃ nirāmaṃ cāmaḍoṣiṇaṃ/
 vidhinopācāret samyak pācanenetareṇa vā//
 citrakam pippalīmūlaṃ dvau kṣārau lavaṇāni ca/
 vyoṣaṃ hiṅgvajamodāṃ ca cavyaṃ caikatra cūrṇayet//
 guṭikā mātuluṅgasya dāḍimasya rasena vā/
 kṛtā vipācayatyāmāṃ dīpayatyāśu cānalam//
 iti citrakādyā guṭikā/
 nāgarātiviśāmustakvāthaḥ syādāmapācanaḥ/
 mustāntakalkaḥ pathyā vā nāgaram coṣṇavāriṇā//
 devadāruvacāmustanāgarātiviśābhayaḥ/
 vāruṇyāmāsutāstoye koṣṇe vā+alavaṇaḥ pibet//
 varcasyāme saśūle ca pibedvā dāḍimāmbunā/
 &viḍena lavaṇaṃ piṣṭaṃ bilvaṃ citrakanāgaram//
 sāme vā sakaphe vāte koṣṭhaśūlakare pibet/
 kaliṅgahiṅgvativiśāvacāsauvarcalābhayaḥ//
 chardyarśogranthiśūleṣu pibeduṣṇena vāriṇā/
 pathyāsauvarcalājājīcūrṇaṃ maricasaṃyutam//
 abhayaṃ pippalīmūlaṃ vacāṃ kaṭukarohiṇīm/
 pāṭhaṃ vatsakabījāni citrakam viśvabheṣajam//
 pibenniṣkvāthya cūrṇaṃ vā kṛtvā koṣṇena vāriṇā/
 pittasleṣmābhībhūtāyāṃ grahaṇyāṃ śūlanuddhitam//
 sāme sātiviṣaṃ vyoṣaṃ lavaṇakṣārahiṅgu ca/

niḥkvāthya pāyayeccūrṇaṃ kṛtvā vā koṣṇavāriṇā //
 pippalīm nāgaraṃ pāṭhāṃ sārivāṃ br̥hatīdvayam/
 citrakāṃ kauṭajaṃ bījaṃ lavaṇānyatha pañca ca //
 taccūrṇaṃ sayavakṣāraṃ dadhyuṣṇāmbusurādibhiḥ/
 pibedagnivivṛddhyartham koṣṭhavātaharam naraḥ //
 maricaṃ kuñcikāmbaṣṭhāvṛkṣāmlāḥ kuḍavāḥ pṛthak/
 &palāni daśa cāmlasya vetasasya palārdhikam //
 sauvarcalaṃ bidaṃ pākyam yavakṣāraḥ sasaindhavaḥ/
 śaṭīpuṣkaramūlāni hiṅgu hiṅguśivāṭikā //
 tat sarvamekataḥ sūkṣmaṃ cūrṇaṃ kṛtvā prayojayet/
 hitaṃ vātābhibhūtāyāṃ grahaṇyāmarucau tathā //
 iti maricādyam cūrṇam/
 caturṇaṃ prasthamamlānāṃ tryūṣaṇasya palatrayam/
 lavaṇānāṃ ca catvāri śarkarāyāḥ palāṣṭakam/
 saṃcūrṇya śākasūpānnarāgādiṣvavacārayet //
 kāsājīrṇāruciśvāsahr̥tpāṇḍvāmayaśūlanut/
 cavyatvakpippalīmūladhātakīvyoṣacitrakān //
 kapitthaṃ bilvamambaṣṭhāṃ śālmalaṃ hastipippalīm/
 śīlodbhedaṃ tathā+ajājīm piṣṭvā badarasammitam //
 paribharjya ghr̥te dadhnā yavāgūṃ sādhyedbhiṣak/
 rasaiḥ kapitthacukṛīkāvṛkṣāmlairdāḍimasya ca //
 sarvātisāragrahaṇīgulmārśaḥplīhanāśinī/
 pañcakolakayūṣaśca mūlakānāṃ ca soṣaṇaḥ //
 snigdho dāḍimatakrāmlo jāṅgalaḥ saṃskṛto rasaḥ/
 kravyādasvarasaḥ śasto bhojanārthe sadīpanaḥ //
 takrāranālamadyāni pānāyāriṣṭa eva ca/
 takraṃ tu grahaṇīdoṣe dīpanagrāhīlāghavāt //
 śreṣṭhaṃ madhurapākitvāṇna ca pittaṃ prakopayet/
 kaṣāyoṣṇavikāśitvādraukṣyāccaiva kaphe hitam //
 vāte svādvamlasāndratvāt sadyaskamavidāhi tat/
 tasmāt takraprayogā ye jāṭharāṇāṃ tathā+arśasām //
 vihitā grahaṇīdoṣe sarvaśastān prayojayet/
 yavānyāmalake pathyā maricaṃ tripalāṃśikam //
 lavaṇāni palāṃśāni pañca caikatra cūrṇayet/
 takre &tadāsutam jātaṃ takrāriṣṭam pibennaraḥ/
 dīpanaṃ śoṭhagulmārśaḥkrimimehodarāpahaṃ //
 iti takrāriṣṭaḥ/
 svasthānagatamutkliṣṭamagninirvāpakaṃ bhiṣak/
 pittaṃ jñātvā virekeṇa nirharedvamanena vā //
 avidāhibhirannaiśca laghubhistiktasam̐yutaiḥ/
 jāṅgalānāṃ rasairyūṣairmudgādīnāṃ khaḍairapi //
 dāḍimāmlaiḥ sasarpīṣkairdīpanagrāhisam̐yutaiḥ/
 tasyāgniṃ dīpayeccūrṇaiḥ sarpirbhiścāpi tiktakaiḥ //
 candanaṃ padmakōśīraṃ pāṭhāṃ mūrvāṃ kuṭannaṭam/
 ṣaḍgranthāsārīvāṣphotāsaptaparnātarūṣakān //
 paṭolodumbarāśvatthavaṭaplakṣakapītanān/
 kaṭukāṃ rohiṇīm mustaṃ nimbaṃ ca dvipalāṃśikam //
 droṇe+apāṃ sādhyet pādaśeṣe prasthaṃ ghr̥tāt pacet/
 kirātatikendrayavavīrāmāgadhikotpalaiḥ //
 kalkairakṣasamaiḥ peyaṃ tat pittagrahaṇīgade/
 tiktakaṃ yadghṛtaṃ coktaṃ kauṣṭhike tacca dāpayet //

iti candanādyam ghṛtam/
 nāgarātivīṣe mustam dhātakīm ca rasāñjanam/
 vatsakatvakphalam bilvam pāṭhām kaṭukarohiṇīm//
 pibet samāṁśam taccūrnām sakṣaudram taṇḍulāmbunā/
 paittike grahaṇīdoṣe raktam yaccopaveśyate//
 arśāṁsi ca gude śūlam jayeccaiva pravāhikām/
 nāgarādyamidaṁ cūrnam kṛṣṇātreyeṇa pūjitam//
 iti nāgarādyam cūrnam/
 bhūnimbakaṭukāvyoṣamustakendrayavān samān/
 dvau citrakādvatsakatvagbhāgān ṣoḍaśa cūrṇayet//
 guḍaśītāmbunā pītam grahaṇīdoṣagulmanut/
 kāmālājvarapāṇḍutvamehārucyatisāranut//
 iti bhūnimbādyam cūrnam/
 vacāmativīṣām pāṭhām saptapaṇam rasāñjanam/
 syonākodīcyakaṭvaṅgavatsakatvagdurālabhāḥ//
 dārvīm parpaṭakam pāṭhām yavānīm madhuśigrukam/
 paṭolapatram siddhārthān yūthikām jātipallavān//
 jambvāmra bilvamadhyāni nimbaśākaphalāni ca/
 tadrogaśamamanvicchan bhūnimbādyena yojayet//
 kirātatikṭhaḥ ṣaḍgranthā trāyamāṇā kaṭutrikam/
 candanam padmakōśiram dārvītvak kaṭurohiṇī//
 kuṭajativakphalam mustam yavānī devadāru ca/
 paṭolanimbapatrailāsurāṣṭryativīṣātvacaḥ//
 madhuśigrośca bījāni mūrvā parpaṭakastathā/
 taccūrnam madhunā lehyam peyam madyairjalena vā//
 hṛtpāṇḍugrahaṇīrogagulmaśūlārucijvarān/
 kāmālām sannipātam ca mukharogāṁśca nāśayet//
 iti kirātādyam cūrnam/
 grahaṇyām śleṣmaduṣṭyām vamtasya yathāvidhi/
 kaṭvamlalavaṇakṣāraistiktaiścāgniṁ vivardhayet//
 palāśam citrakam cavyam mātuluṅgam harītakīm/
 pippalīm pippalīmūlam pāṭhām nāgaradhānyakam//
 kārṣikāṇyudakaprasthe paktvā pādāvaśeṣitam/
 pānīyārtham prayuñjīta yavāgūṁ taiśca sādhayet//
 śuṣkamūlakayūṣeṇa kaulatthenāthavā punaḥ/
 kaṭvamlakṣārapaṭunā laghūnyannāni bhojayet//
 amlam cānu pibettakram takrāriṣṭamathāpi vā/
 madirām madhvariṣṭam vā nigadam sīdhumeva vā//
 droṇam madhūkapuṣpāṇām viḍaṅgānām tato+ardhataḥ/
 citrakasya tato+ardham syāttathā bhallātakādhakam//
 &mañjiṣṭhāṣṭapalam caiva tridroṇe+apām vipācayet/
 droṇaśeṣam tu tacchītam madhvardhādhakasaṁyutam//
 elāmṛṇālāgurubhiścandanena ca rūṣite/
 kumbhe māsasthitam jātamāsavam tam prayojayet//
 grahaṇīm dīpayatyeva &brmhaṇaḥ kaphapittajit/
 śoṭham kuṣṭham kilāsam ca pramehāṁśca praṇāśayet//
 iti madhūkāsavaḥ/
 madhūkapuṣpasvarasam śṛtamardhakṣayīkṛtam/
 kṣaudrapādayutam śītam pūrvavat sannidhāpayet//
 tam piban grahaṇīdoṣāñjayet sarvān hitāśanaḥ/
 &tadvaddrākṣekṣukharjūrasvarasānāsutān pibet//

prasthau durālabhāyā dvau prasthamāmalakasya ca/
 &dantīcitrakamuṣṭī dve pratyagraṃ cābhayāśatam//
 caturdrone+ambhasaḥ paktvā śītaṃ droṇāvaśeṣitam/
 saguḍadviśatam pūtaṃ madhunaḥ kuḍavāyutam//
 tadvat priyaṅgoḥ pippalyā viḍaṅgānāṃ ca cūrṇitaiḥ/
 kuḍavairghṛtakumbhasthaṃ pakṣājātaṃ tataḥ pibet//
 grahaṇīpāṇḍurogārśaḥkuṣṭhavīsarparehanut/
 svaravarṇakaraścaīṣa raktapittakaphāpahaḥ//
 iti durālabhāsavaḥ/
 haridrā pañcamūle dve vīraśabhakajīvakam/
 &eṣāṃ pañcapalān bhāgāṃscaturdrone+ambhasaḥ pacet//
 droṇaśeṣe rase pūte guḍasya dviśatam bhiṣak/
 cūrṇitān kuḍavārdhāṃsān prakṣipecca samākṣikān//
 priyaṅgumustamañjiṣṭhāviḍaṅgamadhukaplavān/
 lodhraṃ śābarakaṃ caiva māsārdhasthaṃ pibettu tam//
 eṣa mūlāsavaḥ siddho dīpano raktapittajit/
 ānāhakaphahṛdrogapāṇḍurogāṅgasādanut//
 iti mūlāsavaḥ/
 &prāsthikaṃ pippalīm piṣṭvā guḍaṃ madhyaṃ bibhītakāt/
 udakaprasthasaṃyuktaṃ yavapalle nidhāpayet//
 tasmāt palaṃ sujātāttu salilāñjalisaṃyutam/
 pibetpiṇḍāsavo hyeṣa rogāṇīkavināśanaḥ//
 svastho+apyenaṃ pibenmāsaṃ naraḥ &snigdharasāśanaḥ/
 icchamsteṣāmanutpattim rogāṇāṃ ye+atra kīrtitāḥ//
 iti piṇḍāsavaḥ/
 nave pippalimadhvākte kalase+agurudhūpite/
 madhvādhakaṃ jalasamaṃ cūrṇānīmāni dāpayet//
 kuḍavārdhaṃ viḍaṅgānāṃ pippalyāḥ kuḍavaṃ tathā/
 carurthikāṃsāṃ tvakṣīrīm keśaraṃ maricāni ca//
 tvagelāpatrakaśaṭīkramukātivīṣāghanān/
 hareṇvelvāutejohvāpippalīmūlacitrakān//
 kārṣikāṃstat sthitam māsamata ūrdhvaṃ prayojayet/
 mandaṃ saṃdīpayatyagniṃ karoti viśamaṃ samam//
 hṛtpāṇḍugrahaṇīrogakuṣṭhārśaḥśvayathujvarān/
 vātaśleṣmāmayāṃścānyānmadhvāriṣṭo vyapohati//
 iti madhvāriṣṭaḥ/
 samūlāṃ pippalīm kṣārau dvau pañca lavaṇāni ca/
 mātuluṅgābhayārśnāśaṭīmaricanāgaram//
 kṛtvā samāṃsaṃ taccūrṇaṃ pibet prātaḥ sukhāmbunā/
 ślaiṣmike grahaṇīdoṣe balavarṇāgnivardhanam//
 etairevausadhaiḥ siddhaṃ sarpiḥ peyaṃ samārute/
 gaulmike ṣaṭpalaṃ proktaṃ bhallātakaghṛtaṃ ca yat//
 bīḍaṃ kālotthalavaṇaṃ sarjikāyavaśūkajam/
 saptalāṃ kaṇṭakārīm ca citrakam ceti dāhayet//
 saptakṛtvāḥ srutasyāśya &kṣārasya dvyādhakena tu/
 ādhakaṃ sarpiṣaḥ paktvā pibedagnivivardhanam//
 iti kṣāraghṛtaḥ/
 samūlāṃ pippalīm pāṭhāṃ cavyendrayavanāgaram/
 citrakātivīṣe hiṅgu śvadaṃṣṭrāṃ kaṭurohiṇīm//
 vacāṃ ca kārṣikaṃ pañcalavaṇānāṃ palāni ca/
 dadhnaḥ prasthadvaye tailasarpīṣoḥ kuḍavadvaye//

khaṇḍīkṛtāni niṣkvāthya śanairantargate rase/
 antardhūmaṃ tato dagdhvā cūrṇaṃ kṛtvā ghṛtāplutam//
 pibet pāṇitalaṃ tasmiñjīrṇe syānmadhurāśanaḥ/
 vātaśleṣmāmayānsarvānhanyādviṣagarāṃśca saḥ//
 bhallātakaṃ trikaṭukaṃ triphalāṃ lavaṇatrayaṃ/
 antardhūmaṃ dvīpalikaṃ gopurīṣāgninā dahet//
 sa kṣāraḥ sarpiṣā pīto bhojye vā+apyavacūrṇitaḥ/
 hr̥tpāṇḍugrahaṇīdoṣagulmodāvartaśūlanut//
 durālabhāṃ karañjau dvau saptapaṇaṃ savatsakam/
 ṣaḍgranthāṃ madanaṃ mūrvāṃ pāṭhāmāragvadhaṃ tathā//
 gomūtreṇa samāṃśāni kṛtvā cūrṇāni dāhayet/
 dagdhvā ca taṃ pibet kṣāraṃ grahaṇībalavardhanaṃ//
 bhūnimbaṃ rohiṇīm tiktāṃ paṭolaṃ nimbaparpaṭaṃ/
 dahanmāhiṣamūtreṇa kṣāra eṣo+agnivardhanaḥ//
 dve haridre vacā kuṣṭhaṃ citrakaḥ kaṭurohiṇī/
 mustaṃ ca bastamūtreṇa dahet kṣāro+agnivardhanaḥ//
 catuṣpalaṃ sudhākāṇḍātripalaṃ lavaṇatrayāt/
 vārtākīkuḍavaṃ cārkaḍaṣṭau dve citrakāt pale//
 dagdhāni vārtākurase guṭikā bhojanottarāḥ/
 bhuktaṃ bhuktaṃ pacantyāśu kāsaśvāsārsasāṃ hitāḥ//
 visūcikāpratiśyāyahr̥drogaśamanāśca tāḥ/
 ityeṣā kṣāraguṭikā kṛṣṇātreyeṇa kīrtitā//
 iti kṣāraguḍikā/
 vatsakātiviṣe pāṭhāṃ duḥsparśāṃ hiṅgu citrakam/
 cūrṇīkṛtya palāśāgrakṣāre mūtrasrute pacet//
 āyase bhājane &sāndrāttasmāt kolaṃ sukhāmbunā/
 madyairvā grahaṇīdoṣaśoṭhārsāhpāṇḍumān pibet//
 iti caturthakṣāraḥ/
 triphalāṃ kaṭabhīm cavyaṃ bilvamadhyamayorajaḥ/
 rohiṇīm kaṭukaṃ mustaṃ kuṣṭhaṃ pāṭhāṃ ca hiṅgu ca//
 madhukaṃ muṣkakayavakṣārau trikaṭukaṃ vacām/
 viḍaṅgaṃ pippalīmūlaṃ svarjikāṃ nimbacitrakau//
 mūrvājamodendrayavān guḍūcīm devadāru ca/
 kārṣikaṃ lavaṇānāṃ ca pañcānāṃ palikānpṛthak//
 bhāgān dadhni trikuḍave ghṛtatailena mūrccitaṃ/
 antardhūmaṃ śanairdagdhvā tasmāt pāṇitalaṃ pibet//
 sarpiṣā kaphavātārsograhaṇīpāṇḍurogavān/
 plīhamūtragrahaśvāsahikkākāsakrimijvarān//
 śoṣātisārau śvayathuṃ pramehānāhahṛdgrahān/
 hanyāt &sarvaviṣaṃ caiva kṣāro+agnijanano varah//
 jīrṇe rasairvā madhurairāśnīyāt payasā+api vā/
 iti pañcamakṣāraḥ/
 tridoṣe vidhividvaidyaḥ pañca karmāṇi kārayet//
 ghṛtakṣārāsavāriṣṭān dadyāccāgnivivardhanān/
 kriyā yā cānilādīnāṃ nirdiṣṭā grahaṇīm prati//
 vyatyāsāttām samastām vā kuryāddoṣaviśeṣavit/
 snehanaṃ svedanaṃ śuddhirlaṅghanaṃ dīpanaṃ ca yat//
 cūrṇāni lavaṇakṣāramadhvariṣṭasurāsavāḥ/
 vividhāstakrayogāśca dīpanānāṃ ca sarpiṣām//
 grahaṇīrogibhiḥ sevyāḥ, kriyāṃ cāvasthikīm śṛṇu/
 ṣṭhīvanaṃ ślaiṣmike rūkṣaṃ dīpanaṃ tiktasaṃyutaṃ//

sakṛdrūkṣaṃ sakṛtsnigdhaṃ kṛṣe bahukaphe hitam/
 parikṣyāmaṃ śarīrasya dīpanaṃ snehasaṃyutam//
 dīpanaṃ bahupittasya tiktam madhurasamṃyutam/
 bahuvātasya tu snehalavaṇāmlayutam hitam//
 sandhukṣati tathā vahnireṣaṃ vidhivadindhanaiḥ/
 snehameva paraṃ vidyāddurbalānaladīpanam//
 nālaṃ snehasamiddhasya śamāyānnaṃ sugurvapi/
 mandāgniravipakvaṃ tu purīṣaṃ yo+atisāryate//
 dīpanīyausadhairyuktam ghṛtamātrāṃ pibettu saḥ/
 tayā samānaḥ pavanaḥ & prasanno mārgamāsthitaḥ//
 agneḥ samīpacāritvādāśu prakurute balam/
 kāṭhinyādyah purīṣaṃ tu kṛcchrānmuñcati mānavah//
 saghṛtaṃ lavaṇairyuktaṃ nara+annāvagrahaṃ pibet/
 raukṣyānmande pibetsarpistailaṃ vā dīpanairyutam//
 atisnehāttu mande+agnau cūrṇāriṣṭāsavā hitaḥ/
 bhinne gudopalepāttu male tailasurāsavāḥ//
 udāvarṭāttu mande+agnau nirūhāḥ snehabastayaḥ/
 doṣavṛddhyā tu mande+agnau śuddho doṣavidhiṃ caret//
 vyādhiyuktasya mande tu sarpirevāgnidīpanam/
 upavāsācca mande+agnau yavāgūbhīḥ pibedghṛtam//
 annāvapiḍitaṃ balyaṃ dīpanaṃ bṛmhaṇaṃ ca tat/
 dīrghakālaprasaṅgāttu kṣāmakṣīṇakṛśānnarān//
 prasahānāṃ rasaiḥ sāmīlārbhojayet piṣitāśinām/
 laghu, tikṣṇoṣṇasodhitvāddīpayantyāśu te+analam//
 māmsopacitamāmsatvāttathā++āśutarabṛmhaṇāḥ/
 nābhojanena kāyāgnirdīpyate nātibhojanāt//
 yathā nirindhano vahniralpo vā+atīndhanāvṛtaḥ/
 & snehānnavidhibhiścitraiścūrṇāriṣṭasurāsavaiḥ//
 samyakprayuktairbhiṣajā balamagneḥ pravardhate/
 yathā hi sārādārvagniḥ sthiraḥ saṃtiṣṭhate ciram//
 snehānnavidhibhistadvadantaragnirbhavet sthiraḥ/
 hitaṃ jīrṇe mitaṃ cāśnaṃściramārogyamaśnute//
 avaiṣamyēṇa dhātūnāmagnivṛddhau yateta nā/
 samairdoṣaiḥ samo madhye dehasyoṣmā+agnisaṃsthitaḥ//
 pacatyannaṃ tadārogyapuṣṭyāyurbalavṛddhaye/
 doṣairmando+ativṛddho vā viṣamairjanayedgadān//
 vācyaṃ mandasya tatroktamativṛddhasya vakṣyate/
 nare kṣīṇakaphe pittaṃ kupitaṃ mārutānugam//
 svoṣmaṇā pāvakasthāne balamagneḥ prayacchati/
 tadā labdhabalo dehe virūkṣe sānilo+analaḥ//
 paribhūya pacatyannaṃ taikṣṇyādāśu muhurmuḥuḥ/
 paktvā+annaṃ sa tato dhātūñchoṇitādīn pacatyapi//
 tato daurbalyamātañkānmṛtyuṃ copanayennaram/
 bhukte+anne labhate śāntiṃ jīrṇamātre pratāmyati//
 tṛṭśvāsadāhamūrccādyā vyādhayo+atyagnisaṃbhavāḥ/
 tamatyagniṃ gurusnigdhaśītairmadhuravijjalaiḥ//
 annapānairnayeccāntiṃ dīptamagnimivāmbubhīḥ/
 muhurmuḥurajīrṇe+api bhojyānyasyopahārayet//
 nirindhano+antaraṃ labdhvā yathainaṃ na vipādayet/
 pāyasaṃ kṛśarāṃ snigdhaṃ paiṣṭikaṃ guḍavaikṛtaṃ//
 adyāttathaudakānūpapiṣitāni bhṛtāni ca/

matsyānviśeṣataḥ ślakṣṇānsthīratoyacarāṃstathā //
 āvikāṃ ca bhṛtaṃ &māṃsamadyādatyagnināśanam/
 yavāgūṃ samadhūcchiṣṭāṃ ghṛtaṃ vā kṣudhitaḥ pibet //
 godhūmacūrṇamanthaṃ vā vyadhayitvā sirāṃ pibet/
 payo vā śarkarāsarpīrjīvanīyaūśadhaiḥ śṛtaṃ //
 phalānāṃ &tailayonīnāmukruñcāśca saśarkarāḥ/
 mārdaṃ janayantyagneḥ snigdhaṃ māṃsarasāstathā //
 pibecchītāmbunā sarpirmadhūcchiṣṭena saṃyutam/
 godhūmacūrṇaṃ payasā sasarpīṣkaṃ pibennaraḥ //
 ānūparasasiddhān vā trīn snehāṃstailavarjitān/
 payasā &saṃmitaṃ cāpi ghaṇaṃ trisnehasaṃyutam //
 narīstanyena saṃyuktāṃ pibedaudumbarīm tvacaṃ/
 tābhyāṃ vā pāyasaṃ siddhamadyādatyagnīśāntaye //
 śyāmātrivṛdvipakvaṃ vā payo dadyādvirecanaṃ/
 asakṛt pittaśāntyarthāṃ pāyasapratibhojanaṃ //
 prasamīkṣya bhiṣak prājñastasmai dadyādvīdhānavit/
 yatkiñcinmadhuraṃ medyaṃ śleṣmalaṃ gurubhojanaṃ //
 sarvaṃ tadatyagnihitaṃ bhuktṡvā prasvapanaṃ divā/
 medyānyannāni yo+&atyagnāvaprātāntaḥ samaśnute //
 na tannimittaṃ vyasanaṃ labhate puṣṭimeva ca/
 kaphe vṛddhe jite pitte mārute cānalaḥ samaḥ //
 samadhātoḥ pacatyannaṃ puṣṭyāyurbalavṛddhaye/
 bhavanti cātra--- pathyāpathyamihakatra bhuktaṃ samaśanaṃ matam //
 viśamaṃ bahu vā+alpaṃ vā+apyaprāptātītakālayoḥ/
 bhuktaṃ pūrvānnaśeṣe tu punaradhyaśanaṃ matam //
 trīṇyapyetāni mṛtyuṃ vā ghorān vyādhīnsṛjanti vā/
 prātaraśe tvajīrṇe+api sāyamāśo na duṣyati //
 divā prabudhyate+arkeṇa hṛdayaṃ puṇḍarikavat/
 tasminvibuddhe srotāṃsi sphuṭatvaṃ yānti sarvaśaḥ //
 vyāyāmācca vihārācca vikṣiptatvācca cetasaḥ/
 na kledamupagacchanti divā tenāśya dhātavaḥ //
 aklīneśvannamāsiktamanyatteṣu na duṣyati/
 avidagdha iva kṣīre kṣīramanyadvimīśritaṃ //
 naiva dūṣyati tenaiva samaṃ saṃpadyate yathā/
 rātrau tu hṛdaye mlāne saṃvṛteṣvayaneṣu ca/
 yānti koṣṭhe parikledaṃ saṃvṛte dehadhātavaḥ //
 klenneśvanyadapakveṣu teṣvāsiktaṃ pradūṣyati/
 vidagdheṣu payaḥsvanyat payastaptamivārpitaṃ //
 naiśeśvāhārajāteṣu nāvīpakveṣu buddhimān/
 tasmādanyatsamaśnīyātpālayiṣyanbalāyuṣī //

tatra ślokāḥ---antaragnigūṇā dehaṃ yathā dhārayate ca saḥ/
 yathā+annaṃ pacyate yāmśca yathā++āharaḥ karotyapi //
 ye+agnayo yāmśca puṣyanti yāvanto ye pacanti yān/
 rasādīnāṃ kramotpattirmalānāṃ tebhya eva ca //
 vṛṣyāṇāmāśukṛddheturdhātukālobdhavakramaḥ/
 rogaikadeśakṛddheturantaragnīryathā+adhikaḥ //
 pradūṣyati yathā duṣṭo yān rogāñjanayatyapi/
 grahaṇī yā &yathā yacca grahaṇīdoṣalakṣaṇaṃ //
 pūrvārūpaṃ prthak caiva vyañjanaṃ sacikitsitaṃ/
 caturvidhasya nirdiṣṭaṃ tathā cāvasthikī kriyā //

jāyate ca yathā+atyagniryacca tasya cikitsitam/
uktavāniha tat sarvaṃ grahaṇīdoṣake muniḥ//

ityagniveśakṛte tantre+apṛāpte dṛḍhabalasampūrite cikitsāsthāne grahaṇīcikitsitam nāma
pañcadaśo+adhyāyah//15//

6.15 ṣoḍaśo+adhyāyah/

athā pāṇḍurogacikitsitam vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah// pāṇḍurogāḥ smṛtāḥ pañca vātapittakaphaistrayah/
caturthaḥ sannipātena pañcamo bhakṣaṇānmṛdaḥ//
doṣāḥ pittapradhānāstu yasya kupyanti dhātuṣu/
śaisthilyaṃ tasya dhātūnāṃ gauravaṃ copajāyate//
tato varṇabalasnehā ye cānye+apyojaso guṇāḥ/
vrajanti kṣayamatyartham doṣadūṣyapradūṣaṇāt//
so+alparakto+alpamedasko niḥsāraḥ śithilendriyah/
vaivarṇyaṃ bhajate, tasya hetuṃ śṛṇu salakṣaṇam//
kṣārāmlalavaṇātyuṣṇaviruddhāsātmyabhojanāt/
niṣpāvamāṣapiṇyākātīlataīlaniṣevanāt//
vidagdhe+anne divāsvapnādvīyāyāmānmaithunāttathā/
pratīkarmaturvaiṣamyādvegānāṃ ca vidhāraṇāt//
kāmacintābhayakrodhaśokopahatacetasah/
samudīrṇaṃ yadā pittaṃ hṛdaye samavasthitam//
vāyunā balinā kṣiptaṃ samprāpya dhamanīrdaśa/
prapaṇaṃ kevalaṃ dehaṃ tvañnāṃsāntaramāśritam//
pradūṣya kaphavātāsṛktvañnāṃsāni karoti tat/
pāṇḍuhāridraharitān varṇān bahuvidhāmstvaci//
sa pāṇḍuroga ityuktaḥ tasya liṅgaṃ bhaviṣyataḥ/
hṛdayaspandanaṃ raukṣyaṃ svedābhāvaḥ śramastathā//
saṃbhūte+asmin bhavet sarvaḥ karmakṣveḍī hatānalaḥ/
durbalaḥ sadano+annadviṭ śramabhramanipīḍitaḥ//
gātraśūlajvaraśvāsagauravārūcimānnaraḥ/
mṛditairiva gātraīśca pīḍitonmathitairiva//
śūnākṣikūṭo haritaḥ śīrṇalomā hataprabhaḥ/
kopanaḥ śīśiradveṣī nidrāluḥ śthīvano+alpavāk//
piṇḍikodveṣṭakatyūrupādaruksadanāni ca/
&bhavantyārohaṇāyāsairviśeṣaścāsyā vakṣyate//
āhārairupacāraiśca vātalaiḥ kupito+anilaḥ/
janayet-&kṛṣṇapāṇḍutvaṃ tathā rūkṣāruṇāṅgatām//
aṅgamardaṃ rujaṃ todaṃ kampaṃ pārśvaśīrorujam/
varcaḥśoṣāsyavairasyaśophānāhabalakṣayān//
pittalasyācitaṃ pittaṃ yathoktaiḥ svaiḥ prakopaṇaiḥ/
dūṣayitvā tu raktādīn pāṇḍurogāya kalpate//
sa pīto haritābho vā jvaradāhasamanvitaḥ/
&trṣṇāmūrcchāpipāsārtaḥ pītamūtraśakṛnnaraḥ//
svedanaḥ śītakāmaśca na cānnamabhinandati/
kaṭukāśyo na cāsyoṣṇamupaśete+amlameva ca//
udgāro+amlo vidāhaśca vidagdhe+anne+asya jāyate/
daurgandhyaṃ bhinnavarcastvaṃ daurbalyaṃ tama eva ca//
vivṛddhaḥ śleṣmalaiḥ śleṣmā pāṇḍurogaṃ sa pūrvavat/
karoti gauravaṃ tandrām chardiṃ śvetāvabhāsatām//
prasekaṃ lomaharṣaṃ ca sādaṃ mūrcchām bhramaṃ klamaṃ/
śvāsaṃ kāsaṃ tathā++ālasyaamaruciṃ vākṣvaragraham//

śuklamūtrākṣivarcastvaṃ kaṭurūkṣoṣṇakāmatām/
 śvayathuṃ &madhurāsyatvamiti pāṇḍvāmayāḥ kaphāt//
 sarvānnasevinaḥ sarve duṣṭā doṣāstridoṣajam/
 tridoṣalingaṃ kurvanti pāṇḍurogaṃ suduḥsaham//
 mṛttikādanaśilasya kupyatyanyatamo malaḥ/
 kaṣāyā mārutaṃ, pittaṃmūṣarā, madhurā kapham//
 kopayenmṛdrasādīṃśca raukṣyādbhuktaṃ &virūkṣayet/
 pūrayatyavipakvaiva srotāṃsi niruṇaddhi ca//
 indriyāṇaṃ balaṃ hatvā tejo vīryaujasī tathā/
 pāṇḍurogaṃ karotyāśu balavarṇāgnināśanam//
 &śūnagaṇḍākṣikūṭabhrūḥ śūnapānnābhimehanaḥ/
 krimikoṣṭho+atisāryeta malaṃ sāsṛk kaphānvitam//
 pāṇḍurogaścirotpannaḥ kharībhūto na sidhyati/
 &kālaprakarṣācchūno nā yaśca pītāni paśyati//
 baddhālpaviṭkaṃ sakaphaṃ haritaṃ yo+atisāryate/
 dīnaḥ śvetātīdigdhāṅgaśchardimūrcchātrṣārditaḥ//
 sa nāstyaśrkṣayādyaśca pāṇḍuḥ śvetatvamāpnuyāt/
 iti pañcavidhasyoktaṃ pāṇḍurogasya lakṣaṇam//
 pāṇḍurogī tu yo+atyarthaṃ pittalāni niṣevate/
 tasya pittamasṛgmāṃsaṃ dagdhvā rogāya kalpate//
 hāridranetraḥ sa bhṛśaṃ hāridratvañnakhānanaḥ/
 raktapītaśakṛnmūtro bhekavarṇo hatendriyaḥ//
 dāhāvipākadaurbalyasadanārucikarṣitaḥ/
 kāmālā bahupittaiṣā koṣṭhaśākhāśrayā matā//
 kālāntarāt kharībhūtā kṛcchrā syāt kumbhakāmālā/
 &kṛṣṇapītaśakṛnmūtro bhṛśaṃ śūnaśca mānavaḥ//
 saraktākṣimukhacchardivīnmūtro yaśca tāmyati/
 dāhārucitrṣānāhatandrāmohasamanvitaḥ//
 naṣṭāgnisaṃjñāḥ kṣipraṃ hi kāmālāvān vipadyate/
 sādhyānāmitareṣāṃ tu pravakṣyāmi cikitsitam//
 tatra pāṇḍvāmayī snigdhasṭikṣṇairūrdhvānulomikaiḥ/
 saṃsodhyo mṛdubhistiktaiḥ kāmālī tu virecanaiḥ//
 tābhyāṃ saṃsuddhakoṣṭhābhyāṃ pathyānyannāni dāpayet/
 śālīn sayavagodhūmān purāṇān yūṣasaṃhitān//
 mudgāḍhakīmasūraiśca jāṅgalaiśca rasairhitaiḥ/
 yathādoṣaṃ viśiṣṭaṃ ca tayorbhaiṣajyamācaret//
 pañcagavyaṃ mahātiktaṃ kalyāṇakamathāpi vā/
 snehanārthaṃ ghṛtaṃ dadyāt kāmālāpāṇḍurogiṇe//
 dāḍimāt kuḍavo dhānyāt kuḍavārdhaṃ palam palam/
 citrakācchṛṅgaverācca pippalyaṣṭamikā tathā//
 taiḥ kalkairviṃśatipalaṃ ghṛtasya salilāḍhake/
 siddhaṃ hṛtpāṇḍugulmārśaḥplīhavātakaphārtinut//
 dīpanaṃ śvāsakāśaghaṇaṃ mūḍhavāte ca śasyate/
 duḥkhaprasavinīnaṃ ca vandhyānāṃ caiva garbhadam//
 iti dāḍimādyāṃ ghṛtaṃ/
 kaṭukā rohiṇī mustaṃ haridre vatsakāt palam/
 paṭolaṃ candanaṃ mūrvā trāyamāṇā durālabhā//
 kṛṣṇā parpaṭako nimbo bhūnimbo devadāru ca/
 taiḥ kārṣikairghṛtaprasthaḥ siddhaḥ &kṣīracaturguṇaḥ//
 raktapittaṃ jvaraṃ dāhaṃ śvayathuṃ sabhagandaram/
 arśāṃsyasṛgdaram caiva hanti visphoṭakāṃstathā//

iti kaṭukādyam ghr̥tam/
 pathyāśatarase pathyāvṛntārdhaśatakalkavān/
 prasthaḥ siddho ghr̥tāt peyaḥ sa pāṇḍvāmayagulmanut//
 iti pathyāghr̥tam/
 dantyāścatuṣpalarase piṣṭairdantiśalāṭubhiḥ/
 tadvatprastho ghr̥tātsiddhaḥ plīhapāṇḍvartiśophajit//
 iti dantiḡhr̥tam/
 purāṇasarpiṣaḥ prastho drākṣārdhaprasthasādhitaḥ/
 kāmālāgulmapāṇḍvartijvaramehodarāpahaḥ//
 iti drākṣāghr̥tam/
 haridrātriphalānimbabalāmadhukasādhitaḥ/
 sakṣīram māhiṣam sarpiḥ kāmālāharamuttamam//
 iti haridrādighr̥tam/
 gomūtre dviguṇe dārvyāḥ kalkākṣadvayasādhitaḥ/
 dārvyāḥ pañcapalakvāthe kalke kālīyake paraḥ//
 māhiṣāt sarpiṣaḥ prasthaḥ pūrvaḥ pūrve pare paraḥ/
 snehairebhirupakramya snigdham matvā virecayet//
 payasā mūtrayuktena bahuśaḥ kevalena vā/
 dantīphalarase koṣṇe kāśmaryāñjalīnā śṛtam//
 krākṣāñjalīm mṛditvā vā dadyāt pāṇḍvāmayāpaham/
 dviśarkaram trivṛccūrṇam palārdham paittikaḥ pibet//
 kaphapāṇḍustu & gomūtraklinnayuktām harītakīm/
 & āragvadham rasenekṣorvidāryāmalakasya ca//
 satryūṣaṇam bilvapatram pibennā kāmālāpaham/
 dantyardhapalakakam vā dviguḍam śītavāriṇā//
 kāmālī trivṛtām vā+api triphalāyā rasaiḥ pibet/
 viśālātriphalāmustakuṣṭhadārukaliṅgakān//
 kārṣikānārdhakarṣāmśām kuryādativiṣām tathā/
 karṣau madhurasāyā dvau & sarvameṭat sukhāmbunā//
 mṛditaṁ taṁ rasaṁ pūtaṁ pītvā lihyācca madhvanu/
 kāsaṁ śvāsaṁ jvaraṁ dāhaṁ pāṇḍurogamarocakam//
 gulmānāhāmavātāmśca raktapittaṁ ca nāśayet/
 triphalāyā guḍūcyā vā dārvyā nimbasya vā rasam//
 śītaṁ madhuyutaṁ prātaḥ kāmālārtaḥ pibennaraḥ/
 kṣīramūtram pibet pakṣam gavyam māhiṣameva vā//
 pāṇḍurgomūtrayuktaṁ vā saptāhaṁ triphalārasam/
 tarujān jvalitānmūtre nirvāpyāmṛdya cāṅkurān//
 mātuluṅgasya tat pūtaṁ pāṇḍuśothaharam pibet/
 svarṇakṣīrī trivṛccyāme bhadradāru sanāgaram//
 gomūtrāñjalīnā piṣṭam mūtre vā kvathitaṁ pibet/
 kṣīramebhiḥ śṛtam vā+api pibeddośānulomanam//
 harītakīm prayogeṇa gomūtrenāthavā pibet/
 jīrṇe kṣīreṇa bhuñjīta rasena madhureṇa vā//
 saptarātram gavām mūtre bhāvitaṁ vā+apyayorajaḥ/
 pāṇḍurogaprasāntyarhtaṁ payasā pāyayedbhiṣak//
 tryūṣaṇatriphalāmustaviḍaṅgacitrakāḥ samāḥ/
 navāyorajaso bhāgāstaccūrṇam kṣaudrasarpiṣā//
 bhakṣayet pāṇḍuhṛdrogakuṣṭhārśaḥkāmālāpaham/
 navāyasamidaṁ cūrṇam kṛṣṇātreyeṇa bhāṣitaṁ//
 iti navāyasacūrṇam/
 guḍanāgaramaṇḍūratilāṁśānmānataḥ samān/

pippalīdviguṇāṃ kuryādguṭikāṃ pāṇḍurogiṇe//
 tryūṣaṇaṃ triphalā mmustaṃ viḍaṅgaṃ cavyacitrakau/
 dārvītvañnākṣiko dhāturgranthikaṃ devadāru ca//
 etān dvipalikānbhāgāṃścūrṇaṃ kuryāt prthak prthak/
 maṇḍūraṃ dviguṇaṃ cūrṇācchuddhamañjanasannibham//
 gomūtre+aṣṭaguṇe paktvā tasmimstat prakṣipettataḥ/
 udumbarasamānkr̥tvā vaṭakāṃstān yathāgni nā//
 upayūñjīta takreṇa sātmyaṃ jīrṇe ca bhojanam/
 maṇḍūravataḥ hyete prāṇadāḥ pāṇḍurogiṇāṃ//
 kuṣṭhānyaājīrṇakaṃ śoṭhamūrustambhaṃ kaphāmayān/
 arśāṃsi kāmālāṃ mehaṃ plihānaṃ śamayanti ca//
 iti maṇḍūravataḥ/
 tāpyādrijaturūpyāyomalāḥ pañcapalāḥ prthak/
 citrakatriphalāvyoṣaviḍaṅgaiḥ palikaiḥ saha//
 śarkarāṣṭapalonmiśrāścūrṇitā madhunā++āplutāḥ/
 abhyasyāstvakṣamātrā hi jīrṇe hitamitāśinā//
 kulatthakākamācyādikapotaparihāriṇā/
 triphalāyāstrayo bhāgāstrayastrikaṭukasya ca//
 bhāgāścitrakamūlasya viḍaṅgānāṃ tathaiva ca/
 pañcāsmajatuno bhāgāstathā rūpyamalasya ca//
 mākṣikasya ca śuddhasya lauhasya rajasastathā/
 aṣṭau bhāgāḥ sitāyāśca tatsarvaṃ sūkṣmacūrṇitam//
 mākṣikeṇāplutaṃ sthāpyamāyase bhājane śubhe/
 udumbarasamāṃ mātṛāṃ tataḥ khādedyathāgni nā//
 dine dine prayūñjīta jīrṇe bhojyaṃ yathepsitam/
 varjayitvā kulatthāni kākamācīm kapotakam//
 yogarāja iti khyāto yogo+ayamamṛtopamaḥ/
 rasāyanamidam śreṣṭhaṃ srvarogaharaṃ śivam//
 pāṇḍurogaṃ viṣaṃ kāsaṃ yakṣmāṇaṃ viṣamajvaram/
 kuṣṭhānyaājīrṇakaṃ mehaṃ śoṣaṃ śvāsamarocakam//
 viśeṣāddhantyaṣmāraṃ kāmālāṃ gudajāni ca/
 iti yogarājāḥ/
 kauṭajatriphalānimbapaṭolaghananāgaraiḥ//
 bhāvitāni daśāhāni rasairdvitriguṇāni vā/
 śilājatupalānyaṣṭau tāvatī sitaśarkarā//
 tvakkṣīrī pippalī dhātṛī karkaṭākhyā palonmitā/
 nidigdhyaḥ phalamūlābhyāṃ palam yuktyā trigandhakam//
 cūrṇitaṃ madhunaḥ kuryāttripalenākṣikān guḍān/
 dāḍimāmbupayaḥpakṣirasatoyasurāsavān//
 tān bhakṣayitvā+anupibenniranno bhukta eva vā/
 pāṇḍukuṣṭhajavarapliḥatamakārśobhagandarān//
 &pūtihr̥cchukramūtrāgnidoṣaśoṣagarodarān/
 kāsārṣṭgarapittārṣksothagulmagalāmayān//
 te ca sarvavraṇān hanyuḥ sarvarogaharāḥ śivāḥ/
 iti śilājatuvataḥ/
 punarnavā trivṛdvyoṣaviḍaṅgaṃ dāru citrakam//
 kuṣṭhaṃ haridre triphalā dantī cavyaṃ kaliṅgakāḥ/
 &pippalī pippalīmūlaṃ mustaṃ ceti palonmitam//
 maṇḍūraṃ dviguṇaṃ cūrṇādgomūtre dvyaḍhake pacet/
 kolavaḍguṭikāḥ kr̥tvā takreṇāloḍya nā pibet//
 tāḥ pāṇḍurogān plihānamarśāṃsi viṣamajvaram/

śvayathuṃ grahaṇīdoṣaṃ hanyuḥ kuṣṭhaṃ krimīṃstathā //
 iti punarnavamāṇḍūram/
 dārvītvak triphalā vyoṣaṃ viḍaṅgamayaso rajaḥ/
 madhusarpiryutaṃ ligyāt kāmālāpāṇḍurogavān //
 tulyā ayorajaḥpathyāharidrāḥ kṣaudrasarpiṣā/
 cūrṇitāḥ kāmālī ligyādguḍakṣaudreṇa vā+abhayāḥ //
 triphalā dve haridre ca kaṭurohiṇyayorajaḥ/
 cūrṇitaṃ kṣaudrasarpirbhyāṃ sa lehaḥ kāmālāpahāḥ //
 dvipalāṃśāṃ tugākṣīrīṃ nāgaraṃ madhuyaṣṭikāṃ/
 prāsthikīṃ pippalīṃ krākṣāṃ śarkarārdhatulāṃ śubhāṃ //
 dhātrīphalarasadroṇe cūrṇitaṃ lehavat pacet/
 śītaṃ madhuprasthayutaṃ lihyāt pāṇitalaṃ tataḥ //
 hanyeṣa kāmālāṃ pittaṃ pāṇḍuṃ kāsaṃ halīmakam/
 iti dhātryavalehaḥ/
 tryūṣaṇaṃ triphalā cavyaṃ citrako devadāru ca //
 viḍaṅgānyatha mustaṃ ca vatsakaṃ ceti cūrṇayet/
 maṇḍūratulyaṃ taccūrṇaṃ gomūtre+aṣṭaguṇe pacet //
 śanaiḥ siddhāstathā śītāḥ kāryāḥ karṣasamā guḍāḥ/
 yathāgni bhakṣaṇīyāste plīhapāṇḍvāmayāpahāḥ //
 grahaṇyaṛsonudaścaiva takravāṭyāśinaḥ smṛtāḥ/
 iti maṇḍūravataḥkāḥ/
 mañjiṣṭhā rajanī drākṣā balāmūlānyayorajaḥ //
 lodhraṃ caiteṣu gauḍaḥ syādariṣṭaḥ pāṇḍurogiṇām/
 iti gauḍo+ariṣṭaḥ/
 bījakāṭṣoḍaśapalaṃ triphalāyāśca viṃśatiḥ //
 drākṣāyāḥ pañca lākṣāyāḥ sapta droṇe jalasya tat/
 sādhyāṃ pādāvaśeṣe tu pūtaśeṣe samāvapet //
 śarkarāyāstulāṃ prasthaṃ māḥṣikasya ca kārṣikam/
 vyoṣaṃ vyāghranakhośīraṃ kramukaṃ sailavālukaṃ //
 madhukaṃ kuṣṭhamityetaccūrṇitaṃ ghṛtabhājane/
 yaveṣu daśārātraṃ tadgrīṣme dviḥ śīṣire sthitam //
 pibettadgrahaṇīpāṇḍurogārśaḥsothagulmanut/
 mūtrakṛcchrāśmarīmehakāmālāsannipātajit //
 bījakāriṣṭa ityeṣa ātreyeṇa prakīrtitaḥ/
 iti bījakāriṣṭaḥ/
 dhātrīphalasahasre dve pīḍayitvā rasaṃ tu tam //
 kṣaudrāṣṭāṃśena saṃyuktaṃ kṛṣṇārdhakuḍavena ca/
 śarkarārdhatulonmiśraṃ pakṣaṃ snigdhaḥḥaṭe sthitam //
 prapibenmātrayā prātarjīrṇe hitamitāśanaḥ/
 kāmālāpāṇḍuḥdrogavātāśrgviṣamajvarān //
 kāśahikkāruciśvāsāṃścaīso+ariṣṭaḥ praṇāśayet/
 iti dhātryariṣṭaḥ/
 sthirādibhiḥ śṛtaṃ toyaṃ pānāhāre praśasyate //
 pāṇḍūnām, kāmālārtānām mṛdvīkāmālākīrasaḥ/
 pāṇḍurogapraśāntyarhtamiti proktaṃ maharṣiṇā //
 vikalpyametadbhiṣajā pṛthagdoṣabalaṃ prati/
 vātike shehabhūyiṣṭaṃ, paittike tiktaśītalam //
 ślaiṣmike &kaṭutiktosṇaṃ, vimiśraṃ sānnipātike/
 nipātayeccharīrāttu mṛttikāṃ bhakṣitāṃ bhiṣak //
 yuktijñāḥ śodhanaistīkṣṇaiḥ prasamīkṣya balābalaṃ/
 śuddhakāyasya sarpīmṣi balādhānāni yojayet //

vyōṣaṃ bilvaṃ haridre dve triphalā dve punarnave/
 mustānyayorajaḥ pāṭhā viḍaṅgaṃ devadāru ca//
 vṛścikālī ca bhārgī ca &sakṣīraistaiḥ samairghṛtam/
 sādhyatvā pibedyuktyā naro mṛddoṣapīḍitaḥ//
 tadvat keśarayaṣṭyāhvapippalikṣāraśādvalaiḥ/
 mṛdbhakṣaṇādāturasya laulyādavinivartinaḥ//
 dveṣyārthaṃ bhāvitāṃ kāmāṃ dadyāttaddoṣanāśanaiḥ/
 viḍaṅgailātivīṣayā nimbapatreṇa pāṭhayā//
 vārtākaiḥ kaṭurohiṇyā kauṭajairmūrvayā+api vā/
 yathādoṣaṃ prakurvīta bhaiṣajyaṃ pāṇḍurogiṇāṃ//
 kriyāviśeṣa eṣo+asya mato hetuviśeṣataḥ/
 tilapiṣṭanibhaṃ yastu varcaḥ sṛjati kāmālī//
 śleṣmaṇā ruddhamārgaṃ tat pittaṃ kaphaharairjayet/
 rūkṣaśītagurusvāduvyāyāmairveganigrahaiḥ//
 kaphasaṃmūrchito vāyuḥ sthānāt pittaṃ kṣipēdbalī/
 hāridranetramūtratvak śvetavarcāstadā naraḥ//
 bhavet sāṭopaviṣṭambho guruṇā hṛdayena ca/
 daurbalyālpāgni pārsvārtihikkāśvāsāruci jvaraiḥ//
 krameṇālpe+&anusajyeta pitte śākhāsamāśrite/
 barhitittiridakṣāṇāṃ rūkṣāmlaiḥ kaṭukai rasaiḥ//
 śuṣkamūlakakaulatthairyūṣaiścānnāni bhojayet/
 mātuluṅgarasaṃ kṣaudrapippalīmaricānvitam//
 sanāgaram pibet pittaṃ tathā+asyaiti svamāśayam/
 kaṭutikṣṇoṣṇalavaṇairbhṛśāmlaiścāpyupakramaḥ//
 &pittarāgacchakṛto vāyoścāpraśamādbhavet/
 svasthānamāgate pitte puriṣe pittarañjite//
 nivṛttopadravasya syāt pūrvāḥ kāmāliko vidhiḥ/
 yadā tu pāṇḍorvarṇaḥ syāddharitaśyāvapītakaḥ//
 balotsāhakṣayastandrā mandrāgnitvaṃ mṛdujvaraḥ/
 strīṣvahaṛṣo+āṅgamardaśca śvāsastrṣṇā+arucirbhramaḥ//
 halīmakaṃ tadā tasya vidyādanilapittataḥ/
 guḍūcīsvarasakṣīrasādhitaṃ māhiṣaṃ ghṛtam//
 sa pibettrivṛtāṃ snigdho rasenāmalakasya tu/
 virikto madhuraprāyaṃ bhajet pitānilāpaham//
 drākṣālehaṃ ca pūrvoktaṃ sarpīmṣi madhurāṇi ca/
 yāpanān kṣīrabastīmśca śīlayetsānuvāsanān//
 mārīvīkāriṣṭayogāmśca pibedyuktyā+agnivṛddhaye/
 kāsikaṃ cābhayālehaṃ pippalīm madhukaṃ balām//
 payasā ca prayuñjīta yathādoṣaṃ yathābalaṃ/
 tatra śloka---pāṇḍoḥ pañcavidhasyoktaṃ hetulakṣaṇabheṣajam//
 kāmālā dvividhā teṣāṃ sādhyāsādhya tvameva ca/
 teṣāṃ vikalpo yaścānyo mahāvvyādhirhalīmakaḥ/
 tasya coktaṃ samāsenā vyañjanaṃ sacikitsitam//
 ityagniveśakṛte tantre+aprāpte dṛḍhabalasampūrite cikitsāsthāne pāṇḍurogacikitsitaṃ
 nāma ṣoḍaśo+adhyāyaḥ//16//

6.16 saptadaśo+adhyāyaḥ/

athāto hikkāśvāsacikitsitaṃ vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhagavānātreyah// devalokārthatattvajñamātreyamṛṣimuttamam/
 aprcchat saṃśayaṃ dhīmānagniveśaḥ kṛtāñjaliḥ//
 ya ime dvividhāḥ proktāstridoṣāstriprakopaṇāḥ/

rogā nānātmakāsteṣāṃ kasko bhavati durjayah//
 agniveśasya tadvākyam śrutvā matimatām varah/
 uvāca paramaprītaḥ paramārthaviniścayam//
 kāmam prāṇaharā rogā bahavo na tu te tathā/
 yathā śvāsaśca hikkā ca prāṇānāśu nikṛntataḥ//
 anyairapyupasṛṣṭasya rogairjantoḥ pṛthagvidhaiḥ/
 ante saṃjāyate hikkā śvāso vā tivravedanaḥ//
 kaphavātātmakāvetau pittasthānasamudbhavau/
 hṛdayasya rasādīnām dhātūnām copaśoṣaṇau//
 tasmāt sādharmaṇāvetau matau paramadurjayau/
 mithyopacaritau kruddhau hata āśīviśāviva//
 pṛthak pañcavidhāvetau nirdiṣṭau rogasaṃgrahe/
 tayoh śṛṇu samutthānam liṅgam ca sabhiṣagjitam//
 rajasā dhūmavātābhyām śītaśthānāmbusevanāt/
 vyāyāmādgrāmyadharmādhvarūkṣānnaviṣamāśanāt//
 āmapradoṣādānāhādraukṣyādatyapatarpanāt/
 daurbalyānmarmaṇo ghātāddvandvācchuddhyatīyogataḥ//
 atīsārajvaracchardipratīśyāyakṣataḥkṣayāt/
 raktapittādudādvartādvisūcyalasakādapi//
 pāṇḍurogādviśaccaiva pravartete gadāvimau/
 niṣpāvamāṣapīṇyākatilatailaniṣevanāt//
 piṣṭaśālūkaviṣṭambhividāhigurubhojanāt/
 jalajānūpapiṣṭatadadhyāmakṣīrasevanāt//
 abhiṣyandyupacārācca śleṣmalānām ca sevanāt/
 kaṇṭhorasaḥ pratighātādvibandhaiśca pṛthagvidhaiḥ//
 mārutaḥ prāṇavāhīni srotāṃsyāviśya kupyati/
 uraḥsthaḥ kaphamuddhūya hikkāśvāsān karoti saḥ//
 ghorān prāṇoparodhāya prāṇinām pañca pañca ca/
 ubhayoh pūrvarūpāni śṛṇu vakṣyāmyataḥ param//
 kaṇṭhorasorgurutvam ca vadanasya kaṣāyatā/
 hikkānām pūrvarūpāni kukṣerāṭopa eva ca//
 ānāhaḥ pārśvaśūlam ca pīḍanam hṛdayasya ca/
 prāṇasya ca vilomatvam śvāsānām pūrvalakṣaṇam//
 prāṇodakānnavāhīni srotāṃsi sakapho+anilaḥ/
 hikkāḥ karoti saṃrudhya tāsām liṅgam pṛthak śṛṇu//
 kṣīṇamāṃsabalapraṇatejasah sakapho+anilaḥ/
 gr̥hītvā sahasā kaṇṭhamuccairghoṣavatīm bhr̥śam//
 karoti satatam hikkāmekadvitriguṇam tathā/
 prāṇaḥ srotāṃsi marmāni saṃrudhyoṣmāṇameva ca//
 saṃjñām muṣṇāti gātrāṇām stambham saṃjanayatyapi/
 mārgam caivānnapānānām ruṇaddhyupahatasmr̥teḥ//
 sāsruviplutanetrasya stabdhaśaṅkhacyutabhruvaḥ/
 saktajalpapralāpasya nirvṛtiṃ nādhigacchataḥ//
 mahāmūlā mahāvegā mahāśabdā mahābalā/
 mahāhikketi sā nṛṇām sadyaḥ prāṇaharā matā//
 iti mahāhikkā/
 hikkate yaḥ pravṛddhastu kṛśo dīnamanā narah/
 jarjareṇorasā kṛcchram gambhīramanunādayan//
 saṃjṛmbhan saṃkṣipamścaiva tathā+aṅgāni prasārayan/
 pārśve cobhe samāyamya kūjan stambharugarditaḥ//
 nābheḥ pakvāśayādvā+api hikkā cāsyopajāyate/

kṣobhayanti bhr̥śaṃ dehaṃ nāmayantīva tāmyataḥ //
 ruṇaddhyucchvāsamārgaṃ tu pranaṣṭabalacetasaḥ/
 gambhīrā nāma sā tasya hikkā prāṇāntikī matā //
 iti gambhīrā hikkā/
 vyapetā jāyate hikkā yā+annapāne caturvidhe/
 āhārapariṇāmānte bhūyaśca labhate balam //
 pralāpavamyatisārātṛṣṇārtasya vicetasah/
 jṛmbhiṇo viplutākṣasya śuṣkāsyasya vināminah //
 paryādhmātasya hikkā yā jatrumūlādasantatā/
 sā vyapeteti vijñeyā hikkā prāṇoparodhinī //
 iti vyapetā hikkā/
 kṣudravāto yadā koṣṭhādvīyāmaparighaṭṭitaḥ/
 kaṇṭhe prapadyate hikkāṃ tadākṣudrāṃ karoti saḥ //
 atiduhkhā na sā coraḥśiromarmaprabādhinī/
 na cocchvāsānnapānānāṃ mārgamāvṛtya tiṣṭhati //
 vṛddhimāyasyato yāti bhuktamātre ca mārḍavam/
 yataḥ pravartate pūrvaṃ tata eva nirvatate //
 hṛdayaṃ kloma kaṇṭhaṃ ca tālukam ca samāśritā/
 mṛdvī sā kṣudrahikketi nṛṇāṃ sādhyā prakīrtitā //
 iti kṣudrahikkā/
 sahasā+atyabhyavahr̥tauḥ pānānnaiḥ pīḍito+anilah/
 ūrdhvaṃ prapadyate koṣṭhānmadyairvā+atimadapradaiḥ //
 tathā+atiroṣabhāsyādhvahāsyabhārātivatanaiḥ/
 vāyuḥ koṣṭhagato dhāvan pānabhojyaprapīḍitaḥ //
 uraḥsrotaḥ samāviśya kuryāddhikkāṃ tato+annajām/
 tathā śanairasaṃbandhaṃ kṣuvaṃścāpi sa hikkate //
 na marmabādhājananī nendriyāṇāṃ prabādhinī/
 hikkā pīte tathā bhukte śamaṃ yāti ca sā+annajā //
 ityanajā hikkā/
 atisaṃcitadoṣasya bhaktacchedakṛśasya ca/
 vyādhibhiḥ kṣīṇadehasya vṛddhasyātivyavāyinaḥ //
 āsāṃ yā sā samutpannā hikkā hantyaśu jīvitam/
 yamikā ca pralāpārtiṛṣṇāmohasamanvitā //
 akṣīṇāścāpyadīnaśca sthiradhātuvindriyaśca yaḥ/
 tasya sādhayituṃ śakyā yamikā hantya+anyathā //
 yadā srotāṃsi saṃrudhya mārutaḥ kaphapūrvakaḥ/
 viṣvagr̥jati saṃruddhastadā śvāsānkaroti saḥ //
 uddhūyamānavāto yaḥ śabdavadduhkhito naraḥ/
 uccaiḥ śvasiti saṃruddho mattarśabha ivāniśam //
 pranaṣṭajñānavijñānastathā vibhrāntalocanaḥ/
 vikṛtākṣyānāno baddhamūtravarcā viśīrṇavāk //
 dīnaḥ praśvasitaṃ cāsyā dūrādvijñāyate bhr̥śam/
 mahāśvāsopasṛṣṭaḥ sa kṣiprameva vipadyate //
 iti mahāśvāsaḥ/
 dīrghaṃ śvasiti yastūrdhvaṃ na ca pratyāharatyadhaḥ/
 śleṣmāvṛtamukhasrotaḥ kruddhagandhavahārditaḥ //
 ūrdhvaḍṛṣṭirvipaśyaṃśca vibhrāntākṣa itastataḥ/
 pramudhyan vedanārtaśca śuṣkāsyo+aratipīḍitaḥ //
 ūrdhvaśvāse &prakupite hyadhaśvāso nirudhyate/
 mudhyatastāmyataścordhvaṃ śvāsastasyaiva hantyasūn //
 ityūrdhvaśvāsaḥ/

yastu śvasiti vicchinnaṃ sarvapraṇa pīḍitaḥ/
 na vā śvasiti duḥkhārto marmacchedarugarditaḥ//
 ānāhasvedamūrcchārto dadyamānena bastinā/
 viplutākṣaḥ parikṣiṇaḥ śvasan raktaikalocanaḥ//
 vicetāḥ pariśuṣkāsyo vivarṇaḥ pralapannaraḥ/
 chinnaśvāsena vicchinnaḥ sa śighraṃ prajahātyasūn//
 iti chinnaśvāsaḥ/
 pratilomaṃ yadā vāyuh srotāṃsi pratipadyate/
 grīvāṃ śiraśca saṃgrhya śleṣmāṇaṃ samudīrya ca//
 karoti pīnaṃ tena ruddho ghurghurukaṃ tathā/
 atīva tīvravegāṃ ca śvāsaṃ prānaprapīḍakam//
 pratābhyatyativegācca kāsate sannirudhyate/
 pramohaṃ kāsamānaśca sa gacchati muhurmuhuh//
 śleṣmaṇyamucyamāne tu bhṛśaṃ bhavati duḥkhitaḥ/
 tasyaiva ca vimokṣānte muhūrtaṃ labhate sukham//
 athāsyoddhvamsate kaṇṭhaḥ kṛcchrācchaknoti bhāṣitum/
 na cāpi nidrāṃ labhate śayānaḥ śvāsapīḍitaḥ//
 pārśve tasyāvagrñāti śayānasya samīraṇaḥ/
 āsīno labhate saudhyamuṣṇaṃ caivābhinandati//
 ucchritākṣo lalāṭena svidyatā bhṛśamartimān/
 viśuṣkāsyo muhuh śvāso muhuścaivāvadhamyate//
 meghāmbuśītaprāgvātaiḥ śleṣmalaiścābhivardhate/
 sa yāpyastamakaśvāsaḥ sādhyo vā syānnavotthitaḥ//
 iti tamakaśvāsaḥ/
 jvaramūrcchāparītasya vidyāt pratamakaṃ tu tam/
 udāvartarajo+ajīrṇaklinnakāyanirodhajaḥ//
 tamasā vardhate+atyartham śītaiścāsu praśāmyati/
 majjastamasāivā+asya vidyāt saṃtamakaṃ tu tam//
 iti pratamakasaṃtamakaśvāsau/
 rūkṣāyāsodbhavaḥ koṣṭhe kṣudro vāta udīrayan/
 kṣudraśvāso na so+atyartham duḥkhenāṅgaprabādhakaḥ//
 hinasti na sa gātrāṇi na ca duḥkho yathetare/
 na ca bhojanapānānāṃ niruṇaddhyucitāṃ gatim//
 nendriyānāṃ vyathāṃ nāpi kāmci dāpādayedrujam/
 sa sādhyo ukto balinaḥ sarve cāvyaktalakṣaṇaḥ//
 iti śvāsaḥ samuddiṣṭā hikkāścaiva svalakṣaṇaiḥ/
 eṣāṃ prānahaṛā varjyā ghorāste hyāśukāriṇaḥ//
 bheṣajaiḥ sādhyayāpyāṃstu kṣipraṃ bhiṣagupācaret/
 upekṣitā daheyurhi śuṣkaṃ kakṣamivānalaḥ//
 kāraṇasthānamūlaikyādekameva cikitsitam/
 dvayorapi yathādrṣṭamṛṣibhistannibodhata//
 hikkāśvāsārditaṃ snigdhairāḍau svedairupācaret/
 ākṭam lavaṇatailena nāḍīprastarasamkaraiḥ//
 tairasya grathitaḥ śleṣmā srotaḥsvabhiviliyate/
 khāni mārḍavamāyānti tato vātānulomatā//
 yathā+adrikuñjeṣvarkāṃśutaptaṃ viṣyandate himam/
 śleṣmā taptaḥ sthīro dehe svedairviṣyandate tathā//
 svinnaṃ jñātvā tatastūrṇaṃ bhojayet snigdhamodanam/
 matsyānāṃ śūkarāṇāṃ vā rasairdadhyuttareṇa vā//
 tataḥ śleṣmaṇi saṃvṛddhe vamaṇaṃ pāyayettu tam/
 pippalīśaindhavakṣaudrairyuktaṃ vātāvirodhi yat//

nirhr̥te sukhamāpnoti sa kaphe duṣṭavigrahe/
 srotaḥsu ca viśuddheṣu caratyavihat+anilaḥ//
 līnaśceddoṣaśeṣaḥ syāddhūmaistaṁ nirharedbudhaḥ/
 haridrām patrameraṇḍamūlaṁ lākṣaṁ manaḥśilāṁ//
 sadevadārvalaṁ mām̐sīm piṣṭvā vartim prakalpayet/
 tām ghṛtāktām pibeddhūmaṁ yavairvā ghṛtasam̐yutaiḥ//
 madhūcchiṣṭaṁ sarjarasaṁ ghṛtaṁ mallakasam̐pūte/
 kṛtvā dhūmaṁ pibecchr̥ṅgaṁ bālaṁ vā snāyu vā gavām//
 syonākavardhamānānām nāḍīm śuṣkāṁ kuśasya vā/
 padmaṁ guggulaṁ lohaṁ śallakīm vā ghṛtāplutam//
 svarakṣiṇātisārāsr̥kpittadāhānubandhajān/
 madhurasnigdhāṣītādyairhikkāśvāsānupācayet//
 na svedyāḥ pittadāhārtā raktasvedātivartinaḥ/
 kṣiṇadhātubalā rūkṣā garbhīnyaścāpi pittalāḥ//
 koṣṇaiḥ kāmamurāḥkaṇṭhaṁ snehasekaiḥ saśarkaraiḥ/
 utkārikopanāhaiśca svedayen mṛdubhiḥ kṣaṇam//
 tilomāmāṣagodhūmacūrṇairvātaharaiḥ saha/
 snehaiścotkārikā sāmlaiḥ saksīrairvā kṛtā hitā//
 navajvarāmadoṣeṣu rūkṣasvedaṁ vilaṅghanam/
 sam̐kṣyollekhanam vā+api kārayellavaṇāmbunā//
 atiyogoddhataṁ vātaṁ dṛṣṭvā vātaharairbhiṣak/
 rasādyairnātiśītoṣṇairabhyaṅgaiśca śamaṁ nayet//
 udāvarte tathā++ādhmāne mātuluṅgāmlavetasaiḥ/
 hiṅgupīlubiḍaiścānnaṁ yuktaṁ syādanulomanam//
 hikkāśvāsāmayī hyeko balavān durbal+aparaḥ/
 kaphādhikastathainaiko rūkṣo bahvanilo+aparaḥ//
 kakādhike balasthe ca vamaṇam savirecanam/
 kuryāt pathyāśine dhūmalehādīśamanam tataḥ//
 vātikān durbalān bālān vṛddhām̐ścānilasūdanaiḥ/
 tarpayedeva śamanaiḥ snehayūśarasādibhiḥ//
 anutkliṣṭakaphāsvinnadurbalānām viśodhanāt/
 vāyurlabdhāspado marma saṁśoṣyāśu haredasūn//
 dṛḍhān bahukaphām̐stasmādrasairānūpavārijaiḥ/
 tṛptānviśodhayetsvinnān br̥m̐hayeditarān bhiṣak//
 barhitittiridakṣāśca jāṅgalāśca mṛgadvijāḥ/
 daśamūlīrase siddhāḥ kaulatthe vā rase hitāḥ//
 nidigdhikām bilvamadhyam karkaṭākhyām durālabhām/
 trikaṇṭakaṁ guḍūcīm ca kulatthām̐śca sacitrakān//
 jale paktvā rasaḥ pūtaḥ pippalīghṛtabharjitāḥ/
 sanāgaraḥ salavaṇaḥ syādyūṣo bhojane hitāḥ//
 rāsnām balām pañcamūlaṁ hrasvaṁ mudgān sacitrakān/
 paktvā+ambhasi rase tasmin yūṣaḥ sādhyāśca pūrvavat//
 pallavānmātuluṅgasya nimbasya kulakasya ca/
 paktvā mudgām̐śca savyoṣān kṣārayūṣam vipācayet//
 dattvā salavaṇam kṣāram śigrūṇi maricāni ca/
 yuktyā saṁsādhito yūṣo hikkāśvāsavikāranut//
 kāsamardakapatrāṇām yūṣaḥ śobhāñjanasya ca/
 śuṣkamūlakayūṣaśca hikkāśvāsānivāraṇaḥ//
 sadadhivyoṣasarpīsko yūṣo vārtākajo hitāḥ/
 śālīṣaṣṭikagodhūmayavānnānyanavāni ca//
 hiṅgusauvarcalājībīḍapauṣkaracitrakaiḥ/

siddhā karkaṭaśṛṅgyā ca yavāgūḥ śvāsahikkinām//
 daśamūlīśaṭīrasnāpippalīmūlapauṣkaraiḥ/
 śṛṅgītāmalakībhārgīguḍūcīnāgarāmbubhiḥ//
 yavāgūḥ vidhinā siddhām kaśāyaṃ vā pibennaraḥ/
 kāsaḥṛdgrahapārśvārtihikkāśvāsaprasāntaye//
 puṣkarāhvaśaṭīvyoṣamātuluṅgāmlavetasaiḥ/
 yojayedannapānāni sasārpīrbiḍahiṅgubhiḥ//
 daśamūlasya vā kvāthamathavā devadāruṇaḥ/
 tṛṣito madirāṃ vā+api hikkāśvāsi pibennaraḥ//
 pāṭhām madhurasām rāsnām saralām devadāru ca/
 prakṣālya jarjarīkr̥tya surāmaṇḍe nidhāpayet//
 taṃ mandalavaṇaṃ kṛtvā bhiṣak prasṛtasammitam/
 pāyayettu tato hikkā śvāsaścaivopaśāmyati//
 hiṅgu sauvarcalaṃ kolaṃ samaṅgām pippalīm balām/
 mātuluṅgarase piṣṭamāranālena vā pibet//
 sauvarcalaṃ nāgaram ca bhārgīm dviśarkarāyutam/
 uṣṇāmbunā pibedetaddhikkāśvāsavikāranut//
 bhārgīnāgarayoḥ kalkaṃ maricakṣārayostathā/
 pītadrucitrakāṣphotāmūrvāṇaṃ cāmbunā pibet//
 madhulikā tugākṣīrī nāgaram pippalī tathā/
 utkārīkā ghr̥te siddhā śvāse pittānubandhaje//
 śvāvidhaṃ śaśamāṃsaṃ ca śallakasya ca śoṇitam/
 pippalīghṛtasiddhāni śvāse vātānubandhaje//
 suvarcalāraso dugdhaṃ ghr̥taṃ trikaṭukānvitam/
 śālyodanasyānupānaṃ vātapittānuge hitam//
 śīrīṣapuṣpasvarasaḥ saptapaṇasya vā punaḥ/
 pippalīmadhusamyuktaḥ kaphapittānuge mataḥ//
 madhukaṃ pippalīmūlaṃ guḍo &gośvaśakṛdrasaḥ/
 ghr̥taṃ kṣaudraṃ kāsaśvāsahikkābhiṣyandinām śubham//
 kharāśvoṣṭravārāhāṇaṃ meṣasya ca gajasya ca/
 śakṛdrasaṃ bahukaphe caikaikaṃ madhunā pibet//
 kṣāraṃ cāpyaśvagandhāyā lihyānnā kṣaudrasarpiṣā/
 mayūrapādanālaṃ vā śakalaṃ śallakasya vā//
 &śvāvijjāṇḍakacāśāṇaṃ romāṇi kurarasya vā/
 &śṛṅgyekadviśaphānāṃ vā carmāsthīni khurāmstathā//
 sarvāṇyekaikaśo vā+api dagdhvā kṣaudraghr̥tānvitam/
 cūrṇaṃ līdhvā jayet kāsaṃ hikkām śvāsaṃ ca dāruṇaṃ//
 ete hi kaphasaṃruddhagati-&prāṇaprakopajāḥ/
 tasmāttanmārgaśuddhyartham deyā lehā na niṣkaphe//
 kāsine cchardanaṃ dadyāt svarabhaṅge ca buddhimān/
 vātaśleṣmaharairyuktaṃ tamake tu virecanam//
 udīryate bhṛṣataraṃ mārgarodhādvahajalam/
 yathā tathā+anilastasya mārgaṃ nityaṃ viśodhayet//
 śaṭīcorakajīvantīvantīvaṇmustaṃ puṣkarāhvayam/
 surasaṃ tāmalakyelā pippalyaguru nāgaram//
 vālakaṃ ca samaṃ cūrṇaṃ kṛtvā+aṣṭaguṇaśarkaram/
 sarvathā tamake śvāse hikkāyām ca prayojayet//
 muktāpravālavaidūryaśaṅkhasphaṭikamañjanam/
 &sasāragandhakācārkaśūksmailālavaṇadvayam//
 tāmrāyorajasī rūpyaṃ &sasaugandhikasīsakam/
 jātīphalaṃ śaṇḍabījamapāmārgasya taṇḍulāḥ//

eṣāṃ pāṇitalaṃ cūrṇaṃ tulyānāṃ kṣaudrasarpiṣā/
 hikkāṃ śvāsaṃ ca kāsaṃ ca liḍhamāsu niyacchati//
 añjanāttimiraṃ kācaṃ nīlikāṃ puṣpakāṃ tamaḥ/
 &malyaṃ kaṇḍūmabhiṣyandamarma caiva praṇāśayet//
 iti muktādyāṃ cūrṇaṃ/
 śaṭīpuṣkaramūlānāṃ cūrṇamāmalakasya ca/
 madhunā saṃyutaṃ lehyaṃ cūrṇaṃ vā kālaloḥajam//
 saśarkarāṃ tāmalaḥkīm drākṣāṃ gośvaśakṛdrasam/
 tulyaṃ guḍaṃ nāgaraṃ ca prāśayennāvayettathā//
 laśunasya palāṇḍorvā mūlaṃ gr̥ñjanakasya vā/
 nāvayeccandanaṃ vā+api nārīkṣīreṇa saṃyutaṃ//
 sukhoṣṇaṃ ghr̥tamaṇḍaṃ vā saindhavenāvacūrṇitaṃ/
 nāvayenmāksikīm viṣṭhāmalaḥtakarasena vā//
 nārīkṣīreṇa siddhaṃ vā sarpirmadhurakairapi/
 pītaṃ nasto niṣiktaṃ vā sadyo hikkāṃ niyacchati//
 sakṛduṣṇaṃ sakṛchītaṃ vyatyāsāddhikkināṃ payaḥ/
 pāne nastah̥kriyāyāṃ vā śarkarāmadhusaṃyutaṃ//
 adhobhāḡairghṛtaṃ siddhaṃ sadyo hikkāṃ niyacchati/
 pippalīmadhuyuktau vā rasau dhātrīkapitthayoḥ//
 lājālākṣāmadhudrākṣāpippalyaśvaśakṛdrasān/
 lihyāt kolamadhudrākṣāpippalīnāgarāṇi vā//
 śītāmbusekaḥ sahasā trāso vismāpanaṃ bhayaṃ/
 krodhaharṣapriyodvegā hikkāpracyāvanā matāḥ//
 hikkāśvāsavikārāṇāṃ nidānaṃ yat prakīrtitaṃ/
 varjyamārogyakāmaistaddhikkāśvāsavikāribhiḥ//
 &hikkāśvāsānubandhā ye śuṣkoraḥkaṇṭhatālukaḥ/
 prakṛtyā rūkṣadehāśca sarpirbhistānupācaret//
 daśamūlarase sarpirdadhimaṇḍe ca sādhayet/
 kṛṣṇāsauvarcalakṣāravayaḥsthāhiṅguorakaiḥ//
 kāyasthaya ca tat pānāddhikkāśvāsau praṇāśayet/
 tejovatyabhayā kuṣṭhaṃ pippalī kaṭurohiṇī//
 bhūtikaṃ pauṣkaraṃ mūlaṃ palāśāścittrakaḥ śaṭī/
 sauvarcalaṃ tāmalaḥkī saindhavaṃ bilvapeśikā//
 tālīśapatraṃ jīvantī vacā tairakṣasaṃmitaiḥ/
 hiṅgupādaighṛtaprasthaṃ pacettoye caturguṇe//
 etadyathābalaṃ pītva hikkāśvāsau jayennaraḥ/
 &śoṭhānilārśograhaṇīhṛtpārśvaruja eva ca//
 iti tejovatyādighṛtaṃ/
 manah̥śilāsarjarasālākṣārajanipadmakaiḥ/
 mañjiṣṭhailaiśca karṣāṃśaiḥ prasthaḥ siddho ghr̥tāddhitaḥ//
 jīvanīyopasiddhaṃ vā sakṣaudraṃ lehayedghṛtaṃ/
 tryūṣaṇaṃ dādhiḥkaṃ vā+api pibedvāsāghṛtaṃ tathā//
 iti manah̥śilādighṛtaṃ/
 yatkiṃcit kaphavātaghnamuṣṇaṃ vātānulomanam/
 bheṣajaṃ pānamannaṃ vā taddhitaṃ śvāśahikkine//
 vātakṛdvā kaphaharaṃ kaphakṛdvā+anilāpahaṃ/
 kāryaṃ naikāntikaṃ tābhyāṃ prāyaḥ śreyo+anilāpahaṃ//
 sarveṣāṃ br̥mhaṇe hyalpaḥ śakyaśca prāyaśo bhavet/
 &nātyarthaṃ śamane+apāyo bhṛśo+aśakyaśca karśane//
 tasmācchuddhānaśuddhaṃśca śamanairbr̥mhaṇairapi/
 hikkāśvāsārditāñjantūn prāyaśaḥ samupācaret//

tatra ślokaḥ---durjayatve samutpattau kriyaikatve ca kāraṇam/
liṅgaṃ pathyaṃ ca hikkānāṃ śvāsānāṃ ceha darśitam//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+apṛāpte dṛḍhabalasampūrite cikitsāsthāne
hikkāśvāsacikitsitaṃ nāma saptadaśo+adhyāyaḥ//17//

6.17 aṣṭādaśo+adhyāyaḥ/

athātaḥ kāsacikitsitaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyāḥ// tapasā yaśasā dhṛtyā dhiyā ca parayā+anvitaḥ/
ātreyāḥ kāsasāntyartham prāha siddham cikitsitaṃ//
vātādijāstrayo ye ca kṣatajaḥ kṣayajastathā/
pañcaite syurnṛṇām kāsā vardhamānāḥ kṣayapradāḥ//
pūrvarūpaṃ bhavetteṣāṃ śūkapūrṇagalāsyatā/
kaṇṭhe kaṇḍūśca bhojyānāmavarodhaśca jāyate//
adhaḥpratihatō vāyurūrdhvasrotasamāśritaḥ/
udānabhāvamāpannaḥ kaṇṭhe saktastathorasi//
āviśya śirasā khāni sarvāṇi pratipūrayan/
ābhañjannākṣipan deham hanumanye tathā+akṣiṇī//
netre pṛṣṭhamuraḥpārśve nirbhujya stambhayamstataḥ/
śuṣko vā sakapho vā+api kasanātkāsa ucyate//
pratighātaviśeṣeṇa tasya vāyoḥ saramhasaḥ/
&vedanāśabdavaiśiṣṭyaṃ kāsānāmupajāyate//
rūkṣaśītaśayālpapramitānaśanam striyaḥ/
vegadhāraṇamāyāso vātakāsapravartakāḥ//
hṛtpārśvoraḥśūlasvarobhedakaro bhṛśam/
śuṣkoraśkaṇṭhavaktrasya hṛṣṭalomnaḥ pratāmyataḥ//
nirghoṣadainyastananadaurbalyakṣobhamohakṛt/
śuṣkakāsaḥ kapham śuṣkam kṛcchrānmuktvā+alpatām vrajet//
snigdhamlalavaṇoṣṇaiśca bhuktapītaiḥ praśāmyati/
ūrdhvvavātasya jīrṇe+anne vegavānmāruto bhavet//
kaṭukoṣṇavidāhyamlakṣārāṇāmatisēvanam/
pittakāsaḥ krodhaḥ saṃtāpaścāgnisūryajaḥ//
pītaniṣṭhīvanākṣitvaṃ tiktāsyatvaṃ svarāmayaḥ/
urodhūmāyanaṃ tṛṣṇā dāho moho+arucirbhramaḥ//
pratataṃ kāsamānaśca jyotīmśiva ca paśyati/
śleṣmāṇam pittaśamṛṣṭam niṣṭhīvati ca paittike//
gurvabhiṣyandimadhurasnigdhasvapnāviceṣṭanaiḥ/
vṛddhaḥ śleṣmā+anilaṃ ruddhvā &kaphakāsaṃ karoti hi//
mandāgnitvārucicchardipīnasotkleśagauravaiḥ/
lomaharṣāsyamādhuryakledasaṃsadanauryutam//
bahulaṃ madhuraṃ snigdham niṣṭhīvati ghaṇam kapham/
kāsamāno hyarug vakṣaḥ saṃpūrṇamiva manyate//
ativyavāyabhārādhvayuddhāśvagajavigrahaiḥ/
rūkṣasyoraḥ kṣataṃ vāyurgrhītvā kāsamāvahet//
sa pūrvam kāsate śuṣkam tataḥ ṣṭhīvet saṇṇitam/
kaṇṭhena rujatā+atyartham virugṇeneva corasā//
sūcibhiriva tīkṣṇābhistudyamānena śūlinā/
duḥkhasparśona śūlena bhedapīḍābhitāpinā//
parvabhedaajvaraśvāsātṛṣṇāvaisvaryapīḍitaḥ/
pārāvata ivākūjan kāsavegātkṣatodbhavāt//
viṣamāsātmyabhojyātivyavāyādveganigrahāt/
ghṛṇinām śocatām nṛṇām vyāpanne+agnau trayo malāḥ//

kupitāḥ kṣayajaṃ kāsaṃ kuryurdehakṣayapradam/
 kurgandhaṃ haritaṃ raktaṃ śthīvet pūyopamaṃ kapham//
 sthānādutkāsamānaśca hr̥dayaṃ manyate &cyutam/
 akasmāduṣṇaśītārto bahvāśī durbalaḥ kṛśaḥ//
 snigdhaḥchamukhavarṇatva &śrīmaddarśanalocanaḥ/
 pāṇipādatalaiḥ ślakṣṇaiḥ &satatāsūyako ghr̥ṇī//
 jvaro miśrākṛtistasya pārśvaruk pīnaso+aruciḥ/
 &bhinnasaṃhatavarcastvaṃ svarabhedo+animittataḥ//
 ityeṣa kṣayajaḥ kāsaḥ kṣīṇānāṃ dehanāśanaḥ/
 sādhyo balavatāṃ vā syādyāpyastvevaṃ kṣatottthitaḥ//
 navau kadācit sidhyetāmetau pādaguṇānvitau/
 sthaviṛāṇāṃ jarākāsaḥ sarvo yāpyaḥ prakīrtitaḥ//
 trīnsādhyānsādhayetpūrvān pathyairyāpyāmśca yāpayet/
 cikitsāmata ūrdhvaṃ tu śṛṇu kāsaniḥarhiṇīm//
 rūkṣasyānilajaṃ kāsamādaḥ snehairupācaret/
 sarpirbhirbastibhiḥ peyāyūṣakṣīrarasādibhiḥ//
 vātaghnasiddhaiḥ snehādyairdhūmairlehaiśca yuktitaḥ/
 abhyaṅgaiḥ pariṣekaiśca snigdhaiḥ svedaiśca buddhimān//
 bastibhirbaddhaviḍvātaṃ śuṣkordhṛvaṃ cordhṇavabhaktikaiḥ/
 ghr̥taiḥ sapittaṃ sakaphaṃ jayet snehavirecanaḥ//
 kaṇṭakārīgudūcibhyāṃ pṛthak triṃśatpalādrase/
 prasthaḥ siddho ghr̥tādvātakāsanudvahnidīpanaḥ//
 iti kaṇṭakārīghṛtam/
 pippalīpippalīmūlacavyacitrakanāgaraiḥ/
 dhānyapāṭhāvacārāsnāyaṣṭyāhvakṣārahiṅgubhiḥ//
 kolamātrairghṛtaprasthādaśamūlīrasādhake/
 siddhāccaturthikāṃ pītva peyāmaṇḍaṃ pibedanu//
 tacchvāsakāsaḥr̥tpārśvagrahaṇīdoṣagulanut/
 pippalyādyam ghr̥taṃ caitadātreyeṇa prakīrtitam//
 iti pippalyādighṛtam/
 tryūṣaṇaṃ triphalāṃ drākṣāṃ kāśmaryāṇi parūṣakam/
 dve pāṭhe devadārvṛddhiṃ svaguptāṃ citrakaṃ śaṭīm//
 &brāhmīṃ tāmalakīṃ medāṃ kākanāsāṃ śatāvarīm/
 trikaṇṭakaṃ vidārīm ca piṣṭvā karṣasamaṃ ghr̥tāt//
 prasthaṃ caturguṇe kṣīre siddhaṃ kāsaharaṃ pibet/
 jvaragulmāruciḥplīhaśīrohr̥tpārśvaśūlanut//
 kāmālārśo+anilāṣṭhīlākṣataśoṣakṣayāpaham/
 tryūṣaṇaṃ nāma vikhyātametaḥghṛtamanuttamam//
 iti tryūṣaṇādyam ghr̥tam/
 drone+apāṃ sādhyedrāsnāṃ daśamūlīm śatāvarīm/
 palikāṃ māṇikāṃśamstu kulatthānbadarānyavān//
 tulārdhaṃ cājamāṃsasya pādaśeṣeṇa tena ca/
 ghr̥tāḍhakaṃ samakṣīraṃ jīvanīyaiḥ palonmitaiḥ//
 siddhaṃ taddaśabhiḥ kalkairnasyapānānuvāsanaḥ/
 samīkṣya vātarogeṣu yathāvasthaṃ prayojayet//
 pañcakāśān śīraḥkampaṃ śūlaṃ vaṅkṣaṇayonijam/
 sarvāṅgaikāṅgarogāmśca saplīhordhvānilāñjayet//
 iti rāsnāghṛtam/
 viḍaṅgaṃ nāgaraṃ rāsnā pippalī hiṅgu saindhavam/
 bhārgī kṣāraśca taccūrṇaṃ pibedvā ghr̥tamātrayā//
 sakaphe+anilaje kāse śvāsahikkāhatāgniṣu/

dvau kṣārau pañcakolāni pañcava lavaṇāni ca//
 śaṭināgarakodīcyakalkaṃ vā vastragālitam/
 pāyayeta ghr̥tonmiśraṃ vātakāsanibarhaṇam//
 durālabhām śaṭim drākṣām śṛṅgaveraṃ sitopalām/
 lihyāt karkaṭaśṛṅgim ca kāse tailena vātaje//
 duḥsparśām pippalim mustam bhārgim karkaṭakim śaṭim/
 purāṇaguḍatailābhyām cūrṇitam vā+api lehayet//
 viḍaṅgam saindhavam kuṣṭham vyoṣam hiṅgu manaḥśilām/
 &madhusarpiryutam kāśahikkāśvāsam jayellihan//
 citrakam pippalimūlam vyoṣam hiṅgu durālabhām/
 śaṭim puṣkaramūlam ca śreyasim surasam vacām//
 bhārgim chinnaṛuhām rāsnām śṛṅgim drākṣām ca kārṣikān/
 &kalkānardhatulākvaṭhe nidigdhyāḥ palaviṃśatim//
 dattvā matsyaṇḍikāyāśca ghr̥tācca kuḍavam pacet/
 siddham śitam pṛthak kṣaudrapippalikūḍavānvitam//
 catuṣpalam tugākṣīryāścūrṇitam tatra dāpayet/
 lehayet kāśaḥdrogaśvāśgulmanivāraṇam//
 iti citrakādilehaḥ/
 daśamūlim svayaṅguptam śaṅkhapuṣpim śaṭim balām/
 hastipippalyapāmārgapippalimūlacitrakān//
 bhārgim puṣkaramūlam ca dvipalāṃśam yavāḍhakam/
 haritakiśatam caikaṃ jale pañcāḍhake pacet//
 yavaiḥ svinnaiḥ kaśāyam tam pūtam taccābhayāśatam/
 pacedguḍatulām dattvā kuḍavam ca pṛthagghṛtāt//
 tailāt sapippalīcūrṇāt siddhaśīte ca māḥśikāt/
 lihyāddve cābhaye nityamataḥ khādedrasāyanāt//
 tadvalīpalitam hanti varṇāyurbalavardhanam/
 pañcakāsān kṣayam śvāsam hikkām ca viṣamajvaram//
 hanyāttathā+arśograhaṇīhṛdrogārucipīnasān/
 agastyavihitam śreṣṭham rasāyanamidam śubham//
 ityagastyaharītakī/
 saindhavam pippalim bhārgim śṛṅgaveraṃ durālabhām/
 dāḍimāmlena koṣṇena bhārgināgaramambunā//
 &pibet khadirasāram vā madirādhimastubhiḥ/
 athavā pippalikalkam ghr̥tabhr̥ṣṭam sasaindhavam//
 śirasah pīḍane srāve nāsāyā hṛdi tāmyati/
 kāsapratīśyāyavatām dhūmam vaidyaḥ prayojayet//
 daśāṅgulonmitām nāḍimathavā+aṣṭāṅgulonmitām/
 śarāvasamputacchidre kṛtvā jihmām vicakṣaṇaḥ//
 vairecanaṃ mukhenaiva kāsavān dhūmamāpibet/
 tamuraḥ kevalam prāptam mukhenaivodvamet punaḥ//
 sa hyasya taikṣṇyādvicchidya śleṣmānamurasi sthitam/
 niṣkṛṣya śamayet kāsam vātaśleṣmasamudbhavam//
 manaḥśilālamadhukamāmsimusteṅgudaiḥ pibet/
 dhūmam tasyānu ca kṣīram sukhoṣam saguḍam pibet//
 eṣa kāsān pṛthagdoṣasannipātasamudbhavān/
 dhūmo hanyādasamsiddhānanyairyogaśatairapi//
 prapaunḍarikam madhukam śārṅgeṣṭam samanaḥśilām/
 maricam pippalim drākṣāmelām surasamañjarim//
 kṛtvā vartim pibeddhūmam kṣaumacelānuvartitām/
 ghr̥tāktāmanu ca kṣīram guḍodakamathāpi vā//

manahsilailāmaricakṣārāñjanakuṭannaṭaiḥ/
 &vaṃśalekhanasevyālakṣaumalaktakarohiṣaiḥ//
 pūrvakalpena dhūmo+ayaṃ sānupāno vidhīyate/
 manahsilāle tadvacca pippalīnāgaraiḥ saha//
 tvagaingudī br̥hatyau dve tālamūlī manahsilā/
 kārpāsāsthyaśvagandhā ca dhūmaḥ kāsavināśanaḥ//
 grāmyānūpaudakaiḥ śāliyavagodhūmaśṣṭikān/
 rasairmāśātmaguptānāṃ yūṣairvā bhojayeddhītān//
 yavānīpippalībilvamadhanāgaracitrakaiḥ/
 rāsnājājīpr̥thakparṇīpalāśaṣaṭīpauṣkaraiḥ//
 snigdhāmlalavaṇāṃ siddhāṃ peyāmanilaje pibet/
 kaṭīhr̥tpārśvakoṣṭhārtiśvāsahikkāpraṇāśinīm//
 daśamūlarase tadvatpañcakolaguḍānvitām/
 siddhāṃ samatilāṃ dadyātkṣīre vā+api sasaindhavām//
 mātṣyakaukkuṭavārāhairāmiṣairvā ghṛtānvitām/
 &siddhāṃ sasaindhavām peyāṃ vātakāśī pibennaraḥ//
 vāstuko vāyasīśakāṃ mūlakāṃ suniṣaṇṇakam/
 snehāstailādayo bhakṣyāḥ kṣīrekṣurasagaudikāḥ//
 dadhyāranālāmlaphalaprasannāpānameva ca/
 śasyate vātakāse tu svādvamlalavaṇāni ca//
 iti vātakāśacikitsā/
 paittike sakaphe kāse vamaṇaṃ sarpiṣā hitam/
 tathā madanakāśmaryamadhukakkathitairjalaiḥ//
 yaṣṭyāhvaphalakalkairvā vidārīkṣurasāyutaiḥ/
 hr̥tadoṣastataḥ śītaṃ madhuraṃ ca kramaṃ bhajet//
 paitte tanukaphe kāse trivṛtāṃ madhuraiṛyutām/
 dadyādghanakaphe tiktairvirekārthe yutāṃ bhiṣak//
 snigdhāstāstanukaphe rūkṣaśītaḥ kaphe ghane/
 kramaḥ kāryaḥ paraṃ bhojyaiḥ snehairlehaiśca śasyate//
 śrṅgātakaṃ padmabījaṃ nīlisārāṇi pippalī/
 pippalīmustayaṣṭyāhvadrākṣāmūrvāmahaūśadham//
 lājā+amṛtaphalā drākṣā tvakkṣīrī pippalī sitā/
 pippalīpadmakadrākṣā br̥hatyāśca phalādrasāḥ//
 kharjūraṃ pippalī vāṃśī śvadaṃṣṭrā ceti pañca te/
 ghṛtakṣaudrayutā lehāḥ ślokārdhaiḥ pittakāsinām//
 śarkarācandanadrākṣāmadhudhātṛīphalotpalaiḥ/
 paitte, samustamaricaḥ sakaphe, saghr̥to+anile//
 mṛdvīkārdhaśatāṃ triṃśatpippalīḥ śarkarāpalam/
 lehayenmadhunā gorvā &kṣīrapaṃ ca śakṛdrasam//
 tvagelāvyoṣamṛdvīkāpippalīmūlapauṣkaraiḥ/
 lājāmustaṣaṭīrāsnādhātṛīphalabibhītakaiḥ//
 śarkarākṣaudrasarpīrbhirlehaḥ kāsavināśanaḥ/
 śvāsaṃ hikkāṃ kṣayaṃ caiva hr̥drogaṃ ca praṇāśayet//
 pippalyāmalakāṃ drākṣāṃ lākṣāṃ lājāṃ sitopalām/
 kṣīre paktvā ghaṇaṃ śītaṃ lihyāt kṣaudrāṣṭabhāgikam//
 vidārīkṣumṛñālānāṃ rasān kṣīraṃ sitopalām/
 pibedvā madhusaṃyuktaṃ pittakāśaharaṃ param//
 madhuraiṛjāṅgalarasaiḥ śyāmākayavakodravāḥ/
 mudgādiyūṣaiḥ śākaiśca tiktakairmātrayā hitāḥ//
 ghanaśleṣmaṇi lehāstu tiktakā madhusaṃyutāḥ/
 śālayaḥ syustanukaphe ṣaṣṭikāśca rasādibhiḥ//

śarkarāmbho+anupānārthaṃ drākṣekṣūṇāṃ rasāḥ payaḥ/
 sarvaṃ ca madhuraṃ śītamavidāhi praśasyate//
 kākoliḥṛhatīmedāyugmaiḥ savṛṣanāgaraiḥ/
 pittaḥkāse rasān kṣīraṃ yūṣāṃścāpyupakalpayet//
 śarādīpañcamūlasya pippalīdrākṣayostathā/
 kaṣāyeṇa śṛtaṃ kṣīraṃ pibet samadhuśarkaram//
 sthīrāsītāpṛṣṇiparnīśrāvaṇīḥṛhatīyugaiḥ/
 jīvakaṛṣabhakākoliṭāmalakyaḥddhijīvakaiḥ//
 śṛtaṃ payaḥ pibet kāsī jvarī dāhī kṣatakṣayī/
 tajjaṃ vā sādhaṇet sarpiḥ sakṣīrekṣurasam bhiṣak//
 jīvakaḍyairmadhurakaiḥ phalāścābhiṣukādibhiḥ/
 kalkaistrikārṣikaiḥ siddhe pūtaśīte pradāpayet//
 śarkarāpippalīcūrṇaṃ tvakkṣīryā maricasya ca/
 śṛṅgāṭakasya cāvāpya kṣaudragarbhānpalonmitān//
 guḍān godhūmacūrṇena kṛtvā khādeddhitāśanaḥ/
 śukrāśṛṅgoṣaśoṣeṣu kāse kṣīṇakṣateṣu ca//
 śarkarānāgarodīcyam kaṇṭakārīm śaṭīm samam/
 piṣṭvā rasaṃ pibetpūtaṃ vastreṇa ghṛtamūrccitam//
 mahiṣyajāvigokṣīradhātṛīphalarasaiḥ samaiḥ/
 sarpiḥ siddham pibedyuktyā pittaḥkāsanibarhaṇam//
 iti pittaḥkāśacikitsā/
 balinaṃ vamanairāḍau śodhitam kaphakāsinam/
 yavānnaiḥ kaṭurūkṣoṣṇaiḥ kaphaghnaścāpyupācareṭ//
 pippalīkṣārikairiyūṣaiḥ kaulatthairmūlakasya ca/
 laḡhūnyannāni bhuñjīta rasairvā kaṭukānvitaiḥ//
 dhānvabailarasaiḥ snehaistilasarsapabilvajaiḥ/
 madhvamloṣṇāmbutakraṃ vā madyam vā nigadam pibet//
 pauṣkarāragvadham mūlaṃ paṭolaṃ tairniśāsthitam/
 jalaṃ madhuyutaṃ peyaṃ kāleṣvannasya vā triṣu//
 kaṭphalaṃ kattṛṇam bhārgīm mustam dhānyam vacābhaye/
 śuṇṭhīm parpaṭakam śṛṅgīm surāhvam ca śṛtaṃ jale//
 madhuhiṅguyutaṃ peyaṃ kāse vātakaphātmake/
 kaṇṭharoge mukhe śūne śvāsahikkājvareṣu ca//
 pāṭhām śuṇṭhīm mūrvām gavākṣīm mustapippalīm/
 piṣṭvā gharmāmbunā hiṅgusaindhavābhyām yutām pibet//
 nāgarātiviṣe mustam śṛṅgīm karkaṭakasya ca/
 harītakīm śaṭīm caiva tenaiva vidhinā pibet//
 tailabhṛṣṭam ca pippalyāḥ kalkākṣam sasitopalam/
 pibedvā śleṣmakāsaghnam kulattharasasamyutam//
 kāsamardāśvaviṭbhṛṅgarājavārtākajo rasah/
 sakṣaudraḥ kaphakāsaghnah surasasyāsitasya ca//
 devadāru śaṭī rāsnā karkaṭākhyā durālabhā/
 pippalī nāgaram mustam pathyādhātṛīsitopalāḥ//
 madhutailayutāvetau lehau vātānuge kaphe/
 pippalī pippalīmūlaṃ citrako hastipippalī//
 pathyā tāmalakī dhātṛī bhadramustā ca pippalī/
 devadārvabhayā mustam pippalī viśvabhēṣajam//
 viśālā pippalī mustam trivṛtā ceti lehayet/
 caturo madhunā lehān kaphakāsaharān bhiṣak//
 sauvarcalābhayādhātṛīpippalīkṣāranāgaram/
 cūrṇitam sarpiṣā vātakaphakāsaharam pibet//

daśamūlāḍhake prasthaṃ ghṛtasyākṣasamaiḥ pacet/
 puṣkarāhvaśaṭībilvasurasavyoṣahiṅgubhiḥ//
 peyānupānaṃ tat peyaṃ kāse vātakaphātmake/
 śvāsarogeṣu sarveṣu kaphavātātmakeṣu ca//
 iti daśamūlāḍighṛtam/
 samūlaphalapatrāyāḥ kaṇṭakāryā rasāḍhake/
 ghṛtaprasthaṃ balāvyoṣaviḍaṅgaśaṭicitrakaiḥ//
 sauvarcalayavakṣārapippalīmūlapauṣkaraiḥ/
 vṛścīrabṛhatīpathyāyavānīdāḍimardhibhiḥ//
 drākṣāpunarnavācavyadurāmbhāmlavetasaiḥ/
 śrṅgītāmalakībārgīrāsnāgokṣurakaiḥ pacet//
 kalkaistat sarvakāseṣu hikkāśvāseṣu śasyate/
 kaṇṭakārighṛtaṃ hyetat kaphavyādhinisūdanam//
 iti kaṇṭakārighṛtam/
 kulattharasayuktaṃ vā pañcakolaśṛtaṃ ghṛtam/
 pāyayet kaphaje kāse hikkāśvāse ca śasyate//
 iti kulatthāḍighṛtam/
 dhūmāṃstāneva dadyācca ye proktā vātakāsinām/
 koṣātakīphalānmadhyaṃ pibedvā samanaḥśilam//
 tamakaḥ kaphakāse tu syāccet pittānubandhajaḥ/
 pittakāśakriyāṃ tatra yathāvasthaṃ prayojayet//
 vāte kaphānubandhe tu kuryāt kaphaharīm kriyām/
 pittānubandhayorvātakaphayoḥ pittanāśinīm//
 ārdre virūkṣaṇaṃ, śuṣke snigdhaṃ, vātakaphātmake/
 kāse+annapānaṃ kaphaje sapitte tiktasaṃyutam//
 iti kaphajakāśacikitsā/
 kāsamātyayikaṃ matvā kṣatajaṃ tvarayā jayet/
 madhurairjīvanīyaiśca balamāṃsavivardhanaiḥ//
 pippalī madhukaṃ piṣṭaṃ kārṣikaṃ sasitopalam/
 prāsthikaṃ gavyamājaṃ ca kṣīramikṣurasastathā//
 yavagodhūmamṛdvīkācūrṇamāmālakādrasaḥ/
 tailaṃ ca prasṛtāṃśāni tat sarvaṃ mṛdunā+agninā//
 pacellehaṃ ghṛtakṣaudrayuktaḥ sa kṣatakāśahā/
 śvāsahr̥drogakārśyeṣu hito vṛddhe+alparetasi//
 kṣatakāśābhībhūtānāṃ vṛttiḥ syāt pittakāśikī/
 kṣīrasarpirmadhuprāyā saṃsarge tu viśeṣaṇaṃ//
 vātapittārdite+abhyaṅgo gātrabhede ghṛtairhitaḥ/
 tailairmārutarogaghnaḥ pīḍyamāne ca vāyunā//
 hṛtpārśvārtiṣu pānaṃ syājīvanīyasya sarpiṣaḥ/
 sadāhaṃ kāsino raktaṃ ṣṭhīvataḥ sabale+anale//
 māṃsocitebhyaḥ kṣāmebhyo lāvādīnāṃ rasā hitāḥ/
 tṛṣṇārtānāṃ payaśchāgaṃ śaramūlāḍibhiḥ śṛtaṃ//
 rakte srotobhya āsyādvā+apyāgate kṣīrajaṃ ghṛtam/
 nasyaṃ pānaṃ yavāgūrvā śrānte kṣāme hatānale//
 stambhāyāmeṣu mahatīm mātrām vā sarpiṣaḥ pibet/
 kuryādvā vātarogaghnaṃ pittaraktāvirodhi yat//
 nivṛtte kṣatadoṣe tu kaphe vṛddha & uraḥ kṣate/
 dālyate kāsino yasya sa dhūmānnā pibedimān//
 dve mede madhukraṃ dve ca bale taiḥ kṣaumatāktakaiḥ/
 vartitairdhūmamāpīya jīvanīyaghṛtaṃ pibet//
 manahśilāpalāśājagandhātvakkṣīrināgaraiḥ/

bhāvayitvā pibet kṣaumamanu cekṣugudodakam//
 piṣṭvā manaḥśilāṃ tulyāmārdrayā vaṭaśuṅgayā/
 sasarpiṣkam pibeddhūmaṃ tittiripratibhojanam//
 bhāvitam jīvanīyairvā kuliṅgāṇḍarasāyutaiḥ/
 kṣaumaṃ dhūmaṃ pibet kṣīraṃ śṛtaṃ cāyogudairanu//
 iti kṣatajakāsacikitsā/
 saṃpūrṇarūpaṃ kṣayajaṃ durbalasya vivarjayet/
 navotthitaṃ balavataḥ pratyākhyāyācāret kriyāṃ//
 tasmai bṛmhaṇamevādaḥ kuryādagneśca dīpanam/
 bahudoṣāya sasnehaṃ mṛdu dadyādvirecanam//
 śaṃpākena trivṛtayā mṛdvīkārasayuktayā/
 tilvakasya kaṣāyeṇa vidārīsvarasena ca//
 sarpiḥ siddham pibedyuktyā kṣīnadeho viśodhanam/
 (hitaṃ taddehabalayorasya saṃrakṣaṇam &matam//)
 pitte kaphe ca saṃkṣīṇe parikṣīṇeṣu dhātuṣu/
 ghṛtaṃ karkaṭakīkṣīradvibalāsādhitaṃ pibet//
 vidārībhiḥ kadambairvā tālasasyaistathā śṛtam/
 ghṛtaṃ payasā mūtrasya vaivarnye kṛcchranirgame//
 sūne savedane meḍhre pāyau saśroṇivamkṣaṇe/
 ghṛtamaṇḍena &madhunā+anuvāsyō miśrakeṇa vā//
 jāṅgalaiḥ pratibhuktasya vartakādyā bileśayāḥ/
 kramaśaḥ prasahāścaiva prayojyāḥ piśitāśinaḥ//
 auṣṇyāt pramāthibhāvācca srotobhyaścyāvayanti te/
 kaphaṃ, śuddhaiśca taiḥ puṣṭiṃ kuryātsamyagvahanrasaḥ//
 dvipaṇcamūlītriphalācavikābhārgicitrakaiḥ/
 kulatthapippalīmūlapāṭhakolayavairjale//
 śṛtairnāgaraduḥsparśāpippalīsaṭipauṣkaraiḥ/
 kalaiḥ karkaṭaśṛṅgā ca samaiḥ sarpirvipācayet//
 siddhe+asmiṃścūrṇitau kṣārau dvau pañca lavaṇāni ca/
 dattvā yuktyā pibenmātrāṃ kṣayakāsanipīditāḥ//
 iti dvipaṇcamūlādighṛtam/
 guḍūcīm pippalīm mūrvām haridrām śreyasīm vacām/
 nidigdhikām kāsamardaṃ pāṭhām citraṇāgaram//
 jale caturguṇe paktvā pādaśeṣeṇa tatsamam/
 siddham sarpiḥ pibedgulmaśvāsārtikṣayakāsanut//
 iti guḍūcyādighṛtam/
 kāsamardābhayāmustapāṭhākāṭphalanāgaraiḥ/
 pippalīkaṭukādrākṣākāśmaryasurasaistathā//
 akṣamātrairghṛtaprastham kṣīradrākṣārasādhake/
 pacecchoṣajvaraplihasarvakāśaharam śivam//
 dhātrīphalaiḥ kṣīrasiddhaiḥ sarpirvā+apyavacūrṇitam/
 dviguṇe dāḍimarase vipakvaṃ vyoṣasaṃyutam//
 pibedupari bhaktasya yavakṣārāghṛtaṃ naraḥ/
 pippalīguḍasiddham vā cchāgākṣīrayutaṃ ghṛtam//
 etānyagnivivṛddhyartham sarpiṃśi kṣayakāsinām/
 syurdoṣabaddhakoṣṭhoroḥsrotasām ca viśuddhaye//
 harītakīryavakvāthadvyāḍhake viṃśatiṃ pacet/
 svinnā mṛditvā tāstasmin purāṇam guḍaṣaṭpalam//
 dadyānmanaḥśilākarsaṃ karṣāṃrdham ca rasāñjanāt/
 kuḍavārdham ca pipplyāḥ sa lehaḥ śvāsakāsanut//
 iti harītakīlehaḥ/

śvāvidhaḥ sūcayo dagdhāḥ saghṛtakṣaudraśarkarāḥ/
 śvāsakāśaharā barhipāḍau vā kṣaudrasarpiṣā//
 eraṇḍapatrakṣāraṃ vā vyoṣatailaguḍānvitam/
 lihyādetena vidhinā surasairaṇḍapatrajam//
 drākṣāpadmakavārtakapippaliḥ kṣaudrasarpiṣā/
 lihyātryūṣaṇacūrṇaṃ vā purāṇaguḍasarpīṣā//
 citrakam triphalājāḥ karkaṭākhyā kaṭutrikam/
 drākṣāṃ ca kṣaudrasarpirbhyāṃ lihyādadyādguḍena vā//
 padmakam triphalāṃ vyoṣaṃ viḍaṅgaṃ suradāru ca/
 balāṃ rāsnaṃ ca tulyāni sūkṣmacūrṇāni kārayet//
 sarvairbhiḥ samaṃ cūrṇaiḥ pṛthak kṣaudraṃ ghṛtaṃ sitāṃ/
 vimathya lehayellehaṃ sarvakāśaharaṃ śivam//
 jīvantīm madhukam pāṭhāṃ tvakṣīrīm triphalāṃ śaṭīm/
 mustaile padmakam drākṣāṃ dve bṛhatyau vitunnakam//
 sārivāṃ pauṣkaram mūlaṃ karkaṭākhyāṃ rasāñjanam/
 punarnavāṃ loharajastrāyamāṇāṃ yavānikāṃ//
 bhārgīm tāmalakīmṛddhiṃ viḍaṅgaṃ dhanvayāsakam/
 kṣāracitrakacavyāmlavetasavyoṣadāru ca//
 cūrṇīkṛtya samāṃśāni lehayet kṣaudrasarpiṣā/
 cūrṇātpāṇitalaṃ pañca kāsānetad vyapohati//
 iti padmakādilehaḥ/
 lihyānmaricacūrṇaṃ vā saghṛtakṣaudraśarkaram/
 badarīpatrakalkam vā ghṛtabhrṣṭam sasaindhavam//
 &svarabhede ca kāse ca lehametaṃ prayojayet/
 patrakalkam ghṛtairbhrṣṭam tilvakasya saśarkaram//
 peyā cotkārīkā ccharditṛṭkāsāmāṭisāranut/
 gaurasarṣapagaṇḍīraviḍaṅgavyoṣacitrakāṇ/
 sābhayān sādhyettōye yavāgūṃ tena cāmbhasā//
 sasarpirlavaṇāṃ kāse hikkāśvāse sapīnase/
 pāṇḍvāmāye kṣāye &śothe kārṇāśūle ca dāpayet//
 kaṇṭakārīrase siddho mudgayūṣaḥ susaṃskṛtaḥ/
 sagaurāmalakaḥ sāmīlaḥ sarvakāśabhiṣagjitam//
 vātaghnauṣadhaniṣkvāthaṃ kṣīraṃ yūṣān rasānapi/
 vaiṣkīrapratudān bailān dāpayet kṣayakāśine//
 kṣatakāse ca ye dhūmāḥ sānupānā nidarśitāḥ/
 kṣayakāse+api tāneva yathāvasthaṃ prayojayet//
 dīpanaṃ bṛmhaṇaṃ caiva srotasāṃ ca viśodhanaṃ/
 vyatyāsātṣayakāśibhyo balyaṃ sarvaṃ hitaṃ bhavet//
 sannipātabhavo+apyeṣa kṣayakāśaḥ sudāruṇaḥ/
 sannipātahitaṃ tasmāt sadā kāryaṃ bhiṣagjitam//
 doṣānubalayogācca haredrogabalābalaṃ/
 kāśeṣveṣu garīyāṃsaṃ jānīyāduttarottaram//
 bhojyaṃ pānāni sarpīmṣi &lehāśca saha pānakaiḥ/
 kṣīraṃ sarpirguḍā dhūmāḥ kāsabhaiṣajyasamgrahaḥ//
 tatra ślokaḥ---saṃkhyā nimittaṃ rūpāṇi sādhyāsādhyatvameva ca/
 kāsānāṃ bheḍajaṃ proktaṃ garīyastvaṃ ca kāsinaḥ//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+aprāpte dṛḍhabalasampūrite cikitsāsthāne
 kāsacikitsitaṃ nāmāṣṭādaśo+adhyāyaḥ//18//

6.18 ekonaviṃśo+adhyāyaḥ/

athāto+atīśārācīkītsitaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ//

bhagavantam khalvātreyam kṛtāhnikam hutāgnihotramāsīnamṛṣigaṇaparivṛtamuttare himavataḥ pārśve vinayādupetyābhivādyā cāgniveśa uvāca --- bhagavan! atisārasya prāgutpat-tinimittalakṣaṇopaśamanāni prajānugrahārthamākhyātumarhasīti//

atha bhagavān punarvasurātreyastadagniveśavacanamanuniśamyovāca --- śrūyatāmag-niveśa! sarvametadakhilena vākhyāyamānam/

ādikāle khalu yajñeṣu paśavaḥ samālabhanīyā babhūvurnālabhbhāya prakriyante sma/

tato dakṣayajñam pratyavarakālam manoḥ putrāṇām nariṣyannābhāgeḥsvākunṛgaśaryā-tyādīnām kratuṣu paśūnāmevābhyanuñjānāt paśavaḥ prokṣaṇamavāpuḥ/

ataśca pratyavarakālam pṛṣadhreṇa dīrghasatreṇa yajatā paśūnāmālābhādgavāmālabh-ahā pravartitāḥ/

tam dṛṣtvā pravyathitā bhūtagaṇāḥ, teṣām copayogādupākṛtānām gavām &gauravādauṣṇyādasātmyatvādaśastopayogāccopahatāgnīnāmupahatamanasām cātisārah pūrvamutpannaḥ pṛṣadhrayajñe//

athāvarakālam vātalasya vātātapavyāyāmātimātriniṣevīṇo rūkṣālpapramitāśīnastikṣṇa-madyavyavāyanityasyodāvartayataśca vegān vāyuh; prakopamāpadyate, paktā copahanyate; sa vāyuh kupito+agnāvupahate mūtrasvedau puriṣāśayamupahr̥tya, tābhyām puriṣam dravīkṛtya, atisārāya prakalpate/

tasya rūpāṇi---vijjalāmāmaṁ viplutamavasādi rūkṣam dravam saśūlamāmagand-hamīśacchabdamaśabdaṁ vā vibaddhamūtravātamatisāryate puriṣam, vāyuścāntaḥkoṣṭhe saśabdaśūlastiryak carati vibaddha ityāmātisāro vātāt/

pakvam vā vibaddhamalpālpaṁ saśabdaṁ saśūlaphenapicchāparikartikam hr̥ṣṭaromā viniḥśvasaṁ śuṣkamukhaḥ kaṭyūrutrikajānupṛṣṭhapārśvaśūli bhraṣṭagudo muhurmuhurvi-grathitamupaveśyate puriṣam vātāt; tamāhuranugrathitamityeke, vātānugrathitavarcastvāt//

pittalasya punaramlalavaṇakatuḥkākṣāroṣṇatīkṣṇātimātraniṣevīṇaḥ pratatāg-nisūryasaṁtāpoṣṇamārutopahatagātrasya krodherṣyābahulasya pittam prakopamāpadyate/

tat prakupitam dravatvādūsmānamupahatya puriṣāśayavisṛtamaṣṇyād dravatvāt saratvācca bhittvā puriṣamatisārāya prakalpate/

tasya rūpāṇi---hāridram haritam nīlam kṛṣṇam &raktapittopahitamatidurgandhamatisāry-ate puriṣam, tṛṣṇādāhasvedamūrccāśūlabradhnaśamāpākaparīta iti pittātisārah//

śleṣmalasya tu gurumadhuraśītasnigdhopasevinaḥ saṁpūrakasyācintayato divāsvapna-parasyālasasya śleṣmāprakopamāpadyate/

sa svabhāvād gurumadhuraśītasnigdhāḥ srasto+agnimupahatya saumyasvabhāvāt puriṣāśayamupahatyopapledya puriṣamatisārāya kalpate/

tasya rūpāṇi---snigdhām śvetam picchilam tantumadāmam guru durgandham śleṣmopahitamanubaddhaśūlamalpālpamabhīkṣṇamatisāryate sapravāhikam, gurūdaragud-abastivaṁkṣaṇadeśaḥ kṛte+apyakṛtasamjñāḥ salomaharṣaḥ sotkleśo nidrālasyparītāḥ sadano+annadveṣī ceti śleṣmātisārāḥ//

atiśītasnigdhārūkṣoṣṇagurukharakaṭhinaviṣamaviruddhāsātmyabhojanādabhojanāt kālātītabhojanād yatkiṁcidabhyavaharaṇāt praduṣṭamadyapānīyapānādatimadyapānā-dasaṁśodhanāt pratikarmaṇām viśamagamanādanupacārājvalanādityapavanasalilātisevanādasva-pnādatisvapnādvegavidhārāṇādr̥tu viparyayādayathābalamārambhādbhayaśokacittodvegātiyogāt kṛmiśoṣajvarārśovikārātikarṣaṇādvā vyāpannāgnestrayo doṣāḥ prakupitā bhūya evāgnimu-pahatya pakvāśayamanupraviśyātisāram sarvadoṣalingam janayanti//

api ca śoṇitādīn &dhātūnatiprakṛṣṭam dūṣayanto dhātudoṣasvabhāvākṛtā-natisāravarnānupadarśayanti/

tatra śoṇitādiṣu dhātuṣvatipraduṣṭeṣu hāridraharitanīlamāñjiṣṭhamāṁsadhāvanasan-nikāśam raktaṁ kṛṣṇam śvetam varāhabhedaḥsadṛśamanubaddhavedanamavedanam vā samāsavyatyāsādupaveśyate śakṛd grathitamāmam sakṛt, sakṛdapi pakvama-natikṣṇamāṁsaśoṇitabalo mandāgnirvihata mukharasaśca; tādr̥śamāturaṁ kṛcchrasādhyam vidyāt/

ebhirvarṇairatisāryamāṇaṃ sopadravamāturamasādhyo+ayamiti pratyācakṣīta;
 tadyathā---pakvaṃṣoṇitābhaṃ yakṛtkhaṇḍopamaṃ medomāṃsodakasannikāśaṃ
 dadhighṛtamajjatalavasākṣīravesavārābhamatinīlamatiraktamatikṛṣṇamudakamivācchaṃ
 punarmecakābhamatisnigdhaṃ haritanīlakaśyavarṇaṃ karburamāvilam picchilam
 tantumadāmaṃ candrakopagatatamatikuṇapapūtipūyagandhyāmāmamatsyagandhi
 &makṣikākāntaṃ kuthitabahudhātusrāvamalpapurīṣamapurīṣaṃ vā+atisāryamāṇaṃ
 tṛṣṇādāhajvarabhramatamakahikkāśvāsānubandhamativedanamavedanaṃ vava srastapak-
 vagudaṃ paritagudavalim muktanālamatikṣīṇabalamāṃsaṣoṇitaṃ sarvaparvāsthīśūlīna-
 marocakāratipralāpasaṃmohaparītaṃ sahasoparatavikāramatisāriṇamacikitsyaṃ vidyāt; iti
 sannipātīsārāḥ//

tamasādhyatāmasaṃprāptaṃ cikitsed yathāpradhānopakrameṇa hetūpaśayadoṣaviśeṣa-
 parīkṣayā ceti// āgantū dvāvatisārau mānasau bhayaśokajau/
 tattayorlakṣaṇaṃ vāyoryadatisāralakṣaṇaṃ//
 māruto bhayaśokābhyāṃ śīghraṃ hi parikupyati/
 tayoh kriyā vātaharī harṣaṇāśvāsānāni ca//
 ityuktāḥ ṣaḍatisārāḥ, sādhyānāṃ sādhanam tvataḥ/
 pravakṣyāmyanupūrveṇa yathāvattannibodhata//
 doṣāḥ sannicitā yasya vidagdhāhāramūrchitāḥ/
 atīsārāya kalpante bhūyastān saṃpravartayet//
 na tu saṃgrahaṇaṃ deyaṃ pūrvamāmātīsāriṇe/
 vibadhyamānāḥ prāgdoṣā janayantyāmayān bahūn//
 daṇḍakālasakādhmānagrahaṇyaśogadāṃstathā/
 śothapāṇḍvāmayaṃplīhakuṣṭhagulmodarajvarān//
 tasmādupekṣetotkliṣṭān vartamānān svayaṃ malān/
 kṛchraṃ vā vataḥ tām dadyādabhyāṃ saṃpravartinīm//
 tayā pravāhite doṣe praśāmyatyudarāmayaḥ/
 jāyate dehalaghutā jaṭharāgniśca vardhate//
 pramathyāṃ madhyadoṣāṇāṃ dadyāddīpanapācanīm/
 laṅghanaṃ cālpadoṣāṇāṃ praśastamatisāriṇām//
 pippalī nāgaraṃ dhānyaṃ bhūṭīkamabhayā vacā/
 hrīveraṃ bhadramustāni bilvaṃ nāgaradhānyakam//
 pṛśniparṇī śvadaṃṣṭrā ca samaṅgā kaṇṭakārikā/
 tisraḥ pramathyā vihitāḥ ślokaṛdhairatisāriṇām//
 vacāprativīṣābhyāṃ vā mustaparpaṭakena vā/
 hrīveraśṛṅgaverābhyāṃ pakvaṃ vā pāyayejjalam//
 yukte+annakāle kṣutkṣāmaṃ laghūnyannāni bhojayet/
 tathā sa śīghramāpnoti rucimagnibalam balam//
 takreṇāvantisomena yavāgvā tarpaṇena vā/
 surayā madhunā cādaḥ yathāsātmyamupācaret//
 yavāgūbhīrvilepībhiḥ khaḍairyūṣai rasaudanaiḥ/
 dīpanagrāhisamyuktaiḥ kramaśca syādataḥ param//
 śālaparṇīm pṛśniparṇīm bṛhatīm kaṇṭakārikām/
 balāṃ śvadaṃṣṭrām bilvāni pāṭhām nāgaradhānyakam//
 śaṭīm palāśaṃ hapuṣāṃ vacāṃ jīrakapippalīm/
 yavānīm pippalīmūlam citrakam hastipippalīm//
 vṛkṣāmlam dāḍimāmlam ca sahiṅgu biḍasaindhavam/
 prayojayedannapāne vidhinā sūpakalpitam//
 vātaśleṣmaharo hyeṣa gaṇo dīpanapācanaḥ/
 grāhī balyo rocanaśca tasmācchasto+atisāriṇām//
 āme pariṇate yastu vibaddhamatisāryate/
 saśūlapicchamalpālpaṃ bahuśaḥ sapravāhikam//

yūṣeṇa mūlakānāṃ taṃ badarāṇāmāthāpi vā/
 upodikāyāḥ kṣīriṇyā yavānyā vāstukasya vā//
 suvarcalāyāścañcorvā śākenāvalgujasya vā/
 śatyāḥ karkārūkānāṃ vā jīvantyāścirbhaṭasya vā//
 loṇikāyāḥ sapāṭhāyāḥ śuṣkaśākena vā punaḥ/
 dadhidāḍimasiddhena bahusnehena bhojayet//
 kalkaḥ syādbālabilvānāṃ tilakalkaśca tatsamaḥ/
 dadhnaḥ saro+amlasnehādyāḥ khaḍo hanyāt pravāhikāṃ//
 yavānāṃ mudgamāśānāṃ śālīnāṃ ca tilasya ca/
 kolānāṃ bālabilvānāṃ dhānyayūṣaṃ prakalpayet//
 aikadhyam yamake bhr̥ṣṭam dadhidāḍimasārikam/
 varcaḥkṣaye śuṣkamukhaṃ śālyannaṃ tena bhojayet//
 dadhnaḥ saram vā yamake bhr̥ṣṭam saguḍanāgaram/
 surāṃ vā yamake bhr̥ṣṭam vyañjanārthe pradāpayet//
 phalāmlaṃ yamake bhr̥ṣṭam yūṣaṃ gr̥ñjanakasya vā/
 lopākarasamamlam vā snigdhāmlam kacchapasya vā//
 barhitittiridakṣāṇāṃ vartakānāṃ tathā rasāḥ/
 snigdhāmlāḥ śālayaścāgryā varcaḥkṣayarujāpahāḥ//
 antarādhiraṣaṃ pūtvā raktaṃ meṣasya cobhayam/
 paceddāḍimasārāmlam sadhānyasnehanāgaram//
 &audanaṃ raktaśālīnāṃ tenādyāt prapibecca tat/
 tathā varcaḥkṣayakṛtairvyādhibhirvipramucyate//
 gudaniḥsaraṇe śūle pānamamlasya sarpiṣaḥ/
 praśasyate nirāmāṇāmāthavā+apyanuvāsanam//
 cāṅgerīkoladadhyamlanāgarakṣārasaṃyutam/
 ghṛtamutkvathitaṃ peyaṃ gudabhraṃśaruḥjāpaham//
 iti cāṅgerīghṛtam/
 sacavyapippalīmūlaṃ savyoṣavidāḍāḍimam/
 peyamamlam ghṛtam yuktyā sadhānyājājicitrakam//
 iti gudabhraṃśe cavyādighṛtam/
 daśamūlopasiddham vā sabilvamanuvāsanam/
 śatīśatāhvābilvairvā vacayā citrakeṇa vā//
 iti gudabhraṃśe+anuvāsanam/
 stabdhabhraṣṭagude pūrvam snehasvedau prayojayet/
 susvinnaṃ taṃ bhr̥dūbhūtaṃ picunā sampraveśayet//
 vibaddhavātavaracāstu bahuśūlapravāhikaḥ/
 saraktapicchastṛṣṇārtāḥ kṣīrasauhityamarhati//
 yamakasyopari kṣīraṃ dhāroṣṇam vā pibennaraḥ/
 śṛtameraṇḍamūlena bālabilvena vā &payah//
 evaṃ kṣīraprayogeṇa raktaṃ picchā ca śāmyati/
 sūlaṃ pravāhikā caiva vibandhaścopaśāmyati//

pittātisāraṃ punarnidānopaśayākṛtibhirāmānvayamupalabhya yathābalaṃ laṅghanapā-
 canābhyāmupācaret/

tṛṣyatastu mustaparpaṭakośīrasārivācandanakirātatiktakodīcyavāribhirupacāraḥ/

laṅghitasya cāhārakāle balātibalāsūrpaparnīśālaparnīpṛṣṇiparnībṛhatīkaṇṭakārikāśatā-
 variśvadaṃṣṭrāniryūhasaṃyuktena yathāśātmyam yavāgūmaṇḍādinā tarpaṇādinā vā
 krameṇopacāraḥ/

mudgamasūrahareṇumakuṣṭhakāḍhakīyūṣairvā lavakapiñjalaśaśaharīṇaṇakālapuccha-
 karasairīṣadamlairanamlairvā kramaśo+agniṃ sandhuḥkṣayet/

anubandhe tvasya dīpanīyapācanīyopaśamanīyasamgrahaṇīyān yogān samprayo-
 jayediti// sakṣaudrātiviṣaṃ piṣṭvā vatsakasya phalatvacam/

pibet pittātisāraghnaṃ taṇḍulodakasamṃyutam//
 kirātatikṭako mustaṃ vatsakaḥ sarasāñjanaḥ/
 bilvaṃ dāruharidrā tvak hrīberaṃ sadurālabham//
 candanaṃ ca bhṛṇālaṃ ca nāgaram loḍhramutpalam/
 tilā mocaṣaṣo loḍhram samaṅgā kamalotpalam//
 utpalam dhātakīpuṣpaṃ dāḍimatvaṅgahaṣadham/
 kaṭphalaṃ nāgaram pāṭhā jambvāmṛsthidurālabhāḥ//
 yogāḥ ṣaḍete sakṣaudrāstaṇḍulodakasamṃyutāḥ/
 peyāḥ pittātisāraghnāḥ ślokaṛdhenā nidarśitāḥ//
 jīeṇoṣadhānāṃ śasyante yathāyogaṃ prakalpitaḥ/
 rasaiḥ sāmgrāhikairiyuktāḥ purāṇā raktaśālayaḥ//
 pittātisāro dīpāgneḥ kṣipraṃ samupaśāmyati/
 ajākṣīraprayogeṇa balaṃ varṇaśca vardhate//
 bahudoṣasya dīptāgneḥ saprāṇasya na tiṣṭhati/
 aittiko yadyatisāraḥ payasā taṃ virecayet//
 palāśaphalaniryūhaṃ payasā saha pāyayet/
 tato+anupāyayet koṣṇaṃ kṣīrameva yathābalaṃ//
 pravāhite tena male praśāmyatyudarāmayaḥ/
 palāśavat prayojyā vā trāyamāṇā viśodhinī//
 sāṃsargyāṃ kriyamāṇāyāṃ śūlaṃ yadyanuvartate/
 srutadoṣasya taṃ śīghraṃ yathāvadānuvāsayet//
 śatapūṣpāvaribhyāṃ ca payasā madhukena ca/
 tailapādaṃ ghṛtaṃ siddhaṃ sabilvamanuvāsanam//
 kṛtānuvāsanasyāsyā kṛtasāṃsarjanasya ca/
 vartate yadyatisāraḥ picchābastirataḥ param//
 pariveṣṭya kuśairārdrairārdravṛntāni śālmaleḥ/
 kṛṣṇamṛttikayā++ālipyā svedayedgomayāgninā//
 suśuṣkāṃ mṛttikāṃ jñātvā tāni vṛntāni śālmaleḥ/
 śṛte payasi mṛdgīyādāpothyolūkhale tataḥ//
 piṇḍaṃ muṣṭisamaṃ prasthe tat pūtaṃ tailasarpīṣoḥ/
 & snehitaṃ mātrayā yuktaṃ kalkena madhukasya ca//
 bastimabhyaktaḥ gātrāya dadyāt pratyāgate tataḥ/
 snātvā bhuñjīta payasā jāṅgalānāṃ rasena vā//
 pittāpisārajaṣoṭhagulmajīrṇātisāragrahaṇīpradoṣān/
 jayatyayaṃ śīghramatipravṛddhān virecanāsthāpanayośca & bastiḥ//
 pittātisārī yastvetāṃ kriyāṃ muktvā niṣevate/
 pittalānyannapānāni tasya pittaṃ mahābalaṃ//
 kuryādraktātisāraṃ tu raktamāśu pradūṣayet/
 tṛṣṇāṃ śūlaṃ vidāhaṃ ca gudapākaṃ ca dāruṇaṃ//
 tatra cchāgaṃ payaḥ śastaṃ śītaṃ samadhuśarkaram/
 pānārthaṃ bhojanārthaṃ ca gudaprakṣālane tathā//
 audanaṃ raktaśālīnāṃ payasā tena bhojayet/
 rasaiḥ pārāvātādīnāṃ ghṛtabhrṣṭaiḥ saśarkaraiḥ//
 śaśapakṣimṛgāṇāṃ ca śītānāṃ dhanvacāriṇāṃ/
 rasairanamlaiḥ saghṛtairbhojayettaṃ saśarkaraiḥ//
 rudhiraṃ mārgamājaṃ vā ghṛtabhrṣṭaṃ praśasyate/
 kāśmaryaphalayūṣo vā kiṃcidamlaḥ saśarkaraḥ//
 nīlotpalaṃ mocaṣaṣaṃ samaṅgā padmakeśaram/
 ajākṣīrayutaṃ dadyājīrṇe ca payasaudanaṃ//
 durbalaṃ pāyayitvā vā tasyaivopari bhojayet/
 prāgbhaktaṃ navanītaṃ vā dadyāt samadhuśarkaram//

prāśya kṣīrotthitaṃ sarpiḥ kapiñjalarasāsanaḥ/
 tryahādārogyamāpnoti payasā kṣīrabhuk tathā//
 pītvā śatāvarīkalkaṃ payasā kṣīrabhugjayet/
 raktātisāraṃ pītvā vā tayā siddhaṃ ghṛtaṃ naraḥ//
 ghṛtaṃ yavāgūmaṇḍena kuṭajasya phalaiḥ śṛtaṃ/
 peyaṃ tasyānu pātavyā peyā raktopaśāntaye//
 tvak ca dāruharidrāyāḥ kuṭajasya phalāni ca/
 pippalī śṛṅgaveraṃ ca drākṣā kaṭukaroḥiṇī//
 ṣaḍbhiretairghṛtaṃ siddhaṃ peyāmaṇḍāvacāritam/
 atisāraṃ jayecchīghraṃ tridoṣamapi dāruṇam//
 kṛṣṇaṃṛnmadhukaṃ śaṅkhaṃ rudhiraṃ taṇḍulodakam/
 pītamekatṛa sakṣaudraṃ raktasaṃgrahaṇaṃ param//
 pītaḥ priyaṅgukākalkaḥ sakṣaudraṣṭaṇḍulāmbhasā/
 raktasrāvaṃ jayecchīghraṃ dhanvamāṃsarasāsīnaḥ//
 kalkastilānāṃ kṛṣṇānāṃ śarkarāpañcabhāgikaḥ/
 ājena payasā pītaḥ sadyo raktaṃ niyacchati//
 palaṃ vatsakabījasya śrapayitvā rasaṃ pibet/
 yo rasāśī jayecchīghraṃ sa paittaṃ jaṭharāmayam//
 pītvā saśarkarākṣaudraṃ candanaṃ taṇḍulāmbhasā/
 dāhatṛṣṇāpramehebhyaḥ raktasrāvācca mucyate//
 godo bahubhirutthānairasya pittena pacyate/
 secayettaṃ suśītena paṭolamadrukāmbunā//
 pañcavalkamadhūkānāṃ rasairikṣurasairghṛtaiḥ/
 chāgairgavyaiḥ payobhirvā śarkarākṣaudrasaṃyutaiḥ//
 prakṣālanānāṃ kalkairvā sasarpīṣkaiḥ pralepayet/
 eṣāṃ vā sukr̥taiścūrṇaistaṃ gudaṃ pratisārayet//
 dhātakilodhracūrṇairvā samāṃśaiḥ pratisārayet/
 tathā sravati no raktaṃ gudaṃ taiḥ pratisāritam//
 pakvatā praśamaṃ yāti vedanā copaśāmyati/
 yathoktaiḥ secanaiḥ śītaiḥ śonite+atisravatyapi//
 gudavañkṣaṇakaṭyūru secayedghṛtabhāvitam/
 candanādyena tailena śatadhautena sarpiṣā//
 kārpāsasaṃgrhītena secayedgudavañkṣaṇam/
 alpālpaṃ bahuśo raktaṃ saśūlamupaveśyate//
 yadā vāyurvibaddhaśca kṛcchraṃ carati vā na vā/
 picchābastiṃ tadā tasya yathoktamupakalpayet//
 prapañḍarīkasiddhena sarpiṣā cānuvāsayet/
 prāyaśo durbalagudāściraḥkālātisāriṇaḥ//
 tasmādabhīkṣṇaśasteṣāṃ gude snehaṃ prayojayet/
 pavano+atipravṛtto hi sve sthāne labhate+adhikam//
 balaṃ tasya sapittasya jayārthe bastiruttamaḥ/
 raktaṃ viṭasaḥitaṃ pūrvam paścādvā yo+atisāryate//
 śatāvarīghṛtaṃ tasya lehārthamupakalpayet/
 śarkarārdhāṃśikaṃ liḍhaṃ navanītaṃ navoddhṛtaṃ//
 kṣaudrapādaṃ jayecchīghraṃ taṃ vikāraṃ hitāsīnaḥ/
 nyagrodhodumbarāśvatthaśuṅgānāpoṭhya vāsayet//
 ahorātraṃ jale tapte ghṛtaṃ tenāmbhasā pacet/
 tadardhaśarkarāyuktaṃ lihyāt sakṣaudrapādikaṃ//
 adho vā yadi vā+apyūrdhvaṃ yasya raktaṃ pravartate/
 yastvevaṃ durbalo mohāt pittalānyeva sevate//
 dāruṇaṃ sa valīpākaṃ prāpya śīghraṃ vipadyate/

śleṣmātisāre prathamam hitam laṅghanapācanam//
 yojyaścāmātisāraghno yathokto dīpano gaṇaḥ/
 laṅghitasyānupūrvyām ca kṛtāyām na nivartate//
 kaphajo yadyatisāraḥ kaphaghnaistamupācaret/
 bilvam karkaṭikā mustamabhayā viśvabheṣajam//
 vacā viḍaṅgam bhūtikaṁ dhānyakaṁ devadāru ca/
 kuṣṭham sātiviṣā pāṭhā cavyam kaṭukarohiṇī//
 pippalī pippalīmūlam citrakam hastipippalī/
 yogāñchlokārdhavihitāmścaturastān prayojayet//
 śṛtāñchleṣmātisāreṣu kāyāgnibalavardhanān/
 ajājīmasitām pāṭhām nāgaram maricāni ca//
 dhātakīdviguṇam dadyānmātuluṅgarasāplutam/
 rasāñjanam sātiviṣam kuṭajasya phalāni ca//
 dhātakīdviguṇam dadyāt pātum sakṣaudranāgaram/
 dhātakī nāgaram bilvam lodhram padmasya keśaram//
 jambūtvānāgaram dhānyam pāṭhā mocaraso balā/
 samaṅgā dhātakī bilvamadhyam jambvāmrayostvacaḥ//
 kapitthāni viḍaṅgāni nāgaram maricāni ca/
 cāṅgerīkolatakrāmlāmścaturastān kaphottare//
 ślokārdhavihitān dadyāt sasnehalavaṇāt khaḍān/
 kapitthamadhyam liḍhvā tu savyoṣakṣaudraśarkaram//
 kaṭphalam madhuyuktaṁ vā mucyate jaṭharāmayāt/
 kaṇām madhuyutām pītvā takram pītvā sacitrakam//
 jagdhvā vā bālabilvāni mucyate jaṭharāmayāt/
 bālabilvam guḍam tailam pippalīm viśvabheṣajam/
 lihyādvāte pratihate saśūlaḥ sapravāhikaḥ//
 bhojyam mūlakaśāyeṇa vātaghnaiścopasevanaiḥ/
 vātātisāravihitairyūṣairmāmsarasaiḥ khaḍaiḥ//
 pūrvoktamamlasarpirvā ṣaṭpalam vā yathābalam/
 purāṇam vā ghṛtaṁ dadyādyavāgūmaṇḍamiśritam//
 vātaśleṣmavibandhe vā kaphe vā+atisravatyapi/
 śūle pravāhikāyām vā picchābastim prayojayet//
 pippalībilvakuṣṭhānām śatāgvāvacayorapi/
 kalkaiḥ salavaṇairyuktaṁ pūrvoktaṁ sannidhāpayet//
 pratyāgate sukham snātam kṛtāhāram dinātyaye/
 bilvatailena matimānsukhoṣṇenānuvāsayet//
 vacāntairathavā kalkaistailam paktvā+anuvāsayet/
 bahuśaḥ kaphavātārtastathā sa labhate sukham//
 sve sthāne māruto+avaśyam vardhate kaphasaṁkṣaye/
 sa vṛddhaḥ sahasā hanyāttasmāttam tvarayā jayet//
 vātasyānu jayet pittaṁ, pittasyānu jayet kapham/
 trayāṇām vā jayet pūrvam yo bhavedbalavattamaḥ//
 tatra ślokaḥ---prāgutpattinimittāni lakṣaṇam sādhyatā na ca/
 kriyā cāvasthikī siddhā nirdiṣṭā hyatisāriṇām//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṁskṛte cikitsāsthāne+atisārakitsitam nāmaikonav-
 iṁśo+adhyāyaḥ//19//

6.19 viṁśo+adhyāyaḥ/

athātaśchardicikitsitam vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ// yaśasvinam brahmatapodyutibhyām jvalantamagn-
yarkasamaprabhāvam/

punarvasuṃ bhūtahite nivṛṣṭaṃ papraccha śiṣyo+atrijamagniveśaḥ//
 yāśchardayaḥ pañca purā tvayoktā rogādhikāre bhiṣajāṃ variṣṭha!/
 tāsāṃ cikitsāṃ sanidānalingāṃ yathāvadācakṣva nṛṇāṃ hitārtham//
 tadagniveśasya vaco niśamya prīto bhiṣakśreṣṭha idaṃ jagāda/
 yāśchardayaḥ pañca purā mayoktāstā vistareṇa bruvato nibadha//
 doṣaiḥ &pr̥thaktriprabhavāścatastro dviṣṭārthayogādapi pañcamī syāt/
 tāsāṃ hṛdutkleśakaphaprasekau dveṣo+aśane caiva hi pūrvarūpam//
 vyāyāmatikṣṇauśadhaśokarogabhayopavāsādyatikarśitasya/
 &vāyurmahāsrotasi sampravṛddha utkleśya doṣāṃstata ūrdhvamasyan//
 āmāsayotkleśakṛtāṃ ca marma prapīḍayaṃschardimudīrayettu/
 hṛtpārśvapīḍāmukhaśoṣamūrdhanābhyartikāśasvarabhedatodaiḥ//
 udgāraśabdaprabalaṃ sapheṇaṃ vicchinnaḥkṣṇaṃ tanukaṃ kaṣāyam/
 kṛcchreṇa cālpaṃ mahatā ca vegenārto+anilācchardayaṭiḥa duḥkham//
 ajīrṇakaṭvamlavidāhyaśītaīrāmāśaye pittamudīrṇavegam/
 rasāyanībhirvisṛtaṃ prapīḍya marmordhvamāgamya vamiṃ karoti//
 mūrccāpipāsāmukhaśoṣamūrdhatālvaḥkṣiṣaṃtāpatamobhramārtāḥ/
 pītaṃ bhr̥śoṣaṃ haritaṃ satiktaṃ dhūmaṃ ca pittena vameṭ sadāham//
 snigdhatigurvāmavidāhibhojyaiḥ svapnādibhiḥcaiva kapho+ativṛddhaḥ/
 uraḥ śīro marma rasāyanīśca sarvāḥ samāvṛtya vamiṃ karoti//
 tandrāsyamādhuryakaphaprasekasamtoṣanidrārucigauravārtāḥ/
 snigdhaṃ ghaṇaṃ svādu kaphādviśuddhaṃ salomaharṣo+alparujaṃ vameṭtu//
 samaśnataḥ sarvarasāṃ prasaktamāmapradoṣartuviparyayaīśca/
 sarve prakopaṃ yugapat prapannāśchardim tridoṣāṃ janayanti doṣāḥ//
 śūlāvīpākārucidāhatṣṇāśvāsapramohaprabalā prasaktam/
 chardistridoṣāḥlavanāmlanīlasāndroṣṇaraktam vamatāṃ nṛṇāṃ syāt//
 viṭśvedamūtrāmbuvahāni vāyuh srotāṃsi samrudhya yadordhvameti/
 utsannadoṣasya samācītaṃ taṃ doṣaṃ samuddhūya narasya koṣṭhāt//
 viṇmūtrayostat samavarṇagandhaṃ tṛṣṭvāsahikkārtiyutaṃ prasaktam/
 pracchardayedduṣṭamihātivegāttayā+arditaścāśu vināśameti//
 dviṣṭapratīpāśucipūtyamedhyabībhotsagandhāśanadarśanaīśca/
 yacchardayetaptamanā manoghnairdviṣṭārthasamīyogabhavā matā sā//
 kṣiṇasya yā chardiratipravṛddhā sopadravā śoṇitapūyayuktā/
 sacandridāṃ tāṃ pravadyasādhyāṃ sādhyāṃ cikitsedanupadravāṃ ca//
 āmāsayotkleśabhavā hi sarvāśchardyo matā laṅghanameva tasmāt/
 prākṛkārāyemārutajāṃ vimucya samśodhanaṃ vā kaphapittahāri//
 cūrṇāni ligyānmadhunā+abhayānāṃ hṛdyāni vā yāni virecanāni/
 madyaiḥ payobhiśca yutāni yuktyā nayantyaḍho doṣamudīrṇamūrdhvam//
 vallīphalādyairvamaṇaṃ pibedvā yo durbalastaṃ śamanaiścikitset/
 rasairmanoḥjñairlaghubhirviśuṣkairbhakṣyaiḥ sabhojayairvidhaiśca pānaiḥ//
 susaṃskṛtāstittiribarhilāvarasā vyapohantyanilapravṛttāṃ/
 chardim tathā kolakulatthadhānyabilvādīmūlāmlayavaiśca yūṣaḥ//
 &vātātmikāyāṃ hṛdayadravārto naraḥ pibet saindhavavadghṛtaṃ tu/
 siddhaṃ tathā dhānyakanāgarābhyāṃ dadhnā ca toyena ca dāḍimasya//
 vyōṣeṇa yuktāṃ lavaṇaistribhiśca ghṛtasya mātṛāmāthavā vidadhyāt/
 snigdhanī gr̥dyāni ca bhojanāni rasaiḥ sayūṣairdadhidāḍīmāmlaiḥ//
 pittātmikāyāmanulomanārthaṃ drākṣāvidārīkṣurasaiḥtrivṛt syāt/
 kaphāśayasthaṃ tvatimātravṛddhaṃ pittaṃ haret svādubhirūrdhvameva//
 śuddhāya kāle madhuśarkarābhyāṃ lājaiśca manthaṃ yadi vā+api peyāṃ/
 pradāpayenmudgarasena vā+api śālyodanaṃ jāṅgalajai rasairvā//
 sitopalāmākṣikapippalībhiḥ kulmāśalājāyavasaktugr̥ṇjān/
 kharjūramāṃsānyatha nārikelaṃ drākṣāmātho vā badarāṇi lihyāt//

srotojalājotpalakolamajjacūrṇāni lihyānmadhumā+abhayāṃ ca/
kolāsthimajjāñjanamakṣikāvidlājāsītāmāgadhikākāṇān vā//
drākṣārasaṃ vā+api pibet suśītaṃ mrdbhṛṣṭaloṣṭaprabhavaṃ jalaṃ vā/
jambvāṃrayoḥ pallavajaṃ kaṣāyaṃ pibet suśītaṃ madhusaṃyutaṃ vā//
niśi sṭhitaṃ vāri samudgakṛṣṇaṃ sośīradhānyaṃ caṇakodakaṃ vā/
gavedhukāmūlajalaṃ guḍūcyā jalaṃ pibedikṣurasāṃ payo vā//
sevayaṃ pibet kāñcanagairikaṃ vā sabālakāṃ taṇḍuladhāvanena/
dhātṛrasenottamacandanāṃ vā tṛṣṇāvamighnāni samākṣikāni//
kalkaṃ tathā candanacavyamāmsidrākṣottamābālakagairikāṇāṃ/
śītāmbunā gairikaśālicūrṇaṃ mūrvāṃ tathā taṇḍuladhāvanana//
kaphātmikāyāṃ vamaṇaṃ praśastaṃ sapippalīsarṣapanimbatoyaiḥ/
piṇḍitakaiḥ saindhavaṃprayuktairvamyāṃ kaphāmāśayaśodhanārtham//
godhūmaśālīn sayavān purāṇān yūṣaiḥ paṭolāmṛtacitrakāṇāṃ/
vyoṣasya nimbasya ca takrasiddhairyūṣaiḥ phalāmlaiḥ kaṭubhistathā+adyāt//
rasāmśca śūlyāni ca jāṅgalānāṃ māmśāni jīrṇānmadhusīdhvariṣṭān/
rāgāmstathā śāḍavapānakāni drākṣākapiṭṭhaiḥ phalapūrakaiśca//
mudgānmasūrāmścaṇakān kalāyān bhṛṣṭān yutānnāgaramākṣikābhyāṃ/
lihyāttathaiva triphalāviḍaṅgacūrṇaṃ &viḍaṅgaplavayoratho vā//
sajāmbavaṃ vā &badarāmlacūrṇaṃ mustāyutāṃ karkaṭakasya śṛṅgīm/
durālabhāṃ vā madhusaṃprayuktāṃ lihyāt kaphacchardivinigrahārtham//
manaḥśilāyāḥ phalapūrakasya rasaiḥ kapīṭṭhasya ca pippalīnāṃ/
kṣaudreṇa cūrṇaṃ maricaiśca yuktaṃ lihañjayecchardimudīrṇavegāṃ//
yaiśa pṛthaktvena mayā kriyoktā tāṃ sannipāte+api &samasya buddhyā/
doṣarturogāgnibalānyavekṣya prayojayecchāstravidapramattaḥ//
manobhigḥāte tu manonukūlā vācaḥ samāśvāsanaharṣaṇāni/
lokaprasiddhāḥ śrutayo vayasyāḥ śṛṅgārikāścaiva hitā viharāḥ//
gandhā vicitrā manaso+anukūlā mṛṭpuṣpaśuktāmlaphalādīkānāṃ/
śākāni bhojyānyatha pānakāni susaṃskṛtāḥ śāḍavarāgalehāḥ//
yūṣā rasāḥ kāmbalikā khaḍḍāśca māmśāni dhānā vividhāśca bhakṣyāḥ/
phalāni mūlāni ca gandhavarṇarasairupetāni vamiṃ jayanti//
gandhaṃ rasaṃ sparśamathāpi śabdaṃ rūpaṃ ca yadyat priyamapyasātmnyam/
tadeva dadyāt praśamāya tasyāstajjo hi rogaḥ sukha eva jetum//
chardiyutthitānāṃ ca cikitsitāt svāccikitsitaṃ kāryamupadravāṇāṃ/
atipravṛttāsu virecanasya karmātiyoge vihitāṃ vidheyam//
vamiprasaṅgāt pavano+apyavaśyaṃ dhātukṣayādvṛddhimupaiti tasmāt/
cirapravṛttāsvanilāpahāni kāryāṇyupastambhavabrṃhaṇāni//
sarpirguḍāḥ kṣīravīdhirghṛtāni kalyāṇakatryūṣaṇajīvanāni/
vṛṣyāstathā māmśarasāḥ salehāścīraprasaktāṃ ca vamiṃ jayanti//

tatra ślokaḥ---hetuṃ saṃkhyāṃ lakṣaṇamupadravān sādhyatāṃ na yogāmśca/
chardīnāṃ praśamārthaṃ prāha cikitsitaṃ munivaryaḥ//
ityagniveśakṛte tantre carakapratīsaṃskṛte+aprāpte dṛḍhabalasampūrīte cikitsāsthāne chardīcikitsitaṃ nāma

6.20 ekaviṃśo+adhyāyaḥ/

athāto visarpacikitsitaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyāḥ// kailāse kinnarākīrṇe bahuprasravaṇauśadhe/
pādapairvividhaiḥ snigdhairnityaṃ kusumasampadā//
vamadbhirmadhurān gandhān sarvataḥ svabhyaḥlakṣṇaḥ/
viharantaṃ jītātmānamātreyamṛṣivanditaṃ//
maharṣibhiḥ parivṛtaṃ sarvabhūtahite rasam/
agniveśo guruṃ kālē vinayādidamuktavān//
bhagavan! dāruṇaṃ rogaṃāśīviṣaviṣopamaṃ/

visarpantaṃ śarīreṣu dehināmupalaksaye//
 sahasaiva narāstena parītāḥ śighrakārīṇā/
 vinaśyantyānupakrāntāstatra naḥ saṃśayo mahān//
 sa nāmnā kena vijñeyāḥ saṃjñitāḥ kena hetunā/
 katibhedāḥ kiyaddhātuḥ kiṃnidānaḥ kimāśrayaḥ//
 sukhasādhyāḥ kṛcchrasādhyo jñeyo yaścānupakramaḥ/
 kathaṃ kairlakṣaṇaiḥ kiṃ ca bhagavan! tasya bheṣajam//
 tadagniveśasya vacaḥ śrutvā++ātreyāḥ punarvasuḥ/
 yathāvadakhilaṃ sarvaṃ provāca munisattamaḥ//
 vividhaṃ sarpati yato visarpastena sa smṛtaḥ/
 parisarpo+athavā nāmnā sarvataḥ parisarpaṇāt//
 sa ca saptavidho doṣairvijñeyāḥ saptadhātukaḥ/
 pṛthak trayastrihiṣcaiko visarpo dvandvajāstrayaḥ//
 vātikaḥ paittikaścaiva kaphajaḥ sānnipātikaḥ/
 catvāra ete visarpā vakṣyante dvandvajāstrayaḥ//
 āgneyo vātapittābhyāṃ granthiākhyāḥ kaphavātajāḥ/
 yastu kardamako ghoraḥ sa pittakaphasaṃbhavaḥ//
 raktaṃ lasikā tvañnāṃsaṃ dūṣyaṃ doṣāstrayo malāḥ/
 visarpāṇāṃ samutpattau vijñeyāḥ sapta dhātavaḥ//
 lavaṇāmlakaṭuṣṇānāṃ rasānāmatisevanāt/
 dadhyāmlamastuśuktānāṃ surāsauvīrakasya ca//
 vyāpannabahumadyoṣṇarāgaśāḍavasevanāt/
 śākānāṃ haritānāṃ ca sevanācca vidāhināṃ//
 kūrccikānāṃ kilātānāṃ sevanānmandakasya ca/
 dadhnaḥ śāṇḍākipūrvāṇāmāsutānāṃ ca sevanāt//
 tilamāṣakulatthānāṃ tailānāṃ paiṣṭikasya ca/
 grāmyānūpaudakānāṃ ca māṃsānāṃ laśunasya ca//
 praklīnānāmasātmyānāṃ viruddhānāṃ ca sevanāt/
 atyādānāddivāsvapnādajirṇādhyāśanāt kṣatāt//
 &kṣatabandhaprapatanāddharmakarmātisevanāt/
 viṣavātāgnidoṣācca visarpāṇāṃ samudbhavaḥ//
 etairnidānairvyāmiśraiḥ kupitā mārutādayaḥ/
 dūṣyān saṃdūṣya raktādīn visarpantyahitāśināṃ//
 bahiḥśritaḥ śritaścāntastathā cobhayasaṃśritaḥ/
 visarpo balameteṣāṃ jñeyaṃ guru yathottaram//
 bahirmārgāśritaṃ sādhyamasādhyamubhayāśritam/
 visarpaṃ dāruṇaṃ vidyāt sukṛcchraṃ tvantarāśrayam//
 antaḥprakupitā doṣā visarpantyantarāśraye/
 bahirbahiḥprakupitāḥ sarvatrobhayasaṃśritāḥ//
 marmopaghātāt saṃmohādayanānāṃ vighaṭṭanāt/
 tūṣṇātiyogādvegānāṃ viṣamānāṃ pravartanāt//
 vidyādvisarpamantarjamāsu cāgnibalakṣayāt/
 ato viparyayādbāhyamanyairvidyāt svalakṣaṇaiḥ//
 yasya sarvāṇi liṅgāni balavadyasya kāraṇam/
 yasya copadravāḥ kaṣṭā marmago yaśca hanti saḥ//
 rūkṣoṣṇaiḥ kevalo vāyuh pūraṇairvā samāvṛtaḥ/
 praduṣṭo dūṣayan dūṣyān visarpati yathābalaṃ//

tasya rūpāṇi --- bhramadavathupipāsānistodaśūlāṅgamardodveṣṭanakampajvaratamakakāsāsthisaṃdhibh
 pipilikāsaṃcāra iva cāṅgeṣu, yasmiṃścāvakaśe visarpo &visarpati so+avakāśaḥ śyāvāruṇāb-
 hāsaḥ śvayathumān nistodabhedaśūlāyāmasaṃkocaharṣasphuraṇairatimātraṃ prapīḍyate,
 anupakrāntaścopacīyate śighrabhedaiḥ sphoṭakaistanubhiraruṇābhaiḥ śyāvairvā tanu-

viśadāruṇālpāsrāvaiḥ, vibaddhāvātamūtrapuriṣaśca bhavati, nidānoktāni cāśya nopaśerate viparītāni copaśerata iti vātavisarpaḥ// pittamuṣṇopacāreṇa vidāhyamlāśanaicitam/
dūṣyān saṃdūṣya & dhamanīḥ pūrayan vai visarpaḥ//

tasya rūpāṇi---jvarastrīṣṇā mūrccā mohaśchardirarocako+aṅgabhedah
svedo+atimātramantardāhaḥ pralāpaḥ śīroruk cakṣuṣorākulatvamasvapnamaratirbhramah
śītavātavāritarṣo+atimātram haritahāridranetramūtravarcastvaṃ haritahāridrarūpadarśanaṃ
ca, yasmiṃścāvakāśe visarpo+anusarpati so+avakāśastāmraharitahāridranīlakṣṇaraktānām
varṇānāmanyatamaṃ puṣyati, sotsedhaiścātimātram dāhasaṃbhedanaparītaiḥ sphoṭakairu-
pacīyate tulyavarṇāsrāvaiścīrapākaiśca, nidānoktāni cāśya nopaśerate viparītāni copaśerati iti
pittavisarpaḥ// svādvamlalavaṇasniḡdhagurvannasvapnasamcitah/
kaphaḥ saṃdūṣayan dūṣyān kṛcchramaṅge visarpaḥ//

tasya rūpāṇi---śītakaḥ śītajvaro gauravaṃ nidrā tandrā+arocako madhurāśyatvamāsy-
opalepo niṣṭhīvikā chardirāśyaṃ staimityamagnināśo daurbalyaṃ ca, yasmiṃścāvakāśe
visarpo+anusarpati so+avakāśaḥ śvayathumān pāṇḍurnātiraktaḥ snehasuptistambha-
gauravairanvito+alpavedanaḥ kṛcchrapākaiścīrakāribhīrbahulatvagupalepaiḥ sphoṭaiḥ
śvetapāṇḍubhiranubadhyate, prabhinnastu śvetaṃ picchilaṃ tantumadghanamanubaddhaṃ
snigdhamaśrāvaṃ sravati, ūrdhvaṃ ca gurubhiḥ sthīrairjālāvatataiḥ snigdhairbahulatvagu-
palepairvraṇairanubadhyate+anuṣaṅgī ca bhavati, śvetanakhanayanavadanatvaṃmūtravar-
castvaṃ, nidānoktāni cāśya nopaśerate viparītāni copaśerata iti śleṣmavisarpaḥ// vātapittam
prakupitamātimātram svahetubhiḥ/
parasparam labdhabalaṃ dahadgātram visarpaḥ//

tadupatāpādāturaḥ sarvaśarīramaṅgāirivākīryamāṇaṃ manyate, chardyatīsāramūrccādāhamo-
hajvaratamakārocakāsthisaṃdhibhedatrīṣṇāvipākāṅgabhedādibhiścābhibhūyate, yaṃ yaṃ
cāvakāśaṃ visarpo+anusarpati so+avakāśaḥ śāntāṅgāraprakāśo+atirakto vā bhavati,
agnidagdhaprakāraiśca sphoṭairupacīyate, sa śīghragatvādāśveva marmānūsārī bhavati,
marmaṇi copatapte pavano+atibalo bhinattyaṅgānyatimātram pramohayati saṃjñāṃ,
hikkāśvāsau janayati, nāśayati nidrāṃ, sa naṣṭanidraḥ pramūḍhasaṃjño vyathitacetā
na kvacana sukhamupalabhate, aratiparītaḥ sthānādāsanācchayyāṃ krāntumicchatī,
kliṣṭabhūyiṣṭaścāśu nidrāṃ bhajati, durbalo duḥkhaprabodhaśca bhavati; tamevaṃvidham-
agnivisarparaparītamacikitsyaṃ vidyāt// kaphapittam prakupittam balavat svena hetunā/
visarpatyekadeśe tu prakledayati dehinam//

tadvikārāḥ---śītajvaraḥ śīrogurutvaṃ dāhaḥ staimityamaṅgāvasadanaṃ nidrā tandrā
moho+annadveṣaḥ pralāpo+agnināśo daurbalyamasthibhedo mūrccā pipāsā srotasāṃ
pralepo jāḍyamindriyāṇāṃ prāyopaveśanamaṅgavikṣepo+aṅgamardo+aratirautsukyaṃ
copajāyate, prāyaścāmāśaye visarpatyalasaka ekadeśāgrāhī ca, yasmiṃścāvakāśe visarpo
visarpaḥ so+avakāśo raktapītapāṇḍupiḍakāvākīrṇa iva mecakābhaḥ kālo malinaḥ snidho
bahūṣmā guruḥ stimitavedanaḥ śvayathumān gambhīrapāko nirāsrāvaḥ śīghrakledaḥ
svinnaklinnapūtimāṃsatvak keameṇāḥparuk parāmṛṣṭo+avadīryate kardama ivā-
vapīḍito+antaraṃ prayacchatyupaklinnapūtimāṃsatyāgī sirāśnāyusaṃdarśī kuṇapagandhī
ca bhavati saṃjñāsmṛtihanṭā ca; taṃ kardamavisarparaparītamacikitsyaṃ vidyāt//

sthīragurukaṭhinamadhuraśītasniḡdhānnapānābhiṣyandisevināmyāyāmā-
disevināmapratikarmaśīlānāṃ śleṣmā vāyuśca prakopamāpadyate, tāvubhau
duṣṭapravṛddhāvātibalau pradūṣya dūṣyān visarpāya kalpete; tatra vāyuḥ
śleṣmaṇā vibaddhamārgastameva śleṣmaṇāmanekadhā bhindan kramaṇa
granthimālāṃ kṛcchrapākasādhyāṃ kaphāśaye saṃjanayati, utsannaraktasya vā
pradūṣya raktaṃ sirāśnāyumāṃsatvagāśritaṃ granthīnāṃ mālāṃ kurute tīvraru-
jānāṃ sthūlānāmaṇūnāṃ vā dīrghavṛttaraktānāṃ, tadupatāpājīvarātīsārakāśa-
hikkāśvāśoṣapramohavaivarnyārocakāvipākaprasekakchardirmūrccāṅga-
bhaṅganidrāratīśadanādyāḥ prādurbhavantyupadravāḥ; sa etairupadrutaḥ sarvakarmaṇāṃ
viśayamatipatito vivarjanīyo bhavatīti granthivisarpaḥ//

upadravastu khalu rogottarakālaḥ rogāśrayo roga eva sthūlo+aṇurvā, rogāt paścājjāyata
ityupadravasamjñāḥ/

tatra pradhāno vyādhiḥ, &vyādherguṇabhūta upadravaḥ, tasya prāyaḥ pradhānapraśame
praśamo bhavati/

sa tu pīḍākarataro bhavati paścādutpadyamāno vyādhiparikliṣṭaśarīratvāt; tasmādu-
padravaṃ tvaramāṇo+abhibādheta//

sarvāyatanasamuttham sarvaliṅgavyāpinam sarvadhātvanusāriṇamāśukāriṇam
mahātyayikamiti sannipātavisarpamacikitsyam vidyāt//

tatra vātapittaśleṣmanimittā visarpāstrayaḥ sādhyābhavanti; agnikardamākhyau
punaranupasṛṣṭe marmaṇi anupagate vā sirāsnāyumāṃsaklede sādharāṇakriyābhirub-
hāvevābhyasyamānau praśāntimāpadyeyātām, anādaropakrāntaḥ punastayoranyataro
hanyāddehamāśvevāśīviṣavat; tathā granthivisarpamajātopadravamārabheta cikitsitum,
upadravopadrutaṃ tvenam pariharet; sannipātaṃ tu sarvadhātvanusāritvādāśukāritvā-
dviruddhopakramatvāccāsādhyam vidyāt// tatra sādhyānam sādhanamanuvyākhyāsyā-
maḥ//

laṅghanollekhane śaste tiktakānām ca sevanam/

kaphasthānagate sāme rūkṣaśītaiḥ pralepayet//

pittasthānagate+apyetat sāme kuryācchikitsitam/

śonitasyāvasekam ca virekam ca viśeṣataḥ//

mārutāśayasambhūte+pyāditaḥ syādvirūkṣaṇam/

raktapittānvaye+apyādau snehanam na hitam matam//

vātolbaṇe tiktaghrtaṃ paittike ca praśasyate/

laghudoṣe, mahādoṣe paittike syādvirecanam//

na ghrtaṃ bahudoṣāya deyam &yanna virecayet/

tena doṣo hyupaṣṭabdhastvaṇmāṃsarudhiram pacet//

tasmādvirekamevādau śastaṃ vidyādvīsarpaṇaḥ/

rudhirasyāvasekam ca taddhyasyāśrayasamjñitam//

iti vīsarpaṇut proktaṃ samāśena cikitsitam/

etadeva punaḥ sarvaṃ vyāsataḥ sampravakṣyate//

madanam madhukam nimbam vatsakasya phalāni ca/

vamanam sampradātavyam visarpe kaphapittaje//

paṭolapicumardābhyām pippalyā madanena ca/

visarpe vamanam śastaṃ tathā cendrayavaiḥ saha//

yāmśca yogān pravakṣyāmi kalpeṣu kaphapittinām/

visarpaṇām prayojyāste doṣanirharaṇāḥ śivāḥ//

mustanimbapaṭolānām candanotpalayorapi/

sārivāmalakośīramustānām vā vicakṣaṇaḥ//

kaṣāyān pāyavedvaidyaḥ siddhān vīsarpaṇāśanān/

kirātatiktaḥ lodhram candanam sadurālabham//

nāgarām padmakiṇjalkamutpalam sabibhītakam/

madhukam nāgapuṣpaṃ ca dadyādvīsarpaśāntaye//

prapaunḍarikam madhukam padmakiṇjalkamutpalam/

nāgapuṣpaṃ ca lodhram ca tenaiva vidhinā pibet//

drākṣām parpaṭakam śuṇṭhīm guḍūcīm dhanvayāsakam/

niśāparyuṣitam dadyāttrṣṇāvīsarpaśāntaye//

paṭolaṃ picumardam ca dārvīm kaṭukaroḥiṇīm/

yaṣṭyāhvām trāyamāṇām ca dadyādvīsarpaśāntaye//

paṭolādikaṣāyam vā pibettriphalaḥ saha/

masūraavidalairyuktaṃ ghrtamīśram pradāpayet//

paṭolapatramudgānām rasamāmalakasya ca/

pāyayeta ghrtonmīśram naram vīsarpaṇpīditam//

yacca sarpirmahātiktam pittakuṣṭhanibarhaṇam/
 nirdiṣṭam tadapi prājño dadyādvīsarpaśāntaye//
 trāyamānāghṛtam siddham gaulmike yadudāhṛtam/
 visarpāṇam praśāntyartham dadyāttadapi buddhimān//
 trivṛccūrṇam samāloḍya sārpiṣā payasā+api vā/
 gharmāmbunā vā saṃyojya mṛdvīkānām rasena vā//
 virekārtham prayoktavyam siddham vīsarpanāśanam/
 trāyamānāśṛtam vā+api payo dadyādvirecanam//
 triphalārasasaṃyuktam sarpirstrivṛtayā saha/
 prayoktavyam virekārtham visarpajvaranāśanam//
 rasamāmalakānām vā ghṛtamiśram pradāpayet/
 sa eva gurukoṣṭhāya trivṛccūrṇayuto hitaḥ//
 doṣe koṣṭhagate bhūya etat kuryāccikitsitam/
 śākhyāduṣṭe tu rudhire raktamevādito haret//
 bhiṣagvātānvitam raktaṃ viśāṇena vinirharet/
 pittānvitam jalaukobhiḥ, kaphānvitamālābudhiḥ//
 yathāsannam vikārya vyadhayedāsu vā sirām/
 tvaṇmāṃsasnāyusaṃkledo raktakledāddhi jāyate//
 &antaḥsarīre saṃsuddhe doṣe tvaṇmāṃsaṃśrite/
 ādito vā+alpadoṣānām kriyā bāhyā pravakṣyate//
 udumbaratvaṇmadhukaṃ padmakiṇjalkamutpalam/
 nāgapuṣpaṃ priyaṅguśca pradehaḥ saghṛto hitaḥ//
 nyagrodhapādāstaruṇāḥ kadalīgarbhasaṃyutāḥ/
 bisagranthiśca lepaḥ syācchatadhautaghṛtāplutaḥ//
 kāliyam madhukaṃ hema vanyam candanapadmakau/
 elā mṛṇālam phalinī pralepaḥ syādghṛtāplutaḥ//
 śādvalam ca mṛṇālam ca śaṅkham candanamutpalam/
 vetasasya ca mūlāni pradehaḥ syāt sataṇḍulaḥ//
 sārivā padmakiṇjalkamuśīram nīlamutpalam/
 mañjiṣṭhā candanam lodhramabhayā ca pralepanam//
 naladam ca hareṇuśca lodhram &madhukapadmakau/
 dūrvā sarjarasaścaiva saghṛtam syāt pralepanam//
 yāvakāḥ saktavaścaiva sarpiṣā saha yojitāḥ/
 pradeho madhukaṃ vīrā saghṛtā yavasaktavaḥ//
 balāmutpalāśālūkam vīrāmagurucandanam/
 kuryādālepanam vaidyo mṛṇālam ca bisānvitam//
 yavacūrṇam samadhukaṃ saghṛtam ca pralepanam/
 hareṇavo masūrāśca sagudgāḥ śvetaśālayaḥ//
 pṛthak pṛthak pradehāḥ syuḥ sarve vā sarpiṣā saha/
 padminīkardamaḥ śīto mauktikaṃ piṣṭameva vā//
 śaṅkhaḥ pravālaḥ śuktirvā gairikaṃ vā ghṛtāplutam/
 &(pṛthagete pradehāśca hitā jñeyā visarpiṇām/) prapaunḍarīkam madhukaṃ balā
 śālūkamutpalam//
 nyagrodhapatradugdhīke saghṛtam syāt pralepanam/
 bisāni ca mṛṇālam ca saghṛtāśca kaśerukāḥ//
 śatāvarīvidāryośca kandau dhautaghṛtāplutau/
 śaivālam nalamūlāni gojihvā vṛṣakaṇṇikā//
 indrāṇiśākam saghṛtam &śirīṣatvagbalāghṛtam/
 nyagrodhodumbaraplakṣavetasāśvatthapallavaiḥ//
 tvakkalkairbahusarpirbhiḥ śītairālepanam hitam/
 pradehāḥ sarva evaite &vātapittolbaṇe śubhāḥ//

&sakaphe tu pravakṣyāmi pradehānaparān hitān/
 triphalāṃ padmakōśīraṃ samaṅgāṃ karavīrakam//
 nalamūlānyanantāṃ ca pradehamupakalpayet/
 khadirāṃ saptaparṇāṃ ca mustamāragvadhaṃ dhavam//
 kuraṇṭakāṃ devadāru dadyādālepanaṃ bhiṣak/
 āragvadhasya patrāṇi tvacaṃ śleṣmātakasya ca//
 indrāṇiśākāṃ kākāhvāṃ śirīṣakusumāni ca/
 śauvālāṃ nalamūlāni vīrāṃ gandhapriyaṅgukām//
 triphalāṃ madhukāṃ vīrāṃ śirīṣakusurmāni ca/
 prapaunḍarikāṃ hrīberāṃ dārvītvaṇmadhukāṃ balām//
 pṛthagālepanaṃ kuryāddvandvaśaḥ sarvaśo+api vā/
 pradehāḥ sarva evaite deyaḥ svalpaghṛtāplutāḥ//
 vātapittolbaṇe ye tu pradehāste ghṛtādhikāḥ/
 ghṛtena śatadhautena pradigyāt kevalena vā//
 ghṛtamaṇḍena śītena payasā madhukāmbunā/
 pañcavalkakaśāyeṇa secayecchītalena vā//
 vātāsrkpitbahulaṃ visarpaṃ bahuśo bhiṣak/
 secanāste pradehā ye ta eva ghṛtasāadhanāḥ//
 te cūrṇayogā vīsarpaṇānāmavacūrṇanāḥ/
 dūrvāsvarasasiddhaṃ ca ghṛtaṃ syādvraṇaropanaṃ//
 dārvītvaṇmadhukāṃ lodhraṃ keśaraṃ cāvacūrṇanam/
 paṭolaḥ picumardaśca triphalā madhukotpale//
 etat prakṣālanāṃ sarpirvraṇacūrṇaṃ pralepanam/
 pradehāḥ sarva evaite kartavyāḥ &samprasādanāḥ//
 kṣaṇe kṣaṇe prayoktavyāḥ pūrvamuddhṛtya lepanam/
 adhāvanoddhṛte pūrve pradehā bahuśo+aghanāḥ//
 deyaḥ pradehāḥ kaphaje paryādhānoddhṛte ghanāḥ/
 tribhāgāṅguṣṭhamātraḥ syāt pralepaḥ kalkapeṣitaḥ//
 nātisnigdho na rūkṣaśca na piṇḍo na dravaḥ samaḥ/
 na ca paryuṣitaṃ lepaṃ kadācidavacārayet//
 na ca tenaiva lepena punarjātu pralepayet/
 kledavīsarpaśūlāni soṣṇābhāvāt pravartayet//
 lepo hyupari paṭṭasya kṛtaḥ svedayati vraṇam/
 svedajāḥ piḍakāstasya kaṇḍūścaivopajāyate//
 uparyupari lepasya lepo yadyavacāryate/
 tāneva doṣāñjanayet paṭṭasyopari yān kṛtaḥ//
 atisnigdho+atidravaśca lepo yadyavacāryate/
 tvaci na śliṣyate samyaṇna doṣaṃ śamayatyapi//
 tanvāliptaṃ na kurvīta saṃśuṣko hyāpuṭāyate/
 na cauṣadhiraso vyādhim prāpnotyapi ca śuṣyati//
 tanvāliptena ye doṣāstāneva janayedbhṛśam/
 saṃśuṣkaḥ pīḍayedvyādhim niḥsneho hyavacāritaḥ//
 annapānāni vakṣyāmi visarpāṇāṃ nivṛttaye/
 laṅghitebhyo hito mantho rūkṣaḥ sakṣaudraśarkaraḥ//
 madhuraḥ kiṃcidamlo vā dāḍimāmalakānvitaḥ/
 saparūṣakamṛdvīkaḥ sakharjūraḥ śṛtāmbunā//
 tarpaṇairyaśālīnāṃ sasnehā cāvalehikā/
 jīrṇe purāṇaśālīnāṃ yūṣairbhuñjīta bhojanam//
 mudgānmasūrāmśaṇakān yūṣārhtamupakalpayet/
 anamlān dāḍimāmlān vā paṭolāmalakaiḥ saha//
 jāṅgalānāṃ ca māmśānāṃ rasāmstasyopakalpayet/

rūkṣāṇ parūṣakadrākṣādādimāmalakānvitāṇ //
 raktāḥ śvetā mahāhvāśca śālayaḥ ṣaṣṭikāḥ saha/
 bhojanārthe praśasyante purāṇāḥ suparisrutāḥ //
 yavagodhūmaśālīnāṃ sātmyānyeva pradāpayet/
 yeṣāṃ nātyucitaḥ śālinarā ye ca kaphādhikāḥ //
 vidāhīnyannapānāni viruddhaṃ svapanaṃ divā/
 krodhavyāyāmasūryāgnipravātāṃśca vivarjayet //
 kuryāccikitsitādasmaḥchītaprāyāṇi paittike/
 rūkṣaprāyāṇi kaphaje snaihi kānyanilātmake //
 vātapittaprasāmanamagnivīsarpaṇe hitam/
 kaphapittaprasāmanam prāyaḥ kardamasamjñite //
 raktapittottaram drṣṭvā granthivīsarpaṃ māditaḥ/
 rūkṣaṇairlaṅghanaiḥ sekaiḥ pradhaiḥ pāṇcavalkalaiḥ //
 sirāmokṣairjalaukobhīrvamanaiḥ savirecanaiḥ/
 &ghṛtaiḥ kaṣāyatiktaiśca kālajñaiḥ samupācaret //
 ūrdhvaṃ cādhaśca śuddhāya rakte cāpyavasacite/
 vātaśleṣmaharam karma granthivīsarpiṇe hitam //
 utkārikābhīruṣṇābhīrupanāhaḥ praśasyate/
 snigdhābhīrveśavāirvā granthivīsarpaśūlināṃ //
 daśamūlopasiddhena tailenoṣṇena secayet/
 kuṣṭhatailena coṣṇena pākyakṣārayutena ca //
 gomūtraiḥ patraniryūhairuṣṇairvā pariṣecayet/
 sukhoṣṇayā pradihyādvā piṣṭayā cāśvagandhayā //
 śuṣkamūlakakalkena naktamālatvacā+api vā/
 bibhītakatvacāṃ &vā+api kalkenoṣṇena lepayet //
 balāṃ nāgabalāṃ pathyāṃ bhūrjagranthiṃ bibhītakam/
 vaṃśapatrānyagnimantham kuryādgranthipralepanam //
 dantī citrakamūlatvak sudhārkapayasī guḍaḥ/
 bhallātakāsthi kāsisaṃ lepo bhīndyācchilāmapī //
 bahirmārgasthitam granthiṃ kiṃ punaḥ kaphasaṃbhavam/
 dīrghakālasthitam granthiṃ bhīndyādvā bheṣajairimaiḥ //
 mūlakānāṃ kulatthānāṃ yūṣaiḥ sakṣārādādimaiḥ/
 godhūmānnairvānnairvā sasīdhumadhuśarkaraiḥ //
 sakṣaudrairvāruṇīmaṇḍairmātuluṅgarasānvitaiḥ/
 triphalāyāḥ prayogaiśca pippalīkṣaudrasaṃyutaiḥ //
 mustabhallātaśaktūnāṃ prayogairgīrijasya ca/
 devadāruguḍūcyośca prayogairgīrijasya ca //
 dhūmairvirekaiḥ śīrasaḥ pūrvoktairgulmabhedanaiḥ/
 ayolavaṇapāṣāṇahematāmraprapīḍanaiḥ //
 ābhiḥ kriyābhiḥ siddhābhīrvividhābhīrbalī sthiraḥ/
 granthiḥ pāṣāṇakaṭhino yadā naivopaśāmyati //
 athāśya dāhaḥ kṣāreṇa &śarairhemnā+atha vā hitaḥ/
 pākibhiḥ pācayitvā vā pāṭayitvā samuddharet //
 mokṣayedbahuśaścāśya raktamutkleśamāgatam/
 &punaścāpahrte rakte vātaśleṣmajidauśadham //
 dhūmo virekaḥ śīrasaḥ svedanaṃ parimardanam/
 apraśāmyati doṣe ca &pācanaṃ vā praśasyate //
 praklinnam dāhapākābhyāṃ bhiṣak śodhanaropaṇaiḥ/
 bāhyaiścābhyantaraiścaiva vṛṇavat samupācaret //
 kampillakam viḍaṅgāni dārvīm kāraṇjakam phalam/
 piṣṭvā tailam vipaktavyam granthivṛṇacikitsitam //

dvivraṇīyopadiṣṭena karmanā cāpyupācaret/
 deśakālavibhāgaṇo vraṇān visarpajān budhaḥ//
 iti granthivisarpacikitsā/
 ya eva vidhiruddiṣṭo granthīnām vinivṛttaye/
 sa eva galagaṇḍānām kaphajānām nivṛttaye//
 galagaṇḍastu vātotthā ye &kaphānugatā nṛṇām/
 ghr̥takṣīrakaśyāṇāmabhyāsānna bhavanti te//
 yānīhoktāni karmāṇi visarpāṇām nivṛttaye/
 ekataṣṭāni sarvāṇi raktamokṣaṇamekataḥ//
 visarpo na hyasaṃsr̥ṣṭo raktapittena jāyate/
 tasmāt sādharmaṇām sarvamuktametaccikitsitam//
 viśeṣo doṣavaiśamyānna ca noktaḥ samāsataḥ/
 &samāsavyāsanirdiṣṭam kriyām vidvānupācaret//
 tatra ślokaḥ--- niruktaṃ nāmabhedāśca doṣa dūṣyāṇi hetavaḥ/
 āśrayo mārḡataścaiva visarpagurulāghavam//
 līṅgānyupadravā ye ca yallakṣaṇa upadravaḥ/
 sādhyatvaṃ, na ca, sādhyānām sādhanam ca yathākramam//
 iti piprakṣave siddhimagniveśāya dhīmate/
 punarvasuruvācedam visarpāṇām cikitsitam//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte cikitsāsthāne visarpacikitsitam nāmaikav-
 iṃśo+adhyāyaḥ//21//

6.21 dvāviṃśo+adhyāyaḥ/

athātastr̥ṣṇācikitsitam vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhagavānātreyaḥ// jñānapraśamatapobhiḥ khyāto+atrisuto jagad-
 dhite+abhirataḥ/
 tr̥ṣṇānām praśamārthaṃ cikitsitam prāha pañcānām//
 kṣobhādbhayācchramādapiśokātkrodhādvilaṅghanānmadyāt/
 kṣārāmlalavaṇakaṭukoṣṇarūkṣaśuṣkānnasevābhiḥ//
 dhātukṣayagadakarṣaṇavamanādyatiyogasūryasaṃtāpaiḥ/
 pittānilau pravṛddhau saumyāndhātūṃśca śoṣayataḥ//
 rasavāhiniśca &nālīrjihvāmūlagalatālukaklomnaḥ/
 saṃśoṣya nṛṇām dehe kurutastr̥ṣṇām mahābalāvetau//
 pītaṃ pītaṃ hi jalaṃ śoṣayatastāvato na yāti śamam/
 ghoravyādhikṛśānām &prabhavatyupasargabhūtā sā//
 prāgrūpaṃ mukhaśoṣaḥ, svalakṣaṇam sarvadā+ambukāmitvam/
 tr̥ṣṇānām sarvasām līṅgānām lāghavamapāyaḥ//
 mukhaśoṣasvarabhedabhramasaṃtāpapralāpasamstambhān/
 tālvoṣṭhakaṇṭhahijhvākarkaśatām cittanāśam ca//
 jihvānirgamamaruciṃ bādhiryaṃ marmadūyanaṃ sādham/
 tr̥ṣṇodbhūtā kurute, pañcavidhām līṅgataḥ śṛṇu tām//
 abdhātum dehasṭhaṃ kupitaḥ pavano yadā viśoṣayati/
 tasmiṃśuṣke śuṣyatyabalatr̥ṣyatyatha viśuṣyan//
 nidrānāśaḥ śirasas bhrāmastathā śuṣkavirasamukhatā ca sroto+avarodha iti ca syāllīṅgam
 vātatr̥ṣṇāyāḥ//
 pittaṃ matamāgneyam kupitaṃ cettāpayatyapāṃ dhātum/
 saṃtaptam sa hi janayetr̥ṣṇām dāholbaṇām nṛṇām//
 tiktāsyatvam śirasas dāhaḥ śītābhinandatā mūrccā/
 pītākṣimūtravarcastvamākṛtiḥ pittatr̥ṣṇāyāḥ//
 tr̥ṣṇā yā++āmaprabhavā &sā+apyāgneyā++āmapittajanitatvāt/
 līṅgam tasyāścārucirādhmānakaphaprasekau ca//

deho rasajo+ambubhavo rasaśca tasya kṣayācca tṛṣyeddhi/
 dīnasvarah pratāmyan &saṁśuskaḥṛdayagalatāluḥ//
 bhavati khalu yopasargātṛṣṇā sā śoṣiṇī kaṣṭhā/
 &jvamehakṣayaśoṣaśvāsādyupasrṣṭadehānām//
 sarvāstvatiprasaktā rogakṛṣānām vamiḥprasaktānām/
 ghoropadravayuktāṣṭṛṇā maraṇāya vijñeyāḥ//
 nāgniṁ vinā hi tarṣaḥ pavanādvā tau hi śoṣaṇe hetū/
 abdhātorativṛddhāvapāṁ kṣaye tṛṣyate naro hi//
 gurvannapayaḥsnehaiḥ saṁmūrcchadbhirvidāhakāle ca/
 yastrṣyedvṛtamārge tatrāpyanilānau hetū//
 tīkṣṇoṣṇarūkṣabhāvānmadyaṁ pittānilau prakopayati/
 śoṣayato+apāṁ dhātuṁ tāveva hi madyaśīlānām//
 taptāsviva sikatāsu hi toyamāsu śuṣyati kṣiptam/
 teṣāṁ saṁtaptānām himajalapānādbhavati śarma//
 śīśirasnātasyoṣmā ruddhaḥ koṣṭhaṁ prapadya tarṣayati/
 tasmānoṣṇaklānto bhajeta sahasā jalam &śītam//
 līṅgaṁ &sarvāsvetāsvanilakṣayapittajaṁ bhavatyatha tu/
 pṛthagāgamāccikitsitamataḥ pravakṣyāmi tṛṣṇānām//
 apāṁ kṣayāddhi tṛṣṇā saṁśoṣya naraṁ praṇāśayedāśu/
 tasmādaindraṁ toyam samadhu pibettadguṇam vā+anyat//
 kiñcittuvarānurasam tanu laghu śītaṁ sugandhi suraṁ ca/
 anabhiṣyandi ca yattatkṣitigatamapyaindravajjñeyam//
 śṛtaśītaṁ sasitopalamaṭhāvā śarapūrvapañcamūlena/
 &lājāsaktusitāhvāmadvayamāindrena vā mantham//
 vāṭyaṁ vā++āmayavānām śītaṁ madhuśarkarāyutaṁ dadyāt/
 peyāṁ vā śālīnām dadyādvā koradūṣānām//
 payasā śṛtena bhojanamaṭhāvā madhuśarkarāyutaṁ yojyam/
 pārāvātādikarasairghṛtabhrṣṭairvā+apyalavañāmlaiḥ//
 tṛṇapañcamūlamuñjātakaiḥ priyālaiśca jāṅgalāḥ sukṛtāḥ/
 śastā rasāḥ payo vā taiḥ siddhaṁ śarkarāmadhumat//
 śatadhautaghrṛtenāktāḥ payaḥ pibecchītatoyamavagāhya/
 mudgamasūracānakajā rasāstu bhrṣṭā &ghṛte deyāḥ//
 madhuraiḥ sajīvanīyaiḥ śītaiśca satiktakaiḥ śṛtaṁ kṣīram/
 pānābhyañjanasekeṣviṣṭam madhuśarkarāyuktam//
 tajjam vā ghrṛtamiṣṭam pānābhyañgeṣu nasyamapi ca syāt/
 nārīpayāḥ saśarkaramuṣṭṛyā api nasyamikṣurasāḥ//
 &kṣīrekṣurasaguḍodakasitopalākṣaudrasīdhumārdvīkaiḥ/
 vṛkṣāmlamātuluṅgaigraṇḍūṣastāluśoṣaghnāḥ//
 jambvāmṛtakabadarīvetasapañcavalkapañcāmlaiḥ/
 hṛnmukhaśīrahpradehāḥ saghrṛtā mūrcchābhramatṛṣṇāghnāḥ syuḥ//
 dāḍimadadhithalodhraiḥ savidārībījapūrakaiḥ śīrasāḥ/
 lepo gaurāmalakairghṛtāranālāyutaiśca hitaḥ//
 śaivalapañkāmburuhaiḥ sāmīlāḥ sāghṛtaiśca śaktubhirlepaḥ/
 mastvāranālārdravasanakamalamāṇihārasaṁsparśāḥ//
 śīśīrāmbucandanārdraṣṭanataṭapāñītagātrasaṁsparśāḥ kṣaumārdranivasanānām varān-
 ganānām priyāṇām ca//
 himavaddarīvanasaritsaro+ambujapavanendupādaśīśīrāṇām/
 &ramyaśīśīrodakānām smaraṇam kathāśca tṛṣṇāghnāḥ//
 vātaghnammannapānam mṛdu laghu śītaṁ ca vātatrṣṇāyām/
 kṣayakāsanucchṛtaṁ &kṣīraghrṛtamūrdhvavātatrṣṇāghnam//
 syājīvanīyasiddhaṁ kṣīraghrṛtaṁ vātapittaye tarṣa/

paitte drākṣācandanakharjūrośīramadhuyutaṃ toyam//
 lohitaśālitaṇḍulakharjūrāparūśakotpaladrākṣāḥ/
 madhu pakvaloṣṭameva ca jale sthitaṃ śītaṃ peyam//
 lohitaśālīprasthaḥ salodhramadhukāñjanotpalāḥ kṣuṇṇāḥ &pakvāmalōṣṭajalamad-
 husamāyuto mṛṇmaye peyaḥ//
 vaṭamātuluṅgavetasapallavakuśakāśamūlayaṣṭyāhvaiḥ/
 siddhe+ambhasyagninibhām kṛṣṇamṛdaṃ kṛṣṇasikatām vā//
 taptāni navakapālānyathavā nirvāpya pāyayetāccham/
 āpākaśarkaraṃ vā+amṛtavallyudakaṃ tṛṣām hanti//
 kṣīravatām madhurānām śītānām śarkarāmadhuvimiśrāḥ/
 śītakaṣāyā mṛdbhr̥ṣṭasamyutāḥ pittatṛṣṇāghnāḥ//
 vyoṣavacābhallātakatikṭakaṣāyāstathā++āmātṛṣṇāghnāḥ/
 yaccoktaṃ kaphajāyām vamyām taccaiva kāryaṃ syāt//
 stambhārucyavipākālasyacchardīṣu kaphānugām tṛṣṇām/
 jñātvā dadhimadhutarpaṇalavaṇoṣṇajalairvamanamiṣṭam//
 dāḍimamamlaphalaṃ vā+apyanyat sakaṣāyamatha leham/
 peyamathavā &pradadyādrajanīśarkarāyuktam//
 kṣayakāśena tu tulyā kṣayatṛṣṇā sā garīyasī nṛṇām/
 kṣīṇakṣataśoṣahitaistasmāttām bheṣajaiḥ śamayet//
 pānatṛṣṛtaḥ pānaṃ tvardhodakamamlalavaṇagandhāḍhyam/
 śīśīrasnātaḥ pānaṃ madyāmbu guḍāmbu vā tṛṣitaḥ//
 bhaktoparodhatṛṣitaḥ snehatṛṣṛto+athavā tanuyavāgūm/
 prapibedguruṇā tṛṣito bhuktena taduddharedbhuktaṃ//
 madhyāmbu vā+ambu koṣṇaṃ balavāmstr̥ṣitaḥ samullikhet pītvā/
 māgadhikāviśadamukhaḥ saśarkaraṃ vā pibenmantham//
 balavāmstu tāluśoṣe pibedghṛtaṃ tṛṣyamadyācca/
 sarpirbhr̥ṣṭaṃ kṣīraṃ mām̐sarasām̐ścābalaḥ snigdhan//
 atirūkṣadurbalānām tarṣaṃ śamayennṛṇāmihāśu payaḥ/
 chāgo vā ghṛtabhr̥ṣṭaḥ śīto madhuro raso hr̥dyāḥ//
 snigdhe+anne bhukte yā tṛṣṇā syāttām guḍāmbunā śamayet/
 tarṣaṃ mūrccābhīhatasya raktapittāpahairhanyāt//
 &tṛṭdāhamūrccābhramaklamamadātyayāsraviṣapitte/
 śastaṃ svabhāvaśītaṃ, śṛtaśītaṃ sannipāte+ambhaḥ//
 hikkāśvāsanavajrapīnasaghr̥tapītapārśvagalaroge/
 kaphavātākṛte styāne sadyaḥśuddhe ca hitamuṣṇam//
 pāṇḍūdarapīnasamehagulmamandānalātisāreṣu/
 plīhni ca toyam na hitaṃ kāmamasahye pibedalpam//
 pūrvamayāturaḥ san dīnastṛṣṇārdito jalaṃ kāṅkṣan/
 na labheta sa cenmaraṇamāśvevāpnupāddīrgharogaṃ vā//
 tasmāddhānyāmbu pibettṛṣyan rogī saśarkarākṣaudram/
 yadvā tasyānyatsyāt sātmyaṃ rogasya tacceṣṭam//
 tasyām vinivṛttāyām tajjanya upadravaḥ sukhaṃ jetum/
 tasmāttṛṣṇām pūrvam jayedbahubhyo+api rogebhyaḥ//
 tatra ślokaḥ---hetū yathā+agnipavanau kurutaḥ sopadravām ca pañcānām/
 tṛṣṇānām pṛthagākṛtirasādhyatā sādhanam coktam//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisamskṛte+aprāpte dṛḍhabalasampūrite cikitsāsthāne
 tṛṣṇārogacikitsitaṃ nāma dvāviṃśo+adhyāyaḥ//22//

6.22 trayoviṃśo+adhyāyaḥ/

athāto viśacikitsitaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah // prāgutpattiṃ guṇān yoniṃ vegāṃ(anunāsika)līṅgānyupakramān/
 ciśasya bruvataḥ samyagagniveśa nibodha me//
 amṛtārthaṃ samudre tu mathyamāne surāsuraiḥ/
 jajñe prāgamṛtotpatteḥ puruṣo ghoradarśanaḥ//
 dīptatejāścaturdaṃṣtro harikeśo+analekṣaṇaḥ/
 jagadviṣaṇṇaṃ taṃ dr̥ṣtvā &tenāsau viśasaṃjñitaḥ//
 jaṅgamasthāvarāyāṃ tadyonau brahmā nyayojayat/
 tadambusaṃbhavaṃ tasmāddbividaṃ pāvakopamaṃ//
 aṣṭavegaṃ daśaguṇaṃ caturviṃśatyupakramaṃ/
 tadvarṣāsvambuyonitvāt saṃkledaṃ guḍavadgataṃ//
 sarpatyambudharāpāye tadagastyo hinasti ca/
 prayāti mandavīryatvaṃ viśaṃ tasmādghanāstyaye//
 sarpāḥ kīṭondurā lūtā vṛścikā gr̥hagodhikāḥ/
 jalaukāmtsya maṇḍūkāḥ &kaṇabhāḥ sakṛkaṇṭakāḥ//
 śvasiṃhavyāghragomāyutarakṣunakulādayaḥ/
 &daṃṣtriṇo ye viśaṃ teṣāṃ daṃṣtrothaṃ jaṅgamaṃ matam//
 mustakaṃ pauṣkaraṃ krauñcaṃ vatsanābhaṃ balāhakaṃ/
 karkaṭaṃ kālakūṭaṃ ca karavīrakasaṃjñakaṃ//
 pālakendrāyudhaṃ tailaṃ meghakaṃ kuśapuṣpakam/
 rohiṣaṃ puṇḍarīkaṃ ca lāṅgalakyañjanābhakaṃ//
 saṅkocaṃ markaṭaṃ śṛṅgīviṣaṃ hālāhalaṃ tathā/
 evamādīni cānyāni mūlajāni sthirāṇi ca//
 &garasaṃyogajaṃ cānyadgarasaṃjñam gadapradam/
 kālāntaravipākitvāṇa tadāśu haratyasūn//
 nidrāṃ tandrāṃ klamaṃ dāhaṃ &sapākaṃ lomaharṣaṇam/
 śophaṃ caivātisāraṃ ca janayejjaṅgamaṃ viśaṃ//
 sthāvaram tu jvaraṃ hikkāṃ dantaharṣaṃ galagraham/
 phenavamyaruciśvāsamūrcchāśca &janayedviśaṃ//
 &jaṅgamaṃ syādadhobhāgamūrdhvaabhāgaṃ tu mūlajaṃ/
 &tasmāddaṃṣtrāviśaṃ maulaṃ hanti maulaṃ ca &daṃṣtrajaṃ//
 tṛṇmohadantaharṣaprasekavamathuklamā bhavantyādye/
 vege rasapradoṣādasṛkpradoṣāddvitiye tu//
 &vaivarnyabhramavepathumūrcchājṛmbhāṅgacimicimātamakāḥ/
 duṣṭapiśitātṛtiye maṇḍalakaṇḍūsvayathukoṭhāḥ//
 vātādi jāścaturthe dāhacchardyaṅgaśūlamūrcchādyāḥ/
 nīlādīnāṃ tamasaśca darśanaṃ pañcame vege//
 ṣaṣṭhe hikkā, bhaṅgaḥ skandhasya tu saptame+aṣṭame maraṇam/
 nṛṇāṃ, catuspadāṃ syāccaturvidhaḥ, pakṣiṇāṃ trividhaḥ//
 sīdatyādye bhramati ca, catuspado vepate, tataḥ &śūnyaḥ/
 mandāhāro mriyate śvāsena hi caturthavege tu//
 &dhyāyati vihagaḥ prathame vege, prabhrāmyati dvitiye tu/
 srastāṅgaśca tṛtiye viśavege yāti pañcatvam//
 laghu rūkṣamāśu viśadaṃ vyavāyi tīkṣṇaṃ vikāsi sūkṣmaṃ ca/
 uṣṇamanirdeśyaraṣaṃ daśaguṇamuktaṃ viśaṃ tajjñaiḥ//
 raukṣyādvātamaśaityātpittaṃ sauṣkmyādasṛk prakopayati/
 &kaphamavyaktarasatvādannarasāṃścānuvartate śīghram//
 śīghraṃ vyavāyibhāvādāśu vyāpnoti kevalaṃ deham/
 tīkṣṇatvānmarmaghnaṃ prāṇaghnaṃ tadvikāsitvāt//
 durupakramaṃ laghutvādvaiśadyāt syādasaktagatidoṣam/
 doṣasthānaprakṛtiḥ prāpyānyatamaṃ hyudīrayati//
 syādvātikasya vātasthāne kaphapittaliṅgamīṣattu/

&trṇmohāratimūrcchāgalagrahacchardiphenādi//
 pittāśayasthitam paittikasya &kaphavātayorviṣam tadvat/
 &trṭkāsajvaravamathuklamadāhatamotisārādi//
 kaphadeśagam &kaphasya ca darśayedvātapittayośceṣat/
 liṅgam śvāsagalagrahakaṇḍūlālāvamathvādi//
 dūṣiṣam tu śoṇitaduṣṭyāruḥkiṭimakoṭhaliṅgam ca/
 viṣamekaikam doṣam saṃdūṣya haratyasūnevam//
 kṣarati viṣatejasā+asṛk tat khāni nirudhya mārayati jantum/
 pītam mṛtasya hr̥di tiṣṭhati daṣṭavidhayordamśadeśe syāt//
 nīlauṣṭhadantaśaithilyakeśapatanāṅgabhaṅgavikṣepāḥ/
 śīśirairna lomaharṣo nābhigate daṇḍarājī syāt//
 kṣatajam kṣatācca nāyātyetāni bhavanti maraṇaliṅgāni/
 ebhyo+anyathā cikitsyāsteṣāṃ copakramāñchr̥ṇu me//
 mantrāriṣṭotkartananīṣpīdanacūṣaṇāgnipariṣekāḥ/
 avagāharaktamokṣaṇavamanavirekopadhānāni//
 &hr̥dayāvaraṇāñjananasyadhūmalehausadhaprasāmanāni/
 pratisāraṇam prativīṣam saṃjñāsamsthāpanam lepaḥ//
 mṛtasāñjīvanameva ca viṃśatirete caturbhiradhikāḥ/
 syurupakramā yathā ye yatra yojyāḥ śṛṇu tathā tāt//
 daṃśāttu viṣam daṣṭasyāvisṛtam veṇikāṃ bhiṣagbaddhvā/
 niṣpīḍayedbhṛṣam daṃśamuddharenmarmavarjam vā//
 tam daṃśam vā cūṣenmukhena yavacūrṇapāṃśupūrṇena/
 pracchanaśṛṅgalaukāvyadhanaiḥ srāvyaṃ tato raktam//
 rakte viṣapraduṣṭe duṣyet prakṛtistatastyajet prāṇān/
 tasmāt pragharṣaṇairasṛgavartamānam pravartyam syāt//
 &trikaṭugṛhādūmarajanīpañcalavaṇarocanāḥ savārtākāḥ/
 gharṣaṇamatipravṛtte vaṭādibhiḥ śītalairlepaḥ//
 raktam hi &viṣādhanam vāyurivāgneḥ pradehasekaistat/
 śītaiḥ skandati tasmin skanne vyapayāti viṣavegaḥ//
 viṣavegānmadamūrcchāviṣādahṛdayadravāḥ pravartante/
 śītairnivartayettāt &vījyāścālomaharṣāt syāt//
 taruriva mūlacchedāddaṃśacchedānna vṛddhimeti viṣam/
 ācūṣaṇamānayanam jalasya seturyathā tathā+ariṣṭāḥ//
 tvañmāṃsagatam dāho dahati viṣam srāvaṇam harati raktāt/
 pītam vamanaiḥ sadyo haredvirekairdvitīye tu//
 ādau hr̥dayam rakṣyam tasyāvaraṇam pibedyathālābham/
 &madhusarpirmajjapayogairikamatha gomayarasam vā//
 ikṣum &supakvamathavā kākam niṣpīḍya tadrasam varaṇam/
 chāgādīnām vā+asṛgbhasma mṛdam vā pibedāśu//
 kṣārāgadastr̥tīye &śophaharairlekhanam samadvambu/
 gomayarasāscaturthe vege sakapitthamadhusharpīḥ//
 kākāṇḍaśirīṣābhyām svarasenāścyotanāñjane nasyam/
 syātpañcame+atha ṣaṣṭhe saṃjñāyāḥ sthāpanam kāryam//
 gopittayutā rajanī mañjiṣṭhāmaricapippalīpānam/
 viṣapānam daṣṭānām viṣapīte daṃśanam cānte//
 śikhipittārdhayutam syāt palāśabījamagado mṛteṣu varāḥ/
 vārtākuphāṇitāgāradhūmagopittanimbam vā//
 gopittayutairguṭikāḥ &surasāgranthidvirajanīmadhukakuṣṭhaiḥ/
 śastā+amṛtena tulyā śirīṣapuspakākāṇḍakarasairvā//
 kākāṇḍasurasagavākṣīpunarnavāvāyasīśirīṣaphalaiḥ/
 udbandhaviṣajalamṛte &lepaupadhinasypānāni//

spr̥kkāplavasthaṇeyakāṃkṣīśaileyarocanātagaram/
 dhyāmakakuṇkumamāṃsīsurasāgrailālakuṣṭhaghnam//
 br̥hatī śīrīṣapuṣpaṃ śrīveṣṭakapadmacāraṭivīśālāḥ/
 suradārupadmakeśarasāvarakamanaḥśilākauntyaḥ//
 jātyarkapuṣparasarajanīdvayaḥiṅgupippalīlākṣāḥ/
 jalamudgaparṇicandanamadhukamadanāsindhuvārāśca//
 śāmpākalodhramayūrakagandhaphalānākulīviḍaṅgāśca/
 puṣye saṃhṛtya samam piṣṭvā guṭikā vigheyāḥ syuḥ//
 sarvaviśaghno jayakṛdviśamṛtasṃjīvano jvaranihantā/
 ghreyavilepanadhāraṇadhūmagrahaṇairgr̥hasthaśca//
 bhūtaviśajantvalakṣmīkārmaṇamantrāgryaśanyarīn hanyāt/
 duḥsvapnastrīdoṣānakālamaraṇāmbucairabhayam//
 dhanadhānyakāryasiddhiḥ śrīpuṣṭyāyurvivardhano dhanyaḥ/
 mṛtasamjīvana eṣa prāgamṛtāhbrahmaṇā vihitāḥ//
 iti mṛtasamjīvano+agadaḥ/
 mantrairdhamanībando+avamārjanam kāryamātmarakṣā ca/
 doṣasya viśam yasya sthāne syātam jayetpūrvam//
 vātasthāne svedo dadhnā natakuṣṭhakalkapānam ca/
 ghṛtamadhupayo+ambupānāvagāhasekāśca pittasthe//
 kṣārāgadaḥ kaphasthānagate svedastathā sirāvyadhanam/
 dūṣīviṣe+atha raktasthite sirākarma pañcavidham//
 bheṣajamevam kalpyam bhiṣagvidā++ālakṣya sarvadā sarvam/
 sthānam jayeddhi pūrvam sthānasthasyāvīruddham ca//
 viśadūṣitakaphamārgaḥ srotaḥsamrodharuddhavāyustu/
 mṛta iva śvasenmartyaḥ syādasādhyaliṅgairvihīnaśca//
 carmakaṣāyāḥ kalkam bilvasamam mūrdhni kākapadamasya/
 kṛtvā dadyātkaṭabhikaṭukaṭphalapradhamaṇam ca//
 &chāgam gavyam māhiṣam vā māṃsam kaukuṭameva vā/
 dadyāt kākapade tasmīnstataḥ saṃkramate viśam//
 nāsākṣikarṇajihvākāṇṭhanīrodheṣu karma nastāḥ syāt/
 vārtākubījapūrajyotiṣmatyādibhiḥ piṣṭaiḥ//
 añjanamakṣyuparodhe kartavyam bastamūtrapīṣṭaistu/
 dāruvyoṣaharidrākaraṇīrakaraṇjanimbāsuraistu//
 śvetā vacā+&śvāgandhā hiṅgvamṛtā kuṣṭhasaindhava laśunam/
 sarṣapakapitthamadhyam &ṭuṇṭukakaraṇjabīāni//
 &vyoṣam śīrīṣapuṣpaṃ dvirajanyau &vamśalocanam ca samam/
 piṣṭvā+ajasya mūtreṇa &gośvapittena saptāham//
 vyatyāsabhāvito+ayam nihanti śīrasi sthitam viśam kṣipram/
 sarvajvarabhūtagrahaṇīśūcikā jīrṇamūrcchārṭiḥ//
 unmādāpasmārau kācapaṭalanīlikāśīrodoṣān/
 śuṣkāṣipākapiḥṇābudārmakaṇḍūtamodoṣān//
 kṣayadaurbalyamadātyayapāṇḍugadāmścāñjanāttathā mohān/
 lopādviśadigdhakṣatālīḍhadaṣṭapītaviśaghātī//
 arśaḥsvānaddheṣu ca gudalepo yonilepanam strīṇām/
 mūḍhe garbhe duṣṭe lalāṭalepaḥ pratiśyāye//
 &vṛddhau kiṭime kuṣṭhe śvitraṛvicarcikādiṣu lepaḥ/
 gaja iva tarūn viśagadānnihantyagadagandhahastyeṣaḥ//
 iti gandhahastīnāmā+agadaḥ/
 patrāgurumustailā niryāsāḥ pañca candanam spr̥kkā/
 tvañnaladotpalabālakahareṇukośīravanyanakhāḥ//
 suradārukanakakuṇkumadhyāmakakuṣṭhapriyaṅgavastagaram/

pañcāṅgāni śurīṣādvyoṣālamanaḥśilājāyāḥ//
 &śvetakaṭabhaḥkarañjau rakṣoghnī sindhuvārikā rajanī/
 surasāñjanagaurikamañjiṣṭhānimbaniryāsāḥ//
 vaṃśatvagaśvagandhāhiṅgudadhithhāmlavetasam lākṣā/
 madhumadhukasomarājivacāruhārocanātagaram//
 agado+ayaṃ vaiśravaṇyākhyātastryambakeṇa śaṣṭyaṅgaḥ/
 apratihataprabhāvaḥ khyāto mahāgandhahastīti//
 pittena gavāṃ peśyo guṭikāḥ kāryāstu puṣyayogena/
 pānāñjanapralepaiḥ prasādhayet sarvakarmāṇi//
 pillam kaṇḍūṃ timiraṃ rātryāndhyaṃ kācamarbudam paṭalam/
 hanti satataprayogāddhitamitapathyāśināṃ puṃsām//
 viṣamajvarāñjīrṇāndadrum kaṇḍūṃ visūcikāṃ pāmām/
 viṣamūṣikalūtānāṃ sarveṣāṃ pannagānāṃ ca/
 āśu viṣam nāśayati samūlajamatha kandajaṃ sarvam//
 etena liptagātraḥ sarpān gṛhṇāti bhakṣayecca viṣam/
 &kālaparīto+api naro jīvati nityaṃ nirātaṅkaḥ//
 ānaddhe gudalepo yonau lepaśca mūḍhagarbhāṇām/
 mūrccārṭiṣu ca lālāṭe pralepanamāhuḥ pradhānatamam//
 bherīmṛdaṅgapātaḥāñchatrāṇyamunā tathā dhvajapatākāḥ/
 liptvā+ahiviṣanirastyai padhvanayeddarśayenmatimān//
 yatra ca sannihito+ayaṃ na tatra bālagrahā na rakṣāṃsi/
 na ca kārmaṇavetālā &vahanti nātharvaṇā mantrāḥ//
 sarvagrahā na tatra prabhavanti na cāgniśastranṛpacaurāḥ/
 lakṣmīśca tatra bhajate yatra mahāgandhahastyasti//
 piṣyamāṇa imaṃ cātra siddham mantramudīrayet/
 mama matā jayā nāma &jayo nāmeti me pitā//
 so+aham jayajayāputro vijayo+atha jayāmi ca/
 namaḥ puruṣasimhāya viṣṇave viśvakarmaṇe//
 sanātanāya kṛṣṇāya bhavāya vibhavāya ca/
 tejo vṛṣākapeḥ sākṣāttejo brahmendrayoryame//
 yathā+aham nābhijānāmi vāsudevaparājayam/
 mātūśca pānigrahaṇaṃ samudrasya ca śoṣaṇam//
 anena satyavākyaena sidhyatāmagado hyayam/
 hilimilisaṃsprṣṭe rakṣa sarvabheṣajottame &svāhā//
 iti mahāgandhahastīnāmā+agadaḥ/
 ṛṣabhakajīvabhaṅgīmādhukotpaladhānyakeśarājāyāḥ/
 sasitagirikolamadhyaḥ peyāḥ śvāsajvarādiḥarāḥ//
 hiṅgu ca kṛṣṇāyuktaṃ kapittharasayuktamagryalavaṇaṃ ca/
 samadhusitau pātavyau jvarahikkāśvāsakāsaghnaḥ//
 lehaḥ kolāsthyañjanalājotpaladhughṛtairvamyām/
 bṛhatīdvayādhakīpatradhūmavartistu hikkāghnī//
 śikhibarhibalākāsthīni sarṣapāścandanaṃ ca ghṛtayuktaṃ/
 dhūmo gṛhaśayanāsanavastrādiṣu śasyate viṣanut//
 ghṛtayukte natakuṣṭhe bhujagapatiśiraḥ śirīṣapuṣpaṃ ca/
 dhūmāgadaḥ smṛto+ayaṃ sarvaviṣaghnaḥ śvayathuhṛcca//
 jatusevyapatraguggulubhallātakakakubhapuṣpasarjarasāḥ/
 śvetā ca dhūma uragākhukīṭavastrakriminudagryāḥ//
 taruṇapalāśakṣāraṃ srutaṃ paceccūrṇitaiḥ saha samāṃśaiḥ/
 lohitaṃṛdrajanīdvayaśuklasurasamañjarīmādhukaiḥ//
 lākṣāsaindhavamāṃsīhareṇuḥhiṅgudvisārivākuṣṭhaiḥ/
 savyoṣairbāhlikairdarvīvilepanaṃ ghaṭṭayedvāvat//

sarvaviśaśothagulmatvagdośārśobhagandaraplīhnaḥ/
 śothāpasmārakrimibhūtasvarobhedapāṇḍugadān//
 mandāgnitvaṃ kāsaṃ sonmādaṃ nāśayeyuratha puṃsām/
 guṭikāśchāyāśuṣkāḥ kolasamāstāḥ samupayuktāḥ//
 iti kṣārāgadaḥ/
 viśapītadaṣṭaviddheṣvetaddigdhe ca cācyamuddiṣṭam/
 sāmānyataḥ, prthaktvānnirdeśamataḥ śṛṇu yathāvat//
 ripuyuktebhyo nṛbhyaḥ svebhyaḥ strībhyo+athavā bhayaṃ nṛpateḥ/
 āhāravihāragataṃ tasmāt preṣyān parīkṣeta//
 atyarthaśāṅkitaḥ syādbahuvāgathavā+alpavāgvigatalakṣmīḥ/
 prāptaḥ prakṛtīvikāraṃ viśapradātā naro jñeyaḥ//
 drṣṭvaivaṃ na tu sahasā bhojyaṃ &kuryāttadannamagnau tu/
 saviṣaṃ hi prāpyānnaṃ bahūnvikārān bhajatyagniḥ//
 &śikhibarhavicitrārcistīkṣṇākṣamarūkṣakuṇapadhūmaśca/
 sphuṭati ca saśabdamekāvartō vihatārcirapi ca syāt//
 pātrasthaṃ ca vivarṇaṃ bhojyaṃ syānmakṣikāṃśca mārayati/
 kṣāmasvarāṃśca kākān kuryādvirajecakorākṣi//
 pāne nīlā rājī vaivarṇyaṃ svāṃ ca nekṣate chāyām/
 paśyati vikṛtāmāthavā lavaṇākte phenamālā syāt//
 pānānnayohsaviṣayorgandhena śīrorugghṛdica mūrccā ca/
 sparśena pāṇiśothaḥ suptyaṅgulidāhatodanakhahedāḥ//
 &mukhaḡetvoṣṭhacimicimā jihvā śūnā jaḍā vivarṇā ca/
 dvijaharṣahanustambhāsyadāhalālāgalavikārāḥ//
 āmāśayaṃ praviṣṭe vaivarṇyaṃ svedasadanamutkledaḥ/
 drṣṭihṛdayoparodho binduśataiścīyate cāṅgam//
 pakvāśayaṃ tu yāte mūrccāmadamohadāhabalanāśāḥ/
 tandrā kārśyaṃ ca viṣe pāṇḍutvaṃ codarasthe syāt//
 dantapavanasya kūrcō viśīryate dantauṣṭhamāṃśasophaśca/
 keśacyutiḥ śīroruggranthayaśca saviṣe+atha śīrobhyaṅge//
 duṣṭe+aṅjane+akṣidāhasrāvātyupadehaśotharāgāśca/
 khādyairādaḥ koṣṭhaḥ spṛśyaistvagdūṣyate duṣṭaiḥ//
 snānābhyaṅgotsādanavastrālaṅkāravarnakairduṣṭaiḥ/
 kaṇḍvartikoṭhapīḍakāromodgamacimicimā śothāḥ//
 ete karacaraṇadāhatodaklamāvipākāśca/
 bhūpādukāśvagajavarmaketuśayanāsanairduṣṭaiḥ//
 mālyamagandhaṃ mlāyati &śīrorujālomaharṣakaram/
 stambhayati khāni nāsāmupahanti darśanaṃ ca dhūmaḥ//
 kūpataḍgāḍijalaṃ durgandhaṃ sakaluṣaṃ vivarṇaṃ ca/
 pīṭaṃ śvayathuṃ koṭhān pīḍakāśca karoti maraṇaṃ ca//
 ādāvāmāśayage vamaṇaṃ tvaksthe pradehasekādi/
 kuryādbhiṣak cikitsāṃ doṣabalaṃ caiva hi samīkṣya//
 iti mūlaviśaviśeṣāḥ proktāḥ śṛṇu jaṅgamasyātaḥ/
 saviśeṣacikitsitamevādaḥ tatrocyate tu sarpāṇām//
 &iha darvīkaraḥ sarpo maṇḍalī rājimāniti/
 trayo yathākramaṃ vātapittaśleṣmaprakopaṇāḥ//
 darvīkaraḥ paṇī jñeyo maṇḍalī maṇḍalāphaṇaḥ/
 bindulekhavicitrāṅgaḥ pannagaḥ syāttu rājimān//
 viśeṣādrūkṣakaṭukamamloṣṇaṃ svādu śītalam/
 viṣaṃ yathākramaṃ teṣāṃ tasmādvātādikopanaṃ//
 darvīkarakṛto daṃśaḥ sūkṣmadamaṣṭrāpado+asitaḥ/
 niruddharaktaḥ kūrmbho vātavyādhikaro mataḥ//

pṛthvarpitaḥ saśoṭhaśca daṃśo maṇḍalinā kṛtaḥ/
 pītābhaḥ pītaraktaśca sarvapittavikārakṛt//
 kṛto rājimataḥ daṃśaḥ picchilaḥ sthiraśophakṛt/
 snigdhaḥ pāṇḍuśca sāndrāsṛk śleṣmavyādhisamīraṇaḥ//
 vṛttabhogo mahākāyaḥ śvasannūrdhvekṣaṇaḥ pumān/
 sthūlamūrdhā samāṅgaśca strī tvataḥ syādviparyayāt//
 &klībastrasatyadhodṛṣṭiḥ svarahīnaḥ prakampate/
 striyā daṣṭo viparyastairetaiḥ pumsā naro mataḥ//
 vyāmiśraliṅgairetaistu klībadaṣṭam naram vadet/
 ityetaduktaṁ sarpāṇām strīpumklībanidarśanam//
 pāṇḍuvaktrastu garbhīṇyā sūnausṭho+apyasitekṣaṇaḥ/
 jṛmbhākrodhopajihvārtaḥ sūṭayā raktamūtravān//
 sarpo gaudhera(ya)ko nāma godhāyām syāccatuṣpadaḥ/
 kṛṣṇasarpaṇa tulyaḥ syānnānā syurmiśrajātayaḥ//
 gūḍhasampāditaṁ vṛttaṁ pīḍitaṁ lambitārpitam/
 sarpitaṁ ca bhṛśābādham, daṃśā ye+anye na te bhṛśāḥ//
 taruṇāḥ kṛṣṇasarpāstu gonasāḥ sthavarāstathā/
 rājimanto vayomadhye bhavantyāśīviṣopamāḥ//
 sarpadaṃṣṭrāścatastrastu tāsām vāmādharaḥ sitā/
 pītā vāmottarā daṃṣṭrā &raktaśyāvā+adharottarā//
 yanmātraḥ patate bindurgobālāt saliloddhṛtāt/
 vāmādharaḥyām daṃṣṭrāyām tanmātraṁ syādaherviṣam//
 ekadvitricaturvṛddhaviṣabhāgottarottarāḥ/
 savarnāstatkṛtā daṃśā bahūttaraviṣā bhṛśāḥ//
 sarpāṇāmēva viṇmūtrāt kīṭāḥ syuḥ kīṭasaṃmatāḥ/
 dūṣīviṣāḥ prāṇaharā iti saṃkṣepato matāḥ//
 gātraṁ raktaṁ sitaṁ kṛṣṇaṁ śyāvaṁ vā piḍakānvitam/
 sakaṇḍūdāhavīsarapāki syāt kuthitaṁ tathā//
 kīṭairdūṣīviṣairdaṣṭam liṅgaṁ prāṇaharam śṛṇu/
 sarpadaṣṭe yathā śoṭho vardhate sogragandhyasṛk//
 daṃśo+akṣigauravaṁ mūrccā sa rugārtaḥ śvasityapi/
 tṛṣṇāruciparītaśca bhaveddūṣīviṣārditaḥ//
 daṃśasya madhye yat kṛṣṇaṁ śyāvaṁ vā jālakāvṛtam/
 &dagdhākṛti bhṛśaṁ pāki kledaśothajvarānvitam//
 dūṣīviṣābhirlūtābhistaṁ daṣṭamiti nirdiśet/
 sarvāsāmeva tāsām ca daṃśe lakṣaṇamucyate//
 śophaḥ śvetāsītā raktāḥ pītā vā piḍakā jvaraḥ/
 prāṇāntiko bhavecchvāso dāhahikkāśirograhāḥ//
 ādaṃśācchoṇitaṁ pāṇḍu maṇḍalāni jvaro+aruciḥ/
 lomaharṣaśca dāhaścāpyākḥudūṣīviṣārdite//
 mūrccāṅgaśothavaivarnyakledaśabdāśrutijvarāḥ/
 śirogurutvaṁ lālāsṛkchardiścāsādhyaṁūṣikaiḥ//
 śyāvativamatha kārṣṇyaṁ vā nānāvarṇatvameva vā/
 mohāḥ purīṣabhedaśca daṣṭe syāt kṛkalāsakaiḥ//
 dahatyagnirivāḍau tu bhinattivordhvamāśu ca/
 vṛścikasya viṣaṁ yāti daṃśe paścāttu tiṣṭhati//
 daṣṭo+asādhyaṣtu &dr̥gghrāṇarasanopahato naraḥ/
 māṃsaiḥ patadbhiratyartham vedanārto jahātyasūn//
 visarpaḥ śvayathuḥ śūlaṁ jvaraśchardirathāpi ca/
 lakṣṇaṁ kaṇabhairdaṣṭe daṃśāścaiva viśīryate//
 hr̥ṣṭaromocciṭiṅgena stabdhaliṅgo bhṛśārtimān/

daṣṭaḥ śītodakeneva siktānyaṅgāni manyate//
 ekadaṁṣṭrārditaḥ śūnaḥ saruk syāt pītakaḥ satṛṭ/
 chardirnidrā ca maṇḍūkaiḥ saviṣairdaṣṭalakṣaṇam//
 matsyāstu saviṣāḥ kuryurdāhaśopharujastathā/
 kaṇḍūṁ śoṭhaṁ jvaraṁ mūrcchāṁ saviṣāstu jalaukasah//
 dāhatodasvedaśoṭhakarī tu &gṛhagodhikā/
 daṁṣe svedaṁ rujaṁ dāhaṁ kuryācchatapadīviṣam//
 kaṇḍūmānmaśakairīṣacchothaḥ syānmandavedanaḥ/
 asādhyakīṭasadrśamasādhyamaśakakṣatam//
 sadyaḥprasrāviṇī śyāvā dāhamūrccchājvarānvitā/
 pīḍakā makṣikādaṁṣe tāsāṁ tu sthagikā+asuhṛt//
 śmaśānacityavalamkāyajñāśramasurālaye/
 pakṣasandhiṣu madhyāhne sārdharātre+aṣṭamīṣu ca//
 na siddhyanti narā daṣṭaḥ pāṣaṇḍāyataneṣu ca/
 dr̥ṣṭiśvāsamalasparśaviṣairāśīviṣairtathā//
 vinaśyantyāśu saṁprāptā daṣṭaḥ sarveṣu marmasu/
 (yena kenāpi sarpeṇa saṁbhavaḥ sarva eva ca)//
 bhītamattābalosṇakṣuttṛṣārte vardhate viṣam/
 viṣam prakṛtikālau ca tulyau &prāpyālpamanyathā//
 vāriviprahataḥ kṣīṇā bhītā nakulanirjitāḥ/
 vṛddhā bālāstvaco muktāḥ sarpā mandaviṣāḥ smṛtāḥ//
 sarvadehāśritaṁ krodhādviṣam sarpo vimuñcati/
 tadevāhārahetorvā bhayādvā na pramuñcati//
 vātolaṇaviṣāḥ prāya uccīṭiṅgāḥ savṛścikāḥ/
 vātapittolaṇāḥ kīṭāḥ ślaiṣmikāḥ kaṇabhādayaḥ//
 yasya yasya hi doṣasya liṅgādhiyāni lakṣayet/
 tasya tasyauśadhaiḥ kuryādviparītaguṇaiḥ kriyām//
 hr̥tpīḍordhvānilaḥ stambhaḥ sirāyāmo+asthiparvaruk/
 ghūrṇanodveṣṭanaṁ gātraśyāvātā vātike viṣe//
 saṁjñānāśoṣṇaniśvāsau hr̥ddāhaḥ kaṭukāsyatā/
 &daṁśāvadaraṇaṁ śoṭho rakṭapīṭaśca paittike//
 vamyarocakahṛllāsaprasekotkleśagauravaiḥ/
 saśaityamukhamādhuryairvidyācchleṣmādhikaṁ viṣam//
 khaṇḍena ca vranālepastailābhyaṅgaśca vātike/
 svedo nāḍīpulākādyairbr̥mhaṇaśca vidhirhitaḥ//
 suśītaiḥ stambhayet sekaiḥ pradehaiścāpi paittikam/
 lekhanacchedanasvedavamanaiḥ ślaiṣmikaṁ jayet//
 viṣeṣvapi ca sarveṣu sarvasthānagateṣu ca/
 avṛścikocciṭiṅgeṣu prāyaḥ śīto vidhirhitaḥ//
 vṛścike svedamabhyaṅgaṁ ghṛtena lavaṇena ca/
 sekāṁścoṣṇān prayuñjīta bhojyaṁ pānaṁ ca sarpiṣaḥ//
 etadevocciṭiṅge+api pratilomaṁ ca pāṁśubhiḥ/
 udvartanaṁ sukhāmbūṣṇaistathā+avacchādanaṁ ghanaiḥ//
 śvā tridoṣaprakopāttu tathā dhātuviparyayāt/
 śīro+abhitāpī lālāsrāvyadhovaktrastathā bhavet//
 anye+apyevaṁvidhā vyālāḥ kaphavātaprakopaṇāḥ/
 hr̥cchirorugjvarastambhatṛṣāmūrccchākarā matāḥ//
 kaṇḍūnistodavaivarnyasuptikledopaśoṣaṇam/
 vidāharāgarukpākāḥ śopho granthinikuñcanam//
 &daṁśāvadaraṇaṁ sphoṭāḥ karṇikā maṇḍalāni ca/
 jvaraśca saviṣe liṅgaṁ viparītaṁ tu nirviṣe//

tatra sarve &yathāvasthaṃ prayojyāḥ syurupakramāḥ/
 pūrvoktā vidhimanyaṃ ca yathāvadbruvataḥ śṛṇu //
 hṛdvidāhe praseke vā virekavamaṇaṃ bhṛśam/
 yathāvasthaṃ prayoktavyaṃ śuddhe saṃsarjanakramaḥ //
 śirogate viṣe nastāḥ kuryānmūlāni buddhimān/
 bandhujīvasya bhārgyāśca surasasyāsitasya ca //
 dakṣakākamayūrāṇāṃ māṃsāsṛīmastake kṣate/
 &upadheyamadhodaṣṭasyordhvadaṣṭasya pādayoh //
 pippalimaricakṣāravacāsaindhavaśigrukāḥ/
 piṣṭā rohitapittena ghnantyaḥkṣigatamañjanāt //
 kapitthamāmaṃ sasitākṣaudraṃ kaṇṭhagate viṣe/
 lihyādāmāśayagate tābhyāṃ cūrṇapalaṃ natāt //
 viṣe pakvāśayagate pippalīm rajanīdvayam/
 mañjiṣṭhāṃ ca samaṃ piṣṭvā gopittena naraḥ pibet //
 raktaṃ māṃsaṃ ca godhāyāḥ śuṣkaṃ cūrṇīkṛtaṃ hitam/
 viṣe rasagate pānaṃ kapittharasasamyutam //
 śelormūlatvagagrāṇi bādaraudumbarāṇi ca/
 kaṭābhyāśca pibedraktagate, māṃsagate pibet //
 sakṣaudraṃ khadirāriṣṭaṃ kauṭajaṃ mūlamambhasā/
 sarveṣu ca bale dve tu madhūkaṃ madhukaṃ natam //
 pippalīm &nāgaraṃ kṣāraṃ navanītena mūrccitam/
 kaphe bhiṣagudīrṇe tu vidadhyātpratisāraṇam //
 māṃsīkuṇkumapatratvagrajanīnatacandanaiḥ/
 manahśilāvyaḡhranakhasurasairambupeṣitaiḥ //
 pānanasyañjanālepāḥ sarvaśothaviṣāpahāḥ/
 candanaṃ tagaraṃ kuṣṭhaṃ haridre dve tvageva ca //
 manahśilā tamālaśca rasaḥ kaiśara eva ca/
 śārdūlasya nakhaścaiva supiṣṭaṃ taṇḍulāmbunā //
 hanti sarvaviṣāṇyeva vajrivajramivāsuraṇ/
 rase śirīṣapuṣpasya saptāhaṃ maricaṃ sitam //
 bhāvitam sarpadaṣṭānāṃ nasyapānāñjane hitam/
 dvipalaṃ natakuṣṭhābhyāṃ ghṛtakṣaudracatuṣpalam //
 api takṣakadaṣṭānāṃ pānametat sukhapradam/
 sindhuvārasya mūlaṃ ca śvetā ca girikarṇikā //
 pānaṃ darvīkarairdaṣṭe nasyaṃ samadhu pākalam/
 mañjiṣṭhā madhuyaṣṭī ca jīvakaṣabhaḥkau sitā //
 kāśmaryaṃ vaṭaśuṅgāni pānaṃ maṇḍalināṃ viṣe/
 vyoṣaṃ sātiviṣaṃ kuṣṭhaṃ gr̥hadhūmo hareṇukā //
 tagaraṃ kaṭukā kṣaudraṃ hanti rājīmatāṃ viṣam/
 gr̥hadhūmaṃ haridre dve samūlaṃ taṇḍulīyakam //
 api vāsukinā daṣṭaḥ &pibenmadhughṛtāplutam/
 kṣīrivṛkṣatvagālepaḥ śuddhe kīṭaviṣāpahāḥ //
 muktālepo varaḥ śothadāhatodajvarāpahāḥ/
 candanaṃ padmakośīraṃ śirīṣaḥ sindhuvārikā //
 kṣīraśuklā nataṃ kuṣṭhaṃ pāṭalodīcyasārivāḥ/
 śelusvarasapiṣṭo+ayaṃ lūtānāṃ sārvaśārmikāḥ //
 (yathāyogaṃ prayoktavyaḥ samīkṣyālepanādiṣu)/
 madhūkaṃ madhukaṃ kuṣṭhaṃ śirīśodīcyapāṭalāḥ/
 sanimbāsārivākṣaudrāḥ pānaṃ lūtaviṣāpaham //
 kusumbhapuṣpaṃ godantaḥ svarṇakṣīrī kapotaviṭ/
 dantī trivṛtsaindhavaṃ ca karṇikāpātanaṃ tayoh //

kaṭabhyarjinaśairīṣaśelukṣīridrumatvacah/
 kaṣāyakalkacūrṇāḥ syuḥ kīṭalūtāvraṇāpahāḥ//
 tvacaṃ ca nāgaram caiva samāṃśaṃ ślakṣṇapeṣitam/
 peyamuṣṇāmbunā sarvaṃ mūṣikāṇāṃ viṣāpaham//
 kuṭajasya phalaṃ piṣṭaṃ tagaraṃ jālamālinī/
 tiktekṣvākuṣa yogo+ayaṃ pānapradhamanādibhiḥ//
 vṛścikondurulūtānāṃ sarpāṇāṃ ca viṣaṃ haret/
 samāno hyamṛtenāyaṃ garājīrṇaṃ ca nāśayet//
 sarve+agadā yathādoṣaṃ prayojyāḥ syuḥ kṛkaṇṭake/
 kapotaviṇmātuluṅgaṃ śirīṣakusumādrasaḥ//
 śaṅkhinyārkaṃ payaḥ śuṇṭhī karaṇjo madhu vārścike/
 śirīṣasya phalaṃ piṣṭaṃ snuhīkṣīreṇa dārdure//
 mūlāni śvetabhaṇḍīnāṃ vyoṣaṃ sarpiśca matsyaje/
 kīṭadaṣṭakriyāḥ sarvāḥ samānāḥ syurjalaukasāṃ//
 vātapittaharī cāpi kriyā prāyaḥ praśasyate/
 vārściko hyuccīṅgasya &kaṇabhasyaunduro+agadaḥ//
 vacāṃ vaṃśatvacāṃ pāṭhāṃ nataṃ surasamañjarīm/
 dve bale nākulīm kuṣṭhaṃ śirīṣaṃ rajanīdvayam//
 guhāmatiguhāṃ śvetāmajagandhāṃ śilājatu/
 kattṛṇaṃ kaṭabhīm kṣāraṃ gr̥hadhūmaṃ manaḥśilām//
 rohītakasya pittena piṣṭvā tu paramo+agadaḥ/
 nasyāñjanādilepeṣu hito viśvambharādiṣu//
 svarjikā+ajaśakṛtkṣāraḥ surasā+&athākṣipīḍakaḥ/
 madirāmaṇḍasaṃyukto hitaḥ śatapadīviṣe//
 kapitthamakṣipīḍo+arkabījaṃ trikaṭukaṃ tathā/
 karaṇjo dve haridre ca &gr̥hagodhāviṣaṃ jayet//
 &kākāṇḍarasasaṃyukto viṣāṇāṃ taṇḍulīyakaḥ/
 pradhāno barhipittena tadvadvāyasapīlukaḥ//
 śirīṣaphalamūlatvakpuṣpapatraiḥ samairdhṛtaiḥ/
 śreṣṭhaḥ pañcaśirīṣo+ayaṃ viṣāṇāṃ pravaro vadhe//
 iti pañcaśirīṣo+agadaḥ/
 catuṣpadbhirdvipadbhīrvā nakhadantakṣataṃ tu yat/
 sūyate pacyate cāpi sravati jvarayatyapi//
 somavalko+aśvakarṇaśca gojihvā haṃsapadyapi/
 rajanyau gairikaṃ lepo nakhadantaviṣāpahāḥ//
 durandhakāre &viddhasya kenacidviśaśaṅkayā/
 viṣodvegājjvaraśchardirmūrcchā dāho+api vā bhavet//
 glānirmoho+atisāraścāpyetacchaṅkāviṣaṃ matam/
 cikitsitamidaṃ tasya kuryādāśvāsayan budhaḥ//
 sitā vaigandhiko drākṣā payasyā madhukaṃ madhu/
 pānaṃ samantrapūtāmbu prokṣaṇaṃ sāntvahaṛṣaṇam//
 śālayaḥ ṣaṣṭikāścaiva koradūṣāḥ priyaṅgavaḥ/
 bhojanārthe praśasyante lavaṇārthe ca saindhavam//
 taṇḍulīyakajīyantivārtākasuniṣaṇṇakāḥ/
 cucūrmaṇḍūkapaṇī ca śākaṃ ca kulakaṃ hitam//
 dhātṛī dāḍimamamlārthe yūṣā mudgahareṇubhiḥ/
 rasāścaināśikhiśvāvillāvataittirapārṣataḥ//
 viṣaghnauṣadhasaṃyuktā rasā yūṣāśca saṃskṛtāḥ/
 avidāhīni cānnāni viṣārtānāṃ bhiṣagjitam//
 viruddhādhyāśanakrodhakṣudbhayāyāsamaithunam/
 varjayedviṣamukto+api divāsvapnaṃ viṣeṣataḥ//

muhurmuḥuḥ śironyāsaḥ śoṭhaḥ &srastauṣṭhakarnatā/
 jvaraḥ stabdhākṣigātratvaṃ hanukampo+añgamardanam//
 romāpagamanam glāniraratirvepathurbhramah/
 catuṣpadam bhavatyetaddaṣṭānāmiha lakṣaṇam//
 devadāru haridre dve &saralam candanāguru/
 rāsnā gorocanā+ajājī guggulvikṣuraso natam//
 cūrṇam sasaindhavānantam gopittamadhusaṃyutam/
 catuṣpadānam daṣṭānāmagadaḥ sārvaśārmikah//
 saubhāgyārtham striyaḥ svedarajonānāṅgajānmalān/
 śatruprayuktāṃśca garān prayacchantyannamiśritān//
 taiḥ syāt pāṇḍuḥ kṛśo+alpāgnirgaraścāsyopajāyate/
 marmapradhamanādhmānam śvayatham hastapādayoh//
 jāṭharam grahaṇīdoṣo yakṣmā gulmaḥ kṣayo &jvaraḥ/
 evaṃvidhasya cānyasya vyādhērliṅgāni darśayet//
 svapne mārjāragomāyuvyālān sanakulān kapīn/
 prāyaḥ paśyati nadyādīṇchūṣkāmśca savanaspatīn//
 kālaśca gauramātmānam svapne gauraśca kālakam/
 vikarṇanāsikam vā+api &prapaśyedvihatendriyaḥ//
 tamavekṣya bhiṣak prājñāḥ pṛcchet kiṃ kaiḥ kadā saha/
 jagdhamityavagamyaśu pradadyādvamanam bhiṣak//
 sūkṣmam tāmraṛajastasmai sakṣaudraṃ hṛdviśodhanam/
 śuddhe hṛdi tataḥ śānam hemacūrṇasya dāpayet//
 hema sarvaviśāṇyāśu garāmśca viniyacchati/
 na sajjate hemapāṅge viṣam padmadale+ambuvat//
 nāgadantītrivṛddantīdravantiśnukpayaphalaiḥ/
 sādhitam māhiṣam sarpiḥ sagomūtrāḍhakam hitam//
 sarpakīṭaviśārtānam garārtānam ca śāntaye/
 śirīṣatvak trikaṭukam triphalām candanotpale//
 dve bale sārivaśphotāsurabhīnimbapāṭalāḥ/
 bandhujīvāḍhakīmūrvāvāsāsurasavatsakān//
 pāṭhāṅkolāśvagandhārkamūlayaṣṭyāhvapadmakān/
 viśālām bṛhatīm lākṣam kovidāram śatāvarīm//
 kaṭabhīdantyapāmārgān pṛśniparṇīm rasāñjanam/
 śvetabhaṇḍāśvakhurakau kuṣṭhadārupriyaṅgukān//
 vidārīm madhukāt sāram karañjasya phalatvacau/
 rajanyau lodhramakṣāmśam piṣṭvā sādhyam ghṛtāḍhakam//
 tulyāmbucchāgomūtratryāḍhake tadviśāpaham/
 apasmāraḥṣayonmādhūtagraharodaram//
 pāṇḍurogakrimīgulmaplīhorustambhakāmalāḥ/
 hanuskandhagrahādīmśca pānābhyañjananāvanaiḥ//
 hanyāt saṃjīvayeccāpi viśodbandhamṛtānnarān/
 nāmnedamamṛtam sarvaviśāṇām syādghṛtottamam//
 ityamṛtaghṛtam/

bhavanti cātra---chatrī jharjharapāṇiśca caredrātrau tathā divā/
 tacchāyāśabdavitrastāḥ praṇaśyantyāśu pannagāḥ//
 daṣṭamātro daśedāśu tam sarpam loṣṭameva vā/
 uparyariṣṭam badhnīyāddamśam chindyāddahettathā//
 vajram marakataḥ sārāḥ picuko viṣamūṣikā/
 karketanaḥ sarpamañirvaidūryam gajamauktikam//
 dhāryam garamaṇiryāśca varauśadhyo viśāpahāḥ/
 khagāśca śārikākrauñcaśikhihamśasukādayaḥ//

tatra ślokaḥ---itīdamuktaṃ dvividhasya vistarairbahuprakāraṃ viśarogabheṣajam/
 adhītya vijñāya tathā prayojayan varjedviṣāṇāma viśahyatām budhaḥ//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte cikitsāsthāne viśacikitsitaṃ nāma try-
 oviṃśo+adhyāyaḥ//23//

6.23 caturviṃśo+adhyāyaḥ/

athāto madātyayacikitsitaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyāḥ// suraiḥ sureśasahitairyā & purā paripūjitā/
 sautrāmaṇyāṃ hūyate yā karmibhiryā pratiṣṭhitā//
 yajñauhī yā yayā śakraḥ somātipatito bhṛṣam/
 nirojastamasā++āviṣṭastasmāddurgāt samuddhṛtaḥ//
 vidhibhirvedavihitairvā yajadbhirmahātmabhiḥ/
 dṛśyā sprṣyā prakalpyā ca yajñīyā yajñasiddhaye//
 yonisāṃskāranāmādyairviśeṣairbahudhā ca yā/
 bhūtvā bhavatyekavidhā sāmānyānmalakṣaṇāt//
 yā devānamṛtaṃ bhūtvā svadhā bhūtvā pitṛṃśca yā/
 somo bhūtvā dvijātīn yā yuñkte śreyobhiruttamaiḥ//
 āśvinaṃ yā mahattejo balaṃ sārasyataṃ ca yā/
 vīryamaindraṃ ca yā siddhā somaḥ sautrāmaṇau ca yā//
 śokāratibhayodvegānāśinī yā mahābalā/
 yā prītiyā ratirya vāgyā puṣṭirya ca nirvṛtiḥ//
 yā surā suragandharvayakṣarākṣasamānuṣaiḥ/
 ratiḥ suretyabhihitā tāṃ surāṃ vidhinā pibet//
 śarīrakṛtasāṃskāraḥ śuciruttamagandhavān/
 prāvṛto nirmalairvastrairyathartūddāmagandhibhiḥ//
 vicitravividhasragvī ratnābhraṇabhūṣitaḥ/
 devadvijātīn saṃpūjya sprṣṭvā maṅgalamuttamam//
 deśe yathartuke śaste kusumaprakarīkṛte/
 & sarasāsāṃmate mukhye dhūpasāṃmodabodhite//
 sopadhāne susaṃstīrṇe vihite śayanāsane/
 upaviṣṭo+athavā tiryak svaśarīrasukhe sthitaḥ//
 sauvarṇau rājataiścāpi tathā maṇimayairapi/
 bhājanairvimalaiścānyaiḥ sukr̥taiśca pibet sadā//
 rūpayauvanamattābhiḥ śikṣitābhirviśeṣataḥ/
 vastrābharaṇamālyaiśca bhūṣitābhiryathartukaiḥ//
 śaucānurāgayuktābhiḥ pramadābhiritastataḥ/
 saṃvāhyamāna & iṣṭābhiḥ pibenmadyamanuttamam//
 madyānukūlairvividhaiḥ phalairharitakaiḥ śubhaiḥ/
 lavaṇairgandhapīśunairavaḍaṃśairyathartukaiḥ//
 bhṛṣṭairmāṃsairbahuvividhairbhūjalāmbacāriṇām/
 paurogavargavihitairbhakṣyaiśca vividhātmakaiḥ//
 & pūjayitvā surān pūrmāśiṣaḥ prāk prayujya ca/
 pradāya sajalāṃ madyamarthibhyo vasudhātale//
 abhyaṅgotsādanasnānavāsodhūpānulepanaiḥ/
 snigdhoṣṇairbhāvitaścānnairvātiko madyamācāret//
 śītopacāirvividhairmadhurasnigdhaśītalaiḥ/
 paittiko bhāvitaścānnaiḥ pibanmadyaṃ na sīdati//
 upacārairāśiśirairyaavagodhūmabhuk pibet/
 ślaiṣmiko dhanvajairmāṃsairmadyaṃ māricakaiḥ saha//
 vidhirvasumatāmeṣa bhaviṣyadvibhavāśca ye/
 yathopapatti tairmadyaṃ pātavyaṃ mātrayā hitam//

vātikebhyo hitaṃ madyaṃ prāyo gauḍikapaiṣṭikam/
 kaphapittādhikebhyastu mārīvikaṃ mādharmaṃ ca yat//
 bahudravaṃ bahugūṇaṃ bahukarma madātmakam/
 guṇairdoṣaiśca tanmadyamubhayaṃ copalakṣyate//
 vidhinā mātrayā kāle hitairannairiyathābalaṃ/
 prahr̥ṣṭo yaḥ pibenmadyaṃ tasya syādamṛtaṃ yathā//
 yathopetaṃ punarmadyaṃ prasaṅgādyena pīyate/
 rūkṣavyāyāmanityena viśavadyāti tasya tat//
 madyaṃ hṛdayamāviśya svaguṇairojaso guṇān/
 daśabhirdaśa saṃkṣobhya ceto nayati vikriyāṃ//
 laghūṣṇatīkṣṇasūkṣmāmlavyavāyāśūgameva ca/
 rūkṣaṃ vikāśi viśadaṃ madyaṃ daśaguṇaṃ smṛtam//
 guru śītaṃ mṛdu ślakṣṇaṃ bahalaṃ madhuraṃ sthiraṃ/
 prasannaṃ picchilaṃ snigdhamojo daśaguṇaṃ smṛtam//
 gurutvaṃ lāghavācchaityamauṣṇādamlasvabhāvataḥ/
 mādhyamaṃ mārdivaṃ taikṣṇyātprasādaṃ cāsubhāvanāt//
 raukṣyāt snehaṃ vyavāyitvāt sthiraṃ ślakṣṇatāmapi/
 vikāśibhāvātpaicchilyaṃ vaiśadyātsāndratāṃ tathā//
 saukṣmyānmadyaṃ viḥantyevamojasaḥ svaguṇairguṇān/
 sattvaṃ tadāśrayaṃ cāśu saṃkṣobhya janayenmadam//
 &rasavātādīmārgānāṃ sattvabuddhīndriyātmanāṃ/
 pradhānasyaujasaścaiva hṛdayaṃ sthānamucyate//
 atipītena madyena vihatenaujasā ca tat/
 hṛdayaṃ yāti vikṛtiṃ tatrasthā ye ca dhātavaḥ//
 aujasyavirate pūrvo hṛdi ca pratibodhite/
 madhyamo viḥate+alpe ca viḥate tūttamo madhaḥ//
 naivaṃ vighātaṃ janayenmadyaṃ paiṣṭikamojasaḥ/
 vikāśirūkṣaviśadā guṇāstatra hi nolbhaṇāḥ//
 hṛdi madyaguṇāviṣṭe harṣastarṣo ratih sukham/
 vikārāśca yathāsattvaṃ citrā rājasatāmasāḥ//
 jāyante mohanidrāntā madyasyātiniṣevanāt/
 sa madyavibhramo nāmnā 'mada' ityabhidhīyate//
 pīyamānasya madyasya vijñātavyāstrayo madāḥ/
 prathamam madhyamam+antyaśca lakṣaṇaistān pracakṣmahe//
 praharṣaṇaḥ prītikaraḥ pānānnaguṇadarśakaḥ/
 vādyagītaprahāsānāṃ kathānāṃ ca pravartakaḥ//
 na ca buddhismṛtiharo viśayeṣu na cākṣamaḥ/
 sukhanidrāprabodhaśca prathamam sukhado madaḥ//
 muhuḥ smṛtirmuhurmoho&(+a)vyaktā sajjati vāṇmuhuḥ/
 yuktāyuktapralāpaśca pralāyanameva ca//
 sthānapānānnasāṃkathyayojanā saviparyayā/
 liṅgānyetāni jānīyādāviṣṭe madhyame madaḥ//
 madhyamaṃ dadamutkramya &madamāprāpya cottamam/
 na kiṃcinnāsubhaṃ kuryurnarā rājasatāmasāḥ//
 ko madaṃ tādṛśaṃ vidvānunmādamiva dāruṇaṃ/
 gacchedadhvānamasvantam bahudoṣamivādhvagaḥ//
 tṛtīyaṃ tu madaṃ prāpya bhagndārviva niṣkriyaḥ/
 madamohāvṛtamanā jivannapi mṛtaiḥ samaḥ//
 ramaṇīyaṃ sa viśayānna vetti na suhr̥jjanam/
 yadārthaṃ pīyate madyaṃ ratim tām ca na vindati//
 kāryākāryaṃ sukhaṃ duḥkhaṃ loke yacca hitāhitam/

yadavastho na jñāti ko+avasthām tām vrajedbudhaḥ//
 sa dūṣyaḥ sarvabhūtānām nindyaścāgrāhya eva ca/
 vyasanitvādudarke ca sa duḥkhaṁ vyādhimaśnute//
 pretya ceha ca yacchreyaḥ śreyo mokṣe ca yat param/
 manaḥsamādhau tat sarvamāyattaṁ sarvadehinām//
 madyena manasaścāsyā saṁkṣobhaḥ kriyate mahān/
 mahāmārutavegena taṭasthasyeva śākhinaḥ//
 madyaprasaṅgaṁ taṁ cājñā mahādoṣaṁ mahāgadam/
 sukhamityadhigacchanti rajomohaparājitaḥ//
 madyopahatavijñānā viyuktāḥ sāttvikairguṇaiḥ/
 śreyobhīrviprayujyante madāndhā madalālasāḥ//
 madye moho bhayaṁ śokaḥ krodho mṛtyuśca saṁśritaḥ/
 sonmādamadamūrcchāyāḥ sāpasmārāpatānakāḥ//
 yatraikaḥ smṛtīvibhraṁśastatra sarvamasādhuvat/
 ityevaṁ madyadoṣajñā madyaṁ garhanti yatnataḥ//
 satyamete mahādoṣā madyasyoktā na saṁśayaḥ/
 ahitasyātimātrasya pītasya vidhivarjitaḥ//
 kiṁtu madyaṁ svabhāvena yathāivānnaṁ tathā smṛtaṁ/
 ayuktiyuktaṁ rogāya yuktiyuktaṁ yathā+amṛtaṁ//
 prāṇāḥ prāṇabhṛtāmannaṁ tadayuktyā nihantyasūn/
 viṣaṁ prāṇaharaṁ tacca yuktiyuktaṁ rasāyanam//
 haṛṣamūrjaṁ mudam puṣṭimārogyaṁ pauraṣaṁ ¶m/
 yuktyā pītaṁ karotyāśu madyaṁ sukhamadapradam//
 rocanaṁ dīpanaṁ hr̥dyaṁ svaravarṇaprasādanam/
 prīṇanaṁ br̥ṇhanaṁ balyaṁ bhayaśokaśramāpaham//
 svāpanaṁ naṣṭanidrāṇāṁ mūkānāṁ vāgvibodhanam/
 bodhanaṁ cātinidrāṇāṁ vibaddhānāṁ vibandhanut//
 vadhabandhaparikleśaduḥkhānāṁ cāpyabodhanam/
 madyotthānāṁ ca rogāṇāṁ madyameva prabādhakam//
 ratirviṣayaśamyoge prītisaṁyogavardhanam/
 api pravayasāṁ madyamutsavāmodakāraṁ//
 pañcasvartheṣu kānteṣu yā ratiḥ prathame made/
 yūnāṁ vā sthaviṛāṇāṁ vā tasya nāstyupamā bhuvi//
 bahuduḥkhahatasyāśya śokenopahatasya ca/
 viśrāmo jīvalokasya madyaṁ yuktyā niṣevitam//
 annapānavayovyādhibalakālatrikāṇi śat/
 trīndoṣāṁstrividhaṁ sattvaṁ jñātvā madyaṁ pibetsadā//
 teṣāṁ trikāṇāmaṣṭānāṁ yojnā yuktirucyate/
 yayā yuktyā pibanmadyaṁ madyadoṣairna yujyate//
 madyasya ca guṇān sarvān yathoktān sa samaśnute/
 dharmārthayorapīḍāyai naraḥ sattvaguṇocchritaḥ//
 sattvāni tu prabudhyante prāyaśaḥ prathame made/
 dvitīye+avyaktatāṁ yānti madhye cottamamadhyayoḥ/
 sasyasaṁbodhakaṁ varṣaṁ, hemaṇprakṛtidarśakaḥ/
 hutāśaḥ, sarvasattvānāṁ madyaṁ tūbhayakāraṁ//
 pradhānāvaramadhyānāṁ &rūpānāṁ vyaktidarśakaḥ/
 yathā+agnirevaṁ sattvānāṁ madyaṁ prakṛtidarśakaḥ//
 sugandhimālyagandharvaṁ supraṇītamamākulam/
 miṣṭānnapānaviśadaṁ sadā madhurasamkatham//
 &sukhaprapānaṁ sumadaṁ haṛṣaprītivivardhanam/
 svantaṁ sāttvikamāpānaṁ na cottamamadapradam//

vaiguṇyaṃ sahasā yānti madyadoṣairna sāttvikāḥ/
 madyaṃ hi balavatsattvaṃ grhṇāti sahasā na &tu//
 saumyāsaumyakathāprāyaṃ viśadāviśadaṃ kṣaṇāt/
 citraṃ rājasamāpannaṃ prāyeṇāsvantakākulam//
 harṣaprītikathāpetamatuṣṭaṃ pānabhojane/
 saṃmohakrodhanidrāntamāpānaṃ tāmasaṃ smṛtam//
 āpāne sāttvikān buddhvā tathā rājasatāmasān/
 jahyātsahāyān yaiḥ pītvā madyadoṣānupāśnute//
 sukhaśīlāḥ saṃbhāṣāḥ sumukhāḥ saṃmatāḥ satām/
 kalāsvabāhyā viśadā viśayaḥpravaṇāśca ye//
 parasparavidheyā ye yeṣāmaikyam suhṛttayā/
 praharṣaprītimādhuryairāpānaṃ vardhayanti ye//
 utsavādutsavataṃ yeṣāmanyonyadarśanam/
 te sahāyāḥ sukhāḥ pāne taiḥ pibansaha modate//
 rūpagandharasasparśaiḥ śabdaiścāpi manoramaiḥ/
 pibanti susahāyā ye te vai sukr̥tibhiḥ samāḥ//
 &pañcabhirviśayairiṣṭairupetairmanasaḥ priyaiḥ/
 deśe kāle pibenmadyaṃ prahr̥ṣṭenāntarātmanā//
 sthiraśattvaśarīrā ye pūrvānnā madyapānvayāḥ/
 bahumadyocitā ye ca mādyanti sahasā na te//
 &kṣutpipāsāparītāśca durbalā vātapaittikāḥ/
 rūkṣālpapramitāhārā viṣṭabdhāḥ sattvadurbalāḥ//
 krodhino+anucitāḥ kṣīṇāḥ pariśrāntā madakṣatāḥ/
 svalpenāpi madaṃ śīghraṃ yānti madyena mānavāḥ//
 ūrdhvaṃ madātyayasyātaḥ saṃbhavaṃ svasvalakṣaṇam/
 agniveśa! cikitsāṃ ca pravakṣyāmi yathākramam//
 strīśokabhayaabhārādhvakarmabhiryo+atikarṣitāḥ/
 rūkṣālpapramitāśi ca yaḥ pibatyatimātrayā//
 rūkṣaṃ pariṇataṃ madyaṃ niśi nidrāṃ vihatya ca/
 karoti tasya tacchīghraṃ vātaprāyaṃ madātyayam//
 hikkāśvāśirahkampaḥpārśvaśūlaprajāgaraiḥ/
 vidyādbahupralāpasya vātaprāyaṃ madātyayam//
 tīkṣṇoṣṇaṃ madyamamlam ca yo+atimātraṃ niṣevate/
 amloṣṇatikṣṇabhojī ca krodhano+agnyātapapriyaḥ//
 tasyopajāyate pittādviśeṣeṇa madātyayāḥ/
 &sa tu vātolbaṇasyāśu praśamaṃ yāti hanti vā//
 tṛṣṇādāhajvarasvedamūrcchātisāravibhramaiḥ/
 vidyāddharitavarṇasya pittaprāyaṃ madātyayam//
 taruṇaṃ madhuraprāyaṃ gauḍaṃ paiṣṭikameva vā/
 madhurasnigdhaḥgurvāśi yaḥ pibatyatimātrayā//
 avyāyāmadivāsvapnaśayyāsanasukhe rataḥ/
 madātyayam kaphaprāyaṃ sa śīghramadhigacchati//
 chardyarocakahṛllāsatanidrāstaimityagauravaiḥ/
 vidyācchītaparītasya kaphaprāyaṃ madātyayam//
 viśasya ye guṇā dr̥ṣṭāḥ sannipātaprakopaṇāḥ/
 ta eva madye dr̥śyante viśe tu balavattarāḥ//
 hantyaśu hi viśaṃ kiṃcit kiṃcidrogāya kalpate/
 yathā viśaṃ tathaivāntyo jñeyo madyakṛto madaḥ//
 tasmāt tridoṣajaṃ liṅgaṃ sarvatrāpi madātyaye/
 dr̥śyate rūpavaiśeṣyāt pṛthaktvaṃ &cāsya lakṣyate//
 śarīraduḥkhaṃ balavat &saṃmoho hṛdayavyathā/

aruciḥ &pratataḥ tṛṣṇā jvaraḥ śītoṣṇalakṣaṇaḥ//
 śiraḥpārśvāsthisaṇḍhīnām &vidyuttulyā ca vedanā/
 jāyate+atibalā jṛmbhā sphuraṇaṁ vepanaṁ śramaḥ//
 urovibandhaḥ kāśaśca hikkā śvāsaḥ prajāgaraḥ/
 śarīrakampaḥ karṇākṣimukharogastrīkagrahaḥ//
 chardyatīśārāhṛllāsā vātapittakaphātmakāḥ/
 bhramaḥ pralāpo rūpāṇāmasatām caiva darśanam//
 tṛṇabhasmalatāparṇapāṁśubhiścāvapūraṇam/
 pradharṣaṇaṁ vihaṅgaiśca bhrāntacetāḥ sa manyate//
 vyākulānāmasastānām svapnānām darśanāni ca/
 madātyayasya rūpāṇi sarvāṇyetāni lakṣyate//
 sarvaṁ madātyayaṁ vidyāt tridoṣamadhikam tu yam/
 doṣaṁ madātyaye paśyet tasyādaḥ pratikārayet//
 kaphasthānānupūrvyā ca kriyā kāryā madātyaye/
 pittamārutaparyantaḥ prāyeṇa hi madātyayaḥ//
 mithyātīhīnapītena yo vyādhirupajāyate/
 samapītena tenaiva sa madyenopaśāmyati//
 jīrṇāmamadyadoṣāya madyameva pradāpayet/
 prakāṅkṣālāghave jāte yadyadasmai hitam bhavet//
 sauvarcalānusaṁviddham śītam sabiḍasaindhavam/
 mātuluṅgārdrakopetaṁ jalayuktaṁ &pramāṇavit//
 tikṣoṣṇenātimātreṇa pītenāmlavidāhinā/
 madyenānnarasotkledo vidagdhaḥ kṣāratām gataḥ//
 antardāham jvaram tṛṣṇām pramohaṁ vibhramaṁ madam/
 janayatyāśu tacchāntyai madyameva pradāpayet//
 kṣāro hi yāti mādḥuryaṁ śīghramamlopaṁhitam/
 śreṣṭhamamleṣu madyaṁ ca yairguṇaistān param śrṇu//
 madyasyāmlasvabhāvasya catvāro+anurasāḥ smṛtāḥ/
 madhuraśca kaṣāyaśca tiktaḥ kaṭuka eva ca//
 guṇāśca daśa pūrvoktāstaiścaturdaśabhirguṇaiḥ/
 sarveṣāṁ madyamamlānāmuparyupari tiṣṭhati//
 madhotklaṣṭena doṣeṇa &ruddhaḥ srotaḥsu mārutaḥ/
 karoti vedanām tīvrām śirasyasthiṣu sandhiṣu//
 doṣaviṣyandanārthaṁ hi &tasmai madyaṁ viśeṣataḥ/
 vyavāyitīkṣoṣṇatayā deyamamle(nye)ṣu satsvapi//
 srotovibandhanunmadyaṁ mārutasyānulomanam/
 rocanam dīpanam cāgnerabhyāsāt sātmyameva ca//
 &rujaḥ srotaḥsvaruddheṣu mārute cānulomite/
 nivartante vikārāśca śāmyantyasya madodayāḥ//
 bījapūrakavṛkṣāmlakoladāḍimasamṣyutam/
 yavānīhapuṣājīśrṅgaverāvacūrṇitam//
 sasnehaiḥ &śaktubhīryuktamavadamaṁśairvirocitam/
 dadyāt salavaṇam madyaṁ paiṣṭikam vātaśāntaye//
 drṣṭvā vātolbaṇam liṅgam rasaiścainamupācaret/
 lāvātittiradakṣāṇām snigdhāmlaiḥ śikhināmapi//
 pakṣiṇām mṛgamatsyānāmānūpānām ca saṁskṛtaiḥ/
 bhūṣayaprasahānām ca rasaiḥ śālyodanena ca//
 snigdhosṇalavaṇāmlaiśca veśavārairmukhapriyaiḥ/
 &citrairgaudhūmikaiścānnairvāruṇīmaṇḍasaṁyutaiḥ//
 piśitārdrakagarbhābhiḥ snigdhābhiḥ pūpavartibhiḥ/
 māṣapūpalikābhiśca vātikam samupācaret//

nātisnigdham na cāmlena yuktaṃ samaricārdrakam/
 medyaṃ prāguditaṃ māṃsaṃ dāḍimasvarasena vā//
 pṛthaktrijātakopetaṃ sadhānyamaricārdrakam/
 &rasapralepi saṃpūpaiḥ sukhoṣṇaiḥ saṃpradāpayet//
 &bhukte tu vāruṇīmaṇḍaṃ dadyāt pātuṃ pipāsave/
 dāḍimasya rasaṃ vā+api jalaṃ vā pāñcamūlikam//
 dhānyanāgaratoyaṃ ca dadhimaṇḍamathāpi vā/
 amlakāñjikamaṇḍaṃ vā śuktodakamathāpi vā//
 karmaṇā+anena siddhena vikāra upaśāmyati/
 mātrākālaprayuktena balaṃ varṇasca vardhate//
 rāgaśāḍavasamyogairvividhairbhaktarocanaiḥ/
 piśitaiḥ śākapiṣṭānnairvavagodhūmaśālibhiḥ//
 abhyaṅgotsādanaiḥ snānairuṣṇaiḥ prāvaraṇairghanaiḥ/
 ghaniragurupaṅkaiśca dhūpaiścāgurujaighanaiḥ//
 nārīṇāṃ yauvanoṣṇānāṃ nirdayairupagūhanaiḥ/
 śronyūrukucabhāraiśca saṃrodhoṣṇasukhāvahaiḥ//
 śayanācchādanairuṣṇairuṣṇaiścāntargṛhaiḥ sukhaiḥ/
 mārutaprabalaḥ śīghraṃ praśāmyati madātyayaḥ//
 &bhavyakharjūramṛdvīkāparūṣakarasarayutam/
 sadāḍimarasaṃ śītaṃ saktubhiścāvacūrṇitam//
 saśarkaraṃ śārkaraṃ vā mārdrvīkamathavā+aparam/
 dadyādbahūdakaṃ kāle pātuṃ pittamadātyaye//
 śāśān kapiṇjalāneṇāṃ(anunāsika)ālāvānasitapucchakān/
 madhurāmlān prayuñjīta bhojane śāliṣaṣṭikān//
 paṭolayūṣamiśraṃ vā chāgalaṃ kalpayedrasam/
 satīnamudgamiśraṃ vā dāḍimāmalakānvitam//
 drākṣāmālakakharjūraparūṣakarasena vā/
 kalpayettarpaṇān yūṣān rasāṃśca vividhātmakān//
 āmāśayasthamutkliṣṭaṃ kaphapittaṃ madātyaye/
 vijñāya bahudoṣasya &daḥyamānasya tṛṣyataḥ//
 madyaṃ drākṣārasaṃ toyaṃ dattvā tarpaṇameva vā/
 niḥśeṣaṃ vāmayecchīghramevaṃ rogādvimucyate//
 kāle punastarpaṇādyam kramaṃ kuryāt prakāṅkṣite/
 tenāgnirdīpyate tasya doṣaśeṣānnapācakaḥ//
 kāse saraktaniṣṭhīve pārśvastanarujāsu ca/
 tṛṣyate savidāhe ca sotkleṣe hṛdayorasi//
 guḍūcībhadramustānāṃ paṭolasyāthavā bhiṣak/
 rasaṃ sanāgaraṃ dadyāt &tittiripratibhojanam//
 tṛṣyate cātibalavadvātapitte samuddhate/
 dadyāddrākṣārasaṃ pātuṃ śītaṃ doṣānulomanam//
 jīrṇe samadhurāmlena chāgamāṃsarasena tam/
 bhojanaṃ bhojāyennadyamanutarṣaṃ ca pāyayet//
 anutarṣasya mātṛā sā yayā no &dūṣyate manaḥ/
 tṛṣyate madyamalpālpam pradeyaṃ syādbahūdakaṃ//
 tṛṣṇā yenopaśāmyeta madam yena ca nāpnuyāt/
 parūṣakānāṃ pīlūnāṃ rasaṃ &śītamathāpi vā//
 parṇinīnāṃ catasṛṇāṃ pibedvā śīśiraṃ jalaṃ/
 &mustadāḍimalājānāṃ tṛṣṇāghnaṃ vā pibedrasam//
 koladāḍimavṛkṣāmlacukrikācukrikārasaḥ/
 pañcāmlako mukhālepaḥ sadyastṛṣṇāṃ niyacchati//
 śītalānyannapānāni &śītaśayyāsanāni ca/

śītavātajalasparśāḥ śītānyupavanāni ca//
 kṣaumapadmotpalānāṃ ca mañināṃ mauktikasya ca/
 candanodakaśītānāṃ sparśāścandrāmśuśītālāḥ//
 hemarājatakāṃsyānāṃ pātrāṇāṃ śītavāribhiḥ/
 pūrṇānāṃ himapūrṇānāṃ dr̥tīnāṃ pavanāhatāḥ//
 saṃsparśāścandanārdrāṇāṃ nārīṇāṃ ca samārutāḥ/
 candanānāṃ ca mukhyānāṃ śastāḥ &pittamadātyaye//
 śītavīryaṃ yadanyacca tat sarvaṃ viniyojayet/
 kumudotpalapatrāṇāṃ siktānāṃ candanāmbunā//
 hitāḥ sparśā manojñānāṃ dāhe madyasamutthite/
 kathāśca vividhāḥ &śastāḥ śabdāśca śikhināṃ śivāḥ//
 toyadānāṃ ca śabdā hi śamayanti madātyayam/
 jalayantrābhivarṣiṇi vātayantravahāni ca//
 kalpanīyāni bhiṣajā dāhe dhārāgrhāni ca/
 phalinīsevyalodhrāmbuhemapatram kuṭannaṭam//
 kāliyakarasopetaṃ dāhe śastaṃ pralepanam/
 badarīpallavotthaśca tathaivāriṣṭakodbhavaḥ//
 phenilāyāśca yaḥ phenastairdāhe lepanaṃ śubham/
 surā samaṇḍā dadhyamlaṃ mātuluṅgaraso madhu//
 seke pradehe śasyante dāhaghnāḥ sāmlikāñjikāḥ/
 pariṣekāvagāheṣu vyañjanānāṃ ca sevane//
 śasyate śīśiraṃ toyaṃ dāhatṛṣṇāprasāntaye/
 mātrākālaprayuktena karmaṇā+anena &śāmyati//
 dhīmato vaidyavaśyasya śīghraṃ pittamadātyayaḥ/
 ullekhanopavāsābhyāṃ jayet kaphamadātyayam//
 tṛṣyate salilaṃ cāsmāi dadyāddhrīberasādhitam/
 balayā pr̥ṣṇiparnyā vā kaṇṭakāryā+athavā śṛtam//
 sanāgarābhiḥ sarvābhirjalaṃ vā śṛtaśītalam/
 duḥsparśona samustena mustaparpaṭakena vā//
 jalaṃ mustaiḥ śṛtam vā+api dadyāddoṣavipācanam/
 etadeva ca pānīyaṃ sarvatrāpi madātyaye//
 niratyayaṃ pīyamānaṃ pipāsājvaranāśanam/
 nirāmaṃ kāñkṣitaṃ kāle &sakṣaudraṃ pāyayettu tam//
 śārkaraṃ madhu vā jīrṇamariṣṭaṃ sīdhumeva vā/
 &rūkṣatarpaṇasaṃyuktaṃ yavānīnāgarānvitam//
 yāvagaudhūmikaṃ cānnaṃ rūkṣayūṣeṇa bhojayet/
 kulatthānāṃ suśuṣkāṇāṃ mūlakānāṃ rasena vā//
 tanunā+alpena laghunā kaṭvamlēnālpasarpīṣā/
 paṭolayūṣamamlaṃ vā yūṣamāmalakasya vā//
 prabhūtaḥkaṭusaṃktaṃ sayavānnaṃ pradāpayet/
 vyoṣayūṣamathāmlaṃ vā yūṣaṃ vā sāmīlavetasam//
 chāgamāṃsarasaṃ rūkṣamamlaṃ vā jāṅgalaṃ rasam/
 sthālyāṃ vā+atha kapāle vā bhṛṣṭaṃ &nirdravavartitam//
 kaṭvamlalavaṇaṃ māmśaṃ bhakṣayan vṛṇuyānmadhu/
 vyaktamāricakaṃ māmśaṃ mātuluṅgarasānvitam//
 prabhūtaḥkaṭusaṃyuktaṃ yavānīnāgarānvitam/
 bhṛṣṭaṃ dāḍimasārāmlamuṣṇapūpopaveṣṭitam//
 yathāgni bhakṣayet kāle prabhūtādrakapeśikam/
 pibecca nigadaṃ madyaṃ kaphaprāye madātyaye//
 sauvarcalamajāī ca vṛkṣāmlaṃ sāmīlavetasam/
 tvagelāmaricārdhāmśaṃ śārkārābhāgayojitam//

etallavaṇamaṣṭāṅgamagnisaṃdīpanaṃ param/
 madātyaye kaphaprāye dadyāt srotoviśodhanam//
 etadeva punaryuktyā madhurāmlairavīṛtam/
 godhūmānnayavānnānāṃ māṃsānāṃ cātirocanam//
 peṣayet kaṭukairyuktāṃ śvetāṃ bījavivarjitāṃ/
 mṛdvīkāṃ mātuluṅgasya dāḍimasya rasena vā//
 sauvarcalailāmaricairajāībhrīṅgadīpyakaiḥ/
 sa rāgaḥ kṣaudrasaṃyuktaḥ śreṣṭho rocanadīpanaḥ//
 mṛdvīkāyā vidhānena kārayet kāravīmapī/
 śuktamatsyaṇḍīkopetaṃ rāgaṃ dīpanapācanam//
 āmrāmalakapeśīnāṃ rāgān kuryāt pṛthak pṛthak/
 dhānyasauvarcalājāīkāravīmaricānvitān//
 &guḍena madhuyuktena vyaktāmlalavaṇīkṛtān/
 tairannaṃ rocate digdhaṃ samyagmuktaṃ ca jīryati//
 &rūkṣoṣṇenānnapānena snānenāśīśireṇa ca/
 vyāyāmalaṅghanābhyāṃ ca yuktyā jāgaraṇena ca//
 kālayuktena rūkṣeṇa snānenodvartanena ca/
 prāṇavarṇakarāṇāṃ &ca pragharṣāṇāṃ ca sevayā//
 sevayā vasanānāṃ ca gurūṇāmagurorapi/
 saṃkocoṣṇasukhaṅgīnāmaṅganānāṃ ca sevayā//
 sukhaśīkṣitahastānāṃ strīṇāṃ saṃvāhanena ca/
 madātyayaḥ kaphaprāyaḥ śīghramevopaśāmyati//
 yadidaṃ karma nirdiṣṭaṃ pṛthagdoṣabalaṃ prati/
 sannipāte daśavidhe tadvikalpyaṃ bhiṣagvidā//
 yastu doṣavikalpajño yaścauṣadhivikalpavit/
 sa sādhyānsādhayedvyādhīn sādhyāsādhyavibhāgavit//
 vanāni ramaṇīyāni sapadmāḥ salilāśayāḥ/
 viśadānyannapānāni sahāyāśca praharṣaṇāḥ//
 mālīyāni gandhayogāśca vāsāṃsi vimalāni ca/
 gāndharvaśabdāḥ kāntāśca goṣṭhyaśca hṛdayapriyāḥ//
 saṃkathāhāsyagītānāṃ viśadāścaiva yojanāḥ/
 priyāścānugatā nāryo nāśayanti madātyayam//
 nākṣobhya hi mano madyaṃ śarīramavihatya ca/
 kuryānmadātyayaṃ tasmādeṣṭavyā harṣaṇī kriyā//
 ābhiḥ kriyābhiḥ siddhābhiḥ śamaṃ yāti madātyayaḥ/
 na cenmadyavidhiṃ muktavā kṣīramasya prayojayet//
 laṅghanaiḥ pācanairdoṣaśodhanaiḥ śamanairapi/
 vimadyasya kaphe kṣīṇe jāte daubalyalāghave//
 tasya madyavidagdhasya vātapittādhikasya ca/
 grīṣmopataptasya taroryathā varṣaṃ tathā payaḥ//
 payasā+abhihr̥te roge bale jāte nivartayet/
 kṣīraprayogaṃ madyaṃ ca krameṇālpālpamācāret//
 vicchinnamadyaḥ sahasā yo+atimadyaṃ niṣevate/
 &dhvaṃsako vikṣayaścaiva rogastasyopajāyate//
 vyādhyupakṣīṇadehasya duścikitsyatamau hi tau/
 tayorliṅgaṃ cikitsā ca yathāvadupadekṣyate//
 śleṣmaprasekaḥ kaṇṭhāśyaśoṣaḥ śabdāsahiṣṇutā/
 tandrānidrātiyogaśca jñeyaṃ dhvaṃsakalakṣaṇam//
 hr̥tkaṇṭharogaḥ saṃmohaśchardiraṅgarujā jvaraḥ/
 tṛṣṇā kāsaḥ śiraḥśūlametadvikṣayaalakṣaṇam//
 tayor̥ karma tadeveṣṭaṃ vātike yanmadātyaye/

tau hi prakṣṇadehasya jāyete durbalasya vai //
 bastayaḥ sarpiṣaḥ pānaṃ prayogaḥ kṣīrasarpiṣoḥ /
 abhyaṅgodvartanasnānānyannapānaṃ ca vātanut //
 dhvaṃsako vikṣayaścaiva karmaṇā+anena śāmyati /
 yuktamadyasya madyottho na vyādhirupajāyate //
 nivṛttaḥ sarvamadyebhyo naro yaśca jīvendriyaḥ /
 śārīramānasairdhīmān vikārairna sa yujyate //

tatra ślokaḥ--- yatprabhāṇā bhagavati surā peyā yathā ca sā /
 yaddravyā yasya yā ceṣṭā yogaṃ cāpekṣate yathā //
 yathā madayate yaiśca guṇairyuktā mahāguṇā /
 yo mado madabhedāśca ye trayāḥ svasvalakṣaṇāḥ //
 ye ca madyakṛtā doṣā guṇā ye ca madātmakāḥ /
 yacca trividhamāpānaṃ yathāsattvaṃ ca lakṣaṇam //
 ye sahāyāḥ sukhāḥ &pāne cirakṣipramadā narāḥ /
 madātyayasya yo heturlakṣaṇam yad yathā ca yat //
 madyaṃ madyotthitān rogān hanti yaśca kriyākramaḥ /
 sarvaṃ taduktamakhilaṃ madātyayacikitsite //

ityagniveśakṛte tantre carakapratīsaṃskṛte cikitsāsthāne madātyayacikitsitaṃ nāma
 caturviṃśo+adhyāyaḥ //24//

6.24 pañcaviṃśo+adhyāyaḥ/

athāto dvivraṇīyacikitsitaṃ vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyāḥ // parāvarajñamātreyāṃ gatamānamadavyatham/
 agniveśo guruṃ kālē vinayādidamabravīt //
 bhagavan! pūrvamuddiṣṭau dvau vraṇau rogasamgrāhe/
 taylorliṅgaṃ cikitsāṃ ca vaktumarhasi śarmada! //
 ityagniveśasya vaco nīsamya gururabravīt/
 yau vraṇau pūrvamuddiṣṭau nijaścāgantureva ca //
 śrūyatāṃ vidhivat saumya! taylorliṅgaṃ &ca bheṣajam/
 nijaḥ śārīradoṣottha āganturbāhyahetujaḥ //
 vadhabandhaprapatanāddamṣṭrādantanakhakṣatāt/
 āgantavo vraṇāstadvadviṣasparśāgniśastrajāḥ //
 mantrāgadapralepādyairbheṣajairhetubhiśca te/
 liṅgaikadeśairnirdiṣṭā viparītā nijairvraṇaiḥ //
 vraṇānāṃ nijahetūnāmāgantūnāmaśāmyatām/
 kuryāddoṣabalāpekṣī nijānāmausadhaṃ yathā //
 yathāsvairhetubhirduṣṭā vātapittakaphā nṛṇām/
 vāhirmārgaṃ samāśritya janayanti nijān vraṇān //
 stabdhaḥ kaṭhinasamsparsō mandasrāvo+&atitivraruk/
 tudyate sphurati śyāvo vraṇo mārutasamabhavaḥ //
 samṇpūraṇaiḥ snehapānaiḥ snigdhaiḥ svedopanāhanaiḥ/
 gradehaiḥ pariṣekaiśca vātavraṇamupācaret //
 tṛṣṇāmohajvarasve(kle)dadāhaduṣṭyavadāraṇaiḥ/
 vraṇaṃ pittakṛtaṃ vidyādgandhaiḥ srāvaiśca pūṭikaiḥ //
 &śītalairmadhuraistiktaiḥ pradehaparibecanaiḥ/
 sarpiṣpānairvirekaiśca paittikaṃ śamayevraṇam //
 bahupiccho guruḥ snigdhaḥ stimito mandavedanaḥ/
 pāṇḍuvarṇo+alpasṃkledaścirakārī kaphavraṇaḥ //
 kaṣāyakaturūkṣoṣṇaiḥ pradehapariṣecanaiḥ/
 kaphavraṇaṃ praśamayettathā &laṅghanapācanaiḥ //
 tau dvau nānātvabhedenā niruktā viṃśatirvraṇāḥ/

teṣāṃ parīkṣā trividhā, pradurṣṭā dvādaśa smṛtāḥ //
 sthānānyaṣṭau tathā gandhāḥ, parisrāvāścaturdaśa /
 ṣoḍaśopadravā doṣāscatvāro viṃśatistathā //
 tathā copakramāḥ siddhāḥ ṣaṭtrimśat samudāhṛtāḥ /
 & vibhajyamānāñchṛṇu me sarvānetān yatheritān //
 & kṛtyotkṛtyastathā duṣṭo+aduṣṭo marmasthito na ca /
 saṃvṛto dāruṇaḥ srāvī saviṣo viṣamasthitaḥ //
 utsaṅgyutsanna eṣāṃ ca vṛṇān vidyādviparyayāt /
 iti nānātvabhedena & niruktā viṃśatirvṛṇāḥ //
 darśanapraśnasamsparsaiḥ parīkṣā trividhā smṛtā /
 vayovarṇaśarīrāṇāmindiryāṇāṃ ca darśanāt //
 hetvartisātmyāgnibalaṃ parīkṣyaṃ vacanādbudhaiḥ /
 sparsānmārdavaśaitye ca parīkṣye saviparyaye //
 & śveto+avasannavartmā+atisthūlavartmā+atipiñjaraḥ /
 nīlaḥ śyāvo+atipidako raktaḥ kṛṣṇo+atipūtikaḥ //
 ropyaḥ kumbhīmukhaśceti pradurṣṭā dvādaśa vṛṇāḥ /
 & caturviṃśatiruddiṣṭā doṣāḥ kalpāntareṇa vai //
 tvaksirāmāṃsamedo+asthisnāyumarmāntarāśrayāḥ /
 vṛṇasthānāni nirdiṣṭānyaṣṭāvetāni saṃgrahe //
 sarpistailavasāpūyaraktaśyāvāmlapūtikaḥ /
 vṛṇānāṃ vṛṇagandhajñāiraṣṭau gandhāḥ prakīrtitāḥ //
 lasīkājalapūyāsrghghāridrāruṇapiñjarāḥ /
 kaṣāyanīlaharitasnigdharūkṣasitāsītāḥ //
 iti rūpaiḥ samuddiṣṭā vṛṇasrāvāścaturdaśa /
 visarpaḥ pakṣaghātaśca sirāstambho+apatānakaḥ //
 mohonmādavṛṇarujo jvarastrṣṇā hanugrahaḥ /
 kāśaśchardiratisāro hikkā śvāsaḥ savepathuḥ //
 ṣoḍaśopadravāḥ proktā vṛṇānāṃ vṛṇacintakaiḥ /
 & snāyukledātsirākledādgāmbhīryātkṛmibhakṣaṇāt //
 asthibhedāt saśalyatvāt & saviṣatvācca sarpaṇāt /
 nakhakāṣṭhaprabhedācca & carmalomātighaṭṭanāt //
 mithyābandhādāti snehādātibhaiṣajyakarṣaṇāt /
 ajīrṇādātibhuktācca viruddhāsātmyabhojanāt //
 śokāt krodhāddivāsvapnādvīyāyāmānmaithunāttathā /
 vṛṇā na praśamaṃ yānti niṣkriyatvācca dehinām //
 parisrāvācca gandhācca doṣāccopadravaiḥ saha /
 vṛṇānāṃ bahudoṣāṇāṃ kṛcchratvaṃ copajāyate //
 tvañmāṃsajaḥ sukhe deśe taruṇasyānupadravāḥ /
 dhīmato+abhinavaḥ kāle sukhasādhyāḥ smṛto vṛṇāḥ //
 guṇairanyatamairhīnastataḥ kṛcchro vṛṇāḥ smṛtāḥ /
 sarvairvihīno vijñeyastvasādhyo & nirupakramaḥ //
 vṛṇānāmāditaḥ kāryaḥ yathāśannaṃ viśodhanam /
 ūrdhvaśāgairadhobhāgaiḥ śāstrairbastibhireva ca //
 sadyaḥ śuddhaśarīrāṇāṃ praśamaṃ yānti hi vṛṇāḥ /
 yathākramamataścordhvaṃ śṛṇu sarvānupakramān //
 śophaghaṇaṃ ṣaḍvidhaṃ caiva śāstrakarmāvapīdanam /
 virvāpaṇaṃ sasandhānaṃ svedaḥ śamanameṣaṇam //
 śodhanau ropañīyau ca kaṣāyau sapralepanau /
 dve taile & tadguṇe patraṃ chādane dve ca bandhane //
 bhojyamutsādanam dāho dvividhaḥ sāvasādanaḥ /
 kāṭhinyamārdavakare dhūpanālepane śubhe //

vranāvacūrṇanām varṇyaṃ ropāṇaṃ lomaroḥaṇaṃ/
 iti śattriṃśaduḍḍiṣṭā vranānām samupakramāḥ//
 pūrvārūpaṃ bhiṣagbuddhvā vranānām śophamāditāḥ/
 raktāvasecanaṃ kuryādajātavraṇaśāntaye//
 śodhayedbahudoṣāṃstu svalpadoṣān viraṇghayet/
 pūrvam kaṣāyasarpirbhirjayedvā mārutottarān//
 vyagrodhodbharāśvatthaplakṣavetasavalkalaiḥ/
 sasarpīṣkaiḥ pralepaḥ syācchophanirvāpaṇaḥ param//
 vijayā madhukaṃ vīrā bisagranthiḥ śatāvārī/
 nīlotpalaṃ nāgapuṣpaṃ pradahaḥ syāt sacandanaḥ//
 saktavo madhukaṃ sarpiḥ pradahaḥ syāt sarśakaraḥ/
 avidāhīni cānnāni śophe bheṣajamuttamam//
 sa cedevamupakrāntaḥ śopho na praśamaṃ vrajet/
 tasyopanāhaiḥ pakvasya pāṭanaṃ hitamucyate//
 tailena sarpiṣā vā+api tābhyāṃ vā saktupiṇḍikā/
 sukhoṣṇā śophapākārthamupanāhaḥ praśasyate//
 satilā sātasiḥbījā dadhyamlā saktupiṇḍikā/
 sakiṇvakusṭhalavaṇā śastā syādupanāhane//
 rugdāharāgatodaiśca vidagdhaṃ śophamādiśet/
 jalabastisamasparśaṃ saṃpakvaṃ pīḍitonnatam//
 umā+atho gugguluḥ saudhaṃ payo dakṣakapotayoḥ/
 viṭ palāśabhavaḥ kṣāro hemakṣīrī mukūlakaḥ//
 ityukto bheṣajagaṇaḥ pakvaśoṭhaprabhedanaḥ/
 sukumārasya, kṛcchrasya śastraṃ tu paramucyate//
 pāṭanaṃ vyadhaṇaṃ caiva chedanaṃ lepanaṃ tathā/
 pracchanaṃ sīvanaṃ caiva śaḍvidhaṃ śastrakarma tat//
 nāḍīvraṇāḥ pakvaśoṭhāstathā kṣatagudodaram/
 antaḥśalyāśca ye & śophāḥ pātyāste tadvidhāśca ye//
 dakodarāṇi saṃpakvā gulmā ye ye ca raktajāḥ/
 vyadhyāḥ śoṇitarogāśca visarpapiḍakādayaḥ//
 uddvṛttān sthūlaparyantānutsannān kaṭhiṇān vranān/
 arśaḥprabhṛtyadhīmāṃsaṃ chedanenopapādayet//
 kilāśāni sakuṣṭhāni likhellekhyāni buddhimān/
 vātāsrgranthipiḍakāḥ sakoṭhā raktamaṇḍalam//
 kuṣṭhānyabhihataṃ cāṅgaṃ śoṭhāṃśca pracchayedbhiṣak/
 sīvyam kuṣṭhyadarādyam tu gambhīraṃ yadvipāṭitam//
 iti śaḍvidhamuḍḍiṣṭaṃ śastrakarma manīṣibhiḥ/
 sūkṣmānanāḥ koṣavanto ye vranāstānprapīḍayet//
 kalāyāśca masūrāśca godhūmāḥ sahareṇavaḥ/
 kalkikṛtāḥ praśasyante niḥsnehā vranapīḍane//
 śālmālītvagbalāmūlaṃ tathā nyagrodhapallavāḥ/
 nyagrodhādikamuḍḍiṣṭaṃ balādikamathāpi vā//
 ālepanaṃ nirvapaṇaṃ & tadvidyāttaiśca secanaṃ/
 sarpiṣā śatadhautena payasā madhukāmbunā//
 nirvāpayet suśītena raktapittottarān vranān/
 lambāni vranamāṃsāni pralipya madhusarpiṣāḥ//
 saṃdadhīta samaṃ vaidyo bandhanaiścopapādayet/
 tānsamānsusthitāñjñātvā phalinīlodhrakatphalaiḥ//
 samaṅgādhātakīyuktaīścūrṇitairavacūrṇayet/
 pañcavalkalacūrṇairvā śukticūrṇasamāyutaiḥ//
 dhātakilodhracūrṇairvā tathā rohanti te vranāḥ/

asthibhagnaṃ cyutaṃ sandhiṃ saṃdadhīta samam punaḥ //
 samena samamaṅgena kṛtvā+anyena vicakṣaṇaḥ/
 sthiraīḥ kavalikābandhaiḥ kuśikābhiḥsa saṃsthitam //
 paṭṭaiḥ prabhūtasarpiṣkairbadhniyādacalaṃ sukham/
 avidāhibhirannaiḥsa paṣṭikaistamupācaret //
 glānirhi na hitā tasya sandhiviśleṣakārikā/
 vicyutābhihatāṅgānāṃ visarpādīnupadravān //
 &upācaredyathākālaṃ kālajñāḥ svāccikitsitāt/
 śuṣkā mahārujaḥ stabdhā ye vraṇā mārutottarāḥ/
 svedyāḥ saṅkarakalpena te syuḥ kṛśarapāyasaiḥ //
 grāmyabailāmbujānūpairvaiśavāraiḥsa saṃskṛtaiḥ/
 utkārikābhiḥsoṣṇābhiḥ sukhī syādvraṇitastathā //
 sadāhā vedanāvanto ye vraṇā mārutottarāḥ/
 teṣāmumam tilāṃścaiva bhr̥ṣṭān payasi nirvṛtān //
 tenaiva payasā piṣṭvā kuryādālepanam bhiṣak/
 balā guḍūcī madhukaṃ pṛśniparṇī śatāvarī //
 jīvantī śarkarā kṣīraṃ tailaṃ matsyavasā ghr̥tam/
 saṃsiddhā samadhūcchiṣṭā śūlaghnī snehaśarkarā //
 dvipaṇcamūlakvathitenāmbhasā &payasā+athavā/
 sarpiṣā vā satailena koṣṇena pariṣecayet //
 yavacūrṇaṃ samadhukaṃ satilaṃ saha sarpiṣā/
 dadyādālepanam koṣṇam dāhaśūlopaśāntaye //
 upanāhaḥsa kartavyaḥ satilo mudgapāyasaḥ/
 rugdāhayoḥ praśamano vraṇeṣveṣa vidhirhitaḥ //
 sūkṣmānanā bahusrāvāḥ koṣavantaḥsa ye vraṇāḥ/
 na ca marmāśritāsteṣāmeṣaṇam hitamucyate //
 dvividhāmeṣaṇīm vidyānmṛdvīm ca kaṭhināmapi/
 audbhidairmṛdubhirnālairlohanāṃ vā śalākayā //
 gambhīre māṃsale deṣe pātyaṃ lauhaśalākayā/
 eṣyaṃ vidyādvraṇam nālairviparītamato bhiṣak //
 pūtigandhān vivarṇāṃśca bahusrāvānmahārujaḥ/
 vraṇānaśuddhān vijñāya śodhanaiḥ samupācaret //
 triphalā khadiro dārvī &vyagrodhādirbalā kuśaḥ/
 nimbakolakapatrāśi kaṣāyāḥ śodhanā matāḥ //
 tilakalkaḥ salavaṇo dve haridre trivṛdghṛtam/
 madhukaṃ nimbapatrāṇi pralepo vraṇaśodhanaḥ //
 nātirakto nātipāṇḍurnātiśyāvo na cātiruk/
 na cotsanno na cotsaṅgī śuddho ropyāḥ param vraṇaḥ //
 nyagrodhodumbarāśvatthakadambaplakṣavetasāḥ/
 karavīrārkaḥkutajāḥ kaṣāyā vraṇaropaṇāḥ //
 candanaṃ padmakiñjalkaṃ dārvīvañnilamutpalam/
 mede mūrvā samaṅgā ca yaṣṭyāhvaṃ vraṇaropaṇam //
 prapaunḍarikaṃ jīvantī gojihvā dhātakī balā/
 ropaṇam satilaṃ dadyāt pralepaṃ saghr̥tam vraṇe //
 kampillakaṃ viḍaṅgāni vatsakaṃ triphalāṃ balām/
 paṭolaṃ picumardaṃ ca lodhraṃ mustaṃ priyaṅgukam //
 khadiraṃ dhātakīm sarjamelāmagurucandane/
 piṣṭvā sādhyam bhavetailaṃ tat param vraṇaropaṇam //
 prapaunḍarikaṃ madhukaṃ kākolyau dve ca candane/
 siddhametaiḥ samaistailaṃ param syādvraṇaropaṇam //
 dūrvāsvarasasiddham vā tailaṃ kampillakena vā/

dārvītvacaśca kalkena pradhānam vraṇaropaṇam//
 yenaiva vidhinā tailaṃ ghṛtaṃ tenaiva sādhyet/
 raktapittottaram dr̥ṣṭvā ropanīyaṃ vraṇam bhiṣak//
 kadambārjunanimbānāṃ pāṭalyāḥ pippalasya ca/
 vraṇapracchādane vidvān patrāṇyarkasya cādiśet//
 vārṅṣo+athavā++ājinaḥ kṣaumaḥ paṭṭo vraṇahitaḥ smṛtaḥ/
 bandhaśca dvividhaḥ śasto vraṇānāṃ savyadakṣiṇaḥ//
 lavaṇāmlakaṭuṣṇāni vidāhīni guṇūṇi ca/
 varjayedannapānāni vraṇī maithunameva ca//
 nātiśītagurusnigdhamaividāhi yathāvraṇam/
 annapānam vraṇahitaṃ hitaṃ cāsvapanam divā//
 stanyāni jīvanīyāni br̥mhaṇīyāni yāni ca/
 utsādanārthaṃ nimnānāṃ vraṇānāṃ tāni kalpayet//
 bhūrjagranthyaśmakāsīsamadhobhāgāni gugguluḥ/
 vraṇāvasādanam tadvat kalaviṅkakapotaviṭ//
 rudhire+atipravṛtte tu cchinne cchedye+adhimāṃsake/
 kaphagranthiṣu gaṇḍeṣu vātastambhānilārtiṣu//
 gūḍhapūyalasīkeṣu gambhīreṣu sthireṣu ca/
 &kl̥pteṣu cāṅgadeṣeṣu karmāgneḥ saṃpraśasyate//
 madhūcchiṣṭena tailena majjakṣaudravasāghṛtaiḥ/
 taptairvā vividhairlohairdaheddāhaviśeṣavit//
 rūkṣāṇāṃ sukumārāṇāṃ gambhīrānmārutottarān/
 dahet snehamadhūcchiṣṭairlohaiḥ kṣaudraistato+anyathā//
 bāladurbalavṛddhānāṃ garbhīṇyā raktapittinām/
 tṛṣṇājvaraparītānāmabalānāṃ viśādinām//
 nāgnikarmopadeṣṭavyaṃ snāyumaravraṇeṣu ca/
 saviṣeṣu ca śalyeṣu netrakuṣṭhavraṇeṣu ca//
 rogadoṣabalāpekṣī mātrākālāgnikovidāḥ/
 śāstrakarmāgnikṛtyeṣu kṣāramapyavacārayet//
 kaṭhinatvaṃ vraṇā yānti gandhaiḥ sārāiśca dhūpitāḥ/
 sarpirmajjavasādhūpaiḥ śaithilyaṃ yānti hi vraṇāḥ//
 rujaḥ srāvāśca gandhāśca kṛmayaśca vraṇāśritāḥ/
 śaithilyaṃ mārḍavaṃ cāpi dhūpanenopaśāmyati//
 lodhranyagrodhaśuṅgāni khadirastriphalā ghṛtam/
 pralepo vraṇāśaithilyasaukumāryaprasādhanāḥ//
 sarujaḥ kaṭhināḥ stabdhā nirāsrāvāśca ye vraṇāḥ/
 yavacūrṇaiḥ sasarpiṣkairbahuśastān pralepayet//
 mudgaṣaṣṭikaśālīnāṃ pāyasairvā yathākramam/
 saghṛtairjīvanīyairvā tarpayettānabhīkṣṇaśaḥ//
 kakubhodumbarāśvatthalodhrajāmbavakaṭphalaiḥ/
 tvacamāśveva gr̥hṇanti tvakcūrṇaiścūrṇitā vraṇāḥ//
 &manahśilailā mañjiṣṭhā lākṣā ca rajanīdvayam/
 pralepaḥ saghṛtakṣaudrastvagviśuddhikaraḥ paraḥ//
 ayorajaḥ sakāsīsam triphalākusumāni ca/
 karoti lepaḥ &kṛṣṇatvaṃ sadya eva navatvaci//
 &kāliyakanatāmṛāsthīhemakāntārasottamaiḥ/
 lepaḥ sagomayarasāḥ savarṇīkaraṇaḥ paraḥ//
 dhyāmakāśvatthanīculamūlaṃ lākṣā sagairikā/
 sahemaścāmṛtāsaṅgaḥ kāsīsam ceti varṇakṛt//
 catuṣpadānāṃ tvaglomakhuraśṛṅgāsthībhasmanā/
 tailāktā cūrṇitā bhūmirbhavellomavati punaḥ//

ṣoḍaśopadravā ye ca vraṇānāṃ parikīrtitāḥ/

teṣāṃ cikitsā nirdiṣṭā yathāsvaṃ sve cikitsite//

tatra śloka---dvau vṛṇau vṛṇabhedāśca parīkṣā duṣṭireva ca/

sthānāni gandhāḥ srāvāśca sopasargāḥ kriyāśca yāḥ//

vraṇādhikāre sapraśnametannavakamuktavān/

munirvyāśasamāsābhyāmaghniveśāya dhimate//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte dṛḍhabalasampūrite cikitsāsthāne dvivraṇīy-
acikitsitaṃ nāma pajcaviṃśo+adhyāyāḥ//25//

6.25 ṣaḍviṃśo+adhyāyāḥ/

athātastrimarmīyacikitsitamadhyāyaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ// saptottaraṃ marmaśataṃ yaduktaṃ śarīrasaṃkhyāmad-
hikṛtya tebhyaḥ/

marmāṇi bastiṃ hṛdayaṃ śiraśca pradhānabhūtāni vadanti tajjñāḥ//

prāṇāśrayāt, tāni hi pīḍayanto vātādayo+asūnapi pīḍayanti/

tatsaṃśritānāmanupālānārhtaṃ mahāgadānāṃ śṛṇu saumya rakṣāṃ//

kaṣāyatiktoṣaṇarūkṣabhojyaiḥ &saṃdhāraṇābhojanamaithunaiśca/

pakvāśaye kupyati cedapānaḥ srotāṃsyadhogāni balī sa ruddhvā//

karoti viṇmārutamūtrasaṅgaṃ kramādudāvartamataḥ sughoram/

rugbastihṛtkuṣyudareṣvabhīkṣṇaṃ sapṛṣṭhapārśveṣvatidāruṇā syāt//

ādhmānaḥṛllāsavikartikāśca todo+avipākaśca sabastīsothaḥ/

varco+apavṛttirjathare ca &gaṇḍānyūrdhvaśca vāyurvihato gude syāt//

kṛcchreṇa śuṣkasya cirāt pravṛttiḥ syādvā tanuḥ syāt khararūkṣaśītā/

tataśca rogā jvaramūtrakṛcchrapravāhikāḥṛdgṛaṇāṇipradoṣāḥ//

vamyāndhyabādhiryaśiro+abhitāpavātodarāṣṭhīlamanovikārāḥ/

tṛṣṇāsrapiṭṭarucigulmakāśāśvāsapratiśyārditapārśvarogāḥ//

anye ca rogā bahavo+anilotthā bhavantyudāvartakṛtāḥ sughorāḥ/

cikitsitaṃ cāśya yathāvadūrdhvaṃ pravakṣyate tacchṛṇu cāgniveśa!//

taṃ tailaśītajvaranāśanāktam svedairyathoktaiḥ pravilīnadoṣam/

upācaredvartinirūhabastisnehairvirekairanulomanānnaiḥ//

śyāmātrivṛṇmāgadhiḥkām sadantīm gomūtrapīṣṭām daśabhāgamāśām/

sanīlikām dvirlavaṇāṃ guḍena vartim karāṅguṣṭhanibhām vidadhyāt//

piṇyākasauvarcalahiṅgubhīrvā sasaraṣapatryūṣaṇayāvaśūkaiḥ/

krimighnakampillakaśāṅkhinībhiḥ sudhārjakajaksīraguḍairyutābhiḥ//

syāt pippalīsarṣaparāḍhaveśmadhūmaiḥ sagomūtraguḍaiśca vartiḥ/

śyāmāphalālābukapippalīnāṃ nāḍyā+athavā tat pradhameṭtu cūrṇam//

rakṣoghnatumbīkaraḥāṭakṛṣṇācūrṇam sajīmūtakasaindhavaṃ vā/

snigdhe gude tānyanulomayanti narasya varco+anīlamūtrasaṅgaṃ//

teṣāṃ vighāte tu bhiṣagvidadhyāt svabhyaktasusvinnatanornirūham/

ūrdhvānulomauşadhamūtratailakṣārāmlavātaghnayutaṃ sutīkṣṇam//

vāte+adhike+amlaṃ lavaṇaṃ satailaṃ, kṣīreṇa pitte tu, kaphe samūtram/

sa mūtravarco+anīlasaṅgamāśu gudam sirāśca praguṇīkaroti//

trivṛtsudhāpatratilādiśākagrāmyaudakānūparasairyavānnam/

anyaiśca sṛṣṭānīlamūtravidbhīradhyāt prasannāguḍasīdhupāyī//

bhūyo+anubandhe tu bhavedvirecyo mūtraprasannādadhimaṇḍaśuktaiḥ/

svasthaṃ tu paścādanuvāsayettaṃ raukṣyāddhi saṅgo+anīlavarcaśoścet//

dviruttaraṃ hiṅgu &vacāgnikuṣṭhaṃ suvarcikā caiva vidāṅgacūrṇam/

sukhāmbunā++&ānāhavisūcikārtihṛdrogagulmordhvasamīraṇaghnām//

vacābhayācītakayāvaśūkān sapippalikātiviṣān sakuṣṭhān/

uṣṇāmbunā++&ānāhaviṃḍhāvātān pītvā jayedāśu rasaudanāśī//

hiṅgūragandhābīḍaśuṇṭhyajājīharītakīpuṣkaramūlakuṣṭham/

yathottaram bhāgavivṛddhametat plīhodarājīrṇavisūcikāsu//
 sthīrādivargasya punarnavāyāḥ śampākāpūtīkakarāñjayośca/
 siddhaḥ kaṣāye dvīpalāṃśīkānāṃ prastho ghṛtāt syāt pratiruddhavyāte//
 phalaṃ ca mūlaṃ ca virecanoktaṃ hiṅgvarakamūlaṃ daśamūlamagryam/
 snuk citrakaścaiva punarnavā ca tulyāni sarvairlavanāni pañca//
 snehaiḥ samūtraiḥ saha jarjarāṇi śarāvasandhau vipacet sulipte/
 pakvaṃ supīṣṭaṃ lavaṇaṃ tadannaiḥ pānaistathā++ānāharujāghnamadyāt//
 hṛtstambhamūrdhāmayagauravābhyāmudgārasaṅgena sapīnasena/
 ānāhamāmaprabhavaṃ jayettu pracchardanaīlaṅghanapācanaiśca//
 (&CS.6.26.27/ gulmodarabradhnārśaḥplīhodāvartayoniśukragade/
 medaḥkaphasamsṛṣṭe mārutarakte+avagāḍhe ca//
 gr̥dhrasipakṣavadhādiṣu virecanārheṣu vātarogeṣu/
 vāte vibaddhamārge medaḥkaphapittaraktena//
 payasā māṃsarasairvā triphalārasayūṣamūtramadirābhiḥ/
 doṣānubandhayogāt praśastameraṇḍajaṃ tailam//
 tadvātanutsvabhāvāt saṃyogavaśādvirecanācca jayet/
 medosṛkpittakaphonmīśrānīlarogajittasmāt//
 balakoṣṭhavyādhivaśādāpañcapalā bhavenmātrā/
 mṛdukoṣṭhālpabalānāṃ saha bhojyaṃ tatprayojyaṃ syāt//) ityudāvartacikitsā/
 vyāyāmātikṣṇauśadharūkṣamadyaprasaṅganityadrutapṛṣṭhayānāt/
 ānūpamatsyādhyaśanādājīrṇāt syurmūtrakṛcchrāṇi nṛṇāmihāṣṭau//
 pṛthaṅmalāḥ svaiḥ kupitā nidānaiḥ sarve+athavā kopamupetya bastau/
 mūtrasya mārgaṃ paripīḍayanti yadā tadā mūtrayatiḥa kṛcchrāt//
 tivrā rujo vaṅkṣaṇabastimedhṛe svalpaṃ muhuramūtrayatiḥa vātāt/
 pītaṃ saraktaṃ sarujaṃ sadāhaṃ kṛcchrānmuhurmūtrayatiḥa pittāt//
 basteh saliṅgasya gurutvaśothau mūtraṃ sapicchaṃ kaphamūtrakṛcche/
 sarvāṇi rūpāṇi tu sannipātādbhavanti tat kṛcchratamaṃ hi kṛcchrām//
 viśoṣayedbastigataṃ saśukraṃ mūtraṃ sapittaṃ pavanaḥ kaphaṃ vā/
 yadā tadā+aśmaryupajāyate tu krameṇa pitteṣviva rocanā goḥ//
 kadambapuspākṛtiraśmatulyā ślakṣṇā tripuṭyapyathavā+api mṛdvī/
 mūtrasya cenmārgamupaiti ruddhvā mūtraṃ rujaṃ tasya karoti bastau//
 sasevanīmehanabastīśūlaṃ viśīrṇadhāraṃ ca karoti mūtraṃ/
 mṛdgāti medhṛaṃ sa tu vedanārto muhuḥ śakṛnmuñcati mehati ca//
 kṣobhāt kṣate mūtrayatiḥa sāśṛk tasyāḥ sukhaṃ mehati ca vyapāyāt/
 eṣā+aśmarī mārutabhinnaṃ mūrtiḥ syāccharkarā mūtrapathāt kṣaranti//
 (reto+abhighātābhīhatasya puṃsaḥ pravartate yasya tu mūtrakṛcchrām/
 syādvedanā vaṅkṣaṇabastimedhṛe tasyātiśūlaṃ vṛṣaṇātivr̥tte//
 śukreṇa saṃruddhagatipravāho mūtraṃ sa kṛcchreṇa vimuñcatiḥa/
 tamaṇḍayoḥ stabdhamiti bravanti reto+abhighātāt pravadanti &kṛcchrām//)
 śukraṃ malāścaiva pṛthak pṛthagvā mūtrāśayasthāḥ prativārayanti/
 tadvyāhataṃ mehanabastīśūlaṃ mūtraṃ saśukraṃ kurute vibaddham//
 stabdhaśca śūno bhṛśavedanaśca tudyeta bastirvṛṣaṇau ca tasya/
 kṣatābhighātāt kṣatajaṃ kṣayādvā prakopitaṃ bastigataṃ vibaddham//
 tivr̥rti mūtreṇa sahāśmarītvamāyāti tasminnatīsaṃcite ca/
 ādhmātataṃ vindati gauravaṃ ca basterlaghutvaṃ ca viniḥsṛte+asmin//
 iti mūtrakṛcchrānidānam/
 abhyañjanasnehanirūhabastisnehopanāhottarabastisekān/
 sthīrādibhīrvātaharaiśca siddhān dadyādrasāṃścānilamūtrakṛcchre//
 punarnavairāṇḍaśatāvarībhiḥ pattūravṛścīrabalāśmabhidbhiḥ/
 dvīpañcamūlena kulatthakolayavaiśca toyotkvathite kaṣāye//
 tailaṃ varāharkṣavasā ghṛtaṃ ca taireva kalkairlavanaiśca sādhyam/

tanmātrayā++āśu pratihanti pītaṃ sūlānviṭaṃ mārutaṃ mūtrakṛcchram//
 etāni cānyāni varauśadhāni piṣṭāni śastānyapi copanāhe//
 syurlābhatastailaphalāni caiva snehāmlayuktāni sukhavosṇavanti//
 sekāvagāhāḥ śīśirāḥ pradehā graiṣmo vidhirbastipayovirekāḥ/
 drākṣāvidārīkṣurasairghṛtaiśca kṛcchreṣu pittaprabhaveṣu kāryāḥ//
 śatāvarīkāśakuśaśvadamaṣṭrāvidārīśālīkṣukaśerukāṇām/
 kvāthaṃ suśītaṃ madhuśarkarābhyāṃ yuktaṃ pibet paittikamūtrakṛcchrī//
 pibet kaṣāyaṃ kamalotpalānāṃ śṛṅgāṭakānāmāthavā vidāryāḥ/
 &daṇḍairakāṇāmāthavā+api mūlaṃ pūrveṇa kalpena tathā+ambu śītaṃ//
 ervārubījaṃ trapuṣāt kusumbhāt sakuṅkumaḥ syādvṛṣakaśca peyaḥ/
 drākṣārasenāśmarīśarkarāsu sarveṣu kṛcchreṣu praśasta eṣaḥ//
 ervārubījaṃ madhukam &sadāru paitte pibettaṇḍuladhāvanena/
 dārvīm tathaivāmalakīrasena samākṣikāṃ pittakṛte tu kṛcchre//
 kṣāroṣṇatikṣṇauśadhamannapānaṃ svedo yavānnaṃ vamaṇaṃ nirūhāḥ/
 takraṃ satiktauśadhasiddhatailamabhyāṅgapānaṃ kaphamūtrakṛcchre//
 vyoṣaṃ &śvadamṣṭrātruṭisārasāsthi kolapramāṇaṃ madhumūtrayuktaṃ/
 pibettruṭiṃ kṣaudrayutāṃ kadalyā rasena kaidāryarasena vā+api//
 takreṇa yuktaṃ śitivārakasya bījaṃ pibet kṛcchravināśahetoḥ/
 pibettathā taṇḍuladhāvanena pravālacūrṇaṃ kaphamūtrakṛcchre//
 saptacchadāragvadhakebukailādhavaṃ karañjaṃ kuṭajaṃ guḍūcīm/
 paktvā jale tena pibedyavāgūṃ siddhaṃ kaṣāyaṃ madhusaṃyutaṃ vā//
 sarvaṃ tridoṣaprabhave tu vāyoḥ sthānānupūrvyā prasamīkṣya kāryam/
 tribhyo+adhike prāgvamaṇaṃ kaphe syāt pitte virekaḥ pavane tu bastiḥ//
 iti mūtrakṛcchrakitsā/
 kriyā hitā sā+āsmarīśarkarābhyāṃ kṛcchre yathaiveha kaphānilābhyāṃ/
 kāryā+āsmarībhedanapātanāya viśeṣayuktaṃ śṛṇu karma siddham//
 pāśānbhedaṃ vṛṣakaṃ śvadamṣṭrāpāthābhayāvvyoṣaśaṭīnikumbhāḥ/
 &himsrākharāśvāśitivārakāṇāmervārūkāṇām trapuṣasya bījaṃ//
 utkuñcikā hiṅgu savetasāmlaṃ syāddve bṛhatyau hapuṣā vacā ca/
 cūrṇaṃ pibedaśmarībhedapakvaṃ sarpiśca gomūtracaturguṇaṃ taiḥ//
 mūlaṃ śvadamṣṭrakṣurakorubūkāt kṣīreṇa piṣṭaṃ bṛhatīdvayācca/
 āloḍya dadhnā madhureṇa peyaṃ dināni saptāśmarībhedanāya//
 punarnavāyorajanīśvadamṣṭrāphalgupravālāśca sadarbhapuṣpāḥ/
 kṣīrāmbumadyekṣurasaiḥ supiṣṭaṃ peyaṃ bhavedaśmarīśarkarāsu//
 triṭiṃ &surāhvaṃ lavaṇāni pañca yavāgrajaṃ kundurukāśmabhedau/
 kampillakaṃ gokṣurakasya bījamervārubījaṃ trapuṣasya bījaṃ//
 cūrṇīkṛtaṃ citrakahiṅgumāṃsiyavānitulyaṃ triphalādvibhāgam/
 amlairāśuktai rasamadyayūṣaiḥ peyaṃ hi gulmāśmarībhedanārtham//
 bilvapramāṇo ghṛtatailabhṛṣṭo yūṣaḥ kṛtaḥ śigrukamūlakalkāt/
 śīto+āśmabhit syāddadhimaṇḍayuktaḥ peyaḥ prakāmaṃ lavaṇena yuktaḥ//
 jalena śobhāñjanamūlakalkaḥ śīto hitaścāśmarīśarkarāsu/
 sitopalā vā samayāvaśūkā kṛcchreṣu sarveṣvapi bheṣajaṃ syāt//
 pītvā+atha madyaṃ nigadaṃ rathena hayena vā śīghrajavena yāyāt/
 taiḥ śarkarā pracyavate+āsmarī tu śāmyenna cecchalyaviduddharettām//
 retobhigātaprabhave tu kṛcchre samīkṣya doṣaṃ pratikarma kuryāt/
 kārpaśamūlaṃ vṛṣakāśmabhedau balā sthirādīni gavedhukā ca//
 vṛṣcīra aindrī ca punarnavā ca śatāvarī madhvasanākhyaparnyau/
 tatkvāthasiddhaḥ pavane rasaḥ syāt pitte+adhike kṣīramathāpi sarpiḥ//
 kaphe ca yūṣādikamannapānaṃ saṃsargaje sarvahiṭaḥ kramaḥ syāt/
 evaṃ na cecchāmyati tasya yuñjyāt surāṃ purāṇaṃ madhukāsavaṃ vā//
 vihaṅgamāṃsāni ca bṛmhaṇāya bastiṃśca śukrāśayaśodhanārtham/

śuddhasya trptasya ca vṛṣṭayogaiḥ priyānukūlāḥ pramadā vidheyāḥ//
 raktodbhave tūtpalanālatālakāseksuḥśubālekṣukaśerukāṇi/
 pibet sitākṣaudrayutāni khādedikṣum vidārīm tripuṣāṇi caiva//
 ghr̥taṃ śvadamṣṭrāsvarasena siddham kṣīreṇa caivāṣṭaguṇena peyam/
 sthirādikānāṃ kanakādikānāmekaikaśo vā vidhinaiva tena//
 kṣīreṇa bastirmadhuraśadhaiḥ syāttailena vā svākuphalotthitena//
 yanmūtrakṛcchre vihitam tu paitte kāryam tu tacchoṇitamūtrakṛcchre//
 vyāyāmasaṃdhāraṇaśuṣkarūḥkṣāpiṣṭānnavātārkaravyavāyān/
 kharjūraśālūkakapitthajambūbisam kaṣāyam na rasam bhajeta//
 ityaśmarīcikitsā/
 vyāyāmatīkṣṇātivirekabasticintābhayatrāsagadāticārāḥ/
 chardyaṃmasaṃdhāraṇakarṣanāni hṛdrogakartṛṇi tathā+abhighātāḥ//
 vaivarṇyamūrccāhjavarakāśahikkāśvāsasyavairasyatrṣāpramohāḥ/
 chardiḥ kaphotkleśarūjo+aruciśca hṛdrogajāḥ syurvividhāstathā+anye//
 hṛcchūnyabhāvadrasaśośabhedastambhāḥ samohāḥ pavanādviśeṣaḥ/
 pittāttamodūyanadāhamohāḥ saṃtrāsātāpajvarapītabhāvāḥ//
 stabdham guru syāt stimitam ca marma kaphāt prasekajvarakāsatandrāḥ/
 vidyāttridoṣam tvapi sarvaliṅgam tivrārtitodaṃ kṛmijam sakaṇḍum//
 tailam sasauvīrakamastutakram vāte prapeyam lavaṇam sukhoṣṇam/
 mūtrāmbusiddham lavaṇaiśca tailamānāhagulmārtihṛdāmayaḥghnam//
 punarnavāṃ dāru sapañcamūlam rāsnāṃ yavān bilvakulatthakolam/
 paktvā jale tena vipācyā taialmabhyaṅgapāne+anilahṛdgadagham//
 haritākīnāgarapuṣkarāhvairvayaḥkayasthālavanaīśca kalkaiḥ/
 sahiṅgubhiḥ sādhitamagryasarpigulme sahr̥tpārśvagade+anilotthe//
 sapuṣkarāhvam phalapūramūlam mahauśadham śatyabhayā ca kalkāḥ/
 kṣārāmbusarpirlavanaīrviśrāḥ syurvātahṛdrogavikartikāghnāḥ//
 kvāthaḥ kṛtaḥ pauṣkaramātuluṅgapalāśabhūtīkaśaṭisurāhvaiḥ/
 sanāgarājāvivacāyavānīkṣārāḥ sukhoṣṇo lavaṇaśca peyaḥ//
 pathyāśaṭipauṣkarapañcakolāt samātuluṅgādyamakena kalkaḥ/
 guḍaprasannālavanaīśca bhr̥ṣṭo hr̥tpārśvapṛṣṭhodarayoniśūle//
 syāttryūṣaṇam dve triphale sapāthe nidigdhikāgokṣurakau bale dve/
 ṛddhistrutistāmalakī svaguptā mede madhūkam madhukam sthirā ca//
 śatāvarī jīvakaṇṣṇiparnyau dravyairimairakṣasamaiḥ supiṣṭaiḥ/
 prastham ghr̥tasyeḥa pacedvidhijñāḥ prasthena dadhnā tvatha māhiṣeṇa//
 mātrām palam cārdhapalam picum vā prayojayenmākṣikasamprayuktām/
 śvāse sakāse tvatha pāṇḍuroge halīmaka hṛdgrahaṇīpradoṣe//
 śītāḥ pradehāḥ pariṣecanāni tathā vireko hṛdi pittaduṣṭe/
 drākṣāsītākṣaudraparūṣakaiḥ syācchuddhe tu pittāpahamannapānam//
 &yāṣṭyāhvīkātikakarohiṇībhyām kalkam pibecāpi sitājalena/
 kṣate ca sarpīṃṣi hitāni sarpirguḍāśca ye tān prasamīkṣya samyak//
 dadyādbhiṣagdhavarasāmśca gavyakṣīrāśinām pittahṛdāmayeṣu/
 taireva sarve praśamam prayānti pittāmayāḥ śonitasamśraya ye//
 drākṣābalāśreyasiśarkarābhiḥ kharjūravīraśabhakotpalaiśca/
 kākolimedāyugajīvakaiśca kṣīreṇa siddham mahiṣīghṛtaṃ syāt//
 kaśerukāśaivalaśṛṅgaveraprapauṇḍarikam madhukam bisasya/
 granthiśca sarpiḥ payasā pacettaiḥ kṣaudrānvitam pittahṛdāmayaḥghnam//
 sthirādikalkaiḥ payasā ca siddham drākṣārasenekṣurasena vā+api/
 sarpirhitam svāduphalekṣujāśca rasāḥ suśītā hṛdi pittaduṣṭe//
 svinnasya vāntasya vilaṅghitasya kriyā kaphaghnī kaphamarmaroge/
 kaulatthadhānyaiśca rasairyavānnaṃ pānāni tīkṣṇāni &ca śaṅkarāṇi//
 mūtre śṛtāḥ kaṭphalaśṛṅgaverapītaḍrupathyātivīṣāḥ pradeyāḥ/

&kṛṣṇāśaṭīpuṣkaramūlarāsnāvacābhayānāgaracūrṇakaṃ ca//
 udumbarāśvatthavaṭārjunākhye pālāśarauhitakakhāvire ca/
 kvāthe trivṛttryūṣaṇacūrṇasiddho lehaḥ kaphaghno+āśīśirāmbuyuktaḥ//
 śilāhvayaṃ vā bhiṣagapramattaḥ prayojayet kalpavidhānadiṣṭam/
 prāsaṃ &tathā++āgastyamathāpi lehaṃ rasāyanam brāhmamathāmalkyāḥ//
 tridoṣaje laṅghanamādiṭaḥ syādannaṃ ca sarveṣu hitaṃ vidheyam/
 hīnātimadhyatvamavekṣya caiva kāryaṃ trayāṇāmapi karma śastam//
 bhuktea+dhikaṃ jīryati śūlamalpaṃ jīrṇe sthitaṃ cet suradārukuṣṭham/
 satilvakaṃ dve lavaṇe viḍaṅgamuṣṇāmbunā sātiviṣaṃ pibet saḥ//
 jīrṇe+adhike snehavirecanaṃ syāt phalairvirecyo yadi jīryati syāt/
 triṣveva kāleṣvadhike tu śūle tikṣṇaṃ hitaṃ mūlavirecanaṃ syāt//
 prāyo+anilo ruddhagatiḥ prakupyatyāmāśaye śodhanameva tasmāt/
 kāryaṃ tathā laṅghanapācanaṃ ca sarvaṃ kṛmighnaṃ kṛmihṛdgade ca//
 iti hṛdrogacikitsā/
 saṃdhāraṇājīrṇarajotibhāṣyakrodhartuvaiṣamyāśirobhitāpaiḥ/
 prajāgarātisvapanaṃbuṣṭitairavaśyayā maithunabāṣpadhūmaiḥ//
 saṃstyānadoṣe śirasi pravṛddho vāyuḥ pratiśyāyamudīrayettu/
 ghrāṇārtitodau kṣavathurjalābhaḥ srāvo+anilāt sasvaramūrdharogaḥ//
 nāsāgrapākajvaravaktraśoṣaṭṛṣṇoṣṇapītasravaṇāni pittāt/
 kāsārucisrāvaghanaprasekāḥ kaphādguruḥ srotasi cāpi kaṇḍūḥ//
 sarvāṇi rūpāṇi tu sannipātāt syuḥ pīnase &tīvraruje+atiduhkhe/
 sarvo+ativṛddho+ahitabhojanāttu duṣṭapratīśyāya upekṣitaḥ syāt//
 tatastu rogāḥ kṣavathuśca nāsāśoṣaḥ pratīnāhaparisravau ca/
 ghrāṇasya pūtitvamapīnasaśca sapākaśothārbudapūyaraktāḥ//
 arūṃsi śīrṣaśravaṇākṣirogakhālityaharyarjunalomabhāvāḥ/
 tṛṭṣvāsakāsajvararaktapittavaisvaryaśoṣāśca tato bhavanti//
 rodhābhighātasravaśoṣapākairghrāṇaṃ yutaṃ yaśca na vetti gandham/
 durgandhi cāsyam bahuśaḥprakopi duṣṭapratīśyāyamudāharetam//
 saṃsprīya marmānyanilastu mūrdhni viṣvakpathasthaḥ kṣavathuṃ karoti/
 kruddhaḥ sa saṃśoṣya kaphaṃ tu nāsāśrīṅgāṭakaghrāṇaviśoṣaṇaṃ ca//
 ucchvāsamārgaṃ tu kaphaḥ savāto rundhyāt pratīnāhamudāharetam/
 yo mastuluṅgādghanaṇapītapakvaḥ kaphaḥ &sravedeṣa parisravastu//
 vaivarṇyadaurgandhyamupekṣyā tu syāt pūtinasyaṃ śvayathurbhramaśca/
 ānāhyate yasya viśuṣyate ca praklidyate dhūpyati cāpi nāsā//
 na vetti yo gandharasāṃśca janturjuṣṭam vyavasyettamapīnasena/
 taṃ cānilaśleṣmabhavaṃ vikāraṃ brūyāt pratiśyāyasamānālīṅgam//
 sadāharāgaḥ śvayathuḥ sapākaḥ syād ghrāṇapāko+api ca raktapittāt/
 ghrāṇaśritāśrīkprabhṛtīna pradūṣya kurvanti nāsāśvayathuṃ malāśca//
 ghrāṇe tathocchvāsagatiṃ nirudhya māṃsāsradoṣādapi cārbudāni/
 ghrāṇāt sravedvā śravaṇānmukhādvā pittāktamasraṃ tvapi pūyaraktam//
 kuryāt sapittaḥ pavanastvagādīn saṃdūṣya cārūṃṣi sapākavanti/
 nāsā pradīpte va narasya yasya dīptaṃ tu taṃ rogamudāharanti//
 iti nāsāroganidānam/
 bhṛṣārtiśūlaṃ sphuratiḥ vātāt pittāt sadāhārti kaphādguru syāt/
 sarvaistridoṣaṃ krimibhistu kaṇḍūrdaurgandhyatodārtiyutaṃ śiraḥ syāt//
 iti śīroroganidānam/
 mukhāmāye mārutaje tu śoṣakārkaśyarakṣyāṇi calā rujaśca/
 kṛṣṇāruṇaṃ niṣṭatanaṃ saśītaṃ prasraṃsanaspandanatodabhedāḥ//
 &tṛṣṇājvarasphoṭakatāludāhā dhūmāyanaṃ cāpyavadīrṇatā ca/
 pittāt samūrccā vividhā rujaśca varṇāśca śuklāruṇavarṇavarjyāḥ//
 kaṇḍūrgurutvaṃ sitavijjalatvaṃ sneho+arucirjāḍyakaphaprasekau/

utkleśamandānalatā ca tandrā rujaśca mandāḥ kaphavaktraroge //
 sarvāṇi rūpāṇi tu vaktraroge bhavanti yasmin sa tu sarvajaḥ syāt/
 saṁsthānadūṣyākṛtīnāmabhedāccaite catuḥṣaṣṭividhā bhavanti //
 śālākyatantre+abhihitāni teṣāṁ nimittarūpākṛtibheṣajāni/
 yathāpradeśaṁ tu caturvidhasya kriyāṁ pravakṣyāmi mukhāmayasya //
 iti mukharoganidānam/
 vātādibhiḥ śokabhayātilobhakrodhairmanoghnāśanagandharūpaiḥ/
 arocakāḥ syuḥ parihṛṣṭadantaḥ kaṣāyavaktraśca mato+anilena //
 kaṭvamlamuṣṇaṁ virasaṁ ca pūti pittena vidyāllavaṇaṁ ca vaktram/
 mādihuryapaicchilyagurutvaśaitya&vibaddhasaṁbaddhayutaṁ kaphena //
 arocake śokabhayānilobha&krodhādyahṛdyāśanagandhaje syāt/
 svābhāvikaṁ vaktramathāruciśca tridoṣaje naikarasaṁ bhavettu //
 ityarocakanidānam/
 nādo+atirukkarnāmalasya śoṣaḥ srāvastanuścāśravaṇaṁ ca vātāt/
 śophaḥ sarāgo daraṇaṁ vidāhaḥ sapītapūtiśravaṇaṁ ca pittāt //
 vaiśrutya kaṇḍūsthiraśophaśuklasnigdhaśrutīḥ śleṣmabhava+alparuk ca/
 sarvāṇi rūpāṇi tu sannipātāt srāvaśca tatrādhikadoṣavarṇaḥ //
 iti karnaroganidānam/
 &alpastu rāgo+anupadehavāṁśca satodabhedo+anilajākṣiroge/
 pittāt sadāho+atirujaḥ sarāgaḥ pītopadehaḥ subhṛśoṣṇavāhī //
 śuklofadehaṁ bahupicchilāśru netraṁ kaphāt syādgurutā sakaṇḍuḥ/
 sarvāṇi rūpāṇi tu sannipātānnetrāmayāḥ ṣaṇṇavatistu bhedaḥ //
 teṣāmbhiviyaktirabhipradiṣṭā śālākyatantreṣu cikitsitaṁ ca/
 parādhikāre tu na vistaroktiḥ śasteti tenātra na naḥ prayāsaḥ //
 iti netraroganidānam/
 tejo+anilādyaiḥ saha keśabhūmiṁ dagdhvā++āśu kuryāt khalatiṁ narasya/
 kiṁcittu dagdhvā palitāni kuryāddhariprabhatvaṁ ca śīroruhāṇāṁ //
 ityūrdhvajatrūtthagadaikadeśas&tantre nibaddho+ayamaśūnyatārtham/
 ataḥ paraṁ bheṣajasaṁgrahaṁ tu nibodha saṁkṣepata ucyamānam //
 iti khālityaroganidānam/
 vātāt sakāśavaisvarye sakṣāraṁ pīnase vṛtam/
 pibedrasaṁ payaścoṣṇaṁ snaiḥhikaṁ dhūmameva vā //
 śatāhvā tvagbalā mūlaṁ syonākairāṇḍabilvajam/
 sārāgvadhaṁ pibedvartiṁ madhūcchiṣṭavasāghṛtaiḥ //
 athavā saghṛtān saktūn kṛtvā mallakasampute/
 navapratīśyāyavatāṁ dhūmaṁ vaidyaḥ prayojayet //
 śaṅkhamūrdhalalāṭārtau pāṇisvedopanāhanam/
 svabhyakte kṣavathusrāvarodhādaḥ saṁkarādayaḥ //
 ghreyāśca rohiṣājāīvacātarkāricorakāḥ/
 tvakpatramaricailānāṁ cūrṇā vā sopakuñcikāḥ //
 srotāḥśṛṅgātanāsākṣiśoṣe tailaṁ ca nāvanam/
 prabhāvyaḥ tilān kṣīre tena piṣṭāṁstaduṣmaṇā //
 mandasvinnān sayasṭyāhvacūrṇāṁstenaiva pīdayet/
 daśamūlasya niṣkvāthe rāśnāmadhukakalkavat //
 siddhaṁ sasaindhavaṁ tailaṁ daśakṛtvo+aṇu tat smṛtam/
 snigdhasyāsthāpanairdoṣaṁ nirharedvātapīnase //
 snigdhamloṣṇaiśca laghvannaṁ grāmyādīnāṁ rasairhitam/
 uṣṇāmbunā snānapāne nivātoṣṇapratīśrayaḥ //
 cintāvyāyāmaśvākeṣṭāvyavāyavirato bhavet/
 vātaje pīnase dhīmānicchannevātmano hitam //
 paitte sarpiḥ pibet &siddhaṁ śṛṅgaveraśṛtaṁ payaḥ/

pācanārtham pibet pakve kāryam mūrdhavirecanam //
 pāṭhādvirajanīmūrvāpippalījātipallavaiḥ/
 dantyā ca sādhitam tailam nasyam syāt pakvapīnase //
 pūyāsre raktapittaghnāḥ kaṣāyā nāvanāni ca/
 &pākadāhaḍhyarūkṣeṣu śītā &lepāḥ sasecanāḥ //
 &ghreyanasyopacārāśca kaṣāyāḥ svāduśītalāḥ/
 mandapitte pratiśyāye snigdhaiḥ kuryādvirecanam //
 ghṛtam kṣīram yavāḥ śāligodhūmā jāṅgalā rasāḥ/
 śītāmlāstiktaśākāni yūṣā mudgādibhirhitāḥ //
 gauravārocakeṣvādaḥ laṅghanam kaphapīnase/
 svedāḥ sekāśca pākārtham lipte śirasi sarpiṣā //
 laṣunam mudgacūrṇena vyoṣakṣāraghṛtairyutam/
 deyam kaphaghnavaṇamamutkliṣṭaśleṣmaṇe hitam //
 apīnase pūtinasye ghrāṇasrāve sakaṇḍuke/
 dhūmaḥ śasto+avapīḍaśca kaṭubhiḥ kaphapīnase //
 namaḥśilā vacā vyoṣam viḍaṅgam hiṅgu gugguluḥ/
 cūrṇo ghreyaḥ pradhamaṇam kaṭubhiśca phalaistathā //
 bhārgīmadanaṭarkārīsurasādivipācite/
 mūtre lākṣā vacā lambā viḍaṅgam kuṣṭhapippalī //
 kṛtvā kalkam karaṇjam ca tailam taiḥ sārṣapam pacet/
 pākānmukte ghane nasyametanmedonibhe kaphe //
 snigdhasya vyāhate vege cchardanaṇam kaphapīnase/
 vamanīyaśṛtakṣīratilamāṣayavāgunā //
 vārtākakulakavyoṣakulatthāḍhakimudgajāḥ/
 yūṣāḥ kaphaghnamaṇam ca śastamuṣṇāmbuseca(va)nam //
 sarvajit pīnase duṣṭe kāryam śophe ca śophajit/
 ksāro+arbudādhimāṃseṣu kriyā śeṣeṣvavekṣya ca //
 iti pīnasanāśārogaḥkitsā/
 vātike śirasoro snehān svedān sanāvanān/
 pānāṇnamupanāhāṃśca kuryādvātāmayāpahān //
 tailabhṛṣṭairagurvādyaiḥ sukhoṣṇairupanāhanam/
 jīvanīyaiḥ sumanasā matsyairmāṃsaiśca śasyate //
 rāsnāsthīrādibhiḥ siddham sakṣīram nasyamartinut/
 tailam rāsnādvikākolīśarkarābhirathāpi vā //
 balāmadhūkayaṣṭyāhvavidārīcandanotpalaiḥ/
 jīvakaṣabhaḥkadrākṣāśarkarābhiśca sādhitāḥ //
 prasthastailasya sakṣīro jāṅgalārdhatulārase/
 nasyam sarvordhvajatrūtthavātāpittāmayāpaham //
 daśamūlabalārāsnātriphālāmadhukaiḥ saha/
 mayūram pakṣapittāntraśakṛttuṇḍāṅgrivarjitam //
 jale paktvā ghṛtaprastham tasmin kṣīrasamaṇam pacet/
 madhuraiḥ kārṣikaiḥ kalkaiḥ śīrorogārditāpaham //
 karṇākṣināsikājihvātālvāsyagalaroganut/
 māyūramitivikhyātāmūrdhvajatrugadāpaham //
 iti māyūraghṛtam/
 etenaiva kaṣāyeṇa ghṛtaprastham vipācayet/
 caturguṇena payasā kalkairebhiśca kārṣikaiḥ //
 jīvanītriphālāmedāmṛdvīkardhiparūṣakaiḥ/
 samaṅgācavikābhārgīkāśmarīsuradārubhiḥ //
 ātmaguptāmahāmedātālakhajūramastakaiḥ/
 &mṛṇālābisaśālūkaśṛṅgījivakapadmakaiḥ //

śatāvarīvidārīkṣubr̥hatīśārīvāyugaiḥ/
 mūrvāśvadamṣṭrarṣabhakaśr̥ṅgāṭakakaserukaiḥ//
 rāsnāsthīrātāmālakīrsūkṣmailāśaṭipauṣkaraiḥ/
 punarnavātugākṣīrīkākolidhanvayāsakaiḥ//
 &kharjūrākṣoṭavātāmamuñjātābhiṣukairapi/
 dravyaurebhīryathālābhaṃ pūrvakalpena sādhitam//
 nasye pāne tathā+abhyaṅge bastau caiva prayojayet/
 śīrorogeṣu sarveṣu kāse śvāse ca dāruṇe//
 namyāpṛṣṭhagrahe śoṣe svarabhede tathā+ardite/
 yonyasṛkṣukradoṣeṣu śastaṃ vandhyāsutapradam//
 ṛtusnātā tathā nārī pītvā putraṃ prasūyate/
 mahāmāyūramityetadghṛtamātreyapūjitam//
 iti mahāmāyūraghṛtam/
 ākhubhiḥ kukkuṭairhaṃsaiḥ śaśaiścāpi hi buddhimān/
 kalpenānena vipacet sarpirūrdhvagadāpaham//
 paitte ghṛtaṃ payaḥ sekāḥ śītā lepāḥ sanāvanāḥ/
 jīvanīyāni sarpiṃṣi pānānnaṃ cāpi pittanut//
 candanośīrayaṣṭyāhvabalāvyāghranakhotpalaiḥ/
 kṣīrapīṣṭaiḥ pradehaḥ syācchṛtairvā pariṣecanam//
 tvakpatraśarkarākalkaḥ supīṣṭastaṇḍulāmbunā/
 kāryo+avapīḍaḥ sarpiśca nasyaṃ tasyānu paittike//
 yaṣṭyāhvacandanānantākṣīrasiddhaṃ ghṛtaṃ hitam/
 nāvanaṃ śarkarādrākṣāmādhūkairvā+api pittaje//
 kaphaje sveditaṃ dhūmanasyapradhamanādibhiḥ/
 śuddhaṃ pralepapānānnaiḥ kaphaghñaiḥ samupācaret//
 purāṇasarpīṣaḥ pānaistīkṣṇairbastibhireva ca/
 kaphānilotthite dāhaḥ śeṣayo raktamokṣaṇam//
 eraṇḍanaladaḥkṣaumaḡgugulvagurucandanaiḥ/
 dhūmavartīm pibedgandhairakuṣṭhatagaraistathā//
 sannipātabhave kāryā sannipātahitā kriyā/
 krimije caiva kartavyaṃ tīkṣṇaṃ mūrdhāvirecanam//
 tvagdanṭīvyāghrakarajaviḍaṅganavamālikāḥ/
 apāmārgaphalaṃ bījaṃ naktamālaśīrīṣayoḥ/
 kṣavako+āsmantako bilvaṃ haridrā hiṅgu yūthikā//
 phaṇījjhakaśca taistailamavimūtre caturguṇe/
 siddhaṃ syānnāvanaṃ cūrṇaṃ caiśaṃ pradhamaṇaṃ hitam//
 phalaṃ śīgrukarañjābhyāṃ savyoṣaṃ cāvapīḍakaḥ/
 kaṣāyaḥ svarasaḥ kṣāraścūrṇaṃ kalko+avapīḍakaḥ//
 śuktatiktakaṭukṣaudrakaṣāyaiḥ kavalagrahaḥ/
 iti śīrorogacikitsā/
 dhūmaḥ pradhamaṇaṃ śuddhiradhaśchardanaḡghanam//
 bhojyaṃ ca mukharogeṣu yathāsvaṃ doṣanuddhitam/
 pippalyagurudārvītvagyavakṣārarasāñjanam//
 pāṭhaṃ tejovatīm pathyāṃ samabhāgaṃ vicūrṇayet/
 mukharogeṣu sarveṣu sakṣaudraṃ tadvidhārayet//
 sīdhumādhavamādhvikaiḥ śreṣṭho+ayaṃ kavalagrahaḥ/
 tejohvāmabhayāmelāṃ samaṅgāṃ kaṭukāṃ ghanam//
 pāṭhaṃ jyotiṣmatīm lodhraṃ dārvīm kuṣṭhaṃ ca cūrṇayet/
 dantānāṃ gharsaṇaṃ raktasrāvakaṇḍūrujāpaham//
 pañcakolakatālīsapatrilāmaricatvacāḥ/
 palāśamuṣkakakṣārayavakṣārāśca cūrṇitāḥ//

guḍe purāṇe dviguṇe kvathite guṭikāḥ kṛtāḥ/
 karkandhumātrāḥ saptāhaṃ sthitā muṣkakabhasmani//
 kaṇṭharogeṣu sarveṣu &dhāryāḥ syuramṛtopamāḥ/
 gṛhādhumō yavakṣārāḥ pāṭhā vyoṣaṃ rasāñjanam//
 tejohvā triphalā lodhraṃ citrakaśceti cūrṇitam/
 sakṣaudraṃ dhārayedetadgalarogavināśanam//
 kālakaṃ nāma tacūrṇaṃ dantāsyagalaroganut/
 iti kālakacūrṇam/
 manaḥśilā yavakṣāro haritālaṃ sasaindhavam//
 dārvītvak ceti taccūrṇaṃ mākṣikeṇa samāyutam/
 mūrccitaṃ ghṛtamaṇḍena kaṇṭharogeṣu dhārayet//
 mukharogeṣu ca śreṣṭhaṃ pītakaṃ nāma kīrtitam/
 iti pītakacūrṇam/
 mṛdvīkā kaṭukā vyoṣaṃ dārvītvak triphalā ghanam//
 mūrccitaṃ ghṛtamaṇḍena kaṇṭharogeṣu dhārayet/
 pāṭhā rasāñjanam mūrvā tejohveti ca cūrṇitam//
 kṣaudrayuktaṃ vidhātavyaṃ galaroge bhiṣagjitam/
 yogāstvete trayāḥ proktā vātapittakaphāpahāḥ//
 kaṭukāti viśāpāṭhādārvīmūstakaliṅgakāḥ/
 gomūtrakvathitāḥ peyāḥ kaṇṭharogavināśanāḥ//
 svarasaḥ kvathito dārvyā ghanībhūto rasakriyā/
 sakṣaudrā mukharogāsr̥gdoṣanāḍīvraṇāpahāḥ//
 tāluśoṣe &tvatṛṣṇasya sarpirauttarabhaktikam/
 nāvanaṃ madhurāḥ snigdhāḥ śītāścaiva rasā hitāḥ//
 mukhapāke sirākarma śirāḥkāyavirecanam/
 mūtratailaghṛtakṣaudrakṣīraiśca kavalagrahāḥ//
 sakṣaudrāstriphalāpāṭhāmṛdvīkājātipallavāḥ/
 kaṣāyatiktakāḥ śītāḥ kvāthāśca mukhadhāvanāḥ//
 tulāṃ khadirasārasya dviguṇāmarimedasaḥ/
 prakṣālya jarjarīkr̥tya caturdroṇe+ambhasaḥ pacet//
 droṇaśeṣaṃ kaṣāyaṃ taṃ pūtvā bhūyaḥ pacecchanaiḥ/
 tatastasmin ghanībhūte cūrṇīkr̥tyākṣabhāgikam//
 candanaṃ padmaśīraṃ mañjiṣṭhā dhātakī ghanam/
 prapaunḍarikāṃ yaṣṭyāhvātva gelāpadmakeśaram//
 lākṣaṃ rasāñjanam mām̐sītriphālālodhravālakam/
 rajanyau phalinīmelāṃ samaṅgāṃ kaṭphlaṃ vacām//
 yavāsāgurupattaṅgagairikāñjanamāvapet/
 lavaṅganakhakakkolajātikośān palonmitān//
 karpūra kuḍavaṃ cāpi kṣīpecchīte+avatārite/
 tatastu guṭikāḥ kāryāḥ śuṣkāścāsyena dhārayet//
 tailaṃ cānena kalkena kaṣāyeṇa ca sādhayet/
 dantānāṃ calanabhraṃśaśauśīryakrimiroganut//
 mukhapākāsyadaurgandhyajāḍyārocakanāśanam/
 srāvopalepapaicchilyavaisvaryagalaśoṣanut//
 dantāsyagalarogeṣu sarveṣvetat parāyaṇam/
 khadirādiguṭīkeyaṃ tailaṃ ca khadirādikam//
 iti khadirādiguṭīkā tailaṃ ca/
 arucau kavalagrāhā dhūmāḥ samukhadhāvanāḥ/
 manojñamannapānaṃ ca harṣaṇāśvāsanāni ca//
 kuṣṭhasauvarcalājāṭīśarkarāmaricaṃ bīḍam/
 dhātryelāpadmaśīrapippalyutpalacandanam//

lodhraṃ tejovatī pathyā tryūṣaṇaṃ sayavāgrajam/
 ādradāḍimaniryāśaścājāṁsarkarāyutaḥ//
 satailamākṣikāstvete catvāraḥ kavalagrahāḥ/
 caturo+arocakān hanyurvātādyekajasarvajān//
 kāravīmaricājāṁdrākṣāvṛkṣāmladāḍimam/
 sauvarcalaṃ guḍaḥ kṣaudraṃ sarvārocakanāśanam//
 bastiṃ samīraṇe, pitte virekaṃ, vamaṇaṃ kaphe/
 kuryāddhṛdyānukūlāni harṣaṇaṃ ca manoghnaje//
 ityarocakacikitsā/
 karṇaśūle tu vātaghnī hitā pīnasavat kriyā/
 pradehāḥ pūraṇaṃ nasyaṃ pākāsrāve vraṇakriyāḥ//
 bhojyāni ca yathādoṣaṃ kuryāt snehāmśca pūraṇān/
 hiṅgutumbaruṣuṇṭhībhistailaṃ tu sārṣapaṃ pacet//
 etaddhi pūraṇaṃ śreṣṭhaṃ karṇaśūlanivāraṇaṃ/
 devadāruvacāsuṇṭhīśatāhvākuṣṭhasaindhavaḥ//
 tailaṃ siddhaṃ bastamūtre karṇaśūlanivāraṇaṃ/
 varātakān samāhṛtya dāhenmṛdbhājane nave//
 tadbhasma &ścyotayetena gandhatailaṃ vipācayet/
 rasāñjanasya śuṇṭhyāśca kalkābhyāṃ karṇaśūlanut//
 &śuṣkamūlakaśuṇṭhānāṃ kṣāro hiṅgu mahauṣadham/
 śatapuspā vacā kuṣṭhaṃ dāru śigru rasāñjanam//
 sauvarcalayavakṣārasvārjikodbhidasaindhavam/
 bhūrjagranthirbiḍaṃ mustaṃ madhuśuktaṃ caturguṇaṃ//
 mātuluṅgarasaścaiva kadalyā rasa eva ca/
 &sarvairaitiryathoddiṣṭaiḥ kṣāratailaṃ vipācayet//
 bādhiryaṃ karṇanādaśca pūyaśrāvaśca dāruṇaḥ/
 krimayaḥ karṇaśūlaṃ ca pūraṇādasya &naśyati//
 mukhakarṇākṣirogeṣu yathoktaṃ pīnase vidhim/
 kuryādbhiṣak samīkṣyādaḥ doṣakālabalābalaṃ//
 iti karṇarogacikitsā/
 utpannamātre taruṇe netraroge biḍālakaḥ/
 kāryo dāhopadehāśruśopharāganivāraṇaḥ//
 nāgaram saindhavaṃ sarpirmaṇḍena ca rasakriyā/
 nighṛṣṭaṃ vātike tadvanmadhusaindhavagairikaṃ//
 tathā śāvarakaṃ lodhraṃ ghṛtabhrṣṭaṃ biḍālakaḥ/
 tadvat kāryo harīṭakyā ghṛtabhrṣṭo rujāpahaḥ//
 paittike candanānantāmañjiṣṭhābhirbiḍālakaḥ/
 kāryaḥ padmakayaṣṭyāhvamāmsikāliyaikaistathā//
 gairikaṃ saindhavaṃ mustaṃ rocanā &ca rasakriyā/
 kaphe kāryā tathā kṣaudraṃ priyaṅguḥ samanaḥśilā//
 sannipāte tu sarvaiḥ syādbahirakṣṇoḥ pralepanam/
 &pakṣmānyasprīyatā kāryaṃ saṃpakve tvañjanaṃ tryahāt//
 āścyotanaṃ mārutaje kvātho bilvādibhirhitaḥ/
 koṣṇaḥ sairāṇḍatarkārībrhatīmadhuśigruḥbiḥ//
 pṛthvikādārvimañjiṣṭhālākṣādvimadhukotpalaiḥ/
 kvāthaḥ saśarkaraḥ śītaḥ pūraṇaṃ raktapittanut//
 &nāgaratriphalāmustanimbavāsārasaḥ kaphe/
 koṣṇamāścyotanaṃ miśrairoṣadhaiḥ sānnipātake//
 brhatyeraṇḍamūlatvak śigroḥ puṣpaṃ sasaindhavam/
 ajākṣīreṇa piṣṭaṃ syādvartirvātākṣiroganut//
 sumanaḥkorakāḥ śaṅkhastriphalā madhukaṃ balā/

pittarakṭāpahā vartih piṣṭā divyena vāriṇā //
 saindhavam triphalā vyoṣaṃ śaṅkhanābhiḥ samudrajaḥ/
 phenah śaileyakam sarjo vartih śleṣmākṣiroganut //
 amṛtāhvā bisam bilvam paṭolaṃ chāgalaṃ śakṛt/
 prapaunḍarikam yaṣṭyāhvam dārvī kālānusārivā //
 eṣāmaṣṭapalān bhāgān sudhautāñjarjarikṛtān/
 toye paktvā rase pūte bhūyaḥ pakve rase ghane //
 karṣaṃ ca śvetamaricājījātīpuṣpānnavāt palam/
 cūrṇam kṣiptvā kṛtā vartih &sarvaghnī ḍṛkprasādanī //
 śaṅkhaḥpravālavaidūryalauhatāmraplavāsthībhiḥ/
 srotojaśvetamaricairvartih sarvākṣiroganut //
 śāñārdham maricāddvau ca pippalyarṇavaphenayoḥ/
 śāñārdham saindhavācchāṇā nava sauvīrakāñjanāt //
 piṣṭam susūkṣmam citrāyām cūrṇāñjanamidam śubham/
 kaṇḍūkākacaphārtānām malānām ca viśodhanam //
 bastamūtre tryaham &sthāpyamelācūrṇam subhāvitam/
 cūrṇāñjanam hi taimiryakrimipillamalāpaham //
 sauvīramañjanam tuttham tāpyo dhāturmanaḥśilā/
 cakṣuṣyā madhukam lohā maṇayaḥ pauṣpamañjanam //
 saindhavam śaukarī daṃṣṭrā katakam cāñjanam śubham/
 timirādiṣu cūrṇam vā vartirveyamanuttamā //
 katakasya phalam śaṅkhaḥ saindhavam tryūṣaṇam sitā/
 pheno rasāñjanam kṣaudram viḍaṅgāni manaḥśilā //
 kukkuṭāṇḍakapālāni varireṣā vyapohati/
 timiraṃ paṭalam kācam malam cāsu sukhāvatī //
 iti sukhāvatī vartih/
 triphalākukkuṭāṇḍatvakkāsīsamayaso rajaḥ/
 nīlotpalam viḍaṅgāni phenam ca saritām pateḥ //
 ājena payasā piṣṭvā bhāvayettāmraḥbhājane/
 saptarātram sthitam bhūyaḥ piṣṭvā kṣīreṇa vartayet //
 eṣā ḍṛṣṭipradā vartirandhasyābhinnacakṣuṣaḥ/
 iti ḍṛṣṭipradā vartih/
 vadane kṛṣṇasarpasya nihitam māsamañjanam //
 tatastasmāt samṛddhṛtya suśuṣkam cūrṇayedbudhaḥ/
 sumanaḥkorakaiḥ śuṣkairardhāṃśaiḥ saindhavena ca //
 etannetrāñjanam kāryam timiraghnamanuttamam/
 pippalyaḥ kiṃśukaraso vasā sarpasya saindhavam //
 jīrṇam ghrtaṃ ca sarvākṣirogaghnī syādrasakriyā/
 kṛṣṇasarpavasā kṣaudram raso dhātryā rasakriyā //
 śastā sarvākṣirogeṣu kācārbudamaleṣu ca/
 dhātrīrasāñjanakṣaudrasarpirbhistu rasakriyā //
 pittarakṭākṣirogaghnī taimiryapaṭalāpahā/
 dhātrīsaindhavapippalyaḥ syuralpamaricāḥ samāḥ //
 kṣaudrayuktā nihantyāndhyam paṭalam ca rasakriyā/
 iti netrarogacikitsā/
 khālitye palite valyām harilomni ca śodhitam/
 nasyaistailaiḥ śirovaktrapralepaiścāpyupācaret/
 siddham vidārīgandhādyairjīvanīyairathāpi ca //
 nasyam syādanūtailam vā khālityapalitāpaham/
 kṣīrāt saharāḍbhrīgarājācca saurasādrasāt //
 prasthaistu kuḍavastailādyāṣṭyāhvapalakalkitaḥ/

siddhaḥ śilāsame bhāṇḍe meṣaśṛṅgādiṣu sthitaḥ //
 nasyaṃ syādbhiṣajā samyagyojitaṃ palitāpaham/
 bhiṣajā kṣīrapīṣṭau vā dugdhikākaravīrakau //
 utpātya palite deyaḥ tāvubhau palitāpahau/
 mārkaśvarasāt kṣīrāddbiprasthaṃ madhukāt palam //
 taiḥ pacet kuḍavaṃ tailāttannasyaṃ palitāpaham/
 ādityavallyā mūlāni kṣṇaśaireyakasya ca //
 surasasya ca patrāṇi & patraṃ kṣṇaśaṇasya ca/
 mārkaśvaḥ kākamācī ca madhukaṃ devadāru ca //
 pṛthagdaśapalāṃśāni pippalyastriphalā+añjanam/
 prapaunḍarikam mañjiṣṭhā lodhraṃ kṣṇāgurūtpalam //
 āmrāsthī kardamaḥ kṣṇo mṛṇālāṃ raktacandanam/
 nīlī bhallātakāsthīni kāsīsaṃ madayantikā //
 somarājyasaṇaḥ śastraṃ kṣṇau piṇḍitacitrakau/
 puṣkarājunaśmāryāṇyāmrajambūphalāni ca //
 pṛthak pañcapalāṃśāni taiḥ piṣṭairāḍhakaṃ pacet/
 baibhītakasya tailasya dhātṛīrasacaturguṇam //
 kuryādādityapākaṃ vā yāvachchuṣko bhavedrasaḥ/
 lohapatre tataḥ pūtaṃ saṃśuddhamupayojayet //
 pāṇe nasyakriyāyāṃ ca śīrobhyaṅge tathaiva ca/
 etaccakṣuṣyamāyuyāṃ śīrasaḥ sarvaroganut //
 mahānīlāmiti khyātaṃ palitaḥ namanuttamam/
 iti mahānīlatailam/
 prapaunḍarikamadhukapippalīcandanotpalaiḥ //
 kārṣikaistailakuḍavo dviguṇāmalakīrasaḥ/
 siddhaḥ sa pratimarśaḥ syāt sarvamūrdhagadāpahaḥ //
 (&palitaḥ no viśeṣeṇa kṣṇātreyeṇa bhāṣitaḥ/) kṣīraṃ priyālayaṣṭyāhve jīvakādyo
 gaṇastilāḥ //
 kṣṇā vaktre pralepaḥ syāddharilomanivāraṇaḥ/
 &tilāḥ sāmālakāścaiva kiñjalko madhukaṃ madhu //
 bṛṃhayedrañjayecaitat keśānmūrdhapralepanāt/
 pacetsaindhavaśuktāmlairayaścūrṇaṃ sataṇḍulam //
 tenāliptaṃ śīraḥ śuddhamasnigdhamuṣitaṃ nīśi/
 tat prātastriphalādhautam syāt kṣṇamṛdumūrdhajaṃ //
 ayaścūrṇo+amlapiṣṭaśca rāgaḥ satriphalo varaḥ/
 kuryāccheṣeṣu rogeṣu kriyāṃ svām svāccikitsitāt/
 śeṣeṣvādaḥ ca nirdiṣṭā siddhau cānyā pravakṣyate //
 iti khālityādicikitsā/
 sarpīṃṣyuparibhaktāni svarabhede+anilātmake/
 tailaiścatusprayogaiśca balārāśnāmṛtāhvayaiḥ //
 barhitittiridakṣāṇāṃ pañcamūlaśṛtān rasān/
 māyūraṃ kṣīrasarpīrvā pibetryūṣaṇameva vā //
 paittike tu virekaḥ syāt payaśca madhuraiḥ śṛtam/
 sarpirguḍā ghr̥taṃ tiktaṃ jīvanīyaṃ vṛṣasya vā //
 kaphaje svarabhede tu tīkṣṇaṃ mūrdhavirecanam/
 vireko vamaṇaṃ dhūmo yavānnakaṭusevanam //
 cavyabhārgyabhayāvyoṣakṣāramākṣikacitrakān/
 lihyādvā pippalīpathye tīkṣṇaṃ madyaṃ pibecca saḥ //
 raktaje svarabhede tu &saghr̥tā jāṅgalā rasāḥ/
 drākṣāvidārīkṣurasāḥ saghr̥takṣaudraśarkarāḥ //
 yaccoktaṃ kṣayakāśaghaṇaṃ tacca sarvaṃ cikitsitam/

pittajasvarabhedaghnāṃ sirāvedhaśca raktaje //
 sannipāte hitāḥ sarvāḥ kriyā na tu sirāvyadhaḥ //
 ityuktaṃ svarabhedasya samāsenā cikitsitam //
 iti svarabhedacikitsā /

bhavanti cātra---vātapittakaphā nṛṇāṃ bastihṇmūrdhasaṃśrayāḥ /
 tasmāttatsthānasāmīpyāddhartavyā vamanādibhiḥ //
 adhyātmaloko vātādyairloko vātaravīndubhiḥ /
 pīḍyate dhāryate caiva vikṛtāvikṛtaistathā //
 viruddhairapi na tvete guṇairghnanti parasparam /
 doṣāḥ sahasasātmyatvādviṣaṃ ghoramahīniva //

tatra ślokaḥ--- trimarmajānāṃ rogāṇāṃ nidānākṛtibheṣajam /
 vistareṇa pṛthagdiṣṭaṃ trimarmīye cikitsite //

ityagniveśakṛte tantre carakapratiśaṃskṛte+apṛāpte dṛḍhabalasampūrite cikitsāsthāne tri-
 marmīyacikitsitam nāma ṣaḍviṃśo+adhyāyaḥ //26//

6.26 saptaviṃśo+adhyāyaḥ/

athāta ūrustambhacikitsitam vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ // śrīyā paramayā brāhmyā parayā ca tapaḥśrīyā /
 &ahīnaṃ candrasūryābhyāṃ sumerumiva parvatam //
 dhīdhr̥tismṛtīvijñānājñānakīrtikṣamālayam /
 &agniveśo guruṃ kālē saṃśayaṃ paripṛṣṭvān //
 bhagavan pañca karmāṇi samastāni pṛthak tathā /
 nirdiṣṭānyāmayānāṃ hi sarveśāmeva bheṣajam //
 doṣajoa+astyāmayāḥ kaścidasya tāni bhiṣagvara! /
 na syuḥ śaktāni śamane sādhyasya kriyayā sataḥ //
 astyūrustambha ityukte guruṇā tasya kāraṇam /
 saṃgabhheṣajam bhūyaḥ pṛṣṭastēnābravīdguruḥ //
 &snigdhoṣṇalaghuśītāni jīrṇājīrṇe samaśnataḥ /
 dravaśuṣkadadhikṣīragrāmyānūpaudakāmiṣaiḥ //
 piṣṭavyāpannamadyātīdivāsvapnaprajāgaraiḥ /
 laṅghanādhyasāmāyāsabhaṇyavegavidhāraṇaiḥ //
 snehāccāmaṃ citaṃ koṣṭhe vātādīnmedasā saha /
 ruddhvā++āśu gauravādūrū yātyadhogaiḥ sirādibhiḥ //
 pūrayan sakthijaṅghoru doṣo medobalotkaṭaḥ /
 avidheyapariṣpandaṃ janayatyālpavikramam //
 mahāsarasi gambhīre pūrṇe+ambu stimitaṃ yathā /
 tiṣṭhati sthīramakṣobhyaṃ tadvadūrugataḥ kaphaḥ //
 &gauravāyāsasaṅkocadāharuksuptikampanaiḥ /
 bhedaṣphuraṇatodaiśca yukto dehaṃ nihantyasūn //
 ūrū śleṣmā samedasko vātapitte+abhibhūya tu /
 stambhayetsthairyaśaityābhyāmūrustambhastatastu saḥ //
 prāgrūpaṃ dhyānanidrāstītaimīyārocakajvarāḥ /
 lomaharṣaśca chardīśca jaṅghorvoḥ sadanaṃ tathā //
 vātaśaṅkibhirajñānāttasya syāt snehanāt punaḥ /
 pādayoḥ sadanaṃ suptiḥ kṛcchrādudharaṇaṃ tathā //
 jaṅghoruglāniratyarthaṃ śaśvaccādāhavedanā /
 padaṃ ca vyathate nyastaṃ śītasparśaṃ na vetti ca //
 saṃsthāne pīḍane gatyāṃ cālāne cāpyanīśvaraḥ /
 anyaneyau hi saṃbhagnāvūrū pādau ca manyate //
 yadā dāhārtitodārto vepanaḥ puruṣo bhavet /
 ūrustambhastadā hanyāt sādhyedanyathā navam //

tasya na snehanam kāryam na bastirna virecanam/
 na caiva vamanam yasmāttannibodhata kāraṇam//
 vṛddhaye śleṣmaṇo nityam snehanam bastikarma ca/
 tatsthasyoddharaṇe caiva na samartham virecanam//
 kapham kaphasthānagataṃ pittaṃ ca vamanāt sukham/
 hartumāmāśayasthau ca sraṃsanāttāvubhāvapi//
 pakvāśayasthāḥ sarve+api bastibhirmūlanirjayāt/
 śakyā na tvāmamedobhyām stabdhā jaṅghorusaṃsthitāḥ//
 vātasthāne hi &tacchaityāddvayoḥ stambhācca tadgatāḥ/
 na śakyāḥ sukhamuddhartum jalam nimnādiva sthālāt//
 tasya saṃśamanam nityam kṣapaṇam śoṣaṇam tathā/
 &yuktyapekṣi bhiṣak kuryādadhikavātkaphāmayoḥ//
 sadā rūkṣopacārāya yavaśyāmākakodravān/
 śākairalavaṇairdadyājjalatāilopasādhitaiḥ//
 suniṣaṇṇakanimbārkaṇetrāragvadhapallavaiḥ/
 vāyasīvāstukairanyaistikaśca kulakādibhiḥ//
 kṣārāriṣṭaprayogāśca haritakyāstathaiva ca/
 madhūdakasya pippalyā ūrustambhavināśanāḥ//
 samaṅgām śālmalīm bilvaṃ madhunā saha nā pibet/
 tathā śrīveṣṭakodīcyadevadārunatānyapi//
 candanam dhātakīm kuṣṭham tālisaṃ naladaṃ tathā/
 mustam haritakīm lodhraṃ padmakam tiktaroḥiṇīm//
 devadāru haridre dve vacām kaṭukaroḥiṇīm/
 pippalīm pippalīmūlam saralam devadāru ca//
 cavyam citrakamūlāni devadāru haritakīm/
 bhallātakam samūlām ca pippalīm pañca tām pibet//
 sakṣaudrānardhaślokoṭtān kalkānūrugrahāpahān/
 śārṅgeṣṭām madanam dantiṃ vatsakasya phalam &vacām//
 mūrvāmāragvadam pāṭhām karaṇjam kulakam tathā/
 pibenmadhuyutam tulyam cūrṇam vā vāriṇā++āplutam//
 sakṣaudram dadhimaṇḍairvā+apyūrustambhavināśanam/
 mūrvāmativiṣām kuṣṭham citrakam kaṭuroḥiṇīm//
 &pūrvavadguggulūṃ mūtre rātristhitamathāpi vā/
 svarṇakṣīrīmativiṣām mustam tejovatīm vacām//
 surāhvaṃ &citrakam kuṣṭham pāṭhām kaṭukaroḥiṇīm/
 lehayenmadhunā cūrṇam sakṣaudram vā jalāplutam//
 phalīm vyāghranakham hema pibedvā madhusaṃyutam/
 triphalām pippalīm mustam cavyam kaṭukaroḥiṇīm//
 lihyādvā madhunā cūrṇamūrustambhārdito naraḥ/
 apatarpaṇajaścet syāddoṣaḥ saṃtarpayeddhi tam//
 yuktyā jaṅgalajairmāṃsaiḥ purāṇaiścaiva śālibhiḥ/
 rūkṣaṇādvātakopaścennidrānāśārtipūrvakaḥ//
 snehasvedakramastatra kāryo vātāmayāpahāḥ/
 pīluparnī payasyā ca rāsnā gokṣurako vacā//
 saralāgurupāṭhāśca tailamebhirvipācayet/
 sakṣaudram prasṛtam tasmādaṇjalīm vā+api nā pibet//
 kuṣṭhaśrīveṣṭakodīcyasaralam dāru keśaram/
 ajagandhā+āśvagandhā ca tailam taiḥ sārṣapaṃ pacet//
 sakṣaudram mātrayā taccāpyūrustambhārditaiḥ pibet/
 (&rauḥkṣyānmukta ūrustambhāttataśca sa vimucyate//)
 dve pale saindhavāt pañca śuṇṭhyā granthikacitrakāt/

dve dve bhallātakāsthīni viṃśatirdve tathā++āḍhake//
 āranālāt pacet prasthaṃ tailasyaitairapatyadam/
 ṛḍhrasyūrugrahārśortisarvavātavikāranut//
 palābhyāṃ pippalīmūlanāgarādaṣṭakaṭvaraḥ/
 tailaprasthaḥ samo dadhnā ṛḍhrasyūrugrahāpahāḥ//
 ityaṣṭakaṭvaratailam/
 ityābhyantaramuddiṣṭamūrustambhasya bheṣajam/
 śleṣmaṇaḥ kṣapaṇaṃ tvanyadvāhyam śṛṇu cikitsitam//
 valmīkamṛttikā mūlaṃ karañjasya phalaṃ tvacam/
 iṣṭakānāṃ tataścūrṇaiḥ kuryādutsādanam bhr̥ṣam//
 mūlairvā+apyāśvagandhāyā mūlairarkasya vā bhiṣak/
 picumardasya vā mūlairathavā devadāruṇaḥ//
 kṣaudrasarṣapavalīmīkamṛttikāsaṃyutairbhiṣak/
 gāḍhamutsādanam kuryādūrustambhe pralepanam//
 dantīdravantīsurasāsarṣapaiścāpi buddhimān/
 tarkārīśigrusurasāviśvavatsakanimbajaiḥ//
 patramūlaphalaistoyam śṛtamuṣṇaṃ ca secanam/
 piṣṭam tu sarṣapaṃ mūtre+adhyuṣitam syāt pralepanam//
 vatsakaḥ surasaṃ kuṣṭhaṃ gandhāstumburuśigrukau/
 &himsrārkaṃ mūlavalīmīkamṛttikāḥ sakuṭherakāḥ//
 dadhisaindhavasam̐yuktam̐ kāryametaiḥ pralepanam/
 (&ūrustambhāvināśāya bhiṣajā jānatā kramam//)
 śyonākam̐ khadiram̐ bilvam̐ bṛhatyau saralāsanau/
 śobhāñjanakatarakārīśvadam̐ṣṭrāsurasārjakān//
 agnimanthakarañjau ca jalenotkvāthya secayet/
 pralepo mūtrapīṣṭairvā+apyūrustambhanivāraṇaḥ//
 kaphakṣayārthaṃ &śakyeṣu vyāyāmeṣvanuyojayet/
 sthālānyākramayet kalyaṃ śarkarāḥ sikatāstathā//
 pratārayet pratisroto nadīm̐ śītajalām̐ śivām/
 saraśca vimalam̐ śītam̐ sthiratoyam̐ punaḥ punaḥ//
 tathā viśuṣke+asya kaphe śāntimūrugraho vrajet/
 śleṣmaṇaḥ kṣapaṇaṃ yat syānna ca &mārutamāvahet//
 tat sarvaṃ sarvadā kāryamūrustambhasya bheṣajam/
 śarīraṃ balamagniṃ ca kāryaiśā rakṣatā kriyā//
 tatra ślokaḥ--- hetuḥ prāgrūpaliṅgāni karmāyogyatvakāraṇam/
 dvividhaṃ bheṣajaṃ coktamūrustambhacikitsite//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisam̐skṛte+aprāpte dṛḍhabalasaṃpūrite cikitsāsthāne
 ūrustambhacikitsitam̐ nāma saptavimśo+adhyāyaḥ//27//

6.27 aṣṭāvimśo+adhyāyaḥ/

athāto vātavyādhicikitsitam̐ vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhagavānātreyah// vāyurāyurbalam̐ vāyurvāyurdhātā śarīriṇām/
 vāyurviśvamidaṃ sarvaṃ prabhurvāyuśca kīrtitaḥ//
 avyāhatagatirasya sthānasthaḥ prakṛtau sthitaḥ/
 vāyuḥ syātso+adhikaṃ jīvedvītarogaḥ samāḥ śatam//
 prāṇodānasamānākhyavyānāpānaiḥ sa pañcadhā/
 dehaṃ tantrayate samyak sthāneṣvavyāhataścaraṇ//
 sthānam̐ prāṇasya &mūrdhoraḥkaṇṭhahivāsyānāsikāḥ/
 ṣṭhīvanakṣavathūdḡgāraśvāsāhārādi karma ca//
 udānasya punaḥ sthānam̐ nābhyuraḥ kaṇṭha eva ca/
 vākpravṛttiḥ prayatnaurjobalavarṇādi karma ca//

svedadoṣāmbuvāhīni srotāṃsi samadhiṣṭhitāḥ/
 antaragneśca pārśvathāḥ samāno+agnibalapradaḥ//
 dehaṃ vyāpnoti sarvaṃ tu vyānaḥ śīghragatirṇṇām/
 gatiprasāraṇākṣepanimeṣādikriyāḥ sadā//
 vṛṣaṇau bastimeḍhram ca nābhyūrū vaṃkṣaṇau gudam/
 apānasthānamantrasthāḥ &śukramūtraśakṛnti ca//
 srjatyārtavagarbhau ca yuktāḥ sthānasthitāśca te/
 svakarma kurvate deho dhāryate tairanāmayaḥ//
 vimārgasthā hyayuktā vā rogaiḥ svasthānakarmajaiḥ/
 śarīraṃ pīdayantye prāṇānāśu haranti ca//
 saṅkhyāmapyativṛttānāṃ tajjānāṃ hi pradhānataḥ/
 aśītirnakhabhedādya rogāḥ sūtre nidarśitāḥ//
 tānuvyamānān paryāyaiḥ sahetūpakramāñchṛṇu/
 kevalaṃ vāyumuddiśya sthānabhedāttathā++āvṛtam//
 rūkṣaśītālpalaghvannavyavāyātiprajāgaraiḥ/
 viṣamādupacārācca doṣāsṛksravaṇādāti//
 laṅghanaplavanātyadhvavyāyāmātiviceṣṭitaiḥ/
 dhātūnāṃ saṃkṣayāccintāśokarogātikarṣaṇāt//
 duḥkhaśayyāsanāt krodhāddivāsvapnādbhayādapi/
 vegasaṃdhāraṇādāmādabhighātādabhojanāt//
 marmāghātādgajoṣṭrāśvaśīghrayānāpatamśanāt/
 dehe srotāṃsi riktāni pūrayitvā+anilo balī//
 karoti vividhān vyādhīn sarvāṅgaikāṅgasamśritān/
 avyaktaṃ lakṣaṇaṃ teṣāṃ pūrvarūpamiti smṛtam//
 ātmarūpaṃ tu tadvyaktamapāyo laghutā punaḥ/
 saṅkocaḥ parvaṇāṃ stambho bhedo+asthānāṃ parvaṇāmapi//
 lomaharṣaḥ pralāpaśca pāṇipṛṣṭhaśirograhaḥ/
 khāñjyapāṅgulyakubjatvaṃ śoṣo+āṅgānāmanidratā//
 garbhaśukraraṇāśaḥ spandanāṃ gātrasuptatā/
 śironāśākṣijatrūṇāṃ grīvāyāścāpi huṇḍanam//
 bhedastodārtirākṣepo mohaścāyāsa eva ca/
 evaṃvidhāni rūpāṇi karoti kupito+anilaḥ//
 hetusthānaviśeṣācca bhavedrogaviśeṣakṛt/
 tatra koṣṭhāśrite duṣṭe nigrāho mūtravarcaso//
 bradhnahr̥drogagulmārśaḥpārśvaśūlaṃ ca mārute/
 sarvāṅgakupite vāte gātrasphuraṇabhañjane//
 vedanābhiḥ parītaśca sphuṭantīvāsyā sandhayaḥ/
 graho viṇmūtravātānāṃ śulādhmānāśmaśarkarāḥ//
 jaṅgorutrikapātprṣṭha-&rogaśoṣau gudasthite/
 hṛnnābhipārśvodararukṭṛṣṇodgāravisūcikāḥ//
 kāsaḥ kaṇṭhāśyaśoṣaśca śvāsaścāmāśayasthite/
 pakvāśayastho+antrakūjaṃ śulāṭopau karoti ca//
 kṛcchramūtrapurīṣatvamānāhaṃ trikavedanām/
 śrotrādiṣvindriyavadhaṃ kuryādduṣṭasamīraṇaḥ//
 tvagrūṅkā sphuṭitā suptā kṛśā kṛṣṇā ca tudyate/
 ātanyate sarāgā ca parvaruk tvaksthite+anile//
 rujastivṛāḥ sasamtāpā vaivarṇyaṃ kṛśatā+aruciḥ/
 gātre cārūṃṣi bhuktasya stambhaścāsr̥ggate+anile//
 gurvaṅgaṃ tudyate+atyartham daṇḍamuṣṭihatam tathā/
 saruk &śramitamatyartham māṃsamedogate+anile//
 bhedo+asthiparvaṇāṃ sandhiśūlaṃ māṃsabalakṣayaḥ/

asvapnaḥ saṁtatā ruk ca majjāsthikupite+anile//
 kṣipraṁ muñcati badhnāti śukraṁ garbhamathāpi vā/
 vikṛtiṁ janayeccāpi śukrasthaḥ kupite+anilaḥ//
 bāhyābhyantaramāyāmaṁ khalliṁ kubjatvameva ca/
 sarvāṅgaikāṅgarogāṁśca kuryāt snāyugato+anilaḥ//
 śarīraṁ mandarukśophaṁ śuśyati spandate tathā/
 suptāstanvyo mahatyō vā sirā vāte sirāgate//
 vātapūrṇadr̥tisparśaḥ śoṭhaḥ sandhigate+anile/
 prasāraṇākuñcanayoḥ &pravṛttiśca savedanā//
 (&ityuktaṁ sthānabhedena vāyorlakṣaṇameva ca/) ativr̥ddhaḥ śarīrārdhamekaṁ vāyuḥ
 prapadyate/
 yadā tadopaśoṣyāsrgbāhuṁ pādaṁ ca jānu ca//
 tasmin saṅkocayatyardhe mukhaṁ jihmaṁ karoti ca/
 vakrikaroti nāsābhrūlalāṭākṣihanūstathā//
 tato vakraṁ vrajatyāsyē bhojanaṁ &vakranāsikam/
 stabdhaṁ netraṁ kathayataḥ kṣavathuśca nigṛhyate//
 dinā jihmā samutkṣiptā &kalā sajjati cāsyā vāk/
 dantāscalanti bādhyete śravaṇau bhidyate svarāḥ//
 &pādahastākṣijaṅghorūsaṅkhaśravaṇagaṇḍaruk/
 ardhe tasminmukhārdhe vā kevale syāttadarditam//
 manye saṁśritya vāto+antaryadā nāḍīḥ prapadyate/
 manyāstambhaṁ tadā kuryādantarāyāmasaṁjñitam//
 antarāyamyate grīvā manyā ca stabhyate bhṛśam/
 dantānāṁ daṁśanaṁ lālā &pr̥sthāyāmaḥ śirograhaḥ//
 jṛmbhā vadanasaṅgaścāpyantarāyāmalakṣaṇam/
 (&ityuktastvantarāyāmo bahirāyāma ucyate//)
 pr̥sthamanyāśritā bāhyāḥ śoṣayitvā sirā balī/
 vāyuḥ kuryāddhanustambhaṁ bahirāyāmasaṁjñakam//
 cāpavannāmyamānasya pr̥sthato nīyate śirāḥ/
 ura utkṣipyate manyā stabdhā grīvā+avamṛdyate//
 dantānāṁ daśanaṁ jṛmbhā lālāsrāvaśca vāggrahaḥ/
 jātavego nihantyeṣa vaikalayaṁ vā prayacchati//
 hanumūle sthito bandhāt saṁsrayatyanilo hanū/
 vivṛtāsyatvamathavā &kuryāt stabdhamavedanam//
 hanugrahaṁ ca saṁstabhya hanuṁ(nū)saṁvṛtavakratām/
 muhurākṣipati kruddho gātrāṇyākṣepako+anilaḥ//
 pāṇipādaṁ ca saṁśoṣya sirāḥ sasnāyukaṇḍarāḥ/
 pāṇipādaśirāḥpr̥sthaśronīḥ stabhnāti mārutaḥ//
 daṇḍavatstabdhagātrasya daṇḍakaḥ so+anupakramaḥ/
 svasthaḥ syāddarditādīnāṁ &muhurvege gate+agate//
 pīḍyate pīḍanaistaistairbhiṣagetān vivarjayet/
 hatvaikaṁ mārutaḥ pakṣaṁ dakṣiṇaṁ vāmameva vā//
 kuryācceṣṭānivṛttiṁ hi rujaṁ &vākstambhameva ca/
 gr̥hītvā+ardhaṁ śarīrasya sirāḥ snāyūrviśoṣya ca//
 pādaṁ saṁkocayatyekaṁ hastaṁ vā todaśūlakṛt/
 ekāṅgarogaṁ taṁ vidyāt &sarvāṅgaṁ sarvadehajam//
 sphikpūrvā kaṭipr̥sthorujānujaṅghāpadaṁ kramāt/
 gr̥dhrasī stambharuktodairgr̥hṇāti spandate muhuḥ//
 vātādvātakaphāttandrāgauravārocakānvitā/
 khallī tu pādajaṅgorukaramūlāvamoṭanī//
 sthānānāmanurūpaiśca liṅgaiḥ śeṣān vinirdiśet/

sarveṣveteṣu saṃsargaṃ pittādyairupalakṣayet//
 vāyordhātuṣayāt kopo mārgasyāvaraṇena ca (vā)/
 vātapittakaphā dehe sarvasroto+anusāriṇaḥ//
 vāyureva hi &sūkṣmatvāddbayostatrāpyudīraṇaḥ/
 kupitastau samuddhūya tatra tatra kṣipan gadān//
 karotyāvṛtamārgatvādrasādīṃścopaśoṣayet/
 liṅgaṃ pittāvṛte dāhastrṣṇā śūlaṃ &bhramastamaḥ//
 kaṭvamlalavaṇoṣṇaiśca vidāhaḥ śītakāmitā/
 śaityagauravaśūlāni kaṭvādyupaśayo+adhikam//
 laṅghanāyāsarūkṣoṣṇakāmitā ca kaphāvṛte/
 raktāvṛte sadāhārtistvaḍmāmsāntarajo bhr̥śam//
 bhavet sarāgaḥ śvayathurjāyante maṇḍalāni ca/
 kaṭhināśca vivarṇāśca piḍakāḥ śvayathustathā//
 harṣaḥ pipilikānāṃ ca saṃcāra iva māmsage/
 calaḥ snigdho mṛduḥ śītaḥ śopho+aṅgeṣvarucistathā//
 ādhyavāta iti jñeyāḥ sa kṛcchro medasā++āvṛtaḥ/
 sparśamasthnā++āvṛte tūṣṇaṃ pīḍanaṃ cābhinandati//
 saṃbhajyate sīdati ca sūcībhiriva tudyate/
 majjāvṛte &vināmaḥ syājir̥mbhaṇaṃ pariveṣṭanam//
 śūlaṃ tu pīḍyamāne ca pāṇibhyāṃ labhate sukham/
 śukrāvegō+atīvegō vā niṣphalatvaṃ ca śukrage//
 bhukte kuṣau ca rugjīrṇe śāmyatyannāvṛte+anile/
 mūtrāpravṛttirādhmānaṃ bastau mūtrāvṛte+anile//
 varcaso+ativibandho+adhaḥ sve sthāne parikṛntati/
 vrajatyāśu jarāṃ sneho bhukte cānahyate naraḥ//
 cirāt pīḍitamannena duḥkhaṃ śuṣkaṃ śakṛt sṛjet/
 śroṇīvaṃkṣaṇapṛṣṭheṣu rugvilomaśca mārutaḥ//
 asvasthaṃ hr̥dayaṃ caiva varcasā tvāvṛte+anile/
 &sandhicyutirhanustambhaḥ kuñcanaṃ kubjatā+arditaḥ//
 &ekṣāghāto+aṅgasamśoṣaḥ paṅgutvaṃ khudavātātā/
 stambhanaṃ cādhyavātaśca rogā majjāsthigāśca ye//
 ete sthānasya gāmbhīryādyatnāt sidhyanti vā ca vā/
 navān balavatastvetān sādhyannirupadravān//
 kriyāmataḥ paraṃ siddhāṃ vātarogāpahāṃ śṛṇu/
 kevalaṃ nirupastambhamāḍau snehairupācaret//
 vāyūṃ sarpirvasātailamajjapānairnaraṃ tataḥ/
 snehāklāntaṃ samāśvāsya payobhiḥ snehayet punaḥ//
 yūṣairgrāmyāmbujānūparasairvā snehasaṃyutaiḥ/
 pāyasaiḥ kṛśaraiḥ sām̐lalavaṇairanuvāsanaiḥ//
 &nāvānaistarpaṇaiścānnaiḥ susnigdhaṃ svedayettataḥ/
 svabhyaktaṃ snehasaṃyuktairnāḍīprastarasaṅkaraiḥ//
 tathā+anyairvividhaiḥ svedairyathāyogamupācaret/
 &snehāktaṃ svinnamaṅgaṃ tu vakraṃ stabdhamathāpi vā//
 śanairnāmāyituṃ śakyam yatheṣṭaṃ śuṣkadāruvat/
 harṣatodarugāyāmaśoṭhastambhagrahādayaḥ//
 svinnasyāśu praśāmyanti mārdaṃ copajāyate/
 snehaśca dhātūnsaṃśuṣkān puṣṇātyāśu prayojitaḥ//
 balamagnibalaṃ puṣṭiṃ prāṇāṃścāpyabhivardhayet/
 asaṅkṛttaṃ punaḥ snehaiḥ svedaiścāpyupapādayet//
 tathā snehamṛḍau koṣṭhe na tiṣṭhantyanilāmāyāḥ/
 yadyanena sadoṣatvāt karmaṇā na praśāmyati//

mṛdubhiḥ snehasaṃyuktairauṣadhaistaṃ viśodhayet/
 ghr̥taṃ tilvakasiddhaṃ vā sātalāsiddhameva vā//
 payasairāṇḍatailaṃ vā pibeddoṣaharaṃ śivam/
 snigdhāmlalavaṇoṣṇādyairāhāraiḥ malaścitaḥ//
 sroto baddhvā+anilaṃ &ruṇḍhyāttasmāttamanulomayet/
 durbalo yo+avirecyāḥ syātaṃ nirūhairupācaret//
 pācanairdīpanīyairvā bhojanaistadyutairnaram/
 saṃsuddhasyotthite cāgnau snehasvedau punarhitau//
 svādvamlalavaṇasniḡdhairāhāraiḥ satataṃ punaḥ/
 nāvanairdhūmapānaiśca sarvānevopapādayet//
 iti sāmānyataḥ proktaṃ vātarogacikitsitam/
 viśeṣatastu koṣṭhasthe vāte &kṣāraṃ pibennaraḥ//
 &pācanairdīpanairyuktairamlairvā pācayenmalān/
 gudapakvāśayasthe tu karmodāvartanuddhitam//
 āmāśayasthe śuddhasya yathādoṣaharīḥ kriyāḥ/
 sarvāṅgakupite+abhyaṅgo bastayaḥ sānuvāsanāḥ//
 svedābhyaṅgāvagāhāśca dṛḍyaṃ cānaṃ tvagāśrite/
 śītāḥ pradehā raktasthe vireko raktamokṣaṇam//
 vireko māmśamedāḥsthe nirūhāḥ śamanāni ca/
 bāhyābhyantarataḥ snehairasthimajjagataṃ jayet//
 harṣo+annapānaṃ śukrasthe balaśukrakaraṃ hitam/
 vibaddhamārgaṃ dṛṣṭvā vā śukraṃ dadyādvirecanam//
 viriktapratibhuktasya pūrvoktāṃ kārayet kriyām/
 garbhe śuṣke tu vātena bālānāṃ cāpi śuṣyatām//
 sitākāśmaryamadhukairhitamutthāpane payaḥ/
 hṛdi prakupite siddhamāṃśumatyā payo hitam//
 matsyānnābhipradeśasthe siddhān bilvaśalātubhiḥ/
 vāyunā veṣṭyamāne tu gātre syādupanāhanam//
 tailaṃ saṃkucite+abhyaṅgo māśasaindhavasādhitam/
 bāhuśīrṣagate nasyaṃ pānaṃ caittarabhaktikam//
 bastikarma tvadho nābheḥ śasyate cāvapīḍakaḥ/
 ardite nāvanaṃ mūrdhni tailaṃ tarpaṇameva ca//
 nāḍīśvedopanāhāścāpyānūpapiśitairhitāḥ/
 svedanaṃ snehasaṃyuktaṃ pakṣāghāte virecanam//
 &antarākaṇḍarāgūlphaṃ sirā bastyagnikarma ca/
 gṛdhrasīṣu prayuñjīta khallyāṃ tuṣṇopanāhanam//
 pāyasaiḥ kṛṣairmāṃsaiḥ śastaṃ tailaghr̥tānvitaiḥ/
 &vyāttānane hanuṃ svinnāmaṅguṣṭhābhyāṃ prapīḍya ca//
 pradeśinībhyāṃ connāmya cibukonnāmanaṃ hitam/
 srastaṃ svaṃ gamayetsthānaṃ stabdhaṃ svinnaṃ vināmayet//
 pratyekaṃ sthānadūṣyādi-&kriyāvaiśeṣyamācaret/
 &sarpistailavasāmajjasekābhyāñjanabastayaḥ//
 snigdhāḥ svedā nivātaṃ ca sthānaṃ prāvaraṇāni ca/
 rasāḥ payāṃsi bhojyāni svādvamlalavaṇāni ca//
 bṛmhaṇaṃ yacca tat sarvaṃ praśastaṃ vātarogiṇām/
 balāyāḥ pañcamūlasya daśamūlasya vā rase//
 ajaśīrṣambujānūpamāṃśādapiśitaiḥ pṛthak/
 sādhayitvā rasān snigdhāndadhyamlavyoṣasaṃskṛtān//
 bhojayedvātarogārtaṃ tairvyaktalavaṇairnaram/
 etairevopanāhāṃśca piśitaiḥ saṃprakalpayet//
 ghr̥tatailayutaiḥ sāmlaiḥ kṣuṇṇasvinnairanasthibhiḥ/

patrotkvāthapayastailadroṇyaḥ syuravagāhane//
 svabhyaktānāṃ praśasyante sekāścānilarogiṇām/
 ānūpaudakamāṃsāni daśamūlaṃ śatāvarīm//
 kulatthān badarānmāṣāṃstilāvrasnām yavān balām/
 vasādadhyāranālāmlaiḥ saha kumbhyāṃ vipācayet//
 nāḍisvedaṃ prayuñjīta piṣṭaiścāpyupanāhanam/
 taiśca siddham ghṛtaṃ tailamabhyaṅgaṃ pānāmeva ca//
 mustaṃ kiṇvaṃ tilāḥ kuṣṭhaṃ surāhvaṃ lavaṇaṃ natam/
 dadhikṣīracatuḥsnehaiḥ siddham syādupanāhanam//
 utkārikāvesavāraḥkṣīramāsatilaudanaiḥ/
 eraṇḍabījagodhūmayavakolasthirādibhiḥ//
 sasnehaiḥ saruṇaṃ gātramālipyā bahalaṃ bhiṣak/
 eraṇḍapatrairbadhnīyādrātrau kalyaṇaṃ vimokṣayet//
 kṣīrāsbunā tataḥ siktaṃ punaścaivopanāhitam/
 muñcedrātrau divābaddham carmabhiśca salomabhiḥ//
 phalānāṃ tailayonīnāmamlapiṣṭān suśītālān/
 pradehānupanāhāṃśca gandhairvātaharairapi//
 pāyasaiḥ kṣīraścaiva kārayet snehasaṃyutaiḥ/
 rūkṣasuddhānilārtānāmataḥ snehān pracakṣmahe//
 vividhān vividhavyādhipraśamāyāmṛtopamān/
 droṇe+ambhasaḥ pacedbhāgān daśamūlāccatuṣpalān//
 yavavkolakulatthānāṃ bhāgaiḥ prasthonmitaiḥ saha/
 pādaśeṣe rase piṣṭairjīvanīyaiḥ saśarkaraiḥ//
 tathā svarjūrakāśmaryadrākṣābadaraphalgubhiḥ/
 sakṣīraiḥ sarpiṣaḥ prasthaḥ siddhaḥ kevalavātanut//
 niratyayaḥ prayoktavayaḥ pānābhyaṅjanabastiṣu/
 citrakāṃ nāgaraṃ rāsnāṃ pauṣkaraṃ pippalīm śaṭīm//
 piṣṭvā vipācayet sarpirvātarogaharaṃ param/
 balābilvaśrte kṣīre ghṛtamaṇḍaṃ vipācayet//
 tasya śuktiḥ prakuñco vā nasyaṃ mūrdhagate+anile/
 grāmyānūpaudakānāṃ tu bhittvā+asthīni pacejjale//
 taṃ snehaṃ daśamūlasya kaṣāyeṇa punaḥ pacet/
 jīvakaṣābhakāśphotāvidārīkapikacchubhiḥ//
 vātaghnairjīvanīyaiśca kalkairdvikṣīrabhāgikam/
 tatsiddham nāvanābhyaṅgātathā pānānuvāsanāt//
 sirāparvāsthikoṣṭhasthaṃ praṇudatyāśu mārutam/
 ya syuḥ prakṣīnamajjānaḥ kṣīṇaśukraujasaśca ye//
 balapuṣṭikaraṃ teṣāmetat syādamṛtopamam/
 tadvatsiddhā vasā nakramatsyakūrmaculūkajā//
 pratyagrā vidhinā+anena nasyapāneṣu śasyate/
 prasthaḥ syāttriphalāyāstu kulatthakuḍavadvayam//
 kṣīṇagandhātvaḡadhakyoḥ pṛthak pañcapalaṃ bhavet/
 rāsnācitrakayordve dve daśamūlaṃ palonmitam//
 jaladroṇe pacet pādaśeṣe prasthonmitaṃ pṛthak/
 surāranālādadhyamlaśaubīrakatuṣodakam//
 koladāḍimavṛkṣāmlarasaṃ tailaṃ vasāṃ ghṛtaṃ/
 majjānaṃ ca payaścaiva jīvanīyapalāni ṣaṭ//
 kalkaṃ dattvā mahāsnehaṃ samyagenam vipācayet/
 sirāmajjāsthige vāte sarvāṅgaikāṅgarogiṣu//
 vepanākṣepaśūleṣu tadabhyaṅge prayojayet/
 nirguṇḍyā mūlapatrābhyāṃ grhītvā svarasaṃ tataḥ//

tena siddham samam tailam nāḍikuṣṭhānilārtiṣu/
 hitam pāmāpacinām ca pānābhyañjanapūraṇam//
 kārpaśasthikulatthānām rase siddham ca vātanut/
 mūlakasvarase kṣīrasame sthāpyam tryaham dadhi//
 tasyāmlasya tribhiḥ prasthaistailaprastham vipācayet/
 yaṣṭyāhvaśarkarārāsnālavanārdrakanāgaraiḥ//
 supiṣṭaiḥ palikaiḥ pānāttadabhyāṅgācca vātanut/
 pañcamūlakaṣāyeṇa piṇyākam bahuvarṣikam//
 paktvā tasya rasam &pūtvā tailaprastham vipācayet/
 payasā+aṣṭagunaitat sarvavātavikāranut//
 saṃsrṣṭe śleṣmaṇā caitadvāte śastam viśeṣataḥ/
 yavakolakulatthānām śreyasyāḥ śuṣkamūlakāt//
 bilvāccāñjalimekaikam dravairamlairvipācayet/
 tena tailam kaṣāyeṇa phalāmlaiḥ kaṭubhistathā//
 piṣṭaiḥ siddham mahāvātairārtah śīte prayojayet/
 sarvavātavikārānām tailanyanyānyataḥ śrṇu//
 catuṣprayogānyāyuṣyabalavarṇakarāṇi ca/
 rajaḥśukrapradoṣaghnānyapatyajananāni ca//
 niratyayāni siddhāni sarvadoṣaharāṇi ca/
 sahācaratulāyāśca rase tailādḥhakam pacet//
 mūlakalkāddaśapalam payo dattvā caturguṇam/
 siddhe+asmiñcharkarācūrṇādaṣṭādaśapalam bhiṣak//
 vinīya dāruṇeṣvetadvātavyādhiṣu yojayet/
 śvadamṣṭrāsvarasaprasthau dvau samau payasā saha//
 ṣaṭpalam śrṅgaverasya guḍasyāṣṭapalam tathā/
 tailaprastham vipakvam tairdadyāt sarvānilārtiṣu//
 jīrṇe taile ca dugdhena peyākalah praśasyate/
 balāśatam guḍūcyāśca pādam rāsnāṣṭabhāgikam//
 jalādḥhakaśate paktvā daśabhāgasthite rase/
 dadhimastvikṣuniryāśasuktaistailādḥhakam samaiḥ//
 pacet sājapayo+ardhāmśaiḥ kalkairebhiḥ palonmitaiḥ/
 śaṭṣaraladārvelāmañjiṣṭhāgurucandanaiḥ//
 padmakātiviṣāmustasūrpaparnīhareṇubhiḥ/
 yaṣṭyāhvasurasavyāghranakharṣabhakajīvakaiḥ//
 palāśarasakastūrīnalikājātikoṣakaiḥ/
 sprṅkākūnkumaśaileyajātikaṭuphalāmbubhiḥ//
 &tvacākundurukarpūratutuṣkaśrīnivāsakaiḥ/
 lavaṅganakhakakkolakuṣṭhamāmsīpriyaṅgubhiḥ//
 sthaṇeyatagaradhyāmavacāmadanapallavaiḥ/
 sanāgakeśaraiḥ siddhe kṣipeccātrāvatārīte//
 patrakalkam tataḥ pūtam vidhinā tat prayojayet/
 śvāsam kāsam jvaram &hikkām chardim gulmān kṣatam kṣayam//
 plīhaśoṣāvapasmāramalakṣmīm ca praṇāśayet/
 balātailamidam śreṣṭham vātavyādhivināśanam//
 (agniveśāya guruṇā kṣṇātreyaṇa bhāṣitam/) iti balātailam/
 amṛtāyāstulāḥ pañca droneṣvaṣṭasvapām pacet//
 pādaśeṣe samakṣīram tailasya dvyādḥhakam pacet/
 elāmāmsīnatośīrasārivākuṣṭhacandanaiḥ//
 &balātāmalakīmedāsatapuṣpārdhijīvakaiḥ/
 kākolīkṣīrakākolīsrāvaṇyatibalānakhaiḥ//
 mahāśrāvaṇijīvantīvidārīkapikacchubhiḥ/

śatāvarīmahāmedākarkaṭākhyāhareṇubhiḥ//
 vacāgokṣurakairāṇḍarāsnākālāsahācaraiḥ/
 vīrāśallakimustatvakpatrarṣabhakabālakaiḥ//
 saḥailākunkumaspṛkkātridaśāhvaiśca kārṣikaiḥ/
 mañjiṣṭhāyāstrikarṣeṇa madhukāṣṭapalena ca//
 kalkaistat kṣīṇavīryāgnibalasaṃmūḍhacetasaḥ/
 unmādāratyapasmārairārtāmśca prakṛtiṃ nayet//
 vātavyādhiharaṃ śreṣṭhaṃ tailāgryamamṛtāhvayam/
 (&kṛṣṇātreyeṇa guruṇā bhāṣitaṃ vaidyapūjitaṃ//) ityamṛtādyam tailam/
 rāsnāsahasraniryūhe tailadroṇaṃ vipācayet/
 gandhairhaimavataiḥ piṣṭairelādyaiścānilārtinut//
 kalpo+ayamaśvagandhāyāṃ prasāraṇyāṃ balādvaye/
 kvāthakalkapayobhirvā balādīnāṃ pacet pṛthak//
 iti rāsnātailam/
 mūlakasvarasaṃ kṣīraṃ tailaṃ dadhyamlakāñjikam/
 tulyaṃ vipācayet kalkairbalācitrakasaindhavaiḥ//
 pippalyativiṣārāsnācavikāguruśigrukaiḥ/
 bhallātakavacākuṣṭhaśvadamṣṭrāviśvabheṣajaiḥ//
 puṣkarāhvaśaṭibilvaśatāhvānatadārubhiḥ/
 tatsiddhaṃ pītamatyugrāṇ hanti vātātmakāṇ gadān//
 iti mūlakādyam tailam/
 vṛṣamūlaguḍūcyośca dviśatasya śatasya ca/
 citrakāt sāsṅvagandhācca kvāthe tailāḍhakaṃ pacet//
 sakṣīraṃ vāyunā bhagne dadyājjarjarite tathā/
 prāktailāvāpasiddhaṃ ca bhavedetadguṇottaram//
 iti vṛṣamūlāditalam/
 rāsnāśirīṣayaṣṭyāhvaśuṇṭhīśahacarāmṛtāḥ//
 syonākadāruśampākahayagandhātrikaṇṭakāḥ/
 eṣāṃ daśapālāṇ bhāgāṇ kaṣāyamupakalpayet//
 tatastena kaṣāyeṇa sarvagandhaiśca kārṣikaiḥ/
 dadhyāranāla- &māśāmbumūlakekṣurasaiḥ śubhaiḥ//
 pṛthak prasthonmitaiḥ sārddhaṃ tailaprasthaṃ vipācayet/
 &pīḥamūtragrahaśvāsakāsamārutaroganut//
 &etanmūlakatailākhyam varṇāyurbalavardhanam/
 iti mūlakatailam/
 yavakolakulatthānāṃ matsyānāṃ śigrubilvayoh/
 rasena mūlakānāṃ ca tailaṃ dadhipayonvitam//
 sādhyaitvā bhiṣagdadyāt sarvavātāmāyāpaham/
 laśunasvarase siddhaṃ tailamebhiśca vātanut//
 tailānyetānyṛtusnātāmaṅganāṃ pāyayeta ca/
 pītvā+anyatamameṣāṃ hi vandhyā+api janayet sutam//
 yacca śītajvare tailamagurvādyamudāhṛtam/
 anekaśataśastacca siddhaṃ syādvātaroganut//
 vakṣyante yāni tailāni vātaśonitake+api ca/
 tāni cānilaśāntyartham siddhikāmaḥ prayojayet//
 nāsti tailāt paraṃ kiṃcidauśadhaṃ mārutāpaham/
 vyavāyyuṣṇagurusnehāt saṃskārāḍbalavattaram//
 gaṇairvātaharaistasmācchataśo+atha sahasraśaḥ/
 siddhaṃ kṣiprataraṃ hanti sūkṣmamārgasthitāṇ gadān//
 kriyā sādharāṇī sarvā saṃsrṣṭe cāpi śasyate/
 vāte pittādibhiḥ srotāḥsvāvṛteṣu viśeṣataḥ//

pittāvṛte viśeṣeṇa śītāmuṣṇāṃ tathā kriyām/
 vyatyāsāt kārayet sarpirjīvanīyaṃ ca śasyate//
 dhanvamāṃsaṃ yavāḥ śāliryāpanāḥ kṣīrabastayaḥ/
 virekaḥ kṣīrapānaṃ ca pañcamūlībalāśṛtam//
 madhuyaṣṭibalātailaghṛtakṣīraiśca secanam/
 pañcamūlakaṣāyeṇa kuryādvā śītabāriṇā//
 kaphāvṛte yavānnāni jāṅgalā mṛgapakṣiṇaḥ/
 svedāstīkṣṇā nirūhāśca vamanam savirecanam//
 jīrṇam sarpistathā tailam tilasarsapajam hitam/
 saṃsrṣṭe kaphapittābhyāṃ pittamādaḥ vinirjayet//
 āmāśayagataṃ &matvā kapham vamanamācāret//
 pakvāśaye virekam tu pitte sarvatrage tathā/
 svedairviśyanditaḥ śleṣmā yadā pakvāśaye sthitaḥ//
 pittam vā darśayelliṅgam bastibhistau vinirharet/
 śleṣmaṇā+anugataṃ vātamūṣṇairgomūtrasaṃyutaiḥ//
 nirūhaiḥ pittasaṃsrṣṭam nirharet kṣīrasaṃyutaiḥ/
 madhurausadhasiddhaiśca tailaistamanuvāsayet//
 śirogate tu sakaphe dhūmanasyādi kārayet/
 hṛte pitte kaphe yaḥ syāduraḥsroto+anugo+anilaḥ//
 &saśeṣaḥ syāt kriyā tatra kāryā kevalavātikī/
 śoṇitenāvṛte kuryādvātaśoṇitakīṃ kriyām//
 pramehavātamedoghnī-&māmavāte prayojayet/
 svedābhyāṅgarasakṣīrasnehā māmāsāvṛte hitāḥ//
 mahāsneho+asthimajjasthe pūrvavadretasā++āvṛte/
 annāvṛte &tadullekhaḥ pācanaṃ dīpanam laghu//
 mūtrālāni tu mūtreṇa svedāḥ sōttarabastayaḥ/
 śakṛtā tailamairāṇḍam &snigdghodāvartavatkriyā//
 svasthānastho balī doṣaḥ prāk tam svairausadhairjayet/
 vamanairvā virekairvā bastibhiḥ śamanena vā//
 (&ityuktamāvṛte vāte pittādibhiryathāyatham/) mārutānāṃ hi pañcānāmanyonyāvaraṇe
 śṛṇu//
 liṅgam vyāśasamāsābhyāmucyamānam mayā+anagha!/
 prāṇe vṛṇotyudānādīn prāṇam vṛṇvanti te+api ca//
 udānādyāstathā+anyonyam sarva eva yathākramam/
 &vimśatirvaraṇānyetānyūlbaṇānāṃ parasparam//
 mārutānāṃ hi pañcānāṃ tāni samyak pratarkayet/
 sarvendriyāṇāṃ śūnyatvam jñātvā smṛtibalakṣayam//
 vyāne prāṇāvṛte liṅgam karma tatordhvajatrakam/
 svedo+atyartham lomaharṣastvagdoṣaḥ suptagātratā//
 prāṇe vyānāvṛte tatra snehayuktam virecanam/
 prāṇāvṛte samāne syurjadagadgadamūkatāḥ//
 catuṣprayogāḥ śasyante snehāstatra sayāpanāḥ/
 &samānenāvṛte+apāne grahaṇīpārśvahr̥dgadāḥ//
 śūlam cāmāśaye tatra dīpanam sarpiriṣyate/
 śirograhaḥ pratiśyāyo niḥśvāsocchvāsasaṃgrahaḥ//
 hṛdrogo mukhaśoṣaścāpyudāne prāṇasaṃvṛte/
 tatordhvbhāgikam karma kāryamāśvāsanaṃ tathā//
 karmaujobalavarṇānāṃ nāśo mṛtyurathāpi vā/
 udānenāvṛte prāṇe tam śanaiḥ śītavāriṇā//
 siñcedāśvāsayeccainam sukham caivopapādayet/
 ūrdhvacchvānāvṛte+apāne chardiśvāsādayo gadāḥ//

syurvāte tatra bastyādi bhojyaṃ caivānulomanam/
 moho+alpo+agniratisāra ūrdhvage+apānasamvṛte//
 vāte syādvamanam tatra dīpanam grāhi cāśanam/
 vamyādhmānamudāvartagulmārtiparikartikāḥ//
 liṅgam vyānāvṛte+apāne taṃ snigdhairanulomayet/
 apānenāvṛte vyāne bhavedviṇmūtraretasām//
 atipravṛttistatrāpi sarvaṃ saṃgrahaṇam matam/
 mūrccā tandrā pralāpo+aṅgasādo+agnyojobalakṣayaḥ//
 samānenāvṛte vyāne vyāyāmo laghubhojanam/
 stabdhatā+alpāgnitā+asvedaśceṣṭhānirnimīlanam//
 udānenāvṛte vyāne tatra pathyaṃ mitaṃ laghu/
 pañcānyonyāvṛtānevam vātān budhyeta lakṣaṇaiḥ//
 eṣāṃ svakarmanāṃ hānirvṛddhirvā++āvaraṇe matā/
 yathāsthūlaṃ samuddiṣṭametadāvaraṇe+aṣṭakam//
 saliṅgabheṣajaṃ samyagbudhānāṃ buddhivṛddhaye/
 sthānānyavekṣya vātānāṃ vṛddhiṃ hāniṃ ca karmaṇām//
 dvādaśāvaraṇānyānyābhiḥlakṣya bhiṣagjitam/
 kuryādabhyāñjana- & snehapānabastyādi sarvaśaḥ//
 kramamuṣṇamanuṣṇam vā vyatyāsādavacārayet/
 udānam yojayedūrdhvamapānam cānulomayet//
 samānam śamayeccaiva tridhā vyānam tu yojayet/
 prāṇo rakṣyaścaturbhyo+api sthāne hyasya sthitirdhruvā//
 svaṃ sthānam gamayedevam vṛtānetān vimārgagān/
 mūrccā dāho bhramaḥ śūlaṃ vidāhaḥ śītakāmitā//
 chardanam ca vidagdhasya prāṇe pittasamāvṛte/
 ṣṭhīvanam kṣavathūdgaraniḥśvāsocchvāsasaṃgrahaḥ//
 prāṇe kaphāvṛte rūpānyaruciśchardireva ca/
 mūrccādyāni ca rūpāni dāho nābhyurasāḥ klamaḥ//
 aujobhramśaśca sādāścāpyudāne pittasamvṛte/
 āvṛte śleṣmaṇodāne vaivarṇyaṃ vāksvaragrahaḥ//
 daurbalyaṃ gurugātratvamaruciścopajāyate/
 atisvedastrṣā dāho mūrccā & cārucireva ca//
 pittāvṛte samāne syādupaghātastathoṣmaṇāḥ/
 asvedo vahnimāndyaṃ ca lomaharṣastathaiva ca//
 kaphāvṛte samāne syādgātrāṇāṃ cātīśītātā/
 vyāne pittāvṛte tu syāddāhaḥ sarvāṅgagaḥ klamaḥ//
 gātravikṣepasaṅgaśca sasamṭāpaḥ savedanaḥ/
 gurutā sarvagātrāṇāṃ sarvasandhyasthijā rujāḥ//
 vyāne kaphāvṛte liṅgam gatisaṅgastathā+&adhikaḥ/
 hāridramūtravarcastvaṃ tāpaśca gudamedhrayoḥ//
 liṅgam pittāvṛte+apāne rajasaścātivartanam/
 bhinnāmaśleṣmasaṃsrṣṭaguruvarcaḥpravartanam//
 śleṣmaṇā samvṛte+apāne kaphamehasya cāgamaḥ/
 lakṣaṇānāṃ tu miśratvaṃ pittasya ca kaphasya ca//
 upalakṣya bhiṣagvidvān miśramāvaraṇam vadet/
 yadyasya vāyornirdiṣṭam sthānam tatretarau sthitau//
 doṣau bahuvidhān vyādhīn darśayetāṃ yathāñijān/
 āvṛtaṃ śleṣmapittābhyāṃ prāṇam codānameva ca//
 gariyastvena paśyanti bhiṣajaḥ śāstravakṣuṣaḥ/
 viśeṣājīvitam prāṇe udāne saṃśritaṃ balam//
 syāttayoḥ pīdanāddhānirāyusaśca balasya ca/

sarve+apyete+aparijñātāḥ parisamvatsarāstathā / /
 upekṣaṇādasādhyāḥ syurathavā &durupakramāḥ /
 hṛdrogo vidradhiḥ plīhā gulmo+atīsāra eva ca / /
 bhavantypupadravāsteṣāmāvṛtānāmupekṣaṇāt /
 tasmādāvaraṇaṃ vaidyaḥ pavanasyopalakṣayet / /
 pañcātmaḥ pittaṇa śleṣmaṇā+api vā /
 bhiṣagjitamataḥ samyagupalakṣya samācāret / /
 anabhiṣyandibhiḥ snigdhaiḥ srotasām śuddhikāraṇaiḥ /
 kaphapittāviruddhaṃ yadyacca vātānulomanam / /
 sarvasthānāvṛte+apyāsu tat kāryaṃ mārute hitam /
 yāpanā bastayaḥ prāyo madhurāḥ sānuvāsanāḥ / /
 prasamīkṣya balādhikyaṃ mṛdu vā sraṃsanaṃ hitam /
 rasāyanānāṃ sarveṣāmupayogaḥ praśasyate / /
 śailasya jatuno+atyarthaṃ payasā guggulostathā /
 lehaṃ vā bhārgavaproktamabhyaset kṣīrabhūṇnaraḥ / /
 &abhayāmalakīyoktamekādaśasitāśatam /
 apānenāvṛte sarvaṃ dīpanaṃ grāhi bheṣajam / /
 vātānulomanam yacca pakvāśayaviśodhanaṃ /
 iti samkṣepataḥ proktamāvṛtānāṃ cikitsitam / /
 prāṇādīnāṃ bhiṣak kuryādvitarkaḥ svayameva tat /
 pittāvṛte tu pittaghnairmārutasyāvirodhibhiḥ /
 kaphāvṛte kaphaghnaistu mārutasyānulomanaiḥ / /
 loke vāyavarkasomānāṃ durvijñeyā yathā gatiḥ /
 tathā śarīre vātasya pittasya ca kaphasya ca / /
 kṣayaṃ vṛddhiṃ samatvaṃ ca tathāivāvaraṇaṃ bhiṣak /
 vijñāya pavanādīnāṃ na pramadyati karmasu / /
 tatra ślokaḥ--- pañcātmanaḥ sthānavaśāccharīre sthānāni karmāṇi ca dehadhātōḥ /
 prakopahetuḥ kupitaśca rogān sthāneṣu cānyeṣu vṛto+avṛtaśca / /
 prāṇeśvaraḥ prāṇabhṛtām karoti kriyā ca teṣāmakhilā niruktā /
 tām deśasātmyartubalānyavekṣya prayojayecchāstramatānusārī / /
 ityagniveśakṛte tantrē carakapratīsaṃskṛte+aprāpte dṛḍhabalasampūrīte cikitsāsthāne vā-
 tavyādhicikitsitam nāmāṣṭāviṃśo+adhyāyaḥ / /28 / /

6.28 ekonatriṃśo+adhyāyaḥ/

athāto vātaśoṇitacikitsitam vyākhyāsyāmaḥ / /
 iti ha smāha bhagavānātreyāḥ / / hutāgnihoṭramāśīnamṛṣimadhye punarvasum /
 prṣṭhavan gurumekāgramagniveśo+agnivarcasam / /
 agnimārutatulyasya saṃsargasyānilāsṛjoh /
 hetulakṣaṇabhaiṣajyānyathāśmai gururabravīt / /
 lavaṇāmlakaṭukṣārasnigdhosṇājīrṇabhojanaiḥ /
 klinnaśuṣkāmambujānūpamāṃsapīṇyākamūlakaiḥ / /
 kulatthamāṣaṇiṣpāvaśākādīpalalekṣubhiḥ /
 dadhyāranālasauvīraśuktatakrasurāsavaiḥ / /
 viruddhādhyāśanakrodhadivāsvapnaprajāgaraiḥ /
 prāyaśaḥ sukumārāṇāṃ &miṣṭānnasukhabhojinām / /
 avaṅkramaṇaśīlānāṃ kupyate vātaśoṇitam /
 abhighātādaśuddyā ca praduṣṭe śoṇite nṛṇām / /
 kaṣāyakaṭutiktālparūkṣāhārādabhojanāt /
 &hayoṣṭṛayānāmbukriḍāplavanalaṅghanaiḥ / /
 uṣṇe &cātyadhvavaiṣamyādvavāyādveganigrahāt /
 vāyurvivṛddho vṛddhena raktenāvāritāḥ pathi / /

kṛtsnam saṃdūṣayedraktam tajiñeyam vātaśonitam/
 khuḍam vātabalāsākhyamāḍhyavātam ca nāmabhiḥ//
 tasya sthānam karau pādavaṅgulyaḥ sarvasandhayaḥ/
 kṛtvā++ādaḥ hastapāde tu mūlam dehe vidhāvati//
 saukṣmyāt sarvasaratvācca pavanasyāsṛjastathā/
 taddravatvāt saratvācca deham gacchan sirāyanaiḥ//
 parvasvabhīhatam kṣubdham vakratvādvatīṣṭhate/
 sthitam pittādisaṃsrṣṭam tāstāḥ sṛjati vedanāḥ//
 karoti duḥkham teṣveva tasmāt prāyeṇa sandhiṣu/
 bhavanti vedanāstāstā atyartham duḥsahā nṛṇām//
 svedo+atyartham na vā kārṣṇyam sparśājñatvam kṣate+atiruk/
 sandhiśaithilyamālasyaṃ sadanam piḍakodgamah//
 jānuvaṅghorukaṭyaṃ saḥastapādāṅgasandhiṣu/
 nistodaḥ sphuraṇam bhedo gurutvam suptireva ca//
 kaṇḍūḥ saṃdhiṣu rugbhūtvā bhūtvā naśyati cāsakṛt/
 vaivarṇyam maṇḍalotpattirvātāsrkṣpūrvalakṣaṇam//
 uttānamatha gambhīram dvividham tat pracakṣate/
 tvaṇmāṃsāśrayamuttānam gambhīram tvantarāśrayam//
 kaṇḍūdāharugāyāmatodasphuraṇakuñcanaiḥ/
 anvitā śyāvaraktā tvagbāhye tāmrā tattheṣyate//
 gambhīre śvayathuḥ stabdhaḥ kaṭhino+antarbhṛśārtimān/
 śyāvastāmro+athavā dāhatodasphuraṇapākavān//
 rugvidāhānvito+abhīkṣṇam vāyuh sandhyasthimajjasu/
 chindanniva caratyantarbakṛikurvaṃśca vegavān//
 karoti khañjam paṅguṃ vā śarīre sarvataścaran/
 sarvairliṅgaiśca vijñeyam vātāsrṅgubhayaśrayam//
 tatra vāte+adhike vā syādrakte pitte kaphe+api vā/
 saṃsrṣṭeṣu samasteṣu yacca tacchṛṇu lakṣaṇam//
 viśeṣataḥ & sirāyāmaśūlasphuraṇatodanam/
 śothasya kārṣṇyam raukṣyam ca śyāvātāvṛddhihānayaḥ//
 dhamanyaṅgulisandhīnām saṅkoco+āṅagraho+atiruk/
 kuñcanastambhane śītapradveṣaścānile+adhike//
 & śvayathurbhṛśaruk todastāmraścimicimāyate/
 snigdharūkṣaiḥ śamaṃ naiti kaṇḍūkledānvito+asṛji//
 vidāho vedanā mūrccā svedastrṣṇā mado bhramah/
 rāgaḥ pākaśca bhedaśca śoṣaścoktāni paittike//
 staimityam gauravam snehaḥ suptirmandā ca ruk kaphe/
 hetulakṣaṇasaṃsargādvīdyāddvandvatridoṣajam//
 ekadoṣānugam sādhyam navam, yāpyam dvidoṣajam/
 tridoṣajamasādhyam stādyasya ca syurupadravāḥ//
 asvapnārocakaśvāsamāṃsakothaśirograhāḥ/
 mūrccāyamadarukṭṛṣṇājvaramohapravepakāḥ//
 hikkāpāṅgulyavīsarpapākatodabhramaklamāḥ/
 āṅgulīvakratā sphoṭā dāhamarmagrahārbudāḥ//
 etairupadravairvarjyam mohenaikena vā+api yat/
 saṃprasrāvi vivarṇam ca stabdhamarbudakṛcca yat//
 varjayeccaiva saṃkocakaramindriyatāpanam/
 akṛtsnopadravam yāpyam sādhyam syānnirupadravam//
 raktamārgam & nihantyaśu śākhāsandhiṣu mārutaḥ/
 & nivīśyānyonyamāvārya vedanābhirharedasūn//
 tatra muñcedasṛk śṛṅgajalaukaḥsūcyalābudhiḥ/

pracchanairvā sirābhirvā yathādoṣaṃ yathābalaṃ //
 &rugdāhaśūlatodārtādasṛk srāvyam jalaukasā/
 śrīgaistumbairharet suptikaṇḍūcimicimāyanāt //
 deśāddeśaṃ vrajat srāvyam sirābhiḥ pracchanena vā/
 aṅgaglānau na tu srāvyam &rūkṣe vātottare ca yat //
 gambhīraṃ śvayathuṃ stambhaṃ kampaṃ snāyusirāmayān/
 glāniṃ cāpi sasaṅkocāṃ kuryādvāyurasṛkṣayāt //
 khāñjyādīn vātarogāṃśca mṛtyuṃ cātyavasecanāt/
 kuryāttasmāt pramāṇena snigdhādraktaṃ vinirharet //
 virecyah snehayitvā++ādau snehayuktairvirecanaiḥ/
 rūkṣairvā mṛdubhiḥ śastamasakṛdbastikarma ca //
 sekābhyaṅgapradehānnasnehāḥ prāyo+avidāhinaḥ/
 vātarakte praśasyante viśeṣaṃ tu nibodha me //
 bāhyamālepanābhyaṅgapariṣekopanāhanaiḥ/
 virekāsthāpanasnehapānairgambhīramācaret //
 sarpistailavasāmajjāpānābhyañjanabastibhiḥ/
 sukhoṣṇairupanāhaiśca vātottaramupācaret //
 virecanairghṛtakṣīrapānaiḥ sekaiḥ sabastibhiḥ/
 śītairnirvāpaṇaiścāpi raktapittottaraṃ jayet //
 vamaṇaṃ mṛdu nātyarthaṃ snehasekau vilaṅghanam/
 koṣṇā lepāśca śasyante vātarakte kaphottare //
 kaphavātottare śītaiḥ pralipṭe vātaśoṇite/
 dāhaśotharujākaṇḍūvivṛddhiḥ stambhanādbhavet //
 raktapittottare coṣṇairdāhaḥ kledo+avadāraṇam/
 bhavettasmādbhiṣagdoṣabalaṃ buddhvā++ācaretkriyām //
 divāsvapnaṃ sasaṃtāpaṃ vyāyāmaṃ maithunaṃ tathā/
 kaṭuṣṇaṃ gurvabhiṣyandi lavaṇāmlaṃ ca varjayet //
 purāṇā yavagodhūmanīvārāḥ śāliṣaṣṭikāḥ/
 bhojanārthaṃ rasārthaṃ vā viṣkirapratudā hitāḥ //
 āḍhakraśāṇakā mudgā masūrāḥ samakuṣṭhakāḥ/
 yūṣārthaṃ bahusarpiṣkāḥ praśastā vātaśoṇite //
 suniṣaṇṇakavetrāgrakākamācīśatāvarī/
 vāstukopodikāśākaṃ śākaṃ sauvarcalaṃ tathā //
 ghṛtamāṃsarasairbhrṣṭaṃ śākasātmyāya dāpayet/
 vyañjanārthaṃ, tathā gavyaṃ māhiṣājaṃ payo hitaṃ //
 iti saṃkṣepataḥ proktaṃ vātaraktacikitsitaṃ/
 etadeva punaḥ sarvaṃ vyāsataḥ saṃpravakṣyate //
 śrāvaṇīkṣīrakākoliḥjivakarṣabhakaiḥ samaiḥ/
 siddhaṃ samadhukaiḥ sarpiḥ sakṣīraṃ vātaraktanut //
 balāmatibalāṃ medāmātmaguptāṃ śatāvarīm/
 kākolīm kṣīrakākoliṃ rāsnāmṛddhiṃ ca peṣayet //
 ghṛtaṃ caturguṇakṣīraṃ taiḥ siddhaṃ vātaraktanut/
 hṛtpāṇḍurogavīsarpakāmalājvaranāśanaṃ //
 trāyantikātāmalakīdvikākoliśatāvarī/
 kaśerukākaśāyeṇa kalkairebhiḥ pacedghṛtaṃ //
 dattvā parūṣakādrākṣākāśmaryekṣurasān samān/
 pṛthagvidāryāḥ svarasaṃ tathā kṣīraṃ caturguṇam //
 etat prāyogikaṃ sarpiḥ pārūṣakamiti smṛtaṃ/
 vātarakte kṣate kṣīṇe vīsarpe paittike jvare //
 iti pārūṣakaṃ ghṛtaṃ/
 dve pañcamūle varṣābhūmeraṇḍaṃ sapunarnavam/

mudgaparṇīm mahāmedām māṣaparṇīm śatāvarīm//
 śaṅkhapuṣpīmavākpūṣpīm rāsnāmatibalām balām/
 pṛthagdvipalikam kṛttvā jaladronē vipācayet//
 pādaśeṣe samān kṣīradhātrikṣucchāgalān rasān/
 ghṛtāḍhakena saṃyojya śanairmṛdvagninā pacet//
 kalkānāvāpya mede dve kāśmaryaphalamutpalam/
 tvakkṣīrīm pippalīm drākṣām padmabījām punarnavām//
 nāgaram kṣīrakākolīm padmakam bṛhatīdvayam/
 vīrām śṛṅgāṭakam bhavyamurumāṇam nikocakam//
 kharjūrākṣoṭavātāmamuñjātābhīṣukāmstathā/
 etairghṛtāḍhake siddhe kṣaudram śīte pradāpayet//
 samyak siddham ca vijñāya suguptam saṃnidhāpayet/
 kṛtarakṣāvidhiṃ caukṣe prāśayedakṣasaṃmitam//
 pāṇḍurogam jvaram hikkām svarabhedaṃ bhagandaram/
 pārśvaśūlam kṣayam kāsam plihānam vātaśonitam//
 kṣataśoṣamapasmāramaśmarīm śarkarām tathā/
 sarvāṅgaikāṅgarogāṃśca mūtrasaṅgam ca nāśayet//
 balavarṇakaram dhanyam valīpalitanāśanam/
 jīvanīyamidaṃ sarpirvṛṣyam vandhyāsutapradam//
 drākṣāmadhu(dhū)katoyābhyām siddham vā sasitopalam/
 pibedghṛtam tathā kṣīram guḍūcīsvarase śṛtam//
 jīvakarṣabhakau medāmṛṣyaproktām śatāvarīm/
 madhukam madhuparṇīm ca kākolīdvayameva ca//
 mudgamāśakhyaparṇinyau daśamūlam punarnavām/
 balāmṛtāvidārīśca sāśvagandhāśmabhedakāḥ//
 eṣām kaśāyakalkābhyām sarpistailam ca sādhayet/
 lābhataśca vāsamajjadhānvaprātudavaiṣkiram//
 caturguṇena payasā tat siddham vātaśonitam/
 sarvadehāśritam hanti vyādhīn ghorāṃśca vātajān//
 sthīrā śvadamṣṭrā bṛhatī sārīvā saśatāvarī/
 kāśmaryāṇyātmaguptā ca vṛścīro dve bale tathā//
 eṣām kvāthe catuḥkṣīram pṛthak tailam pṛthagvṛtam/
 medāśatāvarīyaṣṭijīvantijīvakarṣabhāḥ//
 paktvā mātṛā tataḥ kṣīratriguṇā+adhyardhaśarkarā/
 khajena mathitā peyā vātarakte tridoṣaje//
 tailam payah śarkarām ca pāyayedvā sumūrcchitam/
 sarpistailasitākṣaudrairmīśram vā+api pibet payah//
 aṃśumatyā śṛtaḥ prasthaḥ payaso dvisitopalaḥ/
 pāne praśasyate tadvat pippalīnāgaraiḥ śṛtaḥ//
 balāśatāvalīrāsnādaśamūlaiḥ sapīlubhiḥ/
 śyāmairāṇḍasthirābhiśca vātārtighnam śṛtam payah//
 dhāroṣṇam mūtrayuktam vā kṣīram doṣānulomanam/
 pibedvā satrivṛccūrnam pittaraktāvṛtānilaḥ//
 kṣīrenairāṇḍatailam vā prayogeṇa pibennaraḥ/
 bahudoṣo virekārtham jīrṇe kṣīraudanāśanaḥ//
 &kaśāyamabhayānām vā ghṛtabhrṣṭam pibennaraḥ/
 kṣīrānupānam trivṛtācūrnam drākṣārasena vā//
 kāśmaryam trivṛtām drākṣām triphalām saparūṣakām/
 śṛtam pibedvirekāya lavaṇakṣaudrasaṃyutam//
 triphalāyāḥ kaśāyam vā pibet kṣaudreṇa saṃyutam/
 dhātrīharidrāmustānām kaśāyam vā kaphādhikāḥ//

yogaiśca kalpavihitairasakṛttaṃ virecayet/
 mṛdubhiḥ snehasaṃyuktairjñātvā vātaṃ malāvṛtam//
 nirharedvā malaṃ tasya saghṛtaiḥ kṣīrabastibhiḥ/
 na hi bastisamaṃ kiṃcidvātaraktacikitsitam//
 bastivaṃkṣaṇapārśvoruparvāsthijaṭharārtiṣu/
 udāvarte ca śasyante nirūhāḥ sānuvāsanāḥ//
 dadyāttailāni cemāni bastikarmaṇi buddhimān/
 nasyābhyañjanasekeṣu dāhaśūlopaśāntaye//
 &madhuyaṣṭyāstulāyāstu kaṣāye pādaśeṣite/
 tailādḥakaṃ samakṣīraṃ pacet kalkaiḥ palonmitaiḥ//
 śatapušpāvarīmūrvāpayasyāgurucandanaiḥ/
 sthirāhaṃsapadīmāṃsīdvimedāmadhuparṇibhiḥ//
 kākolikṣīrakākolitāmalakyrddhipadmakaiḥ/
 jīvakarṣabhajīvantītvakpatranakhavālakaiḥ//
 prapaunḍarikamañjiṣṭhāsārivaindrīvitunnakaiḥ/
 catuṣprayogāttaddhanti tailaṃ mārutaśonitam//
 sopadravaṃ sāṅgaśūlaṃ sarvagātrānugaṃ tathā/
 vātāsrkṣpittadāhārtijvaraghaṇaṃ balavarṇakṛt//
 iti madhuparṇyāditailam/
 madhukasya śataṃ drākṣā kharjūrāṇi parūṣakaṃ/
 madhūkaudanapākyau ca prasthaṃ muñjātakasya ca//
 kāśmaryādḥakamityetaccaturdroṇe pacedapām/
 śeṣe+aṣṭabhāge pūte ca tasmiṃstailādḥakaṃ pacet//
 tathā++āmalakakāśmaryavidārīkṣurasaiḥ samaiḥ/
 caturdroṇena payasā kalkaṃ dattvā palonmitam//
 kadambāmalakākṣoṭapadmabījakaśerukam/
 śrṅgāṭakaṃ śrṅgaveram lavaṇaṃ pippalīm sitām//
 jīvanīyaisca saṃsiddhaṃ kṣaudraprasthena saṃsṛjet/
 nasyābhyañjanapāneṣu bastau cāpi niyojayet//
 vātavyādhiṣu sarveṣu manyāstambhe hanugrahe/
 sarvāṅgaikāṅgavāte ca kṣatakṣiṇe kṣatajvare//
 sukumārakamityetadvātāsrāmayanāśanam/
 svaravarṇakaram tailamārogyabalapuṣṭidam//
 iti sukumārakatailam/
 guḍūcīm madhukaṃ hrasvaṃ pañcamūlaṃ punarṇavām/
 rāśnāmeraṇḍamūlaṃ ca jīvanīyāni lābhataḥ//
 palānām śatakaṃbhāgaṃbalāpañcaśataṃ tathā/
 kolabilvayavānmāśāṅkulatthāmśrādhakonmitān//
 kāśmaryāṇām suśuṣkāṇām droṇaṃ droṇaśate+ambhasi/
 sādhañjārjaram dhautam caturdroṇaṃ ca śeṣayet//
 tailadroṇaṃ pacetena dattvā pañcaguṇaṃ payah/
 piṣṭvā tripalikaṃ caiva candanośīrakaśaram//
 patrailāgurukuṣṭhāni tagaram madhuyaṣṭikām/
 mañjiṣṭhāṣṭapalaṃ caiva tat siddhaṃ sārvaṃyogikam//
 vātarakte kṣatakṣiṇe bhārāte kṣīṇaretasi/
 vepanākṣepabhagnānām sarvāṅgaikāṅgaroginām//
 yonidoṣaṃapasmāramunmādaṃ khañjapaṅgutām/
 hanyāt &prasavanaṃ caitattailāgryamamṛtāhvayam//
 ityamṛtādyam tailam/
 padmavetasayaṣṭyāhvaphenilāpadmakotpalaiḥ/
 pṛthakpañcapalairdarbhabalācandanakimśukaiḥ//

jale śṛtaiḥ pacetailaprasthaṃ sauvīrasaṃmitam/
 lodhrakāliyaakośirajīvakarabhakeśaraiḥ//
 madayanṭilatāpatrapadmakeśarapadmakaiḥ/
 prapaunḍarikakāśmaryamāṃsīmedāpriyaṅgubhiḥ//
 kuṅkumasya palārdhena mañjiṣṭhāyāḥ palena ca/
 mahāpadmamidaṃ tailaṃ vātāsrgjvaranāśanam//
 iti mahāpadmaṃ tailam/
 padmaakośirayaṣṭyāhvarajanīkvāthasādhitam/
 syāt piṣṭaiḥ sarjamañjiṣṭhāhvīrākākolīcandanaiḥ//
 khuḍḍūkapadmakamidaṃ tailaṃ vātāsrādāhanut/
 iti khuḍḍūkapadmaṃ tailam/
 śatena yaṣṭimadhukāt sādhyam daśaguṇaṃ payaḥ//
 tasmimstaile caturdroṇe madhukasya palena tu/
 siddhaṃ madhukakāśmaryarasairvā vātaraktanut//
 madhuparṇyāḥ palaṃ piṣṭvā tailaprasthaṃ caturguṇe/
 kṣīre sādhyam śataṃ kṛtvā tadevaṃ madhukācchate//
 siddhaṃ deyaṃ &tridoṣe syādvātāsre śvāsakāsanut/
 hṛtpāṇḍurogavīsarapakāmalādāhanāśanam//
 iti śatapākaṃ madhukatailam/
 balākaṣāyakalkābhyāṃ tailaṃ kṣīrasamaṃ pacet/
 &sahasraṃ śataavāraṃ vā vātāsrgvātaroganut//
 rasāyanamidam śreṣṭhamindriyāṇāṃ prasādanam/
 jīvanaṃ bṛmhaṇaṃ svaryaṃ śukrāsrgdoṣanāśanam//
 iti sahasrapākaṃ śatapākaṃ vā balātailam/
 guḍūcīrasadugdhābhyāṃ tailaṃ drākṣārasena vā/
 siddhaṃ madhukakāśmaryarasairvā vātaraktanut//
 āranālāḍhake tailaṃ pādasarjarasaṃ śṛtam/
 prabhūte khajitaṃ toyē jvaradāhārtinut param//
 samadhūcchiṣṭamāñjiṣṭhaṃ sasarjarasasārivam/
 piṇḍatailam tadabhyaṅgādvātaraktarujāpaham//
 iti piṇḍatailam/
 daśamūlaśṛtaṃ kṣīraṃ sadyaḥ śūlanivāraṇam/
 paribeko+anilaprāye tadvat koṣṇena sarpiṣā//
 snehairmadhurasiddhairvā caturbhiḥ pariṣecayet/
 stambhākṣepakaśūlārtaṃ koṣṇairdāhe tu śītalaiḥ//
 tadvadgavyāvīkacchāgaiḥ kṣīraistailavimīṣṭaiḥ/
 kvāthairvā jīvanīyānāṃ pañcamūlasya vā bhiṣak//
 drākṣekṣurasamadyāni dadhimastvamlakāñjikam/
 sekārthe taṇḍulakṣaudraśarkarāmbu ca śasyate//
 kumudotpalapadmādyairmaṇihārāiḥ sacandanaiḥ/
 śītatoyānigairdāhe prokṣaṇaṃ sparśanaṃ hitam//
 candrapādāmbusaṃsikte kṣauma padmadalacchade/
 śayane pulinasparśaśītamārutavījite//
 candanārdrastanakarāḥ priyā nāryaḥ priyaṃvadāḥ/
 sparśaśītaḥ sukhasparśā ghnanti dāhaṃ rujaṃ klamam//
 sarāge saruje dāhe raktaṃ visrāvya lepayet/
 madhukāśvatthatvaṇmāṃsivīrodumbaraśādvalaiḥ//
 jalajairyavacūrṇairvā sayasṭyāhvapayoghṛtaiḥ/
 sarpiṣā jīvanīyairvā piṣṭairlepo+artidāhanut//
 &tilāḥ priyālo madhukaṃ bisaṃ mūlaṃ ca vetasāt/
 ājena payasā piṣṭaḥ pralepo dāharāganut//

prapaunḍarīkamañjiṣṭhādārvīmadhukacandanaiḥ/
 sitopalairakāsaktumasūrośīrapadmakaiḥ//
 lepo rugdāhavīsarparāgaśophanivāraṇaḥ/
 pittaraktottare tvete, lepān vātottare śṛṇu//
 vātaghnaiḥ sādhitāḥ snigdhaḥ &sakṣīramudgapāyasah/
 tilasarṣapapiṇḍairvā+apyupanāho rujāpahaḥ//
 audakaprasahānūpaveśavārāḥ susaṃskṛtāḥ/
 jīvanīyauśadhaiḥ snehayuktāḥ syurupanāhane//
 stambhatodarugāyāmaśoṭhāṅagrahanāśanāḥ/
 jīvanīyauśadhaiḥ siddhā sapayaskā vasā+api vā//
 ghṛtaṃ saharānāmūlaṃ jīvanī cchāgalam payaḥ/
 lepaḥ piṣṭāstilāstadvadbhṛṣṭāḥ payasi nirvṛtāḥ//
 kṣīrapīṣṭamumālepamerāṇḍasya phalāni ca/
 kuryācchūlanivṛttyartham śatāhvāmānale+adhike//
 samūlāgracchadairāṇḍakvāthe dviprāsthikam pṛthak/
 ghṛtaṃ tailam vasā majjā cānūpamṛgapakṣiṇām//
 kalkārthe jīvanīyāni gavyam kṣīramathājakaṃ/
 haridrotpalakuṣṭhailāśatāhvāś-&vahanacchadān//
 bilvamātrān pṛthak puṣpaṃ kākubham cāpi sādhaḥ/
 madhūcchiṣṭapalānyaṣṭau dadyācchūte+avatārite//
 śūlenaiśo+arditāṅgānām lepaḥ sandhigate+anile/
 vātarakte cyute bhagne khañje kubje ca śasyate//
 śophagauravakaṇḍvādyairyukte tvasmin kaphottare/
 mūtrakṣārasurāpakvaṃ vṛtamabhyañjane hitam//
 padmakam tvak samadhukam sārivā ceti tairghṛtam/
 siddham samadhuśuktaṃ syāt sekābhyaṅge kaphottare//
 &kṣārastailam gavām mūtram &jalam ca kaṭukaiḥ śṛtam/
 pariṣeke praśamsanti vātarakte kaphottare//
 lepaḥ sarṣapanimbārkahiṃsrākṣīratilairhitaḥ/
 śreṣṭhaḥ &siddhaḥ kapitthatvagghṛtakṣīraiḥ sasaktubhiḥ//
 gr̥hadhūmo vacā kuṣṭham śatāhvā rajanīdvayam/
 pralepaḥ śūlanudvātarakte vātakaphottare//
 tagaram tvak śatāhvailā kuṣṭham mustam hareṇukā/
 dāru vyāghranakham cāmlapiṣṭam vātakaphāśranut//
 madhuśigrorhitam tadvadbījam dhānyāmlasamyutam/
 muhūrtaṃ liptamamlaiśca siñcedvātakaphottaram//
 triphalāvyoṣapatrailātvakkṣīrīcitrakam vacām/
 viḍaṅgam pippalīmūlam romaśam vṛṣakatvacam//
 ṛddhiṃ tāmālakīm cavyam samabhāgāni peṣayet/
 kalyam &liptamayaspātre madhyāhne bhakṣayettataḥ//
 varjayeddadhiśuktāni kṣīram vairodhikāni ca/
 vātāsre sarvadoṣe+api hitam śulārdite param//
 buddhvā sthānaviśeṣāṃśca doṣāṇām ca balābalam/
 cikitsitamidaṃ kuryādūhāpohavikalpavit//
 kupite mārgasaṃrodhānmedaso vā kaphasya vā/
 &ativṛddhyā+anile nādaś śastaṃ snehanabṛmhaṇam//
 vyāyāmaśodhanāriṣṭamūtrapānairvirecanaiḥ/
 takrābhayāprayogaiśca kṣapayet kaphamedasī//
 bodhivṛkṣakaṣāyam tu prapibenmadhunā saha/
 vātaraktaṃ jayatyāśu tridoṣamapi dāruṇam//
 purāṇayavagodhūmasīdhvariṣṭasurāsavaiḥ/

śilājatuprayogaiśca guggulormākṣikasya ca//
 gambhīre raktamākrāntaṃ syācettadvātavajjayet/
 paścādvāte kriyāṃ kuryādvātaraktaprasādanīm//
 raktapittātivrddhyā tu pākamāśu niyacchati/
 bhinnam sravati vā raktam vidagdham pūyameva vā//
 tayoh kriyā vidhātavyā &bhedasodhanaropānaiḥ/
 kuryādupadravāṇam ca kriyāṃ svām svāccikitsitāt//

tatra ślokaḥ---hetuḥ sthānāni mūlaṃ ca yasmāt prāyeṇa sandhiṣu/
 kupyati prāk ca yadrūpaṃ dvividhasya ca lakṣaṇam//
 prthagbhinnasya liṅgaṃ ca doṣādhikyamupadravāḥ/
 sādhyam yāpyamasādhyam ca kriyā sādhyasya cākhilā//
 vātaraktasya nirdiṣṭā samāsavyāsatastathā/
 maharṣiṇā+agniveśāya tathaivāvasthikī kriyā//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+apṛāpte dṛḍhabalasampūrite cikitsitasthāne
 vātaśoṇitacikitsitaṃ nāmaikonatrimśo+adhyāyaḥ//29//

6.29 trimśo+adhyāyaḥ/

athāto yonivyāpaccikitsitaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ// divyatīrhtauśadhimataścitradhātuśilāvataḥ/
 puṇye himavataḥ pārśve surasiddharsisevite//
 viharantaṃ tapoyogāttattvajñānārhtadarśinam/
 &punarvasuṃ jitātmānamagniveśo+anu prṣṭavān//
 bhagavan! yadapatyānām mūlaṃ nāryaḥ paraṃ nṛṇām/
 taddhghāto gadaiścāsām kriyate yonimāśritaiḥ//
 tasmātteṣām samutpattimutpannānām ca lakṣaṇam/
 sauśadham śrotumicchāmi prajānugrahaḥkāmyayā//
 iti śiṣyeṇa prṣṭastu provācarṣivaro+atrijaḥ/
 viṃśatirvyāpado yonernirdiṣṭā rogasaṃgrahe//
 mithyācāreṇa tāḥ strīṇām praduṣṭenārtavena ca/
 jāyante bījadoṣācca daivācca śṛṇu tāḥ prṥthak//
 vātalāhāraceṣṭāyā vātalāyāḥ samīraṇaḥ/
 vivṛddho yonimāśritya yonestodaṃ savedanam//
 stambhaṃ pipilikāsrptimiva karkaśatām tathā/
 karoti suptimāyāsaṃ vātajāṃścāparān gadān//
 sā syāt saśabdarukphenatanurūksārtavā+anilāt/
 vyāpatkaṭvamlalavaṇakṣārādyaiḥ pittajā bhavet//
 dāhapākajvaroṣnārtā nīlapītāsītārtavā/
 bhṛśoṣṇakunāpasrāvā yoniḥ syātpittadūṣitā//
 kapho+abhiṣyandibhirvṛddho yoniṃ ceddūṣayet striyāḥ/
 sa kuryāt picchilām śītām kaṇḍugrastālpavedanām//
 pāṇḍuvarṇam tathā pāṇḍupicchilārtavavāhinīm/
 samaśnanti rāsān sarvāndūṣayitvā trayo malāḥ//
 yonigarbhāśayasthāḥ svairyoniṃ yuñjanti lakṣaṇaiḥ/
 sā bhaveddāhaśūlārtā śvetapicchilavāhinī//
 raktapittakarairnāryā raktam pittena dūṣitam/
 atipravartate yonyām labdhe garbhe+api &sāsrjā//
 yonigarbhāśayastham cet pittaṃ saṃdūṣayedasṛk/
 sā+arajaskā matā kārśyavaivarnyajanāni bhṛśam//
 yonyāmadhāvanāt kaṇḍūṃ jātāḥ kurvanti jantavaḥ/
 sā syādacaraṇā kaṇḍvā tayā+atinarakāṅkṣiṇī//
 pavano+ativyavāyena śophasuptirujaḥ striyāḥ/

karoti kupito yonau sā cāticaraṇā matā //
 maithunādatibālāyāḥ prṣṭhakatyūruvaṃkṣaṇam/
 rujan dūṣayate yoniṃ vāyuh prākcarāṇā hi sā //
 garbhinyāḥ śleṣmalābhyāsācchardiniḥśvāsanigrahāt/
 vāyuh &kruddhaḥ kapham yonimupanīya pradūṣayet //
 pāṇḍum satodamāsrāvaṃ śvetaṃ sravati vā kapham/
 kaphavātāmavyāptā sā syādyonirupaplutā //
 pittalāyā nṛsaṃvāse kṣavathūdgaradhāraṇāt/
 pittasaṃmūrccchito vāyuryoniṃ dūṣayati striyāḥ //
 sūnā sparśākṣamā sārtnīlapītamāsṛk sravet/
 sronivaṃkṣaṇapṛṣṭhārtijvarārtāyāḥ pariplutā //
 vegodāvantanaḍyonimudāvartayate+anilah/
 sā rugārtā rajaḥ &kṛcchreṇodāvṛttaṃ vimuñcati //
 ārtave sā vimukte tu tatṣaṇam labhate sukham/
 rajaso gamanādūrdhvaṃ jñeyodāvartinī budhaiḥ //
 akāle vāhamānāyā garbheṇa pihito+anilah/
 karṇikāṃ janayedyonau śleṣmaraktena mūrccchitaḥ //
 raktamārgāvarodhinyā &sā tayā karṇinī matā/
 raukṣyādvāyuryadā garbham jātaṃ jātaṃ vināṣayet //
 duṣṭaṣonitajaṃ nāryāḥ putraghnī nāma sā matā/
 vyavāyamatiṛptāyā bhajantyāstvannapīditāḥ //
 vāyurmithyāsthithāṅgāyā yonisrotasi saṃsthitāḥ/
 vakrayatyānanam &yonyāḥ sā+asthimāṃsānilārtibhiḥ //
 bhṛṣārtirmaithunāśaktā yonirantarmukhī matā/
 garbhasṭhāyāḥ striyā raukṣyādvāyuryoniṃ pradūṣayan //
 mātṛdoṣādaṇudvārāṃ kuryāt sūcīmukhī tu sā/
 vyavāyakāle rundhantya vegāṇ prakupito+anilah //
 kuryādvīṇmūtrasaṅgārtim śoṣaṃ yonimukhasya ca/
 ṣaḍahāt saptarātrādvā śukraṃ garbhāśayaṃ gatam //
 sarujaṃ nīrujaṃ vā+api yā sravet sā tu vāminī/
 bījadoṣāttu garbhasṭhamārutopahatāśayā //
 nṛdveṣiṇyastanī caiva ṣaṇḍhī syādanupakramā/
 viṣamaṃ duḥkhaśayyāyāṃ maithunāt kupito+anilah //
 garbhāśayasya yonyāśca mukhaṃ viṣṭambhayet striyāḥ/
 asaṃvṛtamukhī &sārtī rūkṣaphenāsravāhinī //
 māṃsotsannā mahāyonih parvavaṃkṣaṇaśūlinī/
 ityetairlakṣaṇaiḥ proktā viṃśatiryonijā gadāḥ //
 na śukraṃ dhārayatyebhirdoṣairyonirupadrutā/
 tasmādgarbham na gṛhṇāti strī gacchatyāmayān bahūn //
 gulmārśaḥpradarādīṃśca vātādyaiścātipīḍanam/
 āsāṃ ṣoḍaśa yāstvantya ādye dve pittadoṣaje //
 pariplutā vāminī ca vātapittātmike mate/
 karṇinyupaplute vātakaphāccheṣāstu vātajāḥ //
 deham vātādayastāsāṃ svairliṅgaiḥ pīḍayanti hi/
 snehanasvedabastyādi vātajāsvanilāpaham //
 kārayedrakṭapitaghnam śītaṃ pittakṛtāsu ca/
 śleṣmajāsu ca rūkṣoṣṇam karma kuryādvicakṣaṇaḥ //
 sannipāte vimiśraṃ tu saṃsrṣṭāsu ca kārayet/
 snigdhasvinnāṃ tathā yoniṃ duḥsthitāṃ sthāpayetpunah //
 pāṇinā nāmāyējihmāṃ saṃvṛtāṃ vardhayet punah/
 praveśayenniḥsṛtāṃ ca vivṛtāṃ parivartayet //

yoniḥ sthānāpavṛttā hi śalyabhūtā matā striyāḥ/
 sarvāṃ vyāpannayoniṃ tu karmabhirvamanādibhiḥ//
 mṛdubhiḥ pañcabhirmāriṃ snigdhasvinnāmupācaret/
 sarvataḥ suviśuddhāyāḥ śeṣaṃ karma vidhīyate//
 vātavyādhiharaṃ karma vātārtānāṃ sadā hitaṃ/
 audakānūpajairmāṃsaiḥ kṣīraiḥ satilataṇḍulaiḥ//
 savātaghnauṣadhairnāḍīkumbhīsvedairupācaret/
 aktāṃ lavaṇatailena sāsmaprastarasāṅkaraiḥ//
 svinnāṃ koṣṇāmbusiktāṅgīṃ vātaghnairbhojayedrasaiḥ/
 balādroṇadvayakvāthe &ghṛtatailāḍakaṃ pacet//
 sthirāpayasyājīvantīvīraśabhakajīvakaiḥ/
 śrāvaṇīpippalīmudgapīlumāśākhyaparnibhiḥ//
 śarkarākṣīrakākolikākanāsābhireva ca/
 piṣṭaiścaturguṇakṣīre siddhaṃ peyaṃ yathābalaṃ//
 vātapittakṛtān rogān hatvā garbhaṃ dadhāti tat/
 kāśmaryatriphalādrākṣākāsamardaparūṣakaiḥ//
 punarnavādvirajanīkākanāsāsahācaraiḥ/
 śatāvaryā guḍūcyāśca prasthamakṣasamairghṛtāt//
 &sādhitāṃ yonivātaghnaṃ garbhadaṃ paramaṃ pibet/
 &pippalīkuñcikājīvrṣakaṃ saindhavaṃ vacāṃ//
 yavakṣārājamode ca śarkarāṃ citrakaṃ tathā/
 piṣṭvā &sarpiṣi bhr̥ṣṭāni pāyayeta prasannayā//
 yonipārśvārtihṛdrogagulmārśovinivṛttaye/
 vṛṣakaṃ mātuluṅgasya mūlāni madayantikām//
 pibet salavaṇairmadyaiḥ pippalīkuñcike tathā/
 rāśnāśvadaṃṣṭrāvṛṣakaiḥ pibecchūle śṛtaṃ payaḥ//
 guḍūcītriphalādanīkvāthaiśca pariṣecayet/
 saindhavaṃ tagaraṃ kuṣṭhaṃ bṛhatī devadāru ca//
 samāṃsaiḥ sādhitāṃ kalkaistailaṃ dhāryaṃ rujāpaham/
 guḍūcīmālātīrāśnābalāmadhukacitrakaiḥ//
 nidigdhikādevadāruyūthikābhiśca kārṣikaiḥ/
 tailapraṣthaṃ gavāṃ mūtre kṣīre ca dviguṇe pacet//
 vātārtāyāḥ picuṃ dadyādyonau ca praṇayettataḥ/
 vātārtānāṃ ca yonīnāṃ sekābhyaṅgapicukriyāḥ//
 (&uṣṇāḥ sigdhāḥ prakartavyāstailāni snehanāni ca/) himsrākalkaṃ tu vātārtā koṣṇamabhyaja
 jya dhārayet/
 pañcavalkasya pittārtā śyāmādīnāṃ kaphāturā//
 pittalānāṃ tu yonīnāṃ sekābhyaṅgapicukriyāḥ/
 śītāḥ pittaharāḥ kāryāḥ snehanārthaṃ ghṛtāni ca//
 (&pittaghnauṣadhasiddhāni kāryāṇi bhiṣajā tathā/) śatāvarīmūlatulāścataśraḥ
 saṃprapīḍayet//
 rasena kṣīratulyena pacetena ghṛtāḍhakaṃ/
 jīvanīyaiḥ śatāvaryā mṛdvīkābhiḥ parūṣakaiḥ//
 piṣṭaiḥ priyālaiścākṣāṃsairdviyaṣṭimadhukairbhiṣak/
 siddhe śīte ca madhunaḥ pippalyāśca palāṣṭakaṃ//
 sitādaśapalonmiśrāllīhyāt pāṇitalaṃ tataḥ/
 yonyasṛkṣukradoṣaghnaṃ vṛṣyaṃ puṃsavanaṃ ca tat//
 kṣataṃ kṣataṃ raktapittaṃ kāsaṃ śvāsaṃ halīmakam/
 kāmālāṃ vātaraktaṃ ca vīsarpaṃ hṛcchirograham//
 unmādaratyapasmārān vātapittātmakāñjayet/
 iti bṛhacchatāvāriḥghṛtam/

evameva kṣīrasarpirjīvanīyopasādhitam//
 garbhadaṃ pittalānāṃ ca yonīnāṃ syādbhiṣajitam/
 yonyāṃ śleṣmapraduṣṭāyāṃ vārtiḥ saṃśodhanī hitā//
 vārāhe bahuśaḥ pitte bhāvitairlaktakaiḥ kṛtā/
 bhāvitam payasā+arkasya yavacūrṇam sasaindhavam//
 vartīḥ kṛtā muhurdhāryā tataḥ secyā sukhāmbunā/
 pippalyā maricairmāṣaiḥ śatāhvākuṣṭhasaindhavaiḥ//
 vartistulyā pradeśinyā dhāryā yoniviśodhanī/
 udumbaraśālāṭūnāṃ droṇamabdroṇasaṃyutam//
 &sapañcavaklakulakamālatinimbapallavam/
 niśāṃ sthāpya jale tasmimṣtailapraṣṭhaṃ vipācayet//
 lākṣādhavapalāśatvañniryāsaiḥ śālmaleṇa ca/
 piṣṭaiḥ siddhasya tailasya picuṃ yonau nidhāpayet//
 saśarkaraiḥ kaṣāyaiśca śītaiḥ kurvīta secanam/
 picchilā vivṛtā kāladuṣṭā yoniśca dāruṇā//
 &saptāhācchudhyati kṣipramapatyaṃ cāpi vindati/
 udumbarasya dugdhena ṣaṭkṛtvo bhāvitāttilāt//
 tailaṃ kvāthēna tasyaiva siddhaṃ dhāryaṃ ca pūrvavat/
 dhātakyāmalakīpatrasrotojamadhukotpalaiḥ//
 jambvāmramadhyakāsīsālodhrakapthalatindukaiḥ/
 saurāṣṭrikādāḍimatvagudumbaraśālāḍubhiḥ//
 akṣamātrairajāmūtre kṣīre ca dviguṇe pacet/
 tailapraṣṭhaṃ picuṃ dadyādyonau ca praṇayettataḥ//
 kaṭiprṣṭhatrikābhyaṅgaṃ snehabastiṃ ca dāpayet/
 picchilā &srāviṇī yonirviplutopaplutā tathā//
 uttānā connatā śūnā sidhyet sasphoṭaśūlinī/
 karīradhavanimbarkaveṇukośāmrajaṃbavaiḥ//
 jīṅginīvr̥ṣamūlānāṃ kvāthairmārdvīkasīdhubhiḥ/
 saśuktairdhāvanam mithaironyāsrāvavināśanam//
 kuryāt satakragomūtraśuktairvā triphalārasaiḥ/
 pippalyayorajaḥ pathyāprayogā madhunā hitāḥ//
 śleṣmalāyāṃ kaṭuprāyāḥ samūtrā bastayo hitāḥ/
 pitte samadhurakṣīrā vāte tailāmlasaṃyutāḥ//
 sannipātasamutthāyāḥ karma sādharāṇam hitam/
 raktayonyāmaṣṛgvarṇairanubandhaṃ samīkṣya ca//
 tataḥ kuryādyathādoṣaṃ raktasthāpanamausādhama/
 tilacūrṇam dadhi ghṛtaṃ phāṇitaṃ śaukarī vasā//
 kṣaudreṇa saṃyutaṃ peyaṃ vātasṛgdaranāśanam/
 varāhasya raso medyaḥ sakaulattho+anilādhike//
 śarkarākṣaudrayaṣṭyāhvānāgarairvā yutaṃ dadhi/
 payasyotpalaśālūkabisakāliyakāmbudam//
 sapayaḥśarkarākṣaudraṃ &paittike+asṛgdare pibet/
 pāṭhā jambvāmrayormadhyam śilodbhedaṃ rasāñjanam//
 ambaṣṭhā śālmaliśleṣaṃ samaṅgaṃ vatsakatvacam/
 bāhlikātiṣe bilvaṃ mustaṃ lodhraṃ sagairikaṃ//
 kaṭvaṅgaṃ maricaṃ śuṇṭhīm mṛdvikāṃ raktacandanam/
 kaṭphalaṃ vatsakānantādhātakīmadhukārjunam//
 puṣyeṇoddhr̥tya tulyāni sūkṣmacūrṇāni kārayet/
 tāni kṣaudreṇa saṃyojya pibettaṇḍulavāriṇā//
 arśaḥsu cātisāreṣu raktaṃ yaccopaveśyate/
 doṣāgantukṛtā ye ca bālānāṃ tāmśca nāśayet//

yonidoṣaṃ rajodoṣaṃ śvetaṃ nīlaṃ sapītakam/
 strīṇāṃ śyāvāruṇaṃ yacca prasahya vinivartayet//
 cūrṇaṃ puṣyānugaṃ nāma hitamātreyapūjitam/
 iti puṣyānugacūrṇam/
 taṇḍulīyakamūlaṃ tu sakṣaudraṃ taṇḍulāmbunā//
 rasāñjanaṃ ca lākṣaṃ ca chāgena payasā pibet/
 patrakalkau ghr̥te bhr̥ṣṭau rājādanakapitthayoḥ//
 pittānilaharau, paitte sarvathaivāsrapittajit/
 madhukaṃ triphalāṃ lodhraṃ mustaṃ saurāṣṭrikāṃ madhu//
 madyairnimbaguḍūcyau vā kaphaje+asṛgdare pibet/
 virecanaṃ mahātiktam paittike+asṛgdare pibet//
 hitaṃ garbhaparīsrāve yaccokataṃ tacc kārayet/
 kāśmaryakuṭajākvāthasiddhamuttarabastinā//
 raktayonyarajaskānāṃ putraghnyāśca hitaṃ ghr̥tam/
 &mṛgājāvivārāhāsṛgdadhyamlaphalasarpīṣā//
 arajaskā pibet siddham jīvanīyaiḥ payo+api vā/
 karṇinyacaraṇāśuṣkayoniprākcarāṇāsu ca//
 kaphavāte ca dātavyaṃ tailamuttarabastinā/
 gopitte matsyapitte vā kṣaumaṃ triḥsaptabhāvitam//
 madhunā kiṇvacūrṇaṃ vā dadyādacaraṇāpāham/
 srotasāṃ śodhanaṃ kaṇḍūkledaśophaharaṃ ca tat//
 vātaghnaiḥ śatapākaiśca tailaiḥ prāgaticārīṇi/
 āsthāpyā cānuvāsyā ca svedyā cānilasūdanaiḥ//
 snehadravyaistathā++āhārairupanāhaiśca yuktitāḥ/
 śatāhvāyavagodhūmakiṇvakuṣṭhapriyaṅgubhiḥ//
 balākhuparṇikāśryāhvaiḥ saṃyāvo dhāraṇaḥ smṛtaḥ/
 vāminyupaplutānāṃ ca snehasvedādikaḥ kramaḥ//
 kāryastataḥ snehapiçustataḥ saṃtarpaṇaṃ bhavet/
 śallakījīṅginījambūdhavatvakpañcavalkalaiḥ//
 kaṣāyaiḥ sādhitāḥ snehapiçuḥ syādviplutāpahaḥ/
 karṇinyāṃ vartikā kuṣṭhapippalyarkāgrasaindhavaiḥ//
 bastamūtrakṛtā dhāryā sarvaṃ ca śleṣmanuddhitam/
 traivṛtaṃ snehanaṃ svedo grāmyānūpaudakā rasāḥ//
 daśamūlapayobastiścodāvartānilārtiṣu/
 traivṛtenānuvāsyā ca bastiścottarasamjñitāḥ//
 etadeva mahāyonyāṃ srastāyāṃ ca vidhīyate/
 &vasā rkṣavarāhāṇāṃ ghr̥taṃ ca mdhuraiḥ śṛtaṃ//
 &pūrayitvā mahāyonim badhnīyāt kṣaumalaktakaiḥ/
 prastrastāṃ sarpiṣā+abhyajya kṣīrasvinnāṃ praveśya ca//
 badhnīyādveśavārasya piṇḍenāmūtrakālataḥ/
 yacca vātavikārāṇāṃ karmoktaṃ tacca kārayet//
 sarvavyāpatsu matimān mahāyonyāṃ viśeṣataḥ/
 nahi vātādr̥te yonirnārīṇāṃ saṃpraduṣyati//
 śamayitvā tamanyasya kuryāddoṣasya meṣajam/
 rohītakānmūlakalkaṃ pāṇḍure+asṛgdare pibet//
 jalenāmalakībījaṃ kalkaṃ vā sasitāmadhum/
 madhunā++āmalakāccūrṇaṃ rasaṃ vā &lehayecca tām//
 nyagrodhatvakkaṣāyeṇa lodhrakalkaṃ tatahā pibet/
 āsrāve kṣaumapaṭṭaṃ vā bhāvitam tena dhārayet//
 plakṣatvakcūrṇapiṇḍam vā dhārayenmadhunā kṛtam/
 yonyā snehāktayā lodhrapriyaṅgumadhukasya vā//

dhāryā madhuyutā vartih kaṣāyāṇām ca sarvaśaḥ/
 srāvachedārthamabhyaktāṃ dhūpayedvā ghṛtāplutaiḥ//
 saralāgugguluyavaiḥ satailakaṭumatsyakaiḥ/
 kāsisaṃ triphalā kāmṅkṣī samaṅgā++āmrāsthi dhātakī//
 paicchilye kṣaudrasaṃyuktaścūrṇo vaiśadyakārakaḥ/
 palāśasarjajambūtvaksamaṅgāmocadhātakī//
 sapicchilāpariklinnāstambhanaḥ kalka iṣyate/
 stabdhānām karkaśānām ca kāryaṃ mārḍavakārakam//
 dhārayedveśavāraṃ vā pāyasaṃ kṛśarāṃ tathā/
 durgandhānām kaṣāyaḥ syāttauvaraḥ kalka eva vā//
 cūrṇaṃ vā sarvagandhānām pūtigandhāpakarṣaṇam/
 evaṃ yoniṣu śuddhāsu garbhaṃ vindanti yoṣitaḥ//
 aduṣṭe prākṛte bīje jīvopakramaṇe sati/
 pañcakarmaviśuddhasya puruṣasyāpi cendriyam//
 parīkṣya varṇairdoṣāṇām duṣṭaṃ tadghnairupācaret/
 bhavanti cātra--- salīṅgā vyāpado yoneḥ sanidānacikitsitāḥ//
 uktā vistarataḥ samyaṅguninā tattvadarśinā/
 punarevāgniveśastu papraccha bhiṣajāṃ varam//
 ātreyaṃ upasaṅgamyā śukradoṣāstvayā+anagha!/
 rogādhyāye samuddiṣṭā hyaṣṭau puṃsāmaśeṣataḥ//
 teṣāṃ hetuṃ bhiṣakśreṣṭha! duṣṭāduṣṭasya cākṛtim/
 cikitsitaṃ ca kārtsnyona klaibyaṃ yacca caturvidham//
 upadraveṣu yonīnām pradaro yaśca kīrtitaḥ/
 teṣāṃ nidānaṃ liṅgaṃ ca cikitsāṃ caiva tattvataḥ//
 samāsavyāsamedena &prabrūhi bhiṣajāṃvara!/
 tasmai śūsrūṣamāṇāya provāca munipuṅgavaḥ//
 bījaṃ &yasmādvyaṅvāye tu harṣayonisamutthitam/
 śukraṃ pauraṣamityuktaṃ tasmādvakṣyāmi tacchrṇu//
 yathā bījamakālāmbukṛmikīṭāgnidūṣitam/
 na virohati saṃduṣṭaṃ tathā śukraṃ śarīriṇām//
 ativyavāyadvāyāmādasātmyānām ca sevanāt/
 akāle vā+apyayonau vā maithunaṃ na ca gacchataḥ//
 rūkṣatiktakaṣāyātilavaṇāmloṣṇasevanāt/
 &nārīṇāmarasajñānām gamanājjarayā tathā//
 cintāśokādashrambhācchastrakṣāragnivibhramāt/
 &bhayātkrodhādabhīcārādvādhībhiḥ karṣitasya ca//
 vegāghātāt kṣatāccāpi dhātūnām saṃpradūṣaṇāt/
 doṣāḥ pṛthak samastā vā prāpya retovahāḥ sirāḥ//
 śukraṃ smḍūṣayantyāśu tadvakṣyāmi vibhāgaśaḥ/
 phenilaṃ tanu rūkṣaṃ ca vivarṇaṃ pūti picchilam//
 anyadhātūpasamṣṛṣṭamavasādi tathā+aṣṭamam/
 phenilaṃ tanu rūkṣaṃ ca kṛcchreṇālpam ca mārutāt//
 bhavatyupahataṃ śukraṃ na tadgarbhāya kalpate/
 sanīlamathavā pītamatyuṣṇaṃ pūtigandhi ca//
 dahallīṅgaṃ viniryāti śukraṃ pittena dūṣitam/
 śleṣmaṇā baddhamārgaṃ tu bhavatyatyarthapicchilam//
 strīṇāmatyarthagamanādabhighātāt kṣatādapi/
 śukraṃ pravartate jantoḥ prāyeṇa rudhirānvayam//
 vegasamdhāraṇācchukraṃ vāyunā vihatam pathi/
 kṛcchreṇa yāti grathitamavasādi tathā++aṣṭamam//
 iti doṣāḥ samākhyātāḥ śukrasyāṣṭau salakṣaṇāḥ/

snigdham ghanam picchilam ca madhuraṃ cāvidāhi ca //
 retaḥ śuddham & vijānīyācchvetaṃ sphaṭikasannibham /
 vājīkaraṇayogaistairupayogasukhairhitaiḥ //
 raktapittahairiyogairyonivyāpadikaistathā /
 duṣṭam yadā bhavecchakraṃ tadā tat samupācāret //
 ghṛtaṃ ca jīvanīyaṃ yaccyavanaprāśa eva ca /
 girijasya prayogaśca retodoṣānapohati //
 vātānvite hitāḥ śukre nirūhāḥ sānuvāsanāḥ /
 abhayāmalakiyaṃ ca paitte śastaṃ rasāyanam //
 māgadhyamṛtalohānāṃ triphalāyā rasāyanam /
 kaphoththitaṃ śukradoṣaṃ hanyādbhallātakasya ca //
 yadanyadhātusaṃsrṣṭāṃ śukraṃ tadvīkṣya yuktitaḥ /
 yathādoṣaṃ prayuñjīta doṣadhātubhiḥ sagjitam //
 sarpiḥ payo rasāḥ śāliryaṃ avagadhūmaśaṣṭikāḥ /
 praśastāḥ śukradoṣeṣu bastikarma viśeṣataḥ //
 ityaṣṭaśukradoṣānāṃ muninoktaṃ cikitsitam /
 retodoṣodbhavaṃ klaibyaṃ yasmācchuddhyaiva sidhyati //
 tato vakṣyāmi te samyagagniveśa! yathātatham /
 bījadhvajopaghātābhyāṃ jarayā śukrasaṃkṣayāt //
 klaibyaṃ saṃpadyate tasya śṛṇu sāmānyalakṣaṇam /
 saṅkalpapravaṇo nityaṃ priyaṃ vaśyāmapī striyam //
 na yāti līṅgaśaitthilyāt kadācidyāti vā yadi /
 śvāsārtaḥ svinnagātraśca moghasaṅkalpaceṣṭitaḥ //
 mlānaśīśnaśca & nirbījaḥ syādetat klaibyalakṣaṇam /
 sāmānyalakṣaṇam hyetadvistareṇa pravakṣyate //
 śītarūkṣālpasaṃkliṣṭa- & viruddhājīrṇabhojanāt /
 śokacintābhayaśrāsāt strīṇāṃ cātyarthasevanāt //
 abhicārādvīsrambhādrasādīnāṃ ca saṃkṣayāt /
 vātādīnāṃ ca vaiṣamyāttathaivānaśānācchramāt //
 nārīṇāmarasajñatvāt pañcakarmāpacārataḥ /
 bījopaghātādbhavati pāṇḍuvarṇaḥ sudurbalaḥ //
 alpaprāṇo+alpaharṣaśca pramadāsu bhavennaraḥ /
 hṛtpāṇḍurogatamakakāmalāśramapīḍitaḥ //
 chardyaśīrāśūlārtaḥ kāsajvaranipīḍitaḥ /
 vījopaghātajaṃ klaibyaṃ dhvajabhaṅgakṛtaṃ śṛṇu //
 atyāmlalavaṇakṣāraviruddhāsātmyabhojanāt /
 atyāmbupānādviṣamāt piṣṭānnagurubhojanāt //
 dadhikṣīrānūpamāṃsasevanādhyādhikarṣaṇāt /
 kanyānāṃ caiva gamanādayonigamanādapi //
 & dīrgharogāṃ cirotsrṣṭāṃ tathaiva ca rajasvalām /
 durgandhāṃ duṣṭayoniṃ ca tathaiva ca & parisrutām //
 īdrśīṃ pramadāṃ mohādyo gacchet kāmaharṣitaḥ /
 catuṣpadābhigamanāccheṣṭaścābhigātataḥ //
 adhāvanādvā meḍhṛasya śāstradantamakhakṣatāt /
 kāṣṭhaprahāraṇiṣeṣācchūkānāṃ cātisevanāt //
 retasaśca pratīghātāddhvajabhaṅgaḥ pravartate /
 (& bhavanti yāni rūpāṇi tasya vakṣyāmyataḥ param) śvayathurvedanā meḍhre rāgaś-
 caivopalakṣyate //
 sphoṭāśca tīvrā jāyante līṅgapāko bhavatyapi /
 māṃsavṛddhirbhavēcāsyā vraṇāḥ kṣipraṃ bhavantyapi //
 pulākodakasāṅkāśaḥ srāvaḥ śyāvāruṇaprabhaḥ /

&valayīkurute cāpi kaṭhinaśca parigrahaḥ//
 jvarastr̥ṣṇā bhramo mūrccā cchardīścāsyopajāyate/
 raktaṃ kṛṣṇaṃ sraveccāpi nīlamāvilalohitam//
 agniveva ca dagdhasya tīvra dāhaḥ savedanaḥ/
 bastau vṛṣaṇayorvā+api sīvanyāṃ vaṅkṣaṇeṣu ca//
 kadācitpicchilo vā+api pāṇḍuḥ srāvaśca jāyate/
 śvayathurjāyate mandaḥ stimito+alpaparīsraṇaḥ//
 cirācca pākaṃ vrajati śūghraṃ vā+atha pramucyate/
 jāyante krimayaścāpi klidyate pūtigandhi ca//
 ciśīryate maṇiścāsyā meḍhraṃ muṣkāvathāpi ca/
 dhvajabhaṅgakṛtaṃ klaibyamityetat samudāhṛtaṃ//
 &etaṃ pañcavidhaṃ deciddhvajabhaṅgaṃ pracakṣate/
 klaibyaṃ jarāsaṃbhavaṃ hi pravakṣyāmyatha tacchṛṇu//
 jaghanyamadhyapravaraṃ vyastrividhamucyate/
 atipravayasāṃ śukraṃ prāyaśaḥ kṣīyate nṛṇāṃ//
 rasādīnāṃ saṃkṣayācca tathaivāvṛṣyasevanāt/
 balavīryendiryāṇāṃ ca krameṇaiva parikṣayāt//
 parikṣayādāyusaścāpyanāhārācchramāt klamāt/
 jarāsaṃbhavajaṃ klaibyamityetairhetubhirnṛṇāṃ//
 jāyate tena so+atyarhtaṃ kṣīṇadhātuḥ sudurbalaḥ/
 vivarṇo durbalo dīnaḥ kṣīpraṃ vyādhimathāśnute//
 etajjarāsaṃbhavaṃ hi caturthaṃ kṣayajaṃ śṛṇu/
 atīva cintanāccaiva śokātkrodhādbhayāttathā//
 &īrṣyotkanṭhāmadodvegān sadā viśati yo naraḥ/
 kṛśo vā sevate rūkṣamannapānaṃ tathauṣadham//
 durbalaprakṛtiścaiva nirāhāro bhavedyadi/
 &asātmyabhojanāccāpi hṛdaye yo vyavasthitaḥ//
 rasaḥ pradhānadhāturhi kṣīyetāsu tato mṛṇāṃ/
 raktādayaśca kṣīyante dhātavastasya dehinaḥ//
 śukrāvasānāstebhyo+api śukraṃ dhāma paraṃ matam/
 cetaso vā+atiharṣeṇa vyavāyaṃ sevate+ati yaḥ//
 tasyāsu kṣīyate śukraṃ tataḥ prāpnoti saṃkṣayam/
 ghoraṃ vyādhimavāpnoti maraṇaṃ vā sa gacchati//
 śukraṃ tasmādviśeṣeṇa rakṣyamārogyamicchatā/
 evaṃ nidānāliṅgābhyāmuktaṃ klaibyaṃ caturvidham//
 kecit klaibye tvasādhye dve dhvajabhaṅgakṣayodbhave/
 vadanti śeṣhasāchedādvṛṣaṇotpātanena ca//
 mātāpitrorbījadoṣādaśubhaiścākṛtātmanaḥ/
 garbhasthasya yadā doṣāḥ prāpya retovahāḥ sirāḥ//
 śoṣayantyāsu tannāśādretaścāpyupahanyate/
 tatra saṃpūrṇasarvāṅgaḥ sa bhavatyapumān pumān//
 ete tvasādhyā vyākhyātāḥ sannipātasamucchrayāt/
 cikitsitamatastūrdhvaṃ samāsavyāsataḥ śṛṇu//
 śukradoṣeṣu nirdiṣṭaṃ bheṣajaṃ yanmayā+anagha!/
 klaibyopaśāntaye kuryāt kṣīṇakṣatahitam ca yat//
 bastayaḥ kṣīrasarpīṃṣi vṛṣyayogāśca ye matāḥ/
 rasāyanaprayogāśca sarvānetān prayojayet//
 samīkṣya dehadoṣāgnibalaṃ bheṣajakālavit/
 vyavāyahetuḥ klaibye tathā &dhātuviparyayāt//
 daivavyapāśrayaṃ caiva bheṣajaṃ &cābhicāraḥ/
 samāsenaitaduddiṣṭaṃ bheṣajaṃ klaibyaśāntaye//

vistareṇa pravakṣyāmi klaibyanām bheṣajam punaḥ/
 susvinnasnidhagātrasya snehayuktaṁ virecanam//
 annāśanam tataḥ kuryādathavā++āsthāpanam punaḥ/
 pradadyānmatimān vaidyastatastamanuvāsayet//
 palāśairāṇḍamustādyaiḥ paścādāsthāpayettataḥ/
 vāṇikaraṇayogāśca pūrvam ye samudāhṛtāḥ//
 bhiṣajā te prayojyāḥ syuḥ klaibye bījopaghātaje/
 dhvajabhaṅgakṛtaṁ klaibyam jñātvā tasyācāret kriyām//
 pradehān pariśekāṁśca kuryādvā raktamokṣaṇam/
 snehapānam ca kurvīta sasnehaṁ ca virecanam//
 &anuvāsam tataḥ kuryādathavā++āsthāpanam punaḥ/
 vṛṇavacca kriyāḥ sarvāstatra kuryādvicakṣaṇaḥ//
 jarāsaṁbhavaje klaibye kṣayaje caiva kārayet/
 snehasvedopapannasya sasnehaṁ śodhanaṁ hitam//
 kṣīrasarpirvṛṣayogā bastayaścaiva yāpanāḥ/
 rasāyanaprayogāśca tayorbheṣajamucyate//
 vistareṇaitaduddiṣṭam klaibyanām bheṣajam mayā/
 yaḥ pūrvamuktaḥ pradaraḥ śṛṇu hetvādibhistu tam//
 yā+atyartham sevate nārī lavaṇāmlagurūṇi ca/
 kaṭūnyatha vidāhīni snigdhanī piṣitāni ca//
 grāmyaudakāni medyāni kṛśārāṁ pāyasam &dadhi/
 śukramastusurādīni bhajantyāḥ kupito+anilaḥ//
 &raktaṁ pramāṇamutkramya garbhāśayagatāḥ sirāḥ/
 rajovahāḥ samāśritya raktamādāya tadrajaḥ//
 yasmādvivardhayatyāśu &rasabhāvādvimānatā/
 tasmādasṛgdaram prāhuretattantraviśāradaḥ//
 rajaḥ pradīryate yasmāt pradarastena sa smṛtaḥ/
 sāmānyataḥ samuddiṣṭam kāraṇam liṅgameva ca//
 caturvidham vyāsatastu vātādyaiḥ sannipātataḥ/
 ataḥparam pravakṣyāmi hetvākṛtibhiṣajitam//
 rūkṣādibhirmārutastu raktamādāya pūrvavat/
 kupitaḥ pradaram kuryāllakṣaṇam tasya me śṛṇu//
 phenilaṁ tanu rūkṣam ca śyāvaṁ cāruṇameva ca/
 kiṁśukodakasaṅkāśam sarujam vā+atha nīrujam//
 kaṭivaṅkṣaṇahrtpārśvapṛṣṭhaśroṇiṣu mārutaḥ/
 kurute vedanāṁ tivrāmetadvātātmakam viduḥ//
 amloṣṇalavaṇakṣāraiḥ pittaṁ prakupitaṁ yadā/
 pūrvavat pradaram kuryāt paittikaṁ liṅgataḥ śṛṇu//
 sanīlamathavā pītamatyuṣṇamasitaṁ tathā/
 nītāntaraktaṁ sravati muhurmuhurathārtimat//
 dāharāgaṭṛṣāmohajvarabhramasamāyutam/
 asṛgdaram paittikaṁ syācchlaibmikaṁ tu pravakṣyate//
 gurvādibhirhetubhiśca pūrvavat kupitaḥ kaphaḥ/
 pradaram kurute tasya lakṣaṇam tattvataḥ śṛṇu//
 picchilaṁ pāṇḍuvarṇam caguru snigdham ca śītaḥ/
 sravatyasṛk śleṣmalaṁ ca ghanam mandarujākaram//
 chardyarocakahṛllāśāśvāsakāśasamanvitam/
 (&vakṣyate kṣīradoṣāṇām sāmānyamiha kāraṇam//
 yattadeva tridoṣasya kāraṇam pradarasya tu/) triliṅgasamyaṇam vidyānaikāvasthamasṛg-
 daram//
 nārī tvatiparikliṣṭā yadā prakṣīṇaśonitā/

sarvahetusamācārādativṛddhastadā+anilaḥ//
 raktamārgēṇa sṛjati &pratyānikabalaṃ kapham/
 durgandham picchilam pītam vidagdham pittatejasā//
 vasām medāśca yāvaddhi samupādāya vegavān/
 sṛjatyapatyamārgēṇa sarpirmajjivasopamam//
 śasvat sravatyathāsrāvaṃ tṛṣṇādāhajvarānvitām/
 kṣīṇaraktam durbalam sa tāmasādhyam vivarjayet//
 māsānṣpicchadāhṛti pañcarātrānubandhi ca/
 naivātibahu nātyalpamārtavaṃ śuddhamādiśet//
 guñjāphalasavarṇam ca &padmālakṭakasannibham/
 indragopakasaṅkāśamārtavaṃ śuddhamādiśet//
 yonīnām vātāladyānām yaduktamiha bheṣajam/
 caturṇam pradarāṇam ca tat sarvaṃ kārayedbhiṣak//
 raktatisāriṇam yacca tathā śoṇitapittinām/
 raktārśasām ca yat proktaṃ bheṣajam tacca kārayet//
 dhātṛistanastanyasampaduktā vistarataḥ purā/
 stanyasaṃjananam caiva stanyasya ca viśodhanam//
 vātādiduṣṭe liṅgam ca kṣīṇasya ca cikitsitam/
 tatsarvamuktaṃ ye tvaṣṭau kṣīradoṣāḥ prakīrtitāḥ//
 vātādiṣveva tān vidyācchāstracakṣurbhiṣaktamaḥ/
 trividhāstu yataḥ śiṣyāstato vakṣyāmi vistaram//
 ajīrṇāsātmyaviṣamaviruddhātyarthabhojanāt/
 lavaṇāmlakaṭukṣārapraklinnānām ca sevanāt//
 manahṣarīrasaṃtāpādasvapnānniśi cintanāt/
 prāptavegapratīghātādapṛāptodīraṇena ca//
 paramānnaṃ guḍakṛtaṃ kṛśārām dadhi &mandakam/
 abhiṣyandīni māṃsāni grāmyānūpaudakāni ca//
 bhuktvā bhuktvā divāsvapnānmadyasyātiniṣevanāt/
 &anāyāsādabhīghātāt krodhāccātāṅkakarśanaiḥ//
 doṣāḥ kṣīravahāḥ prāpya sirāḥ stanyaṃ pradūṣya ca/
 kuryuraṣṭavidham bhūyo doṣatastannibodha me//
 vairasyaṃ phenasaṅghāto raukṣyaṃ cetyanilātmake/
 pittādvaivarṇyadaurgandhye snehapaicchilyagauravam//
 kaphādbhavati rūkṣādyairanilaḥ svaiḥ prakopānaiḥ/
 kruddhaḥ kṣīrāśayaṃ prāpya rasaṃ &stanyasya dūṣayet//
 virasaṃ vātasamsṛṣṭaṃ kṛśībhavati tat piban/
 na &cāsyā svadate kṣīraṃ kṛcchreṇa ca vivardhate//
 tathaiva vāyuh kupitaḥ stanyamantarvilodayan/
 karoti phenasaṅghātaṃ &tattu kṛcchrāt pravartate//
 tena kṣāmasvaro bālo baddhaviṇmūtramārutaḥ/
 vātikaṃ śīrṣarogaṃ vā pīnasaṃ vā+adhigacchati//
 pūrvavat kupitaḥ stanye snehaṃ śoṣayate+anilaḥ/
 rūkṣaṃ tat pibato raukṣyādbalahrāsaḥ prajāyate//
 pittamuṣṇādibhiḥ kruddham stanyāśayamabhiplutam/
 karoti stanyavaivarṇyaṃ nilapītāsītādikam//
 vivarṇagātraḥ svinnāḥ syāttṛṣṇālurbhinnaviṭ śiśuḥ/
 nityamuṣṇaśarīraśca nābhinandati taṃ stanam//
 pūrvavat kupite pitte daurgandhyaṃ kṣīramṛcchati/
 pāṇḍvāmayastatpibataḥ kāmālā ca bhavecchīsoḥ//
 kruddho gurvādibhiḥ śleṣmā kṣīrāśayagataḥ striyāḥ/
 snehānvitatvāttatṛkṣīramatisnigdham karoti tu//

chardanaḥ kunthanastena lālāljāyate śīśuḥ/
 nityopadigdhaiḥ & srotobhirnidrāklamasamanvitaḥ //
 śvāsakāsaparītaḥ prasekatamakānvitaḥ/
 abhibhūya kaphaḥ stanyaṃ picchilaṃ kurute yadā //
 lālāluḥ śūnavaktrākṣirjaḍaḥ syāttat pibāñchīśuḥ/
 kaphaḥ kṣīrāśayagato gurutvāt kṣīragauravam //
 & karoti guru tat pītvā bālo hṛdrogamṛcchati/
 anyāṃśca vividhānrogānkuryātkṣīrasamāśritān //
 kṣīre vātādibhirduṣṭe saṃbhavanti tadātmakāḥ/
 tatrādaḥ stanyaśuddhyartham dhātṛm snehopapāditān //
 saṃsvedya vidhivadvaityo vamanenopapādayet/
 vacāpriyaṅguyāṣṭyāhvaphalavatsakasarpaiḥ //
 kalkairnimbapaṭolānām kvāthaiḥ salavaṇairvamet/
 samyagvāntāṃ yathānyāyaṃ kṛtasamśarjanāṃ tataḥ //
 doṣakālabalāpekṣī snehayitvā virecayet/
 trivṛtāmabhayāṃ vā+api triphalārasasamṛutāṃ //
 pāyayenmadhusamṛutāmabhayāṃ vā+api kevalām/
 (& pāyayenmūtrasamṛutāṃ virekārtham ca śāstravit //)
 samyagviriktāṃ matimān kṛtasamśarjanāṃ punaḥ/
 tato & doṣāvaśeṣaghnairannapānairupācayet //
 śālayaḥ ṣaṣṭikā vā syuḥ śyāmākā bhojane hitāḥ/
 priyaṅgavaḥ koradūṣā yavā veṇuyavāstathā //
 vaṃśavetrakalāyāśca & śākārthe snehasamskṛtāḥ/
 mudgān masūrān yūṣārthe kulatthāmśca prakalpayet //
 nimbavetrāgrakulakavārtākāmalakaiḥ śṛtān/
 savyoṣasaindhavān yūṣāndāpayetstanyaśodhanān //
 śāśān kapiñjilāneṇān samskṛtāmśca pradāpayet/
 śārṅgeṣṭāsaptaparnatvagaśvagandhāśṛtāṃ jalam //
 pāyayetāthavā stanyaśuddhaye rohiṇīśṛtām/
 amṛtāsaptaparnatvakkvātham caiva sanāgaram //
 kirātatikṭakakvātham ślokapāderitān pibet/
 trīnetānstanyaśuddhyarthamiti sāmānyabheṣajam //
 kīrtitaṃ stanyadoṣānām pṛthaganyaṃ nibodhata/
 pāyayedvirasakṣīrām drākṣāmadhukasārīvāḥ //
 ślakṣṇapiṣṭāṃ payasyāṃ ca samāloḍya sukhāmbunā/
 pañcakolakulatthaiśca piṣṭairālepayet stanau //
 śuṣkau prakṣālya nirduhyāttathā stanyaṃ viśudhyati/
 phenasaṅghātavatkṣīram yasyāstāṃ pāyayet striyam //
 & pāṭhānāgaraśārṅgeṣṭāmūrvāḥ piṣṭvā sukhāmbunā/
 añjanaṃ & nāgaram dāru bilvamūlam priyaṅgavaḥ //
 stanayoḥ pūrvavat kāryam lepanam kṣīrāśodhanam/
 kirātatikṭakam śuṇṭhīm sāmṛtām kvāthayedbhiṣak //
 tam kvātham pāyayeddhātṛm stanyadoṣanibarhaṇam/
 stanau cālepayet piṣṭairavagodhūmasarpaiḥ //
 ṣaḍvirekāśritiyoḥ tairauśadhaiḥ stanyaśodhanaiḥ/
 & rūksakṣīrā pibet kṣīram tairvā siddham ghṛtam pibet //
 pūrvavajjīvakādyam ca pañcamūlam pralepanam/
 stanayoḥ saṃvidhātavyam sukhoṣṇam stanyaśodhanam //
 yaṣṭimadhukamṛdvīkāpayasyāsindhuvārikāḥ/
 śītāmbunā pibetkalkam kṣīravaivaṇṇyanāśanam //
 drākṣāmadhukakalkena stanau cāsyāḥ pralepayet/

prakṣālya vāriṇā caiva &nirduhyāttau punaḥ punaḥ//
 viṣāṇikājaśrṅgyau ca triphalāṃ rajanīm vacām/
 pibecchītāmbunā piṣṭvā kṣīradaurgandhyanāśinīm//
 lihyādvā+apyabhayācūrṇaṃ savyoṣaṃ mākṣikaplutam/
 kṣīradaurgandhyanāśārthaṃ dhātrī pathyāśinī tathā//
 sārivośīramañjiṣṭhāśleṣmātakakucandanaiḥ/
 &patrāmbucandanośīraiḥ stanau cāsyāḥ pralepayet//
 &snigdhaḥkṣīrā dārumustapāṭhāḥ piṣṭvā sukhāmbunā/
 pītvā sasaindhavāḥ kṣipraṃ kṣīraśuddhimavāpnuyāt//
 pāyayet picchilakṣīrāṃ śārṅgeṣṭāmabhayāṃ vacām/
 mustanāgarapāṭhāśca pītāḥ stanyaviśodhanāḥ//
 takrāriṣṭaṃ pibecchāpi yaduktaṃ gudajāpahaṃ/
 vidārībilvamadhukaiḥ stanau cāsyāḥ pralepayet//
 trāyamāṇāmṛtānimbapaṭolatriphalāśrtam/
 gurukṣīrā pibedāśu stanyadoṣaviśuddhaye//
 pibedvā pippalimūlacavyacitrakanāgaram/
 balānāgaraśārṅgeṣṭāmūrvābhīrlepayet stanau//
 pṛśniparṇī payasyābhyāṃ stanau cāsyāḥ pralepayet/
 aṣṭāvete kṣīradoṣa hetulakṣaṇabheṣajaiḥ//
 nirdiṣṭāḥ kṣīradoṣotthāstathoktāḥ kecidāmayāḥ/
 doṣadūṣyamalāścaiva mahatāṃ vyādhayaśca ye//
 ta eva &sarve bālānāṃ mātṛā tvalpatarā matā/
 nivṛttirvamanādīnāṃ mṛdutvaṃ paratantratām//
 vākceṣṭayorasāmarthyāṃ vīkṣya bāleṣu śāstravit/
 bheṣajaṃ svalpamātraṃ tu yathāvyādhi prayojayet//
 madhurāṇi kaṣāyāṇi kṣīravanti mṛdūni ca/
 prayojayedbhiṣagbāle matimānapramādataḥ//
 atyarhtasnigdhārūkṣoṣṇamamlam kaṭuvipāki ca/
 guru cauṣadhapānānnametadbāleṣu garhitam//
 samāsāt sarvarogāṇāmetadbāleṣu bheṣajaṃ/
 nirdiṣṭaṃ śāstravidvidyāḥ &pravivicya prayojayet//

bhavanti cātra--- iti sarvavikārāṇāmuktametaccikitsitam/
 sthānametaddhi tantrasya rahasyaṃ ¶muttamam//
 asmin saptadaśādhyāyāḥ kalpāḥ siddhaya eva ca/
 nāsādyante+agniveśasya tantre carakasamskṛte//
 tānetān kāpilabaliḥ śeṣān dṛḍhabalo+akarot/
 tantrasyāśya mahārthasya pūraṇārthaṃ yathātatham//
 rogā ye+apyatra noddīṣṭā bahutvānnāmarūpataḥ/
 teṣāmapyetadeva syāddoṣādīn vīkṣya bheṣajaṃ//
 doṣadūṣyanidānānāṃ viparītaṃ hitaṃ dhruvam/
 uktānuktān gadān sarvān samyagyuktaṃ niyacchati//
 deśakālapramāṇānāṃ sātmyāsātmyasya caiva hi/
 samyagyogo+anyathā hyeṣāṃ pathyamapyanyathā bhavet//
 āsyādāmāśayasthān hi rogān nastāḥśirogatān/
 gudāt pakvāśayasthāṃśca &hantyaśu dattamauśadham//
 śārīrāvayavottheṣu visarpapiḍakādiṣu/
 &yathādeśaṃ pradehādi śamanaṃ syādviśeṣataḥ//
 &dināturaūśadhavyādhiḥjṛṇālīṅgartvavekṣaṇam/
 kālāṃ vidyāddināvekṣaḥ pūrvāhṇe vanamaṃ yathā//
 rogyavekṣo yathā prātarviranno balavān pibet/
 bheṣajaṃ laghupathyānnairyuktamadyāttu durbalaḥ//

bhaisajyakālo bhuktādaṁ madhye paścānmuhurmuhuḥ/
 sāmudgaṁ bhaktasamyuktaṁ grāsagrāsāntare daśa//
 apāne viguṇe pūrvam, samāne madhyambhojanam/
 &vyāne tu prātaraśitamudāne bhojanottaram//
 vāyau prāṇe praduṣṭe tu grāsagrāsāntariṣyate/
 śvāsakāsapipāsāsu tvavacāryaṁ muhurmuḥuḥ//
 sāmudgaṁ hikkine deyaṁ laghunā+annena samyutam/
 sambhojyaṁ tvausadhaṁ bhojyairvicitrairarucāu hitam//
 jvare peyāḥ kaṣāyāśca kṣīraṁ sarpirvirecanam/
 ṣaḍahe ṣaḍahe deyaṁ kālāṁ vīkṣyāmayasya ca//
 kṣudvegāmokṣau laghutā viśuddhirjīṇalakṣaṇam/
 tadā bheṣajamādeyaṁ syāddhi doṣavadanyathā//
 cayādayaśca doṣāṇāṁ varjyaṁ sevyam ca yatra yat/
 rtāvekeṣyaṁ yat karma pūrvam sarvamudāhṛtam//
 (&CS.6.30.305/ upakramāṇāṁ karaṇam pratiśedhe ca kāraṇam/
 vyākhyātamabalānāṁ savikalpānāmavekṣaṇe//
 muhurmuḥuṣca rogāṇāmavasthāmāturasya ca/
 avekṣamāṇastu bhiṣak cikitsāyāṁ na muhyati//)
 ityevaṁ ṣaḍvidhaṁ kālamanavekṣya bhiṣagjitam/
 prayuktamahitāya syāt sasyasyākālavarṣavat//
 vyādhīnāmṛtvahorātravayasāṁ bhojanasya ca/
 viśeṣo bhidyate yastu kālāvekṣaḥ sa ucyate//
 vasante śleṣmajā rogāḥ śaratkāle tu pittajāḥ/
 varṣāsu vātikāścaiva prāyaḥ prādurbhavanti hi//
 niśānte divasānte ca varṣānte vātajā gadāḥ/
 prātaḥ kṣapādaṁ kaphajāstayormadhye tu pittajāḥ//
 vayontamadhyaprathame vātapittakaphāmayāḥ/
 balavanto bhavantiyeva svabhāvādvayaso nṛṇām//
 jīṇānte vātajā rogā jīryamāṇe tu pittajāḥ/
 śleṣmajā bhuktamātre tu labhante prāyaśo balam//
 nālpaṁ hantyausadhaṁ vyādhim yathā++āpo+alpā mahānalam/
 doṣavaccātimātraṁ syātsasyasyātyudakaṁ yathā//
 sampradhārya balam tasmādāmasyausadhasya ca/
 naivātibahu nātyalpaṁ bhaisajyamavacārayet//
 aucityādyasya yat sātmyam deśasya puruṣasya ca/
 apathyamapi naikāntāttattayajamllabhate sukham//
 vāhlikāḥ pahlavāścīnāḥ śūlikā yavanāḥ śakāḥ/
 māmśagodhūmamādhvīkaśastravaiśvānarocitāḥ//
 &matsyasātmyāstathā prācyāḥ kṣīrasātmyāśca saindhavāḥ/
 &aśmakāvantikānāṁ tu tailāmlaṁ sātmyamucyate//
 &kandamūlaphalaṁ sātmyam vidyānmalayavāsinām/
 sātmyam dakṣiṇataḥ peyā &manthāścottarapaścime//
 madhyadeśe bhavet sātmyam yavagodhūmagorasāḥ/
 teṣāṁ tatsātmyayuktāni bhaisajānyavacārayet//
 sātmyam hyāśu balaṁ dhatte nātidoṣam ca bahvapi/
 yogaireva cikitsaṁ hi deśādyajño+aparādhyati//
 vayobalaśārīrādibhedā hi bahavo &matāḥ/
 tathā+antahsandhimārgāṇāṁ doṣāṇāṁ gūḍhacāriṇām//
 bhavet kadācit kāryā+api viruddhābhimatā kriyā/
 pittamantargataṁ &gūḍhaṁ svedasekopaṇāhanaiḥ//
 nīyate bahirūṣṇairhi tathoṣṇam śamayanti te/

bāhyaīśca śītaiḥ sekādyairūṣmā+antaryāti pīḍitah//
 so+antargūḍhaṃ kaphaṃ hanti śītaṃ śītaistathā jayet/
 ślakṣṇapiṣṭo ghano lepaścandanasyāpi dāhakṛt//
 tvaggatasyoṣmaṇo rodhācchītakṛccānyathā+aguroḥ/
 chardighnī makṣikāviṣṭhā makṣikaiva tu vāmayet//
 dravyeṣu svinnajagdheṣu caiva teṣveva vikriyā/
 tasmāddoṣauśadhādīni parīkṣya daśa tattvataḥ//
 kuryāccikitsitaṃ prājño na yogaireva kevalam/
 nivṛtto+api punarvyādhiḥ svalpenāyāti hetunā//
 kṣīṇe mārḡikṛte dehe śeṣaḥ sūkṣma ivānalaḥ/
 tasmāttamanubadhnīyāt prayogeṇānapāyinā//
 siddhyarthaṃ prākprayuktasya siddhasyāpyauśadhasya tu/
 kāṭhinyādūnabhāvādvā doṣo+antaḥ kupito mahān//
 pathyairmṛdvalpatāṃ nīto mṛdudoṣakaro bhavet/
 pathyamapyasṇatastasmādyo vyādhirupajāyate//
 jñātvaivaṃ vṛddhimabhyāsamathavā tasya kārayet/
 sātatyātsvādvabhāvādvā pathyaṃ dveṣyatvamāgatam//
 kalpanāvidhibhistaistaiḥ priyatvaṃ gamayet punaḥ/
 manaso+arthānukūlyāddhi tuṣṭirūrjā rucirbalam//
 sukhopabhogatā ca syādvvyādheścāto balakṣayaḥ/
 laulyāddoṣakṣayādvvyādhervaidharmyāccāpi yā ruciḥ//
 tāsu pathyopacāraḥ syādyogenādyam vikalpayet/

tatra ślokaḥ--- viṃśatirvyāpado yonernidānaṃ līṅgameva ca//
 cikitsā cāpi nirdiṣṭā śiṣyāṇaṃ hitakāmyayā/
 śukradoṣāstathā cāṣṭau nidānākṛtibheṣajaiḥ//
 klaibyaṇyuktāni catvāri catvāraḥ pradarāstathā/
 teṣāṃ nidānaṃ līṅgaṃ ca bhaiṣajyaṃ caiva kīrtitam//
 kṣīradoṣāstathā cāṣṭau hetulīṅgabhiṣajjitaiḥ/
 retaso rajasaścaiva kīrtitaṃ śuddhilakṣaṇam//
 uktānuktacikitsā ca samyagyogastathaiva ca/
 &deśādiguṇaśamsā ca kālaḥ ṣaḍvidha eva ca//
 deśe deśe ca yat sātmyaṃ yathā vaidyo+aparādhyati/
 cikitsā cāpi nirdiṣṭā doṣāṇaṃ gūḍhacārīṇaṃ//
 yo hi samyaṇna jānāti śāstraṃ śāstrārthameva ca/
 na kuryāt sa kriyāṃ citramacakṣuriva citrakṛt//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+aprāpte dṛḍhabalasaṃpūrite cikitsāsthāne
 yonivyāpaccikitsitaṃ nāma triṃśo+adhyāyaḥ//30//

agniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte
 cikitsitamidaṃ sthānaṃ ṣaṣṭhaṃ parisamāpitam//

7 kalpasthānam/

7.1 prathamo+adhyāyaḥ/

athāto madanakalpaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah//

atha khalu &vamanavirecanārthaṃ vamanavirecanadravyāṇaṃ sukhopabhogatamaiḥ
 sahānyairdravyairvividhaiḥ kalpanārthaṃ - bhedārthaṃ vibhāgārthaṃ &cetyarthaḥ,
 tadyogāṇaṃ ca kriyāvidheḥ sukhopāyasya samyagupakalpanārthaṃ kalpasthānamu-
 padekṣyāmo+agniveśa!//

tatra doṣaharaṇamūrdhvaabhāgaṃ vamanasaṃjñakam, adhobhāgaṃ virecanasaṃjñakam;
 ubhayaṃ vā śārīramalavirecanādvirecanasaṃjñāṃ labhate//

tatroṣṇa-tikṣṇa-sūkṣma-vyavāyi-vikāśīnyausadhāni svavīryeṇa hṛdayamupetya dhamanīranusr̥tya sthūlānusrotobhyaḥ kevalam śarīragatam doṣasaṃghātamāgneyatvād viṣyandayanti, taikṣṇyād vicchindanti, sa vicchinnaḥ &pariplavan snehabhāvite kāye snehāk-tabhājanasthamiva kṣaudramasajjannaṇupravaṇabhāvādāmāśayamāgamyaodānapraṇunno+agnivāyvatmakat uṣadhasyordhvamutkṣipyate, salilapr̥thiviyātmakatvādhobhāgaprabhāvācca uṣadhasyād-haḥ pravartate, ubhayataścobhayaguṇatvāt/

iti lakṣaṇoddeśaḥ//

tatra phala-jīmūtakekṣvāku-dhāmārgava-kuṭaja-kṛtavedhanānām, śyāmā-trivṛccaturaṅgula-tilvaka-mahāvṛkṣa-saptalā-śāṅkhinī-dantī-dravantīnām ca, nānāvidhadeśakālasambhavāsvāda-rasa-vīrya-vipāka-&prabhāvagrahaṇād deha-doṣa-prakṛti-vayo-balāgni-bhakti-sātmya-rogaṇvāsthādīnām &nānāprabhāvavattvācca, vicitrāgandha-varṇa-rasa-&sparśānāmupayogasukhārthamasamkhyeyasaṃyogānāmapi ca satam dravyānām vikalpamārgopadarśanārtham ṣaḍvirecanayogaśatāni vyākhyāsyāmaḥ//

tāni tu dravyāni deśa-kāla-guṇa-bhājana-saṃpadvīryabalādhānāt kriyāsamarthatamāni bhavanti//

trividhaḥ khalu deśaḥ-jāṅgalaḥ, ānūpaḥ, sādharmaṇāsceti/

tatra jāṅgalaḥ paryākāśabhūyiṣṭhaḥ, tarubhirapica kadara-khadirāsanāśvakarṇa-dhava-tiniśa-śallakīśāla-somavalka-badarī-tindukāśvattha-vaṭāmālakīva-nagahanaḥ, anekaśamī-kakubha-śiṃśapāprāyaḥ, sthiraśuṣkapavanabalavidhūyamānapravṛtyattaruṇaviṭapaḥ, pratatamṛgatṛṣṇikopagūḍhatanukharaparūṣasikatāśarkarābahulaḥ, lāvatittiricakorānu-caritabhūmibhāgaḥ, vātapittabahulaḥ, sthirakaṭhinamanuṣyaprāyo jñeyaḥ; athānūpo hin-tālatamālanārikelakadalīvanagahanaḥ, saritsamudraparyantaprāyaḥ, śīśirapavanabahulaḥ, vañjulavānīropanobhitatīrābhiḥ saridbhirupagatabhūmibhāgaḥ, kṣitidharanikuñjopaśobhi-taḥ, mandapavanānuvījitakṣitiruhagahanaḥ, anekaṇarājīpūspitavanagahanabhūmibhāgaḥ, snigdhatarupratānopagūḍhaḥ, haṃsa-cakravāka-balākā-nandīmukha-puṇḍarīka-kādamba-&madgu-bhṛṅgarāja-śatapatra-mattakokilānunāditaruviṭapaḥ, sukumārapuruṣaḥ, pavanakaphaprāyo jñeyaḥ; anayoreva dvayordeśayorvīrudvanaspativānaspatyaśakunimṛ-gaṇayutaḥ sthiraśukumārabalavarṇasaṃhananopapannasādhāraṇaguṇayuktapuruṣaḥ sādharmaṇo jñeyaḥ//

tatra deśe sādharmaṇe jāṅgale vā yathākālam śīśirātapapavanasalilasevite same śucau pradakṣiṇodake śmaśāna-caitya-devayajanāgāra-sabhā-śvabhrārāma-valmīkoṣaravirahite kuśaroḥiśāstīrṇe snigdhakṛṣṇamadhuramṛttike suvarṇavarṇamadhuramṛttike vā mṛdā-vaphālākṛṣṭe+anupahate+anyairbalavattarairdrumairauṣadhāni jātāni praśasyante//

tatra yāni &kālajātānyupāgatasampūrṇapramāṇa-rasavīrya-gandhāni kālātapāgnisalilapavanajantubhiran varṇa-rasa-sparśa-prabhāvāni pratyagrāṇyudīcyām diśi sthitāni; teṣāṃ śākhāpalāśamaci-raprārūḍham varṣāvasantayorgrāhyaṃ, grīṣme mūlāni śīśire vā śīrṇaprārūḍhaparṇānām, śaradi tvakkandakṣīrāni, hemante sārāni, yathartu pūspaphalamiti; maṅgalācāraḥ kalyāṇavṛttaḥ śuciḥ śuklavāsāḥ saṃpūjya devatā aśvinau gobrahmaṇāṃśca kṛtopavāsāḥ prāṇmukha udaṇmukho vā gr̥hṇiyāt//

gr̥hītvā &cānurūpaṇavadbhājanasthānyāgāreṣu prāgudagdvarēṣu nivātapravā-taikadeṣeṣu nityapūspopahārabalikarmavatsu, agni-salilopasveda-dhūma-rajo-mūṣaka-catuṣpadāmanabhigamanīyāni svavacchannāni śikyeṣvāsajya sthāpayet//

tāni ca yathādoṣaṃ prayuñjīta surā-sauvīraka-tuṣodaka-maireya-medaka-&dhānyāmla-phalāmla-dadhyamlādibhīrvāte, &mṛdvikāmalaka-madhu-madhuka-parūṣaka-phāṇita-kṣīrādibhiḥ pitte, śleṣmaṇi tu madhu-mūtra-kaṣāyādibhirbhāvitānyāloḍitāni ca; ityuddeśaḥ/

taṃ vistareṇa dravya-deha-doṣa-&sātmyādīni pravibhajya vyākhyāsyāmaḥ//

vamanadravyānām madanaphalāni śreṣṭhatamānyācakṣate, anapāyivāt/

tāni &vasantagrīṣmayorantare puṣyāśvayugbhyaṃ mṛgaśirasā vā gr̥hṇīyānmaitre muhūrte/

yāni pakvānyakāṇānyaharītāni pāṇḍūnyakrimīnyapūtīnyajantujagdhānyahrasvāni;
tāni &pramrjya, kuśapuṭe baddhvā, gomayenālipyā, yavatu(bu)śamāśālikulattha-
&mudgapalānāmanyatame nidadhyādaṣṭarātram/

ata ūrdhvaṃ mṛdūbhūtāni madhviṣṭagandhānyuddhṛtya śoṣayet/

suśuṣkāṇāṃ &phalapippalīruddharet/

tāsāṃ ghṛtadadhimaḍhupalalavimṛditānāṃ punaḥ śuṣkāṇāṃ navaṃ kalaśaṃ
supramṛṣṭavālukamarajaskamākaṇṭhaṃ pūrayitvā svavacchannaṃ svanuguptaṃ
&śikyeṣvāsajya samyak sthāpayet//

atha cchardanīyamāturaṃ dvyaḥ tryaḥ vā snehasvedopapannaṃ śvaśchar-
dayitavyamiti grāmyānūpaudakamāṃsarasaḥkṣīra-dadhi-māṣa-tila-śākādibhiḥ samutk-
leṣitaśleṣmāṇaṃ vyūṣitaṃ jīrṇāhāraṃ pūrvāhne kṛtabalihomamaṅgalaprāyaścittaṃ
nirannamanatisnigdhaṃ yavāgvā ghṛtamātrāṃ pītavantāṃ, tāsāṃ phalapippalīnāman-
tarnakhamuṣṭiṃ yāvadvā sādhu manyeta jarjarikṛtya yaṣṭimadhukaṣāyeṇa kovidāra-
karbudāra-nīpa-vidula-bimbī-śaṇapūspī-sadāpūspī-pratyakpūspī-kaṣāyāṇāmanyatamena
vā rātrimuṣitaṃ vimṛdya pūtaṃ madhusaindhavayuktaṃ sukhoṣṇaṃ kṛtvā pūrṇaṃ śarāvaṃ
mantreṇānenābhimantrayet--- `aum brahmadakṣāśvirudrendrabhūcandrārkanīlānālāḥ/

rṣayaḥ sauśadhigrāmā bhūtasāṅghāśca pāntu te//

rasāyanamivarṣiṇāṃ devānāmamṛtaṃ yathā/

sudhevottamanāgānāṃ bhaiśajyamidamastu te/' ityevamabhimantryodaṇmukhaṃ
prāṇmukhaṃ vā++āturaṃ pāyayecchleṣmajvaragulmapratiśyāyārtāṃ viśeṣeṇa punaḥ
punarāpittāgamanāt, tena sādhu vamaṭi; hīnavegaṃ tu pippalyāmalaka-sarṣapa-
vacākalkalavaṇoṣṇodakaiḥ punaḥ punaḥ pravartayedāpittadarśanāt/

ityeṣa sarvaśchardanayogavidhiḥ//

sarveṣu tu madhusaindhavaṃ kaphavilayanacchedārthaṃ vamaṇeṣu vidadhyāt/

na coṣṇavirodho madhunaśchardanayogayuktasya, avipakvapratyāgamanād-
doṣanirharaṇācca//

phalapippalīnāṃ dvau dvau bhāgau kocidārādikaṣāyeṇa triḥsaptakṛtvāḥ srāvayet, tena
rasena tṛtīyaṃ bhāgaṃ piṣṭvā mātrāṃ harītakībhirbibhūtakairāmalairvā tulyāṃ vartayet,
tāsāmekāṃ dve vā pūrvoktānāṃ kaṣāyāṇāmanyatamasyāñjalimātreṇa vimṛdya balavacch-
leṣmaprasekagranthijvarodarāruciṣu pāyayediti samānaṃ pūrveṇa//

phalapippalīkṣīraṃ, tena vā kṣīrayavāgūmadhobhāge raktapitte hṛddāhe ca; tajjasya vā
dadhna uttaraṃ kaphaccharditamaka-&prasekeṣu; tasya vā payasaḥ śītasya santānikāñjalim
pitte prakupite uraḥkaṇṭhahṛdaye ca tanukaphopadigdhe, iti samānaṃ pūrveṇa//

phalapippalīśṛtakṣīrānnavanītamutpannaṃ phalādikalkakaṣāyasiddhaṃ kaphābhib-
hūtāgniṃ &viśuṣyaddehaṃ ca mātrayā pāyayediti samānaṃ pūrveṇa//

phalapippalīnāṃ phalādikaṣāyeṇa triḥsaptakṛtvāḥ suparibhāvītena puṣparajaḥprakāśena
cūrṇena sarasi &samjātaṃ brhatsaroruhaṃ sâyāhne+avacūrṇayet, tadrātrivyūṣitaṃ prabhāte
punaravacūrṇitamuddhṛtya haridrākṣarakṣīrayavāgūnāmanyatamaṃ saindhavaguḍaphāṇi-
tayuktamākaṇṭhaṃ pītavantamāghrāpayet sukumāramutkliṣṭapittakaphamauśadhad-
veṣiṇamiti samānaṃ pūrveṇa//

phalapippalīnāṃ &bhallātakavidhiparisrutaṃ svarasaṃ paktvā phāṇitibhūtamātan-
tulībhāvāllehayet; ātapaśuṣkaṃ vā cūrṇikṛtaṃ jīmūtakādikaṣāyeṇa pitte kaphasthānagate
pāyayediti samānaṃ pūrveṇa//

phalapippalīcūrṇāni pūrvavat &phalādīnāṃ ṣaṇṇāmanyatamakaṣāyasrutāni vartikriyāḥ
&phalādikaṣāyopasarjanāḥ peyā iti samānaṃ pūrveṇa//

&phalapippalīnāmāragvadha-vṛkṣaka-svādukaṇṭaka-pāṭhā-pāṭalā-śārṅgeṣṭā-mūrvā-
saptaparna-naktamāla-picumarda-paṭola-suṣavī-guḍūci-somavalka-dvīpikānāṃ pippalī-
pippalīmūla-hastipippalī-citraka-śrṅgaverāṇāṃ cānyatamakaṣāyeṇa siddho leha iti samānaṃ
pūrveṇa//

phalapippalīṣvelā-hareṇukā-śatapūspā-kustumburu-tagara-kuṣṭha-tvak-coraka-
marubakāguru-guggulvelavāluka-śrīveṣṭaka-paripelava-māṃsī-śaileyaka-sthaṇḍeyaka-

sarala-pārāvatapadyaśokarohiṇīnām viṃśateranyatamasya kaṣāyeṇa sādhitotkārīkā
utkārīkākalpena, modakā vā modakakalpena, yathādoṣarogabhakti prayojyā iti samānaṃ
pūrveṇa//

phalapippalīsvarasakaṣāyaparibhāvitāni tilaśālitaṇḍulapiṣṭhāni tatkaṣāyopasarjanāni
śaṣkulīkalpena vā śaṣkulyaḥ, pūpakalpena vā pūpāḥ, iti samānaṃ pūrveṇa//

etenaiva ca kalpena sumukha-surasa-kuṭheraka-kāṇḍīra-kālamālaka-parṇāsaka-kṣavaka-
phaṇījjhaka-gr̥ṇjana-kāsamarda-bhṛṅgarājānām poṭekṣuvālikā-kālaṅkataka-daṇḍairakāṇām
cānyatamasya kaṣāyeṇa kārayet//

tathā badaraśāḍava-rāga-leha-modakotkārīkā-tarpaṇa-pānaka-māṃsarasa-yūṣa-
&madyānām madanaphalānyanyatamenopasrjya yathādoṣarogabhakti dadyāt; taiḥ
sādhuvamatīti// madanaḥ karahāṭṣa rāṭhaḥ piṇḍitakaḥ phalam/
śvasanaśceti paryāyairucyate tasya kalpanā//

tatra ślokaḥ---nava yogāḥ kaṣāyeṣu, &mātrāsvaṣṭau, payoghṛte/
pañca, phāṇitacūrṇe dvau ghreye, vartikriyāsu ṣaṭ//
viṃśatirviṃsatirlehamodakotkārīkāsu ca/
śaṣkulīlūlayoścoktā yogāḥ ṣoḍaśa ṣoḍaśa//
daśānye śāḍavādyeṣu trayastriṃśadidaṃ śatam/
yogānām vidhivaddiṣṭam phalakalpe maharṣiṇā//

ityagniveśakṛte tantre carakapratīsamśkrte+apṛapte dṛḍhabalasampūrite kalpasthāne
madanakalpo nāma pratham+adhyāyāḥ//1//

7.2 dvitīyo+adhyāyāḥ/

athāto jīmūtakakalpaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyāḥ// kalpaṃ jīmūtakasyemaṃ phalapuṣpāśrayaṃ śṛṇu/

garāgarī ca veṇī ca tathā syāddevatāḍakāḥ//

jīmūtakam tridoṣaghnaṃ yathāsvauṣadhakalpitam/

prayoktavyaṃ jvaraśvāsahikkādyeṣvāmāyeṣu ca//

yathoktaguṇayuktānām deśajānām yathāvidhi/

¹⁹⁷payāḥ puṣpe+asya, nirvṛtte phale peyā payaskṛtā//

lomaśe kṣīrasaṃtānaṃ, dadhyuttaramalomaśe/

śṛte payasi dadhyamlaṃ &jātaṃ haritapāṇḍuke//

jīrṇānām ca suśuṣkāṇām nyastānām bhājane śucau/

cūrṇasya payasā śuktim vātapittārditaḥ pibet//

āsutya ca surāmaṇḍe mṛditvā prasrutaṃ pibet/

kaphaje+arocake kāse pāṇḍuroge sayakṣmaṇi//

dve cāpothyāthavā trīṇi ¹⁹⁸guḍūcyā madhukasya vā/

kovidārādīkānām vā nimbasya kuṭajasya vā//

kaṣāyeṣvāsutaṃ pūtvā tenaiva vidhinā pibet/

athavā++āragvadhādīnām saptānām pūrvavat pibet//

¹⁹⁹ekaikasya kaṣāyeṇa pittaśleṣmajvarārditaḥ/

mātrāḥ ²⁰⁰syuḥ phalavaccāṣṭāu kolamātrāstu tā matāḥ//

jīvakarṣabhakekṣūṇām śatāvaryā rasena vā/

pittaśleṣmajvare dadyādvātapittajvare+athavā//

tathā jīmūtakakṣīrāt samutpannaṃ pacedghṛtam/

phalādīnām kaṣāyeṇa śreṣṭhaṃ tadvamanaṃ matam//

tatra ślokau--- ṣaṭ kṣīre &madirāmaṇḍe eko dvādaśa cāpare/

sapta cāragvadhādīnām kaṣāye+aṣṭau ca vartīṣu//

¹⁹⁷payādīkalpitam ca' iti pā-

¹⁹⁸guḍūcyāmalakasya vā' iti pā-

¹⁹⁹ekaikaśaḥ' iti pā-

²⁰⁰vartayāḥ' iti pā-

jīvakādiṣu catvāro ghr̥taṃ caikaṃ prakīrtitam/
kalpe jīmūtakānāṃ &ca yogāstriṃśannavādhikāḥ//
ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+apṛāpte dṛḍhabalasampūrite kalpasthāne
jīmūtakakalpo nāma dvitīyo+adhyāyaḥ//2//

7.3 tṛtīyo+adhyāyaḥ/

athāta ikṣvākukalpaṃ vyākhyāsyāmaḥ//
iti ha smāha bhagavānātreyaḥ//
siddhaṃ vakṣyāmyathekṣvākukalpaṃ yeṣāṃ praśasyate/
&lambā+atha kaṭukālābūstumbī piṇḍaphalā tathā// ikṣvākuḥ phalinī caiva procyate tasya
kalpanā/
kāsaśvāsaviṣacchardijvarārte kaphakarṣite//
pratāmyati nare caiva vamanārthaṃ tadiṣyate/
apuṣpasya pravālānāṃ muṣṭiṃ prādeśasammitam//
kṣīraprasthe śṛtaṃ dadyāt pittodrikte kaphajvare/
puṣpādiṣu ca catvāraḥ kṣīre jīmūtake yathā//
yogā haritapāṇḍūnāṃ surāmaṇḍena pañcamaḥ/
phalasvarasabhāgaṃ ca triguṇakṣīrasādhitam//
uraḥstHITE kaphe dadyāt svarabhede ca pīnase/
jīrṇe madhyoddhṛte &kṣīraṃ prakṣipettadyadā dadhi//
jātaṃ syāt sakaphe kāse śvāse vamyāṃ ca tat pibet/
ajākṣīreṇa bījāni &bhāvayet pāyayeta ca//
viṣagulmodaragranthigaṇḍeṣu ślīpadeṣu ca/
mastunā vā phalānmadhyaṃ pāṇḍukuṣṭhaviṣārditaḥ//
tena takraṃ vipakvaṃ vā sakṣaudralavaṇaṃ pibet/
tumbyā phalarasaiḥ śuṣkaiḥ sapuṣpairavacūrṇitam//
chardayenmālyamāghrāya gandhasampatsukhocitaḥ/
bhakṣayet phalamadhyaṃ vā guḍena palalena ca//
ikṣvākuphalatailaṃ vā siddhaṃ vā pūrvavadghṛtaṃ/
pañcāśaddaśavṛddhāni phalādīnāṃ yathottaram//
pibedvimṛdya bījāni kaṣāyeṣvāśataṃ pṛthak/
yaṣṭyāhvakoḍīrādyaairmuṣṭimantarnakhaṃ pibet//
kaṣāyaiḥ &kovidārādyaairmātrāśca phalavat smṛtāḥ/
bilvamūlakaṣāyeṇa tumbībījāñjalim pacet//
pūtasyāsyā trayo &bhāgāścaturthaḥ phāṇitasya tu/
saghr̥to bījabhāgaśca &piṣṭānardhāmśikāmstathā//
mahājālinijīmūtakṛtavedhanavatsakān/
taṃ lehaṃ sādhyeddarvyā ghaṭṭayanmṛdunā+agninā//
yāvat syātantumattoye patitaṃ tu na śīryate/
taṃ lihanmātrayā &lehaṃ pramathyāṃ ca pibedanu//
kalpa eṣo+agnimanthādaḥ catuṣke pṛthagucyate/
śaktubhīrvā pibenmanthaṃ tumbīsvarasabhāvitaiḥ//
kaphaje+atha jvare kāse kaṇṭharogeṣvarocake/
gulme &mehe praseke ca kalkaṃ māṃsarasaiḥ pibet/
naraḥ sādhu vamatyevaṃ na ca daurbalyamaśnute//
tatra ślokaḥ---payasyaṣṭau surāmaṇḍa-mastu-takreṣu ca trayāḥ/
ghreyaṃ sapalalaṃ tailaṃ vardhamānāḥ phaleṣu ṣaṭ//
ghṛtamekaṃ kaṣāyeṣu navānye madhukādiṣu/
aṣṭau vartikriyā lehaḥ pañca &mantho rasastathā//
yogā &ikṣvākukalpe te catvāriṃśacca pañca ca/
uktā maharṣiṇā samyak prajānāṃ hitakāmyayā//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+apṛāpte dṛḍhabalasampūrite kalpasthāne
ikṣvākukalpo nāma tṛtīyo+adhyāyaḥ//3//

7.4 caturtho+adhyāyaḥ/

athāto dhāmārgavakalpaṃ vyākhyāsyāmaḥ//
iti ha smāha bhagavānātreyah// karkoṭakī &koṭhaphalā mahājālinireva ca/
dhāmārgavasya paryāyā rājakośātakī tathā//
gare gulmodare kāse vāte śleṣmāśayasthite/
kaphe ca kaṇṭhavaktrasthe kaphasaṃcayajeṣu ca//
&rogeṣveṣu prayojyaṃ syāt sthirāśca guravaśca ye/
phalaṃ puṣpaṃ pravālaṃ ca vidhinā tasya saṃharet//
pravālasvarasaṃ śuṣkaṃ kṛtvā &ca gulikāḥ pṛthak/
kovidārādibhiḥ peyāḥ kaṣāyairmadhukasya ca//
puṣpādiṣu &payoyogāścatvāraḥ pañcamī surā/
pūrvavat jīrṇaśuṣkānāmataḥ kalpaḥ pravakṣyate//
madhukasya kaṣāyeṇa bījalaṇṭhoddhṛtaṃ phalam/
saguḍaṃ vyūṣitaṃ rātriṃ kovidārādibhistathā//
dadyādgulmodarārtebhyo ye cāpyanye kaphāmayāḥ/
dadyādannena saṃyuktaṃ chardiḥdrogaśāntaye//
cūrṇairvā+apyutpalādīni bhāvitāni prabhūtaśaḥ/
rasakṣīrayavāgvāditṛpto ghrātvā vamet sukham//
cūrṇīkṛtasya vartiṃ vā kṛtvā badarasaṃmitāṃ/
vinīyāñjalimātre tu pibedgo+&aśvaśakṛdrase//
pṛṣatarṣyakuraṅgāhvagajoṣṭrāśvatarāvike/
śvadaṃṣṭrakharakhaḍgānāṃ caivaṃ peyā &śakṛdrase//
jīvakarṣabhakau vīrāmātmaguptaṃ śatāvarīm/
kākolīm śrāvaṇīm medāṃ mahāmedāṃ madhūlikām//
ekaikaśo+abhisamcūrṇya saha dhāmārgaveṇa te/
śarkarāmadhusaṃyuktā lehā hr̥ddāhakāsinām//
sukhodakānupānāḥ syuḥ pittoṣmasahite kaphe/
dhānyatumburuyūṣeṇa kalkaḥ sarvaviśāpahaḥ//
jātyāḥ saumanasāyinyā rajanyāścorakasya ca/
vṛścīrasya mahākṣudrasahāhaimavatasya ca//
bimbyāḥ punarnavāyā vā kāsamardasya vā &pṛthak/
ekaṃ dhāmārgavaṃ dve vā kṣāye parimṛdya tu//
pūtaṃ manovikāreṣu pibedvamanamuttamam/
tacchṛtakṣīrajaṃ sarpiḥ sādhitam vā phalādibhiḥ//
tatra ślokau---pallave nava catvāraḥ kṣīra ekaḥ surāsave/
kaṣāye viṃśatiḥ kalke daśa dvau ca śakṛdrase//
anna ekastathā ghreye daśa lehāstathā ghr̥tam/
kalpe dhāmārgavasyoktāḥ ṣaṣṭīryogā maharṣiṇā//
ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+apṛāpte dṛḍhabalasampūrite kalpasthāne
dhāmārgavakalpo nāma caturtho+adhyāyaḥ//4//

7.5 pañcamo+adhyāyaḥ/

athāto vatsakakalpaṃ vyākhyāsyāmaḥ//
iti ha smāha bhagavānātreyah// atha vatsakanāmāni bhedaṃ strīpūṃsayostathā/
kalpaṃ cāśya &pravakṣyāmi vistareṇa yathātatham//
vatsakaḥ kuṭajāḥ śakro vṛkṣako girimallikā/
bījānīndrayavāstasya tathocyante kaliṅgakāḥ//
br̥hatphalaḥ &śvetapuṣpaḥ snigdhapatraḥ pumān bhavet/

śyāmā cāruṇapūṣpā strī &phalavṛntaistathā+aṇubhiḥ//
 raktapittakaphaghnastu sukumāreṣvanatyayaḥ/
 hṛdrogajvaravātāsr̥g̥vīsar̥pādiṣu śasyate//
 kāle phalāni sam̐gr̥hya tayoh̐ śuṣkāni &nikṣipet/
 teṣāmantarnakhaṃ muṣṭiṃ jarjarīkr̥tya &bhāvayet//
 madhukasya kaṣāyeṇa kovidārādibhistathā/
 niśi sthitaṃ vim̐rdyaitallavaṇakṣaudrasaṃyutam//
 pibettadvamanam̐ śreṣṭhaṃ pittaśleṣmanibarhaṇam/
 aṣṭāhaṃ payasā++ārkeṇa teṣāṃ cūrṇāni bhāvayet//
 &jīvākasya kaṣāyeṇa tataḥ pāṇitalaṃ pibet/
 phalajīmūtakekṣvākujīvantīnāṃ pṛthak tathā//
 sarṣapāṇāṃ madhūkānāṃ lavaṇasyāthavā+ambunā/
 kṛṣareṇāthavā yuktaṃ vidadhyādvamanam̐ bhiṣak//

tatra ślokaḥ---kaṣāyairnava cūrṇaiśca pañcoktāḥ salilaistrayaḥ/
 ekaśca kṛṣarāyāṃ syādyogāste+aṣṭādaśa &smṛtāḥ//

ityagniveśakṛte tantre carakapratīsaṃskṛte+apṛāpte dṛḍhabalasampūrite kalpasthāne vat-
 sakakalpo nāma pañcamo+adhyāyaḥ//5//

7.6 ṣaṣṭho+adhyāyaḥ/

athātaḥ kṛtavedhanakalpaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyāḥ// kṛtavedhananāmāni kalpaṃ cāsyā nibodhata/

kṣveḍaḥ koṣātakī &coktaṃ mṛdaṅgaphalameva ca//
 atyarthakatuḥkṣṇoṣṇam̐ gāḍheṣviṣṭam̐ gadeṣu ca//
 kuṣṭhapāṇḍvāmayaplihaśophagulmagarādiṣu//
 kṣīrādi &kusumādīnāṃ surā caiteṣu pūrvavat/
 suśuṣkānāṃ tu &jīrṇānāmekaṃ dve vā yathābalaṃ//
 kaṣāyairmadhūkādīnāṃ navabhiḥ phalavat pibet/
 kvāthayitvā &phalaṃ tasya pūtvā lehaṃ nidhāpayet//
 kṛtavedhanakalkāṃśaṃ &phalādyardhāṃśasaṃyutam/
 pṛthak cāragvadhādīnāṃ trayodaśabhirāsutam//
 &śālmalīmūlacūrṇānāṃ picchābhirdaśanbhistathā/
 &vartikriyāḥ ṣaṭ phalavat, phalādīnāṃ ghṛtaṃ tathā//
 koṣātakāni pañcāśat kovidārārase pacet/
 taṃ kaṣāyaṃ phalādīnāṃ kalkairlehaṃ punaḥ pacet//
 kṣveḍasya tatra bhāgaḥ syāccheṣāṇyardhāṃśikāni tu/
 kaṣāyaiḥ &kovidārādyairevaṃ tat kalpayet pṛthak//
 kaṣāyeṣu phalādīnāmānūpaṃ piśitaṃ pṛthak/
 koṣātakāya samaṃ paktvā rasaṃ salavaṇam̐ pibet//
 phalādipippalitulyaṃ tadvat kṣveḍarasaṃ pibet/
 kṣveḍam̐ &kāśī pibet siddhaṃ mīśramikṣurasena ca//
 tatra ślokau---

kṣīre dvau dvau surā caikā kvāthā dvāviṃśatistathā/
 daśa picchā ghṛtaṃ caikaṃ ṣaṭ ca vartikriyāḥ śubhāḥ//
 lehe+aṣṭau sapta mām̐se ca yoga iṅsurase+aparaḥ/
 kṛtavedhanakalpe+asmin ṣaṣṭiriyogāḥ prakīrtitāḥ//

ityagniveśakṛte tantre carakapratīsaṃskṛte+apṛāpte dṛḍhabalasampūrite kalpasthāne kṛ-
 tavedhanakalpo nāma ṣaṣṭho+adhyāyaḥ//6//

7.7 saptamo+adhyāyaḥ/

athātaḥ śyāmātrivṛtkalpaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ // virecane trivṛnmūlaṃ &śreṣṭhamāhurmanīṣiṇaḥ //
 tasyāḥ samjñā guṇāḥ karma bhedaḥ kalpaśca vakṣyate //
 tribhaṇḍī trivṛtā &caiva śyāmā kūṭaraṇā tathā /
 sarvānubhūtiḥ &suvahā śabdaiḥ paryāyavācakaiḥ //
 kaṣāyā madhurā rūkṣā vipāke kaṭukā ca sā /
 kaphapittaprasāmanī raukṣyāccānilakopani //
 sedānīmauśadhairiyuktā vātapittakaphāpahaiḥ /
 &kalpavaiśeṣyamāsādyā sarvarogaharā bhavet //
 mūlaṃ tu dvividhaṃ tasyāḥ śyāmaṃ cāruṇameva ca /
 &tayormukhyataraṃ viddhi mūlaṃ yadaruṇaprabham //
 sukumāre śīśau vṛddhe mṛdukoṣṭhe ca &tacchubham /
 mohayedāśukāritvācchyāmā kṣiṇvīta &mūrcchayet //
 taikṣṇyāt karṣati hṛtkaṇṭhamāśu doṣaṃ haratyapi /
 śasyate bahudoṣāṇāṃ krūrakoṣṭhāśca ye narāḥ //
 guṇavatyām tayorbhūmau jātaṃ mūlaṃ samuddharet /
 upoṣya prayataḥ śukle śuklavāsāḥ samāhitaḥ //
 gambhīrānugataṃ ślakṣṇamatiryagvisṛtaṃ ca yat /
 &tadvipātyoddharedgarbhaṃ tvacaṃ śuṣkāṃ nidhāpayet //
 snigdhasvinno virecyastu &peyāmātroṣitaḥ sukham /
 akṣamātraṃ tayoh piṇḍaṃ vinīyāmlena nā pibet //
 go+avyajāmahīṣīmūtrasauvīrakatuṣodakaiḥ /
 prasannayā triphalayā śṛtayā ca pṛthak pibet //
 ekaikaṃ saindhavādīnāṃ dvādaśānāṃ sanāgaram /
 &trivṛddvigūṇasaṃyuktaṃ cūrṇamuṣṇāmbunā pibet //
 pippalī pippalīmūlaṃ maricaṃ gajapippalī /
 saralaḥ kilimaṃ hiṅgu bhārgī tejovatī tathā //
 mustaṃ haimavatī pathyā citrako rajanī vacā /
 svarṇakṣīryajamodā ca śṛṅgaverāṃ ca taiḥ pṛthak //
 ekaikārdhāṃśasaṃyuktaṃ pibedgomūtrasaṃyutam /
 madhukārdhāṃśasaṃyuktaṃ śarkarāmbuyutaṃ pibet //
 jīvakarṣabhakau medāṃ śrāvaṇīm karkaṭāhvayām /
 mudgamāśakhyaparṇyau ca mahatīm śrāvaṇīm tathā //
 kākolīm &kṣīrakākolīmindrām chinnaṛuhām tathā /
 kṣīraśuklāṃ payasyām ca yaṣṭyāhvaṃ vidhinā pibet //
 vātapittahitānyetānyanyāni tu kaphānile /
 kṣīramāṃsekṣukāśmaryadrākṣāpīlurasaiḥ pṛthak //
 sarpiṣā vā tayoścūrṇamabhayārdhāṃśikaṃ pibet /
 lihyādvā madhusarpirbhyām saṃyuktaṃ sasitopalam //
 ajagandhā tugākṣīrī vidārī śarkarā trivṛt /
 cūrṇitaṃ kṣaudrasarpirbhyām līdhvā sādhu viricyate //
 sannipātajvarastambhadāhatṛṣṇārdito naraḥ /
 śyāmātrivṛtkaṣāyeṇa kalkena ca saśarkaram //
 sādhyedvidhivallehaṃ lihyāt pāṇitalaṃ tataḥ /
 sakṣaudrām śarkarām paktvā kuryānmṛdbhājane nave //
 &kṣīpecchīte trivṛccūrṇaṃ tvakpatramaricaiḥ saha /
 &mātrayā lehayedetadīśvarāṇāṃ virecanam //
 &kuḍavāṃśān rasānikṣudrākṣāpīluparūṣakāt /
 sitopalāpalaṃ kṣaudrāt kuḍavārdhaṃ ca sādhayet //
 taṃ lehaṃ yojayecchītaṃ trivṛccūrṇena śāstravit /
 &etadutsannapittānāmīśvarāṇāṃ virecanam //
 śarkarāmodakān vartīrgulikāmāṃsapūpakān /

anena vidhinā kuryāt paittikānām virecanam//
 pippalīm nāgarām kṣāram śyāmām trivṛtayā saha/
 lehayenmadhunā sārdham &śleṣmalānām virecanam//
 mātuluṅgābhayādhātṛīśrīparṇīkoladāḍimāt/
 subhṛṣṭān svarasāmstaile sādhayettatra cāvapet//
 sahakārāt kapitthācca madhyamamlam ca yat phalam/
 pūrvavadbahalībhūte trivṛccūrṇam samāvapet//
 tvakpatrakeśarailānām cūrṇam madhu ca mātrayā/
 leho+ayaṃ kaphapūrṇānāmīśvarānām virecanam//
 pānakāni rasān yūṣānmodakān rāgaśāḍavān/
 anena vidhinā kuryādvirekārtham kaphādhike//
 bhṛṅgailābhyaṃ samā nīlī taistrivṛttaiśca śarkarā/
 cūrṇam phalarasakṣaudraśaktubhistarpaṇam pibet//
 vātapittakaphoththeṣu rogeṣvalpāneṣu ca/
 nareṣu sukumāreṣu nirapāyaṃ virecanam//
 śarkarātriphalāśyāmātrivṛtpippalīmākṣikaiḥ/
 modakaḥ sannipātordhvaraktapittajvarāpahaḥ//
 trivṛccchānā matāstisrastisraśca triphalātvacaḥ/
 viḍaṅgapippalikṣāraśānāstisraśca cūrṇitāḥ//
 lihyāt sarpirmadhubhyaṃ ca modakam vā guḍena tu/
 &bhakṣayenniṣparīhārametacchodhanamuttamam//
 gulmaṃ plīhodaram &śvāsam halīmakamarocakam/
 kaphavātakṛtāmścānyān vyādhīnetadvyapohati//
 viḍaṅgapippalīmūlatriphalādhānyacitrakān/
 maricendrayavājāpippalīhastipippalīḥ//
 lavaṇānyajamodam ca cūrṇitam kārṣikam pṛthak/
 tilatālatrivṛccūrṇabhāgau cāṣṭapalonmitau//
 dhātṛiphalarasaprasthāmstrīn guḍārdhatulām tathā/
 paktvā mṛdvagninā khādedbadarodumbaropamān//
 guḍān kṛtvā na cātra syādvihārāhārayantraṇā/
 mandāgnitvaṃ jvaram mūrcchām mūtrakṛcchramarocakam//
 asvapnam gātraśūlam ca kāsam śvāsam bhramam kṣayam/
 kuṣṭhārśāhkāmālamehagulmodarabhagandarān//
 grahaṇīpāṇḍurogāmśca hanyuḥ puṃsavanāśca te/
 kalyāṇakā iti khyātāḥ sarveṣvṛtuṣu yaugikāḥ//
 iti kalyāṇakaguḍaḥ/
 &vyoṣatvakpatramustailāviḍaṅgāmālakābhayāḥ/
 samabhāgā bhiṣagdadyāddviguṇam ca mukūlakam//
 trivṛto+aṣṭaguṇam bhāgam śarkarāyāśca ṣaḍguṇam/
 cūrṇitam guḍikāḥ kṛtvā kṣaudreṇa palasaṃmitāḥ//
 bhakṣayet kalyamutthāya śītam cānu pibejjalam/
 mūtrakṛcchre jvare vamyām kāse śvāse bhrame kṣaye//
 tāpe pāṇḍvāmāye+alpe+agnau śastā niryāntraṇāśinaḥ/
 yogāḥ sarvaviṣāṇām ca mataḥ &śreṣṭho virecane//
 mūtrajānām ca rogānām vidhijñēnāvācāritāḥ/
 pathyādhātṛyurubūkānām prasṛtau dvau trivṛtpalam//
 daśa tāmmodakān kuryādīśvarānām virecanam/
 trivṛddhaimavati śyāmā nīlinī hastipippalī//
 samūlā pippalī mustamajamodā durālabhā/
 kārṣikam nāgarapalam guḍasya palaviṃśatim//
 cūrṇitam modakān kuryādudumbaraphalopamān/

hiṅgusauvarcalavyoṣayavānībīḍajīrakaiḥ//
 vacājagandhātriphalācavyacitrakadhānyakaiḥ/
 modakān veṣṭayeccūrṇaistān satumburudāḍimaiḥ//
 trikavaṅkṣaṇahrdbastikoṣṭhārśaḥplīhaśūlinām/
 hikkākāsāruciśvāsakaphodāvartinām &śubhāḥ//
 trivṛtām kauṭajam bījam pippalīm viśvabheṣajam/
 &kṣaudradrākṣārasopetaṁ varṣāsvetadvirecanam//
 trivṛddurālabhāmustaśarkarodīcyacandanam/
 drākṣāmbunā sayasṭyāhvasātalam jaladātyaye//
 trivṛtām citrakam pāṭhāmajājīm saralam vacām/
 svarṇakṣīrīm ca hemante piṣṭvā tūṣṇāmbunā pibet//
 śarkarā trivṛtā tulyā grīṣmakāle virecanam/
 trivṛttrāyantihapuṣāḥ sātalam &kaṭurohiṇīm//
 svarṇakṣīrīm ca saṁcūrṇya gomūtre bhāvayettryaham/
 eṣa sarvartuko yogaḥ snigdhānām maladoṣahr̥t//
 trivṛcchyāmā durālabhā vatsakam hastipippalī/
 nīlinī triphalā mustam kaṭukā ca sucūrṇitam//
 sarpirmāṁsarasoṣṇāmbuyuktam pāṇitalam tataḥ/
 pibet &sukhatamam hyetadrūkṣāṇāmapi śasyate//
 tryūṣaṇam triphalā hiṅgu kārṣikam trivṛtāpalam/
 sauvarcalārdhakarṣām ca pālārdham cāmlavetasāt//
 taccūrṇam śarkarātulyam madyenāmlena vā pibet/
 gulmapārṇvārtinutsiddham jīrṇe cādyādrasaudanam//
 trivṛtām triphalām dantīm saptalām vyoṣasaindhavam/
 kṛtvā cūrṇam tu saptāham bhāvyaṁmalakīrase//
 tadyojyam tarpaṇe yūṣe piṣṭe rāgayuktiṣu/
 tulyāmlam trighṛtākalkasiddham gulmaharam ghṛtam//
 śyāmātrivṛtayormūlam pacedāmalakaiḥ saha/
 jale tena &kaṣāyeṇa pakṭvā sarpiḥ pibennarah//
 śyāmātrivṛtkaṣāyeṇa siddham sarpiḥ pibettathā/
 sādhitam vā payastābhyām sukham tena viricyate//
 trivṛṇmuṣṭīmstu sanakhānaṣṭau drōṇe+ambhasaḥ &pacet/
 pādaśeṣam kaṣāyam tam pūtam guḍatulāyutam//
 snigdhe sthāpyam ghaṭe kṣaudrapippalīphalacitrakaiḥ/
 pralipte &madhunā māsam jātam tanmātrayā pibet//
 grahaṇīpāṇḍurogaghnām gulmaśvayathunāśanam/
 surām vā &trivṛtāyogakiṇvām tatkvāthasaṁyutām//
 yavaiḥ śyāmātrivṛtkvāthasvinnaiḥ kulmāśamambhasā/
 āsutam ṣaḍaham palle jātam sauvīrakam pibet//
 bhr̥ṣṭān vā &satuṣāṇchuddhān yavāṁstaccūrṇasaṁyutān/
 āsutānambhasā tadvat pibejjātam tuṣodakam//
 tathā madanakalpoktān ṣaḍavādīn pṛthagdaśa/
 trivṛccūrṇena saṁyujya virekārtham prayojayet//
 bhavataścātra---
 tvakkeśarāmṛatakadāḍimailāsītopalāmākṣikamātuluṅgaiḥ/
 madyaistathā+amlaiśca manonukūlairyuktāni deyaṇi virecanāni//
 śītāmbunā pītavataśca tasya siñcenmukham chardivighātaheṭoḥ/
 hr̥dyāṁśca mṛṭpuṣpaphalapravālānamlam ca dadyādūpajighraṇārtham//
 tatra ślokaḥ---
 eko+amlādibhiraṣṭau ca daśa dvau saindhavādibhiḥ/
 mūtre+aṣṭādaśa &yasṭyām dvau jīvakāḍau caturdaśa//

kṣīrādaḥ sapta lehe+aṣṭau catvāraḥ sitayā+api ca/
 pānakādiṣu pañcaiva ṣaḍṛtau pañca modakāḥ//
 catvāraśca ghr̥te kṣīre dvau cūrṇe tarpaṇe tathā/
 dvau madye kāñjike dvau ca daśānye ṣaḍavādiṣu//
 śyāmāyāstrivṛtāyāśca kalpe+asmin samudāhṛtam/
 śataṃ daśottaraṃ siddhaṃ yogānāṃ paramarṣiṇā//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+aprāpte dṛḍhabalasampūrite kalpasthāne
 śyāmātrivṛtkalpo nāma saptamo+adhyāyaḥ//7//

7.8 aṣṭamo+adhyāyaḥ/

athātāścaturaṅgulakalpaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah// āragvadho rājavṛkṣaḥ śampākaścaturaṅgulaḥ/
 pragrahaḥ kṛtamālaśca karṇikāro+avaghātakāḥ//
 jvarahṛdrogavātāsrgudāvartādirogīṣu/
 rājavṛkṣo+adhikaṃ pathyo mṛdurmadhuraśītalāḥ//
 bāle vṛddhe kṣate kṣīṇe sukumāre ca mānave/
 &yoyjo mṛdvanapāyitvādvīṇeśāccaturaṅgulaḥ//
 &phlakāle phalaṃ tasya grāhyaṃ pariṇataṃ ca yat/
 teṣāṃ guṇavatāṃ &bhāraṃ sikatāsu nidhāpayet//
 saptarātrāt samuddhṛtya śoṣayedātape bhiṣak/
 tato majjānamuddhṛtya śucau bhāṇḍe nidhāpayet//
 drākṣārasayutaṃ dadyāddāhodāvartapīḍite/
 caturvarṣamukhe bāle yāvaddvādaśavārṣike//
 caturaṅgulamajjñastu prasṛtaṃ vā+athavā+añjalim/
 surāmaṇḍena saṃyuktamathavā kolasīdhunā//
 dadhimaṇḍena vā &yuktaṃ rasenāmalakasya vā/
 kṛtvā śītakaṣāyaṃ &taṃ pibet sauvīrakeṇa vā//
 &trivṛto vā kaṣāyeṇa majjñāḥ kalkaṃ tathā pibet/
 tathā bilvakaṣāyeṇa lavaṇakṣaudrasaṃyutaṃ//
 kaṣāyeṇāthavā tasya trivṛccūrṇaṃ guḍānviṭam/
 sādhyatvā śanairlehaṃ lehayenmātrayā naram//
 caturaṅgulasiddhādvā kṣīrādyadudiyādghṛtam/
 majjñāḥ kalkena dhātṛiṇāṃ rase tatsādhitaṃ pibet//
 tadeva daśamūlasya kulatthānāṃ yavasya ca/
 kaṣāye sādhitāṃ sarpiḥ kalkaiḥ śyāmātibhiḥ pibet//
 dantīkvāthe+añjalim majjñāḥ śampākasya guḍasya ca/
 dattvā māsārdhamāsasthamariṣṭaṃ &pāpayeta ca//
 yasya yat &pānamannaṃ ca hṛdyaṃ svādvatha vā kaṭu/
 lavaṇaṃ vā bhavetena yuktaṃ dadyādvirecanaṃ//
 tatra ślokāḥ---

drākṣārāse surāsīdhvordadhni cāmalakīrase/
 sauvīrake kaṣāye ca trivṛto &bilvakasya ca//
 lehe+ariṣṭe ghr̥te dve ca yogā dvādaśa kīrtitāḥ/
 caturaṅgulakalpe+asmin sukumārāḥ sukhodayāḥ//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+aprāpte dṛḍhabalasampūrite kalpasthāne cat-
 uraṅgulakalpo nāmāṣṭamo+adhyāyaḥ//8//

7.9 navamo+adhyāyaḥ/

athātastilvakakalpaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah// tilvakastu mato lodhro bṛhatpatrastirīṭakāḥ/
 tasya mūlatvacam śuṣkāmantarvalkalavarjitāṃ//

cūrṇayettu tridhā kṛtvā dvau bhāgau ścotayettataḥ/
 lodhrasyaiva kaṣāyeṇa tṛtīyaṃ tena bhāvayet//
 bhāgaṃ taṃ daśamūlasya &punaḥ kvāthena bhāvayet/
 śuṣkaṃ cūrṇa punaḥ kṛtvā &tata ūrdhvaṃ prayojayet//
 &dadhitakrasurāmaṇḍamūtrairbadarasīdhunā/
 rasenāmalakānāṃ vā tataḥ pāṇitalaṃ pibet//
 meṣaśṛṅgyabhayākṛṣṇācitrakaiḥ salile śṛte/
 marujān sunuyāttacca jātāṃ sauvīraḥ yadā//
 bhavedajjalina tasya loghrakalkaṃ pibet sadā/
 surāṃ lodhrakaṣāyeṇa jātāṃ pakṣasthitāṃ pibet//
 dantīcitrayordrone salilasyādhakaṃ pṛthak/
 samutkvāthya guḍasyaikāṃ tulāṃ lodhrasya cāñjalim//
 āvapettat paraṃ &pakṣānmadyapānāṃ virecanam/
 &kampillakakaṣāyeṇa daśakṛtvā subhāvitāṃ//
 mātrāṃ kampillakasyaiva kaṣāyeṇa punaḥ pibet/
 caturaṅgulakalpena leho+anyaḥ kārya eva ca//
 triphalāyāḥ kaṣāyeṇa sasarpirmadhuphāṇitaḥ/
 lodhracūrṇayutaḥ siddho lehaḥ &śreṣṭho virecane//
 tilvakasya kaṣāyeṇa kalkena ca saśarkaraḥ/
 saghṛtaḥ sādhitō lehaḥ sa ca &śreṣṭho virecane//
 aṣṭāṣṭau trivṛtādīnāṃ muṣṭīmstu sanakhān pṛthak/
 drone+apāṃ sādhyet pādaśeṣe prasthaṃ ghṛtāt pacet//
 piṣṭaistaireva bilvāṃśaiḥ samūtralavaṇairatha/
 tato mātrāṃ pibet kālē śreṣṭhametadvirecanam//
 lodhrakalkena mūtrāmlalavaṇaiśca pacedghṛtam/
 caturaṅgulakalpena sarpiṣi dve ca sādhyet//
 tatra śloka---

pañca dadhyādibhistvekā surā sauvīrakeṇa ca/
 eko+ariṣṭastathā yoga ekaḥ kampillakena ca//
 lehāstrayo ghṛtenāpi catvāraḥ saṃprakīrtitaḥ/
 yogāste lodhramūlānāṃ kalpe ṣoḍaśa darśitaḥ//

ityagniveśakṛte tantre carakapṛatisaṃskṛte+apṛāpte dṛḍhabalasampūrite kalpasthāne
 tilvakakalpo nāma navamo+adhyāyaḥ//9//

7.10 daśamo+adhyāyaḥ/

athātaḥ sudhākalpaṃ vyākhyāsyāmaḥ/

iti ha smāha bhagavānātreyāḥ// virecanānāṃ sarveṣāṃ sudhā tīkṣṇatamā matā/
 saṅghātaṃ hi bhinattyāśu doṣānāṃ kaṣṭavibhramā//
 tasmānnaiśa mṛdau koṣṭhe prayoktavyā kadācana/
 na doṣanicaye cālpe sati &mārgaparikrame//
 pāṇḍurogodare gulme kuṣṭhe dūṣiṣārdite/
 śvayathau madhumehe ca doṣavibhrāntacetasi//
 rogairevaṃvidhairgrastaṃ jñātvā saprāṇamāturam/
 prayojayenmahāvṛkṣaṃ samyak sa hyavacāritaḥ//
 sadyo &harati doṣānāṃ mahāntamapi saṃcayam/
 dvividhaḥ sa mato+alpaiśca bahubhiścaiva kaṇṭakaiḥ//
 sutīkṣṇaiḥ kaṇṭakairalpaiḥ pravaro bahukaṇṭakaḥ/
 sa nāmnā snugguḍā nandā sudhā nistṛiṃśapatrakāḥ//
 &tau vipāṭyāharet kṣīraṃ śastreṇa matimān bhiṣak/
 dvivarṣaṃ vā trivarṣaṃ vā śiśirānte viśeṣataḥ//
 bilvādīnāṃ bṛhatyā vā kaṇṭakāryāstathaikaśaḥ/

kaṣāyeṇa samāṁśaṁ taṁ kṛtvā+aṅgāreṣu śoṣayet//
 &tataḥ kolasaṁ mātrāṁ pibet sauvīrakeṇa vā/
 tuṣodakena kolānāṁ rasenaṁmalakasya vā//
 surayā dadhimaṇḍena mātuluṅgarasena vā/
 sātalāṁ kāñcanaḥsīrīm śyāmāḍini &kaṭutrikam//
 yathopapatti saptāhaṁ sudhākṣīreṇa bhāvayet/
 kolamātrāṁ ghṛtenātaḥ pibenmāṁsarasena vā//
 tryūṣaṇaṁ triphalāṁ dantīm citrakam trivṛtām tathā/
 snukṣīrabhāvitam samyagvidadhyādguḍapānakam//
 trivṛtāragvadham dantīm śaṅkhinīm saptalāṁ samam/
 gomūtre rajanīm &kṛtvā śoṣayedātape tataḥ//
 saptāhaṁ bhāvayitvaivaṁ snukṣīreṇāparam punaḥ/
 saptāhaṁ bhāvayecchuṣkam tatastenāpi bhāvitam//
 gandhamālyam &tadāghrāya prāvṛtya paṭameva ca/
 sukhamāśu viricyante mṛdukoṣṭhā narādhipāḥ//
 śyāmātrivṛtkaṣāyeṇa snukṣīraghṛtaphāṇitaiḥ/
 leham &paktvā virekārtham lehayenmātrayā naram//
 pāyayettu sudhākṣīram yūṣairmāṁsarasaighṛtaiḥ/
 bhāvitāñchuṣkamatsyān vā māṁsam vā bhakṣayennaraḥ//
 kṣīreṇāmalakaiḥ sarpiścaturaṅgulavat pacet/
 surām vā kārayet kṣīre ghṛtam vā pūrvavat pacet//
 tatra śloka---
 sauvīrakādibhiḥ sapta sarpiśā ca rasena ca/
 pānakam ghreyalehau ca yogā yūṣādibhistrayaḥ//
 dvau śuṣkamatsyamāṁsābhyām suraikā dve ca sarpiḥ/
 mahāvṛkṣasya yogāste viṁśatiḥ samudāhṛtāḥ//
 ityagniveśakṛte tantre carakapṛatisaṁskṛte+apṛapte dṛḍhabalasampūrite kalpasthāne sud-
 hākalpo nāma daśamo+adhyāyaḥ//10//

7.11 ekādaśo+adhyāyaḥ/

athātaḥ saptalāśaṅkhinīkalpaṁ vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhagavānātreyah// saptalā carmasāhvā ca bahuphenarasā ca sā/
 śaṅkhinī tiktalā &caiva yavatiktā+akṣi(kṣa)pīḍakaḥ//
 te gulmarahṛdrogakuṣṭhaśophodarādiṣu/
 vikāsitikṣṇarūḥsatvādyojye śleṣmādhikeṣu tu//
 nātīśuṣkam phalam grāhyam śaṅkhinyā nistūṣikṛtam/
 saptalāyāśca mūlāni ghṛtvā bhājane kṣipet//
 akṣamātram tayoh piṇḍam prasannālavaṇāyutam/
 hṛdroge &kaphavātotthe gulme caiva prayojayet//
 priyālapīlukarkandhukolāmṛatakadāḍimaiḥ/
 drākṣāpanasakharjūrabadarāmlaparūṣakaiḥ//
 maireye dadhimaṇḍe+amle sauvīrakatuṣodake/
 sīdhau cāpyeṣa kalpaḥ syāt sukham śīghravirecanaḥ//
 tailam vidārigandhādyaiḥ payasi kvathite pacet/
 saptalāśaṅkhinīkalke trivṛcchyāmārdhamāgike//
 dadhimaṇḍena sannīya siddham tat pāyayeta ca/
 śaṅkhinīcūrṇabhāgau dvau &tilacūrṇasya cāparaḥ//
 haritakikaṣāyeṇa tailam tatpīḍitam pibet/
 atasīsarṣapairāṇḍakarañjeṣveṣa saṁvidhiḥ//
 śaṅkhinīsaptalāsiddhāt kṣīrādyadudiyādghṛtam/
 kalkabhāge tayoreva trivṛcchyāmārdhasaṁyute//

kṣīreṇāloḍya &sāmpakvaṃ pibettacca virecanam/
 dantīdravantyoḥ kalpo+ayamajaśṛṅgyajagandhayoḥ//
 kṣīriṇyā &nīlikāyāśca tathaiva ca karañjayoḥ/
 masūravidalāyāśca pratyakparṇyāstathaiva ca//
 dvivargārdhāmśakalkena tadvat sādhyam ghṛtaṃ punaḥ/
 śaṅkhinīsaptalādhātṛikaśāye &sādhayedghṛtam//
 trivṛtkalpena sarpiśca trayo lehāśca &lodhravat/
 surākampillayoryogaḥ kāryo lodhravadeva ca//
 dantīdravantyoḥ kalpena sauvīrakatuṣodake/
 ajagandhāśṛṅgyośca &tadvat syātām virecane//
 tatra śloka---

kaśāyā daśa ṣaṭ taile+aṣṭau ca sarpiṣi/
 pañca madye trayo lehā yogaḥ kampillake tathā//
 saptalāśaṅkhinībhyām te triṃśaduktā navādhikāḥ/
 yogāḥ siddhāḥ samastābhyāmekāśo+api ca te hitāḥ//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+apṛāpte dṛḍhabalasāmpūrite kalpasthāne sap-
 talāśaṅkhinīkalpo nāmaikādaśo+adhyāyaḥ//11//

7.12 dvādaśo+adhyāyaḥ/

athāto dantīdravantīkalpaṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyāḥ// dantyudumbaraparṇī syānnikumbho+atha mukūlakaḥ/
 dravantī nāmataścitrā nyagrodhī mūṣikāhvayā//
 (tathā mūṣikaparṇī cāpyupacitrā ca śambarī/
 pratyakśreṇī sutaśreṇī dantī ra(ca)ṇḍā ca &kīrtitā//)
 tayormūlāni saṃgrhya sthirāṇi bahalāni ca/
 hastidantaprakārāṇi śyāvātāmrāṇi buddhimān//
 pippalīmadhuliptāni svedayenmṛtkuśāntare/
 &śoṣāyēdatape+agnyarkau hato hyeṣāṃ vikāśitām//
 tīkṣṇoṣṇānyāśukārīṇi vikāśīni gurūṇi ca/
 vilāyayanti doṣau dvau mārutaṃ kopayanti ca//
 dadhitakrasurāmaṇḍaiḥ piṇḍamaḥsasamaṃ tayoḥ/
 priyālakolabadarapīluśīdhubhireva ca//
 pibedgulmodarī &doṣairabhikhinnaśca yo naraḥ/
 gomṛgājarasaiḥ pāṇḍuḥ kṛmikoṣṭhī bhagandarī//
 tayoḥ kalke kaśāye ca daśamūlasāyute/
 &kakṣyālajīvisarpeṣu dāhe ca vipacedghṛtam//
 tailaṃ mehe ca gulme ca sodāvarte kaphānile/
 catuḥsnehaṃ śakṛcchukravātasāṅgānilārtiṣu//
 rase dantyaśṛṅgyośca guḍakṣaudraghṛtānviṭaḥ/
 lehaḥ siddho virekārthe &dāhasaṃtāpamehanut//
 vātatarṣe jvare paitte syāt sa evājagandhayā/
 dantīdravantyormūlāni pacedāmalakīrase//
 triṃstu tasya kaśāyasya bhāgau dvau phāṇitasya ca/
 tapte sarpiṣi taile vā bharjayettatra cāvapet//
 kalkaṃ dantīdravantyośca śyāmādīnāṃ ca bhāgaśaḥ/
 tatsiddhaṃ prāśayellehaṃ sukhaṃ tena viricyate//
 rase ca daśamūlasya tathā baibhītake rase/
 haritakīrase caiva lehānevaṃ pacet &pṛthak//
 tayorbilvasamaṃ cūrṇaṃ tadraseneva bhāvitam/
 asṛṣṭe viśi vātotthe gulme cāmlayutaṃ śubham//
 pāṭayitveḥśukāṇḍaṃ vā kalkenālipyā cāntarā/

svedayitvā &tataḥ khādet sukhaṁ tena viricyate//
 mūlaṁ dantīdravantośca saha mudgairvipācayet/
 &lāvavartīrakādyaiśca te rasāḥ syurvirecane//
 tayorvā+api kaṣāyeṇa yavāgūṁ jāṅgalaṁ rasam/
 &māṣayūṣaṁ ca saṁskṛtya dadyāttaiśca viricyate//
 tatkaṣāyātrayo bhāgā dvau sitāyāstathaiva ca/
 eko godhūmacūrṇānāṁ &kāryā cotkārīkā śubhā//
 modako vā+asya &kalpena kāryastacca virecanam/
 tayoścāpi kaṣāyeṇa madyānyasyopakalpayet//
 dantīkvāthena &cāloḍya dantītailena sādhitān/
 guḍalāvaṇīkān bhakṣyān vividhān bhakṣayennaraḥ//
 dantīm dravantīm maricaṁ yavānīmupakuñcikām/
 nāgaram hemadugdhām ca citrakam ceti cūrṇitam//
 saptaḥam bhāvayenmūtre gavām pāṇitalaṁ tataḥ/
 pibedghṛtena &jīṇe tu viriktaścāpi tarpaṇam//
 sarvarogaharam mukhyaṁ sarveṣvṛtuṣu yaugikam/
 cūrṇam tadanapāyitvādbālavṛddheṣu pūjitam//
 durbhaktājīrṇapārśvārtigulmaplīhodareṣu ca/
 gaṇḍamālāsu &vāte ca pāṇḍuroge ca śasyate//
 palam citrakadantyośca harītakyaśca viṁśatiḥ/
 trivṛtpippalikarṣau dvau guḍasyāṣṭapalena tat//
 viniya modakān kuryāddaśaikaṁ bhakṣayettataḥ/
 uṣṇāmbu ca &pibecānu daśame daśame+ahni ca//
 ete niṣparihārāḥ syuḥ sarvaroganibarhaṇāḥ/
 grahaṇīpāṇḍurogārśaḥkaṇḍūkoṭhānilāpahāḥ//
 dantīdvipalaniryūho &drākṣārdhaprasthasādhitaḥ/
 virecanam pittakāse pāṇḍuroge ca śasyate//
 dantīkalkam samaguḍam śītavāriyutam pibet/
 virecanam &mukhyatamam kāmālāharamuttamam//
 śyāmānantīrase gaḍaḥ pippalīphalacitrakaiḥ/
 lipte+ariṣṭo+anilaśleṣmaplīhapāṇḍūdarāpahāḥ//
 tathā dantīdravantyośca kaṣāye sājagandhayoḥ/
 gaḍaḥ kāryo++ājaśṛṅgyā vā &sa vai sukhavirecanaḥ//
 taccūrṇakvāthamāśāmbukiṇvatoyasamudbhavā/
 madirā kaphagulmālpavahnīpārśvakatīgrahe//
 ajagandhākaṣāyeṇa sauvīrakatuṣodake/
 surākampillake yogau lodhravacca tayoh smṛtau//
 tatra ślokaḥ---
 &(dadhyādiṣu trayah pañca priyālādyastrayo rase/
 sneheṣu vai trayo lehyāḥ ṣaṭ cūrṇe tveka eva ca//
 ikṣāvekastathā mudgamāmsānām ca rasāstrayaḥ/
 yavāgvādaḥ trayaścaiva ukta utkārīkāvidhau//
 ekaśca modake madye caikastatkvāthatailake/
 cūrṇamekam punaścaiko modakaḥ pañca cāsave//
 ekaḥ sauvīrake+athaiko yogaḥ syāttu tuṣodake/
 ekā suraikaḥ kampilī tathā pañca ghṛte smṛtāḥ//
 dantīdravantikalpe+asmin proktāḥ ṣoḍaśakāstrayaḥ/
 nānāvidhānām yogānām bhaktidoṣamayānprati//
 triṣatam pañcapañcāśadyogānām vamaṇe smṛtam/
 dve śate navakāḥ pañca yogānām tu virecane//
 ūrdhvānulomabhāgānāmityuktāni śatāni ṣaṭ/

prādhānyataḥ samāśritya dravyāṇi daśa pañca ca//
 bhavanti cātra---
 yaddhi yena pradhānena dravyaṃ samupasrjyate/
 tatsamjñakaḥ sa yogo vai bhavatīti & viniścayaḥ//
 phalādīnāṃ pradhānānāṃ guṇabhūtāḥ surādayaḥ/
 te hi tānyanuvartante manujendramivetare//
 viruddhavyāmapyeṣāṃ pradhānānāmabādhakam/
 adhikaṃ tulyavīrye hi & kriyāsāmarthyamiṣyate//
 iṣṭavarṇarasasparśagandhārthaṃ prati cāmayam/
 ato viruddhavyānāṃ prayoga iti niścitam//
 bhūyaścaisāṃ balādhānaṃ kāryaṃ svarasabhāvanaiḥ/
 subhāvitam hyalpamapi dravyaṃ syādbahukarmakṛt//
 svarasaistulyavīryairvā tasmāddravyāṇi bhāvayet/
 alpasyāpi mahārthatvaṃ prabhūtaśyālpakarmatām//
 kuryāt saṃyogaviśeṣkālāsamskārayuktibhiḥ/
 pradeśamātrametaḥvaddraṣṭavyamiha ṣaṭṣatam//
 svabuddhyaivaṃ sahasrāṇi koṭīrvā+api prakalpayet/
 & bahudravyavikalpatvādyogasamkhyā na vidyate//
 tīkṣṇamadhyamṛdūnāṃ tu teṣāṃ śṛṇuta lakṣaṇam/
 sukhaṃ kṣipraṃ mahāvegamasaktaṃ yat pravartate//
 nātīglānikaraṃ pāyau hṛdaye na ca rukkaram/
 antarāśayamakṣiṇvan kṛtsnaṃ doṣaṃ nirasyati//
 virecanaṃ nirūho vā tattīkṣṇamiti nirdīśet/
 jalāgnikīṭairasprṣṭaṃ deśakālaguṇānvitam//
 īṣanmātrādhikairyuktaṃ tulyavīryaiḥ subhāvitam/
 snehasvedopapannasya tīkṣṇatvaṃ yāti bheṣajam//
 kiṃcidebhirguṇairhīnaṃ pūrvoktairmātrayā tathā/
 snigdhāsinnasya vā samyānmadhyamā bhavati bheṣajam//
 mandavīryaṃ virūkṣasya hīnamātraṃ tu bheṣajam/
 atulyavīryaiḥ saṃyuktaṃ mṛdu syānmandavegavat//
 akṛtsnadoṣaharaṇādaśuddhī te balīyasām/
 madhyāvarabalānāṃ tu prayojye siddhimicchatā//
 tīkṣṇo madhyo mṛdurvyādhiḥ sarvamadhyālpalakṣaṇaḥ/
 tīkṣṇādīni & balāveksī bheṣajānyeṣu yojayet//
 deyaṃ tvanirhr̥te pūrvam pīte paścāt punaḥ punaḥ/
 bheṣajam vamanārthīyaṃ prāya āpittadarśanāt//
 & balatraividhyamālakṣya doṣānāmāturasya ca/
 punaḥ pradadyādbhaiṣajyaṃ sarvaśo vā vivarjayet//
 nirhr̥te vā+api jīrṇe vā doṣanirharāṇe budhaḥ/
 bheṣaje+anyatprayujjīta prārthayansiddhimuttamām//
 apakvaṃ vamaṇaṃ & doṣaṃ pacyamānaṃ virecanaṃ/
 nirharedvamanasyātaḥ pākaṃ na pratipālayet//
 pīte & prasraṃsane doṣānna nirhatya jarāṃ gate/
 vamate cauṣadhe dhīraḥ pāyayedauṣadhaṃ punaḥ//
 dīptāgniṃ bahudoṣaṃ tu dṛḍhasnehaguṇaṃ naram/
 duḥśuddhaṃ tadaharbhuktaṃ śvobhūte pāyayet punaḥ//
 durbalo bahudoṣaśca doṣapākena yo naraḥ/
 viricyate & śanairbhojayairbhūyastamanusārayet//
 vamanaiśca virekaiśca & viśuddhasyāpramāṇataḥ/
 bhojanāntarapānābhyāṃ doṣaśeṣaṃ śamaṃ nayet//
 durbalaṃ śodhitam & pūrvamalpadoṣaṃ ca mānavam/

aparijñātaakoṣṭhaṃ ca pāyayetauśadhaṃ mṛdu //
 śreyo mṛdvasakṛtpītamalpabādhaṃ niratyayam/
 na cātitiḥkṣaṇaṃ yat kṣipraṃ janayetprāṇasaṃśayam //
 durbalo+api mahādoṣo virecyo bahuśo+alpaśaḥ/
 mṛdubhirbheṣajairdoṣā hanyurhyenamanirhṛtāḥ //
 yasyordhvaṃ kaphasaṃsrṣṭaṃ pītaṃ yātyānulomikam/
 vomitaṃ kavalaiḥ śuddhaṃ laṅghitaṃ pāyayettu tam //
 &vibaddhe+alpe cirāddoṣe sraṇatyaṣṭaṃ pibejjalam/
 tenādhmānaṃ tṛṣṇā cchardirvibandhaścaiva śāmyati //
 bheṣajaṃ doṣaruddhaṃ cennordhvaṃ nādhāḥ pravartate/
 sodgāraṃ &sāṅgaśūlaṃ ca svedaṃ tatrāvacārayet //
 &suvirikte tu sodgāramāśvevauśadhamullikhet/
 &atipravartanaṃ jīrṇe suśītaiḥ stambhayedbhiṣak //
 kadācicchleṣmaṇā ruddhaṃ tiṣṭhatyurasi bheṣajaṃ/
 kṣīṇe śleṣmaṇi sāyāhne rātrau vā tatpravartate //
 &rūkṣānāhārayorjīrṇe viṣṭabhyordhvaṃ gate+api vā/
 vāyunā bheṣaje tvanyat sasnehalavaṇaṃ pibet //
 tṛṇmohabhramamūrcchāyāḥ &syuścejjīryati bheṣaje/
 pittaghaṇaṃ svādu śītaṃ ca bheṣajaṃ tatra śasyate //
 &lālāhṛllāsaviṣṭambhalomaharṣāḥ kaphāvrte/
 bheṣajaṃ tatra tīkṣṇoṣṇaṃ kaṭvādi kaphanuddhitam //
 susnigdhaṃ krūrakoṣṭhaṃ ca laṅghayedavirecitam/
 tenāsya snehajaḥ śleṣmā saṅgaścaivopaśāmyati //
 rūkṣa-bahvanila-krūrakoṣṭha-&vyāyāmaśālinām/
 dīptāgnīnām ca bhaiṣajyamaviricyaiva jīryati //
 tebhyo bastiṃ purā dattvā pañcāddadyādvirecanam/
 &bastipravartitaṃ doṣaṃ hareccchīghraṃ virecanam //
 rūkṣāśānāḥ karmanityā ye narā dīptapāvakāḥ/
 teṣāṃ doṣāḥ kṣayaṃ yānti &karmavātātāpāgnibhiḥ //
 viruddhādhyāśanājīrṇadoṣānapi saḥanti te/
 snehyāste mārutādrakṣyā nāvyaḍdhau tān &viśodhayet //
 nātisnigdhaśarīrāya dadyāt snehavirecanam/
 snehotkliṣṭaśarīrāya rūkṣaṃ dadyādvirecanam //
 evaṃ jñātvā vidhiṃ dhīro deśakālapramāṇavit/
 virecanaṃ virecyebhyaḥ prayacchannāparādhyati //
 vibhramśo viṣavadyasya prayacchannāparādhyati/
 kāleṣvavaśyaṃ peyaṃ ca tasmādyatnāt prayojayet //
 dravyapramāṇaṃ tu yaduktamasminmadhyeṣu tat koṣṭhavayobaleṣu/
 &tanmūlāmālambya bhavedvikalpyaṃ teṣāṃ vikalpyo+abhyadhikonabhāvaḥ //
 ṣaḍ dhvaṃśyastu marīciḥ syāt ṣaṇmarīcyastu sarṣapaḥ/
 aṣṭau te sarṣapā raktāstaṇḍulaścāpi tadvayam //
 dhānyamāśo bhavedeko dhānyamāśadvayaṃ yavaḥ/
 aṇḍikā te tu catvārastāscatasrastu māśakaḥ //
 hemaśca dhānyakaścokto bhavecchānastu te trayāḥ/
 śāṇau dvau draṅkṣaṇaṃ vidyāt kolaṃ badarameva ca //
 vidyāddvau draṅkṣaṇau karṣaṃ suvarṇaṃ cākṣameva ca/
 biḍālapadakaṃ caiva picuṃ pāṇitalaṃ tathā //
 tindukaṃ ca vijānīyāt kavalagrahameva ca/
 dve suvarṇe palārdhaṃ syācchuktiraṣṭamikā tathā //
 dve palārdhe palaṃ muṣṭiḥ prakuñco+atha caturthikā/
 bilvaṃ ṣoḍaśikā cāmraṃ dve pale prasṛtaṃ vidhuḥ //

aṣṭamānaṃ tu vijñeyaṃ kuḍavau dvau tu mānikā/
 palaṃ caturguṇaṃ vidyādañjaliṃ kuḍavaṃ tathā//
 catvāraḥ kuḍavāḥ prasthaścaturḥprasthamathāḍhakaṃ/
 pātraṃ tadeva vijñeyaṃ kaṃsaḥ prasthāṣṭakaṃ tathā//
 kaṃsaścaturguṇo droṇaścārmaṇaṃ nalvaṇaṃ ca tat/
 sa eva kalaśaḥ khyāto ghaṭamunmānameva ca//
 droṇastu dviguṇaḥ sūrpo vijñeyaḥ kumbha eva ca/
 goṇīm sūrpadvayaṃ vidyāt khārīm bhāraṃ tathaiva ca//
 dvātriṃśataṃ vijāniyādvāhaṃ sūrpāṇi buddhimān/
 tulāṃ śatapalaṃ vidyāt parimāṇaviśāradaḥ//
 śuṣkadravyeṣvidaṃ mānamevamādi prakīrtitaṃ/
 dviguṇaṃ taddraveṣviṣṭaṃ tathā sadyoddhṛteṣu ca//
 &yaddhi mānaṃ tulā proktā palaṃ vā tat prayojayet/
 anukte parimāṇe tu tulyaṃ mānaṃ prakīrtitaṃ//
 dravakārye+api cānukte sarvatra salilaṃ smṛtaṃ/
 yataśca pādanirdeśaścāturbhāgastataśca saḥ//
 jalasnehausadhānāṃ tu pramāṇaṃ yatra &neritaṃ/
 tatra syādausadhāt snehaḥ snehāttoyāṃ caturguṇaṃ//
 snehapākastridhā jñeyo mṛdurmadhyaḥ kharastathā/
 tulye kalkena niryāse bheṣajānāṃ mṛduḥ smṛtaḥ//
 saṃyāva iva niryāse madhyo darvīm vimuñcati/
 śīryamāṇe tu niryāse &vartamāṇe kharastathā//
 kharo+abhyāṅge smṛtaḥ kāko, mṛdurnastaḥkriyāsu ca/
 madhyapākaṃ tu pānārthe bastau ca viniyojayet//
 mānaṃ ca dvividhaṃ prāhuḥ kālīṅgaṃ māgadhaṃ tathā/
 kālīṅgānmāgadhaṃ śreṣṭhamevaṃ mānavido viduḥ//
 tatra ślokaḥ---

kalpārthaḥ śodhanaṃ saṃjñā pṛthagghetuḥ pravartane/
 deśādīnāṃ phalādīnāṃ guṇā yogaśatāni ṣaṭ//
 vikalpaheturnāmāni tikṣṇamadhyālpalakṣaṇaṃ/
 vidhiścāvasthiko mānaṃ snehapākaśca darśitaḥ//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+aprāpte dṛḍhabalasaṃpūrite kalpasthāne dan-
 tidravantīkalpo nāma dvādaśo+adhyāyaḥ//12//
 saptamaṃ kalpasthānaṃ samāptam/

8 siddhisthānam/

8.1 prathamo+adhyāyaḥ/

athātaḥ kalpanāsiddhiṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyāḥ// kā kalpanā pañcasu karmasūktā, kramaśca kaḥ, kiṃ ca
 kṛtākṛteṣu/

liṅgaṃ tathaivātīkṛteṣu, saṃkyā kā, kiṃguṇaḥ, keṣu ca kaśca bastiḥ//
 kiṃ varjanīyaṃ pratikarmakāle, kṛte kiyān vā parihārakālaḥ/
 prañīyamānaśca na yāti kena, kenaiti śīghraṃ, sucirācca bastiḥ//
 &sādhyā gadāḥ svaiḥ śamanaiśca kecit kasmāt prayuktairna śamaṃ vrajanti/
 &pracoditaḥ śiṣyavareṇa samyagityagniveśena bhiṣagvariṣṭhaḥ//
 punarvasustantravidāha tasmai sarvaprajānāṃ hitakāmyayedam/
 tryahāvaram saptadinaṃ paraṃ tu snigdho naraḥ svedayitavya &uktaḥ//
 nātaḥ paraṃ snehanamādiśanti sātmyibhavet saptadināt paraṃ tu/
 sneho+anilaṃ hanti mṛdūkaroti dehaṃ malānāṃ vinihanti saṅgam//
 snigdhasya sūkṣmeṣvayaneṣu līnaṃ svedastu doṣaṃ nayati dravatvam/
 grāmyaudakānūparasaiḥ &samāṃsairutkleśānīyaḥ payasā ca vamyāḥ//

rasaistathā jāṅgalajaiḥ sayūṣaiḥ &snigdhaiḥ kaphāvṛddhikarairvirecyah/
 śleṣmottaraśchardayati &hyaduḥkhaṁ viricyate mandakaphastu samyak//
 adhaḥ kapha+alpe vamanam &virecayedvirecanam vṛddhakaphe tathordhvam/
 &snigdhyā deyam vamanam yathoktam vāntasya peyādiranukramaśca//
 snigdhasya susvinnatanoryathāvadivirecanam योग्यताम &prayojyam/
 peyām vilepīmakṛtam kṛtam ca yūṣam rasam trirdvirathaikaśaśca//
 krameṇa seveta viśuddhakāyaḥ pradhānamadhyāvaraśuddhiśuddhaḥ/
 yathā+aṇuragnistrīṇagomayādyaiḥ saṁdhukṣyamāṇo bhavati krameṇa//
 mahān sthiraḥ &sarvapacastathaiva śuddhasya peyādibhirantaragniḥ/
 jaghanyamadhyappravare tu vegāścatvāra iṣṭā vamaṇe ṣaḍaṣṭau//
 daśaiva te dvitriguṇā vireke prasthastathā dvitricaturguṇaśca/
 pittāntamiṣṭam vamanam virekādardham kaphāntam ca virekamāhuḥ//
 dvitrān saviṭkānapanīya vegānmeyam vireke vamaṇe tu pītam/
 kramāt kaphaḥ pittamathānilaśca yasyaiti samyagvamiṭaḥ sa iṣṭaḥ//
 hr̥tpārśvamūrdhendriyamārgaśuddhau tathā laghutve+api ca lakṣyamāṇe/
 duśchardite sphoṭakakoṭhakaṇḍūhr̥tkhāviśuddhirgurugātratā ca//
 tṛṇmohamūrchānilakopanidrā-&balādihānirvamane+ati ca syāt/
 srotoviśuddhīndriyasamprasādaḥ laghutvamūrjo+agniranāmayatvam//
 prāptiśca viṭpittakaphānilānām samyagviriktasya bhavet krameṇa/
 syācchleṣmapittānilasamprakopaḥ sādastathā-&agnergurutā pratiśyā//
 tandrā tathā cchardirarocakaśca vātānulomyam na ca durvirikte/
 kaphāsrappittakṣayaajānilothāḥ suptyaṅgamardaklamavepanādyāḥ//
 nidrābalābhāvatamaḥpraveśāḥ sonmādahikkāśca virecite+ati/
 saṁsṛṣṭabhaktam navame+ahni sarpistam pāyayetāpyanuvāsayedvā//
 tailāktagātrāya tato nirūham dadyātryahānnātibubhukṣitāya/
 pratyāgate dhanvarasena bhojyaḥ samīkṣya vā doṣabalam &yathārham//
 narastato viśyanuvāsanārho nātyāśitāḥ &syādanuvāsanīyaḥ/
 śīte vasante ca divā+anuvāsyō rātrau śaradgrīṣmaghanāgameṣu//
 tāneva doṣān parirakṣatā ye snehasya pāne parikīrtitāḥ prāk/
 pratyāgate cāpyanuvāsanīye divā pradeyam vyūṣitāya bhojyam//
 sāyam ca bhojyam parato dvyahe vā tryahe+anuvāsyō+ahani pañcame &vā/
 tryahe tryahe vā-&apyatha pañcame vā dadyānnirūhādanuvāsanam ca//
 ekaṁ tathā trīn kaphaje vikāre pittātmake pañca tu sapta vā+api/
 vāte navaikādaśa vā punarvā bastīnayugmān kuśalo vidadhyāt//
 naro viriktastu nirūhadānam vivarjayet saptadinānyavaśyam/
 śuddho nirūheṇa virecanam ca taddhyasya śūnyam vikaseccharīram//
 bastirvayaḥsthāpayitā sukhāyurbalāgnimedhāsvaravarṇakṛcca/
 sarvārthakārī śīśuvṛddhayūnām niratyayaḥ sarvagadāpahaśca//
 &viṭśleṣmapittānilamūtrakarṣī dārḍhyāvahaḥ śukrabalapradaśca/
 viśvaksthitaṁ doṣacayam nirasya sarvān vikārān śamayennirūhaḥ//
 dehe nirūheṇa viśuddhamārge saṁsnehanam varṇabalapradam ca/
 na tailadānāt paramasti kiñcidravayam viśeṣeṇa &samīraṇārte//
 snehena raukṣyam laghutām gurutvādaṣṇyācca śaityam pavanasya hatvā/
 tailam dadātyāśu manahprasādam &vīryam balam &varṇamathāgnipuṣṭim//
 mūle niṣikto hi yathā drumah syānnīlacchadaḥ komalapallavāgryaḥ/
 kāle mahān puṣpaphalapradaśca tathā naraḥ syādanuvāsanena//
 stabdhāśca ye saṅkucitāśca ye+api ye paṅgavo ye+api ca bhagnarugṇāḥ/
 yeṣām ca śākhāsu caranti vātāḥ śasto viśeṣeṇa hi teṣu bastiḥ//
 &ādhmāpane vigrathite puriṣe śūle ca bhaktānabhinandane ca/
 evaṁprakārāśca bhavanti kuṅṣau ye cāmayāsteṣu ca bstiriṣṭaḥ//
 yāśca striyo &vātakṛtopasargā garbham na nṛhṇanti nṛbhiḥ sametāḥ/

kṣiṇendriyā ye ca narāḥ kṛśāśca &bastiḥ praśastaḥ paraṃ ca teṣu//
 uṣṇābhībhūteṣu vadanti śītāñchītābhībhūteṣu tathā sukhoṣṇān/
 tatpratyanīkauśadhasaṃprayuktān sarvatra bastiṃ pravibhajya &yuñjyāt//
 na br̥mhañīyān vidadhīta bastiṃ viśodhanīyeṣu gadeṣu vaidyaḥ/
 kuṣṭhapramehādiṣu medureṣu nareṣu ye cāpi viśodhanīyāḥ//
 kṣiṇakṣatānāṃ na viśodhanīyānna śoṣiṇāṃ no bhr̥śadurbalānāṃ/
 na mūrcchitānāṃ na viśodhitānāṃ yeṣāṃ ca doṣeṣu nibaddhamāyuh//
 śākhāgatāḥ koṣṭhagatāśca rogā marmordhvasarvāvayavāṅgajāśca/
 ye santi teṣāṃ na hi kaścidadnyo vāyoh paraṃ janmani heturasti//
 &viṇmūtrapittādimalāśayānāṃ vikṣepasṃghātakaraḥ sa yasmāt/
 tasyātivṛddhasya śamāya nānyadbastiṃ vinā bheṣajamasti kiñcit//
 tasmāccikitsārdhamiti bruvanti sarvāṃ cikitsāmapī bastimeke/
 nābhipradeśaṃ kaṭipārśvakukṣiṃ gatvā śakṛddoṣacayaṃ &viloḍya//
 saṃsnehya kāyaṃ sapuriśadoṣaḥ samyak sukhenaiti ca yaḥ sa &bastiḥ/
 prasr̥ṣṭaviṇmūtrasamīraṇatvaṃ rucyagnivṛddhyāśayalāghavāni//
 rogopaśāntiḥ prakṛtisthatā ca balaṃ ca tat syāt sunirūḍhaliṅgam/
 &syādrukchirohr̥dgudabastiliṅge śophaḥ pratiśyāyavikartike ca//
 hr̥llāsikā mārutamūtrasaṅgaḥ śvāso na samyak ca &nirūhite syuh/
 liṅgaṃ yadevātivirecitasya bhavettadevātinirūhitasya//
 pratyetyasaktaṃ saśakṛcca tailaṃ &raktādibuddhīndriyasamprasādaḥ/
 svapnānuvṛttirlaghutā balaṃ ca sr̥ṣṭāśca vegāḥ svanuvāsīte syuh//
 adhaḥśarīrodarabāhupr̥ṣṭhapārśveṣu rugrūḥṣakharaṃ ca &gātram/
 grahaśca &viṇmūtrasamīraṇānāmasamyagetānyanuvāsitasya//
 hr̥llāsamohaklamasādamūrccā vikartikā cātyanuvāsitasya/
 yasyeha yāmānanuvartate trīn sneho naraḥ syāt sa viśuddhadehaḥ//
 āśvāgate+anyastu punarvidheyaḥ sneho na saṃsnehayati hyatiṣṭhan/
 trīṃśanmatāḥ &karma nu bastayo hi kālata+ardhena tataśca yogaḥ//
 sānvāsana dvādaśa vai nirūhāḥ prak sneha ekaḥ parataśca pañca/
 &kāle trayo+ante puratastathaikaḥ snehā nirūhāntaritāśca ṣaṭ syuh//
 &yoge nirūhāstraya eva deyāḥ snehāśca pañcaiva parādimadhyāḥ/
 trīn pañca vā++āhuścatur+atha ṣaṭvā &vātādikānāmanuvāsaniyān//
 snehān pradāyāsu bhiṣagvidadhyāt srotoviśuddhyarthamato nirūhān/
 &niśuddhadehasya tataḥ krameṇa snigdhaṃ talasveditamuttamāṅgam//
 virecayettrīdvirathaikaśo vā balaṃ samīkṣya trividhaṃ malānāṃ/
 &uraḥśirolāghavamindriyācchyaṃ srotoviśuddhiśca bhavedviśuddhe//
 galopalepaḥ śirasogurutvaṃ niṣṭhīvanāṃ cāpyatha durvirikte/
 śirokṣiśaṅkhaśravaṇārtitodāvatyarthaśuddhe timiraṃ ca paśyet//
 syāttarpaṇaṃ tatra mṛdu dravaṃ ca snigdhasya tīkṣṇaṃ tu punarna yoge/
 ityāturasvasthasukhaḥ &prayogo balāyusorvṛddhikṛdāmayaḥ//
 kālata bastyādiṣu yāti yāvāmstāvān bhaveddvīḥ parihārakālāḥ/
 atyāsanasthānavacāṃsi yānaṃ svapnaṃ divā maithunavegarodhān//
 śītopacārātapaśokaroṣāṃstyajedakālāhitabhojanaṃ ca/
 baddhe praṇīte &viṣamaṃ ca netre mārge &tathā+arśaḥkaphavidvibaddhe//
 na yāti bastirna sukhaṃ nireti doṣāvṛto+alpo yadi vā+alpavīryaḥ/
 prāpte tu varconilamūtravege vāte+&ativṛddhe+alpabale gude vā//
 atyuṣṇatīkṣṇaśca mṛdau ca koṣṭhe praṇītamātraḥ punareti bastiḥ/
 medaḥkaphābhyāmanilo niruddhaḥ &śūlāṅgasuptiśvayathūn karoti//
 snehaṃ tu yuñjannabudhastu tasmai saṃvardhayatyeva hi tān vikārān/
 rogāstathā+anye+apyavitarkyamānāḥ parasprenāvagr̥hītamārgāḥ//
 saṃdūṣitā dhātubhireva cānyaiḥ svairbheṣajairnopaśamaṃ vrajanti/
 sarvaṃ ca rogaprasāmāya karma hīnātimātraṃ viparītakālam//

mithyopacārācca na taṃ vikāraṃ śāntiṃ nayet pathyamapi prayuktam/
 tatra ślokaḥ---
 praśnānimān dvādaśa pañcakarmāṇyuddiśya siddhāviha kalpanāyām//
 prajāhitārhtaṃ bhagavān mahārthān samyagjagādarśivaro+atritputrah/
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+aprāpte dṛḍhabalasampūrite siddhisthāne
 kalpanāsiddhirnāma pratham+adhyāyaḥ//1//

8.2 dvitīyo+adhyāyaḥ/

athātāḥ &pañcakarmīyām siddhiṃ vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhagavānātreyāḥ// yeśāṃ yasmāt pañcakarmāṇyagniveśa na kārayet/
 yeśāṃ ca kārayettāni tat sarvaṃ saṃpravakṣyate//
 caṇḍaḥ sāhasiko bhīruḥ kṛtaghno vyagra eva ca/
 &sadrājabhiṣajām dveṣṭā taddviṣṭaḥ śokaṇḍitaḥ//
 yādṛcchiko mumūrṣuśca vihināḥ karaṇaiśca yaḥ/
 vairī vaidyavidagdhaśca śradvāhinaḥ suśāṅkitaḥ//
 bhiṣajāmavidheyaśca nopakramyā bhiṣagvidā/
 etānupacaran vaidyo bahūn doṣānavāpnuyāt//
 ebhyo+anye samupakramyā narāḥ sarvairupakramaiḥ/
 avasthām pravibhajyaiśāṃ varjyaṃ kāryaṃ ca vakṣyate//

avamyāstāvat-kṣataḥkṣīṇātisthūlātikṛśabālavṛddhadurbalaśrāntapipāsitaḥkṣudhitakarmabhārādhvāhatopav
 macintāprasaktakṣāmagarbhīṇisukumārasaṃvṛtakōṣṭhaduśchardanordhvaraktapittaprasaktacchardirūrdhva
 drogodāvartamūtrāghātāplīhagulmodarāṣṭhīlāsvaropaghātātīmiraśīraḥśāṅkhakarnākṣīśūlārtāḥ//

tatra kṣatasya bhūyaḥ kṣaṇanādraktātīpravrṛtīḥ syāt, kṣīṇātisthūlakṛśabālavṛd-
 dhadurbalānāmauśadhabalāsahatvāt prāṇoparodhaḥ, śrāntapipāsitaḥkṣudhitānām ca
 tadvat, karmabhārādhvāhatopavāsamaithunādhyayanavyātadvat, karmabhārādhva-
 hatopavāsamaithunādhyayanavyātadvat, karmabhārādhvāhatopavāsamaithunādhyayana-
 vyāyāmacintāprasaktakṣāmānām raukṣyādvātaraktacchedakṣatabhayaṃ syāt, garbhīṇyā
 garbhavyāpadāmagarbhābhraṃśācca dāruṇā rogaprāptiḥ, sukumārasya &hṛdayā-
 pakarṣaṇādūrdhvamadho vā rukhīrātīpravrṛtīḥ, saṃvṛtakōṣṭhakuśchardanayorati-
 māttrapravāhaṇāddoṣāḥ samutkliṣṭā &antaḥkōṣṭhe janayantyantarvisarpaṃ stambhaṃ jāḍyaṃ
 vaicittyaṃ maraṇaṃ vā, ūrdhvagaraktapittina udānasmutkṣipyā prāṇān haredraktaṃ
 cātipravartayet, prasaktacchardestadvat, ūrdhvavātāsthāpitānuvāsītānāmūrdhvam
 vātātīpravrṛtīḥ, hṛdrogiṇo hṛdayoparodhaḥ, udāvartino ghoratara udāvartaḥ syācchighratara-
 hantā, mūtrāghātādibhirārtānām tivratarāśūlaprādurbhāvaḥ, timirārtānām timirātīvrddhiḥ,
 śīraḥśūlādiṣu śūlātīvrddhiḥ; tasmādetena na vamyāḥ/

sarveṣvapi tu khalveteṣu viṣagaraviruddhājīrṇābhyavahārāmakṛteṣvapratīṣiddhaṃ
 &śīghratarakāritvādeṣāmiti//

śoṣāstu vamyāḥ; &viśeṣāstu pīnasakuṣṭhanavajvararājayaḥkṣmakāśvāsagalagrahagalagaṇḍāślīpadamel
 pītadaṣṭadigdhāviddhādhaḥśoṇitapittapraseka(&durnāma)hṛllāsārocakāvīpākāpacyapasmāronmādātisāraśo
 śleṣmavyādhayo viśeṣeṇa mahārogādhyāyoktāśca; eteṣu hi vamaṇaṃ pradhānatamamityuk-
 taṃ kedārasatubhede śālyādyāśoṣadoṣavināśavat//

avirecyāstu subhagakṣatagudamuktanālādhobhāgaraktapittivilāṅghitadurbalendriyālpā-
 gninirūḍhakāmādivyagrājīrṇinavajvarimadātyayitādhmātaśalyārditābhihatātisnigdhārūksadāruṇakoṣṭhāḥ
 kṣatādayaśca garbhīṇyantaḥ//

tatra subhagasya sukumārokto doṣaḥ syāt, kṣatagudasya kṣate gude prāṇoparod-
 hakaṛiṃ rujaṃ janayet, muktanālamatīpravrṛtīyā hanyāt, adhobhāgaraktapittinaṃ tadvat,
 vilāṅghitadurbalendriyālpāgninirūḍhā auśadhavegaṃ na saheran, kāmādivyagramanaso na
 pravartate kṛcchreṇa vā pravartamānamayogadoṣān kuryāt, ajīrṇina āmadoṣaḥ syāt, nava-
 jrariṇo+avipakvān doṣān na virhared vātameva ca kopayet, madātyayitasya madyakṣiṇe dehe
 vāyuh prāṇoparodhaṃ kuryāt, ādhmātasyādhmāto vā &purīṣakoṣṭhe nicito vāyurvisarpan
 sahasā++ānāhaṃ tivratarāṃ maraṇaṃ vā janayet, śalyārditābhihatayoh kṣate vāyurāśrito

jīvitam hiṃsyāt, atisnigdhasyātiyogabhayaṃ bhavet, rūkṣasya vāyuraṅgapragrahaṃ kuryāt, dāruṇakoṣṭhasya virecanoddhatā doṣā hṛcchūlaparvabhedānāhāṅgamardacchar-dimūrcchāklamāñjanayitvā prāṇān hanyuḥ, kṣatādīnāṃ garbhīnyantānāṃ chardanokto doṣaḥ syāt; tasmādetē na virecyāḥ//

śeṣāstu virecyāḥ; viśeṣatastu kuṣṭhajvaramehordhvaraktapittabagandarodarārsobra-dhnapliḥagulgūlambudagalagaṇḍagrānthi visūcikālasakamūtrāghātakrimikoṣṭhavisarpapāṇḍurogaśirahpārśvār-diśvayathūdaravisphoṭakādayaḥ pittavyādhayo viśeṣeṇa mahārogādhyāyoktāśca; eteṣu hi virecanam pradhānatamamityuktamagnyupaśame+agnigrhavat//

anāsthāpyāstu-ajīrṇyatisnigdhapītasnehotkliṣṭadoṣālpāgniyanāklāntātidurbalakṣuttṛṣṇāśramārtātīkṛśabha-tanastahkarmakuddhabhītamattamūrcchitaprasaktacchardiniṣṭhīvikāśvāsakāśahikkābaddhacchidrodakodarā-

tatrājīrṇyatisnigdhapītasnehanām dūṣyodaram mūrcchā śvayathurvā syāt, utkliṣṭadoṣa-mandāgnyorarocakastīvrah, yānaklāntasya kṣobhavyāpanno bastirāsu dehaṃ śoṣayet, atidurbalakṣuttṛṣṇāśramārtānām pūrvokto doṣaḥ syāt, atikṛśasya kārśyaṃ punarjanayet, bhuktabhaktapītodakayorutkliṣṭyordhvamadho &vā vāyurbastimutkṣipyā kṣipram ghorān vikārāñjanayet, vomitaviriktayostu rūkṣam śarīram nirūhaḥ kṣatam kṣār iva dahet, kṛtanas-tahkarmaṇo vibhramśam &bhṛśasaṃruddhasrotasaḥ kuryāt, kuddhabhītayorbastirūrd-hvamupaplavet, mattamūrcchitayorbhṛśam vicalitāyām samjñāyām cittopaghātād vyāpat syāt, prasaktacchardirniṣṭhīvikāśvāsakāśahikkārtānāmūrdhvībhūto vāyurūrdhvaṃ bastim nayet, baddhacchidrodakodarādhmānārtānām bhṛśataramādhyāpya bastiḥ prāṇān hiṃsyāt, alasakavisūcikāmaprajātāmātisārīnāmāmākṛto doṣaḥ syāt, madhumehakuṣṭhinorvyādheḥ punarvṛddhiḥ; tasmādetē nāsthāpyāḥ//

śeṣāstvāsthāpyāḥ; viśeṣatastu sarvāṅgaikāṅgakukṣirogavātavarcomūtraśukrasaṅgalavarṇamāṃsaretah drogabhagandaronmādayarabradhnaśirahkarnaśūlahṛdayapārśvapṛṣṭhakaṭīgrahavepanākṣepakagauravātilā-gnisphigjānujaṅghorugulphapārṣṇiprapadayoni&bāhvaṅgulistanāntadantasnakhaparvāsthīśūlaśoṣastambhā-saśabdogragandhotthānādayo vātavyādhayoviśeṣeṇa mahārogādhyāyoktāśca; eteṣvāsthā-panam pradhānatamamityuktaṃ vanaspatimūlacchedavat//

ya evānāsthāpyāsta evānanuvāsyāḥ syuḥ; viśeṣatastvbhuktabhaktanavajvarapāṇḍurogakāmalāpramehār-stambhavarocobhedaviśagara&pītapittakaphābhiṣyandagurukoṣṭhaślīpadagalagaṇḍāpacikrimikoṣṭhinah//

tatrābhuktabhaktasyānāvṛtamārgatvādūrdhvatativartate snehaḥ, navajvarapāṇḍuro-gakāmalāpramehiṇām doṣānutkliṣṭyodaram janayet, arśasasyārśāmsyabhiṣyandyādhmānam kuryāt, arocakārtasyānnagrddhiṃ punarhanyāt, mandāgnidurbalayormandatarāmagṇiṃ kuryāt, pratiśyāyapliḥādimatām bhṛśamutkliṣṭadoṣāṇām bhūya eva doṣam vardhayet; tasmādetē nānuvāsyāḥ//

ya evāsthāpyāsta evānuvāsyāḥ; viśeṣatastu rūkṣatīkṣṇāgnayaḥ kevalavātarogārtāśca; eteṣu hyānuvāsanam pradhānatamamityuktaṃ mūle drumaprasekavat//

aśirovirecanārḥāstu ajīrṇibhuktabhaktapītasnehamadyatoyapātukāmāḥ snātaśirāḥ snā-tukāmāḥ kṣuttṛṣṇāśramārtamattamūrcchitaśastradaṇḍahatavyavāyavyāyāmapānaklāntanavajvaraśokā-bhitaptaviriktānuvāsita garbhīnīnavapṛatiśyāyārtāḥ, anṛtau durdine ceti//

tatrājīrṇibhuktabhaktayordoṣa ūrdhvaḥ hāni srotāmsyāvṛtya kāśaśvāsaccha-rdipṛatiśyāyāñjanayet, pītasnehamadyatoyapātukāmānām kṛte ca pibatām mukhanāsās-rāvākṣyupadehatimiraśīrorogañjanayet, snātaśirasah kṛte ca &snānācchirasah pṛatiśyāyam, kṣudhārtasya vātaprakopam, tṛṣṇārtasya punastṛṣṇābhivṛddhi mukhaśoṣam ca, śramār-tamattamūrcchitānāmāsthāpanoktaṃ doṣam janayet, śastradaṇḍahatayostīvratarām rujaṃ janayet, vyavāyavyāyāmapānaklāntānām śirahskandhanetrorahpīḍanam, navaj-varaśokābhitaptayorūṣmā netranāḍīranusṛtya timiraṃ jvaravṛddhiṃ ca kuryāt, viriktasya vāyurindriyopaghātam kuryāt, viriktasya vāyurindriyopaghātam kuryāt, anuvāsitasya kaphaḥ śirogurutvakaṇḍūkrimidoṣāñjanayet, garbhīnyā garbham stambhayet sa kṇaḥ kuṇiḥ pakṣahataḥ pīṭhasarpī vā jāyate, navapṛatiśyāyārtasya srotāmsi vyāpādayet, anṛtau durdine ca śītadoṣān pūtinasyam śīrorogaṃ ca janayet; tasmādetē na śirovirecanārḥāḥ//

śeṣāstvarhāḥ, viśeṣatastu śīrodantamanyāstambhagalahanugrahapīnasagalaśuṇḍikāśālūkaśukratimiravar-rdhāvabhedakagrīvāskandhāmsāyanāsikākarnākṣimūrdhakapālaśīrorogārditāpatantrakāpatānakagalagaṇḍ-

cālākṣirājyārbudasvarabhedavāggrahagadgadakrathanādaya ūrdhvajatrugatāśca vātādi-
vikārāḥ paripakvāśca; eteṣu śirovirecanam pradhānatamamityuktaṁ, taddhyutāmāṅga-
manupraviśya muñjādīṣikāmivāsaktāṁ kevalam vikārakaram doṣamapakarṣati//

prāvṛṭṣaradvasantetareṣvātyayikeṣu rogeṣu nāvanam kuryāt kṛtrimaguṇopadhānāt;
grīṣme pūrvāhne, śīte madhyāhne, varṣāsvadurdine ceti//

tatra ślokaḥ--- iti pañcavidham karma vistareṇa nidarśitam/
yebhyo yanna hitam yasmāt karma yebhyaśca yaddhitam//
&na vaikāntena nirdiṣṭe+apyarthe+abhiniviśedbudhaḥ/
svayamapyatra &vaidyena tarkyam buddhimatā bhavet//
utpadyeta hi sā+avasthā deśakālabalam prati/
yasyām kāryamakāryam &syāt karma kāryam ca varjitam//
chardīrhr̥drogagulmānām vamanam sve cikitsite/
avasthām prāpya nirdiṣṭam &kuṣṭhinām bastikarma ca//
tasmāt satyapi nirdeśe kuryādūhya svayam dhiyā/
vinā tarkeṇa yā siddhiryadṛcchāsiddhireva sā//

ityagniveśakṛte tantre carakapratīṣṭakṛte+aprāpte dṛḍhabalasampūrite siddhisthāne
pañcakarmīyasiddhirnāma dvitīyo+adhyāyaḥ//2//

8.3 tṛtīyo+adhyāyaḥ/

athāto &bastisūtrīyam siddhim vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah// kṛtakṣaṇam śailavarasya ramye sthitam dhaneśāy-
atanasya pārśve/

maharṣisaṅghairvṛtamagniveśaḥ punarvasum prāñjaliranvapṛcchat//
bastirnarebhyah kimapekṣya dattaḥ syāt siddhimān kimmayamasya netram/
kīdr̥kpramāṇākṛti kiṅguṇam ca kebhyaśca kimyoniguṇaśca bastiḥ//
nirūhakalpaḥ prañidhānamātrā snehasya kā vā śayane vidhiḥ kaḥ/
ke bastayah keṣu hitā itīdam śrutvottaram prāha vaco maharṣiḥ//
&samīkṣya doṣauśadhadeśakālasātmyāgnisattvādivayobalāni/
bastiḥ prayukto niyatam guṇāya syāt sarvakarmāṇi ca siddhimanti//
&suvarṇarūpyatraputāmraṛitīkāmsyāsthīśastradrumaveṇudantaiḥ/
nalairviśāṇairmaṇibhiśca taistairnetrāṇi kāryāṇi &su(tri)karṇikāni//
ṣaḍdvādaśāṣṭāṅgulasammitāni ṣaḍviṃśatidvādaśavarṣajānām/
syurmudgakarkandhusatīnavāhicchidrāṇi vartyā+apihitāni caiva//
yathāvayo+āṅguṣṭhakaniṣṭhikābhyām mūlāgrayoḥ syuḥ pariṇāhavanti/
r̥jūni gopucchasaṁākṛtīni ślakṣṇāni ca syurguḍikāmukhāni//
syāt karṇikaikā+agraturthabhāge mūlāśrite bastinibandhane dve/
jāradgavo māhiṣahāriṇau vā syācchaukaro bastirajasya vā+api//
hṛḍhastanurnaṣṭasiro vigandhaḥ kaṣāyaraktaḥ sumṛduḥ &suśuddhaḥ/
nṛṇām vayo vīkṣya yathānūrūpaṁ retreṣu yojyastu subaddhamūtraḥ//
bsteralābhe plavajo galo vā syādaṅkapādaḥ sughanaḥ paṭo vā/
āsthāpanārham puruṣam vidhijñāḥ samīkṣya puṇye+ahani śuklapakṣe//
praśastanakṣatramuhūrtayoge &jirṇānnamekāgramupakrameta/
balām guḍūcīm triphalām sarāśnām dve pañcamūle ca palonmitāni//
aṣṭau phalānyardhatulām ca māmśacchāgāt pacedapsu caturthaśeṣam/
pūtam yavānīphalabīlvakuṣṭhavadacāsatāhvāghanapippalīnām//
kalkairguḍakṣaudraghr̥taiḥ satailairyutam sukhoṣṇaistu picupramāṇaiḥ/
guḍāt palam dviprasṛtām tu mātrām snehasya yuktyā madhu &saindhavam ca//
prakṣipyā bastau mathitam khajena &subaddhamucchvāsyā ca nirvalīkam/
āṅguṣṭhamadhyena mukham pidhāya netrāgrasaṁsthāmapanīya vartim//
tailāktagātram kṛtamūtraviṭkam nātikṣudhārtam śayane manuṣyam/
&same+athaveṣannataśīrṣake vā nātyucchrite svāstaraṇopapanne//

savyena pārśvena sukhaṃ śayānaṃ kṛtvarjudehaṃ svabhujopadhānam/
 &saṅkocya savyetaradasya sakthi vāmaṃ prasārya praṇayettatastam//
 snigdhe gude netracaturthabhāgaṃ snigdhaṃ &śanairrjvanu prṣṭhavaṃśam/
 akampanāvepanalāghavādīn pānyorguṇāṃścāpi &vidarśayamstam//
 prapīḍya caikagrahaṇena dattaṃ netraṃ śanaireva tato+apakarṣet/
 tiryak praṇīte tu na yāti dhārā gude vraṇaḥ syāccalite tu netre//
 dattaḥ śanairnāśayameti bastiḥ kaṇṭhaṃ pradhāvatyatipīḍitaśca/
 śītaśtastatambhakaro vidāhaṃ mūrccchāṃ ca kuryādatimātramusṇaḥ//
 snigdho+atijāḍyaṃ pavanaṃ tu rūkṣastanvalpamātrālavanastvayogam/
 karoti mātṛābhyadhiko+atiyogaṃ kṣāmaṃ tu sāndraḥ sucireṇa caiti//
 dāhātisārau lavaṇo+ati kuryāttasmāt suyuktaṃ samameva dadyāt/
 pūrvaṃ hi dadyānmadhu saindhavaṃ tu snehaṃ vinirmathya tato+anu kalkam//
 vimathya saṃyojya punardravaistaṃ bastau &nidadhyānmathitaṃ khajena/
 &vāmāśraye hi grahaṇīgude ca tat pārśvasaṃsthasya sukhopalabdhīḥ//
 liyanta evaṃ valayaśca tasmāt savyaṃ śayāno+arhati bastidānam/
 vidvātavego yadi cārdhadatte niṣkṛṣya mukte &praṇayedāśeṣam//
 uttānadehaśca kṛtopadhānaḥ syādvīryamāpnoti tathā+asya &deham/
 eko+apakarṣatyanilaṃ svamārgāt pittaṃ dvitīyastu kaphaṃ tṛtīyaḥ//
 pratyāgate koṣṇajalāvasiktaḥ śālyannamadyāttanunā rasena/
 jīrṇe tu sāyaṃ laghu cālpamātraṃ bhukto+anuvāsyāḥ parivṛṇhaṇārtham//
 nirūhapādāṃśasamena tailenāmlānilaghnauśadhasādhitena/
 dattvā sphicau pāṇitalena hanyāt snehasya śīghrāgamarakṣaṇārtham//
 &īṣacca pādāṅguliyugmamāñcheduttānadehasya talau pramṛjyāt/
 snehena pārṣnyaṅgulipiṇḍikāśca ye cāsyā gātrāvayavā rugārtāḥ//
 tāṃścāvamṛdgīta sukhaṃ tataśca nidrāmupāsīta kṛtopadhānaḥ/
 bhāgāḥ kaśāyasya tu pañca, pitte snehasya ṣaṣṭhaḥ prakṛtau sthite ca//
 vāte vivṛddhe tu caturthabhāgo, mātṛā nirūheṣu kaphe+aṣṭabhāgaḥ/
 nirūhamātrā prasṛtārdhamādye varṣe tato+ardhaprasṛtābhivṛddhiḥ//
 ādvādaśāt syāt prasṛtābhivṛddhirāṣṭādaśād dvādaśataḥ paraṃ syuḥ/
 &āsaptatestadvihitaṃ pramāṇamataḥ paraṃ ṣoḍaśavadvidheyam//
 nirūhamātrā prasṛtapramāṇā bāle ca vṛddhe ca mṛdurviśeṣaḥ/
 nātyucchritaṃ nāpyatinīcapādaṃ sapādapīṭhaṃ śayanaṃ praśastam//
 pradhānamṛdvāstaraṇopapannaṃ prākśīrṣakaṃ śuklapaṭottariyam/
 bhojyaṃ punarvyādhimavekṣya &tadvat prakalpayedyūṣapayorasādyaiḥ//
 sarveṣu vidyādvidhimetaṃmādyam vakṣyāmi bastīnata uttariyān/
 dvipaṇcamūlasya raso+amlayuktaḥ sacchāgamāṃsasya sapūrvapeṣyaḥ//
 trisnehayuktaḥ pravaro nirūhaḥ sarvānilavyādhiharaḥ pradiṣṭaḥ/
 sthīrādivargasya balāpaṭolatrāyantikairāṇḍayavairyutasya//
 prastho rasācchāgarasārdhayuktaḥ sādhyāḥ punaḥ prasthasamastu yāvat/
 priyaṅgukṛṣṇāghanakalkayuktaḥ atailasarpirmadhusaindhavaśca//
 syāddīpano māṃsabalapradaśca cakṣurbalaṃ cāpi dadāti &bastiḥ/
 eraṇḍamūlaṃ tripalaṃ &palāśā hrasvāni mūlāni ca yāni pañca//
 rāsnāśvagandhātibalāguḍūcīpunarnavāragvadhadevadāru/
 bhāgāḥ palāṃśā &madanāṣṭayuktā jaladvikaṃse kvathite+aṣṭāśeṣe//
 peṣyāḥ śatāhvā hapuṣā priyaṅguḥ sapippalīkaṃ madhukaṃ &balā ca/
 rasāñjanaṃ vatsakabījamustaṃ &bhāgākṣamātraṃ lavaṇāṃśayuktaṃ//
 samākṣikastailayutaḥ samūtro bastirṇṇāṃ dīpanalekhanīyaḥ/
 jaṅghorupādatrikapṛṣṭaśūlaṃ kaphāvṛtiṃ mārutanigrahaṃ ca//
 viṇmūtravātagrahaṇaṃ saśūlamādhmānatāmaśmarīśarkare ca/
 ānāhamarśograhaṇīpradoṣāneraṇḍabastiḥ śamayet prayuktaḥ//
 catuṣpale tailaghr̥tasya bhr̥ṣṭācchāgacchatārdho dadhidāḍimāmlaḥ/

rasah sapeṣyo balamāmsavarṇaretognidaścāndhya&śirortīśastah//
 jaladvikaṃse+aṣṭapalaṃ palāśāt paktvā raso+ardhāḍhakamātraśeṣah/
 &kalkairvacāmāgadhikāpalābhyāṃ yuktaḥ śatāhvādvipalena cāpi//
 sasaindhavaḥ kṣaudrayutaḥ satailo deyo nirūho balavarṇakārī/
 ānāhapārśvāmayayonidoṣān gulmānudāvartarujaṃ ca hanyāt//
 &yāṣṭyāhvayasyāṣṭapalena siddhaṃ payaḥ śatāhvāphalapippalībhiḥ/
 yuktaṃ sasarpirmadhu vātaraktavaisvaryavīsarpahito nirūhaḥ//
 yāṣṭyāhvalodhrābhayacandanaiśca śṛtaṃ payo+agryaṃ kamalotpalaśca/
 saśarkaraṃ kṣaudrayutaṃ suśītaṃ pittāmayān hanti sajjīvanīyam//
 dvikārśikāścandanapadmakardhiyāṣṭyāhvarāsnāvṛṣasārīvāśca/
 &salodhramañjiṣṭhamathāpyanantābalāsthirāditiṛṇapañcamūlam//
 toye samutkvāthya rasena tena śṛtaṃ payo+ardhāḍhakamambuhīnam/
 jīvantimedardhiśatāvarībhirvīrādvikākolikaśerukābhiḥ//
 sitopalājīvakapadmarenuprapauṇḍarīkaiḥ kamalotpalaśca/
 lodhrātmaguptāmadhukairvidārīmuñjātakaiḥ keśaracandanaiśca//
 piṣṭairghṛtakṣaudrayutairnirūhaṃ sasaindhavaṃ śītalameva dadyāt/
 pratyāgate dhanvarasena śālīn kṣīreṇa vā+adyāt pariṣiktagātraḥ//
 dāhātisārapradarāsrappittahr̥tpāṇḍurogān viśamajvaraṃ ca/
 sagulmamūtragrahakāmālādīn sarvāmayān pittakṛtānnihanti//
 drākṣādikāśmaryamadhūkasevyaiḥ sasārīvācandanaśītapākyaiḥ/
 payaḥ śṛtaṃ śrāvaṇimudgaparṇitugātmaguptāmadhuyaṣṭikalkaiḥ//
 godhūmacūrṇaiśca tathā+akṣamātraiḥ sakṣaudrasarpirmadhuyaṣṭitailaiḥ/
 &pathyāvidārīkṣurasairguḍena bastiṃ yutaṃ pittaharaṃ vidadhyāt//
 &hr̥nābhipārśvottamadehadāhe dāhe+antarasthe ca sakṛccchramūtre/
 kṣīṇe kṣāte retasi cāpi naṣṭe paitte+atisāre ca nr̥ṇāṃ praśastah//
 koṣātakāragvadha&devadāruśārṇgeṣṭamūrvākuṭajārkapāthāḥ/
 paktvā kṛlatthān bṛhatīṃ ca toye rasasya tasya prasṛtā daśa syuḥ//
 tān sarṣapailāmadanaiḥ sakuṣṭhairakṣapramāṇaiḥ prasṛtaiśca yuktān/
 phalāhvatailasya &samākṣikasya kṣārasya tailasya ca sārṣapasya//
 dadyānnirūhaṃ kapharogīṇe jño mandāgrāye cāpyaśanadviṣe ca/
 paṭolapathyāmaradārubhirvā sapippalīkaiḥ kvathitairjale+agnau//
 dvipañcamūle triphalāṃ sabilvāṃ phālāni gomūtrayuta kaṣāyāḥ/
 kaliṅgapāṭhāphalamustakalkaḥ sasaindhavaḥ kṣārayutaḥ satailaḥ//
 nirūhamukhyaḥ kaphajān vikārān sapāṇḍurogālasakāmadoṣān/
 hanyāttathā mārutamūtrasaṅgaṃ bastestathā++&āṭopamadhāpi ghoram//
 rāsnāmṛtairāṇḍaviḍaṅgadārvīsaptacchadośīrasurāhvanimbaiḥ/
 śampākabhūnimbapaṭolapāṭhātiktākhuparṇīdaśamūlamustaiḥ//
 trāyantikāśigruphalatrikaiśca kvāthaḥ sapiṇḍītakatoyamūtraḥ/
 yāṣṭyāhvākṛṣṇāphalinīśatāhvārasāñjanaśvetavacāviḍaṅgaiḥ//
 kaliṅgapāṭhāmbudasaindhavaiśca kalkaiḥ sasarpirmadhutailamiśraḥ/
 ayaṃ nirūhaḥ krimikuṣṭhamehabradhnodarājīrṇakaphāturebhyāḥ//
 rūkṣausadhairapyapatarpītebhyā eteṣu rogeṣvapi satsu dattaḥ/
 nihatya vātaṃ jvalanaṃ pradīpya vijitya rogāṃśca balaṃ karoti//
 &punarnavairāṇḍavṛṣāśmabhedavṛścīrabhūtīkabalāpalāśāḥ/
 dvipañcamūlaṃ ca palāṃśikāni kṣuṇṇāni dhautāni &phalāni cāṣṭau//
 bilvaṃ yavān kolakulatthadhānyaphalāni caiva prasṛtonmitāni/
 &payojaladvyāḍhakavacchr̥taṃ tat kṣīrāvaśeṣaṃ sitavastrapūtaṃ//
 &vacāśatāhvāmaradārūkuṣṭhayaṣṭyāhvasiddhārthakapippalīnām/
 kalkairyaṇyā madanaiśca yuktaṃ nātyuṣṇaśītaṃ guḍasaindhavāktam//
 kṣaudrasya tailasya ca sarpiśaśca tathaiva yuktaṃ &prasṛtaistribhiśca/
 dadyānnirūhaṃ vidhinā vivijñāḥ sa sarvasaṃsargakṛtāmayaḥghnaḥ//

snigdhoṣṇa ekaḥ pavane samāṃso dvau svāduṣītau payasā ca pitte/
 trayah samūtrāḥ kaṭukoṣṇatikṣṇāḥ kaphe nirūhā na param vidheyāḥ//
 rasena vāte pratibhojanam syāt kṣīreṇa pitte tu kaphe ca yūṣaiḥ/
 tathā+anuvāsyēṣu ca bilvatailam syājīvanīyam phalasādhitam ca//
 itīdamuktaṃ nikhilam yathāvadvastipradānasya vidhānamagryam/
 yo+adhītya vidvāniha bastikarma karoti loke labhate sa siddhim//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+aprāpte dṛḍhabalasṃpūrite siddhisthāne
 bastisūtrīyasiddhirnāma tṛtīyo+adhyāyaḥ//3//

8.4 caturtho+adhyāyaḥ/

athātaḥ &snehavyāpatsiddhim vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah// snehabastīnnibodhemān vātapittakaphāpahān/
 mithyāpraṇihitānām ca vyāpadaḥ sacikitsitāḥ//
 daśamūlam balām rāsnāmaśvagandhām punarnavām/
 guḍūcyeraṇḍabhūtīkabhārgivṛṣakarohiṣam//
 śatāvarīm saḥacaram kākanāsām &palāṃśīkam/
 yavamāṣātasīkolakulatthān prasṛtonmitān//
 caturdroṇe+ambhasaḥ paktvā droṇaśeṣeṇa tena ca/
 tailāḍḥakam &samakṣīram jīvanīyaiḥ palonmitaiḥ//
 anuvāsanametaddhi sarvavātavikāranut/
 ānūpānām vasā tadvajjīvanīyopasādhitā//
 śatāhvāyavabilvāmlaiḥ siddham tailam samīraṇe/
 saindhavenāgnitaptena taptam cānilanudghṛtam//
 jībantīm madanam medām śrāvaṇīm madhukam balām/
 śatāhvarṣabhakau kṛṣṇām kākanāsām śatāvarīm//
 svaguptām kṣīrakākolīm karkaṭākhyām śaṭīm vacām/
 piṣṭvā tailam ghṛtam kṣīre sādhayettaccaturguṇe//
 bṛhaṇam vātapittaghnām balaśukrāgnivardhanam/
 &mūtraretorajodoṣān harettadanuvāsanam//
 lābhataścandanādyaiśca piṣṭaiḥ kṣīracaturguṇam/
 &tailapādam ghṛtam siddham pittaghnamanuvāsanam//
 saindhavam madanam kuṣṭham śatāhvām niculam &vacām/
 hrīveraṃ madhukam bhārgīm devadāru sakatphalam//
 nāgaram puṣkaram medām cavikām citrakam śaṭīm/
 viḍaṅgātiviṣe śyāmām hareṇum nīlinīm sthirām//
 bilvājamode kṛṣṇām ca dantīm rāsnām ca peṣayet/
 sādhyameraṇḍajam tailam tailam vā kapharoganut//
 bradhnodāvartagulmārśaḥplīhamehāḍhyamārutān/
 ānāhamaśmarīm caiva hanyāttadanuvāsanāt//
 madanairvā+amlasaṃyuktairbilvādyena gaṇena vā/
 tailam kaphaharairvā+api kaphaghnām kalpayedbhiṣak//
 viḍaṅgairāṇḍarajanīpaṭolatṛiphalāmṛtāḥ/
 jātipravālanirguṇḍīdaśamūlākhuparṇikāḥ//
 nimbapāṭhāsahacaraśampākakaravīrakāḥ/
 eṣām kvāthena vipacettailamebhiśca kalkitaiḥ//
 phalabilvatrivṛtkṛṣṇārāsnābhūnimbadārubhiḥ/
 saptaparnavacośīradārvīkuṣṭhakaliṅgakaiḥ//
 &latāgaurīśatāhvāgniśaṭīcorakapauṣkaraiḥ/
 tat kuṣṭhāni krimīn mehānarśāṃsi grahaṇīgadam//
 klībatām viṣamāgnitvam malam doṣatrayam tathā/
 prayuktaṃ praṇudatyāśu pānābhyaṅgānuvāsanaiḥ//

vyādhivyāyāmakarmādhvakṣīṇābalanīrojasām/
 kṣīṇasūkrasya cātīva snehabastirbalapradah//
 pādajaṅghoruprṣṭhāṃsakaṭīnām sthīratām parām/
 janayedaprajānām ca prajāṃ strīnām tathā nṛnām//
 vātapittakaphātyannapurīṣairāvṛtasya ca/
 abhukte ca praṇītasya snehabasteḥ ṣaḍāpadaḥ//
 śīto+alpo vā+adhike vate pitte+atyusṇaḥ kaphe mṛduḥ/
 atibhukte gururvarcaḥsaṃcaye+alpabalastathā//
 dattastairāvṛtaḥ sneho na &yātyabhibhavādapi/
 abhukte+anāvṛtatvācca yātyūrdhvaṃ tasya lakṣaṇam//
 &aṅgamardajvarādhmānāśītastambhorupīḍanaiḥ/
 pārśvarugveṣṭanairvidyāt snehaṃ vātāvṛtaṃ bhiṣak//
 snigdhāmlalavaṇoṣṇaistam &rāsnāpītadrutailikaiḥ/
 sauvirakasurākolakulatthayavasādhitaiḥ//
 nirūhairnirharet samyak samūtraiḥ pāñcamūlikaiḥ/
 tābhyāmeva ca tailābhyām sāyaṃ bhukte+anuvāsayet//
 dāharāgaṭṛṣāmohatamakajvaradūṣaṇaiḥ/
 vidyāt pittāvṛtaṃ svādutiktaistam bastibhirharet//
 tandrāśītajvarālasya prasekarucigauravaiḥ/
 saṃmūrcchāglānibhirvidyācchleṣmaṇā snehamāvṛtam//
 &kaṣāyakaṭutīkṣṇoṣṇaiḥ surāmūtropasādhitaiḥ/
 phalatailayutaiḥ sāmīlirbastibhistam vinirharet//
 &chardimūrcchāruciglānīśūlanidrāṅgamardanaiḥ/
 āmaliṅgaiḥ sadāhaistam vidyādatyaśanāvṛtam//
 kaṭūnām lavaṇānām ca kvāthaiścūrṇaiśca pācanam/
 vireko mṛduratrāmavihitā ca kriyā hitā//
 viṇmūtrānilasaṅgārtigurutvādhmānahṛdggrahaiḥ/
 snehaṃ vidāvṛtaṃ jñātvā snehasvedaiḥ savartibhiḥ//
 śyāmābilvādisiddhaiśca nirūhaiḥ sānuvāsanaḥ/
 nirharedvidhinā samyagudāvartahareṇa ca//
 abhukte śūnyaḥpāyau vā vegāt sneho+atipīḍitaḥ/
 dhāvatyūrdhvaṃ tataḥ kaṇṭhādūrdhvebhyah khebhya etyapi//
 mūtraśyāmātrivṛtsiddho yavakolakulatthavān/
 tatsiddhataila iṣṭo+atra nirūhaḥ sānuvāsanaḥ//
 kaṇṭhādāgacchataḥ stambhakaṇṭhagrahavirecanaiḥ/
 chardighnūbhiḥ kriyābhiśca tasya kāryaṃ nivartanam//
 yasya nopadravaṃ kuryāt snehabastiraniḥsṛtaḥ/
 sarvo+alpo vā++āvṛto raukṣyādupekṣyaḥ sa vijānatā//
 yuktasnehaṃ dravoṣṇaṃ ca laghupathyopasevanam/
 bhuktavān mātṛayā bhojyamanuvāsyastṛyāhātryahāt//
 dhānyanāgarasiddhaṃ hi toyaṃ dadyādvicakṣaṇaḥ/
 vyūṣitāya nīśāṃ kalyamuṣṇaṃ vā kevalaṃ jalaṃ//
 snehājīrṇaṃ jarayati śleṣmāṇaṃ tadbhinatti ca/
 mārutasyānulomyaṃ ca kuryāduṣṇodakaṃ nṛnām//
 vamaṇe ca vireke ca nirūhe sānuvāsane/
 tasmāduṣṇodakaṃ deyaṃ vātāśleṣmopaśāntaye//
 rūkṣanisyastu &dīptāgnirvyāyāmī mārutāmayī/
 vaṅkṣaṇaśroṇyudāvṛttavātāścārḥā dine dine//
 eṣāṃ cāśu jarāṃ sneho yātyambu sikatāsviva/
 ato+anyeṣāṃ tryahāt prāyaḥ snehaṃ pacati pāvakaḥ//
 na tvāmaṃ praṇayeti snehaṃ sa hyabhiṣyandayedgudam/

sāvaśeṣaṃ ca kurvīta vāyuh śeṣe hi tiṣṭhati//
na caiva gudakaṇṭhābhyāṃ dadyāt snehamanantaram/
&ubhayasmāt samaṃ gacchan vātamagniṃ ca dūṣayet//
snehabastiṃ nirūhaṃ vā naikamevātiśīlayet/
utkleśāgnivadhau snehāgnirūhāt pavanādbhayam//
tasmānnirūḍhaḥ &samsnehyo nirūhyaścānuvāsitaḥ/
snehaśodhanayuktyaivaṃ bastikarma tridoṣanut//
karmavyāyāmabhārādhvayā(pā)nastrikarṣiteṣu ca/
durbale &vātabhahne ca mātrābastiḥ sadā mataḥ//
yatheṣṭāhāraceṣṭasya sarvakālaṃ niratyayaḥ/
hrasvāyāḥ snehamātrāyā mātrābastiḥ samo bhavet//
balyaṃ sukhopacaryaṃ ca sukhaṃ sṛṣṭapurīṣakṛt/
snehamātrāvidhānaṃ hi br̥mhaṇaṃ vātaroganut//
tatra śloka---

vātādīnāṃ śamāyoktāḥ pravaraḥ snehabastayaḥ/
teṣāṃ cājñaprayuktānāṃ vyāpadaḥ sacikitsitāḥ//
prāgbhojyaṃ snehabasteryad dhruvaṃ ye+arhāstryāhācca ye/
snehabastividhiścokto mātrābastividhistathā//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+aprāpte dṛḍhabalasampūrite siddhisthāne
snehavyāpatsiddhirnāma caturtho+adhyāyaḥ//4//

8.5 pañcamo+adhyāyaḥ/

athāto &netrabastivyāpatsiddhiṃ vyākhyāsyāmaḥ//
iti ha smāha bhagavānātreyāḥ// atha netrāṇi bastiṃśca śṛṇu varjyāni karmasu/
netrasyājñapraṇītasya &vyāpadaḥ sacikitsitāḥ//
hrasvaṃ dīrghaṃ tanu sthūlaṃ jīrṇaṃ śīthilabandhanam/
&pārśvacchidraṃ tathā vakramaṣṭau netrāṇi varjayet//
aprāptyatigatikṣobhakarṣaṇakṣaṇanasravāḥ/
gudapīḍā gatiṛjihmā teṣāṃ doṣā yathākramam//
viṣamamāṃsalacchinnasthūlajālīkavātalāḥ/
snigdhaḥ klinnaśca tānaṣṭau bastiṃ karmasu varjayet//
gativaiṣamyavisratvasrāvadaurgrāhyanisravāḥ/
phenilacyutyadhāryatvaṃ basteḥ syurbastidoṣataḥ//
savātatiidrutoṭkṣiptatiryagulluptakampitāḥ/
atibāhyagamandātivegadoṣāḥ praṇetr̥taḥ//
anucchvāsyā ca baddhe vā datte niḥśeṣa eva vā/
praviśya &kupito vāyuh śūlatodakaro bhavet//
tatrābhyāṅgo gude svedo vātaghnānyaśanāni ca/
drutaṃ praṇīte niṣkṛṣṭe sahasotkṣipta eva vā//
syāt &kaṭīgudajaṅghārtibastistambhoruvedanāḥ/
bhojanaṃ tatra vātaghnaṃ snehāḥ svedāḥ sabastayaḥ//
tiryagvalyāvṛtadvāre baddhe vā+api na gacchati/
netre tadṛju niṣkṛṣṭya saṃśodhya ca praveśayet//
pīḍyamāne+antarā mukte gude pratihato+anilaḥ/
&uraḥśirortimūrvośca sadanaṃ janayedbalī//
bastiḥ syāttatra bilvādiphalaśyāmādimūtravān/
syāddāho davathuḥ śophaḥ kampanābhīhate gude//
kaṣāyamadhurāḥ śītāḥ sekāstatra sabastayaḥ/
atimātrapraṇītena netreṇa kṣaṇanādvaleḥ//
syāt &sārti dāhanistodagudavarcaḥpravartanam/
tatra sarpiḥ picuḥ kṣīraṃ picchābastiśca śasyate//

&na bhāvayati mandastu bāhyastvāśu nivartate/
 snehastatra punaḥ samyak praṇeyaḥ siddhimicchatā//
 atiprapīḍitaḥ koṣṭhe tiṣṭhatyāyāti vā galam/
 tatra bastirvirekaśca galapīḍādi karma ca//
 tatra ślokaḥ---

netrabastipraṇetīṇāṃ doṣānetān sabheṣajān/
 vetti yastena matimān bastikarmāṇi kārayet//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+apṛāpte dṛḍhabalasampūrite siddhisthāne ne-
 trabastivyāpatsiddhirnāma pañcamo+adhyāyaḥ//5//

8.6 ṣaṣṭho+adhyāyaḥ/

athā+ato vamanavirecanavyāpatsiddhiṃ vyākhyāsyāmaḥ/

iti ha smāha bhagavānātreyāḥ// atha śodhanayoḥ samyagvidhimūrdhvanulomayoḥ/
 asamyakkr̥tayoścaiva doṣān vakṣyāmi sauśadhān//
 atyuṣṇavarṣaśītā hi grīṣmavarṣāhimāgamāḥ/
 !tadantare prāvṛḍādyāsteṣāṃ sādharāṇāstrayaḥ//
 prāvṛṭ śucinabhau jñeyau śaradūrjasahau punaḥ/
 tapasyaśca madhuścaiva vasantaḥ śodhanaṃ prati//
 !etānṛtūn vikalpyaivam dadyāt saṃśodhanaṃ bhiṣak/
 svasthavṛttamabhipretya vyādhau vyādhivaśena tu//
 karmaṇāṃ !vamanādīnāmantareṣvantareṣu ca/
 snehasvedau prayuñjīta snehaṃ cānte prayojayet//
 !visarpapīḍakāśophakāmalāpāṇḍurogiṇaḥ/
 abhighātaviṣārtāṃśca nātisnigdhāt virecayet//
 nātisnighdaśarīrāya dadyāt snehavirecanam/
 snehotkliṣṭaśarīrāya !rūkṣam dadyāvirecanam//
 snehasvedopapannena jīrṇe mātṛāvadauśadham/
 ekāgramanasā pītaṃ samyagyogāya kalpate//
 snigdhāt pātrādyathā toyamayatnena praṇudyate/
 kaphādayaḥ praṇudyante snigdhāddehātatahaśadhaiḥ//
 ārdraṃ kāṣṭhaṃ yathā vahnirviṣyandayati sarvataḥ/
 tathā snigdhasya vai doṣān svedo viṣyandayet sthirān//
 kliṣṭam vāso yathotkleśya malaḥ saṃśodhyate+ambhasā/
 snehasvedaistathotkleśya śodhyate !śodhanairmalaḥ//
 ajīrṇe vardhate glānirvibandhaścāpi jāyate/
 pītaṃ saṃśodhanaṃ caiva viparītaṃ pravartate//
 alpamātraṃ mahāvegaṃ bahudoṣaharaṃ sukham/
 laghupākaṃ sukhāsvādaṃ prīṇanaṃ vyādhināśanam//
 avikāri ca vyāpattau nātiglānikaraṃ ca yat/
 gandhavarṇarasopetaṃ nidyānmātṛāvadauśadham//
 vidhūya mānasān doṣān &kāmādīnaśubhodayān/
 ekāgramanasā pītaṃ samyagyogāya kalpate//
 naraḥ śvo vamaṇaṃ pātā bhuñjīta kaphavardhanaṃ/
 sujaraṃ dravabhūyiṣṭhaṃ, laghvaśītaṃ virecanam//
 utkliṣṭālpakaphatvena kṣipraṃ doṣāḥ sravanti hi/
 pītauśadhasya tu bhiṣak śuddhiliṅgāni lakṣayet//
 ūrdhvaṃ kaphānuge pitte viṭpitte+anukaphe tvadhaḥ/
 hṛtadoṣaṃ vadet kārśyadaurbalye cet salāghave//
 vāmayettu tataḥ śeṣamauśadham na tvalāghave/
 staimitye+anilasaṅge ca nirudgāre+api vāmayet//
 ālāghavāttanutvācca kaphasyāpat paraṃ bhavet/

vamite vardhate vahniḥ śamaṃ doṣā vrajanti hi //
 vamiṭaṃ laṅghayet samyagjīṇaliṅgānyalakṣayan/
 tāni dṛṣṭvā tu peyādikramaṃ kuryāṇṇa laṅghanam //
 saṃśodhanābhyāṃ śuddhasya &hṛtadoṣasya dehinaḥ/
 &yātyagnirmandatāṃ tasmāt kramaṃ peyādimācaret //
 kaphapitte viśuddhe+alpaṃ madyape vātapaitteke/
 tarpaṇādikramaṃ kuryāt peyā+abhiśyandayeddhi tāt //
 anulomo+anilaḥ svāsthyāṃ kṣuttrṣṇorjo manasvitā/
 laghutvamindriyodgāraśuddhirjīṇauśadhākṛtiḥ //
 klamo dāho+aṅgasadanāṃ bhramo &mūrcchā śīrorujā/
 aratirbalahāniśca sāvaśeṣauśadhākṛtiḥ //
 akāle+alpātimātraṃ ca purāṇaṃ na ca bhāvitam/
 asamyaksaṃskṛtaṃ caiva vyāpadyetauśadham drutam //
 ādhmānaṃ parikartīśca srāvo hṛdgātrayorgrahaḥ/
 jīvādānaṃ savibhramśaḥ stambhaḥ sopadravaḥ klamaḥ //
 ayogādatiyogācca daśaitā vyāpado mataḥ/
 preṣyabhaiṣajyavaidyānāṃ vaiguṇyādāturasya ca //
 yogaḥ samyakpravṛttiḥ syādatiyogo+ativartanam/
 ayogaḥ prātilomyena na cālpaṃ vā pravartanam //
 śleṣmotkliṣṭena durgandhamahr̥dyamati vā bahu/
 virecanamajīrṇe ca pītamūrdhvaṃ pravartate //
 kṣudhārtamṛdukoṣṭhābhyāṃ svalpotkliṣṭakaphena vā/
 tīkṣṇaṃ pītaṃ sthitaṃ kṣubdham vamaṇaṃ syādvirecanam //
 prātilomyena doṣānāṃ haraṇātte hyakṛtsnaśaḥ/
 ayogasaṃjñe, kṛcchreṇa &yāti doṣo navā+alpaśaḥ //
 pītauśadho na śuddhaścejīrṇe tasmin punaḥ pibet/
 auśadham na tvajīrṇe+anyadbhayaṃ syādatiyogataḥ //
 koṣṭhasya gurutāṃ jñātvā laghutvaṃ balameva ca/
 ayoge mṛdu vā dadyādaśadham tīkṣṇameva vā //
 vamaṇaṃ na tu duśchardam &duśkoṣṭham na virecanam/
 pāyayetaśadham bhūyo hanyāt pītaṃ punarhi tau //
 asnīgdhāsvinnadehasya rūkṣasyānavamaśadham/
 doṣānutkliṣṭa nirhartumaśaktaṃ janayedgadān //
 vibhramśaṃ śvayathuṃ hikkāṃ tamaso darśanaṃ &bhṛśam/
 piṇḍikodveṣṭanaṃ kaṇḍūmūrvoh sādāṃ vivarṇatām //
 snigdhāsvinnasya cātyalpaṃ dīptāgnerjīṇamaśadham/
 śītairvā stabdhamāme vā doṣānutkliṣṭa nāharet //
 tāneva janayedrogānayogaḥ sarva eva saḥ/
 vijñāya matimāṃstatra yathoktāṃ kārayet kriyām //
 taṃ tailalavaṇābhyaktaṃ svinnaṃ prastarasaṅkaraiḥ/
 pāyayeta punarjīrṇe samūtrairvā nirūhayet //
 nirūḍhaṃ ca rasairdhānvairbhojayitvā+anuvāsayet/
 phalamāgadhikādārusiddhatailena mātrayā //
 snigdham vātaharaiḥ snehaiḥ punastīkṣṇena śodhayet/
 na cātīkṣṇena tato hyatiyogastu jāyate //
 atīkṣṇaṃ kṣudhārtasya mṛdukoṣṭhasya bheṣajam/
 hṛtvā++āśu viṭpittakaphān dhātūnvisrāvayeddṛavān //
 balasvarakṣayaṃ dāham kaṇṭhaśoṣaṃ &bhramaṃ trṣām/
 kuryācca madhuraistatra śeṣamaśadhamullikhet //
 vamaṇe tu virekaḥ syādvireke vamaṇaṃ &punaḥ/
 pariṣekāvagāhādyaḥ suśītaiḥ stambhayecca tat //

kaṣāyamadhuraiḥ śīṭairannapānauṣadhaistathā/
 raktapittātisāraghnairdāhajvaraharairapi//
 añjanam candanośīramajjāsṛkśarkarodakam/
 lājacūrṇaiḥ pibenmanthamatiyogaharam param//
 śuṅgābhirvā vaṭādīnām siddham peyām samākṣikām/
 varcaḥsāmgrāhikaiḥ siddham kṣīram bhojyam ca dāpayet//
 jāṅgalairvā rasairbhojyam picchābastiśca śasyate/
 maghurairanuvāsyasca siddhena kṣīrasarpiṣā//
 vamanasyātiyoge tu śītāmbupariṣecitaḥ/
 pibet &kaphaharairmantham saghṛtakṣaudraśarkaram//
 sodgārāyām bhṛṣam vamyām mūrccāyām dhānyamustayoh/
 samadhūkāñcanam cūrṇam lehayenmadhusaṃyutam//
 vamato+antaḥpraviṣṭāyām jihvāyām kavalagrahāḥ/
 snigdhamlalavaṇairhṛdyairyūṣakṣīrarasairhitāḥ//
 phalānyamlāni khādeyustasya cānye+agrato narāḥ/
 niḥsṛtām tu tiladrākṣākalkalīptām praveśayet//
 &vāgrahāṇilarogeṣu ghṛtamāmsopasādhitām/
 yavāgūṃ tanukām &dadyāt snehasvedau ca buddhimān//
 vamitaśca viriktaśca mandāgniśca vilāṅghitaḥ/
 agniṣṛṇāvavivṛddhyartham kramam peyādikaṃ &bhajet//
 bahudoṣasya rūkṣasya hīnāgneralpamauṣadham/
 sodāvartasya cotkliśya doṣānmārgānnirudhya ca//
 bhṛṣamādhmāpayennābhiṃ pṛṣṭhapārśvaśīrorujam/
 śvāsaviṇmūtravātānām saṅgam kuryācca dāruṇam//
 abhyaṅgasvedavartyādi sanirūhānuvāsanam/
 udāvartaharam sarvaṃ karmādhmātasya śasyate//
 snigdhenā gurukoṣṭhena sāme balavadauṣadham/
 kṣāmeṇa mṛdukoṣṭhena śrāntenālpabalena vā//
 pītam gatvā gudaṃ sāmamāśu doṣam nirasya ca/
 tīvraśūlām sapicchāsrām karoti parikartikām//
 laṅghanam &pācanam sāme rūkṣoṣṇam laghubhojanam/
 br̥ṃhañīyo vidhiḥ sarvaḥ kṣāmāśya madhurastatahā//
 āme jīrṇe+anubandhaścet kṣārāmlam laghu śasyate/
 puṣpakāśisamiśram vā kṣāreṇa lavaṇena vā//
 sadāḍimarasaṃ sarpiḥ pibedvāte+adhike sati/
 dadhyamlam &bhojane pāne saṃyuktaṃ dāḍimatvacā//
 devadārutilānām vā kalkamuṣṇāmbunā pibet/
 aśvatthodumbaraplakṣakadambairvā śṛtam payaḥ//
 kaṣāyamadhuram &śītam picchābastimathāpi vā/
 yaṣṭimadhukasiddham vā snehāstim pradāpayet//
 alpam tu bahudoṣasya doṣamutkliśya bheṣajam/
 alpālpam srāvayet kaṇḍūṃ śophaṃ kuṣṭhāni gauravam//
 kuryāccāgnibalotkleśastaimityārucipāṇḍutāḥ/
 parisrāvāḥ sa, tam doṣam śamayedvāmayedapi//
 snehitam vā punastikṣaṇam pāyayeta virecanam/
 śuddhe cūrṇāsavāriṣṭān saṃskṛtāmśca pradāpayet//
 pītauṣadhasya vegānām nigrāhānmārutādayaḥ/
 kupitā hṛdayam gatvā ghoram kurvanti hṛdgraham//
 &sa hikkākāsapārśvārtidainyalālākṣivibhramaiḥ/
 jihvam khādati niḥsaṃjño dantān kiṭikiṭāpayan//
 na gacchedvibhramam tatra vāmayedāśu tam bhiṣak/

madhuraiḥ pittaṃ mūrcchāṭaṃ kaṭubhiḥ kaphaṃ mūrccitaṃ //
 pācanīyaistataścāsyā doṣaśeṣaṃ vipācayet/
 kāyāgniṃ ca balaṃ cāsyā &krameṇotthāpayettataḥ //
 pavaneṇātivamato hr̥dayaṃ yasya pīḍyate/
 tasmai snigdhamlavanaṃ dadyāt pittakaphe+anyathā //
 pīṭauśadhasya vegānāṃ nigraheṇa kaphena vā/
 &ruddho+ati vā viśuddhasya gr̥hṇātyaṅgāni mārutaḥ //
 stambhavepathunistodasādodveṣṭanamanthanaiḥ/
 tatra vātaharaṃ sarvaṃ snehasvedādi &kārayet //
 atitikṣṇaṃ mṛdau koṣṭhe laghudoṣasya bheṣajam/
 doṣān hr̥tvā vinirmathya jīvaṃ harati śoṇitaṃ //
 tenānnaṃ miśritaṃ dadyādvāyasāya śune+api vā/
 bhuṅkte tacedvadejjīvaṃ na bhuṅkte pittaṃ mādīśet //
 śuklaṃ vā bhāviṭaṃ vastramāvānaṃ koṣṇavārīṇā/
 prakṣālitaṃ vivaṇṇaṃ syāt &pitte śuddhaṃ tu śoṇite //
 tṛṣṇāmūrcchāmadārtasya kuryādāmaraṇāt kriyāṃ/
 tasya pittaharīṃ sarvāmatiyoge ca yā &hitā //
 mṛgagomahiṣājānāṃ sadyaskaṃ jīvatāmasṛk/
 pibejjīvābhisandhānaṃ jīvaṃ taddhyāśu &gacchati //
 tadeva darbhamaṇḍitaṃ raktaṃ bastiṃ pradāpayet/
 śyāmākāśmaryabadarīdūrvośīraiḥ śṛtaṃ payaḥ //
 ghṛtamaṇḍāñjanayutaṃ śītaṃ bastiṃ pradāpayet/
 picchābastiṃ suśītaṃ vā ghṛtamaṇḍānuvāsanam //
 gudaṃ bhraṣṭaṃ kaṣāyaiśca stambhayitvā praveśayet/
 sāma gāndharvaśabdāmśca saṃjñānāśe+asya kārayet //
 yadā virecanaṃ pītaṃ viḍantaṃ avatiṣṭhate/
 vamaṇaṃ bheṣajāntaṃ vā doṣānutkliśya nāvahet //
 tadā kurvanti kaṇḍvādīn doṣāḥ prakupitā gadān/
 sa vibhramśo matastatra syādyathāvyādhi bheṣajam //
 pītaṃ snigdheṇa sasnehaṃ taddoṣairmārdavādvṛtam/
 na vāhayati doṣāṃstu svasthānāt stambhayecchyutān //
 vātasaṅgagudastambhaśūlaiḥ kṣarati cālpaśaḥ/
 tīkṣṇaṃ bastiṃ virekaṃ vā so+arho laṅghitapācitaḥ //
 rūkṣaṃ virecanaṃ pītaṃ rūkṣeṇālpabalena vā/
 mārutaṃ kopayitvā++āśu kuryādghorānupadravān //
 stambhaśūlāni ghorāṇi sarvagātṛeṣu muhyataḥ/
 snehasvedādikastatra kāryo vātaharo vidhiḥ //
 snigdhasya mṛdukoṣṭhasya mṛdūtkliśyaśuśadhaṃ kapham/
 pittaṃ vātaṃ ca saṃrudhya satandrāgauravaṃ klamaṃ //
 daurbalyaṃ cāṅgasādaṃ ca kuryādāśu tadullikhet/
 laṅghanaṃ pācanaṃ &cātra snigdhaṃ tīkṣṇaṃ ca śodhanaṃ //
 tatra śloka---

ityetaṃ vyāpadaḥ proktāḥ sarūpāḥ sacikitsitāḥ/
 vamaṇasya virekasya kṛtasyākuśalairnṛṇām& //
 &etā vijñāya matimānavasthāścaiva tattvataḥ/
 &dadyāt saṃśodhanaṃ samyagārogyārthiḥ nṛṇāṃ sadā //

ityagniveśakṛte tantrē carakapratisaṃskṛte+aprāpte dṛḍhabalasampūrite siddhisthāne va-
 manavirecanavyāpatsiddhirnāma śaṣṭho+adhyāyaḥ // 6 //

8.7 saptamo+adhyāyaḥ/

athāto bastivyāpatsiddhiṃ vyākhyāsyāmaḥ //

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ // dhīdhairyaudāryagāmbhīryakṣamādamataponidhim/
 punarvasuṃ śiṣyagaṇaḥ papraccha vinayānvitaḥ //
 kāḥ kati vyāpado basteḥ kiṃsamutthānalakṣaṇaḥ/
 kā cikitsā iti praśnāñchrutvā tānabravīdguruḥ //
 nātiyogau klamādhmāne hikkā hṛtpṛāptirūrdhvataḥ/
 pravāhikā śīroṅgārtiḥ &parikartaḥ parisravaḥ //
 dvādaśa vyāpado basterasamyagyogasambhavāḥ/
 āsāmekaikaśo rūpaṃ cikitsāṃ ca nibodhata //
 gurukoṣṭhe+anilaprāye rūkṣe vātolbaṇe+api vā/
 śīto+&alpalavaṇasnehadravamātro ghano+api vā //
 bastiḥ samkṣobhya taṃ doṣaṃ durbalatvādanirharan/
 karoti gurukoṣṭhatvaṃ vātamūtraśakṛdgraham //
 nābhibastirujam dāham hṛllepaṃ śvayathuṃ gude/
 kaṇḍūgaṇḍāni vaivarṇyamaruciṃ vahnimārdavam //
 tatroṣṇāyāḥ pramathyāyāḥ pānaṃ svedāḥ pṛthagvidhāḥ/
 phalavartyo+athavā kālaṃ jñātvā śastaṃ virecanam //
 bilvamūlatrivṛddārūyavakolakulatthavān/
 &surādimūtravān bastiḥ saprākpeṣyastamānayet //
 snigdhasvinne+atitiksṇoṣṇo mṛdukoṣṭhe+atīyujyate/
 tasya liṅgaṃ cikitsā ca śodhanābhyāṃ samā bhavet //
 pṛśniparṇiṃ sthirāṃ padmaṃ kāśmaryaṃ &madhukaṃ balāṃ/
 piṣṭvā drākṣāṃ madhūkaṃ ca kṣīre taṇḍuladhāvane //
 drākṣāyāḥ pakvaloṣṭasya prasāde madhukasya ca/
 vinīya saghṛtaṃ bastiṃ dadyāddāhe+atīyogaje //
 &āmaśeṣe nirūheṇa mṛdunā doṣa īritaḥ/
 &mārgaṃ ruṇaddhi vātasya hantyaṅniṃ mūrcchayatyapi //
 klamaṃ &vidāhaṃ hṛcchūlaṃ mohaveṣṭanagauravam/
 kuryāt svedairvirūkṣaistaṃ pācanaiścāpyupācaret //
 pippalīkattṛṇoṣīradārumūrvāśṛtaṃ jalam/
 pibet sauvarcalonmiśraṃ dīpanaṃ hṛdviśodhanam //
 vacānāgaraśatyelā dadhimaṇḍena mūrcchitāḥ/
 peyāḥ prasannayā vā syurariṣṭenāsavena vā //
 dāru &trikaṭukaṃ pathyāṃ palāśaṃ citrakāṃ śaṭim/
 piṣṭvā kuṣṭhaṃ ca mūtreṇa pibet kṣārāṃśca dīpanān //
 bastimasya vidadhyācca samūtraṃ dāśamūlikam/
 samūtramathavā vyaktalavaṇaṃ mādhutailikam //
 alpavīryo mahādoṣe rūkṣe krūrāśaye kṛtaḥ/
 bastirdoṣāvṛto ruddhamārgo rundhyāt & samīraṇam //
 sa vimārgo+anilaḥ kuryādādhmānaṃ marmapīḍanam/
 vidāhaṃ gurukoṣṭhasya muṣkavaṇkṣaṇavedanām //
 ruṇaddhi hṛdayaṃ sūlairaścetaśca dhāvati/
 śyāmāphalādibhiḥ kuṣṭhakṛṣṇālavaṇasarṣapaiḥ //
 dhūmamāśavacākiṇvakṣārācūrṇaguḍaiḥ kṛtām/
 karāṅguṣṭhanibhāṃ vartim yavamadhyāṃ &nidhāpayet //
 abhyaktasvinnaḡātrasya tailāktāṃ snehite gude/
 athavā lavaṇāḡārādhūmasiddhārthakaiḥ kṛtām //
 bilvādinā nirūhaḥ syāt pīlusaṛṣapamūtravān/
 saralāmaradārūbhyāṃ siddhaṃ caivānuvāsanam //
 mṛdukoṣṭhe+abale bastiratitiksṇo+atinirharan/
 kuryāddhikkāṃ, hitaṃ tasmai hikkāghnaṃ bṛmhaṇaṃ ca yat //
 balāsthirādikāśmaryatṛiphalāguḍasaindhavaiḥ/

saprasannāranālāmlaistailaṃ paktavā+anuvāsayet//
 kṛṣṇālavanāyorakṣaṃ pibeduṣṇāmbunā &yutam/
 dhūmaleharasakṣīrasvedāścānnaṃ ca vātanut//
 atitīkṣṇaḥ savāto vā na vā samyak prapīḍitaḥ/
 ghaṭṭayeddhṛdayaṃ bastistatra kāśakuṣetkaṭaiḥ//
 syāt sāmīlavanāskandhakarīrabadarīphalaiḥ/
 śrtairbastirhitaḥ siddhaṃ vātaghnaiścānuvāsanam//
 vātamūtrapuriṣāṇāṃ datte vegānnigrhṇataḥ/
 ati vā pīḍito bastirmukhenāyāti vegavān//
 mūrccāvikāraṃ tasyāḍau dṛṣṭvā śītāmbunā mukham/
 siñcet pārśvodaraṃ cādhaḥ pramṛjyādvījayecca tam//
 keśeṣvālambya &cākāśe dhunuyātrāsayecca tam/
 gokharāśvagajaiḥ siṃhai rājapreṣyaistathoragaiḥ//
 ulkābhirevamanyaiśca &bhītasyādhāḥ pravartate/
 vastrapānigrahaiḥ kaṇṭhaṃ rundhyānna mriyate yathā//
 prāṇodānanirodhāddhi prasiddhataramārgavān&/
 apānaḥ pavano bastiṃ tamāśvevāpakarṣati//
 tataḥ kramukakalkākṣaṃ pāyayetāmlasamyutam/
 auṣṇyāttaiḥsyāt saratvācca bastiṃ so+asyānulomayet//
 pakvāśayasthite svinne nirūho dāśamūlikaiḥ/
 yavakolakulatthaiśca vidheyo mūtrasādhitaḥ//
 bilvādipañcamūlena siddho bastiruraḥsthite/
 śīraḥsthe nāvanaṃ dhūmaḥ pracchādyam sarṣapaiḥ śīraḥ//
 snigdhasvinne mahādoṣe bastirmṛdvalpabheṣajaiḥ/
 utkliṣyālpam hareddoṣaṃ janayecca pravāhikāṃ//
 sa bastipāyusophena jaṅghorusadanena vā/
 niruddhamāruto janturabhīkṣṇaṃ saṃpravāhate//
 svedābhyāṅgānnirūhāṃśca śodhanīyānulomikān/
 vidadhyāllaṅghayitvā tu vṛttiṃ kuryādviriktavat//
 durbale krūrakoṣṭhe ca tivradoṣe tanurmṛduḥ/
 śīto+alpaścāvrto doṣairbastistadvihato+anilaḥ//
 &mārgairgātrāṇi sandhāvannūrdhvaṃ mūrdhni& vihanyate/
 grīvāṃ manye ca &grhṇāni śīraḥ kaṇṭhaṃ bhinatti ca//
 bādhiryaṃ kaṇṇanādaṃ ca pīnaṃ netravibhramam/
 kuryādabhyāñjanaṃ &tailalavanena yathāvidhi//
 yuñjyāt pradhamaṇairnasyairdhūmairasya& virecayet/
 tīkṣṇānulomikenātha snigdhaṃ bhukte+anuvāsayet&//
 &snehasvedairanāpādyā gurustīkṣṇo+atimātrayā/
 yasya bastiḥ prayujyeta so+atimātraṃ pravartayet//
 sruteṣu tasya doṣeṣu nirūḍhasyātimātraśaiḥ/
 stabdhodāvṛtakoṣṭhasya vāyuiḥ saṃpratihanyate//
 vilomanasamudbhūto rujatyāṅgāni dehinaḥ/
 &gātraveṣṭānanistodabhedasphuraṇajrmbhaṇaiḥ//
 taṃ tailalavanābhyaktaṃ secayeduṣṇavārīṇā/
 eraṇḍapatraviṣkvāthaiḥ prastaraiścopapādayet//
 &yavān kulatthān kolāni pañcamūle tathobhaye/
 jalāḍhakadvaye paktvā pādaśeṣeṇa tena ca//
 kuryāt sabilvataiḥṣṇalavanena nirūhaṇam/
 taṃ nirūḍhaṃ samāśvastam droṇyāṃ samavagāhayet//
 tato bhuktavatastasya kārayedanuvāsanam/
 yaṣṭimadhukatailena bilvatailena vā &bhiṣak//

mṛdukoṣṭhālpadoṣasya rūkṣastikṣṇo+atimātravān/
 &bastirdoṣānnirasyāśu janayet parikartikām//
 trikavaṅkṣaṇabastīnām todaṃ nābheradho rujaṃ/
 vibandho+&alpālpamutthānaṃ bastinirlekhanādbhavet//
 svāduśītauṣadhaistatra paya ikṣvādibhiḥ śṛtam/
 yaṣṭyāhvatilakalkābhyām bastiḥ syāt kṣīrabhojināḥ//
 sasarjarasayaṣṭyāhvajiṅginīkardamāñjanam/
 vinīya dugdhe bastiḥ syāt vyaktāmlamṛdubhojināḥ//
 &pittaroge+amla uṣṇo vā tikṣṇo vā lavaṇo+athavā/
 bastirlikhati pāyūṃ tu kṣiṇoti vidahatyapi//
 sa vidagdhaḥ sravatyasraṃ pittam cānekavarṇavat/
 sāryate &bahuvegena moham gacchati cāsakṛt//
 ārdraśālmalivrntaistu kṣuṇṇairājaṃ payaḥ śṛtam/
 sarpiṣā yojitaṃ śītaṃ bastimasyai pradāpayet//
 vaṭāḍipallaveṣveṣa kalpo yavatileṣu ca/
 suvarcalopodikayoḥ karbudāre ca śasyate//
 gude sekāḥ pradehāśca śītāḥ syurmadrhurāśca ye/
 raktapittātisāraghnī kriyā cātra praśasyate//
 tikṣṇatvaṃ mūtrapīlvagnilavaṇakṣārasarṣapāiḥ/
 prāptakālaṃ vidhātavyaṃ kṣīrādyairmārdavaṃ tathā//
 āpādatalamūrdhasthān doṣān pakvāśaye sthitaḥ/
 vīryeṇa bastirādatte khastho+arko bhūrasāniva//
 yadvat kusumbhasammiśrāttoyādrāgaṃ haret paṭaḥ/
 tadvaddravīkṛtāddehānnirūko nirharenmalān//

tatra ślokaḥ--- ityetā vyāpadaḥ proktā basteḥ sākṛtibheṣajāḥ/
 buddhvā kārtsnyena tān bastīnniyuñjannāparādhyati//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+apṛapte dṛḍhabalasampūrite &siddhisthāne
 bastivyāpatsiddhirnāma saptamo+adhyāyaḥ//7//

8.8 aṣṭamo+adhyāyaḥ/

athātāḥ &prasṛtayogīyām siddhiṃ vyākhyāsyāmaḥ//
 iti ha smāha bhagavānātreyaḥ// athemān sukurārāṇām nirūhān &snehanān mṛdūn/
 karmaṇā viplutānām ca vakṣyāmi prasṛtaiḥ pṛthak//
 kṣīrāddvau prasṛtau kāryau madhutaḥ ghṛtāttrayaḥ/
 khajena mathito bastirvātaghno balavarṇakṛt//
 ekaikaḥ prasṛtastailaprasannākṣaudrasarpiṣām/
 bilvādimūlakvāthāddvau kaulatthāddvau sa vātanut//
 pañcamūlasāt pañca dvau tailāt kṣaudrasarpiṣoḥ/
 ekaikaḥ prasṛto bastiḥ snehanīyo+anilāpahaḥ//
 saindhavārdhākṣa ekaikaḥ kṣaudratailapayoghṛtāt/
 &prasṛto hapuṣākārṣo nirūhaḥ śukrakṛt param//
 paṭolanimbabhūnimbarāsnāsaptacchadāmbhasaḥ/
 catvāraḥ prasṛtā eko ghṛtāt sarṣapakalkitaḥ//
 nirūhaḥ pañcatikto+ayaṃ &mehābhiṣyandakuṣṭhanut/
 viḍaṅgatriphalāśigruḥphalamustākḥuparnijāt//
 &kaṣāyāt prasṛtāḥ pañca tailādeko vimathya tān/
 viḍaṅgapippalikalko nirūhaḥ krimināśanaḥ//
 payasyekṣusthirārāsnāvidārīkṣaudrasarpiṣām/
 ekaikaḥ prasṛto bastiḥ kṣṇākalko vṛṣatvakṛt//
 catvārastailagomūtradadhimaṇḍāmlakāñjikāt/
 prasṛtāḥ sarṣapāiḥ &kalkairviṣaṅgānāhamedanaḥ//

śvadamṣṭrāśmabhideraṇḍarasāttailāt surāsavāt/
 prasṛtāḥ pañca yaṣṭyāhvakauntīmāgadhikāsitāḥ//
 &kalkaḥ syānmūtrakṛcchre tu sānāhe bastiruttamaḥ/
 ete salavaṇāḥ koṣṇā nirūhāḥ prasṛtairnava//
 mṛdubastijaḍbhūte tīkṣṇo+anyo bastiriṣyate/
 tīkṣṇairvikarṣite svādu pratyāsthāpanamiṣyate&//
 vātopasṛṣṭasyoṣṇaiḥ &syurgudadāhādayo yadi/
 drākṣāmbunā trivṛtkalkaḥ dadyāddoṣānulomanam//
 taddhi pittaśakṛdvātān hr̥tvā dāhādikāñjayet/
 śuddhaścāpi pibecchītāḥ yavāgūḥ śarkarāyutām//
 athavā+ativiriktaḥ syāt kṣīṇaviṭkaḥ sa bhakṣayet/
 māṣayūṣeṇa kulmāṣān pibenmadhvathavā& surām//
 &sāmaḥ cet kuṇapaḥ sūlaurupaviśedarocakī/
 sa ghanātiviśākuṣṭhanatadāruvacāḥ pibet//
 śakṛdvātamasṛk pittaḥ kaphaḥ vā yo+atisāryate/
 &pakvaḥ, tatra svavargīyairbastiḥ śreṣṭhaḥ bhiṣagjitam//
 ṣaṇṇāmeṣāḥ dviśaṃsargāt triṃśadbhedā bhavanti tu/
 kevalaiḥ saha ṣaṭtriṃśadvidyāt sopadravānapi//
 sūlapravāhikādhmānaparikartyarucijvarān/
 tṛṣṇoṣṇadāhamūrcchādīmścaiśāḥ vidyādupadravān//
 &tatrāme+antarapānaḥ syāt vyoṣāmlalavaṇairyutam/
 pācanaḥ śasyate bastirāme hi pratiśidhyate//
 vātaghnairgrāhivargīyairbastiḥ śakṛti śasyate/
 svādvamlalavaṇaiḥ śastaḥ snehabastiḥ samīraṇe//
 rakte raktena, pitte tu kaṣāyasvādutiktakaiḥ/
 sāryamāṇe kaphe bastiḥ kaṣāyakaṭutiktakaiḥ//
 śakṛtā vāyunā vā++āme tena varcasyathānile/
 saṃsṛṣṭe+antarapānaḥ syād vyoṣāmlalavaṇairyutam//
 pittenāme+asṛjā vā+api tayorāmena vā punaḥ/
 saṃsṛṣṭayorbhavet pānaḥ savyoṣasvādutiktakam//
 tathā++āme kaphasaṃsṛṣṭe kaṣāyavyoṣatiktakam/
 āmena tu kaphe vyoṣakaṣāyalavaṇairyutam//
 vātena viśi pitte vā viṭpittābhyām& tathā+anile/
 madhurāmlakaṣāyaḥ syāt saṃsṛṣṭe bastiruttamaḥ//
 śakṛcchoṇitayoḥ pittaśakṛto raktapittayoḥ/
 bastiranyonyasaṃsarge kaṣāyasvādutiktakaḥ//
 kaphena viśi pitte vā kaphe viṭpittasoṇitaiḥ/
 vyoṣatiktakaṣāyaḥ syāt saṃsṛṣṭe bastiruttamaḥ//
 syādbastirvyoṣatiktāmlaḥ saṃsṛṣṭe vāyunā kaphe/
 madhuravyoṣatiktastu rakte kaphavimūrcchite//
 mārute kaphasaṃsṛṣṭe vyoṣāmlalavaṇo bhavet/
 bastirvātena &pitte tu kāryaḥ svādvamlatiktakaḥ//
 tricatuḥpañcasamṣargānevameva vikalpayet/
 yuktiścaiśātisāroktā sarvarogeṣvapi smṛtā//
 yugapat ṣaḍrasaḥ ṣaṇṇāḥ saṃsarge pācanaḥ bhavet&/
 nirāmāṇāṃtu pañcānāḥ bastiḥ ṣaḍrasiko mataḥ//
 udumbaraśalāṭūni jambvāmrodumbaratvacāḥ/
 śaṅkhaḥ sarjaraṣaḥ lākṣāḥ kardamaḥ ca palāṃśikam//
 piṣṭvā taiḥ sarpiṣaḥ prasthaḥ kṣīradvigūṇitaḥ pacet/
 atisāreṣu sarveṣu peyametadyathābalaḥ//
 kacchurādhātakībilvasamaṅgāraktaśālibhiḥ/

masūrāśvatthaśuṅgaiśca yavāgūḥ syājale śṛtaiḥ //
 &bālodumbarakaṭvaṅgasamaṅgāplakṣapallavaiḥ //
 masūrādhātākīpuṣpabalābhiśca tathā bhavet //
 sthīrādīnāṃ &balādīnāmikṣvādīnāmāthāpi vā //
 kvātheṣu samasūrānāṃ yavāgvāḥ syuḥ pṛthak pṛthak //
 kacchurāmūlaśālyāditaṇḍulairupasādhitāḥ //
 dadhitakrānālāmlakṣīreṣvīkṣurase+api vā //
 śītāḥ saśarkarākṣaudrāḥ sarvātīsāranāśanāḥ //
 sasarpimaricājāyō madhurā lavaṇāḥ śivāḥ //
 bhavanti cātra ślokaḥ---
 snigdhāmlalavaṇamadhuram pānam bastiśca mārute koṣṇaḥ //
 śītam tiktakaśāyam madhuram pitte ca rakte ca //
 tiktoṣṇakaśāyakaṭuśleṣmaṇi saṃgrāhi vātanucchakṛti pācanamāme pānam picchāśṛgbastayo
 rakte //
 atisāram pratyuktaṃ mīśram &dvandvādiyogajeṣvapi ca //
 tatrodrekaviśeṣāddoṣeṣūpakramāḥ kāryaḥ //
 tatra ślokaḥ---
 prāsṛtikāḥ savyāpatkriyā nirūhāstathā+atisārahitāḥ //
 &rasakalpaghṛtayavāgvaścoktā guruṇā prasṛtasiddhau //
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+apṛapte dṛḍhabalasampūrite siddhisthāne
 &prāsṛtayogīyasiddhirnāmāṣṭamo+adhyāyaḥ //8//

8.9 navamo+adhyāyaḥ/

athātastrimarmīyāṃ siddhiṃ vyākhyāsyāmaḥ //
 iti ha smāha bhagavānātreyaḥ //
 saptottaram marmasātamasmīncharīre skandhaśākhāsamāśritamagniveśa! //
 teṣāmanyatamapīḍāyāṃ samadhikā pīḍā bhavati, cetanānibandhavaśiṣyāt //
 tatra śākhāśritebhyo marmabhyaḥ skandhāśritāni garīyāṃsi, śākhānāṃ tadāśritatvāt;
 skandhāśritebhyo+api hṛdbastiśirāṃsi, tanmūlatvāccharīrasya //
 tatra hṛdaye& daśa dhamanyaḥ prāṇapānau& namo buddhiścetanā mahābhūtāni ca nāb-
 hyāmarā iva pratiṣṭhitāni, śirasi indriyāṇi indriyapṛāṇavahāni ca srotāṃsi sūryamiva gabhas-
 tayaḥ saṃśritāni, bastistu sthūlagudamuṣkasevanīśukramūtravāhinīnāṃ& nāḍī(lī)nāṃ mad-
 hye mūtradhāro+ambuvahānāṃ sarvasrotasāmudahirivāpagānāṃ &pratiṣṭhā, bahubhiśca
 tanmūlaimarmasamjñakaiḥ srotobhīrgaganamiva dinakarakarairvyāptamidaṃ śarīram //
 teṣāṃ trayāṇāmanyatamasyāpi bhedādāśveva śarīrabhedaḥ syāt, āśrayanāśādāśritasyāpi
 vināśaḥ; tadupaghātattu& ghorataravyādhiprādurbhāvaḥ; tasmādetāni viśeṣeṇa rakṣyāṇi
 bāhyābhīghādvātādibhyaśca //
 tatra hṛdyabhihate kāśaśvāsabalakṣayakanṭhaśoṣaklomākaraṇajihvānirgamamukhatālīśoṣāpasmāro-
 nmādapralāpacittanāśādayaḥ syuḥ; śirasyabhihate manyāstambhārditacakṣurvibhramamohodveṣṭanaceṣṭānā-
 kagadgadatvākṣinimīlanagaṇḍaspanadanajīmbhaṇālālāsrāvasvarahānivadanañmatvādīni;
 bastautu vātamūtravarconigrahavaṅkṣaṇamehanabastiśūlakunḍalodāvartagulmānilāṣṭhīlo-
 pastambhanābhīkukṣigudaśronigrahādayaḥ& vātādyupasṛṣṭānāṃ tveṣāṃ līṅgāni cikitsite
 sakriyāvidhīnyuktāni //
 kiṃtvētāni viśeṣato+anilādrakṣyāṇi, anilo hi pittakaphasamūdīraṇe hetuḥ prāṇamūlaṃ ca,
 sa bastikarmasādhyatamaḥ, tasmānna bastisamaṃ kiñcit karma marmaparipālanamasti //
 tatra ṣaḍāsthāpanaskandhān vimāne dvau cānuvāsanaskandhāvīha ca vihitān bastīn bud-
 dhyā vicārya mahāmarmaparipālanārthaṃ prayojayedvātavyādhīcikitsāṃ ca //
 &bhūyaśca hṛdyupasṛṣṭe hiṅgucūrṇam lavaṇānāmanyatamacūrṇasaṃyuktaṃ
 &mātuluṅgasya rasenānyena vā+amlena hṛdyena vā pāyayet, sthīrādīpañcamūlīrasaḥ
 saśarkaraḥ pānārthaṃ, bilvādīpañcamūlīrasasiddhā ca yavāgūḥ, hṛdrogavihi-
 taṃ ca karma; mūrdhni tu vātopasṛṣṭe+abhyaṅgasvedanopanāhasnehapānanastaḥ

karmāvapīdanadhūmādīni; bastau tu kumbhīsvedaḥ, vartayaḥ, śyāmādhībhīr-
 gomūtrasiddho nirūhaḥ, bilvādibhīśca surāsiddhaḥ, śarakāśeḥsudarbhaḥgokṣu-
 rakamūlaśṛtakṣīraiśca& trapusairvārukharāśvābījayavarṣabhakavṛddhikalkito
 nirūhaḥ, pītādārusiddhatailenānuvāsanaṁ, tailvakaṁ ca sarpīrvirekārthaṁ,
 śatāvarīgokṣurakabr̥hatikaṇṭakārikāguḍūcīpunarṇavośīramadhukadvisārivālodhraśreyasīkuśa-
 kāśamūlakaśyākṣīracaturguṇaṁ balāvṛṣarṣabhakakharāśvopakuñcikāvatsakatrapusairvārūbījaśītivārakama-
 bhūmadanaphalakalkasiddhaṁ tailamuttarabastīrnirūho vā śuddhasnigdhasvinnasya
 bastīśūlamūtravikārahara iti / / bhavanti cātra ślokaḥ---
 hṛdaye mūrdhni bastau ca nṛṇāṁ pratiṣṭhitāḥ/
 tasmātteṣāṁ sadā &yatnaṁ kurvīta paripālanaḥ / /
 ābādhavarjanaṁ nityaṁ svasthavṛttānuvartanaṁ/
 utpannārtivighātaśca marmaṇāṁ paripālanaṁ / /
 ata ūrdhvaṁ vikārā ye trimarmīye cikitsite/
 na proktā marmajāsteṣāṁ kāmścidvakṣyāmi sauśadhān / /
 kruddhaḥ svaiḥ kopanairvāyuh śthānādūrdhvaṁ prapadyate/
 pīdayan hṛdayaṁ gatvā śīraḥ śaṅkhau ca pīdayan / /
 dhanurvannamayēdgātrāṇyākṣīpenmohayettathā/
 (&namayeccākṣīpeccāṅgānyucchvāsaṁ niruṇaddhi ca / /) kṛcchreṇa cāpyucchvasiti
 stabdhākṣo+atha nimūlakaḥ& / /
 kapota iva kūjēcca niḥsaṁjñāḥ so+apatāntrakāḥ/
 dr̥ṣṭīm saṁstambhya saṁjñāṁ ca hatvā kaṇṭhena kūjati / /
 hṛdi mukte naraḥ svāsthyaṁ yāti moham vṛte punaḥ/
 vāyunā dāruṇaṁ prāhureke tamapatānakam / /
 śvasanaṁ kaphavātābhyāṁ ruddhaṁ &tasya vimokṣayet/
 tīkṣṇaiḥ pradhamanaiḥ saṁjñāṁ tāsu muktāsu vindati / /
 maricaṁ śīgrubījāni vidāṅgaṁ ca phaṇījjhakam/
 etāni sūkṣmacūrṇāni dadyācchīrṣavirecanaṁ / /
 &tumburūṇyabhayā hiṅgu pauṣkaraṁ lavaṇatrayam/
 yavakvāthāmbunā peyaṁ hṛdgrahe &cāpatāntrake / /
 hiṅgvamlavetasāṁ śuṇṭhīm sasauvarcaladādimam/
 pibedvātakaphagnaṁ ca karma hṛdroganuddhitam / /
 &śodhanā bastayastīkṣṇā na hitāstasya kṛtsnaśaḥ/
 sauvarcalābhayāvyoṣaiḥ siddhaṁ tasmai ghṛtaṁ hitam / /
 &madhurasnigdhaḥgurvannasevanāccintanācchramāt&/
 śokādvyādhyānuṣaṅgācca vāyunodīritaḥ kaphaḥ / /
 yadā+asau samavaskandya hṛdayaṁ hṛdayāśrayān/
 samāvṛṇoti jñānādīmstadā tandropajāyate / /
 hṛdaye vyākulībhāvo vākceṣṭendriyagauravam/
 manobuddhyaprasādaśca tandrāyā lakṣaṇaṁ matam / /
 kaphagnaṁ tatra kartavyaṁ śodhanaṁ śamanāni ca/
 vyāyāmo raktamokṣaśca bhojyaṁ ca kaṭutiktakam / /
 &mūtraukasādo jaṭharaṁ kṛcchramutsaṅgasamkṣayau/
 mūtrātīto+anilāṣṭhīlā vātabastyuṣṇamārutau / /
 vātakuṇḍalikā granthirvidghāto bastikuṇḍalam/
 trayodaśaite mūtrasya doṣāstāmllīngataḥ śṛṇu / /
 pittaṁ kapho &dvāvapi vā bastau saṁhanyate yadā/
 mārutena tadā mūtraṁ raktaṁ pītaṁ ghaṇaṁ sṛjet / /
 sadāhaṁ śvetasāndraṁ vā sarvairvā lakṣaṇairyutam/
 &mūtraukasādaṁ taṁ vidyāt pittaśleṣmaharairjayet / /
 vidhāraṇāt pratihataṁ vātodāvartitaṁ yadā/
 pūrayatyudaraṁ mūtraṁ tadā tadanimittaruk / /

apaktimūtraviṣaṅgaistanmūtrajaṭharam vadet/
 mūtravairecanīm tatra cikitsām saṁprajayet//
 hiṅgudviruttaram cūrṇam trimarmīye prakīrtitam/
 &hanyānmūtrodarānāhamādhmānam gudamedhrayoḥ//
 mūtritasya vyavāyattu reto vātoddhataṁ cyutam/
 pūrvaṁ mūtrasya paścādvā sravet kṛcchraṁ taducyate//
 khavaiguṇyānilākṣepaiḥ kiñcinmūtram ca tiṣṭhati/
 maṇisandhau sravet paścāttadarugvā+atha cātiruk//
 mūtrotsaṅgaḥ sa vicchinnamuccheṣaguruśeṣasaḥ&/
 vātākṛtirbhavedvātānmūtre śuśyati saṁkṣayaḥ//
 ciraṁ dhārayato mūtram tvarayā na pravartate/
 mehamānasya mandaṁ vā mūtrātītaḥ sa ucyate//
 ādhmāpayan bastigudaṁ ruddhvā vāyuscalonnatām/
 kuryāttīvrārtimaṣṭhīlām mūtraviṇmargarodhinīm//
 &mūtram dhārayato bastau vāyuh kruddho vidhāraṇāt/
 mūtrarodhārtikaṇḍūbhīrvātabastiḥ sa ucyate//
 uṣmaṇā soṣmakam mūtram śoṣayan raktapītakam/
 uṣṇavātaḥ sṛjet kṛcchrādvastyupasthārtidāhavan//
 gatisaṅgādudāvṛttaḥ sa mūtrasthānamārgayoḥ/
 mūtrasya viguṇo vāyurbhagnavyāviddhakuṇḍalī//
 mūtram vihanti saṁstambhabhaṅgagauravaveṣṭanaiḥ/
 tīvraruṇmūtraviṣaṅgairvātakuṇḍaliketi sā//
 raktaṁ vātakaphādduṣṭam bastidvāre sudāruṇam/
 granthīm kuryāt sa kṛcchreṇa sṛjenmūtram tadāvṛtam//
 aśmarīsamaśūlam taṁ raktagranthīm pracakṣate/
 rūkṣadurbalayorvātenodāvṛttaṁ śakṛdyadā//
 mūtrasrotaḥ prapadyeta viṣamsrṣṭam tadā naraḥ/
 viṅgandhaṁ mūtrayet kṛcchrādvīdvighātaṁ vinirdiśet//
 drutādhvalaṅghanāyāsādabhighātāt prapīḍanāt/
 svasthānādbastirudvṛttaḥ sthūlastiṣṭhati garbhavat//
 śūlasṇādanādāhārto binduṁ binduṁ sravatyapi/
 pīḍitastu sṛjeddhārām saṁstambhodveṣṭanārtimān//
 bastikuṇḍalamāhustam ghoram śastraviṣopamam/
 pavanaprabalam prāyo durnivāramabuddhibhiḥ//
 tasmin pittānvite dāhaḥ śūlam mūtravivarnatā/
 śleṣmaṇā &gauravam śophaḥ snigdhaṁ mūtram ghanam sitam//
 śleṣmaruddhabilo bastiḥ pittodīrṇo na sidhyati/
 avibhrāntabilāḥ sādhyo na tu yaḥ kuṇḍalikṛtaḥ//
 syādbastau kuṇḍalībhūte &hṛnmohaḥ śvāsa eva ca/
 doṣādhikyamavekṣyaitān mūtrakṛcchrahairjayet//
 bastimuttarabastiṁ ca sarveṣāmeva dāpayet/
 puṣpanetraṁ tu haimaṁ syācchlakṣṇamauttarabastikam//
 &jātyaśvahanavṛntena samaṁ gopucchasamsthitam/
 raupyaṁ vā sarṣapacchidraṁ dvikarṇam dvādaśāṅgulam//
 tenājabastiyuktena snehasyārdhapalam nayet/
 yathāvayoviśeṣeṇa snehamātrām vikalpya vā//
 snātasya bhuktabhaktasya rasena payasā+api vā/
 &sṛṣṭaviṇmūtravegasya pīṭhe jānusaṁ mṛdau//
 rjoh sukhopaviṣṭasya hrṣṭe muḍhre ghṛtāktayā/
 śalākayā+anviṣya gatim yadyapratihatā vrajet//
 tataḥ śephaḥpramāṇena puṣpanetraṁ praveśayet/

gudavanmūtramārgeṇa praṇayedānu sevānīm//
 &himsyādatigataṁ bastimūne sneho na gacchati/
 sukhaṁ prapīḍya niṣkampaṁ niṣkarṣennetrameva ca//
 pratyāgate dvitīyaṁ ca tṛtīyaṁ ca pradāpayet/
 anāgacchannupekṣyastu rajanīvyuṣitasya ca//
 pippalīlavanāgāradhūmāpāmārgasarṣapāiḥ/
 vārtākurasanirguṇḍīśampākaiḥ saśahācaraiḥ//
 mūtrāmlapiṣṭaiḥ saguḍairvartim kṛtvā praveśayet/
 agre tu sarṣapākārāṁ paścārdhe māśasaṁmitāṁ//
 netradīrghāṁ ghṛtābhyaktāṁ sukumārāmabhaṅgurām/
 netravanmūtranāḍyāṁ tu pāyau cāṅguṣṭhasaṁmitāṁ//
 snehe pratyāgate tābhyāmānuvāsaniko vidhiḥ/
 parihāraśca savyāpat sasamyagdattalakṣaṇaḥ//
 strīṇāmārtavakāle tu pratikarma tadācāret/
 garbhāsanā sukhaṁ snehaṁ tadā++ādatte hyapāvṛtā//
 &garbhaṁ yonistadā śīghraṁ jite grhṇāti mārute/
 bastiyeṣu vikāreṣu yonivibhramśaṣeṣu ca//
 yonīśūleṣu tivreṣu yonivyāpatsvavṛgdare/
 aprasravati mūtre ca binduṁ sravatyapi//
 vidadhyāduttaraṁ bastim &yathāsvauśadhasaṁskṛtam/
 puṣpanetrāpramāṇaṁ tu pramadānāṁ daśāṅgulam//
 mūtrasrotaḥparīṇāhaṁ mudgasroto+&anuvāhi ca/
 apatyamārge nārīṇāṁ vidheyaṁ caturaṅgulam//
 dvyaṅgulam mūtramārge tu bālāyāstvekaṅgulam/
 uttānāyāḥ śayānāyāḥ samyak saṅkocya sakthini//
 athāśyāḥ praṇayennetrāmanuvāṁśagataṁ sukham/
 dvistriścaturiti snehānahorātreṇa yojayet//
 &bastau, bastau praṇīte ca vartim pīnatarā bhavet/
 trirātraṁ karma kurvīta snehamātrāṁ vivardhayet//
 anenaiva vidhānena karma kuryāt punastryahāt/
 ataḥ śirovikārāṇāṁ kaścidbhedāḥ pravakṣyate//
 raktapittānilā duṣṭāḥ śaṅkhadeśe vimūrcchitāḥ/
 tivrarugdāharāgaṁ hi śophaṁ kurvanti dāruṇam//
 sa śiro viśavadvegī nirudhyāśu galaṁ tathā/
 &trirātrājīvitam hanti śaṅkhako nāma& nāmataḥ//
 ¶ṁ tryahājīvati cet pratyākhyāyācāret kriyām/
 śirovirekasekādi sarvaṁ vīsarpanucca yat//
 &rūkṣātyadhyaśanāt pūrvavātāvaśyāyamaithunaiḥ/
 vegasaṁdhāraṇāyāsavyāyāmaiḥ kupito+anilaḥ//
 kevalaḥ sakapho &vā+ardhaṁ grhītvā śirasastataḥ/
 manyābhrūśaṅkhakarṇākṣilalāṭārdho+ativedanām//
 śāstrāraṇinibhām kuryāttivṛāṁ so+ardhāvabhedakaḥ/
 nayanam vā+athavā śrotramativṛddho vināśayet//
 catuḥsnehottamā mātṛā śiraḥkāyavirecanam/
 nāḍīśvedo ghṛtaṁ jīrṇaṁ bastikarmānuvāsanam//
 upanāhaḥ śirobastirdahanaṁ cātra śasyate/
 pratiśyāye śiroroge yaccoddiṣṭaṁ cikitsitam//
 sandhāraṇādajīrṇādyairmastiṣkaṁ raktamārutau/
 duṣṭau dūṣayatastacca duṣṭaṁ tābhyām vimūrcchitam//
 sīryodaye+amśusaṁtāpāddravaṁ& viṣyandate śanaiḥ/
 tato dine śiraḥśūlaṁ dinavṛddhyā vivardhate//

dinakṣaye tataḥ styāne mastiṣke saṃpraśāmyati/
 sūryāvartaḥ sa tatra syāt sarpirauttarabhaktikam//
 śiraḥkāyavirekau ca mūrdhnā &trisnehadhāraṇam/
 jāṅgalairupanāhaśca ghṛtakṣīraiśca secanam&//
 barhitittirilāvādiśṛtakṣīrotthitaṃ ghṛtam/
 syānnāvanam jīvanīyakṣīrāṣṭagaṇasādhitam//
 (&upavāsātisokātirūkṣaśītālpabhojanaiḥ/) duṣṭā doṣāstrayo &manyāpaścādghāṭasu
 vedanām//
 tīvrām kurvanti &sā cākṣibhrūśaṅkheṣvavatiṣṭhate/
 spandanam gaṇḍapārśvasya netrarogaṃ hanugraham//
 so+anantavātastaṃ hanyāt sirārkāvartanāśanaiḥ/
 vāto rūkṣādibhiḥ kruddhaḥ śiraḥkampamudīrayet//
 tatrāmṛtābalārāsṇamahāśvetāśvagandhakaiḥ/
 snehasvedādi vātaghnam śastaṃ nasyam ca tarpaṇam//
 nastahkarma ca kurvīta śīrorogeṣu śāstravid/
 dvāram hi śirasō nāsā tena tad vyāpya hanti tām//
 nāvanam cāvapīḍaśca dhmāpanam dhūma eva ca/
 pratimarśaśca vijñeyam nastahkarma tu pañcadhā//
 snehanam śodhanam caiva dvividham nāvanam smṛtam/
 śodhanaḥ stambhanaśca syādavapīḍo dvidhā &mataḥ//
 cūrṇasyādhmāpanam taddhi &dehasrotoviśodhanam/
 vijñeyastrividho dhūmaḥ prāguktaḥ śamanādikāḥ//
 pratimarśo bhavet sneho nirdoṣa ubhayārthakṛt/
 evam tadrecanam karma tarpaṇam śamanam tridhā//
 stambhasuptigurutvādyāḥ ślaiṣmikā ye śīrogadāḥ/
 śīrovirecanam teṣu nastahkarma praśasyate//
 ye ca vātātmakā rogāḥ śiraḥkampārditādayaḥ/
 śirasastarpaṇam teṣu nastahkarma &praśasyate//
 raktapittādirogeṣu śamanam nasyamiṣyate/
 dhmāpanam dhūmapānam ca tathā yogyeṣu &śasyate//
 (&doṣādikam samīkṣyaiva bhiṣak samyak ca kārayet/) phalādi bheṣajam proktaṃ śirasō
 yadvirecanam//
 taccūrṇam kalpayetena pacet sneham virecanam/
 yaduktaṃ madhurasandhe bheṣajam tena tarpaṇam//
 sādhyatvā bhiṣak sneham nastah kuryādvidhānavit/
 prāksūrye madhyasūrye vā prākṛtāvaśyakasya ca//
 uttānasya śayānasya śayane svāstrīte sukham/
 pralambaśirasah kiñcit kiñcit pādonnatasya ca//
 dadyānnāsāpuṭe sneham tarpaṇam buddhimān bhiṣak/
 anavākśirasō nasyam na śiraḥ pratipadyate//
 atyavākśirasō nasyam mastuluṅge+avatiṣṭhati/
 ata evamśayānasya śuddhyartham svedayecchiraḥ//
 saṃsvedya nāsāmunnamya vāmenāṅguṣṭhaparvaṇā/
 hastena dakṣiṇe nātha kuryādubhyataḥ samam//
 praṇāḍyā picunā vā+api nastahsneham yathāvidhi/
 kṛte ca svedayedbhūya ākarṣecca punaḥ punaḥ//
 taṃ sneham śleṣmaṇā &sākam tathā sneho na tiṣṭhati/
 svedenotkleśitaḥ śleṣmā nastahkarmanyupasthitaḥ&//
 bhūyaḥ snehasya śaityena śirasi styāyate& tataḥ/
 śrotramanyāgalādyeṣu vikārāya sa kalpate//
 tato nastahkṛte dhūmam pibet kaphavināśanam&/

hitānnabhuñnivātoṣṇasevī syānniyatendriyaḥ//
 vidhīreṣo+avapīḍasya kāryaḥ pradharmāpanasya tu/
 tat &ṣaḍaṅgulayā nāḍyā dhameccūrṇaṁ mukhena tu//
 virikṭāsirasam &tūṣṇaṁ pāyayitvā+ambu bhojayet/
 laghu triṣvaviruddhaṁ ca nivāstathamandritaḥ//
 virekaśuddho doṣasya kopanaṁ yasya sevate/
 sa doṣo vicaramstatra karoti svān gadān bahūn//
 yathāsvam vihitam teṣu kriyām kuryādvicakṣaṇaḥ/
 akālakṛtajātānām rogānāmanurūpataḥ//
 &ajirṇe bhojane bhukte toyē pīte+atha durdine/
 pratiśyāye nave &snāte snehapāne+anuvāsane//
 nāvanaṁ snehanaṁ rogān karoti ślaiṣmikān bahūn/
 tatra śleṣmaharaḥ sarvastikṣṇoṣṇādirvidhirhitaḥ//
 kṣāme virecite garbhe vyāyāmābhigate tṛṣi/
 vāto rūkṣeṇa nasyena kruddhaḥ svāñjanayednādgadān//
 tatra vātaharaḥ sarvo vidhiḥ snehanabrṃhaṇaḥ/
 svedādiḥ, syādghṛtaṁ &kṣīraṁ garbhinyāstu viśeṣataḥ//
 jvaraśokātītaptānām timiraṁ madyapasya tu/
 rūkṣāiḥ śītāñjanairlepaiḥ puṭapākaiśca &sādhayet//
 snehanaṁ śodhanaṁ caiva dvividhaṁ &nāvanaṁ matam/
 pratimarśastu nasyārthaṁ karoti na ca doṣavān//
 nastāḥ snehāṅgulim dadyāt prātarniśi ca sarvadā/
 na cocchiṅghedarogānām pratimarśaḥ sa dārḍyakṛt//
 tatra śloka---

trīṇi yasmāt pradhānāni marmāṇyabhihateṣu ca/
 teṣu liṅgaṁ cikitsāṁ ca rogabhedāśca sauśadhāḥ//
 vidhiruttarabasteśca nastāḥkarmavidhistathā/
 savyāpadbheṣajaṁ siddhau marmākhyāyām prakīrtitam//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṁskṛte+aprāpte dṛḍhabalasampūrite siddhisthāne tri-
 marmīyasiddhirnāma navamo+adhyāyaḥ//9//

8.10 daśamo+adhyāyaḥ/

athāto bastisiddhiṁ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyaḥ// siddhānām bastīnām śastānām teṣu teṣu rogeṣu/
 śṛṇvagniveśa! gadataḥ siddhiṁ siddhipradām bhiṣajām//
 baladoṣakālarogaprakṛtiḥ pravibhajya yojitāḥ samyak/
 svaiḥ svairauśadhavargaiḥ svān &svān rogānniyacchanti//
 karmānyadbastisamaṁ na vidyate śīghrasukhaviśodhitvāt/
 āśvapatarpaṇatarpaṇayogācca niratyayatvācca//
 satyapi doṣaharatve kaṭutikṣṇoṣṇādi bheṣajādānāt/
 duḥkhodgārotkleśāhrḍyatvakoṣṭharujā vireke syuḥ//
 avirecyau śīśuvṛddhau tāvaprāptaprahīnadhātubalau/
 āsthāpanameva tayoḥ sarvārthakṛduttamaṁ karma//
 balavarṇaharṣamārdavagātrasnehānnṛṇām dadātyāśu/
 anuvāsanaṁ nirūhaścottarabastīśca sa trividhaḥ//
 śākhāvātārtānām &sakuñcitastabdhabhagnarugṇānām/
 viṭsaṅgādhmānāruciparikartirugādiṣu ca śastaḥ//
 uṣṇārtānām śītāñchītārtānām tathā sukhoṣṇāmśca/
 tadyogyauśadhayuktān bastīn samṭarkya& viniyuḥjyāt//
 bastīnna brṃhaṇīyān &dadyād vyādhīṣu viśodhanīyeṣu/
 medasvino viśodhyā ya+api narāḥ kuṣṭhamehārtāḥ//

na kṣīṇakṣatadurbalamūrchitakṛśaśuṣkadehānām/
 yuñjādviśodhanīyān doṣanibaddhāyuso ye ca//
 vājīkarāṇe+asṛkpittayośca madhughṛtapayoyuktāḥ/
 śastāḥ satailamūtrāranālalavaṇāśca& kaphavāte//
 yuñjādṛavyāṇi bastiṣvamlam mūtram payaḥ surām kvāthān/
 avirodhāddhātūnām rasayonitvācca jalamuṣṇam//
 suradāruśatāḥvailākuṣṭhamadhukapippalīmadhusnehāḥ/
 ūrdhvānulomabhāgāḥ sasarṣapāḥ śarkarā lavaṇam//
 &āvāpā bastīnāmataḥ prayojyāni yeṣu yāni syuḥ/
 yuktāni saha kaśāyaistānyuttarataḥ pravakṣyāmi//
 cirajātakāthinabaleṣu vyādhiṣu tīkṣṇā viparyaye mṛdavaḥ/
 saprativāpakaśāyā yojyāstvanuvāsanānirūhāḥ//
 ardhaślokairataḥ siddhān nānāvyādhiṣu &sarvaśaḥ/
 bastīn vīryasamairbhāgairyathārhāloḍanāñchrṇu//
 bilvo+agnimanthaḥ śyonākaḥ kāśmaryaḥ pāṭalistathā/
 śālaparnī pṛṣṇiparnī bṛhatyau vardhamānakāḥ//
 yavāḥ kulatthāḥ kolāni sthīrā ceti trayo+anile/
 śasyante sacatuḥśnehāḥ piśītasya rasānvitāḥ//
 nalavañjulavānīraśatapatrāṇi śaivalam/
 mañjiṣṭhā sārīvā+anantā payasyā madhuyaṣṭikā//
 candanam padmakosīram tuṅgam te paittike trayāḥ/
 saśarkarākṣaudragṛtāḥ sakṣīrā bastayo hitāḥ//
 arkastathaiva cālarka ekāṣṭhīlā punarnavā/
 haridrā triphalā mustam pītadāru kuṭannaṭam//
 pippalyaścitrikaśceti trayaste śleṣmarogiṣu&/
 sakṣārākṣaudragomūtrā nātisnehānvitā hitāḥ//
 phalajīmūtakekṣvākudhāmārgavakavatsakāḥ&/
 śyāmā ca &triphālā caiva sthīrā dantī dravantiyapi//
 prakīryā codakīryā ca nīlinī kṣīrīṇi tathā/
 sapṭalā śaṅkhīnī lodhram phalam kampillakasya ca//
 catvāro mūtrasiddhāste pakvāśayaviśodhanāḥ/
 (vyastairapi samastaiśca caturyogā udāhṛtāḥ&//)
 kākoli kṣīrakākoli &mudgaparnī śatāvarī/
 vidārī madhuyaṣṭyāhvā śṛṅgāṭakakaśeruke//
 ātmaguptāphalam māśāḥ sagodhūmā yavāstathā/
 &jalajānūpajam māṃsamityete śukramāṃsalāḥ&//
 jīvantī cāgnimanthaśca dhātakīpuṣpavatsakau/
 pragrahaḥ khadirāḥ kuṣṭham śamī piṇḍītako yavāḥ//
 priyaṅgū raktamūlī ca taruṇī svarṇayūthikā/
 vaṭādyāḥ kiṃśukam lodhramiti sāmgrāhikā matāḥ//
 &parisrāve śṛtam kṣīram savṛścīrapunarnavam/
 ākhuparīṇikayā vā+api taṇḍulīyakayuktayā//
 kālāṅkatakakāṇḍekṣudarbhapoṭagalekṣubhiḥ&/
 dāhaghraḥ saghṛtakṣīro dvitīyaścotpalādibhiḥ//
 karbudārāḍhakīnīpavidulaiḥ kṣīrasādhitaiḥ/
 bastiḥ pradeyo bhiṣajā śītāḥ samadhuśarkaraḥ//
 parikarte tathā vṛntaiḥ śrīparṇīkovidārajaiḥ/
 (deyo bastiḥ suvaīdyaistu yathāvadviditakriyaiḥ&//)
 &bastiḥ śālmaliḥvṛntānām kṣīrasiddho ghṛtānvitāḥ/
 hitāḥ pravāhaṇe tadvadveṣṭaiḥ śālmalikasya ca//
 aśvāvarohikākākanāsārājakaśerukaiḥ/

siddhāḥ kṣīre+atīyoge syuḥ kṣaudrāñjanaghr̥tairyutāḥ//
 nyagrodhādyaīścaturbhiśca tenaiva vidhinā paraḥ/
 bṛhatī kṣīrakākoli pr̥śniparnī śatāvarī//
 kāśmaryabadarīdūrvāstathośīrapriyaṅgavaḥ/
 jīvādāne śṛtau kṣīre dvau ghr̥tāñjanasaṃyutau//
 bastī pradeyau bhiṣajā śītau samadhuśarkarau/
 go+avyajāmahīṣīkṣīrairjīvanīyayutaistathā//
 śaśainadakṣamārjāramahiṣāvyajasoṇitaiḥ/
 sadyaskairmṛditairbastirjīvādāne praśasyate//
 madhūkamadrukadrākṣādūrvākāśmaryacandanaiḥ/
 tenaiva vidhinā bastirdeyaḥ sakṣaudraśarkaraḥ//
 mañjiṣṭhāsārivānantāpayasyāmadhukaistathā/
 śarkarācandanadrākṣāmadhudhātrīphalotpalaiḥ/
 raktapitte, pramehe tu kaśāyaḥ somavalkajaḥ//
 gulmātisārodāvartastambhasaṅkucitādiṣu/
 sarvāṅgaikāṅgarogeṣu rogeṣvevaṃvidheṣu ca//
 yathāsvairauśadhaiḥ siddhān bastīn dadyādvicakṣaṇaḥ/
 pūrvoktena vidhānena kurvan yogān pṛthagvidhān//
 tatra ślokāḥ---

trikāstrayo+anilādīnām catuṣkāścāpare trayāḥ/
 pakvāśayaviśuddhyartham vṛṣyāḥ sāmgrāhikāstathā//
 parisrāve tathā dāhe parikarte pravāhaṇe/
 sātīyoge matau dvau dvau jīvādāne tathā trayāḥ//
 dvau raktapitte mehe ca ekatrimśacca sapta te/
 sulabhālpauśadhakleśā bastayo guṇavattamāḥ//

ityagniveśakṛte tantre carakapratīsamskṛte+apṛāpte dṛḍhabalasampūrite siddhisthāne
 bastisiddhirnāma daśamo+adhyāyaḥ//10//

8.11 ekādaśo+adhyāyaḥ/

athātaḥ phalamātrāsiddhiṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyāḥ// bhagavantamudārasattvadhīśrutivijñānasamṛddhamatri-
 jam/

phalabastivaratvaniścaye savivādā munayo+abhyupāgaman//
 bhr̥gukauśīkakāpyaśaunakāḥ sapulastyāsitagautamādayaḥ/
 katamat pravaram phalādiṣu smṛtamāsthāpanayojanāsviti//
 kaphapittaharam varam phaleṣvatha jīmūtakamāha śaunakaḥ/
 mṛdūvīryatayā+abhinatti tacchakṛdityāha nṛpo+atha vāmakaḥ//
 kaṭutumbamamanyatottamaṃ vamaṇe doṣasamīraṇaṃ ca tat/
 &tadavṛṣyamaśaityatīkṣṇatākāṭuraukṣyāditi gautamo+abravīt//
 kaphapittanirbahaṇaṃ paraṃ sa ca &dhāmārgavamityamanyata/
 tadamanyata vātalaṃ punarbaḍīso glānikaram balāpaham//
 kuṭajaṃ praśaśaṃsa cottamaṃ na balaghnaṃ kaphapittahāri ca/
 ativijjalamaurdhvabhāgikaṃ pavanakṣobhi ca kāpya āha tat//
 kṛtavedhanamāha vātalaṃ kaphapittaṃ prabalaṃ harediti/
 tadasādhviti bhadraśaunakaḥ kaṭukaṃ cātibalaghnamityapi//
 iti tadvacanāni hetubhiḥ suvicitrāṇi nīśamya buddhimān&/
 praśaśaṃsa phaleṣu nīścayaṃ paramaṃ cātrisuto+abravīdidam//
 phaladoṣaguṇān sarasvatī pratisarvairapi samyagīritā/
 na tu kiṃcidadoṣanirguṇaṃ guṇabhūyastvamato vicintyate&//
 iha kuṣṭhahitā garāgarī hitamīkṣvāku tu mehine matam/
 kuṭajasya phalaṃ hṛdāmāye pravaram koṭhaphalaṃ ca pāṇḍuṣu//

udare kṛtavedhanam hitam, madanam sarvagadāvirodhi tu/
 madhuram sakaśāyatiktakam tadarūkṣam sakaṭuṣṇavijalam//
 kaphapittahrdāsukāri cāpyanapāyam pavanānulomi ca/
 phalanāma viśeṣatastvato labhate+anyeṣu phaleṣu satsvapi//
 guruṇeti vacasyudāhṛte munisaṅghena ca pūjite &tataḥ/
 praṇipaty mudā samanvitaḥ sahitaḥ śiṣyagaṇo+anupṛṣṭavān//
 sarvakarmaguṇakṛdguruṇokto bastirūrdhvamatha naiti nābhitaḥ/
 nābhyadho gudamataḥ sa śarīrāt sarvataḥ kathamapohati doṣān&//
 tadgururabravididaḥ śarīram tantrayate+anilaḥ saṅgavighātāt&/
 kevala eva doṣasahito vā svāśayagaḥ prakopamupayāti//
 tam pavanam sapittakaphaviṭkam śuddhikaro+anulomayati bastiḥ/
 sarvaśarīragaśca gadasaṅghastatpraśamāt praśāntimupayāti//
 &athādhigamyārthamakhaṇḍitam dhiyā &gajoṣṭragośvāvyajakarma roganut/
 aprcchadenam sa ca bastimabravīdvidhiṃ ca tasyāha punaḥ pracoditaḥ//
 ājoraṇau saumya gajoṣṭrayoḥ kṛte gavāśvayorbastimuśanti māhiṣam/
 ajāvikānām tu jaradgavodbhavam vadanti bastim tadupāyacintakāḥ//
 aratnimaṣṭādaśaṣoḍaśāṅgulaḥ tathaiva netram hi &daśāṅgulaḥ kramāt/
 gajoṣṭragośvāvyajabastisaṃdhau caturthabhāgopanayam hitam vadet&//
 &prasthastvājavyorhi nirūhamātrā gavādiṣu dvitriguṇam yathābalaḥ/
 nirūhamuṣṭrasya tathā++ādḥkadvayam gajasya vṛddhistvanuvāsane+aṣṭamaḥ//
 kaliṅgakuṣṭhe madhukam ca pippalī vacā śatāhvā madanam rasāñjanam/
 hitāni sarveṣu guḍaḥ sasaindhavo dvipaṇcamūlam ca vikalpanā tviyam//
 gaje+adhikā+aśvatthavaṭāśvakarnakāḥ sakhādirapragrahaśālatālaḥ/
 tathā ca paṇyau dhavaśigrupāṭalimadhūkasārāḥ sanikumbhacitrakāḥ//
 palāśabhūtikasurāhvarohiṇikaśāya uktastvadhiko gavām hitaḥ/
 palāśadantīsuradārukatrṇadravantya uktāsturagasya cādhikāḥ//
 kharoṣṭrayoḥ pīlukarīrakhādirāḥ &śamyākabilvādigaṇasya ca cchadāḥ/ajāvikānām triphalā-
 parūṣakam kapittakarkandhu sabilvakolajam//
 athāgniveśaḥ satatāturān narān hitam &ca papraccha gurustadāha ca/
 sadā++āturāḥ śrotriyaṛājasevakāstathaiva veśyā saha paṇyajīvibhiḥ//
 dvijohi &vedādhyayanavratāhnikakriyādibhirdehahitam na &ceṣṭate/
 nṛpopasevī nṛpacittarakṣaṇāt &parānurodhādbahucintanādbhayāt//
 nṛcittavartinyupacāratatparā mṛjābhi(vi)bhūṣāniratā paṇāṅganā/
 sadāsanādatyanubandhavikrayakrayādilobhādapi paṇyajīvināḥ//
 sadaiva te hyāgataveganigrahaḥ &samācarante na ca kālabhajanam/
 akālānirhāravihārāsevino bhavanti ye+anye+api sadā++āturāśca te//
 samīraṇam vegavidhāraṇoddhataḥ vibandhasarvāṅgarujākaram bhiṣak/
 samīkṣya teṣāṃ phalavartimāditaḥ sukalpitam snehavatim prayojayet//
 punarnavairāṇḍanikumbhacitrakān sadevadārutrivṛtānidigdhikān/
 mahānti mūlāni ca pañca yāni vipācyā mūtre dadhimastusaṃyute//
 satailasarpirlavaṇaiśca pañcabhirvimūrcchitaḥ bastimatha prayojayet/
 nirūhitaḥ dhanvarasena bhojitaḥ nikumbhatailena tato+anuvāsayet//
 balām sarāśnām phalabilvacitrakān dvipaṇcamūlam &kṛtamālakāt phalam/
 yavān kulatthāmśca pacejjalāḍhake rasaḥ sa peṣyaistu kaliṅgakādibhiḥ//
 &satilasarpirguḍasaindhavo hitaḥ sadāturāṇām balavarṇavardhanaḥ/
 tathā+anuvāsyē madhukena sādhitam phalena bilvena śatāhvayā+api vā//
 sajīvanīyastu raso+anuvāsane nirūhaṇe cālavaṇaḥ śiśorhitaḥ/
 na cānyadāśvaṅgalābhivardhanam nirūhabasteḥ śiśuvṛddhayoḥ param//
 tatra ślokaḥ---
 phalakarma bastivaratā netram yadbastayo gavādīnām/
 satatāturāśca diṣṭāḥ phalamātrāyām hitam caiṣām//

ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṃskṛte+aprāpte dṛḍhabalasampūrite siddhithāne phalamātrāsiddhirnāmaikādaśo+adhyāyaḥ//11//

8.12 dvādaśo+adhyāyaḥ/

athāta uttarabastisiddhiṃ vyākhyāsyāmaḥ//

iti ha smāha bhagavānātreyah// atha khalvāturaṃ vaidyaḥ saṃśuddhaṃ vamanādibhiḥ/
durbalaṃ kṛśamalpāgniṃ muktasaṃdhānabandhanam//

nirhṛtānilaviṇmūtrakaphapittaṃ kṛśāśayam/
śūnyadehaṃ pratikārāsahiṣṇuṃ paripālayet//

yathā+aṇḍaṃ taruṇaṃ pūrṇaṃ tailapātraṃ &yathaiva ca/
gopāla iva daṇḍī gāḥ sarvasmādapacārataḥ//

agnisaṃdhukṣaṇārthaṃ tu pūrvam peyādinā bhiṣak/
rasottareṇopacaret krameṇa kramakovidah//

snigdhāmlasvāduhrdyāni tato+amlalavaṇau rasau/
svādutiktau tato bhūyaḥ kaśāyakaṭukau tataḥ//

anyo+anyapratyanīkānāṃ rasānāṃ snigdhārūksayoh/
vyatyāsādupayogena prakṛtiṃ gamayedbhiṣak//

&sarvakṣamo hyasaṃsargo ratiyuktaḥ sthirendriyaḥ/
balavān sattvasaṃpanno vijñeyaḥ prakṛtiṃ gataḥ//

etāṃ prakṛtimaprāptaḥ sarvavarjyāni varjayet/
mahādoṣakarāṇyaṣṭāvimāni tu viśeṣataḥ//

uccairbhāṣyaṃ rathakṣobhamavicaṅkramaṇāsane/
ajīrṇāhitabhojye ca divāsvapnaṃ samaithunam//

tajjā dehordhvasarvādhomadhyapīḍāmadoṣajāḥ/
śleṣmajāḥ kṣayaajāścaiva vyādhayaḥ syuryathākramam//

teṣāṃ vistarato liṅgamekaikasya ca bheṣajam/
yathāvatsaṃpravakṣyāmi siddhān bastiṃśca yāpanān//

tatroccairbhāṣyātibhāṣyābhyāṃ śirastāpaśaṅkhakarṇanistodaśrotroparodhamukhatālukaṇṭhaśoṣataimiry-
svarabhedahikkāśvāsādayaḥ& syuḥ

rathakṣobhāt saṃdhiparvaśaithilyahanunāsākarnāśirahśūlatodakuṣikṣobhātopāntrakūjanādhmānahr-
dayendriyoparodhasphikpārśvavaṅkṣaṇavṛṣaṇakaṭiprṣṭhavedanāsaṃdhiskandhagrīvādaurbalyāṅgā-
bhitāpapādaśophaprasvāpaharṣaṇādayaḥ&

aticāṅkramaṇāt pādajaṅghorujānuvaṅkṣaṇaśronīprṣṭhaśūlasakthisādanisto-
dapiṇḍikodveṣṭanāṅgamardāṃsābhitāpasirādhamanīharśaśvāsakāsādayaḥ

atyāsanādrathakṣobhajāḥ sphikpārśvavaṅkṣaṇavṛṣaṇakaṭiprṣṭhavedanādayaḥ
ajīrṇādhyāsanābhyāṃ tu mukhaśoṣādhmānaśūlanistodapipāsāgātrasādacchardya-

tisāramūrccahjvarapravāhaṇāmaviśādayaḥ

viśamāhitāsanābhyāmanannābhilāṣadaurbalyavaivarnyakaṇḍūpāmāgātrāvasādavātādi prakopajāśca
grahaṇyārśovikārādayaḥ

divāsvapnādarocakāvīpākāgnināśastaimityapāṇḍutvakaṇḍūpāmādāhacchardyaṅgamardahr-
tstambhajāḍyatandrānidrāprasāṅgagranthijanmadaurbalyaraktamūtrākṣitātālulepāḥ

vyavāyādāśubalanāśorusādaśirobastigudameḍhra&vaṅkṣaṇorujānujaṅghāpādaśūlahṛdayaspanandanetr-
sarvāṅga-rogamuṣkaśvayathuvātavarcomūtrasaṅgaśukravisargajāḍyavepathubādhiryaviśādādayaḥ

syuḥ; avalupyata iva gudaḥ, &tāḍyata iva meḍhram, avasīdatīva mano, vepate hṛdayam,
pīḍyante sandhayaḥ, tamaḥ praveśyata iva ca

ityevamebhiraṣṭabhirapacārairete prādurbhavantyupadravāḥ//

teṣāṃ siddhiḥ---tatroccairbhāṣyātibhāṣyajānāmabhyāṅgasvedopanāhadhūmanasyoparibhaktasneha-
pānarakṣīrādirvātaharaḥ sarvo vidhirmaunaṃ ca

rathakṣobhāticaṅkramaṇātyāsanajānām snehasvedādi vātaharam karma sarvaṃ
nidānavarjanaṃ ca

ajīrṇādhyāśanajānām niravaśeṣataśchardanaṃ rūkṣaḥ &svedo laṅghanīyapācanīyadī-
panīyauśadhāvacāraṇaṃ ca

viśamāhitāśanajānām yathāsvaṃ doṣaharāḥ kriyāḥ

divāsvapnājānām dhūmapānalaṅghanavamanaśirovirecanavyāyāmarūkṣāśanā-
riṣṭādīpanīyauśadhopayayogaḥ pragharṣaṇonmardanapariṣecanādiśca śleṣmaharaḥ sarvo
vidhiḥ

maithunajānām jīvanīyasiddhayaḥ kṣīrasarpiṣorupayogaḥ, tathā vātaharāḥ svedābhyā-
gopānāḥ vṛṣyāścāhārāḥ &snehāḥ snehavidhayaḥ yāpanābastayo+anuvāsanam ca; &mūtra-
vaikṛtabastiśūleṣu cottarabastirvidārīgandhādigaṇajīvanīyakṣīrasaṃsiddham tailam syāt//

yāpanāśca bastayaḥ sarvaphālaṃ deyāḥ"> tānupadekṣyāmaḥ---mustośīrabalāragvadharāśnāmañjiṣṭhākata
palikāni khaṇḍaśaḥ klptānyaṣṭau ca madanaphalāni prakṣālya jalāḍhake
parikvāthya pādaśeṣo rasaḥ kṣīradviprasthasamyuktaḥ punaḥ śṛtaḥ kṣīrā-
vaśeṣaḥ pādajāṅgalarasastulyamadhughṛtaḥ śatakusumāmadhukakuṭajapha-
larasāñjanapriyaṅgukalkikṛtaḥ sasaindhavaḥ sukhoṣṇo bastiḥ śukramāṃsabalajananaḥ
kṣatakṣīnakāśagulmaśūlavīṣamajvarabradhna(vardhma)kuṇḍalodāvartakukṣiśūlamūtrakṛcchrāśgrajovisarp
ktapittaśleṣmavyādhiharaḥ sadyo balajanano rasāyanaśceti

eraṇḍamūlapalāśāt ṣaṭpalaṃ śālīparṇīpṛṣṇiparṇī bṛhatī kaṇṭakārikā rokṣurako
rāśnā+āśvagandhā guḍūci varṣābhūrāragvadho devadārṇviti palikāni khaṇḍaśaḥ klptāni
phalāni cāṣṭau prakṣālya jalāḍhake kṣīrapāde pacet/

pādaśeṣaṃ kaṣāyaṃ pūtaṃ &śatakusumākūṣṭhamustapippalīhapuṣābilvavacāvatsakaphalarasāñjana-
priyaṅguyavānīprakṣepakalkitaṃ madhughṛtatailasaindhavayuktaṃ sukhoṣṇaṃ
nirūhamekaṃ dvau trīn vā dadyāt/

sarveṣāṃ praśasto viśeṣato lalitasukumārastrīvihārakṣīnakṣatasthaviracirāśasāmap-
atyakāmānām& ca

tadvat saḥacarabalādarbhamūlasārīvāsiddhena payasā

tathā bṛhatīkaṇṭakārīśatāvāricchinnaruḥāśṛtena payasā madhukamadanapippalīkalkitena
pūrvavadbastiḥ

tathā balātibalāvidārīśālīparṇīpṛṣṇiparṇībṛhatīkaṇṭakārikādarbhamūlaparūṣakakāśma-
ryabilvaphalayavasiddhena payasā madhukamadanakalkitena madhughṛtasāivarcalayuktena
kāśajvaragulmaplīhārditastrīmadyakliṣṭānām sadyobalajanano rasāyanaśca

balātibalārāśnāragvadhamadanabilvaguḍūcīpunarnavairāṇḍāśvagandhāsaḥacarapalāśadevadārūdvipañ
palikāni yavakolakulatthadviprasṛtaṃ &śuṣkamūlakānām ca jaladroṇasiddham
nirūhapramāṇāvaśeṣaṃ kaṣāyaṃ pūtaṃ madhukamadanaśatapūṣpākūṣṭhapippalīvacāvatsakaphalarasā-
ñjanapriyaṅguyavānīkalkikṛtaṃ guḍaghṛtatailakṣaudrakṣīramāṃsarasāmlakāñjikasaindh-
havayuktaṃ sukhoṣṇaṃ bastiṃ dadyācchukramūtravarcaḥsaṅge+anilaje gulmahṛ-
drogādhmānabradhnapārśvapṛṣṭhakaṭīgrahasamjñānāśabalakṣayeṣu ca

hapuṣārdhakuḍavo dviguṇārdhakṣuṇṇayavaḥ kṣīrodakasiddhaḥ kṣīraśeṣo mad-
hughṛtatailalavaṇayuktaḥ sarvāṅgavisṛtavātaraktasaktaviṇmūtrastrīkhetahito vātaharo
buddhimedhāgnibalajananaśca

hrasvapañcamūlīkaṣāyaḥ kṣīrodakasiddhaḥ pippalīmadhukamadanakalkikṛtaḥ
saguḍaghṛtatailalavaṇaḥ kṣīṇaviṣamajvarakarśitasya bastiḥ

balātibalāpāmārgātmaguptāṣṭapalārdhakṣuṇṇayavāñjalīkaṣāyaḥ saguḍaghṛ-
tatailalavaṇayuktaḥ pūrvavadbastiḥ sthaviradurbalakṣīnaśukrarudhirāñām pathyatamaḥ

balāmadhukavidārīdarbhamūlamṛdvīkāyavaiḥ kaṣāyamājena payasā paktvā madhuka-
madanakalkitaṃ samadhughṛtasaindhavaṃ jvarārtebhyo bastiṃ dadyāt

śālīparṇīpṛṣṇiparṇīgokṣurakamūlakāśmaryaparūṣakakharjūrāphalamadhūkapuṣpa-
irajākṣīrajalaprasthābhyām siddhaḥ kaṣāyaḥ pippalīmadhukotpalakalkitaḥ saghṛtasaind-
havaḥ kṣīṇendriyaviṣamajvarakarśitasya bastiḥ śastaḥ

sthīrādīpañcamūlīpañcapalena śālīṣaṣṭīkayavagodhūmamāṣapañcaprasṛtena chagaṃ
payāḥ śṛtaṃ pādaśeṣaṃ kukkuṭāṇḍarasasamamadhughṛtaśarkarāsaindhavasauvarcalayukto
bastirvṛṣyatamo balavarṇajananaśca&/

iti yāpanā bastayo dvādaśa//

kalpaścaīṣa śikhigonardahaṃsasārasāṇḍaraseṣu syāt//

satittirīḥ samayūrah & sarājahaṃsaḥ pañcamūlipayaḥsiddhaḥśatapuṣpāmādhukarāsnākuṭa-
jamadanaphalapippalikalko ghr̥tatailaguḍasaindhavayukto bastirbalavarṇaśukrajanano
rasāyanaśca

dvipañcamūlikukkuṭarasasiddhaṃ payaḥ pādaśeṣaṃ pippalīmadhukarāsnā-
madanakalkaṃ śarkarāmādhughṛtayuktaṃ strīśvatikāmānām balajanano bastiḥ

& mayūramapittapakṣapādāsyāntraṃ sthirādibhiḥ palikaiḥ sajale payasi paktvā
kṣīraśeṣaṃ madanapippalīvidārīśatakusumāmādhukakalkikṛtaṃ madhughṛtasaindhavayuk-
taṃ bastiṃ dadyāt strīśvatiprasaktakṣīṇendriyebhyo balavarṇakaram

kalpaścaīṣa viṣkirapratudaprasahāmbucareṣu syāt, akṣīro rohitādiṣu ca matsyeṣu

godhānakulamārjaramūśikaśallakamāṃsānām daśapalān bhāgān sapañcamūlān payasi
paktvā tatpayahpippalīphalakalkasaindhavasauvarcalaśarkarāmādhughṛtatailayukto bastir-
balyo rasāyanaḥ kṣīṇakṣatasya sandhānakaro mathitoraskarathagajahayabhagnavātabalāsakaprabhṛ-
tyudāvartavātasaktamūtravarcaśśukrāṇām hitatamaśca

kūrmādīnāmanyatamapiśitasiddhaṃ payo govṛṣanāgahayanakrahamaṃsakukkuṭāṇḍarasamad-
hughṛtaśarkarāsaindhavakṣurakātmaguptāphalakalkasaṃsr̥ṣṭo bastirvṛddhānāmapi
balajananaḥ

karkaṭakarasaścaṭakāṇḍarasayuktaḥ samadhughṛtaśarkaro bastiḥ; ityete bastayaḥ
paramavṛṣyāḥ uccaṭakekṣurakātmaguptāśṛtakṣīrapratibhojanānupānāt strīśatagāminām
naraṃ kuryuḥ

govṛṣabastavarāhavṛṣaṇakarkaṭacaṭakasiddhaṃ kṣīramuccaṭakekṣurakātmaguptāmādh-
ughṛtasaindhavayuktaḥ kiṃcillavanito bastiḥ

daśamūlamayūrahaṃsakukkuṭakvāthāt pañcaprasṛtaṃ tailaghr̥tavasāmajjacatusprasṛ-
tayuktaṃ śatapuṣpāmūstahapuṣākalkikṛtaḥ salavaṇo bastiḥ pādagulphorujānu-
jaṅghātrikavaṇkṣaṇabastivṛṣaṇānilarogaharaḥ

mṛgaviṣkirānūpabilesāyānāmetenaiva kalpena bastayo deyaḥ

madhughṛtadviprasṛtastulyoṣṇodakaḥ & śatapuṣpārdhapalaḥ saindhavārdhākṣayukto ba-
stirvṛṣyatamo mūtrakṛcchrapittavātaharaḥ

sadyoghṛtatailavasāmajjacatusprasthaṃ hapuṣārdhapalaṃ saindhavārdhākṣayukto
bastirvṛṣyatamo mūtrakṛcchrapittavyādhiharo rasāyanaḥ

madhutailaṃ catuḥprasṛtaṃ śatapuṣpārdhapalaṃ saindhavārdhākṣayukto bastirdīpano
br̥mhaṇo balavarṇakaro nirupadravo vṛṣyatamo rasāyanaḥ krimikuṣṭhodāvartagulmārśo-
bradhnapihamehaharaḥ

tadvanmadhughṛtābhyām payastulyo bastiḥ pūrvakalkena balavarṇakaro vṛṣyatamo niru-
padravo bastimeḍhrapākaparikartikāmūtrakṛcchrapittavyādhiharo rasāyanaśca

tadvanmadhughṛtābhyām & māṃsarasatulyo mustākṣayuktaḥ pūrvavadbastirvātabalāsapādaharṣagulma-
trikorujānūrunikuṇcanabastivṛṣaṇameḍhratrikaprṣṭhaśūlaharaḥ

surāsauvīrakakulatthamāṃsarasamadhughṛtatailasaptaprasṛto mustaśatāhvākalkitaḥ
salavaṇo bastiḥ sarvavātarogaharaḥ

dvipañcamūlatriphalābilvamanaphalakaśāyō gomūtrasiddhaḥ kuṭajamadanaphala-
mustapāṭhākalkitaḥ saindhavayāvaśūkakṣaudratailayukto bastiḥ śleṣmavyādhibastyāṭopavā-
taśukrasaṅgapāṇḍurogājīrṇavisūcikalāsakeṣu & deya iti//

ata ūrdhvaṃ vṛṣyatamān snehān vakṣyāmaḥ/ --- śatāvarīguḍūcīkṣuvidāryā-
malakadrākṣākharjūrāṇām yantrapīḍitānām rasaprasṛtaṃ pṛthagekaikaṃ tadvadghṛ-
tatailagomahiṣyajākṣīrāṇām dvau dvau dadyāt, jīvakaṛṣabhakamedāmāmedātvakkṣīrīṣṛ-
ṅgāṭakamadhūlikāmādhukoccatāpippalīpuṣkarabījanīlotpalakadambapuṣpapuṇḍarikakeśarakalkān
pṛṣṭatatarakṣumāṃsakukkuṭacaṭakacoramattākṣabarhijīvañjīvakuliṅgahaṃsāṇḍarasavasāmajjādaṃśca
prasṛtaṃ dattvā sādhyet/

brahmaghoṣaśaṅkhaṭāhabherīninādaiḥ siddham sitacchatrakṛtacchāyaṃ gajaskand-
hamāropayedbhagavantam vṛṣadhvajamabhipūjya, tam sneham tribhāgamākṣikaṃ
maṅgalāśīḥstutidevatārcanairbastiṃ gamayet/

nṛṇām strīvihārīnām naṣṭaretasām kṣatakṣīṇaviṣamajvarārtānām vyāpannayonīnām vand-
hyānām &raktagulminīnām mṛtāpatyānāmanārtavānām ca strīnām kṣīṇamāṃsarudhirānām
pathyatamaṃ rasāyanamuttamaṃ valīpalitanāśanaṃ vidyāt

balāgokṣurakarāśnāsvagandhāśatāvarīśahacarāṇām śatam śatamāpothya jaladronāśate
prasādhyam, tasmin jaladronāvaśeṣe rase vastrapūte vidāryāmalakasvarasayorbas-
tamahiṣavarāhavrṣakukkuṭabarhiḥsakāraṇḍavasārasāṇḍarasānām ghṛtatailayoścaikaikaṃ
prasthamaṣṭau prasthān kṣīrasya dattvā candanamadhukamadhūlikātvakkṣīrībisaṃmṛṇālanīlotpalapaṭolātma-
nnapākīṭālamastakakharjūramṛdvikāṭāmalakīkaṇṭakārījīvakarṣabhakakṣudrasahāmahāśahāśatāvarīmedā-
pippalīhriberatvakpannakalkāṃśca dattvā sādhyet/

brahmaghoṣādinā vidhinā siddham bastiṃ dadyāt/

tena strīśatam gacchet; na cātrāste vihārāhārayantraṇā kācit/

eṣa vṛṣyo balyo vṛṃhaṇa āyusyo balīpalitanut kṣatakṣīṇanaṣṭaśukraviṣamajvarārtānām
vyāpannayonīnām ca pathyatamaṃ

sahacarapalaśatamudakadronācatuṣṭaye paktvā droṇaśeṣe rase supūte vidārīkṣuras-
aprasthābhyāmaṣṭaguṇakṣīram ghṛtatailaprastham balāmadhukamadhūkacandanamadhūlikāsārīvāmedāma-
sahasravīryāvarāṅgalodhrāṇāmākṣamātrairdviguṇaśarkaraiḥ kalkaiḥ sādhyet/

brahmaghoṣādinā vidhinā siddham bastiṃ dadyāt/

eṣa sarvarogaharo rasāyano lalitānām śreṣṭho+antaḥpuracāriṇīnām kṣatakṣayavātapittavedanāśvā-
sakāsaharastribhāgamākṣiko valīpalitanudvarṇarūpabalamāṃśasukravardhanaḥ

ityete rasāyanāḥ snehabastayaḥ sati vibhave śatapākāḥ sahasrapākā vā kāryā vīryabalād-
hānārthamiti/ / bhavanti cātra ---

ityete bastayaḥ snehāścoktā yāpanasaṃjñitāḥ/
svasthānāmāturāṇām ca vṛddhānām cāvirodhinaḥ/ /
ativyavāyaśīlānām śukramāṃsabalapradāḥ/
sarvarogaprasāmanāḥ sarveṣvṛtuṣu yaugikāḥ/ /
nārīnāmaprajātānām narāṇām cāpyapatyadāḥ/
ubhayārthakarā drṣṭāḥ snehabastinirūhayoḥ/ /
vyāyāmo maithunaṃ madyaṃ madhūni śīśirāmbu ca/
saṃbhojanaṃ rathakṣobho bastiṣveteṣu garhitam/ /

tatra &ślokaḥ --- śikhigonardahaṃsāṇḍairdakṣavadbastayastrayaḥ/
viṃśatirviṣkīraistriṃśatpratudaiḥ prasahairnava/ /
viṃśatiśca tathā saptaviṃśatiścāmbucāribhiḥ/
nava matsyādibhiścaiva śikhikalpena bastayaḥ/ /
daśa karkaṭakādyaiśca kūrmakalkena bastayaḥ/
mṛgaiḥ saptadaśaikonaṣṭatirviṣkīrairdaśa&/ /
ānūpairdakṣaśikhivadbhūśayaiśca caturdaśa/
ekonatriṃśadityete saha snehaiḥ samāsataḥ/ /
proktā vistaraśo bhinnā dve śate ṣoḍaśottare/
ete mākṣikasaṃyuktāḥ kurvantyativṛṣam& naram/ /
nātiyogaṃ na vā+ayogaṃ stambhitāste ca kurvate/
mṛdutvānna nivartante yasya tvete prayojitāḥ/ /
samūtrairbastibhistikṣṇairāsthāpyaḥ kṣiprameva saḥ/
śophāgnināśapāṇḍutvaśūlārśaḥparikartikāḥ/ /
syurjvaraścātisāraśca yāpanātyarthasevanāt/
ariṣṭakṣīrasīdhvādyaḥ tatrestā dīpanī kriyā/ /
yuktyā tasmānniṣeveta yāpanānna prasaṅgataḥ/
ityuccairbhāṣyapūrvāṇām vyāpadaḥ sacikitsitāḥ/ /
vistareṇa prṭhak proktāstebhyo rakṣennaram sadā/

karmaṇām vamaṇādīnāmasamyakkaraṇāpadām//
 yatroktaṁ sādhanam sthāne siddhisthānam taducyate/
 ityadhyāyaśataṁ viṁśamātreyamunivāṅgyam//
 hitārtham prāṇinām proktamagniveśena dhīmatā/
 dīrghamāyuryaśaḥ &svāsthyam trivargaṁ cāpi puṣkalam//
 siddhiṁ cānuttamām loke prāpnoti vidhinā paṭhan/
 vistārayati leśoktaṁ saṁkṣipatyativistaram//
 saṁskartā kurute tantraṁ purāṇam ca punarnavam/
 atastantrottamamidaṁ carakeṇātibuddhinā//
 saṁskṛtaṁ tattvasaṁpūrṇam tribhāgenopalakṣyate/
 tacchaṅkaram bhūtapatiṁ saṁprasādyā samāpayat//
 akhaṇḍārtham dṛḍhabalo jātaḥ pañcanade pure/
 kṛtvā bahubhyastantrebhyo viśeṣoṇchaśiloccayam//
 saptadaśauśadhādhyāyasiddhikalpairapūrayat/
 idamanyūnaśabdārtham tantradoṣavivarjitam//
 ṣaḍviṁśatā vicitrābhirbhūṣitaṁ tantrayuktibhiḥ/
 tatrādhikaraṇam yogo hetvartho+arthaḥ padasya ca//
 pradeśoddeśanirdeśavākyaśeṣaḥ prayojanam/
 upadeśāpadeśātideśārthāpattinirṇayāḥ//
 prasaṅgaikāntanaikāntāḥ sāpavargo viparyayaḥ/
 pūrvapakṣavidhānānumatavyākhyānaśaṁśayāḥ//
 atītānāgatāvekṣāśvasaṁjñohyasamuccayāḥ/
 nidarśanam nirvacanam saṁniyogo vikalpanam//
 pratyutsārastathoddhāraḥ saṁbhavastantrayuktayaḥ/
 tantre samāsavyāsokte bhavantyetā hi kṛtsnaśaḥ//
 ekadeśena dṛśyante samāsābhihite tathā/
 yathā+ambujavanasyārkaḥ pradīpo veśmano yathā//
 prabodhanaprakāśārthastathā tantrasya yuktayaḥ/
 ekasminnapi yasyeha śāstre labdhāspadā matiḥ//
 sa śāstramanyadapyāśu yuktijñatvāt prabudhyate/
 adhīyāno+api śāstrāṇi tantrayuktyā& vinā bhiṣak/
 nādhigacchati śāstrārthānarthān bhāgyakṣaye yathā//
 durgrhītaṁ kṣiṇotyeva śāstram śāstramivābudham/
 sugrīhitaṁ tadeva jñam śāstram śāstram ca rakṣati//
 (tasmādetāḥ pravakṣyante vistareṇottare punaḥ/
 tattvajñānārthamasyaiva tantrasya guṇadoṣataḥ)//
 idamakhilamadhītya samyagarthān vimṛśati yo+avimanāḥ prayoganityaḥ/
 sa manujasukhajāvitapradātā bhavati dhṛtismṛtibuddhidharmavṛddhaḥ//
 yasya dvādaśasāhasrī hṛdi tiṣṭhati saṁhitā/
 so+arthajñāḥ sa vicārajñāścikitsākuśalaśca saḥ//
 rogāṁsteṣāṁ cikitsāṁ ca sa kimarthaṁ na budhyate/
 cikitsā vahniveśasya susthāturahitaṁ prati//
 yadihāsti tadanyatra yannehāsti na tatkvacit/
 agniveśakṛte tantre carakapratisaṁskṛte//
 siddhisthāne+aṣṭame prāpte tasmin dṛḍhabalena tu/
 siddhisthānam svasiddhyartham samāsena samāpitam//
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisaṁskṛte+aprāpte dṛḍhabalasampūrite siddhisthāne ut-
 tarabastisiddhirnāma dvādaśo+adhyāyaḥ//12//
 samāptamidaṁ carakatantram/